แว่นดวงใจ

ท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสัมปันโน

แว่นดวงใจ

โดย ท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสัมปันโน

วัดป่าบ้านตาด

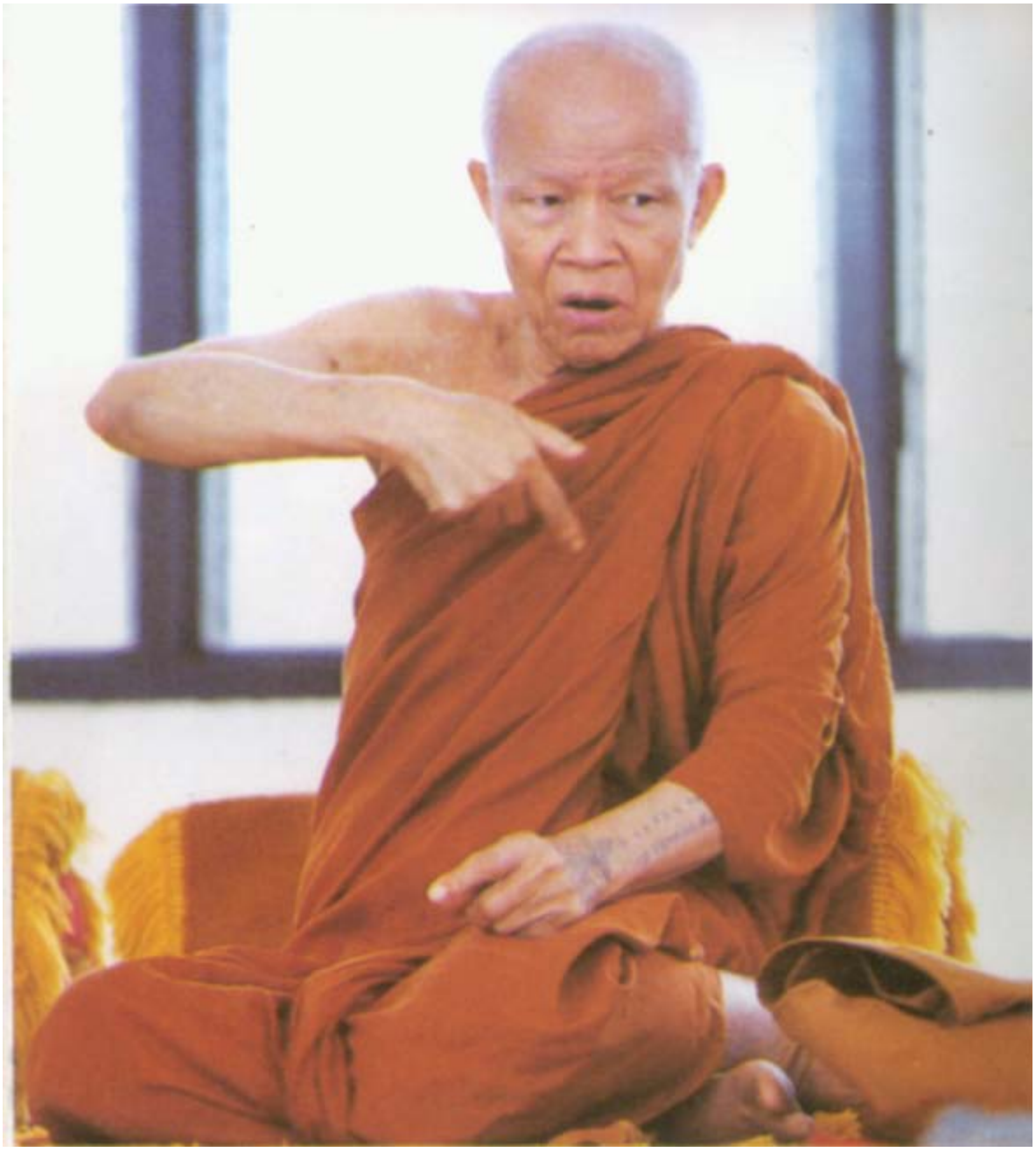

ท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสัมปันโน

สารบัญ

๑. ทาน
๒. จุดที่รวมแห่งอริยธรรม
๓. เนื้อนาบุญ
๔. อุบายวิธีสอนตน
๕. บำเพ็ญตนเพื่อหวังพ้นกรรม
๖. พ่อแม่ของกิเลสตัณหา
๗. ทุกข์ประจำสัตว์และบุคคล
๘. ความงามแห่งธรรม
๙. ยึดธรรมให้มั่นคง
๑๐. ฝืนใจเพื่อธรรม
๑๑. อัจฉริยมนุษย์
๑๒. สังขารธรรม
๑๓. อย่าประมาทนอนใจในชีวิต
๑๔. ยึดหลักมัชฌิมาไว้ให้ดี
๑๕. ทางเดินถึงความสิ้นทุกข์
๑๖. เรียงลำดับอริยภูมิ
๑๗. อริยสัจนอก อริยสัจใน
๑๘. ความโง่และความสงสัย
๑๙. สมบัติมีค่าในพระศาสนา
๒๐. รากฐานของพระศาสนา

๒๑. ทำตัวเหมือนแม่เนื้อ

๒๒. หยิบยืมอุบายจากครูอาจารย์มาช่วยตัวเอง

๒๓. สติปัฏฐานสี

๒๔. การอยู่กับครูอาจารย

๒๕. รู้โลกรู้ธรรม

๒๖. พ่อแม่ครูอาจารย์เป็นแบบอย่าง

๒๗. น้อมเอาธรรมมาเป็นครูสอนตน

๒๘. ความเพียรเพื่อไปไม่ต้องกลับมา

๒๙. มิจฉาสมาธิ-สัมมาสมาธิ

๓๐. ยึดไตรลักษณ์เป็นทางเดินของจิต

๓๑. กิจประจำวันของใจที่มีกิเลส

๓๒. ทำความรอบคอบกับสติปัญญา

๓๓. วัฏฏะเป็นสิ่งที่รู้ได้ยาก

๓๔. รู้ตามสภาพของนิมิต

๓๕. ปฏิสงฺขา โยนิโส

๓๖. ทางจะให้รู้ธรรม

๓๗. พระอาจารย์เสาร์ พระอาจารย์มั่น

๓๘. นักพรตชั้นเอก

๓๙. จิตต้องอาศัยการรบเร้าและขู่เข็ญ

๔๐. คำถาม คำตอบ ปัญหาธรรม

เทศน์อบรมฆราวาส ณ อรุณรังษี จ.หนองคาย
เมื่อวันที่ ๒๕ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๐๔

ทาน

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
ทานำ เทติ สีลำ รกฺขติ ภาวนำ ภาเวตฺวา เอกจฺโจ สคฺคำ คจฺฉติ
เอกจฺโจ โมกฺขำ คจฺฉติ นิสฺสำสยนฺติ

วันนี้เป็นวันอุดมมงคลของท่านพุทธบริษัทที่อุตส่าห์มาจากสถานที่ต่าง ๆ ด้วยศรัทธาความเชื่อ ปสาทะความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ได้อาราธนาพระสงฆ์มาจากอารามต่าง ๆ มีพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระธรรมเจดีย์เป็นประธานในงานนี้ เนื่องด้วยคณะเจ้าภาพพร้อมกันขวนขวายก่อสร้างสถานที่นี้ให้ปรากฏเป็นวัดขึ้นมา โดยมีโบสถ์ ศาลา กุฎี และถังน้ำ ล้วนแต่สิ่งมีราคามากและตั้งเรียงรายทั่วทั้งวัด จนกลายเป็นสถานที่สำคัญอันควรเคารพบูชาขึ้นมา ปรากฏเป็นที่อยู่อาศัยของท่านผู้มีศีลมีธรรมจะได้พักเพื่อบำเพ็ญสมณธรรมโดยสะดวก ทั้งนี้เป็นเครื่องแสดงความสำคัญของท่านผู้มีศรัทธาอันแรงกล้า ต่างเสียสละทรัพย์อันมีค่าของตนออกเป็นทานโดยความพร้อมเพรียง ผลจึงปรากฏเป็นที่พึงพอใจทั้งแก่ตนและประชาชนทั่ว ๆ ไป ตลอดพระสงฆ์ในวัดและนอกวัดที่มาอนุโมทนาในงานนี้ ซึ่งคณะเจ้าภาพจัดให้มีการฉลองขึ้นในวันนี้ บัดนี้ต่างมีศรัทธาตั้งจิตมุ่งต่อการฟังธรรม เพื่อให้สำเร็จเป็นธรรมสวนามัยอานิสงส์ ตรงกับหลักธรรม ๕ ประการที่ผู้ฟังจะได้รับในขณะนั้น คือ

๑. จะได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยได้ฟัง

๒. สิ่งที่ฟังแล้วแต่ยังไม่เข้าใจชัด จะเข้าใจชัด

๓. จะบรรเทาความสงสัยซึ่งเคยมีอยู่ในใจเสียได้

๔. จะทำความเห็นให้ถูกต้องได้

๕. จิตของผู้ฟังธรรมจะได้รับความผ่องใส

ทั้ง ๕ ประการนี้ คือธรรมสมบัติของท่านผู้ฟังด้วยความสนใจ ดังนั้นครั้งองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงแสดง พุทธบริษัทผู้นั่งฟังในลักษณะนี้ จึงปรากฏผลเป็นลำดับนับแต่ธรรมขั้นต่ำจนถึงธรรมขั้นสูงสุด แม้ผู้หลุดพ้นจากทุกข์ทางใจ กลายเป็นพระอริยบุคคลอย่างเต็มภูมิ เพราะการฟังก็มีจำนวนไม่น้อย เพราะฉะนั้นการฟังธรรมจึงถือ

เป็นกิจสำคัญทางพระพุทธศาสนา ไม่ด้อยกว่าภาคปฏิบัติอื่น ๆ ที่ผู้เป็นพุทธศาสนิกชนจะพึงบำเพ็ญ

บัดนี้จะเริ่มพระธรรมเทศนา โดยปรารภกิจการของท่านทั้งหลายเป็นแนวทางแห่งธรรม เพราะเป็นกิจที่ใหญ่โตมาก ไม่อาจจะให้สำเร็จลงได้โดยลำพังของศรัทธาเพียงคนเดียว จำต้องอาศัยกำลังศรัทธามากท่านด้วยกัน ทั้งนี้ไม่ว่าทางโลกทางธรรม หากเป็นกิจที่เหลือกำลังของบุคคลคนเดียวแล้ว ต้องอาศัยความสามัคคีจากส่วนรวม กิจนั้นย่อมสำเร็จลงได้ ไม่นอกเหนือความสามัคคีอันเป็นกำลังใหญ่ไปได้ ดังสิ่งก่อสร้างภายในวัดอรุณรังษีเป็นต้น ซึ่งอาศัยกำลังความสามัคคีแห่งศรัทธาของผู้ใจบุญทั้งหลาย ทั้งใกล้และไกลช่วยกันส่งเสริม ย่อมสำเร็จขึ้นมาได้อย่างภาคภูมิใจ นอกจากนั้นยังพร้อมใจกันทำการฉลองกิจการนี้ ซึ่งจำต้องสละปัจจัยไทยทานเป็นจำนวนไม่น้อยอีกเช่นเดียวกัน นับว่าท่านทั้งหลายมีวิสารทศรัทธา คือศรัทธาแกล้วกล้าในพระศาสนา โดยไม่เห็นแก่ความลำบากและสิ้นเปลืองใด ๆ แต่เห็นประโยชน์ที่พึงจะได้ทั้งแก่ตนและส่วนรวมเป็นสำคัญ ต่างท่านจึงช่วยกันขวนขวายเพื่อให้กิจธุระนี้เป็นไปด้วยดี และสำเร็จลงด้วยความเรียบร้อยและสมบูรณ์ จึงเป็นที่น่าอนุโมทนาเป็นอย่างยิ่ง

ถ้าองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าของพวกเรายังทรงพระชนม์อยู่ และทรงทอดพระเนตรกิจการมหากุศลซึ่งสาธุชนผู้ใจบุญทั้งหลาย กำลังบำเพ็ญให้เป็นไปอยู่ด้วยความพร้อมเพรียงเช่นนี้ จะทรงอนุโมทนาสาธุการด้วยอย่างพอพระทัย แต่ทั้งนี้เพราะขันธปัญจกะ คือพระกายไม่ว่าของพระองค์ท่านและของสาวกตลอดของเราและสัตว์ ย่อมมีความแปรปรวนประจำตนไม่เลือกสถานที่ กาล บุคคล คงดำเนินไปตามเส้นทางคติธรรมดา ไม่มีวันและเวลายับยั้ง ผู้มีปัญญาพิจารณาเห็นเหตุอันเป็นเช่นเดียวกับทางหลวงซึ่งเต็มไปด้วยอำนาจราชศักดิ์ ไม่มีใครจะสามารถคัดค้านต้านทานได้เช่นนี้แล้ว จึงรีบเร่งดัดแปลงตนเองให้ทันกับเหตุการณ์ ซึ่งกำลังเป็นไปอยู่ในสัตว์และสังขารไม่ว่าท่านและเรา ไม่ให้เสียเวลาไปเปล่าโดยปราศจากประโยชน์

เพราะมาพิจารณาเห็นสังขารผู้กำลังถูกไฟ คือ ชรา พยาธิ มรณะ ไหม้รุมล้อมอยู่ทั้งวันทั้งคืน ยืน เดิน นั่ง นอน หมดหนทางที่จะกั้นกางหวงห้ามไว้ได้ จึงรีบเร่งขนทรัพย์สมบัติ คือบุญกุศลที่ควรจะได้จากร่างกายออกเสียแต่ต้นมือ ที่ยังไม่ถูกไฟไหม้เป็นจุณวิจุณไปเสียก่อน เผื่อจะได้อาศัยสมบัติเหล่านี้เป็นต้นทุน เพื่อหมุนตัวในภพชาติต่อไป จะได้ไม่เป็นผู้ขัดสนจนทรัพย์ในคติภูมิที่ตนอุบัตินั้น ๆ ทั้งจะเป็นผู้สมหวังในสิ่งทั้งปวงที่ตนปรารถนา เพราะอำนาจปัญญาเป็นเครื่องส่องทางให้เห็นแดนแห่งความสมหวังไปเป็น

ลำดับ แม้ท่านคณะศรัทธาที่กำลังบำเพ็ญอยู่เวลานี้ ก็เพราะอำนาจปัญญาประเภทที่กล่าวแล้ว สามารถให้มองเห็นจุดด้อยของร่างกาย อันเป็นที่ตั้งแห่งความไม่ประมาทนอนใจ จึงพากันรีบเร่งขวนขวายสร้างคุณงามความดีเพื่อเป็นที่พึ่งของตน จะไม่มีความเดือดร้อนในภายหลัง

แม้ร่างกายจะแตกสลายลงไปตามกาล แต่ใจผู้ไม่มีป่าช้า เพราะความไม่ตายเหมือนสภาพเหล่านั้น ย่อมอาศัยกุศลผลบุญที่สั่งสมไว้เป็นเสบียงต่อไปในภพนั้น ๆ จนกว่าจะข้ามพ้นไปได้เสียจริง ๆ ไม่พึ่งพิงสิ่งใด หากยังไม่สามารถเป็นได้เช่นนั้น เพราะยังไม่สิ้นไปแห่งกรรมภายในใจ ยังจำต้องมาสู่ภพชาติต่อไปอีก ย่อมจะมาด้วยอำนาจกรรมดีพามา พาอยู่ และพาไป สิ่งอาศัยในภพนั้น ๆ จะเป็นเครื่องบำรุงบำเรอให้มีความสุขกายสบายใจ นึกสิ่งใดย่อมมีมาสนองความต้องการ ไม่อดอยากขาดแคลน สมบัติทุกประเภท เช่น ลูกหญิง ลูกชาย สามี ภรรยา เป็นต้น ที่ก้าวเข้ามาสู่อ้อมอกตกเป็นของเรา ย่อมเป็นที่พึงพอใจ

เพราะสมบัติอันมีคุณค่าน่าพึงใจย่อมเกิดขึ้นจากสาเหตุอันดี ของชั่วย่อมเกิดจากสาเหตุอันชั่ว เมื่อทำลงไปแล้วผลจำต้องปรากฏขึ้นตามรอยแห่งเหตุ ดังนั้นจึงควรเลือกเฟ้นทำกรรมดี อันเป็นเส้นทางไหลมาแห่งความดีทุกประเภทไว้เสียแต่ต้นทาง ผลดีจะไม่มีอะไรกีดขวางไว้ได้ ต้องตามสนองผู้ทำกรรมดีโดยแน่นอน เช่นเดียวกับเงาตามตัวฉะนั้น แม้ร่างกายจะแตกดับสลับซับซ้อน และนานกี่กัปจนนับไม่ได้ เพราะใจดวงเดียวเป็นผู้ครองร่างนั้น ๆ ก็ตาม แต่ใจซึ่งเป็นผู้สั่งสมและเก็บไว้ซึ่งบุญและบาปนั้นเป็นของไม่ตาย ดีและชั่ว สุขกับทุกข์ จำต้องอาศัยติดแนบกับใจไปสู่ภพชาติต่าง ๆ ผลจึงปรากฏดีบ้าง ชั่วบ้าง สุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่เสมอกัน เพราะฉะนั้นคนและสัตว์จึงสำคัญที่ใจกว่าสิ่งอื่น ๆ ในร่างกาย

ท่านพุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้พากันก่อสร้างบุญกุศล มิได้หยุดยั้งทั้งวันทั้งคืน ก็เพราะความฉลาดเล็งเห็นร่างกายว่าจะต้องแตกสลายโดยแน่นอน และกลัวว่าเมื่อตายแล้วอาจจะเกิดผิดพลาดความมุ่งหมายจากสถานที่ และได้รับสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา จึงได้รีบอบรมจิตใจให้เชื่องชินต่อกุศล เป็นต้นว่า พาให้ทาน รักษาศีล และเจริญเมตตาภาวนา หาทางป้องกันไว้เสียแต่เมื่อยังมีชีวิตอยู่ จะเป็นความเย็นใจ เพราะมีธรรมเป็นเครื่องหล่อเลี้ยง เมื่อจากโลกนี้ไปแล้ว ธรรมย่อมตามรักษาให้มีความสุขยิ่ง ๆ ขึ้น ชีวิตของผู้มีธรรมประคองรักษา ย่อมเป็นชีวิตที่สดชื่นแจ่มใส มีใจเยือกเย็น เป็นสุขประจำตนในภพนั้น ๆ

ก็บัดนี้เราท่านทั้งหลายได้มาเกิดในภพชาติอันสมบูรณ์ด้วยมนุษย์สมบัติ จัดว่าเป็นวาสนาบารมีอย่างยิ่งที่เคยบำเพ็ญไว้แต่ภพก่อนไม่น้อยเลย แม้เราจะจำไม่ได้ก็ขอได้โปรดยึดเอาตัวเราผู้กำลังบำเพ็ญความดีอยู่ขณะนี้ว่าได้บำเพ็ญไว้แต่อดีต จะไม่มีใครบำเพ็ญ

ความดีจนเต็มภูมิควรเป็นมนุษย์แล้วจะกล้าเสียสละตำแหน่งมนุษย์นั้นให้แก่เรา ส่วนเขายอมทนไปตกในอบายภูมิ อันเป็นภูมิของสัตว์ผู้อาภัพวาสนาแทน ทุกท่านจึงควรภาคภูมิในวาสนาของตน และพยายามก้าวหน้าด้วยความพากเพียร ดังองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งได้ทรงบำเพ็ญเป็นตัวอย่างและเป็นสักขีพยานมาก่อนแล้ว

วันนี้จะมีการเทศน์มหาชาติของพระพุทธเจ้า ครั้งเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร แปลว่า เป็นชาติที่ใหญ่ยิ่งของพระองค์ ที่ทรงก้าวผ่านวัฏสงสารมาด้วยทรงบำเพ็ญมหาทาน ซึ่งเป็นทานใหญ่และอัศจรรย์ แปลว่า ชาติสุดท้ายที่ทรงทุ่มเทพระกำลังลง เพื่อพระสัพพัญญูด้วยความกล้าหาญต่อแดนพ้นทุกข์ และแปลว่าการประมวลภพชาติซึ่งเป็นสมบัติของพระองค์ที่ทรงท่องเที่ยวมาเป็นเวลานาน ลงในพระชาติของพระเวสสันดรก็ได้ พระพุทธเจ้าครั้งเป็นพระเวสสันดร พระองค์ทรงทำอย่างไร ในพระคาถาของพระเวสสันดรชาดกมีมากมาย แต่จะยกมาแสดงเพียงย่อ ๆ ว่า **ทานำ เทติ** พระเวสสันดรท่านทรงให้ทาน **สีลำ รกฺขติ** พระเวสสันดรท่านทรงรักษาศีล **ภาวนำ ภาเวตฺวา** พระเวสสันดรท่านทรงเจริญภาวนา จึงเป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมาและกลายเป็นศาสดาของโลกทั้งสาม นี่คือหลักธรรมเครื่องดำเนินของพระเวสสันดรที่ทรงดำเนินมาเป็นลำดับ จนบรรลุถึงความเป็นพระพุทธเจ้าอย่างสมบูรณ์

ธรรมทั้งนี้ท่านประทานไว้เพื่อพุทธบริษัท คือ พวกเราจะตามเสด็จพระองค์ท่านตามกำลังภูมินิสัยวาสนาของแต่ละท่าน ถ้าจะกล่าวถึงการบำเพ็ญและฝ่าฝืนความทุกข์ทรมานในคราวเป็นพระเวสสันดรนั้น จะเห็นได้ว่าเป็นการยากลำบากแสนสาหัส และไม่มีใครจะกล้าทำได้เหมือนอย่างพระองค์ การบำเพ็ญทานก็เป็นความอัศจรรย์ อาจจะกล่าวได้ว่าพระองค์ทรงคว้าประวัติศาสตร์แห่งการเสียสละของคนในสมัยนั้น โดยไม่มีใครจะสามารถเป็นคู่แข่งได้ ประหนึ่งฟ้าดินอันแสนกว้างจะถล่ม เพราะความเลื่องลือกิตติศัพท์กิตติคุณฟุ้งขจรไปทุกแห่งทุกหน ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง

ชาวเมืองเกิดความไม่ยินดีและไม่พอใจในการบำเพ็ญของพระองค์ ถูกกล่าวหาว่าให้ทานช้างมงคลประจำเมืองและประจำแผ่นดิน จนเกิดฟ้องร้องกันขึ้น โดยตั้งข้อหาว่าพระเวสสันดรเป็นคนขวางโลก ไม่สมควรเป็นกษัตริย์ปกครองแผ่นดินต่อไป ถ้าฝืนให้อยู่บ้านเมืองและแผ่นดินจะล่มจม ฝ่ายพระบิดาซึ่งเป็นเป้าหมายแห่งการรับฟ้องร้องของคนทั้งแผ่นดิน ด้วยพระปรีชาฉลาดก็ทรงบรรเทาเหตุร้ายซึ่งกำลังเกิดขึ้น โดยพระอุบายให้พระเวสสันดรพระลูกรักเหมือนดวงหทัย ขยับขยายออกจากเมืองตามเหตุการณ์ก่อน พอมีทางแก้เหตุร้ายให้สงบลง

ฝ่ายพระเวสสันดรหน่อพระสัพพัญญูผู้ทรงธรรม มีพระทัยอันเต็มไปด้วยพระเมตตาต่อสัตว์ผู้ยากจน และมีพระราชศรัทธาอันกว้างขวางเหมือนท้องฟ้ามหาสมุทร เมื่อทรงสดับพระดำรัสจากพระบิดาผู้บังเกิดเกล้าแล้ว ทรงน้อมพระเศียรรับและปฏิบัติตามด้วยความพอพระทัยมิได้ขัดขืน แม้เช่นนั้นก่อนจะเสด็จออกจากพระนคร ยังทรงขอยับยั้งไว้ชั่วกาล พอให้ได้บริจาคทานให้พอพระทัยก่อน แล้วก็เสด็จออกจากพระนครด้วยพระอาการอันยิ้มแย้มแจ่มพระทัย ซึ่งสมกับพระองค์เป็นพระเวสสันดรผู้เป็นจอมให้ทานในโลก อันไม่มีใครเสมอเหมือน ไม่ทรงมีพระอาการหวั่นไหว เพราะความไม่พอใจและการขับไล่ของชาวเมือง ทรงเปี่ยมด้วยพระราชศรัทธาทั้งการเสด็จไป เสด็จอยู่ในป่า และเสด็จกลับสู่พระนครตามคำทูลให้เสด็จกลับ

การเสด็จออกจากพระนคร มีพระนางมัทรีคู่พระบารมีและพระโอรสพระธิดาดวงหทัยตามเสด็จ การเสด็จออกจากพระนครทั้งนี้ พระเวสสันดรทรงปฏิบัติให้เป็นที่พอใจของชาวเมือง แต่การบริจาคทานซึ่งเป็นธรรมประจำพระนิสัยของหน่อพระโพธิญาณ ผู้จะทรงรื้อขนสัตว์โลกให้ข้ามตามเสด็จ พระเวสสันดรไม่เคยลดหย่อนอ่อนพระทัยไปตามใครและทรงยอมอยู่ใต้อำนาจของผู้ใดทั้งนั้น แม้จะเสด็จเข้าอยู่ในดงหนาทึบแร้นแค้นกันดารเหมือนแดนนรกอันใคร ๆ ไม่พึงปรารถนาก็ตาม พระองค์ยังทรงพอพระทัยในที่เช่นนั้นและทรงบำเพ็ญทานไม่เคยลดละ เมื่อไม่มีอะไรจะทรงบริจาคก็ทรงยกพระลูกรักทั้งสองบริจาคให้แก่พราหมณ์ผู้จนมุมมาร้องขอ ไม่ทรงถือพระลูกรักทั้งสองเป็นอุปสรรคต่อทานบารมีเพื่อความเป็นศาสดาของโลกเลย

เมื่อทรงบริจาคไปแล้ว แม้พราหมณ์ผู้มีนิสัยใจโหดร้ายไร้ศีลธรรม จะเฆี่ยนตีพระลูกรักทั้งสองต่อพระพักตร์โดยไม่เกรงขามพระบารมีก็ตาม ก็ทรงทอดอาลัย ไม่ทรงกริ้วโกรธแก่พราหมณ์เลย เพราะทรงถือว่าเป็นทานที่บริจาคให้เป็นของคนอื่นด้วยความบริสุทธิ์พระทัยแล้ว ไม่เพียงพระลูกรักซึ่งเทียบกับพระเนตรทั้งสองที่บริจาคให้แก่พราหมณ์ไปแล้ว ยังทรงยกพระนางมัทรีคู่พระบารมี ผู้เปรียบเหมือนดวงหทัยให้แก่พราหมณ์ผู้มาร้องขอในอันดับต่อมาอีก ด้วยความพอพระทัย มิได้ทรงอิดเอื้อนซึ่งจะเป็นเหตุให้ปลีกแวะจากทานบารมีเพื่อพระโพธิญาณเลย และยังทรงอุทานเพื่อสละเลือดเนื้อและชีวิตทุกพระอาการแก่ผู้มุ่งมาขอทานอีก ไม่ทรงอาลัยในพระกายและจิตใจแม้แต่น้อย

การที่ทรงบำเพ็ญทานบารมีได้อย่างเต็มพระทัยนี้ เนื่องจากที่ทรงอาศัยอยู่ในสถานที่ที่โลกเห็นว่าเป็นที่อยู่ของบุคคลผู้จนมุม แต่สำหรับพระเวสสันดรกลับทรงเห็นว่า เป็นที่เวิ้งว้างจากภาระหนักและอารมณ์เครื่องกังวลใจ ทั้งการบำเพ็ญทานบารมี ศีลบารมี ตลอด

อุเบกขาบารมี ฯลฯ ซึ่งเป็นธรรมเครื่องส่งเสริมทุกประเภท พระเวสสันดรทรงมีโอกาสได้บำเพ็ญอย่างพอพระทัยในเวลานั้น การบำเพ็ญที่แสนยากลำบากและเต็มไปด้วยความชอกช้ำ เพราะการกระทบกระเทือนนานาประการ ทั้งเป็นการขัดขวางทางดำเนินของพระเวสสันดร หากกรรมดี กรรมชั่วจะเป็นไปตามความตำหนิติชมของบุคคลแล้ว พระเวสสันดรถึงกับต้องถูกเนรเทศเพราะการให้ทาน ก็ไม่ควรจะรอดจากเหตุการณ์อันรุนแรงนั้นกลายมาเป็นพระพุทธเจ้าให้โลกกราบไหว้ได้ เพราะผลแห่งทานอันเป็นต้นเหตุนั้น

เราทุกท่านผู้เป็นเจ้าของแห่งกรรมและนับถือพระพุทธศาสนา ที่แสดงเรื่องกรรมเป็นหลักใหญ่กว่าสิ่งทั้งปวง คงพอจะทราบได้ว่า ผลแห่งกรรมดีและกรรมชั่วเป็นธรรมชาติที่มีอำนาจเหนือสิ่งใด ๆ ในไตรโลกธาตุ จะไม่มีใครสามารถดัดแปลง และลบล้างผลเหล่านี้ให้สูญสิ้นไปจากโลกได้เมื่อยังพอใจก่อเหตุ คือ ทำดี ทำชั่วอยู่ และผลจำต้องสืบต่อกันวันยังค่ำ โดยไม่ฟังเสียงการตำหนิติชมจากผู้ใด จะต่างกันอยู่บ้างก็เพียงช้าหรือเร็วในกรรมบางประเภทเท่านั้น

ดังนั้นผู้เชื่อในกรรมและผลของกรรมว่าจะให้ผล จึงเป็นบุคคลผู้ไม่ประมาททั้งทางโลกและทางธรรม เพราะเป็นสิ่งจะเกิดขึ้นจากหลักของเหตุดีเหตุชั่วด้วยกัน ไม่มีทางอื่นเป็นที่เกิดขึ้น พอจะแสวงหาความมั่งมีดีเด่นและพ้นทุกข์ได้ จากการวาดภาพทางใจเอาเฉย ๆ โดยไม่สนใจในการงานอันเป็นที่ไหลมาแห่งโภคทรัพย์ คือเงินทองและกองกุศลอันเป็นผลที่พึงพอใจ ผู้ไม่ประมาทในการงาน อยู่ที่ใด ไปที่ใด ย่อมไม่อดอยากขาดแคลน ทั้งวันนี้และวันหน้า และโลกนี้โลกหน้า เพราะเป็นโลกที่สัตว์จะเป็นอยู่ด้วยกรรมและผลแห่งกรรมด้วยกัน ที่ผู้ทำทำไว้แต่ต้นทาง ดังพระเวสสันดรเป็นตัวอย่าง

การเทศน์มหาชาติมาเป็นลำดับนับแต่บรรพบุรุษมาถึงพวกเราฟังอยู่ขณะนี้ ก็เทศน์เพื่อเป็นคติสอนใจให้พวกเราดำเนินตามร่องรอยของท่านที่ได้รับผลมาแล้ว จนปรากฏเป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทุกชั้น เพราะประวัติของพระเวสสันดรที่ทรงดำเนินมาก็ดี ที่พระสิทธัตถราชกุมารทรงดำเนินมาก็ดี ได้กลายเป็นศาสนธรรมเครื่องประกาศสอนโลกทั้งสามให้ตื่นตัวเป็นลำดับมาจนถึงบัดนี้ ใครที่ตื่นตัวสะดุดใจในธรรมของท่าน เร็วหรือช้าก็เตรียมตัวตามเสด็จท่านทันกับเวลาก็มี ที่ตามเสด็จท่านในลำดับต่อมาก็มี ที่กำลังตามเสด็จอยู่ก็มี

ดังพุทธบริษัทซึ่งกำลังบำเพ็ญตนอยู่ ณ บัดนี้ด้วยความสงบเสงี่ยม อันเป็นที่น่าเลื่อมใสและอนุโมทนาอย่างยิ่ง และผู้ที่ยังหลับด้วยอำนาจโมหะครอบงำ ไม่อาจจะมองเห็นบุญและบาปว่าเป็นอย่างไร และจะเป็นของใครผู้จะคอยรับผลกรรมนั้นก็อาจมีอยู่ แต่พวกเราต่างก็มืดแปดทิศแปดด้านเพราะโมหะด้วยกัน จึงไม่อาจมองเห็นทั้งเรื่องของตัวและของ

ท่าน ต่างท่านจึงต่างอุตส่าห์แหวกว่าย เพื่อข้ามพ้นจากห้วงแห่งความมืดมนอันนี้อย่างเต็มกำลังด้วยกัน ส่วนจะได้ถึงไหนนั้นขอนอบน้อมถวายไว้กับพระธรรมบทว่า **ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารึ** พระธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม ไม่เคยลำเอียงต่อผู้ใด ให้เป็นผู้มีอำนาจพิพากษาต่อไป

ท่านสาธุชนผู้ใจบุญได้บำเพ็ญทาน ศีล ภาวนาตามเยี่ยงอย่างของพระเวสสันดรท่าน แม้จะไม่ได้สมบูรณ์ตามแบบพิมพ์จนถึงความเลิศโลกอย่างท่าน ก็คงได้ตามแบบลูกของพระ คือพุทธบริษัทที่ทรงธรรมภายในใจ ประดับธรรมในทางมารยาท ความเคลื่อนไหวเป็นที่เย็นหูเย็นตาและไว้ใจของผู้ที่ได้คบค้าสมาคมกับผู้ถือ **พุทฺธํ ธมฺมํ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ** ประจำใจตามหลักผู้เชื่อถือกรรม เพราะหลักของการเชื่อกรรมที่ถูกต้อง ผู้ทำกรรมทุกประเภท ต้องเชื่อว่าทำเพื่อตัวเสมอ แม้จะทำเพื่อสงเคราะห์ผู้อื่นก็ต้องเพื่อความดีงามสำหรับตัวผู้ทำอยู่นั่นเอง ตามหลักธรรมที่สอนว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วต้องได้รับผลชั่ว ก็หมายถึงเรื่องของผู้ทำโดยตรง

ขอยกตัวอย่างเช่นวัดอรุณรังษี ซึ่งแต่ก่อนเป็นป่าเต็มไปด้วยสิ่งที่น่ากลัวนานาชนิด ผีตายในท้องที่นี้ แทบจะพูดได้ว่าเกือบทุกศพนำมาทิ้งกันตามบริเวณนี้เกลื่อนไปหมด ไม่มีใครกล้าสามารถมาแถวบริเวณนี้ได้ในเวลากลางคืน แม้กลางวันก็ยังเป็นสถานที่น่ากลัวอยู่นั่นเอง เพราะเงียบสงัดปราศจากผู้คนและเสียงต่าง ๆ นอกจากที่นี่จะเต็มไปด้วยผีตายทั้งนั้นแล้ว ยังกลัวผีหลอกอีกด้วย ไม่มีใครคาดฝันว่าสถานที่นี้จะปรากฏเป็นวัดขึ้นมา แต่เพราะอำนาจกำลังศรัทธาของท่านผู้ใจบุญมากท่านด้วยกัน สามารถรื้อขนสิ่งรกรุงรังออกได้ กลายเป็นโบสถ์ ศาลา กุฏีและวัดขึ้นมาอย่างสมบูรณ์ และกลายเป็นสถานที่บำเพ็ญสมณธรรมของสงฆ์และประชาชนให้ได้รับความสะดวกขึ้น

ทั้งนี้เพราะความเชื่อมั่นว่าทำดีได้ดี สำหรับผู้ทำไม่เป็นอย่างอื่น คือผู้ทำจะเป็นผู้รับผลจากการกระทำของตน วัดก็ดี โบสถ์ก็ดี ศาลา และกุฏีก็ดี มิใช่เป็นผู้รับผลบุญและมิใช่เป็นผู้จะไปสวรรค์และนิพพาน เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นเพียงตัวเหตุที่เกิดจากผู้จัดทำเท่านั้น ส่วนผลคือบุญซึ่งเกิดจากการสร้างวัดนั้น เป็นสมบัติของผู้ทำ ฉะนั้นผลดีทั้งมวลจนสามารถยังผู้บำเพ็ญให้พ้นจากทุกข์ไปได้ จึงเป็นสมบัติของผู้บำเพ็ญเหตุโดยตรง เหมือนเราที่มีนาอยู่ในความครอบครอง เราทำการปักดำข้าวลงในนา ข้าวทุกต้นก็เป็นข้าวของเรา ผลเกิดจากนามากน้อยเป็นของเราทุกระยะ มิได้กลายเป็นสมบัติของนาแปลงใด ๆ จะเป็นผู้รับเสวยผลแม้แต่น้อย คำว่า วัด จึงเป็นบุญเขตของผู้สร้างวัดเพื่อบุญ ถึงกาลอันควรสิ่งก่อ

สร้างย่อมร่วงโรยไปตามสภาพของคติธรรมดา ส่วนผลบุญอันเกิดจากการนี้ มิได้ร่วงโรยไปตาม ย่อมตามสนองให้ผู้ทำได้รับผลเป็นสุขตลอดกาล

เมื่อสรุปหลักกรรมในพระพุทธศาสนาแล้ว เรียกว่า ทำเพื่อเราเป็นส่วนใหญ่ เพราะผลของกรรมดีและกรรมชั่วเป็นสิ่งที่ผู้ทำจะพึงได้รับผล แม้เราสร้างวัดและให้ทานกับพระ บุญที่เป็นผลจำต้องเป็นของเราอยู่นั่นเอง ไม่เช่นนั้น พระไม่จำต้องรักษาศีล เดินจงกรม นั่งภาวนา และไปเที่ยวกรรมฐานตามป่าดงพงลึกให้ลำบาก เพียงอาศัยบุญที่ญาติโยมมาทำบุญให้ทานกับพระภายในวัดก็พอแล้ว เพราะวันหนึ่ง ๆ คนมาทำบุญในวัดไม่น้อย ซึ่งพอจะรวบรวมบุญมาเป็นของพระได้อย่างพอเพียง แต่หาเป็นเช่นนั้นไม่ ญาติโยมก็ทำหน้าที่ของญาติโยม บุญก็เป็นของโยม พระก็ทำหน้าที่ของพระ บุญก็เป็นของท่าน แต่อาศัยซึ่งกันและกันตามสายแห่งความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องระหว่างพระกับญาติโยม ซึ่งแยกจากกันไม่ออกเท่านั้น ส่วนผลที่จะพึงได้รับย่อมไม่ระคนกัน

เช่นเดียวกับการรับประทานอาหาร ผู้รับประทานไม่จำต้องมีกฎเกณฑ์ไว้ว่า โอชารสส่วนนี้ต้องส่งไปหล่อเลี้ยงร่างกายส่วนนั้น นี้ไปส่วนข้างบน นี้ไปส่วนข้างล่าง นี้ไปข้างหน้า นี้ไปข้างหลัง จนทั่วส่วนร่างกาย แต่รสอาหารทำหน้าที่ซึมซาบไปตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกายจนตลอดทั่วถึง โดยผู้รับประทานจะไม่เป็นกังวลกับรสอาหาร ว่าจะมีการลำเอียงต่อส่วนร่างกายเลย กลับจะมีความสบายขึ้นทันทีที่รสอาหารได้เดินถึงที่แล้วฉันใด กุศลผลบุญของผู้บำเพ็ญร่วมกันก็ฉันนั้น โปรดเทียบเคียงตามข้อธรรมที่อธิบายมานี้จะเป็นที่มั่นใจในการสร้างบุญทั้งส่วนย่อยและส่วนใหญ่ เพราะบุญกุศลบางประเภทต้องอาศัยความสามัคคีจากส่วนใหญ่ ไม่เช่นนั้นจะไม่สำเร็จ หรือกว่าจะสำเร็จก็สิ้นเปลืองทรัพย์และกำลังไม่น้อย ทั้งกินเวลานาน

ท่านพุทธศาสนิกชนผู้มีบุญทั้งหลาย บัดนี้เรากำลังมีโอกาสวาสนาอำนวย ชีวิตเครื่องประกาศให้เราและโลกได้เห็นยังมีอยู่ คนและสัตว์เป็นจำนวนมากที่เกิดกับเราได้ร่วงโรยไปมากกว่ามาก ที่ยังเหลืออยู่มีจำนวนน้อย แต่เราในคนจำนวนร่วงโรยนั้น ยังมีชีวิตผ่านพ้นมาได้ ทั้งยังมีศรัทธาความเชื่อเลื่อมใสบริจาคทรัพย์มากมายฝังไว้ในพระพุทธศาสนา นอกจากนั้นยังให้ทานเป็นประจำวันมิได้ขาด โดยไม่มีความอาลัยในทรัพย์ที่ให้ทานไปแม้แต่น้อย ทั้งนี้เพราะนิสัยที่เคยฝังใจและฝากเป็นฝากตายกับพระศาสนามานาน ยิ่งได้บำเพ็ญคุณงามความดีมากเท่าไร ก็ยิ่งมีความอิ่มอกอิ่มใจยิ้มแย้มอยู่ภายใน คนผู้มีวาสนาบารมีเช่นเรา ๆ นับว่าเป็นผู้หาได้ยาก

คนประเภทที่แสวงหาคุณธรรมไม่มีการท้อถอยนั้นคือ คนที่เห็นภัยในทุกข์ เพราะการซ้ำซากแห่งทุกข์ที่เนื่องมาจากการเกิด การตาย ไม่มีวันจบสิ้น ก็แลการท่องเที่ยวไปตามภพน้อยภพใหญ่ของแต่ละราย เช่นเดียวกับการเดินทางไปตามหมู่บ้าน ระยะทางที่เดินไปย่อมมีสูง ๆ ต่ำ ๆ ลุ่ม ๆ ดอน ๆ ไม่สม่ำเสมอ แม้เช่นนั้น ผู้เดินทางต้องผ่านไปเพราะกิจจำเป็นของตน จนกว่าจะถึงจุดที่หมาย การท่องเที่ยวไปมาในภพชาติก็ย่อมมีความลำบากเช่นเดียวกัน แม้เช่นนั้นผู้ยังมีกิจจำเป็นเพราะกฎแห่งกรรมทางภายในจำต้องไป ดังนั้นโลกจึงไม่ว่างจากการสัญจร คือการเกิดตายของสัตว์

ด้วยเหตุนี้ ท่านผู้มีโลกวิทูรู้แจ้งโลกโดยตลอดทั่วถึง จึงสอนให้บำเพ็ญกุศลเพื่อเป็นเสบียงในการเดินทางไปตามภพชาติของตน และเพื่อเป็นการบรรเทาทุกข์อันจะเกิดขึ้นในเวลาเดินทาง หากภพชาติยังจะเป็นไปอยู่ในสงสาร ก็ขอให้อาศัยบุญคุณธรรมที่ตนเคยสร้างไว้เป็นเครื่องบั่นทอนและต้านทานทุกข์ มีความสุขเป็นเครื่องเสวยผล เป็นผลไม่เดือดร้อนขุ่นเคืองในภพนั้น ๆ เพราะกุศลผลบุญที่ตนบำเพ็ญไว้ ช่วยค้ำจุนอุดหนุนให้มีความสุขไม่กลายเป็นเพลิงทั้งกองไปเสียทีเดียว ผู้กำลังมีความสุขบ้าง ทุกข์บ้าง อันเป็นพยานแห่งกรรมดีและชั่ว จึงไม่ควรประมาทนอนใจในบาปและบุญ ว่าจะเป็นของห่างไกลจากตัวเราผู้ทำกรรม เพราะการมาสู่โลกอันเป็นที่อยู่อาศัยของบุคคลผู้ทำกรรม เราต้องทำกรรมเหมือนโลกทั่ว ๆ ไป แต่การพิจารณาเลือกเฟ้นแล้วทำลงไปนั้นเป็นความชอบธรรม ไม่ควรทำแบบสุ่มเดา ผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำโดยไม่ใคร่ครวญไตร่ตรอง จะสะท้อนกลับมาให้ผู้สะเพร่าต่อกรรมรับเสวยทุกข์ต่อไป

เพราะคำว่าโลกแล้วย่อมระคนปนเปไปด้วยดีและชั่ว ผู้ใช้สายตายาวด้วยปัญญาจะได้รับของดีมาครองเป็นเจ้าของ แต่ถ้าสายตาสั้นแล้วคว้าไปที่ไหนจะเจอแต่เรื่องของความทุกข์เดือดร้อนหาชิ้นดีไม่ได้เลย คำว่า **นิสมฺม กรณ์ เสยฺโย** ใคร่ครวญก่อนแล้วค่อยทำกิจทุกอย่าง จะเป็นผลดีรับสนอง นี้คือพระโอวาทที่สอนคนให้ฉลาดรู้เท่าทันความเคลื่อนไหวของโลกและการกระทำของตน ผู้สนใจจะได้นำไปใช้ให้เหมาะสมกับภาวะของตน ๆ ผลจะเป็นความเจริญทั้งวันนี้ วันหน้า และชาตินี้ ชาติหน้า

ท่านสาธุชนผู้ใจบุญทั้งหลาย วันนี้พร้อมกันมาฉลองกุฎี ศาลา และถังน้ำซึ่งปรากฏความสำเร็จขึ้นมาให้ตาโลกได้เห็นอย่างเด่นชัด มอบไว้เป็นสมบัติของวัดอรุณรังษี จังหวัดหนองคาย ส่วนกุศลผลบุญอันเกิดจากการนี้ มอบไว้กับดวงใจของทุกท่านที่เป็นเจ้าของทานกุศลสมบัติ ทั้งนี้จะเป็นแก้วสารพัดนึกอันล้นค่าประดับใจของท่านทั้งหลายไปทุกภพทุกชาติไม่มีวันเสื่อมสูญ แม้สิ่งก่อสร้างจะปรักหักพังลงไปตามสภาพก็ตาม ส่วนผลที่ท่าน

ได้รับจะเป็นคุณสมบัติประจำใจตลอดกาล ดังนั้นขอทุกท่านโปรดมีใจอาจหาญร่าเริงต่อผลบุญที่ได้รับแล้ว และที่กำลังจะเกิดขึ้น เพราะความแกล้วกล้าแห่งศรัทธาของท่านทั้งหลายชาตินี้นับว่าเราทั้งหลายไม่เสียทีในอัตภาพแห่งมนุษย์อันเกิดมาด้วยบุญ ได้พาร่างกาย คือก้อนบุญอันนี้ สร้างตู้เซฟเพื่อเก็บทรัพย์ภายในไว้อย่างพร้อมมูล ประหนึ่งได้สร้างสำเภาใหญ่ไว้เพื่อขี่ข้ามมหาสมุทรทะเลหลวงที่ท่วมท้นอยู่ภายในให้พ้นไปได้

ถึงอย่างไร กุศลกรรมที่สร้างไว้จะไม่ยอมปล่อยวาง ต้องติดตามสนองเรายิ่งกว่าเพื่อนสนิทมิตรรักเสียอีก เพราะเราเป็นนักสร้างบุญ ถึงคราวจำเป็นนึกถึงบุญต้องเห็นบุญประจักษ์ตาประจักษ์ใจทั้งในชาตินี้และชาติหน้า เรื่องทั้งนี้เราเป็นนักบุญคงจะเคยมีประสบการณ์มาบ้าง และการกล่าวทั้งนี้คงไม่เป็นการชักนำให้ท่านเชื่อในทางผิด เพราะทั้งด้านวัตถุและด้านนามธรรม ย่อมมีทางปรากฏจากการทำดีและทำชั่วเสมอกัน ฉะนั้นผลบุญที่เป็นวัตถุจึงควรเป็นคู่เคียงกับผลบุญทางด้านนามธรรมภายในใจ อันจะปรากฏออกมาให้ผู้เป็นเจ้าของได้รับเสวยเสมอกัน

เช่นผู้มีสมบัติมากอาจจะเกิดจากสาเหตุอันชั่ว มีเที่ยวกดขี่บังคับหรือคดโกง ปล้นจี้เอาของของเขามาเป็นของตนก็มี อาจเกิดจากสาเหตุอันดี เช่น เกิดจากการงานที่ชอบ มี **ปุพฺเพ จ กตปุญฺญตา** ช่วยสนับสนุนช่องทางที่มาแห่งโภคทรัพย์ก็มี ฉะนั้น ผู้ทำดีและชั่วจึงมีทางได้รับผลดีและชั่วทั้งด้านวัตถุและด้านนามธรรม โลกจึงต้องมีทั้งด้านวัตถุและด้านนามธรรมเป็นสมบัติดีและชั่วเป็นของตนทั่ว ๆ ไป ไม่มีจุดที่ควรยกเว้น ยกตัวอย่างเช่นพระพุทธเจ้าผู้บริสุทธิ์นี้คือธรรม เมื่อเสด็จไปแห่งหนตำบลใดมีดอกบัวผุดขึ้นรับรองฝ่าพระบาท (ฝ่าเท้า) และมีเครื่องสักการบูชามาจากที่ต่าง ๆ ซึ่งผิดจากปกติธรรมดาของคนสามัญมากมาย แต่เมื่อมีผู้ข้องใจทูลถามท่านจึงตรัสว่า สิ่งทั้งนี้เกิดขึ้นด้วย **ปุพฺเพ จ กตปุญฺญตา** ของเรา ฉะนั้น คำว่า **กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา** จึงเป็นหลักธรรมประกันความจริงของผู้ทำไว้อย่างสมบูรณ์

เราทุกท่านซึ่งเป็นพุทธบริษัทผู้เชื่อกรรม โปรดเชื่อตนผู้ทำกรรมว่าจะต้องเป็นผู้รับผลโดยแน่นอน เพราะต่างก็อยู่ในโลกแห่งกรรมอันเดียวกัน แล้วพยายามสร้างกรรมดีไว้ให้เพียงพอกับความต้องการ วันหนึ่งชีวิตผ่านไปเพื่อความแตกสลายไม่มีเวลายับยั้ง ยิ่งกว่าเครื่องจักรเครื่องยนต์เสียอีก เราผู้หมุนตัวเพื่อหลบภัยโปรดพิจารณาด้วยปัญญา ทาน ศีล ภาวนาที่แสดงไว้ข้างต้น นั่นคือทางดำเนินเพื่อมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติและนิพพานสมบัติ ทาน แปลว่าการให้ ออกจากเจตนาที่กล้าเสียสละ เพราะความเมตตาและความเชื่อเลื่อมใสเป็นรากฐาน คนไม่มีความเมตตาและความเชื่อเลื่อมใสต่อสถานที่และผู้รับบริจาค

ย่อมไม่สามารถทำทานได้ นอกจากจะให้เพื่อแก้รำคาญจากผู้มารบกวนขอเป็นบางคราวเท่านั้น

ฉะนั้นผู้มีทานประจำนิสัย ต้องเป็นผู้มีใจเมตตาและเชื่อต่อทานของตนว่าต้องมีผลแน่นอนประจำใจ จึงสามารถบริจาคได้เป็นประจำ และบริจาคคราวละมาก ๆ โดยไม่มีความเสียดาย ยิ่งได้ให้ทานมากเท่าไรก็ยิ่งมีความปีติยินดีแทบตัวลอยก็มี แม้ในเมืองไทยเราก็มีท่านนักใจบุญประเภทนี้ไม่น้อยเลย ทั้งนี้ เกิดจากหลักธรรมชาติภายในใจของผู้บริจาคเอง โดยจะวาดภาพความรู้สึกให้ใครดูด้วยไม่ได้ พอได้ยินได้ฟังก็ยิ่งเพิ่มกำลังศรัทธาอย่างแรงกล้า จนถึงขั้นสละได้ทั้งภายนอกภายใน หมดความเยื่อใยในสิ่งทั้งปวง กลายเป็นผู้บริสุทธิ์ขึ้นมาในท่ามกลางสิ่งแวดล้อม ฉะนั้น ทานจึงเป็นธรรมสำคัญซึ่งจะมองข้ามไปไม่ได้ ทั้งเป็นรากฐานและเครื่องยึดเหนี่ยวโลกให้อยู่ด้วยกันได้อย่างสนิท

ในระหว่างพ่อแม่กับบุตรธิดา ระหว่างญาติกับญาติ ผู้ใหญ่กับผู้น้อย เพื่อนสนิทกับมิตรที่รัก ระหว่างสัตว์กับสัตว์ด้วยกัน ระหว่างสัตว์เลี้ยงกับเจ้าของ ซึ่งจะต้องสงเคราะห์กันด้วยการแบ่งปันซึ่งออกมาจากใจของผู้เห็นใจเพื่อนร่วมโลกด้วยกัน โดยไม่เลือกชาติชั้นวรรณะ ในหลักธรรมชาติของโลกจะเว้นทานเสียมิได้ นอกจากจะไม่สนใจตามหลักจำเป็นนี้เท่านั้น จึงอาจเห็นว่า ทานเป็นของไม่จำเป็นสำหรับโลก ผู้มีอัธยาศัยใจกว้างขวางเผื่อแผ่แก่เพื่อนฝูง และให้ความร่มเย็นแก่ผู้อื่นที่มาอาศัยและคบค้าสมาคมไม่เลือกชั้นวรรณะย่อมเป็นผู้มีสง่าราศีไม่จืดจาง และไม่ค่อยมีใครรังเกียจเบียดเบียน คำว่า “ทาน” จึงมีความกว้างขวางและลึกซึ้งมากเหลือจะพรรณนา และนำมาแสดงให้ทุกท่านได้ฟังอย่างสมใจ ขอแสดงโดยสังเขปเพียงเท่านี้ พอเป็นแนวความคิดสำหรับท่านผู้เป็นนักให้ทาน

ศีล แปลว่า ความปกติในความประพฤติ ไม่คึกคะนองทางกายวาจา กายวาจาที่มีศีลกำกับอยู่ด้วย จึงเป็นกายวาจาที่หอมหวนชวนชม ไม่แสลงหูแสลงตาทั้งหญิงชาย ทั้งนักบวชและฆราวาส มีลักษณะท่าทางสวยงามน่าดู ทั้งก้าวไปและถอยกลับ เหลือบซ้ายแลขวาเป็นกิริยาที่น่าดูทุกอาการ ฉะนั้นลูกศิษย์ของพระตถาคตจึงปรากฏงามในหมู่ชน และไม่มีชาติชั้นวรรณะแฝงอยู่ในวงศิษย์พระตถาคต ปรากฏคำเดียวว่า สมณะ คือ ผู้สงบเสงี่ยมเท่านั้นเป็นนามของท่าน เพราะท่านมีศีลเป็นเครื่องประดับ แม้จะมีเพียงศีรษะโล้น ๆ และเต็มไปด้วยความทุกข์ยากลำบากด้วยปัจจัยเครื่องอาศัย ต้องเที่ยวโคจรบิณฑบาตขอทานชาวบ้านเขามารับประทาน แต่ก็เป็นทุกข์ที่น่ากราบไหว้ น่าเคารพบูชา เพราะท่านมีศีลสมบัติและธรรมสมบัติประจำกาย วาจา ใจ

คำว่า **สีเลน โภคสมฺปทา** ปัจจัยสี่ คือจีวร เครื่องนุ่งห่ม บิณฑบาต ที่อยู่อาศัยและยาบำบัดโรค จึงมีผู้นำมาถวาย เพราะท่านมีศีลเป็นที่รัก **สีเลน สุคตึ ยนฺติ** ท่านเป็นผู้ไปดีมาดี อยู่ดี กินดีด้วยศีลของท่าน ท่านจึงมีสุคติอยู่ทุกอิริยาบถ ตายแล้วจะไปตกนรกหมกไหม้ที่ไหน จำต้องเป็นสุคติอยู่นั่นเอง เพราะกาย วาจา ใจของท่านเป็นสุคติ เพราะการรักษาศีลอยู่แล้ว **สีเลน นิพฺพุตึ ยนฺติ** ทุกข์ที่เคยมีเพราะความคะนองแต่ก่อน จำต้องดับไป เพราะอำนาจศีลธรรมของท่านได้สังหาร คำว่า **สงฺฆ์ สรณ์ คจฺฉามิ** จึงไม่ทำใจของประชาชนผู้กราบไหว้ด้วยความเคารพรักในท่านให้จืดจางไปตลอดทุกวันนี้

ภาวนา ได้แก่การอบรมใจให้มีเหตุผลประจำตน เพื่อดำเนินกิจการทั้งทางโลกและทางธรรมให้เป็นไปด้วยความไม่งมงายและจนมุมต่อเหตุการณ์ เพราะคนที่ได้รับการอบรมทางใจ ย่อมเชื่องต่อสิ่งทั้งปวง ไม่วอกแวกคลอนแคลนและเชื่อง่ายโดยไร้เหตุผล พยายามอบรมใจให้อยู่ในความสงบตามโอกาสอันควร อย่าปล่อยให้ความคิดอันไร้สาระผลักดันออกมาทางกาย วาจา ถึงกับฉุดลากกายวาจาให้เป็นไปตามจนเสียคน ทั้งนี้เพราะขาดการอบรมใจในหลักธรรม อันดับต่อไป พยายามบังคับจิตให้อยู่ในขอบเขตแห่งคำบริกรรมมีพุทโธหรือลมหายใจ เป็นต้น ทำความรู้สึกไว้กับคำบริกรรมนั้น ๆ จนกว่าจะถึงเวลาที่ควรปล่อยวางไปตามหน้าที่การงานที่ควรจัดทำเพื่อการอาชีพ จนปรากฏเป็นความสงบขึ้นมาในขณะนั้น

ตามธรรมดาของจิตเมื่อถูกบังคับโดยที่ชอบ ย่อมจะหยั่งเข้าสู่ความสงบ ไม่มีดวงจิตดวงไหนจะพ้นอำนาจของความมีสติไปได้ นอกจากจะไม่ทำด้วยความสนใจและจริงจังเท่านั้น จิตอาจจะเพ่นพ่านไปได้ เพราะสิ่งผลักดันคอยส่งเสริมอยู่ตลอดเวลามีจำนวนมากภายในใจโดยไม่นิยมว่านักบวชและฆราวาส ฉะนั้นการปิดกั้นทำนบไม่ให้กระแสของใจไหลออกมาเพื่อหาก่อเรื่องรำคาญใส่ตนด้วยสติ จึงเป็นหน้าที่ของนักภาวนาจะทำความพยายามอย่างเข้มแข็งในเวลาเช่นนั้น ไม่ยอมให้จิตฝ่าฝืนอำนาจของความเพียรออกมา จิตจะเสื่อมจากความพยศและปรากฏเป็นความสงบสุขขึ้นมาในเวลานั้น นี่คือผลของการอบรมใจในด้านภาวนาที่ผู้บำเพ็ญจะประจักษ์ใจทั้งหญิงทั้งชายและนักบวช และจะเห็นคุณของการภาวนา ทั้งจะเห็นโทษแห่งความพยศของใจที่เคยเป็นมาในขณะเดียวกัน

คราวต่อไปก็จดจำวิธีทำที่เคยได้รับผลมาแล้ว และฝึกทำบ่อย ๆ จนเป็นความชำนาญและติดใจในวิธีการ ครั้งต่อไปจะค่อยง่ายขึ้น หรือแม้จะยากบ้างเป็นบางกาลก็พอมีทางแก้ไขดัดแปลง เพราะเคยเห็นผลมาแล้ว โปรดทราบว่าใจเป็นของประเสริฐ และมีอยู่กับเรา เราเป็นชาติมนุษย์ผู้มีใจสูง จึงไม่ควรปล่อยใจของตนให้ทิ้งจมดินอยู่เหมือนท่อนซุง

ไม่เป็นการสมควรแก่เราเลย ควรทำการอบรมให้ใจมีทางสงบบ้าง ข่าวแห่งความสงบเยือกเย็นภายในใจ จะกลายมาเป็นของเราผู้อบรมใจเป็นลำดับ นับแต่ขั้นต่ำจนถึงขั้นสูงสุด จะไม่พ้นจากใจของผู้อบรมนี้เลย

การอธิบายธรรมทางด้านภาวนายังไม่ถึงจุดที่ควรจะจบ แต่เวลาจวนจะจบก่อนแล้ว เพราะแสดงธรรมในท่ามกลางกิจการซึ่งกำลังเป็นไปอยู่ จึงขอสรุปธรรมเทศนาที่แสดงมาโดยยกคาถาย่อของพระเวสสันดรชาดก เป็นบทคาถาว่า **ทานำ เทติ สีลำ รกฺขติ ภาวนำ ภาเวตฺวา** เป็นต้น ถือเอาใจความว่า พระเวสสันดรได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเพราะการให้ทาน รักษาศีล และภาวนา ฉะนั้น ขอทุกท่านผู้ใจบุญโปรดยึดหลักธรรมของพระองค์ไว้เป็นสักขีพยานแห่งการบำเพ็ญตนต่อไป ชื่อว่าเป็นผู้ตามเสด็จพระเวสสันดรและพระพุทธเจ้าโดยไม่ต้องสงสัย ในที่สุดของการตามเสด็จ จะสมหวังในวันหนึ่งข้างหน้า

ในที่สุดแห่งการแสดงธรรม ขอความสวัสดีมงคลจงเกิดมีแก่ท่านทั้งหลายโดยทั่วหน้ากัน ตามนัยที่ได้แสดงมาก็สมควรแก่เวลา ขอยุติลงเพียงนี้ เอวं ก็มีด้วยประการฉะนี้

<<สารบัญ

เทศน์อบรมฆราวาส ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๗ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๐๕

จุดที่รวมแห่งอริยธรรม

วันนี้จะแสดงธรรมป่าล้วน ๆ ให้บรรดาท่านผู้ฟังทั้งหลายทราบ ทั้งที่ได้อุตส่าห์มาจากทางใกล้และทางไกล ทั้งผู้ที่อยู่กับบ้านนี้ ตลอดถึงผู้ที่อยู่ในวัด คำว่า ธรรมป่านั้น เป็นธรรมที่ไม่ได้ท่องหรือจดจำมาจากคัมภีร์ไหน ๆ นอกจากจะแสดงตามหลักธรรมชาติแห่งธรรม ซึ่งเป็นของมีอยู่ทั่วไปในโลกเท่านั้น ส่วนจะถูกหรือผิดอย่างไรนั้น ขอให้บรรดาท่านผู้ฟังทั้งหลายจงไตร่ตรองตามธรรมที่แสดง แล้วเทียบเคียงกับหลักธรรมในคัมภีร์อันเป็นธรรมตายตัว

ธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าคือหลักแห่งเหตุผล ถ้าเมื่อเหตุกับผลถูกต้องกันแล้วทั้งที่เป็นฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว พึงทราบว่าสิ่งนั้นเป็นสิ่งที่ดีและเป็นสิ่งที่ชั่วได้อย่างสมบูรณ์ และเป็นหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าได้ด้วย องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าในคราวพระองค์เสด็จออกจากหอปราสาทเพื่อแสวงหาโมกขธรรม ในเบื้องต้นก็ปรากฏว่าพระองค์ได้พิจารณาหลักธรรมชาติ ทั้ง ๆ ที่ไม่มีใครหรือพระพุทธเจ้าองค์ใดมาประกาศสอนพระองค์ว่า สภาวะทั้งหลายเป็นอย่างนั้น ๆ แม้ประชาชนพร้อมทั้งบริษัทและบริวาร ซึ่งอยู่ในพระราชวังของพระองค์ ก็ปรากฏว่าเป็นคนธรรมดาเช่นเดียวกับพระองค์ท่าน

แต่ในคืนที่พระองค์จะเสด็จออกทรงผนวช หลักธรรมชาติแห่งธรรมได้ปรากฏขึ้นในพระทัยว่า ทั้งคนในพระราชวัง คือบริษัทบริวารทั้งหลายด้วย และนอกพระราชวังทั่วทั้งไตรโลกธาตุด้วย ปรากฏว่าเป็นป่าช้าผีดิบไปทั้งดินแดน หาที่จะปลงจิตปลงใจพึ่งพิงอิงอาศัยในบุคคลหรือสัตว์สักรายหนึ่งว่า ไม่ใช่ป่าช้า ไม่มีเลย นี้คือหลักธรรมชาติแห่งธรรมซึ่งเป็นของมีอยู่ในสัตว์และบุคคลทั่วไป ได้ปรากฏขึ้นในพระทัยของพระองค์ แม้ที่สุดพระองค์เองก็ปรากฏเป็นป่าช้าผีดิบเช่นเดียวกับมนุษย์และสัตว์ทั่ว ๆ ไป จึงเป็นเหตุให้ทรงเบื่อหน่ายในความเป็นอยู่ของโลกเกิดตาย อันเป็นที่รวมแห่งกองทุกข์นานาชนิดทั้งของเขาและของเรา นอกจากจะแสวงหาความพ้นจากความเป็นเช่นนี้ไปเสียเท่านั้น ทรงพินิจพิจารณาถึงหลักธรรมชาติแห่งธรรมซึ่งเคยประกาศตัวอยู่ตลอดมา ก็ทรงได้พระสติสะดุดพระทัยในขณะนั้น และเพราะหลักธรรมชาติเหล่านั้นได้เตือน

พระทัยให้มีความสลดสังเวชเพื่อหาทางพ้นจากทุกข์โดยไม่อำลาใคร ๆ และได้เสด็จออกเวลากลางคืน

นี่ก็เป็นเครื่องแสดงให้เราทั้งหลายได้เห็นว่า หลักธรรมชาติคือธรรมที่แท้จริงนั้นเป็นสภาพมีอยู่ทั่วไปในสัตว์และสังขารทุกประเภท พระองค์ได้เสด็จออกทรงผนวชก็เพราะหลักแห่งธรรมชาติเหล่านี้ซึ่งเตือนพระทัย ทรงบำเพ็ญพระองค์เป็นคนขอทานเหมือนคนขอทานทั่ว ๆ ไป ไม่ทำพระองค์ให้เป็นผู้มีคุณค่าว่าเป็นกษัตริย์ เป็นต้น ปรากฏพระองค์เพียงเป็นคนขอทานและเป็นเหมือนผ้าขี้ริ้วผืนหนึ่งซึ่งไม่มีราคา อันใคร ๆ ไม่ต้องการ ในเวลาพระองค์ทรงบำเพ็ญเพียรได้รับความกระทบกระเทือนและความทุกข์ลำบากแสนสาหัส เพราะกษัตริย์เสด็จออกผนวชประพฤติพระองค์เป็นคนอนาถาเป็นคนไม่มีคุณค่าราคาแต่อย่างใด

เพราะสมัยนั้นการให้ทานก็ดี การรักษาศีลก็ดี เจริญภาวนาก็ดี ไม่มีใครได้สั่งสอนไว้ว่า ผลแห่งการให้ทานเป็นต้นนั้นมีมากน้อยเพียงไร จึงไม่มีใครสนใจจะพยายามบำรุงบำเรอและตามอุปัฏฐากพระองค์ให้ทรงได้รับความสุขในส่วนแห่งพระกาย ความเป็นกษัตริย์ที่พระองค์ทรงลดทิฐิมานะลงถึงขนาดเป็นคนขอทาน เช่นเดียวกับคนธรรมดาสามัญที่ขอทานทั่ว ๆ ไป แทนที่จะเป็นทุกข์จนทนไม่ไหว แต่ก็กลับเป็นการสะดวกต่อการบำเพ็ญธรรม เพราะการลดทิฐิมานะอย่างนั้น เนื่องจากพระองค์ได้ทรงเห็นหลักธรรมชาติที่เตือนพระทัย แล้วบำเพ็ญพระองค์ให้เป็นไปในหลักแห่งธรรมนั้น ๆ

ขอสรุปว่าหกปีพระองค์ได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็น โลกวิทู รู้โลก ทั้งเป็นโลกนอกทั้งเป็นโลกใน กว้างแคบโดยตลอดทั่วถึง ไม่มีอันใดจะปิดบังลี้ลับว่าพระองค์จะไม่สามารถหยั่งทราบได้โดยพระปัญญาญาณ แม้ที่สุดในพระทัยของพระองค์ที่มีอะไรเคลือบแฝงอยู่ก็ปรากฏชัด เช่นเดียวกับวันเพ็ญพระจันทร์เต็มดวงสว่างจ้าขึ้นในคืน ซึ่งตรงกับเดือนหกเพ็ญที่เรียกว่า วิสาขมาส ธรรมทั้งหมดที่พระองค์ทรงรู้เห็นนั้น เป็นธรรมในหลักธรรมชาติทั้งนั้น โดยทรงบำเพ็ญตามหลักธรรมชาติ พิจารณาในหลักธรรมชาติที่ประกาศกังวานอยู่ทั้งภายนอกภายในตลอดกาล แม้ความรู้สึกซึ่งปรากฏเป็นอยู่ตลอดเวลา ณ ภายในก็เป็นหลักธรรมชาติอันหนึ่ง พระองค์ได้รู้แจ้งเห็นจริงโดยตลอด ทั้งนี้ล้วนแล้วแต่เป็นหลักธรรมชาติทั้งนั้น ก่อนที่พระองค์จะตรัสรู้ ก็ปรากฏว่าได้อยู่ในที่สงบสงัด ซึ่งเป็นหลักธรรมชาติและปราศจากความพลุกพล่านด้วย

ฝูงชนและบรรดาสัตว์ มีพระกายอันเปลี่ยว จิตใจก็วิเวกวังเวง ความรู้สึกภายในของพระองค์ก็เด่นขึ้นในขณะนั้น

ตามธรรมดา ธรรมชาติรู้ที่เราเรียกว่าใจนี้ จะมีความรู้อยู่ตลอดเวลา ๒๔ ชั่วโมง ไม่เคยลดละแม้ขณะเดียว แต่เพราะสิ่งแวดล้อมมากระทบและกลบไว้โดยทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ จึงเป็นเหตุให้ความรู้อันนั้นซุ่มซ่อนอยู่ตามรูป เสียง กลิ่น รสเป็นต้น ไปเสีย ไม่สามารถจะพินิจพิจารณาความรู้นั้นว่ามีความหนักเบาไปในแง่ไหนบ้าง ทั้งทางชั่วและทางดี แต่เมื่อได้รับความสงัดวิเวก จิตก็ไม่พัวพันกับสิ่งใดซึ่งเคยรู้เคยเห็นมาแต่ก่อน ความรู้ที่ปรากฏขึ้นในใจจะส่งกระแสไปทางใดจะเป็นทางอดีต ทางอนาคตก็ปรากฏรู้เท่าทันในวงปัจจุบันเสมอไป ด้วยอำนาจพระสติ ซึ่งทรงตั้งไว้แล้วด้วยดี ความรู้อันนี้ก็ปรากฏเด่นขึ้นโดยลำดับ

ความรู้ที่เด่นขึ้นนี้จะเด่นขึ้นทางดีก็ทราบชัด จะเด่นขึ้นทางชั่วก็ทราบชัด เมื่อจะเด่นขึ้นในทางสั่งสมกิเลสตัณหา เพื่อความมัวหมองภายในจิตใจ พระองค์ก็พยายามแก้ไขให้ทันกับเหตุการณ์ ไม่ปล่อยให้ฝ่ายต่ำฉุดลากไป จนจิตค่อยกลายเป็นจิตที่ผ่องใสสะอาดเป็นลำดับ และมีความเฉลียวฉลาดด้วยอุบายปัญญา เพราะเหตุนั้น ท่านจึงสอนให้บำเพ็ญสมาธิ คือความสงบใจ เมื่อใจได้รับความสงบแล้ว ย่อมเห็นเงาของตัวเองในทางปัญญา เหมือนน้ำที่ใสสะอาด สามารถมองเห็นสัตว์น้ำหรือสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในน้ำนั้นได้โดยชัดเจนฉะนี้

เมื่อจิตยังไม่สงบเราจะพิจารณาสิ่งใดก็ไม่ชัดเจน แม้จะพิจารณาทางปัญญาก็กลายเป็นสัญญาไปเสียโดยมาก นี้หมายถึงสัญญาที่จะก่อเหตุเป็นสมุทัย สะสมกิเลสขึ้นภายในใจ เพราะความรู้ความเห็นที่มาผ่านทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เมื่อใจได้รับความสงบแล้ว จะพิจารณาสภาวธรรมก็เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง เช่นเดียวกับบุคคลที่กำลังหยุดนิ่งอยู่ มองดูอะไรก็เห็นชัดฉะนั้น สมาธิพระองค์ก็ได้ทรงบำเพ็ญมา คำว่า ‘‘สมาธิ’’ นี้หมายถึงความสงบของใจหรือความแน่นหนามั่นคงของใจ เมื่อใจได้รับความสงบแล้ว ความสุขจะปรากฏขึ้นมาในขณะนั้น ถ้ายังไม่สงบก็ยังไม่ปรากฏเป็นความสุขขึ้นมา เมื่อมีความสงบสุขแล้ว เราพอมีช่องทางจะพิจารณาทางปัญญา

คำว่า ‘‘ปัญญา’’ หมายถึงความสอดส่องมองดูเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้ทะลุปรุโปร่งเป็นลำดับหรือความแยบคาย ออกจากใจอันเดียว สัญญาคือความจำ ปัญญา คือความคลี่คลายในสิ่งที่ตนจดจำไว้นั้น เช่นเดียวกับเรามัดไม้หลายกิ่งหลายแขนงเข้าเป็นมัด ๆ สัญญาเช่นเดียวกับตอกหรือลวดที่เรามัดไม้เป็นกำไว้ ปัญญาเป็นผู้คลี่คลายไม้ที่เรามัด

ไว้นั้นให้เห็นว่ามีกี่ชิ้นด้วยกัน มีไม้อะไร และชื่อว่าอะไรบ้าง เรื่องของปัญญาจึงเป็นธรรมชาติคลี่คลายดูสภาวธรรมซึ่งเป็นของมีอยู่ในตัวของเรา

อนึ่ง คำว่า ‘‘สมาธิ’’ การทำใจให้มีความสงบเยือกเย็น ท่านผู้ฟังทั้งหลายคงจะเคยได้ทราบแล้วว่ามีหลายชั้น ขณิกสมาธิ จิตที่รวมลงเพียงขณะเดียวแล้วถอนขึ้นมาเสีย อุปจารสมาธิ คือสมาธิที่รวมสงบแล้วถอนออกมาเล็กน้อยแล้วออกรู้สิ่งต่าง ๆ ที่มาสัมผัสใจในขณะนั้น จะเป็นเรื่องสัตว์ บุคคล หรือภูตผีก็ตาม จัดเข้าในวงอุปจารสมาธินี้ ส่วนอัปปนาสมาธิ จิตที่หยั่งลงแล้วมีความสงบอย่างเต็มที่ และรวมอยู่ได้เป็นเวลานาน ๆ คำว่า ‘‘อัปปนาสมาธิ’’ นี้มีความหมายกว้างขวางมาก จิตรวมอยู่ได้นานด้วย มีความชำนิชำนาญในการเข้าออกของสมาธิด้วย ต้องการเวลาใดได้ตามความต้องการด้วย

แต่เราผู้บำเพ็ญในทางปัญญานั้น ไม่จำเป็นต้องถึงขั้นอัปปนาสมาธิแล้วจึงจะต้องพิจารณาทางปัญญา เรื่องของสมาธิ คือความสงบ จะสงบมากน้อย พึงทราบว่าเป็นบาทฐานแห่งวิปัสสนาคือปัญญาเป็นขั้น ๆ ไป เพราะปัญญามีหลายขั้น ขั้นหยาบ ขั้นกลาง ขั้นละเอียด สมาธิในขั้นหยาบก็เป็นบาทฐานของวิปัสสนาขั้นหยาบได้ ขั้นกลาง ขั้นละเอียดก็เป็นบาทฐานของปัญญาขั้นกลาง ขั้นละเอียดได้ และในขณะเดียวกันพึงทราบว่า สมาธิกับปัญญานั้นเป็นธรรมคู่เคียงโดยจะแยกจากกันไม่ออก ควรใช้ปัญญาคู่เคียงกันไปกับสมาธิตามโอกาสอันควร คือถ้าเราจะดำเนินในทางสมาธิโดยถ่ายเดียว ไม่คำนึงถึงเรื่องปัญญาเลยแล้ว จะเป็นเหตุให้ติดสมาธิคือความสงบ

เมื่อจิตถอนออกมาจากสมาธิแล้ว ต้องพิจารณาในทางปัญญา เช่นพิจารณาธาตุขันธ์โดยทางไตรลักษณ์ วันนี้ก็พิจารณาอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา วันหน้าก็พิจารณาอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไตร่ตรองอยู่เช่นนี้ทุกวันทุกคืนไป ไม่ต้องสงสัยว่าจะไม่ชำนาญในทางปัญญา ต้องมีความคล่องแคล่วชำนาญเช่นเดียวกันกับทางสมาธิ **ปัญญาในเบื้องต้นต้องอาศัยการบังคับให้พิจารณาอยู่บ้าง ไม่ใช่จิตเป็นสมาธิแล้วจะกลายเป็นปัญญาขึ้นมาทีเดียว ถ้าจิตเป็นสมาธิแล้วกลายเป็นปัญญาขึ้นมาเอง โดยผู้บำเพ็ญไม่ต้องสนใจมาพิจารณาทางด้านปัญญาเลยแล้ว จิตก็ไม่มีโอกาสจะติดสมาธิ ดังที่เคยปรากฏดาษดื่นในวงนักปฏิบัติ** ความจริงเบื้องต้นต้องอาศัยมาพิจารณา ปัญญาจะมีความคล่องแคล่วและมีความสว่างไสว ทั้งรู้เท่าทันกับสิ่งที่มาเกี่ยวข้องเป็นลำดับ จะเป็นไตรลักษณ์ที่หยาบก็จะเห็นในทางปัญญา

คำว่าไตรลักษณ์อย่างหยาบ อย่างกลาง และอย่างละเอียดนั้น ขึ้นอยู่กับการพิจารณา เช่นเราพิจารณาในส่วนร่างกายจัดว่าเป็นไตรลักษณ์ส่วนหยาบ พิจารณาในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จัดเป็นไตรลักษณ์ส่วนกลาง พิจารณาเรื่องจิตที่เป็นรากเหง้าแห่งวัฏฏะจริง ๆ แล้ว นั่นคือไตรลักษณ์ส่วนละเอียด เมื่อจิตได้ก้าวเข้าสู่ไตรลักษณ์ส่วนหยาบ ไตรลักษณ์ส่วนกลาง ไตรลักษณ์ส่วนละเอียด จนผ่านพ้นไตรลักษณ์ทั้งสามนี้ไปแล้ว ธรรมชาติที่ปรากฏขึ้นในอันดับต่อไปอย่างไม่มีปัญหาใด ๆ นั้น จะเรียกว่า อัตตาก็ตาม อนัตตาก็ตาม ไม่เป็นไปตามความสมมุตินิยมใด ๆ ทั้งนั้น เพราะอัตตากับอนัตตาเป็นเรื่องของสมมุติ ซึ่งโลกก็มีอยู่ด้วยกัน ธรรมชาติอันนั้นไม่ใช่สมมุติโลกทั้งหลายจึงเอื้อมถึงได้ยาก เมื่อมีอัตตาและอนัตตาเป็นเครื่องเคลือบแฝงอยู่ในใจ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงพิจารณาในสภาวะทั้งหลาย โดยไตรลักษณ์ส่วนหยาบ ส่วนกลาง และส่วนละเอียด จนเห็นประจักษ์แจ่มแจ้งพระทัยแล้ว กาลใดกาลนั้น พระองค์จึงทรงเปล่งพระอุทานขึ้นว่า เรียนจบไตรภพโดยสมบูรณ์แล้ว จากนั้นก็ทรงปลงพระทัยที่จะสั่งสอนสัตว์ทั้งหลาย มีเบญจวัคคีย์เป็นต้น พร้อมกับการประกาศพระองค์ว่าเป็นศาสดาของโลกได้ ถ้าพระองค์ยังไม่ผ่านไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทั้งส่วนหยาบ ส่วนกลาง และส่วนละเอียดไปแล้ว พระองค์จะเป็นศาสดาของโลกอย่างเต็มที่ไม่ได้เลย เราทั้งหลายผู้มุ่งจะเป็นครูสอนตน เป็นผู้ฝึกฝนทรมานตน เราก็ต้องดำเนินไปตามแนวทางที่พระองค์ทรงพิจารณา และทรงรู้เห็นไปโดยลำดับเช่นนี้

คำว่า ไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาด้วย ไตรลักษณ์ขั้นหยาบ ขั้นกลาง ขั้นละเอียดด้วย พึงทราบว่ามีอยู่ในกายในใจของเราทุกท่าน ไม่ใช่มีแต่พระพุทธเจ้าพระองค์เดียวและพระสาวกของพระองค์เท่านั้น พึงทราบว่าเราทั้งหลายเวลานี้กำลังเป็นภาชนะที่สมบูรณ์อยู่แล้วที่จะสามารถพิจารณา และรับรองสภาวะที่ได้อธิบายมานี้ให้เห็นแจ่มแจ้งขึ้นในใจ ซึ่งเรียกว่า ธรรมในหลักธรรมชาติ เป็นของมีอยู่ตั้งแต่วันก้าวเข้าสู่ปฏิสนธิวิญญาณมาเป็นลำดับจนถึงวันนี้ องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าท่านพิจารณาเห็นสภาวธรรมทั้งหลาย ไม่ได้ไปค้นหาที่ไหน ธรรมทั้งหลายมีอยู่แล้วอย่างสมบูรณ์ พระองค์พิจารณาตามหลักธรรมชาติเหล่านี้ให้เห็นชัดแจ่มแจ้งตามหลักแห่งธรรมทั้งหลายที่มีอยู่อย่างสมบูรณ์ทั้งภายนอกและภายใน จนหายสงสัยข้องพระทัยทุกอาการแล้ว จึงได้ประกาศพระองค์ว่า เป็นผู้สิ้นแล้วจากสังสารจักร คือความหมุนเวียนเปลี่ยนแปลง ได้แก่ความเกิด แก่ เจ็บ ตายเหล่านี้

เราซึ่งเป็นพุทธบริษัทของพระองค์เจ้า ขอได้โปรดพิจารณาสภาวธรรมซึ่งมีอยู่ในตัว และเราอย่าคิดมากไปว่า เราไม่มีศีลจะบำเพ็ญสมาธิให้เป็นไปไม่ได้ เราไม่มีสมาธิจะบำเพ็ญปัญญาให้เป็นไปไม่ได้ดังนี้ พึงทราบว่า ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นธรรมสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องอยู่กับหัวใจของผู้ตั้งใจปฏิบัติด้วยกันทุกท่าน ศีล หมายถึงปกติความเป็นปกติของใจในปัจจุบันนั้นปรากฏเป็นศีลขึ้นมาแล้ว ความสงบของใจในขณะที่กำลังภาวนาอยู่นั้น เรียกว่าจิตเป็นสมาธิขึ้นมาแล้ว การพิจารณาไตร่ตรองในหลักธรรมชาติ คือไตรลักษณ์ที่มีอยู่ทั่วสรรพางค์ร่างกายและจิตใจทั้งภายในและภายนอก จะเป็นเวลาใดก็ตาม พึงทราบว่าปัญญาเริ่มปรากฏขึ้นมาภายในใจของเราแล้ว

เมื่อเราได้พยายามบำเพ็ญในธรรมทั้งสามประเภท คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ให้มีการติดต่อกันเป็นลำดับไป ศีล สมาธิ ปัญญา จะเป็นธรรมที่มีกำลังกล้าอาจปรากฏขึ้นภายในใจของเราทั้งสามประเภทพร้อม ๆ กัน เราอย่าเข้าใจว่าเราเป็นหญิงหรือฆราวาสแล้วจะไม่สามารถบำเพ็ญสมณธรรม คือคุณงามความดี มีมรรค ผล นิพพานที่เราต้องการให้เกิดขึ้นในตัวได้ ถ้าเราคิดเช่นนั้นเป็นความคิดผิด จะเป็นอุปสรรคต่อตนเอง เพราะองค์แห่งอริยสัจธรรมทั้งสี่ไม่ได้นิยมว่านี้คือผู้หญิง นั้นคือผู้ชาย นั้นฆราวาส นั้นคือนักบวช พระ เณร เถร ชี แต่มีอยู่ในสัตว์ สังขารบรรดาที่มีวิญญาณครองทั่วไป เมื่อผู้ใดมีปัญญาพิจารณาอริยสัจธรรมทั้งสี่นี้ ผู้นั้นแลเป็นผู้กำลังก้าวดำเนินตามเสด็จพระองค์ท่านเป็นลำดับ อริยสัจธรรมทั้งสี่นี้ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

คำว่า ‘‘ทุกข์’’ เป็นชื่อแห่งธรรมชาติอันหนึ่ง ซึ่งเป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่ในกายและในจิตของเรา ความไม่สงบกายก็ดี ความไม่สงบใจก็ดี ท่านเรียกว่า อริยสัจ คือของจริงอย่างประเสริฐ ของจริงที่ไม่เอนเอียงไปตามบุคคลผู้ใด ใครจะตำหนิธรรมชาตินี้ว่าดีก็ตาม ว่าชั่วก็ตาม ธรรมชาตินี้ก็คือธรรมชาตินี้นั้นเอง ไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปตามความตำหนิติชมของบุคคลหรือสัตว์ใด ๆ ทั้งนั้น ท่านจึงเรียกว่า ของจริง และมีอยู่เหมือนเงาตามตัว แต่เงาจะปรากฏในที่แจ้งเท่านั้น เข้าสู่ที่มืดแล้วเงาไม่ปรากฏ ส่วนอริยสัจธรรมทั้งสี่ มีทุกขสัจเป็นต้น เราจะอยู่ในที่มืดก็ตาม อยู่ในที่แจ้งก็ตามจะปรากฏในกายในใจของเราเสมอไป ไม่ว่าเป็นทุกข์ หรือเป็นสุข ฉะนั้นโปรดกำหนดพิจารณาให้ทั่วถึงตามที่อริยสัจปรากฏอยู่

เรื่องการพิจารณากองทุกข์นี้ เราไม่ได้หมายจะเอาทุกข์มาเป็นสมบัติของเรา แต่ถ้าเราไม่พิจารณาทุกข์ เราก็ไม่มีอุบายปัญญารู้รอบคอบและหายสงสัยในทุกข์ ก็จะเกิดความลุ่มหลงนำทุกข์มาพัวพันภายในใจว่า เราทั้งอวัยวะนี้เป็นทุกข์ หรือว่าทุกข์ทั้งหมด

นี้เป็นตัวของเราไปเสีย การที่เราพิจารณาทุกข์ให้เห็นชัดตามเป็นจริงแล้ว เรากับทุกข์นั้นจะแยกกันออกได้ โดยไม่ต้องคาดหมายให้เป็นกังวล จะเห็นว่าทุกข์นั้นเป็นส่วนหนึ่งจากเรา ในขณะเดียวกันเราผู้รู้ในสุขก็ดี ในทุกข์ก็ดี ก็จะเห็นว่าเป็นสภาพอันหนึ่งจากเวทนาทั้งสามนั้น

การพิจารณาทุกข์โดยอุบายแยบคายและความรอบคอบอย่างนี้ จึงเป็นทางปล่อยวางความกังวลในทุกข์ หรือแยกความเป็นทุกข์นั้นออกจากตัวเราได้ โดยเห็นว่าทุกข์นั้นเป็นของจริงอันหนึ่ง ธรรมชาติที่รู้ทุกข์คือใจนี้ก็เป็นของจริงอันหนึ่ง ไม่สับสนปนกันโดยถือทุกข์นั้นว่าเป็นเรา และถือเราว่าเป็นทุกข์ แม้ทุกข์จะปรากฏขึ้นทางกายก็เห็นว่าเป็นสภาพอันหนึ่งจากความรู้ ไม่ใช่เรา ยิ่งพิจารณาเข้าไปภายใน คือทุกข์ทางใจก็จะเห็นเช่นเดียวกัน การพิจารณาทุกข์ทั้งนี้ เรียกว่าได้ดำเนินมรรคไปในตัวแล้ว เพราะถ้าไม่ใช้ปัญญาก็ไม่มีเครื่องมือเพื่อดำเนิน การไตร่ตรองหรือพิจารณาทุกข์ตั้งใจดูทุกข์ กำหนดรู้ทุกข์ ตั้งสติดูทุกข์ ล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องของมรรค คือ ศีล สมาธิ ปัญญาทั้งนั้น

คือการพิจารณาทุกข์ก็เป็นอริยสัจอันหนึ่ง เมื่อเห็นเรื่องของทุกข์แล้วเป็นเหตุให้คิดต่อไปว่าทุกข์นี้เกิดขึ้นเพราะอะไร เช่นเราเสียใจในขณะที่ประสบสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา โดยมีใครมาด่าทอให้กระทบกระเทือนเราด้วยกิริยามารยาทอันไม่สมควร เกิดความเสียใจขึ้นมา เราพยายามพิจารณาหาต้นเหตุแห่งความเสียใจว่า เกิดขึ้นมาเพราะเหตุใด และจะมีทางแก้ไขความเสียใจด้วยวิธีใด ดังนี้ก็เรียกว่า เราพยายามจะถอนสมุทัยอยู่ในขณะเดียวกันนั้นแล้ว เมื่อเราทำการพิจารณาเรื่อง ทุกข์ สมุทัย โดยมรรค คือสติกับปัญญาไปโดยทำนองนี้ ก็เป็นการทำให้แจ้งซึ่งนิโรธโดยลำดับในขณะเดียวกัน

อนึ่ง โปรดทราบว่าทุกข์กับสมุทัยมีหลายขั้น มรรคก็มีหลายขั้น มีอย่างหยาบอย่างกลาง อย่างละเอียด นิโรธก็มีหลายขั้นเช่นเดียวกัน ทุกข์ส่วนหยาบดับไป นิโรธส่วนหยาบได้เริ่มปรากฏตัวขึ้นมา ทุกข์ส่วนกลางดับไป นิโรธส่วนกลางได้ปรากฏตัวขึ้นมา ทุกข์ส่วนละเอียดดับไป นิโรธได้ปรากฏตัวขึ้นมาอย่างเต็มที่ จึงควรทราบไว้อย่างนี้ ไม่ใช่ว่า ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค จะเป็นธรรมขั้นเดียว แยกกันได้อย่างนี้ เราพิจารณาเบื้องต้นก็ต้องเป็นขั้นหยาบ ต่อมาก็ค่อยเลื่อนฐานะขึ้นไปขั้นกลาง ขั้นละเอียด โดยความรู้อันเดียวเป็นผู้พิจารณา ความรู้อันเดียวเป็นผู้วิพากษ์วิจารณ์ จนกลายเป็นความแยบคายโดยลำดับ และกลายเป็นความรู้ความฉลาดอันยอดเยี่ยมขึ้นมาเป็นขั้น ๆ จากดวงใจอันเดียวกัน

พระพุทธเจ้าผู้ดำเนินมาก่อนก็ทรงทำเช่นนี้ รู้สึกว่าพระองค์เป็นมาด้วยความทุกข์ความลำบาก เป็นมาด้วยความอดทน เป็นมาด้วยความขยันหมั่นเพียรและกล้าเสียสละ แม้ชีวิตก็ไม่ทรงเสียดาย เพื่อให้ได้อริยสัจซึ่งเป็นธรรมสายเอก ทรงพยายามเพื่อรู้ชัดในทุกข์ซึ่งเป็นความเดือดร้อนในทุกข์ทั้งมวล และพยายามรื้อถอนสมุทัยอันเป็นตัวก่อให้เหตุทั้งมวลเกิดขึ้น ด้วยมรรค คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อปรากฏผลคือ นิโรธความดับทุกข์เป็นขั้น ๆ จนไม่มีอะไรเหลืออยู่ภายในใจ แม้อริยสัจสี่ซึ่งเป็นธรรมที่เคยเห็นว่าลี้ลับ ก็ปรากฏผลเป็นธรรมเปิดเผยต่อพระทัยขึ้นมาจนได้ เพราะความพยายามเป็นกุญแจดอกสำคัญ

ฉะนั้น บรรดาเราทุกท่านผู้มุ่งต่อแดนพ้นทุกข์ตามพระองค์ โปรดพิจารณาโดยโอปนยิโก น้อมอริยสัจทั้งสี่เข้ามาสู่กายสู่ใจ ให้ตรงตามหลักความจริงซึ่งเป็นของมีอยู่เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าไม่มีอะไรบกพร่อง และไม่มีสิ่งใดแปลกกันแม้แต่น้อย ปัญญาที่หยั่งทราบในอริยสัจทั้งสี่ก็เกิดจากใจดวงเดียว เราผู้กำลังฟังเทศน์อยู่ในบัดนี้จึงไม่มีความผิดแปลกอะไรจากครั้งพุทธกาล และเป็นปัจจุบันกาลอยู่เสมอ ภายในใจของผู้ตั้งไว้ด้วยดีแล้วในคลองแห่งธรรม และเป็นผู้สามารถจะรับรู้ในสัจธรรมทั้งหลายซึ่งเป็นของมีอยู่ในตัว เมื่อกำลังปัญญาสามารถแล้ว ย่อมรอบรู้ทั้งภายนอกและภายใน ตลอดดวงจิตไม่มีอันใดเหลือ คำว่ารอบรู้ภายนอกนั้น หมายถึง รูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัสและปล่อยวางได้ การพิจารณาภายใน คือ ย้อนจิตเข้ามาสู่ภายในกาย จนสามารถรู้เท่ากายทุกส่วน เพราะอำนาจการพิจารณา จนถอนจากอุปาทานความถือกายเสียได้

ส่วนเวทนาจะเป็นสุขก็ดี ทุกข์ก็ดี เฉย ๆ ก็ดี สัญญาความจำได้หมายรู้ก็ดี สังขาร ความปรุง จะปรุงดี ปรุงชั่ว ปรุงกลาง ๆ ปรุงอดีต อนาคต ก็ทราบชัดว่าเป็นเพียงสภาวะอันหนึ่ง ๆ วิญญาณ ความรับรู้ก็เป็นเพียงสภาวะอันหนึ่ง รวมแล้วเรียกว่ากองอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาทั้งนั้น ปัญญารู้รอบแล้วปล่อยวางเข้าไปเป็นลำดับ ทีนี้ยังเหลือจิตซึ่งเป็นตัวเหตุอันสำคัญ และเป็นผู้ให้นามว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณก็ดี และเป็นผู้หลงในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณก็ดี มายึดในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณก็ดี ปัญญาขุดค้นตามเข้าไปเป็นระยะ ๆ จนถึงรากฐานแห่งวัฏจักร คือ ความรู้อวิชชาผู้เป็นจอมแห่งไตรภพอันเป็นเรื่องบรรจุแห่งเรื่องทั้งปวงชื่อว่าเรื่องทั้งหมดรวมอยู่ที่นี้ เพราะเหตุนั้นท่านจึงให้นามว่าปมแห่งวัฏจักร

จงพิจารณาจนเห็นว่านี้ก็คือไตรลักษณ์ และเป็นเครื่องมือของไตรจักร เช่นเดียวกับสภาวธรรมอื่น ๆ เมื่อรู้เห็นชัดแล้วความถือมั่นยึดมั่นในความรู้ที่เจือด้วยยาพิษจะ

หมดไป เพราะเห็นเป็นอสรพิษอย่างแน่ใจ ต้องสลัดปัดทิ้งทันที ความรู้ซึ่งเป็นตัวอวิชชาก็ขาดกระเด็นออกจากใจ เรื่องทั้งหลายที่เต็มอยู่กับความรู้ที่เต็มไปด้วยเรื่องก็ขาดไปพร้อม ๆ กัน เรื่องที่เป็นกิเลสทั้งมวลไม่มีทางเกิดขึ้นจึงยุติลง ความสัมผัสจากการเห็น การได้ยิน การสูดกลิ่น ลิ้มรสทั้งปวงจึงเป็นเพียงสักว่ากิริยา ไม่มีเรื่องจะให้เกิดความซึมซาบและยึดมั่นถือมั่น ซึ่งเป็นตัวอุปาทานอีกต่อไป เพราะความรู้ที่เป็นไปด้วยเรื่องซึ่งเป็นผู้บงการได้หมดสิ้นไปแล้ว เรื่องทั้งหลายจึงไม่มี

พระพุทธเจ้าก็ดี สาวกทั้งหลายก็ดี ได้ทำลายความรู้ที่เต็มไปด้วยเรื่องนี้ขาดสิ้นไปจากจิตใจแล้ว แม้ท่านจะทรงขันธ์อยู่ ขันธ์ก็สักว่าขันธ์ คือรูปก็สักว่ารูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัสทั้งหลายก็สักว่าเท่านั้น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งเป็นของมีอยู่ประจำขันธ์ ๕ ก็สักแต่ว่าอาการนั้น ๆ เท่านั้น ไม่มีเรื่องเกี่ยวข้องกับจิตอันจะให้เกิดความกังวล เพราะจิตกลายเป็นจิตที่พ้นจากเรื่องแล้ว คือเป็นจิตที่ไม่มีสมมุติแล้ว ก็จิตที่เป็นสมมุติหมายถึงจิตที่เต็มไปด้วยเรื่องดังกล่าว คือมีอวิชชาเป็นหัวหน้า ความรู้ที่อยู่ใต้อำนาจอวิชชาจัดว่าความรู้ที่เต็มไปด้วยเรื่อง ฉะนั้นเรื่องจะโกรธก็ดี เรื่องจะโลภก็ดี เรื่องจะหลงก็ดี จึงขึ้นอยู่กับความรู้อันนี้ทั้งนั้น เมื่อความรู้อันนี้ได้ดับลงไป เรื่องจะโลภ เรื่องจะหลงจึงไม่มีอีกต่อไป เพราะรากเหง้ามันดับแล้วกิ่งก้านสาขาจะทนอยู่ได้อย่างไร จำต้องดับตามกันไปหมด

ปัญญาที่พิจารณาเป็นไปตามลำดับจนรู้แจ้งเห็นจริงแล้ว คำว่าจิตก็หมดสมมุติไป จะให้ชื่อให้นามก็สักแต่ว่า ไม่ได้มีความผูกพันมั่นหมายในความรู้ประเภทนั้น ท่านจึงเป็นผู้หมดเรื่องทางภายใน อยู่ด้วยความไม่มีปัจจัยสืบต่อระหว่างจิตกับอารมณ์ เป็นบรมสุขในอิริยาบถทั้งสี่ คือ ยืน เดิน นั่ง นอนไม่มีเรื่องทั้งนั้น หลับหรือตื่นก็เป็นสุข เพราะไม่มีสิ่งรบกวนใจ เป็นอยู่ด้วยความหมดเรื่อง ขันธ์ ๕ จึงกลายเป็นเครื่องมือสำหรับใช้เป็นประโยชน์ของนักปราชญ์โดยสมบูรณ์ก่อน แต่ยังไม่รู้เท่าทันขันธ์ทั้ง ๕ ต้องเป็นเครื่องมือของมหาโจรผู้ลือนามซึ่งเป็นหัวหน้าบังคับขันธ์ทั้ง ๕

คือกาย จำต้องทำไปด้วยอำนาจของกิเลสตัณหา เวทนาที่ปรากฏขึ้นมาก็ปรากฏขึ้นมาด้วยอำนาจกิเลสตัณหา สัญญาจำขึ้นมาก็จำเพราะอำนาจของกิเลสตัณหา สังขารก็ปรุงเรื่องกิเลสตัณหาทั้งมวล วิญญาณก็รับรู้เพื่อกิเลสตัณหาอาสวะไปเสียทั้งนั้น เพราะเจ้าอวิชชาเป็นตัวมหาโจร คือเจ้าเรือน เจ้ากิเลสตัณหา รากเหง้าแห่งกิเลสตัณหาทั้งมวลอยู่ที่นั้นทั้งหมด พออวิชชาดับไปเท่านั้น ขันธ์ทั้ง ๕ จึงกลายเป็นเครื่องมือของอวิชชาวิมุตติไป วิชชาวิมุตติได้ผุดขึ้นมาอย่างเต็มที่แล้ว ขันธ์กลายเป็นบริษัทบริวาร

คือเครื่องมืออวิชชาวิมุตตินั้นไปเสีย กิริยาของกายที่จะเคลื่อนไหวก็จะเป็นไปโดยธรรม เวทนาคือความสุข ความทุกข์ เฉย ๆ ซึ่งเกิดขึ้นทางกายก็เป็นไปโดยธรรม สัญญา จำได้หมายรู้ก็จำไปโดยธรรม สังขารก็ปรุงโดยธรรม วิญญาณก็รับรู้โดยธรรมทั้งนั้น ไม่ได้เป็นตามกิเลสตัณหาอาสวะที่เคยเป็นมา

องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคท่านทรงทำปริวรรต ท่านทำอย่างนี้ ท่องเที่ยวในวัฏสงสาร พระพุทธเจ้าก็ท่องเที่ยวมานานไม่มีจบสิ้น เที่ยวที่ไหนก็เกิดตายที่นั่น ทุกข์ที่นั่น เมื่อได้ปริวรรต กลับเข้ามาท่องเที่ยวในสกลกายและใจ คือ จุดที่รวมแห่งอริยธรรม โดยหลักธรรมชาตินี้แล้ว จึงได้ยกธงชัยว่า “พุทโธ” อย่างเต็มดวง ผู้ข้ามห่วงแห่งความหลงแล้วก็นำมาประกาศให้เราทั้งหลายได้ถือเป็นสรณะ คือ **พุทฺธํ ธมฺมํ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ** อยู่จนบัดนี้ ธรรมทั้งนี้เกิดขึ้นมาจากการปริวรรตเข้ามาสู่ภายใน เรียกว่า โอปนยิโก น้อมเข้ามาสู่ภายใน พิจารณาให้เห็นชัดแจ่มแจ้ง

การข้ามโลกสงสารไม่ข้ามที่ไหน โลกก็คือดวงใจที่เป็นอวิชชานี้ทั้งดวง สังสาระความท่องเที่ยวก็หมายถึงจิตดวงนี้ วัฏจักร ตัวหมุนก็คือความรู้ที่เต็มไปด้วยเรื่องนี้เอง เป็นเหตุให้วกเวียนไปมา กรรมทั้งหลายจึงสืบต่อกันไปโดยลำดับ เพราะธรรมชาติซึ่งเป็นตัวจักรใหญ่พาหมุนอยู่ตลอดเวลา เมื่อตัวจักรใหญ่ได้ทำลายลงแล้ว ตัวจักรเล็กก็พลอยถูกทำลายไปตาม ๆ กัน ผลสุดท้ายไม่มีอะไรเหลืออยู่ เช่นเดียวกับต้นไม้ที่ถูกถอนขึ้นหมดทั้งราก แม้กิ่งก้านสาขาจะมีมากมายก็จะต้องตายฉิบหายไปตาม ๆ กันหมด เรื่องอวิชชาดับไปก็เช่นเดียวกัน กิเลสตัณหาประเภทใด ๆ ดับไปหมด ไม่มีอะไรเหลือ

วันนี้แสดงธรรมเทศนาให้ท่านผู้ฟังทั้งหลายทราบในลักษณะแห่งธรรมป่า หากไม่ถูกจริตจิตใจในหลักธรรมบางประการ ผู้แสดงยังหวังได้รับอภัยจากบรรดาท่านผู้ฟังทั้งหลายด้วยจิตเมตตา ถ้าธรรมที่แสดงนี้พอจะเป็นประโยชน์ได้บ้าง ก็ขอได้โปรดนำไปไตร่ตรองและปฏิบัติตามในโอกาสอันควร ความสุขความเจริญที่โลกปรารถนามานานจะเป็นเครื่องสนองตอบแทนท่านนักปฏิบัติทั้งหลาย ผู้อุตส่าห์พยายามเป็นลำดับ นับแต่ขั้นแรกจนถึงขั้นสูงสุด คือวิมุตตินิพพานฯ ในอนาคตอันใกล้นี้ ดังนั้นการแสดงธรรมก็เห็นว่าสมควรแก่เวลา จึงขอยุติการแสดงเท่านี้ เอวं

<<สารบัญ

เทศน์อบรมฆราวาส ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๘ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๐๕

เนื้อนาบุญ

ต่อไปนี้จะได้เริ่มแสดงคำสั่งสอนของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ขอให้บรรดาท่านผู้ฟังพึงสังเกตความเคลื่อนไหวแห่งใจของตนในขณะฟัง ถ้าได้สังเกตความเคลื่อนไหวของใจโดยใกล้ชิดแล้ว เราจะได้เห็นอาการที่เคลื่อนไหว ซึ่งแสดงออกมาทั้งดีและชั่วจากใจดวงเดียวทุกระยะ ท่านกล่าวไว้ว่า โลกธาตุดูเหมือนว่ากว้างขวางมากมาย แต่นั้นเป็นสภาวธรรมอันหนึ่ง ๆ เท่านั้น เขาไม่มีความหมายและความรู้สึกในตัวของเขาเองแต่อย่างใด

แต่ใจซึ่งเป็นตัวโลกธาตุนี้เป็นธรรมชาติที่รู้สึกตัวเองอยู่เสมอ และธรรมชาตินี้เป็นสิ่งที่มีคุณค่ายิ่งกว่าสิ่งใด ๆ ในโลก ถ้าชั่วก็ไม่มีอะไรจะเทียบ ดีก็ไม่มีอะไรจะทัดเทียม และเป็นธรรมชาติที่แปลกประหลาดยิ่งกว่าสิ่งใด ๆ เหตุนั้นองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสไว้ว่า **มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา** เป็นต้น สิ่งทั้งหลายมีใจเป็นสำคัญ จะดีหรือชั่วขึ้นอยู่กับใจ แต่สิ่งที่เป็นบริวารของใจกลับเป็นนายของใจนั้นมีจำนวนมาก ถ้าพูดอย่างคำสวยงามก็ว่า บริวารของใจ เครื่องใช้ของใจ แต่ถ้าพูดให้ถูกหลักธรรมจริง ๆ แล้วก็ควรว่านายของใจ เครื่องกดถ่วงหรือเครื่องผูกมัดจิตใจนั่นเอง

ใจที่ไม่ได้รับการอบรมย่อมมีภัยรอบตัว แต่ส่วนมากก็เกิดขึ้นจากเรื่องของตัวเอง ถ้ายังไม่ได้อบรมให้รู้เรื่องของตัวเองเสียบ้างแล้ว ย่อมจะคิดตำหนิติชมสิ่งภายนอกมากกว่าเรื่องของใจผู้ผลิตการติชมเสียเอง องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสไว้ว่า **โอปนยิโก** สิ่งที่เราเห็นด้วยตาก็ดี ได้ยินด้วยหูก็ดี พึงน้อมเข้ามาสู่ใจให้ทราบว่า สิ่งทั้งหลายนั้นมีใจเป็นผู้รับรู้ เป็นผู้ให้ความหมายในสิ่งทั้งปวง ถ้าใจไม่เป็นผู้ให้ความหมายแล้ว สิ่งเหล่านั้นจะปรากฏความหมายขึ้นโดยลำพังตัวเองย่อมเป็นไปไม่ได้ การอบรมใจก็เพื่อจะให้รู้เรื่องของตัวเองผู้ก่อเหตุ

พระพุทธเจ้าทรงพยายามอบรมพระองค์ เพื่อให้รู้สึกดีชั่วในพระองค์มาเป็นเวลานาน แต่นั่นเป็นวิสัยของพระพุทธเจ้าซึ่งเช่นเดียวกับหนทางหลวง ย่อมกว้างขวางหรือยืดยาว การก่อสร้างก็ต้องทุ่มเทกำลังมากมาย จึงจะสมชื่อว่าเป็นทางหลวง ส่วนทางของบุคคลที่จะไปสู่จุดต่าง ๆ ย่อมคับแคบ พอหลวมตัวเท่านั้นก็ไปได้อย่างสบาย แต่ภาระที่จะนำไปให้ประโยชน์สำหรับตนนั้นก็มีจำนวนน้อย พอเหมาะกับกำลังจะหอบหิ้วไปได้

ส่วนทางหลวงเมื่อสำเร็จแล้วนำสัมภาระไปได้มาก เช่น ทางรถไฟ เป็นต้น ไปมาแต่ละเที่ยวบรรทุกคนได้เป็นจำนวนมาก นอกจากนั้นยังมีสิ่งของติดมากับรถไฟก็มีจำนวนไม่น้อย

วิสัยของพระพุทธเจ้าจะรื้อขนสัตว์โลกให้พ้นจากโอฆสงสาร ก็ย่อมจะทุ่มเทกำลังลงเป็นจำนวนมากและเป็นเวลานาน เมื่อบำเพ็ญให้สำเร็จตามภูมิของพุทธวิสัยแล้ว จึงเป็นผู้มีความสามารถและฉลาดแนะนำพร่ำสอนสัตว์ทั้งหลาย พร้อมทั้งทราบอุปนิสัยของสัตว์แต่ละราย ๆ ว่าควรจะแนะนำพร่ำสอนได้ โดยวิธีซึ่งจะให้สำเร็จผลแก่ผู้มาศึกษาและปฏิบัติตามเป็นขั้น ๆ ไป พระองค์ทรงทราบได้ดี นอกจากทรงทราบอัธยาศัยของบรรดาสัตว์แล้ว ยังทราบธรรมที่จะพึงนำมาแนะนำสั่งสอนให้ได้ประโยชน์แก่บรรดาสัตว์ทั้งหลายเป็นราย ๆ ไปด้วย แต่สาวกทั้งหลายไม่มีความสามารถทัดเทียมพระพุทธเจ้าได้ เพียงมีกำลังและความสามารถที่จะแนะนำสั่งสอน ทำหน้าที่แทนพระพุทธองค์ได้ตามกำลังความสามารถของตนเท่านั้น แม้จะเป็นผู้บริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสอาสวะเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าก็ตาม แต่กำลังความเชี่ยวชาญเฉลียวฉลาดสามารถที่จะแนะนำพุทธบริษัทให้เป็นไปได้เป็นจำนวนมากเหมือนอย่างพระพุทธเจ้านั้น ไม่ใช่วิสัยของสาวกผู้ไม่มีความสามารถเท่าเทียมพระพุทธเจ้าได้

เมื่อย้อนเข้ามาถึงเราทั้งหลายผู้บำเพ็ญให้ข้ามพ้นไปโดยเฉพาะแล้ว จึงไม่ควรคิดว่า พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญพุทธบารมีมาเป็นจำนวนเท่านั้นเท่านี้ ท่านจึงสามารถพ้นทุกข์ไปได้ แต่เรามีกำลังเพียงเท่านี้ สติปัญญาเพียงเท่านี้ ไฉนจะสามารถบำเพ็ญตนให้พ้นได้เช่นพระพุทธเจ้า ที่ถูกเราไม่ควรคิดเช่นนั้น เพราะวิสัยของพระพุทธเจ้ากับวิสัยของเรามีความแตกต่างกันมาก ถ้าจะเทียบกับรถ รถของพระพุทธเจ้าเป็นรถขนาดใหญ่ เช่น รถไฟหรือรถบรรทุก รถของพวกเราเป็นรถเล็กและรถนั่งเฉพาะ ไม่สามารถจะบรรทุกสัมภาระและคนโดยสารไปได้ แม้จะบรรทุกไปบ้างก็เพียงหนึ่งคนหรือสองคนเท่านั้นก็พอดีกับกำลังของตน ไม่เหมือนรถใหญ่ซึ่งบรรทุกได้คราวละมาก ๆ ก็บัดนี้เราจะพยายามบรรทุกเฉพาะตัวของเราให้ข้ามพ้นไปด้วยความสะดวกและราบรื่น โดยไม่เกี่ยวกับภาระซึ่งจะเป็นทางให้เนิ่นช้า จึงไม่ควรเทียบพระพุทธเจ้ากับเราในส่วนบำเพ็ญบารมี

อนึ่ง การอบรมใจที่เรากำลังทำอยู่ขณะนี้ นับว่าเป็นวิธีที่ถูกต้องรัดกุมอยู่แล้ว พอจะพยุงเราให้ก้าวพ้นไปจากวัฏสงสารได้ทันกับเวลา ส่วนวิธีอื่นก็เป็นประโยชน์และเป็นอุปกรณ์ซึ่งกันและกันอยู่แล้ว แต่วิธีนี้เป็นวิธีที่รัดกุม พอเป็นทำนบที่ไหลรวมแห่งบารมีทั้งหลายให้มารวมอยู่จุดเดียว คือใจที่เต็มไปด้วยความสงบและเยือกเย็น เพราะฉะนั้น

บรรดาพระภิกษุสามเณรที่บรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนาแล้ว หลักพระธรรมวินัยจึงไม่นิยมให้ประกอบการงานส่วนอื่น ซึ่งนอกไปจากข้อวัตรปฏิบัติ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นหน้าที่เฉพาะของนักบวช เฉพาะผู้บวชจึงสอนทางลัดทางตรงเสมอว่า เกสา โลมา นขา ทันตา ตโจ เป็นต้น

และสอนที่อยู่ที่อาศัย เพื่อบำเพ็ญด้วยความสะดวกตามเพศของนักบวชว่า **รุกฺข มูลเสนาสนํ นิสฺสาย ปพฺพชฺชา ตตฺถ โว ยาวชีวํ อุสฺสาโห กรณีโย** บรรพชาอุปสมบทในพระศาสนาแล้ว ขอให้ท่านทั้งหลายพยายามอุตส่าห์อยู่ตามรุกขมูล คือ ร่มไม้ชายเขาอันเป็นที่สงัดวิเวกและสะดวกแก่การบำเพ็ญสมณธรรม ไม่ให้มีภาระผูกพัน พึงประพฤติตนเช่นเดียวกับนกซึ่งมีปีกกับหางเท่านั้น แม้จะเที่ยวหากินผลไม้หรืออาหาร ณ ที่ใดเพียงพอแก่จะงอยปากของตนแล้วก็บินไปตามสบาย ที่หลับนอนของนกไม่มีกำหนดว่าจะอยู่ที่ไหน ค่ำที่ไหนก็นอนที่นั่น ไม่มีความเกาะเกี่ยวกังวลใด ๆ แม้บินไปจับต้นไม้แล้ว เมื่อจะบินจากต้นนี้ไปสู่ต้นหน้า ก็ไม่ได้ทำความผูกพันหรืออาลัยในต้นไม้ต้นนี้เป็นของตน บินผ่านไปเป็นลำดับ นกไม่มีกังวลใด ๆ ทั้งอาหารที่ยังเหลืออยู่ ทั้งต้นไม้ที่ตนอาศัย บินจากไปแล้วก็ไม่เป็นอาลัย

บรรดานักบวชในพระพุทธศาสนา ซึ่งมุ่งหน้าเพื่อความเป็นลูกศิษย์ตถาคตแล้ว จำต้องดำเนินตนให้เป็นอย่างฝูงนกเสมอไปตลอดชีวิต พยายามอบรมตนให้เป็นที่ร่มเย็นและเป็นเนื้อนาบุญของตนได้อย่างสมบูรณ์ ด้วยอุบายวิธีที่ประทานไว้ อะไรเล่าที่เป็นเนื้อนาบุญของตน คือ ทาน ศีล ภาวนา หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา ข้อวัตร ซึ่งเป็นอุปกรณ์แห่งการบำเพ็ญสมณธรรมเหล่านี้ จัดเป็นเนื้อนาบุญแต่ละอย่าง ๆ เป็นผู้มีภารกิจน้อย บำเพ็ญอยู่ในศีล สมาธิ ปัญญา ขัดเกลาจิตใจของตนอยู่เสมอ ไม่ทำความผูกพันอาลัยในที่อยู่และสถานที่อาศัย ตลอดถึงตระกูลที่อุปการะเป็นประจำ ซึ่งตนได้เคยอาศัยทุกวัน บิณฑบาตมาวันหนึ่งจะได้อะไรมากน้อยเป็นที่พอใจ ไม่มีความสำคัญมั่นหมายในอาหารการบริโภคว่าจะมีรสประณีตบรรจงหรือไม่ก็ตาม เมื่อเห็นว่าไม่ขัดข้องในหลักพระธรรมวินัยแล้ว ยินดีบริโภคขบฉันไปเพียงยังอัตภาพให้เป็นไปในวันหนึ่ง ๆ ซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่ชีวิตและการประกอบความเพียรเท่านั้น นี่ชื่อว่าเป็นผู้ทำตนให้เป็นเนื้อนาบุญของตนตามที่ได้อธิบายแล้ว

ศีลก็เป็นเนื้อนาบุญอันหนึ่ง สมาธิก็เป็นเนื้อนาบุญอันหนึ่ง ปัญญาก็เป็นเนื้อนาบุญอันหนึ่ง ทานก็เป็นเนื้อนาบุญอันหนึ่ง ทั้งนักบวชและฆราวาสผู้บำเพ็ญตามนี้จัดว่าเป็นผู้บำเพ็ญตนให้เป็นเนื้อนาบุญของตน วันนี้บำเพ็ญ วันหน้าก็บำเพ็ญ ไม่ลดละในเนื้อ

นาบุญของตน จนสามารถทำศีล ทำสมาธิ ทำปัญญาให้สมบูรณ์ขึ้น แล้วก็กลายเป็นความร่มเย็นแก่ตนอย่างเต็มที่ เมื่อมีความเพียรบำเพ็ญตนให้เป็นเนื้อนาบุญของตนได้แล้ว ก็สามารถเป็นเนื้อนาบุญ คือให้ความร่มเย็นแก่ประชาชนได้เช่นเดียวกัน แนวทางขององค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าและสาวกอรหันต์ ท่านได้ดำเนินมาอย่างนี้ทั้งนั้น

แม้ก่อนพระองค์จะเป็นศาสดาของโลก ก็ปรากฏว่าเป็นศาสดาของพระองค์เองมาก่อน จนมีความคล่องแคล่วแกล้วกล้าในวิชชาวิมุตติหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะ เมื่อเป็นศาสดาในพระองค์อย่างสมบูรณ์แล้ว ต่อมาก็เป็นครูสอนของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ซึ่งเราทั้งหลายก็กล่าวอยู่เสมอว่า **ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺสานํ** ดังนี้ ซึ่งหมายความว่าพระองค์เป็นบุรุษผู้หนึ่งซึ่งควรฝึกทรมานให้เป็นผู้ควรแก่มนุษยธรรม และมรรคผลนิพพาน เมื่อฝึกทรมานได้เต็มภูมิแล้ว เป็นผู้สมควรจะสั่งสอนโลกในวาระต่อไป โดยไม่เลือกชาติ ชั้นวรรณะ และความมี ความจน เพราะนั่นมันเป็นกฎของกรรมประจำสัตว์และบุคคล ไม่มีใครจะหลีกเลี่ยงได้ ต้องยอมจำนนและรับเสวยผลกรรมที่มีประจำตน

เฉพาะนักบวชเป็นไปเพื่อไม่ก่อความกังวลวุ่นวาย แต่เป็นไปเพื่อประหัตประหารกิเลส ซึ่งเป็นข้าศึกภายในใจให้ค่อยหมดไป และเป็นไปเพื่อการไม่สั่งสมกิเลสซึ่งยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ก็อยู่ในสถานที่นั้น ไปในสถานที่นั้น บำเพ็ญอยู่ในสถานที่นั้น ศีลก็เริ่มบริสุทธิ์บริบูรณ์ขึ้นมา เพราะสถานที่ก็เหมาะเจาะ การบำเพ็ญก็สะดวก สิ่งที่จะมาก่อกวนให้ศีลด่างพร้อยก็ไม่มี จะทำให้ศีลขาดทะลุก็ไม่มี แต่ละวันเจริญขึ้นด้วยการรักษาและมีสติสืบต่ออยู่เสมอ จิตก็ไม่ปล่อยไปตามอำเภอใจ พยายามระมัดระวังรักษาความกระเทือนของจิตใจซึ่งจะเป็นไปในทางที่ผิด อันเกิดขึ้นจากความพลั้งเผลอ

ใจเมื่อได้รับการอบรมรักษาโดยความเอาใจใส่ ก็จะเป็นไปเพื่อความสงบเยือกเย็น เห็นผลในปัจจุบันจิต ปรากฏว่าเป็นความสุขความสบาย เบาทั้งกาย เบาทั้งจิต คิดค้นคว้าหาเหตุผลในหลักธรรม ซึ่งจะเป็นไปเพื่อความชัดเจนแจ่มแจ้งเป็นลำดับ จนสามารถถอดถอนกิเลสอาสวะไปได้เป็นขั้น ๆ ผลที่สุดก็ไม่มีอะไรเหลืออยู่ภายในจิตใจ กลายเป็นเนื้อบาบุญขึ้นมาอย่างมหัศจรรย์ อันดับต่อไปก็สมควรจะประกาศพระศาสนาสั่งสอนประชาชนทั้งหลายได้เห็นอรรถเห็นธรรม ให้รู้ทางผิดทางถูก แล้วบำเพ็ญตนให้เป็นลำดับ ไม่เสียชาติที่เขาเกิดมายังไม่ได้รับประโยชน์จากผู้เป็นปุญญักเขต ทรงคุณอันสูงในโลก ได้กราบไว้บูชาถึงสวรรค์ ถึงนิพพานได้ เพราะเหตุแห่งพระรัตนตรัยนี้มีจำนวนมาก เพราะทรงคุณไว้อย่างสมบูรณ์ ใครมากราบไหว้ก็ได้รับผลประโยชน์

เราทุก ๆ คนพึงน้อมธรรมเหล่านั้นเข้ามาสู่จิตใจ **พุทธะ** คือ ความรู้มีอยู่ที่ใจของเรา **ธรรมะ** ที่จะอบรมฝึกฝนผู้รู้นี้ให้มีความเด่นและมีความเฉลียวฉลาด จะต้องเกิดขึ้นจากผู้รู้เป็นผู้แสวงหามาเอง เพื่อแนะนำพร่ำสอนตนโดยทางที่จะให้เป็นไปเพื่อความเฉลียวฉลาด **สังฆะ** ผู้จะปฏิบัติตามพระโอวาทคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า พยายามแก้ไขตนเองก็คือเรื่องของเราผู้เดียว จนสามารถปรากฏเป็นพระรัตนตรัย คือพุทธะที่บริสุทธิ์แจ่มแจ้ง ธรรมะคือความอัศจรรย์ ซึ่งเกิดขึ้นจากความบริสุทธิ์ สังฆะเป็นเจ้าของแห่งพุทธะและธรรมะ ทั้งสามนั้นก็คือเรื่องของเราคนเดียว การอธิบายทั้งนี้เพื่อน้อมพระรัตนตรัยเข้ามาสู่เราคนเดียว เพื่อเป็นสมบัติของเราที่แท้จริง พุทโธ ธัมโม สังโฆ ของพระพุทธเจ้านั้นเป็นสมบัติส่วนหนึ่ง ซึ่งเราได้หยิบยืมมาค้า คือการบำเพ็ญเพื่อหากำไรใส่ตัวเองจนปรากฏเป็นพุทธะ ธรรมะ สังฆะ ในธรรมชาติขึ้นภายในจิตใจของผู้บำเพ็ญ ผู้เช่นนี้จะไปอยู่ในที่ใด ๆ พระรัตนตรัยก็ติดแนบอยู่กับใจ

ฉะนั้น พุทโธ ธัมโม สังโฆ เมื่อกล่าวโดยชื่อแล้วก็มีแตกต่างกันอยู่บ้าง แต่เมื่อกล่าวตามหลักธรรมชาติแล้ว พุทธะอันใด ธรรมะก็อันนั้น ธรรมะอันใด สังฆะก็อันนั้น เพราะพุทธะ ธรรมะ สังฆะ เป็นธรรมกลมเกลียวกันอย่างสนิท ไม่ได้นอกเหนือไปจากใจดวงเดียวนี้ พุทธะดวงนั้นเวลานี้ก็มีอยู่กับพวกเรา โปรดพยายามอบรมแก้ไขให้ได้ พุทธะดวงนี้ไม่นอกเหนือไปจากอำนาจของสติและปัญญา ไม่มีใครจะเป็นผู้มีอำนาจและวาสนายิ่งกว่าตัวเราที่จะอบรมฝึกฝนทรมานใจของเราไปได้ พระพุทธเจ้าแม้พระองค์มีอำนาจวาสนาเป็นศาสดา คือ ครูของสัตว์โลกก็ตาม แต่ก็เป็นครูในอุบายวิธีการสั่งสอนต่างหาก ไม่ใช่เป็นผู้จะถอดถอนกิเลสอาสวะให้แก่บรรดาสัตว์ทั้งหลายได้

การถอดถอนกิเลสอาสวะตั้งแต่ขั้นหยาบจนถึงขั้นละเอียดเป็นหน้าที่ของเรา ซึ่งได้รับอุบายวิธีจากพระพุทธเจ้าแล้วมาพร่ำสอนตัวเองและแก้ไขตนเองโดยตรง ได้ย่นธรรมเข้ามาสู่เราให้เห็นว่า **ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺส** ไม่ใช่ผู้อื่นผู้ใดนอกจากตัวเราทุกท่านจะบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์เฉพาะตนเท่านั้น ไม่มีใครจะมาทำให้เราได้ วันนี้เราบ่นว่ายุ่งยาก เราบ่นว่าลำบาก บ่นว่าไม่มีโอกาส วันหน้าเราก็จำต้องบ่นอีกต่อไป ผู้จะมาปลดเปลื้องความยุ่งเหยิงขัดข้องหรือโอกาสเวล่ำเวลาให้เรานั้น ไม่มีใครจะสามารถมาเปลื้องให้ได้ เพราะใครก็ต้องเต็มไปด้วยความยุ่งเหยิงขัดข้องด้วยกันทั่วทั้งโลกอันนี้ เราอยู่ในบ้านคนเดียวมีกายอันเดียว ไม่เกี่ยวข้องกับใครก็บ่นอยู่ภายในบ้านคนเดียว วุ่นวายอยู่คนเดียว คนอื่นบ้านอื่นเข้าใจว่าไม่ยุ่งยากเหมือนกับเรา เราก็จะเห็นว่าในโลกนี้หรือใน

แผ่นดินอันนี้มีแต่เราคนเดียวเป็นผู้รับเคราะห์กรรม ความยุ่งยากความทุกข์ก็จะมีแต่เราคนเดียว ความยุ่งเหยิงใด ๆ ก็จะมีแต่เรารับเสียคนเดียว

โปรดได้เปิดประตูบ้านออกไปมองดูคนภายนอก จะเห็นคนอื่นที่เป็นทุกข์เช่นเราหรือยิ่งกว่าเราอีกเป็นคนที่สอง เดินออกนอกบ้านไปก็ยิ่งจะเห็นคนที่สาม ที่สี่เป็นลำดับยิ่งเดินออกไปไกล ก็ยิ่งจะเห็นคนเป็นจำนวนมากซึ่งเต็มไปด้วยความยุ่งยากเช่นเดียวกับเรา เราเป็นอย่างไร เขาก็เป็นเช่นนั้น ความทุกข์ความยุ่งเหยิงทั้งมวล เราลองไปถามเขาดูว่า มีความทุกข์ความยุ่งเหยิงเช่นเดียวกับเราหรือไม่ โอกาสเวลาเขาจะมีหรือไม่ หรือไม่มีเฉพาะเรา ก็จะทราบได้ทันทีว่าคนในโลกนี้ สัตว์ในโลกนี้ไม่มีใครจะอยู่เหนือความทุกข์ความยุ่งเหยิงไปได้ แม้โอกาสและความสะดวกขัดข้องก็อยู่กับคนเรา ซึ่งจะให้โอกาสและความขัดข้องแก่ตนโดยทางใดเท่านั้น นอกจากตัวเราเองจะฝ่าฝืนตัวเราเพื่อทางเจริญแห่งโภคทรัพย์และสมบัติภายในใจแล้ว ไม่มีทางอื่นจะทำได้

แม้พระพุทธเจ้า ถ้าจะรอโอกาส รอวาสนา รอเวล่ำเวลา รอการงานให้เบาบางลงไปเสียก่อนจึงจะออกบำเพ็ญสมณธรรมแล้ว ป่านนี้พระองค์จะไม่ปรากฏเป็นศาสดาของโลก ให้เราทั้งหลายได้กราบไหว้เคารพนับถือเลย แต่พระองค์เป็นศาสดาได้ ก็เนื่องจากพระองค์เห็นว่าความไม่มีโอกาสก็ดี ความยุ่งยากก็ดี ก็คือพระองค์ผู้เดียว ความหิวกระหายทั้งหลายมีอยู่ในธาตุในขันธ์ของพระองค์ พระองค์จะต้องรับประทานอาหาร ผู้ใดจะมารับประทานแทนพระพุทธเจ้าไม่ได้ แม้กิเลสอาสวะที่มีอยู่ภายในใจของท่าน ก็เป็นภาระจะทรงทำหน้าที่ถอดถอนออกจนไม่มีอะไรเหลือ ผลที่ทรงได้รับจากความเพียรไม่ท้อถอย จึงปรากฏเป็นมหัศจรรย์ไปทั่วโลกธาตุประหนึ่งโลกธาตุหวั่นไหว

ฉะนั้น จึงควรจะกล่าวได้ว่า ทางพระพุทธเจ้าเดิน เดินดินฝ่าฝืนอุปสรรค ไม่ใช่เดินเข้าไปยอมอุปสรรค ไม่ใช่จะยอมตนต่อเหตุการณ์ที่มาเผชิญเอาอย่างง่าย ๆ เราที่หาเรื่องใส่เราทั้งวันทั้งคืนนี้มันเป็นเรื่องสำคัญยิ่งกว่าเรื่องใด ๆ ตุลาการที่ไหนจะมาตัดสินก็ไม่มี แต่ถูกฟ้องร้องทั้งวัน คดีรายไหนที่เกิดจากใจก็ยอมแพ้เสียทั้งนั้น เพราะไม่ใช้ปัญญามาตัดสิน แล้วใครจะมาตัดสินให้ว่าโอกาสอยู่ที่นั่น ความว่างอยู่ที่โน่น ให้ท่านไปเสาะแสวงมา แล้วเราจะตัดสินให้ท่านเป็นผู้ชนะความดังนี้

ทั้งนี้ก็เพราะโอกาสมันก็อยู่กับเรา เวล่ำเวลามันก็อยู่กับเรา วาสนามันก็อยู่กับเราที่ทำไว้ ขออย่างเดียวแต่อย่านำความขี้เกียจขี้คร้านมาเป็นหัวหน้างาน เมื่อเราทำลงไปโอกาสวาสนาจะต้องมี ไม่ต้องไปหามาจากที่ไหน เพราะสิ่งทั้งนี้ไม่มีอยู่กับดินฟ้าอากาศ เราซึ่งเป็นลูกศิษย์ของพระพุทธเจ้าผู้ลือพระนามในทางความเพียร จึงควรคำนึงถึงวิธีการ

ของพระองค์ น้อมเข้ามาฝึกฝนตนให้เป็นไปตาม อนึ่ง เราผู้มุ่งต่อของดีมีค่ามาก โปรดอย่านำสิ่งที่ชั่วและบุคคลเลวทรามมาเป็นแบบฉบับ จะทำให้เราให้เสียไปด้วยโดยไม่ต้องสงสัย

ปราชญ์ท่านดำเนินอย่างใด เราต้องพยายามนำธรรมที่ท่านได้รับผลไปแล้วนั้นมาเป็นเครื่องพร่ำสอนใจเรา ถ้าปล่อยให้แต่โอกาส ปล่อยให้ความยุ่งยากมาตัดสินให้เรา มาชี้ช่องให้เรา เขาจะต้องชี้ช่องเข้าทางยุ่งทางวุ่นวายตลอดเวลา และชี้เข้าช่องไม่มีโอกาส ชี้ว่าไม่มีวาสนา ไม่มีบุญญาภิสมภารจนตลอดวันตาย วันหนึ่งที่เขาจะชี้ว่าท่านมีอำนาจวาสนาพอแล้ว วันนี้ท่านว่างแล้ว โอกาสวาสนาพร้อมมูลแล้ว ท่านควรจะทำคุณงามความดีได้แล้ว ไม่มีเลย แม้ที่สุดจนกระทั่งวันตายก็ไม่มีเวลาจะผ่อนผันให้เราได้รับความสะดวกจากเขา แต่มันก็ตายได้ เพราะเวลามันอยู่กับความตายนั่นเอง มันถึงตายได้ทั้ง ๆ ไม่อยากตาย และไม่เคยปล่อยโอกาสให้ความตายเลย โปรดคิดตรองดูด้วยปัญญาด้วยดี เราคงมีทางสร้างความดีโดยอุบายที่กล่าวนี้

เพราะคนและสัตว์ในโลกไม่มีใครจะอยู่เฉย เพราะโลกนี้เป็นโลกที่จะก่อร่างสร้างอยู่สร้างกิน มีที่อยู่อาศัยเป็นอยู่หลับนอน มีความจำเป็นอยู่รอบด้าน ต้องจัดต้องทำ ไม่ทำไม่ได้ ใครจะไม่ยุ่งในโลกนี้ไม่มีเลย เราเดินออกไปกว้างและไกลเท่าไร จะเห็นเรื่องราวที่เต็มไปด้วยความยุ่งยากมาก ไม่มีจบสิ้น แม้จะให้นามความยุ่งเหยิงในมวลสัตว์ คือ โรคเรื้อรังก็คงไม่ผิด เพราะโรคแก้ไม่หาย จะถามใครเขาก็จำต้องตอบเป็นเสียงเดียวกัน เพราะมันเป็นโลกยุ่งเหยิงอันเดียวกัน ไม่มีใครจะได้รับเป็นเอกราชจากกิจการและโอกาสใด ๆ ทั้งนั้น เพราะขันธ์แต่ละขันธ์เป็นกองแห่งความยุ่งยากจะต้องบำบัดรักษา และกังวลอยู่ตลอดเวลา สิ่งที่จะนำมาเยียวยารักษาก็ต้องพยายามหามา ความกังวลในเรื่องทั้งนี้จนถึงรับประทานไม่ได้ นอนไม่หลับก็มีในบางเวลา เพราะคิดหาทางแก้ไขเพื่อผ่อนหนักให้เป็นเบา และเพื่อครองตัวไปได้อย่างโลกเขา

บางรายปล่อยใจให้เลยเถิดจนลืมตัวอย่างมืดมิด จนปิดกั้นทางเดินเพื่อมรรคผลที่ตนจะพึงได้รับ เพราะความกังวลมีกำลังกล้าจนสามารถปกปิดกำลัง แม้อุปนิสัยแห่งมรรคผลอันควรจะได้อยู่แล้วให้แคล้วคลาดไป เช่นเดียวกับอาหารที่แปดเปื้อนด้วยของสกปรกเลยกลายเป็นของน่าเกลียดไปฉะนั้น นอกจากจะชำระให้สะอาดแล้วจึงจะเป็นของที่น่ารับประทาน

การชำระใจจากสิ่งมัวหมองจึงเป็นกิจที่ควรทำ สำหรับผู้มุ่งต่อความสุขอันสมบูรณ์ เพราะฉะนั้นคำว่า การทำปรินิพพานให้แจ้งนั้น จึงหมายถึงการกำจัดสิ่งมัวหมองของใจ

ให้ค่อยหมดไปเป็นลำดับ เช่น เรานั่งสมาธิ ณ บัดนี้ ก็เรียกว่าเราทำพระนิพพานให้แจ้งได้เหมือนกัน แต่วิธีที่จะทำให้แจ้งได้มากน้อยเท่าไรนั้นขึ้นอยู่กับกำลังการกระทำ เราทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล ภาวนา ทั้งหมดเป็นวิธีการจะทำพระนิพพานให้แจ้งทั้งนั้น เหมือนเราก้าวลงจากบ้านไปสู่ที่ต่าง ๆ ตามความประสงค์ ก้าวแรกนั้นก็คือ ก้าวจะไปอยู่แล้ว ก้าวที่สองก็เป็นก้าวที่จะไป ก้าวนี้ต่อก้าวนั้น ๆ ต่อก้าวนั้น ก็ถึงจุดหมายปลายทางที่เราประสงค์ได้ ดังนั้น การกระทำคุณงามความดีทั้งหมดจัดเป็นความดีแต่ละก้าวที่จะกระทำพระนิพพานให้แจ้งได้อย่างเต็มที่

ขอบรรดาทุกท่านจงพยายามทำจิตใจให้เป็นไปเพื่อความสงบได้บ้าง แม้ยังไม่ถึงความสงบอย่างเต็มที่ก็พอจะเป็นช่องทางให้เห็นดวงใจ ว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าอยู่ภายในร่างกาย เป็นแต่ถูกสิ่งต่าง ๆ มาปกปิดกำบังไว้ แล้วเห็นสิ่งทั้งหลายว่าเป็นของมีคุณค่ายิ่งกว่าใจของตนไปเสีย จึงเป็นเหตุให้ใจฟุ้งเฟ้อเห่อเหิมต่อสิ่งเหล่านั้นโดยไม่รู้สึกตัว จิตจึงกลายเป็นเขียงเช็ดเท้าและถอดตนลงเป็นทาสแห่งสิ่งทั้งหลายไปเสีย โดยเห็นสิ่งทั้งหลายเป็นของมีคุณค่ากว่าใจซึ่งเป็นสาระสำคัญ แล้วขาดการยับยั้งใจ ผลจึงเป็นความเดือดร้อนทั้งวันทั้งคืน นี่เป็นเพราะเหตุแห่งความลืมตน

เมื่อพยายามทำใจให้ได้รับความสงบบ้างด้วยวิธีอบรม ใจก็จะเริ่มเห็นความสุขและเริ่มเชื่อพระศาสนาดิ่งลงไปเป็นลำดับ ความเชื่อซึ่งเคยมีอยู่แล้วนั้นเป็นความเชื่อซึ่งไม่มีหลักฐานและเหตุผลเพียงพอ แต่ความเชื่อที่ปรากฏขึ้นในเวลาจิตมีความสงบ จะเป็นความเชื่อที่เป็นปัจจักขสิทธิ คือเป็นความเชื่อเกิดขึ้นโดยเฉพาะ รู้ขึ้นเฉพาะหน้า นั่นเป็นสำคัญ ข้อนี้เป็นธรรมดาเหลือเกินที่สิ่งใดถ้าไม่เห็นผลเสียก่อน ความเชื่อก็ยังไม่สมบูรณ์ เช่นใจของเราทั้งวันทั้งคืนมีแต่ความรุ่มร้อน ไม่มีความสงบ ตั้งตัวอยู่ไม่ได้แม้แต่ขณะเดียว เราจะหาความสุขที่ใจก็หาไม่ได้ แม้แต่ศาสนาท่านว่าเป็นของประเสริฐ ความรู้ในแง่หนึ่งก็ไม่เห็นไปตาม บางทีอาจเห็นไปว่าศาสนาเป็นโมฆะ ไม่จริง แต่เมื่อได้พยายามฝึกหัดจิตใจให้หยั่งเข้าสู่ความสงบแล้ว ย่อมจะเริ่มเห็นความสุขและเริ่มเห็นความอัศจรรย์ของพระศาสนา

คำว่า *“ใจสงบ”* นี้โปรดทราบไว้ว่านิสัยไม่เหมือนกัน ลักษณะแห่งความสงบนั้นมีต่างกันอยู่บ้าง แต่เมื่อเข้าถึงที่แล้วก็เป็นธรรมชาติปล่อยวางภาระทั้งหลายเช่นเดียวกัน บางรายจะค่อย ๆ สงบลงไปด้วยวิธีบริกรรมภาวนา จะเป็นธรรมบทใดก็ตาม หรือจะค่อย ๆ สงบลงไปด้วยลมหายใจเรียกว่า อานาปานสติ ความสงบลงไปโดยลำดับ จนกระทั่งจิตหยุดทำงาน มีความรู้อยู่จำเพาะหน้านั้นเรียกว่า จิตสงบ นานหรือไม่นานก็ตาม

เพียงแต่เห็นความสงบขณะที่จิตหยุดทำงานเท่านั้น เราก็พอจะเห็นความสุขภายในใจได้แล้ว ถ้าเราพยายามทำไปเรื่อย ๆ จิตก็จะสงบได้เร็วและจะละเอียดลงไปเป็นลำดับ จนกระทั่งจิตเราถอนขึ้นมาแล้วจะคิดอ่านการงานอะไร แทนที่จิตจะวุ่นวายไปตามสิ่งต่าง ๆ เหมือนที่เคยเป็นมา กลับเป็นจิตละเอียดอ่อน และเป็นความสะดวกสบายภายในใจไม่วุ่นวาย นี่ก็เป็นผลให้เราประจักษ์อยู่แล้ว ยิ่งใจมีความสงบลงไปได้นาน ๆ ปล่อยภาระได้ทั้งหมดเรียกว่า จิตหยุดทำงาน จะปรุงแต่งเรื่องใด ๆ ก็มีความรู้อยู่จำเพาะหน้า ขณะนั้นเราจะเห็นของอัศจรรย์ขึ้นที่นั่นเอง เมื่อถอนขึ้นมาแล้วเราควรพิจารณาไตรลักษณ์โดยทางปัญญา

คำว่า *“อนิจจัง”* คือความแปรปรวนนั้น มีอยู่รอบตัวทั่วสรรพางค์ร่างกาย ไตร่ตรองไปตามสภาวะซึ่งมีอยู่ในตัวอย่างสมบูรณ์ให้เห็นชัด แม้ทุกข์ ความบีบคั้นก็มีอยู่ทั้งวันทั้งคืน ไม่เพียงแต่ทุกข์ทางกาย ทุกข์ทางใจที่เกิดขึ้นเพราะอารมณ์ต่าง ๆ ก็มีอยู่เช่นเดียวกัน จงกำหนดให้เห็นชัด คำว่า *“อนัตตา”* ก็ปฏิเสธในความเป็นสัตว์ เป็นสังขาร เป็นเรา เป็นเขาอยู่ทุกขณะ เมื่อพิจารณาจนมีความชำนาญ กายก็จะรู้สึกว่าเบา ใจก็มีความอัศจรรย์และสว่างกระจ่างแจ้งไปโดยลำดับ ปัญญาก็ยิ่งจะไหวตัวทั้งกลางวันกลางคืน โทษมีอยู่ที่ไหนก็จะเห็นชัด แม้คุณก็จะปรากฏขึ้นในขณะที่เราเห็นโทษเป็นลำดับไป ใจค่อย ๆ ยกฐานะขึ้นจากสิ่งกดขี่บังคับทั้งหลาย ค่อยพยุงตัวสูงขึ้นเป็นลำดับ นี่ท่านเรียกว่าจิตใจได้รับความเบาบางพ้นจากภาระไปเป็นขั้น ๆ

ภาระก็คือเรื่องของใจหรืออารมณ์ ไม่ใช่เรื่องอื่นใด กิจการทั้งหลายเขาไม่ใช่ภาระ รูป เสียง กลิ่น รส ทั้งหลายไม่ใช่ภาระ แต่เป็นภาระอยู่กับเรื่องของใจที่ปรุงไปเกี่ยวข้องเรื่องทั้งหลายแล้วถือมาเป็นอารมณ์กดถ่วงใจ เสียดแทงจิตใจตนเอง จึงจัดว่าเป็นภาระของใจ เมื่อใจปล่อยวางสิ่งทั้งหลาย ใจก็หมดภาระไปเป็นระยะ ๆ จนกระทั่งจิตได้หลุดพ้นหรือปล่อยวางสิ่งเหล่านั้นได้อย่างจริงจังแล้ว ภาระทั้งหลายก็หมดไป ไม่มีอันใดเหลือ แม้แต่ความคิดความปรุงของจิตก็รู้เท่าทัน ไม่ได้ถือเป็นภาระต่อไปอีก ความรู้ความเห็นซึ่งเป็นขึ้นภายในใจทุกด้านทุกมุมก็รู้เท่าเอาทัน ไม่มีอันใดจะเหลืออยู่ให้เป็นความลุ่มหลงอีกต่อไป ใจย่อมหมดภาระที่เป็นข้าศึกอันจะพึงชำระสะสาง

คำว่า ‘‘ข้าศึก’’ นั้น เบื้องต้นเราต้องถือว่าสิ่งภายนอกเป็นข้าศึกก่อน ต่อเมื่อเราพิจารณาปัญญาอย่างชัดเจนแล้ว ย่อมปฏิเสธสิ่งทั้งหลายเหล่านั้นว่า ไม่ใช่ข้าศึกเข้ามาเป็นลำดับ นอกจากกระแสของใจที่เคลื่อนออกจากใจแล้วกลายเป็นอารมณ์เท่านั้น เป็นข้าศึกต่อตัวเราเอง กระแสจิตที่คิดไปมากในเรื่องอดีต อนาคต ดี ชั่ว เมื่อเห็นว่าเป็น

ข้าศึกชัดแล้ว สิ่งเหล่านี้ก็จะปรุงแต่งไปมากมายเหมือนที่เคยเป็นมาไม่ได้ จะค่อยสงบตัวลงไปเป็นลำดับและสงบลงไปจนถึงบ่อแห่งความคิดความปรุง เหมือนโจรไปเที่ยวปล้นบ้านปล้นเรือนทุก ๆ วัน ทำให้ประชาชนทั้งหลายได้รับความเดือดร้อนอยู่เสมอ เขาอาศัยซุ่มซ่อนอยู่ที่ไหน เจ้าหน้าที่เข้าตรวจค้นดูให้ละเอียดถี่ถ้วนจนเห็นจุดที่อยู่ของโจร แล้วก็ทำลายโจรไม่ให้มีเหลืออยู่ในที่นั้น บ้านเมืองก็ร่มเย็น หายกรรมหายเวรจากโจรทั้งหลาย

เรื่องของกระแสจิตที่คิดไปคิดมาอยู่ตลอดเวลา เป็นเงาซึ่งเกิดขึ้นจากใจเอง แต่ใจก็ตื่นเงาของตัวเอง คิดไปทางดีทางชั่ว อดีต อนาคต ล้วนแล้วแต่คิดไปจากจิตทั้งนั้น แต่จิตก็หารู้ไม่ว่าอาการทั้งหลายเหล่านี้เกิดขึ้นจากตัวเอง แล้วกลับมาหลอกตัวเองให้ลุ่มหลง ไม่มีโอกาสจะทราบได้ ต่อเมื่อปัญญามีความสามารถจำต้องเห็นกระแสของจิตทั้งหมดนี้ เป็นตัวข้าศึกที่เกิดขึ้นจากตัวเอง และทำศึกกับตัวเอง เพราะตัวเองเป็นผู้หลง อาการของตนจึงกลายเป็นผู้มีเรื่องเสมอ ทุกข์ร้อนเป็นเรื่องตัวก่อไฟเผาตัวเองไม่ใช่คนอื่นใดทั้งนั้นจะมาก่อไฟเผา

ปัญญาจะต้องย้อนเข้ามาดูที่ต้นเหตุ เมื่อมีความสามารถพอตัวแล้ว จะย้อนมาเห็นโทษภายใน คือเห็นโทษตัวผู้รู้ ซึ่งเป็นที่ซุ่มซ่อนแห่งโจรทั้งหลาย แล้วถูกทำลายไปเสียจนสิ้นซากไม่มีอันใดเหลืออยู่ นั่นแหละเราจะอยู่สบายสุดโต ไปไหนก็เป็นขันธ์ล้วน ๆ ไม่เป็นกิเลสอาสวะทั้งภายนอก ภายใน ทั้งใจตนเอง จึงหมดเรื่องหมดราว หมดภาระหมดห่วงใยทั้งสิ้น นี่แลชื่อว่า ปุญญักเขต เป็นเนื้อนาบุญของตนได้เอง แล้วก็เป็นเนื้อนาบุญของโลกได้ด้วย การบำเพ็ญของทุก ๆ ท่าน ทั้งที่เป็นนักบวชและเป็นฆราวาส จงมุ่งเพื่อเป็นเนื้อนาบุญของตนให้ได้อย่างสมบูรณ์ เมื่อสมบัติตนมีมากเหลือใช้จ่ายแล้ว อาจจะเฉลี่ยเผื่อแผ่แก่คนอื่นให้เป็นประโยชน์ได้ เราบำเพ็ญประโยชน์เต็มกำลังในตัวเราแล้วก็สามารถจะเฉลี่ยเผื่อแผ่ความสุขให้แก่บุคคลอื่นได้

ในการแสดงพระธรรมเทศนาวันนี้ แสดงเรื่อง *ปุญญักเขต* โปรดพยายามทำตัวเราให้เป็นเนื้อนาบุญของเรา แล้วก็จะเป็นเนื้อนาบุญของคนอื่นได้ในขณะเดียวกัน ขอให้ท่านผู้ฟังทั้งหลายจงพยายามฝึกฝนจิตใจให้เป็นคุณแก่ตัวเรา อย่าพยายามส่งเสริมจิตใจให้เป็นข้าศึกแก่ตนเอง ตัวเองเป็นข้าศึกต่อตัวนั้น ไม่มีเวลาจะยับยั้งผ่อนผัน ไม่มีสถานที่อยู่ ไม่มีเวลาจะยุติลงได้ ไม่เหมือนคดีภายนอกที่เป็นถ้อยเป็นความกัน เมื่อตุลาการตัดสินถึงขั้นสูงสุดแล้วก็เป็นอันยุติ ใครแพ้ก็แพ้ไป ใครชนะก็ชนะไป เป็นอันเลิกแล้วกันไป

ได้ แต่คดีภายในใจเรานี้ ผู้ที่ฟ้องก็เราเอง ผู้ที่รับฟ้องก็เราเอง ผู้ที่ได้รับความทุกข์เสียหายก็เราเอง แล้วเราจะหาตุลาการที่ไหนมาตัดสิน

เราเองเป็นผู้ก่อคดีแก่ตัวเราเอง เป็นผู้ก่อความเสียหายให้แก่ตัวเราเองนี่ ไม่มีใครจะมาเป็นตัวการตัดสินใจให้ นอกจากเราจะนำปัญญามาเป็นตุลาการตัดสิน ว่าทางไหนถูก ทางไหนผิด ให้พยายามงดเว้นในทางที่ผิด พยายามบำเพ็ญในทางที่ถูก แล้วส่งเสริมทางที่ถูกให้มากเป็นลำดับไป พยายามตัดทอนทางผิดให้ลดน้อยถอยลงไปจนไม่มีอะไรเหลืออยู่แล้ว ผู้นั้นแลเป็นผู้ตัดสินตนได้อย่างเด็ดขาดและถูกต้องที่สุด เหมือนพระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลาย เป็นตุลาการตัดสินพระองค์และสาวกได้ชัยชนะแล้ว พ้นจากทุกข์ในวัฏสงสารถึงนิพพานในวันนั้น นอกจากนั้นยังเป็น *ปุญญักเขต* ของเราทั้งหลายได้

ในการแสดงพระธรรมเทศนานี้ ขอบรรดาท่านผู้ฟังทั้งหลายจง โอปนยิโก น้อมเข้ามาในตนให้เป็นผลเป็นประโยชน์สำหรับเรา เมื่อพยายามบำเพ็ญตัวเราอยู่เช่นนี้ ความแปลกประหลาดหรือความมหัศจรรย์ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ ก็ปรากฏขึ้นที่ใจของเรา คำที่ว่า พุทฺโธ ก็ดี ธมฺโม ก็ดี สงฺโฆ ก็ดี จะเห็นปรากฏขึ้นที่ดวงใจดวงเดียวนี้เท่านั้น โดยไม่ต้องไปหาหยิบยืมพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ มาอีกต่อไปแล้ว ไปที่ไหน พุทฺโธ ก็คือ ใจที่บริสุทธิ์ดวงนี้ ธมฺโม ก็คือธรรมชาติอันนี้ สงฺโฆ ก็คือธรรมอันเกิดจากจิตดวงเดียวกัน ทั้งสามรัตนะเลยรวมอยู่ในตัวของเราคนเดียว เป็นผู้ไม่ขาดแคลนพระรัตนตรัย ไปที่ไหนติดกับใจของเราไปที่นั่น

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศนานี้ ขอบุญญานุภาพองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจงดลบันดาลให้ท่านผู้ฟังทั้งหลายมีความสุขกายสบายใจ และมีความมุ่งมาดปรารถนาสิ่งใด ขอสิ่งนั้น ๆ จงสำเร็จตามความมุ่งมาดปรารถนาแห่งท่านทั้งหลายทุกท่านเทอญฯ

<<สารบัญ

เทศน์อบรมคณะผู้จัดพิมพ์ ‘‘ทางร่มเย็น’’
ณ บ้านในซอยสมประสงค์ ๓ ถนนเพชรบุรี พระนคร
เมื่อวันที่ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๐๗

อุบายวิธีสอนตน

การเริ่มอบรมธรรม ก็เช่นเดียวกับการเริ่มเรียนหนังสือและเริ่มเขียนหนังสือ เบื้องต้นก็มีผิด ๆ ถูก ๆ เขียนและอ่านก็ไม่คล่องแคล่ว ตัวหนังสือที่เขียนก็ไม่สวยงาม อ่านก็ไม่ถูกต้องและชัดเจน แต่การหัดเรียนและหัดเขียนบ่อย ๆ ความจำและความชำนาญก็เกิดขึ้นทุกระยะ จนเป็นความชำนาญจริง ๆ ต่อไปก็ไม่จำเป็นต้องระวังในการอ่านและการเขียน แต่ก็เป็นไปโดยเรียบร้อยตามความต้องการ การฝึกหัดทางด้านจิตใจเบื้องต้นก็ต้องมีการล้มลุกคลุกคลานเป็นธรรมดา ไม่ว่าพระพุทธเจ้าและพระสาวก ย่อมผ่านการฝึกหัดมาก่อน เช่นเดียวกับพวกเรา และมีผิด ๆ ถูก ๆ อันเป็นลักษณะล้มลุกคลุกคลานเหมือนกัน เมื่อเป็นเช่นนั้นพวกเราผู้มุ่งศึกษาและปฏิบัติ ซึ่งไม่เคยผ่านและรู้เห็นมาก่อนก็ย่อมมีการผิดพลาดเป็นธรรมดา ซึ่งจะหลีกเว้นไม่ได้ แต่อาศัยความพยายามเป็นหลักสำคัญ ซึ่งไม่ควรมองข้ามไปโดยเห็นว่าไม่จำเป็น

การทำจิตใจให้สงบด้วยอุบาย ‘‘สมาธิอบรมปัญญา’’ หรือด้วยอุบาย ‘‘ปัญญาอบรมสมาธิ’’ ทั้งสองนี้เป็นอุบายวิธีที่ถูกต้องเสมอกัน เพราะเป็นอุบายเครื่องกระตุ้นเตือนสติให้ตามรู้ความเคลื่อนไหวของจิตทุกระยะในขณะทำการอบรม ท่านยังไม่เคยมีประสบการณ์ด้วยตนเองในทางสมาธิมาก่อน เพราะไม่เคยศึกษาและปฏิบัติ โปรดทำความพยายามตามวิธีทั้งสองอย่างใดอย่างหนึ่ง ตามจริตนิสัยและโอกาสที่ควร แต่วิธีทำใจให้สงบด้วยวิธีทั้งสองนั้นโปรดทราบไว้เสมอว่า สติเป็นของสำคัญ ทุก ๆ ครั้งและทุก ๆ ขั้นของจิตขึ้นอยู่กับสติ อย่าให้ขาดไปในขณะอบรม จิตจะขาดธรรมเครื่องบำรุง การภาวนาจะกำหนดลมหายใจเข้าออกที่เรียกว่า อานาปานสติ เป็นต้นก็ตาม จงทำความพยายามให้สติอยู่กับลมจริง ๆ ทั้งลมเข้าและลมออก ตลอดความหยาบ ความละเอียดของลมทุกระยะไป จนปรากฏผลคือความสงบสุขขึ้นมา วิธีนี้เรียกว่า ‘‘สมาธิอบรมปัญญา’’ ที่กล่าวไว้ในหนังสือซึ่งเคยพิมพ์มาหลายครั้งแล้ว

ก่อนอื่นอยากจะเรียนให้บรรดาท่านผู้ใคร่ต่อธรรมทราบ เพื่อความสงบสุขอย่างจริงใจ พอเป็นสักขีพยานแห่งการบำเพ็ญ จิตได้รับความสงบมีลักษณะอย่างนี้คือ มี

อารมณ์อันเดียว เฉพาะความรู้เด่นดวงอยู่ในขณะนั้น ปล่อยวางจากอารมณ์ แม้บทบริกรรมภาวนาจำต้องละ ไม่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ใด ๆ ทั้งสิ้น ดำรงตนอยู่ด้วยความสงบสุข ไม่คิดปรุงอารมณ์เครื่องก่อกวน การพักสงบจิตในลักษณะเช่นนี้จะนานหรือไม่นั้นย่อมเป็นไปตามฐานะของจิต ซึ่งควรจะทรงตัวอยู่ได้ บางเวลาก็พักอยู่ได้นาน บางเวลาก็ไม่นานแล้วถอนขึ้นมา จากนั้นก็ทำหน้าที่ต่อไปอีก ตามแต่จะเห็นควรของผู้บำเพ็ญ เมื่อทราบผลเบื้องต้นแล้ว ต่อไปก็พอมีทางทราบอุบายวิธีต่าง ๆ เพื่อให้จิตมีความสงบยิ่ง ๆ ขึ้นไปและพักอยู่ได้นาน

ต่อไปนี้เป็น “ปัญญาอบรมสมาธิ” ปัญญาอบรมสมาธินั้นเป็นธรรมที่ควรนำมาใช้ในเวลาที่จิตมีความฟุ้งซ่านรำคาญจนเกินควร เช่น จิตประสบเหตุการณ์ต่าง ๆ จนเกิดความเสียอกเสียใจอย่างรุนแรง หรือเกิดความเพลิดเพลินจนเกินตัว ปัญญาทำการพิจารณาหักห้ามกีดกันจิตที่กำลังฟุ้งซ่านกับอารมณ์ในเวลานั้น ให้จิตรู้สึกตัวด้วยเหตุผลโดยวิธีต่าง ๆ จนจิตยอมรับหลักเหตุผลและยอมจำนนต่อปัญญาผู้พร่ำสอนแล้วกลับตัวแล้วย้อนเข้าสู่ความสงบได้เช่นเดียวกับสมาธิอบรมปัญญา ยกตัวอย่างเช่น เรานั่งภาวนามานาน ๆ เกิดทุกขเวทนาอย่างหนักขึ้นมา มีการเจ็บปวดตามแข้งขาและอวัยวะส่วนต่าง ๆ แทบทนไม่ไหว ประหนึ่งร่างกายจะแตกไปในเวลานั้นให้ได้ เพราะทุกขเวทนาครอบงำมาก

ตามธรรมดาของใจที่มีกิเลส และถือขันธ์ห้าเป็นตัวตนอยู่แล้ว ขณะที่ทุกขเวทนาครอบงำร่างกายมาก ๆ ใจจำต้องเป็นทุกข์ไปด้วย แสดงอาการระส่ำระสาย กระวนกระวาย อยากจะออกจากการนั่งสมาธิมาอยู่ตามลำพังบ้าง ตั้งความปรารถนาอยากให้ทุกข์ดับไปบ้าง ซึ่งความคิดทั้งนี้เป็นการส่งเสริมสมุทัย เพื่อผลิตทุกข์เพิ่มขึ้นที่ใจโดยไม่รู้สึกตัว แต่ผู้ต้องการฝึกทรมานใจตามหลักธรรม เพื่อยังผลประจักษ์ขึ้นกับใจโดยทางปัญญา จำต้องพิจารณาทุกขเวทนาที่เกี่ยวกับกาย และอุปาทานยึดมั่นถือมั่นในกายและเวทนา ซึ่งเป็นเหตุให้เสริมทุกข์ขึ้นมาอย่างมากมาย

โดยแยกเวทนากับกายออกพิจารณาด้วยปัญญา ตามหลักเหตุผลว่า กาย เวทนา และจิตเป็นอย่างเดียวกันหรือไม่ ขณะทำการพิจารณาต้องทำความรู้สึกอยู่กับกายและเวทนา ไม่ยอมให้จิตเล็ดลอดส่งไปที่อื่น ทำการแยกกายและเวทนาออกดูให้เห็นชัดด้วยปัญญาว่าทั้งกาย ทั้งเวทนา เป็นส่วนหนึ่งจากจิต แม้กายกับเวทนาก็เป็นส่วนหนึ่งจากกัน มิได้เป็นอันเดียวกันตามความสำคัญของจิต จนสามารถแยกกาย เวทนา และจิตออกจากกันได้ โดยทางปัญญา ต่างก็เป็นความจริงอยู่ตามสภาพของตน จิตก็หยั่งลงสู่ความสงบ

ดำรงตนอยู่เป็นเอกเทศหนึ่งจากขันธ์ ตั้งมั่นเป็นองค์สมาธิอย่างเต็มที่ในเวลานั้น กายกับทุกขเวทนาไม่ปรากฏในความรู้สึกว่ามี ปรากฏเห็นจิตเป็นของที่แปลกและอัศจรรย์อย่างยิ่งในขณะนั้น ซึ่งควรจะยึดเอาเป็นสักขีพยานในการบำเพ็ญด้วยวิธีนี้ต่อไปวิธีหนึ่ง

การฝึกทรมานจิตให้สงบเป็นสมาธิลงได้ ด้วยทั้งจิตกำลังฟุ้งซ่านและระส่ำระสายด้วยอุบายที่กล่าวมา เรียกว่า ‘‘ปัญญาอบรมสมาธิ’’ เพราะทำการหักห้ามจิตลงได้ด้วยความฉลาดรอบคอบของปัญญา ผู้ปฏิบัติโปรดนำไปใช้ฝึกจิตดวงพยศตามกาลอันควรจะได้รับประโยชน์เท่ากันกับวิธีปลอบโยน ที่เรียกว่า ‘‘สมาธิอบรมปัญญา’’ อนึ่ง การอบรมจิตให้หายพยศด้วยอุบายวิธีต่าง ๆ นี้ เทียบกันได้กับการอบรมสั่งสอนเด็กต้องมีหนักบ้างเบาบ้างเป็นคู่เคียงกันไป เพราะนิสัยของเด็กบางรายและจิตของเด็ก ซึ่งจะลำพองขึ้นเป็นบางกาล ย่อมมีประจำนิสัยเด็ก ทั้งเป็นการส่อให้ผู้ปกครองรู้ทั้งความไม่ดีของเด็ก และรู้ทั้งอุบายวิธีจะนำมาสั่งสอนเด็กให้กลับตัวเป็นคนดี ดังนั้น ผู้ปกครองทั้งทางบ้านและทางโรงเรียน จำต้องคอยสอดส่องเพื่อรู้ความประพฤติของเด็กเสมอ เพื่อจะดำเนินการสอนให้ถูกต้องตามจุดบกพร่องของเด็ก และได้รับประโยชน์ทั้งสองฝ่าย คือ ฝ่ายเด็กก็กลับตัวเป็นคนดี ผู้ปกครองก็มีความเย็นใจ เพราะอุบายวิธีสั่งสอนเด็กโดยถูกต้องและได้ผลดี

ปัญญาอบรมสมาธินี้ ผู้บำเพ็ญมักจะเห็นผลประจักษ์ใจในเวลาไม่นานนัก เพราะความกล้าหาญต่อความเพียร เพื่อการพิจารณาทุกขเวทนา ไม่ยอมถอยหลังในขณะที่มีทุกขเวทนากล้าครอบงำ แต่ถ้ามีความท้อแท้และระอาต่อทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นในขณะนั้นก็อาจจะไม่ปรากฏผล มิหนำทุกข์ที่เกิดขึ้นยังจะกลายเป็นข้าศึกต่อผู้นั้นอีกด้วย เพราะไม่อาจจะหาทางออกได้ด้วยอุบายของปัญญาอันแหลมคมพอ ๆ กัน

จะอย่างไรก็ตาม การพยายามพร่ำสอนใจโดยอุบายต่าง ๆ นั้น ย่อมเป็นผลดีเสมอ แม้จะไม่ได้ผลอย่างสมใจเสียทีเดียว แต่ก็พอมีทางทำให้ใจคล้อยไปตามธรรมวันละเล็กละน้อย จนกลายเป็นจิตที่มีเหตุผลประจำตัวขึ้นเป็นลำดับ และกลายเป็นผู้มีธรรมในใจ ทั้งปกครองง่ายในกาลต่อไป เพราะตามธรรมดาของใจไม่มีธรรมตามรักษาย่อมมีความคะนองประจำตัว นอกจากจะไม่สังเกตเท่านั้น จึงไม่ทราบว่าจิตของตนเป็นอย่างไร คำว่าจิต ได้แก่ธรรมชาติที่รู้ ๆ และรับผิดชอบอยู่ในตัวของคนและสัตว์ทุกประเภท ทั้งเป็นสิ่งสำคัญมากภายในร่างกาย จึงควรรัก สงวน และอบรมให้ดี แต่ใจจะดีได้ต้องมีธรรมที่เหนือกว่า คือ สติและปัญญา

สติปัญญาในหลักธรรมของพระพุทธเจ้า ท่านสอนให้นำไปใช้ในกิจที่ชอบ จะไป จะอยู่ จะทำ จะพูด จะคิดอะไร ควรนำสติปัญญาเข้ามาวินิจฉัยไตร่ตรองดูให้รอบคอบก่อนจะลงมือ จึงจะไม่ค่อยมีความผิดพลาดและเสียหายเกิดขึ้น นอกจากนั้นยังทำให้เปลี่ยนความรู้ความเห็นและความประพฤติจากสิ่งที่เห็นว่าไม่ควร กลายเป็นคนที่เชื่อตัวเองได้ พ่อแม่พี่น้องเชื่อถือและไว้วางใจได้ ผู้มาคบค้าสมาคมด้วยก็ให้ความร่มเย็น และเชื่อถือแก่เขาได้เท่าที่ควร

ดังนั้น ผู้นับถือพระพุทธศาสนาอันเป็นธรรมทั้งแท่ง ซึ่งเต็มไปด้วยความไว้วางใจและให้ความสม่ำเสมอแก่ผู้บำเพ็ญ จึงควรไตร่ตรองตามหลักธรรมที่สอนไว้ ทั้งนี้ล้วนชี้ช่องทางเพื่อความปลดเปลื้องทุกข์และความยุ่งเหยิงนานาชนิดแก่มวลสัตว์ ซึ่งจะนำไปปฏิบัติเพื่อกำจัดสิ่งมัวหมองของตนทั้งนั้น เพราะพระทัยที่สถิตอยู่แห่งธรรมและแสดงออกเป็นพระทัยบริสุทธิ์ที่สุด ไม่มีส่วนสมมุติแม้ปรมาณูส่วนละเอียดยิ่งเข้าเคลือบแฝงอยู่ซึ่งพอจะให้แสดงธรรมอันจอมปลอมออกมาให้มวลสัตว์ผู้ปฏิบัติตามผิดทางเลย นักบวชหรือฆราวาสย่อมมีสิทธิในการปฏิบัติธรรมเสมอกัน แม้ผลอันพึงได้รับของแต่ละรายก็ไม่ลำเอียง โดยรักเพศนั้นชังเพศนี้ แต่ถือเหตุ คือ การบำเพ็ญ เป็นเครื่องตักตวงผลด้วยความเป็นธรรม ไม่นำสิ่งอื่นมาวัดผลของการกระทำ สมกับพระพุทธศาสนานิยมกรรมเป็นหลักใหญ่

ฉะนั้นผู้เชื่อกรรมตามหลักศาสนาที่สอนไว้ จึงควรเลือกเฟ้นทำกรรมที่ตนจะทำ ไม่ควรทำไปแบบสุ่มเดา และทำตามความอยากพาให้ทำ โดยไม่คำนึงว่าผิดหรือถูกจะเสียใจในภายหลัง ผลคือความทุกข์ร้อนที่เกิดจากการทำแบบสุ่มเดาหรือแบบตัดสินเอาเองโดยไม่มีครูสอน คือหลักธรรมนี้ แม้ผู้รับเคราะห์กรรมก็ไม่พึงปรารถนา แต่จำต้องยอมรับเพราะฝืนกฎของกรรมไปไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ผู้อยู่ในวงแห่งกรรม จึงควรเตรียมตัวไว้แต่บัดนี้เป็นต้นไป อย่ารอไปเตรียมวันหน้า เดือนหน้า ปีหน้า และชาติหน้า เดี๋ยวจะไปเจอเอากรรมที่พระเทวทัตสาปแช่งไว้ โดยไม่รู้ตัวเป็นผู้ทำเองเข้าอีก ก็ยิ่งจะแย่ เพราะไม่มีทางหลบหลีกและแก้ไขเพื่อเอาตัวรอดได้ในเวลาเช่นนั้น

อนึ่ง อุบายวิธีสอนตนเพื่อให้จิตยอมรับหลักการ และนำมาใช้เป็นคุณสมบัติประจำตัวต่อไป เราควรเทียบความรู้สึกระหว่างเราผู้มีกิเลสกับพระพุทธเจ้าผู้สิ้นกิเลสแล้ว ว่าใครจะมีความรู้แน่นอนและแม่นยำต่างกันอย่างไรบ้าง ทั้งทางโลกและทางธรรม ทั้งการทำ การพูด การคิด ทั้งความโง่ ความฉลาด ทั้งความดี ความชั่ว ทั้งความสุข ความทุกข์ ทั้งหน้าที่การงาน เข้าใจว่าพระพุทธเจ้าจะเป็นคติแก่เราอย่างสด ๆ ร้อน ๆ พอจะมี

ทางผ่อนคลายตัวเองจากความตึงเครียดในสิ่งทั้งหลาย ไม่ให้ผูกมัดเราเกินไปจนเลยขอบเขตแห่งการดัดแปลงแก้ไข

เพราะตามปกติเราก็มีความรู้ความฉลาดอยู่แล้ว เพราะการศึกษาเจริญ สถานที่ที่ให้การศึกษาก็มีอยู่ทุกหนทุกแห่ง ทั้งในเมืองและนอกเมือง ทั้งในและนอกประเทศ เด็กและผู้ใหญ่นับว่าได้รับการศึกษาโดยความสะดวก และมีความรู้ความฉลาดทัดเทียมกันไป แต่สิ่งที่ควรจะให้เป็นคู่เคียงกันไปคือด้านธรรมะ ทั้งเด็กและผู้ใหญ่จึงไม่ควรมองข้ามไป ถ้ามองข้ามธรรมก็เท่ากับมองข้ามตน เพราะตนกับธรรมแยกกันไม่ออก สำหรับผู้ต้องการความเจริญรุ่งเรืองแก่ตนและประเทศชาติบ้านเมือง เพราะธรรมคือโลกบาล เครื่องคุ้มครองโลก คุ้มครองเราให้ได้รับสันติสุขทั้งภายในและภายนอก

ถ้าจะมองเห็นเพียงความรู้ความฉลาดที่เล่าเรียนมา ว่าเป็นของมีสาระพอแล้วไซร้ คนเราผู้ได้รับการศึกษาสูง ๆ มาแล้ว ก็ควรจะเป็นตัวอย่างอันดีของประเทศชาติบ้านเมืองได้ ไม่ควรจะมีความประพฤติในทางเสียหายแทรกเข้ามาในคนประเภทนั้น แต่ก็หลีกไปไม่พ้น จำต้องหลวมตัวไปในความประพฤติผิด โดยไม่เลือกวัยและชาติชั้นวรรณะ ทั้งนี้เพราะมีแต่ความรู้ที่เรียนมาจากหลักวิชาล้วน ๆ ไม่มีธรรมอันเป็นหลักวิชาพิเศษแฝงอยู่ในใจบ้าง จึงขาดการใคร่ครวญและยับยั้งชั่งตวง เห็นความอยากทำกลายเป็นของดีไปหมด

หลักวิชาธรรมของพระพุทธศาสนาทั้งมวลเป็นหลักวิชาที่สม่ำเสมอ ผู้ยึดหลักวิชาทางพุทธศาสนามาใช้ จึงกลายเป็นคนสม่ำเสมอและงามตาเย็นใจทั้งตนและผู้เกี่ยวข้อง เพราะหลักธรรมก็คือหลักความประพฤติอันดีงามอย่างลึกซึ้งของคนทุกชั้น ทุกวัย นั่นเอง โดยไม่เลือกชาติ ชั้น วรรณะ และสามารถเหนี่ยวรั้งจิตใจคนให้เป็นคนดีได้ การคิดการพูดและการทำทุกอย่างของคนที่มีธรรมในใจ ย่อมเป็นไปด้วยความสม่ำเสมอไม่ผาดโผนโลดเต้น มีความนิ่มนวลประจำมรรยาทและความประพฤติ ไม่เป็นที่แสลงหู แสลงตา และแสลงใจของคนอื่น

ยิ่งสมัยทุกวันนี้ เป็นสมัยที่เกี่ยวข้องกับสังคมมาก ไม่ว่าบ้านนอก ในเมือง เมืองใหญ่หรือเมืองเล็ก การอาชีพมีความเกี่ยวข้องกับสังคมโดยมาก ผู้เกี่ยวกับสังคมไม่ว่าหญิงหรือชาย ถ้าไม่มีธรรมเครื่องคุ้มกันภายในตัวแล้ว อาจมีความเสียหายได้อย่างง่ายดาย เฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่อยู่ในวัยรุ่นทั้งหญิงทั้งชาย รู้สึกว่าล่อแหลมต่อความเสียหายอยู่มาก เพราะคนในวัยนี้ไม่ค่อยจะมีโอกาสคิดอ่านไตร่ตรองดูความประพฤติชั่วของตัว

นอกจากจะคิดไปในทางเพลิดเพลินสนุกสนานตามหมู่เพื่อน อันเป็นทางมาแห่งความหายนะมากกว่าจะคิดมาทางแง่ความประพฤติ

เรื่องทั้งนี้เคยได้ยินจากผู้ปกครองเด็กทั้งทางบ้านและทางโรงเรียนเสมอ โดยแสดงความหนักใจและเป็นห่วงเด็กมาก ว่าเด็กทุกวันนี้ทั้งหญิงทั้งชาย รู้สึกว่าน่าหนักใจมาก ทั้งทางด้านการศึกษาและความประพฤติ ปรากฏว่าจะหนักไปในทางอบายมุข มากกว่าที่จะไปศึกษาหาความรู้และความประพฤติในทางที่ดี ใครมีลูกหญิงลูกชายมาก ๆ ก็ยิ่งเป็นเหมือนภูเขาหินทับหัวใจ ไม่มีเวลาอยู่และหลับนอนให้สนิทลงได้ ไม่ว่ากลางคืนกลางวัน มันเต็มไปด้วยสิ่งแวดล้อมที่จะทำให้เด็กมีความเสียหายไปได้ทุกเวลา และเด็กทุกวันนี้ รู้สึกแปลกกว่ากว่าเด็กสมัยก่อน ๆ มากทีเดียว ที่กำลังดำเนินเข้าถึงจุดที่เลวร้ายก็คือ ชอบประพฤติตัวในลักษณะชิงสุกก่อนห่าม โตกว่าวัย เป็นหนุ่มสาวก่อนเป็นเด็ก รู้มากกว่าผู้ปกครอง ชอบฉลาดในสิ่งที่ไม่ควรฉลาด แต่ชอบโง่ในสิ่งที่จะควรให้ฉลาด

ที่สำคัญและน่ากลัวมาก ก็คือ ชอบแอบฉลาดในเวลาลับหูลับตาผู้ปกครอง นี่ซิมันสำคัญ และเป็นจุดที่จะทำความเหลวแหลกแก่สกุลด้วย เวลาไปโรงเรียนแกไม่เรียนแต่หนังสือ และทำหน้าที่ที่ครูสั่งให้ทำ แต่แกแอบไปเรียนและแอบไปทำอะไรอย่างลึกลับนั้น ซึ่งเป็นที่น่าเจ็บใจมากกว่าเรื่องอื่น ๆ จะแก้ไขอย่างไรกันดี ช่วยคิดให้ทีเถอะ นับว่าเป็นการเมตตาสงสารเด็กตาดำ ๆ ซึ่งกำลังจะเป็นผู้ใหญ่ในวันหน้า และเป็นคนของชาติด้วย รู้สึกว่าภาระที่เกี่ยวกับเด็กสมัยนี้หนักมาก

และยังรู้สึกวิตกเป็นห่วงเด็ก ๆ ต่างจังหวัดที่พ่อแม่ผู้ปกครองส่งเข้ามาเรียนหนังสือในเมืองใหญ่ ๆ อีกด้วย กลัวว่าแกจะไม่เรียนเพียงวิชาที่ครูสอน แต่กลัวแกจะไปเที่ยวแอบเรียนและแอบทำวิชาไฟเผาโลก ดังที่เห็น ๆ มาเข้าอีก คิดแล้วกินไม่ได้ นอนไม่หลับ นับว่าเป็นเรื่องกวนสมองจริง ๆ ใครจะมีอุบายอย่างไร กรุณาช่วยกันสงเคราะห์ด้วย ไม่เช่นนั้นจะจมไปทั้งเขาทั้งเราผู้ปกครอง เพราะความเห็นของเขากับของเรามันไกลกันราวฟ้ากับดิน เขาเห็นเป็นความสนุกสนามรื่นเริง แต่เรามันคิดเห็นความเสียหาย อันจะมีแก่ตัวเขาเองและแก่วงศ์สกุล ตลอดประเทศชาติบ้านเมือง ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่โตมาก

ทางพระก็ไม่ทราบว่าจะตอบอย่างไร เพราะต่างคนต่างชอบและต่างคนก็ต่างวัยกัน ไม่ใช่อยู่ในวัยเดียวกัน พอจะให้ชอบอย่างเดียวกัน เป็นเพียงสนทนากันไปและถามยอกย้อนกันไปบ้าง เพราะถ้าจะเข้ากับผู้ใหญ่ก็เกรงเด็กจะเสียใจ ถ้าจะเข้ากับเด็ก ผู้ใหญ่ซึ่งกำลังนั่งฟังคำตอบอยู่ก็จะยิ่งเสียใจมาก ผู้ตอบก็เป็นคนมีกิเลสเช่นเดียวกับเด็ก ๆ และผู้ถาม จึงตอบแบบแบ่งสู้แบ่งรับเพื่อทางเด็กบ้าง เพราะเราก็เคยเป็นเด็กและเติบโต

มาจากเด็ก จะลบหลู่ดูหมิ่นเด็กก็ไม่งาม และแบ่งเพื่อผู้ใหญ่บ้าง เพราะเป็นผู้เลี้ยงดูและปกครองเด็กด้วยความรักและเมตตา ปรารถนาอยากจะให้เด็กเป็นคนดี มีราศีแก่วงศ์สกุลและประเทศชาติบ้านเมือง ทั้งเป็นผู้รับผิดชอบและรับเคราะห์กรรมกับเด็กด้วย

ครูทางโรงเรียนก็เป็นผู้มีส่วนรับผิดชอบ และรับเคราะห์กรรมกับเด็กเหมือนกัน แม้จะไม่เป็นผู้ให้กำเนิดเด็ก แต่ก็เป็นผู้ให้กำเนิดทางความรู้วิชา ตลอดมรรยาทความประพฤติ และถือว่าเป็นเด็กของครูเสมอ เด็กในบ้านของตน ถ้าเด็กดีก็พลอยมีเกียรติ ถ้าเด็กชั่วครูก็พลอยเสียไปด้วย เรื่องมันเกี่ยวโยงกันทั้งผู้ปกครองทางบ้านและผู้ปกครองทางโรงเรียน ซึ่งมีส่วนได้เสียเกี่ยวกับเด็กเทียบเท่ากัน จึงแสดงความหนักใจและเป็นห่วงเด็กเท่า ๆ กัน

ทางเด็กเมื่อถูกตำหนิก็ออกตัวไปทางหนึ่ง แต่ก็มีเหตุมีผลพอฟังได้ไม่แพ้ผู้ใหญ่ไปเสียทีเดียว ผู้ตำหนิก็เกิดงงงันอั้นตู้ไปด้วย โดยไม่คาดว่าเด็กจะมีเหตุมีผลที่น่าฟังเช่นนั้น โดยให้เหตุผลในเวลาถูกตำหนิ ว่าความเป็นทั้งนี้จะไปตำหนิเฉพาะเด็กฝ่ายเดียวก็เป็นความไม่ชอบธรรมเหมือนกัน เพราะหลักวิชาที่ออกจากโรงเรียนใหญ่และครูใหญ่มันออกจากผู้ปกครองทั้งทางบ้านและทางโรงเรียนทั้งนั้น เด็กไม่ได้ไปศึกษามาจากไหน แม้แต่เมืองนอกเมืองนา เด็กบางคนยังไม่เคยไป ไม่เคยเห็นเลย นับแต่วันเกิดมาก็เกิดจากพ่อกับแม่ ความรู้วิชาก็เรียนจากพ่อกับแม่ มรรยาทความประพฤติ คำพูดจาพาทีดีหรือชั่วก็ออกมาจากพ่อกับแม่

พอโตขึ้นบ้างมองดูดินฟ้าอากาศยังไม่ทั่วถึง พ่อแม่ก็ส่งเข้าโรงเรียน เวลาไปโรงเรียนก็เรียนวิชาและความประพฤติมรรยาทจากครูและเพื่อนนักเรียนด้วยกัน แม้เพื่อนนักเรียนด้วยกันก็ล้วนมีพ่อแม่เป็นแดนเกิด และให้กำเนิดความรู้วิชามาเช่นเดียวกัน เด็กทุกคนต้องรับถ่ายทอดมาจากพ่อแม่และครูซึ่งเป็นผู้ปกครองเด็กเหมือนกัน จะเป็นความรู้และความประพฤติที่จริงหรือปลอม ขึ้นอยู่กับแบบพิมพ์มาดั้งเดิม เด็ก ๆ เป็นเพียงผู้นำมาใช้เท่านั้น ไม่ได้อวดรู้อวดฉลาด ไปแสวงหาความรู้วิชาและความประพฤติดีชั่วมาจากที่ไหน พอจะมาตำหนิว่าเด็กไม่ดีท่าเดียว ความรู้และมรรยาท ความประพฤติตลอดคำพูดทุกคำที่เด็กต่างคนต่างนำมาใช้อยู่เวลานี้ ล้วนแต่ได้มาจากพ่อแม่ทั้งนั้น เด็ก ๆ ไม่มีความรู้ความสามารถจะไปหาความรู้และความประพฤติมาจากที่ไหนได้ แม้แต่ร่างกายของเด็กที่เติบโตมาขนาดที่เห็น ๆ กันอยู่นี้เติบโตมาจากการเลี้ยงดูของพ่อแม่ พ่อแม่พากินอะไร พานุ่งห่มอะไร พาไป พาอยู่อย่างไร พาประพฤติอย่างไร เด็ก ๆ ก็จำต้องเป็นไปตามพ่อแม่ เพราะไม่มีความสามารถในตัวเอง

เมื่อถูกถามถึงการชอบเที่ยวตามโรงหนัง โรงละคร และบาร์เป็นต้น เด็กก็ตอบว่า โรงหนัง โรงอะไรเหล่านี้ ก็เป็นเรื่องของผู้ใหญ่จัดทำขึ้น และผู้ใหญ่พาเด็ก ๆ ไปดู เด็กจะมีเงินและความฉลาดสามารถมาจากไหน พอจะจัดสร้างโรงหนัง โรงละคร โรงระบำต่าง ๆ เหล่านั้นขึ้นมาได้ แม้แต่เงินค่าตั๋วเข้าดูก็เป็นเงินของคุณพ่อคุณแม่ให้ทั้งนั้น เพราะตนเองหาเงินไม่เป็น เมื่อถูกถามถึงเรื่องคุณพ่อคุณแม่ก็พาไปดูหนังและดูอะไรต่อมิอะไรด้วยหรือ เด็กก็ตอบว่า คุณพ่อคุณแม่และครูเป็นตัวการทีเดียว พาไปแทบทุกวันตอนเป็นเด็กเล็ก ๆ ถ้าไปพักประจำที่โรงเรียนหรือหอพัก ก็อาศัยเพื่อนนักเรียนพาไปบ้าง บางทีมีโอกาสคุณครูก็พาไปบ้าง เมื่อถูกถามถึงการจับจ่ายเงิน เด็กก็ให้เหตุผลว่า คุณพ่อคุณแม่ยิ่งจ่ายเงินเป็นไฟไปเลย บางครั้งคุณพ่อกับคุณแม่เกิดทะเลาะกันเพราะการจ่ายเงินมาก โดยไม่ทราบเหตุผลต้นปลาย การทะเลาะกันเนื่องจากทั้งสองฝ่ายไม่เข้าใจกัน โดยฝ่ายหนึ่งหาว่าอีกฝ่ายหนึ่งแอบเอาเงินไปบำรุงบำเรออะไรไม่ทราบ เรื่องจึงยุ่งกันอยู่เรื่อย ๆ

เมื่อทราบต้นสายปลายเหตุจากทั้งสองฝ่าย ซึ่งต่างก็มีเหตุผลเท่า ๆ กัน จึงไม่ทราบว่าจะตำหนิและชมใคร เพราะฝ่ายผู้ปกครองเด็กก็มีส่วนผิด อันเป็นต้นเหตุไม่ดีให้เด็ก ๆ มีส่วนผิดไปตามได้ดังที่เด็ก ๆ อ้างเหตุผล เรื่องจึงควรลงเอยกันที่ต้นเหตุเป็นกรณีที่ควรแก้ก่อนอื่น ถ้าต้นเหตุยังไม่ดีพอที่ผู้รับถ่ายทอดจะยึดไปใช้เป็นประโยชน์ได้ การตำหนิก็ไม่มีผลดีอะไรเกิดขึ้น จะเป็นทำนองปล่อยให้เรือนของตัวรั่ว แต่มัวไปตำหนิเรือนของคนอื่น ไม่เข้าหลักของบุคคลผู้จะเป็นผู้นำที่ดีของโลก

ดังนั้นเรื่องจึงสำคัญอยู่ที่ผู้ปกครอง จะพยายามปรับปรุงตัวให้เป็นแบบพิมพ์ที่ดีของเด็ก ๆ เพราะทุกสิ่งทุกอย่างที่เด็กนำไปใช้ล้วนแต่ได้รับถ่ายทอดไปจากผู้ใหญ่ทั้งนั้น ดังที่เด็กนำออกแสดงโดยมากเป็นสิ่งที่ผู้ใหญ่ริเริ่มทำเพื่อหาความสุขเฉพาะตัว แต่ขาดความคำนึงว่าเด็ก ๆ อาจจะเดินรอยตามผู้ใหญ่หรือไม่ ซึ่งจะทำให้เด็กเสียในอนาคต ถ้าผู้ใหญ่มีความสนใจทุกกรณีที่ตนจะพึงทำในฐานะเป็นผู้ใหญ่ว่าควรหรือไม่ควรแล้ว เด็กจะได้รับสิ่งที่ดีและเป็นประโยชน์จากผู้ใหญ่ไปใช้ กลายเป็นคนดีในปัจจุบันและอนาคตจำนวนไม่น้อยเลย

ดังนั้น ผู้ปกครองเด็กทั้งหลายทั้งทางบ้านและทางโรงเรียน ต่างไม่ควรมองข้ามตนและควรสังเกตดูความประพฤติของตัวอยู่เสมอ อย่างไรต้องเป็นแบบพิมพ์ที่ดีของเด็ก และประเทศชาติบ้านเมืองได้อย่างน่าชื่นชม เมื่อผู้ใหญ่ตั้งเข็มทิศทางเดินที่ดีไว้โดยความประพฤติตัวดีให้เด็ก ๆ ดำเนินตามแล้ว เด็ก ๆ ย่อมจะไม่ประพฤติเขวไปนอกลู่

นอกทาง ซึ่งจะกลายเป็นโรคระบาดและเรื้อรังชนิดรักษาไม่หายอีกต่อไป คงจะมีทางดีขึ้นเป็นลำดับ และเด็กทุกคนและทุกวัยต้องอาศัยพ่อแม่เป็นแดนเกิด ทั้งรูปกายและความรู้วิชา เด็กไม่มีทางศึกษาหาความรู้วิชาโดยลำพังตนเองในขั้นเริ่มแรก นอกจากจะอาศัยผู้ใหญ่เป็นผู้ให้การศึกษาในวิชาทุกแขนง ทั้งวิชาในหลักธรรมชาติที่ไม่มีโรงเรียนสอน แต่เป็นการศึกษากับผู้เกี่ยวข้องไปในตัว ทั้งวิชาที่มีโรงเรียนและมีครูสอน

แม้เพื่อน ๆ ของเด็กต่างคนก็ออกมาจากผู้ใหญ่ด้วยกัน เด็กที่นำมรรยาทความประพฤติดีหรือชั่วมาสังคมกัน จนได้รับถ่ายทอดจากกันไปนั้น ก็ต้องออกมาจากผู้ใหญ่ของเด็กแต่ละคน เมื่อเด็กมาสมาคมกันก็นำสิ่งที่ได้รับถ่ายทอดมาแล้ว มาคละเคล้ากัน จึงกลายเป็นเด็กดีบ้าง เด็กชั่วบ้าง เมื่อเด็กดีกับเด็กชั่วเข้าปะทะกัน จึงยากที่จะแยกออกได้ นอกจากจะพยายามหาทางออกตามภาษิตว่า **อเสวนา จ พาลานำ ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา** อย่าทำความสนิทติดใจและนอนจมอยู่กับคนชั่ว จงพยายามเข้าใกล้ชิดสนิทสนมกับคนดีเท่านั้น

คนอื่นชั่วเรายังพอมีทางหลีกเลี่ยงได้ โดยไม่ทำให้เสียมรรยาทอันดีงาม แต่สำคัญที่เราเป็นคนชั่วเสียเอง นี้รู้สึกว่าหาทางหลีกเลี่ยงยาก จะหลบหลีกไปทางไหนก็จะโดนแต่เรา จะก้าวหน้าถอยกลับ หลีกซ้ายหลีกขวา ก็จะโดนแต่เราทั้งนั้น ฉะนั้นความชั่วกลับมาเป็นตัวเราผู้ทำเสียเอง จึงควรสะดุดใจและรีบแก้ไข อย่ามัวไปหนักใจกับคนอื่นให้มากไปโดยมิได้สนใจกับตัวเอง ไม่เข้าหลักของบุคคลที่เห็นโทษและเห็นคุณด้วยความมีเหตุมีผล หลักการที่จะนำมาดัดแปลงแก้ไขตัวเองคือ หลักกรรม แปลว่าการกระทำเป็นกลาง ๆ แยกออกเป็นสาม คือกุศลกรรม คือการทำดีหนึ่ง อกุศลกรรม คือการทำชั่วหนึ่ง อัพยากตกรรม คือการกระทำไม่ดี ไม่ชั่ว เป็นกลาง ๆ หนึ่ง

พระพุทธศาสนานิยมกรรมเป็นหลักใหญ่ การทำดีให้ผลเป็นสุข การทำชั่วให้ผลเป็นทุกข์ การทำกลาง ๆ ไม่เป็นผลไปทางสุขและทุกข์ กรรมชั่วที่ทำแล้วแต่ยังไม่แสดงผล ย่อมเป็นเช่นวัตถุระเบิดเครื่องทำลายที่ถูกเก็บไว้ แต่เมื่อถึงเวลากรรมชั่วให้ผล ย่อมก่อความเดือดร้อนและวินาศกรรมให้แก่ผู้ทำมากน้อยตามขนาดกรรม เช่นเดียวกับวัตถุระเบิดเครื่องทำลายออกแสดงฤทธิ์ตามขนาดของมันฉะนั้น แม้กรรมดีที่ยังไม่ให้ผลและเวลาให้ผลก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน แต่ต่างกันก็ตรงที่แสดงผลเป็นสุขมากน้อยตามขนาดของกรรมดีที่ทำไว้เท่านั้น ฉะนั้นกรรมดีและกรรมชั่วทั้งสองประเภทนี้ จึงไม่ควรประมาทฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งว่าจะไม่ให้ผล แต่ควรจะทำความสนใจละความชั่วและบำเพ็ญความดี สมกับเจตนาที่ต้องการความสุขเป็นสมบัติของตนทุกคน

กรรมชั่วเป็นเหมือนวัตถุเครื่องทำลาย มีหลายขนาดตามแต่ผู้ทำกรรมจะผลิตขึ้นมาใช้เอง ผลของกรรมก็มีหลายขนาดไปตามเหตุที่ผลิตไว้ รวมกรรมประเภทนี้แล้ว เรียกว่า เครื่องทำลายตัวเอง ใครเจอขนาดไหนเข้า จำต้องร้องทุกข์เหมือนกันหมด ไม่ว่าสัตว์ บุคคลและชาติชั้นวรรณะใด ทุกคนที่เชื่อต่อสิ่งที่มนุษย์ทำขึ้นทางด้านวัตถุ ทั้งด้านทำลายและด้านส่งเสริมว่าเป็นของมีประสิทธิภาพ สามารถทำลายและส่งเสริมได้จริง จึงควรสนใจต่อหลักกรรมดี กรรมชั่ว ซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์ทำเองเหมือนกัน ว่าจะมีผลดีผลชั่วเช่นเดียวกับด้านวัตถุ เพราะทั้งด้านวัตถุและด้านนามธรรม ย่อมมีทางไหลออกเป็นตัวผลเหมือนกัน เนื่องจากเหตุดีเหตุชั่วเป็นกุญแจเปิดทางเพื่อผลอยู่ตลอดเวลา

ผู้กลัวภัยจากความทุกข์และหวังความสุขความเจริญแก่ตน ทั้งโลกนี้และโลกหน้า จึงควรเห็นกรรมทั้งฝ่ายดีฝ่ายชั่วว่าเป็นสิ่งจะให้ผล แม้แต่อาหารหวานคาวและที่อยู่อาศัย ซึ่งถือว่าเป็นของจำเป็นทั่วโลกยังต้องอาศัยกรรม คือการปรุงแต่งและการปลูกสร้างที่เรียกว่ากรรม ตามหลักของศาสนา ความสุขที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยสิ่งเหล่านั้น ย่อมเป็นผลให้โลกได้ครองตัวตลอดมา ฉะนั้นคำว่ากรรมดีกรรมชั่วจึงมีความสำคัญไปคนละทาง ซึ่งผู้ทำกรรมจะควรเลือกเฟ้นก่อนจะมีผลตามสนอง

มนุษย์เราเป็นผู้มีใจฉลาดแยบคายกว่าสัตว์ แม้จะอาศัยอยู่ในโลกเดียวกันก็เป็นประหนึ่งอยู่คนละโลก จึงควรทำตัวให้แปลกจากสัตว์ โดยความประพฤติ ความรู้ ความเห็นที่แสดงออกมาจากใจอันฉลาด จะเป็นความร่มเย็นแก่เพื่อนมนุษย์ตลอดสัตว์ซึ่งเป็นผู้โง่ หวังพึ่งผู้เป็นธรรมซึ่งมีการหักห้ามใจตัวเองด้วยเหตุผล คือหลักธรรม อันเป็นธรรมชาติให้ความแน่นอนและไว้วางใจได้ ไม่ปล่อยไปตามอำเภอใจที่มีความอยากเป็นเครื่องผลักดันให้ไหลลงทางต่ำ เพราะตามธรรมดาของใจย่อมมีความอยากเป็นเจ้าเรือน ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ทั้งคนโง่คนฉลาด และคนมีฐานะสูงและต่ำ ย่อมมีความอยากฝังอยู่ในใจด้วยกันทั้งนั้น แต่สำคัญที่การฝึกอบรมใจให้อยู่ในหลักธรรมอันเป็นความพอดี ทุกคนจะกลายเป็นบุคคลที่พอดีไปตามธรรม และไม่ก่อความเดือดร้อนใส่ตนเองและส่วนรวม

สิ่งใดที่ไตร่ตรองดูแล้วเห็นว่าดีและเป็นประโยชน์ก็ทำลงไป แต่สิ่งที่เห็นว่าเป็นโทษ แม้ใจอยากทำก็ไม่ยอมลุอำนาจให้ทำ จะเป็นความเคยตัวและหักห้ามไม่อยู่ในคราวต่อไป รีบหักห้ามเสียแต่ต้นมือ จะสมชื่อว่าเป็นผู้รักตนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง แม้เด็กผู้จำต้องอาศัยผู้ใหญ่ทุกกรณี ก็จะต้องเดินตามรอยและกลายเป็นเด็กดีในวันต่อไป เพราะร่องรอยทางชั่ว พ่อแม่ผู้ปกครองมิได้ทำแบบพิมพ์เอาไว้ พอจะให้เด็กหยิบฉวยมาเลียนแบบและกลายเป็นคนเสียหายไปตาม

ธรรมคือความสม่ำเสมอไม่เอนเอียง ผู้สนใจและเลื่อมใส ย่อมนำไปปฏิบัติได้ตามเพศและวัยของตน เฉพาะครัวเรือนหนึ่ง ๆ ถ้าขาดธรรมเป็นเครื่องปกครองแล้ว แม้จะมีความฉลาดและมีสมบัติมาก ก็ไม่สามารถจะให้ความร่มเย็นแก่ตนและครอบครัวได้ เพราะความร่มเย็นมิใช่อยู่ที่สมบัติและความฉลาดที่ได้เรียนมาเพียงเท่านั้น แต่อยู่ที่ใจซึ่งมีธรรมอันนับว่ามีความพอดีประจำใจ กลายเป็นความพอดีประจำครอบครัว เพราะทุกสิ่งที่มีความพอดีประจำอยู่แล้ว ย่อมเพียงพอกับความต้องการ ไม่กำเริบ เช่นแกงที่แม่ครัวปรุงพอดีแล้ว รับประทานก็มีรสอร่อยและเป็นสุขกายสุขใจ

สามีภรรยามีความพอดีประจำตน ย่อมเป็นที่พอใจและเป็นสุขด้วยกันทั้งสองฝ่าย แต่ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งประพฤติข้ามเขตความพอดี ต้องเกิดเรื่องยุ่งและเดือดร้อนขึ้นทันที ในครอบครัวนั้นอยู่ด้วยกันไม่เป็นสุข แม้จะมีสมบัติมากก็นำมาแก้ไขไม่ตก ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงสอนว่า **สนฺตุฏฺฐี ปรมํ ธนํ** ความพอดีเป็นหลักทรัพย์อันพึงพอใจอย่างยิ่ง คนที่มีธรรมสันโดษ ความพอดีและอัปปิจฉตา คือความมักน้อยในอารมณ์เครื่องเสริมไฟ จึงมีความสุขเป็นเรือนพักของใจ จะไม่คะนองแบบล้นฝั่งอยู่ตลอดเวลา แม้จะฉลาดและมีทรัพย์มาก

มีบางท่านมาถามว่า ได้พบในหนังสือบางฉบับ แสดงเป็นเชิงไม่อยากให้พระเทศน์สอนประชาชนเกี่ยวกับความสันโดษและความมักน้อย เพราะสมัยนี้เป็นสมัยที่กำลังฟื้นฟูเศรษฐกิจของบ้านเมืองให้มีความเจริญก้าวหน้า การสอนธรรมทั้งสองข้อนี้ จะเป็นการขัดแย้งหรือเป็นอุปสรรคต่อการฟื้นฟูเศรษฐกิจของบ้านเมือง ท่านจะเห็นว่าอย่างไร?

ในข้อนี้ สำคัญอยู่กับผู้ตีความหมายในธรรม แล้วนำมาชี้แจงให้คนฟัง คนอ่าน ถ้าตีความหมายว่าธรรมทั้งสองบทนี้สอนให้เกียจคร้านอ่อนแอ สอนให้คนกินน้อย ใช้น้อย ที่อยู่อาศัยก็ให้ทำคับแคบไม่เพียงพอกับการหลับนอน เครื่องใช้สอยทุกอย่างก็ทำให้น้อยไม่พอกิน พออยู่อาศัย ไม่พอใช้ ทำอะไรก็ให้ทำแบบอด ๆ อยาก ๆ ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวกับมนุษย์อาศัยก็ให้ทำแบบขาด ๆ เกิน ๆ แม้รับประทานก็ไม่ให้อิ่มและเพียงพอกับธาตุขันธ์ที่ต้องการ ถ้าเป็นเช่นนี้ก็กลัวคนจะลำบากและอดตายกันหมดทั้งประเทศ ก็จำต้องบอกให้ทราบ เพราะปกตินิสัยของคนก็ขี้เกียจอยู่ด้วย การบอกเพื่อให้คนมีความขยันหมั่นเพียรจึงไม่เป็นทางผิด

ความจริง ความมักน้อยกับความสันโดษเป็นธรรมคู่เคียงของโลกตลอดมา และเป็นธรรมจำเป็นทั้งนักบวชและคฤหัสถ์ ที่จะนำไปใช้ให้เหมาะกับเพศและฐานะของตนเท่าที่จะเห็นควร เพราะความหมายของธรรมก็บ่งชัดอยู่แล้วว่า จงเป็นผู้มักน้อยในสิ่งที่

ควรมักน้อย เช่นคู่สามีภรรยา มีเพียงผัวเดียวเมียเดียวเท่านั้นเป็นที่เหมาะและงามอย่างยิ่งแล้ว ไม่พะรุงพะรัง หามบาป หามกรรม เพราะมีเมียมาก เรื่องมาก เวลาตายไปคนข้างหลังจะไม่ยุ่งยากในการแบ่งปันมรดก ยกให้เมียโทนคนเดียวเก็บไว้เลี้ยงลูก เขาจะได้เห็นบุญคุณของพ่อที่ล่วงลับไป

ทั้งต่างฝ่ายต่างถือว่าเป็นคู่ครองของกันและกัน ไม่ประพฤตินอกใจซึ่งผิดจากหลักความมักน้อย ต่างก็ไว้วางใจกันได้ในทางอารมณ์ นี้คือบ่อแห่งความสุขในครอบครัว เพราะคู่สามีภรรยาเป็นผู้ฝากเป็นฝากตายกันได้ตามหลักธรรม คือความมักน้อย ไม่ยุ่งเกี่ยวกับหญิงชายอื่น ๆ แม้จะวิ่งตามมาเพราะไม่ใช่ของเรา จะไปเกี่ยวข้องให้ยุ่งไปทำไม สมบัติของเราจริง ๆ คือผัวคนเดียวหรือเมียคนเดียวเท่านั้น นอกนั้นไม่ยุ่งด้วย นี้คือการตัดต้นเพลิงที่ถูกต้อง เพื่อมิให้ลุกลามมาไหม้ครอบครัว

ความสันโดษ คือความพอดี เช่นน้ำที่เต็มแก้วแล้วจัดว่าพอดีแล้ว จะเทน้ำลงเพิ่มอีกก็ผิดความพอดี ไม่เป็นประโยชน์อะไร คนที่ตั้งอยู่ในความพอดี คือคนที่รู้จักเราและรู้จักท่าน รู้จักของเราและรู้จักของท่าน เห็นใจเราและเห็นใจท่าน ซึ่งมีความรู้สึกเช่นเดียวกัน จะเป็นคนมีหรือคนจน คนโง่หรือคนฉลาด ก็รู้จักฐานะของกันและกัน ไม่เย่อหยิ่ง ไม่เหยียดหยาม ไม่กล้ำกราย ไม่ล่วงล้ำ ไม่เห็นแก่ได้ สมบัติของท่านมีมากหรือมีน้อย ไม่ล่วงล้ำเขตแดนโดยเห็นว่าพอเอาได้ เห็นว่าเขามีอำนาจน้อยพอจะเคี้ยวกลืนได้ เห็นว่าเขาโง่พอตบตากินได้ เห็นว่าเขามีพวกน้อยพอข่มขู่เอาได้ เห็นว่าเขาเผลอพอหยิบฉวยเอาได้ เห็นว่าเขานอนหลับพอขโมยเอาได้ เห็นว่าเขามีช่องโหว่พอคดโกงได้ เห็นว่าเขาไม่มีอาวุธพอปล้นจี้เอาได้ เห็นว่ามีแต่ผู้หญิงเฝ้ารักษาสมบัติพอขู่เข็ญเอาได้

ผู้มีธรรมสันโดษภายในใจแล้วทำไม่ลง ปลงจิตไม่ตกเพื่อจะทำ เพราะความเห็นใจกันและสงสาร เนื่องจากคิดดูใจเรากับใจท่านผู้อื่นแล้วมีความรู้สึกอันเดียวกัน เรามีสมบัติน้อยมาก เรารักและสงวนของเรา ไม่อยากให้ใครมาล่วงล้ำ มีความยินดีที่จะแสวงหาสมบัติด้วยความชอบธรรม หาได้มากเท่าไรก็เป็นที่เย็นใจ เพราะการแสวงหาสมบัติด้วยความชอบธรรมจะได้มามากมายเท่าไร ไม่เป็นการขัดแย้งต่อธรรมสันโดษ เพราะพระพุทธเจ้าสอนให้คนมีความขยันหมั่นเพียรในทางที่ชอบ แต่มิได้สอนให้ขยันในการเบียดเบียนกันและทำลายกัน และถือเอาสมบัติเขามาเป็นของตน ดังนั้น ความมักน้อยและสันโดษจึงมิได้เป็นข้าศึกแก่การงานของโลกทุกประเภท ซึ่งจะเป็นไปเพื่อความเจริญ พระองค์ยังกลับสรรเสริญคนมีความขยันและอดทนในการงานที่ชอบอีกด้วย สมกับ

ปฏิปทาที่สอนไว้ทุกบททุกบาท เพื่อการรื้อฟื้นโลกและธรรมให้เจริญด้วยความขยันหมั่นเพียร ไม่มีปฏิปทาขี้เกียจแฝงอยู่ในวงธรรมของพระพุทธเจ้าเลย

ธรรมสันโดษ คือความยินดีในสมบัติที่มีอยู่ของตน จะมีน้อยมากเท่าไรก็ให้ยินดีในของที่ตนมีอยู่ ถ้าเรามีความขยันและฉลาดสามารถพอ จะทำการเพาะปลูกหรือจะปลูกสร้างโรงงานอุตสาหกรรมใหญ่ ๆ ขึ้นทั่วประเทศ ก็จะเป็นที่นิยมยินดีของคนจน ๆ เป็นอันมาก เผื่อเขาจะได้อาศัยพึ่งร่มเงาแห่งบารมีของเรา ทั้งจะเป็นที่เบาใจของรัฐบาลซึ่งกำลังเป็นห่วงพี่น้องชาวไทยเรากลัวจะไม่มีที่อยู่อาศัย เครื่องอุปโภคบริโภคเพียงพอกับความเป็นอยู่ในครอบครัว ทั้งจะเป็นที่เทิดทูนศาสนธรรมในบทว่า

อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียร ว่าเป็นประโยชน์แก่โลกจริง คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าจะไม่เป็นโมฆะอยู่เปล่า ๆ โดยไม่มีผู้สนใจและปฏิบัติตามจนเกิดผล

ธรรมข้อที่สองว่า อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการเก็บรักษาทรัพย์ที่แสวงหามาได้ด้วยความชอบธรรม ไม่จับจ่ายอย่างสุรุ่ยสุร่ายโดยไม่มีขอบเขต การจับจ่ายควรถือความจำเป็นเป็นประมาณ ทรัพย์จะมีสถานที่จอดแวะบ้าง ไม่ไหลผ่านมือไปเสียทีเดียว ธรรมคือ มัตตัญญุตา ความรู้จักประมาณในการเก็บรักษา และการจับจ่ายที่เป็นฝาปิดและเปิดทรัพย์ในคราวจำเป็นที่ควรปิดและควรเปิด แม้แต่บ้านเรือนก็ยังมีประตูปิดเปิดที่เก็บทรัพย์ก็ควรจะมีบ้าง ถึงคราวจำเป็น เช่น เจ็บไข้เป็นต้น ทรัพย์ก็จะมีทางช่วยเปลื้องทุกข์ได้เท่าที่ควร

ข้อที่สาม สมชีวิตา การเลี้ยงและรักษาตัวให้เป็นไปพอประมาณ อย่าให้ถึงกับฟุ่มเฟือยหรือฝืดเคืองจนเกินไป ทั้ง ๆ ที่ทรัพย์เครื่องแก้ขัดแก้จนมีอยู่ แต่อย่าให้กลายไปว่าทรัพย์เป็นเครื่องเสริมคนให้เสีย และเสริมคนให้ขี้เหนียวจนเข้ากับใครไม่ได้ เหม็นฟุ้งไปหมดด้วยกลิ่นของความตระหนี่ถี่เหนียว และส่งกลิ่นฟุ้งไปไกลด้วยทั้งตามลมและทวนลม จนหาที่หลบซ่อนจมูกไม่ได้เลย

ข้อที่สี่ กัลยาณมิตตตา ความมีมิตรสหายที่ดีงาม การคบมิตรเป็นสิ่งสำคัญมาก ควรเลือกเฟ้นด้วยดี แม้อาหารในถ้วยในจานซึ่งเป็นสิ่งสำเร็จรูปมาเรียบร้อยแล้ว ผู้รับประทานยังต้องเลือกเฟ้นทุกครั้งที่รับประทาน เพราะในอาหารย่อมมีทั้งกระดูกทั้งก้างซึ่งเป็นภัยต่อร่างกายปะปนอยู่ และอาหารบางชนิดยังแสลงต่อโรค จำต้องสังเกตด้วยดี ไม่เช่นนั้นอาจเป็นภัยต่อร่างกาย บาปมิตรยิ่งเป็นภัยอย่างร้ายแรง ถ้าคบด้วยความสะเพร่า ไม่ใช้ความสังเกตและเลือกเฟ้น ถ้าเป็นกัลยาณมิตรก็เป็นคุณอย่างมากมาย พึ่ง

ได้ทั้งคราวเป็นคราวตาย ไม่ยอมทอดทิ้ง สุขก็สุขด้วย ทุกข์ก็ทุกข์ด้วย เมื่อมีกิจจำเป็นก็ช่วยเหลือได้เต็มไม้เต็มมือ ไม่กลัวความสิ้นเปลืองใด ๆ ทั้งสิ้น ขอแต่เพื่อนผู้จำเป็นหรือจนมุมรอดพ้นออกมากได้ จึงจะเป็นที่พอใจ นี่คือเพื่อนผู้พึ่งเป็นพึ่งตายจริง ๆ ควรคบตลอดกาล เพื่อนที่ดีเราชอบคบ แต่เราไม่ดีเพื่อนก็รังเกียจเหมือนกัน ต้องมองดูตัวบ้างเพื่อจะได้เป็นเพื่อนที่ดีของเขา เขาพลีชีพเพื่อเราฉันใด เราต้องพลีชีพเพื่อเขาฉันนั้น

วันนี้ได้อธิบายธรรมเริ่มแต่สมาธิมาพอประมาณ แล้วก็อธิบายเรื่องเด็กและผู้ปกครองเป็นลำดับ จนถึงอัปปิจฉตาและสันโดษ ให้ท่านผู้ฟังทั้งหลายทราบ ขอขอบคุณและอนุโมทนากับทุกท่านที่อุตส่าห์มาด้วยความสนใจต่อธรรม หากว่าโลกเราใคร่ต่อธรรมดังทุก ๆ ท่านที่สนใจและบำเพ็ญอยู่เวลานี้ โลกก็จะเป็นไปเพื่อความเจริญรุ่งเรือง แม้เด็กที่ได้รับการถ่อยทอดจากผู้ใหญ่ก็จะกลายเป็นเด็กดี มีความเฉลียวฉลาดและปฏิบัติตัวได้ดีเป็นที่เบาใจของผู้ปกครอง โดยเห็นว่าเด็กจะเจริญวัยทั้งความรู้วิชา และความประพฤติเป็นลำดับ ทั้งจะเป็นผู้นำของชาติต่อไปด้วยความละเอียดสุขุม ประเทศชาติของเราก็จะเจริญถาวรสืบ ๆ ไป ชั่วฟ้าดินสลาย

ดังนั้นการแสดงธรรมก็เห็นว่าสมควรแก่เวลา จึงยุติธรรมเทศนาเพียงเท่านี้ เอวं ก็มีด้วยประการฉะนี้

<<สารบัญ

เทศน์อบรมฆราวาส ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๒๐ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๐๘

บำเพ็ญตนเพื่อหวังพ้นกรรม

วันนี้จะอธิบายธรรมเกี่ยวกับการบำเพ็ญทางด้านจิตใจ ให้บรรดาท่านผู้ฟังที่มาจากสถานที่ต่าง ๆ ด้วยความสนใจใคร่ต่อธรรมเป็นอย่างยิ่ง ทราบตามโอกาสอันควรท่านที่เป็นนักบวชซึ่งพาคณะศรัทธาผู้ใจบุญมากท่านมาสู่ที่นี่ นับว่าเป็นผู้มีความมุ่งหวังในธรรมอย่างแรงกล้า และมีความมั่นใจต่อการปฏิบัติเพื่อถอดถอนเครื่องหมักหมมที่นักปราชญ์ถือว่าเป็นภัยต่อจิตใจให้หลุดลอยออกเป็นลำดับ จนไม่มีอะไรยังเหลือให้เป็นเชื้อแห่งภพชาติอีกต่อไป แต่การอธิบายธรรมเกี่ยวกับการอบรมจิตใจตามหลักธรรมท่านแสดงไว้มากมาย เมื่อสรุปลงให้ย่อก็มีสามประการ คือศีล สมาธิ ปัญญา หรือ ทาน ศีล ภาวนา

คำว่า ศีล เข้าใจว่าทุกท่านคงเคยได้ยินได้ฟังและเข้าใจกันมาพอสมควรแล้ว แม้คำว่าทานซึ่งเป็นหลักใหญ่ส่วนหนึ่งของพระศาสนา และเป็นหลักธรรมที่พวกเราได้เคยบำเพ็ญมาเป็นประจำนิสัย ผู้แสดงไม่สงสัยว่าท่านนักใจบุญจะข้องใจ เพราะต่างท่านก็เป็นนักใจบุญสุนทานอยู่แล้ว แต่คำว่า สมาธิ และ ปัญญา ทั้งสองประเภทนี้รู้สึกว่าสลับซับซ้อนและละเอียดลึกซึ้งมาก ทั้งไม่อาจจะปฏิบัติให้ถูกต้องตามความหมายในคำว่าสมาธิและปัญญาได้ทุกระยะไป ฉะนั้นอุบายวิธีอบรมที่มีผู้บำเพ็ญจะปฏิบัติให้ถูกต้องตามธรรมทั้งสองประเภทนี้ จึงควรอาศัยครูอาจารย์เป็นผู้แนะนำแนวทางให้

อนึ่ง ท่านผู้จะควรแนะนำแนวทางให้โดยถูกต้อง โดยมากก็เป็นผู้เคยได้รับการอบรม และรู้เรื่องของสมาธิและปัญญาภายในใจมาพอสมควร หรือเป็นผู้มีความชำนิชำนาญและปฏิบัติผ่านสมาธิและปัญญาไปเป็นขั้น ๆ นับแต่ขั้นต่ำจนถึงขั้นสูงสุดของสมาธิและปัญญา มีความเฉลียวฉลาดและสามารถให้การอบรมสั่งสอนแก่ผู้มาอบรมศึกษาและปฏิบัติอยู่ด้วย ให้ได้รับความเข้าอกเข้าใจตามขั้นภูมิของตนที่มาศึกษา

คำว่า สมาธิ เมื่อแปลตามศัพท์แล้ว แปลว่า ความตั้งมั่น ประโยคแรกของความตั้งมั่นสำหรับนักบวชผู้มีหน้าที่โดยเฉพาะแล้ว เริ่มตั้งมั่นไปแต่ข้อวัตรปฏิบัติ ตั้งมั่นในระเบียบพระธรรมวินัย ตั้งมั่นต่อการสำรวมระวังทั้งกิจนอกการใน เหลือบซ้ายมองขวาไม่ยอมปล่อยวางสติและปัญญาเครื่องคุ้มครองใจให้พ้นจากภัยทุกระยะ อันจะเกิดขึ้นจากอายตนะภายนอกกับภายในสัมผัสกัน เพื่อเป็นเครื่องสนับสนุนจิตใจให้มีความ

เหนียวแน่นและมั่นคงทางภายใน การบำเพ็ญเพียรทุกประโยคและทุกๆ อิริยาบถ มีสติมั่นคงอยู่กับประโยคแห่งความเพียร มีท่าทางสำรวมตนอยู่เสมอ ไม่ว่าจะอยู่คนเดียวหรือหลายคน ไม่ว่าจะอยู่ในท่าอิริยาบถใด ไม่ว่าจะอยู่ในวัดหรือนอกวัด ไม่ว่าจะอยู่ในบ้านในเมืองหรืออยู่ในป่า ไม่ว่าจะอยู่ในถ้ำหรืออยู่บนภูเขา ไม่ว่าจะไปบิณฑบาตแล้วก้าวกลับมาทำการขบฉัน และไม่ว่าจะมีการขบฉันอยู่ในสถานที่ใด ๆ มีท่าทางมั่นคงอยู่ด้วยการสำรวมตน

ใจเมื่อได้รับการบำรุงรักษาเพียงพอกับความต้องการ ย่อมทรงตัวอยู่ได้ด้วยความสงบ จนกลายเป็นองค์ของสมาธิที่แท้จริงขึ้นมา คือความสงบตั้งมั่นภายในใจ เบื้องต้นก็อาศัยความพยายามบำรุงจิตใจให้เป็นสมาธิโดยทางเหตุ ดังที่อธิบายผ่านมา อันดับต่อไปก็เป็นสมาธิขึ้นกับใจจริง ๆ หรือจะเรียกว่า สมาธิทางเหตุ สมาธิทางผลก็คงจะไม่ผิด เพราะทุกๆ สิ่ง ไม่ว่าดีหรือชั่ว ถ้าไม่มีเหตุเป็นพื้นฐานรับรองแล้ว ผลจะหาทางเกิดขึ้นไม่ได้

แต่วิธีอบรมจิตให้ได้รับความสงบเป็นสมาธินี้มีหลายวิธี วิธีที่กล่าวผ่านมาเป็นพื้นฐานรับรองทางความเพียร วิธีที่สองซึ่งจะได้รับการสนับสนุนจากวิธีแรกนั้น เกี่ยวกับบทธรรมเครื่องอบรม ที่ผู้บำเพ็ญจะนำมากำกับใจในเวลาประกอบการภาวนา ควรเป็นบทธรรทที่ถูกกับจริตนิสัยของแต่ละราย เช่น อานาปานสติ การกำหนดลมหายใจเข้าออกหรือธรรมบทต่าง ๆ มีพุทโธ เป็นต้น ตามจริตชอบ เมื่อนำธรรมมาประกอบกับองค์ภาวนา ถ้ารู้สึกปลอดโปร่งโล่งโถงภายในใจและมีความสงบเยือกเย็นในเวลานั้น แสดงว่าธรรมบทนั้น ๆ ถูกกับจริตของตน และควรนำธรรมบทนั้นมากำกับองค์ภาวนาในคราวต่อไป ใจจะได้รับความสงบและละเอียดไปเป็นลำดับ เช่นเดียวกับโรคที่ถูกกับยาชนิดต่าง ๆ นับวันจะหายไปเป็นลำดับ จนหายจากโรคโดยเด็ดขาดเพราะยาขนานนั้น ๆ

จิตก็มีโรคประเภทหนึ่งที่ตั้งบ้านเรือนอยู่บนดวงใจของคนและสัตว์ โดยไม่อาจจะทราบได้ว่าเป็นโรคชนิดไร ทางธรรมป่าอยากจะให้นามว่าโรคเรื้อรัง เพราะเคยมีประจำใจมานาน จนถึงกับระอาต่อการรักษา โดยเข้าใจว่าอำนาจวาสนาน้อยบ้าง ไม่มีอำนาจวาสนารักษาให้หายได้บ้าง ปล่อยไปตามบุญตามกรรมบ้าง หมดความสนใจต่อการรักษาบ้าง แต่สิ่งที่จะยังโรคประเภทนี้ให้กำเริบและกำเริบอย่างรุนแรง รู้สึกว่าจะเป็นยาอายุวัฒนะ เป็นยาประจำตัว เป็นยาประจำบ้านทั้งท่านและเรา เพราะเป็นโรคประเภทชอบของแสลงแต่ไม่ชอบรับยาเช่นเดียวกัน ยาที่เป็นคุณสำหรับแก้โรคประเภท

เรื้อรังนี้ ท่านที่ได้รับผลอย่างสมบูรณ์มาแล้วคือพระพุทธเจ้า มีพระเมตตาไว้ว่า **สกฺกตฺวา พุทฺธรตนำ ธมฺมรตนำ สงฺฆรตนำ โอสถำ อุตฺตมำ วรำ** พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นโอสถอันอุดมเลิศ

ดังนั้น ท่านผู้ต้องการให้ใจหายหรือทุเลาเบาบางจากโรคประเภทนี้ จึงควรอาศัยยา คือธรรมดังที่กล่าวมา แต่ธรรมก็ควรเป็นธรรมที่ถูกกับจริตนิสัยในขั้นเริ่มแรก เพื่อใจจะได้สงบลง นี้เป็นหลักสำคัญที่ผู้บำเพ็ญไม่ควรมองข้ามไป จิตที่ได้รับการอบรมด้วยวิธีที่ถูกต้องกับหลักธรรมตามจริตของตน ย่อมจะเห็นผลคือความสงบเยือกเย็นประจักษ์ใจ ไม่ว่าหญิง ชาย นักบวช และฆราวาส เพราะโรคในกายและโรคในใจเป็นได้ในบุคคลทุกเพศ ยาที่ควรจะถูกกับโรคนั้น ๆ ผู้ที่หวังประโยชน์จากยานำมารักษาโดยถูกต้องตามวิธี ก็ย่อมจะหายได้เช่นเดียวกัน โดยไม่เลือกเพศหรือชาติชั้นวรรณะใด ๆ เพราะสำคัญอยู่ที่โรคถูกกับยาเท่านั้น ฉะนั้นผู้สนใจใคร่ต่อการปฏิบัติธรรมจึงมีหวังได้รับผลเป็นเครื่องตอบแทนโดยทั่วกัน หากจะมีต่างกันอยู่บ้างก็ขึ้นอยู่กับเหตุ คือการบำเพ็ญของแต่ละราย อาจมีความหนักเบามากน้อยไปตามจริตนิสัย ผลจึงมีการเหลื่อมล้ำต่ำสูงไปตามเหตุที่ทำให้เป็นไป

แต่การเริ่มปฏิบัติเบื้องต้นอาจมีความลำบากอยู่บ้าง เพราะเป็นงานที่ยังไม่เคยคลำหรือทางที่ยังไม่เคยเดิน แต่อย่าลืมว่าการปฏิบัติอบรมใจก็คือการทำงาน ขึ้นชื่อว่าการทำงานแล้ว ไม่ว่างานภายนอกหรืองานภายใน ย่อมมีความเหนื่อยยากลำบากเช่นเดียวกัน เฉพาะงานภายใน หากจะมีความสะดวกนับแต่ขั้นเริ่มต้นจนถึงขั้นสูงสุด ก็คงมีเป็นบางราย ดังที่ท่านเขียนประวัติไว้ว่า **สุขา ปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญา** หรือ **ทนฺธาภิญฺญา** แต่จะอย่างไรก็ดีเราควรคำนึงถึงหลักธรรมเสมอว่า ไม่ได้สอนคนให้มองเพียงแง่ความลำบาก และที่สะเพร่าทำลงไปแล้วบังคับให้เห็นผล **อยมฺภทนฺตา** ถ้าไม่สมใจในขณะนั้นให้เลิกล้มไปเสีย

หากหลักธรรมสอนเช่นนั้น แม้องค์พระพุทธเจ้าเองก็คงเป็นบุคคลที่ล้มละลายไม่สามารถตรัสรู้และนำพระธรรมมาสั่งสอนโลกให้ได้รับความร่มเย็นได้เลย แต่ไม่ทรงสอนเช่นนั้น กลับสอนลงที่ผลอันจะพึงได้รับเป็นที่ภาคภูมิใจกับเหตุ คือการบำเพ็ญเพื่อผลเช่นนั้นให้เหมาะสมแก่กัน โดยมีความขยันหมั่นเพียรและความหนักแน่นต่อกิจการที่ทำ เป็นเครื่องหนุนงานอยู่เสมอ เพื่อผลจะมีช่องทางแสดงขึ้นตามรอยแห่งเหตุที่ทำแบบพิมพ์เอาไว้ เพราะฉะนั้นหลักพระพุทธศาสนาจึงนิยมและสอนเน้นลงที่ต้นเหตุ คือการกระทำเป็นสำคัญกว่าอื่น เมื่อเหตุเป็นพื้นฐานที่ผู้ทำทำได้มากน้อยเพียงไร ผล

จะนิ่งอยู่ไม่ได้ ต้องแสดงขึ้นมาตามลำดับแห่งเหตุ นับแต่ผลเบื้องต้นจนถึงผลอันสุดยอด ได้แก่วิมุตติพระนิพพาน ไม่นอกเหนือไปจากหลักของความเพียรที่บำเพ็ญโดยถูกต้องไปได้เลย ดังนั้น คำว่า **มชฺฌิมา ปฏิปทา** ที่ประทานไว้ จึงเป็นศูนย์กลางของโลก ผู้มุ่งต่อธรรมเหล่านี้อยู่ตลอดเวลา มิได้เอนเอียงไปตามกาลสมัยใด ๆ และพร้อมที่จะแสดงผลตอบแทนแก่ผู้บำเพ็ญโดยถูกต้อง ตามขั้นแห่งธรรมและกำลังของผู้บำเพ็ญอยู่ทุกเวลา **อกาลิโก**

วาระนี้จะอธิบายเรื่องจิตตภาวนาที่ผู้บำเพ็ญได้รับการอบรมด้วยธรรม จนมีความสงบเยือกเย็นเห็นผลประจักษ์ใจแก่ตนเองเป็นขั้น ๆ ให้ท่านนักใจบุญทั้งหลายฟังตามสมควรแก่เวลา เพราะการทำงานไม่ว่างานภายนอกหรืองานภายใน ย่อมมีผลตอบแทนเสมอกัน โลกที่สืบเนื่องกันมาทั้งมนุษย์และสัตว์ไม่สูญสิ้นไปจากโลก ก็เนื่องมาจากผลเป็นเครื่องสนองเหตุแก่ผู้ทำตลอดมา เรียกง่าย ๆ ก็ว่าโลกตั้งอยู่ได้ด้วยกรรมและผลแห่งกรรม ไม่เช่นนั้นก็ไม่มีสัตว์โลกรายใดจะทนต่อการทำเหตุซึ่งไม่มีผลตอบแทนนี้ ให้ชีวิตเหลืออยู่ในโลกโมฆะนี้ได้แม้แต่รายเดียว

แต่ที่ทั่วโลกเต็มไปด้วยมนุษย์และสัตว์ ทั้งคนชั่ว คนดี คนโง่ คนฉลาด คนทุกข์จน คนมั่งมี คนมีอำนาจวาสนา ตลอดจนสัตว์มีประเภทต่าง ๆ กัน ตามกรรมนิยมที่ตนทำไว้ตามให้ผล ต่างก็ยอมจำนนต่อกรรมดีกรรมชั่วของตน และยอมรับเสวยผลโดยหาทางหลีกเหลี่ยงไปไม่ได้ สมกับภาษิตที่สอนไว้ว่า **กมฺมสฺสโกมฺหิ กมฺมทายาโท กมฺมโยนิ** ฯ เป็นต้น สัตว์ไม่ว่าท่านว่าเราย่อมมีกรรมเป็นของตัว จำต้องมาด้วยกรรม อยู่ด้วยกรรม ไปด้วยกรรม กรรมกับสัตว์จึงเป็นทายาทกันตลอดเวลาที่เชื้อแห่งวัฏฏะยังมีอยู่กับใจ ฉะนั้น ผลดี ชั่ว สุข ทุกข์ จึงเป็นคู่เคียงกันไปกับบรรดาผู้ยังมีกิเลสครองใจ โลกจึงไม่ว่างจากมนุษย์และสัตว์มีประเภทต่าง ๆ กัน

การบำเพ็ญตนเพื่อหวังพ้นจากกรรมเป็นชั้น ๆ จำต้องอาศัยความอุตส่าห์พยายาม ความขยันหมั่นเพียรทำลงไป อย่าลดละความเพียรพยายาม แต่การจะได้รับผลอย่างไรนั้นไม่จำต้องคอยลงคะแนน แต่เป็นหน้าที่ของเหตุที่ตนทำลงไปแล้วนั่นแลจะเป็นผู้รื้อฟื้นคะแนน คือผลขึ้นมาให้ปรากฏโดยลำพังตนเอง ไม่จำเป็นต้องไปตั้งกฎเกณฑ์เอาไว้

เฉพาะการบำเพ็ญทางจิตตภาวนาเพื่อมีหลักฐานมั่นคงทางภายใน เป็นกิจสำคัญมาก ใจที่ไม่ได้รับความสงบเยือกเย็น เนื่องจากใจมีความกระเพื่อมอยู่ตลอดกาลหาเวลาสงบนิ่งอยู่เป็นปกติไม่ได้ จิตที่มีความสงบนิ่งอยู่เป็นปกติ คือจิตที่ปราศจากสิ่ง

ก่อกวนจากภายนอก แต่อาศัยอารมณ์แห่งธรรมทางภายใน จึงดำรงตนอยู่ได้ด้วยความสงบสุข จิตในลักษณะนี้ท่านเรียกว่าจิตเป็นสมาธิ และเริ่มจะเป็นตัวของตัวขึ้นมาแล้วตามลำดับของชั้นแห่งสมาธิที่ปรากฏขึ้นภายในใจ ทุกท่านที่มุ่งความสงบสุขจากจิตอย่างแท้จริงอยู่แล้ว โปรดทำความมั่นใจและเข้มแข็งในทางความเพียร อย่างไรจะต้องเห็นจิตดวงครองอัตภาพนี้ ว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่ามากจริงในวันหนึ่งแน่นอน ตามพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า **มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยาฯ** เป็นต้น คือสิ่งทั้งหลายมีใจถึงก่อน มีใจประเสริฐสุด สำเร็จแล้วด้วยใจทั้งนั้น

จิตนี้ ถ้าได้รับการอบรมดัดแปลงให้ถูกทางเป็นลำดับแล้ว ไม่มีอะไรจะมีคุณค่ามากและประเสริฐเท่ากับใจ แต่ถ้าถูกปล่อยหรือทอดทิ้งให้เป็นไปตามยถากรรมแล้ว ก็ไม่มีอะไรจะเลวร้ายยิ่งกว่าใจ ดังนี้ เพราะใจเป็นธรรมชาติกลาง ๆ ซึ่งจะดัดแปลงให้เป็นไปในทางดีและชั่วได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ เราผู้มุ่งต่อความสุขความเจริญอยู่แล้ว ไฉนจะปล่อยโอกาสให้ความชั่วมาเป็นผู้มีอำนาจเข้าครอบครองจิต ดวงกำลังจะประเสริฐอยู่นี้ให้เป็นจิตที่อับเฉาไปเล่า นอกจากจะพยายามดัดแปลงและฉุดลากขึ้นจากโคลนตม คือกิเลสอาสวะเป็นลำดับเท่านั้น ไม่มีทางอื่นสำหรับความรู้สึกของผู้มุ่งหวังในทางความสุขความเจริญแก่ตนเอง

การฝึกหัดจิตขั้นเริ่มแรกต้องทนฝืนเอาบ้าง การนั่งภาวนาจะได้ชั่วระยะเวลาเพียง ๑๕ นาที ก็ยังดีกว่าการไม่ยอมนั่งเสียเลยในขั้นเริ่มแรก ครั้งต่อ ๆ ไปก็จะค่อย ๆ เขยิบขึ้นไปถึง ๒๐ นาที ๓๐ นาที จนถึง ๑ ชั่วโมง หรือ ๒ ชั่วโมง หรือมากกว่านั้นตามแต่ความเคยชินของธาตุและความสงบของใจ ที่ค่อยก้าวขึ้นสู่ความละเอียดและเคยชินต่อหน้าที่ของตน

ขณะนั่งภาวนาโปรดทำความรู้สึกกับธรรมที่ตนนำมาบริกรรมภาวนา ดังได้อธิบายผ่านมาแล้ว โปรดยึดเอาตามหลักข้างต้นนั้น คือให้ทำความรู้สึกไว้กับธรรมโดยเฉาะอย่าให้เผลอส่งใจไปสู่อารมณ์อื่นที่ผ่านมาแล้วและยังไม่มาถึง แต่ให้มีความรู้สึกอยู่เฉพาะใจกับธรรมภายในใจเท่านั้น และทุก ๆ วาระที่ทำกรรมฐานภาวนา ร่างกายจะเริ่มมีความเคยชินต่อการนั่ง การเดินจงกรม ส่วนใจก็จะมีความเคยชินต่อการภาวนาในท่าอิริยาบถนั้น ๆ และจะเริ่มมีความสงบผ่องใสขึ้นมา มองเห็นความสงบสุขประจักษ์ใจ อันเป็นเครื่องปลูกศรัทธาความเชื่อมั่น วิริยะ อุตสาหะ ขันติ ความอดทน ขึ้นภายในใจ เนื่องจากปรากฏผลในเวลาบำเพ็ญ

ใจที่มีความสงบผ่องใสในระยะต้น จะค่อยแปรสภาพขึ้นสู่ความละเอียดเป็นลำดับ เพราะอาศัยการบำเพ็ญเป็นเครื่องหนุนไม่ขาดวรรคขาดตอน ฉะนั้นประโยคแห่งการบำเพ็ญเพียรทุกระยะ จึงเป็นเช่นเดียวกับปุ๋ยและน้ำ สำหรับหล่อเลี้ยงต้นไม้ หากขาดปุ๋ยและน้ำแล้วต้นไม้ย่อมไม่มีความสดชื่น และไม่มีผลโดยสมบูรณ์ ใจถ้าขาดความเพียรเครื่องสนับสนุนย่อมไม่เจริญก้าวหน้า นอกจากนั้นยังจะถอยหลังลงสู่ทางต่ำ จิตมีระดับต่ำลงเท่าไรก็ยิ่งเที่ยวกอบโกยเอาทุกข์มาให้เรามากเท่านั้น ทุกข์ข้างนอก ทุกข์ข้างใน และทุกข์ในที่ไหน ๆ ก็จะไหลมารวมอยู่ที่ใจดวงเดียว และจะกลายเป็นทะเลแห่งความทุกข์ขึ้นที่ใจ มองไปที่ไหน

โลกกว้างแสนกว้างก็จะกลายเป็นโลกคับแคบขึ้นมาที่ใจอันเป็นไฟทั้งดวง นั่งอยู่ก็ร้อน นอนอยู่ก็ร้อน มองไปที่ไหนก็ไม่เป็นที่เจริญหู เจริญตา เจริญใจ หาทางผ่อนคลายและระบายทุกข์ออกจากใจไม่ได้ จำต้องตัดสินใจไปในทางผิด เช่น ดื่มยาพิษ ฆ่าตัวตาย โดยวิธีต่าง ๆ ทั้งนี้เพราะจิตมีระดับต่ำ เนื่องจากไม่ได้รับความเอาใจใส่โดยถูกทางเท่าที่ควร ขยับตัวออกทางใด จึงมีแต่ทุกข์คอยกลุ้มรุมอยู่รอบด้าน

ฉะนั้น การดัดแปลงจิตให้เป็นไปในทางที่ดีด้วยความเข้มแข็ง เราเป็นนักบวช ซึ่งเป็นเพศที่พร้อมอยู่แล้วทุกเวลา และเป็นพุทธศาสนิกชนที่ใคร่ต่อธรรม จึงควรถือเป็นข้อหนักแน่นในการฝึกทรมานจิต โปรดอย่ามองข้ามจิตดวงนี้ไปเสีย วันหนึ่งผ่านไป โปรดอย่าให้ผ่านไปโดยเปล่าจากประโยชน์ที่จะควรได้รับในวันนั้น ๆ ควรจะมีความเพียรเพื่อประโยชน์ภายในติดแนบอยู่ด้วยทุก ๆ วันหรือทุก ๆ เวลาก็ยิ่งเป็นการดี ใจเมื่อมีความสงบเป็นบาทฐานตามที่อธิบายผ่านมาแล้ว หากได้รับความเอาใจใส่จากการระวังรักษา ย่อมมีวันก้าวหน้าโดยลำดับ เพราะไม่มีโอกาสเล็ดลอดออกไปสั่งสมอารมณ์ที่เคยเป็นข้าศึกแก่ตนเอง และมีทางก้าวเข้าสู่ความสงบได้ตามเวลาที่ต้องการด้วย

ลักษณะแห่งความสงบของจิตที่เข้าพักตัวในเวลานั้น ท่านเรียก **เอกคฺคตา** จิตถึงความเป็นหนึ่ง คือจิตมีอารมณ์เดียว ไม่มีสองกับอารมณ์ใด ๆ ในเวลานั้น แม้จิตจะเคยบริกรรมกับธรรมบทต่าง ๆ หรือจะพิจารณาสภาวธรรมส่วนใดอยู่ แต่ในขณะที่จิตหยั่งลงสู่ความสงบเช่นนั้นแล้ว จิตจำต้องปล่อยวางไปชั่วเวลาที่กำลังพักอยู่ เมื่อถอนขึ้นมาแล้วค่อยทำหน้าที่ต่อไปอีก ขณะที่จิตเข้าถึงความสงบเช่นนี้ รู้สึกเป็นความสุขอย่างยิ่ง และเป็นความอัศจรรย์อย่างแปลกประหลาด ซึ่งไม่เคยประสบมาจากวัตถุและอารมณ์ต่าง ๆ แต่มาประสบจาก **เอกคฺคตา**จิตในเวลานั้น ธรรมทั้งนี้จะเรียกว่าสมาธิก็

ได้ตามแต่ความถนัด เพราะมีความมั่นคงต่อตนเองและต่ออารมณ์ ไม่ค่อยจะวอกแวกคลอนแคลนไปตามอารมณ์ที่มายั่วยวนอย่างง่ายดายเหมือนที่เคยเป็นมา

แต่การพักอยู่ได้นานหรือไม่นั้น ขึ้นอยู่กับความชำนาญหรือไม่ชำนาญต่างกัน ถ้าจิตมีความชำนาญมากก็ทรงตัวอยู่ได้นาน และแสดงความสุขที่แปลกประหลาดและอัศจรรย์ให้ผู้บำเพ็ญได้ชมเป็นเวลานาน ๆ เช่นเดียวกัน แม้จิตถอนขึ้นมาแล้ว แต่กระแสแห่งธรรมที่เคยได้รับในขณะที่จิตพักอยู่ ก็ยังมีอานุภาพพอจะดึงดูดจิตให้มีความพอใจในรสชาติอยู่ไม่น้อย ฉะนั้นผู้มีสมาธิเป็นเรือนใจจึงมีทางติดได้ หากไม่ใช้ความสังเกตสอดรู้ด้วยปัญญา หรือไม่มีผู้แสดงให้รู้ไว้ล่วงหน้าก่อน เพราะเป็นความสงบสุขที่แปลกประหลาดอยู่ไม่น้อย วิธีรักษาจิตประเภทนี้ให้ทรงตัวหรือให้เจริญก้าวหน้า ได้แก่ความเพียร อย่าลดละ และอย่าทำความยินดีเพียงเท่านั้น เพราะธรรมที่ละเอียดยิ่งกว่านี้ยังมีอีกมากมาย ซึ่งจะกลายมาเป็นสมบัติของเรา เพราะอำนาจแห่งความเพียร

เมื่อจิตถอนขึ้นมาแล้ว พยายามพิจารณาอีกเช่นที่เคยทำมา แต่อย่าคาดผลที่เคยปรากฏมาแล้วแต่ได้ผ่านไปแล้ว โปรดกำหนดตามวิธีที่เคยทำและเคยปรากฏมาแต่หนหลังซึ่งเป็นหลักเหตุนี้ไว้ เมื่อหลักของเหตุแม่นยำและมั่นคงอยู่แล้ว ผลจะปรากฏขึ้นมาเองโดยไม่มีใครบังคับได้ เช่นเราเคยกำหนดอานาปานสติ ปรากฏผลขึ้นมาเช่นนั้น ก็จงถือเอาธรรมนั้นเป็นหลักเหตุ แล้วบำเพ็ญต่อไป เมื่อเหตุมีกำลังพอจะเป็นไปได้ในธรรมขั้นใด ผลก็ยิ่งจะแสดงขึ้นมาในลำดับแห่งเหตุ อันมีกำลังเป็นลำดับไปนั่นแล

ลำดับต่อไป เมื่อจิตมีความสงบพอทรงตัวได้ หลังจากจิตถอนขึ้นจากสมาธิแล้ว ควรพิจารณาทางด้านปัญญา เพื่อเป็นการเรืองปัญญาและบำรุงสมาธิให้มีกำลังมั่นคงเพิ่มขึ้นอีก โดยสอดส่องไตร่ตรองดูสภาพธาตุขันธ์ภายนอกภายใน ตามจริตของปัญญาจะหนักไปทางไหน ในขั้นเริ่มแรก ตามธรรมดาของสภาวธรรมทั่ว ๆ ไป ย่อมมีการแปรและแตกสลายทั้งภายนอกทั้งภายใน ทั้งที่ผ่านมาแล้ว ทั้งที่ยังไม่มาถึง ทั้งปัจจุบันที่ปรากฏด้วยหูด้วยตา และสัมผัสรับรู้อยู่กับใจ มันเต็มไปด้วยของแปรปรวนทั้งนั้น แม้แต่ภูเขาหินทั้งลูกก็ยังไม่มีอำนาจตั้งอยู่เหนืออนิจจัง คือความแปรปรวนไปได้ ถึงจะสูงจรดฟ้าก็เพียงแต่ลักษณะเท่านั้น ส่วนตัวภูเขาย่อมอยู่ใต้อำนาจของกฎอนิจจังพร้อมทั้งความสูงของมัน ไม่มีส่วนใดเล็ดลอดตาข่ายของอนิจจังไปได้เลย

แต่ความแปรสภาพของภูเขาหินซึ่งเป็นวัตถุที่แข็งกว่าสิ่งที่ไม่แข็งแรงทั่ว ๆ ไป จึงมีความแปรสภาพอย่างเชื่องช้า ค่อย ๆ แปรไปตามความแข็งของตน แต่มิใช่ปัญหา

ที่จะสามารถมาลบล้างกฎของอนิจจังได้ จำต้องแปรไปในระยะก่อนและหลังกันอยู่นั่นเอง ย้อนเข้ามาถึงตัวและเรื่องของเรา ของหมู่เพื่อน และของแต่ละครอบครัว จะเห็นเป็นเรื่องความวิปโยคพลัดพรากกันตลอดสาย ทั้งคราวเป็นและคราวตาย ล้วนเป็นเรื่องวิปริณามธรรมประจำสัตว์และสังขารนั้น ๆ เฉพาะในวงวัดก็แสดงตัวอยู่ในลักษณะเช่นเดียวกันกับสิ่งทั่ว ๆ ไป

เช่นวันนี้ท่านองค์นี้เข้ามา วันหน้าท่านองค์นั้นจากไป และท่านองค์นั้นไม่สบาย ท่านองค์นี้ปวดท้อง ท่านองค์นั้นปวดศีรษะ ต่างก็เป็นไปอยู่เช่นนั้น ทั้งในบ้านในวัด ทั้งนอกเมืองในเมือง ทั่วดินแดน ไม่มีผู้ใดและสิ่งใดจะได้รับสิทธิเป็นพิเศษ อยู่เหนืออำนาจของกฎไตรลักษณ์ คือ **อนิจฺจำ ทุกฺขำ อนตฺตา** ซึ่งเป็นกฎของคติธรรมดาและมีประจำอยู่ทั่วไตรภพไปได้เลย ผู้ใดเรียนจบคติธรรมดานี้โดยทางปัญญาแล้ว ผู้นั้นจะพ้นจากความทุกข์โดยประการทั้งปวง

ดังนั้น ทุกท่านซึ่งกำลังนั่งฟังการพรรณานาถึงกฎของคติธรรมดาอยู่ด้วยความสนใจ โปรดใช้ปัญญาพิจารณาปลงธรรมสังเวชลงให้ถึงหลักความจริงของธรรมที่กล่าวมานี้ ซึ่งขณะนี้มีอยู่กับตัวของเราทุกท่านอย่างสมบูรณ์ อนิจจังได้อธิบายมาบ้างพอประมาณ แม้ทุกขัง อนัตตาก็โปรดทราบว่าอยู่ในจุดเดียวกัน เช่นเดียวกับเชือกสามเกลียวที่ฟั่นติดกันเป็นเส้นเดียวนั่นแล พูดถึงเรื่องของทุกข์แล้วไม่ควรจะเป็นสิ่งที่น่าสงสัยที่ไหน เพราะไม่ใช่เป็นของลี้ลับ แต่มีอยู่ในกายและในใจของมนุษย์และสัตว์ทุก ๆ ราย แม้แต่เด็กตัวแดง ๆ ที่พึ่งคลอด เขายังต้องผ่านออกมากับความทุกข์และแสดงอาการให้เรารู้ว่าเขาเป็นทุกข์ ทุกอาการที่เขาแสดงออกมาในเวลานั้นล้วนเป็นเครื่องส่อให้เห็นว่า กองทุกข์เริ่มแสดงตัวออกมาอย่างเปิดเผย จากนั้นก็แสดงทุกข์ติดต่อกันไปตลอดสาย จนถึงวาระสุดท้ายก็แสดงตัวอย่างเต็มที่อีกครั้งหนึ่ง แล้วต่างอาการต่างก็แยกย้ายกันไปที่โลกให้นามว่าตาย

สิ่งทั้งนี้เป็นเรื่องแสดงออกแห่งกฎของไตรลักษณ์โดยสิ้นเชิง ไม่มีอะไรนอกเหนือไปจากนี้พอจะให้เกิดความสงสัย เพื่อความแจ้งประจักษ์ใจ โปรดมองลงไปที่กายกับใจของเราเอง เราจะได้เห็นทุกข์แสดงตัวเป็นอาการต่าง ๆ เต็มอยู่ในกายในใจอย่างสมบูรณ์ ไม่มีวันและเวลาบกพร่อง ความเคลื่อนไหวไปมาต่าง ๆ ที่เราแสดงออก ล้วนเป็นวิธีหาทางบรรเทาทุกข์ในตัวเราทั้งนั้น ฉะนั้นทั่วโลกจึงไม่มีใครจะอยู่เหนือใคร และได้เปรียบใครในเรื่องความทุกข์ในขันธ์ เพราะแต่ละขันธ์มันเป็นบ้านเรือนของทุกข์

และเป็นที่อยู่หลับนอนของเขาเสมอกัน เวลาสงบบ้างก็สงบในที่นี้ ถ้าเทียบกับทางโลกเรียกว่าทุกข์พักผ่อนตัวเอง

เวลาเขาตื่นนอนก็แสดงขึ้นตามอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกาย เราก็เข้าใจว่าทุกข์เกิดขึ้นที่นั่นบ้าง ที่นี่บ้าง แท้จริงคือเขาตื่นนอน และไม่ทราบว่าจะขับไล่ให้เขาออกจากร่างกายนี้แล้วไปอยู่ที่ไหนกัน เพราะทุกข์มันเป็นเรื่องของเรา เนื่องจากร่างกายเราถือว่าเป็นของเรา ถ้าขับไล่เขาไปก็เท่ากับขับร่างกายเราไปด้วย ถ้าไม่ยอมขับไล่ร่างกายเพราะเป็นสิ่งที่รักและสงวน ก็เท่ากับยอมให้ทุกข์อยู่ด้วย เพราะกายกับทุกข์มันเป็นสิ่งอาศัยกันอยู่ เรื่องก็จำต้องลงเอยกันตรงที่ว่า ทุกข์กับเรายอมกอดคอกันตายเท่านั้นเอง

การพิจารณาทุกข์โดยทางปัญญา ควรให้รู้เห็นตามหลักความจริงของเขา ไม่ให้ขัดแย้งกันระหว่างเรากับทุกข์ ระหว่างทุกข์กับขันธ์ จะเป็นความราบรื่นของปัญญาซึ่งจะแสวงหาทางออกจากทุกข์ให้จิตโดยชอบธรรม แม้ที่ถือว่าร่างกายเป็นตัวเป็นตน ก็เนื่องจากอุปาทานในกายมันรัดตัวอย่างเต็มที่ จึงกลายเป็นกลุ่มเป็นก้อนขึ้นมา ที่เรียกว่านั่นเป็นเรา เป็นเขา นั่นเป็นของเรา เป็นของเขา เมื่อถอนอุปาทานในกายออกได้แล้ว คำว่าตนก็ไม่มีปัญหา มันหายไปเอง เมื่อตนเองหายไปจากกาย เพราะอุปาทานถอนกรรมสิทธิ์ ทุกข์ที่จะเกิดขึ้นเพราะอุปาทานในกายก็ไม่มี

ส่วนด้านจิตนั้นเป็นอีกประเภทหนึ่ง ที่ผู้บำเพ็ญพิจารณาร่างกายได้รับอุบายต่าง ๆ เข้าไปเป็นเครื่องสนับสนุนการพิจารณาทางด้านจิตใจ ให้มีความแยบคายขึ้นภายในใจ เรื่องของสติปัญญาที่เคยขาดวรรคขาดตอน ก็จะค่อยเชื่อมโยงถึงกันและติดแนบกันไปเอง เพราะอาศัยการสนับสนุนจากความเพียรไม่ลดละ จนกลายเป็นมหาสติมหาปัญญาขึ้นมา และสามารถพิจารณาค้นคว้าไปโดยตลอดทั่วถึง กิเลสอาสวะแทรกซึมและซ่องสุมอยู่ที่ไหน ปัญญาจะต้องทำการสอดส่องมองทะลุปรุโปร่งไปหมด และสามารถปลดเปลื้องออกได้เป็นลำดับ จนไม่มีกิเลสอาสวะแม้ส่วนละเอียดยิ่งเหลืออยู่ภายในใจได้ กลายเป็นใจที่บริสุทธิ์เด่นดวงขึ้นมา

เมื่อถึงขั้นนี้แล้วอยู่ที่ไหนก็สบาย ไม่ว่าจะอยู่ในป่า ในภูเขา ไม่วาจะอดหรืออิ่ม ไม่ว่าจะหนาวหรือร้อน เพราะนั่นมันเป็นเรื่องของขันธ์ที่จะต้องยอมรับกันทั่วโลก เนื่องจากเราต่างก็อยู่ใต้ฟ้าเหนือแผ่นดิน จำต้องประสบสัมผัสกับเย็น ร้อน อ่อน แข็ง และความทุกข์ ความลำบาก แต่ใจที่รู้เท่าทันแล้ว ย่อมไม่มีความพรั่นพรึงหวั่นไหวไปตามทรงไว้ซึ่งความเป็นธรรมในตัวเองและสิ่งทั้งปวง

ฉะนั้น ท่านนักปฏิบัติที่สนใจทุกท่าน โปรดมองดูตัวเอง อย่ามองข้ามไป เพราะใจเป็นสิ่งที่มีคุณค่ามากเหนือสิ่งใด ๆ ในตัวเรา พยายามบำเพ็ญประโยชน์ตนให้เต็มที่ อย่าให้เสียท่าเสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์อย่างเต็มภูมิ พร้อมทั้งได้พบได้บวช และเป็นพุทธบริษัทในพระพุทธศาสนาอันสมบูรณ์ด้วยเหตุและผล สมกับบทธรรมที่ว่า สวากขาตธรรม ธรรมที่ตรัสไว้ชอบแล้ว และบทว่า นิยยานิกธรรม เป็นธรรมที่สามารถนำผู้ปฏิบัติตามให้พ้นทุกข์ได้โดยแน่นอน โปรดมองดูทางพ้นทุกข์ในธรรมที่เรียกว่า นิยยานิกธรรม แก้ไขดัดแปลงกาย วาจา ใจให้เป็นไปตามธรรมและตามเพศของตน ผู้ที่ได้บำเพ็ญเต็มความสามารถและได้บรรลุถึงผลอันสมบูรณ์แล้ว จะผ่านพ้นจากทุกข์ไปได้ในอัตภาพนี้ ผู้ที่กำลังบำเพ็ญเพื่อแดนพ้นทุกข์โดยไม่ลดละความเพียร ก็จะผ่านพ้นทุกข์ไปในวันหน้า ขออย่างเดียว คือ อย่ามองดูทางพ้นทุกข์เลยธรรมของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า **มชฺฌิมา** จะเป็นการชอบธรรม

ในอวสานแห่งธรรม จึงขออาราธนาคุณพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์องค์เป็นสรณะของโลก มาคุ้มครองรักษาท่านพุทธบริษัททั้งหลายให้มีความสุขกาย สบายใจ และปฏิบัติตนด้วยความสะอาด ปราศจากอุปสรรคเครื่องกีดขวางทางดำเนินทุกประเภทจนถึงแดนแห่งความเกษมโดยสวัสดีเถิด

<<สารบัญ

เทศน์อบรมฆราวาส ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๐๘

พ่อแม่ของกิเลสตัณหา

ความคิดที่เกิดขึ้นในเบื้องต้น สำหรับนักบวชผู้มุ่งต่อการปฏิบัติ ความคิดเพื่อแสวงหาครูอาจารย์นี้เป็นความคิดที่ถูกต้อง โปรดรักษาความคิดเช่นนี้ไว้ ความคิดเช่นนี้แลจะสามารถลบล้างความคิดที่ไม่ดี และไม่เป็นที่ไว้วางใจต่อการปฏิบัติพระธรรมวินัยให้ถูกต้อง จึงเป็นเหตุให้คิดเพื่อเสาะแสวงหาครูอาจารย์ ผู้ชี้แนวทางอันถูกต้อง แล้วจะได้ดำเนินไปด้วยความสะดวกและราบรื่น แม้พระสาวกองค์ที่ปรากฏว่าได้ถึงแดนแห่งความเกษม ก็ต้องมีความคิดเช่นนี้เหมือนกัน เช่น คิดอยากจะเข้าเฝ้าองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อพระองค์จะได้ประทานพระโอวาทสั่งสอนทั้งทางถูกและทางผิด เพื่อผู้ใคร่ต่อการศึกษาและปฏิบัติจะได้รีบแก้ไขและดำเนินโดยถูกต้อง

ดังนั้นการแสวงหาครูอาจารย์ ซึ่งเป็นที่แน่ใจเราว่าจะเป็นผู้สามารถแนะนำสั่งสอนเราได้ จึงเป็นความคิดที่ดีและควรส่งเสริมความคิดประเภทนี้ให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป แล้วคอยพยายามดัดแปลงกาย วาจา ใจของตนให้เป็นไปตามโอวาทของท่าน แต่ระวังความคิดที่จะคอยแทรกสิงและลบล้างความคิดที่ดีนี้ ซึ่งอาจจะเกิดขึ้นได้ เพราะสิ่งเหล่านี้มีอยู่ในฉากเดียวกัน เมื่อได้โอกาสอาจจะเกิดขึ้นได้ เราเองก็อาจจะหลงเชื่อไปตาม ถึงกับกาย วาจา ใจไหวไปด้วย นี้คือสาเหตุที่จะให้เราได้รับความเสียหายไปวันละเล็กละน้อย และด้อยในทางปฏิบัติ ซึ่งยังผลให้ปรากฏเป็นลำดับ

เพราะกิเลสกับธรรมตามธรรมดาท่านถือว่าเป็นข้าศึกต่อกัน ถ้ากิเลสมีกำลังมากกว่า ก็สามารถจะลบล้างธรรมซึ่งเป็นของดีเยี่ยมให้ลดน้อยลงไป จนถึงกับไม่มีธรรมภายในใจ แต่ถ้าธรรมมีกำลังมากกว่า ก็สามารถลบล้างกิเลสให้ลดน้อยลงจนหมดสิ้นไปไม่มีอะไรเหลือ เช่นพระพุทธเจ้าและพระสาวกเป็นตัวอย่าง ดังนั้นเราผู้เป็นนักปฏิบัติโปรดสำนึกไว้เสมอว่ามีข้าศึกประจำตัวตลอดเวลา การแสวงหาครูอาจารย์จึงเป็นอุบายวิธีจะแก้ความคิดฝ่ายต่ำให้มีกำลังลดน้อยลง และเพื่อจะส่งเสริมความคิดฝ่ายสูงให้มีกำลังมากขึ้น พอเป็นทางเกิดขึ้นแห่งธรรมวันละเล็กละน้อย จนกลายเป็นคนมีธรรมภายในใจ เริ่มต้นแต่ความสงบเย็นใจเป็นขั้น ๆ ไป

ส่วนสถานที่และกาลเวลานั้นให้คาดเพียงชั่วระยะกาล เพื่อจะแสวงหาชัยสมรภูมิที่เหมาะสำหรับนักรบ อันได้นามว่าศิษย์พระตถาคต แต่หลักสำคัญที่ไม่ห่างไกลจากกันนั้น

คือ การบำเพ็ญตัวอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าอิริยาบถใดให้อยู่ด้วยความเพียร เพื่อรื้อถอนสิ่งแทรกซึมและก่อกวนภายในใจ ด้วยอำนาจของสติและปัญญาอยู่เสมอ นี่เป็นหลักและจุดสำคัญสำหรับผู้บำเพ็ญเพื่อความหลุดพ้น สิ่งที่ปรากฏภายในใจ ซึ่งเชื่อแน่ว่าถูกตามหลักธรรม แม้จะเพียงเล็กน้อยก็ให้ถือว่า นั้นคือผลที่เกิดขึ้นจากการบำเพ็ญของตน

เรื่องความลำบากในการบำเพ็ญโปรดอย่าถือเป็นสิ่งสำคัญ ถ้าถือเป็นสิ่งสำคัญแล้ว สิ่งนั้นจะมีกำลังสั่งสมตัวเองมากระทำการกีดขวาง ทางดำเนินเพื่อความก้าวหน้าของเรา มีข้อข้องใจอยู่ตรงไหน ซึ่งเห็นว่าไม่แน่ใจตามหลักธรรม โปรดทำความรู้สึกกับจุดนั้นทันที และถือว่าจุดนั้นเป็นเป้าหมายสำหรับพิจารณาอย่าลดละ และอย่าคาดคะเน อย่าเอาความรู้เข้าไปคาด มรรค ผล นิพพาน อันจะเกิดจากการปฏิบัติ อย่าคาดสถานที่ว่าควรจะรู้ในสถานที่เช่นนั้น ๆ ขณะที่ข้อข้องใจเกิดขึ้น จงทำความรับรู้อยู่กับความขัดข้องนั้น ตามวาระที่ความขัดข้องแสดงตัวออกมา สถานที่นั้นแลคือชัยสมรภูมิ ได้แก่ สนามรบเพื่อชัยชนะตลอดไป

คำว่ากิเลสไม่ว่าประเภทใด จะต้องแสดงขึ้นที่ใจของเราทุก ๆ ท่าน ไม่มีที่อื่นเป็นที่แสดงขึ้นแห่งกิเลสทั้งหลาย เพราะสิ่งทั้งนี้ไม่ได้มีอยู่ในสถานที่อื่นใด นอกจากจะอยู่กับความรู้คือใจนี้เท่านั้น ผู้ปฏิบัติเพื่อแก้ไขกิเลสอาสวะให้เบาบางลงเป็นลำดับ จนถึงขั้นกิเลสหมดไปโดยสิ้นเชิง จงอย่ามองข้ามสิ่งที่ปรากฏมีความขัดข้องภายในใจเป็นต้น จะมีทางแก้ไขและถอดถอนกิเลสได้ตลอดไป และควรทราบว่า ความขัดข้อง ความไม่สะดวกสบายภายในใจ มันเป็นเรื่องของกิเลสทั้งนั้นเป็นผู้ผลิตออกมา ไม่ใช่สิ่งอื่น ๆ จะสามารถทำได้ โปรดดูเรื่องของตัวให้ละเอียดถี่ถ้วน ถ้าดูใจจะรู้เรื่องของกิเลส เพราะกิเลสกับใจนั้นอยู่ด้วยกัน

ขณะนี้เป็นเวลาที่เรามีกิเลสฝังอยู่ภายในใจ โปรดทราบไว้ เขามิได้อยู่ในสถานที่และกาลใด ๆ นอกจากจะอยู่และแสดงขึ้นที่ใจทุก ๆ ขณะที่มีความพลั้งเผลอเท่านั้น การแก้ไขและถอดถอนกิเลส ถ้าไม่ขุดค้นลงที่จุดนี้ ไม่มีทางผ่านพ้นไปได้ ทั้งไม่สามารถจะรู้เรื่องของตัวว่าเป็นกิเลส หรือเรื่องของกิเลสเป็นเรื่องของตัว เพราะทุกสิ่งที่เกิดขึ้นเราถือว่าเป็นเรื่องของเราไปเสียหมด โดยที่เราไม่ทราบว่ากิเลสกับเรานั้นเป็นอย่างไรบ้าง ผิดต่างหรือเหมือนกัน เป็นคนละอย่าง หรือเป็นอย่างเดียวกัน ถ้ามีสติปัญญาก็จะทราบได้ว่ากิเลสกับใจไม่ใช่อันเดียวกัน แต่ถ้าหาไม่แล้ว กิเลสจะกลายเป็นเรา เราจะกลายเป็นกิเลสกันวันยังค่ำ จะแก้กิเลสก็หาที่แก้ไม่ได้ เพราะจะกระเทือนตัวเรา จะแก้เราก็แก้ไม่ได้ เพราะจะไปกระเทือนกิเลส เพราะถือว่าเป็นเรื่องของเราเช่นเดียวกัน จะประกอบความ

เพียรก็กลัวจะกระเทือนตัวเราให้ได้รับความลำบาก ทั้งกลัวจะกระเทือนกิเลสซึ่งถือว่าเป็นเรื่องเดียวกันกับเรา

เมื่อกิเลสมากลายเป็นเราเสียทุกส่วนแล้ว เราก็ไม่มีทางแก้กิเลสได้ เพราะกลัวจะมีการกระทบกระเทือนกันระหว่างกิเลสกับเราซึ่งกลายมาเป็นอันเดียวกัน เรื่องทั้งนี้ผู้มีสติปัญญาจะทราบได้ตามวาระแห่งธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ สิ่งใดที่ก่อความรำคาญและผลิตทุกข์ขึ้นมาให้แก่ตน แม้จะเป็นสิ่งที่ชอบอกชอบใจก็ตาม สิ่งนั้นท่านบอกว่าเป็นกิเลส เป็นสิ่งที่จะก่อกรรมทำเข็ญให้เราตลอดไป ไม่มีสมัยใดที่กิเลสจะผลิตความดี ความชอบ ความสุข ความเจริญให้คน นอกจากจะทำแต่ความทุกข์ร้อนให้ตลอดไปเท่านั้น แล้วควรละหรือที่จะไปเชื่อดวงใจที่เต็มไปด้วยกิเลส กระซิบอยู่ตลอดเวลาว่าเป็นของดี ควรจะยอมจำนนตามเขาที่ชี้เข็มทิศให้ไปตามแล้วหรือ ทำไมเราจะเป็นผู้เอนเอียงและล้มละลายไปตามเขาเช่นนั้น จะหาตัวเราที่แท้จริงไม่เจอตลอดกาล และจะหาความเป็นตัวของตัวจากความเพียรไม่ได้เหมือนกัน

ทุก ๆ ท่านโปรดทราบไว้ว่า เวลานี้กิเลสกับเรากำลังคละเคล้าเป็นอันเดียวกันจนหาทางแยกไม่ได้ จะประกอบกิจการที่ชอบใด ๆ มีแต่กลัวจะกระเทือนกิเลสกับเรา ซึ่งแยกจากกันไม่ออก สุดท้ายก็อยากอยู่เฉย ๆ คอยให้กิเลสหลุดลอยไปเอง โดยไม่ทราบว่าการอยู่เฉย ๆ ก็เป็นเรื่องเกียจคร้านและเป็นทางสั่งสมกิเลสเพิ่มขึ้นภายในใจ คนที่อยู่เฉย ๆ ไม่ทำงานโลกเขาเรียกว่าคนเกียจคร้าน คนเกียจคร้านไม่มีทรัพย์สมบัติเครื่องครองชีพ ไม่มีอาหารรับประทาน ไม่มีเครื่องนุ่งห่ม ไม่มีบ้านจะอยู่ เครื่องอุปโภคบริโภคขาดแคลนไปตาม ๆ กัน นั่นคือคนทุกข์ เพราะสาเหตุมาจากความเกียจคร้านเป็นเจ้าเรือน ความทุกข์เดือดร้อนเลยกลายเป็นโรคระบาดเรี่ยราดไปหมดทั้งครอบครัว ไม่มีใครจะได้รับความสมบูรณ์พูนผลในครอบครัวนั้น นี่คือโทษแห่งความเกียจคร้านหรือความอยู่เฉย ๆ

จิตที่ชอบอยู่เฉย ๆ ไม่พินิจพิจารณาหาทางแก้ไขตน ก็ต้องเป็นผู้ขาดแคลนความสุขภายในใจ *ศีลสมบัติ* ก็ไม่สมบูรณ์ นับวันจะด่างพร้อยและขาดทะลุไป *สมาธิสมบัติ* คือความสงบเยือกเย็นภายในใจก็เกิดขึ้นมาไม่ได้ เพราะไม่มีทางจะเกิด เนื่องจากความเกียจคร้านเป็นเพชฌฆาตสังหาร แม้ *ปัญญาสมบัติ* ก็หาทางกำจัดกิเลสไม่ได้ เพราะความเกียจคร้านปิดกั้นทางเดิน เมื่อสรุปความแล้ว ศีลสมบัติ สมาธิสมบัติ และปัญญาสมบัติจะหาทางเกิดขึ้นมาเองเฉย ๆ โดยไม่ทำอะไรนั้นไม่ได้เลย นอกจากจะเกิดขึ้นเพราะการ

บำเพ็ญที่เรียกว่าทำงานเท่านั้น การระมัดระวังและการบังคับจิตใจเพื่อรู้วิถีทางเดินของใจว่าเดินไปในทางถูกหรือผิด เหล่านี้จัดว่ามีงานไม่อยู่เฉย ๆ

ผู้มีงานนี้แลจะเป็นผู้สามารถยังสมบัติทั้งสามนั้นให้เกิดขึ้นได้ ศีลสมบัติ ก็จะเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์และเย็นใจแก่เจ้าของ สมาธิสมบัติ คือความสุขใจเพราะความสงบเป็นบาทฐานก็จะเกิดขึ้น เพราะความเพียรเป็นรากฐาน ปัญญาสมบัติ คือความฉลาดรอบคอบก็จะมีทางเกิดได้จากความพยายาม และยังจะสามารถถอดถอนสิ่งลามกโสมมซึ่งแทรกสิงอยู่ภายในให้หมดสิ้นไปเป็นลำดับ ทั้งสามารถแยกกิเลสกับเราออกจากกันได้เป็นระยะ ๆ ด้วย เพราะเรื่องกิเลสกับเราเป็นเรื่องสำคัญมาก ถ้ารู้เท่าไม่ถึงเหตุการณ์แล้ว กิเลสกับเราและเรากับกิเลสจะต้องคละเคล้ากันไปตลอดสายดังที่กล่าวผ่านมา จะทำการรื้อฟื้นและถอดถอนกิเลสภายในใจ ก็กลัวว่าจะไปทำลายใจให้ฉิบหายไปด้วยจึงไม่กล้าทำลงไป เพราะกลัวจะไปทำความกระทบกระเทือนมิตรสหาย ซึ่งอาศัยและอยู่ด้วยกันมาเป็นเวลานาน

หาทราบไม่ว่า ความกลัวนั้นคือเรื่องของกิเลสหึงหวงตัวเอง ไม่อยากให้อะไรเข้าไปแตะต้อง เพราะกลัวจะเสื่อมคุณภาพและอำนาจวาสนาที่เคยครองไตรภพบนหัวใจของคนมานาน ข้อนี้ผู้ปฏิบัติควรคำนึงเสมอ ถ้าปล่อยตามอำเภอใจแล้วปรากฏเป็นความสุขความเจริญขึ้นมา ทั้งทางโลกและทางธรรมจะไม่มีอะไรเป็นขอบเขต ไม่มีกฎหมายบ้านเมืองเป็นเครื่องบังคับ ไม่มีหลักธรรมวินัยเป็นเครื่องดำเนิน แม้ที่สุดสัตว์ดิรัจฉานที่ไม่รู้ภาษีภาษาอะไรเลย ก็จะพลอยได้รับความสุขความเจริญไปตาม ๆ กันหมด เพราะการทำตามอำเภอใจเป็นไปได้ทั้งสัตว์ทั้งคนโดยไม่มีขอบเขต แต่มันไม่เป็นดังที่ว่านั้น ท่านจึงสอนไว้เสมอว่า **กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา** ได้ฟังทั้งคนเป็น ทั้งคนตาย แต่จะทราบความหมายหรือไม่นั้น ไม่รับรองทั้งคนเป็นและคนตาย แม้ผู้แสดงเองก็ยังไม่รับรองตัวเองว่าจะเป็นไปดังที่ท่านสอนหรือไม่ แต่ธรรมซึ่งเป็นที่ไว้วางใจของโลกสอนไว้อย่างไรก็ว่าไปตาม แบบนกขุนทองเพื่อหาที่กำบังไปตามธรรมเนียมของคนมีกิเลส

ความหมายในธรรมทั้งสองบทนี้ว่า **กุสลา ธมฺมา** หนึ่ง **อกุสลา ธมฺมา** หนึ่ง เป็นธรรมกลาง ๆ ถ้าเป็นคุณสมบัติของผู้ทำก็แปลว่าผู้มีกุศลธรรมหนึ่ง ผู้มีอกุศลธรรมหนึ่ง หรือจะแปลว่าผู้มีบุญและบาปก็ได้สุดแต่จะแปล เพราะคำว่าบุญหรือบาปนั้นขึ้นอยู่กับผู้ทำ ถ้าโง่ก็ทำความชั่วลามกใส่ตัวเอง ผลก็กลายเป็นทุกข์เดือดร้อนขึ้นมาในบุคคลผู้นั้น ท่านจึงกล่าวไว้ว่า ดีกับชั่ว สุขกับทุกข์เป็นของคู่กัน และเป็นสมบัติของผู้ทำซึ่งเป็นตัวเหตุมิได้เกิดขึ้นมาเองโดยปราศจากเหตุคือการกระทำ ฉะนั้นผู้นับถือพระพุทธศาสนาซึ่งเป็น

ศาสนาที่มีหลักเหตุผลบนหัวใจด้วยแล้ว จึงควรพิจารณาโดยรอบคอบในกิจการทุกอย่าง ไม่ควรทำไปแบบสุ่มเดาโดยถือว่าไม่จำเป็นและไม่สำคัญ เพราะผลดีชั่ว สุข ทุกข์ จะเป็นสมบัติของผู้ทำ แม้ตนจะถือว่าไม่จำเป็นและไม่สำคัญก็ตาม

ผู้มีธรรมวินัยประจำใจ ย่อมมีการใคร่ครวญด้วยดีก่อนทำกิจทุกอย่าง ผลจึงเป็นที่พึงพอใจไม่กระทบกระเทือนตัวเองและผู้อื่น และไม่ถือคำว่ายากหรือง่ายมาเป็นหลักสำคัญกว่าความเห็นว่าควรทำหรือไม่ควรทำ เพราะเล็งเห็นผลที่จะพึงได้รับไม่ด้อยกว่าเหตุที่จะทำลงไป เมื่อเหตุกับผลลงกันแล้วยากก็ต้องทำ ง่ายก็ต้องทำ ไม่คำนึงถึงความยากลำบาก

การบำเพ็ญเพียรมาเป็นลำดับ นับเป็นเวลาหลายวัน หลายเดือน และหลายปี แต่ผลไม่ปรากฏขึ้นมาประจักษ์ใจ นี่เป็นเพราะเหตุใด เข้าใจว่าเป็นเพราะสักแต่ว่ากิริยาแห่งการทำเท่านั้น แต่หลักใหญ่ซึ่งเป็นองค์แห่งเหตุจริง ๆ คือการบำเพ็ญอันเป็นไปด้วยความจงใจ มีสติและปัญญาเป็นเครื่องควบคุม ได้บกพร่องหรือขาดไปในระยะนั้น ๆ ยังเหลือแต่กิริยาของการบำเพ็ญเท่านั้นปรากฏตัวอยู่เฉย ๆ ผลจึงไม่ปรากฏตามที่คาดไว้ หากมีความเพียรสมบูรณ์ตามองค์ภาวนาจริง ๆ ผลจะขัดขืนและแย้งเหตุไปไม่ได้ ต้องแสดงออกมาประจักษ์ใจโดยแน่นอน

ความยากลำบากในการบำเพ็ญเพื่อรื้อถอนตนให้พ้นจากทุกข์นี้ รู้สึกจะเป็นอุปสรรคแก่ผู้บำเพ็ญอยู่ไม่น้อย แต่ควรนำไปเทียบกับความทุกข์ลำบาก ที่เกี่ยวแก่การเกิดการตายในภพที่เป็นมาเป็นอยู่และจะเป็นในอนาคต ลองดูทางไหนจะมีทุกข์มากกว่ากันและมีความยืดเยื้อกว่ากัน เพียงเท่านี้ก็พอจะตัดปัญหาความลำบากในการบำเพ็ญที่เคยถือว่าเป็นอุปสรรคออกไปได้ ความเพียรพยายามทุกประโยคก็จะเป็นไปด้วยความมานะอดทนและสนใจต่อหน้าที่ของตนมากขึ้น ทุกสิ่งที่เคยขัดข้องก็จะเป็นไปเพื่อความสะดวกและราบรื่น คงไม่เป็นทำนองก้างคอยจะขวางคอในเวลาจะบำเพ็ญความดีทุกประเภทอย่างที่เคยเป็นมาทั้งท่านและเรา เพราะต่างก็มีสิ่งที่คอยกระซิบให้แยกทางจากความเพียรอยู่เช่นเดียวกัน

การกำหนดภาวนาขอให้หยั่งลงสู่กายคตา คือส่วนร่างกายทั้งหมดหรือส่วนใดส่วนหนึ่ง ไม่ต้องไปคำนึงว่าจะถูกหรือผิดในเวลานั้น เพราะกายนี้เป็นหลักสัจธรรมด้วย เป็นหลักสติปัฏฐานสี่ด้วย ถ้าใจดำเนินไปในกายอันเป็นหลักของธรรมทั้งสองประเภทนั้นสถิตอยู่แล้ว ต้องเป็นมรรคปฏิปทาเพื่อความพ้นทุกข์เป็นลำดับไป ข้อสำคัญขอให้มีความจงใจตั้งหน้าทำจริง ๆ วันนี้จิตดูดดื่มในอาการนี้ วันหลังจิตดูดดื่มในอาการนั้นและ

พิจารณาอย่างนั้น รู้เห็นในอาการนั้นอย่างนั้น มีอาการแปลกต่างกันในอาการของกาย และการพิจารณาก็ตาม ถ้าอยู่ในหลักของกายแล้ว ชื่อว่าไม่ผิดหลักสติปัฏฐานและอริยสัจ ซึ่งเป็นธรรมรับรองเพื่อความถูกต้องอยู่แล้ว

การพิจารณาจะหนักไปในอาการใดของร่างกาย อาการนั้นจะไม่ทำให้ผิดจากองค์ของการภาวนา แม้ความรู้สึกที่เกิดจากการพิจารณากายคตา จะผิดแปลกกันไปตามวาระของการบำเพ็ญ ก็ปล่อยให้เป็นไปตามนั้น อย่านำความสงสัยเข้าไปทำลายความรู้และการพิจารณาในขณะนั้น จิตจะหยุดชะงักไม่ก้าวต่อไปอีก การเห็นกายด้วยสัญญาจัดเป็นบาทฐานเบื้องต้น เพราะเบื้องต้นต้องอาศัยสัญญาคาดหมายไปก่อน ปล่อยจิตให้คล้อยตามปัญญาก็ทำหน้าที่ไตร่ตรองไปตามเส้นทางที่สัญญาคาดไว้ การใช้ขันธ์ให้เป็นไปในทางแก้กิเลสอาสวะ ไม่ว่าขันธ์ใดที่ควรแก่การงานในเวลานั้น จงนำไปใช้ได้ตามที่เห็นสมควร เพราะการแก้หรือการผูกทั้งสองนี้ต้องอาศัยขันธ์เป็นเครื่องมือทำงาน คือฝ่ายกิเลสและฝ่ายธรรมจำต้องอาศัยขันธ์เป็นเครื่องมือของตน ไม่เช่นนั้นจะสำเร็จเป็นกิเลสและธรรมขึ้นมาอย่างออกหน้าออกตาไม่ได้ การบำเพ็ญโดยถูกต้องตามองค์ภาวนา จะต้องปรากฏผลประจักษ์อย่างแน่นอน

ความสงบเยือกเย็นเป็นสมาธิ เราได้ยินแต่ครูอาจารย์พูดให้ฟังและได้ยินแต่ท่านกล่าวในตำรา แม้กิเลสบาปธรรมก็ได้ยินแต่ท่านกล่าวไว้ในตำรา แต่เรื่องของธรรมคือความสงบเย็นใจเป็นขั้น ๆ จนถึงขั้นสูงสุด และเรื่องของกิเลสบาปธรรมที่แท้จริงนั้น เราไม่รู้ว่าเป็นใครและอยู่ที่ไหนเวลานี้ ทั้งธรรมทั้งกิเลสเคยแสดงตัวให้ปรากฏกับเราบ้างไหม ทางที่กิเลสเกิดขึ้นนั้น เกิดขึ้นจากทางใดบ้าง ทางเข้าและทางออกของกิเลส เขาอาศัยทางสายใดบ้างเป็นที่เข้าที่ออกและที่เกิดขึ้น พ่อแม่ของกิเลสคืออะไร เราเคยเห็นแต่พ่อแม่ของสัตว์ พ่อแม่ของคน แต่ไม่เคยเห็นพ่อแม่ของกิเลสอย่างแท้จริง และเราเคยเห็นแต่ชื่อของกิเลสตัณหาที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ นั้นเป็นชื่อของกิเลสตัณหา นั้นเป็นพ่อแม่ของคน ของสัตว์ต่างหาก ไม่ใช่เป็นกิเลสตัณหาและไม่ใช่พ่อแม่ของกิเลสตัณหาอันแท้จริง

เพราะเหล่านั้นมิได้มาทำความกระทบกระเทือนเราให้ได้ความทุกข์ร้อน และไม่ใช่เรื่องของธรรมที่จะยังความสุขความเจริญให้เกิดขึ้นภายในตน นอกจากขันธ์คือกายกับใจนี้ที่ไหวตัวไปทางผิดหรือทางถูก ซึ่งเป็นทางเกิดขึ้นแห่งกิเลสและธรรมเท่านั้น นี่คือเรื่องของกิเลสอาสวะและเรื่องธรรมอันแท้จริง อวิชชาที่อาศัยใจเกิดขึ้นทำให้คนและสัตว์กลายเป็นผู้มีกิเลสตัณหาไปตาม นี่แหละคือพ่อแม่ของกิเลสตัณหาอันแท้จริง ถ้าไม่

สามารถคลี่คลายเรื่องของตัวออกให้รู้ชัดว่าส่วนไหนดี ส่วนไหนชั่วตัวเราเองก็จะเป็นกิเลสวันยังค่ำและตกนรกหลุมอารมณ์ตลอดกาล ไม่มีฝั่งมีฝา มีเขตมีแดน เสวยอารมณ์ที่กิเลสปรุงให้อย่างเผ็ดร้อนไม่มีวันสิ้นสุดลงได้

ไม่เคยเห็นแบบแผนตำราไปตกนรกขึ้นสวรรค์ชั้นพรหม สำเร็จมรรคผลนิพพาน และไปทำโจรกรรมทำร้ายติดคุกตะรางที่ไหน เป็นแต่บอกชื่อกิเลสของธรรม ของผู้ทำดีทำชั่ว ผู้บริสุทธิ์เศร้าหมองไว้เท่านั้น การทำความดีความชั่วเป็นเรื่องของคนของสัตว์ เพราะฉะนั้น กิเลสบาปธรรมจึงอยู่กับคนและสัตว์ เราเป็นผู้หนึ่งในมวลมนุษย์ จึงควรทำความรู้สึกว่าเป็นตัวกิเลสหรือเป็นธรรมกันแน่ คลี่คลายดูให้ดี จะได้รู้เห็นทั้งเรื่องของกิเลสและเรื่องของธรรมภายในใจเราเอง โดยไม่ต้องไปหาค้นดูที่ไหนให้เสียเวลาและเหน็ดเหนื่อยเปล่า ๆ ถ้าผู้บำเพ็ญมีความสามารถอาจหาญปฏิบัติตนตามหลักธรรมที่ชี้บอกไว้ จะคว้าเอาชัยชนะมาได้เป็นระยะ ๆ จนถึงความบริสุทธิ์โดยสิ้นเชิงจากกายกับใจนี้แน่นอน

การมองหากิเลสตัณหาอันแท้จริง จะไปมองที่ไหนกัน ถ้าไม่มองดูกายกับใจอันเป็นสถานที่อยู่ของกิเลสและธรรมแล้ว จะไม่พบของจริงตลอดกาล เพราะตำรากับตัวยาไม่เหมือนกัน และไม่ได้อยู่ด้วยกัน แต่อยู่คนละแห่ง เราต้องไปดูชื่อของยาที่ตำราแล้วไปรับเอายาที่ตู้ยา เราจะพบความจริงทั้งสองอย่าง คือตำราก็จะรู้ ตัวยาก็จะได้มาสมประสงค์ นี่เราต้องไปดูชื่อของกิเลสตัณหา และธรรมเครื่องแก้ที่คัมภีร์ แล้วมาแก้ไขหรือถอดถอนกิเลสตัณหาด้วยธรรมที่ตัวของเรา เราจะพบความจริงทั้งสองประเภท คือเรื่องของกิเลสก็จะรู้ การถอดถอนกิเลสด้วยธรรมก็จะประจักษ์ใจ ภายในกายในใจนี้แล

ขอยกอริยสัจมาเป็นตัวอย่างพอได้ความ **ทุกฺขํ** อะไรเป็นทุกข์แน่ มันเป็นเรื่องของเราของท่านทั้งนั้น โปรดไปดูที่โรงพยาบาลจะเห็นแต่คนและสัตว์เต็มไปหมด จนไม่มีห้องให้อยู่ ไม่มีเตียงให้นอน แต่จะไม่พบตำราไปแทรกอยู่ที่นั้นเพื่อรักษาตัวแม้คัมภีร์เดียว *สมุทัย* ความฟุ้งเฟ้อเห่อเหิมเกิดจากกามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหาเหล่านี้ ก็เป็นเรื่องของเราของท่าน *มรรค* คือ ทาน ศีล ภาวนา หรือศีล สมาธิ ปัญญา นี่ก็เป็นเรื่องของเราของท่าน จะบำเพ็ญให้เกิดมีขึ้นตามความหวัง *นิโรธ* ความดับทุกข์ก็เป็นเรื่องของเราของท่านจะดับทุกข์ของตัวเองแต่ละรายตามธรรมในตำรา ท่านชี้เข้ามาหาเรา มิได้ชี้ไปที่อื่น

เมื่อเป็นเช่นนี้ เราจะเห็นอะไรเป็นตัวบาปตัวบุญ โปรดทวนดูอีกครั้งเพื่อความแน่ใจ คือความรุ่มร้อนอยู่ที่ไหน บาปก็อยู่ที่นั่น ความสุขสบายอยู่ที่ไหน บุญก็อยู่ที่นั่น ความ

เศร้าหมองอยู่ที่ไหน กิเลสก็อยู่ที่นั่น ความผ่องใสและบริสุทธิ์อยู่ที่ไหน ธรรมก็อยู่ที่นั่น รวมลงแล้วมันอยู่ที่เราทั้งนั้นไม่ได้อยู่ในที่อื่นใด จึงไม่น่าสงสัยอะไรอีก มีอยู่เพียงว่าเราจะทำความสนใจต่อการบำเพ็ญแค่ไหน เพื่อทราบเรื่องของตัวกับเรื่องของกิเลส ถ้าทราบแล้วก็เท่ากับทราบเรื่องสุขเรื่องทุกข์ภายในภายนอกโดยตลอด เพราะเป็นเรื่องอริยสัจอย่างสมบูรณ์ แม้หลุดพ้นก็จำต้องหลุดพ้นไปในระหว่างอริยสัจทั้งสี่นี้ ไม่มีที่อื่นเป็นทางหลุดพ้น ฉะนั้น จงใช้สติปัญญาพิจารณาลงในทุกข์อย่างรอบคอบ เพื่อทราบว่าทุกข์เกิดขึ้นมาจากอะไร และอะไรเป็นสาเหตุให้ทุกข์เกิด ก็จะทราบเรื่องทุกข์ สมุทัย ซึ่งมีอยู่ในจุดเดียวกันอย่างแน่นอน ไม่เช่นนั้นพระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นเป็นศาสดาของโลก และตรัสเป็นสวากขาตธรรมโดยชอบให้พวกเราศึกษาและปฏิบัติตามไม่ได้เลย **พุทฺธ ธมฺม สงฺฆ** จะไม่ปรากฏขึ้นในโลก

โปรดทำความมั่นใจและห้าวหาญต่อความเพียรเพื่อแดนพ้นทุกข์ อย่าถอยทัพให้ข้าศึกคือกิเลสหัวเราะเยาะและเหยียบย่ำล้ำแดนแห่งความเพียรเข้ามา เราจะตกอยู่ในวงล้อมของข้าศึกหาทางออกไม่ได้ การบำเพ็ญมรรค คือศีล สมาธิ ปัญญา ด้วยความเพียรจงทำให้สมบูรณ์ถึงขั้นรู้ทุกข์ก็จะรู้อย่างสมบูรณ์ รู้และถอนสมุทัยก็จะรู้และถอนอย่างหมดเชื้อ นิโรธความดับทุกข์ด้วยมรรคก็จะดับอย่างสมบูรณ์ เพราะธรรมทั้งสี่ประเภทนี้เกี่ยวโยงกัน จะแยกจากกันไม่ได้ เมื่อรู้รอบสัจจะทั้งสี่นี้แล้ว ความบริสุทธิ์ก็ปรากฏขึ้นมาเอง แม้จะไม่เคยทราบมาก่อนก็ไม่มีทางสงสัย เพราะไม่มีสองมีสามกับอะไรอีก พอจะให้ผู้บรรลุถึงความบริสุทธิ์แล้วเลือกหาเอา แต่ธรรมนั้นเป็น **เอกธมฺโม** คือ เป็นธรรมแท่งเดียวนอกสมมุติ สุดที่จะสง่างามและอัศจรรย์เหนือโลกใด ๆ จึงหมดปัญหาจะเป็นอย่างอื่นอีก

การแสดงธรรมเพื่อผู้มุ่งต่อแดนพ้นทุกข์ ซึ่งเตรียมพร้อมแล้วจะแสดงไปที่อื่น ๆ จึงขอเรียนให้ทราบอย่างเป็นกันเอง รู้สึกว่าไม่ค่อยถนัดใจ คล้ายกับตะครุบเงา แต่ถ้าได้แสดงลงที่กาย ที่ใจซึ่งเป็นเรือนรังของอริยสัจแล้ว รู้สึกว่าสนิทใจ เพราะเท่าที่ได้ปฏิบัติมาก็ปฏิบัติอย่างนี้ หากจะรู้มากน้อยตามกำลังก็ไม่ได้รู้จากที่ไหน แต่รู้ขึ้นมาที่นี่ แม้ธรรมที่กำลังแสดงอยู่ขณะนี้ก็ไม่ได้ไปหามาจากที่ไหน นอกจากจะนำมาจากท่านจากเราซึ่งเป็นเรือนร่างของสัจธรรมด้วยกันเท่านั้น ไม่มีอำนาจวาสนามากมายพอจะไปแสวงหาธรรมนอกจากอริยสัจ ซึ่งมีอยู่กับกายกับใจมาแสดงให้หมู่เพื่อนฟังได้ ดังนั้น จึงขออภัยจากท่านผู้ฟังมาก ๆ ด้วย ที่ไม่ได้ธรรมแปลกประหลาดมาปฏิสันถารต้อนรับท่าน ที่มาจากที่ต่าง ๆ ทั้งใกล้และไกลอย่างสมใจ ทั้งนี้เพราะความจนใจดังที่เรียนให้ทราบแล้ว

ได้ทราบแต่พระพุทธเจ้าสอนพวกเราที่เป็นพุทธบริษัท ท่านยกเอาเรื่องของท่านและของเรามาสั่งสอนพวกเรา โดยบอกว่าเป็นอริยกิจเสมอกันทั่วไตรภพ การปฏิบัติก็ให้ถือเอาอริยสัจเป็นทางเดิน ยกเอามรรคเป็นเส้นทาง เราเป็นผู้ก้าวเดินตามเส้นทาง ทุกข์กับสมุทัยเป็นหิน กรวด ทราย ที่โรยบนเส้นทางผสมด้วยยาง รวมทุกข์ สมุทัย มรรค เข้าด้วยกันกลายเป็นถนนลาดยาง ผู้เดินทางก็ก้าวไปโดยสะดวกไม่ขลุกขลักจนถึงที่หมายนิโรธ คือหยุดจากการเดินทาง ผลที่เกิดจากการหยุดเดินเป็นความสุขสบาย เพราะหายกังวลจากการเดินและการหยุดโดยประการทั้งปวงแล้ว นั่นคือธรรมนอกจากสัจจะทั้งสี่ธรรมนี้ผู้เดินทางถึงที่แล้วเป็นสันทิฏฐิโก รู้เอง ไม่ต้องถามใคร เพราะสันทิฏฐิโก เป็นมัชฌิมา ไม่รอคอยอยู่กาลหน้ากาลหลัง เนื่องจากธรรมนี้ไม่ใช่รถยนต์ รถไฟ พอจะเข้าคิวรอเวลา ผู้จะควรรับผลจากสันทิฏฐิโกก็ไม่ใช่คนโดยสารรถยนต์ รถไฟ พอที่จะไปรอที่คิวและรอเวลารถจะออกจะเข้า

ในอวสานแห่งธรรมที่แสดงมาก็เห็นสมควรแก่กาล ขอความสะดวกกายสบายใจต่อการบำเพ็ญธรรม จงเป็นไปในท่านทั้งหลาย นับแต่ขั้นเริ่มแรกจนถึงจุดที่หมาย อย่าได้มีอุปสรรคมากีดขวางในวงการ จงมีแต่ความสุขความสำราญ ประจำอิริยาบถความเคลื่อนไหว ทุกทิวาราตรีกาล โดยนัยที่ได้แสดงมาด้วยประการฉะนี้

<<สารบัญ

เทศน์อบรมฆราวาส ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๐๘

ทุกข์ประจำสัตว์และบุคคล

การฝึกหัดอบรมตัวเองควรจะใช้ความสังเกตสอดรู้นิสัยของตัว เพราะคนเรานิสัยไม่เหมือนกัน เช่นเดียวกับเหล็กซึ่งมีหลายประเภท แต่จะยกมาเทียบเพียง ๔ ประเภท พอเข้ารูปกัน คือ ประเภทที่หนึ่งเป็นเหล็กกล้าและเหนียว คุณภาพก็ดีเยี่ยม ประเภทที่สองเนื้อเหล็กและคุณภาพลดกันลงมาบ้าง แต่อยู่ในเกณฑ์ดี ประเภทที่สาม เนื้อเหล็กอ่อนคุณภาพไม่สู้จะดี แต่ยังอยู่ในเกณฑ์พอใช้ได้ ประเภทที่สี่เป็นเหล็กที่เลวมาก ทั้งคุณภาพไม่ดีเลย เพียงสักแต่ว่าเหล็กเท่านั้น ไม่ค่อยมีใครสนใจนำไปทำประโยชน์

นายช่างก็มี ๔ ประเภท คือนายช่างที่หนึ่ง มีความฉลาดและชำนาญ ทั้งรู้เนื้อเหล็กทุกประเภทได้อย่างดีเยี่ยมด้วย นายช่างที่สองมีความฉลาดและชำนาญรองกันลงมา แต่อยู่ในเกณฑ์ดีมีความสามารถพอสมควร นายช่างที่สาม พอทำได้แต่ไม่ค่อยมีความฉลาดและชำนาญ ทำเหล็กทีได้ทีเสีย เอาแน่ไม่ค่อยได้ และนายช่างที่สี่ไม่เป็นท่าอะไรเลย ไว้วางใจไม่ได้ ขาดความเชื่อถือจากนายช่างทั่ว ๆ ไป ไม่ค่อยมีคนมาว่าจ้างให้ทำ เพราะกลัวจะทำเหล็กเขาให้เสื่อมคุณภาพและเสียไป

เหล็กประเภทที่หนึ่ง ทั้งนายช่างก็เป็นประเภทที่หนึ่ง มีความฉลาดและชำนาญในเนื้อเหล็กทุกประเภทด้วย ย่อมสามารถทำเหล็กทั้งสามประเภทให้เป็นเครื่องใช้ชนิดต่าง ๆ ได้ดีมาก ทั้งคุณภาพก็สูงเยี่ยม และยังสามารถเสริมคุณภาพจากฐานะเดิมของเหล็กประเภทต่าง ๆ ให้ดีขึ้นได้ด้วย

นายช่างประเภทที่สอง มีความฉลาดพอสมควร และมีความสามารถทำเหล็กสามประเภทให้ทรงคุณภาพเดิมไว้ได้ และใช้ประโยชน์ได้ดีพอสมควร แต่ไม่สามารถเสริมคุณภาพของเหล็กทุกประเภทให้ดีขึ้นจากฐานะเดิมเท่านั้น

นายช่างประเภทที่สาม ไม่อาจทำเหล็กสามประเภทให้ทรงคุณภาพตามฐานะเดิมของตนไว้ได้ ทั้งอาจทำเหล็กสามประเภทให้เสื่อมคุณภาพลงได้ด้วย

ส่วนนายช่างประเภทที่สี่นั้น รู้สึกจะไม่เป็นที่เชื่อถือของนายจ้างทั่ว ๆ ไป แม้มีผู้นำเหล็กมีประเภทต่าง ๆ มาว่าจ้างให้ทำเครื่องใช้ชนิดต่าง ๆ แทนที่จะได้ค่าจ้างแรงงานจากเจ้าของเหล็กผู้มาว่าจ้างให้ทำ แต่กลับทำเหล็กประเภทที่หนึ่งและที่สองของเขาให้ลด

คุณภาพลงมากเกือบจะใช้การอะไรไม่ได้ และทำเหล็กประเภทที่สามของเขาให้เสียไปเลย จำต้องชดใช้ค่าเสียหายให้แก่เขา จนตัวเองเสียหายป่นปี้ไปหมด

บุคคลก็มี ๔ ประเภทดังท่านกล่าวไว้ *อุคฆฏิตัญญู* รู้ธรรมได้อย่างรวดเร็วทันใจหมาย *วิปจิตัญญู* รู้ธรรมได้รองลำดับกันลงมา *เนยยะ* พอแนะนำสั่งสอนได้ เสมอท่านเสมอเรา และ *ปทปรมะ* บุคคลประเภทที่หนามาก จนไม่เชื่อว่าบาปมี บุญมี หรือสูญไปเลย แม้เขาจะหาบหามสิ่งเหล่านี้อยู่บนบ่าก็ไม่รู้ว่าดี ชั่ว บุญ บาปเป็นอย่างไร พระพุทธเจ้าจึงจัดเป็นบุคคลประเภทที่หมดหวังเพราะช่วยอะไรไม่ได้ ถ้าเป็นคนไข้ก็เรียกว่า ทั้งหมอทั้งญาติหมดหวัง ไม่มีทางฟื้นต่อไปได้ นอกจากจะเตรียมกุสลามาติกาไปตามระเบียบและธรรมเนียมของคณะญาติที่นับถือพุทธเท่านั้น แต่จะได้บุญหรือไม่นั้นไม่รับรอง เพราะเป็นบุคคลที่สิ้นหวังมาแต่ปทปรมะอยู่แล้ว ผู้ให้บุญก็ไม่อาจทราบว่าเขาจะต้องการอะไรหรือไม่ แต่ขัดคำนิมนต์ไม่ได้จำต้องไปตามคำเชื้อเชิญ เพราะพระกับญาติโยมเป็นเรื่องแยกจากกันไม่ออกตั้งแต่ไหนแต่ไรมา และเผื่อท่านผู้หวังบุญจะได้รับประโยชน์จากกุสลามาติกาเท่าที่ควร

อาจารย์ผู้ให้ธรรมก็มี ๔ ประเภท ประเภทที่หนึ่ง ขอน้อมเกล้าทูลพระพุทธเจ้าของเรา ประเภทที่สอง ขอน้อมถวายพระสาวกอรหันต์ท่าน ประเภทที่สาม ยกถวายครูอาจารย์ผู้อาวุโสด้วยอายุพรรษา และคุณวุฒิที่ท่านได้เล่าเรียนและปฏิบัติมาก่อน ส่วนประเภทที่สี่นี้ยกให้พวกเราที่ปฏิบัติและรู้ธรรมพองู ๆ ปลา ๆ และสอนกันไปแบบงู ๆ ปลา ๆ ตามธรรมเนียมที่เขาเสกสรรว่า ‘‘เป็นอาจารย์’’ ถ้าไม่ตอบก็มีคนมาถาม ถ้าไม่สอนก็มีคนมาเรียนด้วย จึงรู้สึกลำบากที่เป็นอาจารย์ตามคำเสกสรร เพราะไม่ใช่อาจารย์ที่ทรงคุณธรรมภายในใจและควรแก่การสั่งสอนอบรมผู้ใคร่ต่อความดีที่มาศึกษาด้วย

อาจารย์มี ๔ ประเภท และบุคคลมี ๔ ประเภท ในครั้งพุทธกาลพวกเราก็พอจะทราบได้ว่า คนดี คนชั่ว คนโง่ คนฉลาดมีสับปนกันอยู่ แม้สมัยปัจจุบัน เมื่อยกเว้นอาจารย์ประเภทหนึ่งแล้วก็คงจะมีบุคคลประเภทดังกล่าวนี้ปะปนกันอยู่ ดังนั้นอาจารย์สามประเภทดังกล่าวจึงอาจมีสับสนปนกันมาตามลำดับกาล

คำว่า อาจารย์ยังแยกออกเป็นสองแผนก คือ อาจารย์ผู้คอยสังเกตสอดรู้จริตนิสัยและความประพฤติผิด ถูก ชั่ว ดีของตน ว่าควรจะฝึกฝนดัดแปลงตนอย่างไร ด้วยวิธีใดบ้าง จึงจะเหมาะสมและได้รับประโยชน์เป็นขั้น ๆ ไป ที่เรียกว่าอาจารย์ภายในหนึ่ง

อาจารย์ผู้ให้การอบรมสั่งสอนแก่ผู้มาศึกษาอบรมด้วย ว่าจะควรสังเกตรอบรู้จริตนิสัยและความประพฤติของผู้มารับการศึกษาอบรมอย่างไรบ้าง และจะควรให้อุบายสั่ง

สอนอย่างไรจึงจะเหมาะ และเป็นประโยชน์แก่ผู้มาศึกษาตามขั้นภูมิแห่งความรู้และจริตนิสัย ที่เรียกว่าอาจารย์ภายนอกหนึ่ง

อาจารย์ทั้งสองนี้เป็นเรื่องสำคัญไม่น้อย สำหรับผู้จะหวังพึ่งตนเอง และผู้ยังไม่สามารถจำต้องอาศัยอาจารย์ผู้แนะแนวทางให้ เฉพาะผู้หวังพึ่งตนอันเป็นหลักประกันสำคัญ ต้องพยายามสอดรู้ความประพฤติและจริตนิสัยของตนอยู่เสมอ ว่าจะควรปฏิบัติต่อตนอย่างไรแค่ไหน จึงจะพอเหมาะแก่นิสัยและกำลังของตัว ผลที่เกิดจากการสังเกตตัวเอง ถ้ารู้ว่าเรามีนิสัยหยาบละเอียดแค่ไหน จากนั้นก็พยายามดัดแปลงตัวเองไปตามนิสัยที่ตนเห็นว่าหยาบหรือละเอียด ถ้านิสัยเราหยาบ การบำเพ็ญเพียรพอประมาณไม่เห็นผลปรากฏ จำต้องเร่งข้อวัตรปฏิบัติและความพากเพียรภายในใจเข้าให้มากกว่าปกติธรรมดา เช่นเดียวกับนายช่างตีเหล็ก ถ้าเหล็กยังอยู่ในขั้นหยาบซึ่งควรจะตีให้หนักมือ เขาต้องลงกำลังแรง เมื่อเหล็กละเอียดลงไป ซึ่งควรจะถึงจุดที่หมายแล้ว เขาก็เบามือลง เมื่อถึงจุดที่หมายแล้วเขาก็หยุด จากนั้นเขาก็เปลี่ยนเครื่องมือใหม่ให้พอเหมาะสมกันกับเหล็กซึ่งต้องการความละเอียด ค่อยขัดสีอย่างระมัดระวังจนถึงจุดที่ต้องการ แล้วเขาก็หยุดทันที

การสังเกตนิสัยของตัวก็ต้องทำเช่นนั้นเหมือนกัน ถ้าจิตยังอยู่ในขั้นหยาบมาก จำต้องทรมานกันให้หนักบ้าง แม้จะทนลำบากก็ต้องฝืนและอดทนจนจิตหายพยศ เพราะนิสัยต่างกัน คือผู้มีนิสัยหยาบ กลาง และละเอียด แม้ในคน ๆ เดียวก็ยังมีหยาบ กลาง และละเอียดตามสมัยกาล การฝึกอบรมจึงจะทำแบบเดียวไม่ได้ จำต้องเปลี่ยนแปลงไปตามจิตที่เปลี่ยนแปลงตัวเองไปเป็นระยะ ๆ เช่น จิตประเภทละเอียดอยู่บ้างแล้ว พอได้รับการอบรมจากครูอาจารย์ แล้วนำไปปฏิบัติก็ปรากฏผลได้เร็ว จิตประเภทที่สองต้องทำครั้งแล้วครั้งเล่าจนพอแก่กำลังจะเป็นความสงบได้ก็ปรากฏผลขึ้นมา

ส่วนจิตประเภทที่สามไม่ค่อยจะได้เรื่องได้ราวอะไรเลยในขั้นเริ่มแรก ทั้งไม่ทราบว่าจิตของตนเป็นอย่างไร แม้นั่งภาวนา จิตไม่เคยมีความสงบเยือกเย็นเลย นั่งเพียงสองสามนาทีก็บ่นว่าจะตายแล้ว ถึงกับร้องหาพ่อหาแม่ จะพานั่งภาวนาคราวไรคล้ายกับจะถูกนำเข้าตะแลงแกง เหมือนเขาจะนำสัตว์ไปสู่ที่ฆ่า ทั้ง ๆ ที่ก็ทราบอยู่ว่าเราไม่ใช่สัตว์ประเภทที่จะถูกนำไปเพื่อขึ้นเขียงฆ่า แต่เราเข้าสู่ห้องเพื่อทำความสะอาดแก่จิตด้วยเครื่องซักฟอก คือธรรมอันเป็นธรรมชาติสะอาดยิ่งเท่านั้น เพราะจิตนี้สกปรกมาก จึงทำความทุกข์ให้แก่ตัวอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าเวลาอด เวลาอิ่ม เวลามั่งมี และเวลายากจน มัน

ทำทุกข์ให้เราได้ทั้งนั้น จึงควรจะทำความสะอาดให้จิตเพื่อจะได้มีความสุขบ้างพอสมควร หากได้ไม่มาก

แต่มันฝืนเอาเสียจริง ๆ ไม่อยากหันมองวัด มองห้องทำภาวนา มองทางเดินจงกรม ไม่อยากหันหน้ามองหนังสือธรรม ไม่อยากฟังคำว่าภาวนาเสียเลย ถ้าถูกบังคับเข้าจริง ๆ ทนไม่ไหว ก็ทำบ้างเพียงห้านาทีสิบนาที คอยแต่จะเผ่นออกท่าเดียว จากนั้นก็ตั้งกฎเกณฑ์บังคับบัญชาให้ธรรมแสดงผล ถ้าไม่ได้อย่างใจหวังก็จะหยุดเดี๋ยวนี้ การทำเช่นนี้ไม่ใช่เราเข้าที่ภาวนาเพื่อความสงบเย็นใจ แต่กลายเป็นการเข้าที่ทำความกังวลใส่ตัวเอง เพราะไม่ถูกต้องตามหลักการบำเพ็ญของผู้มุ่งหน้าต่อความสุขทางใจ ซึ่งเป็นคำรับรองจากนิยยานิกธรรมที่ถูกต้อง

พยายามปรับปรุงตัวเองเข้าสู่หลักธรรม ซึ่งจะนำความสุขมาให้ตามควรแก่กำลังของตนที่บำเพ็ญได้ ต้องตั้งกฎกติกาและตั้งความเพียรบังคับตัวเองเข้าสู่ธรรม บกพร่องตรงไหนรีบปรับปรุงแก้ไขจุดบกพร่องนั้นให้ดี วันนี้ทำความเพียรได้เท่านั้นชั่วโมง ผลที่ได้รับเป็นอย่างไร และขณะที่ทำความเพียร จิตได้เล็ดลอดออกไปสู่อารมณ์ที่ไหนบ้างหรือไม่ เพราะการส่งจิตออกไปตามอำเภอใจนั้น ไม่ใช่หลักของการภาวนา แม้จะส่งจิตออกไปข้างนอกก็เพื่อรู้เหตุผลตามหลักของการภาวนา จะส่งจิตเข้ามาภายในกายในใจก็เพื่อรู้เหตุผลของสิ่งนั้น ๆ ตามหลักของการภาวนา ซึ่งมีอยู่ทั้งภายนอกภายใน นี่คือหลักของการภาวนาที่ถูกต้อง

เมื่อเราทำถูกตามวิธีนี้ เวลาทำได้สักกี่นาที กี่ชั่วโมง ผลปรากฏอย่างไรบ้าง ถ้ายังไม่ปรากฏต้องเพิ่มเวลาเข้าอีก เหมือนหมอเพิ่มยาแก้โรคให้แก่คนไข้ฉะนั้น ต้องเพิ่มเวลาและความเพียรเข้าไปโดยลำดับ จนกว่าจะเห็นผลปรากฏจากการภาวนาว่าได้ปรากฏผลเช่นนั้น ๆ อนึ่ง ผลที่ปรากฏนั้นจะไม่ต้องศึกษาไต่ถามใคร จะเป็นสิ่งที่แปลกประหลาดขึ้นกับจิตของผู้ภาวนาโดยถูกต้อง ความเพียรที่เคยตะเกียกตะกายแบบล้มลุกคลุกคลานมาแต่ก่อน จะตั้งตนขึ้นมาทันที เพราะอำนาจศรัทธาความเชื่อมั่นต่อผลที่เคยประจักษ์ใจเป็นเครื่องสนับสนุน กำลังทุกด้านซึ่งเป็นเครื่องส่งเสริมความเพียรจะเป็นมาพร้อมกัน เวล่ำเวลาที่เคยกดขี่บังคับเรามาแต่ก่อน เลยไม่เป็นปัญหาสำคัญ เพราะความมุ่งในธรรมเบื้องสูงขึ้นไปมีกำลังมากกว่า

หลักของการภาวนาที่จะเห็นผลประจักษ์ต้องทำอย่างนี้ เพราะเราทุกคนไม่เคยจารึกการสร้างวาสนาบารมีมาแต่ก่อน ๆ ไว้แม้แต่รายเดียว ใครจะสร้างไว้มากน้อย ย่อมไม่มีโอกาสทราบได้ เพราะสิ่งปิดบังมีอยู่ภายในใจ จำต้องอาศัยการอบรมบ่มอินทรีย์

เพื่อเป็นการเพิ่มวาสนาบารมีขึ้นให้มาก ด้วยการกระทำความดี สิ่งที่ปิดบังวาสนาบารมีก็จะค่อยหายจางไปเป็นลำดับ แล้วก็จะทราบชัดว่าเรานี้แลเป็นผู้สร้างวาสนาบารมีมาเอง

การสังเกตนิสัยของตัวกับความเพียรให้เหมาะสมกันเป็นเรื่องสำคัญมาก โปรดอย่ามองข้ามไป ถ้าสักว่าทำไปเท่านั้นก็ยากที่จะรู้เห็นเหตุผล ซึ่งจะเกิดขึ้นจากการกระทำเพียงลอย ๆ ทุกสิ่งถ้าทำเพียงลอย ๆ ไม่ว่าทางโลกและทางธรรม ไม่ค่อยจะปรากฏผลที่พึงพอใจ ดังนั้นจึงควรสังเกตนิสัยเพื่อรู้ความหนักเบา ถ้าเป็นนิสัยหยาบตามวาระของจิตซึ่งควรจะเข้มแข็งให้หนักมือในทางความเพียร จึงจะปรากฏผลขึ้นมา เราก็ควรทำอย่างนั้น เหมือนเขาทำนา เพราะนาบางแปลงทำยาก แต่นาบางแปลงทำง่าย

นาของเราเป็นนาที่ทำยาก จะทำอย่างง่ายดายเหมือนนาที่เขาทำง่ายนั้นไม่ได้ แต่เพราะนาแปลงนี้เป็นนาของเรา แม้จะทำยากแสนยากเราก็ต้องทำ ง่ายเราก็ต้องทำ จะไปทำนาคนอื่นไม่ได้ ผิดคติธรรมดาความนิยมของโลก นาของเขาจะง่ายหรือยาก เขาก็ต้องทำนาของเขาเช่นเดียวกับเรา นิสัยนี้เป็นนิสัยของเรา จะหยาบหรือละเอียดก็มิใช่ผู้อื่นใดมาสร้างนิสัยประเภทนี้ให้เรา เราเป็นผู้สร้างมาเอง เราต้องเป็นผู้บึกบึน แก้นิสัยของตัวเองจากนิสัยหยาบขึ้นสู่ความละเอียด ต่อไปก็จะกลายเป็นของง่ายขึ้นมา รายที่บำเพ็ญปรากฏผลได้ง่ายก็มีหน้าที่จะเร่งความเพียร เพื่อปรากฏผลขึ้นไปโดยรวดเร็วเช่นเดียวกันจนถึงจุดหมายที่ต้องการ จะประมาทนอนใจ โดยถือว่าตนทำง่ายย่อมไม่ควรเหมือนกัน

เพราะฉะนั้น ครั้งพุทธกาล การบำเพ็ญเพียรของโยคาวจรจึงมีลักษณะต่าง ๆ กันในประโยคความเพียร บางท่านก็ง่าย บางท่านก็ยาก เช่นเดียวกับสมัยทุกวันนี้ แต่จะยากหรือง่ายก็เป็นหน้าที่ของตนจะต้องทำ เพราะเป็นงานของตนโดยเฉพาะ จะรอเวล่ำเวลาหรือให้คนอื่นทำแทนหรือช่วยทำไม่ได้ ไม่เหมือนปลูกบ้านปลูกเรือนหรือธุระอย่างอื่น ๆ แม้ครูอาจารย์ก็เป็นแต่ผู้แนะแนวทางให้เท่านั้น ส่วนการประกอบนั้นเป็นหน้าที่ของเราโดยเฉพาะ ท่านแนะวิธีให้แล้วโดยถูกต้องไม่มีข้อสงสัยส่วนใหญ่ แต่ธรรมบางแขนง วิธีประกอบก็ต้องเป็นอุบายความแยบคายของเราเอง ถ้าจะรอรับอุบายจากท่านทุกแง่ทุกกระทงย่อมไม่ทันกับเหตุการณ์ที่ปรากฏขึ้นภายในใจที่มีความเพียรเป็นไปอยู่ เราต้องพยายามคิดค้นหาอุบายโดยวิธีต่าง ๆ เพื่อให้ทันกับใจที่มีแง่งอนมากมาย ไม่เช่นนั้นไม่ทันกัน

งานไหนก็ไม่ยากลำบากเท่างานเพื่อข้ามกองทุกข์ที่มีอยู่ในขันธ์และในจิต งานนี้เป็นงานอันยิ่งใหญ่ต้องทุ่มเทกำลังลงไปด้วยความเพียรอย่างหนัก คล้ายกับว่าจะเป็นจะตายเท่ากัน เพราะผลก็ยิ่งใหญ่เท่าเทียมกัน เมื่อเข้าถึงแล้ว ผู้ต้องการกำไรมากมายจำ

ต้องลงทุนมาก ผู้ต้องการกำไรเพียงเล็กน้อย การลงทุนก็ไม่เท่าไร ผู้ต้องการข้ามไปเสียทีเดียวก็ควรเร่งความเพียรแบบลูกศิษย์พระตถาคต เพราะไม่มีอะไรที่น่าสงสัยแล้วในโลกนี้ ไม่ว่าโลกนอกโลกใน ไม่ว่าทุกข์นอกทุกข์ใน มันเป็นเรื่องบีบคั้นทั้งท่านและเราเสมอกันทั่วจักรวาล จึงไม่ควรสงสัยในเรื่องของทุกข์ที่ผ่านมาแล้วก็ดี ที่กำลังเป็นไปอยู่ ณ บัดนี้ก็ดี ที่จะเป็นไปในอนาคตแห่งขันธ์ที่มีอยู่นี้ก็ดี ที่จะเป็นไปในอนาคตแห่งขันธ์ในภพหน้าชาติหน้าก็ดี มันเป็นเรื่องภพ เรื่องชาติ เรื่องธาตุ เรื่องขันธ์อันเดียวกัน

เรื่องของทุกข์จึงจะเป็นอื่นไปไม่ได้ ต้องเป็นทุกข์ชนิดเดียวกัน เช่นเดียวกับไฟซึ่งเป็นของร้อน ไม่ว่าไฟเตาไหน ไม่ว่าไฟในบ้าน นอกบ้าน ไม่ว่าไฟในเตาหรือนอกเตา จี้เข้าไปต้องร้อนเหมือนกันหมดทั้งคนและสัตว์ ขั้นชื่อว่าทุกข์แล้วไม่ว่าจะมาจากข้างนอกหรือจะเกิดขึ้นข้างใน จะเกิดจากกายหรือจะเกิดจากใจ มันเป็นเรื่องบีบคั้นให้ได้รับความทุกข์ความทรมานจนทรงตัวอยู่ไม่ได้เสมอกันหมด จึงควรเรียนเรื่องทุกข์ให้จบ ถ้าเรียนไม่จบเรื่องความสุขก็ชื่อว่ายังเรียนไม่จบเช่นเดียวกัน เพราะเป็นเรื่องสมมุติเหมือนกัน สุขกับทุกข์จะคอยเจือปนเคลือบแฝงกันไปอยู่ทำนองนี้ ให้ได้รับความตื่นเต้นและอับเฉาไปตลอดกาล

ขันธ์อดีตที่มาแล้วก็ดี ขันธ์อนาคตที่ยังมาไม่ถึงก็ดี ขันธ์ปัจจุบันที่ปรากฏอยู่กับเราก็ดี ท่านว่า **ภารา หเว ปญฺจกฺขนฺธา** ขันธ์ทั้งห้าเป็นภาระอันหนักเหมือนกัน ไม่มีขันธ์ในกาลใดจะผิดแปลกแตกต่างกัน การใช้ปัญญาพิจารณาสงเคราะห์ลงในปัจจุบันแห่งเดียวเท่านั้น ก็เป็นอันว่ารู้ทั่วไปทั้งอดีตอนาคต ไม่ปรากฏจะเป็นที่สงสัยในขันธ์ประเภทใด ใจจะทนถือมั่นอยู่ไม่ได้ ย่อมปล่อยวางไปตามหลักความจริงของปัญญาที่รู้เห็นชัดเจนแล้ว เมื่อเรียนทุกข์ภายในขันธ์จบ ทุกข์ภายในใจก็ทนปัญญาไปไม่ได้ เพราะเป็นสัจจะประเภทเดียวกัน

เชื้อของทุกข์มีอยู่ที่จุดใด ปัญญาจะค่อยสอดส่องมองรู้เข้าไปที่จุดนั้น เมื่อพร้อมกันแล้วก็ทำลายกันลงในที่นั้นเอง จะพ้นวิสัยของปัญญาไปไม่ได้ เมื่อเรียนทุกข์ในขันธ์จบและทุกข์ในใจจบ สิ่งที่จะมาก่อเหตุเป็นต้นทุกข์ จนกลายขึ้นมาเป็นธาตุเป็นขันธ์ก็หมดทางที่จะเกิด ทั้งสุข ทั้งทุกข์อันอยู่ในวิสัยของสมมุติด้วยกัน ก็เป็นอันว่าเรียนจบโดยตลอดสิ้นเชิง ส่วนบรมสุขซึ่งนอกเขตสมมุตินั้นเป็นวิสัยของผู้ทำใจให้บริสุทธิ์ บรรลุถึง *สอุปาทิเสสนิพพาน*แล้ว จะตกลงกันเองโดยไม่มีอะไรไปยุ่งเกี่ยว

ฉะนั้น คำว่า พระนิพพาน สำหรับท่านผู้กำลังปฏิบัติต่อหลักธรรมอันแท้จริง จึงไม่ควรคาดหมายไปจากขันธ์และจิตซึ่งมีอยู่กับตัวเรา เพราะสัจธรรมอยู่ที่ไหนความพ้น

ทุกข์โดยสิ้นเชิงก็จะปรากฏขึ้นมาจากที่นั่น การพิจารณาสภาวธรรมทั้งหลายไม่ว่าข้างนอกข้างใน เป็นอุบายวิธีจะถอดถอนจิตที่มีความเกี่ยวข้องกังวลกับสิ่งเหล่านั้น ให้กลับย้อนเข้ามาเป็นลำดับ เพื่อภาระของจิตจะได้มีวงแคบเข้ามา ความกังวลก็มีน้อย เรื่องทุกข์ก็มีน้อย จนทราบได้ชัดว่า ทุกข์ทั้งมวลมันมีอยู่ในขันธ์และในจิตนี้เท่านั้น นอกจากนี้ก็เป็นดินฟ้าอากาศ แม้จะกว้างแสนกว้าง มีมากแสนมากก็เป็นเพียงธรรมชาติของเขา หากมีและเคยเป็นอยู่อย่างนั้นตามธรรมดาของตน ๆ ไม่ได้มากดขี่บังคับเราให้ได้รับความชอกช้าเดือดร้อนเหมือนกับเรื่องของตัว ที่ทำความกระทบกระเทือนตนอยู่ตลอดเวลาเช่นนี้

การบำเพ็ญพิจารณา เราก็มิได้ไปเช่าสถานที่บ้านเรือนของใครเพื่อทำงานประเภทนี้ ร่างกายจิตใจซึ่งเป็นที่ทำงานและเครื่องทำงานก็ไม่ต้องไปหามาจากไหน สติปัญญาก็มีอยู่กับเราผู้เป็นนักค้นคว้า มีอยู่พร้อมมูลในสถานที่แห่งเดียว มีอยู่อย่างเดียวว่า เราจะพิจารณาให้ถึงรากฐานแห่งความจริงที่มีอยู่กับเราหรือไม่เท่านั้น ถ้าพิจารณาให้รู้เรื่องของสัจธรรมซึ่งมีบริบูรณ์อยู่ในกายในใจของเราอย่างเต็มที่แล้ว ความสิ้นสุดแห่งทุกข์ที่เคยบีบคั้นจิตใจเรามาเป็นเวลานาน ไม่ต้องกลัวว่าจะไม่มีที่บรรจุตำแหน่งความบริสุทธิ์ เพราะพระนิพพานไม่ใช่สถานที่ทำงานแผนกต่าง ๆ พอจะเต็มไม่มีบรรจุเนื่องจากคนสอบได้มาก

โปรดเรียนและสอบตัวเองไปด้วยข้อปฏิบัติ กำจัดสิ่งเคยเป็นข้าศึกของใจออกให้หมด จนปรากฏเป็นผู้บริสุทธิ์ขึ้นมา จะบริสุทธิ์เป็นจำนวนแสน ๆ ล้าน ๆ คนก็ไม่จนสถานที่บรรจุ เพราะพระนิพพานไม่มีขอบเขตจำกัดเหมือนงานแผนกต่าง ๆ เนื่องจากพระนิพพานไม่ใช่สมมุติ

ความยึดเยื้อแห่งภพแห่งชาตินั้น ถ้าเป็นสิ่งที่นับได้ อ่านได้ และได้จดบันทึกไว้เหมือนบันทึกสิ่งต่าง ๆ แล้ว ไม่มีกองวัตถุใด ๆ จะใหญ่โตและสูงยิ่งกว่ากองบัญชีแห่งการเกิดตายของสัตว์แต่ละราย ๆ เกิดภพนี้ ก็จดไว้ในภพนี้ มีทุกข์ปรากฏขึ้นขณะใดบ้างจดไว้ วันนี้ทุกข์เกิดมากน้อยเท่าไรจดไว้ วันหน้าทุกข์เกิดเท่าไรจดไว้ เดือนหน้าทุกข์เกิดเท่าไรจดไว้ ปีหน้าทุกข์เกิดเท่าไรจดไว้ จดไว้ทุก ๆ ระยะที่ทุกข์ปรากฏขึ้น ไม่ว่าทุกข์จะเกิดขึ้นทางกายหรือทางใจจดไว้หมด จนรวมหมดทั้งชาติมีทุกข์ประมาณเท่าไรแล้ว อีกภพชาติหนึ่ง ๆ ที่ติดต่อกันมาเป็นลำดับ จนถึงปัจจุบันวันนี้ มีกี่ภพกี่ชาติ แต่ละภพ แต่ละชาติ มีกี่วัน กี่เดือน กี่ปีของชีวิตในภพนั้น ๆ และมีทุกข์เกิดขึ้นในวันนั้น ๆ เดือนนั้น ๆ ปีนั้น ๆ ภพชาตินั้น ๆ มากเท่าไร อ่านตลอดกัปตลอดกัลป์ก็ไม่มีจบ ในประวัติของเราคนเดียวเท่านั้น

ความยึดเยื้อแห่งทุกข์เป็นมาเช่นนี้ ถ้าเราสามารถบันทึกความเป็นมาของเราแต่ต้นภพต้นชาติจนถึงบัดนี้ จะไม่มีแผ่นดินอันกว้างขวางที่ไหนเป็นที่เก็บบัญชีแห่งกองทุกข์ของเราที่ทำสถิติเอาไว้ในโลก แผ่นดินที่อาศัยอยู่เวลานี้เพียงบัญชีของเราคนเดียวก็หาที่เก็บไม่ได้แล้ว ยังบัญชีของคนอื่นสัตว์อื่นจะเอาไปเก็บไว้ที่ไหนกันอีก ทั้งท้องฟ้ามหาสมุทรจะไม่มีที่เก็บไว้เลย เพราะมันเต็มไปด้วยกองทะเบียนบัญชีของความเกิด ความตาย ความทุกข์ทรมาน ความล้มหายตาย พลัดพรากจากสัตว์และสังขารทั้งของเขาของเรา สับสนปนเปกันไปหมดอย่างนี้ ไม่มีที่ไหนว่างพอจะเอาปลายเข็มแยงลงได้ ว่าไม่ถูกกองบัญชีเกิดตายของเรา แม้อนาคตข้างหน้าโน้น ก็คือจิตดวงนี้เองเป็นผู้จะวางร่องรอยของตนไปเป็นลำดับ ๆ เช่นเดียวกับที่เคยเป็นมาแล้ว

เหยียบย่างไปที่ไหนถูกแต่ภพแต่ชาติ ถูกแต่กองทุกข์ของตนวันยังค่ำ คืนยังรุ่ง ทุกข์ซ้ำทุกข์ ทุกข์ภายนอกได้แก่ทุกข์ในขันธ์ ทุกข์ภายในได้แก่ทุกข์ใจ ทุกข์แล้วทุกข์เล่าอยู่ภายในขันธ์ตลอดเวลา แม้จะไม่มีการเจ็บไข้ก็ตาม ทุกข์ประจำขันธ์ต้องทุกข์แล้วทุกข์เล่าอยู่อย่างนั้น ทุก ๆ คน ทุก ๆ สัตว์ และยังทุกข์ภายในใจอีก ออกจะเหลือทน เพราะย้ำกันไปไสกันมาเหมือนกงจักร ถ้าเป็นตัวหนังสือแล้ว จะหาที่อ่านไม่ได้ เพราะเขียนซ้ำรอยกัน แต่นี้เป็นเรื่องของทุกข์ซ้ำรอยกัน ไม่ทราบว่าซ้ำกันกี่มากน้อย แล้วยังจะซ้ำกันไปอีกข้างหน้า ไม่ทราบว่าจะนานสักเท่าไร ไม่มีประมาณเลย

ในชาติที่เห็นอยู่นี้ นับว่าเรามีวาสนาบารมีมากยิ่งกว่าสัตว์ทั้งหลายอยู่แล้ว เพราะได้มาเกิดเป็นมนุษย์ ทั้งได้พบพระพุทธศาสนาที่เต็มไปด้วยเหตุผล และทนต่อการพิสูจน์ทั้งเป็นสวากขาตธรรมที่ตรัสไว้ชอบ และเป็นนิยยานิกธรรมผู้ปฏิบัติตามต้องได้รับผล เพื่อนำตนออกจากทุกข์เป็นลำดับ อย่าให้เสียทีและผ่านไปเปล่า จงพยายามถือเอาประโยชน์จากศาสนธรรมให้ได้เท่าที่ควร

ที่ผ่านมานี้ได้อธิบายเรื่องทุกข์ซึ่งเป็นสิ่งคลุกเคล้ากับเราอยู่ตลอดเวลา เพื่อท่านผู้ฟังจะได้ถือเป็นคติและหาอุบายพร่ำสอนตน เพื่อหาทางออก เพราะความเห็นโทษในทุกข์ประจักษ์ใจ ความพากเพียรเพื่อหนีทุกข์ หากเกิดขึ้นมาเองเช่นเดียวกับคนหรือสัตว์กลัวอันตราย วิ่งไม่ได้ก็ต้องเสือกคลานไปจนสุดกำลัง ใคร ๆ ก็ต้องตะเกียกตะกายหนีภัย จะยอมนอนตายอยู่เฉย ๆ ได้อย่างไร สุดวิสัย ณ ที่ใดแล้วค่อยล้มตายที่นั่น ผู้กลัวทุกข์ก็ต้องตะเกียกตะกายเหมือนกัน สุดวิสัย ณ ที่ใดแล้ว จึงมอบไว้กับความจำเป็นที่สุดวิสัยจริง ๆ

ถ้ากลัวบ้าง กล้าบ้าง ยังมีทางเข้า ๆ ออก ๆ บางทีก็ขี้เกียจทำความดี คิดขึ้นมาบางวาระก็กลัวทุกข์ คิดขึ้นมาบางวาระก็กล้าหาญต่อทุกข์ โดยเห็นว่าคนทั้งโลกไหนจะมีความทุกข์แต่เราคนเดียว เขาก็ต้องทุกข์เช่นเดียวกับเรานี่เองจะไปกลัวมันทำไม แม้จะไปตกนรกหมกไหม้ ในที่นั่นก็มีทั้งผู้หญิงผู้ชาย จะแสวงหาสามีภรรยาและโรงหนังโรงละครในที่นั้นก็ยังพอได้ แต่ข้อนี้เราลองคิดดูซิว่า เนื้อเป็ดเนื้อไก่ซึ่งมีทั้งตัวผู้ตัวเมียที่ถูกเขาสับยำจนแหลกละเอียด แล้วโยนลงไปในหม้อที่กำลังเดือดพล่านนั้น เคยเห็นสัตว์เหล่านี้ไปเที่ยวแสวงหาครอบครัวผัวเมีย และเล่นระบำทำเพลงกันสนุกสนานในหม้อแกงนั้นบ้างไหม หรือเขาโยนเขียด โยนหอย โยนปลา ซึ่งมีทั้งตัวเล็กตัวใหญ่ มีทั้งตัวผู้ตัวเมียลงในหม้อน้ำร้อนที่กำลังเดือด มีสัตว์ตัวใดบ้างที่แสวงหาครอบครัวและความสนุกสนานรื่นเริงในที่เช่นนั้น มองเห็นแต่ตัวไหนก็ทำกระเสือกกระสนจนสุดกำลัง แล้วนอนตายแช่น้ำร้อนอยู่เท่านั้น โดยมิได้สนใจว่าเขาเป็นตัวผู้ เราเป็นตัวเมีย เพราะความทุกข์ทรมานจนถึงตายจะไปสนใจกับเรื่องผัว ๆ เมีย ๆ ที่ไหนกัน

เรื่องทุกข์ทรมานที่จะเป็นไปในกาลข้างหน้า ก็ควรเทียบในทำนองเดียวกันจึงจะเห็นภัยประจักษ์ใจ ความขยันหมั่นเพียรเพื่อความแหวกว่ายหนีทุกข์นั้นจะมีขึ้นมาเอง เช่นเดียวกับบุคคลไปเจอเสือซึ่งเป็นสัตว์ร้าย ใครก็ทราบกันอยู่แล้ว แม้จะมองไม่เห็นตัว เพียงได้ยินแต่ชื่อก็กลัวกัน ที่ไหนเราไปเจอเอาอย่างจัง ๆ เสียเองจะยอมให้เสือกินมีอย่างหรือ อย่างไรก็ต้องวิ่งจนสุดฝีเท้าที่จะวิ่งได้ ขณะนั้นถ้ามี ๕ ขา ก็ต้องวิ่งพร้อมกันทั้ง ๕ ขา ไม่เพียงแต่ ๒ ขาเท่านั้น ถ้าเป็นผู้แสดงไปเจอเอาอย่างนั้น จะอย่างไรก็คงจะไม่มีอะไรเหลือติดตัว แม้สบงจีวรจะขาดหลุดลุ่ยไปหมดก็ต้องยอม แต่ฝีเท้าจะไม่ยอมหยุดวิ่งเป็นอะไรเป็นกัน

เพราะมันสำคัญอยู่ที่ชีวิต ซึ่งเป็นของมีค่าเหนือตัวเรา ใครจะไปยอมให้เสือกินเปล่า ๆ มีประโยชน์อะไร แต่การวิ่งหนีเสือมันมีประโยชน์มาก เพราะได้ชีวิตเราไว้ทั้งคน ไม่ล่มจมเปล่า แต่นี้ยังดี เวลาเที่ยวกรรมฐานตามป่าตามเขาซึ่งเป็นชุมนุมของสัตว์ร้ายมีเสือเป็นต้น ก็ไม่เคยเจอเสือ แม้เสือก็คงจะทราบนิสัยเราซึ่งเป็นคนขี้ขลาดหวาดกลัว เสือก็เลยกลัวเรา ไม่กล้าเจอกันในสถานที่และกาลเช่นนั้น ทั้งนี้เพราะความรักชีวิตมีขนาดไหน ความตะเกียกตะกายเพื่อหนีภัยก็มีขนาดนั้น

ถ้าเรารักสงวนจิตใจ เราไม่อยากให้สิ่งที่เป็นภัยต่อใจ ฉุดลากไปเพื่อการเกิดการตายไม่มีจบสิ้น เช่นเดียวกับไปพบเสือ และไม่ยอมตัวให้เสือกินเปล่าแล้ว ก็ควรทำความพยายามตะเกียกตะกายเพื่อแหวกว่ายออกจากกองทุกข์ดังกล่าวมา เพราะไม่มีอะไรที่จะ

น่าสงสัยแล้วในโลกนอกโลกใน ทั้งโลกท่านโลกเรา ถ้ายังสงสัยไม่แน่ใจจะไปเที่ยวสอบถามโลกไหนก็ไปถามลองดู หรือจะไปสอบถามนายยมบาลก็ได้ เขาคงจะบอกเรื่องความยุ่งยากเกี่ยวกับหน้าที่คอยจดทะเบียนบัญชีของคนของสัตว์ที่ทำดีทำชั่ว เกิด ๆ ตาย ๆ ซึ่งเป็นเรื่องทุกข์ยุ่งไปหมด หรือเขาอาจจะไม่มีเวลาคุยอะไรกับเรามากนักก็ได้ เพราะหน้าที่เขากว้างขวางและยุ่งมากยิ่งกว่าโลกของเราเสียอีก เนื่องจากคนและสัตว์ในสามภพตกอยู่ในความรับผิดชอบเของเขา จะต้องคอยลงทะเบียนบัญชีและอื่น ๆ อีก

เพียงโลกมนุษย์เราก็พอจะสอบถามได้ความชัด ในเรื่องทุกข์ที่มีประจำอยู่ทุกสัตว์ทุกบุคคล เช่นไปถามคนจน เขาก็จะบอกว่าเป็นทุกข์เพราะความจนบังคับ ทั้งติดหนี้สิน เขาพะรุงพะรังยุ่งไปหมด เขามาทวงหนี้สินแทบทุกวัน ทั้งข้าวจะรับประทานก็ไม่มี ไปถามคนมั่งมีก็จะบอกว่า ทุกข์เพราะการงานมากไม่มีเวลาพักผ่อน หาเวลาเป็นตัวของตัวแทบไม่ได้ในวันคืนหนึ่ง ๆ ทั้งรายรับรายจ่ายยุ่งไปหมด จะหาใครทำแทนก็ไม่ได้ เพราะเป็นเรื่องสำคัญเราต้องทำเอง และติดแจอยู่กับงานนี้ตลอดเวลา ไปไหนไม่ได้

บางครั้งนั่งหลับคาโต๊ะก็มี เพราะเวลาพักผ่อนไม่เพียงพอ เนื่องจากงานติดต่อกันอยู่ตลอดสาย ทั้งงานในบ้าน ทั้งงานนอกบ้าน ทั้งงานใกล้และงานไกล ตลอดสินค้าที่ส่งมาจากที่ต่าง ๆ ทั้งในและนอกประเทศ เราเป็นผู้รับผิดชอบทุก ๆ สิ่งและทุก ๆ แขนงของงาน บางวันถึงกับรับประทานไม่ได้และนอนไม่หลับ ต้องใช้ความคิดมาก เพราะงานมาก เงินมาก ไหลเข้ามารวมอยู่ที่เราเป็นผู้รับผิดชอบคนเดียว ฉะนั้นเรื่องมันจึงยุ่งอยู่อย่างนี้

ตามธรรมดาแล้วนี้เป็นงานอาชีพซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่ทั่วโลกต้องทำกัน เพราะธาตุขันธ์มีด้วยกันทุกคน ทั้งต้องอาศัยสิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องบำรุงเป็นประจำ จะขาดไปไม่ได้ ถ้าขาดสิ่งเหล่านี้โลกต้องสลายตั้งอยู่ไม่ได้ ถึงเช่นนั้นคนเรายังบ่นกันทั่วโลก ไม่มีที่ไหนจะไม่บ่นเกี่ยวกับเรื่องการงาน ไม่ค่อยจะได้ยินว่า ฉันจน ฉันสบาย เพราะไม่ต้องเป็นภาระกับสมบัติเงินทองและสิ่งต่าง ๆ มากมายนัก และฉันมีเงินทองมากฉันอยู่สบาย สามีก็ถูกอกถูกใจ ภรรยาก็ถูกอกถูกใจ ลูกหญิงลูกชายก็ถูกอกถูกใจ ญาติมิตรเพื่อนฝูงถูกอกถูกใจ ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับฉันเป็นที่ถูกอกถูกใจทั้งนั้น

แต่มักจะได้ยินแต่บ่นกันทั้งนั้น ไม่ว่าคนจน คนมี คนโง่ คนฉลาด ไม่ว่าหญิง ไม่ว่าชาย ไม่ว่านักบวชและฆราวาส พวกเรารู้ทุกข์ รู้เพียงขั้นบ่นกันเท่านั้น ฉะนั้น ใครจึงบ่นกับทุกข์อยู่ทุกแห่งทุกหน ทั้งคนมี คนจน ทั้งคนโง่ คนฉลาด ทั้งในวัด นอกวัด ทั้งในบ้าน

นอกบ้าน ทั้งในเมือง นอกเมือง ทั้งเมืองเล็ก เมืองใหญ่ ทั้งในประเทศและนอกประเทศ ทั้งประเทศเล็ก และประเทศใหญ่ ทั่วโลกบ่นเหมือนกันหมด

แต่พระพุทธเจ้าท่านรู้ถึงความจริงของทุกข์ รู้ฐานที่เกิดของทุกข์ และรู้วิธีรื้อถอนสาเหตุให้เกิดทุกข์ทั้งภายในภายนอก ท่านจึงสามารถดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง ไม่มีการบ่นให้ทุกข์ดับไปเฉย ๆ ทั้ง ๆ ที่ไม่ทำการแก้ไขและรื้อถอน ฉะนั้นท่านจึงสอนโลกด้วยโลกวิทู (ความรู้แจ้งโลก) โดยความองอาจกล้าหาญ ไม่มีความสะทกสะท้านในการสั่งสอน เพราะท่านรู้โลกชัด ทั้งโลกนอก โลกใน ทั้งธรรมนอกและธรรมใน ด้วยพระปัญญาอันแหลมคมอย่างยิ่ง

พวกเราเหยียบย่ำกันไป เหยียบย่ำกันมา ก็ไม่ทราบว่าของดี ของชั่วคืออะไร เช่นเดียวกับผู้ไม่มีความฉลาดในการค้นแร่แปรธาตุ แม้จะเดินเหยียบย่ำไปมาอยู่ตลอดกาล ก็ไม่รู้ว่าอะไรเป็นแร่และเป็นธาตุชนิดไร แต่ผู้มีความรู้ความฉลาดในทางนี้ เพียงเดินไปเท่านั้น เขาก็รู้ว่าที่นั่นมีแร่ชนิดนั้น แม้จะเป็นคนเหมือนกัน แต่มันต่างกันที่มีความฉลาดแหลมหลักต่างกัน นี้พวกเราก็นั่งทับ นอนทับความดี ความชั่วอยู่ตลอดเวลาอกาลิโก ก็ไม่ทราบว่าจะเลือกเฟ้นเอาอะไร จึงเลยยกเอาหมดทั้งรัง รับกันหมดทั้งเปลือก สุขบ้างทุกข์บ้างก็ยอมทนเอา

วันนี้ได้อธิบายเรื่องทุกข์ให้บรรดาท่านผู้ฟังทราบ ตามเรื่องของทุกข์ที่มีอยู่กับตัว โปรดนำไปพิจารณาและบำเพ็ญตนเต็มสติกำลังความสามารถ อย่าลดละความเพียรพยายาม จะได้มากหรือน้อยเป็นสมบัติของเรา เพราะของดีแม้จะมีน้อยก็ดี ยิ่งมีมากก็ยิ่งดีมาก และใครก็ต้องการ เช่นบ้านดีแน่นหนามั่นคงและสวยงาม ใครก็ชอบ ที่ดินดีมีราคาแพงจะปลูกบ้านเรือนก็ดี จะทำเป็นสวน เป็นนาก็ดี ใครก็ชอบ เด็กดีมีความเชื่อฟังผู้ปกครองเรียนหนังสือดี ไม่ชอบเที่ยวเตร็ดเตร่ ไม่เป็นคนผลาญทรัพย์ ชอบประหยัด หัดนิสัยให้ตรงต่อเวลา ผู้ปกครองก็ชอบ ผู้หญิงดี ประพฤติตัวสมศักดิ์ศรีของหญิง ไม่เป็นคนชอบเที่ยวและชอบเกี้ยวผู้ชายใครก็ชอบ

สรุปความแล้ว ทุกสิ่งถ้าเป็นของดีมีประโยชน์แล้ว ใครก็ชอบกันทั้งโลก ดังนั้น จงพยายามดัดแปลงตนให้ดี หากยังไม่พ้นจากวัฏสงสารในวันนี้ วันหน้าก็จะได้อาศัยความดีเหล่านี้เป็นเครื่องพยุงในภพนั้น ๆ จึงมีความสุขความเจริญในภพชาติที่ตนอาศัย เหมือนคนเดินทางมีเครื่องป้องกันตัว แดดร้อนแต่มีเครื่องปกปิดกายก็พอบรรเทาทุกข์ไปได้ ไม่ร้อนแผดเผาเสียทีเดียว การท่องเที่ยวในวัฏฏะก็ต้องอาศัยบุญวาสนาบารมีที่เคยสร้างมา

เป็นเครื่องปกป้องกำบังทุกข์ทั้งหลาย ไม่ให้ทุกข์ทรมานจนเกินไป พอมีทางหายใจได้บ้างในภพชาติหนึ่ง ๆ ไม่รับแบกหามเอาทุกข์ทั้งโลกธาตุเสียแต่ผู้เดียว

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศนานี้ จึงขออาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัยมาอภิบาลคุ้มครองท่านทั้งหลาย ในอิริยาบถทั้งสี่ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน จงมีคุณพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ตามรักษา และขอให้เป็นผู้มีโอกาสวาสนาอำนวย ได้บำเพ็ญคุณงามความดีตลอดไปโดยความสะดวก จนถึงแดนแห่งความสมหวังโดยทั่วกันเถิด

<<สารบัญ

เทศน์อบรมฆราวาส ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๐๘

ความงามแห่งธรรม

พระศาสนาถ้าจะเทียบทางด้านวัตถุ ก็เหมือนน้ำที่สะอาดสำหรับซักฟอกสิ่งสกปรกทั้งหลายให้กลายเป็นของสะอาดขึ้นมา ใจจึงเทียบกับวัตถุที่ไม่สะอาด คือมีความเศร้าหมองอยู่ภายในตัว เพราะอาศัยความคลุกเคล้ากับอารมณ์ที่สกปรก การทำใจให้สกปรกนั้น เรามีทางทำได้ด้วยกัน ไม่ว่าสัตว์บุคคลและชาติชั้นวรรณะใด เพราะทางนี้เป็นทางที่เคยชินของจิตมาแล้ว ทางนี้จึงเป็นทางสะดวกราบรื่นของจิตและอารมณ์ที่โสมมทุกประเภท ถ้าเทียบกับทางภายนอกก็เหมือนทางที่มีผู้คนสัญจรไปมาตลอดเวลา ไม่รกรุงรัง เพราะอาศัยการเหยียบย่ำผ่านไปมาอยู่เสมอ ทางที่มาของมลทินผ่านเข้าออกระหว่างจิตกับอารมณ์ ย่อมมีความเตียนและราบรื่นเช่นเดียวกัน โดยมีจิตเป็นสถานที่อยู่อาศัย มีจิตเป็นสถานที่เกี่ยวข้อง อารมณ์กับจิตจึงเป็นไปด้วยกันอย่างง่ายดาย

แต่อุบายวิธีซักฟอกใจให้เป็นไปเพื่อความสะอาดผ่องใส เป็นที่เย็นใจน่าดูน่าชมแก่ตน และระบายออกมาทางกาย วาจา ให้เป็นที่น่าดูน่าชมของคนอื่นนั้น ต้องมีครู มีอาจารย์เป็นผู้คอยแนะนำสั่งสอน ให้รู้ทั้งทางถูกและทางผิด ดังนั้น ธรรมจึงเป็นเหมือนเครื่องซักฟอกที่ดีเยี่ยม ซึ่งออกจากพระทัยอันบริสุทธิ์ของพระพุทธเจ้าผู้เป็นเจ้าของแห่งธรรม และทรงนำมาประกาศสอนบรรดาสัตว์ให้รู้ทางดำเนิน อันเป็นไปเพื่อความเกษมเป็นขั้น ๆ โดยแนะนำอุบายวิธีต่าง ๆ ตามควรแก่อุปนิสัยของผู้มาอบรมศึกษา

ในขั้นเริ่มแรกแห่งการสั่งสอน ทรงแนะนำด้วยพระองค์เอง จนเห็นผลประจักษ์แก่ผู้มาศึกษาและปฏิบัติด้วยเป็นขั้น ๆ แห่งธรรม ตลอดถึงขั้นบรรลุเป็นสาวกอรหันต์ขึ้นมาในวงแห่งธรรมเป็นจำนวนมากพอสมควรแล้ว จากนั้นก็ทรงมอบให้สาวกทำหน้าที่สั่งสอนช่วยบ้าง ทรงสั่งสอนเองบ้าง มีการถ่ายทอดมาเป็นลำดับจนถึงครูอาจารย์ซึ่งสมควรจะเป็นที่ยึดเหนี่ยวน้ำใจประชาชนด้วยหลักปริยัติ ปฏิบัติ และความรู้ภายในใจถ่ายทอดมาถึงพวกเรา

ใจที่ได้รับการซักฟอกด้วยการบำเพ็ญคุณงามความดี ตามพระโอวาทธรรมของพระพุทธเจ้า จึงกลายเป็นใจที่นิ่มนวลแก่ตนเอง จะคิดปรุงเกี่ยวกับการงานทุกด้าน จะพูดจาพาที กิริยามารยาท ความเคลื่อนไหวทุกอาการ เป็นกิริยาที่น่าดู น่าชมไปตาม ๆ

กัน ฉะนั้น นักปราชญ์มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น จึงนิยมการฝึกฝนอบรมตนมากกว่าสิ่งอื่น ๆ เพราะเล็งเห็นว่าใจเป็นรากฐานสำคัญของงานทุกชิ้น ไม่ว่างานทางโลกหรือทางธรรม มีใจเป็นผู้รับผิดชอบทั้งนั้น งานทุกชิ้นจะสำเร็จขึ้นมาในลักษณะใด ย่อมเป็นเครื่องส่อถึงใจผู้เป็นเจ้าของงานเสมอ

ใจท่านเปรียบเหมือนเนื้อผ้าที่คอยจะสกปรกได้อย่างง่ายดาย เจ้าของต้องคอยระวังรักษาความสะอาดอยู่เสมอ ลักษณะของจิตก็คอยจะคลุกเคล้าด้วยอารมณ์เครื่องเศร้าหมองอยู่ตลอดเวลา จึงทำให้โลภ ให้โกรธ ให้หลง บ่อย ๆ จนตามรู้ไม่ทัน แต่เมื่อได้รับการอบรมด้วยวิธีต่าง ๆ ตามแนวทางแห่งธรรมที่ชี้บอกไว้ ใจก็ค่อยหายพยศและมีความสง่าราศีขึ้นมา คอยฟังคำสั่งเราบ้าง ไม่ค่อยผาดโผนโลดเต้นเหมือนที่ยังไม่ได้รับการอบรม และใจเป็นสิ่งสำคัญกว่าวัตถุภายนอกอีกมากมาย จึงจำต้องมีการอบรมเสมอ

แต่การอบรมจิตย่อมมีการฝ่าฝืนธรรมดาของจิตที่เคยเป็นมาอยู่บ้าง คำว่าธรรมดาหมายถึงสิ่งที่เคยมีเคยเป็นและเคยชินมาแล้ว จิตที่เคยเป็นมาจนไม่ทราบความผิด ถูก ชั่ว ดีของตน เพราะความไม่สนใจสังเกต เนื่องจากความเคยชินมาอย่างนั้นเป็นนิสัย นี่เรียกว่าธรรมดา แต่การฝึกหัดดัดแปลงใจให้ผิดจากเรื่องธรรมดา ความคิดธรรมดา การกระทำธรรมดานั้นเป็นการลำบากอยู่บ้าง จะอย่างไรก็ดีเราอย่าลืม **พุทฺธ สรณ คจฺฉามิ** ซึ่งเป็นองค์แห่งสรณะอันประเสริฐของเรา พระองค์ทรงบำเพ็ญมาก่อนด้วยความฝ่าฝืนตั้งแต่ต้นเป็นลำดับมา ไม่ทรงปล่อยไปตามกระแสของใจที่มีความอยากเป็นประจำ ตลอดอุบายต่าง ๆ ที่ทรงนำมาแก้ไขดัดแปลงพระองค์จนสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมา ก็เป็นเรื่องฝืนคติธรรมดาที่จิตเคยเป็นมาทั้งนั้น

การตัดสินใจสละตำแหน่งหน้าที่จากความเป็นกษัตริย์ อันเป็นพระเกียรติสูงสุด การเสด็จออกจากปราสาท การพลัดพรากจากพระชายาและพระโอรส พระชนก ชนนี ไพร่ฟ้าประชาชี ตลอดจนพระราชสมบัติทั้งแผ่นดิน ทำไมจะไม่เป็นการฝ่าฝืนคติธรรมดาเล่า ต้องเป็นการฝ่าฝืนอย่างยิ่ง และฝ่าฝืนจนสลบไสลไปในบางครั้ง เพราะอำนาจความมุ่งหวังเต็มพระทัยในความพ้นทุกข์ และมุ่งหวังจะรื้อขนสัตว์ซึ่งเป็นสมบัติอันมีค่ามาก มีพระชายาและพระโอรส เป็นต้น ให้ตามเสด็จสู่ธรรมอันเป็นแดนเกษม จึงทรงฝืนพระองค์อย่างเต็มที่ โดยไม่ทรงอาลัยและเสียดายในชีวิตว่าจะเป็นหรือจะตาย และทรงฝืนจนโลกสะเทือนไปหมดทั้งแผ่นดิน

ฝืนในอันดับต่อไป คือฝืนใจไม่ให้คิดเป็นอารมณ์ห่วงใยในพระราชฐานบ้านเมืองที่เคยปกครองมา มีพระชายาและพระโอรสเป็นต้น ไม่ให้มีความเกาะเกี่ยวกังวลพระทัยในเวลานั้น ทรงมุ่งหน้าต่อความเพียรเพื่อตรัสรู้ แม้จะทรงมีความลำบากอย่างมากมายในการอยู่ การไป การเสวย การนุ่งห่ม การหลับนอน ซึ่งไม่เคยประสบมาอย่างนั้น จำเป็นก็ต้องฝืน อยู่ไม่สบายก็ฝืนอยู่ นั่งไม่สบายก็ฝืนนั่ง นอนไม่สบายก็ฝืนนอน การเสวยไม่สะดวกก็จำต้องฝืน หลับตาเคี้ยว หลับตากลืน เพราะสิ่งทั้งนี้มิใช่เป็นสิ่งที่กษัตริย์เคยทรง จึงเป็นเรื่องฝืนไปหมดทุกอาการและทุกสิ่งที่มาเกี่ยวข้องกับพระองค์

และยังฝืนใจไม่ให้คิดปรุงเรื่องราวที่เคยเป็นมา ซึ่งจะก่อความกังวลให้ทรงท้อถอยความเพียร ทรงปลอบโยนและข่มขู่ใจ ให้มีความอุตส่าห์พยายามและเข้มแข็งทางด้านความพากเพียรไม่ยอมให้ลดละ แม้การอดพระกระยาหารไม่ทรงเสวยถึง ๔๙ วันก็ยังทรงสามารถทำได้ ซึ่งคนสมัยนั้นและสมัยใดบ้าง จะสามารถฝืนร่างกายและใจทำได้เหมือนอย่างพระองค์ท่าน ประวัติเช่นนี้มีพระองค์ผู้เดียวเท่านั้นทรงทำได้ และมีพระประวัติรอดตายมาให้โลกได้เป็นขวัญใจ ให้ระลึกถึงท่านทั่วดินแดน การบำเพ็ญเพียรทุกประโยคของพระองค์ปรากฏว่าฝืนใจทั้งนั้น แม้เช่นนั้นก็ไม่ทรงท้อพระทัยที่จะถอยพระองค์เสด็จกลับเข้าสู่พระราชฐานบ้านเมือง ให้กิเลสที่ครอบงำพระทัยหัวเราะเยาะและเป็นผู้จับจองวัฏฏะ คือ ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย อีกต่อไป

ที่กล่าวมาทั้งนี้เป็นประวัติของ **พุทฺธ สรณ คจฺฉามิ** ของพวกเรา ท่านฝืนพระทัยท่านอย่างนั้น มิใช่เป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมาแบบวาดมโนภาพเอาเฉย ๆ คือ พอนึกอยากจะเป็นเท่านั้น ก็เป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมา ถ้าเป็นเช่นนั้นพระพุทธเจ้าก็มีอยู่ทุกแห่งทุกหน แม้สัตว์ดิรัจฉานบางประเภทก็คงมีโอกาสเป็นพระพุทธเจ้าได้ ในขณะที่คิดอยากจะเป็นไม่ว่าแต่มนุษย์ที่มีความคิดสูงกว่าสัตว์เลย ที่ไม่เป็นได้เช่นนั้นก็เพราะธรรม มีความเสมอภาคต่อสิ่งที่เป็นฐานะและ อฐานะ โลกจึงมีคนดี คนชั่ว สัตว์ดี สัตว์ชั่ว ไปตามกรรมของตนที่ทำไว้ไม่ปีนเกลียวกัน

กิเลสและบาปธรรมมีความเกรงกลัวอำนาจคนที่ฝืนคติธรรมดา เช่นพระพุทธเจ้าของเรา พอพระองค์เริ่มฝืน กิเลสก็เริ่มเป็นเดือดเป็นแค้น และเริ่มขยับขยายที่อยู่อาศัย เริ่มย้ายครอบครัวผัวเมียยุ่งไปตาม ๆ กัน พอพระองค์ฝืนเต็มที่กิเลสก็ร้อน เพื่อหาทางออกเต็มที่ เมื่อถึงขั้นตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมา กิเลสตั้งอยู่บนพระทัยไม่ได้ ก็แตกกระจัดกระจาย หลงลูก หลงแม่ หลงผัว หลงเมียกันยุ่งไปหมด เพราะหาทางออกและหลบภัยจากมหาสติมหาปัญญา อันเป็นเหมือนวัตถุเครื่องทำลายที่ทันสมัย

ไม่มีกิเลสตัวใดจะสามารถฝืนเอาชีวิตแลกสติปัญญาปรมาณู ทนตั้งอยู่บนพระทัยได้ต่อไป กิเลสทุกประเภทต่างก็หลุดลอยออกจากพระทัยโดยสิ้นเชิง ยังคงเหลือแต่พุทธะอันเด่นดวง ซึ่งเป็นมิ่งขวัญของพระองค์ผู้กล้าตายในสงคราม ทรงสละทุกสิ่งทุกอย่างก็เพื่อธรรมดวงนี้เท่านั้น ครั้นแล้วก็สมพระประสงค์ และเป็นพระพุทธเจ้าที่สมบูรณ์ขึ้นมา ให้เป็นมิ่งขวัญของโลกในลำดับต่อมา

ดังนั้นเราผู้เป็นพุทธบริษัทที่จัดว่าเป็นลูกศิษย์พระตถาคต ผู้ปรากฏเด่นทางความเพียรและบริสุทธิ์ในพระทัย เวลาประกอบความพากเพียรไปถึงที่คับแคบและจนมุม จึงไม่ควรจะหาทางออกด้วยความท้อถอย อันเป็นทางมัดตนเองโดยไม่รู้สึก เพื่อเป็นหลักชัยโปรดระลึกถึงท่าน ทั้งการดำเนิน วิธีดำเนิน และการฝืนคติธรรมดา ว่าท่านทรงทำอย่างไรบ้าง จึงได้ชัยชนะมาสั่งสอนพวกเรา ท่านมีความลำบากยากเย็นเข็ญใจแค่ไหน อย่าเห็นเพียงว่า การประกอบคุณงามความดีเพียงเล็กน้อยเท่านั้น แล้วเข้าใจว่าตนมีความขยันหมั่นเพียร และมีความกล้าหาญยิ่งกว่าครูคือศาสดา

ถ้ามีความคิดไปทำนองนั้นแสดงให้เห็นว่า เราจะเป็นผู้ท้อถอยความเพียร และด้อยในการดัดแปลงตนเองด้วยความเข้มแข็ง ทำอย่างไรจึงจะเป็นไปเพื่อความเข้มแข็งและก้าวหน้า เพื่อตามเสด็จพระพุทธเจ้าให้ทัน นั่นแลเป็นความคิดที่ดีและหน้าที่อันเหมาะสมแก่เรา ผู้เป็นพุทธบริษัทถือพระพุทธเจ้าเป็นครู ตามที่เห็นในพระประวัติซึ่งได้นำมากล่าวบ้างแล้ว รู้สึกว่าเป็นคติตัวอย่างแก่โลกได้อย่างสมบูรณ์ ไม่มีทางจะตำหนิได้แม้แต่น้อย ส่วนเรายังไม่มีถึงขนาดนั้น ไหนจะถือว่าตนเก่งกล้าสามารถยิ่งกว่าครู เราต้องย้อนจิตมาสอนตนอย่างนี้บ้าง จะมีแก่ใจทำความเข้มแข็งต่อการดำเนิน เพื่อความปลดเปลื้องสิ่งที่เคยทำการกีดขวางต่อใจมานาน ให้ลดน้อยหรือสิ้นไปทุกระยะ

การงานเพื่อปลดเปลื้องถอดถอนตัวให้ขึ้นจากหล่มลึก แม้จะยากลำบากขนาดไหน ไม่ควรไปยึดถือสิ่งนั้นมาเป็นอุปสรรคต่อใจ ผู้กำลังมุ่งหวังต่อความสุขสมบูรณ์ จะเป็นการตัดหนามกั้นทางตนเอง จนหาทางเดินเพื่อความพ้นทุกข์ไปไม่ได้ ต้องพยายามแหวกขวากหนามที่มีอยู่ในหนทางและสองฟากทางออกเป็นลำดับ ด้วยความขยันหมั่นเพียร เราอยู่ที่ไหนไม่ว่าในบ้านหรือในป่า การบำเพ็ญคุณงามความดีมีทางทำได้ โอกาสวาสนามีการอำนวยแก่ผู้มีความมุ่งมั่นต่อธรรมอยู่เสมอ แต่โอกาสวาสนานั้นจะไม่อำนวยสำหรับบุคคลผู้ชอบตีตนตายก่อนเป็นไข้ ผู้ตำหนิติโทษตนเองโดยไม่มีเหตุผล และยังจะเป็นการเปิดทางให้ความท้อแท้อ่อนแอ เข้ามาเป็นเจ้าเรือนบนจิตใจมากขึ้น แล้วจะหาโอกาสวาสนาอำนวยไม่ได้ตลอดกาล

ผู้ตั้งใจจะดำเนินตามหลักธรรมของพระพุทธเจ้า ต้องคำนึงถึงทางดำเนินของพระองค์และพระธรรมที่ปรากฏเป็น **ธมฺโม ปทีโป** มีความสว่างไสวเหนือสิ่งใด ๆ ในโลก ธรรมนี้ก็เกิดขึ้นจากการฝึนคติธรรมดาของพระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลาย ซึ่งต้องตามเสด็จพระพุทธเจ้าด้วยปฏิปทาเครื่องดำเนินแบบเดียวกัน ไม่ว่าจะยากหรือง่าย แต่มีความเพียรเป็นที่ตั้งในกิจการที่เห็นว่าชอบธรรม จนเป็นผลสำเร็จได้ ฉะนั้น ทั้งสามรัตนะจึงเป็นที่ยึดเหนี่ยวใจของสัตว์โลกได้ในขั้นมหาอุดมมงคล

ใจของสามัญชนทั่ว ๆ ไป ถ้าพูดถึงความดื้อดึงต้องเป็นจิตที่ดื้อดึงเช่นเดียวกัน ไม่ว่าจิตผู้หญิง ผู้ชาย นักบวชและฆราวาส เพราะมีสิ่งส่งเสริมอยู่ภายในให้แสดงตัวออกมาเป็นความดื้อดึงแข็งกระด้างเหมือนกัน ไม่ว่าจิตใครที่ปรากฏเป็นรูปร่างขึ้นมาเช่นเราเช่นท่านแล้ว จะกลายเป็นจิตที่บอกง่ายสอนง่าย และมีการสั่งสมอบรมคุณงามความดีใส่ตัวโดยไม่ต้องมีการบังคับบัญชา พาจัดพาทำอะไรทั้งนั้น แต่เป็นไปเองโดยลำพังตัวเองอย่างนี้ จะหาไม่เจอเลยในแหล่งแห่งไตรโลกธาตุ

แม้จะเป็นผู้มีนิสัยวาสนาเบาบางมากเพียงไรก็ตาม เบื้องต้นต้องอาศัยการฝึกหัดอบรมด้วยกันทั้งนั้น จึงจะเป็นไปได้ ไม่เช่นนั้นก็ไม่ต้องมีครูมีอาจารย์ต้องคอยชี้แจงสั่งสอนให้เหน็ดเหนื่อยเปล่า เฉพาะผู้แสดงแล้วถือว่าการสอนคนให้เป็นคนที่ดีและการสอนพระให้เป็นพระที่ดีนี้ เป็นภาระหนักอย่างฝังลึกทีเดียว เพราะผู้มาศึกษาอบรมด้วยมีความรู้สึกในแง่หนักเบาต่างกันเป็นราย ๆ ไป การสั่งสอนจึงจะทำแบบนายสานายมาไม่ได้ ผู้มารับการศึกษาจะไม่ได้รับประโยชน์เท่าที่ควรจะได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ จำต้องเป็นภาระอยู่กับผู้ให้การอบรมสั่งสอนโดยดี

ฉะนั้นการฝึกฝนตนตามนัยที่ครูอาจารย์อธิบายให้ฟังแล้ว จึงควรถือเป็นภาระของตัวอย่างไม่สนใจหาผู้เปลี่ยนตัว เพราะไม่ใช่งานซึ่งจะทำแทนกันได้ แม้จะยากหรือลำบากเพียงไร ก็เป็นงานจำเป็นสำหรับเราโดยเฉพาะ งานที่จะก้าวไปเพื่อความพ้นทุกข์ตามเสด็จพระพุทธเจ้านี้ เป็นงานที่มีเกียรติสำหรับเรา และเป็นงานตัวอย่างของโลกและธรรมทั่ว ๆ ไป เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าที่ทรงบำเพ็ญมาจนสำเร็จเต็มภูมิแล้ว ยังเป็นบุคคลตัวอย่างของโลกให้ถือเป็นแบบฉบับตลอดถึงสมัยทุกวันนี้ ไม่เคยล้าสมัยและจืดจางตลอดมา

เราผู้เป็นลูกของท่านผู้กล้าหาญจึงควรเอาแบบอย่างจากครูมาใช้ อย่ามีความอิดหนาระอาใจต่อความเพียร จิตถ้าได้รับการบำรุงจากความเพียรเสมอแล้ว ต้องขยับตัวขึ้นไปเป็นลำดับไม่มีวันจะถอยกลับลงมา วันนี้รู้เรื่องของตัวขนาดนี้ วันนี้มีอารมณ์

เกี่ยวข้องใจเท่านี้ และได้ใช้ความเพียรพยายามรู้และแก้ไขกันได้ขนาดนี้ วันหน้ารู้อารมณ์ประเภทนั้น และทำการแก้ไขกันได้เท่านั้น ๆ และมีความเพียรสืบต่อกันไปทุกวันและเวลา กิเลสอาสวะจะมีกำลังก่อตัวมาจากที่ไหนบ้าง พอจะมากลุ้มรุมใจของผู้มีความเพียรให้หนาแน่นขึ้นไป มีแต่นับวันจะน้อยลงเป็นลำดับเท่านั้น นอกจากผู้ไม่สนใจจะอบรมดัดแปลงตนเองเท่านั้น นั้นเป็นคนหาประมาณมิได้ คือเป็นคนไม่มีเขตแดน อย่าถือเอามาเป็นคติตัวอย่าง จะทำให้ด้อยลงในทางความเพียรและมีทางเสียไปด้วย

ผู้เป็นคนดีมีคติประจำตน จะเป็นหญิง เป็นชาย เป็นนักบวชหรือฆราวาส โปรดยึดเอามาเป็นคติทันที แม้ที่สุดมองเห็นใบไม้ร่วงหล่นลงจากขั้วของมัน ก็ให้ยึดเอามาเป็นธรรมเครื่องพร่ำสอนตน โดยถือว่ากิริยาที่ใบไม้ร่วงลงมานั้นคือ ความหมดกำลังที่จะตั้งอยู่ได้ จึงร่วงโรยลงไปเช่นนั้น ชีวิตของมนุษย์และสัตว์ก็ย่อมมีสภาพเช่นเดียวกัน มีความทุกข์และความแปรปรวนประจำตน เรื่องสภาพของธาตุขันธ์เคยเป็นเช่นนั้นตลอดมา ใครจะรู้หรือไม่รู้ก็เป็นอยู่อย่างนั้น สภาพเหล่านี้ตั้งอยู่เหนือโลกธรรมทั้งหลาย ไม่เคยเป็นไปตามการตำหนิติชม และคำอ้อนวอนของผู้ใดทั้งนั้น

และเรื่องเช่นนี้เคยมีประจำอยู่ทั่วไป ไม่ว่าจะเป็นสภาพใดที่อยู่ในวงสมมุติ ย่อมมีทางเดินสายเดียวกัน ไม่มีผู้ใดมีอำนาจราชศักดิ์ จะก้าวเดินทางสายแปลกจากโลกไตรภพนี้ไปได้ นอกจากท่านผู้บริสุทธิ์โดยสิ้นเชิงแล้วเท่านั้น จะไม่เดินทางสายสมมุติที่โลกเดินกัน ผู้ใช้ตามความไตร่ตรองด้วยปัญญาไปที่ไหนมีแต่ธรรมโอสถเครื่องแก้ใจทั้งนั้น เพราะความรับสัมผัสจากสิ่งต่าง ๆ เตือนอยู่เสมอทั้งวันทั้งคืน ยืน เดิน นั่ง นอน ตรงกับท่านว่า ฟังธรรมในหลักธรรมชาติ ได้ฟังตลอดเวลาไม่มีขาดวรรคขาดตอน ไม่เหมือนพระท่านเทศน์ให้ฟังบนธรรมาสน์

ก็พวกเรามีศาสดาเป็นครูสอนอยู่แล้วทุกบททุกบาท ท่านตรัสไว้ในธรรมนับได้ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ส่วนที่เป็นปลีกย่อยไม่อาจคณานับ ทั้งนี้ล้วนเป็นอุบายวิธีที่สอนเราทั้งนั้น เพราะเรื่องทุกสิ่งทุกอย่างมีอยู่กับเรา ธรรมทั้งหมดจึงมาเกี่ยวข้องกับเรา ถ้าเรามีโอปนยิโก น้อมมาปฏิบัติดัดแปลงตนเองให้เป็นไปตามพระโอวาทที่พร่ำสอนแล้ว ย่อมมีทางเล็ดลอดจากทุกข์ไปได้เป็นลำดับ ฉะนั้น สติปัญญาที่เราไตร่ตรองดูเรื่องภายนอกภายใน จึงควรให้แนบสนิทกับใจ เรื่องของทุกข์ก็มีทั้งทุกข์ข้างนอก มีทั้งทุกข์ข้างใน มีทั้งทุกข์ของท่านและทุกข์ของเรา และทุกข์ของสัตว์แต่ละประเภทเต็มไปหมด ล้วนเป็นเรื่องของทุกข์คือความบีบคั้นอันเดียวกัน

สัตว์และคนแสดงกิริยาต่าง ๆ ออกมาให้เราเห็นว่าเขาเป็นทุกข์ ก็เพราะความทนตัวอยู่ไม่ไหวนั่นเอง สัตว์ก็แสดงกิริยาของสัตว์ คนก็แสดงกิริยาของคนตามประเภทของตน ก็เมื่อเรื่องของทุกข์ประกาศตัวอยู่ทั้งข้างนอกและข้างใน ทำไมจะไม่รู้ไม่เห็น เพราะทุกข์เป็นของมีอยู่จริง ๆ ถ้าใช้ปัญญาไตร่ตรองอยู่บ้าง ก็ควรจะทราบตามเรื่องของทุกข์โดยลำดับ และยังทุกข์ที่เป็นส่วนละเอียดเข้าไปอีก คือทุกข์ทางใจ ถ้าสติปัญญายังไม่สามารถตามสอดรู้เข้าไปถึงตราบใด ทุกข์ก็แสดงตัวอยู่ตราบนรั้น เช่นเดียวกับเนื้อผ้าที่สกปรก ยังไม่ถูกฟอกให้ละเอียดทั่วถึง มลทินก็ย่อมมีทางเกาะอยู่ได้ จนกว่าจะถูกซักฟอกจนขาวสะอาดโดยทั่วถึงแล้ว มลทินก็ย่อมหมดไปฉะนั้น จิตที่ถูกซักฟอกด้วยปัญญาก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน

ฉะนั้นจึงควรทราบว่า ไม่มีจิตดวงใดจะพ้นวิสัยของการฝึกฝนทรมานจากความเพียรไปได้ อย่างไรก็ต้องเป็นจิตที่บริสุทธิ์ผ่องใสขึ้นมาตามส่วนแห่งการดัดแปลงของผู้มีความเพียรโดยไม่มีปัญหา ขออย่างเดียว คืออย่าเห็นความเพียรเครื่องรื้อถอนตนออกจากทุกข์เป็นกรวดเป็นทรายไปก็พอ จิตจะมีการทรงตัวอยู่ได้ ไม่ถูกพัดผันจากพายุ คืออารมณ์เครื่องยั่วยวนที่มาจากทิศต่าง ๆ ทั้งยังสามารถต้านทานลมพิษเหล่านี้ได้ด้วยอุบายของปัญญา อันมีความเพียรเป็นแม่แรงพาให้ยืนตัว

ทุกข์ สมุทัยที่เคยเป็นข้าศึกก็จะกลายมาเป็นหินลับสติปัญญาให้คมกล้าขึ้นเป็นลำดับ จนสามารถแยกตนออกจากทุกข์ได้ ทั้งทุกข์ทางกายและทุกข์ทางใจ หมดความเกี่ยวข้องกังวลในทุกข์ที่เคยซึมซาบกันมาเป็นเวลานาน แม้ยังเหลืออยู่ก็เพียงเศษแห่งทุกข์ที่มีประจำขันธ์ซึ่งไม่มีพิษสงอะไรเท่านั้น ทุกข์ประเภทนี้แม้พระพุทธเจ้าก็ต้องยอมรับเช่นเดียวกับสามัญชนและสัตว์ทั่ว ๆ ไป ไม่ทรงปฏิเสธ เพราะขันธ์อันเป็นเรือนรังดั้งเดิมของทุกข์ยังมีอยู่ จำต้องยอมรับกันไปจนกว่ากาลเวลาของคติธรรมดาจะตัดสินยุติลง ทุกข์ประจำขันธ์ก็เป็นอันหมดปัญหาลงในเวลานั้น ไม่มีทางสืบต่อภพชาติอีกต่อไป ใจที่บริสุทธิ์ก็กลายเป็นบรมสุขไปตามอนุปาทิเสสนิพพาน โดยไม่มีสมมุติใด ๆ ตามขัดแย้ง

ขอย้อนกลับคืนหาสัจจะสองข้างต้นอีกครั้ง เผื่อท่านผู้ฟังจะได้ตรวจตราตนเองกับสองสัจจะข้างต้นให้ละเอียดถี่ถ้วนอีกครั้งหนึ่ง คือตามหลักธรรมแล้ว ทุกข์ไม่ว่าทุกข์ทางกายและทุกข์ทางใจ ถ้าไม่มีสาเหตุทำให้เกิด แต่แสดงตัวขึ้นมาเฉย ๆ ย่อมเป็นไปไม่ได้ เช่น กายจะปรากฏทุกข์ขึ้นมา ต้องมีสาเหตุที่ทำให้เป็นส่วนบกพร่องของกายปรากฏขึ้นมา ทุกข์จำต้องปรากฏขึ้นมาตามจุดบกพร่องนั้น ๆ แม้ทุกข์ทางใจก็จำต้อง

แสดงขึ้นมาตามจุดบกพร่องของใจ ที่เรียกว่าความเลินเล่อเผลอสติ นี่เป็นจุดบกพร่องของใจที่ยังทุกข์ให้เกิดขึ้นได้

เมื่อสุข ทุกข์เกิดขึ้นตามสาเหตุดีชั่วเป็นหลักประกันอยู่แล้ว การตำหนิติชมในผลคือสุข ทุกข์ จึงไม่มีผลดีอะไรเกิดขึ้น นอกจากจะเป็นเรื่องส่งเสริมสมุทัยให้ทำการสั่งสมทุกข์เพิ่มขึ้นอีกเท่านั้น ฉะนั้นเพื่อดับทุกข์ให้ถูกตามทางมรรคปฏิปทา ผู้รับทราบทุกข์ที่เกิดขึ้นจึงควรจับทุกข์ขึ้นเป็นเป้าหมาย แล้วพิจารณาตามสาเหตุที่ให้เกิดทุกข์โดยรอบคอบด้วยปัญญา เช่นวันนี้เราไม่สบายใจ เพราะคิดถึงเรื่องอะไรจึงเป็นสาเหตุให้เกิดความไม่สบาย ไม่สบายใจกับสิ่งใดหรือกับผู้ใด เกิดขึ้นที่ไหน ขณะนี้ความไม่สบายตั้งอยู่ที่ไหน ตั้งอยู่กับอะไร ความไม่สบายนี้เป็นใครหรือเป็นของใคร

ท่านว่าความไม่สบายเป็นต้นนี้เป็นของจริงอันประเสริฐ มิได้เป็นของใครและเป็นของใครทั้งนั้น การใช้ปัญญาตามขุดค้นเข้าไปก็จะพบต้นเหตุอย่างชัดเจนว่า โรงงานผลิตทุกข์ คือใจที่ไม่มีสติ ไม่มีปัญญารักษาตน ปล่อยให้ความคิดปรุงอันเป็นฝ่ายสมุทัยสั่งสมทุกข์ขึ้นมา โดยไม่มีการต้านทานขัดขวาง ใจจึงได้รับความทุกข์อย่างไม่มีใครช่วยได้ ทุกข์มีสาเหตุเกิดขึ้นได้ดังที่กล่าวมานี้แล ฉะนั้น ผู้พิจารณาเพื่อดับทุกข์โดยชอบธรรม จึงควรใช้ปัญญาจดจ้องเข้าไปในจุดที่แสดงอาการกระเพื่อมอยู่ตลอดเวลา จุดนั้นเป็นที่เกิดขึ้นแห่งทุกข์และสมุทัยทั้งมวล และเป็นโรงงานใหญ่โตและแข็งแรงมั่นคงมาก ต้องทดสอบดูให้ละเอียดถี่ถ้วน ไม่เช่นนั้น จิตจะไปทำความสำคัญว่า สิ่งเหล่านั้นเป็นเราและเป็นของเราขึ้นมา ความสุขทุกข์ก็จะกลายเป็นเรา เป็นของเราขึ้นมาตาม ๆ กัน คำว่า ‘‘เรา’’ กับความคิดดี คิดชั่ว และสุข ทุกข์ก็จะเชื่อมเข้าเป็นอันเดียวกันจนหาทางแก้ไขไม่ได้

ฉะนั้น จงคอยสังเกตด้วยสติกับปัญญา ตามลำดับที่ความคิดดีหรือชั่วเกิดขึ้นภายในใจ ทั้งขณะตั้งอยู่และดับไป พร้อมทั้งการทราบต้นเหตุที่เกิดขึ้นของสิ่งเหล่านั้นไปในระยะเดียวกัน เช่น ความดีใจเสียใจเป็นต้นเกิดขึ้น จงจับจุดนี้แล้วขุดค้นหาสาเหตุที่เกิดขึ้น เรื่องความสุข ความทุกข์ที่เป็นผลซึ่งออกมาจากจุดเดียวกันก็จะดับไป แล้วเปลี่ยนสภาพขึ้นมาใหม่ ให้จิตตามรู้กันตามลำดับของเรื่องที่ยังไม่จบสิ้นลงโดยสิ้นเชิงยังจะได้คติที่สำคัญ ๆ จากการพิจารณาในเวลานั้นด้วย

วิธีดำเนินจิตต้องถือความสัมผัสและความกระเพื่อมของจิต เป็นเป้าหมายของการพิจารณา จิตจะแสดงตัวขึ้นมาอย่างไร เช่นแสดงเป็นความเสียใจและเศร้าหมองขึ้นมา อย่าตื่นเต้นตกใจไปตามอาการที่แสดงนั้น ๆ จงพิจารณาให้รู้โดยทั่วถึง ตามหลัก

สติปัญญาของผู้ต้องการทราบต้นเหตุแห่งเรื่องทั้งปวง ไม่ให้มีจุดบกพร่องต่อการพิจารณา ความเสียใจและเศร้าหมองเป็นสาเหตุมาจากสมุทัย ความดีใจและผ่องใสเป็นสาเหตุมาจากมรรค คือข้อปฏิบัติทั้งสองประเภทนี้ จงถือเป็นทางเดินของสติปัญญาต่อไป อย่าไปยึดเอาความเศร้าหมองและผ่องใสนั้นมาเป็นตน สติปัญญาจะหาทางเดินต่อไปไม่ได้ เนื่องจากความเศร้าหมองและความผ่องใส จะกลายเป็นเราขึ้นมาในระยะที่ไปยึดเขา เรากับเขาจะแก้กันไม่ตก เพราะความผ่องใสเราก็เสียดายและรักสงวน ส่วนความเศร้าหมองเราก็เกลียดชัง ความเกลียดชังก็เป็นเรื่องของเรา แม้เราไม่ชอบความเศร้าหมอง แต่เรากลับชอบความเกลียดชัง จึงถือความเกลียดชังขึ้นมาเป็นตัวโดยไม่รู้สึก กิเลสกับเราจึงมีโอกาสคละเคล้ากันได้อย่างนี้

เรื่องมารยาของใจที่มีกิเลส มันแสดงอาการหลอกลวงเรา ได้ร้อยแปดพันประการ เพื่อการดำเนินไปด้วยความสะดวกและราบรื่น จงถือเอาเรื่องดี เรื่องชั่ว และความเศร้าหมองผ่องใสเป็นต้น เป็นทางเดินของสติปัญญา จิตจะแสดงอาการอย่างใดขึ้นมาจงทราบ และทำความเข้าใจกับสิ่งที่ปรากฏขึ้นมาทันที อย่าไปทำความเข้าใจเอาเองว่า สิ่งที่ปรากฏขึ้นมานั้นเป็นสิ่งที่ควรไว้วางใจ และควรถือเป็นหลักยึดของใจ จะกลายเป็นความพลั้งเผลอและหลงยึดเอาสิ่งนั้น แล้วกลายเป็นสมมุติจุดหนึ่งขึ้นมาให้เป็นเครื่องกดถ่วงใจโดยไม่รู้สึก เมื่อสิ่งที่เห็นว่าเป็นสิ่งถูกกับใจสลายตัวลงไป และสิ่งที่ไม่ชอบใจเข้ามากีดขวาง ใจก็จะแสดงความเสียใจขึ้นมา นั่นเป็นเรื่องเสริมสมุทัยให้เกิดความทุกข์ขึ้นมาอีก

ดังนั้น เพื่อความรอบคอบต่อทางดำเนินของตน จงทำความเข้าใจกับสิ่งเหล่านั้นด้วยดีว่า เมื่อยังมีอารมณ์ดี ชั่ว และสุข ทุกข์ ปรากฏในวงปฏิบัติของจิต ก็แสดงว่าทางเดินของเรายังมีอยู่ ยังไม่ถึงที่สุดซึ่งควรจะหยุดการเดิน และจำต้องเดินตามสิ่งที่ปรากฏ สิ่งที่ปรากฏขึ้นมาเฉพาะหน้าไม่ว่าดีว่าชั่ว และไม่ว่าจิตจะแสดงอาการใด ๆ ออกมา ต้องตามรู้ตามเห็นด้วยการพิจารณา และถือจุดหรืออาการนั้น ๆ เป็นทางเดินของสติปัญญาโดยพิจารณาให้ถี่ถ้วน อย่าได้นอนใจกับสิ่งใด ๆ เมื่อสิ่งที่กล่าวมายังปรากฏอยู่กับใจมากน้อย ให้ถือว่าสิ่งที่ปรากฏนี้แล กำลังเป็นทางเดินของจิตและสติปัญญาอยู่เวลานี้ เรายังมีทางเดินต่อไปอีก ยังไม่สิ้นสุดทางเดินของเรา จนกว่าสติปัญญาจะรู้รอบคอบ และสิ่งทั้งหลายที่เคยปรากฏกับใจก็สลายตัวลงไป พร้อมทั้งรากฐานของมันที่เป็นจุดของสมมุติอันสำคัญ

เมื่อทุกสิ่งที่เคยเป็นข้าศึกของใจสลายตัวลงไปโดยสิ้นเชิงแล้ว นั่นแลการเดินทางของจิต มีสติ ปัญญา ศรัทธา ความเพียร เป็นเพื่อนสอง ย่อมยุติลงเพียงเท่านั้น นั่นชื่อว่าหมดทางเดินจริง ๆ การหมดทางเดินจากสมมุติ ดี ชั่ว นั้นแล ท่านเรียกว่า วิมุตติ เราจะไปหาวิมุตติที่ไหนกัน นอกจากจะทำลายสมมุติออกจากใจหมดแล้ว ก็เป็นวิมุตติขึ้นมาเท่านั้น ไม่มีที่ไหนเป็นวิมุตติตามความคาดหมายของใจ ซึ่งเป็นเจ้าอารมณ์

คำว่า วิมุตติ กับ นิพพาน นั่นเป็นไวพจน์ของกันและกัน คือใช้แทนกันได้ เช่นเดียวกับการกินกับการรับประทาน ซึ่งเป็นความหมายอันเดียวกัน พูดเพียงคำใดคำหนึ่ง โลกก็รู้ทั่วถึงกัน จิตที่เป็นวิมุตติของท่านผู้หลุดพ้นเพราะกำลังความเพียร จะย้อนกลับเห็นคุณของความเพียรที่พาตะเกียกตะกายและล้มลุกคลุกคลาน จนถึงแดนเกษมในปัจจุบันอย่างเต็มที่ และเห็นโทษแห่งความเกียจคร้าน และความโง่เขลาที่พาให้ซบเซาเหงาหงอย เพราะความบีบบังคับของกิเลสบาปธรรมซึ่งเป็นเจ้าครองใจ ไม่มีเวลาปลดแอกพอให้อยู่สบายสักเวลาหนึ่งเช่นเดียวกัน

นี่แล การดำเนินตามแบบ **พุทฺธ ธมฺมํ สงฺฆ สรณ คจฺฉามิ** เป็นสรณะ ย่อมมีจุดจบเป็นที่หวัง ดังที่อธิบายมา ทุกท่านโปรดนำไปประดับตน จะได้มากน้อยตามกำลังความสามารถ ธรรมจะงามในเราตามขั้นแห่งธรรมที่ตนบำเพ็ญได้ เราก็เป็นผู้งามในธรรม เพราะชื่อว่าธรรมแล้วย่อมงามเป็นลำดับไม่มีสิ้นสุด คืองามในเบื้องต้นที่เราเริ่มบำเพ็ญก็เป็น **อาทิกลฺยาณ** งามในท่ามกลางของท่านผู้บำเพ็ญขั้นสมาธิ ปัญญาก็เป็น **มชฺเฌกลฺยาณ** งามในที่สุดของท่านผู้มีจิตบรรลุถึงวิมุตติพระนิพพาน ก็เป็น **ปริโยสานกลฺยาณ** คืองามอย่างสุดขีดสุดแดน ไม่มีอันใดเสมอเหมือน เพราะฉะนั้นทุกท่านโปรดทำความบากบั่นต่อความงามแห่งธรรมในจุดสุดท้าย ให้สมกับธรรมที่มีไว้สำหรับโลกจะน้อมนำมาประดับตัวได้ทุกเวลาที่ต้องการ

ในอวสานแห่งธรรม จึงขออัญเชิญคุณพระศรีรัตนตรัยมาอภิบาลคุ้มครองท่านทั้งหลาย ให้มีความสะดวกสบายในการบำเพ็ญ จนเห็นผลเป็นที่พึงพอใจโดยทั่วหน้ากันเทอญ

<<สารบัญ

เทศน์อบรมฆราวาส ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๑ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๐๘

ยึดธรรมให้มั่นคง

ความสุข ความสมหวังทั้งทางโลกและทางธรรม ย่อมเกิดขึ้นความบากบั่นทำลงไปจะยากหรือง่ายไม่ถือเป็นสำคัญ เพราะมุ่งผลเป็นส่วนใหญ่ สิ่งที่จะให้ฝ่าฝืนนั้นเป็นของต่ำซึ่งเคยมีอยู่กับใจ จึงทำให้ผู้คล้อยตามมีใจอันต่ำทราม สิ่งเหล่านี้ปกติก็เป็นของต่ำอยู่ในตัวของมันเอง เมื่อแผ่กระจายออกไปทางกาย วาจา จึงทำให้กาย วาจาต่ำไปด้วย ทั้งคอยจะฉุดลากเราไปทางต่ำเสมอ เช่นเดียวกับน้ำชอบไหลลงสู่ที่ต่ำ นอกจากจะมีสิ่งดึงดูดให้ไหลขึ้นสู่ที่สูงเท่านั้น

ตามธรรมดาของน้ำแล้วจะไม่ไหลขึ้นสู่ที่สูงเลย ต่ำเท่าไรก็ยิ่งไหลลงไปได้ง่าย และไหลลงไปไม่มีที่สิ้นสุด ถ้ายังมีที่ต่ำพอจะให้ไหลลงไปได้ก็ยิ่งไหลไปจนหมด ถ้าไม่หมดก็ลงถึงทะเล หากทะเลยังมีที่ต่ำพอน้ำจะไหลลอดลงไปได้อีก ก็ต้องและลอดซึมลงไปจนหมดน้ำ ลักษณะของน้ำไม่ชอบไหลขึ้นสู่ที่สูง เช่นภูเขาเป็นต้น ที่เขาใช้น้ำประปากันก็ต้องทำที่สำหรับบรรจุน้ำไว้ในระดับอันสูง ถ้าต่ำกว่าที่อยู่อาศัยหรือที่ใช้น้ำแล้ว น้ำจะไม่ไหลเข้าไปถึงที่ต้องการได้เลย นี่เรื่องของน้ำ เคยเป็นเช่นนั้นตลอดมา ไม่มีการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น คือที่ไหนลงทางต่ำแล้วแต่กลับไหลทวนกระแสขึ้นมา อย่างนี้ไม่เคยมี

ลักษณะของใจซึ่งมีสิ่งที่ต่ำอยู่ภายใน ก็ย่อมจะฉุดลากใจให้ลงสู่ที่ต่ำเสมอ สิ่งใดที่ต่ำใจรู้สึกจะชอบ เพราะมีสิ่งต่ำที่เป็นสื่อยั่วยวนและคอยกระซิบให้ชอบ และผลักดันให้เป็นไปในทางต่ำอยู่เสมอ หากว่าจิตไม่ต้องอาศัยการอบรมดัดแปลงเพื่อฝ่าฝืนธรรมชาติที่ต่ำนี้ แต่ก็จะเป็นไปในทางที่ดีโดยลำพังตนเองแล้ว เรื่องครูอาจารย์ หรือพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ซึ่งเป็นเหมือนเครื่องผลักดันจิตเราให้ขึ้นสู่ที่สูง ก็ไม่เป็นของจำเป็นอะไรเลย และศาสนธรรมของพระพุทธเจ้าๆ ทุก ๆ พระองค์ที่สอนคนให้อบรมดัดแปลงตนให้เป็นไปในทางที่ชอบ เพื่อความสุขความเจริญนั้น จะต้องขัดแย้งกันแน่นอน แต่จิตก็เป็นไปโดยลำพังตนเองไม่ได้ ต้องอาศัยการฝึกหัดดัดแปลงโดยอุบายต่าง ๆ แม้ธรรมก็เป็นเครื่องดัดแปลงกาย วาจา ใจ เพื่อผลมีความสุขอันสมบูรณ์ทั้งภายนอกและภายในนั่นเอง จึงพอเหมาะสมกันกับผู้สนใจดัดแปลงตนด้วยธรรม

ข้อนี้เทียบกับครูสอนนักเรียน ย่อมมีความปรารถนาจะให้เด็กมีความรู้ความฉลาด และรู้หน้าที่การงานของตนตลอดวิธีปฏิบัติต่อตัวเอง เพราะตามธรรมดานิสัยของ

เด็กไม่ค่อยมีความสนใจในหน้าที่การงานที่จะให้เกิดประโยชน์ นอกจากจะประพฤติตามความชอบใจของตนเท่านั้น ถ้าพ่อแม่ผู้ปกครองทางบ้านและครูทางโรงเรียนไม่คอยตักเตือนว่ากล่าวเสมอแล้ว เด็กอาจมีทางเสียได้ เพราะเด็กยังไม่มีความรู้ความฉลาดพอจะรักษาตัวคุ้มตัว ฉะนั้นพ่อแม่และครูต้องคอยสั่งสอน ทั้งความประพฤติ มรรยาท การศึกษาเล่าเรียนและหน้าที่การงานตามวัยของเด็ก เพื่อเด็กจะได้มีทางรักษาตัวไม่ไหลลงสู่ทางต่ำ เพราะความประพฤติไม่ดี จนเด็กเติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่และมีวิชาหาเลี้ยงชีพ ไม่ขัดสนจนทรัพย์อับปัญญา

จิตก็จำต้องการอาศัยการปกครองด้วยความถูกต้องจากเจ้าของ เพราะการศึกษาอบรมมาจากที่ต่าง ๆ คือจากทางโลกบ้าง จากทางธรรมบ้าง นำมาดัดแปลงตนเองให้ถูกต้องตามหลักวิชานั้น ๆ แต่การดัดแปลงตนให้เป็นไปในทางที่ดี ไม่ว่าทางโลกและทางธรรม รู้สึกจะเป็นการฝืนอยู่บ้างในขั้นแรกเริ่ม เพราะเป็นกิจที่ไม่เคยทำและยังไม่เห็นผล พอจะเป็นเครื่องดึงดูดใจ

เฉพาะด้านธรรม ยังจะมีการฝืนมากกว่าทางโลกอยู่บ้าง ฉะนั้น จึงหาคนดีในด้านธรรมและด้านจิตใจได้ยาก ทั้งหมู่เพื่อนที่เป็นนักธรรมและครูอาจารย์ผู้ให้ความอบอุ่นในทางนี้ก็มีจำนวนน้อย เมื่อพูดมาถึงตอนนี้เป็นเหตุให้ระลึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้า ผู้ประทานกำเนิดแห่งธรรมให้แก่พวกเรามากขึ้น เพราะความเชื่อในพระปรีชาสามารถฉลาดรอบรู้ของพระองค์ที่ทรงเสกสรรคนชั่วให้เป็นคนดี เสกสรรคนมีกิเลสหนาปัญญาทึบ ให้กลายเป็นผู้เบาบาง และเสกสรรผู้มีอุปนิสัยที่ค่อนข้างเบาบางอยู่แล้ว ให้เป็นบุคคลพิเศษขึ้นเป็นขั้น ๆ โดยเป็นพระโสดา พระสกิทาคา พระอนาคาและพระอรหันตบุคคล ซึ่งคนธรรมดาสามัญเราไม่มีใครสามารถจะทำได้อย่างพระองค์ท่าน

ดังนั้น การแสวงหาของดีทุกชนิดจึงเป็นของหายากมาก ไม่ใช่เป็นของหาได้อย่างง่ายดายเลย เราหาของดีในตัวเราก็ย่อมเป็นของยากอยู่บ้าง คือยากตรงที่ต้องฝืนใจทำ เช่นเดียวกับคนไข้ฝืนใจให้หมอฉีดยา แม้เจ็บก็อดทนเอาบ้าง แต่อย่างไรก็ดี อย่าลืมนิสัยของเราชาวพุทธที่ถือหลักเหตุผลเป็นที่ตั้งของการงานทุกประเภท จะหนักบ้าง เบาบ้างไม่สำคัญ แต่ชาวพุทธเราเห็นสำคัญอยู่ที่ผลประโยชน์อันจะพึงได้รับเป็นที่พอใจ ไม่เป็นไปเพื่อความกระเทือนตนและผู้อื่น ชาวพุทธเราถือว่าเป็นกิจที่ควรทำอย่างยิ่ง และอย่าลืมคำว่าพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ซึ่งเป็นสรณะและเข็มทิศของเรา ท่านทวนกระแสของโลกทั้งด้านความประพฤติและความรู้สึก พระธรรมที่ปรากฏขึ้นในพระทัยจึง

เป็นธรรมที่ทวนกระแส พระสาวกพระอรหันต์ก็เป็นผู้ปฏิบัติทวนกระแสตามเสด็จพระพุทธเจ้า

เราที่น้อมนึกถึงท่านเป็นสรณะ และฝากเป็นฝากตายในชีวิต ก็เพราะท่านเป็นสรณะพิเศษกว่าสรณะเครื่องอาศัยทั่ว ๆ ไป ถ้าจะพูดถึงพุทธะ คือธรรมชาติที่รู้ของพระพุทธเจ้าและสาวกกับของบุคคลทั่ว ๆ ไปก็มีเช่นเดียวกัน แต่ไม่บริสุทธิ์พิเศษเหมือนพุทธะของพระพุทธเจ้าและสาวกท่าน ถ้าจะพูดถึงธรรม ธรรมของพวกเราก็มี แต่ยังมิใช่ธรรมอันศักดิ์สิทธิ์วิเศษเหมือน **ธมฺโม ปทีโป** ขององค์สรณะ เพราะยังไม่สามารถบำเพ็ญให้เต็มภูมิได้เหมือนอย่างท่าน เพราะฉะนั้น สรณะทั้งสามจึงเป็นที่เคารพรักและสงวนยิ่งของปวงชนชาวพุทธตลอดมา ไม่มีใครสามารถอาจเอื้อมดูหมิ่นเหยียดหยาม เพราะถือเป็นหัวใจของชาวพุทธแต่ละท่าน

พระพุทธเจ้าองค์สรณะที่หนึ่ง ซึ่งเป็นผู้รื้อฟื้นสรณะที่สองและที่สามขึ้นมา ให้เป็นขวัญตาขวัญใจของโลกได้กราบไหว้บูชาเป็นคู่เคียงกันมา รู้สึกว่าเป็นที่น่าแปลกและอัศจรรย์ใจอย่างยิ่งในพระประวัติที่ทรงบำเพ็ญมา เป็นประวัติอันยิ่งใหญ่ประหนึ่งโลกสะเทือน เพราะเป็นประวัติที่เอาจริงเอาจัง ไม่ใช่แบบพูดพล่ามทำเพลงเฉย ๆ แล้วไม่ทำตามที่พูดไว้ ทั้งไม่ทรงเกริ่นเวลาและโฆษณาชวนเชื่อ ตลอดทรงหวังพระเกียรติในการเสด็จออกเพื่อทรงผนวชแต่อย่างใด แต่เสด็จออกแบบนายสานายมาไปเยี่ยมญาติโดยไม่มีใครทราบ เพราะไม่รับสั่งอำลาใคร แม้พระชายาและพระโอรสก็ไม่ทรงอำลา เกรงจะเป็นอุปสรรคต่อการเสด็จออกเพื่อพระโพธิญาณ ซึ่งกำลังจะเข้าถึงเงื้อมพระหัตถ์อยู่แล้ว ไม่ทรงอาลัยเสียดายพระราชสมบัติและพระราชฐานที่เคยเสด็จประทับอยู่อาศัย เสด็จออกในเวลากลางคืนยามดึกสงัด มีเพียงนายฉันนะและม้าเท่านั้นตามเสด็จ

พอเสด็จถึงที่และเสร็จการทรงผนวชแล้ว ก็รับสั่งให้นายฉันนะและม้ากลับพระราชฐาน ส่วนพระองค์ก็ทรงบำเพ็ญพรตอยู่ในป่านั้นพระองค์เดียวเปลี่ยวพระทัย หมดที่พึ่งอาศัย ในพระอิริยาบถทั้งสี่ไม่มีความสะดวกพระกายสบายพระทัยเลย ในระยะที่ทรงเริ่มบำเพ็ญ แต่ก็ทรงอดทนฝืนความที่เคยเป็นมาให้เข้ารูปกับความเป็นนักบวช ซึ่งเป็นเพศที่ช่วยตัวเอง ไม่ทรงหวั่นไหวต่อความทุกข์ทรมานใด ๆ ทั้งสิ้น ทรงมีความเพียรอันเด็ดเดี่ยวกล้าหาญต่อพระโพธิญาณ บางครั้งถึงกับสลบไสลไปเพราะความเพียรกล้า แต่ทรงมุ่งหน้าต่อความเป็นพระพุทธเจ้าไม่ทรงลดละ ถ้าเป็นพวกเราไปโดนอย่างนั้นเข้าบ้างก็น่ากลัวจะร้องโวยวายไปทั่วทั้งป่า และร้องเรียกให้คนไปช่วยหามกลับมาบ้านอย่างไม่มีปัญหา

แต่การหามคนที่แพ้การต่อสู้ นอกจากหามนักมวยที่ถูกน็อกบนเวทีลงมาเพื่อช่วยพยาบาลแล้ว ไม่มีประเพณีหามกัน นอกจากจะหามลงใส่ตมใส่โคลนไปตามเรื่องของคนที่แพ้เท่านั้น เพื่อให้เห็นโทษในความไม่เป็นท่าของตน ไม่มีทางเป็นที่น่าชมเชย เพราะประเพณีของโลกที่นิยมกัน ต้องหามผู้มีชัยชนะจากการต่อสู้ เพื่อเสริมเกียรติให้เขามีแก่ใจในวาระต่อไปเท่านั้น แต่จะหามเพื่อเสริมเกียรติคนที่แพ้การต่อสู้อย่างหลุดลุ่ยนั้น ก็จะเป็นการส่งเสริมคนขี้เกียจอ่อนแอไม่เป็นท่า ให้แสวงหาเกียรติในทางนั้นมากขึ้น ศาสนาก็จะล่มจม คนดีจะสูญพันธุ์ไปหมด จะปรากฏแต่คนประเภทไม่เป็นท่าเต็มแผ่นดินเท่านั้นเอง

พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญทุกประโยคแห่งความเพียร แม้จะผิดพลาดไปบ้างในกิจไม่เคยทำ แต่ก็เป็นคติแก่โลก สมการบำเพ็ญของศาสดาว่ามิใช่ผู้ทำเล่น ๆ แต่ทำสมภูมิของผู้จะเป็นศาสดาของโลกจริง ๆ เราพอจะทราบความเป็นมาแห่งศาสดาของโลก ควรเป็นผู้สมพระนามว่า **สตฺถา เทวมนุสฺสานำ** จริง ทั้งด้านความเพียรอันทรหดอดทน ทั้งด้านความรู้จริงเห็นจริง และด้านการสั่งสอนสัตว์โลกด้วยสวากขาตธรรม เพื่อนิยยานิกธรรมจริง ๆ ธรรมสมบัติที่ทรงค้นพบก็เป็นธรรมอันประเสริฐ และสังฆสมบัติที่ทรงผลิตขึ้นก็เป็นสงฆ์องค์ประเสริฐ รวมองค์ของพระศาสนาแล้วมีแก้วอันประเสริฐสามดวงเป็นหัวใจของโลกตลอดมา ดังนั้น เราผู้มีแก้วสามดวงเป็นหัวใจ โปรดยึดเยี่ยงอย่างแห่งแก้วสามดวงนั้นด้วย เท่าที่เพศวัยและกำลังความสามารถจะอำนวย

วันหนึ่งคืนหนึ่งผ่านไป อายุและวัยของเราก็ชื่อว่าก้าวเคียงกันไปกับวัน คืน เดือน ปีด้วย ในรอบของคืนหนึ่งและวันหนึ่งควรถือเป็นเวลาสำคัญ เพื่อคิดบัญชีของตัวสักหนึ่งเวลา คือการบำเพ็ญความดีเพื่อเป็นชิ้นเป็นอันของตัวบ้าง ได้แก่แบ่งเวลาไว้อบรมจิตตภาวนา เพื่อรู้วิถีทางเดินของชีวิตจิตใจ ทางที่ดีควรตั้งความสัตย์กำหนดเวลาบังคับตนบ้าง เพื่อไม่ให้จิตหาเรื่องออกตัว เพราะจิตขั้นเริ่มแรกแห่งการอบรม รู้สึกจะมีเรื่องมากทั้ง ๆ ที่ไม่มีเรื่อง เช่นเดียวกับเราบังคับเด็กให้ทำงาน โดยมากเด็กชอบออกตัวเพื่อหลบงานเสมอ ถ้าผู้ใหญ่เผลอเด็กก็หาทางหลีกงานไปได้ ถ้าถูกบังคับเข้าจริง ๆ จนหาทางหลบหลีกไม่ได้ เด็กก็ยอมทำงานให้ตามคำสั่ง

จิตขั้นเริ่มแรกก็รู้สึกจะเป็นเช่นนั้น ถ้าสติไม่บังคับและความสัตย์ไม่บีบตัวจริง ๆ จิตอาจหาทางออกได้ อย่างหนึ่งไม่ยอมทำงาน คือ การภาวนา อย่างหนึ่งยอมทำงานแต่ไม่จดจ่อกับงาน พอให้เสียเวลาโดยไม่ได้ผล ฉะนั้น การตั้งกฎเกณฑ์และตั้งสติบังคับใจจึงเป็นกิจที่ควรทำอย่างยิ่ง สำหรับผู้มุ่งความก้าวหน้าทางด้านจิตตภาวนา จนกว่าจิตจะมี

ความเคยชินต่อกฎเกณฑ์ เคยชินต่อตัวเอง และปรากฏผลขึ้นมาบ้างแล้ว จากนั้นจิตจะมุ่งทำงานในหน้าที่ของตัวไปเอง แม้จะมีธุระมากน้อยก็ไม่ยอมลดละ พอถึงเวลาอันควรจิตจะปล่อยวางและย้อนกลับเข้ามาหางานภายในทันที โดยไม่ต้องบังคับขู่เข็ญดังที่เคยเป็นมา

อนึ่ง การสมาคมเป็นสิ่งสำคัญทั้งด้านความเจริญและด้านความเสื่อมเสีย เพราะการสมาคมก็เท่ากับการศึกษาและทำความจดจำอย่างฝังใจเหมือนกัน ความจำเป็นนั่นแลเป็นสาเหตุแห่งความประพฤติดีชั่ว ซึ่งจะพาตัวให้เจริญและเสื่อมเสียไป ท่านจึงสอนเสมอว่า **อเสวนา จ พาลานำ ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา** จงพยายามปัดเป่าสิ่งที่ชั่วอย่าให้เข้าใกล้ชิดตัว และจงพยายามแสวงหาของดี อย่าขี้เกียจ ไม่ว่าชั่วข้างนอกหรือชั่วข้างใน อย่าทำความนอนใจ จะทำเราให้เสียได้จริง และไม่ว่าดีข้างนอกหรือดีข้างในจงทำความหมายมั่นปั้นมือเสาะแสวงและส่งเสริม จะทำเราให้เป็นคนดีได้จริง ๆ จิตที่ได้รับการบำรุงรักษาด้วยดีต้องเป็นไปเพื่อความก้าวหน้าไม่ล่าถอย เพราะเป็นสิ่งที่เสริมให้ดีและกดให้เลวได้จากผู้เป็นเจ้าของ

เรื่องความอยาก ทั้งมนุษย์และสัตว์ย่อมมีเหมือน ๆ กัน ความอยากตามธรรมดาที่ธาตุขันธ์ต้องการก็มี ความอยากตามอำนาจของตัณหาก็มี ประเภทหลังนี้สำคัญมาก ถ้าปล่อยให้ความอยากประเภทหลังนี้ถือพวงมาลัย อย่างไรต้องเร่งเครื่องใหญ่ และมีหวังพาเราลงคลองแน่ ๆ พอส่งเราลงไปนอนสลบไสลอยู่ในคลองแล้ว ตัวมันก็เผ่นหนีเลย ตามจับตัวมาเข้าห้องขังไม่ได้ สุดท้ายต้องยอมเสียทั้งเราและเสียทั้งชีวิตไปด้วย การปล่อยตามอำนาจของความอยากคือตัณหาไม่มีเมืองพอดีนี้ ย่อมลำบากและได้รับความเสียหายอย่างมากมาย ฉะนั้น จงพยายามกดขี่บังคับมันให้ยอมตัวลงเป็นล้อรถ เราเป็นผู้ขับขี่และถือพวงมาลัยบังคับเครื่องเอง เร่งเครื่องและหมุนพวงมาลัยรถไปในทางดี จนล้อตัณหามันหมุนเป็นไฟไปเลย จะพอดีกับที่มันเคยขี้โกงและแสนงอนต่อเรามานาน

โดยมากที่ทำตัวให้เสียจนไม่สามารถยับยั้งชั่งตัวได้ ก็เพราะตัณหาตัวเดียวนี้เท่านั้นถือพวงมาลัย สิ่งและสถานที่ที่จะให้เกิดความฉิบหาย มันชอบขับขี่พาเราเข้าไป เช่น โรงหนัง โรงละคร โรงบาร์ และสถานที่ขับกล่อมบำรุงบำเรอต่าง ๆ เป็นสถานที่เก็บรถของมันทั้งนั้น เงินทองแสวงหามาได้มากน้อยไม่พอจับจ่าย และชดใช้ค่าเสียหายที่เจ้าตัณหามันเที่ยวทำเอาไว้ มันเป็นผู้กินผู้ใช้อย่างไม่มีปรานีปราศรัย แต่เราเป็นผู้จ่ายตามหลังมันแบบเป็นน้ำเป็นไฟไปเลย ไม่มีเหลือ ชดใช้ไม่ทันกับความต้องการของมัน ต้องขอเชื่อเครดิตไปก่อน นาน ๆ ไปมันสั่งให้เชื่อแกมโกง และขอเอาแบบดื้อ ๆ ถ้าไม่ให้มัน

มันก็สั่งแบบใช้อำนาจ มันไปที่ไหน เป็นโรคระบาดฆาตกรรม ไม่มีการยับยั้ง ใคร ๆ ต้องกลัวอำนาจโรคประเภทนี้

ทั้งนี้ผู้แสดงเคยถูกมันหลอกไปต้มเสียอย่างมอมแมมจนนับประมาณไม่ได้ ที่บอบช้ำมาจนบัดนี้ ก็เพราะถูกเจ้าตัณหาผู้มีกลมารยามากมายหลอกลวงนั่นเอง จึงถือโอกาสแสดงเรื่องของตัวที่ถูกหลอกให้ท่านผู้ฟังทราบ เผื่อจะได้หาทางหลบหลีกปลีกตัวพอมีทางลอดตาข่ายของมันไปบ้าง หากไม่ได้อย่างสมใจ

โดยมาก ตัณหามีกำลังแผ่อำนาจเพราะมีอาหารเครื่องบำรุง คือความคล้อยตามไม่มีการหักห้ามบั่นทอน ท่านที่เห็นโทษมันมาแล้ว จึงสอนให้หักห้ามบั่นทอนตัณหาให้มีกำลังลดน้อยลง จะพอมีทางสบายบ้าง ไม่ถูกไสไปโดยถ่ายเดียว ถ้าเป็นฆราวาสก็ให้ตั้งอยู่ในความเป็นพลเมืองดี ไม่เป็นที่รังเกียจของท่านผู้ดี จนเกิดเบื่อหน่ายไม่อยากคบค้าสมาคมด้วย ถ้าเป็นพระก็ให้ตั้งอยู่ในสังวรธรรม มีความสงบเสงี่ยมสมกับเพศของตน ที่ได้นามว่า สมณะ คือผู้สงบงามตา ยิ่งกว่านั้นก็ขอให้เป็น **ตณฺหานำ ขยมชฺฌคา** ผู้สิ้นตัณหาทั้งหลายจะเป็นเพศที่เย็นใจและงามเต็มภูมิของสมณะเรา ซึ่งโลกนับถือและไว้วางใจอย่างยิ่ง

ตามหลักธรรมดา ไม่ว่าต้นไม้ใบหญ้า สัตว์ บุคคล และดี ชั่ว เป็นต้น จะตั้งอยู่หรือเจริญขึ้นได้ ต้องอาศัยเครื่องบำรุง ถ้าหาไม่แล้วจะเจริญเติบโตขึ้นไปไม่ได้ ถ้ามีสิ่งบั่นทอนอยู่เสมอ ไม่ว่าดีหรือชั่ว ต้องนับวันเวลาเสื่อมลงเป็นลำดับจนสิ้นสูญไปเลย ไม่มีสิ่งใดจะฝืนตัวตั้งอยู่ได้ ที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า จงพยายามสั่งสมคุณงามความดีทีละเล็กละน้อย ความดีจะค่อยเจริญเติบโตขึ้นเป็นลำดับจนถึงขั้นสมบูรณ์เต็มที่ได้ และจงพยายามตัดทอนความชั่วลงวันละเล็กละน้อย ความชั่วจะค่อยหมดไป จนไม่ปรากฏซากเหลืออยู่เลย นี้ท่านหมายถึงการส่งเสริมสิ่งที่ควรจะส่งเสริม และตัดทอนในสิ่งที่ควรตัดทอนนั่นเอง

ฉะนั้น การส่งเสริมและการตัดทอนเป็นสิ่งที่เราควรจะสนใจเป็นพิเศษ เพื่อจะนำไปใช้ในกิจการที่ชอบซึ่งควรจะส่งเสริม และในสิ่งที่ไม่ชอบซึ่งควรจะตัดทอน ตามอุบายวิธีที่ท่านสั่งสอน ไม่เช่นนั้นกิจการทั้งปวงจะไม่มีประมาณพอดีที่ยังเหลืออยู่ พอให้เป็นที่น่าดูเลย เรื่องความดีความชั่ว และความสุขความทุกข์ที่มีประจำอยู่ในตัวเรา อย่าเข้าใจว่าเกิดขึ้นอย่างลอย ๆ และตั้งอยู่อย่างลอย ๆ ต้องมีเครื่องบำรุงส่งเสริมพอสิ่งเหล่านั้นจะเกิดขึ้น ตั้งอยู่และเจริญขึ้นได้ การบำเพ็ญใจด้วยคุณงามความดี ท่านจัดว่าเป็นการบำรุงส่งเสริม เพื่อให้ใจมีกำลังก้าวหน้าไปสู่ความสุขความเจริญเป็นขั้น ๆ

ธรรมอันเป็นฝ่ายสูงกับกิเลสตัณหาอันเป็นฝ่ายต่ำ นักปราชญ์ถือว่าเป็นข้าศึกของกันและกันแต่ไหนแต่ไรมา ถ้าฝ่ายต่ำได้รับการส่งเสริมให้มีกำลังมากขึ้น ธรรมอันเป็นฝ่ายสูงก็ลดกำลังลงเป็นลำดับ ทำให้ลืมกิจธุระที่เป็นกุศลซึ่งตนเคยบำเพ็ญมาเป็นประจำหนักเข้าก็ลืมวันพระ วันธรรมสวนะ ลืมเจริญภาวนา ลืมไหว้พระสวดมนต์ ลืมทางเดินจงกรม นั่งสมาธิอบรมภาวนา ลืมข้อวัตรปฏิบัติประจำเพศ และหน้าที่ของตน เลยกลายเป็นคนไม่มีหลักยึดและมีคติไม่แน่นอน จิตใจคลุกเคล้ากับความยุ่งเหยิงจนไม่มีวันและเวลาปลงวางลงได้ นรกซึ่งได้ยินแต่ชื่อ ไม่ทราบว่าอยู่ใกล้อยู่ไกลหรืออยู่โลกไหน แต่ความทุกข์ในไตรโลกธาตุก็มากลุ้มรุมอยู่ที่ใจของตนคนเดียว ประหนึ่งไข้สุมอยู่ตลอดวันไม่มีเวลาสร่าง

โทษทั้งนี้เกิดจากการปล่อยตัว ให้เป็นไปตามอำนาจของกิเลสตัณหาอันเป็นฝ่ายต่ำเป็นผู้นำทาง ซึ่งเขาชอบทางมืดประจำนิสัยอยู่แล้ว จะเห็นได้จากกิเลสตัณหาพาให้ทำโดยมากจะไม่ชอบทำในที่เปิดเผย แต่ชอบทำในที่ลับหูลับตาซึ่งมีทางกำบัง สรุปความแล้ว กิเลสตัณหาชอบเดินทางมืด ชอบอยู่ในที่มืด ชอบทำในที่มืด สมกับกิเลสเป็นตัวมืดมน ไม่มีความสว่างแจ่มใสภายในตัวของมัน เมื่อเข้าสิงจิตจึงทำให้จิตมืด เข้าสิงคนทำให้เป็นคนมืด ถ้าเข้าสิงมาก ๆ ก็ทำให้มืดบอดไปเลย หมดทนหนทางแก้ไข ที่ท่านเรียกว่าปทปรมะ คงจะหมายจำพวกนี้ก็ได้ ส่วนธรรมเป็นความสว่าง ท่านจึงให้นามว่า **ธมฺโมปทีโป** ถ้ามีในบุคคลก็เป็นคนสว่าง รู้สึกผิดชอบ ชั่วดี ตามความแทรกซึมของธรรมที่มีมากน้อย ผู้มีธรรมในใจจะไปจะมา จะทำ จะพูด จะคิด ย่อมเป็นผู้เปิดเผยเสมอ ไม่เป็นนิสัยลอบ ๆ มอง ๆ มีความสง่าผ่าเผย ไม่เป็นคนอับเฉา สมกับธรรมเป็นความสว่างและเปิดเผย

ท่านนักบวชและท่านสาธุชนผู้ใจบุญ ซึ่งสนใจต่อการบำเพ็ญตนเป็นประจำนิสัยของผู้รักธรรม ต่างท่านจึงไม่เห็นแก่ความลำบากและสิ้นเปลืองใด ๆ อุตส่าห์มาบำเพ็ญเต็มสติกำลังความสามารถ เพื่อการตัดทอนฝ่ายต่ำให้ลดน้อยลงเป็นลำดับ และเพื่อส่งเสริมธรรมฝ่ายสูงให้มีกำลังมากขึ้น ด้วยการบำเพ็ญโดยลำพังตนเองบ้าง ด้วยการสดับฟังจากครูอาจารย์บ้าง เพื่อธรรมจะได้คุ้นกับใจจนมีกำลังทรงตัวได้ โดยไม่ต้องอาศัยการบังคับขู่เข็ญจากตนเองและจากครูอาจารย์ อยู่ที่ใดไปที่ใดมีธรรมเป็นเพื่อนสอง คอยกระตุ้นเตือนในเวลาผิดพลาด ประหนึ่งมีเข็มทิศประจำตัวในการเดินทางไม่ผิดพลาด แม้จะทำกิจการใดๆ ไม่ว่าทางโลกทางธรรม ย่อมมีธรรมเป็นแว่นส่องทาง ผลได้และเสียอัน

จะเกิดจากงานนั้น ๆ ไม่ทำเอาตามใจชอบ แต่มีหลักธรรมเป็นเครื่องทดสอบเสมอ ไม่ทำแบบพรวดพราดพอขอไปที ทั้งงานส่วนตัวและงานส่วนรวม

ชอบทำด้วยความสังเกตสอดรู้และพิถีพิถัน เพื่อหวังผลเป็นที่เรียบร้อยจากงานจริง ๆ ทำด้วยความจงใจ และมีความขยันหมั่นเพียรในการงานที่เกี่ยวข้องกับตน สมกับทำเหตุเพื่อผลที่ตนมุ่งหวังจริง ๆ จะไปมาทางไหนกับใครก็ไม่ทำให้เป็นสิ่งที่รังเกียจและหนักใจด้วย แต่กลับเป็นเครื่องดึงดูดจิตใจของคนอื่นได้ดี ความเป็นผู้มีธรรมในใจนี้รู้สึกว่าเป็นผู้งามอย่างยิ่ง งามไม่มีจืดจาง งามไม่มีสถานที่ กาล บุคคลเข้าเคลือบแฝงเลย ไม่มีเครื่องประดับใดจะมีคุณค่าและงามกว่าผู้มีธรรมประดับตน เป็นฆราวาสก็งามไปทางหนึ่ง เป็นนักบวชก็งามไปทางหนึ่ง ถ้าจะให้กรรมการผู้มีธรรมไม่ลำเอียงมาตัดสิน จำต้องตัดสินให้เสมอกัน เพราะต่างก็งามไปตามหน้าที่และเพศของตน ไม่ซ้ำรอยกันพอจะให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็นที่หนึ่งหรือที่สอง

ยิ่งได้รับการอบรมใจให้งามด้วย สมาธิ ปัญญา วิมุตติและวิมุตติญาณทัสสนะด้วยแล้ว ยิ่งงามอย่างลึกซึ้งไม่มีอะไรเสมอเหมือนได้ ความงามด้วยธรรมภายในใจที่บริสุทธิ์ นั่งอยู่ก็งาม เดินไปก็งาม ยืนอยู่ก็งาม หลับหรือตื่นก็งาม งามไปตลอดอิริยาบถไม่ลดละความงาม การเกี่ยวข้องกับฝูงชนทั้งใกล้และไกล ย่อมงามไปตามลำดับแห่งการอบรมสั่งสอน

งามในเบื้องต้น คือการสั่งสอนคนให้รู้จักตนกับศาสนา ว่ามีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันอย่างไร ตนกับศาสนามีความจำเป็นต่อกันอย่างไร และจะควรปฏิบัติต่อกันอย่างไรบ้างให้สมกับศาสนาเป็นสมบัติจำเป็นของทุกคน ผู้มุ่งหวังความสุขความเจริญแก่ตนจนทราบชัดว่าหลักศาสนากับตนเองไม่เป็นอื่นจากกัน แต่ตนกับศาสนาเป็นอันเดียวกัน การติชมพระศาสนาก็เท่ากับติชมตนเองด้วย เมื่อเข้าใจหลักศาสนากับตนว่าเป็นอวัยวะเดียวกันแล้ว จะปฏิบัติศาสนาอย่างเต็มใจเท่ากับปฏิบัติต่อตนเอง เพราะหลักศาสนาหนึ่ง กรรมหนึ่ง และตนหนึ่ง เป็นกฎตายตัวอันเดียวกันโดยแยกจากกันไม่ออก

การทำกรรมดี กรรมชั่วจึงกระเทือนถึงศาสนาและตัวผู้ทำกรรมเอง ผู้ไตร่ตรองดูกฎอันตายตัวทั้งสามนี้จนทราบชัดแล้ว จำต้องยอมเชื่อศาสนา เชื่อกรรม และเชื่อผลแห่งกรรมที่จะพึงได้รับแก่ผู้ทำ ทั้งมีความพอใจต่อการทำดีทุกประเภท ที่เป็นวิสัยของตนจะทำได้ ไม่บิดพลิ้วเพื่อหาทางออก โดยเห็นว่ากรรมไม่มีผลแก่ผู้ทำ และศาสนาไม่เกี่ยวข้องกับตน มีความเชื่อต่อกรรมเช่นเดียวกับการเชื่อต่อการรับประทาน เพื่อผลคือความอิ่มสำหรับตนผู้รับประทาน

งามในท่ามกลาง คือการสั่งสอนให้รู้จักวิธีอบรมใจให้มีความสงบเป็นสมาธิ อันเป็นเหมือนเรือนพักหลับนอน คือความอยู่เย็นสบายของใจเป็นขั้น ๆ ของสมาธิ สมาธิมีแง่ที่ควรสงสัยตอนไหน พยายามอธิบายให้ฟังอย่างแจ่มแจ้งตามที่รู้เห็นและตามหลักธรรมที่ท่านแสดงไว้ สมาธิตอนไหนมีทางจะเกิดความรู้ความเห็นเป็นต่าง ๆ ซึ่งอาจจะทำผู้บำเพ็ญนั้นให้เสียหรือเขวไป สมาธิตอนไหนที่เห็นว่าถูกและควรส่งเสริม เพื่อให้ผู้บำเพ็ญแน่วแน่และมีกำลังใจ ตลอดปัญญาที่จะนำมาใช้ในสมาธิขั้นนั้น ๆ ตามกาลที่ควรจะใช้ ก็พยายามชี้แจงให้ฟังอย่างละเอียด จนผู้บำเพ็ญหายสงสัยในภูมิธรรมของตนที่กำลังเป็นอยู่ และพอใจพยายามบำเพ็ญเพื่อความก้าวหน้า เพราะอุบายที่แสดงให้ฟังเป็นเครื่องสนับสนุน

งามที่สุด คือการสั่งสอนเกี่ยวกับสมาธิและปัญญาขั้นละเอียด ซึ่งจะปฏิบัติต่อกันให้พอเหมาะสมตลอดไปจนถึงจุดหมายปลายทาง สมาธิขั้นละเอียดที่มีแง่ซึ่งผู้บำเพ็ญอาจจะติดและทำให้เสียเวลา ก็พยายามอธิบายให้ฟังจนเป็นที่เข้าใจ เพื่อมิให้ทำความผูกพันอยู่กับสมาธิจนเกินไป ในเวลาที่ควรจะออกคิดค้นทางด้านปัญญา การพิจารณาก็ไม่เพลินจนลืมพักสงบในสมาธิที่เคยเป็นธรรมหนุนกำลังปัญญา ปัญญาที่จะรู้เท่าทันกับเหตุการณ์ ต้องพลิกแพลงตัวเองกับสิ่งเกี่ยวข้องอย่างรวดเร็ว โดยแยกขันธ์ออกเป็นส่วน ๆ ทดสอบด้วยปัญญาอย่างรอบคอบ ไม่ยอมให้นอนจมอยู่กับขันธ์ใดขันธ์หนึ่งโดยเข้าใจว่าเป็นตน

ทุกสิ่งที่ปรากฏขึ้นกับใจไม่ว่าดีหรือชั่ว มันเป็นเรื่องของขันธ์ทั้งนั้นที่แสดงตัวออกมา ต้องใช้ปัญญาตามรู้ลงไปในจุดที่ปรากฏนั้นทันที ไม่ยอมยึดถือหรือให้ผ่านไปเปล่าไม่เช่นนั้นจะกลับมาหลอกจิตให้หลงเชื่อจนได้ นอกจากการพิจารณาขันธ์ให้เข้าใจแล้ว ปัญญายังมีทางสืบต่อจากขันธ์ลงไปถึงจุดใหญ่แห่งภพ คือ จิต กับ อวิชชา ซึ่งกำลังคละเคล้ากันอยู่ประหนึ่งเป็นอันเดียวกัน โดยเห็นว่านั่นคือ จุดข้าศึกอันใหญ่หลวงกำลังตั้งอยู่ จนเห็นชัดด้วยปัญญาแล้ว ขณะนั้นแลเป็นขณะที่อวิชชาจะสลายตัวออกจากจิต และไม่มีทางต่อสู้ปัญญาอันแหลมคมไปได้ อวิชชาต้องดับไปในจุดนี้ ไม่มีทางออกตัวได้อีกต่อไป

หลังจากอวิชชาดับไปแล้ว ขันธ์แต่ละขันธ์ อายตนะหกแต่ละอย่าง ต่างก็ทรงความจริงของตนไว้อย่างสมบูรณ์ เพราะจิตซึ่งเป็นหลักใหญ่ของสิ่งเหล่านี้ เข้าถึงความจริงอย่างเต็มภูมิแล้ว ไม่มีส่วนใดจะเกิดปัญหาโต้แย้งกันดังที่เคยเป็นมา โลกกับธรรม ขันธ์กับจิต ก้าวลงสู่ความสันติต่อกันอย่างสมบูรณ์โดยไม่มีใครมาบังคับ จิตกับสภาวธรรมทั่ว ๆ ไปหมดทางขัดแย้งกันนับแต่ขณะอวิชชาดับไป ต่างก็เป็นสุคโตไปตามสภาพของตน ๆ

นี่กล่าวถึงท่านผู้เป็นสุคโตอนุเคราะห์แก่พวกเราชาวพุทธมามกะ เป็นความงามมาเป็นลำดับจนตลอดสาย ไม่มีความเป็นลุ่ม ๆ ดอน ๆ แฝงอยู่ในอุบายแห่งการสั่งสอนของท่านเลย ก็คุณธรรม คือ ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะเหล่านี้ เราจะไปแสวงหาที่ไหนกันจึงจะพบความจริงดังกล่าวมา นอกจากจะแสวงหาด้วยข้อปฏิบัติอันชอบธรรม จนปรากฏผลขึ้นกับตนเท่านั้น ไม่มีที่อื่นใดพอจะเป็นบริษัทห้างร้านของธรรม มีวิมุตติญาณทัสสนะเป็นต้นเลย เพราะธรรมเหล่านี้มิได้ขึ้นอยู่กับ กาล สถานที่ บุคคลทั่ว ๆ ไป แต่ขึ้นอยู่กับการบำเพ็ญโดยไม่อ้าง กาล สถานที่เท่านั้น

ถ้ากล่าวตามธรรมคือความเสมอภาคแล้ว รู้สึกว่าให้ความสะดวกและเสรีแก่ผู้บำเพ็ญโดยไม่เลือก กาล สถานที่ ชาติ ชั้น วรรณะ และเพศวัย ตลอดอิริยาบถที่เห็นว่าสะดวกแก่การบำเพ็ญตามเวลาที่ต้องการ ไม่มีการหวงห้าม นอกจากผู้บำเพ็ญจะทำความขัดข้องแก่ตนเสียเองแล้วไม่อยากทำ โดยหาวิธีหลีกเลี่ยงไปต่าง ๆ นานา ตามวิสัยของกิเลสพาให้เป็นไปเท่านั้น ถ้าถือเป็นกิจจำเป็นเสมอด้วยงานอื่น ๆ แล้ว จิตคงไม่ตกอยู่ความอับจนและขนทุกข์ใส่ตัวเองจนมากมายนัก อย่างไรต้องมีสุขสมบัติประดับใจ ไม่เสียทีที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์อันเป็นสถานที่รวมแห่งสมบัติต่าง ๆ แต่น่าเห็นใจทั้งท่านและเราที่มีกิเลสเป็นเจ้าเรือนด้วยกัน มันชอบไปหาเกาในสถานที่ไม่ควรจะเกา ไปคันในสถานที่ไม่ควรจะคัน และชอบเที่ยวหาเกาในสถานที่ไม่คัน ที่คัน ๆ ควรจะเกาแต่ไม่สนใจเกาให้หายคัน โรคคันจึงไม่หายจากการเกา เพราะเกาไม่ถูกกับจุดที่คัน

ชอบสนใจในสิ่งที่ไม่ควรสนใจ ชอบเพลิดเพลินในสิ่งที่ไม่ควรเพลิดเพลิน ชอบแสวงหาความสุขในสิ่งที่จะให้เกิดทุกข์ ชอบเห็นว่าเป็นทุกข์ในสิ่งที่จะให้เกิดความสุข ชอบขี้เกียจในสิ่งที่จะควรขยัน แต่ชอบขยันในสิ่งที่จะให้เกิดความฉิบหายเดือดร้อน ชอบสรรเสริญในสิ่งที่ควรจะตำหนิและหาทางออก แต่ชอบตำหนิกิจที่ควรจะเป็นคุณประโยชน์ ฉะนั้น โทษคือความทุกข์ จึงไม่วายจากใจ อยู่ที่ใดไปที่ใด ได้ยินแต่ความบ่นกัน ประหนึ่งความบ่นเป็นยาอายุวัฒนะขนานวิเศษ ไปที่ไหนแอบถือติดตัวไปจนได้ หรือจะได้อวดเขาว่า เรามียาอันศักดิ์สิทธิ์วิเศษ คือความบ่น

ถ้าไม่ได้ติดตัวไปมากแต่ขนาดอุบอิบพึมพำ จำต้องมีติดตัวไปด้วย จะขาดไม่ได้ทั้งท่านและเรา ทั้งหญิงและชาย ทั้งนักบวชและฆราวาส ไม่ค่อยมีใครปราศจากได้ และมีอยู่ทุกแห่งทุกหนไม่ต้องออกร้านค้า เพราะต่างคนต่างมี แม้จะนำมาบ่นวันยังค่ำคงไม่จบเรื่องความบ่นของแต่ละคน อิ่มก็บ่น หิวก็บ่น จะนอนก็บ่น ตื่นนอนขึ้นมาก็บ่น นั่งอยู่เฉย ๆ ไม่มีอะไรมาทำให้ยุ่งก็บ่น ยิ่งได้สมาคมกับเพื่อนฝูงที่ถูกคอกันด้วยแล้ว จะได้ยินแต่

เสียงบ่น จนไม่ทราบว่าเสียงเข้าเสียงออก เป็นเสียงอะไรกันแน่ เพราะไม่มีผู้สม่ำเสมอและเชื่องชินต่อความสุขทุกข์ พอจะรับฟังและให้อุบายไปแก้ไขปรับปรุงตัว เพื่อบรรเทาความบ่นให้น้อยลง หรือหมดไปโดยวิธีที่ถูก

ธรรมเป็นโอสถสำคัญสำหรับแก้ความคะนองทางกาย วาจา ใจอันเป็นสาเหตุแห่งความบ่นเพ้อได้เป็นอย่างดี ผู้สนใจและยึดธรรมเป็นหลักใจ จึงเป็นผู้รู้จักสภาพการณ์ของสิ่งต่าง ๆ ได้ดี ไม่ค่อยมีความตื่นเต้น และดีใจเสียใจจนเลยความพอดี รู้จักวิธีปฏิบัติตัวเองต่อสิ่งต่าง ๆ ที่เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุการณ์ แล้วสลายตัวลงตามหลักอนิจจัง อันมีระยะสั้นและระยะยาวได้เป็นอย่างดี ไม่ค่อยมีการห้อยโหนโยนตัวไปตามความดีใจและเสียใจ เพราะสิ่งที่รักชอบพลัดพรากจากไป และสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาผ่านเข้ามา สามารถวางตัวได้อย่างน่าดูน่าชม และเป็นคติตัวอย่างอันดีแก่คนอื่นได้ด้วย เพราะธรรมเครื่องหักห้ามใจ ย่อมเป็นเช่นกับเบรกเครื่องห้ามล้อรถ ซึ่งจะนำมาใช้ได้ตามเวลาต้องการและจำเป็น

ใจที่ไม่มีธรรมเครื่องหักห้าม ย่อมหมุนตัวไปทางผิดได้อย่างง่ายดาย และไม่มีสิ่งใดจะมีกำลังเรี่ยวแรงสามารถหักห้ามจิต ให้ดำรงตนอยู่โดยถูกต้องได้ นอกจากธรรม แม้จะมีความรู้ ความฉลาดจากการศึกษาและสมาคมมามาก ก็เป็นเพียงบริวารหรือเครื่องมือซึ่งจะคอยปฏิบัติตามคำสั่งของตัณหาอยู่นั่นเอง ดังนั้นผู้มีความรู้ความฉลาดเสมอท่าน ๆ เรา ๆ จึงตกอยู่ในอำนาจแห่งความผิด ๆ ถูก ๆ ตามอำนาจของสิ่งขับพาให้เป็นไป ธรรมเมื่อนำมาใช้ย่อมเป็นเครื่องมือต้านทาน และหักห้ามสิ่งเป็นภัยต่อจิตได้ดี ตามกำลังของผู้มีธรรมมากน้อย ถ้ามีเพียงพอก็สามารถหักล้างกันได้อย่างไม่มีปัญหา เช่นท่านผู้ถึงธรรมอันสูงสุดแล้ว ชื่อว่าเป็นผู้หมดภัยทางใจโดยสิ้นเชิง ไม่มีปัญหาใด ๆ ตกค้างอยู่ในใจของท่านเลย นี่คือท่านผู้หยุดเดินและหมดภัยจริง ๆ

ท่านนักปฏิบัติที่เตรียมพร้อมแล้วเพื่อก้าวเดินให้ผ่านพ้นทางกันดาร ยิ่งเป็นผู้จำเป็นต่อธรรมทุกขั้น เริ่มต้นแต่หลักสมาธิ ซึ่งเคยได้ยินแต่ชื่อ เวลานี้จิตของเราเป็นอย่างไรบ้าง มั่นคงไปในทางขี้เกียจตามหลักของกิเลส หรือมั่นคงไปในทางความขยันหมั่นเพียรตามหลักธรรมของศาสนา โปรดสังเกตตลอดสายของจิตที่มีอะไรฝังจมอยู่ภายใน ถ้าจิตมีธรรมกำกับอย่างใกล้ชิด จิตต้องเป็นสมาธิมั่นคงต่อตนเองอย่างแน่นอน จิตเคยเป็นนักท่องเที่ยวและซัดเซพเนจรมานาน เพราะไม่มีธรรมเป็นเครื่องยึด

แต่เวลานี้เราพาจิตก้าวไปสู่แดนแห่งธรรมอันเป็นเกาะยึดที่มั่นคงแล้ว โปรดยึดธรรมให้มั่นคงอย่าปล่อยวาง และขยับความเพียรเข้าเป็นลำดับอย่าลดละ สมาธิจะกลาย

เป็นสมบัติของเราในเร็ววัน ไม่ผ่านตาข่ายของความเพียรไปได้ โปรดตั้งหลักจิตกับธรรมให้สนิทต่อกัน อย่าปล่อยให้สิ่งที่เคยเป็นปรปักษ์เข้ามาแอบแฝงในวงความเพียรได้ จะทำให้จิตและความเพียรเอนเอียงและล้มไปตาม และโปรดทราบไว้เสมอว่า จิตกำลังแสวงหาที่ยึดเหนี่ยวอยู่ตลอดเวลา เช่นเดียวกับคนตกน้ำคว้าหาที่ยึดเหนี่ยวเพื่อความพ้นภัย ฉะนั้น แต่จิตไม่มีความฉลาดพอ จึงไม่สามารถยึดถูกสิ่งที่จะพาใครให้ได้รับความปลอดภัย จึงกลายเป็นเรื่องพาให้จิตล่มจมไปเพราะอารมณ์อย่างไม่มีจุดหมาย

ก็บัดนี้เราคว้าถูกเกาะอันเยี่ยมคือธรรมแล้ว จงพยายามยึดไว้ให้เต็มมือ ถือไว้ให้เต็มใจ จิตจะเคยรวนเรมานานเท่าไรไม่เป็นปัญหา ต้องหยั่งลงสู่ความแน่วแน่และสงบได้ในเวลาไม่นาน ผลจะเป็นความสุขเย็นใจ หายจากทุกข์ทันที มีแต่ความสุขเป็นเครื่องเสวยผลในขณะนั้น นี่คือองค์ของสมาธิแท้ที่ปรากฏขึ้นกับผู้มีความเพียร แม้ชื่อของสมาธิที่เคยได้ยินจนชินหูก็มารวมกันอยู่ในจุดนี้ และหมดปัญหาทั้งชื่อและองค์ของสมาธิในขณะนั้น เมื่อได้หลักเบื้องต้นแล้ว หากสมาธิจะเปลี่ยนสภาพขึ้นสู่ความละเอียดตามลำดับของความเพียรที่เป็นไปอยู่ ก็จะทราบภายในตัวเอง เช่นเดียวกับที่เคยทราบในสมาธิขั้นเริ่มแรกมาแล้ว

สติปัญญาซึ่งเป็นธรรมจำเป็น ที่ควรจะนำมาใช้ในโอกาสอันควร จึงถือเป็นเรื่องสำคัญซึ่งควรจะแอบแฝงกันไป กายวิภาคหรือขันธวิภาคมอบให้เป็นหน้าที่ของสติปัญญาเป็นผู้จะทำการตรวจตรองโดยละเอียดถี่ถ้วน นักภาวนาที่หนักไปทางกายวิภาคหรือขันธวิภาค จะเป็นผู้กำชัยชนะไว้ในเงื้อมมือโดยไม่มีอุปสรรคใด ๆ มากีดขวางไว้ได้ คำว่า สติปัญญาอย่าเข้าใจว่าเป็นธรรมเล็กน้อย แต่เป็นเครื่องมือรื้อถอนกิเลสทั้งมวลออกจากใจได้โดยสิ้นเชิง เพราะผู้บรรลุถึงพระนิพพาน ต้องเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยมหาสติมหาปัญญาทั้งนั้น

ไม่ปรากฏว่ามีผู้เล็ดลอดถึงพระนิพพานได้ เพราะความรอดสายตาของกิเลสมองไม่ทั่วถึง แต่เพราะกิเลสฉิบหายไปโดยสิ้นเชิงด้วยอำนาจของมหาสติมหาปัญญาเผาผลาญต่างหาก ทุกท่านโปรดจำไว้อย่างฝังใจ แล้วนำไปปฏิบัติหน้าที่ต่อกิเลสที่นอนจมอยู่ในใจเรา จะได้เห็นมันหลั่งไหลออกจากใจ จนไม่มีกิเลสตัวใดจะฝืนอวดดีว่า ฝีมือเก่งกว่ามหาสติมหาปัญญา แล้วนอนจมอยู่ในจิตได้อีกต่อไป นอกจะจะถูกทำลายลงอย่างละเอียดผุยผงไปเท่านั้น ไม่มีทางต่อสู้มหาสติมหาปัญญาอันเป็นกองทัพปรมาณูไปได้เลย

ผู้มีความเพียรไม่ลดละนับแต่ขั้นเริ่มแรกเป็นลำดับถึงขั้นสมาธิ และตามลำดับขั้นของสมาธิเป็นระยะ มีสติปัญญาสอดแทรกเข้าไปตามสมัยที่ควรคิดค้น ไม่ว่าธาตุหรือขันธ์

ใด ๆ จำต้องถูกพิจารณาและคลี่คลายออกเป็นชิ้นเป็นอัน และกำหนดละลายถึงธาตุเดิมจนหมด ความสำคัญว่าสัตว์ บุคคล และประกอบเข้าไว้ตามส่วนผสมของธาตุขันธ์ที่เรียกว่า สัตว์ บุคคลตามเดิม แล้วแต่ความต้องการและความแยบคายของปัญญา เช่นเดียวกับเขาถอดเครื่องอะไหล่ของรถออกตรวจดูเครื่องแล้วประกอบไว้ตามเดิมฉะนั้น เป็นผู้มีหวังหลุดพ้นโดยแน่นอน ขอแต่ความเพียรอันเป็นทางสมหวังอย่าลดละ สติปัญญาขั้นเริ่มแรกจะเชื่อมโยงถึงขั้นมหาสติมหาปัญญา อย่างไม่มีทางปลีกแวะเป็นอย่างอื่น ทั้งกองธาตุกองขันธ์ และดวงจิตจะเป็นที่ทำงานของสติปัญญาตลอดเวลาไม่มีการหยุดยั้ง จนสามารถรู้เท่าและปล่อยวางได้โดยตลอดทั่วถึง

จิตที่เคยนอนจมอยู่กับกิเลสสมมุติมานานแสนนาน ก็หลุดลอยขึ้นมาเหนือโลกสมมุติ ดำรงตนอยู่ด้วยอิสรธรรม มีความบริสุทธิ์เป็นผล พ้นจากเครื่องกดถ่วงทางใจที่เคยเป็นมา คำว่า พุทโธก็ถึงใจ ธัมโมก็ถึงใจ และสังโฆก็ถึงใจ ขึ้นชื่อว่าธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ทุกบททุกบาทที่ได้เห็นได้ยินมา เป็นธรรมที่ถึงใจโดยตลอด เพราะปัญหาหัวใจสิ้นสุดลงไม่มีการขัดแย้งอีกต่อไป

ธรรมที่อธิบายมาทั้งนี้ พวกเรานั่งทับนอนทับกันอยู่ตลอดอิริยาบถ แต่ไม่ปรากฏเป็นของแปลก ดังนั้น โปรดคุ้ยเขี่ยขึ้นมาให้ทั่วถึง จะเห็นธรรมเป็นของแปลกขึ้นมาที่ใจ คำว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ไหนจะไม่มีแง่สงสัย เพราะทรงตรัสรู้ที่สัจธรรมสถิตอยู่นั่นเอง

การแสดงธรรมกัณฑ์นี้นับว่ามากและนาน ก็เห็นว่าควรแก่การยุติ ท่านที่ได้สดับแล้วโปรดนำไปไตร่ตรองดูตัวเรากับหลักธรรมที่แสดงในคัมภีร์ ชี้เข้ามาที่ตัวของเราทุกบททุกบาท ไม่มีชี้ให้ผิดพลาดไปที่ไหน จะได้ทำความเข้าใจระหว่างธรรมกับเราโดยถูกต้อง ผลที่เกิดขึ้นจากความคิดที่ถูกต้องจะเป็นสมบัติของเราแต่ผู้เดียว จึงขอยุติเพียงเท่านี้ เอวं

<<สารบัญ

เทศน์อบรมฆราวาส ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๓ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๐๘

ฝืนใจเพื่อธรรม

วัดนี้โดยมากได้ศึกษาเล่าเรียนกันมาบ้างพอสมควร จึงหนักไปทางด้านภาวนาคือการอบรมใจโดยเฉพาะ การศึกษามามากน้อยย่อมเป็นเหมือนเข็มทิศทางเดิน ผู้ปฏิบัติก็เช่นเดียวกับการเดินทางตามเข็มทิศ เข็มทิศคือข้ออรรถข้อธรรมที่ศึกษามานั้น เป็นเช่นเดียวกับเรือ ผู้จะข้ามหาสมุทรทะเลต้องยึดเรือเป็นสำคัญ เรือในที่นี้คือหลักธรรมวินัย เฉพาะนักบวชย่อมถือหลักธรรมวินัยเป็นเข็มทิศทางเดินอันสำคัญยิ่ง การข้ามแม่น้ำต้องถือเรือเป็นหลักของชีวิต แม้จะประสบเหตุการณ์ต่าง ๆ ในเวลาเดินเรือต้องยึดเรือเป็นหลักประกันชีวิต จะช้าหรือเร็วต้องมอบให้เป็นหน้าที่ของเรือเป็นผู้พาไป เราเพียงเป็นผู้อาศัยไปกับเรือเท่านั้น

ผู้ปฏิบัติพระธรรมวินัยก็เหมือนกัน ต้องถือพระธรรมวินัยเป็นสำคัญ พยายามดำเนินตามมิให้เคลื่อนคลาด แม้จะมีความรู้ความฉลาดขนาดไหน ก็ไม่ให้นอกเหนือพระธรรมวินัย โง่ก็ขอให้โง่อยู่ในกรอบของพระธรรมวินัย อย่าให้เป็นทำนองคนข้ามน้ำ นั่งอยู่ในเรือ แต่เชื่อฝีมือตัวว่าเก่งและรวดเร็วกว่าเรือ แล้วโดดจากเรือเพื่อว่ายน้ำให้ทันกับความจำเป็นและเวลาที่ตนต้องการ พอว่ายไปไม่ถึงไหนกำลังก็อิดโรยลงเป็นลำดับ ปลาฉลามใหญ่มาเจอเข้าก็ช่วยว่ายใหญ่ เลยพลอยไปกับปลาฉลามเงียบหายซากไปเลย

ผู้จะข้ามมหาสมมุติ มหานิยม ซึ่งอาศัยพระธรรมวินัยพาก้าวเดินก็ควรคิดให้มาก เดี๋ยวจะเข้าใจว่าตนมีความเฉลียวฉลาด และทันสมัยกว่าหลักพระธรรมวินัยที่เคยมีประสิทธิภาพ พาคนข้ามสงสารนับจำนวนไม่น้อย แล้วโดดแหวกแนวออกจากหลักพระธรรมวินัย ทำไปตามความคิดความเห็นของตน ไม่มองดูศาสดา ผลสุดท้ายก็จะไปเจอเอาปลาฉลามใหญ่เข้าอีก แล้วปลาจะพาว่ายเข้าซอกเข้ามุมไปโดยไม่รู้สึกตัว ผลที่ได้รับจากการทำเอาตามความเห็นของใจที่มีกิเลสเป็นผู้บงการ ได้ความว่า ‘‘สิ้นเนื้อประดาตัว’’ ไปเลย ข้อนี้ท่านนักปฏิบัติโปรดทำความสะดุดใจ อย่าให้เก่งกว่าครูคือศาสดาผู้เป็นโลกวิทู จะไม่มีอะไรเหลือติดตัวโดยแน่นอน การยอมโง่หรือฉลาดไปตามหลักพระธรรมวินัย ไม่มีทางเสียหายและน่าหมั่นไส้ แต่กลับว่าโง่น่ากราบ ฉลาดน่าชม

คำว่าพระวินัยก็พอทราบกัน คือ ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ และศีล ๒๒๗ เหล่านี้เป็นหลักพระวินัยทั้งนั้น ส่วนพระธรรมมีมากและละเอียดไปเป็นขั้น ๆ ไม่มีที่สิ้นสุด เช่น

ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เป็นต้น จัดเป็นหมวดธรรม พระวินัยเป็นของจำเป็นตามขั้นและเพศของผู้รักษา ผู้รักษาศีล ๕ ศีล ๘ ในเวลาใดก็ถือเวลานั้นเป็นเวลาจำเป็นของตน ผู้รักษาศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ ก็เป็นผู้จำเป็นต่อศีลประเภทนั้น ๆ ตามเพศและหน้าที่ของตน ไม่อาจเอื้อมล่วงเกิน ใจก็มีความเยือกเย็น ไม่เป็นอารมณ์ เพราะเหตุแห่งความผิดศีลที่ตนรักษา จะอบรมใจให้สงบ ก็ไม่มีศีลวิบัติเป็นอารมณ์เครื่องกวนใจ ใจมีทางสงบได้ง่าย แม้อยู่โดยลำพังก็เย็นใจ ผิวพรรณก็ผ่องใส และมีกิริยาองอาจ ไม่สะทกสะท้าน นี่เป็นศีลสมบัติที่เราได้รับในปัจจุบัน

ต่อไปก็เริ่มให้เป็นสมบัติขึ้นภายในใจ โดยวิธีอบรมจิต เช่น นั่งกำหนดอานาปานสติ ถือลมหายใจเข้าออกเป็นอารมณ์ของใจ หรือ พุทโธ ธัมโม สังโฆ บทใดบทหนึ่งที่จริตชอบ มีสติกำกับอยู่ที่ใจซึ่งบริกรรมธรรมบทนั้น ๆ เป็นอารมณ์อยู่ ใจจะค่อยมีความรู้เด่นขึ้นที่จุดนั้น และมีความเย็นสบาย ความสุขที่เกิดขึ้นจากความสงบจะไม่เหมือนความสุขอื่นใดที่เคยผ่านมา ผู้ได้รับความสุขประเภทนี้แล้ว จะเป็นที่สะดุดใจทันที พร้อมทั้งความพอใจที่จะพยายามให้ความสงบสุขนี้เกิดขึ้นบ่อย ๆ โดยวิธีทางภาวนาให้มากขึ้น เพราะฉะนั้น ท่านผู้มีจิตอันสงบแล้วจึงเป็นผู้มีความหนักแน่นต่อความพากเพียร เชื่อบุญ เชื่อกรรม และเชื่อผลแห่งกรรมที่ตนทำแล้วว่าเป็นสิ่งไม่ไร้ผล ผู้เป็นนักบวชที่ปรากฏความสงบประจักษ์ใจ จึงเป็นผู้เชื่อต่อความเพียรเพื่อผลอันยอดเยี่ยมขึ้นไปเป็นขั้น ๆ ไม่มีการลดละความเพียร

ความสงบของใจมีหลายขั้น คือขั้นหยาบ ขั้นกลาง และขั้นละเอียด ตามแต่ผู้บำเพ็ญจะสามารถทำได้เป็นขั้น ๆ และพยายามทำจิตของตนให้ขยับขึ้นไปเป็นระยะ จนถึงขั้นละเอียดสุดของสมาธิ ส่วนความสุขอันเป็นผลย่อมมีความละเอียดขึ้นไปตามขั้นของสมาธิ ปัญญาก็มีขั้นหยาบ ขั้นกลาง และขั้นละเอียดเช่นเดียวกับสมาธิ และควรนำมาใช้กำกับสมาธิขั้นนั้น ๆ ได้ตามโอกาสอันควร จะเป็นความรอบคอบของนักปฏิบัติธรรมทุก ๆ ขั้นไป

แต่ใจที่ไม่ยอมเข้าสู่ความสงบได้ตามใจหวังในเวลาบำเพ็ญนั้น โดยมากใจมีอารมณ์เครื่องยั่วยวนมาก เช่น รูปไหลเข้ามาในคลองจักษุ เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัสต่างก็ไหลเข้ามาทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย แล้วไหลผ่านเข้าไปถึงใจ กลายเป็นธรรมารมณ์ขึ้นมา ใจซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบ ชั่ว ดี และสุข ทุกข์ จึงมีความกระเพื่อมรับอารมณ์อยู่ตลอดเวลา หาโอกาสดำรงตนอยู่ด้วยความสงบสุขไม่ได้เลย จำต้องรับรู้ รับเห็น รับสุข รับทุกข์จนไม่มีเดือน ปี นาที ชั่วโมง เป็นเวลาพักผ่อนใจ แต่เป็นธรรมดาของ

สามัญจิต จะอยู่โดดเดี่ยวโดยลำพังตนเองย่อมไม่ได้ ต้องอาศัยอารมณ์เป็นผู้พาอยู่ พาไปพาให้ดี ให้ชั่ว พาให้สุข ให้ทุกข์ พาให้ดีใจและเสียใจ พาให้เพลิดเพลินและเศร้าโศกอยู่เป็นประจำ จึงไม่มีโอกาสได้เห็นความสุขอันแท้จริงของใจ

ความสุขที่เกิดจากการอบรม แม้จะอาศัยธรรมเป็นอารมณ์ของใจ แต่ก็เป็นเครื่องสนับสนุนใจให้ได้รับความสุขเพื่อเป็นตัวของตัวขึ้นไปเป็นลำดับ จนถึงขั้นเป็นตัวของตัวได้อย่างสมบูรณ์ ซึ่งแปลกต่างจากอารมณ์ชนิดอื่น ๆ ที่ควรจะให้นามว่า อารมณ์ของโลก อารมณ์ของธรรม ขณะที่ใจได้รับความสงบเพราะอารมณ์แห่งธรรมที่นำมาภาวนา กายก็เบา ใจก็เบา ทุกส่วนในร่างกายและจิตใจรู้สึกว่าเบาไปตาม ๆ กันหมด กายกับใจก็ปรากฏว่าเป็นคนละส่วน ไม่คละเคล้ากัน ขณะที่จิตหยั่งลงสู่ความสงบจริง ๆ แล้ว แม้กายจะปรากฏตัวอยู่ในท่านั่งหรือท่านอน แต่ความรู้ของจิตปรากฏว่ากายไม่มีเลย คงปรากฏแต่จิตล้วน ๆ ที่แสดงความสงบและสว่างอยู่ภายในตัวเองเท่านั้น ไม่ปรากฏเรื่องกายและเรื่องอื่น ๆ มาแฝงเลย นี้เป็นความสงบที่แปลกประหลาดและอัศจรรย์ยิ่งกว่าความสงบขั้นต้น ซึ่งรู้สึกว่ากายมี แต่ไม่รบกวนใจด้วยอาการต่าง ๆ เพียงสักว่ากายมีอยู่เท่านั้น

เมื่อความสงบประเภทนี้ปรากฏขึ้นบ่อย ๆ จนรู้สึกเป็นความเคยชินในการเข้าการออก หากจิตมีธุระที่จะต้องทำในเวลาออกจากที่ภาวนาแล้ว แต่ความสงบอันเป็นฐานของใจจะมีประจำอยู่ พอย้อนความรู้สึกเข้ามาสู่ตัวเมื่อไรก็ปรากฏความสงบ อันเป็นพื้นฐานนั้น รู้เด่นอยู่เฉพาะตัว คือเป็นเอกเทศหนึ่งจากกาย มิได้คละเคล้ากัน ดังที่เคยเป็นมาในคราวที่จิตยังไม่มีความสงบ เช่นเดียวกับเราอยู่ในบ้าน แต่บ้านเป็นอันหนึ่งจากเราผู้อยู่ในบ้าน ฉะนั้น เบื้องต้นก็แยกกันไม่ออก กายกับใจคล้ายกับเป็นอันเดียวกัน เพราะใจไม่มีเวลาเป็นตัวของตัว แต่ใจที่ได้รับการอบรมที่ควรจะเข้าใจตามความจริงของตนบ้างก็ทนอยู่ไม่ได้ จำต้องรู้และเข้าใจ

ใจที่มีความสงบเป็นพื้นฐานแล้ว เราจะไปทำการงานอะไรก็คงเป็นความสงบประจำตนอยู่เช่นนั้น และไม่ทำการงานนั้น ๆ ให้เสียด้วย เพราะฉะนั้น ผู้บำเพ็ญธรรมภายในใจจึงไม่ทำงานใด ๆ ให้เสียไป นอกจากจะเป็นหลักอันดีของงานแล้ว ยังสนับสนุนงานทุกด้านให้สำเร็จเรียบร้อยลงด้วยความสวยงามและน่าดูอีกด้วย ผู้มีธรรมภายในใจประกอบการงานทุกประเภทไม่ว่าทางโลกและทางธรรม ย่อมสำเร็จเป็นชิ้นเป็นอัน ไม่ทำงานให้เป็นเครื่องหมักดองจนกลายเป็นอากูล (ทำงานคั่งค้าง) นี่กล่าวถึงความสงบ

ท่านผู้ฟังพอจะทราบได้ว่า กายกับใจแยกจากกันได้ในความรู้สึกของจิตที่มีสมาธิเป็นเรือนใจ

ต่อไปนี้กล่าวเรื่องปัญญา ปัญญายังเป็นสิ่งที่ละเอียดเข้าไปอีกมากมายตามขั้นของปัญญา ความสงบนั้นเป็นเพียงระงับความฟุ้งเฟ้อของใจให้ได้รับความสงบสุขในขั้นต้น แต่ปัญญาเป็นผู้ทำหน้าที่ถอดถอนกิเลสขึ้นมา สิ่งใดที่ยังหมักหมมอยู่ในใจมากน้อย ปัญญาต้องทำการถอดถอนออกเป็นลำดับ เช่น การพิจารณาธาตุขันธ์เพื่อรู้ตามเป็นจริงของเขา นับแต่วันเกิดมาถึงวันนี้ ถ้านับเป็นวัน เดือน ปี ได้กี่วัน กี่เดือน กี่ปี สภาพร่างกายนี้คงที่อยู่หรือค่อยเปลี่ยนแปลงไป ตามความจริงแล้วเขามีความเปลี่ยนตัวเองอยู่ทุกขณะ ไม่มีการหยุดพักเหมือนคนทำงาน จนถึงจุดสุดท้ายของการเปลี่ยนแปลง แล้วก็สิ้นสุดลงไปพักหนึ่ง

สรุปความแล้ว ทุกส่วนในร่างกายมีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ไม่มีอาการใดยับยั้งตัวไว้ได้ โดยไม่ถูกเปลี่ยนแปลงแม้อาการเดียว แต่เป็นส่วนละเอียดจึงไม่สามารถทราบได้ว่า เขาเปลี่ยนแปลงตัวเองอย่างไรบ้าง อาศัยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาย่อมรู้เห็นได้ชัดตามความเป็นจริงของความเปลี่ยนแปลง และมีทางปลดเปลื้องอุปาทาน คือ ความยึดมั่นในกาย อันเป็นภาระหนักออกได้เป็นลำดับ จนปลดเปลื้องให้หมดไปโดยไม่เหลือ เพราะอุปาทานเป็นเครื่องกดถ่วงใจให้จมดิ่งลงไปในทางต่ำอันมีทุกข์เป็นผล มีมากเท่าไรก็มีทุกข์มากเท่านั้น

ท่านกล่าวไว้ว่า **อนิจฺจำ ทุกฺขำ อนตฺตา** เราเคยได้เห็นได้ยินในคัมภีร์ ส่วนตัวจริงของธรรมเหล่านี้ติดแนบอยู่กับกายกับใจของเรา แต่เราไม่รู้ไม่เห็นจึงปลงไม่ตก เพียงจำได้แต่ชื่อเท่านั้น เหมือนคนจำชื่อของโจรได้ว่า นั่นชื่อโจร ก. นั่นชื่อโจร ข. และนั่นโจรชื่อ ค. เป็นต้น แต่การจำชื่อได้หรือไม่ได้นั้น ไม่ทำให้พวกโจรหยุดจากการทำโจรกรรม และทำความเย็นใจแก่ชาวบ้าน จึงไม่สู้จะมีประโยชน์อะไรนักจากการจำชื่อของโจรได้ โดยมิได้มัดโจรให้อยู่ในเงื้อมมือ การจำชื่อของไตรลักษณ์ คือ **อนิจฺจำ ทุกฺขำ อนตฺตา** เป็นต้นได้จึงไม่ทำให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ไม่สนใจพิจารณาตามฐานะความจริงของธรรมเหล่านี้ ทุกข์ก็คงเป็นทุกข์ สมุทัยก็คงเป็นสมุทัยอยู่อย่างเดิม ไม่หยุดทำงานบนร่างกายและจิตใจของคน เพราะเราไม่นำสัจจะเหล่านี้เข้ามาพิจารณาให้รู้ตามฐานะความจริงด้วยปัญญา อันเป็นทางรู้เท่าและปล่อยวาง

หากสนใจพิจารณาบ้าง แม้จะไม่มองและพิจารณาไปทางอื่น แต่มองและพิจารณาลงไปในกายในจิต ก็พอจะรู้เห็นได้ว่าอาการของกายและจิตทุกส่วนทำงานเป็นไตรลักษณ์

ทั้งนั้น ไม่มีเรื่องอื่นมาแฝงเลย เหตุใดจึงไม่รู้ไม่เห็น ท่านผู้สั่งสอนเช่นพระพุทธเจ้าเป็นต้น ก็คงจะแปลกพระทัยไม่น้อยที่พวกเราเหยียบย่ำธรรมของจริงอยู่ต่อหน้าต่อตาท่าน แต่จับจุดธรรมไม่ถูก คว้าหาธรรมไม่พบ ไม่ทราบว่าจะให้ท่านสอนว่าอย่างไรต่อไปอีก ผู้สอนก็รู้สึกจะหมดภูมิธรรมของจริงที่รู้เห็นมา เพราะผู้รับไปคว้าเอาของปลอมมาครองใจเสีย มากกว่าจะรับเอาของจริงจากท่านมาแก้ไขตนเอง เช่น ท่านสอนให้ลงทุ่งกว้าง แต่พวกเรากลับวิ่งเข้าป่าดงพงลึกไปเสียเช่นนี้ คำสอนก็จะเป็นประโยชน์อะไรเล่า แม้จะเป็นธรรมของจริงและประเสริฐแค่ไหน ก็คงเป็นโมฆะสำหรับพวกเราอยู่นั่นเอง

พระกายและพระทัยของพระพุทธเจ้า และกายใจของสาวกท่านเป็นธรรมของจริงทั้งแท่ง แต่กาย ใจของพวกเราจะเป็นของจริงหรือปลอมแค่ไหนกันแน่ นี่เชื่อแน่ว่ามีความจริงเท่ากัน ถ้าพิจารณาให้ถึงฐานความจริง แต่ถ้าไม่สนใจพิจารณาก็จะเป็นของปลอมไปหมด และยังจะปลอมไปอีกตลอดกาล ไม่มีโอกาสกลับตัวได้โดยลำพัง ถ้าไม่ใช้สติ ปัญญา ศรัทธา ความเพียร รื้อฟื้นให้กลับตัวในเวลาที่มีชีวิตอยู่นี้ การใช้สติปัญญาความเพียร ขุดค้นคลี่คลายส่วนต่าง ๆ ของกายและใจ อย่างไรจะต้องรู้เหตุรู้ผลซ้อนขึ้นมาในวงความเพียรอย่างแน่นอน ธรรมของจริงจะเล็ดลอดตาข่ายแห่งความเพียรไปไม่พ้น สิ่งจอมปลอมต้องจนมุมวันหนึ่งแน่นอน ไม่มีทางออก

วัยขนาดเรา ๆ เป็นวัยที่ควรคิดตรองไปข้างหน้า และย้อนหลังเกี่ยวกับสภาพการณ์ที่เป็นมา เป็นอยู่ และจะเป็นไปได้แล้ว จิตที่นอนจมอยู่กับกองธาตุกองขันธ์และกิเลสโสมม โดยถือว่าเป็นสมบัติอันพึงพอใจ แล้วประมาทนอนใจไม่หาทางออก เมื่อถึงกาลของธาตุขันธ์พังทลายลงตามสภาพของเขา เราจะไม่หมดหวังในสมบัติอันพึงพอใจและเกิดทุกข์เดือดร้อนขึ้นในเวลานั้นบ้างหรือ? เราเป็นนักบวชซึ่งเป็นเพศที่สุขุมด้วยความคิดอ่านไตร่ตรอง ทำไมจึงไม่คิดให้ละเอียดถี่ถ้วนในเรื่องที่เกี่ยวกับตน พอให้สมกับเพศที่สุขุมด้วยธรรมที่นำมาครองตัว จะเป็นความงามและเหมาะสมกับเพศอย่างยิ่ง ส่วนที่เกี่ยวกับการพิจารณาซึ่งจะทำให้แยบคายสำหรับนักปฏิบัติค้นคว้า ก็มีเพียงกายกับจิตเท่านั้น ซึ่งไม่เหลือกำลังแก่การพิจารณา

อาการของกายทุกส่วนก็มีหนังหุ้มห่อเป็นวงแคบอยู่แล้ว ไม่กว้างขวางและลึกลับอะไรมากนักพอจะพิจารณาได้ทั่วถึง โปรดหยั่งปัญญาลงไปที่นั่น อย่ายอมปล่อยจิตตัวคะนองให้เล็ดลอดออกจากวงความเพียร ทุกอาการของกายและธาตุในร่างกายจะรู้กันขึ้น ณ ที่นั่น และปล่อยวางกันได้ ณ ที่นั่นด้วยอุบายของปัญญา ซึ่งเคยอธิบายให้ฟังมาหลาย

ครั้งแล้ว อุปาทานของกายเป็นภาระกดถ่วงใจอันหนึ่ง ผู้ถอดถอนอุปาทานนี้ได้ชื่อว่า ผู้เปลื้องทุกข์ไปได้ขั้นหนึ่ง รู้สึกเบาขึ้นมาก

อุปาทานของใจก็เป็นภาระกดถ่วงใจได้อย่างละเอียดและแนบแน่นมาก ต้องใช้สติปัญญาอันทันสมัย คือมหาสติ มหาปัญญา มหาวิริยะ เข้ารวมกัน และขุดค้นลงตรงที่จิตรักและสงวนมาก ๆ นั่นแล จนสิ่งนั้นถูกทำลายพินาศลงไปแล้ว กลายเป็นวิวัฏจิตขึ้นมาในขณะนั้น จากนั้นก็เป็นใจที่หมดสมมุติ แต่เข้ากันได้กับสมมุติทั่ว ๆ ไป ทั้งด้านวัตถุและนามธรรมแต่ไม่ติด เพราะจิตที่บริสุทธิ์เป็นจิตที่พอตัวแล้ว ไม่จำต้องหาอะไรมาเพิ่มอีก การเพิ่มเติมไม่จัดเป็นสันติ คือความสงบอันแท้จริงและตายตัว ตามบทธรรมว่า **นตฺถิ สนฺติปรำ สุขำ** สุขอื่นยิ่งกว่าความสงบไม่มี

เพราะฉะนั้น จิตที่ยังไม่ได้รับการอบรมธรรม จึงมีการเอนเอียงและน้อมไปตามสิ่งที่มาหลอกลวง ตามธรรมเนียมของจิตที่แสวงหาความพอตัวยังไม่เจอ จึงยับยั้งตัวไม่ค่อยได้ คอยแต่จะล้มละลายไปตามสิ่งที่มายั่วยวนอยู่เสมอ ยิ่งเป็นสิ่งที่เคยฝังนิสัยแล้วรู้สึกว่าแก้ไขดัดแปลงยากมาก ดังนั้นหลักนิสัยจึงเป็นสิ่งสำคัญในตัวเรา ไม่ควรมองข้ามไปโดยถือว่าไม่สำคัญ เช่นเราเคยดูหนังจนฝังนิสัยแล้ว ภายในใจคอยกระซิบให้พาไปดูหนังอยู่เสมอมิได้ขาด จำต้องได้พาไปเสียจึงจะผ่านวันผ่านคืนไปได้ ถ้าวันไหนไม่ได้ไป แหมใจไม่สบายเลย ใครมาพูดให้เคืองหูนิดหน่อยไม่ได้ คอยแต่จะโกรธเอาท่าเดียว นั่นเพราะความเคยชินฝังใจ จนถือเรื่องเช่นนั้นเป็นกิจสำคัญประจำนิสัย ทั้งนี้เพราะการส่งเสริมและคล้อยตาม จนกลายเป็นยาเสพย์ติดขึ้นมาอย่างฝังลึกและแก้ไม่ตก

ขณะที่ดูรู้สึกเพลิดเพลินใจ และนำเอาเรื่องราวที่เขาแสดงมาครุ่นคิดเป็นอารมณ์ ถึงบทเพลินก็เพลิน ถึงบทรักก็รัก ถึงบทเศร้าโศกก็เศร้าโศกไปตาม เงินค่าตั๋ว ค่าข้าวต้มขนมนมเนยและเครื่องดื่มชนิดต่าง ๆ ตลอดค่าอะไรชนิดที่รู้ไม่ถึงก็เสียไป หลักนิสัยที่เคยเป็นคนดีก็ค่อยเสื่อมเสียไปวันละเล็กละน้อย รวมหลายครั้งและหลายวันเข้าก็มากไปเอง จิตที่เสียหลักแล้วเลยหาที่ยึดไม่ได้ จึงกลายเป็นจิตลอยลมไปเลย โดยไม่มีฝั่งมีฝาหาที่จอดแวะไม่ได้

การกล่าวทั้งนี้ กล่าวเป็นการเทียบเคียงเพื่อเป็นคติเตือนใจเพื่อนมนุษย์ผู้หวังความเจริญแก่ตนเองและส่วนรวม ควรสนใจในหลักนิสัยเป็นสำคัญกว่าอื่น มิได้กล่าวเพื่อตำหนิทั้งท่านผู้เสนอเพื่อความสะดวกของประชาชน และท่านผู้ชมเพื่อเป็นการผ่อนคลายอารมณ์ที่ตึงเครียดกับงานมาตลอดเวลา และเพื่อยึดเอาสาระจากการชมมาบำเพ็ญประโยชน์แก่ตนและส่วนรวมได้เท่าที่เห็นควร เพราะทุกสิ่งย่อมเป็นประโยชน์แก่ผู้มุ่ง

แสวงหาสารประโยชน์อยู่แล้ว แต่อาจเป็นความเสียหายแก่ผู้ไม่รอบคอบ และไม่รู้จักประมาณในทุกสิ่งที่มีประมาณอยู่ในตัวมันเอง ฉะนั้นด้านธรรมท่านจึงสอนให้พยายามฝึกหัดดัดแปลงตนเสียแต่ต้นมือ ซึ่งเป็นโอกาสอันเหมาะสำหรับผู้อยู่ในระหว่างการศึกษาอบรม จะได้ต่อสู้กับภาระของโลกและดำรงตนอยู่ในฐานะที่ควร ไม่หลุดลุ่ยไปในระหว่างซึ่งยังไม่ถึงกาลที่ควรจะเป็น

สำหรับด้านธรรมะเวลานี้ยังไม่สาย พอเหมาะกับเราผู้กำลังตั้งหน้าศึกษาและปฏิบัติอยู่ โปรดพยายามตักตวงคุณงามความดีให้เพียงพอกับความต้องการ ในอนาคตข้างหน้าหากว่าเชื้อแห่งภพชาติของเรายังมีอยู่ตราบใด คุณงามความดีอันเป็นสิ่งอาศัยเพื่อเสวยผล จะเป็นสมบัติคอยรับรองเราอยู่ตราบนั้น เพราะใจมีอาหารประเภทหนึ่งคืออารมณ์ กายมีอาหารประเภทหนึ่ง มีข้าว น้ำ เป็นต้น ทั้งสองนี้มีอาหารเครื่องบำรุงต่างกัน แม้อาศัยกันอยู่ เครื่องบำรุงใจได้แก่บุญกุศลที่เราบำเพ็ญมาเป็นลำดับ นับหลายภพหลายชาติ โดยการให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา การภาวนาตามความรู้สึกของนักบำเพ็ญเห็นว่าเป็นของยาก แต่มีผลมาก เพราะเป็นของทำยาก เราควรสนใจ

อนึ่ง การนึกภาวนาไม่ได้เสียอัฐเสียสตางค์อะไรเลย และทำได้ทุกเวลาที่ต้องการ การฝืนใจทำความดีนั้นไม่ผิดจากหลักธรรมของพระพุทธเจ้า และท่านทรงชมเชยมากนัก เพราะพระองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเพราะการฝืนใจ เราเป็นลูกของท่านต้องเดินตามร่องรอยของท่าน จะชื่อว่าลูกศิษย์มีครู

การฝืนใจเพื่อธรรมนั้น กิเลสเขาไม่ชอบ เพราะกิเลสเป็นสิ่งที่ชั่วและโสมม เขาจึงไม่ชอบธรรมซึ่งเป็นของดีและสะอาด ทั้งไม่อยากเดินทางร่วมด้วย แต่ถ้าคล้อยตามเขาแล้ว เขายินดีด้วยวันยังค่ำ เวลำเวลาไม่ต้องมี เขายินดีตลอดกาล นั่นคือสิ่งที่เขาชอบจริง ๆ แต่กลับเป็นพิษแก่เรา สิ่งที่เราชอบ เขากลับไม่ชอบ เพราะเป็นภัยแก่เขา กิเลสอาสวะนี้รู้สึกมีมารยาและอุบายอันแหลมคมมาก เช่นเวลาเขาเข้าสิงใจ ทำให้เราชอบเขาและหลงไปตามทันที กว่าจะรู้สึกตัวและฉุดลากกลับมาได้ คล้ายกับเขาควักเอาดวงหทัยวัตถุไปกินเสียครึ่งหนึ่งแล้ว เรารู้สึกชอกช้ำใจไม่น้อย ขณะที่เขาเข้าถึงตัว แม้จะฝืนนึก พุทโธ ธัมโม สังโฆ แหม รู้สึกลำบากมาก ประหนึ่งใจจะขาดไปในเวลานั้นจนได้

แต่ถ้าปล่อยไปตามเขาให้เขาพาไป พาเที่ยวชมนั่น ชมนี่ เข้าตรอกนั้น ออกซอยนี้ เข้าร้านนั้น ขึ้นห้องนี้ พักโฮเต็ลนั้นโรงแรมนี้ เข้าโรงโน้น ออกโรงนี้ รู้สึกว่านึกง่าย เที่ยวง่าย ไปง่าย อยู่ง่าย พักง่าย นอนง่าย อย่างคล่องปากคล่องใจขึ้นมาทันที สิ่งที่ยังไม่เคยรู้เคยเห็น เขาวาดภาพให้ดูทันทีและเชื่อเขาอย่างทันควัน ยอมจำนนทันที เรื่องความ

ชำนาญของกิเลสที่เคยปกครองใจเรา มันปกครองง่ายอย่างนี้เอง ใครก็รักและเคารพมันมาก ไม่อยากให้นายคนนี้จากไปไหน ไม่ค่อยมีการตำหนิมันว่าไม่ดี แต่ชอบกันทั้งนั้น ยิ่งผู้แสดงด้วยแล้วก็ยิ่งถูกมันต้มยำเอาอย่างสด ๆ ร้อน ๆ ไม่มีความเกรงขามเราบ้างเลย นับประมาณไม่ได้ เพราะตัวเราเองก็ชอบอย่างนั้น จะให้มันเกรงเอาอะไร ฉะนั้น การฝืนกิเลสจึงเป็นการฝืนยาก น่าเห็นใจทั้งท่านและเรา เพราะมีความรู้สึกเช่นเดียวกัน

การอบรมใจที่ว่ายาก ๆ ก็เพราะกิเลสมันฝืนนั่นเอง แต่โปรดทราบว่ากิเลสมันกลัวธรรม ถ้าคนมีธรรมกิเลสก็พลอยกลัวด้วย ไม่กล้ามาทะลึ่งมากนัก เพราะธรรมมีความคมคายกว่ากิเลสอีกมากมาย พูดถึงรสชาติก็ยิ่งกว่ารสชาติของกิเลส พูดถึงความสูงของธรรมกับความต่ำของกิเลสก็หาที่เทียบไม่ได้ เพราะไม่มีอะไรเหมือนธรรม นี่ก็พอจะทราบได้ว่าธรรมมีประสิทธิภาพสูงเพียงไร กิเลสต่ำเพียงไร ธรรมมีความเบาเพียงไร กิเลสมีความหนักหน่วงเพียงไร ดังนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงชมเชยและเคารพธรรม แต่ทรงตำหนิกิเลส ทั้ง ๆ ที่ทรงผ่านมาเช่นเดียวกัน

ท่านนักปฏิบัติพอจะนำกิเลสโสมมมาชั่งตวงเทียบกับธรรมได้บ้างไหมว่า ทางไหนจะมีน้ำหนักทางคุณสมบัติเชิดชูใจให้มีความเกษมสำราญ และกดถ่วงจิตใจให้ได้รับความทุกข์ทรมานมากน้อยต่างกันอย่างไรบ้าง เท่าที่ทราบมาในวงปราชญ์ คือบุคคลที่แน่นอนมีพระพุทธเจ้า เป็นต้น ล้วนแต่ชมเชยธรรมว่าเป็นนิยยานิกธรรมทั้งนั้น และทรงตำหนิกิเลสว่าเป็นเครื่องผูกมัดมวลสัตว์ให้อยู่ในวงล้อมแห่งวัฏจักร และถูกทรมานให้ได้รับความทุกข์ซอกซ้ำอยู่ตลอดกาล ถ้าทราบชัดว่าธรรมเป็นธรรม กิเลสเป็นกิเลส ทำนองเห็นกงจักรเป็นกงจักร เห็นดอกบัวเป็นดอกบัว โดยเหตุผลที่ถูกต้องแล้ว ควรเลือกหาทางเดินอย่างมั่นใจได้แล้ว เดี๋ยวจะสายเกินไป โปรดรีบ ๆ แจว รีบ ๆ พาย เดี๋ยวตะวันจะสาย ตลาดจะวาย สายบัวจะเน่าและขายไม่ออก คือรีบเร่งบำเพ็ญข้อวัตรปฏิบัติ สมาธิปัญญาให้มีกำลังในเร็ววัน

เพราะร่างกาย อย่าเข้าใจว่าไม่ก้าวเดินทุกระยะ เพื่อความแก่ชราตลอดถึงความตาย ไม่เคยมีจุดหมายบอกไว้ว่า วันนั้น เดือนนั้น ปีนั้น นาทีนั้น ชั่วโมงนั้น เป็นเวลาที่เขาจะตาย แต่ตายได้ทุกกาลสถานที่และไม่เลือกบุคคล ตลอดชาติชั้นวรรณะ เมื่อถึงขั้นตายแล้วจะทำอะไรไม่ได้อีกต่อไป เท่ากับขายไม่ออก นอกจากปล่อยให้เน่าเปื่อยทิ้งไปเท่านั้น อย่ามัวเพลินกับสิ่งที่เกิด ๆ ดับ ๆ อยู่เพียงเท่านั้นจะเสียการ เพราะพระศาสนามิได้สอนเพียงเล่น ๆ แบบนั่ง ๆ นอน ๆ อยู่เปล่า ๆ โดยไม่คิดอ่านไตร่ตรองเพื่อหาทางออก แต่สอนเรื่องทุกข์เพื่อให้รู้เห็นทุกข์จริง ๆ สอนเรื่องสุขเพื่อให้เห็นสุขจริง ๆ สอนเรื่องกิเลส

เพื่อให้เห็นและถอนตัวออกจากกิเลสจริง ๆ และสอนอุบายวิธีดับกิเลสและกองทุกข์เพื่อให้รู้และดับได้จริง ๆ ฉะนั้นท่านจึงประกาศว่าธรรมเป็นของจริง มิได้บอกว่าธรรมเป็นของเล่น เหมือนตุ๊กตาพอจะทำกันแบบเล่น ๆ และหลับ ๆ ตื่น ๆ เหมือนคนขี้เกียจ เพราะพระพุทธเจ้ามิใช่คนขี้เกียจมาสั่งสอนโลกให้เป็นคนเกียจคร้านอ่อนแอ ทำอะไรไม่เป็นชิ้นเป็นอัน

พระพุทธศาสนาสอนคนให้เห็นบุญเห็นบาปในปัจจุบัน เพราะกรรมดี กรรมชั่ว เราก็ทำกันอยู่ในปัจจุบัน ผลก็ควรจะรู้ในปัจจุบัน คือวันนี้ ชาตินี้ ส่วนที่เศษจากปัจจุบันอันต่างแห่งกรรมซึ่งควรจะให้ผลในระยะสั้นหรือระยะยาวนั้น ก็ควรให้เป็นไปตามกรรมและตามกาล จะเป็นโลกหน้าหรือชาติหน้า ยกให้แก่กรรมและจิตผู้เป็นเจ้าของแห่งกรรมทั้งระยะสั้นและระยะยาว แม้เช่นนั้นผู้บำเพ็ญจิตตภาวนาก็ยังมีทางจะรู้ว่า จิตของตนยังจะมีทางสืบต่อกับภพชาติซึ่งควรจะมีกรรมเกี่ยวข้องอยู่หรือไม่ ตลอดความบริสุทธิ์ของจิตอันเป็นวาระสุดท้าย จำต้องทราบขึ้นมาเป็นลำดับ ไม่เช่นนั้นพระพุทธเจ้าจะสั่งสอนโลกได้อย่างไร เพราะท่านไม่ทรงทราบความตรัสรู้ของท่าน แต่ที่ทรงสั่งสอนโลกได้อย่างเต็มภูมิของพระพุทธเจ้า ก็เพราะ **ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหิ** นั่นเอง เป็นเครื่องประกาศพระองค์เอง และ **สนฺทิฏฺฐิโก** สำหรับผู้บรรลุจำต้องรู้ประจักษ์ใจโดยทั่วกัน

ดังนั้น โปรดยึดธรรมที่ทรงรู้จริงเห็นจริงไปปฏิบัติอย่างเอาจริงเอาจัง ผลที่จะควรได้รับจะไม่เป็นทำนองคอยรับรางวัลจากครู แต่จะรู้ขึ้นมาที่ดวงใจอันบริสุทธิ์หมดจดแล้วนั่นแล จึงยุติธรรมเพียงเท่านี้ เอวं

<<สารบัญ

เทศน์อบรมฆราวาส ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๑๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๐๘

อัจฉริยมนุษย์

วันนี้ตรงกับวันอัจฉริยมนุษย์บุคคลอัศจรรย์อุบัติขึ้นในโลก คือพระพุทธเจ้าประสูติ ตรัสรู้ และเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน ทั้งสามสมัยนี้ตรงกับวันเพ็ญเดือนหก เช่นวันนี้ นับว่าเป็นอุดมมงคลอย่างยิ่งแก่เราทั้งหลาย เพราะนาน ๆ จะมีคนอัศจรรย์อุบัติขึ้นในโลกครั้งหนึ่ง พระองค์ประสูติจากพระครรภ์ของพระนางสิริมหามายา พระบิดาคือพระเจ้าสุทโธทนะมหาราช ทั้งสองพระองค์ท่านทรงได้อัจฉริยมนุษย์มาเป็นพระโอรส ปรากฏเด่นในหมู่ชนเป็นบุคคลที่หาได้ยาก เนื่องจากเป็นบุคคลประเภท **เอกนามกึ** คือหนึ่งไม่มีสอง ได้แก่ พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก มีเพียงครั้งละหนึ่งพระองค์เท่านั้น-หนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสคำใดลงไปแล้วต้องเป็นความจริงไม่มีสอง-หนึ่ง พระญาณที่ทรงรู้เห็นอะไรแล้ว สิ่งนั้นต้องเป็นจริงไม่มีผิดพลาด-หนึ่ง จึงจัดว่าเป็นอัจฉริยมนุษย์ คือบุคคลที่อัศจรรย์และแปลกจากโลกทั่ว ๆ ไป ทรงอุบัติขึ้นในระหว่างกรุงกบิลพัสดุ์ และกรุงเทวทหนครต่อกัน แต่ในที่นี้จะกล่าวพระประวัติเพียงย่อ ๆ พอสมควรแก่เวลา

เมื่อพระสิทธัตถราชกุมารองค์พระโพธิญาณประสูติแล้ว ทรงได้รับการบำรุงบำเรอเป็นพิเศษ เสด็จประทับอยู่ปราสาทสามหลังตามฤดูกาล มีนางสนมขับกล่อมบำเรออยู่ตลอดกาล พระบิดาทรงให้การรักษาและบำรุงทุกอย่างเป็นที่พอพระทัย สิ่งที่จะทำการรบกวนพระทัยให้ขุ่นมัวไม่ทรงให้มี ให้เสด็จอยู่โดยความสะดวกพระกาย สบายพระทัย พอทรงเจริญพระชนมายุได้สิบหกพรรษาก็ทรงได้รับราชาภิเษก มีพระนางยโสธรา (พิมพา) เป็นอัครมเหสี ครองแผ่นดินแทนพระราชบิดา ทรงครองราชสมบัติได้สิบสามปี ในระยะที่เสวยราชสมบัติอยู่นั้นก็ทรงสำนึกพระทัยว่า บัดนี้พระองค์เป็นผู้ใหญ่แล้ว ทรงคิดอ่านไตร่ตรองทางด้านการปกครอง เพื่อความเจริญรุ่งเรืองของประเทศชาติบ้านเมือง และทรงไตร่ตรองอุบายวิธีเพื่อปกครองไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ ให้มีความร่มเย็นในร่มเงาแห่งพระบารมีของพระองค์

ยิ่งทรงคิดไปมาก ก็ยิ่งเห็นเรื่องที่เกี่ยวกับพระองค์ที่จะทรงรับภาระมากไปไม่มีสิ้นสุด ประกอบกับพระบารมีที่ทรงสร้างมาอย่างมากมาย ซึ่งกำลังเข้าขั้นสมบูรณ์เต็มที่แล้ว เป็นเหตุบันดาลขึ้นในพระทัย อยากจะเสด็จประพาสพระอุทยานและสถานที่ต่าง ๆ เมื่อ

เสด็จประพาสไปในสถานที่ใดและคราวใด ก็เผอิญให้ทรงพบแต่สิ่งที่ทำให้สลดพระทัย คือ เมื่อเสด็จประพาสพระอุทยานครั้งแรก ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นทารกพึ่งคลอดใหม่ ๆ ตัวเล็ก ๆ นอนคลุกเคล้ากับฝุ่น ปราศจากผู้ให้ความอารักขาเพื่อความปลอดภัยอยู่ระหว่างทางเสด็จ พระองค์ทอดพระเนตรเห็นและพิจารณาจนเกิดความสลดสังเวชพระทัยในทารก แล้วรับสั่งให้พาเสด็จกลับพระราชวัง

เสด็จประพาสวาระที่สอง ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นคนแก่ถือไม้เท้าเดินงกงันอยู่ด้วยความทุกข์ทรมานในระหว่างทางเสด็จ ก็ทอดพระเนตรเห็นและสลดพระทัย แล้วรับสั่งให้พาเสด็จกลับ เสด็จออกประพาสวาระที่สาม ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นคนตาย ซึ่งในพระราชวังไม่ค่อยจะมีคนประเภทที่น่าสลดสังเวชปะปนอยู่ เพราะเกรงจะกระเทือนพระทัยแล้วจะเสด็จออกผนวช เนื่องจากทางสำนักพระราชวังเคยทราบจากนักทำนายไว้ก่อนแล้วว่า พระองค์มีคติเป็นสอง คือ หนึ่ง ถ้าครองราชสมบัติจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ สอง ถ้าเสด็จออกผนวชจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ดังนั้นจึงมีการกวดขันกันโดยทางลับ เมื่อเสด็จออกประพาสวาระที่สี่ ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นเพศสมณะ ซึ่งเป็นเพศที่ต้องพระทัยเพื่อทางดำเนินของพระองค์ผู้เป็นหน่อพระโพธิญาณอยู่แล้ว

แต่สมณะในครั้งนั้นจะเป็นสมณะประเภทใดนั้น สันนิษฐานยาก ถ้าเป็นประเภทนักบวชนุ่งเหลืองห่มเหลือง เช่น ประเพณีของพระไทยเราก็คงจะยังมีขึ้นไม่ได้ เพราะพระพุทธศาสนาที่ประสิทธิ์ประสาทสมณะประเภทนี้ยังไม่อุบัติ คงจะเป็นสมณะที่มีอยู่ตามประเพณีนิยมของคนสมัยนั้น ที่บวชแล้วเที่ยวทำความสงบ กาย วาจา ใจ ด้วยการประพฤติตบธรรมอยู่ตามลัทธิของตน และเคยมีเกลื่อนอยู่ในโลกมาเป็นเวลานาน ทั้งสี่วาระที่พระองค์ทอดพระเนตรเห็นนี้เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับจะเตือนพระบารมีที่ทรงบำเพ็ญมา ให้สนพระทัยเพื่อบำเพ็ญพระบารมีให้ยิ่งขึ้น ทั้งพระองค์เองก็สนพระทัยต่อสภาพทั้งสี่นี้ จนเกิดความสลดสังเวชเต็มพระทัย

ในวาระสุดท้ายที่ทรงเห็นเพศสมณะ รู้สึกว่าเป็นเพศที่มีความสงบเสงี่ยม น่าเลื่อมใสและยินดี เป็นเหตุให้พระองค์พอพระทัยอยากจะบำเพ็ญพระองค์ในเพศนั้นมากขึ้น ในราตรีวันนั้นคล้ายกับพระบารมีบันดาล ให้ทรงคิดอ่านไตร่ตรองเรื่องโลกและธรรม และทรงย้อนกลับไปพิจารณาเรื่องเกิด แก่ เจ็บ ตายซึ่งปรากฏในคลองจักษุคราวเสด็จประพาสอย่างติดพระทัย ทรงเทียบพระองค์กับสภาพที่ประสบนั้นเข้าในลักษณะเดียวกัน ว่าความเกิดของเรากับเด็กที่ทรงเห็นนั้นมีเท่ากัน ความแก่ของเรากับคนแก่ที่ทรงเห็นนั้นมีเท่ากัน ความทุกข์ของเรากับคนที่ทรงเห็นเป็นทุกข์นั้นมีเท่ากัน ความตายของเรากับคนที่

ทรงเห็นนอนตายอยู่นั้นมีเท่ากัน แม้เราเป็นกษัตริย์อยู่ในหอปราสาทก็คืออยู่ในห้อง เกิด แก่ เจ็บ ตายนั่นเอง ไม่มีอะไรผิดแปลกแตกต่างกันกับสิ่งที่เราไปเห็นมาแล้ว เขากับเรามันอยู่ในห้องขังของความเกิด แก่ เจ็บ ตายเช่นเดียวกัน

เหมือนนักโทษอยู่ในเรือนจำ แม้จะเป็นคนชาติชั้นวรรณะใด ก็คือนักโทษผู้ถูกคุมขังอยู่นั่นเอง ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ที่มีประจำตัวอยู่ทุกขณะนี้ ถึงแม้เราจะเป็นกษัตริย์ปกครองแผ่นดิน มียศถาบรรดาศักดิ์สูงตามคำเขาเสกสรรให้ แต่ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เขามิได้เคารพนับถือว่าเราเป็นกษัตริย์ พอจะเกรงขามอำนาจของเรา เขาก็คือเขาอยู่นั่นเอง มิหนำเราเป็นกษัตริย์ปกครองคน เขายังกลับมาเป็นกษัตริย์ปกครองเรา และมีอำนาจมากกว่าเราเสียอีก ไม่เพียงเขาจะปกครองเราคนเดียว เขายังมีอำนาจวาสนามาก สามารถปกครองคนและสัตว์ทุกประเภทได้ทั่วทั้งไตรภพ สั่งให้เกิดเมื่อไรได้ สั่งให้แก่ไปทุกขณะได้ สั่งให้ทุกข์ทรมานเมื่อไรได้ สั่งให้ตายเมื่อไรได้ ไม่มีอะไรกล้าขัดขืนคำสั่ง ทุกสิ่งต้องยอมจำนนเขาอย่างราบคาบ ไม่มีฝ่าฝืนไปได้แม้แต่กระเบียดเดียว

เรามัวเข้าใจว่าตนมีอำนาจราชศักดิ์ปกครองคนทั้งแผ่นดินได้ แต่ไม่เห็นมีอำนาจปกครองความเกิด แก่ เจ็บ ตายได้ จะเข้าใจว่าเรามีอำนาจราชศักดิ์อย่างไรได้ แสดงว่าอำนาจเรายังไม่พอแก่การปกครอง เพราะเรายังยอมจำนนต่อความเกิด แก่ เจ็บ ตายเหมือนโลกทั่ว ๆ ไป ไม่อาจบังคับให้สิ่งเหล่านี้อยู่ใต้อำนาจได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ สมควรแล้วหรือที่เราจะทำความนอนใจ นั่งคอยนอนคอยความทุกข์ทรมานซึ่งอยู่บนศีรษะ ไม่หาทางหลีกเลี่ยงหรือรบรันหั่นแหลกกันจนเห็นจุดความจริงของสิ่งเหล่านี้ แล้วคว้าเอาชัยชนะมาครอง

เพศสมณะที่เราได้เห็นนั้น เป็นเพศที่จะช่วยให้เรามีทางหลีกเลี่ยง หรือหลุดพ้นจากอำนาจมหาศาลนี้ได้ เพราะเพศนั้นเป็นเพศที่ไตร่ตรองหามูลความจริง ทั้งทางผิดและทางถูก เป็นเพศที่สงบ ถ้าเป็นยาก็เป็นประเภทแก้ได้ในโรคสารพัดของคนและสัตว์ ไม่มีโรคชนิดใดจะฝ่าฝืนยาขนานนั้นไปได้ เพศนี้ก็เป็นเพศจะแก้ทุกข์ได้โดยแน่นอน ทั้งทุกข์ทางกายและทุกข์ทางใจ ทั้งทุกข์ในการก่อภพก่อชาติ ทั้งทุกข์เพราะกิเลสสังหารใจ เพศนี้เป็นเพศจะระงับดับภัยทั้งหลายที่กล่าวมาได้จริง

ลจเพราะมองดูแล้วเป็นเพศที่นุ่มนวล อ่อนโยนทางมรรยาทและมีใจเป็นธรรม แต่เป็นเพศที่แข็งแกร่งต่อการพิสูจน์หามูลความจริง ไม่ถอยทัพกลับเกิดกลับตาย และยอมอยู่ใต้อำนาจของทุกข์ทั้งมวล อย่างไรเราคงจะมีทางปลดเปลื้องตนออกจากความกดขี่บังคับของสิ่งที่โลกกลัว ๆ กัน คือ กองทุกข์มหาศาลและยืดเยื้อนี้ได้ ด้วยเพศแห่งนักบวชแน่นอน ในราตรีวันนั้นบรรยากาศก็รู้สึกเงียบสงัดไปหมดทุกทิศทุกทาง ไม่มีสิ่งใดไหวติง

และส่งเสียงรบกวนพระทัยให้ทรงพลั้งเผลอพระองค์ ทรงมีโอกาสรำพึงไตร่ตรองสภาพการณ์ทุกด้านอย่างเต็มพระทัย

พอทรงยุติจากเหตุการณ์ในวาระนั้น แล้วก้าวเสด็จออกทางพระทวารที่เปิดไว้ ก็พอดีกับเหตุการณ์ที่ทรงพิจารณาพึ่งยุติลงนั้น มาแสดงความจริงขึ้นกับคณะนางบำเรอผู้ขับกล่อมโดยทางอากัปกิริยา ไม่เป็นที่พอพระทัยและน่าสลดสังเวชยิ่งขึ้นอีก บางนางนอนในลักษณะของคนตายแล้ว บ้างก็ทิ้งแข้งทิ้งขาทิ้งอวัยวะ บ้างก็เปลือยท่อนหน้า บ้างก็เปลือยท่อนหลัง บ้างก็เปลือยหมดทั้งอวัยวะ น้ำลายไหลออกมุขทวารเหมือนคนกำลังสลบไสล บ้างก็กัดฟันกรอด ๆ และบ่นพึมพำทั้ง ๆ กำลังหลับอยู่ เครื่องดนตรีตกทิ้งเกลื่อนอยู่ตามบริเวณอย่างไม่มีระเบียบสวยงามอะไรเลย ทอดพระเนตรไปทางทิศใดในบริเวณนั้น มีลักษณะเช่นเดียวกันหมด ซึ่งแต่ก่อนมาไม่เคยแสดงอาการเช่นนี้ ปรากฏแก่พระทัยในเวลานั้นเหมือนป่าช้าผีดิบ ทั้งเป็นสักขีพยานกับสภาพการณ์ที่พึ่งพิจารณามาอย่างสด ๆ ร้อน ๆ อีกด้วย

สุดที่จะทนอยู่ในป่าช้าผีดิบเช่นนี้ได้ จึงเสด็จกลับเข้าในห้องพระบรรทม จะเสด็จเยี่ยมพระราหุล พระปิโยรส ก็เกรงพระชายาจะทรงตื่นจากบรรทม และจะเป็นอุปสรรคต่อการทรงผนวช ทรงขบพระทนต์กลั้นพระทัยจำเสด็จจากไปในราตรีวันนั้น โดยไม่ทรงอำลาใคร ๆ มีนายฉันนอำมาตย์และม้ากัณฐกะตามเสด็จ มีพระทัยมุ่งต่อการทรงผนวชอย่างแรงกล้า เมื่อเสด็จถึงสถานที่และทรงผนวชเสร็จแล้ว ก็ทรงรับสั่งให้นายฉันนะนำม้ากลับพระราชฐาน ส่วนพระองค์ก็กลายเป็นนักบวชและเป็นคนขอทานเขามาเสวย พอยังชีวิตให้เป็นไปในวันหนึ่ง ๆ และทรงบำเพ็ญพระบารมีอย่างสุดกำลังของมหาวีรบุรุษ ทรงสละทิฐิมานะ สละพระราชสมบัติ ไพร่ฟ้าประชาราษฎร์แผ่นดินกว้างแคบ พระชนกชนนี พระชายาและพระโอรสสุดที่รัก ตลอดตำแหน่งพระมหากษัตริย์ ทรงสละโดยไม่มีความอาลัยเสียดาย

ประทับอยู่ในป่าในเขาอันเป็นสถานที่ใคร ๆ ไม่พึงปรารถนา ความเป็นอยู่ทุกอย่างย่อมมีความลำบากและฝืดเคืองไปตาม ๆ กัน เพราะศาสนายังไม่มี คนชาวป่าเป็นผู้ให้ทานทุกสิ่งที่อาศัยเขาต้องเป็นป่าไปตามคน ทรงเข้าอยู่อาศัยด้วยความลำบากเช่นนั้นถึงหกปี จึงได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมาในโลก ไม่ใช่เป็นกิจที่ทำได้อย่างง่ายดายเลย วันพระองค์ตรัสรู้ ตรงกับวันเพ็ญเดือนหก ซึ่งคล้ายกับวันนี้ นับว่าเป็นวันอุดมมงคลอย่างยิ่งสำหรับพวกเรา ที่ได้พร้อมกันมาทั้งทางใกล้และทางไกล มาทำความระลึกกราบไหว้ถึงพระองค์ท่าน

พอสำเร็จดังพระทัยหมายแล้ว ก็ไม่ทรงทำความขวนขวายน้อย เสวยสุขเฉพาะพระองค์ผู้เดียว ยังมีพระมหากรุณาธิคุณอย่างยิ่งในมวลสัตว์ ทรงเที่ยวแนะนำสั่งสอนเวไนยชนผู้มีอุปนิสัยควรแก่การอบรม พระปฐมฤกษ์แห่งธรรม ทรงแสดงแก่พระเบญจวัคคีย์ทั้งห้าด้วยพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร จนได้บรรลุธรรมเบื้องต้นคือ พระโสดาบัน อันดับต่อไปก็ทรงแสดงอนัตตลักขณสูตร จนท่านทั้งห้าได้สำเร็จพระอรหันต์ เป็นพระอริยบุคคลขั้นสูงสุดขึ้นมาในวงพระศาสนา เพราะพระปรีชาสามารถของพระองค์ จากนั้นก็ทรงรับสั่งแก่พระสาวกเหล่านั้น ให้ช่วยประกาศพระศาสนาสั่งสอนประชาชน โดยรับสั่งมิให้ไปซ้ำรอยกันแห่งละสององค์ เพราะพระสาวกมีน้อย เกรงจะไม่ทั่วถึงประชาชน

บรรดาสาวกซึ่งเป็นที่ไว้วางพระทัยของพระพุทธเจ้า และไว้ใจตัวเองได้อย่างเต็มที่แล้ว ก็เที่ยวแนะนำสั่งสอนประชาชนให้รู้จักศาสนาว่า มีส่วนสำคัญและเกี่ยวข้องกับตนอย่างไรบ้าง บรรดาประชาชนเมื่อได้รับการแนะนำสั่งสอน ย่อมซาบซึ้งในรสพระสัทธรรม และรู้จักการทำบุญให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ตลอดคุณงามความดีประเภทต่างๆ ที่ควรได้ควรมีแก่ตน จนสำเร็จมรรคผลขึ้นมาในท่ามกลางแห่งการสั่งสอนก็มี ผู้ได้รับการสั่งสอนแล้วนำไปปฏิบัติโดยลำพังตนเอง จนสำเร็จมรรคผลขึ้นเป็นชั้น ๆ ก็มี ทั้งฝ่ายนักบวชและฆราวาส

เมื่อสาวกมีจำนวนมากขึ้นและต่างก็ช่วยกันสั่งสอนเพื่อพุทธภาระให้เบาลง พระศาสนาก็แผ่กระจายไปทุกทิศทุกทาง นับแต่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ และทำการสั่งสอนเวไนยชนมาเป็นเวลา ๔๕ พรรษา พระศาสนานับว่าเจริญแพร่หลาย และผิดปกติกว่าศาสนาทั่ว ๆ ไปที่ทำการสั่งสอนกันอยู่ในสมัยนั้น เนื่องจากพระธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้นั้น เป็นธรรมที่อัศจรรย์ยิ่ง คนในสมัยนั้นไม่มีใครสามารถจะรู้ได้ มีพระพุทธเจ้าพระองค์เดียวทรงรู้เป็นพระองค์แรก จึงทรงสามารถประกาศพระศาสนาได้อย่างกว้างขวาง พอพรรษาที่ ๔๕ ล่วงแล้วจึงเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน แม้เช่นนั้น ยังทรงเมตตาประทานหลักพระศาสนาไว้เพื่อเป็นองค์แทนศาสดา

ในข้อนี้มีพระสาวกบางท่านกราบทูลถามพระพุทธเจ้า ด้วยความวิตกกังวลและน้อยใจ โดยเกรงว่าเวลาพระองค์ปรินิพพานแล้วจะไม่มีครูอาจารย์แนะนำสั่งสอน พระองค์ก็ทรงยกพระธรรมวินัยขึ้นแสดงเป็นองค์แทนศาสดาว่า “พระธรรมและพระวินัยนี้แล จะเป็นศาสดาแทน เมื่อเราตถาคตล่วงลับไปแล้ว ผู้ใดมีความจงรักภักดี มีความเชื่อเลื่อมใสในตถาคต และมีความมุ่งหวังจะเปลื้องทุกข์เพื่อบรรลุมรรคผลนิพพาน ผู้นั้นจงมีความเคารพในพระธรรมวินัยที่ตถาคตสั่งสอนไว้แล้วเถิด เพราะหลักธรรมที่เป็นองค์แทน

ตถาคตล้วนเป็นสวากขาตธรรม ที่กล่าวไว้ชอบแล้วทั้งนั้น ไม่มีสิ่งใดจะบกพร่อง และแสดงไว้แล้วด้วยความบริสุทธิ์ใจ ทั้งเป็นนิยยานิกธรรม สามารถยังผู้ปฏิบัติตามให้พ้นจากทุกข์ได้โดยชอบ เช่นเดียวกับตถาคตยังอยู่ แม้การผ่านไปแห่งเราก็ไม่มีอะไรจะกระทบกระเทือนถึงมรรคผลนิพพาน อันผู้ปฏิบัติจะพึงได้พึงถึงด้วยข้อปฏิบัติของตน

อนึ่ง การปรินิพพานเป็นเรื่องจิตที่บริสุทธิ์ จะเคลื่อนย้ายจากกองสังขารอันเป็นส่วนผสมจะสลายจากกันเท่านั้น หาได้กระทบกระเทือนแก่วงพระธรรมวินัย อันเป็นทางพ้นทุกข์ของผู้ปฏิบัติชอบและผู้มีความบริสุทธิ์ทั่ว ๆ ไปไม่ และการปรินิพพานเป็นเรื่องของเราตถาคตโดยเฉพาะ ไม่เกี่ยวกับมรรค ผล นิพพานอันพึงได้พึงถึง จะมีส่วนเสียหายไปด้วยแต่อย่างใด เพราะสวากขาตธรรมที่เราตถาคตแสดงไว้แล้ว ก็เพื่อมรรคผลนิพพานทั้งนั้น ไม่มีธรรมบทใดบาทใดจะบกพร่องไปตามการปรินิพพานของเรา ฉะนั้น ทุกท่านจงมั่นใจและแน่ใจต่อหลักพระธรรมวินัยที่เราได้แสดงไว้แล้ว นี่แลจะนำท่านทั้งหลายให้พ้นทุกข์โดยสมหวัง”

ดังนั้น พวกเราผู้มีความตั้งมั่นต่อหลักธรรม ประพฤติให้เป็นไปอยู่ จึงเท่ากับได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าอยู่ตลอดกาล เพราะคำว่า “ศาสดา” นั้น มิได้หมายถึงพระรูปพระโฉมโดยเฉพาะ เพราะเป็นสภาพมีอันแตกสลายเช่นเดียวกับสิ่งทั่ว ๆ ไป แต่หมายถึงพระทัยที่บริสุทธิ์ และพระธรรมที่ตรัสไว้โดยชอบธรรม ซึ่งเวลานี้ยังสถิตอยู่กับผู้บำเพ็ญทุกท่าน มิได้นิพพานไปตามพระองค์ โปรดยึดหลักธรรมนี้ไว้บนเศียรเกล้าตลอดเวลา จะเป็นการบูชาพระพุทธเจ้าตลอดกาล

จวนวาระสุดท้ายก็มีผู้มาทูลถามว่า เมื่อพระองค์ปรินิพพานไปแล้ว นานประมาณเท่าไรพระอรหันต์จะสิ้นสูญจากโลก มรรคผลนิพพานจะยังมีอยู่ในโลกนานประมาณเท่าไร พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ก็หลักพระธรรมวินัย ตถาคตมิได้แสดงให้ผิดจากเหตุผลอันเป็นฐานที่เกิดขึ้นแห่งมรรค ผล นิพพาน พอผู้ปฏิบัติตามจะผิดหวังในกาลที่ล่วงไปแล้วแห่งเรา แต่เราแสดงเพื่อมรรค ผล นิพพานทั้งนั้น เหตุใดจึงต้องมาถามอย่างนั้น ผู้ใดมีความสนใจใคร่ต่อการปฏิบัติธรรมที่เราแสดงไว้ชอบแล้ว ผู้นั้นจะได้รับความเป็นธรรมอยู่ตลอดกาล ทั้งที่ตถาคตยังมีชีวิตอยู่ และตถาคตนิพพานไปแล้ว เพราะสวากขาตธรรมไม่นิยมกาล สถานที่ บุคคล แต่เป็นอกาลิโกอยู่ตลอดกาล ถ้ายังมีผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมอยู่ตราบใด พระอรหันต์จะไม่สูญสิ้นจากโลกอยู่ตราบนั้น

ฉะนั้นจึงไม่ควรสงสัยในสิ่งที่ไม่น่าสงสัย แต่ควรสงสัยในตัวเอง ว่าเวลานี้เรามีความขยันหมั่นเพียรตามหลักธรรมของพระพุทธเจ้าสอนหรือไม่เท่านั้น เป็นสิ่งที่ควรสนใจในตัว

เอง ถ้าเป็นผู้เกียจคร้านหมดศรัทธาต่อพระสัทธรรม แม้ตถาคตจะยังมีชีวิตอยู่ ผู้นั้นก็คือโมฆบุรุษ โมฆสตรี ผู้เปล่าจากประโยชน์อยู่นั่นเอง ถึงแม้ว่าเขาจะจับชายสบงจีวรตถาคตอยู่ก็หาได้ชื่อว่าไปตามตถาคตไม่ แต่ผู้ปฏิบัติสมควรแก่ธรรมนั่นแล ชื่อว่าผู้ไปตามเราตถาคต ชื่อว่าบูชาตถาคต บูชาพระธรรม และพระสงฆ์อยู่ทุกระยะกาล”

นี่เป็นพระโอวาทที่ตรัสกับผู้มาทูลถามจวนวาระสุดท้าย ซึ่งเป็นพระโอวาทที่ประทับใจของผู้มุ่งต่อธรรมอย่างยิ่ง จะได้พยายามบำเพ็ญตนโดยความสม่ำเสมอ เช่นเดียวกับสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ และคอยตักเตือนอยู่ตลอดเวลา โดยธรรมที่ประทานไว้แล้ว เช่น ผู้ปฏิบัติถูกหรือผิดก็แสดงถึงผลว่า ต้องเป็นความสุขหรือความทุกข์อยู่เช่นเคย ไม่มีการเปลี่ยนแปลง พระธรรมที่ประทานไว้เป็นความคงที่ต่อเหตุผล สมกับธรรมที่ตรัสไว้ชอบแล้ว และเป็นธรรมคงเส้นคงวาสำหรับผู้ปฏิบัติตาม ไม่เป็นอย่างอื่น

หลักใหญ่ของธรรมที่ตรัสรวมไว้ เป็นสัจจะความจริงแล้วตรงไปโดยถ่ายเดียวนั้น เรียกว่า อริยสัจ ข้อต้นตรัสเรื่อง *ทุกข์* คือ ความบีบคั้น มีทั้งสัตว์ ทั้งคน ทั้งท่าน ทั้งเรา มีทั้งทางกายและทางใจ ความบีบคั้นทำคนและสัตว์ให้อยู่สบายไม่ได้ ถ้าเป็นน้ำก็ถูกรบกวนอยู่เสมอ หาเวลานิ่งและใสสะอาดไม่ได้ ขึ้นชื่อว่าทุกข์ไม่ไปรบกวนในสถานที่อื่น แต่จะรบกวนที่กายที่ใจของมนุษย์และสัตว์ และทำให้ได้รับความทุกข์เดือดร้อนขึ้นทันทีที่ทุกข์เข้าถึงตัว แม้จะยืน เดิน นั่ง นอนอยู่ตามปกติ ก็ต้องแสดงอาการเอนเอียงหรือกระดุกกระดิกขึ้นมาทันที และแสดงอาการระส่ำระสาย ถ้ามากกว่านั้นทนไม่ไหวก็ถึงตาย

ข้อที่สองตรัสเรื่อง *สมุทัย* คือความคะนองของใจที่แสดงตัวอยู่ภายในใจของคนและสัตว์ แล้วระบายออกมาทางกาย ทางวาจา อันดับแรกก็แสดงเป็นความอยากและค่อยเคลื่อนขึ้นไปเป็นความทะเยอทะยานไม่มีทางสิ้นสุด ไม่มีขอบเขตแห่งความเพียงพอของความอยากประเภทนี้ ไม่มีปกติประจำตัว แต่ปีนเกลียวอยู่ทำนองนั้น แม้จะได้สิ่งที่ตนต้องการมาครองอย่างสมหวังแล้ว ก็ไม่วายที่จะเอื้อมออกไปด้วยอำนาจแห่งความอยาก ไม่มีใครในโลกจะสามารถปฏิบัติตัวต่อความอยาก ให้ได้ระดับและอยู่ในความพอดีได้ ท่านจึงเรียกว่าสมุทัย คือความโผล่ตัวอยู่เสมอ ยิ่งกว่าวานร (ลิง) ตัวคะนองเสียอีก

ข้อที่สาม ตรัสเรื่อง *นิโรธ* ความดับทุกข์ทางใจ ชื่อว่าทุกข์ที่สำเร็จรูปมาจากสมุทัยเป็นผู้ผลิตขึ้น ย่อมดับลงเพราะนิโรธธรรม แต่การกล่าวถึงนิโรธจำต้องกล่าวถึงมรรคในระยะเดียวกัน เพราะมรรคเป็นอุบายหรือเครื่องมือดับทุกข์ ถ้าไม่มีเครื่องมือก็ดับทุกข์ไม่ลง เช่นเดียวกับการดับไฟ ต้องมีเครื่องมือ ถ้าไม่มีเครื่องมือในการดับ ไฟก็ดับไม่ลงเหมือนกัน

มรรค แปลว่า ทางดำเนินเพื่อพ้นทุกข์ หรืออุบายวิธีดับทุกข์ ซึ่งมีมาก แต่ย่อลงก็มีเพียงสาม คือ ศีล สมาธิ ปัญญา หรือทาน ศีล ภาวนา นี่คือเครื่องมือดับทุกข์แต่ละประเภทตามที่ทุกข์ซึ่งมีหลายประเภท การให้ทานหรือการแบ่งปันเป็นอุบายหรือวิธีดับสมุทัย คือความตระหนี่ถี่เหนียว เกิดจากความเห็นแก่ตัวเป็นมูลฐาน โลกจะตั้งอยู่ได้ ธรรมจะเจริญต้องอาศัยทานการให้หรือแบ่งปัน ที่เรียกว่าสังคหวัตถุ และสังคหธรรม สงเคราะห์กันทั้งด้านวัตถุและด้านธรรมะ นับแต่ความรู้วิชาเป็นต้นไป สัตว์และคนทั้งโลก นับแต่บิดามารดากับบุตร ผู้ใหญ่กับผู้น้อย อาจารย์กับศิษย์ นักเรียนกับครู สัตว์เลี้ยงกับเจ้าของ และสัตว์ต่อสัตว์ มีสังคหวัตถุและสังคหธรรมเป็นเครื่องประสาน หรือยึดเหนี่ยวน้ำใจกันเป็นประจำ โลกจึงอยู่ด้วยกันโดยความสนิทสนมและความเป็นปึกแผ่นแน่นหนาได้ตลอดมา

คำว่า ทาน คือทานอย่างเปิดเผยที่รู้ ๆ กันหนึ่ง ทานในหลักธรรมชาติได้แก่การสงเคราะห์หรือแบ่งปันกัน เช่น มารดา บิดา ครู อาจารย์ สงเคราะห์ลูกและลูกศิษย์ ซึ่งมิได้คิดว่าตนทำทาน แต่กิริยาที่ทำนั้น ๆ ก็คือทานนั่นเอง แต่เป็นทานในหลักธรรมชาติ คือความจำเป็นต้องทำต่อกัน ตามวิสัยของคนและสัตว์ที่อยู่ด้วยกัน จะต้องทำกันทั่วโลกจะเว้นเสียไม่ได้ ดังนั้น ทานจึงเป็นของใหญ่โตค้ำจุนโลกและค้ำจุนธรรม ให้ตั้งเป็นโลกและเป็นธรรมอยู่ได้ตลอดมา ถ้าจะเทียบกับบ้านเรือนก็ได้แก่รากฐานที่ผูกโครงเหล็ก เทคอนกรีตเพื่อความมั่นคงของบ้านเรือนนั่นเอง พระพุทธเจ้าจะเป็นศาสดาสอนโลกได้ก็เพราะทานบารมี จะขาดไปไม่ได้ และทรงปฏิบัติต่อสัตว์โลกตลอดมาจนวันนิพพาน

ทางเดินของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวกับสัตว์โลกก็คือทานอยู่นั่นแล ได้แก่ ให้ทานวัตถุและให้ทานธรรม แม้ปรินิพพานไปแล้ว ก็ยังประทานธรรมวินัยไว้เพื่อเป็นทานแก่สัตว์โลกตลอดมาถึงพวกเรา ซึ่งพอมองเห็นฟ้าเห็นดิน มองเห็นบุญเห็นบาปได้บ้าง ก็เพราะธรรมทานของพระพุทธเจ้านั้นแล ดังนั้น ทานจึงเป็นธรรมลึกซึ้งและจำเป็นทั่วโลกเหลือที่จะพรรณนา จึงขอยุติไว้ ส่วนศีลและภาวนาได้เคยอธิบายมาบ้างแล้ว เข้าใจว่าคงไม่มีท่านที่จะสงสัย มีอยู่เพียงว่าเราจะดำเนินให้ถึงขั้นบริบูรณ์ได้แค่ไหนเท่านั้น ธรรมที่กล่าวนี้เรียกว่ามรรค คือทางพ้นทุกข์เป็นระยะ ๆ เมื่อมรรคที่บำเพ็ญให้สมบูรณ์เต็มที่แล้วก็สามารถดับทุกข์ได้ กลายเป็นนิโรธขึ้นมาในขณะนั้นนั่นแล เพราะธรรมทั้งสี่นี้ทำงานเกี่ยวโยงกัน ส่วนชื่อของธรรมเหล่านี้ท่านแยกจากกันเหมือน นาย ก. นาย ข. นาย ค. และนาย ง. คนละชื่อ แต่ทำงานบังคับเครื่องยนต์อยู่ในเครื่องแห่งเดียวกันฉะนั้น

ดังนั้น โปรดทำความพยายามฝึกหัดอบรมตนให้เป็นที่มั่นใจในปัจจุบันนี้ ในชาตินี้เราเป็นมนุษย์ หมดความสงสัยในความเป็นอย่างอื่น แม้จะอยู่ด้วยกันกับสัตว์ แต่ก็แน่ใจว่า

เราเป็นมนุษย์ ทั้งได้ผ่านทุกสิ่งทุกอย่างมาด้วยความรู้ความเข้าใจมากกว่าสัตว์ เพื่อภูมิธรรมของเราให้ยิ่งขึ้นไปกว่าที่เป็นอยู่ โปรดภาวนาดูตัวเอง จะเห็นเรื่องที่ควรติและควรชมเกิดขึ้นกับใจ เช่น ทุกข์เป็นสิ่งที่ควรตำหนิเพื่อหาทางออก จึงควรพิจารณาให้รู้เรื่องของเขาตามธรรมดาทุกข์ไม่เคยอยู่ที่ไหน ซึ่งควรจะรู้อยู่กับตัว เพราะมีอยู่ที่นี่เป็นประจำ

เราจะปลูกบ้านสร้างเรือนให้ทุกข์อยู่ แต่ทุกข์ไม่ยอมอยู่ ถ้าเป็นกายและใจของสัตว์และของคนแล้ว ทุกข์ชอบเต็มที่ และอยู่ได้ตลอดวันยังค่ำคืนยังรุ่ง ตลอดกาลที่กายและใจยังควรแก่เขา พาเกิดก็เกิดด้วย พาแก่ก็แก่ด้วย ตายก็ตายไป แต่ทุกข์โดดหนีไม่ยอมตายด้วย เพราะใจไม่ตายทุกข์ต้องเกาะไปด้วย ฉะนั้น ใจไปที่ไหน ทุกข์จึงติดไปด้วย ใจไปถือกำเนิดเกิดในภพชาติใด ทุกข์ย่อมติดตามไปด้วยทุกภพทุกชาติ จนกว่าใจจะได้รับการชำระสะสางด้วยเครื่องซักฟอก คือกุศลธรรมจนสะอาดเต็มที่แล้ว ทุกข์หาที่เกาะไม่ได้ นั่นแล ทุกข์จะสุดวิสัยไม่มีทางเอื้อมได้ เพราะใจกลายเป็นวิวัฏฏะพ้นวิสัยของสมมุติแล้ว นี่คือแดนสุดวิสัยของกิเลสทุกประเภทโดยแท้จริง

พระพุทธเจ้าทรงประทานธรรมะ มีสติปัญญาเป็นต้น ให้พวกเราสอดส่องดูเรื่องของตัว เพื่อจะได้ทราบความเป็นมาของตน ๆ หลักใหญ่คือสงสัยเรื่องความเกิดของตัว ซึ่งเคยเป็นทำนองนั้นมา โดยติดต่อไม่ขาดวรรคขาดตอนแห่งภพชาติ แต่พวกเรารู้สึกจะโง่ต่อเรื่องของตัวอยู่มาก ทั้งนี้เพราะการก้าวเหยียบไปแต่ละภพแต่ละชาติก็รอยเท้า (ใจ) ของเราเอง เกิดในภพชาติใดก็เป็นเรื่องของใจดวงรู้ ๆ อยู่กับเราขณะนี้ทั้งนั้นพาไปเกิด ไม่ใช่ใจดวงใดไปเป็นตัวการปลูกสร้างรูปร่างขึ้นมา เป็นสัตว์เป็นบุคคล เป็นเราเป็นท่าน ถ้าไม่มีเชื้อแห่งความเกิด ความเกิดจะแสดงตัวให้ปรากฏออกมาได้อย่างไร เชื้อนั้นก็ฝังจมอยู่ที่ใจดวงรู้ ๆ นี้เอง ท่านให้ชื่อใจที่มีเชื้อนี้ว่า จิตอวิชชา คือความรู้แกมโกง ความหลงแกมเพลิน ไม่มีทางสิ้นสุด ทั้งเป็นเรื่องใหญ่โตมากสำหรับจิตผู้เป็นนักท่องเที่ยว แต่ไม่ทราบการไปและการมาของตน จึงควรถือเป็นปัญหาสำคัญสำหรับตัวที่จะพยายามตัดต้นเพลิง ไม่ให้ลุกลามไปนานและทำความเสียหายแก่ตนมาก

คำว่า **ธมฺโม ปทีโป** ก็คือแว่นส่องทางของสัตว์ผู้มืดมนนั้นเอง จะได้ยึดถือเป็นเครื่องมือในการส่องทางดำเนินเพื่อถึงความปลอดภัยแก่ตน ไม่เป็นความรกรุงรังด้วยภพชาติและกองทุกข์ทั้งมวลให้ยืดเยื้อต่อไป **ธมฺโม ปทีโป** เป็นต้น พระพุทธเจ้าทรงเริ่มประกาศและรื้อขนสัตว์โลกนับแต่เริ่มตรัสรู้ จนถึงวันเสด็จดับขันธปรินิพพานเป็นเวลา ๔๕ พรรษา ถึงวาระสุดท้ายก็ประทานไว้แทนองค์ศาสดา ส่วนพระองค์ก็เสด็จนิพพานไปตามหน้าที่ของผู้หมดเชื้อภายใน ก่อนจะทรงลาสมมุติทั่ว ๆ ไปเสด็จนิพพาน ก็ตรัสเรียกบรรดา

สาวกมาประชุมแล้วรับสั่งว่า ‘‘ผู้ใดมีความสงสัยข้ออรรถข้อธรรม และวิธีดำเนินของตน ภายในใจก็จงพูดขึ้นขณะที่เรายังมีชีวิตอยู่ จะได้ช่วยปลดเปลื้องแก้ไขมิให้มีความเสียใจในภายหลัง’’

ขณะนั้นปรากฏว่าไม่มีสาวกองค์ใดทูลสนอง ต่างก็นั่งอยู่ด้วยท่าอันสงบ และคอยสดับพระโอวาทที่จะตรัสต่อไป เมื่อไม่เห็นท่านผู้ใดทูลสนอง ก็ทรงประทานพระโอวาทครั้งสุดท้ายว่า ‘‘ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงพิจารณาสังขารทั้งหลาย ทั้งสังขารภายในและสังขารภายนอก ซึ่งเจริญขึ้นแล้วเสื่อมไป ด้วยความไม่ประมาทเถิด จะรู้แจ้งแทงตลอดซึ่งพระสัทธรรมที่เราตถาคตแสดงไว้แล้ว’’ พอจบเท่านี้ก็ปิดพระโอษฐ์ไม่ตรัสอะไรต่อไปอีก จากนั้นก็ทรงทำหน้าที่ปรินิพพานด้วยความสง่าราศีและความองอาจกล้าหาญ ไม่สะทกสะท้านต่อมรณภัย

ด้วยทรงเห็นว่าเกิดแล้วต้องตาย ไม่ทรงแสดงความโศกกันแสงต่อความทุกข์ที่มาครอบงำพระกายในเวลานั้น ทรงมีความองอาจต่อหลักความจริงที่ทรงรู้เห็นมาแล้วอย่างไร จนมีความชำนิชำนาญและสามารถสั่งสอนโลกได้เป็นจำนวนมากสมภูมิศาสดา เมื่อยังทรงพระชนม์อยู่ก็ทรงแสดงลวดลายของศาสดาไม่ให้มีความบกพร่อง สมพระนามว่า **สตฺถา เทวมนุสฺสานํ** เป็นครูของเทวดาและคนทุกชั้น ดังนั้นการทำหน้าที่ปรินิพพานโดยถูกต้องตามหลักของศาสดา จึงเป็นความจำเป็นสำหรับพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะ เพื่อไว้ลวดลายและพระเกียรติของศาสดาในครั้งสุดท้าย ให้คนรุ่นหลังได้ฟังเป็นขวัญใจ

เริ่มแรกแห่งการทำหน้าที่ปรินิพพาน ทรงเข้าปฐมฌาน ออกจากปฐมฌานเข้าทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน ฌานทั้งสี่เบื้องต้นนี้เรียกว่า รูปฌาน โดยใช้กระแสจิตวิตกวิจารณ์ไปตามอาการของพระกาย จนถึงขั้นละเอียดแห่งรูปฌาน จากนั้นก็ทรงเข้าอรูปฌานสี่ คืออากาสานัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ และเนวสัญญานาสัญญายตนะ เป็นลำดับ อรูปฌานสี่นี้เป็นนามธรรมล้วน ๆ จากนั้นก็ทรงเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ ดับสัญญาและเวทนา ทรงพักอยู่ในสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติชั่วขณะ แล้วทรงถอยจิตกลับลงมาเป็นลำดับ จนถึงปฐมฌาน และถึงขั้นจิตบริสุทธิ์ธรรมดา แล้วทรงเข้าปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน ต่อไปอีก พอผ่านจตุตถฌานไปแล้วเท่านั้น ไม่ทรงเข้าฌานใดต่อไปอีก แล้วเสด็จปรินิพพานในท่ามกลางแห่งฌานทั้งสอง คือรูปฌานและอรูปฌานนั้น

ทั้งนี้เพราะทรงไว้ลวดลายของพระพุทธเจ้าผู้เป็นศาสดาเอกให้เต็มภูมิ จึงไม่ทรงปรินิพพานอยู่ในฌานใดฌานหนึ่ง ถ้าจะนิพพานอยู่ในฌานใดฌานหนึ่ง อาจจะถูกตำหนิ

จากสาวกอรหันต์ ว่าทรงทำหน้าที่นิพพานไม่สมบูรณ์เต็มภูมิของศาสดาในวาระสุดท้าย เพราะฉะนั้น เพื่อประกาศพระองค์ให้เต็มภูมิทั้งในเบื้องต้น ท่ามกลาง และวาระสุดท้าย จำต้องนิพพานในท่ามกลางแห่งฌานทั้งสอง คือรูปฌานและอรูปฌาน ซึ่งเป็นการถูกต้องและสมบูรณ์ตามลักษณะของจิตที่บริสุทธิ์เข้าชมฌานเพื่อปรินิพพาน เพราะรูปฌานและอรูปฌานล้วนเป็นสมมุติด้วยกัน จะเข้านิพพานในจุดสมมุติ ก็ชื่อว่าไม่สมภูมิกับคำว่านิพพาน เท่าที่พระองค์ทรงทำมานั้นเป็นอันว่า ปรินิพพานโดยสมบูรณ์ เมื่อพระองค์ปรินิพพานแล้ว พระสรีระก็ถูกทูลอาราธนาไว้เพื่อทำการสักการบูชาจากพุทธบริษัท มีมัลลกษัตริย์ เป็นต้น เพื่อให้สมพระเกียรติ เพียงเจ็ดวันเท่านั้นก็อัญเชิญขึ้นถวายพระเพลิง

ตกมาสมัยของพวกเรา ศพของครูอาจารย์ที่เคารพนับถือซึ่งมรณภาพลง รู้สึกจะกลายเป็นของหมักดองคล้ายกับผักปลาไปเสียมาก จนจะกลายเป็นประเพณีหมักดองไปหากมีความจำเป็นซึ่งจะควรอาราธนาท่านไว้เพื่อความจำเป็น มีเกี่ยวกับพระราชาเป็นต้นนั้น ทั้งโลกและธรรมก็เห็นใจโดยทั่วกัน แต่จะเก็บไว้โดยมิได้คำนึงถึงท่านผู้เป็นอาจารย์ที่เคารพบูชา ซึ่งถูกอาราธนาไว้เป็นเวลานาน ๆ และพระพุทธเจ้าผู้เป็นตัวอย่างของสัตว์โลกทั้งเวลายังทรงพระชนม์อยู่และเวลานิพพานแล้ว ต่อไปก็เกรงจะเป็นประเพณีให้กุลบุตรสุดท้ายภายหลังยึดโดยหาเหตุผลและหลักฐานไม่ได้

ครูอาจารย์ซึ่งเป็นที่เคารพบูชาของปวงชน เวลาท่านยังมีชีวิตอยู่ได้ทำประโยชน์แก่โลกเต็มภูมิความรู้ความสามารถของท่าน โดยบัวมิให้ช้ำ น้ำมิให้ขุ่น และเป็นที่อบอุ่นแก่บ้านแก่เมือง แต่เวลาท่านมรณภาพไร้วิญญาณ ความรู้สึกผิดชอบชั่วดีไม่มีประจำร่างแล้ว เกรงว่าศพของท่านจะกลายเป็นสินค้าไปทั่วตลาดอยู่เป็นเวลานานกว่าจะสิ้นสุดลงได้ ดังนั้นพวกเราที่เป็นนักบวชและนักปฏิบัติ ซึ่งจัดว่าเป็นลูกศิษย์ที่มีครู โปรดคิดอ่านไตร่ตรองบ้างจะเป็นการเสริมเกียรติกรรมฐานว่าเป็นผู้ชอบใคร่ครวญ เพื่อหาเหตุผลและอรรถธรรม นำความพอดีมาประดับตน ประดับโลก ประดับธรรม ให้งามสืบทอดกันไป

ถ้าคิดว่า เมื่อทำการฌาปนกิจศพท่านผ่านไปแล้ว วัดวาอาวาสจะเสื่อมโทรม เพราะไม่มีที่ยึดเหนี่ยวน้ำใจของประชาชนให้มาสนใจกับวัดและพระเณร นับเป็นความคิดที่จะพาให้ตนและวัดวาอาวาสศาสนา ทั้งวงแคบและวงกว้างเสื่อมลงอย่างแน่นอน จะหาทางเจริญไม่ได้เลย เพราะไปสนใจกับศพของท่านอันเป็นทางจะไหลมาแห่งอามิส มากกว่าจะสนใจในธรรมที่ท่านสั่งสอน และมิได้สนใจกับการจะปรับปรุงตนเองเพื่อข้อปฏิบัติอันดีงามให้ยิ่งขึ้นไป ซึ่งเป็นทางที่จะยังตนและพระศาสนาให้เจริญโดยชอบธรรม

แม้พระพุทธเจ้า พระองค์ก็มิได้ทรงสั่งสอนพุทธบริษัท ให้มีความเลื่อมใสและหนักแน่นในพระองค์มากกว่าธรรม จะเห็นได้ตอนพระอานนท์ทูลถามถึงวิธีจะปฏิบัติต่อพระสรีระของพระองค์เวลานิพพานแล้ว พระองค์ยังไม่ทรงพอพระทัย และกลับห้ามพระอานนท์ไม่ให้ยุ่งเกี่ยว แต่เมื่อทรงเห็นพระอานนท์ทูลโดยมีเหตุผลก็ทรงแนะนำให้เท่าที่ควร ครูอาจารย์ผู้มีธรรมก็คงจะเดินตามร่องรอยของพระพุทธเจ้าพาดำเนิน ท่านคงไม่สั่งสอนบรรดาศิษย์ให้หนักในท่านยิ่งกว่าธรรม ที่ลูกศิษย์ควรจะสนใจและนำไปปฏิบัติต่อตัวเองตามที่ท่านสอนไว้

ผู้ปฏิบัติสมควรแก่ธรรมชื่อว่าผู้บูชาพระพุทธเจ้าได้ ลูกศิษย์ปฏิบัติสมควรแก่ธรรมก็คงจะบูชาครูอาจารย์ได้ในทำนองเดียวกัน ดังนั้นหลักของการปฏิบัติจึงไม่ควรเห็นว่าด้อยกว่าสิ่งที่จะพาให้ตนและศาสนาเสื่อม พระศาสนามิได้เจริญมาด้วยศพด้วยเมรุ พอจะทำความหนักแน่นจนลืมตน และลืมความพอดีที่จะปฏิบัติต่อศพต่อเมรุ แต่เจริญด้วย **ธมฺมานุธมฺมปฏิปนฺโน** ผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมต่างหาก การกล่าวทั้งนี้มิได้สอนให้ผู้มุ่งธรรมเกิดความเนรคุณต่อท่านผู้มีพระคุณแก่ตน แต่การปฏิบัติต่อท่านที่มีคุณทั้งเวลายังเป็นอยู่หรือตายไปแล้ว เท่าที่โลกและธรรมเห็นว่างาม เข้าใจว่าทุกท่านคงเคยปฏิบัติต่อกันมาพอสมควร ลูกมีพ่อแม่ ลูกศิษย์มีครู เป็นกับตายต้องรองรับกันจนสิ้นใจไม่มีใครจะปล่อยทิ้งได้ แต่ขอได้คำนึงถึงความพอดี จะเป็นความชอบธรรมทั้งตนและส่วนรวม สมกับเราเป็นศิษย์มีครูที่สั่งสอนให้รู้จัก **มตฺตญฺญุตา สทา สาธุ** ความรู้จักประมาณยังประโยชน์ให้สำเร็จทุกเมื่อ

การแสดงประวัติของพระพุทธเจ้า ประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน ให้ท่านผู้ฟังทั้งหลายทราบ เพื่อจะได้น้อมใจระลึกถึงท่าน และน้อมมาเป็นอารมณ์เครื่องเตือนใจเป็นพุทธานุสสติ หากยังไม่ถึงจุดหมายปลายทางอย่างพระองค์ท่าน คำว่านิยยานิกธรรม ผลที่เกิดขึ้นจากการบำเพ็ญอย่างไรต้องเป็นเครื่องสนองตอบแทนโดยแน่นอน สมกับภาษิตว่า **ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารึ** พระธรรมไม่ปล่อยทิ้งผู้บำเพ็ญธรรม ย่อมตามรักษาให้มีความสุขความเจริญทุกภพทุกชาติไป

ดังนั้นในอวสานแห่งธรรมนี้ ขอบุญญานุภาพแห่งองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์ จงตามคุ้มครองท่านทั้งหลาย ทั้งที่มาจากทางใกล้และทางไกล อุตส่าห์มาด้วยความเสียสละทุกอย่าง จงปราศจากโรคาพยาธิเบียดเบียน มีแต่ความสุขความเจริญและประสบแต่สิ่งที่พึงปรารถนาโดยทั่วหน้ากันเทอญ

<<สารบัญ

เทศน์อบรมฆราวาส ณ วัดโพธิสมภรณ์ อุดรธานี
เมื่อวันที่ ๒๘ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๐๕

สังขารธรรม

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
อนิจฺจา วต สงฺขารา อุปฺปาทวยธมฺมิโน
อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ เตสํ วูปสโม สุโขติฯ

ภาษิตที่ได้ยกขึ้นไว้ ณ เบื้องต้นนี้ ถ้าไม่พิจารณาตามหลักความจริงแล้ว ย่อมเห็นว่าเป็นภาษิตที่แสดงซ้ำ ๆ ซาก ๆ แต่ในขณะเดียวกันภาษิตนี้เป็นเงาตามตัว สำหรับแสดงหลักฐานแห่งความจริงซึ่งเป็นอยู่ในสัตว์และสังขารทั้งหลาย

เนื้อความในภาษิตนี้ แปลว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป การระงับดับเสียซึ่งสังขารทั้งหลายอันเกิด ๆ ดับ ๆ ได้โดยสิ้นเชิงเป็นความสุขอันยิ่ง ดังนี้ คำว่า สังขารธรรม ที่ว่าไม่เที่ยงก็ดี เกิดขึ้นแล้วดับได้ก็ดี จะเห็นว่าสังขารประเภทใดที่เป็นภัยแก่บรรดาสัตว์ทั้งหลายอยู่ ณ บัดนี้ และสังขารประเภทใดที่เป็นเหตุให้หลั่งน้ำตา เป็นเหตุให้เกิดความวิปโยคพลัดพราก เป็นเหตุให้เกิดความเสียอกเสียใจ เป็นเหตุให้เกิดความรื่นเริงบันเทิง เป็นเหตุให้เกิดความรัก ความชัง ความก่อกังวลในใจของเราไม่มีจบสิ้น

องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า **อนิจฺจา วต สงฺขารา** เราทั้งหลายพึงทราบใกล้ ๆ ณ บัดนี้ เป็นหลักฐานพยานยืนยันให้เห็นอยู่อย่างคัดค้านไม่ได้ คือ เจ้าพระคุณพระธรรมเจดีย์ ซึ่งมีคุณงามความดี บุญญาภิสมภารซึ่งได้สร้างสมไว้ไม่น้อย ได้อบรมสั่งสอนประชาชนให้รู้ดี รู้ชั่ว ทำตัวเป็นคนดีมาเป็นอันมาก ทั้งได้ก่อสร้างวัดโพธิสมภรณ์นี้ให้เจริญรุ่งเรืองเป็นที่บำเพ็ญกุศลของพุทธบริษัททั่วไปเป็นเวลากว่า ๔๐ ปีแล้ว แต่ท่านก็ต้องมรณภาพจากความเป็นเข้าสู่ความตาย นี้ก็คือสังขารธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วแตกดับสลาย ที่เราให้ชื่อว่า ตาย นั่นเอง

เพราะเหตุนั้น ทุกท่านพึงทราบว่า สังขารธรรมของท่านกับสังขารธรรมของพวกเราเป็นสังขารธรรมประเภทเดียวกัน มีเกิดขึ้นเป็นรูป เป็นกาย เป็นหญิง เป็นชาย มีแปรสภาพขึ้นมาเป็นลำดับ ๆ ตั้งแต่คลอดออกมากลายเป็นเด็ก เป็นหนุ่ม เป็นสาว เฒ่าแก่ เมื่อแปรสภาพไปเต็มที่แล้ว ก็แสดงความแตกดับให้เราทั้งหลายได้เห็น และได้มีชื่อขึ้นมาว่าตาย คือ สังขารธรรมประเภทนี้เอง เราอย่าเห็นว่าสังขารธรรมประเภทใด ซึ่งเป็นธรรมชาติที่สำคัญ เป็นเหตุให้หลั่งน้ำตาของบรรดาสัตว์ทั้งหลายทั่วทั้งโลกนี้ไม่มีเวลาหยุด คือ สังขาร

ธรรมประเภทนี้เท่านั้น จึงเป็นสังขารธรรมที่ใหญ่ยิ่งในโลก ความรักก็ดี ความชังก็ดี ความวิปโยคพลัดพรากก็ดี ความหลงความเพลิดเพลิน ความโศกเศร้าทั้งหลายก็ดี เกิดขึ้นมาจากสังขารธรรมประเภทนี้ทั้งนั้น

ฉะนั้นสังขารธรรมประเภทนี้ ท่านจึงยกขึ้นเป็นภาษิตต่อเนื่องมาแต่องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทุก ๆ พระองค์ ตรัสไว้เสมอว่า **อนิจฺจา วต สงฺขารา** สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วดับไป ทั้งนี้ สังขารธรรมไม่ใช่ว่าจะมีแต่ที่ตายแล้วไม่เที่ยง มีแต่ที่ตายนั้นเกิดขึ้นแล้วดับไป พึงน้อมเข้ามาสู่ตัวเรา กายของเราทุกชิ้นที่ครองเป็นเจ้าของอยู่ ณ บัดนี้ก็คือ สังขารประเภทนั้นนั่นเอง แปรสภาพไปเช่นเดียวกัน มีความแก่ ความชรา ทนไม่ไหว ต้องแตก ต้องทำลายไปเช่นเดียวกับท่าน ความรักก็รักในสังขารประเภทนี้ ความชังก็ชังในสังขารประเภทนี้ ความหลงก็หลงในสังขารประเภทนี้ ดีใจเสียใจก็เพราะสังขารประเภทนี้เป็นเหตุ ได้รับความทุกข์ทรมานก็เพราะสังขารประเภทนี้เป็นเหตุ

สังขารประเภทนี้เป็นได้ทั้งสัตว์ เป็นได้ทั้งบุคคล เป็นได้ทั้งชั้นต่ำ ชั้นสูง เป็นได้ทั้งดีทั้งชั่ว เป็นได้ในฝ่ายรูปร่างกลางตัว ทั้งดำ ทั้งขาว ทั้งรูปร่างสวยงามและไม่สวยงาม คือสังขารธรรม ประเภทนี้ทั้งนั้น ขอให้บรรดาท่านผู้ฟังทั้งหลาย จง **โอปนยิโก** น้อมเข้ามาสอนตนเสมอ อย่าเห็นเพียงว่าคนอื่นตาย คนอื่นแตกสลาย คนอื่นทุกข์ยากลำบาก เพราะสังขารธรรมประเภทของคนอื่นสัตว์อื่นเท่านั้น ให้พึงทราบว่าสังขารธรรมอันนี้เป็นเหมือนกับฝ่าเท้าที่ก้าวไปเป็นลำดับ สังขารธรรมประเภทใดที่เกิดมาแล้วในโลก ไม่สำคัญเท่าสังขารธรรมคือ ร่างกายของสัตว์และบุคคลที่แตกสลาย เดินตามรอยกันไปนี้ตั้งแต่ครั้งไหนครั้งไรมา

เกิดก็เกิดมาแล้ว จนตนเองซึ่งเป็นผู้เกิด แก่ เจ็บ ตาย และเคยเป็นมานานแสนนาน เพราะสังขารธรรมประเภทนี้ทั้งนั้น เคยได้รักได้ชัง เคยได้เสียน้ำตา และกำลังกาย กำลังใจ เพราะเหตุแห่งสังขารธรรมประเภทนี้มาแล้วนับประมาณไม่ถ้วน เราก็ไม่สามารถทราบความเป็นมาของเราได้ นี่คืออวิชชาความมงมงายก่อตัวเอง ปกคลุมหุ้มห่อจิตใจไว้มิให้รู้ความเป็นมา ทำให้หมุนเวียนเปลี่ยนกันไปเปลี่ยนกันมาตามภพตามชาติ ตามอำนาจวาสนาดีชั่ว เกิดขึ้นเป็นรูปร่างกลางตัว ปรากฏเป็นสัตว์บ้าง เป็นบุคคลบ้าง เป็นคนชั้นสูงชั้นต่ำบ้าง ติดคุกติดตะรางได้รับความทุกข์ความลำบาก เป็นเทพบุตร เทวดา อินทร์พรหม กลับกลายเปลี่ยนแปลงมาเป็นมนุษย์ สับสนปนเปกันอยู่ตลอดเวลา ก็เนื่องในอวิชชาความหลงตน เป็นผู้เคยผ่านมาแล้วอย่างนี้ด้วยกันทุก ๆ คน ก็ไม่สามารถจะคำนวณถึงความเป็นมาของตนได้

การกล่าวมาทั้งนี้เป็นเรื่องของสังขารธรรมทั้งนั้น จึงควรใช้ **โยนิโส** คือปัญญาพิจารณาตามหลักธรรมที่เป็นจริงซึ่งประกาศอยู่ทั่วทั้งโลกธาตุ ไม่มีเวลาจะสงบเงียบลงไปได้ คือความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย เป็นไปอยู่ทั้งสัตว์ทั้งบุคคล ทั้งนอกบ้านในบ้าน ทั้งนอกเมืองในเมือง ทั้งใต้น้ำทั้งบนบก ทั้งใต้ดินบนอากาศ สัตว์และสังขารมีอยู่ในที่ใด ธรรมชาตินี้จะต้องเป็นเงาเทียมตัว ติดตามสัตว์และสังขารประเภทนั้น ๆ ไป แต่ยังไม่ถึงของเราเท่านั้น เราจึงไม่สนใจในสิ่งเหล่านี้ว่าจะเป็นอย่างนั้นหรือไม่ เมื่อผู้เกี่ยวข้องหรือสิ่งเกี่ยวข้องมีอยู่กับเรา เราเป็นผู้สงวนกรรมสิทธิ์ เป็นผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในสัตว์และสังขารประเภทนั้น ๆ จึงปรากฏว่าสิ่งเหล่านี้มีขึ้นเฉพาะในบ้านเรือน หรือในเครือญาติของเราว่า พ่อ แม่ พี่ น้อง ลูก หลาน ญาติ มิตร สามี ภรรยาเจ็บไข้ได้ทุกข์ และพลัดพรากจากไปเท่านั้น

แต่เมื่อพิจารณาตามหลักธรรมชาติแล้ว สิ่งทั้งหลายเหล่านี้เคยประกาศตนมาตลอดเวลา พระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นในโลกก็ตาม จะไม่อุบัติก็ตาม ธรรมชาติ คือ ความเกิด ความตาย และความวิปโยคพลัดพราก ซึ่งมีอยู่ในสัตว์และสังขารนั้น เป็นของเคยมีมาแล้วแต่ดึกดำบรรพ์เป็นมาอย่างนี้ แม้ปัจจุบันในวันนี้เราทั้งหลายก็เห็นแล้ว ในโกศของเจ้าพระคุณธรรมเจดีย์ก็คือโกศแห่งคนตายนั่นเอง ท่านตายแล้วอาราธนาไว้ในโกศของท่าน ส่วนพวกเราจะเป็นเช่นไร จะอยู่ในโกศหรือนอกโกศก็ตาม หมดชีวิตแล้วเขาเรียกว่าคนตายหรือสัตว์ตายทั้งนั้น อยู่ในไหปลาร้า ในน้ำปลา ก็คือสัตว์ตายนั่นเอง ในตลาดเต็มไปด้วยสัตว์เป็นและสัตว์ตาย เป็นป่าช้าของสัตว์ทั่วทั้งดินแดน

ถ้าเราพิจารณาเรื่องความเป็นความตายนี้แล้วจะได้ **โอปนยิโก** น้อมเข้ามาพิจารณาสังขารที่มีอยู่กับตัวของเราซึ่งประคองรักษาอยู่ ณ บัดนี้ ว่าจะเป็นเช่นเดียวกันกับสัตว์และสังขารทั่ว ๆ ไป โดยไม่ต้องสงสัย เพราะฉะนั้น คำว่า **อนิจฺจา วต สงฺขารา** จึงเป็นคำสวยงามและเหมาะสมกับสมัยและสถานที่อย่างยิ่ง สถานที่ได้แก่โลกอันเต็มไปด้วยความเกิด ความแก่ ความทุกข์ทรมาน และเต็มไปด้วยความสลาย ตาย พลัดพรากจากสัตว์และสังขารนี้เรียกว่าสถานที่ ธรรมะก็แสดงสวมรอยลงในสภาพเหล่านี้ ที่มีความแปรปรวน มีความแตกดับหรือมีความเกิดขึ้นแล้วแตกดับไปประจำตน ภาษิตที่พระพุทธเจ้าทรงไว้นี้จึงเป็นภาษิตที่ทันต่อสมัยทุกกาล ไม่มีวันนี้และวันหน้าตลอดกัปตลอดกัลป์ เมื่อสัตว์และสังขารอันเป็นสภาพผันแปรเหล่านี้ยังมีอยู่ตราบใด พึงทราบว่าธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้นี้ยังเป็นของจริงอยู่ตลอดเวลาและเป็นสวากขาตธรรมที่ตรัสไว้ชอบแล้ว ตรัสไว้ตามหลักความจริงที่เป็นไปอย่างใด

ผู้มาพิจารณาเห็นสังขารธรรมว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เป็นสิ่งที่แตกดับ หาสาระแก่นสารไม่ได้แม้แต่ชิ้นเดียวอย่างนี้แล้ว จะได้ถือเอาเป็นแก่นสารทำความไม่ประมาทในสังขารของตนว่า เด็กก็ดี หนุ่มก็ดี ปานกลางก็ดี คนแก่ก็ดี มันเป็นก้อนจะแตกดับด้วยกันทั้งนั้น เพราะเป็นสังขารประเภทเดียวกัน เด็กก็คือสังขารนั่นเอง หนุ่มสาวก็คือสังขารนั่นเอง เฒ่าแก่ชราก็คือสังขารประเภทเดียวกัน สังขารประเภทนี้เต็มไปด้วยความแตกสลาย ความทำลาย เคยเป็นมาประจำแผ่นดินอันเป็นศูนย์กลางของโลกมนุษย์และสัตว์อาศัยอยู่ ไม่มีใครจะกล้าสามารถนับอ่านได้ว่า สังขารประเภทนี้เคยเปลี่ยนแปลงตัวเองมาตั้งแต่เมื่อไร เป็นธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงตัวเองอยู่ตลอดเวลา

เราทั้งหลายพิจารณาอย่างนี้เสมอ จะเป็นเหตุให้เกิดอุบายขึ้นในใจว่า สิ่งเหล่านี้ไม่เที่ยง เราจะหาอะไรซึ่งเป็นของเที่ยงยิ่งกว่านี้ สิ่งเหล่านี้เป็นทุกข์ เราจะหาอะไรซึ่งเป็นความสุขยิ่งกว่าสิ่งเหล่านี้ สิ่งเหล่านี้เป็นอนัตตา เราจะหาอะไรซึ่งเป็นอนัตตาที่แท้จริงยิ่งกว่าสิ่งเหล่านี้ ได้จากสภาพธรรมที่ว่าสังขารนี้เอง ถ้าเราเป็นนักใคร่ครวญจะต้องถือเอาประโยชน์จากสิ่งที่ไม่เป็นสาระแก่นสาร ให้เป็นสาระแก่สารนี้ขึ้นที่ใจของเราได้ ท่านกล่าวไว้ว่า **อนิจฺจา วต สงฺขารา** อย่าเห็นว่าสังขารที่ล่วงลับดับไปซึ่งเราได้เห็นก็ดี ได้ยินก็ดี ว่ามีแต่สภาพนั้นเท่านั้น พึงทราบว่าสภาพที่ได้ยินได้เห็นอยู่ ณ บัดนี้ คือตัวเรา ก็คือสังขารธรรมประเภทเดียวกัน เดินตามรอยกันไป มีทางสายเดียวกัน เดินก้าวเข้าไปสู่ความแตกดับเสมอกัน จนกระทั่งถึงจุดสุดท้ายคือ ความตาย เมื่อตายแล้วจิตผู้ไม่ตายจะต้องไปก่อกำเนิดเป็นสังขารขึ้นมาอีก แต่สังขารที่เกิดขึ้นจากจิตที่ไปครองตัวอยู่นั้น จะเป็นสังขารมีลักษณะเช่นไรนั้นขึ้นอยู่กับกรรมของผู้เป็นเจ้าของ

คำว่า กรรม ในสถานที่นี้หมายถึงการกระทำ การทำดีจัดเป็นกุศลกรรม การทำชั่วจัดเป็นอกุศลกรรม การทำกลาง ๆ จัดเป็นอัพยากตกรรม ไม่เป็นบุญ ไม่เป็นบาป กรรมที่ทำเหล่านี้ใครเป็นผู้ทำ คนนั้นเป็นเจ้าของแห่งกรรม และเป็นผู้จะรับผิดชอบชั่ว ดี สุข ทุกข์ของตนเอง พึงทราบว่าเป็นเจ้าแห่งกรรมทุก ๆ ท่าน และจะเป็นผู้รับผิดชอบดี ชั่ว สุข ทุกข์ ในกรรมของตนที่ทำขึ้นด้วยกันทุกราย เพราะเหตุนั้น เราทั้งหลายจึงมีความแตกต่างกัน แม้จะเป็นรูปมนุษย์ที่เกิดขึ้นมาให้ชื่อว่าคน ๆ เหมือนกันก็ตาม ลักษณะอากัปกิริยา นิสัย มารยาท ความรู้ ความฉลาด อำนาจวาสนา ความโง่เขลาเบาปัญญา ความมั่งมีสมบูรณ์ จึงไม่เหมือนกัน

แม้จะอยู่ในสถานที่อันเดียวกัน อยู่บ้านเดียวกัน อยู่เมืองเดียวกัน แต่ความเป็นบุคคลไม่เหมือนกัน ความสุขทุกข์ก็มีมากน้อยต่างกัน ความโง่ ความฉลาด มีแปลกต่างกัน

เป็นลำดับ นี้ท่านเรียกว่าผลแห่งกรรม แสดงขึ้นมาจากกรรมที่ตนทำไว้ในสถานที่ วันใด เดือนใด ปีใด และชาติใด ต้องปรากฏขึ้นกับจิตของผู้ทำนั้น ผู้ทำต้องเป็นเจ้าของแห่งกรรม เมื่อทำลงไปแล้ว ผลคือ สุข ทุกข์ ดีชั่ว จะต้องเป็นของผู้นั้น สุขหรือทุกข์ต้องยอมรับ เพราะตนเป็นผู้รับผิดชอบในกรรมของตนเองโดยหลักธรรมชาติ ไม่มีใครมาบังคับให้เรา เป็นผู้รับผิดชอบในผลแห่งกรรมที่ตนทำไว้ ทั้งนี้แม้จะฝืนก็ฝืนไปไม่ได้ เช่น เรามีความทุกข์ทรมานทางกาย และเดือดร้อนทางจิตใจ และมีความอดอยากขาดแคลน เพราะความขัดสนจนทรัพย์ เราจะหาตัวแทนมาชดใช้ผลแห่งกรรม คือความทุกข์ของเราย่อมเป็นไปไม่ได้ ต้องเป็นภาระของเราจะต้องรับผลกรรมนั้น ๆ โดยถ่ายเดียว

แม้ผู้มีความเฉลียวฉลาดและมีสมบัติมาก ทั้งไม่ค่อยเกิดโรคภัยไข้เจ็บ มีความสุขกายสบายใจ คิดอะไรมีมาสนองความต้องการประหนึ่งเทพบันดาล จะไปไหนมาไหนมีคนแห่แหนและนับหน้าถือตา มียศถาบรรดาศักดิ์ศฤงคาร บริวารเงินทองกองสมบัติเหลือจะใช้จ่าย นำไปฝากไว้ที่ธนาคารก็เป็นจำนวนมากมาย นี่จะให้ใครมารับภาระของเราไม่ได้เหมือนกัน เราต้องเป็นผู้รับผิดชอบในผลแห่งกรรมดีของเราเอง เรื่องของกรรมต้องเป็นอย่างนี้ และเจ้าของแห่งกรรมดีคือใจดวงรู้อันนี้ เพราะเหตุนั้น ใจจึงเป็นของสำคัญซึ่งครองร่างกายอันนี้อยู่ และใจเป็นของสำคัญทั้งทางโลกและทางธรรม เราจึงไม่ควรประมาทใจ พยายามอบรมไปในทางที่ดี จนชินต่อนิสัย

คำว่าทางที่ดีนี้ คืออยู่ทางโลกก็ทำตนให้เป็นพลเมืองดี ประกอบทางธรรมก็เป็นผู้มีความมุ่งหวังต่ออรรถต่อธรรม ต่อกุศลอย่างยิ่ง นี่เรียกว่าอบรมบ่มนิสัยของเราให้มีความเคยชินต่อความดี จนเป็นนิสัยติดใจ เมื่อนิสัยที่เคยอบรมในทางความดีจนเคยชินแล้วนั้น ผลคือ ความดีที่ปรากฏแก่ใจที่เป็นเจ้าของและผู้รับผิดชอบ จะปรากฏตั้งแต่ความดีทั้งนั้น ปรารถนาสิ่งใดได้สมหวัง เพราะสิ่งที่หวังนั้นคือสมบัติของการกระทำที่ตนได้ก่อเหตุไว้แล้ว เราจะจำได้หรือไม่ได้ก็ตาม ผลนั้นเราจะปฏิเสธไม่ได้

เช่นเดียวกับเรียนหนังสือในคราวเป็นนักเรียน เราคงจะจำไม่ได้ทุกระยะเวลา เราเรียนวิชาความรู้ในโรงเรียนนั้น ๆ ตั้งแต่วันเริ่มแรก เราเข้าโรงเรียนวันที่เท่าไร วันหนึ่งครูสอนวิชาให้เรากี่วิชา และวิชาที่ครูสอนเรานั้น เราจำได้วันหนึ่งกี่ข้อ และจากวันนั้นจนถึงวันนี้เราได้เรียนมาจากครูกี่คน กี่วิชา และกี่แขนงที่เราได้ศึกษาจากครูและโรงเรียนนั้น ๆ นับแต่เบื้องต้นหัดเรียนสระและพยัญชนะ และบวกลบ คูณหาร และวิชาทั้งหมดที่บรรจุอยู่ในหัวใจของเรา ณ บัดนี้ เราเรียนมากี่วัน ในวันหนึ่งเราได้รับถ่ายทอดความรู้จากครูมามาก

น้อยเท่าไร ไม่มีใครจะสามารถรู้ได้ในวิชาของตนทั้ง ๆ ที่ตนเป็นผู้เรียนมาเอง แต่จะปฏิเสธไม่ได้ว่าเราไม่มีความรู้

นึกถึงตัว ก. ก็ออกมาทันที นึกถึงตัว ข. ตัว ค. ก็ออกมาทันที นึกถึงสระพยัญชนะ นึกถึงเลขตั้งแต่เลข ๑ ถึงเลขที่เราต้องการและตามหลักวิชาที่เล่าเรียนมาทั้งหมด พอนึกถึงตัวไหนก็ออกมาทันที แม้เราจะจำชื่อจำเสียงของครูซึ่งเป็นผู้ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้แก่เราไม่ได้ และเราเป็นผู้รับถ่ายทอดจากครูมาสักกี่คน กี่โรงเรียนและกี่วิชาก็ตาม การจำได้หรือไม่ได้นั้นไม่เป็นสิ่งสำคัญ สิ่งที่ปฏิเสธไม่ได้คือ ความรู้ที่เราเรียนมาจากครู เวลานี้ปัจจุบันอยู่ที่ใจของเราเท่านั้น นึกอะไรก็ปรากฏขึ้นมาตามต้องการข้อนี้ฉันใด คุณงามความดีที่เราได้สร้างไว้ก็เหมือนกัน ไม่จำเป็นที่เราจะจำได้ทุกแง่ทุกกระทงว่าเราได้ทำคุณงามความดีไว้กี่ครั้ง อบรมบ่มนิสัยของเรามากี่ชาติกี่ภพ ผลที่ปรากฏก็ต้องอยู่ที่ใจของเรา เช่นเดียวกับความรู้ที่เราเรียนมาจากครูฉะนั้น

ทีนี้จะอธิบายหลักแห่งกรรม ซึ่งเป็นเจ้าตัวแห่งวัฏฏะ และย้อนอธิบายถึงเรื่องวัฏจักร คือดวงใจนี้ที่จะให้ก่อรูปก่อนาม เมื่อมีคุณงามความดีที่เราสร้างไว้แล้ว เราตายไปแล้วก็จะต้องไปเกิดสถานที่ดี คติที่งาม สิ่งที่จะมาเป็นสมบัติของเราล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่เราพึงปรารถนาทั้งนั้น นี้ขึ้นอยู่กับกรรมดี แม้เราจะจำชื่อจำนามของกรรมดีและจำวันที่ เวลาเรากระทำกรรมดี ว่าได้กระทำไว้กี่ครั้งไม่ได้ก็ตาม ไม่เป็นปัญหาอะไร ที่สำคัญก็คือ สิ่งที่เราได้รับเป็นเจ้าของนั้นมีแต่ของดีทั้งนั้น เป็นลูกก็ดี เมียก็ดี ผัวก็ดี หลานก็ดี ญาติมิตรสหายทั้งหลายที่เกี่ยวข้องกับเรามีแต่คนดี ใคร ๆ ที่มาคบค้าสมาคมกับเราทั้งใกล้ทั้งไกลมีแต่คนดี สมบัติ บริวารที่อยู่ในครอบครองมีแต่ของดีทั้งนั้น นี่เกิดขึ้นจากกรรมดีของเรา

ทีนี้ถ้าทำกรรมชั่วเล่าก็เช่นเดียวกัน ใครจะนับอ่านได้มากน้อยหรือไม่ได้ก็ตาม จะต้องมาแสดงให้เราเห็นอยู่ในตัวของเรานี้เอง อะไรที่เป็นของเรากลายเป็นของชั่วเสียทั้งนั้น ผู้หญิงก็ดี ผู้ชายก็ดี เมื่อเป็นลูกของเขาอยู่ก็รู้สึกว่าดี แต่ตกมาเป็นเมียเป็นผัวของเราแล้วมันกลายเป็นข้าศึกไปทั้งนั้น แม้ลูกหญิงลูกชายที่เกิดในหัวอกของเราแท้มันก็ไม่ดี สุภาพบุรุษ สุภาพสตรีเมื่อมาเกี่ยวข้องกับเรากลายเป็นคนไม่ดีไปตาม ๆ กัน สมบัติทุก ๆ ชิ้นเมื่อเป็นของคนอื่นมันดี เมื่อตกทอดมาเป็นของเราเลยกลายเป็นของเก๊ไปเสียทั้งนั้น นี่เป็นเพราะความชั่วมันอยู่กับตัวของเรา หลักใหญ่คือเจ้าของผู้รับผิดชอบมันอยู่กับตัวเราซึ่งทำชั่วเอาไว้ สิ่งทั้งหลายตกทอดมาถึงเราจึงกลายเป็นของชั่วไปตามเรา เราจะตำหนิว่าสิ่งนั้นไม่ดีก็ไม่ได้ เพราะเจ้าของมันชั่ว มันก็กลายเป็นของชั่วตามเจ้าของ เจ้าของหมายถึงใจผู้ทำใจที่ครองร่างอยู่ จึงหมายเอาหมดทั้งตัวของเรานี้ว่าเป็นผู้ชั่ว เรื่องกรรมมันเป็นอยู่เช่นนี้

นี่อธิบายถึงเรื่องกรรม หลักที่ใช้เป็นความหมุนเวียนเปลี่ยนแปลง เกิด แก่ เจ็บ ตาย ไม่แล้วไม่เล่าเป็นอย่างนี้ ถึงอย่างไรก็ตาม เมื่อคุณงามความดี คือกรรมอันดีซึ่งเราได้พยายามอบรมสั่งสมเอาไว้ จนเป็นผู้ชินต่อนิสัยในทางความดีแล้วนั้น แม้จะเดินไปตามถนนหนทางที่เราจะไปสู่จุดต่าง ๆ เช่นเดียวกับมนุษย์ในโลกเขาก็ตาม แต่ผู้ที่มีทรัพย์สมบัติเป็นเทพบันดาลแล้ว ย่อมไปด้วยความสะดวกกายสบายใจ ขึ้นเครื่องจักร เครื่องยนต์ จอดที่ไหนพักที่ไหนมีบ้านพัก มีโรงแรม มีตลาดร้านค้า จะจับจ่ายใช้สอยอะไรก็ได้สะดวกด้วยเงินของเขา แต่ผู้มีทรัพย์สมบัติน้อยหรือไม่มีทรัพย์สมบัติเลย เดินตากแดดวันยังค่ำแทบจะตายได้ทานไม่กี่บาท แม้ที่พักก็ต้องอาศัยร่มไม้นอนอยู่กับดิน กินอยู่กับหญ้า ไม่มีหลังคาเครื่องปกปิดกำบัง ยุงกัดแมลงตอม ฝนตกแดดออก เราเป็นผู้รับเคราะห์ทั้งนั้น จนกว่าจะถึงที่เขาประสงค์ก็กินเวลานาน

ความแตกต่างกันแห่งการเดินทาง แม้จะไปในทางสายเดียวกันก็มีความช้าความเร็ว มีความสะดวกขัดข้องต่างกันอย่างนี้ เพราะการก้าวไปแห่งบุคคลทั้งสองจำพวกนี้มีความต่างกัน คนจำพวกที่กล่าวไว้ก่อนนั้นคือจำพวกที่มั่งคั่งสมบูรณ์ มีทรัพย์มาก จะไปไหนสะดวกสบาย เหมือนมีนางขับกล่อมบำรุงบำเรอ มีผู้บริการคนรับใช้อยู่ตามระยะทางจนถึงสถานที่อยู่ เพราะเงินทองของมีค่าเป็นเจ้าอำนาจวาสนา เกิดมาจากเจ้าของเองที่หามาได้ด้วยความชอบธรรม กลายเป็นความสุขแก่ตนเอง แต่พวกคนข้างหลังนั้น ไปไหนก็อดอยากขาดแคลน ทางก็แร้นแค้นกันดาร ไม่มีความสะดวกกายสบายใจ แม้ไปถึงแล้วจะหาที่พักอาศัยก็ไม่ได้ เป็นความไม่สะดวกไปเสียทั้งนั้น

เราเดินอยู่ในวัฏสงสารก็เหมือนกัน บางคนเกิดมาไม่มีโอกาสที่จะได้เห็นความสุข ความเจริญ เห็นแต่ความทุกข์ความข้นแค้น หาเช้ากินเย็นไม่พอปากพอท้อง ลำบากลำเค็ญเข็ญอกเข็ญใจ ไร้ทรัพย์อับปัญญา หากินวันหนึ่ง ๆ ควรจะพอปากพอท้องก็ไม่พอ สองวันสามวันจะอิ่มท้องวันหนึ่งก็ทั้งยาก ทั้ง ๆ ที่ของในโลกนี้มีไม่อดและมีเต็มอยู่ทั่วแผ่นดิน ตามตลาดร้านค้าทั่ว ๆ ไป แต่จะถือมาเป็นสมบัติของตัวนั้น มันจนใจที่ไม่มีอะไรจะแลกเปลี่ยนและไม่มีเงินจะซื้อ สุดท้ายก็ต้องยอมอดแสบท้อง นอนบนแผ่นดิน เราเห็นอยู่เต็มตาในตลาดเมืองอุดรของเรานี้ มีทั้งคนมั่งมี มีทั้งคนจน นอนอยู่ตามถนนหนทาง ไม่มีเสื้อผ้าจะปกปิดกาย แม้กางเกงตัวหนึ่งก็ติดต่อกันไม่รู้กี่ชิ้น ชิ้นนั้นต่อชิ้นนี้ ปะ ๆ ชุน ๆ เต็มไปด้วยความขาดวิ่นแห่งกางเกงและเสื้อผ้าที่เขานุ่งห่ม

ความเป็นทั้งนี้เพราะความจนบังคับ มองดูแล้วน่าทุเรศ สงสารในความเป็นมนุษย์ตาดำ ๆ เหมือนกัน ซึ่งเป็นได้ถึงอย่างนี้ ผู้ที่เป็นเศรษฐีมีเงินล้าน ๆ ในอุดรธานีนี้ก็มีมาก

เหตุใดคนเหมือนกัน ฐานะความเหลื่อมล้ำต่ำสูงจึงต่างกันอย่างนี้ ข้อนี้เราจะไปตำหนิติโทษคนที่เขาจนก็ไม่ได้ จะไปชมคนมั่งมีถ่ายเดียวก็ไม่ได้ เพราะมีก็ขึ้นอยู่กับกรรม จนก็ขึ้นอยู่กับกรรม กรรมนั้นก็มีอยู่กับเราเหมือนกัน ถ้าเราต้องการให้เป็นคนประเภทที่น่าสังเวชและน่าขยะแขยง เราก็ต้องทำกรรมอย่างนั้น ต้องเป็นคนอย่างนั้น ถ้าเราต้องการเป็นคนมั่งมีเราต้องพยายามฝึกฝนอบรมตัวเรา ดัดแปลงตัวเราให้เป็นผู้หนักในทางความดี มีความขยันหมั่นเพียร มีความอุตส่าห์พยายามทุก ๆ ทางที่จะให้เกิดขึ้นแห่งโภคสมบัติ เราก็จะกลายเป็นคนที่สองขึ้นมาในคนดีและมั่งมีตามบุคคลประเภทที่กล่าวนั้น สิ่งทั้งหลายในโลกนี้พอทำได้หาได้ เกิดขึ้นจากน้ำใจเป็นของสำคัญ

นี่อธิบายถึงการท่องเที่ยวในวัฏสงสาร เป็นของแตกต่างกันโดยอำนาจวาสนาบุญญาภิสมภารอย่างนี้ ผู้มีอำนาจวาสนาสามารถแล้วนั้น ไปในทางใดก็ไม่มีความยุ่งเหยิง เป็นไปด้วยความสวัสดี จะมาเกิดในโลกนี้ก็ไม่ได้รับความทุกข์ลำบาก จนถึงจุดหมายปลายทางคือความพ้นทุกข์ได้ เช่น องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา ปรากฏว่าเวลามาประสูติในตระกูลกษัตริย์ เป็นพระเจ้าแผ่นดินครองกรุงกบิลพัสดุ์ ไม่มีความขัดข้องขาดแคลน มีแต่ความสะดวกไปเสียทั้งสิ้น ทั้งโภคสมบัติศฤงคารบริวาร เครื่องทรงทุกอย่างไม่มีอะไรขัดข้อง บำเพ็ญคุณงามความดีในเวลาพระองค์เสด็จออกบวช ก็ตรัสรู้เป็นศาสดาของโลก เสด็จไปที่ไหนก็มีแต่มนุษย์เทวบุตรเทวดาบูชาวันยังค่ำคืนยังรุ่ง เต็มไปด้วยเครื่องสักการะ จะว่าเกิดขึ้นด้วยอำนาจของพระพุทธเจ้าก็ไม่ใช่ แต่เกิดขึ้นเพราะความดีของพระองค์ต่างหาก แม้พระพุทธเจ้าที่ปรากฏขึ้นในพระองค์ก็เกิดจากคุณงามความดี

นี่ก็เหมือนกัน ผู้ใดมีปัญญาเฉลียวฉลาดพินิจพิจารณาอบรมจิตใจของตน แม้จะมาเกิดในโลกมนุษย์ก็จะเป็นคนดีมีพออยู่พอกิน พอเป็นพอไป ที่อยู่อาศัยปัจจัยเครื่องใช้สอยตลอดถึงสมบัติที่มีวิญญาณและไม่มีวิญญาณ จะเป็นลูกเป็นเมียเป็นผัวและเพื่อนฝูง จะเป็นคนดีมีสง่าราศีเป็นที่ไว้วางใจกันได้ นี่ก็เกิดขึ้นเพราะอำนาจแห่งความดี เมื่อเราท่องเที่ยวในวัฏสงสารอยู่ ก็ขอให้ได้รับความสะดวกกาย สบายใจเพราะอำนาจแห่งกรรมดี เมื่ออำนาจวาสนามีจนเพียงพอแล้ว เราก็จะปรากฏ **เตสำ วูปสโม สุโข** จะระงับซึ่งสังขารที่เต็มไปด้วยความเกิด แก่ เจ็บ ตายอันนี้เสียได้

คำว่า **เตสำ วูปสโม สุโข** การระงับสังขารนี้มีสองประเภท คือ การระงับสังขารภายนอก ได้แก่สังขารร่างกายนี้ประเภทหนึ่ง ระงับสังขารภายใน คือความคิด ความปรุงของใจซึ่งเกิดขึ้นเพราะอำนาจอวิชชาอันเป็นตัวบงการนั้นประเภทหนึ่ง เหตุที่จะปรากฏสังขารภายนอกคือร่างกายนี้ขึ้นมา ก็เนื่องจากสังขารภายใน คือความปรุงความคิดของใจเป็นเหตุก่อ

เหตุ จะปรากฏสังขารภายในขึ้นมาเพราะอำนาจแห่งอวิชชา คือความหลงตัวเอง แม้จะเที่ยวเกิด แก่ เจ็บ ตายอยู่กี่กัปกี่กัลป์นับชาติไม่ได้ ก็ไม่สามารถจะถอนตนออกจากวัฏฏะนี้ได้ ท่านเรียกว่า อวิชชา ความหลงในความเป็นอยู่ ในความรู้อยู่ของตน จะทุกข์ลำบากก็ดี สุขก็ดี ตนได้เคยรู้เคยเห็น เคยประสบมาจนเพียงพอ แต่ก็ไม่รู้ทางจะออกจากสงสารจักรอันนี้ได้ จึงเต็มไปด้วยความสุข ความทุกข์ระคนปนเป

เช่นเดียวกับข้าวและแกลบรำผสมกันอยู่ รับประทานก็ไม่มีความเอร็ดอร่อย โลกที่มีความเจือปนไปด้วยทุกข์ แม้จะมีสุขก็สุขเพื่อทุกข์ เป็นของเจือปนกันอยู่เช่นนี้ ท่านจึงให้นามโลกนี้ว่า โลกสังขารธรรม ได้แก่ **อนิจฺจา วต สงฺขารา** แปรปรวนอยู่ตลอดเวลา ขณะเกิดมีความยิ้มแย้ม แต่ขณะตายมีความเสียใจ นั่นมันเกิดจากสาเหตุคือ ความหลงสังขารอันเกี่ยวกัน ทีแรกเมื่อเกิดขึ้นมาเป็นหญิงก็ตาม เป็นชายก็ตาม แหม ลูกเรานี้มันสวยเหลือเกิน มันน่ารักน่าปลื้มใจเหลือเกิน ทั้งมีความฉลาดรอบคอบ บอกง่าย สอนง่าย ไม่ดื้อดึงฝ่าฝืนคำสอนของพ่อแม่ผู้ปกครอง พอตายเท่านั้นร้องไห้โฮ นี่ก็ความหลงสังขารนั่นเอง ถ้าเราคิดไม่รอบคอบแล้วจะเห็นแต่ได้ท่าเดียว ไม่คิดดูท่าเสีย นี่แสดงว่าไม่พิจารณาถึงหลักเหตุผลคือความจริง จึงเกิดความเดือดร้อนเมื่อภายหลัง

ความดีใจที่ได้ในเบื้องต้นเลยไม่พอกับความเสียใจที่ได้รับภายหลัง เบื้องต้นมีความดีใจที่ได้อะไรมาตามความปรารถนา แต่เวลาสิ่งนั้นกลับกลายพลัดพรากจากไปเสีย เลยเกิดความเสียใจขึ้นมา ยิ่งมากกว่ารายได้ที่ปรากฏขึ้นนั้นเสียอีก เพราะขาดเหตุผล รายได้กับรายเสียจึงไม่เพียงพอกัน คนที่มีเหตุผลไม่คิดเช่นนั้น คนที่มีหลักธรรมแล้วย่อมคิดเห็นทั้งได้ขึ้นมาและรู้รอบคอบทั้งเสียไป จึงไม่เสียใจ สังขารประเภทนี้ปรากฏขึ้น พึงทราบว่าเงาคือความดับ มันจะต้องมาตาม ๆ กัน แต่ไม่วันใดก็วันหนึ่งเท่านั้น ต้องแน่นอนในความแตกสลายในความดับไปของสังขารธรรมประเภทนี้ แม้สมบัติอื่นที่ได้มาและเสียไปก็ควรมีหลักเหตุผลเป็นเครื่องค้ำประกัน จะบรรเทาความดีใจเสียใจลงได้ ไม่รุนแรง สังขารธรรมคือ กายปรากฏขึ้นมาจากสังขารภายใน สังขารภายในปรากฏขึ้นมาจากอวิชชาคือความหลงตัวเอง เมื่อมีศีล มีสมาธิ มีปัญญา เป็นเครื่องอบรมตนจนสามารถแก่กล้าแล้ว จะไม่เห็นตัววัฏฏะที่หมุนอยู่กับหัวใจของตนตลอดเวลาได้อย่างไร

การพยายามทำใจของเราให้เห็นบ่อแห่งความหมุนเวียนของตนเอง องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชี้ช่องทางว่า จงพยายามให้ทานจะเป็นทานประเภทใด คืออภัยทานก็ตาม ทานด้วยวัตถุสิ่งของก็ตาม มากน้อยไม่สำคัญ สำคัญที่ทำอยู่เสมอ นี่เป็นผล และเป็นช่องทางหรือเป็นเครื่องมืออันหนึ่ง พยายามรักษาศีลได้มากน้อยก็ตาม ด้วยความเต็มอก

เต็มใจ นี่จัดว่าเป็นเครื่องมือที่จะแก้ตัวอวิชชาอันมืดเต็มดวงนั้นได้ สมาธิคือความสงบของใจเป็นทางหรือเป็นเครื่องมืออันหนึ่งที่จะแก้ตัววัฏฏะนั้นได้ ปัญญาคือความเฉลียวฉลาดนับแต่ปัญญาขั้นต้นจนถึงปัญญาขั้นสุดท้าย เป็นเครื่องมือแต่ละขั้น ๆ ที่จะแก้ไขอวิชชาดวงนั้นให้ได้ เมื่อเป็นผู้มีศีล สมาธิ หรือมีทาน ภาวนาจนเพียงพอแล้ว วัฏฏะจะซุ่มซ่อนอยู่ที่ไหน และจะไปไหนในเขาลูกใดเล่า วัฏฏะไม่ได้อยู่ในก้นนรกกับพระเทวทัต ซึ่งจะตามแก้ไขยาก แต่มันอยู่กับใจของเราทุกท่าน

เราเป็นนักท่องเที่ยว เป็นนักเกิด แก่ เจ็บ ตาย มาด้วยกัน ไม่มีใครแพ้ใครชนะ ไม่มีใครได้เปรียบใคร เรื่องความเกิด ความตาย ความสลาย ความทำลาย ความวิปโยคพลัดพรากจากสัตว์และสังขาร การท่องเที่ยวในวัฏสงสารนี้มีความเสมอภาคกัน ทำไมเราจะไม่สามารถเห็นตัวจักรซึ่งทำให้เราหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทำให้เกิด ๆ ตาย ๆ ทุกข์ยากลำบาก หมุนเวียนอยู่อย่างนี้ตลอดทั้งกัปทั้งกัลป์ได้เล่า เมื่อปัญญามีความสามารถพินิจพิจารณาเข้าไปจนเห็นจิตซึ่งเป็นเจ้าวัฏจักร อันเต็มไปด้วยอวิชชาหมุนรอบตัวเองอยู่อย่างนี้ชัดเจนแล้ว เราต้องทำลายจิตที่เป็นวัฏจักรนี้เสียได้ด้วยอำนาจแห่งปัญญาแท้

เมื่อปัญญาได้ทำลายวัฏจักร คือจิตที่เป็นอวิชชานี้เสียได้แล้ว คำว่า **เตสำ วูปสโม สุโข** ความระงับเสียซึ่งสังขารนั้นมันระงับดับไปเอง เช่นเดียวกับต้นไม้ที่เราถอนขึ้นมาทั้งรากไม่มีอะไรเหลือ กิ่งก้านสาขาทุกชิ้นที่มีอยู่ในต้นไม้นั้น ตลอดลำต้นเขาเราไม่ต้องไปทำลาย พอรากเหง้าของต้นไม้นั้นถูกถอนขึ้นมาหมดเท่านั้น อวัยวะทุกชิ้นของต้นไม้นับวันจะเหี่ยวยุบยอบและตายไป ไม่มีชิ้นใดเหลืออยู่ ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน จะเป็นสังขารที่ว่า รูปสังขารคือกายนี่ก็ตาม สังขารที่คิดปรุงขึ้นภายในจิตใจ จะคิดปรุงถึงเรื่องอดีตอนาคต ให้ปรากฏเป็นบุญเป็นบาปในปัจจุบันก็ตาม จะต้องดับไปหมด เพราะอวิชชาซึ่งเป็นหัวหน้าวัฏจักร หัวหน้าของสังขารซึ่งเป็นตัวสมุทัยนี้ ได้ถูกทำลายหายสูญสิ้นไปจากหัวใจแล้ว จะเหลือแต่พุทโธทั้งแท่ง ได้แก่ใจที่บริสุทธิ์เท่านั้น

นั่นแหละเรียกว่า **เตสำ วูปสโม สุโข** ความระงับดับเสียซึ่งสังขารอันเป็นบ่อเกิดแห่งสมุทัยได้สิ้นสุดลง เพราะอำนาจปัญญาอันมีกำลังกล้า สามารถประหัตประหารตัวอวิชชาซึ่งเป็นเสนียดจัญไรนั้นไม่มีอันใดเหลืออยู่ภายในใจแล้ว แล้วจึงกลายเป็น **เตสำ วูปสโม สุโข** ความระงับดับเสียซึ่งสังขารทั้งหลายนั้น ไม่มีอันใดจะไปก่อความทุกข์ทรมาน ไม่มีอันใดจะไปก่อความทุกข์ ความลำบาก ความดีใจ เสียใจอีกแล้ว แม้สังขารคือร่างกายยังครองตัวอยู่ แต่สังขารประเภทสมุทัยที่เป็นเครื่องหลอกลวงจิตใจให้ยินดียินร้าย ให้เกิดความดี

ใจเสียใจ ให้เกิดความทุกข์ยากลำบาก ดับไปแล้ว เช่นเดียวกับเตาไฟ เมื่อหมดเชื้อไฟอยู่ภายในเตาแล้ว จะใส่ฟืนเข้าไปมากน้อยก็สักแต่ว่าเป็นฟืนเท่านั้น ไม่กลายเป็นไฟขึ้นมาได้

ใจถึงจะเรียกว่าใจก็ตาม แต่ใจนี้ไม่มีเชื้อคืออวิชชา สังขารปรุงขึ้นมาก็เป็นธรรมล้วน ๆ คิดเรื่องอะไรก็เป็นธรรมล้วน ๆ เวทนาถึงจะเสวยทุกข์บ้างตามสภาพของขันธ์ที่มีอยู่ ก็ไม่เป็นเหตุจะให้เกิดความลุ่มหลงแต่อย่างใด วิญญาณความรู้ในสิ่งที่จะมาสัมผัสก็รับรู้โดยธรรม ไม่รับรู้ด้วยความหลง ไม่รับรู้เพื่อเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ให้เกิดสมุทัย สั่งสมกิเลสขึ้นมา เลยกลายเป็นขันธ์ล้วน ๆ คือขันธ์ไม่มีกิเลสตัณหา นี่ท่านเรียกว่า **เตสำ วูปสโม สุโข** ผู้ถึงธรรมดวงนี้แล้วเรียกว่าเป็นผู้ถึงแดนแห่งความพ้นทุกข์

แม้จะมีธาตุมีขันธ์อยู่ก็ไม่มีความเดือดร้อนภายในใจ เป็น **เตสำ วูปสโม สุโข** อยู่ตลอดเวลา แต่สังขารในขันธ์ห้านี้จะระงับไปไม่ได้ เมื่อรูปขันธ์นี้ยังไม่แตก จะต้องใช้อยู่เป็นธรรมดา เหมือนพระพุทธเจ้าของเรา ท่านตรัสรู้แล้วยังอาศัยขันธ์ทั้งห้านี้เป็นเครื่องมือประกาศศาสนา คืออาศัยร่างกายเดินเหินไปสู่ที่ต่าง ๆ เพื่อสั่งสอนบรรดาสัตว์ อาศัยสังขารความคิดความปรุงภายในใจของพระองค์ เพื่อชี้แจงแสดงธรรมให้บรรดาสัตว์ทั้งหลายฟัง อาศัยสัญญาจำว่าคนนั้นคนนี้อยู่บ้านนั้นเมืองนั้น เป็นผู้สมควรจะรับธรรมของพระองค์ท่านได้ขนาดไหน วิญญาณความรับรู้ว่าใครเข้าใจในพระสัทธรรมของพระพุทธเจ้า และใครไม่เข้าใจ เมื่อมีการตอบรับหรือมีการสนทนากัน

เพราะฉะนั้น ขันธ์ห้านี้จึงเป็นเครื่องมือประกาศศาสนา แต่ไม่ใช่ขันธ์ที่จะทำพระองค์ให้วุ่นวายเหมือนแต่ก่อนมา ขันธ์ที่ทำพระองค์ให้วุ่นวาย ได้แก่ขันธ์ที่มีอวิชชาครองตัวอยู่ และเป็นเครื่องมือของอวิชชาที่มีบัญชาออกมาทางไหน ก็กลายเป็นสมุทัยไปทั้งนั้น เดือดร้อนวุ่นวายไปทั้งวันทั้งคืน เพราะเหตุแห่งขันธ์เหล่านี้ได้รับการกดขี่บังคับออกจากสมุทัยตัวใหญ่ ได้แก่ อวิชชา เมื่ออวิชชาดับไปแล้ว พึงทราบว่าสังขารอันเป็นสมุนของอวิชชาได้ดับลงไปพร้อมในขณะเดียวกัน จึงเรียกว่า **เตสำ วูปสโม สุโข** การระงับดับเสียซึ่งสังขารท่านกล่าวว่าเป็นความสุขอันยิ่งนั้น หมายถึงธรรมดวงนี้เอง

บรรดาเราทุก ๆ ท่าน สังขารที่เป็นตัวสมุทัยก่อความยุ่งยากแก่ตนอยู่ทั้งวันทั้งคืน เราก็พอทราบอยู่ภายในจิตใจ เมื่อได้อบรมจิตใจให้เป็นไปเพื่อความสงบเราก็พอทราบได้ จนกระทั่งเรามีปัญญาสามารถประหัตประหารกิเลสอาสวะเข้าไปเป็นชั้น ๆ ตั้งแต่ชั้นหยาบขั้นกลาง ชั้นละเอียด จนถึงชั้นละเอียดที่สุด ไม่มีอะไรเหลืออยู่ภายในจิตใจ แม้แต่อวิชชาที่เป็นเจ้าการแห่งวัฏจักรก็ได้ถูกทำลายลงแล้วด้วยปัญญาไม่มีอะไรเหลืออยู่ กลายขึ้นมาเป็น **เตสำ วูปสโม สุโข** ระงับสังขารอย่างราบคาบ เมื่อสังขารภายในใจที่เป็นไปเพราะอำนาจ

แห่งอวิชชาดับไปแล้ว ก็ไม่สร้างเป็นสังขารประเภทใหม่ขึ้นมา มีความระงับดับเสียซึ่งสังขารอยู่ตลอดเวลา แม้ออกจากร่างนี้แล้วก็ไม่เข้าไปสู่ปฏิสนธิที่ไหน ไม่ต้องเป็นนักเกิด แก่ เจ็บ ตายต่อไปอีก

เหมือนพระพุทธเจ้าของเรา เพราะท่านระงับดับเสียได้ซึ่งสังขารอันเป็นตัวเสนียดจัญไร อันเป็นเหตุให้ท่องเที่ยวในวัฏฏะนี้เสีย ไม่มีอันใดที่ก่อกำเนิดต่อไปอีก เป็น สุคโต เสด็จไปดีมาดี แนะนำสั่งสอนประชาชนทั้งหลายให้เป็นประโยชน์ เมื่อถึงกาลอายุขัยของพระองค์แล้ว พวกเราทั้งหลายเรียกว่า ปรินิพพาน ปล่อยสังขารอันนี้ไว้ให้โลกได้กราบไหว้บูชา หรือปล่อยให้เป็น ดิน น้ำ ลม ไฟ ไปตามธรรมชาติ ธรรมชาติที่แท้จริง คือ วิมุตติพุทโธ ของพระองค์ เป็นสมบัติของพระองค์เจ้าแต่ผู้เดียว นี่เรียกว่าสมบัติที่เป็น **เตสำ วูปสโม สุโข** เป็นธรรมทั้งแท่ง เป็นความบริสุทธิ์ล้วน ๆ ไม่มีอันใดเจือปน

นี่แลธรรมเทศนาวันนี้ได้แสดงเรื่องสังขารธรรม บรรดาท่านผู้ฟังทั้งหลายได้ยินว่า **อนิจฺจา วต สงฺขารา** จะเข้าใจว่าเป็นภาษิตที่กล่าวซ้ำ ๆ ซาก ๆ แต่ธรรมชาติที่ถูกกล่าวคือความตาย มันตายอยู่ตลอดเวลา แม้อยู่ ณ บัดนี้มันก็ตายและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ที่เราอยู่นี่มันก็ตาย ในบ้าน ในป่า ภูเขา ลำเนาไม้มันก็ตาย ในน้ำมันก็ตาย บนบกมันก็ตาย ตายทั้งวันทั้งคืน ถ้าหากว่ามีเสียงเหมือนกับเสียงปืนแล้ว เยื่อหูของเราทั้งหลายแตกทำลายไม่มีอันใดเหลือ เพราะความแปรมันก็ดังขึ้นมา ความแตกความสลายมันก็ดังขึ้นมา ความทุกข์ยากลำบากในครอบครัวเหย้าเรือนแต่ละครอบครัว มันก็ดังขึ้นมา สัตว์ได้รับความทุกข์มันก็ดังขึ้นมา ที่อยู่ใต้น้ำมันก็ดังขึ้นมา อยู่บนบกมันก็ดังขึ้นมา แม้ที่สุดพวกเรานั่งฟังเทศน์อยู่ ณ บัดนี้ เกิดความทุกข์ต่างก็จะดังขึ้นมาเหมือนกับเสียงปืนดังเรื่องกองทุกข์ เยื่อหูก็จะไม่สามารถต้านทานอยู่ได้ เพราะกองทุกข์มันประกาศลั่นโลกอยู่อย่างนี้

เมื่อเป็นเช่นนี้จะไม่ให้ว่า **อนิจฺจา วต สงฺขารา** อย่างไร มันเป็นซ้ำ ๆ ซาก ๆ อยู่ตลอดเวลา ต้องแสดงตามความจริงที่มันเป็นอยู่เช่นนี้ ให้บรรดาท่านผู้ฟังทั้งหลายได้พิจารณาว่า สิ่งทั้งหลายเหล่านี้เมื่อมีอยู่มันก็แสดงเสียงลั่นอยู่ตลอดเวลาอย่างนี้ แต่มันไม่มีปืนให้สัญญาณแก่เรา ในขณะความทุกข์หรือความแปรปรวนปรากฏขึ้นในสัตว์และสังขารแต่ละราย ๆ จึงคล้าย ๆ กับว่ามีทุกข์แต่เราคนเดียว มีความเดือดร้อนแต่เราคนเดียว มีความฟุ้งซ่านวุ่นวายแต่เราคนเดียว มีความยากลำบากแต่เราคนเดียว ขัดสนจนทรัพย์และอับปัญญาแต่เราคนเดียว ไม่ดีแต่เราคนเดียว โลกเขาคล้ายกับว่าเป็นทองคำไปหมด ที่จริงโลกมันโลกเดียวกัน ธาตุขันธ์อันเดียวกัน โลก **อนิจฺจา วต สงฺขารา** อันเดียวกัน หัวใจอันเดียวกัน มันเป็นทุกข์อย่างเดียวกันนี่เอง

ขอให้บรรดาท่านผู้ฟังทั้งหลายพินิจพิจารณาในภาษิตที่ได้ยกขึ้นไว้ว่า **อนิจฺจา วต สงฺขารา** สังขารทั้งหลาย ภายนอกภายใน ทั้งของท่านของเรามันไม่เที่ยง **อุปฺปาทวยธมฺมิโน อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ** เกิดขึ้นแล้วไม่ว่าอยู่ที่ไหน ๆ มันแตกด้วยกันทั้งนั้น **เตสํ วูปสโม สุโข** จงพยายามทำความระงับเสียซึ่งต้นเหตุ คือสังขารอันเป็นตัวสมุทัยให้ดับสิ้นซากไปเสียจากใจแล้ว สังขารที่เป็นตัวผล คือ **อนิจฺจา วต สงฺขารา** ความเกิด ความตายแห่งสังขารนี้จะไม่ปรากฏแก่ใจของเรา ให้เป็นความกังวลต่อไปอีก เรียกว่า ถึงสันติธรรมอันราบคาบ ได้แก่บรมสุข คือวิมุตติพระนิพพาน

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศนานี้ ขอบุญญานุภาพแห่งองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์ จงมาปกเกล้าเหล่าท่านพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ที่ได้อุตส่าห์จากบ้านจากเรือนมาสดับตรับฟังพระสัทธรรมเทศนาโดยความเต็มอกเต็มใจ จงมีความสุขกายสบายใจทุกทิวาราตรีกาล ดังได้รับประทานวิสัชนามาในพระธรรมคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็นับว่าสมควรแก่เวลา ขอยุติลงด้วยเวลาเพียงเท่านี้ เอวํ ก็มีด้วยประการฉะนี้

<<สารบัญ

เทศน์อบรมฆราวาส ณ วัดโพธิสมภรณ์ อุดรธานี
เมื่อวันที่ ๔ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๐๕

อย่าประมาทนอนใจในชีวิต

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
อจิรํ วต ยํ กาโย ปฐวึ อธิเสสฺสติ
ฉุฑฺโฑ อเปตวิญฺญาโณ นิรตฺถํว กลิงฺครนฺติ ฯ

บัดนี้จะแสดงพระสัทธรรมเทศนา ที่เป็นโอวาทคำสอนขององค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อให้สำเร็จประโยชน์เป็นธรรมสวนานิสงส์แก่บรรดาท่านผู้ฟังทั้งหลาย ฉะนั้น พึงตั้งใจของตนเพื่อจะสดับตรับฟังโอวาทคำสอนของพระพุทธเจ้า จะได้สำเร็จประโยชน์ในขณะที่ฟังเทศน์ด้วย จะสำเร็จประโยชน์ในกาลต่อไปด้วย การฟังธรรมเป็นความจำเป็นสำหรับเราซึ่งเป็นพุทธบริษัททุก ๆ ท่าน เพราะธรรมเต็มไปด้วยหลักเหตุผล ผู้จะประพฤติปฏิบัติจะเป็นทางโลกหรือทางธรรม ธรรมเป็นเครื่องชี้แนวทางไว้ทั้ง ๒ ทาง ผู้จะดำเนินในทางโลกย่อมเป็นความจำเป็นสำหรับอุบายวิธี หรือความฉลาด ที่จะนำไปปฏิบัติในกิจการนั้น ๆ ให้ถูกต้องและราบรื่นแก่ตนเอง ผู้จะปฏิบัติในทางธรรมจะเป็นความสะดวกไม่ผิดพลาด

เพราะสิ่งใดถ้าปราศจากการสดับตรับฟังให้เข้าใจและรู้วิธีการไว้ก่อน แล้วทำไปโดยไม่ได้ศึกษา ไม่ว่าทางโลกหรือทางธรรม ย่อมอาจทำให้ผิดพลาดได้ง่าย หรือแม้เกิดผลก็ไม่สมบูรณ์ เพราะฉะนั้นบรรดากิจการทั้งปวง ต้องอาศัยการสำเหนียกศึกษาให้เรียบร้อยมาก่อน การศึกษาจึงเป็นของจำเป็น จะเป็นเข็มทิศชี้แนวทางการดำเนินเพื่อสำเร็จเป็นผลขึ้นมาด้วยดี ไม่ว่ากิจการงานใด ๆ ทั้งนั้น ถ้าปราศจากการศึกษาเพื่อความเข้าอกเข้าใจแล้ว การงานที่จะพึงกระทำนั้น ๆ ย่อมไม่สมบูรณ์

เฉพาะอย่างยิ่งในทางพระพุทธศาสนา องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงสนพระทัยอย่างยิ่ง และปรากฏว่าได้ทรงศึกษาเพื่อสร้างพระบารมีมาเป็นเวลานาน และใช้อบรมบรรดาพุทธบริษัททั้งหลาย ให้รู้หนทางดีและชั่วเพื่อดำเนินตนให้ถูกทาง แม้พระองค์เองปรากฏว่าเป็นสยัมภูรู้เองเห็นเองก็ตาม ก็ต้องให้เสด็จออกทรงผนวชและทรงศึกษาในหลักธรรมชาติกระตุ้นเตือนพระทัยอยู่รอบด้าน ถึงกับทรงสลดสังเวชและทรงทนต่อเหตุการณ์เช่นนั้นไม่ได้

ดังนั้น การสำเหนียกศึกษาหรือการสนใจในตัวเหตุผล จึงเป็นการศึกษาในตัวแล้ว ท่านเสด็จทรงผนวชบวชอย่างคนขอทาน ทรงบำเพ็ญความพากเพียร เจริญภาวนา สละทิฐิมานะจากความเป็นกษัตริย์ทำพระองค์เป็นขอทาน บำเพ็ญสมณธรรมอยู่ในป่าในเขาซึ่งใคร ๆ เห็นก็จำไม่ได้ว่านี่คือใคร เพราะเห็นเป็นสมณะ เพียงศีรษะโล้น ๆ เท่านั้น คล้ายกับว่าไม่ได้ทรงสำเหนียกศึกษาจากใคร แต่แท้จริงครูสอนของพระองค์มีอยู่ทั่ว ๆ ไป และตลอดเวลาทั้งกลางวันกลางคืน พระองค์ทรงทอดพระเนตรใบไม้ร่วงหล่นลงมาจากต้น ก็ทรงพิจารณาว่าใบไม้เมื่อผลิออกทีแรกก็เป็นใบอ่อน แล้วก็แปรรูปเป็นใบแก่หล่นร่วงตกลงมา ชีวิตสังขารของเราก็เช่นเดียวกับใบไม้ สิ่งต่าง ๆ ซึ่งนอกจากนี้ มีลักษณะเช่นเดียวกับใบไม้ที่หล่นร่วงตกลงมาจากขั้วของเขา

พระองค์ก็ทรงพิจารณาเทียบเหตุผลข้างนอกข้างใน ให้รู้ชัดตามเรื่องความเป็นจริงด้วยพระปัญญา เพราะสภาพภายนอกกับสภาพภายในมีลักษณะเช่นเดียวกัน คือมีความตั้งขึ้น มีความแปรไป และมีความแตกดับในที่สุด เมื่อพิจารณาถึงพระองค์เองก็มีลักษณะเช่นนั้น นี่เรียกว่าพระองค์ทรงสดับธรรมทั้งหลายซึ่งเป็นหลักธรรมชาติ อยู่ในป่าเฉพาะพระองค์เดียว ก่อนจะเสด็จออกทรงผนวชก็ปรากฏว่าทรงได้รับการศึกษาในหลักธรรมชาติอย่างสุดพระทัย ในคืนวันพระองค์เสด็จออกทรงผนวช ปรากฏว่าได้ทรงเห็นบรรดานางสนมผู้ขับกล่อมบำรุงบำเรอในหอปราสาท คล้ายกับคนตายและเป็นป่าช้าผีดิบไปเสียหมด แม้พระองค์เองก็ปรากฏว่าเป็นเช่นนั้นเหมือนกัน จึงเป็นเหตุให้ทรงมีความรุ่มร้อนในพระทัยว่าเราจะหาที่ไหนเป็นที่พึ่ง

แม้บริษัทบริวารและหอปราสาทราชมนเทียร ที่เราอาศัยอยู่ตั้งแต่วันเกิดจนถึงวันนี้ แต่ก่อนปรากฏเป็นความร่มเย็นเป็นที่รื่นเริงบันเทิงในใจ มาในวันนี้มองไปทิศใดปรากฏเป็นเช่นเดียวกับป่าช้าผีดิบไปเสียทั้งสิ้น แม้หอปราสาทที่เราอยู่ ณ บัดนี้ ก็ไม่ทราบจะล่มจมทลายลงเมื่อไร พิจารณาย้อนเข้าไปถึงพระองค์เอง สภาพคือสังขารร่างกายของเราที่ประชุมขึ้นมาจากดิน น้ำ ลม ไฟ กลายเป็นสัตว์ เป็นคน เป็นหญิง เป็นชายขึ้นมา นี้ก็ต้องมีลักษณะเช่นเดียวกับสภาวะทั้งหลายซึ่งมองเห็นอยู่บัดนี้ สิ่งทั้งหลายที่จะเป็นไปด้วยความเที่ยงแท้ถาวรไม่ปรากฏว่ามีในที่ไหน ๆ ซึ่งพอจะเข้าพึ่งพิงอิงอาศัยให้เป็นที่ร่มเย็นพระทัย มองเห็นอยู่ทางเดียวคือการเสด็จออกผนวช เพื่อหาที่วิเวกสงัดประกอบความพากเพียรพิจารณาต้นเหตุ คือป่าช้าผีดิบที่พระองค์ได้ทรงปรากฏในคืนวันนั้นให้ชัดเจนลงไป

ทรงเทียบพระองค์กับบรรดาบริษัทบริวารทั้งหลายเหล่านั้นว่า เสมอกัน ในเรื่องความเกิดเขากับเราก็มีลักษณะเดียวกัน ในเรื่องความแก่เขากับเราก็มีลักษณะอันเดียวกัน

ในเรื่องความทุกข์ความลำบากในสกลกาย เขากับเราก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน พิจารณาออกไปนอกพระราชวังทั่วทั้งดินแดนในไตรโลกธาตุนี้ มีสภาพเช่นเดียวกันนี้ ไม่มีเกาะใดดอนใดที่จะเป็นเกาะเป็นดอนเพื่อความร่มเย็น เพื่อความแน่นหนามั่นคง เพื่อความไว้วางใจได้ จะเป็นไปเพื่อความแตกความสลายเช่นเดียวกับเรานี้ทั้งนั้น พระทัยทรงหนักในทางทรงผนวชเพื่อจะได้พินิจพิจารณาเรื่องความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ให้ชัดเจนในพระทัยยิ่งขึ้นจนได้เสด็จออกไปจริง ๆ

นี่ก็แสดงว่าพระองค์ได้ทรงศึกษาในหลักธรรมชาติ ซึ่งเป็นของมีอยู่ทั่วไปให้เกิดผลประโยชน์ ให้เกิดความสลดสังเวชในความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ซึ่งเป็นของมีอยู่ทั่วทั้งโลกสงสาร ไม่ว่าเขา ไม่ว่าเรา ไม่ว่าคนหรือสัตว์ชั้นไหน ๆ เมื่อตั้งรูปตั้งกายขึ้นมาแล้ว ความแปรสภาพจะต้องเป็นเงาตามตัวอย่างนี้ นี่เป็นการศึกษาที่พระองค์ทรงค้นพบในเบื้องต้น มีหลักเหตุผลเป็นเครื่องเทียบเคียงในคนอื่นกับพระองค์ว่า มีลักษณะแป็นแบบพิมพ์อันเดียวกัน คือ **อนิจฺจ** ความแปรสภาพมีเต็มตัวเช่นเดียวกัน ความทุกข์ความทรมานในโลกนี้ไม่ใช่โลกที่เป็นสุขล้วน ๆ

โลกที่เป็นอยู่ด้วยความหมุนตัวเป็นเกลียว ใครจะอยู่เฉย ๆ ไม่ได้เมื่อมีสภาพร่างกายขึ้นมาแล้ว แสดงว่าสภาพนั้นจะต้องเป็นสภาพที่ก่อกังวลให้ทนไม่ได้ อยู่เฉยก็ไม่ได้ ไม่ได้หลับ ไม่ได้นอน ไม่ได้รับประทาน ไม่ได้เดินไปมา เปลี่ยนอิริยาบถก็ไม่ได้ ถ้ามิฉะนั้นแล้วเราอยู่กับโลกไม่ได้ คือเมื่อไม่ทำไม่ได้ จึงเรียกว่าโลกนี้ว่า โลกไม่ได้ จะอยู่ให้สบายมันอยู่ไม่ได้ นั่งให้สบายก็ไม่ได้ นอนให้สบายก็ไม่ได้ จะไม่ต้องอยู่ต้องกินต้องหลับต้องนอนทำตามสะดวกกายสบายใจมันไม่ได้ โลกอันนี้กลายเป็นโลกไม่ได้เสียทั้งนั้นในพระทัยของพระองค์ โลกไหนจะเป็นโลกได้เล่า

จึงทรงสืบสวนพิจารณาทวนหาเหตุผล ก็มีโลกุตรธรรมเท่านั้น คือธรรมที่บุคคลประพฤติแล้วพ้นไปเสียจากโลกไม่ได้ ถึงซึ่งโลกได้โลกถึง โลกแน่นอนได้แก่โลกุตรธรรมอันเป็นธรรมที่สูงสุด แล้วทรงปลงพระทัยเสด็จออกในคืนนั้น ทั้งที่ทรงทราบว่าพระองค์เป็นกษัตริย์ และทรงมีบริษัทบริวารทั่วทั้งแผ่นดินที่อยู่ในแว่นแคว้นและในร่มพระบารมีของพระองค์ แต่ก็เสด็จออกไปพระองค์เดียว มีนายฉันนะตามเสด็จเพื่อจะนำม้ากัณฐกะกลับคืนเท่านั้น เมื่อพิจารณาต้นเหตุที่ทรงปรากฏในคืนวันนั้น จนเห็นแจ่มแจ้งชัดเจนขึ้นย่นในความที่พระองค์ทรงบำเพ็ญมาเป็นเวลา ๖ ปี ถ้าพูดตามภาษาของเรา เรียกว่าเกือบเป็นเกือบตาย เพราะกษัตริย์เสด็จออกผนวชด้วยการเสี่ยงภัยต่อชีวิต เพราะไม่เคยได้รับความลำบาก

คำที่ว่าเป็นกษัตริย์ อะไรเป็นกษัตริย์ทั้งนั้น เครื่องทรงทุก ๆ ชิ้นเป็นของกษัตริย์ อาหารการบริโภคเป็นเครื่องกษัตริย์ ที่อยู่อาศัยปัจจัยทุก ๆ อย่างเป็นของกษัตริย์ทั้งนั้น เมื่อได้เสด็จออกทรงผนวชเป็นคนขอทานแล้ว ความเป็นกษัตริย์ก็สูญหายไป ยังเหลือแต่ความเป็นคนอนาถาหรือคนขอทาน ไม่มีคุณค่าราคาแม้แต่น้อยในพระองค์ บริขารเครื่องอาศัยทุกชิ้นก็กลายเป็นบริขารของคนขอทานไปหมด ไม่มีชิ้นใดจะเป็นเครื่องของกษัตริย์เหมือนแต่ก่อน แล้วทรงพยายามสละทิฐิมานะจากความเป็นกษัตริย์ให้หมดโดยสิ้นเชิง ยังเหลือแต่คนขอทานเท่านั้น ซึ่งเป็นคนเช่นเดียวกับคนขอทานธรรมดาทั่วไป ซึ่งเราเห็นอยู่ด้วยตา แต่กลับเป็นเพศที่อยู่สบายสำหรับพระองค์ และเป็นฐานะที่ควรแก่ความเป็นศาสดาของโลกได้ด้วย

แล้วก็ทรงพินิจพิจารณาหลักความเกิด แก่ เจ็บ ตาย อันเป็นโลกไม่ได้แล้ว โลกทนอยู่ไม่ได้ โลกหมุนเวียนเปลี่ยนกันไปเปลี่ยนกันมา ตื่นของเก่า ตื่นของใหม่ เข้าใจว่าเป็นของใหม่อยู่เรื่อย ๆ อย่างนี้ที่เรียกว่าโลกวัฏจักร เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงพิจารณาโลกนี้ให้ชัดเจนแล้ว ในพระทัยก็ทราบว่าเต็มไปด้วยโลกอันนี้เหมือนกัน คือในเจตสิกธรรมก็แสดงความแปรปรวนหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงไปดี ไปชั่ว ไปอดีต อนาคต ปรุงกลับไปกลับมาอยู่เช่นนี้ ให้เห็นชัดด้วยพระปัญญาเรียกว่า ปัจจยาการ หรือ ปฏิจจสมุปบาท

กำหนดพิจารณาเรื่องความเกิดความดับของสังขารทั้งของเขาทั้งของเรา ตลอดทั้งโลกธาตุเห็นเป็นสภาพไตรลักษณ์เท่านั้น คือ **อนิจฺจ** ทั่วทั้งโลกธาตุ นับตั้งแต่ตัวของเราไป **ทุกฺข** เป็นความทุกข์เช่นเดียวกัน **อนตฺตา** ตายแล้วใครจะถือเอาสิ่งใด ๆ จากโลกนี้ไปสู่โลกหน้าไม่ได้ ที่สุดแม้แต่ผมเส้นเดียวซึ่งเบาที่สุด ที่เราไปไหนมาไหนติดตามตัวของเราไปได้ แต่เมื่อจากโลกนี้ไปแล้ว ต้องมอบคืนเป็นสมบัติเดิม คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ สิ่งที่เหลือไปก็คือดวงใจ และสิ่งที่แฝงไปกับดวงใจนั้นคือ ความดีและความชั่ว ซึ่งตนได้สั่งสมไว้ในคราวมีชีวิต ธรรมชาติทั้งสองนี้เป็นเงาตามตัว

เมื่อทรงทราบเช่นนี้แล้วก็ทรงย้ำเข้าไปอีกว่า บาปเป็นความชั่วเป็นสิ่งที่เห็นได้ชัด แต่บุญที่เป็นความดีนี้จะตามเราไปถึงไหน ก็ทรงพิจารณาบุญและบาปอีกให้เห็นชัดโดยทางปัจจยาการ เรียกว่า **ปฏิจจสมุปบาท** ค้นเข้าไปถึง **อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา** เป็นต้น เรื่องความเกิด ตั้งกำเนิดมาแต่อวิชชา ติดต่อแตกแขนงเป็นลำดับ ๆ คือเป็นกิ่ง เป็นก้าน เป็นใบ เป็นดอก เป็นผล ต่อต้นต่อลำไป จนกระทั่งถึง **สมุทโย โหติ** ที่ท่านเรียกว่า รากเหง้าของอวิชชา เป็นเครื่องติดต่อแขนงไปอย่างนี้

เมื่อพระองค์ทรงพิจารณาย้อนกลับไปกลับมา จนทรงเห็นชัดตามเป็นจริงในอวิชชาว่าเกิดขึ้นจากธรรมชาติ คือดวงใจนี้แล้ว จึงทรงกำหนดพินิจพิจารณาเรื่องใจดวงที่เป็นอวิชชานั้นด้วยพระปัญญา ในคืนวันเพ็ญเดือน ๖ ก็ทรงเห็นแจ่มแจ้งชัดเจน อวิชชาได้แตกกระเด็นไปจากพระทัยของพระองค์ในคืนวันนั้น จึงปรากฏว่าพระพุทธเจ้าของเราได้ตรัสรู้ในคืนวันเพ็ญเดือน ๖ เป็นอันว่าพระองค์ได้ทรงขบคิดปัญหาตั้งแต่คืนวันเสด็จออกผนวชจนถึงวันเพ็ญเดือน ๖ รวมเป็นเวลา ๖ ปี ปัญหาทั้งหมดในเรื่อง เกิด แก่ เจ็บ ตาย ในเรื่องความหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงแห่งจิตใจและธาตุขันธ์ทั้งหลายได้จบสิ้นลงในวันนั้น แล้วได้ทรงทราบชัดว่า พุทโธคือความบริสุทธิ์ได้ผุดขึ้นแล้วในพระทัยของพระองค์ เป็นพุทโธที่พ้นจากกิเลสตัณหาอาสวะ เป็นพุทโธที่บริสุทธิ์เต็มที่ เป็นพุทโธที่หมดความกังวล เรียกว่าผ่านพ้นโลกไม่ได้นี้ไปเสีย กลายเป็นโลกที่ให้นามว่า โลกุตรธรรม คือธรรมที่สูงกว่าแดนแห่งสมมุติ คือพ้นจากแดนแห่งความเกิด แก่ เจ็บ ตายนี้ไปได้เป็นองค์แรก

เมื่อพระองค์ได้ทรงตรัสรู้ในคืนนั้นแล้ว ทรงมีพระทัยจะสั่งสอนบรรดาสัตว์ ครั้งแรกของพระองค์มีความท้อพระทัยในการจะทรงแนะนำสั่งสอนสัตว์ ด้วยเห็นว่าพระธรรมที่ทรงได้รู้ได้เห็นนี้ เป็นธรรมที่เหลือวิสัยของมนุษย์ผู้มีกิเลสอย่างพวกเราทั้งหลายจะสามารถรู้ได้ แต่เมื่อพิจารณาพระองค์เทียบกับบรรดามนุษย์ทั้งหลายแล้ว เห็นว่าพระองค์ก็เป็นมนุษย์เช่นเดียวกับมนุษย์ทั่วไปในโลก เหตุใดจึงทรงรู้ได้เห็นได้เล่า ก็ย้อนเข้าถึงปฏิปทาข้อดำเนิน เมื่อมีปฏิปทาเครื่องดำเนินให้ถูกทางแล้ว ต้องเป็นเหตุให้ถึงจุดหมายได้โดยดี จึงทรงมีพระทัยที่จะทรงแนะนำสั่งสอนสัตว์ โดยเห็นว่าบรรดาสัตว์ทั้งหลาย ถ้าได้รับการอบรมสั่งสอนตามแนวทางที่ถูกต้องแล้ว ก็จะสามารถรู้ได้เห็นได้เช่นเดียวกับพระองค์ จึงทรงปลงพระทัยแนะนำสั่งสอนบรรดาสัตว์ทั้งหลายเป็นลำดับมา ปรากฏว่าพระองค์เป็นศาสดาสอนพระองค์อย่างสมบูรณ์แล้ว จึงทรงเป็นศาสดาสอนโลกได้อย่างสมบูรณ์เป็นลำดับมาตลอดทุกวันนี้

เพราะฉะนั้น วันนี้บรรดาท่านพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ได้อุตส่าห์พยายามมาบำเพ็ญกุศลในสถานที่นี้ อันเกี่ยวกับเจ้าพระคุณธรรมเจดีย์ ซึ่งท่านถึงมรณภาพบรรจุศพของท่านไว้ในโกศ ได้มาสดับตรับฟังพระสัทธรรมเทศนาและได้ปลงธรรมสังเวชว่า ท่านเจ้าคุณพระธรรมเจดีย์กับเรานี้เป็นธาตุ ๔ ดิน น้ำ ลม ไฟ อันเดียวกัน ตามบาลีที่กล่าวไว้ในเบื้องต้นนั้นว่า **อจิรำ วต ยำ กาโย** กายเป็นของไม่ตั้งอยู่มั่นคงถาวรเช่นเดียวกับพระคุณท่าน **ปฐวึ อธิเสสฺสติ ฉุฑฺโฑ อเปตวิญฺญาโณ** อย่างไรก็ต้องนอนทับแผ่นดิน เมื่อวิญญาณได้

ปราศจากแล้ว นี่แสดงให้เราทั้งหลายได้พินิจพิจารณาองค์ของท่านที่มรณภาพไปแล้ว กับเราที่ยังมีชีวิตอยู่ มีความแตกต่างกันตรงไหนบ้าง

ต่างกันตรงที่ผู้มีวิญญาณยังครองอัตภาพอยู่ กับท่านที่มีวิญญาณปราศจากไปแล้ว เขาให้ชื่อว่าตายแล้วเท่านั้น เมื่อวิญญาณได้ปราศจากตัวของเราแล้ว เขาจะเรียกเราว่าอย่างไรอีก ก็ต้องย้ำรอยกันลงไป เช่นเดียวกับพระคุณท่านที่ปรากฏเป็นสักขีพยานของเราทั้งหลาย ณ บัดนี้ เพราะเหตุนั้นเราทั้งหลายที่มานี้ จึงมาปลงธรรมสังเวชอันเป็นเหตุให้ระลึกถึงตัวของเรา จะได้ไม่ประมาทนอนใจ บำเพ็ญคุณงามความดีเพื่อเป็นเครื่องพยุงจูงใจให้ไปเกิดในสถานที่ดี แม้จะได้มาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเป็นมนุษย์ที่ดี มีความเฉลียวฉลาดด้วยอำนาจวาสนา ความรู้วิชา ตลอดถึงโภคสมบัติศฤงคารบริวารจะเป็นมาด้วยอำนาจแห่งความดีของเรา เมื่อตายแล้วหมดการกระทำดีกระทำชั่ว ย่อมเสวยผลกรรมที่ตนได้ทำไว้แล้ว

บัดนี้ขณะนี้เราทั้งหลายทุก ๆ ท่านยังไม่สายเกินไป เป็นผู้พอเหมาะกับกาลเวลาเรียกว่า มัชฌิมา ในการทำคุณงามความดี สามารถจะบำเพ็ญตนให้เป็นไปเพื่อความเจริญทั้งทางโลกทางธรรมได้ ด้วยการกระทำของเรา เมื่อตายแล้วก็หมดวิสัยจะทำดีทำชั่วต่อไปได้แล้ว ท่านเปรียบด้วยท่อนไม้ท่อนฟืน ไม่เป็นประโยชน์อันใด แต่ท่อนไม้ท่อนฟืนนั้นยังเอามาทำเป็นฟืนหุงต้มได้ หรือจะมาทำประโยชน์อย่างอื่นก็ยังได้ ส่วนเราที่ตายไปแล้วจะทำอย่างนั้นไม่ได้ แม้จะทำเป็นฟืนเป็นถ่านก็ไม่ได้ จะทำปลาร้าน้ำปลาก็ไม่ได้อีกเหมือนกัน เรียกว่าหมดราคาในคนตาย จะบำเพ็ญคุณงามความดีต่อไปอีกไม่ได้แล้ว

พระองค์ตรัสไว้ว่า **นิพฺพานำ ปรมำ สุญฺญำ** พระนิพพานเป็นธรรมที่สูญสิ้นจากทุกข์จากภัย จากความเสนียดจัญไรทุก ๆ อย่าง **นิพฺพานำ ปรมำ สุขำ** ในขณะเดียวกัน เมื่อสูญสิ้นจากสิ่งทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว ยังกลายเป็นธรรมบรมสุขยิ่งกว่าความสุขใด ๆ ในโลกนี้อีก **โก นุ หาโส กิมานนฺโท นิจฺจำ ปชฺชลิเต สติ** เพราะเหตุนั้น บรรดาท่านทั้งหลายจงรีบมาตามเราตถาคตในเดี๋ยวนี้ อย่าพากันมีความประมาทนอนใจในชีวิตจิตใจของตน ซึ่งปรากฏอยู่กับด้วยลมหายใจเท่านั้น เมื่อลมหายใจดับลงไปแล้ว จะเป็นคนหนุ่ม คนแก่ คนขนาดไหนก็ตาม เขาเรียกว่าคนตายทั้งนั้น ฉะนั้น อย่าได้พากันประมาทนอนใจกับลมเพียงเท่านี้ ไฟกิเลสตัณหากำลังลุกลามไหม้หัวใจสัตว์ผู้ประมาท ใครฉลาดจะพ้นไปกับเราตถาคตหมดอำนาจของกิเลสจะตามทัน จงให้รีบตามเราตถาคตไปด้วยข้อปฏิบัติ ด้วยทาน ด้วยศีล ด้วยภาวนา

จงมองดูตัวของเราให้ชัด มองดูหนัง ดูเนื้อ ดูตัวของเราให้ชัดด้วยปัญญา หนังภายนอกที่เราไปดูในโรงหนัง โรงลิเกโรงละครนั้น เป็นหนังที่จะเพิ่มความทะเยอทะยาน ความฟุ้งเฟ้อเห่อเหิม เป็นเหตุให้เสียนิสัยตั้งแต่เด็กจนกระทั่งถึงเป็นผู้ใหญ่ เสียเงินเสียทองไปเพราะสิ่งเหล่านั้นก็มากมาย โดยไม่ค่อยจะได้คติในทางที่ดี นอกจากจะเป็นไปในทางเพลินเสียโดยมาก การดูหนัง เนื้อ เอ็น กระดูก และทุกส่วนในร่างกายของเราซึ่งเป็นภาพยนตร์ที่มีอยู่กับตัวนี้ จะไม่ต้องเสียอัฐเสียสตางค์ ยิ่งจะให้เกิดธรรมสังเวช เป็นเหตุให้เดินตามรอยของพระพุทธองค์ ด้วยความเห็นโทษในกองทุกข์ที่ตรัสไว้ว่า **โก นุ หาโส กิมานนฺโท นิจฺจ ปชฺชลิเต สติ**

อย่าพากันรื่นเริงบันเทิงจนเกินไป ให้มองดูสกลกาย ความแก่ ความเฒ่า ความชรา ความจะแตก ความจะทำลายนั้นจะไม่ทำลายที่ไหน นอกจากจะแตกทำลายในตัวของเราจะตายในตัวของเรา รีบเร่งหาคุณงามความดี เวลานี้ตะวันยังไม่อัสดง คือตัวของเรายังไม่ตาย ให้รีบเดินตามพระตถาคตเจ้าไปเดี๋ยวนี้ พวกท่านทั้งหลายจะปลอดภัย ไฟราคะ ไฟโทสะ ไฟโมหะ จะไม่กลุ้มรุมเผาลนท่านทั้งหลายอีกต่อไป เช่นอย่างเราตถาคตนี้ เราตถาคตนี้เกิดสุดท้ายในครั้งเดียวเท่านั้น เราได้ตัดขาดจากมิตรจากสหาย คือความเกิด ความแก่ ความตาย ความกังวลทั้งหลายแล้ว จะไม่ต้องมาสู่โลกซึ่งเป็นโลกหมุนตัวเป็นเกลียวอีกต่อไป นี้เป็นธรรมที่ประกาศให้เราพุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้ทราบและตื่นตัวไม่ให้มัวเมาประมาท

ธรรมคำสั่งสอนที่พระองค์ตรัสไว้แล้วนั้นเป็นมัชฌิมา มีความเป็นกลางอยู่เสมอ ใครทำดีวันใด ให้ทานวันใด เจริญภาวนาหรือรักษาศีลเมื่อใด เป็นคุณงามความดี จะปรากฏผลตลอดเวลา ให้เดินตามตถาคตเจ้าไปอย่างนี้ นี้เป็นพระโอวาทของพระองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า นี่แสดงเรื่องธรรมชาติที่ประเสริฐเลิศกว่าสิ่งใด ๆ ในโลก คือ **นิพฺพานำ ปรมำ สุญฺญ** ได้แก่นิพพาน เป็นธรรมที่สูญสิ้นจากสิ่งทั้งหลาย ชื่อว่ากองทุกข์แม้แต่น้อยจะไม่มีในพระนิพพานนั้น ๑ **นิพฺพานำ ปรมำ สุข** ไม่มีความสุขอันใดที่เราทั้งหลายได้ผ่านมาในโลกนี้จะเป็นเหมือนความสุขในพระนิพพานนั้น ๑ **อเปตวิญฺญาโณ นิรตฺถ กลิงฺครำ** ท่านทั้งหลายอย่าเพลิดเพลินรื่นเริงกับท่อนไม้ท่อนฟืนอันจะแตกจะดับ และลมหายใจฟอด ๆ อย่างนี้จนเกิดไปเลย จงตามเราตถาคตไปด้วยข้อวัตรด้วยข้อปฏิบัติ ด้วยทาน ด้วยศีล ด้วยภาวนา อย่าเป็นผู้นอนใจ ประมาทในชีวิตสังขารของตน

เขาตายกันอยู่ทั่วทั้งแผ่นดิน ซึ่งเป็นครูสอนเราแล้ว ทำไมจึงพากันประมาทเล่า แสดงเหมือนกับว่าตะโกนเรียกเราให้รีบบำเพ็ญตน เพื่อตามเสด็จพระองค์ไปให้พ้นภัยคือ

กองทุกข์ ซึ่งมีอยู่ในร่างกายและจิตใจ และเผารุมเราอยู่ตลอดเวลาไม่มีเว้นระยะแม้แต่ขณะเดียว สังขารร่างกายของเราเขาแสดงการท้าทายเราอยู่เสมอว่า สภาพอันนี้เป็นสภาพที่ว่าจะแตกแน่ ๆ ถ้าพูดตามภาษาของเราก็เหมือนว่า กองทุกข์เต็มตัวท่านรู้หรือยัง แสดงความเอารัดเอาเปรียบตลอดมา ถ้าไม่ได้กินอยู่หลับนอนเป็นประจำ เขาต้องแตกสลายโดยถ่ายเดียว เพราะขันธ์นี้เป็นสิ่งที่อยู่เฉย ๆ ไม่ได้ ต้องพยายามพะเน้าพะนอ อุปถัมภ์อุปัฏฐากดูแลรักษา อิริยาบถทั้ง ๔ เป็นเรื่องจะต้องทำเพื่อกายของเราทั้งนั้น

แต่การแสดงธรรมทั้งหมดนี้ บรรดาท่านผู้ฟังจะนำไปประพฤติปฏิบัติให้ได้ผลประโยชน์แก่ตนมากน้อยเพียงใดนั้น ขึ้นอยู่กับความสามารถ ขึ้นอยู่กับกำลังสติปัญญาหรือความคิดของตนเอง เป็นไปได้ตามกำลังศรัทธาความสามารถ ย่อมไม่เสียประโยชน์

วันนี้ได้แสดงถึงเรื่อง **อจิรं วต ยं กาโย ปฐวึ อธิเสสฺสติ** ไม่ว่ากายของใคร ๆ ทั้งนั้นไม่จีรังถาวร เป็นเรื่องเกิด ๆ ตาย ๆ ถึงเราจะว่าเรามีอายุยืนอยู่ตั้ง ๖๐ ปี ๗๐ ปีก็ตาม จากนั้นมาถึงวันตาย มันคล้าย ๆ กับว่าเพียงชั่วโมงเดียวเท่านั้น การร่ำรี้ร่ำไร การซ้ำ ๆ ซาก ๆ แห่งความเกิด ความตาย ความทุกข์ จึงเป็นของที่น่ารำคาญสำหรับนักปราชญ์ คือพระพุทธเจ้า แม้เราจะไม่สามารถทำได้อย่างพระองค์ท่านก็ตาม แต่ก็ควรจะนำแบบของท่านไปพินิจพิจารณา แล้วอุตส่าห์ประพฤติปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ จะเป็นไปเพื่อความเจริญรุ่งเรืองทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ไม่เสียเวลาเปล่าที่ได้ในความเป็นมนุษย์ซึ่งเป็นชาติที่สูงสุดกว่าบรรดาสัตว์ ที่เขาไม่มีโอกาสเหมือนอย่างเรา ครองสมบัติแห่งความเป็นมนุษย์อยู่ ณ บัดนี้

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศนานี้ ขอบุญญานุภาพแห่งองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์ จงมาปกเกล้าเหล่าท่านพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ที่ได้อุตส่าห์มาด้วยความเต็มอกเต็มใจ ให้มีความสุขกายสบายใจทุกทิวาราตรีกาล ดังได้รับประทานวิสัชนามาในธรรมคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เห็นว่าสมควรแก่เวลา ขอยุติลงด้วยเวลาเพียงเท่านี้ เอวं ก็มีด้วยประการฉะนี้

<<สารบัญ

เทศน์อบรมฆราวาส ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๑๗ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๐๖

ยึดหลักมัชฌิมาไว้ให้ดี

ทุกท่านที่มาจากสถานที่ต่าง ๆ มุ่งหน้าเพื่อศึกษาและปฏิบัติ เจตนาที่เคยตั้งไว้อย่างไร โปรดคำนึงเสมอ เพราะเจตนาเป็นหลักสำคัญ และเป็นเครื่องเตือนใจไม่ให้เขวไปจากหลักของการดำเนิน อัตสมบัติเป็นสิ่งสำคัญมากกว่าสิ่งอื่นใด ฉะนั้น อิริยาบถทั้งสี่ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน พึงสำนึกถึงเรื่องของตัวเสมอ เรื่องทั้งหมดทั้งภายนอกและภายในจงถือเป็นเรื่องของตัวจะวินิจฉัยให้ทราบเหตุดีเหตุชั่ว แล้วปล่อยวางไว้ตามควร การปฏิบัติไม่ได้ผลเท่าที่ควร โดยมากเนื่องจากการลืมตัวและลืมเรื่องของตัวซึ่งควรจะปฏิบัติต่อกัน เฉพาะอย่างยิ่งคือ การปรับปรุงจิตใจให้มีความมั่นคงต่อหลักธรรม และรู้วิธีรักษาไว้ไม่ให้สิ่งที่ชั่วเข้ามาแทรกซึมได้ นั้นแล เป็นทางปฏิบัติชอบของพระผู้มีเพศสังวร และพากเพียรในทางที่ชอบ

โลกที่มีความเจริญรุ่งเรืองทั้งด้านวัตถุและด้านจิตใจ เนื่องจากการปรับปรุงจิตให้มีหลักฐานมั่นคงต่อตนเองและหน้าที่การงาน ไม่ปล่อยใจให้รวนเรไปตามอารมณ์เครื่องผลักดันไปทางหายนะ หรือเป็นสื่อแห่งความหายนะ จึงสามารถสร้างตนและโลกให้เป็นปึกแผ่นแน่นหนาได้ คนมีหลักใจชื่อว่ามีหลักทรัพย์เป็นเครื่องประดับตน ทำผู้นั้นให้งามและมีสง่าราศีในสังคมและที่ทั่วไปไม่มีวันจืดจาง ไม่มีเครื่องประดับใดจะสามารถทำคนให้งามตลอดวัย เหมือนผู้นำธรรมมาเป็นเครื่องประดับกาย วาจา ใจของตน เพราะเครื่องประดับอื่นย่อมเป็นไปได้ตามวัย จากนั้นก็ร่วงโรยไปเพราะขาดความนิยม ไม่เหมือนธรรมซึ่งเป็นความงามอยู่ตามหลักธรรมชาติ

ฉะนั้น การอบรมใจให้มีรากฐานมั่นคงด้วยธรรมและความรู้วิชาเครื่องรักษาตนแต่ต้นมือ เป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งในคนทุกชั้น ทุกวัย เช่น พ่อแม่อบรมเด็กตามโอกาสอันควร และส่งเด็กเข้าโรงเรียนเสียตั้งแต่เมื่อยังเด็ก ๆ เพื่อให้เด็กมีความรู้วิชาและมีเหตุผลในสิ่งต่าง ๆ ไปในระยะนั้น จะได้ไม่เป็นคนงมงาย ทั้งเป็นการฝึกหัดเด็กให้รู้การงานในหน้าที่ของตัว จนกลายเป็นคนเคยชินต่อหน้าที่ที่ตนจะควรทำ ไม่เป็นเด็กเกียจคร้านและเกเร เพราะหน้าที่ของพ่อแม่จะสามารถให้การอบรมดูแลเด็ก ในด้านการงานแขนงต่าง ๆ ตลอดวิชาความรู้อย่างเต็มที่ได้ ก็ในระยะที่เด็กกำลังหัวอ่อนและอยู่ใน

ความปกครองของตนเท่านั้น จากนั้นจะหาโอกาสให้ความรู้แก่เด็กได้ยาก แม้เขาจะประพฤติตัวเป็นคนเสีย คนเกเรไปมากน้อยเท่าไร พ่อแม่ย่อมหาทางดัดแปลงแก้ไขได้ยาก

อนึ่งเด็กประเภทเกเรและโง่เขลา พ่อแม่จะเลี้ยงดูให้มีวันเติบโตไม่ได้เลยตลอดกาล แม้เขาจะมีครอบครัว หรือโยกย้ายไปอยู่ที่ไหนแล้ว ก็จำต้องมารบกวนอ้อนวอนและถากเนื้อเถือหนัง กัดแทะกระดูกพ่อแม่อยู่ทำนองนั้น ไม่มีวันที่พ่อแม่จะอยู่สบายใจได้เลย การเลี้ยงดูเด็กโง่ เด็กเก เด็กเกียจคร้าน รู้สึกเป็นเคราะห์กรรมของพ่อแม่อย่างหนักยิ่งกว่าภูเขาทั้งลูกเสียอีก ดังนั้นการตะเกียกตะกายอบรมส่งสอน และหาอุบายให้เด็กมีความรู้ความฉลาดในวิชาและหน้าที่การงาน จึงเป็นภาระอันหนักยิ่งของพ่อแม่แต่ละครอบครัว

การส่งเด็กเข้าโรงเรียน และจ้างครูมาสอนวิชาพิเศษให้ในเวลาเด็กว่าง ตลอดการอบรมสั่งสอนให้รู้จักกิจบ้านงานสังคมและวิ่งเต้นหางานให้เด็กทำ ทั้งนี้ก็เพื่อจะฉุดลากเด็กขึ้นจากหล่มลึก ซึ่งเป็นเหมือนเหวขวางหน้าเด็กอยู่ ได้แก่ความขัดสนจนทรัพย์อับปัญญา ซึ่งจะเป็นเคราะห์กรรมอันร้ายแก่เด็กในอนาคต ที่พ่อแม่ผู้คอยรับบาปกรรมด้วยจะนิ่งนอนใจอยู่ไม่ได้ ต้องรีบหาหนทางหลีกเลี่ยงให้เด็กเสียแต่ต้นมือ จนกว่าเด็กจะมีความรู้ความฉลาด ทั้งด้านความรู้วิชาและด้านหน้าที่การงาน แต่การเลี้ยงดูคนฉลาดและเชื่อฟัง ทั้งมีความขยันหมั่นเพียร ย่อมมีวันเติบโตและเบาใจแก่ผู้รับเลี้ยง นอกจากนั้นเขายังมองเห็นบุญคุณพ่อแม่ และท่านผู้เคยมีบุญคุณแก่เขา แล้วพยายามหาโอกาสตอบแทนบุญคุณจนได้ ไม่เป็นทำนองว่า กู้ยืมไปแล้วไม่กลับมาแทน หรือรับประทานแล้วต้องรับประทานยาถ่าย ไม่เช่นนั้นเข้าแล้วไม่ยอมออก

ย้อนกลับมาหาผู้เป็นลูกพระตถาคต ที่ปรากฏว่าเป็นผู้กินอยู่หลับนอนใต้ร่มเงาแห่งพระเมตตาของท่าน จะควรทำความรู้สึกและปฏิบัติตนอย่างไรบ้าง ต่อพระโอวาทที่ทรงสั่งสอนไว้ทุกแง่ทุกมุม และเป็นพระโอวาทที่ออกจากพระทัยที่ฉลาดและบริสุทธิ์ของพระองค์ ทำอย่างไรจึงจะเป็นผู้ฉลาด และเลี้ยงตัวด้วยอามิสและธรรมโดยความเย็นกายเย็นใจ และเป็นการประดับเกียรติท่าน ไม่เป็นการบอบช้ำแก่พระโอวาทที่ประทานไว้ หากจะทำตัวแบบลูกคนโง่ คนเก และเกียจคร้านของพ่อแม่แล้ว ก็จะเป็นทำนองว่าเลี้ยงไม่มีวันเติบโตสักที กัดแทะพระพุทธศาสนาอยู่เรื่อยไป พระพุทธเจ้าและพระศาสนาก็พลอยได้รับความชอกช้ำไปด้วย ผู้มีความรู้และปฏิบัติเป็นลุ่ม ๆ ดอน ๆ ไม่เป็นไปตาม

ทางพระโอวาทของท่าน เพราะพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนพุทธบริษัทด้วยธรรม ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ เช่นเดียวกับบิดามารดาสั่งสอนบุตรธิดาที่รักยิ่งของตน

พระสาวกท่าน ถ้าเป็นลูกก็เป็นลูกประเภทที่เลี้ยงง่ายและโตเร็ว รู้บุญคุณและเสริมเกียรติวงศ์สกุลให้มีสง่าราศี ถ้าเป็นพระก็เป็นพระประเภทที่ไว้วางพระทัยของพระพุทธเจ้า ทั้งยังทรงพระชนม์อยู่และนิพพานไปแล้ว เป็นผู้สามารถนำมรดก คือศาสนธรรมให้เลื่องลือแก่โลกแทนพระองค์ท่านได้ ไม่เข้าในลักษณะลูกเก และทำลายวงศ์สกุล คือที่เกิดที่อยู่อาศัย นำไฟมาเผาบ้านเผาเรือน พ่อแม่ญาติวงศ์ให้ฉิบหายเดือดร้อน โปรดคำนึงถึงเรื่องที่กล่าวมาและคำนึงตัวเสมอ ว่าเราเป็นลูกพระตถาคต ปรากฏตัวในวงศ์พระศาสนาผู้หนึ่ง เป็นผู้มีสิทธิและหน้าที่จะนำบำเพ็ญตัว ให้เป็นลูกที่ดีและดียิ่งของพระตถาคต ด้วยข้อปฏิบัติที่ประทานไว้แล้วอย่างสมบูรณ์

ศีลท่านปฏิบัติรักษาอย่างไร สมาธิท่านบำเพ็ญอย่างไร ปัญญาท่านเจริญอย่างไร จึงเป็นไปเพื่อความประเสริฐ และประดับองค์พระพุทธเจ้าและสาวกท่าน จนกลายเป็นผู้ประเสริฐเลิศโลกขึ้นมา ธรรมทั้งนี้เวลานี้ซ่อนองค์อยู่ที่ไหน ชื่อของพระธรรมเหล่านี้เราเคยอ่านกันจนติดปากชินใจ ส่วนองค์ของธรรมที่แท้จริงนั้น อาจจะถูกนั่งทับนอนทับอยู่ด้วยความเกียจคร้านอ่อนแอไม่สนใจ จึงไม่ค่อยปรากฏองค์ขึ้นมา ถ้าปล่อยให้ความสนใจและความขยันหมั่นเพียรมีโอกาสคุ้ยเขี่ยขุดค้นบ้าง ก็อาจจะถูกเปิดเผยเป็นศีล เป็นสมาธิ เป็นปัญญา เป็นวิมุตติและเป็นวิมุตติญาณทัสสนะขึ้นมาที่กาย วาจา ใจ ของผู้บำเพ็ญนั้นบ้าง

เพราะที่เคยปรากฏแก่พระพุทธเจ้าและสาวกทุก ๆ พระองค์ ก็ทราบว่าปรากฏขึ้นที่นั่น ไม่มีที่อื่นเป็นที่ปรากฏเลย และปรากฏขึ้นทางความขยันหมั่นเพียรและสนใจ ไม่ปรากฏว่ามีทางอื่นเป็นที่เกิดขึ้นแห่งธรรมเหล่านั้นเลย แม้คำว่าธรรมเกียจคร้าน ธรรมมักง่าย ธรรมอ่อนแอ ธรรมสะดวก ธรรมสบาย เพื่อการปฏิบัติจะไม่ต้องเสียเวลาและลำบาก ก็ไม่ค่อยปรากฏว่ามีไว้ต้อนรับ ผู้ชอบความสะดวกสบายก่อนปฏิบัติและขณะปฏิบัติ ให้ได้รับผลทันกับความต้องการ นอกจากที่กล่าวไว้ว่า ธรรมทั้งหลายเกิดแต่เหตุ ถ้าเหตุดีผลก็ดี เหตุชั่วผลก็ชั่ว เหตุสมบูรณ์ผลก็สมบูรณ์ทั้งฝ่ายดีฝ่ายชั่ว ผลคอยอำนวยตามเหตุเท่านั้น

แม้องค์ของพระพุทธเจ้าเองขณะที่ทรงบำเพ็ญอยู่ ก็ปรากฏในพระประวัติตามภาษาโลก ๆ เราว่า รอดตาย จึงกลายเป็นพระพุทธเจ้าองค์ทรงความบริสุทธิ์ขึ้นมาให้โลกได้กราบไหว้ ไม่ปรากฏว่ามีธรรมอ่อนแอเป็นต้น มารอรับสนองพระองค์ให้ได้รับความ

สะดวกสบายในการปฏิบัติ จนปรากฏเป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมาเลย หากจะมีอยู่บ้างเพื่อบางรายว่าสุขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา ปฏิบัติสะดวกทั้งรู้ได้เร็ว ก็ควรคำนึงถึงคำว่าบางราย ซึ่งควรจะรับธรรมบทนี้ ส่วนมากรายอาจจะเป็นได้อย่างนั้นก็ได้ หรืออาจจะยากและไม่เป็นได้อย่างนั้นก็ได้ ถ้าเราเป็นได้เร็วอย่างนั้น เราก็เป็นคนหนึ่งของธรรมบทนั้น แต่จะเป็นรายไหนก็ตาม ขึ้นชื่อว่าความขยันหมั่นเพียรเพื่อความหลุดพ้นไปเสียได้ในวันนี้ นี้แลเป็นการดียิ่งกว่านอนใจเพื่อวันหน้าหรือชาติหน้า ซึ่งอาจจะทำให้ผู้บำเพ็ญเกิดความประมาทนอนใจ หรือถอยความเพียรพยายามอันเป็นเหตุให้เสียผลที่จะพึงได้รับไปเสียได้

ผู้ต้องการพ้นทุกข์ไปตามพระพุทธเจ้าและพระสาวกท่าน โปรดสำเหนียกข้ออรรถข้อธรรมด้วยดี ทั้งภาคปฏิบัติและวิธีดำเนิน อย่าให้เคลื่อนคลาดจากหลักมัชฌิมาคือสายกลาง จะบรรลุถึงผลเป็นที่พึงพอใจ ประเภทเดียวกันกับที่พระพุทธเจ้าบรรลุถึง โดยมิต้องวิตกเดือดร้อนใจว่าพระพุทธเจ้านิพพานแล้ว ขอแต่ยึดหลักมัชฌิมาไว้ให้ดีอย่าให้ปลีกแวะ ผลต้องเป็นเช่นเดียวกันแน่นอน เช่นเดียวกับสิ่งของที่สำเร็จรูปมาจากโรงงานต่างประเทศหรือในประเทศ ที่ส่งเข้าสู่ห้างร้านหรือท้องตลาด แม้จะถูกผลิตออกมาจากโรงงานของประเทศใดก็ตาม เมื่อสินค้าได้ถูกส่งออกมาจากโรงงานนั้น ๆ แล้ว โรงงานนั้น ๆ ย่อมยังคงอยู่ตามปกติ มิได้ถูกฉิบหายไปตามสินค้าที่ส่งออกไป และยังสามารถผลิตสินค้าได้อีกมากมายตามเคย

มัชฌิมาปฏิปทานี้เปรียบเหมือนโรงงานแหล่งใหญ่ในไตรภพ สามารถผลิตสาธุชนทุกชั้นให้มีความรู้ความฉลาดโดยลำดับ จนสามารถรู้แจ้งแทงตลอด ซึ่งเครื่องปกปิดกำบังภายในใจ กลายเป็นผู้บริสุทธิ์ขึ้นมาจากหลักมัชฌิมา อันเป็นโรงงานดั้งเดิมของพระพุทธเจ้า เช่นเดียวกับเขาขนสินค้าออกจากโรงงานใหญ่สู่ท้องตลาด ฉะนั้น คุณธรรมที่เปรียบเสมือนสินค้า ซึ่งผู้บำเพ็ญจะพึงได้รับเป็นเกียรติ ทั้งชาตินี้และชาติหน้า ตลอดคุณธรรมอันเปี่ยมนั้น จะนับประมาณคุณค่าราคาไม่ได้

เพราะไม่เคยปรากฏมีรายใดสามารถนำเอาคุณธรรมที่ตนและผู้บำเพ็ญจนปรากฏผลแล้ว ออกตีราคาค่างวดของคุณธรรมขายตามตลาด ว่าผลของท่านมีราคาเท่านั้น ผลของศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ มีราคาเท่านั้น ผลของสมาธิ คือความเยือกเย็นใจมีราคาเท่านั้น ผลของปัญญาเครื่องรื้อถอนกิเลสมีราคาเท่านั้น และผลของมรรคผลนิพพานอันเป็นธรรมเอก มีราคาเท่านั้น พอที่จะเที่ยวกว้านซื้อคุณธรรมเหล่านั้นมาไว้ประดับตนและบ้านเรือน ไม่ต้องยอมตัวเป็นผู้ขัดสนจนใจในความสุขความเจริญ อันเป็น

สิ่งที่สัตว์ปรารถนากันทั่วโลกอีกต่อไป จะเป็นผู้นั่งนอนอยู่เหนือกองสมบัติ คือคุณธรรมเหล่านั้น

แต่จนใจที่คุณธรรมทั้งนี้ไม่มีซื้อขายตามท้องตลาด ผู้มีความขัดข้องและต้องการเครื่องแก้ไขนานาประการ จึงไม่มีทางแลกเปลี่ยนเพื่อผ่อนคลาย ผู้มีความสุขหรือความทุกข์มากน้อย จึงเป็นภาระของตัวจะเสวยผลแต่ผู้เดียว โดยจะหาผู้ช่วยแบ่งหนักแบ่งเบาไปบ้างไม่ได้ ดังที่สัตว์และมนุษย์ได้รับทุกข์ทรมาน ซึ่งเป็นที่น่าสงสารเวทนา ก็หาทางแก้ไขและผ่อนคลายให้ไม่ได้ จำต้องปล่อยให้ผ่านไปโดยกรรมของสัตว์เสียเอง แม้ที่สุดพ่อแม่ของเราได้รับความทุกข์ทรมาน ก็ยังไม่สามารถช่วยปลดเปลื้องออกให้ท่านได้ จำต้องปล่อยให้เป็นภาระกรรมของท่านและของเราจะพึงเสวยตามวิบากที่เกิดขึ้นมากน้อย ในสัตว์และบุคคลเป็นราย ๆ ไป

ฉะนั้น ผู้มุ่งความสุขความเจริญแก่ตนในปัจจุบันและอนาคต จึงไม่ควรมองข้ามหลักของกรรมซึ่งมีอยู่กับทุกคน ถ้ากรรมและผลของกรรมไม่มีอยู่ในมวลมนุษย์และสัตว์แล้ว โลกก็ไม่ควรทำกรรมและไม่ควรได้เสวยผลของกรรม อันเป็นส่วนดี ชั่ว และสุขทุกข์อย่างที่เห็น ๆ รู้ ๆ กันอยู่ทั่วดินแดน ไม่มีรายใดจะอยู่เหนืออำนาจความดี ชั่ว และสุข ทุกข์ที่เกิดขึ้นจากกฎของกรรมที่ตนทำไว้เลย อนึ่งถ้าคนและสัตว์ที่ตายแล้วสูญจริง ๆ ก็ไม่ควรมีคนและสัตว์มาเกิดและเสวยสุขและทุกข์ อันเป็นเรื่องของกรรมเกลื่อนอยู่ในโลกที่เข้าใจว่าตายแล้วสูญนี้อีกต่อไป โลกนี้จะได้มีเวลาว่างจากการต้อนรับความเกิดความตายของคนและสัตว์ไปบ้าง แม้จะมีอยู่บ้างก็ควรให้เป็นหน้าที่ของต้นไม้ ภูเขา และดินฟ้าอากาศ ซึ่งไม่รู้ภาษีภาษา เป็นผู้เกิด ตาย รับเคราะห์กรรมแทนมวลมนุษย์และสัตว์เป็นการเหมาะสมยิ่ง

แต่เพราะเหตุใด การเกิด ตาย จึงเป็นเรื่องของมนุษย์และสัตว์เสียเอง ทั้งนี้เพราะกรรมและผลของกรรมไม่ใช่ฟุตบอล จึงมิได้กลิ้งไปตามความชอบใจของผู้ต้องการให้เป็นต่าง ๆ แต่มันขึ้นอยู่กับผู้ทำกรรมต่างหาก ผลคือความดี ความชั่ว และสุข ทุกข์ จึงมิได้สูญไปจากโลกที่ทำกรรมอยู่เป็นประจำ

ฉะนั้น การพิสูจน์ดูกรรมและผลของกรรม พิสูจน์ดูการตายแล้วเกิด หรือตายแล้วสูญ พิสูจน์ดูโลกนี้และโลกหน้า และพิสูจน์ดูความเปลี่ยนแปลงของภพชาติ ถ้าไม่ย้อนเข้ามาพิสูจน์ตัวเองซึ่งเป็นองค์การสำคัญของสิ่งเหล่านั้นแล้ว จะไม่มีวันพบหลักฐานความจริงได้เลย เช่นเดียวกับการตะครุบเงานอกจากตัวนั่นแล เพราะหลักสำคัญของสิ่งเหล่า

นั้นมันขึ้นอยู่กับใจของแต่ละราย ๆ ใจซึ่งเป็นผู้ทำงานในหน้าที่เหล่านี้โดยตรงและเป็นเวลานานแสนนาน ทำไมจะไม่รู้ผลงานในหน้าที่ของตัว

งานทางโลกที่เขาทำขึ้นมากน้อยเท่าไร แม้จะมีการหลงลืมไปบ้าง แต่เมื่อมาตรวจค้นดูบัญน้ำบัญชีแล้วก็ยังพอทราบได้ว่า ได้มาเท่านั้น จ่ายหมดไปเท่านั้น ยังคงเหลืออยู่เท่านั้น แต่งานของใจที่ทำการสั่งสมกรรมดี กรรมชั่ว ผลดี ผลชั่ว สุข ทุกข์ และสั่งสมภพชาติใหญ่น้อยใส่ตัวเองให้ได้รับผลเป็นสุขเป็นทุกข์อยู่ตลอดกาล ก็ควรจะทำการตรวจค้นดูบัญชีภายในใจบ้าง โดยวิธีอบรมใจให้ได้รับความสงบซึ่งเป็นวิธีรวมยอดผลรายได้ที่ใจทำและเก็บสั่งสมไว้ และใช้ปัญญาตรวจตราคลี่คลายนับอ่านดูสิ่งนั้น ๆ ที่ใจทำและเก็บรวบรวมไว้บ้าง ย่อมจะมีทางรู้ได้โดยลำดับ และมีทางระบายหรือขับถ่ายสิ่งที่เห็นว่าเป็นภัยแก่ใจออกได้เป็นลำดับ

ยิ่งมีการรวบรวมโดยทางสมาธิ และคลี่คลายโดยทางปัญญาได้มากเท่าไร ก็ยิ่งมีทางรู้เรื่องของตัวมากขึ้น ว่าใจเป็นผู้ก่อกรรมทำเข็ญ สร้างภพสร้างชาติใส่ตัวเอง เพราะการเกิดการตายทุกภพทุกชาติมันเป็นเรื่องของจิตแต่ผู้เดียว ไม่มีสิ่งใดมาแย่งหน้าที่ทำได้ แม้การคลี่คลายดูสิ่งที่จิตสั่งสมไว้ภายในตนก็เป็นหน้าที่ของจิตจะหาอุบายเลือกเฟ้นเพื่อปลดเปลื้องตนเอง จนปรากฏเป็นอาสวักขยญาณขึ้นมาที่ใจดวงเคยเป็นโรงงานสั่งสมเรื่องต่าง ๆ ทับถมตัวเองนั้น คำว่ากรรมดีก็ดี ผลของกรรมทุกประเภทก็ดี ตายแล้วเกิดหรือตายแล้วสูญก็ดี ภพหน้ามีหรือไม่มีก็ดี การเปลี่ยนแปลงแห่งภพชาติของสัตว์ก็ดี ทั้งนี้จะถูกเปิดเผยขึ้นมาที่ใจโดยไม่ต้องสงสัยและถามใคร

การพิสูจน์ดูเรื่องที่เกิดกับตัวมีเรื่องกรรมเป็นต้น ต้องพิสูจน์ลงที่สาเหตุ คือใจ จะไปพิสูจน์ที่อื่นไม่มีวันเจอความจริงตลอดกาล แม้ใจจะทำหน้าที่สั่งสมกรรมร้อยแปดพันประการ และพาให้เกิดให้ตายอยู่ตลอดอนันตกาลก็ไม่มีทางทราบได้เลย ถ้าไม่พิสูจน์ลงที่ต้นเหตุคือใจ การพิสูจน์ไม่เจอต้นเหตุข้อเท็จจริงประจักษ์ใจ ไฉนจะสามารถรู้ได้ว่าความเป็นมา ความเป็นอยู่ และความไปเป็นของจิต เป็นมาด้วยวิธีใด ขณะนี้จิตเป็นอยู่อย่างไร ข้างหน้าจิตจะเป็นไปอย่างไร

หลักของวัฏฏะ ได้แก่ต้นเหตุ คือใจเป็นผู้ประดิษฐ์กรรมดีกรรมชั่ว ใจจึงเป็นเหมือนโรงงานผลิตสิ่งต่าง ๆ ให้สำเร็จรูปออกมา ที่เรียกกันว่าผลกรรม ซึ่งทำให้ผู้รับเสวยเป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง โดยไม่เลือกชาติชั้นวรรณะ เพราะอำนาจของกิเลสที่เป็นเชื้อฝังอยู่ภายในใจผลักดันให้ทำกรรม ในวัฏวนสาม ท่านกล่าวไว้ว่า กิเลสวัฏฏะ กรรมวัฏฏะ วิปากวัฏฏะ กิเลสเป็นเหตุให้สัตว์ทำกรรมและให้รับเสวยผล วนไปเวียนมาทำนอง

นี้ตลอด อนันตกาล เพราะกิเลสเป็นเหตุเพียงอันเดียวเท่านั้น วัฏฏะของใจก็หมุนไปเวียนมา ไม่มีวันจบสิ้น ถ้ามิได้ดับเชื้อภายในนี้เสียให้สิ้นซากลง กรรมและวิบากย่อมมีทางสืบต่อการเกิดการตายของสัตว์ ผู้จำต้องรับผลตามลำดับแห่งภพ จะหาวันสิ้นสุดลงไม่ได้ ต้องเป็นวัฏวนอยู่ทำนองนี้ตลอดไป

การตายแล้วสูญตามความคิดเห็นของนานาจิตตังนั้น จึงหาที่สอดแทรกลงไม่ได้ในระหว่างแห่งภพของสัตว์ผู้มีกิเลสภายในใจ ซึ่งรอจะเกิดอยู่ทุกโอกาสที่จิตเคลื่อนย้ายออกจากร่างเก่าภพเก่าของตน เพื่อปฏิสนธิในภพต่อไป ก็การตายแล้วสูญนี้ ผู้แสดงไม่สามารถจะหาหลักฐานยืนยันได้ว่า สูญเพราะเหตุไร เพราะตามที่สังเกตกันทั่ว ๆ ไปแล้ว ไม่ปรากฏว่ามีอะไรสูญไปจากโลกที่สมบูรณ์ด้วยวัตถุและนามธรรมนานาชนิดนี้เลย ถ้าทุกสิ่งสูญจริงตามที่เข้าใจแล้ว สัตว์ บุคคล หญิง ชาย นานาชนิดเกิดมาได้อย่างไร ถ้าไม่มีสิ่งมีอยู่เป็นตัวรับประกันแล้ว ทุก ๆ สิ่งไม่ว่าเพียงสัตว์ บุคคล แม้ต้นไม้ ภูเขา ตลอดสิ่งไม่มีวิญญาณครองทั่ว ๆ ไป จะปรากฏขึ้นมาไม่ได้เลย เท่าที่สิ่งต่าง ๆ ปรากฏตัวขึ้นมาได้ทั้งนี้ เพราะฐานเดิมในคำว่ามีรับรองตายตัวอยู่แล้ว เช่น ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ เหล่านี้เป็นธาตุเดิม ตั้งเป็นหลักอยู่อย่างสมบูรณ์ ส่วนอาศัยจึงมีทางเกิดขึ้นได้

สิ่งที่มีวิญญาณครอง เช่น มนุษย์และสัตว์เป็นต้น ก็มีจิตหรือใจเป็นเชื้อเดิมที่ไม่มีการสูญเสีย เป็นหลักประกันความเกิดให้สัตว์และบุคคลมีโอกาสปรากฏตัวขึ้นมา คือ อาศัยธาตุสี่ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศธาตุ อันเป็นมาจากธาตุเดิมด้วย อาศัยจิตอันเป็นตัวธาตุเดิม และรับประกันทางด้านความรู้สึกประจำร่างของสัตว์และบุคคลด้วย ทั้งฝ่ายธาตุรู้ คือจิต และฝ่ายธาตุไม่รู้ คือดิน น้ำ ลม ไฟ และอากาศธาตุผสมส่วนกันเข้าตามกฎของวัฏฏะหรือกฎของธรรมชาติของความหมุนเวียนได้ส่วนสัดกันแล้ว ย่อมปรากฏตัวออกมาที่โลกให้นามว่าเกิด แต่เมื่อถึงกาลที่สิ่งผสมนี้สลายตัวลงสู่ธาตุเดิมของตน ๆ โลกก็ให้นามอีกนามหนึ่งในธาตุจำพวกเดียวกันนั่นเองว่า ตาย

เรื่องเกิดเรื่องตายจึงออกมาจากกองผสมแห่งธาตุของคนและสัตว์รายหนึ่ง ๆ เท่านั้นเอง การสลายของธาตุกองผสมนี้ย่อมลงไปรวมอยู่ในธาตุเดิมอันเป็นส่วนใหญ่ของตน ตนมิได้สูญสิ้นไปไหน แม้จิตที่เป็นธาตุรู้ เมื่อออกจากร่างแล้วก็แสวงหาที่ปฏิสนธิต่อไปตามอำนาจของเชื้อที่มีอยู่กับตัวจะอำนวยในกำเนิดใด เป็นธรรมชาติไม่สูญ เช่นเดียวกับธาตุทั่ว ๆ ไป

กฎแห่งความหมุนเวียนของธาตุย่อมมีอยู่เป็นธรรมชาติแต่ไหนแต่ไรมา เช่นสัตว์เกิดสัตว์ตาย ก็คือความแปรสภาพ หรือความหมุนเวียนของธาตุนั่นเอง มิใช่ความสูญสิ้น

ของธาตุ ถ้าทุกสิ่งที่ให้นามว่า ธาตุเดิม แต่สูญสิ้นไปเสีย โลกนี้หรือโลกไหนก็เป็นโลกอยู่ไม่ได้ เช่น ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ อากาศธาตุ และวิญญาณธาตุ ได้สูญสิ้นไป สิ่งที่เป็นธาตุอาศัย เช่น ต้นไม้ใบหญ้า สัตว์ บุคคล เป็นต้น ก็สูญสิ้นไปตาม ๆ กัน ไม่มีสิ่งใดจะฝืนตัวอยู่คนเดียวและสิ่งเดียวได้ในโลกสูญโดยประการทั้งปวง

วิญญาณธาตุ ถ้าแปลตามภาษาโลกเราฟังกันง่าย ๆ ก็คือ จิต นั่นเอง ร่างของสัตว์ของบุคคลที่มีความรู้สึกแฝงอยู่เนื่องจากจิตเข้าครองตัวอยู่ แม้จะมีรูปร่างต่างกันแต่จิตในความรู้สึกเป็นจิตเช่นเดียวกัน ทั้งนี้เป็นเพราะกรรมที่เป็นพลังฝังอยู่ภายในจิต ดีหรือชั่วเป็นสิ่งผลักดันให้ไปเกิดในกำเนิดต่าง ๆ แม้จะเป็นกำเนิดที่ไม่พึงพอใจ ก็จำต้องยอมรับผลของกรรมที่ตนทำไว้ เช่นเดียวกับลูกหญิงลูกชายที่เกิดจากหัวอกพ่อแม่ แม้จะเป็นคนหูหนวก ตาบอด ใบ้ บ้า เสียจริต มีอวัยวะไม่สมประกอบ ก็จำต้องยอมรับว่าเป็นบุตรธิดาของตนฉะนั้น เพราะฉะนั้นคนหรือสัตว์จึงมีการเหลื่อมล้ำต่ำสูงต่างกันในคุณสมบัติประจำตน แม้จะเป็นสัตว์ประเภทเดียวกัน และเป็นมนุษย์ประเภทเดียวกัน ก็ย่อมมีลักษณะต่างกัน เพราะอำนาจแห่งกรรมที่ทำไว้ไม่เหมือนกัน จำแนกสัตว์ให้ประณีตเลวทรามต่างกัน

ถ้ามิใช่กฎของกรรม คือยกมามอบให้เป็นกฎของเราทุกคนมีอำนาจเสียเองแล้ว ต่างก็ปีนป่ายขึ้นไปอยู่บนปราสาทสูงห้าแสนโยชน์ตั้งอยู่เหนือทุกข์ทั้งมวล ไม่ยอมให้ทุกข์หน้าไหน ๆ ตามรบกวนใจได้เลย และต่างก็จะห้อยโหนโยนตัวอยู่บนปราสาทเหนือฟ้า ไม่ยอมมองหน้าลงมาดูแดนแห่งทุกข์ดังที่เป็นอยู่นี้เลย นอกจากนั้นถ้าเป็นผู้แสดงแล้วจะพาเพื่อน ๆ หนุ่มสาวชาวแสนสำราญ เหาะเหินเดินฟ้าพาเที่ยวเกี้ยวนางแสนสุขอยู่บนปราสาทนิรทุกข์ และเที่ยวดูหนัง ดูละคร ดูฟ้อนรำวงในห้องอันโอ่โถงกว้างแสนโยชน์บนฟากฟ้าอันสูง สุดกำลังของทุกข์จะเอื้อมถึง ทั้งเป็นสถานที่น่าเจริญหู เจริญตา เจริญใจ ทั้งเป็นความสง่างามและทรงไว้ซึ่งสิริมหามงคล ไม่มีสิ่งใดเสมอเหมือนในแหล่งแห่งไตรโลกธาตุ

แต่มันไม่เป็นไปตามกฎที่นึกใฝ่ฝัน มิหนำยังกลับมาปลง **อนิจฺจา วต สงฺขารา** เป็นธรรมสังเวชในสังขารธรรมซึ่งเป็นกองธาตุส่วนผสม มีความแปรปรวนประจำตนตลอดเวลา ตามกฎแห่งวัฏวนสาม และนำทุกข์มาให้ เหมือนแม่น้ำลำธารไหลรินอยู่ด้วยความทุกข์ไม่มีวันจบสิ้นลงได้

คำว่าภพหน้ามีหรือไม่นั้น โปรดทราบตามวิถีแห่งการเกิดตายของสัตว์ที่อธิบายผ่านมาแล้ว เพราะถ้าไม่มีภพชาติ การเกิดตายของสัตว์ก็ยุติกันลงได้ ไม่มีอะไรมาทำให้

กำเริบ ทั้งนี้เนื่องจากสิ่งที่เป็นเชื้ออยู่ภายใน ทำให้จิตกำเริบและหมุนตัวเป็นภพเป็นชาติขึ้นมา และพ่วงเอาทุกข์ในแหล่งแห่งไตรโลกธาตุติดมาด้วย

“โลกหน้ามีหรือไม่” ก็วานนี้และวันนี้ยังมี วันพรุ่งนี้จะห้ามไม่ให้มีได้อย่างไร เพราะทั้งสามวันนี้มันเป็นกฎของธรรมชาติจะหมุนรอบตัวของเขาเอง โดยไม่มีใครไปตกแต่งและห้ามปรามเขาได้ เรื่องโลกนี้กับโลกหน้าก็เป็นกฎอันตายตัวเช่นเดียวกัน สัตว์ทุกประเภทในโลกทั้งมวล จะมีสัตว์ตัวไหนบ้างไม่มีที่อยู่ แม้แต่นักโทษเขายังมีเรือนจำเป็นที่กินอยู่หลับนอน ไม่เห็นเขาสิ้นท่าเพราะไม่มีที่อยู่ เราไม่ใช่นักโทษทำไมจะไปคิดน้อยเนื้อต่ำใจกลัวไม่มีโลกจะอยู่ นับแต่วันเราเกิดมาจนถึงวันนี้ มีวันไหนบ้างที่เราจนมุมเพราะหาโลกอยู่ไม่ได้ ยังไม่เคยปรากฏมีสักวันเดียวและรายเดียว สัตว์ประเภทใดเกิดในภพใดก็ต้องมีโลกอยู่ตามภพและกรรมของตัว

แม้แต่พระเทวทัตที่ร่ำลือกันว่าท่านทำกรรมหนักมาก คล้ายกับจะไม่มีโลกไหนต้านทานท่านไว้ได้ แต่ครั้นแล้วท่านก็มิได้จนมุม ยังมีโลกอยู่เช่นเดียวกับสัตว์โลกทั่วไป โลกหน้า โลกหลัง ไม่เคยได้ยินว่าขาดสูญหรือบกพร่อง สิ่งที่บกพร่องก็คือการทำตัวให้สมบูรณ์ด้วยเครื่องสำหรับกินอยู่หลับนอน เครื่องใช้สอย และการทำตัวให้เป็นคนดีมีทรัพย์ภายนอก ทรัพย์ภายในสมบูรณ์ เพื่อสนองความจำเป็นในเวลาต้องการเท่านั้น เราจะไปกลัวโลกหน้าหรือโลกไหนจะบกพร่อง ยิ่งกว่าตัวของเราบกพร่อง ถ้าเราบกพร่องแล้ว แม้จะอยู่ในโลกที่สมบูรณ์ด้วยทรัพย์สินเงินทอง เราก็ต้องเป็นคนจน และยอมรับทุกข์ในโลกที่สมบูรณ์อยู่โดยดี

เช่นเราไม่มีเงินติดกระเป๋าไปด้วยพอควร เพื่อซื้ออาหารรับประทานและสิ่งจำเป็นอื่น ๆ แล้วลองเดินผ่านห้างร้านและตลาดอันเป็นที่สมบูรณ์ด้วยเครื่องอุปโภคบริโภคลองดู จะทำให้เราอิ่มหนำสำราญและเป็นเศรษฐีมีเงินมากขึ้นมา เพราะการเดินผ่านตลาดได้หรือไม่ มันต้องเป็นทำนองคนอยู่ในกลางทะเล แต่หาน้ำจะดื่มไม่มีนั่นเอง เพราะน้ำในทะเลมันมีรสเค็มจัดจนดื่มไม่ได้ นี่เพียงโลกที่สมบูรณ์ยังมีทางทนหิวแสบท้อง แล้วเราจะไปกลัวโลกไหนยิ่งกว่ากลัวตัวของเราจะอดอยากขาดแคลน ฉะนั้นจึงควรปรับปรุงโลกในตัวของเราให้สมบูรณ์

ถ้าโลกในตัวเราสมบูรณ์แล้ว จะไปโลกไหนก็ไม่อดอยากขาดแคลน จะกลายเป็นความสมบูรณ์ไปหมดทั้งโลกนี้ทั้งโลกหน้า ทั้งอยู่ในบ้านในวัด ทั้งออกจากบ้านไปสู่ตลาดลาดเล ทั้งอยู่ในเมืองนี้ ทั้งจะไปอยู่ในเมืองโน้น ทั้งอยู่ในประเทศนี้ ทั้งจะไปอยู่ในประเทศนอก ไม่มีอดไม่มีอั้น ถ้าเราสมบูรณ์ด้วยสติปัญญาและทรัพย์สินเงินทองแล้ว คำ

ว่าโลกแล้วอย่ากลัวว่าอด ถ้าเป็นสินค้าจ่ายตลาดได้แล้ว จะหาที่เหยียบย่างไปไม่ได้ จะเต็มไปด้วยโลกและภพของสัตว์ โลกมนุษย์ที่เราเป็นอยู่ ณ บัดนี้เป็นโลกเล็กนิดเดียว ผู้ต้องการเป็นมนุษย์หรือภูมิสูงกว่ามนุษย์ โปรดบำเพ็ญคุณงามความดีเข้าให้มาก ๆ จะเป็นผู้สมหวังในภพที่เกิดและสถานที่อยู่ ทั้งจะเป็นที่พึงพอใจ ไม่เช่นนั้นเดี๋ยวจะพลาดภพ การเหยียบย่าง (เกิด) พลาดภพนี้เป็นอุปสรรคและอันตรายร้ายแรงไม่น้อยเลย โปรดทำความกลัวการเหยียบย่างพลาดภพมากกว่าการกลัวโลกหน้าไม่มี

“มนุษย์และสัตว์สับเปลี่ยนภพชาติเป็นอื่นได้หรือไม่” ก็เราผลัดเปลี่ยนเสื้อผ้าและผลัดเปลี่ยนกางเกงก็ยังได้ จิตจะผลัดเปลี่ยนภพชาติของตนไม่ได้อย่างไร การผลัดเปลี่ยนเสื้อผ้าเราถือเป็นของธรรมดา ว่าต้องผลัดเปลี่ยนกันได้ทั่วโลก การผลัดเปลี่ยนภพชาติของใจก็เป็นกฎธรรมดาของกรรมที่ตนทำไว้ ให้ผลัดเปลี่ยนไปได้ตามสิ่งผลักดันอันเป็นเจ้าของผู้มีอำนาจเหนือจิต ในระยะที่กิเลสวัฏฏะ กรรมวัฏฏะ และวิปากวัฏฏะเรืองอำนาจครองใจอยู่ สิ่งทั้งนี้มีอำนาจผลักดันจิตให้เกิดได้ในกำเนิดต่าง ๆ โดยไม่รอให้จิตได้มีเวลาพิจารณาและตัดสินใจเลย เพราะความกดดันของกรรมที่ครองจิต ส่วนไหนมีกำลังมาก ส่วนนั้นต้องเข้าทำหน้าที่ควบคุมจิตให้เป็นไปตามอำนาจของตน

ฉะนั้นจิตจึงไม่มีโอกาสจะใคร่ครวญไตร่ตรองดูสถานที่เกิด และภพกำเนิดของตนจนปรากฏตัวออกมาซึ่งเป็นสิ่งที่เหลือวิสัยจะแก้ไขแล้ว จึงจะทราบได้ว่าตนเกิดเป็นอะไร แต่สัตว์บางจำพวกก็ไม่มีโอกาสจะทราบได้ว่าตนเป็นสัตว์ประเภทไร นอกจากมนุษย์และภูมิที่สูงกว่ามนุษย์เท่านั้นจะพอทราบได้ในภพกำเนิดของตน ๆ

พระพุทธเจ้าท่านเล็งเห็นการจุติ คือเคลื่อนจากร่าง และการปฏิสนธิ คือการเข้าสู่ภพชาติของมวลสัตว์ว่า เป็นไปไม่มีประมาณทั้งภูมิสูง ภูมิต่ำ และการสับเปลี่ยนแห่งภพชาติสู่ความเป็นสัตว์เป็นบุคคล เป็นต้น และเป็นไปได้ทุก ๆ ภายในบรรดาสัตว์ผู้มีกิเลสเป็นเจ้าครองใจ จึงทรงสั่งสอนให้อบรมจิตไปในทางที่ดี คือทาน ศีล ภาวนา เสียตั้งแต่เมื่อยังมีชีวิตอยู่ เมื่อถึงคราวจวนตัวใจจะมีที่พึ่ง ไม่กระสับกระส่ายและเขวไปในทางผิดโดยไม่คว้าเอากำเนิดตุ๊กแกมาครองเสียบ้าง นับว่าเป็นกำเนิดที่ขาดทุนอย่างย่อยยับในภพเช่นนั้น

เราเป็นพุทธศาสนิกชนและเป็นนักปฏิบัติ เพื่อรู้สาเหตุของการเกิดการตาย ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวแห่งจิตของผู้ยังไม่หมดเชื้อของความหมุนเวียน จึงควรถือเป็นกิจจำเป็นอย่างยิ่งเหนืองานใด ๆ คือพยายามอบรมจิตให้มีความสงบเยือกเย็นและฉลาดแยบคาย เพื่อให้ทันความเคลื่อนไหวของจิตที่จะออกทำการติดต่อกับเรื่องต่าง ๆ และ

พยายามรื้อฟื้นสิ่งที่ติดแนบอยู่กับใจและแก้ไขด้วยปัญญา อย่านิ่งนอนใจ ความเป็นอยู่แห่งภพชาติของเรา มีความสุข ความทุกข์ ขนาดไหนที่เคยเป็นมา โปรดประมวลมาพิจารณาโดยตลอด อย่ายอมหมักหมมเอาไว้ จะเป็นเชื้อต่อทุกข์ภัยมาถึงตัว เช่นที่เคยเป็นมาตามภพชาติต่าง ๆ จงพยายามพิจารณาและถอดถอนออกให้หมดด้วยความเพียร

ถ้าจิตหมดเชื้อโดยสิ้นเชิงแล้ว เรื่องทุกข์ในภพไหน ๆ จะไม่มีอีกต่อไป นั่นแล ท่านเรียกว่า ผู้หมดทุกข์โดยประการทั้งปวง คำว่า **นิพฺพานำ ปรมำ สุญฺญำ** โปรดทราบว่า คือ สูญทุกข์ทั้งมวลภายในใจนั่นเอง แต่ผู้ที่รู้ว่าทุกข์สูญสิ้นไปนั้นคือผู้บริสุทธิ์โดยสิ้นเชิง มิได้สูญไปด้วย เช่นเดียวกับหัวกลอยหัวมันที่ถูกต้มจนจืดสนิทดีแล้ว ไม่มีรสคันฝังเหลืออยู่ ย่อมทรงรสชาติอันดีไว้ในหัวของมันอย่างสมบูรณ์ มิได้สูญไปตามรสคันอันเป็นพิษ รับประทานย่อมมีรสเอร็ดอร่อยดีฉะนั้น

ดังนั้นในอวสานแห่งธรรมนี้ จึงขออาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัยมาคุ้มครองทุกท่านให้มีความสุขกายสบายใจ และมีโอกาสได้บำเพ็ญคุณงามความดีเต็มสติกำลัง จนบรรลุถึงฝั่งแห่งความพ้นทุกข์โดยสิ้นเชิงทุกถ้วนหน้ากันเทอญฯ

<<สารบัญ

เทศน์อบรมฆราวาส ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๐๗

ทางเดินถึงความสิ้นทุกข์

การตั้งข้อสังเกตจิตในเวลาฟังเทศน์หรือเวลานั่งภาวนา เราไม่ต้องกดขี่บังคับจิตจนเกินไป เป็นเพียงทำความรู้ไว้เฉพาะหน้าเท่านั้น ท่านผู้กำลังเริ่มฝึกหัดโปรดจดจำวิธีไว้ แล้วนำไปปฏิบัติ ส่วนจะปรากฏผลอย่างไรนั้น โปรดอย่าคาดคะเนและถือเป็นอารมณ์ในผลของสมาธิที่เคยปรากฏมาในคราวล่วงแล้ว ขอให้ตั้งหลักปัจจุบัน คือ ระหว่างจิตกับอารมณ์มีลมหายใจเป็นต้น ที่กำลังพิจารณาอยู่ให้มั่นคง จะเป็นเครื่องหนุนให้เกิดความสงบเยือกเย็นขึ้นมาในเวลานั้น เมื่อปรากฏผลชนิดใดขึ้นมา จะเป็นความสงบนิ่งและเย็นสบายใจก็ดี จะเป็นนิมิตเรื่องต่าง ๆ ก็ดี ในขณะนั่งฟังเทศน์ หรือขณะนั่งภาวนาก็ตาม เวลาจะทำสมาธิภาวนาในคราวต่อไป โปรดอย่าถืออารมณ์ที่ล่วงแล้วเหล่านี้เข้ามาเป็นอารมณ์ของใจในขณะนั้น จิตจะไปทำความรู้สึกกับอารมณ์อดีตโดยลืมหลักปัจจุบันซึ่งเป็นที่รับรองผล แล้วจะไม่ปรากฏผลอะไรขึ้นมา

โปรดทำความเข้าใจว่า เราทำครั้งแรกซึ่งยังไม่เคยมีความสงบมาก่อนเลย ทำไมจึงปรากฏขึ้นมาได้ ทั้งนี้เพราะการตั้งหลักปัจจุบันจิตไว้โดยถูกต้อง สิ่งที่จะถือเอาเป็นแบบฉบับจากอดีตที่เคยได้รับผลมาแล้วนั้น คือหลักเหตุ ได้แก่วิธีตั้งจิตกับอารมณ์แห่งธรรมตามแต่จริตชอบ ตั้งจิตไว้กับอารมณ์แห่งธรรมบทใดและปฏิบัติต่อกันอย่างไรในเวลานั้น จึงปรากฏผลเป็นความสงบสุขขึ้นมา โปรดยึดเอาหลักการนี้มาปฏิบัติในคราวต่อไป แต่อย่าไปยึดผลที่ปรากฏขึ้นและล่วงไปแล้ว จะไม่มีผลอะไรในเวลานั้น นอกจากจะทำให้จิตเขวไปเท่านั้น โดยมากที่จิตได้รับความสงบในวันนี้ แต่วันต่อไปไม่สงบ ทั้งนี้เพราะจิตไปยึดเอาสัญญาอดีตที่ผ่านไปแล้วมาเป็นอารมณ์ในเวลาทำสมาธินั้น ถ้าเรายึดเอาเพียงวิธีการมาปฏิบัติ ผลจะปรากฏขึ้นเช่นที่เคยเป็นมาแล้วหนึ่ง จะแปลกประหลาดยิ่งกว่าที่เคยเป็นมาแล้วเป็นลำดับหนึ่ง

ส่วนมากผู้บำเพ็ญทางด้านจิตใจที่เคยได้รับความสงบเย็นใจมาแล้ว แต่ขาดการรักษาระดับที่เคยเป็นมาแล้ว ทั้งความเพียรด้อยลง เพราะได้รับความเย็นใจแล้ว ประมาทนอนใจ จิตก็มีความเสื่อมลงได้ เมื่อจิตเสื่อมลงไปแล้วพยายามหาทางปรับปรุงจิตให้ขึ้นสู่ระดับเดิม แต่ไม่สามารถจะยกขึ้นสู่ระดับเดิมได้ ทั้งนี้เพราะจิตไปยึดเอา

สัญญาอดีตที่เคยเจริญและผ่านมาแล้วมาเป็นอารมณ์ จึงเป็นการกีดขวางหลักปัจจุบันให้ตั้งลงเต็มที่ไม่ได้ขณะที่นั่งทำความเพียร ฉะนั้น ผู้จะพยายามทำใจให้มีความเจริญก้าวหน้าเป็นลำดับ จึงควรระวังสัญญาอดีต อย่าให้เข้ามารบกวนใจในเวลาเช่นนั้น ให้มีแต่หลักปัจจุบันดังที่กล่าวมาแล้วล้วน ๆ แม้ผู้มีจิตเสื่อมลงจากสมาธิชั้นใดก็ตาม ถ้านำวิธีนี้ไปใช้ จะสามารถรื้อฟื้นสมาธิที่เสื่อมไปแล้วคืนมาได้โดยไม่ต้องสงสัย

อารมณ์เช่นที่ว่ามานี้ต้องปล่อยวางทั้งสิ้นในขณะบำเพ็ญภาวนา โดยถือหลักปัจจุบันเป็นหลักใจ เราชอบธรรมบทใดน้อมมากำกับใจ ทำความรู้ไว้กับธรรมบทนั้นให้มั่นคง ไม่ต้องไปคาดผลว่าจะเกิดขึ้นอย่างไรบ้าง ความสุขที่เกิดขึ้นจากการทำสมาธิภาวนาจะมีลักษณะเช่นไรบ้าง เหตุการณ์ต่าง ๆ จะเกิดขึ้นจากการภาวนาจะเป็นเหตุการณ์อะไรบ้าง และเกี่ยวกับเรื่องความได้เสียอะไรบ้าง เหล่านี้เราไม่ต้องไปสนใจและคาดคะเน โปรดทำความมั่นใจในหลักปัจจุบันเป็นสำคัญ ไม่ว่าจิตของนักบวชไม่ว่าจิตของฆราวาส และไม่ว่าจิตของผู้หญิง ผู้ชาย เพราะเป็นธรรมชาติที่มุ่งต่อความรู้สึกในสิ่งต่าง ๆ อยู่ด้วยกัน เมื่อได้รับการอบรมถูกทาง ต้องหายพยศและหยั่งลงสู่ความสงบสุขได้เช่นเดียวกัน ทั้งหญิง ชาย นักบวช ฆราวาส ทั้งจะเป็นจิตที่มีหลักฐานมั่นคงไปโดยลำดับเช่นเดียวกัน

นับแต่ครั้งพุทธกาลมาจนถึงสมัยปัจจุบัน เวลาพระอุปัชฌาย์จะบวชพระบวชเณร ท่านต้องให้*กรรมฐานห้า คือ เกสา โลมา นขา ทันตา ตโจ เรียกว่า* ตจปัญจกกรรมฐาน แปลว่า กรรมฐานมีหนังเป็นที่ห้า เพื่อเป็นหลักใจของนักบวชนั้น ๆ ในเวลาบำเพ็ญเพียรทุกประโยค จิตจะได้อาศัยอยู่กับอาการทั้งห้านี้อาการใดอาการหนึ่งที่ถูกกับจริตนิสัยของตน โดยพิจารณาเข้าข้างในและพิจารณาออกข้างนอก ให้ความรู้ได้อยู่กับอาการเหล่านี้เป็นประจำ ความรู้อาจจะซึมซาบไปสู่อาการอื่น ๆ ทั่วร่างกายและทราบได้ว่าสิ่งเหล่านี้มีลักษณะเช่นไรบ้าง หลักความจริงที่มีประจำร่างกายนี้ แม้ท่านจะระบุไว้เพียงห้าอย่างเท่านั้นก็ตาม สิ่งที่ไม่ระบุไว้นอกนั้นจิตจะรู้ซาบซึ้งไปโดยตลอด ไม่มีส่วนใดลี้ลับ

เมื่อจิตไปอาศัยและมีสติอยู่กับอาการใด ย่อมจะรู้และทำความเข้าใจตนเองกับอาการเหล่านั้นได้โดยถูกต้อง และซึมซาบไปตามอาการต่าง ๆ บางครั้งก็ปรากฏเห็นอาการของกายเช่นเดียวกับเห็นด้วยตาเนื้อ และจิตก็มีความสนใจใคร่จะรู้ความจริงของร่างกายมากขึ้น นี้เรียกว่าจิตอยู่ในปัจจุบันกายและปัจจุบันจิต ที่เนื่องมาจากการเห็นกาย และมีความสนใจจดจ่อกับอาการที่เห็นนั้น ความรู้ก็ซึมซาบไปทุกแห่งทุกหน เบื้อง

บน เบื้องล่าง ในส่วนร่างกาย จนเกิดความสลดสังเวชต่อร่างกายของตนว่า มีสิ่งบาง ๆ สิ่งเดียวเท่านั้น ไม่หนาเท่าใบลานเลย ปกปิดหุ้มห่อไว้จนทำความลุ่มหลงแก่ตนเอง นอกจากนั้นยังเต็มไปด้วยสิ่งไม่พึงปรารถนา แต่เพราะสติปัญญามองข้ามไปเสีย จึงเห็นสภาพเหล่านี้กลายเป็นตน เป็นตัว เป็นสัตว์ เป็นบุคคล เป็นเรา เป็นเขา เป็นหญิง เป็นชายขึ้นมา แล้วกลายเป็นจุดที่ยึดหมายของอุปาทานในขันธ์ขึ้นมาอย่างเต็มที่

ตามธรรมดาของจิตถ้าได้ปักปันมั่นหมายลงในที่ใด ย่อมฝังลึกจนตัวเองก็ไม่ยอมถอนและถอนไม่ขึ้น ขอยกรูปเปรียบเทียบ เช่น มีผู้ไปปักปันเขตแดนลงในที่แห่งใดแห่งหนึ่ง โดยถือว่าเป็นของตนขึ้นมา แม้ที่นั้นจะยังไม่มีสมบัติ สิ่งเพาะปลูกชนิดต่าง ๆ มีเพียงที่ดินว่าง ๆ อยู่เท่านั้นก็ตาม เกิดมีผู้ใดผู้หนึ่งเข้ามาล่วงล้ำเขตแดนนั้นเข้าอย่างน้อยก็ต่อว่าต่อขานกัน มากกว่านั้นก็เป็นถ้อยเป็นความ หรือฆ่าฟันรันแทงกันจนเกิดเรื่องเกิดราวขึ้นโรงขึ้นศาล เกิดความเสียหายป่นปี้ ไม่มีชิ้นดีเลย เพราะที่ว่าง ๆ มีราคานิดเดียว ยังยอมเอาตัวซึ่งเป็นของมีคุณค่ามากไปพนันขันตายแทนได้

ลักษณะของอุปาทานในขันธ์ก็มีนัยเช่นเดียวกัน เขตแดนประเภทนี้ต้องอาศัยการไตร่ตรองพิจารณาโดยทางปัญญาซ้ำ ๆ ซาก ๆ และถือเป็นงานประจำของผู้จะรื้อถอนเชื้อวัฏฏะออกจากใจ เหมือนเขานวดดินเหนียวเพื่อทำภาชนะต่าง ๆ ต้องถือเป็นงานใหญ่ และจำเป็นจริง ๆ ไม่เช่นนั้นสิ่งที่สำเร็จรูปออกมาจะไม่มีคุณภาพ ความสวยงาม และความแน่นหนามั่นคงพอ เราจะไปที่ใด อยู่ที่ใด ในอิริยาบถความเคลื่อนไหวให้เป็นเรื่องของสติปัญญาทำงานในขันธ์

ของจริงกับของจริงต้องเจอกันวันหนึ่งแน่นอน คือ ขันธ์ก็ทรงความจริงไว้ตามธรรมชาติของตน สติปัญญา ความพากเพียรก็เพียรเพื่อรู้เห็นของจริงที่มีอยู่ภายในขันธ์ในจิต ธรรมของจริงอันเป็นส่วนผลเป็นขั้น ๆ ก็มีอยู่ในขันธ์และในจิต ของจริงทั้งสาม คือ ขันธ์ ความเพียร ธรรมอันเป็นผลต้องเจอกันและรวมลงในธรรมแห่งเดียวได้ในวันหนึ่งข้างหน้า ขออย่างเดียว คือ อย่าเห็นความเพียรเป็นข้าศึกแก่ตนเอง จะหาทางเล็ดลอดไปไม่ได้ ถ้าเห็นความเพียรเป็นคู่มิตรผู้ร่วมคิดช่วยปราบศัตรูแล้ว อย่างไรต้องมีหวังผ่านพ้นจากอุปสรรคนานาชนิดไปได้โดยแน่นอน

ขันธ์เป็นหลักธงชัยอันสำหรับผู้ต้องการผ่านพ้นทุกข์โดยสิ้นเชิง เพราะฉะนั้นกรรมฐานห้าที่พระอุปัชฌาย์มอบให้ จึงเป็นหลักใหญ่อันสำคัญในส่วนแห่งกาย ถ้าจะพูดถึงอริยสัจ ก็มีอยู่ที่กายนี้ คือ*ทุกข์* เกิดขึ้นที่กาย *สมุทัย*ก็หมายถึงความถือกาย *มรรค* แม้จะมีอยู่ในที่แห่งเดียวกันก็หาทางเดินไม่ได้ เพราะร่างกายท่อนนี้เกลื่อนไปด้วยเรื่อง

สมุทัยเที่ยวปักปันเขตเอาไว้ ดังนั้น อุบายทั้งห้า คือ เกสา โลมา นขา ทันตา ตโจ อันเป็นส่วนใหญ่ที่ท่านมอบให้แก่นักบวช จึงเป็นเหมือนให้อาวุธเข้าถากถางเพื่อถอดถอนอุปาทานที่ฝังเกลื่อนอยู่ตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกายให้หมดสิ้นไปเป็นลำดับ เริ่มแต่การพิจารณาชั้นต้นจนถึงขั้นความชำนาญ และสามารถรู้เท่าทันส่วนร่างกาย ทั้งภายนอกภายใน ทั้งเบื้องบน เบื้องล่างโดยทั่วถึง

ถ้าจะแยกกายนี้ออกเป็นประเภทของทุกข์ ทุกอาการของกายจะวิ่งลงสู่สายทุกข์ตามกันหมด ไม่มีชิ้นใดฝืนตัวอยู่ได้ เพื่อความประจักษ์ใจและแน่นอนกับทุกข์ในกาย ลองเอาปลายเข็มจรดลงด้านใดด้านหนึ่งของกายสักนิดหนึ่ง จะทราบทันทีว่าทุกข์มีอยู่ทุกขุมขนทั่วร่างกายของบุคคลและสัตว์ผู้หนึ่ง ๆ ดังนั้น ผู้ใช้สติปัญญาตรวจตรองอยู่กับขันธ์ ย่อมมีทางทราบเรื่องของตัวและทุกข์ที่อยู่ในขันธ์นี้ทั้งขันธ์โดยลำดับ เพราะทุกข์ทั้งมวลไม่นอกไปจากขันธ์นี้เลย แม้คำว่าอริยสัจซึ่งถือว่าเป็นธรรมลึกซึ้ง จึงไม่เลยความรู้สึกของผู้รับสัมผัสไปได้ ต้องอยู่ในวงความรู้สึกของเราด้วยกัน จะสูงก็ไม่เลยกายกับใจนี้ไปได้ สมุทัยก็ไม่ลึกเลยความรู้อันนี้ เพราะความรู้สึกเป็นฐานที่เกิดของสมุทัย

สมุทัยไม่มีที่อื่นเป็นแดนเกิดนอกจากใจดวงนี้เท่านั้น การพิจารณาทางปัญญาไปตามส่วนต่าง ๆ ของขันธ์ จึงเป็นอุบายจะรื้อถอนอุปาทานคือตัวสมุทัยนั้นขึ้นมา เพื่อให้ธรรมชาติเหล่านั้นได้อยู่เป็นปกติ ไม่ถูกกดบังคับจับจองจากใจ เพื่อใจได้อยู่เป็นสุข ไม่ต้องกังวลกับสิ่งใด เป็นเราเป็นของเรา คือต่างอันต่างจริง ต่างอันต่างอยู่ ที่เรียกว่า **ยถาภูตๆ ญาณทสฺสนๆ** รู้เห็นตามเป็นจริงด้วยปัญญาจริง ๆ ไม่เพียงจำได้และพูดออกมาด้วยสัญญา ยังสามารถถอดถอนหนามจากอุปาทานของขันธ์ที่ทิ่มแทงใจได้อีก

สมุทัยที่ทำงานเกี่ยวกับกายก็ถอนตัวออกไป ส่วนสมุทัยที่เกี่ยวกับใจโดยเฉพาะก็เป็นวิสัยของสติปัญญาจะตามสอดรู้และทำลายเช่นเดียวกัน เพราะทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ทั้งหยาบและละเอียดเกิดขึ้นจากใจอันเดียวกัน ฉะนั้น ทุกข์ สมุทัย จึงไม่มีเกาะใดจะเป็นที่ออกตัว ว่าได้ผ่านพ้นสายตาของสติปัญญาไปได้ และไม่สูงต่ำไปที่ไหนนอกจากใจดวงนี้

ที่ไม่อาจมองเห็นความจริงอันตั้งปรากฏชัดอยู่ยิ่งกว่าภูเขาทั้งลูก เนื่องจากการมองข้ามกายข้ามใจดวงนี้ไปเสียเท่านั้น จึงไม่ทราบว่าอริยสัจอันแท้จริงอยู่ที่ไหนและเป็นอย่างไร เราเคยทราบมาจนชินหูว่าพระพุทธเจ้าและสาวกตรัสรู้มรรคผลนิพพาน ท่านตรัสรู้อะไร นอกจากจะรู้แจ้งทุกข์ สมุทัย ที่ได้ยินแต่เสียงและรู้อยู่ด้วยใจทุกเวลาที่เขาแสดงตัวอยู่ในห้องมืดอย่างเปิดเผย ไม่เกรงขามต่อผู้ใด โดยการเปิดม่านออกดูด้วย

มรรค คือสติ กับ ปัญญา นิโรธก็แสดงตัวออกมาในขณะม่านเครื่องกั้นห้องของสมุทัยได้ถูกเปิดขึ้น เป็นความดับสนิทแห่งทุกข์ขึ้นมาเท่านั้น ธรรมของจริงซึ่งควรจะรู้ภายในใจจะเป็นอื่นมาแต่ที่ไหน ก็ต้องเป็นของจริงอยู่กับใจ และรู้ขึ้นที่ใจ พ้นทุกข์ที่ใจ เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าและสาวกเท่านั้นแล ถ้าทำถูกตามแบบท่าน

ฉะนั้น คำว่า มัชฌิมา ในครั้งนั้นกับครั้งนี้จึงเป็นอริยสัจอันเดียวกัน และตั้งอยู่ท่ามกลางแห่งขันธ์ของท่านกับของเราเช่นเดียวกัน ไม่เคยย้ายตำแหน่งหน้าที่ไปทำงานที่ไหน คงเป็นธรรมของจริงอยู่ประจำขันธ์และประจำจิตตลอดมา จึงควรจะกล่าวได้ว่าอริยสัจให้ความเสมอภาคทั่วหน้ากัน นอกจากเรายังไม่ได้นำมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ตนเท่าที่ควรแก่เพศและฐานะเท่านั้น อริยสัจจึงไม่มีช่องทางจะอำนวยประโยชน์ให้สมกับว่าเป็นธรรมอันประเสริฐ

อนึ่ง ความไม่สงบก็คือเรา ผู้พยายามทำเพื่อความสงบโดยวิธีดัดแปลงต่าง ๆ ก็เป็นเรื่องของเราเอง แต่เหตุใดจึงจะเป็นไปเพื่อความสงบไม่ได้ อย่างไรใจจะหนีจากความพยายามไม่ได้แน่นอน ต้องหยั่งลงสู่ความสงบได้ ก็ความสงบของใจมีหลายขั้น สงบลงไปชั่วขณะแล้วถอนขึ้นมา นี่ก็เรียกว่า ความสงบ ความสงบที่รวมจุดลงแล้วถอยออกมาเล็กน้อยแล้วออกรู้สิ่งต่าง ๆ เป็นเรื่องภายนอกบ้าง ภายในของตัวออกแสดงบ้าง แต่ตัวเองไม่รู้ เพราะขั้นเริ่มแรกสติไม่ทัน นี้ก็เรียกความสงบประเภทหนึ่ง

แต่ความสงบอย่างสนิทท่านเรียกว่า อัปปนาสมาธิ แม้จะถอนออกจากสมาธิมาทรงตัวเป็นจิตธรรมดาก็มีความสงบประจำ ไม่ฟุ้งเฟ้อไปกับอารมณ์ต่าง ๆ ตั้งอยู่ด้วยความสงบสุข มีความเยือกเย็น สบายเป็นประจำ จะคิดอ่านการงานอะไรได้ตามความต้องการ แต่ความสงบของสมาธิที่เป็นภาคพื้นอยู่แล้ว ย่อมทรงตัวอยู่เป็นปกติ ขณะที่รวมสงบเข้าไปก็ปล่อยวางกิริยาความคิดปรุงต่าง ๆ เสีย อยู่เป็นเอกจิตหรือเอกัคคตาเท่านั้น ไม่เกี่ยวข้องกับอารมณ์และรวมได้เป็นเวลานาน ๆ ตามต้องการ

ปัญญาก็มีเป็นขั้น ๆ เหมือนกับสมาธิที่เป็นขณิกะ อุปจาระ และอัปปนาสมาธิ ปัญญามีขั้นหยาบ ขั้นกลาง และขั้นละเอียด ซึ่งจะควรใช้ไปตามขั้นของสมาธิขั้นนั้น ๆ ปัญญาที่เริ่มฝึกหัดเบื้องต้นก็เป็นขั้นหยาบ อาศัยการฝึกหัดเสมอก็ค่อยมีกำลังขึ้นเป็นลำดับ อาศัยการฝึกหัดมากเท่าไร ก็ย่อมมีความชำนาญคล่องแคล่วและรวดเร็วขึ้น เช่นเดียวกับสมาธิที่ฝึกอบรมจนพอตัวแล้ว ต้องการจะให้จิตสงบลงสู่สมาธิเมื่อไรก็ได้ตามความต้องการ ปัญญาก็จำต้องอาศัยการฝึกเช่นเดียวกัน มิใช่เพียงจิตเป็นสมาธิแล้วจะ

กลายเป็นปัญญาขึ้นมาเอง และจิตเป็นสมาธิขั้นไหน จะกลายเป็นปัญญาขั้นนั้น ๆ ขึ้นมาตาม ๆ กัน ต้องอาศัยการฝึกหัดเป็นสำคัญ

ถ้าปัญญาจะปรากฏตัวแฝงขึ้นมาตามสมาธิ โดยไม่ต้องอาศัยการฝึกหัดแล้ว ผู้บำเพ็ญใจเป็นสมาธิแล้วจะไม่ติดอยู่ในสมาธิเลย เพราะปัญญาก็มีแฝงขึ้นมาและมีหน้าที่ทำงานแก้ไขปลดเปลื้องกิเลส ช่วยสมาธิไปเช่นเดียวกัน แต่การติดสมาธิรู้สึกจะมีดาษดื่น เพราะความเข้าใจว่าสมาธิก็เป็นตัวของตัวได้พออยู่แล้ว ทางที่ถูกและราบรื่นในการปฏิบัติควรจะเป็นทำนองว่า สมาธิก็ให้ถือว่าเป็นสมาธิเสีย ปัญญาก็ควรถือว่าเป็นปัญญาเสีย ในเวลาที่ควรจะเป็น คือขณะที่จะทำเพื่อความสงบก็ให้เป็นความสงบจริง ๆ

เมื่อจิตถอนออกจากความสงบแล้ว ควรฝึกหัดคิดอ่านไตร่ตรองธาตุขันธ์อายตนะ และสภาวธรรมต่าง ๆ แยกส่วนแบ่งส่วนของสิ่งเหล่านั้นออกดูให้ชัดเจนตามเป็นจริงของเขาด้วยปัญญา จนมีความชำนาญเช่นเดียวกับสมาธิ ปัญญาก็จะรู้หน้าที่การงานของตนไปเอง ไม่ใช่จะต้องถูกบังคับขู่เข็ญอยู่ตลอดเวลา และจะก้าวขึ้นสู่ระดับอันละเอียดเป็นขั้น ๆ ไป จนกลายเป็นมหาสติมหาปัญญาไปพร้อม ๆ กัน และกลายเป็นสติปัญญาอัตโนมัติ โดยไม่ต้องสั่งเสียบังคับว่าให้พิจารณาสิ่งนั้น ให้ตรวจตราสิ่งนี้ ให้เห็นสิ่งนี้ ให้รู้สิ่งนี้ แต่สติกับปัญญาจะทำงานกลมเกลียวกันไปในหน้าที่ของตนเสมอกัน

สิ่งใดมาสัมผัสตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สติกับปัญญาจะรู้และแก้ไขสิ่งที่มาสัมผัสนั้นได้ทันท่วงที แต่สติปัญญาขั้นนี้ทำงานเกี่ยวกับนามธรรมล้วน ๆ ซึ่งเป็นส่วนละเอียดไม่เกี่ยวกับเรื่องของกายเลย เพราะกายนี้เพียงสติปัญญาขั้นกลางก็สามารถพิจารณารู้และปล่อยวางได้ ส่วนนามธรรมซึ่งเป็นส่วนละเอียดและเกิดกับดับพร้อมอยู่จำเพาะใจ เป็นหน้าที่ของสติปัญญาอันละเอียดจะทำการพิจารณา เพราะสติปัญญาขั้นนี้มีความกระเพื่อมและหมุนตัวเองอยู่เสมอ นอกจากเวลาเข้าอยู่ในสมาธิและเวลานอนหลับเท่านั้น ทั้งไม่มีการบังคับ นอกจากจะทำการยับยั้งไว้เพื่อพักสงบตามโอกาสอันควรเท่านั้น ไม่เช่นนั้นจะไม่ค่อยมีเวลาพักผ่อนตัวเองเลย เพราะความเพลิดเพลินในการคิดอ่านไตร่ตรอง เพื่อการถอดถอนตัวเอง

ที่ท่านกล่าวไว้ในธรรมขั้นสูงว่า อุทธัจจะความฟุ้งของใจนั้น ได้แก่ความเพลินในการพิจารณาธรรมทั้งหลายที่สัมผัสใจจนเกินไป ไม่ตั้งอยู่ในความพอดีนั่นเอง เมื่อจิตผ่านไปแล้วจึงจะย้อนกลับมารู้ว่า การที่จิตเพลินในธรรมจนเกินไป แม้จะเป็นไปเพื่อถอดถอน ก็จัดเป็นทางผิดได้ทางหนึ่งเหมือนกัน เพราะจิตไม่ได้พักผ่อนทางด้านความ

สงบ ซึ่งเป็นทางถูกและเป็นการเสริมกำลังปัญญา เพียงการทำงานตลอดเวลาไม่มีการพักผ่อนหลับนอน ก็ยังรู้สึกเหนื่อยและทอนกำลัง แม้จะเป็นไปเพื่อผลรายได้จากงานที่ทำ

ดังนั้น จิตแม้จะอยู่ในปัญญาขั้นไหนจำเป็นต้องพักสงบ ถอนจากความสงบออกมาแล้วก็ทำงานต่อไปตามแต่อะไรจะมาสัมผัส สติกับปัญญาต้องวิ่งออกรับช่วงและพิจารณาทันที ที่ทำงานของจิตก็คือธรรมทั้งสี่ ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่มีความเกี่ยวโยงกัน ทั้งเป็นงานติดกับตัวซึ่งควรจะพิจารณาได้ทุกขณะที่เคลื่อนไหว การเกิดและการดับของเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณอันเป็นส่วนภายใน เมื่อนำมาเทียบกับด้านวัตถุ คือกายแล้ว ก็คือการเกิด การตายของแต่ละสิ่งนั่นเอง ที่ต่างกันอยู่บ้างก็เพียงไม่เห็นซากของสิ่งเหล่านี้ยังเหลืออยู่เหมือนซากแห่งร่างกายเท่านั้น ฉะนั้น การสังเกตทบทวนดูเรื่องความเกิดดับของอาการทั้งสี่นี้โดยทางปัญญา จึงเป็นเหมือนไปเยี่ยมคนตายในสงครามหรือเมรุเผาศพนั่นเอง ไม่มีอะไรผิดแปลกกัน

ทั้งขันธ์หยาบ (รูปขันธ์) ทั้งขันธ์ละเอียด (นามขันธ์) สงเคราะห์ลงในความพังพินาศเสมอกัน ไม่มีใครมีอำนาจราชศักดิ์ไปยึดเอาขันธ์เหล่านี้มาเป็นขันธ์เที่ยง ขันธ์เป็นสุข ขันธ์ไม่มีทุกข์ ขันธ์เป็นอัตตา คือนึกเอาตามใจหวังได้แม้แต่รายเดียว ผู้พิจารณาหยั่งลงถึงไตรลักษณะ ด้วยไตรลักษณญาณจริง ๆ แล้วก็มีอยู่ทางเดียว คือต้องรีบออกไปให้พ้นจากป่าช้าแห่งความเกิดตายทุกประเภทเท่านั้น ไม่ต้องมาเป็นกังวลซากศพของเขาของเรา ซึ่งเป็นสภาพที่น่าทุเรศเสมอกันทั้งสัตว์ทั้งคนอีกต่อไป

ฉะนั้น นักค้นคว้าทางด้านจิตใจ จึงควรคำนึงถึงฐานที่เกิดและดับของขันธ์ทั้งสองประเภทนี้ ด้วยปัญญาอันหลักแหลมว่า ขันธ์เหล่านี้เกิด-ดับ เกิด-ดับจากอะไร ฐานที่ตั้งของเขาคืออะไร นอกจากจิตดวงงมงายซึ่งกำลังเป็นเขียงเช็ดเท้าและเป็นผู้ให้กำเนิดของเขาแล้ว สมมุติเครื่องกังวลน้อยใหญ่ไม่มีทางเกิดได้ ก็จิตดวงงมงายนี้มีอะไรแทรกซึมเขา เขาจึงกลายเป็นจิตที่มีโรคเบียดเบียนเป็นประจำ ไม่มีความแยบคายพอจะถอนตัวออกจากหล่มลึก คือความเกิดตายได้ ลองใช้จอบและดาบเพชร คือ สติปัญญาขุดค้นฟาดฟันดูดวงใจนั้นด้วยความเพียร จะเห็นซากของอวิชชาทั้งเป็น เกาะกินอยู่ในจิตดวงนั้น เมื่ออวิชชาถูกจอบและดาบเพชรขุดค้นฟาดฟันอย่างหั่นแหลก ก็แตกกระเด็นออกจากใจ เสียงดังสะท้านหวั่นไหว ประหนึ่งแผ่นดินถล่มทั่วขอบเขตจักรวาล เสียงสะเทือนสะท้านทั่วทั้งไตรภพ

เสียงทั้งนี้ คือเสียงอวิชชาพังทลายลงจากแท่นบัลลังก์ องค์พุทธะที่บริสุทธิ์ผุดขึ้นแทนแท่นบัลลังก์ของอวิชชาที่สิ้นซากลงไป เรื่องภพน้อยภพใหญ่ก็ทราบชัดในขณะนั้น ว่าเป็นไปจากธรรมชาติอันเดียวนี้พาให้เกิดให้ตาย ถ้าเป็นไม้ก็คือรากแก้วของต้นไม้ ถ้าเป็นภพชาติก็รากแก้วของภพชาติ คือ อวิชชาที่เชื่อมกันกับจิตอย่างสนิทมาเป็นเวลานาน จนไม่สามารถจะทราบว่าอะไรเป็นจิต อะไรเป็นอวิชชา จำต้องหลงแล้วหลงเล่า จนกว่าสติปัญญามีความสามารถแกล้วกล้าถึงขั้นมหาสติมหาปัญญาแล้ว จึงจะทราบรากฐานที่เกิดภพชาติได้อย่างชัดเจน พร้อมทั้งการทำลายด้วยมรรคญาณคือปัญญาขั้นละเอียด ภพชาติจึงสิ้นสุดลงจากดวงใจ

นั่นแล ที่ท่านว่า **วุสิตๆ พฺรหฺมจริยๆ กตๆ กรณียๆ** เป็นผู้เสร็จกิจในพระศาสนาโดยสมบูรณ์ ท่านจึงให้นามว่า วิมุตติ สมมุตินั้นเราตั้งชื่อด้วย มีความติดใจในสิ่งนั้นด้วย เป็นอุปาทานในสมมุตินั้นด้วย ส่วนวิมุตติตั้งขึ้นจากใจของท่านผู้บริสุทธิ์ จึงไม่มีความติดใจกับชื่อวิมุตติ เพียงตั้งไว้เป็นคู่เคียงของสมมุติเท่านั้น เมื่อใจได้ถึงขั้นนั้นแล้ว อริยสัจไปอยู่ที่ไหนเล่าก็ขณะจิตยังลุ่มหลงอยู่ อริยสัจไปอยู่ที่ใด เมื่อรู้แล้วอริยสัจก็จะอยู่ที่นั่นเอง จะถูกเปลี่ยนแปลงไปที่ไหนไม่ได้ เพราะสัจธรรมเป็นธรรมอันตายตัว ไม่เคยเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นแต่กาลไหน ๆ มา

อริยสัจสี่เป็นเส้นทางเดินถึงความสิ้นทุกข์ทั้งมวล ไม่ใช่เป็นสิ่งจะแบกหามไปด้วย ทุกข์ก็สิ้นไปจากใจ เพราะสมุทัยถูกถอนขึ้นด้วยมรรค คือ ศีล สมาธิ ปัญญา นิโรธก็แสดงเป็นความดับทุกข์ขึ้นในขณะเดียว แล้วก็สิ้นสุดลง ผู้ที่รู้ว่าทุกข์ดับไปผู้นั้นเป็นธรรมพิเศษจากอริยสัจสี่อันหนึ่งต่างหาก ควรเรียกว่า วิสุทธิธรรม เพราะหมดเรื่องเกี่ยวข้องโดยประการทั้งปวงแล้ว

ท่านนักใจบุญทุกท่านที่ได้ยินได้ฟังแล้ว โปรดฝังใจลงในธรรม ปฏิบัติให้ถูกตามทางของพระพุทธเจ้า ผลเป็นที่พึงพอใจจะสนองตอบแทนความเหนื่อยยากจากการบำเพ็ญของเรา โดยไม่ว่าเป็นหญิง เป็นชาย เป็นนักบวช และฆราวาส อย่าได้ประมาทวาสนาของตนที่สร้างมาแล้ว โปรดมีความภาคภูมิใจ และพยายามบำเพ็ญต่อเติมวาสนาของเราให้มากมูนขึ้นไป ใจจะถึงแดนแห่งความสมหวังในวันหนึ่งแน่นอน

ในอวสานแห่งการแสดงธรรม ขออำนาจแห่งคุณพระรัตนตรัย จงอภิบาลรักษาให้ทุกท่านมีความสุขกายสบายใจ นึกสิ่งใดจงสมหวังดังความปรารถนาทุกประการเทอญ

<<สารบัญ

www.Luangta.or.th

เทศน์อบรมฆราวาส ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๐๗

เรียงลำดับอริยภูมิ

วันนี้จะแสดงจุดรวมของเรื่องทั้งปวง ทั้งดี ทั้งชั่ว ทั้งสุข ทั้งทุกข์ให้ท่านผู้ฟังทราบว่า รวมลงที่ไหนกันแน่ โปรดตั้งเครื่องรับไว้โดยถูกต้อง จะทราบเรื่องทั้งมวลว่า ‘‘รวมลงในจิตแห่งเดียวกัน’’

ความมืดก็อยู่ที่นี่ ความสว่างก็อยู่ที่นี่ ความโง่ ความหลงก็อยู่ในตัวของเรานี้ ความรู้ความฉลาดก็อยู่ในใจของเรานี้ ใจดวงนี้จึงเป็นเหมือนเก้าอี้ตัวเดียว แต่คนรอนั่งบนเก้าอี้มีสองคน ถ้าคนหนึ่งเข้านั่ง อีกคนหนึ่งก็ต้องยืน แต่ถ้าแบ่งกันนั่งก็ได้นั่งคนละซีก เช่นเดียวกับความโง่ความฉลาดแทรกกันอยู่ในใจดวงเดียว จะว่าโง่จริง ๆ ก็รู้อยู่ จะว่าหลงจริง ๆ ก็ยังรู้อยู่ แต่ถ้าจะว่ารู้จริง ๆ ก็ยังมีความโง่ความฉลาดแทรกอยู่ด้วย จึงเทียบกับเก้าอี้ตัวเดียวแต่คนนั่งสองคน ใจดวงเดียวแต่มีความโง่กับความหลงแทรกกันอยู่คนละซีก ถ้าใครมีกำลังมากกว่า คนนั้นก็ได้นั่งมาก

ฉะนั้น อุบายวิธีอบรมใจและการประกอบคุณงามความดีทุกประเภท จึงเพื่อกำจัดปัดเป่าสิ่งมัวหมองออกจากใจดวงนี้ ท่านพูดเรื่องคนโง่ เราก็ได้ยินและเข้าใจ ท่านพูดเรื่องคนฉลาด เราก็ได้ยินและเข้าใจ ท่านพูดเรื่องปุถุชนคนหนา เราก็รู้และเข้าใจ ท่านพูดเรื่องพระอริยเจ้านับแต่ชั้นต้นจนถึงพระอริยเจ้าชั้นสูงสุด เราก็รู้และเข้าใจเป็นลำดับ เฉพาะเราเองยังไม่สามารถทำตัวให้เป็นอย่างนั้นได้ แต่มีความสนใจใคร่อยากจะสดับเรื่องราวความดีที่ท่านอบรมมา และทางดำเนินของท่าน ท่านดำเนินอย่างไร จึงเป็นไปเพื่อธรรมเช่นนั้น

เบื้องต้นพระพุทธเจ้าก็ดี พระสาวกอรหันต์ผู้ปฏิบัติและรู้เห็นตามพระพุทธเจ้าก็ดี ท่านเป็นคนมีกิเลสประเภทเดียวกันกับพวกเรา แต่อาศัยความพากเพียรพยายามไม่ลดละการบำเพ็ญ เพื่อชำระซักฟอกสิ่งมืดมนของใจ ท่านพยายามบำเพ็ญโดยความสม่ำเสมอไม่หยุดชะงักหรือทอดทิ้งความพยายาม ใจที่ได้รับการบำรุงจากปุ๋ยที่ดี คือกุศลกรรม ก็ค่อย ๆ เจริญขึ้นโดยลำดับ จนสามารถบรรลุธรรมถึงชั้นอริยภูมิอันสูงสุด คือพระอรหัตผล คำว่าพระอริยเจ้านั้น แปลว่าผู้ประเสริฐ เพราะธรรมที่ท่านได้บรรลุเป็น

ธรรมอันประเสริฐมีอยู่ ๔ ชั้น คือ ดังนี้ ชั้นพระโสดา ชั้นพระสกิทาคา ชั้นพระอนาคา และชั้นพระอรหัต

ผู้สำเร็จชั้นพระโสดา ท่านกล่าวไว้ว่า ละสังโยชน์ได้ ๓ คือสักกายทิฏฐิหนึ่ง วิจิกิจฉาหนึ่ง สีลัพพตปรามาสหนึ่ง สักกายทิฏฐิที่แยกออกตามอาการของขันธ์มี ๒๐ โดยตั้งขันธ์ห้าแต่ละขันธ์ ๆ เป็นหลักของอาการนั้น ๆ ดังนี้ ความเห็นกายเป็นเรา เห็นเราเป็นกาย คือเห็นรูปกายของเรานี้เป็นเรา เห็นเราเป็นรูปกายอันนี้ เห็นรูปกายในอันนี้มีในเรา เห็นเรามีในรูปกายอันนี้ รวมเป็น ๔ เห็นเวทนาเป็นเรา เห็นเราเป็นเวทนา เห็นเวทนามีในเรา เห็นเรามีในเวทนา นี่ก็รวมเป็น ๔ เหมือนกันกับกองรูป แม้สัญญา สังขาร วิญญาณก็มีนัย ๔ อย่างเดียวกัน โปรดเทียบกันตามวิธีที่กล่าวมา คือขันธ์ห้าแต่ละขันธ์มีนัยเป็น ๔ สี่ห้าครั้งเป็น ๒๐ เป็นสักกายทิฏฐิ ๒๐ มีตามท่านกล่าวไว้ว่า พระโสดาบันบุคคลละได้โดยเด็ดขาด

แต่ทางด้านปฏิบัติของธรรมะป่า รู้สึกจะคลาดเคลื่อนไปบ้าง เฉพาะสักกายทิฏฐิ ๒๐ นอกนั้นไม่มีข้อข้องใจในด้านปฏิบัติ จึงเรียนตามความเห็นของธรรมะป่าแทรกไว้บ้าง คงไม่เป็นอุปสรรคแก่การฟังและการอ่าน เมื่อเห็นว่าไม่ใช่ทางปลดเปลื้องตามนัยของสวากขาตธรรมแล้วก็กรุณาผ่านไป อย่าได้ถือเป็นอารมณ์ขัดข้องใจ ผู้ละสักกายทิฏฐิ ๒๐ ได้เด็ดขาดนั้น เมื่อสรุปแล้วก็พอได้ความว่า ผู้มิใช่ผู้เห็นขันธ์ห้าเป็นเรา เห็นเราเป็นขันธ์ห้า เห็นขันธ์ห้ามีในเรา เห็นเรามีในขันธ์ห้า คิดว่าคงเป็นบุคคลประเภทไม่ควรแสวงหาครอบครัว ผัว-เมีย

เพราะครอบครัว (ผัว-เมีย) เป็นเรื่องของขันธ์ห้า ซึ่งเป็นรวงรังของสักกายทิฏฐิที่ยังละไม่ขาดอยู่โดยดี ส่วนผู้ละสักกายทิฏฐิได้โดยเด็ดขาดแล้ว รูปกายก็หมดความหมายในทางกามารมณ์ เวทนาไม่เสวยกามารมณ์ สัญญาไม่จำหมายเพื่อกามารมณ์ สังขารไม่คิดปรุงแต่งเพื่อกามารมณ์ วิญญาณไม่รับทราบเพื่อกามารมณ์ ขันธ์ทั้งห้าของผู้นั้นไม่เป็นไปเพื่อกามารมณ์ คือประเพณีของโลกโดยประการทั้งปวง ขันธ์ห้าจำต้องเปลี่ยนหน้าที่ไปงานแผนกอื่นที่ตนเห็นว่ายังทำไม่สำเร็จ โดยเลื่อนไปแผนกรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา

ผู้ละสักกายทิฏฐิ ๒๐ ได้โดยเด็ดขาด คิดว่าเป็นเรื่องของพระอนาคามีบุคคล เพราะเป็นผู้หมดความเยื่อใยในทางกามารมณ์ดังกล่าวแล้ว ส่วนพระโสดาบันบุคคลคิดว่าท่านรู้และละได้โดยข้ออุปมาว่า มีบุรุษผู้หนึ่งเดินทางเข้าไปในป่าลึก ไปพบบึงแห่งหนึ่ง มีน้ำใสสะอาดและมีรสจืดสนิทดี แต่น้ำนั้นถูกจอกแหนปกคลุมไว้ ไม่สามารถจะมองเห็น

น้ำโดยชัดเจน เขาคนนั้นจึงแหวกจอกแหนที่ปกคลุมน้ำนั้นออก แล้วก็มองเห็นน้ำภายในบึงนั้นใสสะอาดและเป็นที่น่าดื่ม จึงตักขึ้นมาดื่มทดลองดู ก็รู้ว่าน้ำในบึงนั้นมีรสจืดสนิทดี เขาก็ตั้งหน้าดื่มจนเพียงพอกับความต้องการที่เขากระหายมาเป็นเวลานาน เมื่อดื่มพอกับความต้องการแล้วก็จากไป ส่วนจอกแหนที่ถูกเขาแหวกออกจากน้ำก็ไหลเข้ามาปกคลุมน้ำตามเดิม

เขาคนนั้นแม้จากไปแล้วก็ยังมีความติดใจ และคิดถึงน้ำในบึงนั้นอยู่เสมอ และทุกครั้งที่เขาเข้าไปในป่านั้น ต้องตรงไปที่บึงและแหวกจอกแหนออก แล้วตักขึ้นมาอาบดื่มและชำระล้างตามสบายทุก ๆ ครั้งที่เขาต้องการ เวลาเขาจากไปแล้วแม้น้ำในบึงนั้นจะถูกจอกแหนปกคลุมไว้อย่างมิดชิดก็ตาม แต่ความเชื่อที่เคยฝังอยู่ในใจเขาว่า น้ำในบึงนั้นมีอยู่อย่างสมบูรณ์หนึ่ง น้ำในบึงนั้นใสสะอาดหนึ่ง น้ำในบึงนั้นมีรสจืดสนิทหนึ่ง ความเชื่อทั้งนี้ของเขาจะไม่มีวันถอนตลอดกาล

ข้อนี้ เทียบกันได้กับโยคาวจร ภาวนาพิจารณาส่วนต่าง ๆ ของร่างกายชัดเจนด้วยปัญญาในขณะนั้นแล้ว จิตปล่อยวางจากรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ หยั่งเข้าสู่ความสงบหมดจดโดยเฉพาะ ไม่มีความสัมพันธ์กับขันธ์ทั้งหลายเลย และขณะนั้น ขันธ์ทั้งห้าไม่ทำงานประสานกับจิต คือต่างอันต่างอยู่ เพราะถูกความเพียรแยกจากกันโดยเด็ดขาดแล้ว ขณะนั้นแลเป็นขณะที่เกิดความแปลกประหลาดและอัศจรรย์ขึ้นมาอย่างไม่มีสมัยใด ๆ เสมอเหมือนได้ นับแต่วันเกิดและวันปฏิบัติมา แต่ก็ได้เห็นสิ่งมหัศจรรย์ปรากฏขึ้นในเวลานั้น จิตก็ได้ทรงตัวอยู่ในความสงบสุขชั่วระยะกาล แล้วจึงถอนขึ้นมา พอจิตถอนขึ้นมาจากที่นั้นแล้ว ขันธ์กับจิตก็เข้าประสานกันตามเดิม

แต่หลักความเชื่อมั่นว่าจิตได้หยั่งลงถึงแดนแห่งความสงบอย่างเต็มที่หนึ่ง ขันธ์ทั้งห้าคือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ได้แยกจากจิตโดยเด็ดขาดในเวลานั้นหนึ่ง ขณะจิตที่ทรงตัวอยู่ในความสงบเป็นจิตที่อัศจรรย์ยิ่งหนึ่ง ความเชื่อทั้งนี้ไม่มีวันถอนตลอดกาล เพราะความเชื่อประเภทอจลศรัทธา ความเชื่อมั่นไม่หวั่นไหวโยกคลอนไปตามคำเล่าลือ โดยหาหลักฐานและเหตุผลมิได้ และเป็นความเชื่อมั่นประจำนิสัยของโยคาวจรผู้นั้น จากประสบการณ์นั้นแล้ว ก็ตั้งหน้าบำเพ็ญต่อไปเช่นที่เคยทำมาด้วยความดูดดื่มและเข้มแข็ง เพราะมีธรรมประเภทแม่เหล็กซึ่งเป็นพลังของศรัทธาประจำภายในใจ จิตก็หยั่งลงสู่ความสงบสุขและพักอยู่ตามกาลอันควร ทำนองที่เคยเป็นมา แต่ยังไม่สามารถทำใจให้ขาดจากความซึมซาบของขันธ์ได้โดยสิ้นเชิงเท่านั้น แม้เช่นนั้น ก็ไม่มีความท้อถอยในทางความเพียรเพื่อธรรมขั้นสูงขึ้นไปเป็นลำดับ

ส่วนคุณสมบัติประจำใจของพระโสดาบันบุคคลนั้น คือหลักความเชื่อมั่นประเภทอจลศรัทธา เป็นผู้เชื่อมั่นต่อผลที่รู้เห็นประจักษ์ใจแล้ว และเชื่อมั่นต่อคุณธรรมเบื้องสูงที่ตนยังไม่รู้ไม่เห็น **สมานตฺตตา** ความเป็นผู้วางตนเสมอ ไม่ถือตัวด้วยมานะชนิดใดชนิดหนึ่งกับคนทุกชั้น เป็นผู้มีธรรมครองใจ ไม่ถืออะไรให้ยิ่งกว่าเหตุการณ์ที่เห็นว่าถูกต้องด้วยเหตุผล พระโสดาบันบุคคลยอมรับและปฏิบัติตามทันที ไม่ยอมฝ่าฝืนหลักความจริง ไม่ว่าพระโสดาบันบุคคลจะเป็นคนชาติ ชั้น วรรณะใด ย่อมให้ความสนิทสนมและความสม่ำเสมอกับคนทั่วไปไม่ลำเอียง

แม้คนชั่วที่เคยประพฤติตัวไม่ดีมาแล้วตลอดสัตว์ดิรัจฉาน พระโสดาบันบุคคลก็ไม่รังเกียจ โดยเห็นว่าเขากับเราตกอยู่ในวงแห่งกรรมดี-ชั่วเหมือนกัน ใครมีกรรมประเภทใดจำต้องยอมรับตามหลักกรรมที่ตนทำมา และยอมรับตามหลักความจริงที่เขาทำ หรือเขายกเหตุผลขึ้นมาอ้างโดยถูกต้องในขณะนั้น โดยไม่ต้องรื้อฟื้นอดีตคือความเป็นมาของเขา ตลอดชาติ ชั้น วรรณะมาเป็นอุปสรรคต่อความจริงที่ตนเห็นว่าถูกต้อง รีบยึดถือมาเป็นคติทันที นี้เป็นหลักธรรมประจำอัธยาศัยของพระโสดาบันบุคคล

ถ้าคำที่กล่าวมาด้วยความจนใจทั้งนี้เป็นการถูกต้อง พระโสดาบันบุคคลแสวงหาครอบครัวผัว-เมีย ก็ไม่ขัดข้องต่อประเพณีของผู้ละสักกายทิฏฐิ ๒๐ อันเป็นรวงรังของกามารมณ์ยังไม่ได้เด็ดขาด สักกายทิฏฐิ ๒๐ ก็ไม่เป็นอุปสรรคแก่พระโสดาบันในทางครอบครัว เพราะเป็นคนละชั้น

ท่านนักปฏิบัติโปรดยึดเอาเข็มทิศจากสวากขาตธรรมนำไปปฏิบัติ จนเกิดความรู้ความเห็นขึ้นจำเพาะตน และกลายเป็นสมบัติของตนขึ้นมา นั่นแหละจะมีทางทราบได้ว่างานของเราเป็นงานประเภทหนึ่ง งานของท่านเป็นงานประเภทหนึ่ง แต่รวมผลรายได้เป็นตัวเงินอันเดียวกัน จะได้ร้อยบาท พันบาท หมื่นบาท หรือมากกว่านั้น ก็ทราบชัดว่าเงินจำนวนนี้เกิดจากผลงานที่ตนได้ทำความอุตส่าห์พยายามแสวงหามา มีมากหรือมีน้อยจะเป็นที่อุ่นอกอุ่นใจแก่ตนเอง อาจจะดีกว่าการคาดคะเนทรัพย์ในกระเป๋าของคนอื่นหรือการนำปริมาณทรัพย์ของคนอื่นมาถกเถียงกัน โดยคู่ความทั้งสองไม่ได้รับประโยชน์อะไรจากความแพ้ความชนะนั้น ๆ เลย ทั้งเป็นการตัดทอนสันทิฏฐิโกที่ทรงมอบให้เป็นสมบัติของผู้บำเพ็ญจะรับไปเป็นมรดก ให้ลดคุณภาพลง

วิจิกิจฉา คือความสงสัย โดยสงสัยว่าตายแล้วเกิดหรือตายแล้วสูญ ถ้าตายแล้วเกิด แต่จะเกิดในภพชาติที่เคยเกิดหรือไม่ หรือจะเกิดเป็นอะไรในภพต่อไป คนตายแล้วเปลี่ยนภพชาติเกิดเป็นสัตว์ หรือสัตว์ตายแล้วเปลี่ยนภพชาติเกิดเป็นคนได้หรือไม่ คน

ตายแล้วสัตว์ตายแล้วไปอยู่ที่ไหนกัน กรรมดี-กรรมชั่วมีจริงไหม? และที่ทำลงไปแล้วให้ผลหรือไม่ ภพหน้าชาติหน้ามีจริงไหม? นรก สวรรค์ มีจริงไหม? มรรค ผล นิพพาน มีจริงไหม? ทั้งนี้อยู่ในข่ายแห่งความสงสัยทั้งนั้น พระโสดาบันบุคคลคิดว่าท่านละได้เพราะท่านรู้เห็นหลักความจริงประจำใจ ซึ่งเป็นต้นเหตุของปัญหาทั้งมวลที่กล่าวมา และยังเชื่อกรรมและผลของกรรมอย่างฝังใจแบบถอนไม่ขึ้น ทั้งเชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าและพระธรรม ว่าเป็นสวากขาตธรรมและเป็นนิยยานิกธรรม สามารถนำผู้ปฏิบัติตามให้ถึงความพ้นทุกข์ได้โดยลำดับ อย่างฝังใจอีกเช่นเดียวกัน

ตามหลักความจริงของกฎธรรมชาติแล้ว ไม่มีอะไรสูญในโลก มีแต่ความเปลี่ยนแปลงของสังขารทุกประเภท ซึ่งไม่ใช่ธรรมชาติเดิมเท่านั้น เปลี่ยนแปลงตัวเองลงสู่ธรรมชาติ คือธาตุเดิมของเขา และเปลี่ยนแปลงตัวเองจากธรรมชาติเดิมขึ้นมาสู่ธาตุแฝง เช่น เป็นสัตว์ บุคคล เป็นต้น กรรมดี กรรมชั่ว ซึ่งเป็นสิ่งที่มีประจำสัตว์ผู้มีกิเลสเครื่องผลักดันและมีความรู้สึกในแง่ดีชั่วต่างกัน จำต้องทำกรรมอยู่โดยดี แล้วกรรมดีกรรมชั่วจะสูญไปไม่ได้ แม้ผลดีผลชั่วซึ่งผู้ทำกรรมจะรับเสวยเป็นความสุขความทุกข์ จำต้องมีเป็นคู่กันโดยจะเสื่อมสูญไปไม่ได้เหมือนกัน นอกจากผู้ทำใจให้หมดเชื้อจากภพชาติแล้วเท่านั้นจะเป็นผู้หมดปัญหาในเรื่องเกิดตาย เพราะการทำดีทำชั่วและได้รับผลดีชั่ว ทั้งนี้เป็นสาเหตุมาจากเชื้อแห่งภพชาติที่ฝังอยู่ภายในใจเป็นมูลฐาน นอกจากนี้แล้วจะไม่อยู่ในอำนาจคำปฏิเสธและคำรับรองของผู้ใด เช่นเดียวกับความมืด ความสว่างตั้งอยู่เหนือโลกธรรมของโลก ฉะนั้น

สีลัพพตปรามาส ท่านแปลว่า การลูบคลำศีลพรต เป็นสังโยชน์เครื่องข้องอันดับสาม การลูบคลำเกิดจากความไม่ไว้ใจ ถ้าเป็นลูกหญิงลูกชายก็เป็นที่ไม่ไว้ใจของพ่อแม่อาจจะทำความหนักใจให้พ่อแม่ได้รับทุกข์อยู่เรื่อย ๆ เช่นลูกหญิงประพฤติตัวไม่สมศักดิ์ศรีของหญิง ทำคุณค่าของหญิงให้ต่ำลง เป็นคนชอบเที่ยว ชอบเกี้ยวผู้ชาย ชอบทำตัวในลักษณะขายก่อนซื้อ ใครชมว่าดี ว่าหญิงคนสวยที่ไหนเกิดความติดใจ เชื่องง่าย จ่ายไปโดยไม่คิดมูลค่าเพื่อความเป็นคู่ครอง ไปที่ไหนแฟนคอยแอบแฝงและติดตามเป็นพวง ๆ ประหนึ่งเขาร้อยปูนาปลาทะเลไปขายที่ตลาด ครั้นแล้วกลายเป็นเขาร้อยหญิงปรามาส หญิงประเภทนี้เรียกว่าหญิงปรามาส เป็นที่ลูบคลำของชายทั่ว ๆ ไปด้วย เป็นหญิงปรามาสสำหรับพ่อแม่จะต้องหนักใจในการว่ากล่าวสั่งสอนซ้ำ ๆ ซาก ๆ ด้วย เป็นหญิงชอบค้าประเวณีอันเป็นที่อับอายและขายหน้าของวงศ์สกุลด้วย

ถ้าผู้เป็นลูกชายก็ทำความหนักใจให้พ่อแม่อีกทางหนึ่ง เช่นประพฤติตัวเป็นคนเกเร ขี้เกียจเรียนหนังสือและไปโรงเรียน เพื่อนชวนไปเที่ยวและเกี้ยวผู้หญิงที่ไหนเป็นที่พอใจ ไปโดยไม่บอกลาผู้ปกครองทางบ้านและทางโรงเรียนให้ทราบหัวท้ายปลายเท้าเลย ไปแสวงหาความสนุกสนานรื่นเริงโดยวิธีชิงสุกก่อนห่าม ครูทางโรงเรียนเห็นท่าไม่ดี เพราะเด็กขาดโรงเรียนไปหลายวัน เข้าใจว่าเด็กขโมยมาที่บ้าน รีบมาหาผู้ปกครองทางบ้านถามเรื่องราวของเด็กคนเก พ่อแม่ผู้ปกครองทางบ้านเกิดงงงันอั้นตู้และพูดออกมาด้วยความตื่นเต้นตกใจว่า อ้อ ก็ได้มอบเด็กให้อยู่กับครูที่โรงเรียนแล้ว ทางบ้านก็ไม่สนใจ เพราะเข้าใจว่าเด็กอยู่ประจำที่โรงเรียน

เรื่องก็เลยยุ่งกันใหญ่ เพราะผู้ปกครองทั้งสองฝ่ายต่างก็ไม่รู้เรื่องของเด็ก ไฟที่เด็กก่อขึ้นเพื่อประโยชน์เฉพาะตัว จึงลุกลามไปไหม้ทั้งครู ผู้ปกครอง ทางโรงเรียนและพ่อแม่ของเด็กทางบ้าน ให้กลายเป็นเพลิงทั้งกองไปด้วยกัน ทั้งนี้เป็นเรื่องหนักใจแก่พ่อแม่ไม่น้อยเลย เพราะฉะนั้น ถ้าเป็นลูกชายประเภทที่กล่าวนี้เรียกว่า ชายปรามาส พ่อแม่ต้องทุกข์แล้วทุกข์เล่า สั่งสอนแล้วอบรมเล่า ไม่มีเวลาปิดปากสนิทลงได้เลย ต้องลูบต้องคลำอยู่เช่นนั้น ไม่เป็นอันกินอยู่หลับนอนให้สนิทได้

ถ้าเป็นสามีก็คือสามีที่ไม่น่าไว้ใจ กลัวจะไปคบชู้สู่แฟนในสถานที่ต่าง ๆ เวลาลับหูลับตาลูกเมีย เที่ยวพ่วงผู้หญิงตามตรอกตามซอก แล้วนำไฟปรมาณูมาเผาผลาญลูกเมียและครอบครัว เพราะตามธรรมดาผู้ชายชอบเป็นนักเที่ยว นักเกี้ยวผู้หญิง และนักฉวยโอกาส ผู้หญิงคนใดใจลอยพลอยเชื่อง่าย มักจะถูกต้มจากฝ่ายชายเสมอ ผู้ชายที่ไม่ค่อยจะเห็นคู่ครองเป็นของสำคัญ โดยมากมันเป็นคนเสียหายในทางกามารมณ์ เบื้องต้นก็เห็นเหยื่อ (หญิง) ที่ผ่านเข้ามาอย่างลอย ๆ นั้นว่าเป็นอาหารว่าง แต่ไม่ได้คำนึงถึงปลาที่ติดเบ็ดจนถึงตายเพราะเหยื่อล่อ ปล่อยเลยตามเลยจึงต้องเสียคน

ผู้มีครอบครัวเป็นหลักฐานประพฤติให้หนักไปทางอารมณ์ จึงเป็นความเสื่อมเสียแก่ตนและครอบครัว หญิงผู้มีสามีประเภทชอบแสวงหาอาหารว่างเป็นนิสัย จึงเป็นที่หนักใจยิ่งกว่าภูเขาทั้งลูก กินอยู่หลับนอนไม่เป็นสุข ฉะนั้นสามีประเภทอาหารว่างนี้ จึงควรให้นามว่าสามีปรามาสของภรรยา เพราะต้องรับประทานข้าวกับน้ำตา เนื่องจากความประพฤติระแวงจากสามีเสมอ ปล่อยอารมณ์ให้สบายใจสักนิดไม่ได้เลย

ถ้าเป็นภรรยาก็เป็นภรรยาที่ไม่น่าไว้ใจของสามีเช่นเดียวกัน เป็นคนผลาญทรัพย์กลับใจ มีนิสัยเหมือนวานร (ลิง) ทั้งเป็นคู่รัก ทั้งเป็นคู่เวร ชอบเที่ยวแสวงหาสิ่งแปลก ๆ เป็นอาหารในเวลาวิกาลแบบนกค้างคาว กลับมาถึงบ้านก็ทำการเคี่ยวเข็ญสามี ทำท่าตี

โพยตีพายหาโทษร้ายป้ายสีสามี เพื่อหาอุบายหนีจากสามีไปตามชู้ กิจการงานซึ่งเป็นหน้าที่ของแม่บ้านในครอบครัวจะจัดทำไม่นำพา สอดหูส่ายตามองไปมองมา ล้วนแต่เป็นเรื่องมารยามองทางหาแฟน หนักเข้าก็นำเงินไปมอบให้ชายชู้ จ้างคนมาฆ่าสามีของตัวเพื่อครองรักกับเขา ถ้าเป็นหญิงประเภทนี้ก็ควรให้นามว่าภรรยาปรามาส เพราะก่อกรรมทำเข็ญให้สามีได้รับความทุกข์ทรมานและปวดร้าวในหัวใจไม่มีวันสร่าง ทั้งเป็นการเสี่ยงภัยต่อชีวิตอันอาจเกิดขึ้นจากภรรยาเพชฌฆาตผู้คอยสังหารอยู่ตลอดเวลาที่ได้โอกาส

ถ้าเป็นสมบัติ มีรถราเป็นต้น ก็เป็นที่ไม่น่าไว้ใจ จะขับขี่ไปทางไหนก็กลัวอันตรายต้องเข้าโรงซ่อมบ่อย ๆ ไม่เช่นนั้นก็จะพาเจ้าของไปคว่ำจมดินที่ไหนไม่แน่ทั้งนั้น ต้องตรวจดูเครื่องทุกเวลาก่อนจะขับขี่ไปไหนมาไหน ลักษณะที่กล่าวมาทั้งนี้เข้าในข่ายของคำว่าปรามาส คือการลูบคลำทั้งนั้น

ถ้าเป็นศีลก็เป็นศีลประเภทล้มลุก คนผู้รักษาศีลก็เป็นบุคคลล้มลุก เดี๋ยวก็ทำศีลให้ขาด เดี๋ยวก็ไปรับศีลใหม่ รับแล้วรับเล่า ขาดแล้วขาดเล่า จนตัวเองก็ไม่แน่ใจว่าตนมีศีลหรือเปล่า ทั้ง ๆ ที่รับศีลแล้วรับศีลเล่าอยู่นั่นเอง ทั้งนี้หมายถึงศีลของสามัญชนทั่ว ๆ ไปเพราะรับแล้ววันนี้คราวนี้ แต่วันหน้าคราวหน้าต้องรับอีก เหล่านี้เรียกว่า สีลัพพตปรามาส เพราะลูบคลำศีลเหมือนลูบคลำบาดแผล

พระอริยบุคคลชั้นพระโสดาบันแม้จะเป็นฆราวาส ก็เป็นผู้แน่วแน่ในศีลที่ตนรักษาอยู่ ไม่รับศีลแล้วรับศีลเล่าเหมือนสามัญชน เพราะท่านเชื่อเจตนาของตนและรักษาศีลด้วยความระมัดระวัง ไม่ยอมให้ศีลขาดหรือด่างพร้อยด้วยเจตนาล่วงเกิน แม้จะเป็นผู้นำหน้าของหมู่ชน ก็เพียงรับเป็นจารีตของผู้เป็นหัวหน้าเท่านั้น แต่เจตนาจะรับเพราะเข้าใจว่าตนเป็นผู้มีศีลขาดหรือด่างพร้อยนั้น ไม่มีในพระโสดาบันบุคคลเลย

พระสกิทาคา ท่านว่าทำราคะ โทสะ โมหะให้เบาลง นี่ทางด้านปฏิบัติไม่มีข้อข้องใจ จึงขอยุติไว้เพียงนี้

พระอนาคามีละสังโยชน์ได้ ๕ คือ ๓ กับที่ผ่านมาแล้วและละเพิ่มได้อีก ๒ ข้อ คือ กามราคะ ความยินดีในประเพณีของโลก และปฏิฆะความหงุดหงิดใจ ส่วนกามราคะนั้นอยู่ในวงของรูปกาย ตามความเห็นของธรรมะป่าว่า สักกายทิฏฐิ ๒๐ นั่นแลเป็นบ่อของกามราคะแท้ ควรเป็นภาระของพระอนาคามีเป็นผู้ละได้โดยเด็ดขาด เพราะผู้จะก้าวขึ้นสู่ภูมิอนาคามีโดยสมบูรณ์ จำต้องพิจารณาขันธ์ห้าโดยความรอบคอบด้วยปัญญา แล้วผ่านไปด้วยความหมดเยื่อใย คือสามารถพิจารณาส่วนแห่งร่างกายทุกส่วน เห็นด้วยความเป็น

ปฏิกูลด้วย โดยความเป็นไตรลักษณ์ด้วย ประจักษ์กับใจ จนทราบชัดว่าทุกส่วนในร่างกายสะท้อนนี้มีความปฏิกูลเต็มไปหมด

ความปฏิกูลของร่างกายที่ปรากฏเป็นภาพอยู่ภายนอก กลับย้อนเข้ามาสู่วงของจิตภายในโดยเฉพาะ และทราบชัดว่าความเป็นสุภะทั้งนี้ เป็นเรื่องของจิตออกไปวาดภาพขึ้นมา แล้วเกิดความกำหนัดยินดีก็ดี ความเป็นอสุภะที่จิตออกไปวาดภาพขึ้น แล้วเกิดความเบื่อหน่ายและอิดหนาระอาใจต่อความเป็นอยู่ของร่างกายทุกส่วนก็ดี ในภาพทั้งสองนี้จะรวมเข้าสู่จิตดวงเดียว คือมิได้ปรากฏออกภายนอกดังที่เคยเป็นมา จิตได้เห็นโทษแห่งภาพภายนอกที่ตนวาดขึ้นอย่างเต็มใจ พร้อมทั้งการปล่อยวางจากสุภะและอสุภะภายนอก ที่เกี่ยวโยงกับส่วนร่างกายที่ตนเคยพิจารณา ถอนอุปาทานความถือกายออกได้โดยสิ้นเชิง เรื่องของกามราคะซึ่งเกี่ยวกับกายก็ยุติลงได้ ในขณะที่ถอนจิตถอนอุปาทานจากกาย โดยผ่านออกระหว่างสุภะและอสุภะต่อกัน หมดความเยื่อใยในสุภะและอสุภะทั้งสองประเภท

ปฏิฆะ ความหงุดหงิดของใจ ข้อนี้ทางด้านปฏิบัติไม่มีแปลกต่างและข้องใจ จึงขอยุติไว้เพียงเท่านี้

อันดับสี่คือ อรหัตภูมิ ท่านว่าละสังโยชน์ได้ ๑๐ คือสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ที่กล่าวผ่านมาแล้ว กับสังโยชน์เบื้องบนอีก ๕ คือรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา

รูปราคะ ความกำหนัดยินดีในรูป ไม่ได้หมายถึงรูปหญิง รูปชาย และรูปพัสดุสิ่งของต่าง ๆ ซึ่งเป็นของภายนอกและเป็นส่วนหยาบ ๆ แต่หมายถึงนิมิตที่ปรากฏกับจิตอยู่ภายในโดยเฉพาะ คือภาพที่ได้จากภายนอกตามที่กล่าวผ่านมา ซึ่งย้อนกลับเข้ามาอยู่ในวงของจิตโดยเฉพาะ ผู้พิจารณาจำต้องถือนิมิตนี้เป็นอารมณ์ของจิต หรือเป็นเครื่องเพ่งเล็งของจิต จะว่าจิตยินดีหรือติดรูปฌานก็ถูก เพราะจิตชั้นนี้ต้องทำการฝึกซ้อมความเข้าใจเพื่อความชำนาญอยู่กับนิมิตภายใน โดยไม่เกี่ยวกับกายอีกเลย จนเกิดความชำนิชำนาญในการปรุงและทำลายภาพภายในจิต ให้มีการปรากฏขึ้นและดับไปแห่งภาพได้อย่างรวดเร็ว

แต่การเกิด-ดับของภาพทั้งนี้เป็นการเกิด-ดับอยู่จำเพาะใจ มิได้เกิด-ดับอยู่ภายนอกเหมือนแต่ก่อน ซึ่งจิตกำลังเกี่ยวข้องอยู่กับกายเลย แม้ความเกิดดับของภาพภายในเมื่อถูกสติปัญญาจดจ้องเพ่งเล็งอยู่ไม่หยุด ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงตัวเองไปโดยลำดับความเกิด-ดับของภาพชนิดนี้ นับวันและเวลาเร็วเข้าทุกทีจนปรากฏเหมือนฟ้าแลบแล้วดับไป ผลสุดท้ายก็หมดไป ไม่มีนิมิตเหลืออยู่ภายในใจเลย พร้อมทั้งความรู้เท่าทันว่า

ภาพนี้ก็มีความสลายไปเช่นเดียวกับสภาวธรรมอื่น ๆ จากนั้นก็เป็นสุญญากาศว่างเปล่าไม่มีนิมิตภายในจิต แม้ร่างกายจะทรงตัวอยู่ แต่ในความรู้สึกนั้นปรากฏเป็นความว่างเปล่าไปหมด ไม่มีภาพใด ๆ เหลืออยู่ภายในจิตเลย

อรูปราคะ คือความยินดีในสุขเวทนาหรือรูปฌาน ข้อนี้ทางด้านปฏิบัติไม่มีข้อข้องใจ จึงขอยุติไว้

มานะ ความถือ แยกออกเป็นมานะ ๙ คือความสำคัญใจ ๙ อย่าง เช่นตัวมีภูมิธรรมต่ำกว่าเขา สำคัญว่าต่ำกว่าเขาบ้าง เสมอเขาบ้าง ยิ่งกว่าเขาบ้าง ตนมีภูมิธรรมเสมอเขา สำคัญว่าต่ำกว่าเขาบ้าง เสมอเขาบ้าง ยิ่งกว่าเขาบ้าง และตนมีภูมิธรรมยิ่งกว่าเขา แต่สำคัญว่าต่ำกว่าเขาบ้าง เสมอเขาบ้าง ยิ่งกว่าเขาบ้าง ความสำคัญทั้งนี้เป็นการผิดทั้งนั้น ถ้าพูดตามธรรมชั้นสูง เพราะความสำคัญเป็นเรื่องของกิเลส จึงควรแก้ไขจนไม่มีอะไรมาแสดงความสำคัญภายในใจ จะชื่อว่าเป็นใจที่บริสุทธิ์เพราะหมดความคะนองส่วนละเอียด

อุทธัจจะ คือความฟุ้งของใจ นี้ไม่ได้หมายถึงความฟุ้งซ่านแบบสามัญชนทั่ว ๆ ไป แต่เป็นกิริยาแห่งความขยันหมั่นเพียรและเพลิดเพลินของพระอริยเจ้าชั้นนี้ ท่านทำการขุดค้นหาต้นตอของวัฏฏะด้วยสติปัญญาอันแหลมคมของท่านต่างหาก แต่การทำทั้งนี้รู้สึกจะมุ่งสำเร็จให้ทันกับความหวังของใจที่มีกำลังกล้าต่อแดนพ้นทุกข์ จึงไม่ค่อยคำนึงถึงมัชฌิมา คือความพอดี ได้แก่การพักผ่อนจิตให้เข้าสู่ความสงบสุขคือสมาธิ เพราะปัญญาชั้นนี้คิดไปเท่าไรก็ยิ่งเห็นทางถอดถอนกิเลสอาสวะโดยลำดับ ซึ่งเป็นโอกาสให้ผู้พิจารณามีความเพลินต่องานของตน จนลืมพักจิตในความสงบคือสมาธิ เพื่อเป็นกำลังทางด้านปัญญาต่อไป เพราะเห็นว่าการพักจิตในสมาธิก็ดี การพักหลับนอนก็ดี เป็นการเนิ่นช้าต่อทางดำเนิน ฉะนั้น จิตจึงมีความเร่งรีบและเพลิดเพลินต่อการพิจารณาจนเลยเถิด ซึ่งเป็นทางผิดได้อีกทางหนึ่ง ที่ท่านให้นามว่า สังโยชน์ คือเครื่องผูกมัดใจ

อวิชชา ถ้าหมายถึงอวิชชาทั่ว ๆ ไปในสามัญชนและสามัญสัตว์ ก็ขอแปลแบบพระป่าว่ารู้แกมโง่ ฉลาดแกมโกง ทั้งรู้ทั้งหลง จับเอาตัวจริงไม่ได้ เรียกว่าอวิชชาชั้นหยาบ ส่วนอวิชชาชั้นละเอียดที่ท่านกล่าวไว้ในสังโยชน์เบื้องบนนั้น ตามความรู้สึกของธรรมะป่าว่า คือความหลงจิตดวงเดียวเท่านั้น เพราะสิ่งอื่น ๆ สามารถรู้เท่าและปล่อยวางได้ แต่กลับมาหลงตัวเอง ท่านจึงให้นามว่า ‘‘อวิชชา’’ แปลว่ารู้ไม่รอบ รู้ไม่ชัดเจน ยังมีเงาปิดบังตัวเองไว้ ต่อเมื่อสติปัญญาเพียงพอเพราะอาศัยการขุดค้นไตร่ตรองเสมอ นั่นแลจิตจึงจะรู้ขึ้นมาว่า อวิชชาคือความหลงตัวเองเท่านั้น พอปัญญาได้หยั่งทราบ อวิชชาก็ดับลงในขณะเดียว ไม่มีอวิชชาตัวไหนจะยังเหลืออยู่ในจิตอีกเลย

คำว่าอุทธัจจะ คือความฟุ้งในการพิจารณาก็ดี มานะความถือจิตก็ดี ย่อมหมดปัญหาลงในขณะเดียวกันกับขณะอวิชชาดับไป เพราะหมดต้นเหตุที่จะทำให้เพลิดเพลินและถือมั่นโดยประการทั้งปวงแล้ว เรื่องทั้งหมดก็มีอวิชชา คือสิ่งที่แปลกประหลาดอันเดียวเท่านั้นเป็นต้นเหตุสำคัญในไตรภพ เพราะเป็นสิ่งน่ารู้ และน่าหลงเคลือบแฝงอยู่ในตัวของมันอย่างพร้อมมูล ผู้ปฏิบัติถ้าไม่สันทัดทางด้านปัญญาจริง ๆ จะหาทางออกจากอวิชชาได้โดยยาก เพราะอวิชชาทั่ว ๆ ไปกับตัวอวิชชาจริง ๆ รู้สึกผิดแปลกกันมาก อวิชชาทั่ว ๆ ไปได้แก่ธรรมชาติที่รวมความหลงทั้งภายนอกและภายในเป็นตัวกิเลสไว้ด้วยกัน เช่นเดียวกับไม้ทั้งต้น ซึ่งรวมสิ่งต่าง ๆ ของมันไว้ ส่วนอวิชชาจริง ๆ ได้แก่ธรรมชาติที่ถูกตัดต้นโค่นรากจากความเพียรมาเป็นลำดับ จนหายพยศจากสิ่งต่าง ๆ เข้ามาเป็นระยะ ๆ สุดท้ายก็มารวมลงที่จิตแห่งเดียว

จุดนี้แลเป็นจุดตัวจริงของอวิชชาแท้ แต่ขณะนี้อวิชชาไม่มีสมุนเป็นบริวารเหมือนสมัยที่กำลังเรืองอำนาจ ตัวอวิชชาแท้นี้เป็นที่เก็บรวมสิ่งต่าง ๆ ที่แปลกประหลาดซ่อนไว้กับตัวของมันหลายอย่าง ซึ่งเราไม่เคยคาดหมายไว้ก่อนเลย เช่นเดียวกับยาพิษที่แทรกอยู่กับวัตถุชิ้นเล็ก ๆ เป็นเครื่องล่อสัตว์ให้ตายฉะนั้น สิ่งแทรกซึมอยู่กับตัวอวิชชาแท้นั้นที่พอจะนำมาอธิบายให้ท่านผู้ฟังได้ก็เพียงเล็กน้อย เพราะไม่สามารถจะนำมาเทียบกับสมมุติให้เหมือนตัวจริงของสิ่งเหล่านั้นได้สมความต้องการ สิ่งแทรกซึมนั้นคือความผ่องใสเด่นดวง ประหนึ่งเป็นสิ่งสำเร็จรูปโดยสมบูรณ์แล้ว หนึ่ง ความสุขเพราะอำนาจความผ่องใสครองตัวอยู่ เป็นความสุขที่แปลกประหลาดมาก ประหนึ่งเป็นความสุขที่พ้นจากแดนสมมุติทั้งปวง หนึ่ง ความองอาจภายในตัวเอง ประหนึ่งจะไม่มีสิ่งอาจเอื้อมเข้าไปเกี่ยวข้องได้ หนึ่ง ความติดใจและสงวนธรรมชาตินั้นประหนึ่งทองคำธรรมชาติ หนึ่ง

สิ่งเหล่านี้แลเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินเพื่อสันติธรรมอันแท้จริง โดยเจ้าตัวไม่รู้สึกในเวลานั้น ต่อเมื่อได้ผ่านอุปสรรคเหล่านี้ไปแล้ว จึงจะทราบความผิดถูกของตน เมื่อย้อนกลับคืนมาพิจารณาข้างหลังที่เคยดำเนินมา ก็ทราบได้ชัดว่าเราดำเนินมาถึงที่นั้น คดโค้งไปหรือผิดเพี้ยนไป ระยะนั้นเราติดความสงบ คือติดสมาธิมากไป ระยะนั้นเราพิจารณาทางด้านปัญญามากไป ไม่สม่ำเสมอทั้งด้านสมาธิและด้านปัญญา ความเพียรจึงช้าไปในระยะนั้น ๆ ย่อมทราบย้อนหลังโดยตลอด สิ่งที่จะให้เกิด-ตายต่อไปอีกคืออะไร ย่อมทราบชัดจากขณะอวิชชาดับไปแล้ว จากนั้นเป็นผู้หมดกังวลทั้งอดีตที่เคยเป็นมาของตน ทั้งอนาคตที่จะพาให้เป็นไปข้างหน้า เพราะปัจจุบันจิตขาดจากการติดต่อกับเรื่องทั้งหลายโดยประการทั้งปวงแล้ว

ธรรมทั้งนี้ได้อธิบายตามปริยัติบ้าง ตามความเห็นของธรรมะป่าบ้าง เมื่อผิดบ้างถูกบ้างก็ขออภัยจากท่านผู้ฟังผู้อ่านทุกท่านด้วย เพราะแสดงไปตามความเข้าใจแบบป่า ๆ ที่ได้ปฏิบัติมา และพร้อมที่จะรับฟังเหตุผล ผิดถูกและติชมจากท่านผู้มีเมตตาเสมอ

วิธีปฏิบัติเพื่อความสุขความเจริญเป็นขั้น ๆ และประจักษ์ใจ คือการอบรมภาวนาคุณงามความดีอื่น ๆ ย่อมเป็นเครื่องอุดหนุนกันไป ขึ้นชื่อว่าความดีแล้วต้องเป็นเครื่องหนุนกันไปทั้งนั้น เช่นเดียวกับพริก แม้จะเป็นเม็ดเล็ก ๆ หรือเม็ดไม่ค่อยจะเต็มเท่าไรก็ตาม เมื่อนำมาผสมกันตำลงในครกแล้วคดออกมาใส่ถ้วยหรือจาน ขณะรับประทานจะจิ้มลงไปด้านไหนของถ้วยหรือจานนั้น ย่อมมีรสเผ็ดเช่นเดียวกันหมด ไม่ได้นิยมว่าด้านนั้นพริกเต็ม ด้านนี้พริกลีบ

ขึ้นชื่อว่าความดีแล้ว ไม่ว่าจะเกิดจากกุศลกรรมประเภทใดรวมกันแล้วจะกลายเป็นกองบุญอันใหญ่โตเช่นเดียวกัน ดังนั้นโปรดท่านผู้ฟังทุกท่านซึ่งมีความมุ่งหวังในธรรมอย่างเต็มใจ นำไปปฏิบัติดัดแปลงตัวเองตามฐานะให้ถูกเข็มทิศทางเดินของธรรมในขณะที่มีชีวิตอยู่ แม้ถึงคราวจำเป็นซึ่งทุกคนจำต้องเผชิญ จิตจะมีหลักยึดไม่รวนเรไปในทางผิด จะก้าวไปตามทางผิด นิยยานิกธรรมนำตนให้ถึงสุขในคติภพนั้น ๆ ขึ้นชื่อว่าความสุขความเจริญที่เรารำพึงรำพันถึงอยู่ทุกขณะจิตนั้น จะกลายมาเป็นสมบัติเครื่องครองของใจในภพของตน ๆ โดยไม่ต้องสงสัย

ในอวสานแห่งธรรม จึงขออาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัยตามคุ้มครองรักษาท่านทั้งหลาย ให้มีแต่ความสุขกายสบายใจ นึกสิ่งใดจงสมหวังดังความปรารถนาทุกประการเทอญฯ

<<สารบัญ

เทศน์อบรมฆราวาส ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๐๗

อริยสัจนอก อริยสัจใน

สิ่งที่แก้ตัวไม่ได้ในปัจจุบันได้แก่การเกิด คือการเกิดมาแล้วจะเป็นสัตว์หรือเป็นมนุษย์ย่อมแก้ไขไม่ได้ในชาติหนึ่ง ๆ เหมือนสอบไล่ชั้นนั้น ๆ เมื่อสอบตกในขณะนั้นแล้วจะขอสอบแก้ตัวใหม่ย่อมไม่ได้ ต้องเรียนต่อไปอีกจนมีภูมิความรู้ควรจะสอบและโอกาสอำนวยแล้วจึงจะสอบได้อีก ถ้าสอบได้ก็เลื่อนชั้นขึ้นไป เราเกิดมาเป็นมนุษย์และสัตว์ จะถูกหรือผิดก็เกิดมาแล้ว เป็นสัตว์ประเภทใดก็เป็นเต็มที่ เป็นคนชั้นไหนก็เป็นคนเต็มที่ ถ้าขาดตกบกพร่องอวัยวะส่วนใดขาดเต็มที่ จะแก้ไขรูปร่างและส่วนบกพร่องของอวัยวะให้สมบูรณ์ก็แก้ไขไม่ได้ ถ้าเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยอวัยวะก็เป็นเต็มที่ สิ่งเหล่านี้ถ้าส่วนใดบกพร่องย่อมแก้ไขลำบาก

ไม่เหมือนเครื่องอะไหล่ของเครื่องจักรเครื่องยนต์ ซึ่งมีขนาดพอหาซื้อได้ในห้างร้านต่าง ๆ เพราะสิ่งเหล่านี้มีไว้เป็นสินค้าทั่ว ๆ ไป ไม่เหมือนอวัยวะของคนและสัตว์ซึ่งเป็นอวัยวะที่จำเป็นและเป็นสิ่งจำเพาะ แม้จะมีสำรองอยู่บ้างก็เป็นสิ่งปลอมแปลง ไม่เหมือนธรรมชาติดั้งเดิมแท้ และใช้ก็ไม่ดีและมั่นคงเหมือนอวัยวะเดิม เพราะฉะนั้นท่านจึงไม่ให้ประมาทในคุณค่าแห่งการเกิดของตน กำเนิดที่ต่ำเช่นสัตว์มีมากเหลือประมาณ ไปที่ไหนเจอแต่สัตว์ ในน้ำก็มี บนบกก็มี บนต้นไม้ ชายเขา ใต้ดิน บนอากาศมีเกลื่อนไปหมด เพราะกำเนิดต่ำ สัตว์เกิดได้ง่าย แต่มนุษย์เราเกิดยากกว่าสัตว์ ฉะนั้นความเป็นมนุษย์จึงเป็นลาภอันสูงสุดในชาตินี้

คำว่ามนุษย์สมบัติจึงหมายเอา อวัยวะที่สมบูรณ์ประจำชาติของมนุษย์ ไม่บกพร่องส่วนต่าง ๆ ของร่างกายและวิกลจริต ส่วนสมบัติตามมาทีหลังนั้นเป็นส่วนหนึ่งต่างหากจากมนุษย์สมบัติอันแท้จริง ไม่เป็นของจำเป็นยิ่งกว่าความมีอวัยวะอันสมบูรณ์ สมบัติเงินทองเป็นต้น แม้แต่คนตาบอดหูหนวกเขายังพอมีได้ แต่อวัยวะสมบัตินี้เป็นสมบัติก้นถุงแท้ คือเป็นทุนที่จะให้บำเพ็ญประโยชน์ในทางโลกและทางธรรมได้ตามความปรารถนา ทั้งเป็นเครื่องมืออันดีเยี่ยมในการสร้างโลกและสร้างธรรม เพื่อสวรรค์สมบัติและนิพพานสมบัติ เพราะเป็นศูนย์กลางแห่งภพชาติทั้งมวล สามารถสร้างตัวให้ดีเด่นได้ทั้งทางโลกทางธรรม

ผู้ทำตัวให้ต่ำลงไป จนเป็นที่ดูถูกเหยียดหยามของเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน เนื่องจากการดัดแปลงตัวเองไปในทางผิด โดยมีความคิดผิดเป็นเจ้าเรือน ผู้จะทำตัวให้ดีและเด่นขึ้นเป็นลำดับ จำต้องดัดแปลงตัวเองให้ถูกทาง ผลย่อมเป็นความสุขความเจริญคืบหน้าตามลำดับแห่งเหตุที่ทำไว้ดีแล้ว ไม่ว่าวันนี้ วันหน้า ชาตินี้ ชาติหน้า ความสุข ความเจริญต้องอาศัยผลที่เราทำจากคนคนเดียวนี้แล เป็นเครื่องตามสนองในภพนั้น ๆ ด้วยเหตุนี้ความเป็นมนุษย์จึงอยู่ในความนิยมของโลก ว่าเป็นภพชาติที่สูงและเป็นที่รวมแห่งความดีทั้งปวงไว้ด้วย เช่น พระศาสนา เครื่องหล่อหลอมมนุษย์ให้เป็นคนดีก็รวมอยู่ที่นี่

แม้พระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาที่เยี่ยมด้วยเหตุผลก็มีอยู่กับมนุษย์เรา พระพุทธเจ้าก็มาตรัสรู้ในแดนแห่งมนุษย์เรานี้ พระสาวกเกิดเป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์แล้ว จึงสามารถปฏิบัติธรรมจนได้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้า ฉะนั้นความเป็นมนุษย์จึงเป็นผู้มีภาชนะอันดีสำหรับรับรอง ทั้งกองสมบัติเงินทองของมีค่าในโลก ทั้งโลกุตรภูมิสมบัติ จึงควรภาคภูมิใจในบุญวาสนาของตนที่พบพระพุทธศาสนา อันเป็นศาสนาที่บริสุทธิ์ทั้งเหตุทั้งผล การกล่าวทั้งนี้มิได้ตำหนิศาสนาใด ๆ ว่าไม่ดี เพราะศาสนาใดก็ดีด้วยกัน เนื่องจากไม่ได้สอนคนให้ชั่ว แต่ความดีนั้นมีสูงต่ำต่างกัน คุณภาพของศาสนาจึงต่างกัน พระพุทธศาสนานี้สามารถสอนคนให้เป็นคนดีเยี่ยมได้ ทั้งความประพฤติและความรู้ความเห็นภายในใจ จนกลายเป็นใจวิเศษและอัศจรรย์เหนือใจสามัญธรรมดา เพราะการอบรมจากธรรมของจริงอย่างประเสริฐคือพระพุทธศาสนา

เวลานี้เรากำลังอยู่ในมัชฌิมา คือศูนย์กลางของโลก สัตว์ดิรัจฉานก็ไม่ได้ไปเกิด นรกคือแดนหาความสุขกายสบายใจไม่ได้ก็ไม่เคยประสบ กำเนิดเปรตผีได้ยินแต่ชื่อ แต่ไม่ได้เป็นสัตว์ประเภทนั้น คือเราเป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ ฉะนั้นจึงควรเห็นคุณค่าในตัวเราและชีวิต จิตซึ่งครองตัวอยู่ขณะนี้ พยายามอบรมดัดแปลงวิถีทางเดินของชีวิตและจิตใจให้เป็นไปด้วยความสม่ำเสมอและราบรื่น ทั้งทางโลกและทางธรรม จะมีความสุขกายสุขใจ อยู่ในโลกนี้ก็เห็นประจักษ์ใจ ถ้ามีธรรมเครื่องดัดแปลงให้ถูกทาง จะไปโลกหน้าก็คือใจดวงกำลังดัดแปลงอยู่ ณ บัดนี้ จะเป็นผู้พาไป ไม่มีสิ่งใดจะไปโลกหน้าได้ นอกจากจิตดวงเดียวซึ่งเป็นของละเอียดยิ่งนี้เท่านั้น

เราทุกท่านต่างก็เป็นนายช่างผู้ฝึกฝนอบรมตน อย่างไรจะเป็นที่มั่นใจ โปรดกระทำลงไปจนสุดความสามารถในขณะมีชีวิตอยู่ ถ้าชีวิตหาไม่แล้วจะสุดวิสัย เพราะร่างกายแตกสลาย ต้องหมดทางเดินทันทีที่ชีวิตสิ้นสุดลง การบำเพ็ญความดีทุก

ประเภทเป็นต้นว่า เคยบำเพ็ญทาน รักษาศีล และเจริญภาวนาก็ทำต่อไปอีกไม่ได้ ทำให้ขาดไปเสียทุกอย่าง เราจึงไม่ควรเห็นสิ่งใดว่าเป็นของมีคุณค่ายิ่งกว่าใจซึ่งกำลังรับผิดชอบในสมบัติทุกสิ่งอยู่เวลานี้ แม้เราจะเสาะแสวงหาสิ่งใดมาเพื่อบำบัดร่างกายและจิตใจให้มีความสุขเท่าที่ควรจะเป็นได้ แต่เราอย่าลืมตัวถึงกับได้ผิดพลาดไปกับสิ่งนั้น ๆ จนถอนตัวไม่ขึ้น เพราะอำนาจความอยากเป็นเจ้าของเรือนใจ ถ้าได้รับการอบรมอยู่เสมอ อย่างไรก็ไม่ตกต่ำและถอยหลังมาสู่ความทุกข์และความต่ำทรามต่าง ๆ ที่ไม่พึงปรารถนา จะก้าวไปทีละเล็กละน้อย และก้าวไปเสมอจนถึงจุดประสงค์จนได้

ผู้มีความเจริญรุ่งเรืองทั้งทรัพย์ภายนอกและทรัพย์ภายใน คือคุณสมบัติของใจท่านเจริญรุ่งเรืองได้เพราะการฝึกฝนดัดแปลง อย่าเข้าใจว่าเป็นไปจากเหตุอื่นใดทั้งสิ้น เพราะกาย วาจา ใจ เป็นสิ่งอบรมดัดแปลงได้ด้วยกัน ไม่เช่นนั้นจะหาคนดีคนฉลาดไม่ได้ในโลกมนุษย์เรา และจะไม่ผิดอะไรกับสัตว์ที่มิได้ฝึกหัดดัดแปลงเลย สิ่งที่จะทำให้คนดีคนชั่วได้จึงขึ้นอยู่กับการฝึกหัดดัดแปลงตัวเองตามใจชอบ ผลก็กลายเป็นคนดีคนชั่ว และสุข ทุกข์ขึ้นมาเป็นเงาตามตัว ฉะนั้นการไม่ปล่อยตัว คือให้อยู่ในกรอบของการสังเกตสอดรู้ของตัวเสมอนั่นแล เป็นทางเจริญก้าวหน้า ผู้ชอบความเจริญก้าวหน้าจงเป็นผู้สงวนตน

อนึ่ง ธรรมเครื่องขัดเกลามนุษย์และสัตว์ให้เป็นคนดีและสัตว์ดีตามฐานะของตนนั้น มีอยู่กับทุกคน ไม่ว่านักบวชและฆราวาสหญิงชาย ขึ้นอยู่กับความขยันหมั่นเพียร ความอดทน ความดี ความชั่วขึ้นอยู่กับตัวผู้ชอบทำ ทำที่ไหนก็ได้ ไม่นิยมว่าในบ้าน นอกบ้าน ในวัด นอกวัด ในน้ำ บนบก เพราะต้นเหตุความดีและชั่ว มันอยู่กับตัวของผู้ทำ ไม่ได้อยู่ที่อื่นใดทั้งนั้น ดังนั้น คำว่า **ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารึ** ธรรมย่อมรักษาผู้ปฏิบัติธรรมก็ดี **น ทุคฺคตึ คจฺฉติ ธมฺมจารี** ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมไม่ตกไปในที่ชั่วก็ดี ธรรมทั้งสองบทนี้จึงไม่ต้องมีต้นมีปลาย คือยังคงเส้นคงวาอยู่ตลอดกาล

ท่านที่เป็นนักบวชทุกท่าน โปรดทำความสำคัญในเพศและหน้าที่ของตน เพราะคำว่า นักบวช เป็นผู้ปล่อยภาระความยุ่งเหยิงทางการงานที่ฆราวาสจัดทำทุกประเภท เป็นผู้มีภาระน้อย และปล่อยความกังวลในสิ่งทั้งปวง ทุกข์ก็ขอให้ทุกข์แบบลูกของพระพุทธเจ้า สุขก็ขอให้สุขตามแบบของพระพุทธเจ้า หน้าที่การงานที่ชอบตามเพศของพระโปรดเห็นเป็นสิ่งที่มีคุณค่าประจำตน อย่าเห็นสิ่งใดว่าเป็นของมีคุณค่ายิ่งไปกว่าเรื่องของพระ ถ้าเห็นสิ่งอื่นเป็นของมีค่ายิ่งกว่าเรื่องของพระแล้ว พระของเราก็เริ่มจะด้อยลงไป ข้อวัตรปฏิบัติของพระ การรักษาศีลของพระ การปฏิบัติธรรมของพระ ความ

พากเพียรประจำหน้าที่และเพศของพระจะด้อยลงไปตาม ๆ กัน เพราะสิ่งอื่น ๆ มีคุณค่ามากกว่าคำว่าพระซึ่งมีประจำเพศของตน

ทุกข์จะแสนทุกข์แสนลำบากขนาดไหน ก็ขอให้ทุกข์ลำบากเยี่ยงลูกพระตถาคตโง่ก็ขอให้โง่อยู่ในกรอบของพระธรรมวินัย ฉลาดก็อย่าให้เลยเส้นทางของหลักพระธรรมวินัยที่ประทานไว้ จะได้นามว่าลูกของพระตถาคตแท้ แม้จะเกิดสุดท้ายภายหลังก็คือลูกพระตถาคตผู้สุดท้องนั่นเอง ไม่ใช่เป็นลูกของผู้อื่นใด เช่นเดียวกับเรามีลูกหลายคน เป็นผู้หญิงก็คือลูกของเรา เป็นผู้ชายก็คือลูกของเรา คนหัวปีก็คือลูกของเรา คนกลางก็คือลูกของเรา คนสุดท้องก็คือลูกของเรา ลูกของพระพุทธเจ้าก็เป็นคนเช่นนั้นเหมือนกัน

คำว่า พระเมตตานั้นมีอยู่ทุกสัตว์ทุกบุคคล ร่องรอยพระเมตตา ได้แก่พระธรรม ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ที่วางไว้เป็นแนวทางหรือเป็นบันได เพื่อให้พุทธบริษัทคือลูกของพระองค์ได้ก้าวเดินไปตามพระโอวาทนั้น ๆ จะไม่ผิดหวัง ทั้งชาตินี้ก็จะมีผลตอบแทน คือมีความสุขความเจริญภายในใจ ทั้งชาติหน้าซึ่งจะสืบต่อไปจากชาตินี้อยู่ทุก ๆ ขณะ คือ เมื่อจิตเคลื่อนย้ายจากร่างกายนี้ออกไปแล้ว ก็จะมีความสุขความเจริญประจำคติภพของตน เมื่อยังไม่ถึงแดนสิ้นทุกข์โดยสิ้นเชิง ทั้งนี้เช่นเดียวกับคนเดินทาง จะก้าวไปข้างหน้าก็จากเท้าอันนี้ จะก้าวไปทางไหนหรือก้าวไปถึงไหนก็จากเท้าอันนี้ ผู้มาจากภพไหน มาจากโลกใด จะไปสู่ภพไหน หรือจะไปอยู่โลกใด ก็คือใจดวงนี้จะเป็นผู้พามาและพาไป ไม่ใช่ใจดวงไหนคนผู้ใดทั้งนั้น

เพราะฉะนั้น การประคองการก้าวไปของตน จึงเป็นหน้าที่และภาระของผู้เดินทาง จำต้องสังเกตด้วยดีว่า ทางไหนถูก ทางไหนผิด มิใช่ว่าทางและเท้าแล้วก็จะเดินไปท่าเดียว โดยไม่คำนึงถึงทางผิดทางถูกและขวากหนาม เพราะคำว่า ทาง ย่อมมีทั้งทางผิด ทางถูกและขวากหนาม ผู้ก้าวเดินโดยไม่คำนึงดังกล่าวจะได้รับความเดือดร้อนเมื่อภายหลัง แต่ผู้สังเกตทั้งทางเดิน สังเกตทั้งการเหยียบย่าง จะถึงจุดหมายปลายทางโดยความสวัสดีและปลอดภัยในระยะทาง

พระโอวาทของพระพุทธเจ้าทุกบททุกบาท ล้วนเป็นทางแห่งสวากขาตธรรม เพราะโอวาทที่ออกจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้านั้น เต็มไปด้วยเหตุผลหาที่แย้งไม่ได้ ทั้งนี้เนื่องจากใจของพระองค์เป็นใจที่เต็มไปด้วยเหตุผล เมื่อเหตุผลเพียงพอแก่การปฏิบัติแล้ว ก็ปรากฏเป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมา ดังนั้นความบริสุทธิ์ของพระองค์จึงเกิดจากหลักเหตุผลที่สมบูรณ์ เมื่อประทานธรรมข้อไหนไว้จึงเป็นธรรมที่ถูกต้อง และให้นามว่า

สวากขาตธรรม และ นิยยานิกธรรม สามารถนำผู้ปฏิบัติตามให้ถึงจุดหมายปลายทางได้โดยสมบูรณ์ คือ **นิพฺพานำ ปรมำ สุขำ** โดยไม่เลือกกาล ตามบทธรรมที่ว่า อกาลิโก ความดี ความชั่วมีอยู่ ผู้ทำดี ทำชั่วมีอยู่ ความสุข ความทุกข์อันเป็นตัวผลจะสูญหายไปไม่ได้

อกาลิโกจึงเป็นธรรมศูนย์กลางอยู่ตลอดเวลา เมื่อธรรมคืออกาลิโกเป็นธรรมยืนตายตัวอยู่เช่นนี้ ผู้ปฏิบัติตามจะได้รับความเดือดร้อนหรือถึงความอับจนนั้นจะเป็นไปไม่ได้ คำว่า **ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารึ** จะเป็นธรรมที่ทรงโลกทรงธรรมอยู่ไม่ได้ ทุก ๆ สิ่งจะอันตรธานหายสูญลงทันที แต่พระธรรมบทนี้เคยรับรองโลกและธรรมมาตลอดอนันตกาลแล้ว ไม่มีสิ่งใดอาจเอื้อมล่วงล้ำหลักธรรมนี้ไปได้ จึงเป็นที่แน่ใจและวางใจสำหรับผู้ดำเนินตามพระธรรม มีหวังผลเป็นเครื่องตอบแทนโดยแน่นอน เช่นเดียวกับผู้รับประทาน มีความอิ่ม สบายกาย หายหิวเป็นเครื่องตอบแทนฉะนั้น

ท่านผู้บำเพ็ญที่อยู่ในศีลและธรรมประเภทใด ก็โปรดได้สงวนรักษาศีลธรรมของตนเช่นเดียวกับเรารักษาชีวิตประจำวันด้วยเครื่องบำรุงต่าง ๆ ฉะนั้น อย่าเห็นแก่ความหลับนอน เห็นแก่ความเกียจคร้าน เห็นแก่ความมักง่ายอ่อนแอ เพราะสิ่งเหล่านี้เคยเป็นอุปสรรคต่อความเจริญมาประจำโลก ถ้าปล่อยช่องให้สิ่งเหล่านี้มีโอกาสแทรกได้ จะกลายมาเป็นศาสดาแทนพระพุทธเจ้า สมบัติภายนอกและภายในที่ควรจะได้จะถึงก็จะสูญหายไปหมด เมื่อขาดสมบัติทั้งสองเป็นเครื่องบำรุง กายกับใจก็เป็นทุกข์เดือดร้อน มีแต่สิ่งที่กล่าวมาเข้ารุมล้อมถ่ายเดียว ผู้นั้นจะหาความเจริญไม่ได้ จะเป็นพระเป็นฆราวาสก็เดือดร้อนหาความสุขไม่ได้เลย

จึงควรทราบว่า ผู้จะสร้างโลกก็ดี สร้างธรรมก็ดี ต้องมีธรรมเป็นเครื่องสนับสนุนอยู่ภายในใจและกิจการที่ทำ ไม่เช่นนั้นจะไม่เป็นไปเพื่อความเรียบร้อยและสวยงาม และไม่เป็นไปเพื่อความร่มเย็นแก่ตนเองและผู้อื่น แม้ผู้มีหน้าที่ปฏิบัติธรรมโดยตรง แต่ธรรมเป็นสมบัติกลาง ไม่เข้าใครออกใคร ผู้ปฏิบัติผิดทางโดยเข้าใจว่าตนปฏิบัติถูกแล้วฝืนทำไป แต่ใจกลายเป็นโลกไปเสีย ทั้ง ๆ ที่เข้าใจว่าตนดำเนินตามธรรม ผลจึงปรากฏเป็นความทุกข์เดือดร้อน แล้วก็มาตำหนิว่า เราปฏิบัติธรรมมาเป็นเวลาเท่านั้น ๆ แต่ไม่เห็นมีผลอันใดเป็นเครื่องตอบแทนขึ้นมาเลย แท้จริงการกระทำของตนผิดพลาดไปจากหลักธรรมโดยเจ้าตัวไม่รู้

ถ้าการกระทำของผู้นั้นได้ดำเนินไปด้วยดี คำว่า มรรค ผล นิพพาน ในครั้งนั้นกับครั้งนี้จะไม่มีอะไรมาเป็นอุปสรรคได้เลย นอกจากตัวเป็นอุปสรรคต่อตัวเสียเองด้วย

การปฏิบัติผิดเท่านั้น เพราะกิเลสและบาปธรรมในสมัยโน้นกับสมัยนี้เป็นประเภทเดียวกัน ความสุขความทุกข์ก็เป็นประเภทเดียวกันทั้งนั้น และมีอยู่ในกายในใจเช่นเดียวกัน แม้ธรรมอันจะนำมาแก้กิเลสและบาปธรรม ก็เป็นธรรมประเภทมัชฌิมาอันเดียวกัน ดังนั้น คำว่ามัชฌิมาจึงเป็นศูนย์กลางอยู่เสมอมา ไม่ได้นิพพานไปตามพระพุทธเจ้า และไม่ได้ชั่วและเรียวแหลมไปตามคำตำหนิติชมของผู้ใดทั้งนั้น

ถ้าธรรมของพระพุทธเจ้า กลายเป็นของเอนเอียงไปตามคำติชมของบุคคลแล้ว จะเป็นธรรมของจริงและทรงตัวอยู่ไม่ได้ ธรรมนี้จะกลายเป็นบ่อย คือ คนใช้ของคนทั่วโลกไปเสีย ใครจะใช้หรือบังคับขู่เข็ญให้ไปไหนหรือให้ทำอะไร ก็จำต้องเป็นไปตาม เพราะธรรมเป็นของเอนเอียง แต่นี่มิได้เป็นเช่นนั้น ธรรมจึงตั้งอยู่ในความเป็นมัชฌิมาเสมอต้นเสมอปลาย ผู้ปฏิบัติให้ถูกทางมัชฌิมาแล้ว ย่อมมีสิทธิจะรู้เหตุผลผิดถูกดีชั่ว ซึ่งมีอยู่ทั้งภายนอกภายในได้โดยลำดับ เหมือนพระพุทธเจ้ามาชี้บอกอยู่ภายในใจ

สิ่งที่ผู้นับถือและปฏิบัติพระพุทธศาสนาไม่ควรมองข้ามไป ทั้งเป็นสิ่งสำคัญยิ่งที่จะเป็นเครื่องรับรองความประจักษ์ศักดิ์สิทธิ์ของพระศาสนานั้นคือ ข้อปฏิบัติให้ตรงตามร่องรอยแห่งธรรมของพระพุทธเจ้า จะไม่มีสิ่งใดมีอำนาจมาแยกหลักเหตุกับผลที่ผู้บำเพ็ญโดยถูกต้องให้เดินไปคนละทางได้เลย เหตุเป็นเช่นใด ผลจำต้องเป็นเช่นนั้นขึ้นมา คือเหตุดี ได้แก่เราทำถูกต้องดี ผลดีจะปรากฏขึ้นมาภายในใจเห็นประจักษ์ สันทิฏฐิโก คนอื่นจะไม่เห็นด้วยก็ตาม ถ้าตนทำถูก ความเย็นอกเย็นใจจะแสดงขึ้นให้รู้เห็นเอง ไม่เช่นนั้นบรรดาสาวกของพระพุทธเจ้าซึ่งบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ในสถานที่ต่าง ๆ จะต้องทูลอาราธนาพระองค์ให้เสด็จตามไปทุกระยะที่สาวกประกอบความเพียร เพื่อจะทรงชี้แจงว่า นั่นผิด นี่ถูก ท่านเองเป็นผู้รู้ถูก ท่านมีสมาธิ มีปัญญา ท่านบรรลุถึงธรรมขั้นนั้น ๆ และท่านรู้แจ้งภายในใจจนถึงขั้นวิมุตติแล้ว แต่ท่านไม่สามารถรู้ด้วยตนเองได้ เพราะท่านไม่มีสันทิฏฐิโก เนื่องจาก สันทิฏฐิโก มีอยู่กับเราตถาคตองค์เดียวเท่านั้น คนอื่นไม่มีสิทธิ์รู้เห็นได้ จะเป็นทำนองนี้

ตามหลักธรรมอันตายตัวแล้ว สันทิฏฐิโก พร้อมอยู่เสมอที่จะแสดงให้ผู้บำเพ็ญรู้เห็นเป็นลำดับ นับแต่ขั้นหยาบจนถึงขั้นละเอียดสุด ขอยกตัวอย่างธรรมขั้นต้น เช่น ผู้ยังไม่เคยศึกษาอบรมจากธรรม ย่อมเป็นผู้ไร้ศรัทธาความเชื่อต่อหลักธรรมแม้จะเป็นความจริง หมดความสนใจในบุญและบาป แต่พอได้รับการศึกษาอบรมตามหลักธรรม ความรู้สึกย่อมเปลี่ยนแปลงไปโดยลำดับ เกิดเป็นผู้มีศรัทธาขึ้นมา อยากทำบุญให้ทาน รักษาศีลภาวนาจนกลายเป็นผู้มีธรรมประจำใจ และกลายเป็นนิสัยติดตัว วันหนึ่ง ๆ

ต้องมีการบำเพ็ญความดีโดยมีทานเป็นประจำ ถ้าไม่ได้ทำความรู้สึกไม่สบายใจ เพียงเท่านี้ผู้นั้นก็ควรจะรู้สึกในตัวเองว่าความรู้สึกของเขาได้เปลี่ยนแปลงไปเท่าไร

ผู้เริ่มฝึกหัดภาวนาเบื้องต้นใจมีความยุ่งเหยิงด้วยเรื่องต่าง ๆ ไม่มีความสงบสบายลงได้ แต่อาศัยการฝึกทรมานครั้งแล้วครั้งเล่า ใจที่เคยวุ่นวายก็ค่อยเปลี่ยนสภาพไปวันละเล็กละน้อยจนลงสู่ความสงบได้ และจิตลงสู่ความสงบได้เป็นลำดับ จนสงบลงถึงฐานของสมาธิได้อย่างแท้จริง นี่สันทิฏฐิโก ยิ่งปรากฏชัดแก่ผู้บำเพ็ญขึ้นเป็นลำดับ โดยที่ผู้หนึ่งผู้ใดที่ไม่รู้ด้วยจะมาโกหกไม่ได้เป็นอันขาด เพียงความสงบในขั้นสมาธิมีเครื่องยืนยันภายในใจของผู้ปฏิบัติอยู่แล้ว ทีนี้กล่าวถึงขั้นปัญญาความแหลมหลักของนักค้นคว้าย่อมจะรู้เห็นสิ่งต่าง ๆ ที่ไม่เคยปรากฏในใจมาเลย ทั้งใกล้ ทั้งไกล ทั้งภายในและภายนอก เพราะหลักความจริงของไตรลักษณ์ในหลักธรรมชาติที่แสดงตัวอยู่ทุกหนทุกแห่งทั่วทั้งไตรโลกธาตุ ประหนึ่งมาตั้งที่ทำงานอยู่บนหัวใจของนักค้นคว้าคนนั้นตลอดเวลา

นอกจากถึงเวลาจะพักผ่อนจิตและพักผ่อนกาย แล้วปิดสวิตซ์ความรู้เพื่อพิจารณาเสียเท่านั้น เรื่องต่าง ๆ จึงจะยุติลง พอเริ่มเปิดสวิตซ์แห่งความรู้เพื่อทำงาน งานที่จะพิจารณาก็หลั่งไหลเข้ามาทั้งทางตา หู จมูก ลิ้น กายและทางใจ ทั้งภายนอกภายใน สวนกันไปผ่านกันมา แต่รวมความแล้วมันเป็นเรื่องเตือนใจไม่ให้ประมาทตน ทั้งนั้น ผู้มีความสนใจต่อการพิจารณาเพื่อหาทางออกจากทุกข์ก็ยิ่งถือเป็นโอกาสอันเหมาะสม ที่จะพยายามตักตวงเอาให้พอกับความต้องการของสติปัญญา ศรัทธา ความเพียร ในเวลาเช่นนั้น

คำว่า **ทุกฺขํ** ก็รู้เห็นทุกข์อย่างถึงใจ ทั้งทุกข์ทางกาย ทั้งทุกข์ทางใจ ทั้งทุกข์ของท่าน ทั้งทุกข์ของเรา ไม่เพียงรู้และจำได้ตามที่ได้ยินได้ฟังมา คำว่า **อนิจฺจํ** ก็รู้เห็นอย่างถึงใจ ทั้งความแปรปรวนทางกาย ทั้งความแปรปรวนทางใจ ทั้งความแปรปรวนของท่าน ทั้งความแปรปรวนของเรา ทั้งความแปรปรวนของสภาวธรรมที่เกี่ยวกับเราและทั่ว ๆ ไป ทั้งการก้าวหน้า ทั้งการถอยกลับในอิริยาบถทั้งสี่ ตลอดอาการของใจเป็นไปกับความแปรปรวนทั้งมวลตลอดกาล หาความคงที่ไม่ได้แม้แต่ชิ้นเดียว คำว่า **อนตฺตา** ก็รู้เห็นอย่างถึงใจว่าเป็นสภาพที่เปล่าจากสัตว์จากบุคคล เปล่าจากความเสกสรรปั้นยอของใคร ๆ ทั้งสิ้น ไม่ได้เป็นไปตามที่สัตว์ปรารถนาและขอร้องใด ๆ ทั้งสิ้น แต่เป็นไปตามลักษณะแห่งความจริงของตนเท่านั้น

พอพูดถึงเรื่อง **ทุกฺขํ** ก็ดี **อนิจฺจํ** ก็ดี **อนตฺตา** ก็ดี เป็นเรื่องถึงใจทุก ๆ อย่างและทุก ๆ ขณะจิต เพราะอำนาจของปัญญาได้ซึมซาบเข้าถึงหลักความจริงจริง ๆ ไม่ได้เป็นไตรลักษณ์เพียงคำพูด แต่จิตเห็นเป็นไปตามธรรมชาตินั้นแท้ ๆ ธรรมคือไตรลักษณ์นี้ เมื่อพิจารณารู้ถึงฐานความจริงแล้วก็กลายเป็นไตรลักษณญาณขึ้นมาภายในใจ สามารถพิจารณาสอดรู้ทั้งไตรลักษณ์ภายนอก คือ สภาวธรรมทั่ว ๆ ไป ทั้งไตรลักษณ์ที่มีอยู่กับตัว คือ กาย เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งไตรลักษณ์ที่มีอยู่กับจิตโดยเฉพาะ และสามารถแปรความรู้จากไตรลักษณ์ทั้งมวลให้ทวนกระแสของวัฏจิต กลายเป็นวิวัฏจิตขึ้นมา เพราะอำนาจของไตรลักษณญาณที่พิจารณารอบคอบในไตรลักษณ์ทั้งมวลแล้ว ฉะนั้นไตรลักษณ์ทั้งหยาบ กลาง และละเอียดจึงเป็นทางเดินตามขั้นของปัญญา ผู้พิจารณาไตรลักษณ์จนสมบูรณ์ทุกขั้นของไตรลักษณ์ และทุกขั้นของปัญญาแล้ว กิเลสแม้จะแสนละเอียด และจะซุ่มซ่อนอยู่ในที่ลึกลับแค่ไหน จำต้องหลุดลอยออกมาอย่างไม่มีปัญหา จิตย่อมถึงความบริสุทธิ์ได้โดยสมบูรณ์

ท่านนักปฏิบัติเพื่อดับเชื้อของทุกข์ภายในจิตโดยสิ้นเชิง โปรดระวัง ไตรลักษณ์ปลอม คือ **อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา** ติดปากติดใจที่เคยฟังจนชินหู รู้จากตำราจนชินใจ แต่บทฟังท่านเทศน์เรื่องไตรลักษณ์ เกิดความเบื่อ และอยากลุกจากที่นั่งฟังเทศน์ทันทีหนึ่ง จิตไม่สนใจต่อการพิจารณาไตรลักษณ์ เพราะเข้าใจว่าตนรู้เห็นหมดแล้ว เพียงความจำชื่อของไตรลักษณ์ได้ แต่ความจริงของไตรลักษณ์แท้ไม่เคยผ่านจิตเลยหนึ่ง และอย่าให้เป็นทำนองว่า ยอดเงินในบัญชีมีสมบูรณ์ แต่ตัวเงินจริง ๆ ไม่มีตามบัญชี

ต่อไปนี้จะอธิบายอริยสัจ ทั้งอริยสัจนอก และ อริยสัจใน เพื่อท่านผู้ฟังซึ่งมีความเป็นอยู่และเพศ ตลอดนิสัยและแง่แห่งความรู้สึกไม่เหมือนกันได้ฟัง จะได้นำไปปฏิบัติให้เหมาะสมกับหน้าที่ของตน

กิระดังได้ทราบมาว่า พระพุทธเจ้าแสดงแต่เรื่องความทุกข์ของสัตว์ ทำให้ผู้ฟังเกิดความอิดหนาระอาใจ และเกิดความเหี่ยวแห้งใจ ไม่ร่าเริงต่อการฟังธรรม คล้ายกับจะทำให้จิตของผู้ฟังมีความเศร้าโศก เพราะเรื่องของทุกข์จากการฟังธรรม และเรื่องของทุกข์ที่มีอยู่ภายในตัวของผู้ฟังมาประดังกัน มิหนำหลักธรรมของพระศาสนา คือ อริยสัจ ก็ยิ่งยกกองทุกข์ขึ้นแสดงเป็นอันดับแรก คล้ายกับจะขับไล่ผู้กำลังกลัวทุกข์วิ่งเข้ามาพึ่งธรรมซึ่งเป็นของเย็น ให้เผ่นหนีไปเสีย โดยไม่ยอมนั่งฟังผู้เทศน์พรรณนาเรื่องทุกข์ให้ฟังต่อไป เพราะพระศาสนาสอนแต่เรื่องทุกข์อย่างออกหน้าออกตา

นี่ถ้าจะคิดและพูดกันไปในทำนองนั้น ก็แสดงให้เห็นว่า ผู้นั้นยังไม่ได้รับการศึกษาอบรมให้รู้ความหมายของศาสนาที่แท้จริงให้ดีพอ เพราะที่พระศาสนาสอนเช่นนั้นเป็นการสอนถูกต้องตามหลักความจริง สมนามว่าอริยสัจ ซึ่งเป็นหลักธรรมของพระศาสนา เป็นของจริง และพระพุทธเจ้าเป็นผู้รู้จริง จึงสามารถสอนและชี้ถูกจุดบกพร่องของสัตว์ เพราะทุกข์ที่เกิดขึ้นแก่คนและสัตว์ ย่อมมีสาเหตุมาจากจุดบกพร่อง เช่นร่างกายเป็นโรคอันเป็นทางมาของทุกข์ ก็แสดงว่าร่างกายมีส่วนบกพร่องภายในตัว

หากว่าร่างกายยังสมบูรณ์อยู่ทุก ๆ ส่วนแล้ว จะไม่มีช่องทางให้ทุกข์เกิดได้เลย จะเห็นได้จากคนไข้ด้วยโรคชนิดต่าง ๆ พากันหลั่งไหลเข้าไปให้หมอตรวจ และรักษาที่โรงพยาบาล ทั้งนี้ล้วนเป็นผู้มีส่วนบกพร่องในร่างกายทั้งนั้น ไม่ใช่ผู้มีร่างกายอันสมบูรณ์เลย แม้การตรวจโรคและการให้ยาของหมอ ก็คือตรวจดูสิ่งบกพร่องและการแก้ไขซ่อมแซมสิ่งบกพร่องของคนไข้ให้สมบูรณ์ขึ้นนั่นเอง ถ้าร่างกายเริ่มดีขึ้นคนไข้ก็เริ่มมีความสุข เพราะโรคถูกกับยา ถ้าร่างกายได้รับการรักษาโดยถูกต้อง โรคก็หาย ทุกข์ก็ดับไปนั่นเอง

พระพุทธเจ้าเป็นผู้ฉลาดจึงไม่ทรงสอนให้แก้ทุกข์ซึ่งเป็นตัวผล แต่ทรงสอนให้แก้ต้นเหตุ คือความบกพร่องหรือสิ่งบกพร่อง อันเป็นสาเหตุที่เกิดขึ้นแห่งทุกข์ที่เรียกว่า ‘‘สมุทัย’’ แปลว่าแดนเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เมื่อเหตุดับผลก็ดับไปเอง การที่พระพุทธเจ้าทรงยกเอาทุกข์ขึ้นประกาศก่อนอื่น ก็คือการชี้บอกหลักฐานความจริงให้ทราบ เพื่อจะได้ค้นหาสาเหตุที่เป็นมาแล้วทำการแก้ไขให้ถูกทาง เช่นเดียวกับของกลางที่โจรลักไป เจ้าหน้าที่ต้องถือเป็นหลักฐานชิ้นสำคัญเพื่อจะผูกมัดโจรให้อยู่ในเงื้อมมือฉะนั้น

การแสวงหาอาชีพไม่เพียงพอกับความจำเป็นในครอบครัว ย่อมเกิดความทุกข์เดือดร้อนขึ้นมาในครอบครัว เพราะไม่ว่าคนและสัตว์ถ้ามีเครื่องบำรุงด้วยความสมบูรณ์แล้ว ความทุกข์เดือดร้อนไม่ค่อยมีในหมู่ชนและครอบครัวนั้น ๆ ถ้าหาไม่แล้วแม้แต่คู่สามีภรรยาซึ่งเป็นที่รักยิ่งของกันและกัน ก็ยังกลายเป็นคู่เวรและแยกทางเดินกันได้ ทั้งนี้เนื่องจากความบกพร่องในการแสวงหาอาชีพและทางอื่น ๆ อีกเข้าผสมกัน ทุกข์ในครอบครัวจึงเกิดขึ้น เพราะความอดอยากขาดแคลนมีไม่เพียงพอกับความจำเป็นที่จะพึงใช้ พึงรับประทานบ้าง เพราะราคะตัณหาไม่มีเพียงพอในอารมณ์บ้าง

ความบกพร่องเกิดได้หลายทางคือ เพราะความไม่ฉลาดในการทำมาหาเลี้ยงชีพ หารายได้ไม่ทันเขาบ้าง เพราะสุขภาพไม่สมประกอบบ้าง เพราะความโง่และเกียจคร้านเป็นเจ้าเรือนบ้าง ขี้เกียจทำงานหารายได้ แต่การจ่ายกับการกินนั้นลือนามบ้าง เพราะ

ราคะตัณหาเข้าครอบงำจิตจนลืมสำนึกตัวและครอบครัวบ้าง นี้กล่าวไว้พอประมาณ ถ้าความบกพร่องดังกล่าวนี้มีในที่ใดมาก ทุกข์ย่อมมีในที่นั้นมาก ท่านให้นามจุดบกพร่องนี้ว่า สมุทัย แปลว่าแดนเกิดทุกข์ ถ้าใครบกพร่องจุดไหน ทุกข์ก็เกิดตามจุดนั้น ที่พระพุทธเจ้าสอนให้มีความขยันหมั่นเพียร อย่าเป็นคนเกียจคร้าน ให้เก็บรักษาทรัพย์ที่หามาได้ อย่าใช้อย่างสุรุ่ยสุร่าย ให้จ่ายพอประมาณเท่าที่เห็นว่าจำเป็น ทั้งนี้เพื่อคนให้รู้วิธีหลบหลีกทุกข์ และสอนวิธีปราบปรามสมุทัย คือตัวขี้เกียจด้วยมรรค คือความเข้มแข็งต่อการแสวงหาอาชีพเพื่อนิโรธ ความดับทุกข์ในครอบครัวเป็นต้น จะมีทางเกิดขึ้นเป็นความสุขในครอบครัวและหมู่ชนนั้น ๆ

มิใช่พระพุทธเจ้าสอนคนให้นั่งงอมืองอเท้า ไม่คิดอ่านหางานทำ แล้วนั่งกอดทุกข์นอนกอดทุกข์ เพราะไม่มีอะไรจะใช้และรับประทาน ไม่ได้สอนให้กอดทุกข์อยู่โดยหาทางออกไม่ได้ อริยสัจทั้งหมดพระองค์นำมาสอนเพื่อเปลื้องทุกข์จากบรรดาสัตว์ทั้งนั้น ไม่มีอริยสัจบทใดจะสอนคนให้จมอยู่ในทุกข์ ทั้งสอนพระ ทั้งสอนฆราวาส ผู้ครองเรือน แต่ทรงแยกวิธีสอนต่างกันไปบ้างตามเพศและฐานะ รวมแล้วเป็นเรื่องสอนคนให้มีความฉลาด ปลดเปลื้องตนออกจากทุกข์ทั้งนั้น แต่เราพากันมองข้ามอริยสัจกันเสียมาก จึงไม่สามารถจะแก้ไขปลดเปลื้องทุกข์ ทั้งเกี่ยวกับเรื่องภายนอก เช่น ครอบครัว เหย้าเรือน สังคม และวงงานต่าง ๆ ทั้งทุกข์ที่เกิดขึ้นภายในใจโดยเฉพาะได้ นอกจากความคิดเห็นที่เข้าใจว่าทันสมัยนี้เท่านั้น จะพาให้เป็นอุปสรรคต่อตนเองในการครองชีพ ไม่เป็นไปเพื่อความสะดวกทันโลกเขา

เพราะคำว่าทันสมัยนี้อาจจะเป็นสมัยของสมุทัย คือหาได้น้อยแต่จ่ายมาก ก็ไม่มีใครทราบได้ หากพยายามดำเนินตามทางอริยสัจชี้บอกแล้ว การแสวงหารายได้คงนับวันสมบูรณ์ การประพฤติตัวก็คงมีขอบเขต การจับจ่ายใช้ทรัพย์ก็คงรู้จักฐานะของทรัพย์และของตัว การสุรุ่ยสุร่ายจ่ายโดยเห็นว่าจำเป็นไปเสียทุกกรณี ก็คงมีความรู้จักประมาณเป็นเครื่องค้ำประกันไว้บ้าง ทรัพย์ที่หามาได้มากน้อยก็คงจะมีสถานที่จอดแวะบ้าง ความฟุ้งเฟ้อเห่อตามเพื่อนก็จะรู้สึกตัวบ้างว่า นั่นคือทางฉิบหาย เพราะเสียทั้งทรัพย์ เสียทั้งหลักนิสัย คือนิสัยเป็นสมบัติสำคัญกว่าสมบัติใดในโลก ถ้าหลักนิสัยได้เสียไป เพราะความไม่คำนึงตัวเองในปัจจุบันและอนาคตแล้ว จะหาโอกาสตั้งตัวไม่ได้ตลอดไป

ผู้ไม่มองข้ามหลักนิสัย พยายามดัดแปลงจิตใจให้เป็นไปในกรอบของศีลธรรม คือความดีงาม จะเป็นผู้มีความสง่าราศีในปัจจุบันและอนาคต เพราะหลักนิสัยคือหลัก

ทรัพย์ ทรัพย์ทุกประเภทจะตั้งอยู่ได้เพราะหลักใจดี มีนิสัยมั่นคง ไม่เอนเอียงต่อสิ่งแวดล้อมโดยง่ายดาย มีเหตุผลเป็นเครื่องปกครองตนเองและทรัพย์สิน จะไม่เสื่อมเสียไปเพราะถูกหลอกลวงจากคนอื่น หรือถูกหลอกลวงจากตัวเอง แต่การหลอกลวงตนเองเป็นสิ่งที่เราจะมองเห็นได้โดยยาก ทั้ง ๆ ที่ถูกหลอกจากตัวเองอยู่ตลอดเวลา ทรัพย์สมบัติเก็บไว้ด้วยมือของตัวเอง แต่แล้วก็ตัวเป็นผู้สังหารทรัพย์ โดยไม่คำนึงว่าควรหรือไม่ควร จับจ่ายตามความอยากเป็นเจ้าครองใจ เพียงเท่านี้ก็พอทราบได้ว่าตนถูกหลอกจากตนเองด้วยความสนิทใจ

เพราะฉะนั้น การที่พระศาสนาสอนคนให้รู้จักวิธีปฏิบัติต่อตัวเองโดยถูกต้องเพื่อปิดกั้นทางมาของทุกข์ จึงเป็นทำนองเดียวกันกับหมออธิบายเรื่องโรคและวิธีรักษาตัวให้แก่คนไข้นำไปปฏิบัติเพื่อความปลอดภัยแก่ตัวเอง ซึ่งตรงกับอริยสัจที่สอนคนให้ฉลาดปกครองตัวเองด้วย การรู้สาเหตุทางมาของความสุขความทุกข์ และรู้วิธีแก้ไขและส่งเสริมตามเหตุการณ์ที่ควร มิได้เป็นไปตามที่คิดว่าพระศาสนาสอนคนในแง่ร้าย จึงควรทราบความหมายอันแท้จริงของอริยสัจ ซึ่งเป็นหัวใจของโลกทุกภูมิและของธรรมทุกขั้น ผู้หวังความเจริญจึงควรแยกแยะอริยสัจไปปฏิบัติตามเพศและขั้นภูมิของตน จะเป็นผู้เจริญรุ่งเรืองทั้งปัจจุบันและอนาคต เพราะไม่เคยปรากฏพุทธบริษัทรายใด ที่นำอริยสัจของพระพุทธเจ้าไปปฏิบัติแล้ว ได้รับความเสียหายและล่มจมไป นอกจากจะทำผู้นั้นให้เป็นคนดีและประเสริฐ จนกลายมาเป็นบุคคลตัวอย่างของโลกเท่านั้น ที่กล่าวนี้โดยมากเป็นอริยสัจทั่วไป จะเรียกว่า อริยสัจนอก หรืออริยสัจครอบครัวก็ได้ ตามแต่จะเรียกด้วยความถนัดใจ

ต่อไปนี้จะอธิบายอริยสัจใน อริยสัจนี้โดยมากเกี่ยวกับใจโดยเฉพาะ แต่จะอธิบายเพียงสังเขปให้พอดีกับเวลา เพราะได้อธิบายผ่านมามากแล้ว ผู้ปฏิบัติตามอริยสัจภายนอกได้ตามสมควรและสมบูรณ์ จนมีความสุขทางฆราวาสปกครอง แต่อาจมีความบกพร่องทางภายในโดยเฉพาะคือใจ เพราะทุกข์ประเภทนี้อาจเกิดได้กับคนทุกชั้น ไม่ว่าคนมี คนจน นักบวช และฆราวาสหญิง ชายไม่เลือกหน้า ถ้ามีจุดบกพร่องทุกข์ย่อมมีทางเกิดขึ้นได้เช่นเดียวกับส่วนร่างกาย จุดบกพร่องของใจเรียกว่า สมุทัย แดนเกิดทุกข์ทางใจ ท่านกล่าวไว้ย่อ ๆ มีสาม คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา แปลว่าความอยาก ความอยากทั้งสามนี้แต่ละอย่างเป็นทางที่มาของทุกข์ทั้งนั้น เพราะเป็นเครื่องกดถ่วงจิตใจ

วิธีแก้ไขคือธรรมเครื่องอบรม เพื่อบำรุงใจให้มีความสงบสุข ถ้าธรรมเครื่องบำรุงไม่พอกับความต้องการของใจ ใจย่อมมีทางเล็ดลอดออกไปสู่อารมณ์ประเภทต่าง ๆ เพื่อแสวงหาอาหารเครื่องบำรุง แต่อาหารประเภทที่ใจต้องการนั้นโดยมากเป็นอาหารประเภทน้ำเกลือ ดื่มเข้าไปแล้วทำให้ร้อนท้องต้องการดื่มน้ำบ่อย จึงหาความอิ่มพอในการดื่มไม่ได้ ลักษณะของใจที่มีความอยากในอารมณ์ประเภททำให้เกิดตัณหาจึงหาเมืองพอไม่เจอ ใครจะดื่มไปสักเท่าไร และเคยดื่มมามากและนานเท่าไรก็ไม่เคยไปเจอเอาเมืองพอดี แต่ไปเจอเอาเมืองหิวทั้งนั้น ท่านจึงกล่าวประมาณความอยากในอาหารประเภทเหล่านี้ว่า **นตฺถิ ตณฺหาสมา นที** แม่น้ำจะเสมอตัณหาย่อมไม่มี ดังนี้

นี่คืออาหารประเภทที่ดื่มเข้าไปแล้วทำให้เกิดโทษแก่ผู้ดื่ม คือออกร้อนท้องทำให้ชวนดื่มเสมอ เครื่องดื่มประเภทนี้ ถ้าขืนดื่มมาก ๆ และดื่มไปนาน ๆ คิดว่าลำไส้คงทะลุแน่นอน ถ้าไม่มียาแก้ให้หายต้องเสียคนและตายกันด้วยโรคชนิดนี้ทุกราย ท่านผู้รู้โทษของมันมาแล้ว จึงสอนให้ระวังและหาหนทางตัดตัณหาความอยากทั้งสามนี้ด้วยอุบายต่าง ๆ ให้น้อยลง โดยมีการอบรมใจด้วยธรรม อันมีรสเยี่ยมยอดเป็นที่ดื่มของใจ เพื่อจะให้จิตปล่อยวางอาหารประเภทน้ำเกลือนั้นเสีย เหลือแต่ธรรมรสไว้เป็นเครื่องบำรุงใจ

การอบรมใจด้วยธรรมจนปรากฏเป็นความสงบสุขขึ้นมา นั่นคือ ธรรมรสที่ให้คุณแก่ผู้ดื่ม ดื่มได้มากเท่าไรก็ยิ่งเห็นความสงบสุขมากเท่านั้น ทั้งจะทำให้ผู้ดื่มมีโลกอันกว้างขวางและเบิกบานภายในใจ เห็นสัตว์เป็นสัตว์ เห็นคนเป็นคน เห็นสิ่งชั่วเป็นของชั่ว เห็นสิ่งที่ดีเป็นของดี เห็นบุญเป็นบุญ เห็นบาปเป็นบาปจริง ๆ กลายเป็นคนจริงต่อหลักกรรม ไม่เอนเอียง ทำนองคนขณะที่กำลังหิวจัด มองเห็นใบไม้แห้งกลายเป็นผักต้มไป ได้คว้ามาเป็นอาหารและจิ้มน้ำพริก พอหายหิวแล้วจึงกลับเห็นโทษว่าความหิวจัดทำให้ตาฝ้าฟางไปได้ฉะนั้น ความอยากในอฐานะที่ไม่ควรอยาก ท่านเรียกว่า *สมุทัย* ทุกข์คือโทษที่เกิดจากอฐานะ เป็นความแผดเผาตัวเองจนจิตทรงตัวนิ่ง ๆ ไม่ได้ เพราะถูกสิ่งผลักดันให้กระสับกระส่ายอยู่ตลอดเวลา หาความสุขไม่ได้ตลอดกาล *มรรค* คืออุบายวิธีตัดรอนตัณหาทั้งสามนั้นให้หมดไปเป็นลำดับ *นิโรธ* คือความดับทุกข์ทางใจด้วยอำนาจของมรรค คือการบำเพ็ญ

การทำคุณงามความดีทุกประเภท มีการให้ทาน รักษาศีล และเจริญสมาธิภาวนา แต่ละประเภทจัดว่าเป็นมรรค คือทางสังหารทุกข์ สมุทัย ภายในใจทั้งนั้น ผู้ต้องการดับทุกข์ทางใจจึงควรเห็นกิจทั้งนี้เป็นกิจจำเป็นประจำนิสัย จนมีความสมบูรณ์

ภายในใจ ทางพ้นทุกข์ไม่มีใครตัดหนามกั้นไว้เลย จะเป็นเส้นทางของผู้หนีทุกข์ก้าวไปด้วยความบริสุทธิ์ใจ แม้ที่อยู่ของผู้สิ้นทุกข์ก็ไม่มีใครนำขวากหนามไปปักเสียบไว้ เป็นธรรมชาติที่รื่นรมย์เช่นเดียวกับใจที่หมดจากทุกข์แล้วนั่นแล

อนึ่ง คำว่า ทุกข์ในชาตินี้ ชาติหน้า โปรดอย่ามองข้ามใจซึ่งเป็นเจ้าทุกข์อยู่ขณะนี้ แม้สุขทุกขั้นก็มีใจดวงเดียวนี้เท่านั้น จะเป็นเจ้าของผู้ครองสุขในคติของตน

การแสดงธรรมทั้งอริยสัจนอกและอริยสัจในก็เห็นสมควรแก่เวลา อริยสัจใดที่เห็นสมควรแก่ภาวะของตน โปรดนำไปปฏิบัติเพื่อกำจัดทุกข์ที่เกี่ยวกับสิ่งภายนอกและทุกข์ที่มีอยู่ภายในใจโดยเฉพาะ ให้ได้รับประโยชน์เท่าที่ควร สมกับอริยสัจอันประเสริฐเป็นของทุกคน เพราะความบกพร่องอาจมีกับทุกคน ถ้าได้นำอริยสัจไปแก้ไขส่วนที่ยังเห็นว่าบกพร่องให้สมบูรณ์เต็มที่ ผลคือความสุขอันสมบูรณ์จะเป็นที่ยอมรับโดยไม่ลำเอียงต่อผู้ใด

ในอวสานแห่งการแสดงธรรม ขออำนาจคุณพระรัตนตรัยจงคุ้มครองรักษาให้ทุกท่านมีความร่มเย็นเป็นสุขและมีโอกาสบำเพ็ญคุณงามความดีเต็มสติกำลัง โดยปราศจากอุปสรรคใด ๆ มากีดขวาง และขอให้มีแต่ความรื่นเริงสดชื่นทั้งหลับและตื่นตลอดอิริยาบถ นึกสิ่งใดจงมีมาสนองความต้องการดังใจหวังทุกประการเทอญ

<<สารบัญ

เทศน์อบรมฆราวาส ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๐๗

ความโง่และความสงสัย

วันนี้จะขอโอกาสเล่าความโง่และความสงสัยของตน ให้บรรดาท่านผู้ฟังทราบบ้างเป็นบางตอน โดยคิดว่า ทุกคนย่อมมาจากแดนแห่งความโง่และความสงสัยด้วยกัน เพราะบิดามารดาที่สืบสายมาจากบรรพบุรุษผู้ให้กำเนิดสืบทอดกันมา คงเป็นคนมีกิเลสสิ่งที่พาให้โง่เหมือนกัน แม้บรรดาเราทั้งหลายก็คงไม่มีผู้ใดแหวกมาเกิดถูกแดนแห่งความฉลาด และตัดปัญหาความสงสัยได้แต่ผู้เดียว เมื่อเป็นเช่นนั้น ความสงสัยจำต้องมีอยู่ด้วยกัน ฉะนั้นวันนี้จะขอถือโอกาสแก้ไขปัญหาข้อข้องใจของแต่ละท่าน โดยการแสดงธรรมแทนการตอบปัญหา ที่ถามตามแง่แห่งความสงสัยต่าง ๆ กัน นับแต่ปัญหาขั้นเริ่มต้นจนถึงปัญหาขั้นสูงสุด ซึ่งผู้แสดงก็ไม่แน่ใจว่าจะตอบได้หรือไม่ แต่ปัญหาที่แต่ละท่านถามรู้สึกว่าเรียงลำดับกันดี พอจะเป็นแนวทางของการแสดงธรรมแทนการตอบปัญหาได้

ก่อนการปฏิบัติและกำลังปฏิบัติเบื้องต้น ความโง่และความสงสัยจำต้องมีด้วยกันทุกคน เพราะธรรมชาติที่กล่าวนี้ เคยเป็นผู้นำของภพชาติที่สัตว์จะมาเกิดทุกราย การวางรากฐานเบื้องต้นเรายังไม่มีต้นทุนมากมาย พอจะมีความฉลาดมาเป็นผู้นำทุกกรณี เมื่อเป็นเช่นนั้น ความโง่ก็ต้องมีโอกาสนำหน้าเราอยู่โดยดี เรื่องความโง่นี้นั้น ถ้าเรายังไม่เคยอบรมความฉลาดเป็นเครื่องส่องทาง เขาซึ่งครองอำนาจอยู่ภายในใจ จำต้องฉุดลากไปในทางผิดได้เป็นธรรมดา การฝึกหัดอบรมเบื้องต้นเท่าที่เคยปฏิบัติมา รู้สึกมีความสงสัยในธรรมของพระพุทธเจ้า ทั้งปฏิปทาเครื่องดำเนินและผลอันจะพึงได้รับ จะเป็นไปโดยสมบูรณ์ตามธรรมที่ตรัสไว้หรือไม่ นี่เป็นความสงสัยอย่างฝังใจ ในระยะที่มีความสงสัย ใคร่จะปฏิบัติอบรมเพื่อธรรมขั้นสูงจริง ๆ พูดฟังง่าย ๆ ก็คือเพื่อพระนิพพานนั่นเอง

ก่อนที่ยังไม่คิดและสนใจจะปฏิบัติเพื่อพระนิพพานนั้น ความสงสัยดังกล่าวก็ไม่ค่อยปรากฏในใจ คงจะเป็นเพราะเรายังไม่ได้ตั้งเข็มทิศหมุนมาทางนี้ พอบวชในพระศาสนาและได้ศึกษาข้ออรรถข้อธรรม เฉพาะอย่างยิ่งคือพุทธประวัติซึ่งเป็นประวัติของพระพุทธเจ้า เสด็จออกบวชจนได้ตรัสรู้ มรรค ผล นิพพาน อันดับต่อมาก็เป็นประวัติของพระสาวกที่ได้สดับธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้ว ปลีกตัวออกไปบำเพ็ญเพียรในสถานที่ต่าง ๆ แล้วได้ตรัสรู้ขึ้นมาเป็นองค์พยานของพระพุทธเจ้าและศาสนธรรม เมื่อได้

ศึกษาเล่าเรียนมาถึงระยะนี้ เกิดความเชื่อเลื่อมใสขึ้นมาและคิดอยากบำเพ็ญตนให้เป็นเช่นนั้นด้วย

แต่วิธีบำเพ็ญเพื่อเป็นเช่นนั้นจะบำเพ็ญอย่างไร ธรรมคือ ปฏิปทาเครื่องดำเนิน ซึ่งจะชักจูงจิตใจให้เป็นไปเพื่อธรรมขั้นสูง คือการตรัสรู้เหมือนอย่างพระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลายนั้น บัดนี้จะสามารถผลิตผลให้เป็นเช่นนั้นได้หรือไม่ หรือจะเป็นโมฆะและกลายเป็นความลำบากแก่ตนผู้ปฏิบัติไปเปล่า ๆ หรืออาจจะมีผลเช่นนั้นอยู่อย่างสมบูรณ์ ตามสวากขาตธรรมที่ตรัสไว้ชอบแล้ว นี้เป็นความสงสัยเบื้องต้น แต่ความเชื่อว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้ก็ดี พระสาวกตรัสรู้เป็นพระอรหันต์ก็ดี รู้สึกเชื่อมั่นอย่างเต็มใจตามวิสัยของปุถุชน สิ่งที่เป็นอุปสรรคแก่ตนอยู่ในระยะเริ่มต้นนี้ ก็คือความสงสัยว่าปฏิปทาที่เราดำเนินตามท่านจะบรรลุถึงจุดที่ท่านบรรลุหรือไม่ หรือว่าทางเหล่านี้จะกลายเป็นขวากเป็นหนามไปเสียหมด หรือจะกลายเป็นอื่นจากนิยยานิกธรรม ทั้ง ๆ ที่พระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลายดำเนินไปตามทางสายนี้แล้ว ถึงแดนแห่งความเกษม นี่เป็นความสงสัยปฏิปทาฝ่ายเหตุ

ฝ่ายผลก็ให้มีความสงสัยว่า เวลานี้มรรคผลนิพพานจะมีอยู่เหมือนครั้งพุทธกาลหรือไม่ ความสงสัยที่ฝังอยู่ภายในใจทั้งนี้ ไม่สามารถจะระบายให้ผู้หนึ่งผู้ใดฟังได้ เพราะเข้าใจว่าจะไม่มีใครสามารถแก้ไขความสงสัยนี้ให้สิ้นซากไปจากใจได้ จึงเป็นเหตุให้มีความสนใจและมุ่งหวังที่จะพบท่านพระอาจารย์มั่นอยู่เสมอ แม้จะยังไม่เคยพบเห็นท่านมาก่อนเลยก็ตาม แต่เคยได้ยินกิตติศัพท์กิตติคุณของท่านฟุ้งขจรมาจากจังหวัดเชียงใหม่เป็นเวลานานแล้วว่า ท่านเป็นพระสำคัญรูปหนึ่ง โดยมากผู้ที่มาเล่าเรื่องของท่านให้ฟังนั้น จะไม่เล่าธรรมขั้นอริยภูมิธรรมดา แต่จะเล่าถึงขั้นพระอรหัตภูมิของท่านทั้งนั้น

จึงเป็นเหตุให้มั่นใจว่า เมื่อเราได้ศึกษาเล่าเรียนให้เต็มภูมิคำสัตย์ของตนที่ตั้งไว้แล้ว อย่างไรเราจะต้องพยายามออกปฏิบัติ และไปอยู่สำนักของท่าน และศึกษาอบรมกับท่าน เพื่อจะตัดข้อข้องใจสงสัยที่ฝังใจอยู่ขณะนี้ให้จงได้ ความสัตย์ที่เคยตั้งต่อตนเองนั้น คือฝ่ายบาลีขอให้จบเพียงเปรียญ ๓ ประโยคเท่านั้น ส่วนนักธรรมแม้จะไม่จบชั้นก็ไม่ถือเป็นปัญหา พอสอบเปรียญได้ ๓ ประโยคแล้ว จะออกปฏิบัติโดยถ่ายเดียว จะไม่ยอมศึกษาและสอบประโยคต่อไปเป็นอันขาด นี่เป็นคำสัตย์ที่เคยตั้งไว้ ฉะนั้น การศึกษาเล่าเรียนจึงมุ่งเพื่อเปรียญ ๓ ประโยค แต่จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วอย่างไรก็ไม่ทราบได้ การสอบเปรียญตกอยู่ถึง ๒ ปี ปีที่สามจึงสอบได้ แม้ฝ่ายนักธรรมที่เรียนและสอบยังไม่จบชั้นก็พลอยได้ตามกันไปจนจบชั้น เพราะเรียนและสอบควบกันไป

พอเดินทางไปถึงจังหวัดเชียงใหม่ก็เผอิญท่านพระอาจารย์มั่น ถูกท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์ จังหวัดอุดรธานี อาราธนานิมนต์ท่านให้ไปพักจำพรรษาอยู่ที่จังหวัดอุดรธานี ท่านกำลังออกเดินทางออกจากที่วิเวกมาพักอยู่ที่วัดเจดีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่ไล่เลี่ยกันกับทางนี้ไปถึง พอได้ทราบว่า ท่านมาพักอยู่วัดเจดีย์หลวงเท่านั้นก็เกิดความยินดีเป็นล้นพ้น ตอนเช้าไปบิณฑบาตกลับมาได้ทราบจากพระเล่าให้ฟังว่าเช้านี้ท่านพระอาจารย์มั่นออกบิณฑบาตสายนี้และกลับมาทางเดิม ดังนี้ก็ยิ่งเป็นเหตุให้มีความสนใจใคร่อยากจะพบเห็นท่านมากขึ้น จะไม่พบซึ่ง ๆ หน้าก็ตาม แต่ขอให้พบเห็นท่านจะเป็นที่พอใจ ก่อนที่ท่านจะออกเดินทางไปจังหวัดอุดรธานี

พอวันรุ่งขึ้นเช้าก่อนท่านออกบิณฑบาต เราก็รีบไปบิณฑบาตแต่เช้าก่อนท่านแล้วกลับมาถึงกุฏี ก็คอยสังเกตตามเส้นทางที่ท่านจะผ่านมา ตามที่ได้สอบถามกับพระไว้แล้ว ไม่นานก็เห็นท่านมา จึงรีบเข้าไปในห้องกุฏี แล้วค่อยสอดสายตาออกดูท่านภายในห้องอย่างลับ ๆ ด้วยความหิวกระหายอยากพบท่านมาเป็นเวลานาน ก็ได้เห็นท่านมาจริง ๆ เกิดความเลื่อมใสในท่านขึ้นอย่างเต็มที่ในขณะนั้น ว่าเราไม่เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์ทั้งชาติ ได้เห็นพระอรหันต์ในคราวนี้เสียแล้ว ทั้ง ๆ ที่ไม่มีใครบอกว่าท่านพระอาจารย์มั่นเป็นพระอรหันต์ แต่ใจเรามันหยั่งเชื่อแน่วแน่ลงไปอย่างนั้น พร้อมทั้งความปีติยินดี จนขนพองสยองเกล้าอย่างบอกไม่ถูกในขณะที่ได้เห็นท่าน ทั้ง ๆ ที่ท่านก็ไม่ได้มองเห็นเราด้วยตาเนื้อ

คราวนั้นท่านพักอยู่ที่วัดเจดีย์หลวงไม่กี่วัน ก็ออกเดินทางมาจังหวัดอุดรธานีกับคณะลูกศิษย์ของท่าน ส่วนเราพยายามเรียนหนังสืออยู่ที่วัดเจดีย์หลวง พอสอบเปรียญได้ก็เข้าไปกรุงเทพฯ เพื่อมุ่งหน้าออกปฏิบัติกรรมฐานตามคำสัตย์ที่ตั้งไว้ แต่ถูกผู้ใหญ่สั่งให้อยู่ที่นั่นด้วยความเมตตา หวังอนุเคราะห์ทางด้านปริยัติ พยายามหาทางหลีกออกเพื่อปฏิบัติตามความตั้งใจและคำสัตย์ที่ตั้งไว้แล้ว เพราะคิดว่าคำสัตย์ได้สิ้นสุดแล้วในขณะที่สอบเปรียญได้ เราจะเรียนและสอบประโยคต่อไปอีกไม่ได้โดยเด็ดขาด ตามปกตินิสัยรักความสัตย์มาก ถ้าได้ตั้งคำสัตย์ลงคราวไหนแล้วจะไม่ยอมทำลายคำสัตย์นั้น แม้ชีวิตก็ไม่รักเท่าคำสัตย์ นี่อย่างไรจะพยายามออกปฏิบัติให้จนได้

เผอิญในระยะนั้น พระผู้ใหญ่ที่เป็นอาจารย์ถูกนิมนต์ไปต่างจังหวัด เราก็พอมีโอกาสปลีกตัวออกจากกรุงเทพฯได้ในเวลานั้น หากว่าท่านยังอยู่ที่นั้นจะหาทางออกยาก เพราะท่านก็เป็นเจ้าบุญเจ้าคุณเหนือกระหม่อมเราอยู่ อาจจะเกรงอกเกรงใจท่าน และหาทางออกได้ยาก พอเห็นเป็นโอกาสดีตอนกลางคืนก็เข้านั่งตั้งสัจจาธิษฐาน ขอบันดาลจากพระธรรม เพื่อเป็นการสนับสนุนความแน่ใจในการออกคราวนี้ เมื่อทำวัตรสวดมนต์เสร็จแล้ว ในคำอธิษฐานนั้นมีความมุ่งหมายว่า ถ้าจะได้ออกปฏิบัติกรรมฐานตาม

ที่ได้ตั้งคำสัตย์โดยความสะดวกด้วย ออกไปแล้วจะได้สมความปรารถนาด้วย ขอให้นิมิตที่แปลกประหลาดแสดงขึ้นในคืนวันนี้ จะแสดงขึ้นทางด้านภาวนาหรือด้านคำฝันก็ได้ แต่ถ้าจะไม่ได้ออกปฏิบัติก็ดี ออกไปแล้วไม่สมหวังก็ดี นิมิตที่แสดงขึ้นมานั้นขอจงแสดงเหตุที่ไม่สมหวังและไม่เป็นที่พอใจ แต่ถ้าเป็นด้วยความสมหวังเมื่อออกไปแล้ว ขอให้เป็นนิมิตที่แปลกประหลาดและอัศจรรย์ยิ่งแสดงขึ้นมาในคืนวันนี้

จากนั้นก็นั่งภาวนาต่อไปก็ไม่ปรากฏว่ามีนิมิตใด ๆ มาผ่านในระยะที่นั่งอยู่เป็นเวลานาน ก็หยุดและพักผ่อน ขณะที่หลับลงไปปรากฏว่า ได้เหาะขึ้นไปบนอากาศสูง และในขณะที่เหาะนั้น ได้เหาะขึ้นจากพระนครหลวง แต่ไม่ใช่พระนครหลวงกรุงเทพฯ เรา จะเป็นนครหลวงอะไรก็ไม่ทราบ กว้างสุดสายหูสายตาและเป็นนครหลวงที่สวยงามมาก เหาะรอบพระนครนั้นสามรอบ แล้วก็กลับลงมา พอกลับลงมาถึงที่ก็ตื่นขึ้นมา เป็นเวลาสี่นาฬิกาพอดี จึงรีบลุกจากที่นอนด้วยความรู้สึกอิ่มเอิบภายในอกในใจ เพราะขณะที่เหาะไปรอบ ๆ พระนครหลวงนั้น ได้เห็นสิ่งที่แปลกประหลาดและอัศจรรย์หลายประการ ซึ่งไม่สามารถจะนำมาพรรณนาให้ฟังโดยทั่วถึงได้

ขณะที่ตื่นขึ้นมาก็ตื่นด้วยความยิ้มแย้มแจ่มใสและยินดีในนิมิตเป็นอันมาก ทั้งเกิดความคิดขึ้นในเวลานั้นว่า อย่างไรเราต้องสมหวังแน่นอน เพราะนิมิตประเภทอัศจรรย์เช่นนี้ เราไม่เคยปรากฏตั้งแต่กาลไหน ๆ มา เพิ่งจะมาปรากฏในคืนวันนี้เท่านั้น ทั้งสมกับเจตนาที่เราตั้งไว้ในคำอธิษฐานด้วย คืนนี้รู้สึกเป็นของอัศจรรย์ยิ่งในนิมิตของเรา พอฉันจังหันเสร็จก็ถือโอกาสเข้าไปนมัสการกราบลาพระมหาเถระที่เป็นผู้ใหญ่ในวัดนั้น ท่านก็ยินดีอนุญาตให้ไปได้ จากนั้นก็ออกเดินทางมาจังหวัดนครราชสีมา พักจำพรรษาที่อำเภอจักราช เริ่มทำสมาธิภาวนาก็รู้สึกแปลกประหลาดทางด้านจิตใจได้รับความสงบเยือกเย็นขึ้นมาเป็นลำดับ และรู้เห็นจิตใจหยั่งลงสู่ความสงบประจักษ์ใจ

ระยะต่อมาพระผู้ใหญ่จะให้เข้าไปเรียนหนังสือที่กรุงเทพฯ อีก และท่านอุตส่าห์เมตตาตามมาสั่ง แล้วก็เลยไปต่างจังหวัด ขากลับมาท่านจะให้ไปกรุงเทพฯด้วย เรารู้สึกอึดอัดใจ จากนั้นเราก็เดินทางมาจังหวัดอุดรธานี เพื่อตามหาท่านพระอาจารย์มั่น ใจที่มีความเจริญในทางด้านสมาธิ ก็ปรากฏว่าเสื่อมลงที่บ้านตาดซึ่งเป็นบ้านเกิดของตน การเสื่อมทั้งนี้เนื่องจากการทำกลดคันหนึ่งเท่านั้น และการมาอยู่บ้านตาดก็ยังไม่ถึงเดือนเต็ม จิตรู้สึกเข้าสมาธิไม่ค่อยสนิทดีเหมือนที่เคยเป็นมา บางครั้งเข้าสงบได้ แต่บางครั้งเข้าไม่ได้ พอเห็นท่านไม่ดี จะฝืนอยู่ไปก็ต้องขาดทุน จึงรีบออกจากที่นั้นทันทีไม่ยอมอยู่

การจากนครราชสีมามาจังหวัดอุดรคราวนี้ จุดประสงค์ก็เพื่อจะมาให้ทันท่านพระอาจารย์มั่น ซึ่งจำพรรษาอยู่ที่วัดโนนนิเวศน์ อุดรธานี แต่ก็มาไม่ทันท่าน เพราะ

ท่านถูกนิมนต์ไปจังหวัดสกลนครเสียก่อน จึงเลยไปพักอยู่ที่วัดทุ่งสว่าง จังหวัดหนองคาย ประมาณสามเดือนกว่า พอถึงเดือนพฤษภาคม ๒๔๘๕ ก็ออกเดินทางจากหนองคายไปจังหวัดสกลนคร และเดินทางต่อไปถึงวัดท่านพระอาจารย์มั่น ที่ตั้งอยู่บ้านโคก ตำบลตองโขบ อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร พอไปถึงวัดพบท่านกำลังเดินจงกรมอยู่เวลาโพล้เพล้ (จวนมืด) ท่านก็ถามว่า ‘‘ใครมา’’ ก็กราบเรียนถวายท่าน จากนั้นท่านก็ออกจากทางจงกรมขึ้นไปบนศาลา เพราะท่านพักอยู่ในห้องบนศาลานั้น ท่านก็ทักทายปราศรัยด้วยความเมตตา และเอ็นดูคนที่แสนโง่ไปหาท่าน และได้แสดงธรรมให้ฟัง

ในบทธรรมที่ท่านแสดงให้ฟังในคืนวันที่ไปถึงทีแรกนั้น จะนำใจความย่อเท่าที่จำได้มาเล่าให้ท่านผู้ฟังทราบ และเป็นบทธรรมที่ฝังลึกอยู่ภายในใจจนบัดนี้ว่า ‘‘ท่านมหาก็นับว่าเรียนมาพอสมควร จนปรากฏนามเป็นมหา ผมจะพูดธรรมให้ฟังเพื่อเป็นข้อคิด แต่อย่าเข้าใจว่าผมประมาทธรรมของพระพุทธเจ้านะ เวลานี้ธรรมที่ท่านเรียนมาได้มากได้น้อย ยังไม่อำนวยประโยชน์ให้ท่านสมภูมิที่เป็นเปรียญ นอกจากจะเป็นอุปสรรคต่อการภาวนาของท่านในเวลานี้เท่านั้น เพราะท่านจะอดเป็นกังวล และนำธรรมที่เรียนมานั้นเข้ามาเทียบเคียงไม่ได้ ในขณะที่ทำใจให้สงบ

ดังนั้นเพื่อความสะดวกในเวลาจะทำความสงบให้แก่ใจ ขอให้ท่านที่จะทำใจให้สงบยกบูชาไว้ก่อน ในบรรดาธรรมที่ท่านได้เรียนมา ต่อเมื่อถึงกาลที่ธรรมซึ่งท่านเรียนมาจะเข้ามาช่วยสนับสนุนให้ท่านได้รับประโยชน์มากขึ้นแล้ว ธรรมที่เรียนมาทั้งหมดจะวิ่งเข้ามาประสานกันกับทางด้านปฏิบัติ และกลมกลืนกันได้อย่างสนิท ทั้งเป็นธรรมแบบพิมพ์ ซึ่งเราควรจะพยายามปรับปรุงจิตใจให้เป็นไปตามด้วย แต่เวลานี้ผมยังไม่อยากจะให้ท่านเป็นอารมณ์กับธรรมที่ท่านเล่าเรียนมา อย่างไรจิตจะสงบลงได้ หรือจะใช้ปัญญาคิดค้นในขันธ์ ก็ขอให้ท่านทำอยู่ในวงกายนี้ก่อน

เพราะธรรมในตำราท่านชี้เข้ามาในขันธ์ทั้งนั้น แต่หลักฐานของจิตยังไม่มี จึงไม่สามารถนำธรรมที่เรียนมาจากตำรา น้อมเข้ามาเป็นประโยชน์แก่ตนได้ และยังจะกลายเป็นสัญญาอารมณ์คาดคะเนไปที่อื่น จนกลายเป็นคนไม่มีหลัก เพราะจิตติดปริยัติในลักษณะไม่ใช่ทางของพระพุทธเจ้า ขอให้ท่านนำธรรมที่ผมพูดให้ฟังไปคิดดู ถ้าท่านตั้งใจปฏิบัติไม่ท้อถอย วันหนึ่งข้างหน้าธรรมที่กล่าวนี้จะประทับใจท่านแน่นอน’’ เท่าที่จำได้ในวันนั้นก็นำมาเล่าให้ฟังเพียงเท่านี้

เรารู้สึกเกิดความเชื่อเลื่อมใสท่านทันที ที่ได้เห็นองค์ของท่านชัดเจนในคืนวันนั้น พร้อมทั้งความเชื่อในธรรมที่ท่านเมตตาแสดงให้ฟัง และท่านก็อนุเคราะห์รับไว้ให้อยู่ในสำนักของท่านตลอดมา เราก็อยู่กับท่านด้วยความพอใจจนบอกไม่ถูก แต่อยู่ด้วยความโง่เง่าอย่างบอกไม่ถูกอีกเหมือนกัน เฉพาะองค์ท่านรู้สึกมีเมตตา ธรรมานุเคราะห์

ทุกครั้งที่เข้าไปหา การบำเพ็ญอยู่กับท่านระยะนั้นก็มีแต่ความเจริญกับความเสื่อมทางภายในใจ ไม่ค่อยสงบอยู่คงที่เป็นเวลานาน พรรษาแรกที่อยู่กับท่านเป็นพรรษาที่ ๙ เพราะ ๗ พรรษาศึกษาทางปริยัติ เริ่มออกปฏิบัติได้ขึ้นมาจำพรรษาที่นครราชสีมา ๑ พรรษา

ในพรรษาแรกที่จำอยู่กับท่านมีแต่เจริญกับเสื่อมทางด้านสมาธิ ออกพรรษาแล้วก็ขึ้นบนเขาประมาณสองเดือนกว่า กลับลงมาหาท่านอีก จิตก็มีเจริญกับเสื่อมอยู่เช่นนั้น โดยพิจารณาหาสาเหตุก็ไม่ทราบว่าเสื่อมเพราะเหตุใด ทั้ง ๆ ที่ตั้งใจบำเพ็ญอยู่อย่างเต็มกำลัง บางคืนไม่ยอมหลับนอนตลอดรุ่งเพราะกลัวจิตจะเสื่อม ถึงอย่างนั้นก็ยังเสื่อมได้ เฉพาะอย่างยิ่งเวลาจิตเริ่มก้าวเข้าสู่ความสงบ ความเพียรก็ยิ่งรีบเร่ง เพราะกลัวจิตจะเสื่อมดังที่เคยเป็นมา แม้เช่นนั้นก็ยังฝืนเสื่อมไปได้ ต่อมาก็เจริญขึ้นอีก แล้วก็เสื่อมลงอีก ความเจริญของจิตนั้นอยู่คงที่ได้เพียงสามวัน จากนั้นก็เสื่อมลงต่อหน้าต่อตา ทำให้เกิดข้อข้องใจและสงสัยเรื่องของความเสื่อมนี้ว่า เสื่อมได้เพราะเหตุใด หรือจะเป็นเพราะเราปล่อยคำบริกรรมภาวนา สติอาจจะเผลอไปได้ในตอนนี้

จึงต้องข้อสังเกตขึ้น แล้วก็ตั้งคำมั่นสัญญาขึ้นอีกว่า ถึงอย่างไรเราจะต้องนำบทบริกรรมมากำกับจิตทุกเวลา ไม่ว่าเข้าสมาธิ ออกสมาธิ ไม่ว่าจะไปที่ไหน อยู่ที่ใด แม้ที่สุดปัดกวาดลานวัดหรือทำกิจวัตรต่าง ๆ จะไม่ยอมให้สติพลั้งเผลอจากคำบริกรรม คือ พุทโธ เพราะชอบนำเอาบทพุทโธ มาเป็นคำบริกรรมภาวนา คราวนี้เวลาภาวนาจิตสงบลงไป หากว่าความสงบนั้นยังจะนึกคำบริกรรมคือ พุทโธได้อยู่ จะไม่ยอมปล่อยวางคำบริกรรมนั้น แล้วจิตจะเสื่อมไปได้ในทางใดจะต้องรู้กันในตอนนี้ พอตั้งข้อสังเกตและตั้งคำมั่นสัญญาไว้แล้วก็เริ่มบริกรรมภาวนาด้วยบทพุทโธ

เมื่อบริกรรมตามนั้นจิตก็ลงสู่ความสงบได้และได้อย่างรวดเร็ว ต่างจากที่เคยเป็นมา ขณะที่จิตเว้นจากคำบริกรรม จะเว้นเฉพาะขณะที่จิตเข้าสู่ความสงบอย่างสนิท ขณะนั้นจะนึกพุทโธหรือไม่ก็ตาม แต่ความรู้ที่อยู่ในความสงบนั้นปรากฏเป็นพุทโธตายตัวอยู่แล้ว และไม่มีความปรุงแต่งอะไรทั้งนั้น ตอนนี้หยุดคำบริกรรม พอจิตจะเริ่มขยับตัวถอนขึ้นมา คือ มีอาการกระเพื่อมนิด ๆ ก็รีบจับคำบริกรรมอัดเข้าไปทันที เพื่อให้จิตติดอยู่กับคำบริกรรม ทำเช่นนั้นพร้อมทั้งตั้งความสังเกตว่า จิตจะมีความเสื่อมได้ตอนไหน และทอดอาลัยในความเสื่อมกับความเจริญของจิต จิตจะเสื่อมหรือเจริญไปถึงไหนก็ตาม แต่คำบริกรรมในระยะนี้จะไม่ยอมปล่อยวาง

แม้จิตจะเสื่อมก็ยอมให้เสื่อมไป เพราะการตั้งความอยากไว้ว่าไม่ให้จิตเสื่อมไป แต่ก็เสื่อมไปได้ทั้ง ๆ ที่ไม่อยากให้เสื่อม บัดนี้ความเสื่อมและความเจริญนั้น เราทอดธุระเสียแล้ว จะบังคับจิตให้มีความรู้สึกอยู่กับพุทโธอย่างเดียว เสื่อมกับความเจริญเรา

จะพยายามให้รู้อยู่กับใจที่มีพุทโธกำกับนี้เท่านั้น ให้รู้กันที่นี่และเห็นประจักษ์กันที่นี่ จะมั่นใจอยู่ที่นี่แห่งเดียว เสื่อมกับเจริญไม่ต้องไปสนใจ ในระยะต่อมาจิตที่เคยเจริญและเสื่อมเป็นลำดับมาก็เลยไม่เสื่อม จึงเป็นเหตุให้รู้เรื่องราวของจิตว่า อ้อ จิตที่เคยเสื่อมบ่อย ๆ นั้น เสื่อมเพราะขาดคำบริกรรม สติคงจะเผลอจากจิตไปในระยะนั้นแน่นอน แต่นั้นมาก็ตั้งคำบริกรรมมาเป็นลำดับ ไปไหนมาไหน อยู่ที่ใดไม่ยอมให้เผลอ เป็นกับตายจะไม่ยอมให้เผลอจากพุทโธ จิตจะเสื่อมไปไหนก็ให้รู้กันที่นี่เท่านั้น ไม่ยอมรับรู้ไปทางอื่น จิตก็เลยตั้งหลักลงได้เพราะคำบริกรรม คือพุทโธ

ต่อมาก็เป็นพรรษาที่สองที่ไปอยู่กับท่าน ก่อนจะเข้าพรรษาจิตก็รู้สึกสงบดีและแนบสนิทในทางสมาธิ ความเสื่อมไม่ปรากฏ แต่คำบริกรรมยังไม่ยอมลดละ จนถึงกับนั่งภาวนาได้แต่หัวค่ำตลอดรุ่งโดยไม่เปลี่ยนเป็นอิริยาบถอื่น ในพรรษาที่สองของการไปอยู่กับท่านพระอาจารย์มั่น รู้สึกว่าการนั่งภาวนาตลอดรุ่ง จะถือเป็นสำคัญมากกว่าอิริยาบถอื่นในการบำเพ็ญ ต่อจากนั้นมาก็ค่อยผ่อนลงบ้าง เพราะเห็นว่า ธาตุขันธ์เป็นเครื่องมือสำหรับใช้ ย่อมมีการชำรุดได้เมื่อไม่รู้จักประมาณ แต่การเร่งความเพียรด้วยวิธีนั่งตลอดรุ่งนี้รู้สึกว่าใจมีกำลังมากกว่าวิธีอื่น ๆ

การรู้เรื่องของทุกขเวทนาที่แสดงขึ้นในขณะนั่งนาน ๆ เช่นนั้น ก็รู้ได้ชัดในระยะนั่งตลอดรุ่งนั้นเอง เพราะทุกขเวทนาที่ปรากฏในระยะนั้น เป็นเวทนาแปลกประหลาดหลายประการ ปัญญาที่จะพิจารณาเพื่อต่อสู้กับทุกขเวทนาก็ทำงานไม่ลดละ จนสามารถเข้าใจในเรื่องเวทนาได้ทุกประเภทในร่างกาย ซึ่งเป็นก้อนทุกข์หมดทั้งร่าง และสามารถสอดรู้ถึงเวทนาของใจ ทั้งเป็นการเสริมสร้างสติปัญญาและความกล้าหาญทางความเพียรได้อีกมากมาย นอกจากนั้นยังมีความกล้าหาญและมั่นใจในอนาคตว่า ทุกขเวทนาที่จะได้แสดงตัวในคราวจะตายนั้น จะต้องเป็นเรื่องของทุกขเวทนาที่กำลังปรากฏและพิจารณารับรู้กันอยู่ในขณะนี้แล จะไม่มีเวทนาตัวไหนจะแปลกประหลาดและต่างหน้าต่างตามาจากที่ไหน ซึ่งจะทำให้เรามีความลุ่มหลงและเผอเรอในเวลาจะตาย จึงเป็นเหตุให้ได้คติขึ้นมาอีกวาระหนึ่ง ทุกขเวทนาที่เกิดขึ้น เมื่อปัญญาพิจารณารอบคอบแล้วก็ดับไปในขณะนั้น จิตก็ลงสู่ความสงบได้อย่างเต็มที่

ในระยะเช่นนี้จะว่าจิตว่างก็ได้อยู่ แต่ว่างในสมาธิ พอจิตถอยออกมา ความว่างก็หายไป จากนั้นก็พิจารณาไปอีกและพิจารณาต่อไปเรื่อย ๆ จนจิตมีความชำนาญในด้านสมาธิ ขอสรุปความให้ย่อลงเพื่อให้พอดีกับเวลา เมื่อสมาธิมีกำลังทางด้านปัญญาก็เร่งพิจารณาตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย จนรู้เห็นชัดและสามารถถอดถอนอุปาทานของกายได้โดยสิ้นเชิง จากนั้นจิตก็จะเริ่มว่าง แต่ยังไม่แสดงความว่างอย่างเต็มที่ ยังมีนิมิตภายในแสดงภาพปรากฏอยู่กับใจ เพราะในระยะนี้ใจว่างจากกายและวัตถุภายนอก แต่ยัง

ไม่ว่างจากนิมิตภายในของตัวเอง จนกว่าจะมีความชำนาญโดยอาศัยการฝึกซ้อมไม่ลดละ นิมิตภายในใจก็นับวันจางไป

สุดท้ายก็หมด ไม่ปรากฏนิมิตทั้งภายนอกภายในใจ นั่นท่านก็เรียกว่าจิตว่าง ว่างชนิดนี้เป็นเรื่องว่างประจำนิสัยของจิต ที่มีภูมิธรรมประจำขั้นแห่งความว่างของตน นี่ไม่ใช่ว่างสมาธิ และไม่ใช่ว่างในขณะที่นั่งสมาธิ ขณะที่นั่งสมาธิเป็นความว่างของสมาธิ แต่จิตที่ปล่อยวางจากร่างกายเพราะความรู้รอบด้วยนิมิตภายในก็หมดสิ้นไป เพราะอำนาจของสติปัญญารู้เท่าทันด้วย นี่แลชื่อว่าว่างตามฐานะของจิต เมื่อถึงขั้นนี้แล้วจิตว่างจริง ๆ แม้กายจะปรากฏตัวอยู่ก็สักแต่ความรู้สึกว่ากายมีอยู่เท่านั้น แต่ภาพแห่งกายหาได้ปรากฏเป็นนิมิตภายในจิตไม่ ว่างเช่นนี้แลเรียกว่า ว่างตามภูมิของจิต และมีความว่างอยู่อย่างนี้ประจำ ถ้าว่างเช่นนี้ว่าเป็นนิพพาน ก็เป็นนิพพานของผู้นั้น หรือของจิตชั้นนั้น แต่ยังไม่ใช่นิพพานว่างของพระพุทธเจ้า

ถ้าผู้จะถือสมาธิเป็นความว่างของนิพพาน ในขณะจิตที่ลงสู่สมาธิก็เป็นนิพพานของสมาธิแห่งโยคาวจรผู้ปฏิบัติผู้นั้นเสียเท่านั้น ความว่างทั้งสองประเภทที่กล่าวมานี้ไม่ใช่เป็นนิพพานว่างของพระพุทธเจ้า เพราะเหตุใด เพราะจิตที่มีความว่างในสมาธิ จำต้องพอใจและติดในสมาธิ จิตที่มีความว่างตามภูมิของจิตจำต้องมีความดูดดื่มและติดใจในความว่างประเภทนี้ จำต้องถือความว่างนี้เป็นอารมณ์ของใจจนกว่าจะผ่านไปได้ ถ้าผู้ถือความว่างนี้ว่าเป็นนิพพาน ก็เรียกว่าผู้นั้นติดนิพพานในความว่างประเภทนี้โดยเจ้าตัวไม่รู้ เมื่อเป็นเช่นนี้ความว่างประเภทนี้จะจัดว่าเป็นนิพพานได้อย่างไร

ถ้าไม่ต้องการนิพพานขั้นนี้ ก็ควรกาง เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณออกตรวจตราดูให้ชัดเจนและละเอียดถี่ถ้วน เพราะความว่างที่กล่าวนี้เป็นความว่างของเวทนา คือสุขเวทนามีเต็มอยู่ในความว่างนั้น สัญญาก็หมายว่าง สังขารก็ปรุงแต่เรื่องความว่างเป็นอารมณ์ วิญญาณก็ช่วยรับรู้ทางภายใน ไม่เพียงจะรับรู้ภายนอก เลยกลายเป็นนิพพานของอารมณ์ ถ้าพิจารณาสิ่งเหล่านี้ให้ชัดและความว่างให้ชัด โดยเห็นเป็นเรื่องของสังขารธรรม คือสิ่งผสมนั่นแล จะมีช่องทางผ่านไปได้ในวันหนึ่งแน่นอน เมื่อพิจารณาตามที่กล่าวนี้ ขันธ์ทั้งสี่และความว่างซึ่งเป็นสิ่งปิดบังความจริงไว้ ก็จะค่อยเปิดเผยตัวออกมาทีละเล็กละน้อย จนปรากฏได้ชัด จิตย่อมมีทางสลัดตัวออกได้

แม้ฐานที่ตั้งของสังขารธรรมที่เต็มไปด้วยสิ่งผสมนี้ ก็ทนต่อสติปัญญาไม่ได้ เพราะเป็นสิ่งเกี่ยวโยงกัน สติปัญญาประเภทค้นแร่แปรธาตุจะฟาดฟันเข้าไป เช่นเดียวกับไฟได้เชื้อลุกลามไปไม่หยุด จนกว่าจะขุดรากเหง้าของธรรมผสมนี้ขึ้นได้เสียเมื่อใด เมื่อนั้นจึงจะหยุดการรุกการรบ เวลานี้มีอะไรที่เป็นข้าศึกต่อนิพพานว่างตามแบบของพระพุทธเจ้า คือสิ่งที่ติดใจอยู่ในขั้นนี้และขณะนี้แลเป็นข้าศึก สิ่งที่ติดใจก็ได้แก่ความ

ถือว่าใจของเราว่างบ้าง สบายบ้าง ใสสะอาดบ้าง ถ้าจะเห็นว่าใจมันว่างแต่มันอยู่กับความไม่ว่าง ใจมันเป็นสุข แต่มันอาศัยอยู่กับทุกข์ ใจใสสะอาด แต่มันอยู่กับความเศร้าหมองโดยไม่รู้สึกตัว ความว่าง ความสุข ความใส นั่นแลเป็นธรรมปิดบังตัวเอง เพราะธรรมทั้งนี้คือ เครื่องหมายของภพชาติ

ผู้ต้องการตัดภพชาติจึงควรพิจารณาให้รู้เท่าและปล่อยวางสิ่งเหล่านี้ อย่าหวงไว้เพื่อก่อไฟเผาตัว ถ้าปัญญาขุดค้นลงตรงที่สามจอมกษัตริย์แห่งภพปรากฏอยู่ นั้นแลจะถูกองค์การใหญ่ของภพชาติและจะขาดกระเด็นออกจากใจทันที ที่ปัญญาหยั่งลงถึงฐานของเขาตั้งอยู่ เมื่อสิ่งทั้งนี้สิ้นไปแล้วเพราะอำนาจของปัญญา นั้นแลเป็นความว่างอันหนึ่ง เครื่องหมายของสมมุติใด ๆ จะไม่ปรากฏในความว่างนั้นเลย นี่คือความว่างที่ผิดกับความว่างที่ผ่านมาแล้ว ความว่างประเภทนี้ เราจะว่าเป็นความว่างของพระพุทธเจ้าหรือความว่างของใครนั้น ผู้แสดงไม่สามารถจะเรียนให้ทราบได้ว่าจะควรเป็นความว่างของใคร นอกจากจะเป็นความว่างที่รู้เห็นกันอยู่ด้วยสันทิฏฐิโกของผู้บำเพ็ญเท่านั้น

ความว่างอันนี้ไม่มีกาลสมัย เป็นอกาลิโกอยู่ตลอดกาล ความว่างในสมาธิมีความเปลี่ยนแปลงไปได้ ทั้งด้านความเจริญและความเสื่อม ความว่างในขั้นอรูปธรรมซึ่งกำลังเป็นทางเดินก็แปรสภาพหรือผ่านไปได้ แต่ความว่างในตนเองโดยเฉพาะนี้ ไม่มีความเปลี่ยนแปลง เพราะตนไม่มีอยู่ในความว่างนั้น และไม่ถือความว่างนั้นว่าเป็นตน นอกจาก **ยถาภูตๆ ญาณทสฺสนๆ** เห็นตามเป็นจริงในหลักธรรมชาติแห่งความว่างนั้น และเห็นตามเป็นจริงในสภาวธรรมที่ผ่านมาเป็นลำดับ และที่มีอยู่ทั่วไปเท่านั้น แม้ศีล สมาธิ ปัญญาซึ่งเป็นธรรมเครื่องแก้ไขก็รู้เท่าและปล่อยวางไว้ตามเป็นจริง ไม่มีสิ่งใดจะเข้าไปแฝงอยู่ในธรรมชาติแห่งความว่างในวาระสุดท้ายนั้นเลย

ท่านนักใจบุญทุกท่าน โปรดนำความว่างทั้งสามประเภทนี้ไปพิจารณา และพยายามบำเพ็ญตนให้เข้าถึงความว่างทั้งสามนี้ เฉพาะอย่างยิ่งความว่างในวาระสุดทาย ซึ่งเป็นความว่างในหลักธรรมชาติ ไม่มีผู้ใดและสมมุติใด ๆ อาจเอื้อมเข้าไปทำการเกี่ยวข้องได้อีกต่อไป ความสงสัยนับแต่ขั้นต้นแห่งธรรม จนถึงความว่างอย่างยิ่ง จะเป็นปัญหาที่ยุติกันลงได้ ด้วยความรู้ความเห็นของตนเป็นผู้ตัดสินเอง

ดังนั้น ในอวสานแห่งธรรมโดยเริ่มแสดงเรื่องความโง่ของตน ให้ท่านผู้ฟังทุกท่านทราบเป็นลำดับ จนเตลิดมาถึงความว่างในวาระสุดท้าย ซึ่งเป็นธรรมออกจะสุดวิสัยของผู้แสดงที่อธิบายให้ยิ่งไปกว่านั้นอีกไม่ได้ จึงขอยุติลงโดยเห็นว่าสมควรแก่เวลา ขอความสุขความสำราญจงมีแก่ท่านผู้ฟังโดยถ้วนหน้ากันเทอญฯ

<<สารบัญ

เทศน์อบรมพระ ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๒๒ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๐๕

สมบัติมีค่าในพระศาสนา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
วิสงฺขารคตๆ จิตฺตๆ ตณฺหาณๆ ขยมชฺฌคาติฯ

เราบวชมาในพระศาสนา จะออกมาจากตระกูลใดก็ตาม พึงทราบว่าเข้ามาสู่ตระกูลที่เรียกว่าศากยตระกูล คือตระกูลแห่งกษัตริย์ เพราะองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าท่านเสด็จออกจากศากยตระกูล ทรงสละราชสมบัติทุก ๆ ชิ้น แม้ที่สุดคู่พระบารมี คือพระชายาและพระโอรสซึ่งเป็นเสมือนดวงหทัยของพระองค์ก็ทรงสละได้ทั้งสิ้น เพื่อพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ การที่องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จออกตั้งแต่เบื้องต้น จนถึงความเป็นพระพุทธเจ้านั้น ในระยะทางที่พระองค์ผ่านไป ล้วนแล้วแต่อุปสรรคที่จะทรงฝ่าฝืนทุก ๆ กรณี ทางเดินแห่งองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทุก ๆ พระองค์ เดินไปด้วยความยากลำบาก ผู้ไม่มีความพากเพียรจริง ๆ แล้วไม่สามารถจะรอดพ้นบ่วงแห่งมารไปได้

บรรดาเราทั้งหลายซึ่งเป็นศิษย์ของพระพุทธเจ้าจงพิจารณาว่า พระองค์ได้ดำเนินไปอย่างใด จงเป็นผู้มีจิตใจมุ่งหวังอย่างมั่นคง เพื่อก้าวไปตามรอยพระบาทแห่งพระองค์ คำว่า **สุปฏิปนฺโน อุชุปฏิปนฺโน ญายปฏิปนฺโน สามีจิปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ** ล้วนแล้วแต่พระองค์ทรงวางร่องรอยไว้เพื่อให้บรรดาสาวกทั้งหลายเดินตาม จึงจะสมชื่อสมนามว่า **สาวกสงฺโฆ** คือเป็นสาวกขององค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจริงๆ คำว่า สาวกแปลว่า ผู้สดับ สดับทั้งทางตา สดับทั้งทางหู คิดทั้งทางใจ วันหนึ่ง ๆ ไม่นิ่งนอนในความคิดที่จะค้นหาเหตุผลเพื่อระวังสำรวมตน ให้เป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ มีสมาธิเพื่อความสงบแน่วแน่เป็นลำดับไป เพื่อปัญญาหาความรู้ความฉลาดใส่ตน ไม่เป็นเช่นนั้นจะเรียกว่าสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ได้

บัดนี้กิจการงานของเราทั้งหลายได้ละแล้ว ตั้งแต่วันอุปสมบทเข้ามาในพระศาสนา กิจการบ้านเรือนซึ่งฆราวาสเขาจัดทำอยู่ประจำวัน เราได้ละมาเสียทุกประการ ไม่ได้มีความเกี่ยวข้องกังวลกับกิจการทั้งหลายเหล่านั้น มีหน้าที่จะต้องปฏิบัติตนให้เป็น **สุปฏิปนฺโน** เป็นผู้ปฏิบัติดีด้วยกาย ปฏิบัติดีด้วยวาจา ปฏิบัติดีด้วยใจ **อุชุปฏิปนฺโน** เป็นผู้ตรงต่อทางตรัสรู้ ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ **ญาย** เป็นผู้มุ่งประสงค์เพื่อความตรัสรู้ซึ่งเญยธรรม

อยู่ตลอดเวลา **สามีจิ** เป็นผู้งามอยู่เสมอในอาการแห่งความเคลื่อนไหวของกาย วาจา ใจ ทุกอิริยาบถ ไม่ให้มีการตำหนิตนว่าเป็นไปทางที่ผิดหลักของพระธรรมวินัย อันจะเป็นเหตุให้เคลื่อนคลาดจากความเป็นสาวกของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า

ในธรรมทั้ง ๔ บทนี้เป็นคุณสมบัติของบรรดาสาวกทั้งหลายที่ได้ตั้งใจประพฤติปฏิบัติดี ถ้าเคลื่อนจากหลักธรรมทั้ง ๔ ประเภทนี้แล้ว แม้จะโกนผม โกนคิ้ว นุ่งผ้าเหลืองก็ไม่เห็นแปลกอะไรกับฆราวาสเขา เพราะฉะนั้นพึงสำนึกตนเสมอว่า บัดนี้เราเป็นนักบวช มุ่งเฉพาะต่อองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ได้มุ่งต่อโลกามิสใด ๆ ทั้งนั้น วันหนึ่งคืนหนึ่งใจของเรามีความสงบกี่ครั้ง มีความเยือกเย็นสบายดี หรือเดือดร้อนภายในใจ ถ้าใจเดือดร้อนพึงทราบว่าขุมนรกอยู่ที่ใจของเรา ถ้าใจมีความเยือกเย็นพึงทราบว่าสันติธรรมเริ่มจะปรากฏขึ้นแล้วที่ใจของเรา ให้ตรองตัวของตัวอยู่เสมอ

การประกอบความพากเพียรอย่ากำหนดเวลา ให้กำหนดสติ สัมผัสกับธรรมที่เรากำหนดไว้เสมอไป อย่าให้ขาดวรรคขาดตอน ถ้าสติเผลอเมื่อใดพึงทราบว่าความเพียรได้ขาดไปแล้วเมื่อนั้น เพราะความเพียรไม่ขึ้นอยู่กับการยืน การเดิน การนั่ง การนอน แต่ขึ้นอยู่กับสติ หรือปัญญา ถ้าเรามีสติประคับประคองจิตใจของเราอยู่เสมอ รู้ความเคลื่อนไหวของใจตนเอง ทั้งที่จะเป็นไปในทางที่ผิดและที่ถูก ชื่อว่าเป็นผู้มีความเพียร ความเพียรหมายเช่นนี้ การยืน เดิน นั่ง นอน เป็นธรรมดาที่เราจะต้องเปลี่ยนอิริยาบถ เป็นโอสถอันหนึ่งซึ่งจะรักษากายของเราไว้ให้ถึงอายุขัย หรือให้มีความสะดวกสบายภายในธาตุขันธ์ของเรา แต่เรื่องของใจที่จะให้ชื่อว่ามีความเพียรนั้น ต้องขึ้นอยู่กับสติและปัญญาเป็นของสำคัญ

สติคือความระลึก คือรู้ตัวอยู่เสมอ ปัญญา คือความสอดส่องมองดูเรื่องที่มาสัมผัสจากภายอกเข้ามาสู่ภายใน หรือความกระเพื่อมของใจเราที่เคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา ให้มีความรู้สึกอยู่เสมอ ไม่เช่นนั้นจะเรียกว่าความเพียรไม่ได้ ใครเล่าจะเป็นผู้ทรงพระศาสนาของพระพุทธเจ้าไว้ นอกจากเราซึ่งเป็นนักบวชและเป็นแนวหน้าแห่งบรรดาชนทั้งหลายแล้ว ไม่มีใครจะสามารถในโลกนี้ ถ้าสมณะไม่สามารถจะยังมรรค ผล นิพพานให้เกิดขึ้นได้ด้วยข้อปฏิบัติ ถ้ามีแต่ความท้อใจและความเกียจคร้านแล้ว ศาสนาก็ล่มจมไปเท่านั้น ไม่มีใครจะสามารถทรงไว้ได้ เฉพาะเราซึ่งเป็นนักบวช และเป็นนักปฏิบัติที่โลกเขาให้ชื่อว่ากรรมฐานด้วยแล้ว ยิ่งเป็นของจำเป็นที่สุด ซึ่งจะพึงสำนึกตัวของเราเสมอ ไม่เช่นนั้นจะเป็นโมฆบุรุษ เปล่าจากประโยชน์ตลอดอิริยาบถ และเสียจตุปัจจัยไทยทานที่ชาวบ้านเขาให้มาวันหนึ่ง ๆ ด้วยความตะเกียกตะกายหามา แต่ละครั้ง ๆ ที่จะได้ให้ทานแต่ละหน นับว่าเป็นความลำบากลำบนไม่น้อย ให้เรารู้สึกตัวเสมอว่า

เวลานี้เราเป็นนักบวชและเป็นลูกศิษย์พระตถาคต พระตถาคตเป็นผู้มีความองอาจกล้าหาญต่อเหตุการณ์ทุกอย่าง ทั้งที่เป็นฝ่ายชั่วและฝ่ายดี เป็นผู้มีความขยันหมั่นเพียร เป็นผู้อดทนต่อความลำบากตรากตรำทุก ๆ อย่าง ซึ่งจะมาเผชิญหน้าพระองค์ ไม่เป็นผู้เกียจคร้าน ไม่เป็นผู้นอนตื่นสาย ไม่เป็นผู้เห็นแก่ตัว เห็นแก่ความพ้นทุกข์อยู่ตลอดเวลา นี่เป็นหลักที่จะเป็นพระพุทธเจ้า ท่านเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งหลักธรรม เราจะเป็นผู้รู้ผู้ฉลาดและตามร่องรอยแห่งพระองค์ได้ ก็ต้องเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งธรรมเหล่านี้เหมือนกัน ไม่ใช่จะทรงไว้ซึ่งความเกียจคร้าน ความเห็นแก่ปากแก่ท้อง ความมักง่าย ความนอนตื่นสาย ความเห็นแก่ตัวโดยถ่ายเดียว นี้ไม่ใช่หลักธรรมที่จะเป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ ให้เราทั้งหลายพึงทราบไว้อย่างนี้

การพิจารณาใครกำหนดเรื่องอะไร เคยพิจารณาเรื่องอะไร ตั้งใจพิจารณาให้เห็นชัดในส่วนแห่งธรรมที่ตนพิจารณาหรือกำหนดเอาไว้นั้น อย่าเป็นคนไม่มีหลัก หรือเป็นคนลอยลม หาหลักฐานยึดเหนี่ยวไม่ได้ สติตั้งลงที่ตรงไหนย่อมเป็นธรรมขึ้นมาที่ตรงนั้น ถ้าไม่มีสติ ย่อมไม่เป็นธรรมทั้งวันทั้งคืน *สติเป็นของสำคัญสำหรับความเพียร* ให้พึงทราบเอาไว้ ใจจะปล่อยให้มีความสงบโดยลำพังตนเอง ตลอดวันตายจะไม่ปรากฏผลให้เราทั้งหลายได้รับ ตามธรรมดาของใจย่อมมีเครื่องหุ้มห่ออยู่เสมอ เครื่องหุ้มห่อของใจนั้นท่านให้ชื่อว่ากิเลส ไม่ใช่เกิดมาจากที่ไหน นอกจากจะเกิดขึ้นจากใจของตนเองเท่านั้น และการฝึกฝนทรมานที่จะทำตัวเราให้เป็นไปเพื่อความสงบ หรือหมดพยศจากสิ่งทั้งหลายเหล่านี้ ก็ต้องอาศัยเป็นผู้มีความพากเพียร

พยายามดูจิตใจของตนเสมอ ถ้าส่วนใดเป็นทางชั่วต้องฝืนใจละ จนกระทั่งละได้เป็นลำดับ ถึงกับละขาดไม่มีอันใดเหลือ สิ่งรบกวนเหล่านั้นจะไม่มารังควานจิตใจได้อีกต่อไป เมื่อเราละได้เด็ดขาดแล้ว การทำตัวของเราจะให้พ้นจากอุปสรรค ต้องมีการฝืนบ้างเป็นธรรมดา ไม่ว่าพระพุทธเจ้า ไม่ว่าสาวก หรือไม่ว่าครูบาอาจารย์องค์ใด ๆ ที่ท่านปรากฏชื่อลือนามมา ล้วนเป็นผู้ฝ่าฝืนอุปสรรคมาด้วยกันทั้งนั้น *ทุกข์*เราก็ทราบแล้วว่าเป็นอริยสัจ ถ้าเราไม่พิจารณาให้เห็นทุกข์แล้ว เราจะหลีกเว้นจากทุกข์ไปได้ที่ไหน *สมุทัย* เป็นแดนเกิดแห่งทุกข์ เกิดขึ้นที่ไหนก็เกิดขึ้นที่ความปรุงของใจ ความปรุงของใจนี้โดยมากถ้าไม่ได้รับการอบรมแล้วต้องปรุงไปในทางที่ชั่วเสมอ ในทางที่จะสั่งสมกิเลสให้มีหรือให้มากขึ้นภายในใจ เพราะฉะนั้น อุบายวิธีกำหนดจิตใจ ซึ่งเรียกว่าภาวนานี้ จึงเป็นแนวทางที่จะแก้สิ่งทั้งหลายที่เป็นเครื่องกดถ่วงจิตใจของตนให้ค่อยหมดไปเป็นลำดับ

ใจเมื่อไม่สงบยังจะไม่เห็นคุณแห่งพระศาสนา แม้ตัวเราเองก็ไม่เห็นว่ามีคุณค่าแต่อย่างใด ต่อเมื่อเราได้ฝึกฝนทรมานจิตใจให้เป็นไปเพื่อความสงบแล้ว นั่นแหละจึงจะเห็นว่าธรรมเป็นของมีคุณค่า พระศาสนาเป็นของประเสริฐ แม้ตัวเราเองก็รู้สึกว่าจะเริ่มเป็นผู้มีคุณค่าขึ้นมา ฉะนั้นการพิจารณาจิตใจเป็นของสำคัญ หน้าที่ที่เราจะละถอนสิ่งที่เราได้สั่งสมไว้นี้ เป็นกิจสำคัญยิ่งกว่ากิจการใด ๆ ความเพียรก็เช่นเดียวกัน เพียรพยายามจนเห็นเหตุผลในสิ่งที่พัวพันจิตใจของตน กำหนดดูให้ชัด ตาเห็นรูปจะต้องเกิดความรู้สึกขึ้นภายในใจ หูฟังเสียงก็เช่นเดียวกัน แล้วคลี่คลายดูสิ่งทั้งหลายเหล่านั้นให้เห็นชัดประจักษ์ด้วยปัญญาของเรา จิตใจเมื่อได้เห็นสิ่งใดด้วยปัญญาแล้วจะยึดถือหรือมั่นหมายสิ่งนั้น ๆ ต่อไปอีกไม่ได้ จะปล่อยวางสิ่งเหล่านั้นทันที นี่การปล่อยวางต้องปล่อยวางด้วยสติกับปัญญา ถ้าไม่มีสติกับปัญญาเป็นเครื่องรักษาเป็นเครื่องแก้ไขแล้วไซร้ ใจจะไม่มีวันพ้นทุกข์ไปได้

เกิดมาชาตินี้เราก็มีทุกข์ขนาดที่เรารู้อยู่ด้วยใจของเรา เฉพาะวันนี้ก็รู้อยู่เท่านี้ วันหน้าก็ต้องเป็นเช่นนี้ ชาตินี้ก็ต้องเป็นอยู่อย่างนี้ ชาติหน้าไม่ต้องสงสัยว่าใครจะเป็นผู้ทุกข์ พึงทราบว่าใครเป็นผู้สั่งสมกองทุกข์ หรือเหตุให้เกิดทุกข์เอาไว้ ผู้นั้นแลเป็นผู้จะได้เสวยทุกข์ในวันนี้ วันหน้า ในชาตินี้ชาติหน้า เป็นผู้จะเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร รับความทุกข์ความทรมานอยู่ไม่รู้กี่กัปกี่กัลป์ เป็นหนทางที่ยืดยาวมาก จนไม่มีใครสามารถจะนับอ่านได้ว่าทางจากต้นทาง คือความเกิดเบื้องต้นนี้ ถึงปลายทางคือวิมุตติพระนิพพานนั้นเป็นระยะทางสักกี่เส้น สักกี่ไมล์ ไม่มีใครสามารถที่จะวัดได้ เพราะธรรมชาติอันนี้เป็นธรรมชาติของวัฏฏะ คือหมุนรอบตัวอยู่ตลอดเวลา เราจะวัดให้เป็นเส้น เป็นไมล์ เป็นกิโลเมตรไม่ได้

แต่การพิจารณาก็ต้องพิจารณาตามลักษณะของวัฏฏะที่หมุนอยู่รอบตัวนี้ ถ้าใครพิจารณาวัฏฏะซึ่งหมุนรอบตัวอันเกิดกับใจนี้อยู่เสมอแล้ว ผู้นั้นแลจะเป็นผู้แก้ไขวัฏฏะคือตัวหมุนอันนี้ออกจากใจได้ จะถึงแดนแห่งความพ้นทุกข์ที่ท่านเรียกว่าพระนิพพานขึ้นที่ใจดวงนี้เอง หลักสำคัญมีอยู่ที่นี่ ขอให้พากันตั้งอกตั้งใจพินิจพิจารณา อย่าเห็นแก่ความท้อแท้อ่อนแอ สติเมื่อตั้งไว้กับอาการอันใด อาการอันนั้นจะเป็นธรรมอบรมจิตใจ หรือเป็นเครื่องเยียวยาจิตใจของเราให้เป็นไปเพื่อความสงบเสมอ ปัญญาก็เช่นเดียวกัน เมื่อกำหนดลงในสภาวธรรมอันใดเราจะต้องรู้อุบายต่าง ๆ จากสภาวธรรมนั้น ๆ เป็นลำดับไป เพราะฉะนั้นสติกับปัญญาจึงเป็นธรรมจำเป็นในพระศาสนา

การทำความพากเพียรไม่เห็นปรากฏในจิตใจว่า เป็นไปเพื่อความสงบนี้ ขึ้นอยู่กับความเป็นผู้มีจิตลอย เดินก็เดินไปอย่างนั้น นั่ง ยืน นอน ก็ไม่มีความจำเพาะเจาะจงกับสติ

และปัญญา ความสงบของใจจึงเป็นไปไม่ได้ เพราะการปล่อยจิตให้เป็นไปตามอารมณ์นั้น ๆ เราระบายหรือปล่อยไปอยู่ตลอดเวลา ไม่เคยยับยั้ง หรือหวงห้ามบังคับจิตใจของตนให้เข้าสู่กรอบแห่งสติและปัญญา ถ้าเราบังคับจิตใจให้อยู่ในธรรมบทใดบทหนึ่ง หรือในอาการแห่งกายทั้งหมดจะเป็นอาการใดก็ตามด้วยสติ และล่ามด้วยปัญญาให้เที่ยวอยู่ในสรรพางค์ร่างกายอันนี้ ช่วงสั้นยาวก็ขึ้นอยู่กับปัญญาของเราที่จะพิจารณาได้ลึกตื้นหยาบละเอียดแค่ไหน ถ้าเราพิจารณาอยู่เช่นนี้ไม่นานจะเป็นไปเพื่อความสงบ จะเป็นไปเพื่อความผ่องใส เป็นไปเพื่ออุบายแยบคายเป็นลำดับ

นี้เป็นเพราะเหตุใด ปฏิบัติมาเป็นเวลานานจึงไม่เห็นความรู้ความวิเศษขึ้นภายในใจให้เราทั้งหลายทราบในวันนี้ว่าสติกับปัญญาของเราไม่ตั้งใจ โดยเจตจำนงจริง ๆ ตั้งไว้ชั่ววินาทีหนึ่งแล้วให้สูญหายไปเสียเป็นเวลาตั้งชั่วโมง เมื่อเป็นเช่นนั้นรายจ่ายกับรายรับไม่เพียงพอกัน รายจ่ายมากกว่ารายรับ พึงทราบว่าคนนั้นจะต้องล่มจม การปล่อยจิตใจให้เป็นไปตามอำนาจของวัฏฏะมีมาก การรักษาจิตใจของเราไว้ด้วยสติกับปัญญาให้เป็นไปตามทางวิวัฏฏะนั้น มีจำนวนน้อยกว่าการปล่อยจิตใจให้เป็นไปตามกระแสของวัฏฏะ เพราะฉะนั้นใจของเราจึงไม่เป็นไปเพื่อความสงบ ไม่เป็นไปเพื่อความฉลาด ให้ทราบกันไว้เดี๋ยวนี้ ไม่เช่นนั้นจะเกิดความเหลวไหลต่อไปอีก

วันหนึ่งคืนหนึ่ง เราไม่ต้องยุ่งกับเรื่องอะไรทั้งนั้น ให้ดูหน้าที่ของตน ดูความเคลื่อนไหวของตนเอง เรื่องของครูบาอาจารย์หรือหมู่เพื่อน ไม่ต้องถือว่าเป็นภาระที่เราจะต้องเกรงกลัว หรือจะต้องกล้าหาญหรือจะรับอารมณ์อันใดจากท่าน ผิดอย่างใดท่านต้องสอนอย่างนั้น แนะนำในทางถูกและบอกในทางผิดเสมอไป จงตั้งหน้าดูตามเรื่องที่ท่านสอนไว้เท่านั้น อย่ามาถือเป็นอารมณ์ อารมณ์สำคัญที่สุดให้ดูความเคลื่อนไหวของใจ ซึ่งเป็นตัวอารมณ์อยู่ตลอดเวลา ไม่เช่นนั้นจะเป็นไปเพื่อความสงบไม่ได้ แล้วเสียไปวันหนึ่ง ๆ หลายวันต่อหลายวันก็กลายเป็นหลายเดือนขึ้นมา หลายเดือนต่อหลายเดือนก็กลายเป็นหลายปีขึ้นมา ชีวิตจิตใจนับวันจะสั้นเข้าทุกวัน ผลประโยชน์จะพึงได้จากคุณงามความดีก็มีเพียงนิดหนึ่งเท่านั้น ไม่สมกับเราเป็นลูกของพระตถาคตปรากฏตัวในวงของพระศาสนา

หลักความจริงมีอยู่ในกายในจิต เราก็กำหนดสติกับปัญญาลงในหลักแห่งกายและจิตนี้ ทำไมจะรู้ไม่ได้ กายกับจิตเป็นธรรมที่รับรอง หรือเป็นธรรมที่ควรแก่สติปัญญาอยู่แล้วแต่กาลไหน ๆ พระพุทธเจ้าพิจารณาดูกายทุกชิ้น ทั้งที่เป็นส่วนทุกข์ ทั้งที่เป็นส่วนอนิจจัง ทั้งที่เป็นส่วนอนัตตา เหตุใดจึงมีความเฉลียวฉลาดรู้แจ้งด้วยปัญญาในสิ่งทั้งหลาย

ได้เล่า กายพระพุทธเจ้ากับกายของเราไม่มีความแตกต่างกันแต่อย่างใด สติกับปัญญาของพระพุทธเจ้าก็คือความฉลาดอันเดียวกัน มีแต่ว่ากว้างแคบหรือลึกตื้นต่างกันเท่านั้น

เหตุใดพระพุทธเจ้านำสติปัญญามาค้นคว้าในกายนี้ และรู้แจ้งเห็นจริงในสภาวธรรมทั้งหลายเหล่านี้ได้ ส่วนพวกเราทั้งหลาย สภาวธรรมคือกายและจิตนี้มีอยู่แล้วโดยสมบูรณ์ด้วยกัน เหตุใดจึงไม่ปรากฏผลขึ้นจำเพาะตน เรื่องของทุกข์จะเป็นทุกข์ทางกายก็ตาม ทุกข์ทางใจก็ตาม ประกาศอยู่แล้วทุกขณะ ซึ่งผู้มีสติกับปัญญาจะต้องสะเทือนอยู่เสมอในความทุกข์ที่มาสัมผัสระหว่างจิตกับความทุกข์ และกับสติและปัญญาซึ่งเป็นของมีอยู่ในสภาพอันเดียวกัน เหตุใดจึงไม่สามารถรู้ได้ในสิ่งที่มี และไม่ลี้ลับแต่อย่างใดด้วย ทุกข์จะเกิดจากอวัยวะแห่งใดก็ตาม จะลี้ลับไปจากจิตผู้รับรู้ไม่ได้ จะเกิดขึ้นภายในจิตก็จะลี้ลับไปจากจิตผู้รับผู้นั้นไปอีกไม่ได้เหมือนกัน

ถ้าเรามีสติคอยกำหนดดูเรื่องของทุกข์ให้ชัดเจน ไตร่ตรองดูด้วยปัญญาให้เห็นชัดว่า ทุกข์นี้เกิดขึ้นเพราะเหตุใด และเกิดขึ้นมาได้อย่างไร ทุกข์นี้เป็นเราหรือเราเป็นทุกข์ หรืออวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งในกายนี้เป็นทุกข์ หรือว่าทั้งหมดเป็นทุกข์ หรือใครเป็นผู้หลงตามทุกข์นี้เล่า ถ้าเราใช้ปัญญาอยู่เช่นนี้ เรื่องความแยบคายอันจะเกิดขึ้นจากใจหรือจากปัญญาของเรา จะเป็นไปไม่ได้อย่างไรเล่า นี่ก็เพราะความลอยลมของใจนั้นเอง ไม่ตั้งเป็นหลักเป็นฐาน มีความกลัวต่อเรื่องของทุกข์ จึงไม่สามารถจะรู้แจ้งเห็นทุกข์ แล้วคว้าเอาสุขขึ้นมาเป็นสมบัติของใจได้ ทุกข์จะเกิดมากเกิดน้อย จะตั้งอยู่หรือดับไป ให้พึงทราบว่าทุกข์ก็คือทุกข์นั่นเอง ผู้ที่รู้ว่าสิ่งเหล่านี้เป็นทุกข์ และผู้ที่พิจารณาสิ่งเหล่านี้ให้เห็นจริงตามความเป็นจริงของทุกข์ ก็คือเรื่องของใจกับปัญญานั่นเอง

ทำความเพียรมากี่วัน กี่ปี กี่เดือน ยังไม่เห็นปรากฏผล เหมือนทุกข์ซึ่งเป็นของจริงไปเที่ยวลี้ลับอยู่ตามถ้ำตามเหว ไม่ได้อยู่ภายในกายในจิตของเราเลย ปลานั้นมีจริงในน้ำ สมบัติมีจริงในแผ่นดิน แต่ที่เราไม่ได้ปลาหรือสมบัติมาเป็นของเรา ข้อนี้ขึ้นอยู่กับเรา สมบัติในพระศาสนาเริ่มต้นแต่ ศีลสมบัติ สมาธิสมบัติ ปัญญาสมบัติ วิมุตติสมบัติ และวิมุตติญาณทัสสนสมบัติ สมบัติเหล่านี้ขึ้นอยู่กับผู้ปฏิบัติแต่ละราย ซึ่งเป็นผู้มีความสามารถในการปฏิบัติหนักเบากว่ากันอยู่บ้าง ผลจะพึงได้รับจึงมีความเหลื่อมล้ำต่ำสูงตามความหนักเบาแห่งเหตุที่ทำไว้ เราผู้มาบวชในพระศาสนา ปรากฏเป็นลูกพระตถาคตเต็มภูมิในคำว่าศากยบุตร และเป็นผู้สมควรอย่างยิ่งที่จะเป็นเจ้าของในโลกุตรสมบัติเป็นชั้น ๆ ขึ้นไป

ในบทธรรมท่านกล่าวไว้ว่า โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกทาคามิมรรค สกทาคามิผล อนาคามิมรรค อนาคามิผล และอรหัตมรรค อรหัตผล สมบัติทั้งหมดนี้ รวม

ลงในวิมุตติญาณทัสสนสมบัติ อันได้แก่นิพพานสมบัติ สมบัติในพระศาสนาซึ่งอยู่ในวงแห่ง สวากขาตธรรม ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ชอบแล้ว และเป็นนิยยานิกธรรม สามารถนำสัตว์ที่มุ่งดำเนินตามพระองค์ให้พ้นจากทุกข์ไปได้โดยลำดับ ถ้านักบวชผู้มีนามว่านักปฏิบัติยังไม่สามารถทำตนให้สมควรแก่ธรรมนี้ได้แล้ว ก็ไม่ทราบว่าใครจะเป็นผู้สมควรในธรรมของพระองค์ได้ เพราะสมณะผู้เป็นนักบวชเป็นผู้ใกล้ชิดต่อพระองค์ ทั้งความเป็นผู้มีกิจธุระเครื่องกังวลน้อย ทั้งปฏิปทาเครื่องดำเนินก็สามารถจะทำได้ตามแบบที่พระองค์ทรงดำเนิน

เฉพาะอย่างยิ่งผู้อยู่ในป่าซึ่งเป็นที่สงัดวิเวกตลอดเวลาด้วยแล้ว จัดเป็นผู้มีโอกาสเต็มที่ในทางความเพียรเพื่อศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนสมบัติให้เกิดขึ้นเป็นขั้น ๆ ตั้งแต่ขั้นหยาบจนถึงขั้นละเอียด เพราะศีลและธรรมทุกขั้น จะเป็นไปเพื่อความหมดจดสดใสได้ตามขั้น โดยมากย่อมอาศัยการอยู่ในที่สงัด ปราศจากฝูงชนทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต เราจะเห็นได้จากพระพุทธเจ้าและสาวกพาดำเนินมา ปรากฏว่าท่านเห็นภัยในทางคลุกคลี และกิจการที่จะให้เกิดกังวล และเป็นข้าศึกต่อสมณธรรมเพื่อความอยู่สบายในทิฏฐธรรมของพระองค์และสาวกท่าน ในขณะเดียวกันทรงเห็นคุณและทรงสรรเสริญในความสงัดมาก เพราะฉะนั้นในพระอิริยาบถ ๔ ของพระองค์เจ้าและอริยสาวกจึงเต็มไปด้วยความเพียรในที่สงัดทั้งนั้น

ธรรมชอบเกิดในที่สงัด ถ้ายังไม่สงัดทั้งภายนอกและภายในใจ ธรรมก็ยังไม่เกิด เมื่อความสงัดทั้งสองได้ปรากฏขึ้นในท่านผู้ใด พึงทราบว่าธรรมเริ่มปรากฏขึ้นในท่านผู้นั้น คือศีลก็เริ่มบริสุทธิ์ สมาธิก็เริ่มปรากฏขึ้นมาในใจเป็นขั้น ๆ ของสมาธิ ปัญญาก็เริ่มไหวตัวขึ้นมาในขณะที่สมาธิเริ่มปรากฏเป็นชั้น ๆ ของปัญญา ตามแต่ผู้บำเพ็ญจะเร่งตามความปรารถนาของตน โดยไม่มีอุปสรรคใด ๆ มากีดขวาง เพราะปราศจากสิ่งซึ่งมาก่อกวนให้จิตเอนไปสู่ความกังวลในอารมณ์ที่มากระทบนั้น ๆ เมื่อสรุปความแล้วธรรมชอบเกิดขึ้นในที่สงัดและในเวลาอันสงัด แม้ผู้ทรงธรรมมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ก็ชอบประทับอยู่ในที่สงัดตลอดเวลา หากจะมีอยู่บ้างก็สมัยที่พระองค์ทรงทำหน้าที่พระพุทธเจ้า เสด็จเพื่อโปรดเวไนยสัตว์เป็นบางกาลเท่านั้น ที่ทรงเห็นสมควรจะทรงอนุโลมผ่อนผัน เพื่อเวไนยผู้ควรจะได้รับประโยชน์จากพระองค์ เมื่อเสร็จพุทธกิจแล้วก็ทรงงดทันที ไม่ทรงพร่ำเพรื่อเหมือนอย่างสามัญชนทั่วไป

บรรดาเราทั้งหลายที่โลกให้นามว่ากรรมฐานหรือนักปฏิบัติ ควรสำนึกตนอย่างไรบ้าง ถ้าต้องการพุทธะที่บริสุทธิ์และฉลาดไว้ครองหัวใจ ก็ควรดัดแปลงจิตใจ กาย วาจา ไป

ตามแนวทางที่พระพุทธเจ้าพาดำเนิน จะกลายเป็นสาวกที่บริสุทธิ์ขึ้นมาที่ดวงใจของเราโดยไม่ต้องสงสัย ถ้าชอบประดิษฐ์เรื่องของธรรมลามกขึ้นครองหัวใจ ก็จะเห็นนอกลู่นอกทางไปว่า ธรรมชอบเกิดในกลางตลาด เกิดในถนนสี่แพร่ง เกิดในชุมนุมชนคนมาก เช่น ในโรงลิเก ละคร โรงภาพยนตร์ วิทยุ และโทรทัศน์ เหล่านี้ให้โลกเขาได้ร่ำลือว่าเป็นกรรมฐานเอกเพราะมีนัยน์ตาข้างเดียว หมดความหวั่นไหว แม้เขาจะเอากระดูกมาแขวนคอเป็นพวง ๆ ก็เห็นว่าเป็นการประดับเกียรติ นี่ธรรมลามก ชอบเกิดกับความคิดเห็นอันลามกเช่นเดียวกัน แม้จะไม่แสดงออกมาภายนอกจนเป็นของน่าเกลียดก็ตาม แต่แสดงความพอใจอยู่ภายในใจของผู้นั้น ก็เป็นของน่าเกลียดเช่นเดียวกัน

ขอให้เราทั้งหลายจงทราบไว้อย่างนี้ แล้วดัดแปลงกาย วาจา ใจ ของตนให้เข้ากับหลักธรรมของพระองค์ ปลงธรรมสังเวชในความเกิด แก่ เจ็บ ตาย พยายามละกิเลสตัณหาอวิชชาที่เป็นตัวข้าศึกแก่เราตลอดเวลา อย่านอนใจในอิริยาบถของตน จงส่งเสริมอบรมสติและปัญญาอันเป็นเช่นกับดาบไว้ให้เพียงพอ จะได้ต่อสู้กับกิเลสตัณหาอาสวะซึ่งเป็นตัวข้าศึก และกดขี่บังคับจิตใจของเราทุกขณะให้สิ้นสูญไปในวันหนึ่งจนได้ ผู้ใดอยู่ในอิริยาบถด้วยความมีสติและปัญญาประจำตนตลอดเวลา ผู้นั้นแลจะเป็นเจ้าของสมบัติอันเลิศ คือ มรรค ผล นิพพาน ในชาตินี้

ขอย้ำอีกครั้งให้ท่านทั้งหลายได้ทราบเสียในวันนี้ว่า*การบำเพ็ญธรรมของทุก ๆ ท่าน สติกับปัญญาเป็นธรรมจำเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งจะขาดไปเสียไม่ได้แม้แต่ขณะเดียว เพราะสติปัญญาเป็นธรรมเครื่องตื่นและรอบรู้อยู่กับความเพียร* ขณะที่อารมณ์เกิดขึ้นภายในใจ หรือผ่านมาจากภายนอก สติกับปัญญาจะต้องทำหน้าที่ต่ออารมณ์ที่มาเกี่ยวข้อง อารมณ์ที่มาสัมผัสกับใจ แทนที่จะเป็นข้าศึกจะกลายเป็นคุณไปได้ เพราะอำนาจของสติและปัญญารู้เท่าทัน การตั้งสติเริ่มเป็นของจำเป็นแต่วันเริ่มฝึกหัดภาวนา เราจะบริกรรมธรรมบทใดมีพุทโธเป็นต้น จงตั้งสติเข้าใกล้ชิดต่อธรรมบทนั้นในลักษณะเอาเป็นเอาตายจริง ๆ ผลจะปรากฏเป็นความสงบขึ้นมาประจักษ์ใจโดยไม่ถ่วงเวลาให้เนิ่นนาน

ผู้ปฏิบัติโดยมากที่ทำเวลาให้เสียไป โดยไม่ได้รับผลประโยชน์ภายในใจเท่าที่ควรก็เพราะความนอนใจ ไม่รีบเร่งตักตวงความเพียรด้วยสติและปัญญาในเวลาอายุพรรษายังน้อย ปล่อยใจให้ไปตามกระแสโลก จนไร้ความสำนึกในหน้าที่ของตน และทำตัวในลักษณะขายก่อนซื้อ ซึ่งเป็นสิ่งที่ผิดประเพณีทางโลกและทางธรรม ก่อนจะรู้สึกตัวเวลาจึงสายไป ความจริงผู้จะเป็นพ่อค้าเขาลงมือซื้อในราคาถูก แล้วจึงจะขายในราคาแพง พอจะ

เป็นผลกำไรค่าครองชีพและกลายเป็นต้นทุนหนุนกันไป ผู้เจริญในทรัพย์สมบัติเขาทำกันอย่างนั้น

ทางธรรมเล่า ก่อนพระองค์จะเป็นครูสอนโลกปรากฏว่า ได้ทรงพยายามฝึกฝนทรมานพระองค์มา บางครั้งถึงกับสลบไสลหมดความรู้สึกในพระองค์ก็มี ซึ่งไม่เคยมีประวัติของสาวกหรือใคร ๆ จะสามารถทำได้เหมือนอย่างพระองค์ และทรงทำอย่างนั้นมาโดยไม่ลดละความพยายามถึง ๖ ปี ไม่มีใครทราบว่าพระองค์จะเป็นหรือจะตายในเวลาได้รับความทุกข์ทรมานเช่นนั้นจนถึงวันตรัสรู้ ความเพียรไม่เคยขาดวรรคขาดตอนในพระองค์เลย นี่เรียกว่าทรงทำประโยชน์ส่วนพระองค์ให้สมบูรณ์ก่อน แล้วจึงทรงทำหน้าที่ของพระพุทธเจ้าในเวลาต่อมา

แม้สาวกเมื่อได้สดับธรรมจากพระองค์เจ้าแล้วก็มุ่งหน้าต่อความเพียร แสวงหาที่สงัดเพื่อกำจัดกิเลสอาสวะออกจากใจ โดยไม่มุ่งโลกามิสใด ๆ เป็นผู้เห็นภัยในความเกิดตายซ้ำ ๆ ซาก ๆ อยู่ทุกขณะลมหายใจเข้าออก เพราะความเพียรกล้าซึ่งเกิดจากใจที่เห็นภัยในทุกข์มาจนเพียงพอแล้ว ประคองสติปัญญาให้เป็นไปในกายในจิตตลอดเวลาในอิริยาบถไม่ลดละ ก็สามารถถอดถอนกิเลสอาสวะออกจากใจได้ด้วยสมุจเฉทปหาน ถึงพระนิพพานทั้งเป็นในขณะนั้น นี้เรียกว่าสาวกทำประโยชน์ของตนโดยสมบูรณ์ แล้วจึงเริ่มทำประโยชน์เพื่อโลกเท่าที่ควร และเพื่อเป็นการช่วยพุทธภาระให้เบาลงไป

นี่คือแนวทางของพระพุทธเจ้าและสาวกทรงดำเนินมา มิได้ทรงทำในลักษณะขายก่อนซื้อ ถ้าหากจะทรงทำในลักษณะเช่นนั้นแล้ว อย่างไรก็ไม่เป็นศาสดาของโลกแน่ ๆ แม้สาวกถ้าไม่ดำเนินตามที่พระพุทธองค์ดำเนินมา จะเป็นสาวกอรหันต์ขึ้นมาให้โลกกราบไหว้และถือเป็นสรณะที่สามก็ไม่ได้เหมือนกัน แต่การสงเคราะห์กันและกันพอประมาณระหว่างโลกกับธรรม จัดเป็นสามีจิกรรมในทางโลก ไม่เป็นความเสียหายแต่อย่างใด นอกจากจะทำจนเลยเถิด ลืมหน้าที่หรือการงานของตนไปเท่านั้น ก็บรรดาเราทั้งหลายจะดำเนินแบบไหนเพื่อสามีจิกรรมในธรรมชั้นสูงขึ้นไป เพื่อประโยชน์ตนและโลกเท่าที่ควร เริ่มตัดสินใจของตนเสียในบัดนี้ เดี๋ยวจะสายเกินไป

ถ้าเราจะถือ **พุทฺธํ ธมฺมํ สงฺฆ์ สรณ์ คจฺฉามิ** ให้ถึงใจจริง ๆ ก็ควรรีบตามพระพุทธองค์ด้วยข้อปฏิบัติ แล้วฝึกหัดจิตใจของตนให้อยู่ในกรอบแห่งสติและปัญญา อย่าปล่อยให้กิเลสอาสวะฉุดลากจิตใจของเรา ข้ามศีรษะเราไปต่อหน้าต่อตานักเลย รีบเอาสติปัญญาความเพียรตามยื้อแย่งจิตมาจากกิเลสเสียบ้าง ไม่เช่นนั้นจะหมดเนื้อหมดตัว ไม่มีอะไรเหลืออยู่ในความเป็นสรณะ สิ่งที่เหลือจะมีแต่ศีรษะโล้น ๆ ซึ่งไม่เป็นของแปลก ใครทำขึ้น

เมื่อไรก็ได้ อย่าพากันประมาทเห็นว่ากิเลสเป็นของดี และมีประมาณน้อย ความทุกข์ทรมานทุกหย่อมหญ้าที่เป็นอยู่ในสัตว์และสังขารทั่วไป จนทนไม่ไหวก็แตกและตายกองกันอยู่เต็มโลกให้เราเห็นอยู่ต่อหน้าต่อตา ก็เพราะสาเหตุมาจากกิเลสทั้งนั้น เป็นสิ่งผลักดันให้เป็นไป อย่าเห็นว่าเป็นมาจากอะไร จงรีบปลุกสติปัญญาที่หลับอยู่ให้ตื่นขึ้น ตามแย่งจิตมาจากกิเลสให้จงได้ เราจะเป็นอยู่หลับนอนเป็นสุขสมกับความเป็นสมณะ ซึ่งเป็นเพศที่เย็นของโลก เขาได้กราบไหว้บูชาทุกวัน

ได้กล่าวแล้วว่า เมื่อสติกับปัญญากำกับความเพียร จิตจะได้รับความสงบสุขไม่เนิ่นนาน เมื่อใจสงบลงได้แล้ว จงเร่งความเพียรในบทธรรมของตนตามแต่ถนัดด้วยสติ จนเป็นความสงบได้ทุกโอกาสที่ต้องการ เมื่อจิตถอนขึ้นมาจงเริ่มพิจารณาโดยทางปัญญา โดยถืออาการของกายเป็นที่ท่องเที่ยวของปัญญา ในอาการของกายเราจะพิจารณาไปหมดหรือเฉพาะ แล้วแต่จริตของเราไตร่ตรองดู ส่วนแห่งกายลงในไตรลักษณ์ใดมากน้อยแล้วแต่ความถนัด แต่ให้เห็นชัดด้วยปัญญาเป็นใช้ได้

สติเป็นของสำคัญมาก อย่าให้พลั้งเผลอได้ทุกเวลายิ่งดี จะเป็นเครื่องหนุนทั้งสมาธิและปัญญาให้มีกำลังขึ้นอย่างรวดเร็ว นักปฏิบัติผู้ใดพยายามรักษาสติไว้ได้ ผู้นั้นจะเป็นไปได้เร็วในธรรมทุกชั้น แม้ความเคลื่อนไหวทุก ๆ อาการ จงทำสติให้เป็นพี่เลี้ยงอยู่เสมอ จิตจะเหนืออำนาจไปไม่ได้ เพราะบ่อแห่งอำนาจวาสนาที่จะทำใจให้พ้นจากทุกข์ในชาตินี้ ขึ้นอยู่กับสติกับปัญญาเป็นของสำคัญ *จงพยายามทำสติธรรมดานี้ให้กลายเป็นมหาสติขึ้นมา และจงทำปัญญาธรรมดาให้กลายเป็นมหาปัญญาขึ้นมาที่ดวงใจของเรา* เมื่อสติมีกำลังจนเพียงพอแล้ว เราจะเดินปัญญาพิจารณา แม้กิเลสจะหนาแน่นเหมือนภูเขาทั้งลูก ก็ต้องทะลุไปได้โดยไม่ต้องสงสัย

อาการของกายทุกส่วนในกองรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ พึงทราบว่าเป็นหินลับสติและปัญญาให้คมกล้าได้เป็นลำดับ เมื่อสติกับปัญญามีการสัมพันธ์อยู่กับอาการเหล่านี้ไม่ขาดวรรคขาดตอน เราไม่ต้องสงสัยว่าจะไม่มีสติและปัญญาอันคมกล้า ขอให้ตั้งสติและคิดค้นปัญญาลงไปในสภาวธรรมที่กล่าวมานี้ ความสงบของใจแต่ขั้นหยาบจนถึงขั้นละเอียด และความแยบคายของปัญญาจากขั้นต่ำจนถึงขั้นสูงสุด จักปรากฏขึ้นกับใจดวงเดียวนี้ อาสวะซึ่งหมักหมมอยู่กับใจมาเป็นเวลานาน จะต้องแตกทลายลงไปโดยไม่มีอะไรเหลือ เช่นเดียวกับความมืด แม้จะเป็นของเคยมีมาเป็นเวลานาน พอถูกแสงสว่างเข้ากำจัดก็หายไปในทันทีฉะนั้น

เพราะฉะนั้นถ้าเราเบื่อต่อความเกิดตายซ้ำ ๆ ซาก ๆ ไม่มีจบสิ้น จงรีบจับอาวุธคือสติปัญญาให้แนบสนิทกับความเพียร อย่าลดละ เราจะเห็นต้นเหตุที่ให้เกิดภพชาติขึ้นมาจนกลายเป็นป่าช้าของสัตว์และของเราขึ้นที่ใจดวงนี้ ที่น่าขยะแขยงน่าสลดสังเวชอย่างเต็มที่ ไม่มีความเห็นโทษใดที่เราผ่านมาแล้วเหมือนด้วยความเห็นโทษแห่งดวงจิตที่ฝังยาพิษคืออวิชชา อันเป็นเชื้อแห่งความเกิดไว้ในตน จนนานหลายกัปนับไม่ถ้วน เมื่อได้เห็นประจักษ์ด้วยปัญญาถึงขนาดนี้แล้ว ใครเล่าจะกลืนยาพิษลงไปสังหารตัวเองทั้ง ๆ ที่รู้ว่ายาพิษ นอกจากจะสลัดทิ้งด้วยความเห็นภัยจนตัวสั่นไปเท่านั้น ความเห็นโทษของวัฏจิตซึ่งอาบยาพิษหมดทั้งดวงด้วยปัญญา ย่อมจะปล่อยวางในทันที โดยจะยอมทนถือไว้ว่าเป็นตนต่อไปอีกไม่ได้เช่นเดียวกัน

เพราะโทษใดไม่เทียมเท่าโทษของจิตที่ถูกอวิชชาเอาเหล็กแหลมปักหลังไว้ ปล่อยให้ระเหเร่ร่อนไปตามภพน้อยภพใหญ่ เกิด ๆ ตาย ๆ ไม่มีใครจะมาตัดสินปล่อยตัวออกจากทุกข์ คือวัฏจักรนี้ได้ เหมือนเขาปล่อยตัวนักโทษออกจากเรือนจำฉะนั้น เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลายเมื่อท่านได้พ้นไปแล้ว จึงเปล่งอุทานคล้ายกับเป็นการท้าทายวัฏจักรว่า นายช่างเรือนคือตัณหา ไม่สามารถสร้างเรือนคือรูปกายให้เราได้อีกแล้ว เพราะช่อฟ้า คืออวิชชาเราได้ทำลายแล้ว บัดนี้จิตของเราได้ถึงแล้วซึ่งวิสังขาร คือพระนิพพาน อุทานนี้พระองค์ทรงเปล่งขึ้นเมื่อตรัสรู้ใหม่ ๆ

ส่วนพวกเราเมื่อไรจึงจะได้เปล่งอุทานเหมือนอย่างพระองค์ท่านบ้าง หรือจะให้กิเลสตัณหาเปล่งอุทานเย้ยหยันท้าทายเราทุกวัน อวัยวะและสติปัญญาก็มีอยู่กับตัวของเรา เราไม่เจ็บปวดแสบร้อนในคำเย้ยหยันท้าทายของกิเลสตัณหาบ้างหรือ จะมัวนั่งฟังนอนฟังคำเย้ยหยันของเขาด้วยความเคลิบเคลิ้มจนลืมตัว เป็นการสมควรแก่พวกเราซึ่งประกาศตัวว่าเป็นศิษย์ของพระตถาคตเจ้าแล้วหรือ จะควรแก้ไขปัญหากับกิเลสอาสวะอย่างไรบ้างเป็นเรื่องควรคำนึงและตื่นตัวด้วยความเพียร พระพุทธเจ้าและสาวกแก้ปัญหากับกิเลสซึ่งเกิดกับพระองค์อย่างไรบ้าง จึงทรงได้ชัยชนะและสิ้นสุดกันลงได้ เราควรรีบนำวิธีนั้นมาแก้ไขกับกิเลสซึ่งเกิดขึ้นกับหัวใจของเรา จนได้ชัยชนะอย่างพระองค์ จะสมนามว่าเป็นศิษย์พระตถาคตแท้

อนึ่ง สติกับปัญญาเป็นธรรมซึ่งควรประดิษฐ์ขึ้นได้ในใจของพวกเรา จึงไม่ควรนั่งคอยนอนคอยสติกับปัญญา และมรรค ผล นิพพาน อันสำเร็จรูปมาจากพระพุทธเจ้า พระสาวก และครูอาจารย์โดยถ่ายเดียว สิ่งใดซึ่งสำเร็จรูปมาจากคนอื่น นำมาใช้โดยเราไม่ฉลาดหาอุบายคิดทำขึ้นเองบ้าง ถึงคราวจำเป็นขึ้นมาหาทางอาศัยคนอื่นไม่ได้ เราจะมิแย่ไปหรือ

เรื่องสติปัญญา ตลอดจนมรรค ผล นิพพาน ถ้าเราคอยเอาความสำเร็จรูปจากพระพุทธเจ้าหรือครูอาจารย์มาเป็นสมบัติของเราโดยถ่ายเดียว ไม่ได้หาอุบายคิดค้นพลิกแพลงขึ้นด้วยสติปัญญาของตนเอง หากมีความจำเป็นซึ่งอาจเกิดขึ้นได้ทุกระยะกาล หรือเกิดปัญหาเฉพาะหน้าขึ้น เราจะคว้าหาทางไหนมาได้ทันท่วงที เพราะเราไม่เคยตระเตรียมไว้แต่ต้นมือ เราต้องยอมเสียเปรียบกิเลสหรือเหตุการณ์นั้น ๆ โดยไม่ต้องสงสัย

อนึ่ง พระพุทธเจ้าหรือครูอาจารย์ ไม่เคยชมเชยผู้ที่ฉลาดเพราะการท่องจำมาได้จากธรรม หรือสิ่งสำเร็จรูปมาจากคนอื่นโดยถ่ายเดียว แต่ทรงชมเชยบุคคลผู้มีสติปัญญาอันคิดค้นขึ้นมาโดยลำพังตนเอง และรักษาตนเองให้ปลอดภัยด้วยความฉลาดนั้นเท่านั้น แม้อุบายวิธีที่จะทำศีลให้บริสุทธิ์ก็ดี ทำสมาธิให้เกิดขึ้นก็ดี และอุบายทำปัญญาให้เกิดขึ้นเพื่อมรรค ผล นิพพานก็ดี พระองค์ตรัสไว้พอประมาณเท่านั้น ส่วนอุบายหรือวิธีการความแยบคายต่างออกไปเป็นพิเศษนั้น เป็นความแยบคายของโยคาวจรแต่ละราย จะสนใจหาความฉลาดแก้ไขตนเอง จะพึงคิดค้นขึ้นมาเอง แม้มรรค ผล นิพพานอันผู้ปฏิบัติจะพึงได้รับ ก็ควรจะทราบไว้ว่าไม่ได้เกิดขึ้นอย่างลอยลม คือปราศจากเหตุผล โดยไม่มีสติปัญญาศรัทธาความเพียรเป็นกุญแจ คือเครื่องมือสำหรับแก้ไข

ธรรมทั้งหลายที่กล่าวมานี้ ขอให้ท่านทั้งหลายจงตระหนักใจตนเองว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้มีธรรมคือหลักเหตุผลประจำองค์ของศาสดา ไม่ทรงเอนเอียงไปตามกระแสแห่งความกดดันใด ๆ ที่มากระทบ ดำรงพระองค์อยู่ด้วยหลักธรรมตลอดมาแต่ต้นถึงวันตรัสรู้จนถึงวันนิพพาน ฉะนั้นควรทราบหัวใจแห่งนักบวชของเรา คือการพลีชีพทุกขณะลมหายใจเข้าออกเพื่อพระพุทธเจ้า พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์องค์ประเสริฐสุดของโลกด้วยความกล้าหาญต่อความเพียร ในขณะเดียวกันองค์แห่ง พุทธะ ธรรมะ และสังฆะที่บริสุทธิ์อันเป็นเครื่องตอบแทนจากพระศาสนา จะเป็นสมบัติอันล้นค่าของเราแต่ผู้เดียว

วันนี้ได้แสดงสมบัติของมีค่าในพระศาสนา ให้บรรดาท่านผู้ฟังทั้งหลายทราบจะได้ปลาบปลื้มใจในความเป็นเจ้าของแห่งสมบัตินั้น ๆ ก็นับว่าสมควรแก่เวลา ขอยุติลงด้วยเวลาเพียงเท่านี้

<<สารบัญ

เทศน์อบรมพระ ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๓๑ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๐๕

รากฐานของพระศาสนา

ครั้งองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ดี บรรดาพระสาวกทั้งหลายก็ดี ทรงนำพระศาสนา นำไปเพื่อปลีกจากเครื่องกังวลทั้งหลาย และนำไปเพื่อความพ้นทุกข์โดยถ่ายเดียว เราจะเห็นได้เมื่อพระสาวกทั้งหลายเข้ามาบวชในสำนักของพระองค์ท่านแล้ว แม้จะออกจากตระกูลใด ๆ ก็ตาม สาวกเหล่านั้นไม่เคยมีความเกาะเกี่ยวกังวลในตระกูลของตน ๆ ตลอดยศศักดิ์บริวารความมั่งมีดีเด่น อันจะเป็นบ่อเกิดแห่งทิฐิมานะ สิ่งเหล่านี้ไม่เคยปรากฏในสังคมแห่งสาวก เมื่อได้ออกปฏิญาณตนเป็นศิษย์ของพระพุทธเจ้าแล้ว มีความมุ่งหน้าต่อการประกอบความเพียร โดยไม่คำนึงถึงอาหาร ไม่คำนึงถึงสถานที่อยู่ และสิ่งบำรุงบำเรอทั้งหลาย ว่าจะเป็นไปเพื่อความสะดวกหรือไม่ ขออย่างเดียว คือ ให้เป็นไปเพื่อความสะดวกในการประกอบความพากเพียรเท่านั้นก็เป็นที่พอใจ

กิจการในครั้งนั้นรู้สึกจะมีน้อย ส่วนมากเป็นกิจที่จะเป็นไปเพื่อความปลดเปลื้องกิเลสเครื่องกังวลภายในใจ ไม่ค่อยจะมีกิจที่แฝงเข้ามาให้เป็นการกังวลมากเหมือนทุกวันนี้ สมัยทุกวันนี้ไม่ว่าที่ไหน ๆ รู้สึกจะเต็มไปด้วยสิ่งที่จะให้เกิดความกังวล แทรกเข้ามาในวงพระศาสนา อันเป็นสถานที่และเครื่องชำระความกังวลทั้งหลาย กิจที่แทรกดังกล่าวนี้พวกเราปรากฏว่า ถือเป็นกิจสำคัญยิ่งกว่ากิจภายใน คือการชำระกิเลสอาสวะ ถ้าได้ประกอบกิจการงานภายนอก มีการก่อร่างสร้างวัด สร้างกุฏี วิหาร ศาลาโรงธรรมสวนะ และติดต่อการงานกับประชาชน หรือจตุปัจจัยได้มากเท่าไร ถือว่าเป็นเกียรติ ถือว่าเป็นความดีความชอบ ถือว่าเป็นประโยชน์อันสำคัญของตน และพระศาสนา และถือว่าเป็นมงคลของพระศาสนาอีกด้วย

เมื่อเป็นเช่นนี้ กิจที่จำเป็นซึ่งเป็นกิจที่พระพุทธเจ้าทรงประสงค์ก็ดี ที่พระสาวกทั้งหลายพาดำเนินมาก็ดี จึงเป็นเหตุให้ด้อยลงทางภายใน ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีสมาธิ คือหลักของใจ และไม่เป็นไปเพื่อความเฉลียวฉลาดในทางปัญญา เพื่อถอดถอนตนให้พ้นจากทุกข์ไปได้โดยลำดับ ให้สมกับตนได้บวชมาในพระพุทธศาสนา เป็นศิษย์ของพระตถาคตผู้ปรากฏเด่นในทางความเพียรและได้ทรงพาดำเนินมา

เมื่อความรู้สึกและธุระหน้าที่ของพวกเราผู้เป็นนักบวชและเป็นนักปฏิบัติ มีความแปลกต่างจากหลักธรรมที่พระองค์พาดำเนินมา ผลที่จะพึงได้รับก็ต้องแปลกต่างกัน และจะกลายเป็นเรื่องพระศาสนาสองเรื่องไป คำว่า คันถธุระ กับ วิปัสสนาธุระ ที่ประทานไว้นั้น ครั้งพระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่คงไม่เป็นคันถธุระ และวิปัสสนาธุระจนเป็นบ่อเกิดแห่งความกังวล เป็นบ่อเกิดแห่งความบอบช้ำ เป็นบ่อเกิดแห่งความกระทบกระเทือน และเป็นบ่อเกิดแห่งความอิดหนาระอาใจของศรัทธาประชาชน ผู้ให้จตุปัจจัยเครื่องสนับสนุนเพื่อคันถธุระและวิปัสสนาธุระนั้น ๆ คงเป็นไปพอประมาณ สมกับพระศาสนาสั่งสอนพุทธบริษัทให้รู้จัก **มตฺตญฺญุตา สทา สาธุ** ความรู้จักประมาณยังประโยชน์ให้สำเร็จทุกโอกาส คงไม่เป็นเช่นพวกเราเป็น ๆ กันอยู่ทุกวันนี้

บางรายในสมณะและนักปฏิบัติเราเคยได้รับความครหานินทาว่า ไปที่ไหนเที่ยวเรี่ยไร (แผ่) จตุปัจจัยมาเรื่อย ๆ จนกลายเป็นอาจิณหรือเป็นนิสัยของท่านผู้นั้น การเรี่ยไรจตุปัจจัยได้มาจากศรัทธาญาติโยม ทีแรกก็ได้มาเพื่อการก่อสร้างเป็นประโยชน์สาธารณะจริง แต่ครั้นนาน ๆ มาก็เลยกลายไปว่าได้มาเพื่อตัว สั่งสมขึ้นโดยแอบอ้างการก่อสร้างเป็นโล่บังหน้า ทั้งนี้เคยได้ยินเสมอความเป็นเช่นนี้ แทนที่จะทำพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองยิ่ง ๆ ขึ้นไป จึงกลายเป็นการเหยียบย่ำพระศาสนาให้เสื่อมโทรมลงในขณะเดียวกัน

การดำเนินพระศาสนาตั้งแต่ครั้งพระพุทธเจ้า แลสาวกทั้งหลายท่านยังอยู่ แม้จะมีคันถธุระ และวิปัสสนาธุระเป็นคู่เคียงกันมาก็ตาม คงไม่ถึงกับจะดำเนินให้เป็นไปเพื่อความชอกช้ำแก่ผู้ทะนุบำรุง และถือเป็นกิจจำเป็นจนเหลือประมาณ เช่นพวกเราพาให้เป็นอยู่เวลานี้ ทุกวันนี้รู้สึกจะถือเรื่องเหล่านี้เป็นเรื่องสำคัญของพระศาสนาเสียมาก เมื่อถือเรื่องเหล่านี้เป็นเรื่องสำคัญของพระศาสนาก็แสดงว่า ถือด้านวัตถุเป็นของสำคัญเป็นเครื่องประดับ และเป็นความจริงของพระศาสนา เป็นของอัศจรรย์ของพระศาสนา เป็นสง่าราศีของพระศาสนาไปเสียเท่านั้น

หลักความจริงอันเป็นหัวใจของพระศาสนาที่พระพุทธเจ้าประทานไว้ เพื่อจะยังพุทธบริษัททั้งหลายให้ได้รู้เห็นอย่างจริงจัง ได้แก่อริยสัจสี่ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เลยค่อยเสื่อมสูญ หรืออับเฉาลงไปโดยไม่รู้สึก บรรดาเราซึ่งเป็นนักบวชและเป็นนักปฏิบัติด้วยแล้ว ควรจะตระหนักเรื่องนี้ให้มากในจิตใจของแต่ละท่าน อย่าเป็นผู้ลืมตนในปฏิปทาเครื่องดำเนิน ว่าถูกต้องตามแนวทางของพระพุทธเจ้าพาดำเนินหรือไม่ การงานเมื่อเราได้ทำลงไปอย่างใด ผลก็ต้องปรากฏเป็นเครื่องตอบแทนขึ้นมาอย่างนั้น

กิจการภายในคือ ศีล สมาธิ ปัญญา ถ้าเราถือเป็นข้อหนักแน่น ถือเป็นกิจสำคัญเช่นพระพุทธเจ้าพาดำเนินมาแล้ว ศีลจะไม่เป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ในพวกเราอย่างไร สมาธิต้องเป็นไปเพื่อความสงบ ปัญญาต้องเป็นไปเพื่อความฉลาด เพราะสวากขาตธรรมที่พระองค์ตรัสไว้ไม่มีต้นไม่มีปลาย เป็นมัชฌิมาปฏิปทาอยู่ตลอดเวลา ไม่เคยเรียวแหลมหรือเสื่อมสูญอันตรธานไปที่ไหน นอกจากจะเรียวแหลมและเสื่อมสูญอยู่กับผู้ไม่สนใจ ใคร่ที่จะปฏิบัติเพื่อศีล สมาธิ ปัญญา ให้เกิดขึ้นภายในตนเป็นราย ๆ ไปเท่านั้น

ฉะนั้น การปฏิบัติพระศาสนาเพื่อเห็นผลประจักษ์ใจจริง ๆ สมกับธรรมเป็นนิยยานิกธรรม ผู้ปฏิบัติจึงควรคำนึงธรรมและพระพุทธเจ้าผู้เป็นเหมือนเข็มทิศ อย่าได้ลืม คำว่าพระพุทธเจ้าผู้เป็นครูสอนโลกนั้น เป็นอยู่ตลอดพระอิริยาบถ ไม่เคยบกพร่องจากความเป็นศาสดา เพราะเหตุนั้นพระอาการเคลื่อนไหวทางกายวาจาของพระองค์ จึงเป็นศาสดาของสัตว์โลกอยู่ตลอดเวลา สำหรับผู้สนใจใคร่ต่อการศึกษาจากพระองค์ท่านมาได้เห็น ได้ยิน ที่ทรงแสดงการเคลื่อนไหวด้วยพระอาการต่าง ๆ จะเป็นคติเครื่องเตือนใจให้ได้รับประโยชน์โดยทั่วหน้ากัน ส่วนจะมากน้อยขึ้นอยู่กับความสนใจ และสติปัญญาลึกตื้นที่จะยึดจากพระองค์ท่านมาเป็นครูสอนตน

คำว่าศาสดา ไม่เพียงแต่การเสด็จเที่ยวประกาศพระศาสนาโดยการแนะนำพร่ำสอนประชาชนด้วยพระโอวาทเท่านั้น ยังเป็นศาสดาของโลกทุกพระอาการที่เคลื่อนไหว พระพุทธเจ้าไม่เคยเคลื่อนไหวด้วยพระอาการใด ๆ ให้ผิดจากความเป็นศาสดา มรรยาททุก ๆ พระอาการ ล้วนแต่เป็นประโยชน์แก่บรรดาสัตว์ผู้สนใจทั้งนั้น ทั้งเป็นเครื่องประกาศพระองค์ว่าอาการทั้งหมดนี้เป็นอาการของศาสดา ได้แก่ครูสอนโลกนั่นเอง

ฉะนั้น โปรดได้คำนึงดูความเคลื่อนไหวของเรา ผู้เป็นศิษย์ของพระตถาคตเสมอ อย่าให้เป็นโมฆบุรุษในเพศแห่งนักบวชและนักปฏิบัติ โดยปราศจาก สติ ปัญญา ศรัทธา ความเพียร อันเป็นรากเหง้าแห่งธรรม เครื่องถอดถอนกิเลสทุกประเภท และโปรดทราบไว้เสมอว่า เราอยู่เป็นหมู่เป็นคณะคือเกี่ยวกับสังคม เพราะมนุษย์เป็นมนุษย์ประเภทที่อยู่คนเดียวไม่ได้ ต้องเกี่ยวกับสังคมคือหมู่เพื่อนเสมอไป เราต้องคิดถึงตัวเองเสมอว่า คนเราแทบทุกรายย่อมมีการเข้าตัวเสมอ แต่ธรรมของพระพุทธเจ้านั้นเข้ากับหลักเหตุผล *เมื่อเราเป็นศิษย์ของพระตถาคตแล้ว ต้องเป็นผู้หนักแน่นในเหตุผล คือเป็นผู้สนใจใคร่ต่อหลักเหตุผล ตนทำลงไป พูดออกไป คิดลงไป ถูกกับหลักเหตุผล คือธรรมของพระพุทธเจ้าหรือไม่ อย่าเอาตนเข้าไปเป็นผู้มีอำนาจเหนือเหตุผลนั้น ๆ จะเป็นความผิด และจะเป็นเหตุให้เกิดความกระทบกระเทือนแก่สังคม คือหมู่เพื่อนด้วยกัน ผิดต้องยอมรับว่าผิด ถูกต้อง*

ยอมรับว่าถูก และยอมจำนนปฏิบัติตามด้วยความเต็มใจต่อหลักธรรมคือ เหตุผล อันเป็นศาสดาแทนพระพุทธเจ้า

หลักแห่งการปฏิบัติเพื่อถึงแดนแห่งความเจริญรุ่งเรืองในตนเองและส่วนรวม ต้องเป็นผู้มีศาสดาประจำการเคลื่อนไหวของตนทุกเวลา ศาสดาคือหลักเหตุผลนั่นเอง ถ้าเราเอาเราไปสวมเข้าในกิจการใด ๆ พึงทราบว่ากิจการนั้น ๆ จะไม่สำเร็จเรียบร้อยไปด้วยความมีเหตุผล แต่จะเป็นไปเพื่อความกระเทือน เพราะเหตุแห่งการเข้าตัวเสมอไป ในนิสัยของบุคคลเป็นเช่นนี้ เราเป็นนักปฏิบัติต้องเป็นผู้มีเหตุผล เท่ากับเรามีศาสดาประจำตน คือต้องใคร่ครวญในกิจการที่ทำ ที่พูด ที่คิด ซึ่งเคลื่อนออกจากกาย วาจา ใจ ของตน ให้ถูกตามหลักธรรมวินัยที่ศาสดาตรัสสอนไว้ จะเป็นผู้ร่มเย็นภายในใจของเราด้วย จะเป็นไปเพื่อความร่มเย็นแก่หมู่เพื่อนที่อยู่ร่วมกันด้วย จะทำพระศาสนาให้เจริญ

อนึ่ง ศีลของเรามีเกี่ยวข้องกับหมู่เพื่อนเหมือนกัน สมาธิปัญญาก็เกี่ยวกับหมู่เพื่อนเช่นเดียวกัน เพราะเราอยู่กับหมู่เพื่อนต้องได้พูด พูดไม่ถูกทางก็ผิดศีลของเรา จิตก็เกี่ยวกับหมู่เพื่อนที่อยู่ด้วยกัน ถ้าคิดไม่ถูกทางก็เป็นเหตุให้เกิดความกังวล และทำลายสมาธิให้มีความสงบไม่ได้ ตามองเห็นหมู่เพื่อนทำผิด หรือถูกตามความรู้สึกของตน ถ้าปัญญาไม่รอบคอบในการเห็นการได้ยิน อาการแห่งการกระทำและการพูดของคนอื่นแล้ว แทนที่เขาจะเป็นคนผิดเราก็มากลายเป็นผู้ผิดเสียเอง เพราะฉะนั้นเรื่องศีลก็ดี สมาธิก็ดี ปัญญาก็ดี ที่เกี่ยวกับสังคมคือหมู่เพื่อน อันเป็นเหตุที่จะทำตัวเราให้เสียไปด้วย จึงมีทางเสียได้อย่างนี้

ดังนั้น *โปรดได้นำเหตุผลอันเป็นธรรมของพระพุทธเจ้าเข้าไปตั้งไว้ที่หัวใจของเรา ขับไล่คำว่า “เรา”ออกเสียจากที่นั่น ให้เหลือแต่หลักธรรมคือเหตุผลไว้ที่ใจ* ผู้นั้นไปที่ไหนมาที่ใด อยู่ที่ใด จะเป็นที่ร่มเย็นของตนเองและหมู่เพื่อนเสมอไป โดยมากที่เกิดการทะเลาะเบาะแว้งกัน เนื่องจากเอา “เรา” เข้าไปตั้งไว้บนหัวใจ หรือเอา “เรา” เข้าไปตั้งไว้บนหลักเหตุผล คือธรรมของพระพุทธเจ้า เมื่อเอา “เรา” ซึ่งเป็นตัว “โลก” ล้วน ๆ เข้าไปตั้งไว้บนหลักเหตุผล อันเป็นธรรมของพระพุทธเจ้าแล้ว หลักเหตุผลคือธรรมก็ไม่มีอำนาจ และแตกกระจัดกระจายออกจากหัวใจ เหลือแต่คำว่า “เรา” ซึ่งเป็นโลกล้วน ๆ ฝังอยู่กับจิตใจของบุคคลผู้นั้น

เมื่อระบายออกจากคำว่าเราหรือเพราะเราเป็นเหตุ เป็นผู้มีอำนาจนั้น ได้ระบายออกมาทางมรรยาทคำพูดจา จึงเป็นเหตุให้ผิดและกระทบกระเทือน ให้เกิดการทะเลาะเบาะแว้งกันขึ้น บางรายถึงกับฆ่ากัน ตีกัน ล้มตาย ฉิบหายและล่มจมป่นปี้ไป ให้เราเห็นอยู่ต่อหน้าต่อตาทุกหนทุกแห่ง ไม่ว่านอกวัดในวัด เพราะเหตุแห่งความเห็นแก่ตัวคือเราเป็น

ของสำคัญ ฉะนั้น ผู้บวชในพระศาสนาต้องถือหลักเหตุผลเป็นเจ้าครองหัวใจ และถือยิ่งกว่าดวงหทัย และชีวิตจิตใจของเราเสียอีก *แม้ชีวิตจะฉิบหายตายไปก็ตาม ขอให้ได้ทรงไว้ซึ่งหลักเหตุผล คือธรรมของพระพุทธเจ้าอย่างสมบูรณ์ ผู้นั้นแลจะเป็นผู้ทรงและยังพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง*

แม้ตายไปแล้วร่างกายแตกสลาย กิตติศัพท์ กิตติคุณ ก็เฟื่องฟูขจรไปทุกแห่งทุกหน ไม่เสื่อมสูญอันตรธานไปตามสรรพางค์ร่างกาย เช่น องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า แลสาวกทั้งหลาย ตลอดครูอาจารย์ที่ปรากฏชื่อลือนาม ล้วนแต่ท่านหนักในเหตุผลคือหลักธรรม เป็นเจ้าครองหัวใจ ไม่ได้ถือเราเป็นเจ้าครองอำนาจหัวใจ จึงเป็นที่กราบไหว้เคารพบูชาของเทวดาแลมนุษย์ทุกชั้นอย่างแนบสนิทได้ เราทุกท่านซึ่งเป็นผู้จะตั้งหน้าดำเนินตามแนวทางแห่งสวากขาตธรรมของพระพุทธเจ้าพึงสำนึกตนเสมอ และพึงทำจิตให้มีศาสดาคือหลักธรรมเป็นครูสอนอยู่ตลอดเวลา

ศีล อย่าพึงเข้าใจว่าเป็นหน้าที่ของใคร เราคือผู้จำเป็นที่จะปลดเปลื้องสิ่งมัวหมองคือกิเลสอาสวะทุกประเภทออกจากกาย วาจา ใจ ของตน ๆ อะไรเล่าเป็นเครื่องชำระสิ่งมัวหมอง คือ ศีล สมาธิ ปัญญานี่เอง ซึ่งติดแนบอยู่กับตัวของเรา และจะต้องพยายามอบรมรักษาให้เกิดมีขึ้นในกาย วาจา ใจ ของตน ศีลจะมีความบริสุทธิ์ได้ ต้องเป็นผู้มีอิทธิบาททั้งสี่คือ

ฉันทะ พอใจในการรักษาศีล จะเป็นศีลข้อใดก็ตามที่พระองค์ประทานไว้เพื่อเป็นสมบัติของเรา เราน้อมรับด้วยความยินดีและเต็มใจ ใคร่ต่อการปฏิบัติรักษาให้เป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ทุก ๆ ข้อ ไม่มีความระอาต่อธุระหน้าที่ของตน

วิริยะ พยายามรักษาอยู่เสมอทั้งที่แจ้งและที่ลับ ตลอดอิริยาบถ ไม่มีความลดละในทางความเพียรเพื่อความเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์

จิตตะ มีใจฝักใฝ่ต่อศีลของตน ไม่ทำใจให้ห่างไกลจากศีล พยายามระมัดระวังรักษาศีล เช่นเดียวกับเขารักษาสมบัติอันมีค่าในบ้าน แม้ชีวิตก็ย่อมสละได้เพื่อสมบัติประเภทนั้น

วิมังสา คือเรื่องของปัญญา ต้องเป็นผู้มีความเฉลียวฉลาด คอยตรวจตราดูศีลของตนเสมอ ไม่ให้ด่างพร้อยไปได้แม้แต่ข้อเดียว

อิทธิบาททั้งสี่นี้เป็นหลักธรรมค้ำประกันบุคคลผู้มีความใคร่ต่อธรรมนี้ ให้ได้ก้าวเข้าสู่ความเจริญทั้งทางโลกและทางธรรม แต่ขั้นต่ำจนถึงขั้นสูงสุด คือวิมุตติพระนิพพาน จะเว้นจากธรรมทั้งสี่นี้ไปไม่ได้ เพราะเหตุนั้นจึงควรจะกล่าวได้ว่า อิทธิบาททั้งสี่นี้เป็นราก

เหง้าของพระศาสนาด้วย เป็นรากเหง้าของโลกด้วย โลกและธรรมจะเจริญรุ่งเรืองได้เพราะอิทธิบาททั้งสี่นี้เป็นรากฐานสำคัญ สมาธิก็ดี พึงทราบได้ว่าจะเกิดขึ้นได้เพราะอิทธิบาทนี้ แม้ปัญญาถ้าไม่มีอิทธิบาททั้งสามข้างต้นเป็นเครื่องสนับสนุนแล้ว จะเป็นปัญญาที่เฉลียวฉลาดจนสามารถถอดถอนตนให้พ้นจากทุกข์ไปไม่ได้อีกเช่นเดียวกัน

เพราะอิทธิบาททั้งสี่นี้เป็นธรรมเกี่ยวเนื่องกัน จึงเป็นธรรมที่มีกำลัง คือพอใจในการค้นคิดหาเหตุผล พยายามสอดส่องดูเหตุการณ์ที่จะมาเกี่ยวข้องกับเรื่องของปัญญา ผู้กำลังทำหน้าที่ให้เป็นไปเพื่อความรอบคอบต่อตนเองและสิ่งเกี่ยวข้อง เอาใจฝักใฝ่ต่อการพิจารณา จนสามารถรู้เหตุผลต้นปลายของสิ่งเกี่ยวข้อง ไม่ยอมให้ปัญญานิ่งนอนใจ จนกลายเป็นไม้ซุงทั้งตุ้น ทิ้งจมดินอยู่เปล่าโดยปราศจากประโยชน์ วิมังสาเมื่อมีธรรมทั้งสามข้อนี้เป็นเครื่องสนับสนุน ย่อมมีกำลังและสามารถทำหน้าที่ของตนให้สำเร็จได้โดยสมบูรณ์

ฉะนั้นเราบวชมาในพระศาสนา พึงคำนึงถึงแนวทางที่พระพุทธเจ้าแลพระสาวกได้ดำเนินไปแล้วและได้สั่งสอนไว้แล้ว ให้หนักแน่นยิ่งกว่าเรื่องใด ๆ ทั้งนั้น *เราอย่าเห็นเรื่องของเราว่าเป็นเรื่องสำคัญกว่าเรื่องของธรรม* ถ้าเห็นเรื่องของเราเป็นเรื่องใหญ่โตและสำคัญกว่าเรื่องธรรมของพระพุทธเจ้าแล้ว เรื่องลิ้นเรื่องปากมันก็สำคัญ เรื่องท้องมันก็สำคัญ เรื่องการหลับนอน การเกียจคร้านก็สำคัญ เรื่องการเห็นแก่ตัวมันก็สำคัญ การทุกอย่างที่เป็นไปเพื่อกิเลสตัณหาจะพอกพูนหัวใจมันเป็นเรื่องของเรา และจะกลายเป็นเรื่องสำคัญขึ้นตาม ๆ กันทั้งนั้น

นี้แลถ้าเราเห็นว่าธรรมของพระพุทธเจ้าไม่เป็นของสำคัญ แต่ปล่อยให้เรื่องของเราสำคัญยิ่งกว่าธรรมของพระพุทธเจ้าแล้ว ผู้นั้นจะเอาตัวรอดไปไม่ได้ ต้องเป็นผู้ล่มจม เป็นผู้เหลวแหลกทางความประพฤติและสมบัติอันมีค่า ตลอดคุณธรรมภายในใจ แม้จะยังไม่ตายก็เป็นคนหมดค่าหมดราคา ไม่มีคุณค่าในตัวแม้แต่น้อย ฉะนั้น เราเป็นลูกศิษย์ของพระตถาคตโปรดเห็นว่า ธรรมที่พระองค์ทรงเมตตาสั่งสอนไว้ทุก ๆ ข้อ ว่าเป็นสมบัติเพื่อเราจะรับไว้เทิดทูนพระองค์ท่าน และเพื่อประโยชน์สำหรับเราเองทุก ๆ ข้อไป ผู้มีความใคร่เช่นนี้จะเป็นผู้เจริญในพระศาสนา จะเป็นผู้สามารถรื้อฟื้นพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองขึ้นภายในจิตใจของตนด้วย ให้เจริญรุ่งเรืองแก่ส่วนรวมซึ่งเป็นประโยชน์อันยิ่งใหญ่ไพศาลด้วย ชื่อว่าเป็นผู้ทำหน้าที่แทนองค์พระพุทธเจ้าแลสาวกทั้งหลายอย่างเต็มภูมิด้วย

คำว่า นักบวช เป็นผู้เต็มภูมิแล้ว ในการจะประกอบหน้าที่การงานในด้านพระศาสนา เพื่อรื้อฟื้นตนให้พ้นจากหล่มลึก คือบ่อแห่งกิเลสตัณหาอาสวะ ความโง่เขลาเบาปัญญา โผล่ตัวขึ้นมาสู่ความเฉลียวฉลาด ขึ้นมาสู่ข้อวัตรปฏิบัติอันดีงาม ศีลก็ดี สมาธิก็ดี

ปัญญาก็ดี อย่าเห็นว่าเป็นหน้าที่ของใคร นอกจากจะเป็นหน้าที่ของเราคนเดียว ซึ่งมุ่งต่อแดนพ้นทุกข์อยู่แล้ว ต้องอาศัยศีล สมาธิ ปัญญา เป็นธรรมเครื่องแก้เสมอไป ถ้าขาดจากธรรมะทั้งสามประเภทนี้แล้ว จะเป็นไปเพื่อความสมหวังไม่ได้ ฉะนั้น ธรรมะทั้งนี้จึงเป็นหน้าที่ของเราทุก ๆ ท่าน จะพยายามบำรุงให้สมบูรณ์ขึ้นในกาย วาจา ใจ ของตน

ศีล เคยได้ทราบแล้วว่ารักษาอย่างไรเป็นศีล เพราะเคยรักษาตั้งแต่วันบวชมา สมาธิ คือความสงบใจ ต่างได้พยายามกระทำใจของตนให้สงบอยู่แล้ว และคำว่า สมาธิมีหลายขั้น และแปลได้หลายนัย แปลว่าความสงบก็ได้ แปลว่าความมั่นคงก็ได้ แปลว่าความมุ่งมั่นก็ได้ ตามแต่ขั้นของจิตที่เป็นไปในทางสมาธิ วิธีทำใจให้เป็นสมาธินี้มีมาก ตามจริตนิสัยของผู้บำเพ็ญมีต่าง ๆ กัน แต่ที่นี้จะอธิบายพอประมาณเท่าที่จำเป็นคือ

การบริกรรมด้วยบทธรรม คือ พุทโธ ธัมโม สังโฆ หรือกำหนดลมหายใจเข้าออก เป็นอารมณ์ของใจ มีสติควบคุมอยู่กับบทธรรมที่ตนบริกรรม ไม่ให้พลั้งเผลอจากบทธรรมนั้น ๆ ให้จิตอาศัยอยู่กับบทธรรมตลอดเวลาที่ทำอยู่ จิตเมื่อไม่มีหน้าที่อื่นทำ รับรู้อยู่กับบทธรรมโดยเฉพาะแล้ว จะเป็นไปเพื่อความสงบ ปราศจากสิ่งรบกวนที่เคยเป็นมา ปรากฏเป็นความสุขขึ้นมาในขณะนั้น เพราะการภาวนาหนึ่ง ความสงบหนึ่ง และความสุขหนึ่ง เป็นผลตกทอดต่อกันมาเป็นลำดับอย่างนี้

ผู้ใคร่ต่อสมาธิคือความสงบแห่งใจ พึงถือการภาวนาเป็นกิจจำเป็น และสำคัญทุกโอกาส แม้ที่สุดไปบิณฑบาตไม่ควรยอมปล่อยวางให้จิตส่งไปตามอารมณ์ต่าง ๆ ผ่านเข้ามา มีความมุ่งมั่นอยู่กับคำบริกรรมภาวนา หรือพิจารณาสภาวธรรมตามขั้นแห่งจิตของผู้บำเพ็ญดำเนินอยู่เท่านั้น ไม่ยอมลดละ ไม่ยอมให้พลั้งเผลอ นับแต่ขณะที่ก้าวออกจากวัดไปถึงหมู่บ้านแล้วก้าวกลับออกมาถึงวัด จิตของเรามีความพลั้งเผลอไปกี่ครั้ง ผู้มีความสนใจถึงขนาดนี้ ต้องรู้ทีเดียวว่า จิตของตนได้เผลอไปกี่ครั้ง และพยายามทำเช่นนี้จนมีความเคยชินต่อการรักษาจิตด้วยสติ พิจารณาด้วยปัญญา ผู้นี้แลจะเป็นผู้สามารถทำสมาธิและปัญญาให้เกิดขึ้นได้โดยรวดเร็วอย่างไม่มีปัญหา และจะไม่มีอุปสรรคใด ๆ มากีดขวางได้ เพราะการทำศีลให้บริสุทธิ์ก็ดี การทำสมาธิให้เป็นไปก็ดี และการทำปัญญาให้เป็นไปก็ดี พึงทราบว่าออกจากหลักอิทธิบาททั้งสี่ที่อธิบายมาแล้วทั้งสิ้น ถ้าขาดธรรมเหล่านี้แล้วทำอันใดก็ไม่เป็นชิ้นเป็นอัน แม้จะสำเร็จก็ไม่สมบูรณ์

ถ้าใจก้าวเข้าสู่ความสงบไม่ได้เป็นเพราะเหตุใด ขอให้ค้นดูรากฐานของจิตที่ไม่ยอมสงบโดยทางสติและปัญญา เป็นของสำคัญกว่าอื่น คือใช้ปัญญาสอดส่องดูว่ามีอะไรเป็นตัวเหตุให้ใจฟุ้งซ่านวุ่นวาย นักปฏิบัติแล้วต้องทำอย่างนี้ ต้องไม่ทอดธุระในหน้าที่ของตน ชีวิต

จิตใจคือความเป็นอยู่ทุกอย่าง มอบไว้กับชาวบ้านผู้รักษาศาสนาเช่นเดียวกับเรา ทุก ๆ ชิ้น ในปัจจัยสี่ คือจีวรเครื่องปกปิดกาย บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานเภสัชคือยาแก้ไข้ มอบไว้กับชาวบ้านทั้งนั้น ไม่ต้องไปกังวล แต่เรื่องของศีลก็ดี สมาธิก็ดี ปัญญาก็ดี ซึ่งเป็นทางหลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งมวลแล้ว ให้ถือเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่งตลอดอิริยาบถ และตลอดวันตายด้วย อย่าท้อถอย และระอาต่อความเพียร อย่างไรจะเป็นไปเพื่อความสงบ ขอได้ทุ่มเทกำลังสติ ปัญญา ความเพียร ลงไปอย่างสุดกำลัง จิตจะเหนืออำนาจธรรมเหล่านี้ไปไม่ได้

พระพุทธเจ้าก็ดี พระสาวกก็ดี ไม่เคยปรากฏเป็นผู้บริสุทธิ์พุทโธออกมาพร้อมขณะประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดา พระองค์และพระสาวกเป็นผู้มีกิเลสอาสวะเช่นเดียวกับพวกเราทั้งนั้น ไม้ทุกต้นที่นำมาทำเป็นบ้านเรือน เป็นกุฏีศาลาซึ่งพวกเรานั่งอยู่ ณ บัดนี้ ไม่ได้สำเร็จรูปเป็นบ้านเรือนมาจากป่าทีเดียว แต่สำเร็จขึ้นมาจากการกระทำของนายช่าง เขาโค่นไม้ล้มลงแล้ว ตัดต้นตัดปลาย ควรถากก็ต้องถาก ควรเลื่อยก็เลื่อย ควรไสกบลบเหลี่ยมก็ต้องทำ ควรทำเป็นต้นเสา เป็นขื่อ เป็นแป เป็นคาน เป็นกระดาน ดาดฟ้าหรือควรลงรักทาสี ทั้งนี้แล้วแต่นายช่าง จะทำเอาตามความต้องการและความฉลาดของตน ไม้ทุกชิ้นก็ต้องแปรรูปไปตามการกระทำของนายช่าง จะเหนือเขาไปไม่ได้ ผลสุดท้ายก็สำเร็จเป็นบ้านเรือน ตึก ห้าง เป็นศาลา โรงธรรมสวนะ

เช่นเรานั่งอยู่ขณะนี้ พึงทราบว่าไม่ได้สำเร็จรูปมาด้วยไม้ทั้งเปลือก ทั้งกระพี้ ทั้งกิ่งก้าน รากแก้ว รากฝอย แต่สำเร็จรูปขึ้นจากนายช่างผู้ฉลาดและชำนาญ สามารถแปรไม้ทั้งต้นจนสำเร็จรูปเป็นบ้านเรือนขึ้นมาได้ นี้มีอุปมาฉันใด เรื่องของพวกเราก็มีอุปมัยฉันนั้น พระพุทธเจ้าแลสาวก ท่านก็เทียบเหมือนไม้ต้นหนึ่ง แต่พระองค์และสาวกต่างก็เป็นนายช่าง สามารถเจียระไนองค์ท่านให้เป็นผู้มีศีล มีสมาธิและมีปัญญาขึ้นมาจนกลายเป็นศาสดาของพระองค์ และเป็นครูของโลก พระสาวกก็กลายขึ้นมาเป็นสรณะที่สามให้เราทั้งหลายได้กราบอยู่ทุกวันนี้ เราพึงยึดเอาพระพุทธเจ้าแลสาวกมาเป็นแบบฉบับ คือ **สรณำ คจฺฉามิ**

คำว่า **พุทฺธำ ธมฺมำ สงฺฆำ สรณำ คจฺฉามิ** นี้ไม่เพียงกราบไหว้พอเป็นพิธี แล้วให้สำเร็จประโยชน์เพียงเท่านั้น เพราะการถึงสรณะยังมีหลายขั้น ขั้นของพระสาวกอรหันต์ กราบไหว้พระพุทธเจ้าและพระธรรมนั้นเป็นขั้นหนึ่ง ขั้นของผู้มุ่งทางพ้นทุกข์อย่างเต็มใจเป็นขั้นหนึ่ง กราบไหว้ด้วยความสนิทติดใจด้วย กราบไหว้ด้วยถือเอาพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์มาเป็นแบบฉบับและเป็นคู่ชีวิต หรือเหนือชีวิต ครองชีวิตของตนจริง ๆ ด้วย ได้แก่เอาแบบของท่านมาดำเนินตาม

เราขณะนี้ก็เทียบกับไม้ซุงทั้งท่อน ได้อาศัยเครื่องมือจากพระพุทธเจ้ามาเจียระไน คือมาเป็นเลื่อย เป็นสิ่ว เป็นขวาน สำหรับฟาดฟัน หรือไสกบในตัวของเราให้ตกออกมาเป็นศีลที่บริสุทธิ์ ตกออกมาเป็นสมาธิ คือความสงบเป็นชั้น ๆ ของสมาธิ และตกออกมาเป็นปัญญา เป็นชั้น ๆ ของปัญญา จนสำเร็จประโยชน์อย่างเต็มที่ เช่นเดียวกับนายช่างแปรรูปไม้ต่าง ๆ ให้สำเร็จเป็นบ้านเรือน เทียบกับธรรมะของผู้บำเพ็ญ ย่อมสำเร็จผลขึ้นมาเป็นชั้น ๆ ตามแถวแห่งธรรม พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า สำเร็จพระโสดา สำเร็จพระสกิทาคา สำเร็จพระอนาคา และสำเร็จพระอรหันต์ เมื่อเทียบกับบ้านเรือนที่รวมทั้งสัมภาระแล้วสำเร็จรูปขึ้นมา นี้ก็เพราะรวมคุณธรรมทั้งหลายที่ได้อาศัยเครื่องมือจากพระพุทธเจ้ามาเจียระไนตัวเราเองให้สำเร็จเป็นศีล เป็นสมาธิ และเป็นปัญญาขึ้นมา จนกลายเป็นวิมุตติพุทโธขึ้นที่ดวงใจของผู้บำเพ็ญตนด้วยความองอาจกล้าหาญ ถ้าเป็นบ้านเรือนก็เป็นเต็มที่เป็นตึก เป็นห้างก็เป็นเต็มที่ นี้ถ้าเป็นวิมุตติพระนิพพานก็เป็นเต็มที่ และปรากฏขึ้นที่ดวงใจของนักปฏิบัติผู้มีความเพียร

ฉะนั้น โปรดได้คำนึงถึงเหตุคือข้อปฏิบัติมากกว่าสิ่งอื่นใด เพราะกิเลสไม่ได้สิ้นไปจากใจเอาเฉย ๆ โดยปราศจากเหตุคือการชำระ แม้แต่บ้านเรือนก็ยังต้องอาศัยเหตุ คือการปลูกสร้างจึงสำเร็จเป็นที่อยู่อาศัยได้ ใจจะให้เป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์หลุดพ้น ก็ต้องอาศัยเราเป็นผู้ดัดแปลงซักฟอกสิ่งมัวหมองให้หมดไปเป็นลำดับ เริ่มตั้งแต่ศีลขึ้นไปเป็นสมาธิความมั่นคง การเดินจงกรมก็มั่นคง นั่งภาวนาก็มั่นคง การทำความเพียรทุกประโยคก็มั่นคง ความเคลื่อนทุกอาการก็มั่นคงด้วยสติและปัญญา ทั้งนี้เรียกว่าสมาธิ คือความมั่นคงต่อหน้าที่การงานของตน ทำอะไรไม่ง่อนแง่นคลอนแคลน จนกลายเป็นองค์ของสมาธิที่แท้จริงขึ้นมา คือความแน่นหนามั่นคงของใจ ไม่เอนเอียง ไม่วอกแวกคลอนแคลน

เมื่อมีต้นทุนคือความสงบเยือกเย็นแล้ว พยายามฝึกค้นโดยทางปัญญาพิจารณาส่วนแห่งร่างกาย นับแต่ผิวหนังเข้าไปถึงส่วนภายใน ตามอาการของส่วนแห่งร่างกายต่าง ๆ ที่มีอยู่ในร่างกาย แยกส่วนแบ่งส่วนแห่งอาการนั้น ๆ ออกจากความเป็นสัตว์ เป็นบุคคล เป็นหญิง เป็นชาย เป็นเรา เป็นเขา แยกออกจากความเป็นของเราของเขา ให้เห็นสักแต่ว่าอาการหนึ่ง ๆ ประชุมกันเข้าแล้วให้ชื่อต่างออกไปเท่านั้น ไม่มีสัตว์ บุคคล เรา เขา หญิง ชาย ที่แท้จริงอยู่ในท่อนแห่งร่างกายนี้เลย

อันดับต่อไปกำหนดให้แปรสภาพจากความเป็นอาการนั้น ๆ ลงสู่ธาตุเดิม คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม จนหมดความสำคัญมั่นหมายว่า เป็นอาการของร่างกายทุกส่วนตามที่เคยเป็นมา และหมดความสำคัญว่าหญิง ชาย สัตว์ บุคคล เรา เขา ไปปรากฏตัวอยู่ในธาตุสี่นั้น ให้

เห็นชัดว่าแท้จริงเป็นธาตุล้วน ๆ ไม่มีสิ่งใดจะปรากฏตัวออกมาจากธาตุสี่นั้น พอจะให้เกิดความน่ารักน่ายินดีแม้แต่ชิ้นเดียว หากเป็นเพราะความสำคัญผิดของใจ ซึ่งไม่มีปัญญาความสว่างเป็นเครื่องส่องทางตามหลักความจริงของสิ่งเหล่านี้เท่านั้น จิตจึงได้ลุ่มหลงกองธาตุส่วนหยาบ ๆ ซึ่งมองเห็นได้ด้วยตาเนื้อนี้ว่าเป็นสัตว์ เป็นบุคคล เป็นเรา เป็นเขา เป็นของน่ารักใคร่ชอบใจ จนกลายเป็นบ่อกังวลอันใหญ่หลวงไปทั่วไตรโลกธาตุ ไม่มีขอบเขต

แต่เมื่อแยกออกดูด้วยปัญญาแล้ว ถ้าจะว่าอาการก็สักแต่อาการอันหนึ่ง ๆ ที่ประชุมกันเข้า ถ้าจะว่าธาตุก็สักแต่ธาตุอันหนึ่งเท่านั้น ไม่มีส่วนใดจะเป็นไปเพื่อความน่ารักน่ากำหนัดยินดี ถ้าจะพิจารณาเรื่องทุกข์ก็มีอยู่ในร่างกายอันเป็นที่รวมของธาตุ เมื่อกระจายจากกันไปแล้ว ทุกข์ก็ไม่ปรากฏ ทุกข์ย่อมสลายตัวไปเช่นเดียวกับกองธาตุสลาย ถ้าจะพิจารณาเรื่อง **อนิจฺจ** ความไม่เที่ยง ก็ได้แก่ร่างกายอันเป็นกองธาตุ เป็นตัว **อนิจฺจ** อยู่ทุกขณะ ทุกข์ปรากฏขึ้นมากน้อยก็เพราะกองธาตุก้อนนี้แปรปรวน ถ้ากองธาตุก้อนนี้คงอยู่ทุกข์ก็หาทางเกิดขึ้นไม่ได้ เราก็ไม่ต้องเสวยทุกข์ และไม่ต้องบ่นว่ากันทั่วโลก

เพราะใครเกิดมาในโลกนี้ไม่ได้มุ่งหน้ามาเกิดเพื่อจะบ่น หรือเป็นถ้อยเป็นความกันกับทุกข์ แต่เพราะก้อนธาตุอันเป็นก้อนแห่งทุกข์ มันเป็นตัวเป็นตนของเรา เราจึงเป็นผู้ทุกข์ ทั้งเป็นผู้เสวยทุกข์ เราจึงบ่นกับทุกข์ซึ่งเป็นเรื่องของเราคนเดียว เพราะเรากับทุกข์มันแยกกันไม่ออก เรื่องบ่นกับทุกข์วันยังค่ำคืนยังรุ่งตลอดปี ทุกคนจึงแยกไม่ออก คิดดูแล้วก็น่าทุเรศ สงสารตัวเราผู้เป็นกองทุกข์ด้วยกัน เพราะต่างก็แยกทุกข์จากเรา แยกเราจากทุกข์ไม่ออก ทุกข์กับเราจึงกอดคอกันตาย ไม่ยอมพลัดพรากจากกันได้ นี่พรรณนาเรื่อง **อนิจฺจ** กับเรื่อง **ทุกฺข**

ส่วนเรื่อง **อนตฺตา** ก็คือก้อนธาตุอันนี้ ปฏิเสธคำสมมุตินิยมของโลกอยู่ตลอดเวลาในกายอันนี้เอง ถ้าร่างกายยังครองตัวอยู่ตราบใด **อนตฺตา** ก็ยังครองตัวอยู่บนร่างกายนี้ตราบนั้น เพราะไตรลักษณ์อยู่ในที่แห่งเดียวกัน ไม่เคยแยกทางกันเดินแต่ไหนแต่ไรมา ผู้มีปัญญาโปรดพิจารณาร่างกายนี้ ให้ได้มองเห็นหน้าเห็นตาของไตรลักษณ์ ซึ่งแสดงตนอยู่อย่างเปิดเผย ในร่างกายของเราทุกท่าน และโปรดพิจารณาซ้ำๆ ซาก ๆ จนเกิดความชำนาญในการพิจารณา เห็นร่างกายนี้เป็นกองแห่งธาตุ เป็นกองแห่งทุกข์อย่างเปิดเผยขึ้นกับใจ ไม่มีสิ่งใดจะสามารถมาปิดบังลี้ลับปัญญาได้เลย

เมื่อปัญญาก็เห็นชัด จิตก็เชื่องต่ออารมณ์ ย่อมเป็นโอกาสของจิตจะรวมสงบลงได้โดยสะดวกสบาย เมื่อถอนขึ้นมาจากสมาธิแล้ว ปัญญาก็ทำหน้าที่พิจารณาร่างกายตามความเคยชินมาแล้ว ร่างกายทั้งท่อนจะเป็นที่ท่องเที่ยวของปัญญา จนมีความสามารถเต็มที่

แล้ว อุปาทานในส่วนแห่งกายจะขาดกระเด็นออกเพราะกำลังของปัญญา จิตกับกายและกับกองทุกข์ในร่างกายก็แยกทางกันเดิน ไม่เป็นบ่อแห่งความกังวล ดังที่เคยเป็นมา

ส่วนเวทนาในจิต ได้แก่สุข ทุกข์ เฉย ๆ สัญญาความจำหมาย สังขาร ความปรุงความคิดภายในใจ วิญญาณ ความรับรู้ในสิ่งที่มาสัมผัส ทั้งสี่ขันธ์นี้เป็นกองแห่งไตรลักษณ์เช่นเดียวกับร่างกาย ถ้าคำว่า จิต อันเป็นตัวสมมุติยังมีอยู่ตราบใด ขันธ์ทั้งสี่และไตรลักษณ์ทั้งสามยังเข้าครองตัวอยู่ในจิตนั้นตราบนั้น ฉะนั้นต้องตามค้นหาขันธ์ทั้งสี่ไล่ตะล่อมลงรวมในไตรลักษณ์ให้ได้ด้วยอำนาจของปัญญา โดยค้นหาตัวสัตว์ บุคคล หญิง ชาย เรา เขา ในขันธ์ทั้งสี่นี้โดยละเอียดถี่ถ้วน เราจะไม่เห็นสัตว์บุคคลเป็นต้น แม้รายหนึ่งแฝงอยู่ในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั้นเลย จะปรากฏ **อนิจฺจ ทุกฺข อนตฺตา** ล้วน ๆ เต็มอยู่ในขันธ์นั้น ๆ

และการพิจารณานามขันธ์เหล่านี้ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับการพิจารณากาย พิจารณากลับไปกลับมาอย่างซ้ำๆ ซาก ๆ ถึงกับปัญญารู้ชัดว่าไม่มีอะไรนอกจากไตรลักษณ์ล้วน ๆ เต็มอยู่ในขันธ์สี่เหล่านี้เท่านั้น ปัญญาจะหมดความสงสัยในขันธ์ทั้งปวง เพราะความฉลาดและคล่องแคล่วของปัญญาจะสามารถตามค้นเข้าไปถึงรากฐาน ซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งขันธ์ทั้งห้า คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็จะไปพบจิตดวงสมมุติอันเป็นจุดรวมแห่งอวิชชาเต็มอยู่ในที่นั้น สติปัญญากับอวิชชาก็จะกลายเป็นสนามรบกันในที่นั้นเอง

อวิชชา คือยอดสมมุติ กับ สติ ปัญญาอันเป็นยอดของมรรค คือทางแห่งวิมุตติ ได้ทำหน้าที่ของตนต่อกันจนสุดกำลัง ผลปรากฏว่าได้พบบ่อเกิดแห่งขันธ์ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เกิดขึ้นจากจุดเดียวนี้ทั้งนั้น และบ่อแห่งไตรลักษณ์ คือ **อนิจฺจ ทุกฺข อนตฺตา** ก็รวมอยู่ในจิตดวงสมมุตินี้ด้วย จิตดวงสมมุตินี่แลท่านให้นามว่า อวิชชา คือความรู้จอมปลอม คำว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา หญิง ชาย เกิดไปจากจุดเดียวนี้ เรื่องเกิด แก่ เจ็บ ตาย และเรื่องทุกข์เป็นเรา เราเป็นทุกข์ จนแยกจากกันไม่ออกตลอดกัปตลอดกัลป์ เกิดจากจุดเดียวนี้ทั้งนั้น

จึงควรจะกล่าวได้ว่าแม่พิมพ์ของโลกทั้งมวลคือธรรมชาติอันนี้ บัดนี้ปัญญาที่ทันสมัยได้ค้นหาตัวแม่พิมพ์ของวัฏฏะ ได้พบกันอย่างเปิดเผยในสถานที่อวิชชาเคยซ่อนตัว จึงทำลายธรรมชาตินี้ลงด้วยอำนาจของปัญญาคมกล้าซึ่งฝึกซ้อมมาจนชำนาญ แม่พิมพ์ของวัฏจักรได้ถูกทำลายแตกกระเด็นลงในขณะเดียวเท่านั้น วิวัฏฏะได้ปรากฏขึ้นอย่างเต็มที่โดยไม่มีสิ่งใดปิดบัง ปัญญาทั้งหมดได้สิ้นสุดลงในขณะอวิชชาดับลงไป ศีลก็ดี สมาธิก็ดี ปัญญาก็ดี ได้ตามส่งเราไปถึงจุดนั้น กิเลสทั้งมวลก็จะรบกวนเราไปถึงแค่นั้น ความโลภ

โกรธ หลงก็หมดฤทธิ์หมดอำนาจ จะไม่สามารถทำเราให้หมุนเวียนอีกเช่นเคยเป็นมา แม้ขันธ์ซึ่งเคยเป็นบริวารของอวิชชา ก็กลับกลายมาเป็นขันธ์ล้วน ๆ ไม่เป็นกิเลสอาสวะแต่อย่างใด ศีล สมาธิ ปัญญา ก็ทราบชัดว่าเป็นเครื่องมือสำหรับแก้กิเลสอาสวะ ที่เป็นข้าศึกต่อตัวเรา เพราะรู้เท่าเหตุรู้เท่าผลอย่างแจ่มแจ้ง แล้วปล่อยวางไว้ตามเป็นจริง

รู้เท่าเหตุ คือเหตุแห่งทุกข์ ได้แก่สมุทัย มีกามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหาเป็นต้นด้วย รู้เท่าเหตุแห่งสุข คือ ศีล สมาธิ ปัญญาด้วย รู้เท่าผล คือ ทุกข์ที่เกิดขึ้นจากสมุทัยด้วย และรู้เท่าผล คือ นิโรธที่เกิดขึ้นจากเหตุแห่งสุข คือมรรคด้วย ผู้รู้เท่าสัจจะของจริงทั้งสี่นั้นนั่นแลเป็นธรรมพิเศษ จึงควรให้นามว่า วิมุตติธรรม เพราะนอกจากสมมุติสัจจะไปแล้วเป็นธรรมตายตัว เด่นชัดอยู่ด้วยความเป็นอิสระในตัวเอง ไม่ขึ้นอยู่กับสมมุติใด ๆ เป็น **ธมฺโม ปทีโป** อย่างสมบูรณ์ (ความสว่างแห่งธรรม) เช่นเดียวกับพระอาทิตย์ที่ปราศจากเมฆกำบังแล้วย่อมส่องแสงสว่างได้อย่างเต็มที่ฉะนั้น ในขณะเดียวกัน พุทโธ ธัมโม สังโฆ อันเป็นอัตสมบัติอย่างประเสริฐได้ปรากฏขึ้นในใจของผู้มีชัยโดยสมบูรณ์

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านตัดสินกันกับวัฏจักร ในคืนของวันเพ็ญเดือนหก ส่วนพวกเราจะไปตัดสินกันวันไหน เราจะปล่อยให้ความเกียจคร้านตัดสินเอาเสียทุกวันนั่นหรือ หรือจะมอบดวงใจอันมีคุณค่ามหาศาลนี้ให้กิเลสตัณหาเอาไปทำเป็นครัวไฟ ห้องน้ำ ห้องส้วม ที่ชำระขับถ่ายทุกวันนั่นหรือ ถ้าเราไม่ต้องการให้สิ่งเหล่านี้ตัดสินชี้ขาดเอาตามความต้องการของเขา เท่าที่เคยเป็นมาแล้วหลายภพหลายชาติ เราก็ควรตื่นตัวต่อความเพียร *ศีล สมาธิ ปัญญา กับความเพียรอย่าให้ห่างจากใจ คำว่า วิมุตติ พุทโธ จะไม่เกิดขึ้นในที่ใด ๆ แต่จะเกิดขึ้นที่ดวงใจของผู้มีธรรม*

เพราะพระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ และพระสาวกของพระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ไม่เคยปรากฏขึ้นจากที่อื่นใดทั้งนั้น แม้จะตรัสรู้ในที่ต่าง ๆ และเวลาอันต่างกันก็ตาม แต่ต้องตรัสรู้ในกรอบแห่งหลักธรรม คือมัชฌิมาปฏิปทา อันเป็นธรรมสายกลางนี้เท่านั้น จะไม่ต้องตรัสรู้ด้วยกาลสถานที่ แต่จะตรัสรู้ด้วยธรรม คือมัชฌิมา ฉะนั้น จึงควรจะกล่าวได้ว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายพร้อมทั้งพระสาวก ท่านทรงอุบัติขึ้นจากพระธรรมทั้งนั้น บรรดาท่านผู้ปฏิบัติจึงไม่ควรไปสนใจกับกาลและสถานที่ให้มากกว่าความสนใจในหลักธรรม อันจะนำผู้ปฏิบัติให้พ้นผ่านอุปสรรคไปได้โดยลำดับ จนถึงความพ้นทุกข์ไปโดยสิ้นเชิง

เราลองคิดดูเรื่องของกิเลสทุกประเภท ที่เคยพอกพูนหัวใจของสัตว์มานานแสนนาน ไม่เคยเห็นเขาปล่อยตัวใครออกไปเป็นอิสระ เพราะกาลเวลาและสถานที่เป็นเหตุแม้แต่รายเดียว เขายังเป็นเจ้าครองอำนาจบนหัวใจของสัตว์ตลอดกาล ไม่เห็นมีวันปล่อยตัว

เพราะถึงเวลาเลย ถ้าเป็นนักโทษ แม้จะมีโทษหนักก็ยังขึ้นอยู่กับเวลา และมีวันปลดปล่อยตัวออกมาเป็นอิสระได้ เราเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนาในวงแห่งสวากขาตธรรม จึงควรคำนึงถึงธรรมที่ทรงประกาศสอนไว้ พระองค์ไม่ตรัสว่า เราตถาคตมอบให้มื้อวัน ปี เดือน ตัดสินกิเลสออกจากหัวใจของสัตว์เลย แต่ตรัสมอบไว้กับพระธรรมที่ผู้เชื่อธรรมจะนำไปปฏิบัติแก้ไขตนเองไปเป็นลำดับ จนถึงความพ้นทุกข์ไปได้เพราะพระธรรมเท่านั้น

ธรรมทั้งหลายที่ได้อธิบายในวันนี้ โปรดทราบว่ามีอยู่กับตัวของเราทุกท่าน และพระพุทธเจ้าท่านนำเรื่องของเราออกแสดงให้เราฟัง อย่าพึงเข้าใจว่าเป็นเรื่องใคร เพราะดีกับชั่วเป็นเรื่องของเราเคยทำมาจนช่ำชองด้วยกัน จึงไม่ควรสงสัยในเรื่องของตน ถ้าเราเบื่อหน่ายต่อการเกิดตายอันเปรียบกับหลุมถ่านเพลิงนี้แล้ว จงพยายามบำเพ็ญตนด้วยความไม่ประมาทนอนใจในสิ่งที่เป็นข้าศึกต่อตนเองทุกประเภท สติปัญญาโปรดให้แนบสนิทอยู่กับใจ และอารมณ์ที่เกิดขึ้นจากใจของตน อารมณ์นี้แลเป็นตัวก่อเหตุสำคัญ จงนำสติปัญญาตามวินิจฉัย และแก้ไขเหตุการณ์เหล่านี้ให้สิ้นสุดลงไปได้

การประกอบความเพียรในวันหนึ่ง ๆ ไม่เป็นของยากลำบากเหมือนเราท่องเที่ยวเกิด ตาย อยู่ในสงสารอันเป็นความทุกข์ทรมานแสนสาหัส การเพียรพยายามเพื่อรื้อถอนตนออกจากทุกข์ ไม่เป็นของยากลำบากถึงขนาดนั้น จึงควรพยายามบำเพ็ญตนให้เป็นเนื้อนาบุญของตน เมื่อสมบูรณ์เต็มที่แล้วต่อไปจะได้เป็นประโยชน์แก่โลกสงสาร เนื่องจากเราทำตัวให้ร่มเย็นพอโลกจะพึ่งเราได้ เขาให้ทานมาเล็กน้อยก็มีผลมาก เพราะเนื้อนาดี และเต็มไปด้วยปุ๋ย คือศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ พุทโธ ฉะนั้นโปรดพากันรีบเร่งความเพียร อย่าลดละตลอดอิริยาบถ จะปรากฏสิ่งมหัศจรรย์เกิดขึ้นจากใจของผู้มีความเพียร โดยไม่มีสิ่งใดมากีดขวางไว้ได้

วันนี้ได้อธิบายธรรมเกี่ยวกับเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา และอิทธิบาททั้งสี่ ซึ่งเป็นรากฐานของพระศาสนาให้ท่านนักปฏิบัติทั้งหลายฟัง โปรดได้นำไปพิจารณาและปฏิบัติให้สุดขีดความสามารถ ด้วยความองอาจกล้าหาญต่อความเพียร เพื่อถึงแดนแห่งความพ้นทุกข์โดยถ่ายเดียว คำว่า **นิพฺพานำ ปรมำ สุญฺญำ นิพฺพานำ ปรมำ สุขำ** ซึ่งเคยเป็นข้อข้องใจมานานจะสิ้นปัญหาลงในจิตของผู้มีธรรมคุ้มครองตนด้วยความเพียรโดยไม่ต้องสงสัย

ในที่สุดแห่งการแสดงธรรม ขอความสมหวังทั้งการดำเนินและผลอันจะเกิดขึ้นตามความจำนง จงเป็นของท่านทั้งหลายโดยทั่วหน้ากันเทอญ

<<สารบัญ

เทศน์อบรมพระ ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๑๐ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๐๕

ทำตัวเหมือนแม่เนื้อ

พระพุทธเจ้า นับแต่เริ่มเสด็จออกทรงผนวช แสวงหาวิเวกสงัดเป็นหลักฐาน ประจำศาสดา บำเพ็ญพระองค์ในป่า สำเร็จพระอิริยาบถในป่า และตรัสรู้ในป่า เวลาปัจฉิมยามอันเป็นยามสงัดอย่างยิ่ง บรรดาพระสาวกก็ตามเสด็จในทางสายเดียวกัน มีความเป็นอยู่อย่างสงัดทั้งทางกายและทางใจ ไม่มีการคลุกคลีกับฝูงชนทุกชั้น ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต ต่างก็มุ่งต่อความสงัดวิเวกประจำตน เมื่อไม่มีสิ่งเกี่ยวข้อง จิตย่อมมีความสงบได้เร็ว เพราะฉะนั้น กายวิเวกจึงเป็นบาทฐานสำคัญที่จะทำใจให้ได้รับความสงบเป็นอย่างดี

พุทธประเพณีทรงดำเนินแต่ต้นถึงวันตรัสรู้ ไม่ทรงสนพระทัยกับสิ่งใดอันจะเป็นเหตุก่อกวนความเพียรทางใจ ขณะทรงบำเพ็ญไม่ปรากฏว่าสนพระทัยกับผู้ใด และแสวงหาใครมาเป็นเพื่อน ทรงแสวงหาที่สงัดจริง ๆ แม้ตรัสรู้แล้วจะทรงทำหน้าที่ของพระพุทธเจ้าเพื่อโปรดเวไนย ก็ไม่ทรงทอดธุระในสถานที่ดังกล่าวนี้ และทรงถือประจำพระอิริยาบถตลอดวันนิพพาน เพราะฉะนั้นความวิเวกสงัดจึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง สำหรับผู้มุ่งต่อแดนนิพพาน

แต่ความสงัดมีหลายประเภท ความสงัดธรรมดาที่อยู่ ๆ กันอย่างหนึ่ง ความสงัดซึ่งอยู่เปลี่ยว ๆ ที่เต็มไปด้วยสัตว์ร้ายนานาชนิด อันเป็นเหตุให้ระวังภัยทั้งกลางวันกลางคืนอย่างหนึ่ง เราอยู่ด้วยกันหลายคนแม้จะไม่มีการพูดสนทนา ต่างคนต่างอยู่ในที่ของตน จัดเป็นกายวิเวกขั้นหยาบ การอยู่ในสถานที่เปลี่ยวและระวังภัยรอบด้านนั่นแล จัดเป็นกายวิเวกส่วนละเอียด เพราะไม่มองเห็นใครทั้งด้านตาและด้านความรู้สึก

ฉะนั้น อนุศาสน์ที่ประทานไว้ จึงเป็นหลักธรรมสำคัญประจำพระศาสนา เราจะเห็นได้จากสถานที่สงัดธรรมดาและมีหมู่คณะอยู่ด้วยกัน ความรู้สึกจะมีลักษณะทื่อ ๆ และประมาทนอนใจชอบกล แต่พอจากหมู่คณะไปอยู่ในสถานที่เปลี่ยวและน่ากลัว ทั้งอยู่คนเดียวด้วยแล้ว ความรู้สึกจะเปลี่ยนขึ้นทันที ความสนใจในธรรมะจะมีมาก เพราะความกลัวบังคับ จำต้องแสวงหาที่พึ่ง ไม่ว่าทางโลกทางธรรมย่อมมีลักษณะเช่นเดียวกัน สติจะได้เคยอบรมหรือไม่เคยอบรมก็ตาม แต่ขณะที่สิ่งแวดล้อมบังคับเช่นนั้น จำต้องมีสติขึ้นมาทันที พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ตามปกติไม่ทราบว่าอยู่ที่ไหน แต่ใน

เวลาเช่นนั้นจิตเริ่มระลึกยึดเอามาเป็นที่พึ่งทันทีโดยไม่ยอมให้พลั้งเผลอ เพราะถ้าเผลอไปในขณะนั้น เกิดมีอันตรายแก่ชีวิตขึ้นมาต้องเสียที

ดังนั้นผู้อยู่ในสถานที่เปลี่ยวและน่ากลัวต่อภัย จึงเป็นผู้จะตั้งสติบังคับใจให้เข้าสู่ความสงบได้เร็วกว่าปกติที่จะเป็นได้ ส่วนจิตที่มีความสงบได้บ้างและจิตที่เป็นสมาธิแล้วก็ยิ่งมีกำลังเพิ่มขึ้นและรวดเร็วกว่าปกติธรรมดา สำหรับผู้ก้าวเข้าสู่ปัญญาและผู้มีปัญญาคล่องแคล่วพอประมาณ ก็ยิ่งจะเพิ่มกำลังความแยบคายขึ้นทั้งภายในภายนอก ฉะนั้นนักบวชผู้มุ่งปฏิบัติธรรมขั้นสูงจึงควรเห็น และสนใจในที่สงัดเป็นที่บำเพ็ญเพียร เพราะจะทำให้ผู้เข้าอาศัยได้รับผลประจักษ์ใจ ทั้งด้านสมาธิและด้านปัญญา อันจะเกิดจากการระวังสังวรอยู่ตลอดเวลา ยิ่งเป็นผู้กล้าหาญต่อความเป็นความตายเพื่อพระสัทธรรมจริง ๆ แล้ว สถานที่เช่นนั้นและผู้เช่นนั้นแล จะเป็นไปได้ง่ายและรวดเร็ว ทั้งสมาธิและปัญญา

พระพุทธเจ้าก็ดี พระสาวกก็ดี ผู้มีพระนามกระเดื่องเลื่องลือในไตรภพ ท่านบำเพ็ญในสถานที่สงัดทั้งนั้น จึงควรจะกล่าวได้ว่า ธรรมชอบเกิดในสถานที่สงัดและเวลาอันสงัด

แต่ผู้ขี้ขลาดหวาดกลัวและมีความท้อแท้อ่อนแอ เพราะความเห็นแก่ตัวมากกว่าธรรม ก็ยิ่งจะเพิ่มกิเลสอาสวะให้มากมูนขึ้นในใจ หรืออาจเป็นบ้าเป็นบอไป เพราะสถานที่เช่นนั้นก็ได้ ส่วนผู้จะถวายตัวเป็นลูกศิษย์พระตถาคตโดยชอบ ต้องเป็นผู้กล้าหาญต่อความจริง คือการเป็นการตายเป็นคติธรรมดา ไม่มีใครจะข้ามพ้นไปได้ในร่างอันนี้ ทั้งผู้กล้าผู้กลัวจำต้องเดินทางสายมรณะ คือเกิดแล้วต้องตายด้วยกัน เวลานี้ทุกท่านได้คาดเครื่องรบไว้อย่างเต็มตัว และเตรียมพร้อมแล้วที่จะทำสงครามกับกิเลสอันเป็นข้าศึกภายใน

คำว่า เครื่องรบ คือบริขารแปด อันเป็นเครื่องแบบของผู้จะก้าวเข้าสู่สงคราม และศีล สมาธิ ปัญญา ตลอดข้อวัตรปฏิบัติทุกประเภท นี่คือเครื่องมือในการรบ เครื่องรบทั้งนี้โปรดทราบว่า เป็นเครื่องรบของท่านผู้กล้าหาญ ของท่านผู้มีความเพียรกล้า ไม่ถอยทัพกลับตัวเป็นคนอ่อนแอขี้ขลาด มีความหวาดกลัวต่อข้าศึก เป็นเครื่องรบของท่านผู้กล้าตายในสงคราม เป็นเครื่องรบของท่านผู้ผ่านชัยชนะ และนำธงชัยมาสู่โลกด้วยความองอาจต่อผลที่ครองอยู่ว่าเป็นความจริงโดยสมบูรณ์ และสามารถจะประกาศความจริงเหล่านี้แก่ปวงชนทั่วทั้งไตรโลกธาตุอย่างไม่มีความขยาดหวั่นไหว และรื้อขนหมู่ชนทั้งทวยเทพให้หลุดพ้นไปตามได้ ท่านผู้นั้นคือ **พุทฺธ สรณ คจฺฉามิ** ของหมู่ชน ผลที่ทรงได้รับจากชัยชนะให้โลกได้เห็นเป็นขวัญตาขวัญใจนั้น คือ **ธมฺม สรณ คจฺฉามิ** ของ

เวไนย และผู้ทำการรบตามเสด็จ จนได้รับชัยชนะอย่างสมบูรณ์ตามที่ประทานแนวทางไว้นั้น คือ **สงฺฆ สรณ คจฺฉามิ** ของพวกเรา

เพราะฉะนั้น เครื่องแบบและเครื่องรบที่ครองอยู่กับตัวของทุกท่าน จึงเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์วิเศษ และมีคุณค่าอันหาประมาณมิได้ มิใช่เครื่องบริขารของคนเกียจคร้านนอนตื่นเอาตามอำนาจของกิเลสอาสวะบังคับ หนักไปในความเห็นแก่ตัวไม่มองดูธรรมอันเป็นทางเสื่อมเสียโดยถ่ายเดียว เรื่องทั้งนี้จึงควรเกลียดกลัวในวงปฏิบัติ เพราะเพศนี้เป็นเพศที่ก้าวหน้าด้วยความเพียรที่ชอบ บำเพ็ญตนด้วยความห้าวหาญรื่นเริงต่อแดนพ้นทุกข์ มีสติระมัดระวัง เพราะสมณะย่อมเป็นผู้งามด้วยมีธรรมเหล่านี้เป็นเครื่องประดับ ถ้าความสำรวมระวังได้ด้อยลงหรือขาดไปในขณะใด ย่อมขาดความเป็นสง่าราศีและสวยงามลงในขณะนั้น ไม่มีใครจะฝืนชมว่าดีและงามตาเลย

คนผู้มีความสำรวมระวังประจำตน ย่อมเป็นผู้งามในหมู่ชน ทั้งนักบวชและฆราวาส ย่อมถือสังวรธรรมประจำตนและสังคมทั่ว ๆ ไป ทั้งเป็นธรรมประกันสังคมให้มีคุณภาพเป็นที่น่าดู ผู้ขาดสังวรธรรมแล้วจะไม่มีความงามเหลืออยู่เลย ดังนั้นผู้เป็นศิษย์พระตถาคตผู้ปรากฏงามเด่นในหมู่ชนด้วยสังวรธรรม จึงควรน้อมรับมาเป็นมรดกและประดับตนให้งามทั้งภายนอกภายใน จะเป็นผู้งามในเพศไม่มีวันจืดจาง

อันดับต่อไปคือความเพียร เป็นธรรมประจำองค์ของพระผู้เต็มไปด้วยความเพียร เพราะพระพุทธเจ้าและพระสาวกปรากฏเป็นผู้มีความเพียรกล้าในกิจที่ชอบทุกกรณี ไม่เคยเหยียบร่องรอยความท้อแท้อ่อนแอเป็นแบบพิมพ์แก่โลกไว้ที่ไหนเลย ถ้าโลกเราพยายามหัดเขียนหัดอ่านตามแบบพิมพ์ของพระพุทธเจ้าจนชินต่อนิสัยแล้ว โลกและธรรมจะมีความเจริญรุ่งเรืองขึ้นเป็นลำดับ ทั้งด้านจิตใจและโภคทรัพย์

แต่ในที่นี้จะอธิบายเฉพาะความเพียรทางใจ อันจะยังผลให้เกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติตามเป็นลำดับ จำต้องมีสติควบคุมในการทำทุก ๆ ประโยค อย่าให้พรากจากใจ มีสติรับรู้อยู่กับกิจการนั้น นี่เป็นสาเหตุจะให้ความเพียรติดต่อ เพราะสติเป็นเครื่องรับรู้กับสิ่งสัมผัสทุกประเภท อันเป็นต้นเหตุให้เกิดอารมณ์ทางภายใน ถ้าขาดสติซึ่งเป็นธรรมสำคัญแล้ว อารมณ์ย่อมทำการติดต่อกับใจได้อย่างเต็มที่ เพราะขาดธรรมเครื่องต้านทานขัดขวาง โดยมากที่ได้รับความทุกข์ร้อนภายในใจอย่างหนัก ถึงกับระบายออกมาทางกาย วาจา และบางครั้งจนหาทางออกไม่ได้ เลยตัดสินใจไปในทางผิดเพิ่มเข้าอีก ทั้งนี้ล้วนเป็นสาเหตุมาจากความขาดสติโดยสิ้นเชิง

ทุกท่านผู้มุ่งต่อความเพียร โปรดอย่าเห็นสติเป็นของเล็กน้อยและไม่จำเป็น นั่นคือทางหายนะโดยไม่มีทางแก้ไข เพราะสติเป็นธรรมจำเป็นทั่วโลกแดนธรรม คนมีสติจะเป็นผู้ตื่นตัวอยู่เสมอ เฉพาะอย่างยิ่งผู้บำเพ็ญทางใจ สติจะทำความรู้สึกกับสิ่งกระทบได้เป็นอย่างดี แต่ถ้าหาไม่แล้ว แม้จะถูกกระทบวันยังค่ำคืนยังรุ่ง จะไม่รู้เห็นอะไร ซึ่งควรจะแก้ไขหรือบำรุง แต่จะมาตำหนิตัวว่า วันนี้จิตไม่สบายมีแต่ความรุ่มร้อน ไม่ทราบว่าเป็นอะไร และร้อนทั้งกลางวันกลางคืน บางครั้งถึงกับหาที่ปลงกายปลงใจลงไม่ได้ นี่คือผลที่เกิดจากความเผอเรอ ซึ่งจิตสัมผัสกับสิ่งใดแล้ว ตนไม่มีสติรับทราบจึงไม่มีโอกาสรู้ว่าสิ่งนั้นเป็นภัย การแก้ผลจึงไม่ใช่ฐานะจะเป็นไปได้ตามใจหวัง

การแก้ต้องแก้ที่ต้นเหตุ คือความสัมผัสรับรู้เบื้องต้น ด้วยอำนาจของสติและปัญญา ไม่เช่นนั้นจิตจะต้องสั่งสมความรุ่มร้อนขึ้นทั้งคืนทั้งวัน ทนไม่ไหว ย่อมเทียบกันได้กับส่วนร่ากายที่มีโรคภัยเกิดขึ้น นับแต่ขั้นเริ่มแรกจนถึงขั้นรุนแรง โดยเจ้าตัวไม่สนใจในการรักษา ปล่อยให้โรคร้ายตั้งบ้านเรือนอยู่บนร่างกายตามลำพัง จนถึงขั้นทนไม่ไหวร่างกายก็แตก เทียบกับใจไม่มีสติ ปล่อยให้กิเลสทยอยเข้ามาทั้งวันทั้งคืน โดยเราเปิดช่องทางให้เสียเอง คือเปิดทวารภายในออกรับข้าศึกภายนอกให้เข้ามารังควานจิตอย่างอิสรเสรี ไม่มีสติปัญญาเครื่องหักห้ามและกลั่นกรอง โรคกิเลสภายในนับวันกำเริบรุนแรง อย่างน้อยก็ทำตามอำนาจความผลักดันหนักเข้าเพศก็แตก เพราะโรคภายในบีบบังคับ

ฉะนั้น การปลีกตัวแสวงหาที่ซ่อนเร้นในสถานที่วิเวกสงัด ก็เพื่อจะหลบหลีกสิ่งก่อกวนความเพียรไม่ให้เป็นไปโดยสะดวก และเป็นแนวทางของพระพุทธเจ้าพาดำเนินมา ซึ่งเป็นที่เหมาะสำหรับนักบวชผู้มุ่งปฏิบัติจะอยู่อาศัยเพื่อความเพียรและจริตนิสัย ทั้งมีโอกาสบำรุงใจได้มากกว่าที่อื่นใด การอบรมด้วยข้อปฏิบัติอันชอบในสถานที่เหมาะสม จึงเทียบกับการแสวงหายามาพอกแผลในอวัยวะให้ค่อยหายไป และพยายามกีดกันสิ่งที่เป็นข้าศึกต่อแผล ไม่ให้มาทิ่มแทงแผลซึ่งคอยจะกำเริบอยู่แล้วให้กำเริบยิ่งขึ้น วิธีการเช่นนี้เป็นทางก้าวเข้าสู่ความสงบสุขของจิตทุก ๆ ประโยคความเพียร เพราะเวลานี้ไม่มีอะไรเป็นข้าศึกต่อเรา นอกจากใจที่พยายามสั่งสมอารมณ์อันเป็นข้าศึกขึ้นเผาผลาญตนเอง เพราะความไม่สนใจต่อสติปัญญาเครื่องขับไล่สิ่งมัวหมองให้ล่าถอยออกไปจากตัวเท่านั้น

หลักการปฏิบัติเพื่อความไม่วกเวียนในกรอบของวัฏฏะ ต้องเป็นผู้ใหม่ต่อความเพียรเสมอ มีความระมัดระวังทุกกรณี เหมือนแม่เนื้อระวังสัตว์ร้ายและนายพราน แม้จะ

ไปเที่ยวหากินที่ไหนตามความจำเป็นบังคับ แม่เนื้อไม่เคยนอนใจต่อสถานที่และอันตราย แม้ที่สุดกำลังกลืนผลไม้หรือกัดกินหญ้าอยู่ ยังต้องระวังอันตราย แม่เนื้อปฏิบัติต่อตนเองดังที่กล่าวมา

เราผู้เป็นศิษย์ของพระพุทธเจ้าผู้ฉลาดรอบคอบในสิ่งทั้งปวง ควรทำตัวเหมือนแม่เนื้อจะสมนามว่าศิษย์มีครู ไม่ควรทำความสนิทติดใจกับสิ่งใดจนเกินไป จะเป็นเหตุให้ลืมตัวและเป็นทางเสื่อมเสียโดยไม่รู้สึก การฝึกหัดสติระมัดระวังเพื่อรู้สาเหตุของความผิดชอบชั่วดี และฝึกหัดปัญญาตรวจตรา และไตร่ตรองดูสิ่งที่ผ่านเข้าผ่านออกจากทวาร คือ ตา หู กาย ใจ ฯลฯ จนสามารถรู้ชัดตามสิ่งดีและชั่วแล้ว รีบแก้ไขด้วยความไม่นอนใจนั้น เป็นทางเดินของผู้เห็นภัยในวัฏฏะ เพราะพระพุทธเจ้าผู้พ้นภัยและทรงบรรลุถึงความร่มเย็นอย่างสมบูรณ์ ท่านดำเนินอย่างนี้ทั้งนั้น ไม่ใช่แบบนอนจมอยู่กับอารมณ์ทำนองสัตว์นอนจมกองมูตรกองคูถโดยไม่คิดหาทางออกเช่นนั้น และวิธีฝึกหัดสติปัญญาให้มีความเคยชินต่อเหตุการณ์ทุกระยะนั้น

พึงทำความพยายามกับการเคลื่อนไหวไปมา และเวลานั่งภาวนาทำความรู้สึกให้ติดต่อกัน และพยายามทำเสมอ เช่นเดียวกับเด็กฝึกนั่ง ยืน เดิน เบื้องต้นก็มีการล้มลุกคลุกคลาน ต่อไปเด็กย่อมมีความชำนาญเพราะการฝึกหัดเสมอ จนกลายเป็นอิริยาบถของผู้ใหญ่ขึ้นมาในตัวของเด็ก ลักษณะของสติปัญญาย่อมมีทางเจริญและชำนาญได้ด้วยวิธีฝึกหัด ในทำนองเดียวกันคนมีสติปัญญาประจำใจย่อมมีทางรู้เรื่องของตัว จะพิจารณาอาการของกายหรือสภาวธรรมภายนอก ก็ย่อมเป็นธรรมและมีอุบายแยบคายเพิ่มขึ้นทุกระยะ และมีทางเอาตัวรอดไปได้โดยลำดับ ฉะนั้น*สติกับปัญญาจึงเป็นธรรมจำเป็นที่จะแนบกับกิจการทุกแขนงทั้งทางโลกและทางธรรม* ผู้บกพร่องหรือขาดสติอย่างเต็มที่ย่อมกลายเป็นคนบ้าคนบอไปตามที่เห็น ๆ กันอยู่ ทั้งนี้ล้วนเป็นผลมาจากความขาดสติทั้งนั้น อย่าพึงเข้าใจว่าเป็นมาจากเรื่องอะไรอื่น

เราไม่เป็นคนเช่นนั้น แต่ก็เป็นคนในลักษณะขาดสติประจำความเพียร ผลที่ปรากฏขึ้นจึงเป็นความรุ่มร้อนภายในใจ ทำให้ที่กินอยู่หลับนอนคับแคบไปหมด วัน คืน เดือน ปี ดินฟ้าอากาศ อาหารหวานคาว เครื่องหล่อเลี้ยงชีวิต ตลอดญาติมิตรเพื่อนฝูงอันเป็นที่ฝากชีวิตจิตใจ ฝากเป็นฝากตาย ก็กลายเป็นข้าศึกไปเสียสิ้น ไม่มีสิ่งใดจะเป็นที่เจริญหู เจริญตา เจริญใจ แต่กลับกลายเป็นศัตรูต่อตนทางความรู้สึก มองดูโลกที่เคยอยู่อาศัยก็กลายเป็นกองเพลิงไปทั่วดินแดน เพราะความทุกข์ร้อนภายในมีกำลังกล้า ปกปิดกำบังทางเดินเพื่อความปลอดภัยไว้เสียทุกด้าน แล้วเปิดทางโลกวินาศไว้คอยต้อนรับ

ผลจึงกลายเป็นความพินาศไปตามสาเหตุ ฉะนั้นโปรดทราบไว้แต่ต้นทางว่า เรื่องที่กล่าวมาทั้งนี้ไม่ใช่เรื่องเล็กน้อย และเรื่องสติปัญญาซึ่งเป็นทำนบกั้นกางโลกวินาศเหล่านี้ จึงไม่ใช่เรื่องเล็กน้อยพอจะนิ่งนอนใจไม่นำพา เพราะเรื่องความเสื่อมความเจริญอันจะปรากฏขึ้นกับเราแต่ละท่าน จึงเป็นเรื่องเกี่ยวกับสติปัญญาโดยตรง

การกล่าวเพื่อบำรุงสติปัญญาซ้ำ ๆ ซาก ๆ ก็เพราะเห็นภัยซึ่งเคยเกิดขึ้น ทั้งแก่ตนและแก่ท่าน อย่างซับซ้อนแหลกเหลวจนประมาณมิได้ เพราะความขาดธรรม คือ สติปัญญาเครื่องแก้ไขบั่นทอน การฝึกฝนสติจนมีความเคยชิน ย่อมเป็นผลดีทั้งทางด้านสมาธิและด้านปัญญา ทั้งจะเป็นไปอย่างรวดเร็วและทันกับเหตุการณ์ เพราะจิตไม่มีทางเล็ดลอดออกทำการติดต่อกับอารมณ์ ให้เป็นความมัวหมองและเสื่อมโทรม เช่นเดียวกับโจรที่มีเจ้าหน้าที่ควบคุมอยู่ เขาจะค่อยกลายเป็นคนดีต่อไป ขณะที่เขาเป็นโจรไปเที่ยวปล้นหรือขโมยของใคร ๆ นั้น ไม่มีใครรู้และควบคุมเขา เขาจึงทำความชั่วได้ในขณะนั้น

ใจซึ่งเป็นโจรภายในก็เช่นเดียวกัน ขณะที่มีสติควบคุมอยู่ จิตจะทำความเสียหายขึ้นมาไม่ได้ ต่อเมื่อเผลอนั่นแล จิตจะทำความเสียหายจนปรากฏผล คือความทุกข์ร้อนขึ้นมาในขณะนั้น แต่ถ้ามีสติควบคุมบังคับไม่ให้เกี่ยวข้องและสนใจกับสิ่งที่เป็นข้าศึก พยายามดัดแปลงให้เข้าสู่กรอบแห่งหลักธรรมที่ตั้งไว้ มีอาการ ๓๒ ของกาย อาการใดก็ได้ ลมหายใจก็ได้ **พุทฺโธ ธมฺโม สงฺโฆ** ก็ได้ ตามจริตชอบ จิตจำต้องทำงานตามลำดับของสติที่ติดต่อกันในระยะสั้นหรือยาว ความสงบทั้งนี้จะเป็นเชื้อและสื่อให้เกิดศรัทธา ความเชื่อความเลื่อมใสต่อการดำเนินของตน และเชื่อในมรรคผลแจ่มชัดขึ้นกับใจ ความเพียรก็นับวันมีกำลังขึ้นทุกประโยค ความเพียรจะมีจุดที่หมายเป็นเครื่องดึงดูดใจ ให้เร่งรีบต่อการดำเนินของตน ผลยิ่งแสดงเป็นความแปลกประหลาดและอัศจรรย์ขึ้นทุกวัน ทั้งด้านความสงบและความสุขจะทรงตัวอยู่ได้นาน ผู้ปฏิบัติทำความพยายามยิ่งขึ้น ผลจำต้องสนองตามวาระของความเพียร จนมีความชำนาญทางด้านสมาธิ คือให้พักและถอนได้ตามความต้องการ

อันดับต่อไป ควรใช้ปัญญาใคร่ครวญในสภาวธรรม มีกายเป็นต้น ในเวลาจิตถอนจากสมาธิแล้ว เพื่อสมาธิกับปัญญาจะได้เป็นคู่เคียงกันไปตามหน้าที่และโอกาส วิธีใช้ปัญญาขั้นต้น ต้องอาศัยการฝึกหัดเช่นเดียวกับทางสมาธิ โดยพาพิจารณาไตร่ตรองตามธาตุขันธ์อายตนะ อันเต็มไปด้วยความเปลี่ยนแปลงแปรปรวน ทั้งภายนอกภายในเต็มไปด้วยสิ่งผสมนานาประการ ไม่มีแม้สิ่งเดียวจะเป็นที่พึงใจและคงอยู่ตลอดไป แม้

อารมณ์ดี ชั่ว สุข ทุกข์ที่เกี่ยวข้องกับจิตอยู่ทุกขณะก็เต็มไปด้วยวิปริณามธรรม มีความแปรปรวนเสมอกัน คำว่า **อนิจฺจำ ทุกฺขำ อนตฺตา** คือสิ่งเหล่านี้ทั้งนั้น

มองลงไปที่กาย ที่ใจ จะพบแต่เรื่องไตรลักษณ์ทำงานอยู่ทุกขณะ ทั้งภายในภายนอกไม่มีช่องว่างแม้เท่าจุดเม็ดทราย พิจารณาทำนองนี้จนกว่าปัญญาจะเคยชินต่อหน้าที่และสาเหตุที่เกี่ยวข้องกับตน นับวันจะเป็นความสะดวกในการพิจารณา เช่นเดียวกับจิตที่เคยเป็นสมาธิแล้ว ย่อมมีทางจะเป็นสมาธิไปเรื่อย ๆ จิตที่เคลื่อนออกทางปัญญาแล้วย่อมมีทางจะเป็นปัญญาไปเรื่อย ๆ จากความเพียรที่คอยหนุนหลังเสมอ เมื่อถึงปัญญาขั้นละเอียดแล้ว อยู่ที่ไหนก็เป็นปัญญา ในอิริยาบถทั้งสี่จะไหวตัวด้วยปัญญา เพราะสิ่งสัมผัสซึ่งเกี่ยวข้องกับอายตนะอันเป็นทำนองเตือนสติปัญญา ให้สะดุ้งตัวรับรู้และตรองตามนั้น มีอยู่ทุกระยะ ไม่เลือกวัน คืน เดือน ปี จิตจะหาเวลาว่างจากสิ่งสัมผัสไม่ได้เลย

เพราะตามธรรมดา จิตเป็นบ่ออารมณ์อยู่แล้ว ยิ่งมีสิ่งเกี่ยวข้องก็ยิ่งถือว่ามีงานทำ ฉะนั้นงานของจิตจึงไม่มีวันเสาร์ วันอาทิตย์ วันพระ วันโกน แต่เป็นวันงานไปเสียทั้งวัน ทั้งคืน ทั้งหลับทั้งตื่น หน้าที่ของสติปัญญาที่เตรียมฝึกซ้อมมาแล้วด้วยความเพียร จำต้องรู้สึกตัว และพิจารณาทันทีที่สิ่งนั้น ๆ มากระทบ เรื่องสภาวธรรมกับจิต และเรื่องของสติปัญญาทำหน้าที่ต่อกันไม่มีเวลาว่าง เช่นเดียวกับเรื่องสมุทัยทำการสั่งสมทุกข์ในคราวเขามีอำนาจฉะนั้น ไม่เช่นนั้นจะไม่ทันกับการถอดถอนทุกข์สมุทัย ซึ่งเคยตั้งรากฐานบ้านเรือนอยู่บนหัวใจของเรามานาน การคุ้ยเขี่ยขุดค้นของปัญญาที่เคยชินต่อหน้าที่ของตนในขั้นนี้ ผู้ปฏิบัติอาจจะเพลินจนลืมพักจิตในสมาธิตามโอกาสอันควรก็ได้ ดังนั้นเพื่อความราบรื่นและสม่ำเสมอจึงควรสนใจในสมาธิกับปัญญาเท่า ๆ กัน ไม่เช่นนั้นอาจจะหนักเบาไปในทางใดทางหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุให้เนิ่นช้าต่อทางดำเนินที่ควรจะสะดวกและรวดเร็ว เพราะสมาธิกับปัญญาทำหน้าที่ไม่กลมเกลียวกัน

ปัญญาขั้นนี้แม้จะมีความเพลินต่อการพิจารณาสภาวธรรมเป็นอย่างมาก ก็ควรหยุดพักในสมาธิเป็นบางเวลา ถึงจะไม่นานก็ยังมีกำลังหนุนปัญญาเพื่อการพิจารณาต่อไป การติดสมาธิไม่ยอมถอนตัวออกเพื่อปัญญาก็ดี การเพลิดเพลินในปัญญาจนลืมตัวไม่ยอมพักจิตในสมาธิก็ดี ทั้งที่เคยถูกพระอาจารย์มั่นซึ่งเป็นที่เคารพเลื่อมใสยิ่งเตือนมาแล้ว แต่เพราะทิฐิเรามันสูงไม่ยอมรับท่าน มิหนำยังกลับอวดฉลาดเถียงท่านว่าตนดำเนินถูกไม่ยอมรับผิด ท่านก็ดุเอาบ้าง แม้เช่นนั้นยังไม่ยอมลงรอยกับท่าน เพราะถือว่าตนถูกนั่นเอง เป็นเพียงยึดคำพูดของท่านไว้พิจารณา ยังไม่ปฏิบัติตามด้วยความเชื่อและเต็มใจ

ครั้นทำไป ๆ ผลสุดท้ายต้องยอมกราบท่านโดยหลักธรรมชาติ ปราศจากเงื่อนไขใด ๆ ทั้งสิ้น คำที่กล่าวนี้ทุกท่านโปรดรับทราบไว้ เพราะต่างท่านต่างจะเดินไปในทางสงบสายเดียวกัน ปัญญาขั้นนี้ควรจะเรียกว่าปัญญาธรรมจักร เพราะหมุนรอบตัวทั้งวันทั้งคืน และเป็นขั้นฟังธรรมเทศนาในหลักธรรมชาติ ไม่มีเวลาหยุดยั้งระหว่างจิตกับอารมณ์ จิตกับอารมณ์ก็ดี สติกับปัญญาก็ดี ทำหน้าที่ต่อกันโดยติดต่อไม่ขาดวรรคขาดตอน เหมือนลูกโซ่ที่เกี่ยวโยงกันเป็นลำดับ

เพราะฉะนั้นผู้บำเพ็ญมาถึงขั้นนี้ ถ้าไม่มีผู้แนะนำให้รู้ตัวไว้ก่อน อาจจะตำหนิสมาธิที่เคยให้คุณแก่ตนมา ว่าสมาธินอนสงบนิ่งอยู่เฉย ๆ ไม่ทำงาน ถ้าเข้าพักในสมาธิก็กลัวจะเป็นบุคคลที่นอนนิ่งไม่ทำงาน เลยกลายเป็นบุคคลไม่มีสถานีจอดพัก หลักปัญญาก็ไม่แน่นและแยบคายเท่าที่ควร เพราะโทษแห่งความไม่รู้ประมาณ สมาธิซึ่งเป็นกองเสบียงหนุนปัญญาก็หาว่าสิ้นสาระ ทั้งนี้อาจเป็นได้เพราะเราทุกคนเกิดมาไม่เคยเกิดกับศีล สมาธิ ปัญญา และพ่อแม่ไม่เคยพาตั้งบ้านเรือนให้เป็นศีล สมาธิ ปัญญา พอจะให้มีความฉลาดชำชองในทางนี้มาแต่เล็ก ๆ จึงอาจจะพลาดได้บ้างเป็นธรรมดา เพราะทางไม่เคยเดิน ต่างก็เริ่มปฏิบัติต่อเมื่อเป็นผู้ใหญ่แล้ว จึงน่าเห็นใจทั้งเราทั้งท่าน ที่ต่างก็มุมานะมาบำเพ็ญด้วยความเชื่อเลื่อมใสและเต็มใจด้วยกัน หวังว่าพวกเราคงได้รับประทานอภัยจากพระธรรมเท่าที่ควร

ดังนั้นในวาระต่อไป โปรดทราบอนุสนธิแห่งธรรมที่สืบเนื่องกันมายังไม่จบ เพื่อเป็นคติแก่ท่านผู้ฟัง ขออธิบายต่อไปจนกว่าจะเห็นว่าสมควร

ความจริงทั้งสมาธิทั้งปัญญาต่างมีคุณค่าด้วยกัน เมื่อปฏิบัติถูกต้องตามหน้าที่และโอกาสที่ควร หากมีความรอบคอบกับปัญญาอีกวาระหนึ่ง จะดำเนินสมาธิและปัญญาได้ด้วยความสม่ำเสมอ ไม่หนักเบาในฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด และจะถึงจุดหมายได้ตามใจหวัง ทั้งไม่ล่อแหลมต่อสิ่งไม่พึงปรารถนา อันจะเกิดจากสมาธิหรือปัญญาไม่พอดีตามที่เคยปรากฏจากวงปฏิบัติเรา ปัญญาที่มีสมาธิอบรมด้วยดีแล้ว ย่อมหมุนไปเพื่อหาทางแก้กิเลสอาสวะโดยถ่ายเดียวไม่เนิ่นช้า ความเห็นโทษแห่งวัฏฏะก็เห็นเพื่อความเพียรโดยชอบ ไม่เห็นเป็นความโลดโผนอันเป็นลักษณะคนขาดสติและปัญญาความรอบคอบในมารยาท จนกลายเป็นบุคคลที่น่าเกลียดต่อหมู่คณะและประชาชนโดยเจ้าตัวไม่รู้สึก

เพื่อความรอบคอบในปฏิปทาเครื่องดำเนิน จงทำความมั่นใจในสมาธิและปัญญาว่า เป็นธรรมมีคุณค่าเสมอกันเพื่อการดำเนินไปสู่จุดหมาย เพราะการปรับปรุงสมาธิกับ

ปัญญาให้กลมเกลียวกันโดยถูกต้อง การดำเนินปัญญาจะรอบคอบในสิ่งทั้งปวง และปัญญาขั้นนี้จะมีการสังเกตเหตุผลดีชั่ว ระหว่างจิตกับอารมณ์ซึ่งเกี่ยวข้องกันอยู่ทุกขณะ นอกจากนั้นยังค้นเข้าไปตามสาเหตุของอารมณ์ดีชั่วอีกด้วย สาเหตุนั้นคือ ที่รวมของทุกข์กับสมุทัยอันเป็นกงของวัฏจักรที่พาสัตว์หมุนให้เกิดตายไม่มีสิ้นสุด ถ้าไม่ถูกทำลายเสีย สาเหตุก็ดี อารมณ์ที่เกิดจากสาเหตุก็ดี ย่อมกลายเป็นที่ทำงานของสติปัญญาประเภทนี้ทำการวินิจฉัยเพื่อความรู้ และทำลายการทำงานด้วยความเพียรที่สนใจจริง ๆ ไม่ว่างานชนิดใด ต้องถึงแดนแห่งความสำเร็จ

งานของความเพียรภายใน อันเป็นไปด้วยสติปัญญาก็เช่นเดียวกัน ย่อมจะสามารถคลี่คลายดูสิ่งปิดบัง ซึ่งฝังจมอยู่ภายในจิต ให้เปิดเผยขึ้นมาโดยไม่มีอะไรสามารถมากีดขวางได้ สิ่งปิดบังในที่นี้ได้แก่อวิชชา คือยอดแห่งความมืดมิด สามารถปิดบังใจดวงรู้ ๆ ไว้ในอำนาจของตน โดยไม่มีกลางวันกลางคืน แม้จะให้นามว่า ยอดแห่งความหลงก็คงไม่ผิดจากธรรมชาตินี้แน่ เพราะมีอยู่กับคนทุกคน ถ้าปัญญาไม่สามารถรู้เท่าทันและแก้ไขได้ นี่แลจะพาให้สัตว์ก่อกำเนิด เกิดเป็นภพเป็นชาติและผลิตทุกข์ขึ้นมาไม่มีวันจบสิ้น แต่ขึ้นชื่อว่าความเพียรของผู้สัมปยุตด้วยสติปัญญาแล้ว ต้องสามารถรู้และทำลายได้ในเวลาหนึ่งแน่นอน

ผู้ปฏิบัติทุกเพศจะเห็นกำลังสติปัญญา ศรัทธา ความเพียรทำลายที่มั่นของวัฏจักรคือ อวิชชาออกจากใจโดยสิ้นเชิง ในขณะเดียวกันจะประสบแดนแห่งวิวัฏฏะ คือ สอุปาทิเสสนิพพาน ขึ้นกับใจดวงที่เคยโง่ต่อวัฏฏะมาเป็นเวลานาน พออวิชชาดับไปเท่านั้น ปัญญาที่เคยหมุนตัวอยู่รอบด้านเหมือนเครื่องจักรเครื่องยนต์ย่อมยุติลง เพราะหมดเหตุปัจจัยทำความกระเทือน สิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติของตนก็คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งเป็นขันธ์ล้วน ๆ ไม่มีสิ่งแทรกซึม จึงไม่ทำให้เกิดปัญหาตามที่เคยเป็นมา ท่านผู้บริสุทธิ์โดยสิ้นเชิงแล้ว ย่อมปฏิบัติต่อขันธ์เพื่อความอยู่สบายในทิฏฐธรรมปัจจุบัน และเพื่อทำประโยชน์ตามโอกาสอันควร

เพราะฉะนั้นการบำเพ็ญของพระพุทธเจ้าและพระสาวกอรหันต์ จึงปรากฏเป็นไปอยู่ตลอดวันนิพพาน ไม่ทรงลดละโดยถือขันธ์เป็นเหตุ ผู้ปฏิบัติถึงขั้นทำลายต้นเหตุของกิเลสและกองทุกข์ทั้งมวลแล้ว ย่อมเป็นผู้มีอิริยาบถเป็นที่สบาย เพราะมีปัจจุบันธรรมอันบริสุทธิ์เป็นที่อยู่อาศัย ศีลก็ย่อมเป็นปกติตามหลักธรรมชาติ ไม่เป็นศีลที่คะนองและลำพองตัว ซึ่งจะถูกบังคับอย่างกวดขัน เช่นเขาบังคับคนต้องโทษในเรือนจำ สมาธิย่อมเป็นไปตามหลักธรรมชาติ ไม่เป็นสมาธิในลักษณะผู้ต้องหา ซึ่งจะถูกพานำเข้านำออก

ด้วยการบังคับ เช่นเขานำผู้ต้องหาเข้าออกจากที่คุมขัง มีการพักสงบได้ตามสบาย และปัญญาย่อมเป็นปัญญาในหลักธรรมชาติ ไม่หดหู่และห้อยโหนโยนตัวเกินประมาณในลักษณะลิง ค่าง บ่าง ชะนี แต่พิจารณาไปตามเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องตามโอกาสอันควร ศีล สมาธิ ปัญญาทั้งสามนี้จึงกลายเป็นเครื่องประดับ และเสริมใจของท่านให้มีความสะดวกกายสบายใจในทิฏฐธรรม เช่นเดียวกับวิหารธรรมของพระพุทธเจ้า ซึ่งทรงอาศัยประจำพระอิริยาบถตลอดวันนิพพาน

นี่แลผลอันเป็นที่พอใจซึ่งผู้ปฏิบัติจะพึงได้รับ โปรดฟังให้ถึงใจ เรื่องความมีกิเลส วิธีการแก้กิเลสและกิเลสหมดสิ้นไปจากใจ ทั้งนี้ไม่ใช่เรื่องของผู้อื่นใด แต่เป็นเรื่องของเราแต่ละท่าน ซึ่งฟังกันอยู่ขณะนี้ จะนำไปปฏิบัติเพื่อแก้ไขตนเอง จนปรากฏเป็นผู้สิ้นกิเลสขึ้นมาที่หัวใจดวงกำลังมีกิเลสอยู่ขณะนี้ แต่การบำเพ็ญเพื่อสิ้นกิเลส โปรดอย่าทำตนเหมือนคนสิ้นกิเลสแล้ว คือทำตัวเป็นเศรษฐีธรรมทั้งที่กำลังจน ๆ อยู่ จงทำความเห็นภัยว่าตนยังมีกิเลสอยู่ทุกขณะ จะเป็นเครื่องเตือนสติไม่ให้นอนใจในความพยายาม และโปรดคำนึงถึงพระพุทธเจ้าผู้เป็นเศรษฐีธรรมอยู่เสมอ พระองค์ไม่เคยวางร่องรอยความเกียจคร้านอ่อนแอไว้ให้บรรดาสัตว์ถือเอาเยี่ยงอย่างมาดำเนิน นับแต่วันเสด็จออกทรงผนวชถึงวันตรัสรู้ ตลอดวันนิพพาน

ฉะนั้น คำว่า **วิริเยน ทุกฺขมจฺเจติ** คนก้าวล่วงทุกข์ได้เพราะความเพียร จึงเป็นธรรมที่ทันกับการหมุนตัวของมนุษย์ทั่วโลกและแดนธรรมะ ไม่เคยล้าสมัยต่อเหตุการณ์ที่ผู้นำธรรมบทนี้ไปดำเนินเลย ปัญหาจึงมีเพียงสั้น ๆ ว่า เราอย่าทำตนให้ล้าสมัยต่อธรรมบทนี้เท่านั้น จะเป็นผู้เจริญทั้งทางโลกและทางธรรม และธรรมบทว่า **สนฺทิฏฺฐิโก** และ **ปจฺจตฺตํ** ไม่ใช่เป็นสมบัติของพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะ แต่ประทานไว้เพื่อผู้ปฏิบัติเป็น **สุปฏิปนฺโน อุชุ ญาย สามีจิ** ทั้งหญิง ทั้งชาย จะเป็นสมบัติของแต่ละท่านสมกับพระเมตตาที่มีแก่โลกทั่ว ๆ ไป ดังนั้นจึงใคร่ขอความร่วมมือกับทุกท่าน โปรดปฏิบัติด้วยความองอาจกล้าหาญทุกประโยคความเพียรในอิริยาบถ จะปรากฏ พุทโธ ธัมโม สังโฆ ธรรมชาติอันเป็นสมบัติของเราแท้ ซึ่งประทับรออยู่บนหัวใจของทุกท่านผู้มุ่งตามเสด็จในวันหนึ่งโดยไม่สงสัย

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศนานี้ ขอความสมหวังที่ตั้งไว้ จงสำเร็จแก่ทุกท่านผู้ตั้งใจปฏิบัติโดยทั่วหน้ากันเทอญ

<<สารบัญ

เทศน์อบรมพระ ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๒๐ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๐๕

หยิบยืมอุบายจากครูอาจารย์มาช่วยตัวเอง

เราเป็นนักศึกษาและนักปฏิบัติด้วยกันทุกคน ต่างก็มุ่งมาด้วยน้ำใจศรัทธา ไม่มีใครบังคับบัญชา มาด้วยความมุ่งหวังหาความรู้ในธรรมทั้งภาคปริยัติและภาคปฏิบัติ เจตนาเบื้องต้นของเราที่คิดดีแล้ว อย่าให้เสื่อมสูญอันตรธานหายไปเสีย เหลือแต่ความเกียจคร้านเป็นเจ้าอำนาจครอบครองใจ ไปอยู่กับใครใครก็เบื่อและเหลือวิสัยที่จะอบรมสั่งสอน จะอยู่คนเดียวก็ไม่ไว้ใจตัวเอง จึงเป็นความลำบาก เพราะความเกียจคร้านเป็นพ่อเรือนแม่เรือน การมาศึกษาไม่ใช่เพียงแต่ฟังเทศน์จากท่านอย่างเดียวเท่านั้น มรรยาทการพูด การทำ ข้อวัตรปฏิบัติ ซึ่งมองเห็นด้วยตา ได้ยินด้วยหู หรือเป็นสิ่งที่คิดได้ด้วยใจ จัดว่าเป็นการศึกษาทั้งนั้น เพราะการศึกษาหมายถึงความสนใจในธรรมทุกขั้น ทั้งภายนอกภายใน มีการศึกษาไปด้วย แก้ไขดัดแปลงไปด้วย ตลอดเวลาที่มารับการอบรมศึกษาจากท่าน

เวลานี้เรากำลังอยู่ในภาวะความเป็นผู้น้อย ซึ่งกำลังมุ่งหน้าต่อการศึกษาและปฏิบัติ เช่นเดียวกับเด็กซึ่งยังต้องอาศัยผู้ใหญ่เป็นพี่เลี้ยงดูแลรักษา การเคลื่อนไหวไปมาทางความประพฤติ เรายังไม่เป็นที่ไว้ใจตัวเอง และครูอาจารย์ผู้ให้โอวาทสั่งสอนก็ยังไม่ไว้ใจเรา ฉะนั้นเรื่องจึงขึ้นอยู่กับตัวเราเองว่า จะควรปฏิบัติอย่างไรจึงจะเป็นผู้สมควรแก่ตนและวงพระศาสนา อย่าให้เป็นทำนองว่า อยู่กับครูอาจารย์ตั้งใจศึกษาและปฏิบัติดี แต่เมื่อจากท่านไปแล้วทำเป็นเหมือนไม่เคยได้รับการอบรมศึกษามาเลย ข้อปฏิบัติที่เคยได้รับการศึกษาและปฏิบัติจากท่านมา เลยค่อยร่วงโรยและเสื่อมโทรมลงวันละเล็กละน้อย สุดท้ายไม่มีอะไรยังเหลืออยู่ในความประพฤติ และเพศของพระซึ่งเป็นเพศที่น่าเคารพเลื่อมใสเลย

ดังนั้น ผู้มาศึกษาทุกท่านจึงควรชั่งกำลังใจของตัวเสมอ ว่าเวลานี้เราอยู่ในภาวะเช่นไร และควรจะฝึกหัดดัดแปลงตนอย่างไร จึงจะเป็นไปเพื่อความก้าวหน้าทางภายใน เมื่อได้รับการสำเหนียกศึกษาในทางตา ทางหู เพื่อความรู้ความฉลาดสำหรับเรา จากครูอาจารย์และหมู่เพื่อนแล้ว ต้องถือธรรมที่ได้ยินได้ฟังเหล่านี้มาเป็นเครื่องปกครองตน ประหนึ่งพระพุทธเจ้าคอยตักเตือนอยู่เสมอ เพราะพระพุทธเจ้าคือสวากขาตธรรมนั่นแล ผู้ปฏิบัติควรทำการจดจ้องต่อการศึกษาโดยนัยที่กล่าวมา จะเป็นผู้มีอนาคตอันแจ่มใสและเจริญรุ่งเรือง เพราะเวลาอยู่กับครูอาจารย์ กิจธุระทุกด้านก็มีน้อย ไม่ค่อยจะมีเรื่องเกี่ยวข้องกังวล แม้ภาระในการแนะนำสั่งสอนคนอื่นก็ยังไม่มีสำหรับเราผู้กำลังตั้งหน้าต่อการศึกษา และ

ปฏิบัติอยู่กับครูอาจารย์ มีเฉพาะหน้าที่ที่จะพยายามปรับปรุงตัวเองด้วยข้อปฏิบัติตามแนวทางที่ท่านสั่งสอนแล้วเท่านั้น

ควรทราบไว้เสมอว่า การมาอยู่และอบรมศึกษาด้วยกัน อย่าเข้าใจว่าเป็นของเที่ยง เพราะสภาพทั่ว ๆ ไปที่ปรากฏอยู่รอบตัวย่อมเป็นเช่นเดียวกับสภาพคือตัวเรา เป็นของไม่แน่นอนทั้งนั้น และไม่มีสิ่งใดจะเป็นของคงที่ในโลกแห่งไตรภพ บางทีอาจารย์จากเราไปเสียบ้าง เราจากท่านไปเสียบ้าง เราจากหมู่คณะไปเสียบ้าง หมู่คณะจากเราไปเสียบ้าง เมื่อเหตุอันเป็นอันตายให้พลัดพรากกันไปเสียบ้าง จึงไม่ควรนอนใจในการมาอบรมศึกษาว่าจะเป็นของยืดยาวและแน่นอน โดยต่างฝ่ายและต่างเรื่องจะไม่เป็นของแปรปรวน เพราะทุกสิ่งย่อมแปรปรวนไปตามสภาพของตน

ความมุ่งมั่นเป็นของสำคัญมาก จะประกอบกิจการใด ๆ ถ้าไม่มีจุดที่มุ่งย่อมไม่มีจุดแห่งความสำเร็จ เพราะคนทั่วโลกมีงานเป็นอาชีพ ย่อมมีเข็มทิศทางเดินเพื่อความสำเร็จทั้งนั้น ส่วนเราผู้เป็นนักบำเพ็ญทางพระศาสนา มีเข็มทิศตั้งไว้อย่างไรบ้าง และตั้งไว้แค่ไหน ต้องพิสูจน์ตัวเสมอไป ไม่เช่นนั้นจะไม่มีหลักยึดเพื่อทางดำเนิน การกระทำทุกสิ่งจะไม่เป็นชิ้นเป็นอัน และหาจุดสำเร็จไม่เจอตลอดกาล

ถ้าตั้งเข็มทิศคือความมุ่งมั่นเพื่อแดนพ้นทุกข์โดยถ่ายเดียวประจำใจ ก็ควรย้อนจิตเข้ามาดูข้อปฏิบัติ และความตั้งใจบำเพ็ญของตน ว่าเป็นไปตามเข็มทิศที่ตั้งไว้หรือไม่ ควรทบทวนเสมอ และพยายามปรับปรุงปฏิปทาเครื่องดำเนินของตนให้เข้ารูปกับความมุ่งหวังเป็นลำดับ อย่านำคำว่า ลำบาก เกียจคร้าน เป็นต้น เข้ามาแทรกในวงความเพียร จะขัดแย้งกับหลักศาสนา ซึ่งมิได้สอนให้คนเกียจคร้านโดยเห็นว่าลำบากในการทำงาน และจะขัดแย้งต่อปฏิปทาของตนซึ่งอยู่ในวงศาสนาอันเดียวกัน

โปรดทราบไว้อย่างฝังใจว่า ความเห็นว่าลำบาก ความเกียจคร้าน ความอ่อนแอเหล่านี้ คือเขาหินแท่งทึบคอยกางกั้นความเจริญของโลกและธรรมให้หาทางดำเนินไม่ได้ เราจึงไม่ควรดำเนินทางสายนี้เพื่อหาความเจริญแก่ตนเองและส่วนรวม เมื่อปรากฏขึ้นจงทราบทันทีว่า คือตัวข้าศึกอันใหญ่หลวงซึ่งจะมาขัดขวางทางดำเนินเพื่อความพ้นทุกข์ของเรา จงรีบแก้ไขและปลดเปลื้องทันที อย่าให้สิ่งดังกล่าวนอนจมอยู่ จะกลายเป็นวัตถุเครื่องทำลายที่มั่นเพื่อความเจริญของเราโดยแน่นอน

ผู้ยังเห็นว่าความเกียจคร้านเป็นต้นนี้ดีอยู่ ธรรมชาตินี้จะต้องเจริญขึ้นทุกระยะ แต่ผู้นั้นจะกลายเป็นคนอับเฉาลงเป็นลำดับ ผู้มีความขยันหมั่นเพียร มีสติตั้งมั่นตลอดเวลา มีปัญญาไตร่ตรองทุกอิริยาบถ จะเป็นผู้เจริญก้าวหน้า และหลุดพ้นไปได้โดยลำดับ อนึ่ง

พระพุทธเจ้าสอนกรรมฐานห้า อันเป็นส่วนใหญ่ของอวัยวะเพื่อแก้ความหลงมัวเมาของมวลสัตว์ผู้ยังข้องอยู่กับสิ่งเหล่านี้ จนถอดถอนและหลุดพ้นไปได้นับจำนวนไม่น้อย แม้พระพุทธเจ้าและสาวกก็ได้ตรัสรู้ขึ้นมาเพราะธรรมะเหล่านี้ แต่เมื่อเรานำมาปฏิบัติต่อตัวเราทำไมจึงไม่ค่อยปรากฏผลเท่าที่ควรจะเป็นได้

ข้อนี้จะไม่เป็นเพราะเราชินต่อยาจนเกินไปหรือ แล้วกลายเป็นทำนองว่า เรียนกรรมฐาน และจดจำจนติดปาก แต่ความอยากพ้นทุกข์ยังไม่เคยมีในใจ จึงไม่สนใจต่อธรรมเครื่องหลุดพ้น ถ้าสนใจใฝ่ธรรมเพื่อหาทางออกเท่าที่ควรจะเป็นได้ ก็ควรเห็นธรรมที่ตรัสไว้ ว่าเป็นธรรมจำเป็นสำหรับตัว แล้วนำไปปฏิบัติจนกลายเป็นคนมีคุณค่าขึ้นมา ยังจะเห็นธรรมที่ตรัสไว้เป็นธรรมมีคุณค่าขึ้นภายในตัวอีกมากมาย การพยายามแหวกว่ายเพื่อเอาตัวรอดจากกองทุกข์ที่กดขี่บังคับใจ ก็จะเห็นว่าเป็นภาระสำหรับตัว ไม่นิ่งนอนใจดังที่เคยเป็นมาและเป็นอยู่ขณะนี้

อนึ่ง เราควรคำนึงถึงศิษย์พระตถาคตผู้ออกจากตระกูลต่าง ๆ มุ่งหน้ามาหาพระพุทธเจ้าเพื่อเป็นสรณะ ช่วยปลดเปลื้องทุกข์ออกจากใจ ไม่ปรากฏว่านอนจมอยู่กับความเกียจคร้าน ไม่นำพาต่อสมณกิจที่ทรงสั่งสอน นอกจากจะพยายามตะเกียกตะกายตนเองจนสุดกำลังของความเพียร และคว้าเอาชัยชนะมาครองใจด้วยความองอาจกล้าหาญในสังคมแห่งสาวกด้วยกันเท่านั้น ไม่เคยปรากฏธรรมปลอมแปลงประเภทดังกล่าว เข้าไปแทรกอยู่ในวงแห่งสาวกเลย การปฏิบัติศาสนกิจทุกประเภทเพื่อตนเอง ไม่ใช่กิจประเภทเด็กเล่นตุ๊กตาในบ้าน แต่เป็นกิจที่ผู้มุ่งต่อผลแห่งธรรมเป็นชั้น ๆ จะถือเป็นกิจจำเป็นตามความมุ่งหวัง แล้วตั้งหน้าทำเพื่อความสมบูรณ์ในกิจนั้น ๆ จริง ๆ

ยกตัวอย่างเช่น การให้ทาน รักษาศีล ภาวนาทุกประเภทไม่ใช่เป็นกิจที่ทำ และผลที่พึงได้รับจะเป็นของไม่สำคัญพอผู้มุ่งผลจะไม่ทำความหนักแน่นในกิจที่ตนทำ แต่เป็นความสำคัญเสมอกัน เช่นเดียวกับอวัยวะทุกส่วนในตัวเรา ย่อมมีความสำคัญไปตามหน้าที่ของตนทุกอาการฉะนั้น ดังนั้นการบำเพ็ญความดีทุกประเภท อย่าเข้าใจว่าจะมีทางอื่นเป็นทางที่พอทำได้นอกเหนือไปจากความหมั่นเพียร พอที่ผู้บำเพ็ญจะหาทางเล็ดลอดได้ด้วยวิธีอื่น ๆ ในวงศาสนาของพระพุทธเจ้า สอนคนให้มีความพากเพียร อดทนและฉลาดแสวงหาทรัพย์ภายนอกและทรัพย์ภายในโดยทางที่ชอบ ไม่ได้สอนให้นั่ง ๆ นอน ๆ คอยผลอยู่เฉย ๆ โดยไม่ทำต้นเหตุเอาไว้ ฉะนั้น ความขยันหมั่นเพียรจึงเป็นหลักทรัพย์สมบัติทุกประเภท

ผู้จะต้องหลักทรัพย์ภายในให้กลายเป็นโลกุตรสมบัติขึ้นมา จึงควรตั้งหลักใจอันสัมปยุตด้วยสติปัญญาลงที่กาย แล้วให้จิตท่องเที่ยวอยู่ในวงของกายทุกอิริยาบถและอาการ

เคลื่อนไหว อย่างไรต้องเป็นสติขึ้นมาโดยติดต่อเป็นลำดับ ปัญญาก็มีความแยบคายไปตามอาการนั้น ๆ เช่นเดียวกับเส้นบรรทัดที่ขีดติดไม้ไว้ และโปรดบริกรรมภาวนาเสมอว่า พระพุทธเจ้ากับพระสาวกไม่ใช่ผู้ลูบ ๆ คลำ ๆ ทำบ้างไม่ทำบ้าง เกียจคร้านบ้าง นอนเอามือเกยหน้าผากบ้าง แต่เป็นผู้เอาจริงเอาจัง เอาเป็นเอาตายจริง ๆ ไม่เสียดายชีวิต เป็นผู้มุ่งหน้ากล้าตายด้วยความเพียรเพื่อความหลุดพ้นจริง ๆ เวลารู้ก็ถึงธรรมของจริงสุดส่วน ไม่มีทางตำหนิว่าธรรมให้ผลไม่สมกับเหตุที่ทำแบบรอดตาย เพราะเวลาให้ผลไม่พ้นตาย

การบริกรรมคำเหล่านี้อยู่เสมอ จะช่วยเตือนสติให้เตรียมพร้อมในความเพียร ด้วยความเข้มแข็งและอดทนต่อกิจการทุกกรณี การบำเพ็ญเพื่อสมาธิก็จะรู้ถึงสมาธิอันแท้จริง พิจารณาทางด้านปัญญาก็จะรู้ถึงปัญญาอันแท้จริง และรู้ถึงวิมุตติหลุดพ้นอย่างแท้จริง ไม่มีการแบ่งรับแบ่งสู้ ทำนองจะไปบ้างจะอยู่บ้าง ผลสุดท้ายก็ไปไม่รอด เพราะความเกียจคร้านอ่อนแอฉุดลากไว้

ฉะนั้น เพื่อความแน่นอนและมั่นคงแก่ผู้บำเพ็ญ จึงควรบริกรรมภาวนาตามคำข้างบนและท่องคาถาซึ่งแปลอย่างง่าย ๆ ว่า หนักต้องเอา เบาต้องทำ ยากต้องเพียร โดยไม่ต้องคาดคะเนมรรค ผล นิพพาน ซึ่งอยู่ในวงความเพียร จะเป็นผู้รื้อฟื้นขึ้นมาให้ประจักษ์อย่างเต็มใจ ทั้งนี้คือทางดำเนินของสรณะเรา **พุทฺธ์ สรณ์ คจฺฉามิ** จงถึงท่านด้วยใจจริง พร้อมด้วยข้อปฏิบัติเครื่องตามเสด็จ อย่าให้ถึงแบบหลับ ๆ ตื่น ๆ เพราะพระพุทธเจ้ามิใช่ผู้หลับ ๆ ตื่น ๆ **ธมฺม์ สรณ์ คจฺฉามิ** จงถึงธรรมด้วยน้ำใจแบบธรรมที่สอนไว้ ดำเนินตามหลักธรรมและเห็นแก่ธรรม ไม่เห็นแก่ปากแก่ท้อง ด้วยอำนาจของกิเลสตัณหาฉุดลากไป **สงฺฆ์ สรณ์ คจฺฉามิ** จงถึงสาวกท่านด้วยความถึงใจจริง ๆ **สุปฏิปนฺโน อุชุ ญาย สามีจิ ฯลฯ สาวกสงฺโฆ** นี่คือทางดำเนินของท่าน โปรดยึดมาเป็นหลักใจและข้อปฏิบัติ

ท่านพาดำเนินอย่างไรก็ดำเนินตามท่าน ท่านพาเข้าป่าก็เข้าด้วย ท่านพาขึ้นเขาก็ขึ้นด้วย ท่านพาลงถ้ำก็ลงด้วย ท่านพาอยู่รุกขมูลคือโคนไม้ร่มไม้ก็อยู่ด้วย ท่านพาอดก็ยอมอดด้วย ไม่ต้องกลัวตาย ท่านพามักน้อยก็ทำตาม ไม่เป็นคนมักมาก ท่านพาสันโดษก็สันโดษด้วย ไม่เป็นคนโลภมากและอยากไม่มีความพอดี ท่านพาอาจหาญเด็ดเดี่ยวก็เด็ดด้วย ไม่เป็นคนอ่อนแอ พูดง่าย ๆ ก็ว่าครูถึงไหนลูกศิษย์ก็ถึงนั่นในการบำเพ็ญตน เพราะพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ มิใช่เป็นเพชฌฆาตพอจะสังหารผู้มีความเพียรเพื่อตามเสด็จให้ตายซึ่งควรจะกลัวกัน

อุบายวิธีความฉลาดรอบคอบเพื่อตัวเองนั้น เป็นความแยบคายของแต่ละท่านที่จะพลิกแพลงภายในตัวเอง เพราะการศึกษาไปจากครูอาจารย์เป็นสิ่งที่หลงลืมได้ง่าย ทั้งนี้

เพราะไม่ใช่สมบัติของเราอย่างแท้จริง เป็นเพียงหยิบยืมท่านมาช่วยตัวเอง เพื่อการตั้งเนื้อตั้งตัวในขั้นเริ่มแรกซึ่งยังไม่มีความสามารถ พอทำจิตให้มีกำลังบ้างเท่านั้น ซึ่งควรพยายามคิดหาอุบายโดยลำพังตนเองได้ จึงควรขวนขวายโดยอุบายต่าง ๆ ตามลำพังตนเองบ้าง ให้ท่านช่วยแนะนำบ้างในสิ่งที่ตนยังไม่สามารถ

นักปฏิบัติพยายามฟิตตนโดยวิธีที่กล่าวมา สติและปัญญาต้องนับวันมีกำลังแกล้วกล้า และสามารถเป็นเจ้าของสมบัติอันล้นค่า ซึ่งมีอยู่กับใจโดยแน่นอน เป็นแต่เวลานี้สิ่งปกคลุมที่มีอยู่ดั้งเดิมปกปิดใจไว้เท่านั้น จึงกลายเป็นผู้ไม่มีราคา กลายเป็นผู้มืดหนาปัญญาทึบ กลายเป็นผู้ครองขันธ์ห้าอยู่เปล่า ๆ โดยไม่ทราบว่าขันธ์ห้าคืออะไรและเป็นอะไร แล้วกอดกุมขันธ์อยู่ทั้ง ๆ ที่เป็นสภาพจะแตกสลายอยู่ทุกระยะโดยไม่รู้สึกตัว และยังเห็นว่าขันธ์ห้าเป็นเรา เป็นของเราอย่างสนิทและตายใจ

ต่อเมื่อได้ทำการคุ้ยเขี่ยขุดค้นด้วยสติปัญญา และความเพียรไม่ลดละ ทุกสิ่งที่เคยปิดบัง และเป็นข้าศึกต่อตัวเอง ก็จะค่อยเปิดเผยออกมาตามหลักความจริง ตามลำดับของความเพียรที่มีกำลังพอ ขันธ์ห้านี่แลเป็นรากฐานสำคัญ เพราะการผูกก็คือขันธ์ห้าเป็นเครื่องผูก ซึ่งเนื่องมาจากจิตเป็นผู้เขลาต่อตัวเองและขันธ์ การแก้ก็จำต้องแก้ในจุดที่ผูกนั่นแล ด้วยความฉลาดที่มีความเพียรเป็นเครื่องสนับสนุน แต่เราอย่ามัวคอยรับเอาสติปัญญาจากครูอาจารย์ด้วยความประมาทนอนใจ โดยเข้าใจว่าสติปัญญาไม่มีอยู่กับตน จงพยายามฟิตสติปัญญาขึ้นมาเป็นประโยชน์ และเป็นสมบัติของตน

เพราะสติปัญญามิใช่สินค้า พอจะมีผู้นำมาประกาศขายตามตลาดห้างร้านและสถานที่ต่าง ๆ เพื่อคนขี้เกียจคิดค้นจะมีทางไปเที่ยวหาซื้อมาปิดไว้ที่หน้ากุฏิ และที่อยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ พอให้คนที่ผ่านไปมาได้อ่านว่าสติปัญญาของคนขี้เกียจ หรืออ่านว่ากุฏิที่อยู่ของคนขี้เกียจ เพื่อจะได้มีเกียรติบ้างว่า แม้ตนจะเป็นคนขี้เกียจคิดค้นทางสติปัญญา แต่ก็ยังมีป้ายติดไว้หน้ากุฏิที่อยู่ให้เขาได้อ่านบ้าง นี่สติปัญญาที่ไปคอยรับเอาจากครูอาจารย์ จะเป็นเพียงทำนองป้ายติดหน้ากุฏิ และที่อยู่เท่านั้น ไม่มีประโยชน์อะไรนัก นอกจากปัญญาจะเกิดจากนักค้นคว้าด้วยความขยันหมั่นเพียร สติปัญญาก็จะกลายมาเป็นสมบัติของคนนั้นเท่านั้น

อนึ่ง การบำเพ็ญความดีสำหรับตัวโดยเฉพาะ อย่าตำหนิตนว่ามีบุญวาสนาน้อย ถ้าจะตำหนิจงตำหนิเวลาจะทำความชั่ว ซึ่งจะพาตัวให้เสีย ดีกว่าจะตำหนิตนในเวลาจะทำความดี เพราะการทำความดีไม่มีทางซึ่งจะควรตำหนิอะไรเลย นอกจากจะพยายามทำให้มากขึ้นเป็นลำดับ ๆ จนเป็นลูกที่ดีของพระพุทธเจ้าได้ด้วยการทำความดีเท่านั้น ไม่มีทางที่

น่าตำหนิ วาสนาจะมีมากหรือมีน้อยก็มิได้เกิดจากการตำหนิ แต่เกิดจากการบำเพ็ญมากหรือน้อยของตนต่างหาก จึงไม่ควรนำการตำหนิเข้ามารุกรานวาสนาของตน เพราะการตำหนิในทำนองนั้นเกิดจากเรื่องความเกียจคร้านอ่อนแอ ซึ่งจะพาให้ความดีที่ควรจะได้จากการกระทำเสียไป ที่เรียกว่าตำหนิเพื่อทำลาย มิใช่ตำหนิเพื่อก่อตั้งส่งเสริม ก็วาสนามากหรือน้อยที่มีอยู่กับตัว ไม่ปรากฏว่ามีใครมาสร้างให้ และมาตัดทอนให้น้อยลง จะมีมากหรือมีน้อยก็เป็นเรื่องของตัวสร้างมาเองโดยเฉพาะ ไม่มีผู้ใดสามารถมาฉกลักไปได้ด้วย พอจะหาทางตำหนิไม่เข้าตำรา แลหาทางเสื่อมเสียแก่ตัวเอง

ถ้ารู้ว่าวาสนาน้อยก็ดีแล้ว จะได้เร่งรีบสร้างเพิ่มเติมให้มากมูนขึ้นจนเพียงพอกับความต้องการ ตามคติธรรมดาทุกสิ่งเริ่มแรกก็ต้องเล็ก ต่อไปก็ใหญ่โตขึ้นเป็นลำดับ ถ้ามีเครื่องบำรุงโดยสม่ำเสมอ เช่นช้างหรือปลาใหญ่ในทะเล เกิดทีแรกก็เป็นเพียงลูกช้าง ลูกปลา ต่อมาก็ค่อยเติบโตขึ้นเป็นลำดับ เพราะอาหารเครื่องบำรุง จนกลายเป็นพ่อช้าง แม่ช้าง พ่อปลา แม่ปลาได้ การบำเพ็ญคุณงามความดีเบื้องต้นก็ต้องเล็กน้อยไปก่อน เมื่อการบำเพ็ญเป็นไปโดยสม่ำเสมอไม่ลดละ ก็กลายเป็นของมากขึ้นเอง จนกลายเป็นผู้มีบุญวาสนามากขึ้นมา เช่นพระพุทธเจ้าเป็นต้น พูดอะไรก็มีคนเชื่อและนับถือ แม้ศาสนธรรมที่พวกเรามีความเคารพเลื่อมใส และปฏิบัติตามจนฝากชีวิตจิตใจ ฝากเป็นฝากตายอยู่ทุกวันนี้ ก็คือธรรมของท่านผู้มีวาสนามากนั่นเอง ท่านก็มีวาสนามาก ธรรมก็เป็นธรรมของท่านผู้มีวาสนามาก พระสงฆ์องค์อรหันต์ก็เนื่องมาจากวาสนาของพระพุทธเจ้าเป็นผู้ช่วยพยุง จนกลายเป็นผู้มีวาสนามากขึ้นมาตามพระพุทธเจ้า

สรุปความแล้ว สรณะของพวกเราคือองค์วาสนาอันอุดมมงคลอย่างยิ่งนั่นแล เราเป็นลูกของท่านผู้มีวาสนามาก เหตุใดจะน้อยใจว่าตนไม่มีวาสนา หรือตนมีวาสนาน้อย พ่อของเราเป็นกษัตริย์ เราแม้จะมิใช่องค์กษัตริย์แท้ แต่ก็คือลูกกษัตริย์อยู่นั่นเอง จึงควรบำเพ็ญตนให้เป็นผู้มีบุญวาสนามาก จะได้ครองตำแหน่งเป็นธรรมราชา ผู้มีธรรมเป็นใหญ่เป็นอำนาจ เปลี่ยนจากนามเดิมที่ว่าผู้มีกิเลสตัณหาเป็นเจ้าเรือนครองใจ อยู่เฉย ๆ จะให้มีวาสนามากมูนขึ้นมานั้น มันเป็นไปไม่ได้แต่ไหนแต่ไรมา อย่าพากันคิดเอาวาสนาแบบวาดมโนภาพ เดี๋ยวเขาจะหาว่าเป็นคนขวางโลก จะอยู่กับโลกเขาไม่ได้ ยิ่งเป็นการลำบากมาก จงพากันสร้างวาสนาเองด้วยการบำเพ็ญความดีโดยประเภทต่าง ๆ ตามแบบพระพุทธเจ้าพาสร้างมา จะเป็นความชอบธรรม และจะเป็นผู้มีวาสนามากขึ้นเป็นลำดับ ไม่เสียการที่อยู่กับโลกของผู้มีธรรมะ

ใจกับสติปัญญาก็เป็นสิ่งที่รอคอยการบำรุงจากเราอยู่ตลอดเวลา เช่นเดียวกับสัตว์เลี้ยงรอรับอาหารจากเจ้าของฉะนั้น ดังนั้นจึงควรสนใจต่อการบำรุง สติปัญญาจะมีทางแก่กล้า และรวดเร็วต่อการพิจารณา และต่อเหตุการณ์ที่มาเกี่ยวข้อง กาย วาจา ใจ เคลื่อนไหวไปทางใดจะตามรู้ให้ทันกัน ไม่เช่นนั้นจะเอาตัวไปไม่รอด ผู้ฝึกหัดสติปัญญาเพื่อความหลุดพ้นต้องฝึกอย่างนี้ พระพุทธเจ้าเราก็ทราบแล้วในพระประวัติ ตลอดครูอาจารย์ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือในหมู่ชน ท่านทำตามแบบพระพุทธเจ้า มิได้ทำด้วยความสะเพร่ามักง่าย ท่านทำอะไรทำจริง ๆ ไม่เช่นนั้นท่านจะไปอยู่ในป่าในเขาซึ่งเป็นที่น่ากลัวได้อย่างไร เสือหิวก็พาไปกิน อะไรหิวต้องการเลือดเนื้อก็มาเอาไปกิน อะไรชอบก็มาเอาไป ไม่หวงแหนและกลัวตาย รอดตายจากอันตรายแลความเพียรกล้า จึงกลับมาเป็นผู้ทรงความรู้ความฉลาดไว้อย่างภาคภูมิใจ เรื่องของท่านท่านดำเนินอย่างนั้น

ถ้าเป็นนักปฏิบัติเพื่อธรรมอันยอดยิ่งแล้วต้องทำอย่างนั้น มีความองอาจกล้าหาญไม่ต้องเสียดายชีวิตเพราะชีวิตที่ตายไปเปล่า ๆ โดยไม่ได้ทำประโยชน์นั้น ไม่รู้กี่ภพกี่ชาติจนตนเองผู้เกิดและตายก็นับไม่ได้ ชีวิตที่ผ่านไปเฉย ๆ โดยไม่มีคุณงามความดีอะไรเป็นเครื่องประดับตนนั้น ไม่ผิดอะไรกับหนูตายตัวหนึ่ง เวลานี้เรากำลังจะทำชีวิตของตนให้เป็นของมีคุณค่า เช่นเดียวกับชีวิตของพระพุทธเจ้าและสาวกท่าน เต็มสติ ปัญญา ศรัทธา ความเพียรของตน แม้จะไม่สมบูรณ์แบบเหมือนพระองค์ ถึงแม้ท่านจะนิพพานไปแล้วด้วยความสลายแห่งธาตุขันธ์ แต่คุณสมบัติทุกประเภทยังมีอยู่อย่างสมบูรณ์ **พุทฺธํ ธมฺมํ สงฺฆ สรณ คจฺฉามิ** ต่างก็ยังเต็มบทเต็มบาทไม่ขาดไปแม้แต่วรรคเดียวตอนเดียว ดังนั้นทุกท่านโปรดทำความพยายามต่อความเพียร

สติตั้งไม่ได้วันนี้ วันหน้าจะเอาอะไรมาตั้งให้ได้ วันนี้ล้มละลาย วันหน้าจะตั้งได้อย่างไร วันนี้คือเราผู้เหลว วันหน้าก็คือเราคนเหลวผู้นี้อยู่นั่นเอง จงพยายามหาอุบายสอนตนอยู่อย่างนี้ อย่าปล่อยตัวจะหาที่พึ่งไม่ได้ตลอดกาล เพราะโง่ต่อมารยาของกิเลสเราก็เคยโง่มานาน ไม่มีผลดีอะไรเกิดขึ้น พอจะให้มีความสนิทติดจมอยู่กับเขา ถ้าไม่พยายามแก้ด้วยสติปัญญาและความเพียร จะไม่มีทางเล็ดลอดออกไปได้ ไม่ว่าวันนี้ วันหน้า และชาตินี้ชาติหน้า จะเป็นอยู่ทำนองนี้ตลอดไป เพราะเป็นเรื่องของใจกับกิเลสที่พาให้โง่ชนิดเดียวกัน จึงพาให้เราได้รับทุกข์ดังที่เคยเป็นมา ไม่มีอะไรจะดีและแปลกไปกว่าที่เป็นมาแล้วและกำลังเป็นอยู่ขณะนี้ จึงไม่ควรสงสัย นอกจากจะพยายามแหวกว่ายไปให้พ้นฝั่งแห่งกองทุกข์ที่มีอยู่รอบตัวเท่านั้น ไม่มีทางอื่นจะพอผ่อนคลายความตึงเครียดระหว่างกิเลสกับจิตกองทุกข์กับเราซึ่งกำลังเป็นไปอยู่ทั้งวันทั้งคืน ไม่มีเวลาหยุดพักเหมือนงานอื่นใด

ผู้ปฏิบัติถ้ามัวเมาประมาท จะไปไม่ถึงแดนแห่งความสมหวัง แต่จะถูกกิเลสมารซึ่งมีเล่ห์เหลี่ยมอันแหลมคมหลอกต้มจนได้ เพราะธรรมชาตินี้เป็นทั้งนักย่องเบา เป็นทั้งนักล้วงกระเป๋า เป็นทั้งนักปล้นจี้ เป็นทั้งนักหลอกลวง เป็นทั้งนักต้มและนักตุ๋น ร้อยแปดพันประการ ถ้าเราเผลอก็ย่องเบาบ้าง ล้วงเข้าไปในจุดที่มีช่องโหว่ของสติปัญญาบ้าง ฉุดลากเราไปอย่างสด ๆ ร้อน ๆ บ้าง มีอุบายท่าทางต่าง ๆ ให้พลอยเชื่อและหลงไปตามบ้าง หลอกเข้าในห้องหรือในที่จนมุม แล้วปิดประตูใส่กลอนข้างนอก ขังเราไว้ข้างในให้นั่งสิ้นท่ามือกอดเข่า น้ำตาไหลนองอยู่ในห้องขัง (กองทุกข์) บ้าง ตัวของมันเผ่นหนีไปไหนไม่ทราบร่องรอย เวลาเรามีสมบัติมันมาช่วยกินช่วยใช้จนหมดไปกับตัว แต่เวลาเราจนมันคอยมาซ้ำให้จมมิดลงไป เมื่อเราลงถึงขั้นจมมิดแล้วมันไม่มามองเลย

นี่ลักษณะของกิเลสมาร ไม่ว่าจะอยู่กับผู้ใดต้องทำผู้นั้นให้เป็นดังนี้ทั้งนั้น ไม่เคยเปลี่ยนหน้ามาเป็นมิตรสหายพึ่งเป็นพึ่งตายได้ แม้แต่สัตว์เลี้ยงในบ้านมันยังรักเจ้าของ สัตว์บางตัวเป็นที่พึ่งเป็นและพึ่งตายได้จริง ๆ และมีความสัตย์ซื่อต่อเจ้าของมาก เช่น สุนัข เป็นต้น มันยังดีกว่ากิเลสมารที่นอนกินนอนถ่ายอยู่บนหัวใจของคน แต่มิได้ทำคุณประโยชน์อะไรให้ นอกจากจะเนรคุณแก่ผู้พะเน้าพะนอมันด้วยซ้ำไปเท่านั้น ไม่มีหวังก้าวหน้าเพื่อความสุข ความเจริญทางใจจากกิเลสทุกประเภทเลย

พระพุทธเจ้าท่านรู้จักรากฐานบ้านเมืองและโคตรแซ่ของกิเลส ตลอดความเป็นไปของมัน ว่ามีนิสัยควรคบ และควรไว้วางใจอย่างไรหรือไม่ จึงนำประวัตินิสัยของมันมาประกาศสอนโลก ให้รู้จักวิธีปฏิบัติและวิธีหลบภัยจากมัน ซึ่งคอยจะก่อวินาศกรรมให้แก่ผู้รู้เท่าไม่ถึงการณ์อยู่ตลอดเวลา และแสดงธรรมะประเภทน้ำดับไฟให้เป็นเครื่องมือแก้ไขและสังหารสิ่งที่กล่าวมาให้ดับไปตามลำดับของความพยายาม จนสามารถดับได้ ใจจึงเป็นธรรมทั้งดวง หมดสิ่งปลอมแปลง ไม่มีอะไรแอบแฝงคอยทำพิษแก่ใจได้ดังที่เคยเป็นมา ดังนั้นท่านนักปฏิบัติโปรดพยายามเต็มฝีมือ ให้โลกได้ร่ำลือว่าเป็นลูกศิษย์พระตถาคตผู้กล้าตายในสงคราม เพื่อตามเสด็จพระพุทธเจ้าจริง ๆ อย่าให้เขาเล่าลือว่าลูกศิษย์พระพุทธเจ้ามีแต่คนเกียจคร้านอ่อนแอ จะทำอะไรก็กลัวจะเหน็ดเหนื่อย จะเข้าป่าเข้าเขาหาที่บำเพ็ญก็กลัวแต่จะอดตาย จะอยู่ในที่เช่นนั้นก็กลัวแต่เสือจะมากิน คล้ายกับเสือไม่ใช่สัตว์กลัวมนุษย์ แต่กลับเห็นเนื้อมนุษย์เป็นอาหารเสียอีก

การบำเพ็ญตัวดังข้อต้น โลกจะชมก็ชอบธรรม แต่การทำตัวแบบข้อหลัง แม้โลกจะติก็ชอบแก่เหตุ เพราะศาสดามิได้ทรงดำเนินมาอย่างนั้น และไม่ได้สอนพวกเราให้ทำอย่างนั้น การปฏิบัติธรรมแม้จะไม่เกี่ยวข้องกับการติชมของโลก แต่กิริยาที่ทำดี และชั่วมันเป็น

เครื่องประกาศโลกอยู่โดยดี ฉะนั้นจำต้องพูดเกี่ยวกับการติชมไว้เช่นนั้น เพราะเป็นเรื่องที่จะหนีจากการติชมไปไม่พ้นทั่วดินแดน ด้วยเหตุนี้ท่านนักปฏิบัติจงเร่งฝีก้าวทางความเพียรเพื่อถึงแดนชัยในเร็ววัน จะได้จะถึงในวันนี้ยิ่งเป็นที่พอใจของเรา ผู้เคยโชกโชนกับกิเลสกองทุกข์มานาน ไม่เป็นที่น่าอาลัยและเสียดายอะไรอีก เพราะเป็นสิ่งที่เคยผ่านมาอย่างเต็มหูเต็มตาและเต็มใจแล้ว อย่างไรจะก้าวพ้นจากหาดทรายร้อน ๆ ก็ต้องเร่งตัวเองอย่างสุดกำลังเท่านั้น จะสมกับผู้เห็นภัยในความร้อน

ที่แนะนำท่านทั้งหลายมาก็เป็นเวลาหลายปี หากไม่ปรากฏมีความรู้ความฉลาดจากธรรมที่นำมาสอน ธรรมก็เท่ากับเป็นโมฆะไปเท่านั้น จะให้ครูอาจารย์ฝากจิตใจไว้กับใครเมื่อผู้มาศึกษาไม่ทราบร่องรอยแห่งธรรมะซึ่งจะพอปฏิบัติรักษาตัวได้ ครั้งพุทธกาลเมื่อพระพุทธเจ้านิพพานแล้วก็มีสาวกนำสืบแทนกันมา ครูอาจารย์ไม่อาศัยลูกศิษย์จะให้ท่านอาศัยใคร การแนะนำสั่งสอนทุกแง่ทุกมุม ทั้งหยาบ ทั้งละเอียด ทั้งหนัก ทั้งเบา ก็เพื่อผู้มาศึกษาทั้งนั้น เช่นสมัยท่านพระอาจารย์มั่นยังมีชีวิตอยู่ ท่านก็พยายามแนะนำสั่งสอนสุดกำลังความสามารถ ท่านอยู่ในป่าในเขาจนวันสิ้นอายุของท่าน ก็เพื่อเป็นคติอันดีแก่บรรดาลูกศิษย์ทั้งนั้น เฉพาะองค์ท่านจะไปแสวงหาอยู่ที่ใดก็ได้ ไม่เป็นปัญหา การที่ท่านชอบอยู่ในป่าเป็นประจำเช่นนั้น เพื่อความสะดวกสบายในทิฏฐธรรมปัจจุบันของท่านผู้มีธรรมล้วน ๆ ครองใจ หนึ่ง เพื่อกุลบุตรจะได้ถือเอาเป็นคติตัวอย่างแล้วดำเนินตามร่องรอยของท่าน จะเป็นผู้ทำพระศาสนาให้เจริญหนึ่ง

เราผู้เป็นศิษย์มีครูต้องดำเนินตามแบบครูที่พาดำเนินมา พยายามคิดค้นดูกายคตาทุกส่วนด้วยสติและปัญญา ถ้าจะดูข้างนอกเข้าไปข้างในก็จงดูตั้งแต่ผิวหนังเข้าไปเป็นลำดับแยกส่วนแบ่งส่วนดูให้เห็นชัดด้วยปัญญา บังคับจิตด้วยสติปัญญาให้ท่องเที่ยวอยู่ในกาย วันหนึ่งคืนหนึ่งไม่ต้องเป็นอารมณ์กับอะไร ให้มีหน้าที่อันเดียวนี้เท่านั้น สติปัญญาจะไม่มีจริง ๆ หรืออย่างไร ต้องมีสติปัญญาขึ้น ณ ที่นั้น ขอให้มีความจดจ่ออยู่เช่นนั้นตลอดเวลา ใจจะเหนืออำนาจของความเพียรที่มีสติปัญญาคอยควบคุมไปไม่ได้ จิตเคลื่อนไหวไปกับอารมณ์อะไรและที่ไหนก็ให้รับรู้ด้วยสติ ตามพิจารณาด้วยปัญญา จนกลายเป็นนิสัยของผู้สำรวมตนเป็นประจำ อยู่ที่ไหนก็มีสติและปัญญา

การพิจารณากายคตาก็พิจารณาโดยละเอียดถี่ถ้วน ไม่ทำแบบพรวดพราดพอขอไปที พิจารณาจนถึงฐานความจริงของกาย ซึ่งมีความจริงประจำตนอยู่แล้ว เมื่อสติปัญญาทราบตามฐานความจริงของกายอย่างชัดเจนแล้ว อุปาทานของกายหากหลุดลอยไปเอง จะหาความแน่นเหนียวมั่นคงมาจากไหน คำว่าฐานความจริงจะเป็นฐานความจริงของความ

ปฏิกูล ฐานความจริงของธาตุ หรือฐานความจริงของขันธ์ได้ทั้งนั้น จงพิจารณาให้ถึงฐานความจริงอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วปัญญาจะเชื่อมโยงไปถึงฐานความจริงนั้น ๆ โดยตลอดทั่วถึง อุปาทานที่เกี่ยวกับกายจะถอนจากกันโดยไม่มีปัญหา ส่วนเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณก็เป็นประเภทขันธ์เหมือนกัน การพิจารณาก็สงเคราะห์ลงในธาตุหรือในไตรลักษณ์ เพราะเป็นสภาพแปรปรวนประจำตน เช่นเดียวกับกายอาศัยจิตเกิดขึ้นแล้วดับไป

คำว่า เวทนา มีได้ทั้งทางกายและทางใจ สัญญา สังขาร วิญญาณ กระเพื่อมขึ้นจากจิตแล้วกลายเป็นชื่อหนึ่งขึ้นมาที่เรียกว่า ขันธ์ ทุกขันธ์ที่กระเพื่อมขึ้นต้องดับไป สิ่งที่ไม่เกิดขึ้น ไม่ดับไปตามขันธ์ เรียกว่า จิต นี่แลเป็นที่ตั้งฐานทัพของอวิชชา ผู้บงการให้ขันธ์กระเพื่อมตัวไปทางฝ่ายสมุทัย การพิจารณาขันธ์เพื่อความชัดเจนตามความเกิดความดับของเขา ก็เพื่อรู้ฐานที่เกิดของขันธ์ทั้งมวล คืออวิชชานั่นเอง การพิจารณาขันธ์ย่อมมีการถอยเข้าถอยออกซ้ำ ๆ ซาก ๆ จนทราบชัดทั้งการเกิดขึ้นและดับไปของขันธ์ และทราบชัดทั้งฐานที่เป็นที่เกิดของขันธ์ ฐานที่เกิดของขันธ์นั่นแลคืออวิชชา จะไปหาอวิชชาที่ไหนกัน สติปัญญาฟาดฟันกันลงที่นั่น จะเห็นอวิชชาแตกกระจายออกจากจิตโดยประจักษ์กับปัญญา

เมื่อสติปัญญาซึ่งได้ฝึกซ้อมมาเต็มกำลัง ได้หยั่งและฟาดฟันลงที่จุดนั้นอย่างไม่ลดละ อวิชชาก็สลายตัวลงในขณะเดียวเท่านั้น พออวิชชาดับไปโดยสิ้นเชิง พุทธะที่บริสุทธิ์เต็มที่ และธรรมประเภท **ธมฺโม ปทีโป** ความสว่างแห่งธรรมอย่างเต็มดวงก็ปรากฏขึ้นอย่างเต็มที่ **สงฺโฆ** ผู้ทรงไว้ซึ่งพุทธะ และ ธรรมะอันบริสุทธิ์ ก็คือผู้รู้ว่าอวิชชาดับนั่นแล และเกิดขึ้นในขณะเดียวกัน สรุปความพุทธะ ธรรมะ และสังฆะ ซึ่งเป็นอัตสมบัติ คือสมบัติที่ตนหาได้โดยเฉพาะ ได้ปรากฏขึ้นในขณะเดียวกัน เท่าที่ได้ปฏิบัติมาตามกำลังก็ดำเนินมาอย่างนั้น หากว่ารู้ก็เข้าใจว่าจะรู้อย่างนั้น ไม่มีอย่างอื่นเป็นที่ควรจะรู้

ปฏิปทาที่นำมาสั่งสอนท่านทั้งหลายมิได้มีปิดบังลี้ลับ เปิดเผยมาเป็นลำดับจนหมดความสามารถ นับแต่เริ่มต้นปฏิบัติ ได้รับความทุกข์ลำบากเพราะการฝึกฝนทรมานตนอย่างไรบ้าง ก็เล่าให้ฟังเพื่อเป็นคติแก่ท่านที่มาศึกษาจะยึดไปปฏิบัติต่อตัวเองได้ เท่าที่ควรแก่กำลังและจริตนิสัยที่เห็นว่าเหมาะกับตน เพราะวิธีฝึกทรมานบางวิธีเกี่ยวกับจริตนิสัยเป็นราย ๆ ความรู้เห็นต่าง ๆ ถ้ารู้เห็นก็คงจะเล่าให้ฟัง แต่จนใจที่อยากรู้อยากเห็น แต่มันไม่รู้ไม่เห็นจึงสุดวิสัยที่จะนำมาเล่าสู่กันฟัง ดังนั้นทุกท่านโปรดประคองเรือของตนที่กำลังบรรทุกสิ่งของหนัก ๆ ให้ไปตามหนทางอันราบรื่นคือหลักธรรมวินัย ด้วยความเป็นนัก

สังเกตและพากเพียรต่อทางดำเนิน อย่าให้ไปโดนหินโสโครกเข้า เรือจะอับปางในมหาสมุทรทะเลหลวง

รูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส แต่ละอย่าง ๆ ล้วนเป็นหินโสโครก และสามารถทำเรือที่ขับขี่ไม่ระวังสำรวมให้อับปางและเสียหายได้ จงพยายามขับขี่ไปด้วยความระมัดระวัง ที่ไม่ควรไปอย่าฝืนไป ที่ไม่ควรอยู่อย่าฝืนอยู่ สิ่งไม่ควรดูอย่าฝืนดู สิ่งไม่ควรฟังอย่าฝืนฟัง สิ่งที่ไม่ควรสูดดมอย่าฝืนสูดดม สิ่งไม่ควรลิ้มรสอย่าฝืนลิ้ม สิ่งไม่ควรสัมผัสถูกต้องอย่าฝืนสัมผัส และสิ่งไม่ควรคิดปรุงให้เป็นอารมณ์ อย่าฝืนคิดปรุงด้วยความคะนอง เดี๋ยวจะกลายเป็นลิงทอดแห และตายเพราะแหพันตัวโดยไม่รู้สึก เพราะไม่ใช่วิสัยของลิงจะไปเที่ยวทอดแหหาปลา ลิงจึงกลายเป็นปลา เพราะถูกแหพันจมน้ำตาย และกลายมาเป็นนิทานสอนพวกเรา สิ่งที่ท่านห้ามไม่ให้ฝืนทำนั้น คือสิ่งมิใช่วิสัยของพวกเราจะควรทำ เดี๋ยวสิ่งเหล่านั้นจะกลับพันตัวเข้าแล้วไปไม่รอด ต้องจอดเรือไว้เพียงเท่านั้น ไม่ถึงฝั่งแห่งพระนิพพานตัวเองก็ตายจมน้ำเพราะถูกแหพัน

สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงห้ามไม่ให้เกี่ยวข้องอย่าฝืนทำ โปรดทราบว่าสิ่งนั้นคือแหพันลิง ก็พวกเรามิใช่ลิงจะยอมให้แหพันจมน้ำตายทิ้งเปล่า ๆ มีประโยชน์อะไร เมื่อทราบแล้วโปรดระวังสำรวม และพากเพียรในสิ่งที่ท่านสอนให้ทำทุกกรณี ซึ่งเป็นวิสัยของพวกเราจะเป็นไปเพื่อความสุขความเจริญโดยลำดับ จนถึงจุดหมายปลายทางคือพระนิพพาน อันอยู่ในวงความเพียรของเราทุกท่าน

ดังนั้น ในอวสานแห่งธรรม ขอความสวัสดีมีชัยจงเป็นไปในท่านทั้งหลาย ผู้มีความเพียรโดยนัยที่แสดงมาก็สมควรแก่เวลา จึงขอยุติลงแต่เท่านี้ เอวं

www.Luangta.com or www.Luangta.or.th

เทศน์อบรมพระ ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๒๕ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๐๕

สติปัฏฐานสี่

การบำเพ็ญเพียรที่เป็นไปตามพระประสงค์ของพระพุทธเจ้าและพระสัทธรรม คือ ความจงใจใคร่ต่อการประพฤติดีจริง ๆ ธุระหน้าที่ที่ตนจะพึงทำทุกอย่างควรทำด้วยความจงใจ การประกอบการงานทุกประเภทถ้าขาดความจงใจแล้ว แม้จะเป็นงานเล็กน้อยย่อมไม่สำเร็จลงได้ด้วยความเรียบร้อยและน่าดูเลย เพราะความจงใจเป็นเรื่องของสติ และหลักใจที่จะยังงานนั้น ๆ ให้สำเร็จได้ขาดไปจากตัวและวงงาน ผู้มีสติและหลักใจประจำตัวและงานจึงชื่อว่าผู้มีความเพียรไปในตัว ทั้งกิจนอกการใน ถ้าขาดความจงใจเป็นเครื่องจดจ่องานแล้ว แม้ผู้เป็นนายช่างทำสิ่งต่าง ๆ ซึ่งมีความฉลาดอยู่บ้าง ทำอะไรมีความสวยงามและแน่นหนามั่นคง แต่ถ้าขาดความจงใจใคร่ต่องานแล้ว แม้งานนั้นจะสำเร็จก็ย่อมลดคุณภาพและความสวยงาม ฉะนั้นความตั้งใจจึงเป็นสิ่งสำคัญ โดยผู้มุ่งต่อผลของงานอันสมบูรณ์จึงไม่ควรมองข้ามไป

เราเป็นนักบวชและนักปฏิบัติ ควรเห็นความตั้งใจจดจ่อต่อธุระหน้าที่ที่ตนจะพึงทำทุกประเภท โดยมีความรู้สึกอยู่กับงานนั้น ๆ แม้ที่สุดปัดกวาดลานวัดเช็ดถูกุฏี และศาลา ปูอาสนะ ตั้งน้ำใช้ น้ำฉัน ตลอดการเคลื่อนไหวไปมา เหลือบซ้ายแลขวา ควรมีสติประจำอยู่ทุก ๆ ขณะ ชื่อว่าผู้มีความเพียรประจำตน การฝึกหัดนิสัยเพื่อเป็นคนมีสติอันเคยชิน จำต้องอาศัยการงานเป็นเครื่องฝึกหัด การประกอบการงานภายนอกแต่ละประเภทเป็นธุระชิ้นหนึ่ง ๆ การเดินจงกรมและนั่งสมาธิภาวนาเป็นธุระชิ้นหนึ่ง ๆ ทั้งนี้ถ้ามีสติจดจ่อกับงานที่ทำ ชื่อว่ามีความเพียรไม่ขาดวรรคขาดตอน

การฝึกหัดนิสัยของผู้ใคร่ต่อธรรมชั้นสูง จึงควรเริ่มและรีบเร่งฝึกหัดสติไปกับงานทุกประเภทแต่ต้นมือ เพื่อความแน่นอนและมั่นคงในอนาคตของเรา โปรดฝึกหัดสตินิสัยตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป จนกลายเป็นคนมีสติประจำตน ทั้งขณะที่ทำและขณะอยู่เฉย ๆ ถึงเวลาจะทำความสงบภายในใจ สติจะกลายเป็นธรรมติดแนบอยู่กับใจและตั้งขึ้นพร้อมกับความเพียรได้อย่างใจหมาย ทั้งมีกำลังพอจะบังคับจิตให้หยั่งลงสู่ความสงบได้ตามต้องการ

ส่วนมากที่พยายามให้จิตเข้าสู่ความสงบไม่ได้ตามใจหวังนั้น เนื่องจากขาดสติที่เป็นแม่แรงไม่มีกำลังพอ จิตจึงมีโอกาสเล็ดลอดออกไปสู่อารมณ์ได้อย่างง่ายดาย เหมือน

เด็กซนซึ่งปราศจากพี่เลี้ยงผู้ตามดูแล เด็กอาจได้รับอันตรายในเวลาใดก็ได้ จิตที่มีความเพลินประจำตนโดยปราศจากสติตามรักษา จึงมีสิ่งรบกวนตลอดเวลาจนหาความสงบสุขไม่ได้ พี่เลี้ยงของจิตคือ สติกับปัญญา คอยให้ความปลอดภัยแก่จิตตลอดสายที่จิตคิดไปตามอารมณ์ต่าง ๆ คอยพยายามปลดเปลื้องอารมณ์ที่มาเกี่ยวข้องกับใจ และพยายามแสดงเหตุผลให้จิตรับทราบเสมอ ใจที่ได้รับเหตุผลจากปัญญาพร่ำสอนอยู่เป็นนิจ จะฝืนคิด และติดอารมณ์ที่เคยเป็นข้าศึกต่อไปอีกไม่ได้

การฝึกหัดสติและปัญญาเพื่อให้มีกำลังคืบหน้าไม่ล่าถอยเสื่อมโทรม โปรดฝึกหัดตามวิธีที่กล่าวมา แต่อย่าปล่อยตัวเป็นคนสะเพร่ามักง่ายในกิจการทุกอย่างที่มุ่งประโยชน์แม้ชิ้นเล็ก ๆ นิสัยมักง่ายที่เคยเป็นเจ้าเรือนนี้ยังจะกลายเป็นโรคเรื้อรังฝังลงในใจอย่างลึก และจะทำลายความเพียรทุกด้านให้เสียไป จงพยายามฝึกหัดนิสัยให้เป็นคนแน่นอนต่อกิจการที่ชอบทั้งภายนอกภายในเสมอ อย่ายอมปล่อยให้ความสะเพร่ามักง่ายเข้าฟักตัวอยู่ในนิสัยได้เลย เพราะผู้เคยฝึกหัดนิสัยให้เป็นคนจริงต่อหน้าที่การงานทุกประเภทต้องเป็นผู้สามารถจะยังกิจการทุกอย่างไม่ว่าภายนอกภายในให้สำเร็จได้ โดยไม่มีอุปสรรคใด ๆ มากีดขวาง แม้จะอบรมจิตใจซึ่งเป็นงานสำคัญทางภายใน ก็จำต้องประสบความสำเร็จลงด้วยความรอบคอบหาทางตำหนิตนเองไม่ได้ เพราะกิจการภายนอกกับภายในส่อถึงใจผู้เป็นประธานดวงเดียวกัน ถ้าใจเป็นนิสัยมักง่าย เมื่อเข้าไปบ่งงานภายในต้องทำงานนั้นให้เหลวไปหมด ไม่มีชิ้นดีเหลืออยู่พอเป็นที่อาศัยของใจได้เลย

เพื่ออนาคตอันแจ่มใสของผู้มีงานเป็นอาชีพและอำนวยความสุข จึงควรฝึกหัดนิสัยให้เป็นคนแน่นอนและจริงต่อธุระหน้าที่ที่ตนจะพึงทำ จงทำจนสุดวิสัยในกิจการนั้น ๆ ให้สำเร็จลงด้วยหมดความสามารถทุกกรณี เมื่อเข้าไปดำเนินงานภายในเพื่อความสงบก็ดี เพื่อทางปัญญาการค้นคว้าก็ดี จะเป็นไปด้วยความละเอียด และรอบคอบทั้งสองทาง เพราะหลักนิสัยซึ่งเคยอบรมเป็นคนจริง และรอบคอบมีมาเป็นประจำ การดำเนินปฏิปทานับแต่ต้นจนถึงชั้นสูงสุดยอด ย่อมขึ้นอยู่กับหลักนิสัยเป็นสำคัญ คำว่าต้น หรือปลาย ก็หมายถึงใจดวงเดียวนี้แล ซึ่งจะเปลี่ยนสภาพความรู้สึกไปตามธรรมเครื่องดัดแปลง ทั้งฝ่ายเหตุคือการบำเพ็ญ และผลคือความสุข เช่นเดียวกับเด็กค่อยเปลี่ยนแปลงตัวเอง จากเด็กขึ้นเป็นผู้ใหญ่ด้วยอาหารเครื่องบำรุงนานาชนิด

ดังนั้น ต้นทางจึงหมายถึงการอบรมจิตใจขั้นแรก ๆ เพื่อเปลี่ยนนิสัย และความรู้สึกให้เป็นไปในทางที่ดี และมีเหตุผล จนมีความรู้ และทรงตัวอยู่กับความดี และเหตุผลที่ควรแก่ตนเอง ไม่ยอมฝ่าฝืน แต่เมื่อสรุปความแล้ว ต้นกับปลายก็เปรียบเหมือนผลไม้

ลูกหนึ่ง ๆ ซึ่งเราไม่อาจเรียกได้ว่าต้นกับปลายของมันอยู่ที่ไหน มองดูแล้วก็คือผลไม้นั่นเอง

ใจก็ทำนองเดียวกัน ที่เรียกกันว่าต้นทางหรือปลายทางนั้น เนื่องจากใจที่มีอารมณ์ชนิดต่าง ๆ ทั้งหยาบทั้งละเอียดเคลือบแฝงอยู่ ตลอดการดัดแปลงแก้ไข จำต้องเปลี่ยนอุบายวิธีแปลกต่างจากความเป็นอยู่เดิม ขึ้นสู่ความละเอียดเป็นขั้น ๆ ไป ซึ่งควรจะให้นามไปตามความเหมาะสมว่าต้นทางหรือปลายทาง ท่านผู้ฟังโปรดทำความเข้าใจกับกิเลส และบาปธรรมที่มีอยู่ภายในใจ ถึงกับได้ให้ชื่อให้นามต่าง ๆ นานา จนอาจจะเลยขอบเขตของการตามรู้ และแก้ไขในสมมุตินิยมของใจดวงเดียว ไม่เช่นนั้นจะไม่รู้อุบายวิธีแก้ไขตนเอง ซึ่งกำลังตกอยู่ในฐานะที่กล่าวมา

หลักประกันผลอันแน่นอนจึงขอย้ำอีกครั้งว่า โปรดฝึกหัดนิสัยให้เป็นคนจริงและเข้มแข็งต่อหน้าที่การงานของตนเสมอ อย่าเป็นคนง่อนแง่นคลอนแคลน อย่าเป็นคนจับจด อย่าเป็นคนเข้า ๆ ออก ๆ ขึ้น ๆ ลง ๆ หาความแน่นอนไม่ได้ ว่าจะไปต้องไป ว่าจะอยู่ต้องอยู่ ว่าจะทำต้องทำ กำหนดเวล่ำเวลา หรือกิจการอันใดไว้แล้ว อย่าทำให้เคลื่อนคลาดจากที่กำหนดไว้ เราเขียนด้วยมือจงลบด้วยมือ อย่าทำทำนองที่ว่าเขียนด้วยมือแต่กลับลบด้วยฝ่าเท้า คือเราตั้งคำสัตย์ใส่ตัวเองไม่มีใครอาจเอื้อมมาทำลายคำสัตย์นั้น แต่เป็นเราเสียเองทำลายคำสัตย์ของตน เช่นนี้เรียกว่า เขียนด้วยมือแต่กลับลบด้วยฝ่าเท้าเป็นการไม่สมควรอย่างยิ่ง

เราต้องเป็นคนแน่นอนต่อความดำริ และต้องตัดสินใจเสมอ ลงได้ตัดสินใจกับงานใดหรือสิ่งใด ที่เห็นว่าเป็นการถูกต้องและเป็นประโยชน์แล้ว จงพลีชีพลงไปเพื่อคำสัตย์ และเพื่องานนั้น ๆ จะเป็นคนมีนิสัยแน่นอนและเชื่อใจตัวเองได้ ศีลที่กำลังรักษาอยู่ก็จะเป็นศีลที่แน่นอน ไม่กลับกลายเป็นศีลลอยลม การทำสมาธิก็เป็นสมาธิที่แน่นอนทุกขั้นของสมาธิ จะไม่เป็นสมาธิลอยลม คือได้แต่ชื่อ แต่หาความจริงของสมาธิไม่มีในใจ แม้การบำเพ็ญปัญญาทุกขั้นก็จะเป็นปัญญาที่แน่นอนตามหลักนิสัยคนจริง ไม่กลับกลายไปเป็นปัญญาลอยลม คือได้แต่ชื่อ แต่หาความเฉลียวฉลาดปลดเปลื้องตนไม่มี ที่กล่าวทั้งนี้เพื่อให้เห็นโทษแห่งความเป็นคนหลักลอย ทำอะไรไม่เป็นชิ้นเป็นอัน หาความจริงภายในตัวไม่ได้ เพื่อผู้มุ่งความเจริญทางโลกและทางธรรมอย่างแท้จริง จะได้หาทางหลีกเว้นให้ห่างไกล

อันดับต่อไป กล่าวถึงสติปัญญาเครื่องรักษานิสัยให้มั่นคง และให้มีความรอบคอบยิ่งขึ้น โปรดทราบเสมอว่า ปัญญาจะทำการหุงต้มแกงกินเหมือนอาหารหวานคาว

ย่อมไม่ได้ แต่ปัญญาชอบเกิดจากการคิดอ่านไตร่ตรอง คนไม่มีปัญญาความฉลาดจะประกอบการงานทุกชิ้นให้สำเร็จลงด้วยความเรียบร้อยย่อมไม่ได้ และไม่สามารถจะรักษาสมบัติอันมีค่าให้ปลอดจากโจรจากมารได้ ไม่ว่าทางโลกและทางธรรม ฉะนั้น *การรักษาและปฏิบัติพระศาสนาจึงสำคัญอยู่ที่สติและปัญญา เมื่อมีเหตุมากระทบ ไม่ว่าเหตุดีหรือชั่ว สติกับปัญญาควรรับช่วงเสมอ จะมีทางทราบสาเหตุดีและชั่วได้ทันกับเหตุการณ์ และมีทางหักห้ามใจ ไม่ให้รวนเรไปตามเหตุที่จะทำให้เสีย* โดยมากเมื่อมีเหตุเกิดขึ้นจะเป็นเรื่องกะทันหันหรือเรื่องธรรมดาก็ตาม แต่สามารถทำใจให้เอนเอียงหรือเสียไปตามอารมณ์นั้น ๆ ได้ เนื่องจากขาดสติกับปัญญาคอยสังเกตตรวจตราให้ละเอียดถี่ถ้วนก่อน จึงเข้าใจว่าเป็นสิ่งที่ควรไปเสียทั้งนั้น แล้วปล่อยใจให้คล้อยไปตามโดยเจ้าตัวไม่รู้สึก กว่าจะรู้ทันเวลาจึงเสียไป แล้วไม่สามารถจะหักห้ามไว้ได้ จึงปล่อยเลยตามเลย เรื่องจึงก้าวไปถึงความเป็นเถ้าถ่านหมดทางแก้ไข

ทั้งนี้อย่าเข้าใจว่าเป็นไปเพราะเหตุใด แต่เป็นเพราะขาดสติกับปัญญาเครื่องนำออกทั้งนั้น ไม่เช่นนั้นใครจะยอมสละตัวอันมีคุณค่าเหนือสิ่งใดในโลก ไปแลกเปลี่ยนกับความเหลวแหลกเช่นนั้น แต่มันสุดวิสัยจำต้องยอมจำนนไม่ว่าท่านว่าเรา เมื่อถึงคราวจวนตัวย่อมมีการพลั้งเผลอเป็นธรรมดา หยิบฉวยอะไรไม่ทันก็จำต้องเป็นไปตามเหตุอันรุนแรงกว่ากำลังของจิตที่จะต้านทาน ฉะนั้นการเตรียมพร้อมเพื่อเผชิญกับเหตุการณ์อันมีอยู่รอบตัวทั้งภายในภายนอก และพร้อมที่จะเข้ามาเผชิญกับทุกคนโดยไม่มีกำหนดเขตแดนและเวล่ำเวลา จึงเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จะเตรียมตัวไว้แต่บัดนี้ อย่าให้สายเกินไปทั้ง ๆ ตะวันยังเช้าอยู่ (ขณะยังมีชีวิตอยู่)

การเตรียมพร้อมทั้งนี้ คือการบำเพ็ญตัวให้มีหลักฐานทั้งภายในภายนอก เพื่อการอยู่การไป ไม่ว่าจะอยู่ที่นี่หรืออยู่ที่ไหน ไม่ว่าจะเป็นที่นั่นหรือจะเป็นที่โน้น ไม่ว่าจะอยู่โลกนี้หรืออยู่โลกหน้า และไม่ว่าจะไปโลกนี้หรือจะไปโลกหน้าควรเตรียมตัวไว้แต่บัดนี้ คือปัจจุบันซึ่ง ๆ หน้านี้แล หากชีวิตหาไม่แล้วจะเตรียมอะไรไม่ทัน เพราะไม่เคยเห็นในธรรมของศาสดาพระองค์ใดสั่งสอนว่า จงไปเตรียมตัว วันหน้า เดือนหน้า ปีหน้า ชาติหน้า และโลกหน้าโน้น ซึ่งเป็นการส่งเสริมคนให้งมงาย เห็นมีบอกไว้ว่า จงทำตนให้มีที่พึ่งทั้งภายนอกและภายใน ในขณะที่มีชีวิตอยู่นี้ทั้งนั้น แม้วันคืน เดือน ปี และโลกนี้โลกหน้าเป็นของมีอยู่ประจำโลก ก็มิได้มีไว้เพื่อโมฆบุรุษผู้เกิดและตายเปล่า ๆ โดยไม่ได้ทำประโยชน์ไว้แก่โลกและธรรมเลย

เฉพาะนักบวชและนักปฏิบัติผู้มีเพศที่เย็น และเป็นเพศที่โลกเคารพเลื่อมใสและไว้วางใจ ทั้งเป็นเพศที่มีโอกาสในการบำเพ็ญประโยชน์ตน และประโยชน์ท่านได้มากกว่าใคร ๆ ในโลก เราทุกท่านที่ทรงไว้ซึ่งเพศดังกล่าวนั้น จึงควรเตรียมพร้อมในหน้าที่ของพระอย่าให้บกพร่อง ความประพฤติของพระจะสามารถทรงความสวยงามเป็นที่น่ายินดีและเลื่อมใสไว้ได้ ต้องอาศัยสติกับปัญญาเป็นพี่เลี้ยงตามรักษาทุกระยะความเคลื่อนไหว ผู้มีสติปัญญาตามรักษาความประพฤติ ย่อมงามทั้งภายนอกงามทั้งภายใน และเป็นผู้ทรงความงามไว้ได้ไม่จืดจางตลอดกาล เมื่อนำสติกับปัญญาเข้าไปแก้ทางภายใน คือใจกับอารมณ์ที่ทำให้รกรุงรังก็กลายเป็นใจที่ใสสะอาด และมีคุณค่าขึ้นมาทันที

อนึ่ง ความจำได้จากการศึกษาเล่าเรียนมากับความจำได้จากการฟัง จงน้อมเข้ามาเป็นเครื่องสนับสนุนให้กลมกลืนกับการปฏิบัติ สติกับปัญญาให้แนบสนิทอยู่กับใจ และความเคลื่อนไหว ตามองไปถึงไหน หูได้ยินถึงไหน สติกับปัญญาจงติดตามถึงที่นั้น จมูก ลิ้น กาย สัมผัสกับสิ่งต่างๆ ดี ชั่ว หยาบ ละเอียดแค่ไหน สติปัญญาจงตามรู้ และค้นดูสาเหตุของสิ่งที่มากระทบโดยแยบคาย และทุกครั้งที่ได้สัมผัสกัน แม้อารมณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะภายในใจต้องตามรู้ และพิจารณาไม่ขาดตอน เพราะท่านที่หลุดพ้นไปจากโลกแห่งความยุ่งเหยิงภายในใจ ท่านทำอย่างนี้ทั้งนั้น ท่านไม่ได้ทำแบบไม้ซุงทั้งท่อนที่ทิ้งอยู่บนพื้นดินให้เด็ก ๆ ปีนขึ้นแล้วถ่ายอุจจาระปัสสาวะรดทั้งวันทั้งคืน

ผู้ทำตัวให้เป็นเช่นไม้ซุงทั้งท่อน กิเลสตัณหามาจากทิศต่าง ๆ คือมาจากรูป จากเสียง จากกลิ่น จากรส และจากเครื่องสัมผัส ล่วงไหลเข้ามาช่องภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และจะถ่ายอุจจาระปัสสาวะรดลงไปที่หัวใจดวงที่ทำตัวเป็นเหมือนไม้ซุงทั้งท่อนนั้น เพราะไม่มีความฉลาดแยบคาย ไม่มีความรอบคอบต่อตัวเอง และอารมณ์ทั้งภายนอกและภายใน ยอมตัวให้กิเลสตัณหาถ่ายอุจจาระปัสสาวะรดทั้งวันทั้งคืน นี่ไม่สมควรเลยสำหรับผู้มุ่งดำเนินเพื่อวิวัฏฏะ คือพระนิพพาน เพราะพระนิพพานของพระพุทธเจ้าและพระสาวกไม่ใช่พระนิพพานเกียจคร้าน และไม่ใช่พระนิพพานแบบไม้ซุงทั้งท่อน

ผู้หวังธรรมเช่นนั้นครองดวงใจ ก็จำต้องพยายามปรับปรุงตัวเองให้เข้ากับร่องรอยปฏิปทาของพระองค์ และพระสาวกท่านดำเนิน คือพยายามฝึกหัดอบรมสติปัญญาศรัทธา ความเพียร ให้ทันกับเหตุการณ์ที่เป็นไปอยู่ทั้งภายในภายนอกตลอดเวลา อย่าทำตัวเหมือนซุงทั้งท่อน คือเดินก็สักแต่ว่าเดิน นั่งก็สักว่านั่ง ภาวนาก็สักว่าภาวนาเท่านั้น แต่แล้วนั่งอยู่เหมือนหัวตอกลางไร่กลางนา หาความรู้สึกรอบคอบประจำใจไม่มีเลย การสักแต่ว่าทำนี้จึงไม่ผิดอะไรกับเขานั่งนอนธรรมดา

เพื่อความเป็นลูกศิษย์พระตถาคต ผู้มีพระนามกระเดื่องทั่วไตรภพ จงพยายามรื้อฟื้นสติ รื้อฟื้นปัญญาที่นอนจมอยู่กับใจขึ้นมา เพื่อเป็นเครื่องมือสนับสนุนความเพียรถอดถอนกิเลสตัณหาทุกประเภทที่เกิดจากใจ ซึ่งกำลังเป็นไม้ซุงทั้งท่อนอยู่ในขณะนี้ ที่ท่านให้นามว่า ขี้โลภ ขี้โกรธ ขี้หลง ขี้เกียจ ขี้คร้าน ขี้บ่น ขี้โมโห ขี้หึง ขี้หวง เหล่านี้ล้วนแต่ขี้ และกองเต็มอยู่บนหัวใจทั้งนั้น เมื่อได้รับการฝึกฝนอบรมดังที่กล่าวมา สติปัญญานับวันจะมีกำลังและเคยชินต่อตนเอง เช่นเดียวกับการงานด้านอื่น ๆ เวลานำมาประกอบกับความเพียรภายในใจโดยเฉพาะ จะสามารถทราบเรื่องของหัวใจได้ในเวลาอันควรไม่เนิ่นนาน และเพื่อความมีหลักเกณฑ์ในการอบรม โปรดบังคับใจไว้ภายในกาย ใช้สติจดจ่อ และปัญญาท่องเที่ยวขุดค้นอยู่ในวงของกาย ชื่อว่าได้ดำเนินตามหลักสติปัฏฐานและอริยสัจ ซึ่งเป็นทางเดินของพระอริยเจ้าทุก ๆ ประเภท

“สติปัฏฐาน” มีสี่ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม *กาย* ได้แก่ อวัยวะทุกส่วนของร่างกาย เรียกว่า กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน *เวทนา* ได้แก่ ความสุข ความทุกข์ เฉย ๆ ไม่สุข ไม่ทุกข์ เรียกว่า เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน *จิต* ได้แก่ สิ่งที่สัมปยุตด้วยเจตสิกธรรมที่ปรุงขึ้นจากจิตและย้อมจิตให้เป็นต่าง ๆ เรียกว่า จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน *ธรรม* ได้แก่ อารมณ์ที่เป็นเป้าหมายหรือเครื่องเพ่งพิจารณาของใจ เป็นได้ทั้งวัตถุและนามธรรม เรียกว่า ธรรมานุปัสสาสติปัฏฐาน

การพิจารณาสติปัฏฐานสี่ โปรดทำความเข้าใจไว้ด้วยดีก่อนพิจารณา โดยทำความเข้าใจว่า กาย เวทนา จิต ธรรม เป็นแผนกหนึ่งจากจิตผู้เป็นเจ้าของสติปัฏฐาน ไม่เช่นนั้นจะเกิดความท้อใจและทุกข์ใจในเวลา กาย เวทนา จิต ธรรม แสดงอาการเปลี่ยนแปลงตัวเองไปตามธรรมดา หรือถูกเปลี่ยนแปลงไปด้วยอำนาจการพิจารณา ซึ่งอาจปรากฏในวงปฏิบัติ คือเวลาปกติอาการทั้งสี่นี้ก็แสดงอาการเปลี่ยนแปลงให้เกิดความดีใจ และเสียใจ ขณะพิจารณาก็แสดงอาการเปลี่ยนแปลงให้ผู้ปฏิบัติเกิดความดีใจและเสียใจ บางขณะเกิดความท้อใจ และระอาต่อการจะทนพิจารณาไป

ที่กล่าวทั้งนี้เพื่อท่านนักปฏิบัติทราบ และทำความเข้าใจไว้โดยรอบคอบว่า ไม่ใช่ตัวจิตซึ่งเป็นเจ้าของสติปัฏฐาน ได้ถูกเปลี่ยนแปลงไปด้วย พอจะให้เกิดความเสียใจว่าตน (ใจ) ได้สูญเสียไปด้วย เมื่อทำความเข้าใจด้วยดีแล้ว จะเกิดความมั่นใจในการพิจารณาสติปัฏฐาน ไม่ใช่ว่าสติปัฏฐานสี่คือ กาย เวทนา จิต ธรรม จะถูกเปลี่ยนแปลงหรือหายไปไหน ใจซึ่งเป็นธรรมไม่ตายและเปลี่ยนแปลง จะมีโอกาสพิจารณาเต็มกำลัง

และสามารถจะรู้เรื่องธรรมทั้งสี่นั้นอย่างชัดเจนตามลำดับ โดยไม่มีความสะท้านหวั่นเกรงต่อสุขและทุกข์ ทั้งภายในกายและภายในใจ อันเป็นอาการของสติปัฏฐานแสดงตัว

การพิจารณากายจะเป็นภายนอกหรือภายในก็ได้ตามแต่ถนัดใจ ในโอกาสอันควรจะพิจารณากายไหน คำว่ากายใน คือกายของเราทุกส่วน กายนอก ได้แก่กายของคนและสัตว์อื่น กายในกาย ได้แก่ส่วนหนึ่ง ๆ ของอาการแห่งกายทุกส่วน สิ่งทั้งนี้ปรากฏตัวเป็นของน่าเบื่อหน่ายและสลดสังเวชแก่ผู้ใช้ปัญญาพิจารณารู้เห็นตามเป็นจริง ทั้งข้างนอกข้างใน และภายนอกภายในมีความเป็นเช่นเดียวกัน ต้องชำระขัดสีเป็นประจำ ฉะนั้นทั่วโลกจำต้องปฏิบัติต่อร่างกายและถือเป็นภาระประจำตลอดเวลา สิ่งต่าง ๆ ที่จะนำมาปฏิบัติต่อร่างกายให้พออยู่ได้และพอดูได้นั้น ปรากฏว่าทั่วโลกต้องถือเป็นสินค้าอันใหญ่โต และขายดิบขายดียิ่งกว่าวัตถุอื่นใดในโลก

การพิจารณาให้รู้ฐานที่เกิด ที่อยู่ พร้อมทั้งความเป็น และจำเป็นไปของร่างกายด้วยปัญญาจนเห็นชัด จึงเป็นการตัดบ่อแห่งความกังวล และกองทุกข์ออกจากใจ เพราะภูเขาหินแท่งทึบแม้จะใหญ่และสูงจดเมฆ ก็ไม่เคยทับถมตัวเราให้ได้รับความทุกข์ลำบากต่อขันธ์ มีรูปขันธ์ คือกายเป็นต้น รู้สึกเบียดเบียนและทับถมตัวเราอยู่ตลอดเวลา จนหาโอกาสปลงลงไม่ได้เลย เรื่องความทุกข์ทั้งมวลที่เกี่ยวกับขันธ์จึงมารวมอยู่กับเราผู้รับผิดชอบในขันธ์ ดังนั้นผู้เป็นเจ้าของขันธ์จึงควรมีความรอบรู้ในขันธ์ ทั้งแง่ดีแง่ร้าย จึงจะอยู่ครองขันธ์ไปด้วยความราบรื่น ไม่เสียเปรียบแก่ขันธ์โดยถ่ายเดียว

ตามธรรมดาขันธ์เอาเปรียบเอารัดเราวันยังค่ำ ขยับตัวทุกระยะเป็นเรื่องเพื่อขันธ์เสียทั้งนั้น ถ้าจิตหาทางออกด้วยความฉลาดรอบคอบต่อขันธ์ของตน ทั้ง ๆ ที่มีความรับผิดชอบในขันธ์อยู่ ชื่อว่ามีทางแบ่งรับแบ่งสู้กันบ้าง ไม่ทำการรับเหมาทุกข์ในขันธ์ท่าเดียว แม้ทุกข์ในขันธ์ก็คงไม่ตั้งห้างร้านขายส่งทุกข์ให้เรารับเหมาโดยถ่ายเดียว ผู้พิจารณาขันธ์ให้เห็นทั้งคุณทั้งโทษด้วยปัญญาจึงไม่มีแต่ทางรับเหมาทุกข์จากขันธ์ตลอดไป ยังมีทางลดหย่อนผ่อนความตึงเครียดในทางใจได้บ้าง การพิจารณากายต้องพิจารณาซ้ำ ๆ ซาก ๆ โดยถือเอาความเข้าใจเป็นประมาณ แต่มิได้ถือเอาความขี้เกียจเป็นบรรทัดฐาน จนเห็นชัดจริง ๆ ว่า กายนี้เพียงสักว่า หาเป็นสัตว์ บุคคล เรา เขา ที่ไหนไม่ เรียกว่า กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน

เวทนา จิต ธรรม โปรดทราบว่ามีอยู่ในกายอันเดียวกัน เป็นแต่มีอาการแปลกต่างกันไปบ้าง ท่านจึงให้นามไม่ซ้ำกัน ท่านผู้บำเพ็ญโปรดทำความเข้าใจด้วยดี ไม่เช่นนั้น สติปัฏฐานสี่กับอริยสัจสี่จะกลายเป็นสมุทัย คือบ่อแห่งความสงสัยและกังวลในขณะบำเพ็ญ

เพราะความสับสนไม่รู้เงื่อนต้นเงื่อนปลายของอาการแห่งธรรมเหล่านี้ เวทนามีสาม คือ สุขบ้าง ทุกข์บ้าง เฉย ๆ ไม่สุขไม่ทุกข์บ้าง ทั้งเกิดขึ้นจากกาย และเกิดขึ้นจากใจ จะมีลักษณะสามเช่นเดียวกัน การพิจารณาโปรดแยกเวทนาออก และพิจารณาไปตามลักษณะของเขา แต่อย่าไปคว้าเอากายมาเป็นเวทนา กายให้เป็นกาย เวทนาให้เป็นเวทนา ทำนองเห็นเสือเป็นเสือ และเห็นช้างเป็นช้าง แต่อย่าไปคว้าเอาเสือมาเป็นช้าง จะเป็นการอ้างพยานไม่ตรงความจริง เรื่องจะลุกลามและลงเอยกันไม่ได้ตลอดกาล

คือแยกเวทนาที่แสดงอยู่ในขณะนั้นออกพิจารณา ให้รู้ที่เกิด ที่ตั้งอยู่ และที่ดับไป ฐานที่เกิดของเวทนาทั้งสาม เกิดขึ้นและตั้งอยู่ที่กายและที่ใจ แต่ไม่ใช่กาย ไม่ใช่ใจ คงเป็นเวทนาอยู่เช่นนั้น ทั้งการเกิดและการดับไปของเขา อย่าทำความเข้าใจว่าเป็นอื่น จะเป็นความเห็นผิด สมุทัยจะแสดงตัวออกมาในขณะนั้น จะหาทางแก้ไขและหาทางออกไม่ได้ แทนที่จะพิจารณาให้เป็นปัญญาถอดถอนตัวจากทุกข์ สมุทัย เลยจะกลายเป็นโรงงานผลิตทุกข์และสมุทัยขึ้นมาในขณะนั้นโดยไม่รู้สึกตัว ทางเดินของเวทนาทั้งสามคือ ความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป มีอยู่เพียงเท่านี้ทุกระยะกาล และไม่มีสัตว์ บุคคล เรา เขา แฝงอยู่เลย ถ้านำสัตว์ บุคคล เป็นต้น ไปแฝงเข้าในขณะใด เวทนาทั้งสามจะแสดงสัตว์บุคคลอันเป็นอำนาจก่อตัวสมุทัยขึ้นมาในขณะนั้น และเป็นการเสริมทุกข์ให้มีกำลังขึ้นมาทันที

ผู้ปฏิบัติจึงควรทำความรอบคอบต่อเวทนาด้วยปัญญา คือไม่คว้าเวทนามาเป็นตนในขณะทำการพิจารณา เวทนาทั้งสามจะปรากฏเป็นความจริงตามหลักสติปัฏฐานและอริยสัจขึ้นมาประจักษ์ใจ แม้เวทนาจะแสดงอาการเปลี่ยนแปลงขึ้น ๆ ลง ๆ ประการใดจะเป็นทางเสริมสติปัญญาของผู้บำเพ็ญได้ ทุกขณะที่เวทนาแสดงอาการเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลง ความเป็นสัตว์ บุคคล เรา เขา จะไม่มีโอกาสแทรกเวทนาทั้งสามได้เลย นอกจากจะมีเท่าที่ปรากฏอยู่เพียงสักว่าเวทนาเท่านั้น ความเศร้าใจ ทุกข์ใจ และท้อใจหรือความเห่อเหิมเพลิดเพลินในขณะที่เวทนาทั้งสามแสดงตัว จะไม่มีโอกาสเกิดขึ้นได้ เพราะการทำความเข้าใจกับเวทนาได้โดยถูกต้อง และทุก ๆ เวลาที่ผู้บำเพ็ญทำความเห็นกับเวทนาโดยถูกต้อง ชื่อว่าผู้มีเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ประจำใจ

จิต คำว่าจิตในสติปัฏฐาน มิใช่จิตพิเศษและแปลกต่างไปจากสติปัฏฐานทั้งสาม ท่านจึงให้นามว่า จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน เสมอกับกาย เวทนา ธรรม ถ้าเทียบกับไม้ก็เป็นไม้ทั้งต้น ซึ่งเต็มไปด้วยกิ่งก้าน เปลือก กระพี้ รากแก้ว รากฝอย ซึ่งผิดกับไม้ที่นำมาทำประโยชน์จนปรากฏเป็นบ้าน เป็นเรือนแล้ว ผู้พิจารณาจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน จึงเป็นเหมือนนำไม้ทั้งต้นมาแปรรูปให้เป็นต่าง ๆ ตามความต้องการ การพิจารณาจิต

ประเภทนี้ควรถือเอานิมิต คือความปรุงของจิตเป็นเครื่องพิสูจน์และพิจารณา เพราะการจะรู้ความเศร้าหมอง หรือผ่องใสของจิตได้ ต้องรู้เครื่องปรุงจิตเป็นสำคัญ ไม่เช่นนั้นแม้จิตจะได้รับความเศร้าหมอง และกองทุกข์ตลอดทั้งวันจะไม่มีทางทราบได้ ถ้าไม่ทราบสิ่งปรุงจิตให้เป็นไปต่าง ๆ ก่อน

เราต้องการทราบจิต จำต้องพิจารณาสังขารเครื่องปรุงจิต ซึ่งเหมือนเครื่องปรุงแกงให้มีรสชาติต่าง ๆ จิตที่แสดงความเป็นต่าง ๆ ไม่มีสิ้นสุด และทำให้ผิดจากสภาพเดิมถึงกับเจ้าตัวเกิดความพิศวงงงงัน ไม่ทราบสาเหตุและวิธีแก้ไข จำต้องยอมจำนนไปตามเหตุการณ์ จนลืมสำนึกในทางผิดชอบชั่วดี ก็เพราะเรื่องของสังขารเครื่องปรุงจิตนั่นเอง ฉะนั้นคำว่า จิตในสติปัฏฐานจึงเป็นจิตที่คลุกเคล้ากับอารมณ์ โดยสังขารเป็นผู้ปรุงแต่ง การพิจารณาสังขารจึงเกี่ยวถึงจิต เพราะเป็นสิ่งที่เกี่ยวเนื่องกัน ถ้ารู้เรื่องของสังขารก็เริ่มรู้เรื่องจิต และถ้ารู้เรื่องจิตก็ย่อมรู้เรื่องของสังขารได้อีก นับแต่สังขารขั้นหยาบ ขั้นกลาง และขั้นละเอียด และจิตขั้นหยาบ ขั้นกลาง และขั้นละเอียด คำว่า สังขารหยาบ ละเอียด และจิตหยาบ ละเอียด ทั้งนี้เนื่องจากความเกี่ยวข้องของจิตกับอารมณ์มีทั้งหยาบและละเอียด

ผู้พิจารณาจิตตานุปัสสนาควรทำความเข้าใจไว้แต่ต้นมือว่า จิตกับเครื่องปรุงจิตคือสังขารเป็นคนละประเภท ไม่ใช่อันเดียวกัน ไม่เช่นนั้นจิตกับสังขารจะคละเคล้ากัน ซึ่งจะทำความลำบากแก่การพิจารณา ตามที่อธิบายมาแล้ว โดยกำหนดความเกิดขึ้น และความเกี่ยวข้องของสังขาร สัมผัสกับอารมณ์อะไร พร้อมทั้งความดับไปของสังขารกับอารมณ์ พยายามสังเกต และสอดรู้ความเคลื่อนไหวของสังขาร ซึ่งจะเคลื่อนจากใจออกสู่อารมณ์ที่เป็นอดีตบ้าง อนาคตบ้าง ทั้งหยาบ และละเอียด และโปรดทราบเสมอว่าทุก ๆ ประเภทของสังขาร และอารมณ์ที่เกี่ยวข้องกัน ต้องเกิดและดับพร้อมกัน จะให้เป็นอื่นไปไม่ได้

คำว่าสัตว์ บุคคล เรา เขา เป็นต้น จึงไม่ควรนำเข้าไปแทรกในจิต เพราะจะแปรรูปเป็นสมุทัยขึ้นมาทันที จงพยายามสังเกตให้ทราบว่า มันเป็นเพียงจิตสังขารอยู่เท่านั้น ทุก ๆ ขณะที่ปรุงแต่งขึ้นมา ปัญญาต้องมีทางทราบได้ตามลำดับแห่งการพิจารณา และต้องทราบตามนัยที่ท่านบอกไว้ว่า สักว่าจิตเท่านั้น ไม่ใช่สัตว์ บุคคล เรา เขา อะไรเลย ผู้พิจารณาเห็นตามจิตตานุปัสสนา ใจจะไม่เกิดความเศร้าโศกเสียใจ และเพลิดเพลินไปตามความปรุงแต่ง และสภาพความเป็นอยู่ สุข-ทุกข์ของจิต และชื่อว่าผู้มีจิตตานุปัสสนาประจำตน

ธรรม คำว่า ธรรม คือเป้าหมายที่เพ่งเล็งของใจ ถ้าเป็นธรรมส่วนละเอียดก็หมายถึงใจเสียเอง ธรรมภายนอกมีมากมาย ส่วนภายในถือเอากายทุกส่วน เวทนาทั้งสาม และจิตในจิตตานุปัสสนามาเป็นธรรมในธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน การพิจารณากาย เวทนา จิต เข้าประสานกันครบองค์สติปัฏฐานสี่ ตามความเห็นของธรรมป่าว่าเป็นธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน หากจะเป็นความผิดพลาดเพราะความฉลาดไม่เพียงพอในความเข้าใจและการอธิบาย ก็ขออภัยจากท่านผู้ฟังและท่านผู้อ่านทุกท่านด้วย เพราะคำว่าธรรมป่าเป็นเรื่องจนใจสำหรับผู้แสดงทุก ๆ ครั้งที่แสดงและนำมาลงในหนังสือ ดังนั้นการฟังและการอ่านหนังสือธรรมป่าโปรดเจริญธรรมคือความไม่สีสาไว้บ้าง ทุกวรรคทุกตอนจะไม่มีความหนักใจเกิดขึ้นในขณะฟังและอ่าน

การพิจารณาสติปัฏฐานสี่ ให้เชื่อมกันเข้าในองค์ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน จนกลายเป็นธรรมแท่งเดียว รู้สึกเป็นความแปลกประหลาด และอัศจรรย์เป็นระยะ ซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อน ทั้งนี้เนื่องจากการพิจารณาเบื้องต้น กายก็เทียบกับไม้ทั้งดุ้น เวทนาทั้งดุ้น จิตทั้งดุ้น แม้ธรรมก็ทั้งดุ้น เพราะการพิจารณาก็เป็นลักษณะไม้ทั้งดุ้น สิ่งที่ถูกพิจารณาจึงกลายเป็นเช่นเดียวกันไปหมด แต่เพราะความถูไปไสมาด้วยความเพียร ทุกสิ่งที่อยู่ในวงความเพียรก็ค่อยเปลี่ยนสภาพขึ้นมาเป็นลำดับ

ที่กล่าวในบทธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ค่อนข้างเป็นธรรมละเอียดไปบ้าง ในความรู้สึกจึงอดจะลืมบุญคุณของการพิจารณาในลักษณะไม้ทั้งดุ้นในตอนแรกไม่ได้ เมื่อพิจารณา ‘‘ธรรม’’ ในตอนปลายกับตอนต้นรู้สึกแปลกต่างกันมาก แม้จะเป็นสติปัฏฐานสี่อันเดียวกัน พอมาถึงตอนปลาย จิตปรากฏว่ากาย เวทนา จิต และธรรมทั้งสี่ในองค์สติปัฏฐานได้เชื่อมกันเข้า จนกลายเป็นธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐานไปเสียสิ้น และประสานกันได้อย่างสนิท โดยไม่นิยมว่านั่นเป็นกาย นี่เป็นเวทนา นั่นเป็นจิต นี่เป็นธรรม ในความรู้สึกต่างก็รวมลงเป็นธรรมด้วยกัน

ในบทกาย เวทนา จิต ได้อธิบายวิธีพิจารณาเพื่อความปลดเปลื้องแก้ไขให้ท่านผู้ฟังทราบพอสมควร แต่พอมาถึงบทธรรมเลยกลายเป็นเรื่องของผู้แสดงไปเสียสิ้น แม้เช่นนั้นก็กรุณาถือเอาตามวิธีที่กล่าวมา และนำไปปฏิบัติตามจริตนิสัยของตน ๆ ผลประโยชน์คงจะได้รับเท่ากับที่อธิบายให้ท่านผู้ฟังทราบโดยตรง

สรุปความในสติปัฏฐาน คือ กาย มีกายใน กายนอก และกายในกาย เวทนาในเวทนานอก และเวทนาในเวทนาทั้งหลาย ส่วนเวทนารู้สึกซับซ้อนอยู่บ้าง จึงขอแทรกความเห็นลงบ้างเล็กน้อย คือ *เวทนาใน* หมายถึง จิตเวทนา *เวทนานอก* หมายถึงกาย

เวทนา จิตใน จิตนอก และจิตในจิต *จิตในหมายถึงจิตกับอารมณ์ที่ปรากฏอยู่ด้วยกันโดยเฉพาะ จิตนอกหมายถึงจิตที่กำลังเกี่ยวกับอารมณ์ภายนอก จิตในจิตหมายถึงกระแสของจิตอันหนึ่ง ๆ ในกระแสจิตทั้งหลายที่คิดออกมาจากใจ และธรรมใน ธรรมนอก และธรรมในธรรมทั้งหลาย ธรรมในได้แก่อารมณ์หรือสภาวะที่เป็นส่วนละเอียด ซึ่งเป็นอารมณ์ของจิต หรือเป้าหมายเครื่องเพ่งเล็งของจิตด้วย ได้แก่จิตซึ่งเป็นที่ชุมนุมของธรรมทั้งหลายด้วย ธรรมนอกได้แก่สภาวะที่เป็นส่วนภายนอก ที่ควรเป็นอารมณ์ของใจได้ทุก ๆ ประเภท เรียกว่าธรรมนอกทั้งนั้น ธรรมในธรรมทั้งหลาย หมายถึง สภาวะอันหนึ่ง ๆ ในสภาวะทั้งหลาย ซึ่งเป็นเป้าหมายที่เพ่งเล็งของใจ

อนึ่ง คำว่า กายในกาย เวทนาในเวทนา จิตในจิต ธรรมในธรรม ได้แก่ส่วนย่อยหรือส่วนหนึ่งของส่วนทั้งหลาย เช่นผมเส้นหนึ่งในผมทั้งหลาย ฟันซี่หนึ่งในบรรดาฟันที่มีอยู่ทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่ากายในกาย ผู้พิจารณาส่วนหนึ่งของกายทั่วไป เรียกว่าพิจารณากายในกาย ส่วนเวทนา จิต ธรรม ก็มีนัยเช่นเดียวกัน จึงมิได้อธิบายไว้มาก เกรงเวลาจะไม่พอ ขอไว้ในโอกาสต่อไป

สติปัฏฐานทั้งสี่นี้ตามความรู้สึกของธรรมป่าเข้าใจว่า มีสมบูรณ์อยู่ในกายในใจอย่างสมบูรณ์ แต่มิได้หมายความว่าภายนอกไม่จำเป็น จะทราบได้ชัดต่อเมื่อผู้บำเพ็ญสติปัฏฐานจนสามารถทำการประสานสงเคราะห์กันลงได้ ในธรรมานุปัสสนาล้วน ๆ แล้ว จิตไม่มีความติดใจที่จะไปเสาะแสวงหาสิ่งภายนอกมาสนับสนุนเลย เพียงพิจารณาอยู่เฉพาะในวงกาย วงจิต ก็ควรแก่การแก้ไขตนเองได้ด้วยสติปัฏฐานสี่ ซึ่งมีอยู่ในกายในจิตอย่างสมบูรณ์

แต่การพิจารณาเบื้องต้น ทุก ๆ สิ่งไม่ว่าภายนอกภายใน จะกลายเป็นของจำเป็นไปเสียสิ้น เพราะความติดข้องของจิตพาให้จำเป็น ต่อเมื่อถึงขั้นปล่อยวางเข้ามาเป็นลำดับแล้ว สภาวะนั้น ๆ ก็ค่อยหมดความจำเป็นเข้ามาเช่นเดียวกัน แม้กาย เวทนา จิต ธรรม ซึ่งเป็นธรรมจำเป็นในองค์สติปัฏฐาน จิตจำต้องปล่อยวาง ไม่ควรยึดถือหรือแบกหามเอาไว้ให้เป็นภาระของใจ กลับกลายเป็นสิ่งที่ควรปล่อยวางทั้งสิ้น เมื่อพิจารณาถึงขั้น **ธมฺมา อนตฺตา** เต็มที่แล้ว แล้วค่อยย้อนกลับมาพิจารณาประสานกันในวาระต่อไป เพื่อเป็นวิหารธรรมในทิฏฐธรรมปัจจุบัน ขณะที่จิตก้าวผ่านไปแล้วแต่ยังครองขันธ์อยู่

ท่านผู้บำเพ็ญถ้าหนักในสติปัฏฐานไม่ถอยหลัง นับวันจะรู้เห็นสิ่งต่าง ๆ ที่แปลกประหลาดและอัศจรรย์ขึ้นภายในใจเป็นระยะ ๆ ไป ถึงกาลอันควรจะได้รับ ‘‘ผล’’ ในธรรมขั้นใดที่เคยรับสนอง ‘‘เหตุ’’ ที่ผู้บำเพ็ญบำเพ็ญโดยถูกต้องแล้ว จำต้องปรากฏผล

ขึ้นมาเป็นขั้น ๆ โดยเป็นพระโสดาบ้าง พระสกิทาคาบ้าง พระอนาคาบ้าง และพระอรหันต์บ้าง โดยไม่ต้องสงสัย

ฉะนั้น การพิจารณาสติปัฏฐานสี่ก็ดี อริยสัจสี่ก็ดี โปรดทราบว่าเป็นเส้นทางเพื่อความพ้นทุกข์อันเดียวกัน แม้จะต่างกันอยู่บ้างก็เพียงสักว่าชื่อเท่านั้น แต่ในหลักธรรมชาติแล้วเป็นอันเดียวกัน ผู้บำเพ็ญสติปัฏฐานกับผู้บำเพ็ญในอริยสัจสี่ก็เท่ากับประกอบการงานแขนงเดียวกัน เพราะทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค กับกาย เวทนา จิต ธรรม เป็นสัจธรรมของจริงอันเดียวกัน เช่นเดียวกับผู้ทำงานต่าง ๆ ในโรงงานอันเดียวกัน ผลรายได้ย่อมเป็นของโรงงานทั้งสิ้นฉะนั้น

สรุปผลงานตอนสุดท้ายของผู้บำเพ็ญสติปัฏฐานและอริยสัจมาโดยลำดับ จากขั้นต้น คือ กาย เวทนา จิต ธรรม ทั้งดุ้น ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ทั้งดุ้น ด้วยการปฏิบัติแบบถูไปไสมาทั้งดุ้น ไม่ทราบความหนักเบา ลึกตื้น กว้างแคบในแง่แห่งธรรม และความผิด ถูก ชั่ว ดี ในการปฏิบัติ เพราะไม่เคยทำมา นับแต่ปู่ ย่า ตา ทวด ลงมาถึงพ่อ แม่ และวงศาคณาญาติ ก็ไม่เคยมีใครมาบอกเล่ากล่าวสั่งสอนว่า สติปัฏฐานและอริยธรรมเป็นลักษณะอย่างนั้น ๆ ต้องปฏิบัติอย่างนั้นจะได้รับผลอย่างนั้น ๆ แม้แต่ท่านเหล่านั้นก็ยังไม่มีโอกาสทราบได้ มิหนำยังพาสติปัฏฐานและอริยธรรมอันประเสริฐทั้งนี้ไปทิ้งจมน้ำจมดิน และเผาไฟทิ้งนับจำนวนมากมาย

เพียงเราเป็นเด็กรุ่นลูกหลานเหลนของท่าน จะอวดตัวว่าเก่งกล้าสามารถฉลาดรู้ได้อย่างไร จำต้องยอมโง่อยู่โดยดี แม้สติปัฏฐาน และอริยสัจธรรมจะเคยเป็นธรรมอันประเสริฐมาแต่ดั้งเดิมก็จริง แต่พอตกมาถึงมือเราจำต้องกลายเป็นธรรมทั้งดุ้นไปก่อน เพราะเรากำลังตกอยู่ในภาวะความเป็นคนทั้งดุ้น แม้การปฏิบัติก็ปฏิบัติแบบทั้งดุ้น ต่อเมื่อปฏิบัติบำเพ็ญไปด้วยความพากเพียรไม่ถอยหลัง ความเข้าใจในแง่อรรถธรรม และการปฏิบัติก็ค่อยปรากฏไปวันละเล็กละน้อย และค่อย ๆ กลายเป็นรูปเป็นร่างขึ้นมา ศรัทธาความเชื่อมั่นก็นับวันมีกำลังและฝังลึกลงในหลักธรรมของพระพุทธเจ้า สิ่งที่เคยลี้ลับมาเป็นเวลานานก็ค่อย ๆ เปิดเผยความจริงออกมา

เป็นต้นว่า สติปัฏฐานสี่ และอริยสัจสี่ ซึ่งแต่ก่อนแม้จะมีติดอยู่กับตัวเรา ก็มีอยู่แบบฝังจมมิดโดยเจ้าตัวไม่รู้ นั่งฟังพระท่านเทศน์ก็ฟังไปจนเลยขอบเขต และสุดสายหูสายตา ไม่เคยนึกน้อมเข้ามาสู่ตัวเรา ซึ่งเป็นที่ประชุมแห่งธรรมเลย เมื่อพระเทศน์จบแล้ว สรุปผลที่ได้รับจากการฟังก็เพียงว่า เราไม่มีวาสนาเอื้อมไม่ถึงธรรมที่ท่านแสดง เพราะลึกแสนลึก ละเอียดสุดละเอียด ธรรมที่ท่านแสดงกับเราผู้ฟังอยู่ห่างไกลกันคนละ

มุมโลก แต่หาได้นึกไม่ว่ามันโลกสติปัฏฐาน และอริยสัจสี่อันเดียวกันทั้งท่านผู้แสดงกับเราผู้นั่งฟัง และแสดงเรื่องของเราทั้งนั้น หาได้ผิดเพี้ยนจากเรื่องของเราไปแม้แต่น้อยไม่ นี่เรื่องความคิดผิดมีทางมีได้อย่างนี้ไม่ว่าท่านว่าเรา

แต่เมื่อความจริงมีสติปัฏฐานเป็นต้น ได้เริ่มเผยตัวออกมาสู่วงความเพียรแล้ว ธรรมเหล่านี้ก็กลายเป็นแผนที่ทางเดินของจิตไปเป็นลำดับ มองดูกาย เวทนา จิต ธรรม แต่ละประเภทคล้ายกับเป็นแผ่นกระดาษที่เต็มไปด้วยตัวอักษร ชี้บอกทางเดินเพื่อความพ้นทุกข์ทั้งนั้น สติปัฏฐานนอก สติปัฏฐานใน และอริยสัจนอก อริยสัจใน ก็กลับกลายมาเป็นตัวอักษรชี้บอกทางเดินแก่จิตอยู่รอบด้าน

ประหนึ่งว่าท่านจงรีบเดินไปตามเข็มที่ชี้บอกให้จะพ้นภัยโดยเร็ว เวลานี้พวกข้าศึกกำลังตามหาท่านวิ่งวุ่นไปมาอยู่ตามแถวนี้ และซุ่มซ่อนเรียงรายกันอยู่ทุกหนทุกแห่ง ท่านไม่ควรนอนใจในสถานที่ใด ๆ ว่าจะเป็นที่ปลอดภัย นอกจากท่านจะรีบเดินผ่านดงหนาป่าทึบเหล่านี้ไปเสียเท่านั้นท่านจะปลอดภัย ความพากเพียรก็ยิ่งมีความเข้มแข็งพร้อมด้วยสติปัญญา ซึ่งได้สั่งสมมา เพราะอาศัยสติปัฏฐานและอริยสัจเป็นหินลับและทางเดิน คำว่า กาย เวทนา จิต ธรรม ที่ได้เคยพิจารณามาแบบลุ่ม ๆ ดอน ๆ ก็ปรากฏว่าเป็นธรรมเสมอภาคกัน และสามารถพิจารณาประสานและสงเคราะห์กันลงในธรรมานุปัสสนาทั้งสิ้น

เมื่อจิตพิจารณาธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐานเป็นอารมณ์ จนมีความชำนาญและแน่ใจเต็มที่แล้ว ธรรมานุปัสสนาก็เชื่อมโยงเข้ามาหาเรื่องของจิตโดยเฉพาะ ตอนนี้จะว่าธรรมกลายเป็นจิตหรือจิตกลายเป็นธรรมก็พอเรียกได้ พอจิตได้ก้าวเข้าสู่ธรรมานุปัสสนาล้วน ๆ แล้ว สภาวธรรมภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส ธรรมารมณ์ กับ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อันเป็นส่วนภายในทั้งสองภาค ซึ่งเป็นเหมือนภูเขาหินอันแท่งทึบปกปิดใจจนหาทางออกมิได้ ก็ได้จางหายไปจากมโนภาพ และรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ซึ่งเป็นเหมือนเมฆหมอกปกปิดใจ ก็ได้ถูกพายุ คือ สติ ปัญญา ศรัทธา ความเพียร พัดผันให้แตกจากความเป็นกลุ่มเป็นก้อน คือ ตัวสมมุตินิยมไปทีละเล็กละน้อย จนจางหายไปแทบจะไม่มีอะไรเหลือ

จะยังเหลืออยู่บ้างก็เพียงเป็นไอระเหยออกมาจากใจ ที่เรียกว่าธรรม ซึ่งยังไม่ถูกทำลาย แต่ไม่สามารถจะแสดงออกมาอย่างออกหน้าออกตา เพราะถูกสติปัญญาอันมีกำลังครอบเอาไว้ และตามขุดค้นเพื่อทำลายอยู่ตลอดเวลา สุดท้ายคำว่า ธรรม หรือจิต อวิชชา ก็ได้ถูกสติปัญญาทำลายลงได้โดยสิ้นเชิง ด้วย **ธมฺมา อนตฺตา** และด้วยธรรมบท

ว่า ธรรมทั้งปวงไม่ควรถือมั่น คำว่าสัตว์ บุคคล ตัว ตน เรา เขา เมื่อไม่มีจุดสมมุติเป็นที่อาศัยก็จำต้องหลุดลอยไปเอง

ขณะที่สติปัญญาได้ทำหน้าที่ต่อสติปัฏฐานที่สิ้นสุดลงแล้ว ธรรมชาติที่แปลกประหลาด และอัศจรรย์ได้ปรากฏขึ้นอย่างเต็มที่ในขณะนั้น ปัญหาทั้งมวลก็สิ้นสุดลง ไม่มีทางสืบต่อ เพราะเหตุกับผลได้ลงเอยกันอย่างสนิทและตายตัวแล้ว ระหว่างขันธ์กับจิต แม้จะครองกันอยู่ก็ไม่มีทางทะเลาะกันเหมือนที่เคยเป็นมา ต่างก็เป็นอยู่โดยอิสระตามความเป็นจริงของตน คำว่า **ยถาภูตๆ ญาณทสฺสนๆ** ในความเข้าใจของธรรมป่าว่า อยู่ด้วยความไม่ระแวงกันระหว่างขันธ์กับจิต โลกกับธรรม ภายนอกกับภายใน ใจกับสิ่งทั้งปวงทั่วดินแดน ไม่เป็นข้าศึกต่อกันดังที่เคยเป็นมา และสามารถน้อมนำสิ่งต่าง ๆ มาทำประโยชน์ได้เท่าที่ควร

ท่านนักบวชและนักปฏิบัติธรรมโปรดฟังให้ถึงใจ หยั่งความเพียรให้ถึงใจ ธรรมทั้งนี้จะปรากฏเป็นสมบัติอันล้ำค่าของท่านผู้สนใจ โดยไม่มีอะไรจะสามารถมาแยกทางกันได้ ความเพียรเพื่อชัยชนะอันมีเกียรติดังพระองค์ท่าน และเป็นชัยชนะซึ่งไม่มีอะไรเสมอในโลก คือความเพียรเพื่อชนะตนตามพระบาลีว่า **อตฺตา หเว ชิตๆ เสยฺโย** ความชนะตนเองนั่นแลประเสริฐสุด

การแสดงธรรมก็เห็นสมควรแก่เวลา ดังนั้น ในอวสานแห่งธรรมนี้ ขออำนาจแห่งพระรัตนตรัยจงตามคุ้มครอง จงรักษาให้ทุกท่านมีความสุขกายสบายใจ และเจริญงอกงามด้วยศีล สมาธิ ปัญญา สามารถผ่านอุปสรรคถึงแดนแห่งความเกษมสำราญกล่าวคือพระนิพพานโดยทั่วหน้ากันเทอญฯ

<<สารบัญ

เทศน์อบรมพระ ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๒ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๐๕

การอยู่กับครูอาจารย์

ท่านนักปฏิบัติผู้หวังความเจริญรุ่งเรืองแก่ตนและวงพระศาสนาทั้งหลาย โปรดทำความเข้าใจในตัวเองแต่บัดนี้เป็นต้นไป คือพยายามตั้งหลักให้ถูกต้องและมั่นคงแต่ต้นมือ นับแต่วันแรกที่เราก้าวเข้ามาศึกษาและปฏิบัติกับครูอาจารย์ เพราะผู้ที่จะได้กำลังทางใจจะต้องได้ในเวลามาอาศัยอยู่กับท่าน และออกแสวงหาที่วิเวกตามบริเวณใกล้เคียงท่านตามโอกาสอำนวย แล้วกลับเข้ามาหาครูอาจารย์เพื่อการศึกษาและแก้ไขข้อข้องใจพอได้อุบายแล้วก็ปลีกตัวออกหาที่สงัดวิเวก ถ้าเกิดข้อข้องใจในธรรมขึ้นมาก็รีบเข้าไปศึกษากับท่านอีก มีการเข้าออกอยู่ทำนองนี้ ย่อมได้อุบายขึ้นโดยลำดับ แต่การจากครูอาจารย์ไปทั้ง ๆ ที่ใจยังไม่มีความแน่นอนทั้งทางด้านสมาธิ และด้านปัญญา ย่อมไม่สมควร ทั้งไม่อาจจะนำตนให้ถึงความปลอดภัยได้

อนึ่ง การมารับคำอบรมสั่งสอนและศึกษาจากท่าน พึงเป็นผู้มีสติปัญญา คอยสำเหนียกศึกษาเสมอ ทั้งทางตาก็ควรสอดส่อง มองดูอากัปกิริยาความเคลื่อนไหวของท่าน และหมู่คณะด้วยความสนใจจริง ๆ ทางหูก็ต้องพยายามศึกษาเพื่อความเข้าใจจากท่านและหมู่คณะ ซึ่งพอจะเป็นคติแก่ใจได้ มีความพยายามฝักใฝ่อยู่เช่นนี้ชื่อว่าผู้มาศึกษาด้วยดี จะได้สติปัญญาเป็นสมบัติประดับใจต่อไป แม้อาจารย์หรือหมู่คณะที่ตนถือว่าเป็นที่เคารพได้จากไป หรือตนได้จากท่านไปแล้ว คุณธรรมที่ได้รับจากท่านมาจนเพียงพอภายในใจนี้แล จะเป็นอาจารย์แทนท่านแนบสนิทอยู่กับใจ

ขณะที่เรากำลังศึกษาอยู่กับท่าน กิจการงานก็ไม่ค่อยมีมากพอจะให้เกิดความกังวล นอกจากจะพยายามอบรมตนถ่ายเดียวเท่านั้น โดยมากที่เกิดความรู้สึกเป็นลุ่ม ๆ ดอน ๆ และมีข้อปฏิบัติไม่ค่อยสม่ำเสมอเหมือนครูอาจารย์ ตามปฏิปทาของท่านที่พาดำเนินมา เนื่องจากเวลามาพักอยู่กับท่านไม่มีความสนใจอย่างจริงจัง เบื้องต้นก็รู้สึกว่าตั้งใจมาศึกษา ครั้นต่อ ๆ มาเพราะอำนาจกิเลสที่เคยเป็นเจ้าครองใจ คือความเกียจคร้านได้สำแดงเดชขึ้น ความตั้งใจนั้นก็ค่อยเอนเอียงและล้มเหลวไปโดยไม่รู้สึกตัว แล้วก็ค่อย ๆ เปลี่ยนความรู้สึกขึ้นมาใหม่ทีละเล็กทีละน้อยจนกลายเป็นความเห็นไปว่า มาอยู่กับท่านพอได้ชื่อได้นาม แล้วก็เอาชื่อของอาจารย์ไปเป็นโล่บังหน้าเพื่อความสะดวก

ส่วนตัว เช่นนี้ไม่มีประโยชน์อะไร นอกจากจะทำหมู่เพื่อนและครูอาจารย์ให้เสียหายไปด้วยเท่านั้น

ฉะนั้นขอให้เราทั้งหลายได้โปรดทำความรู้สึกกับเรื่องเช่นนี้ไว้เสมอ เพราะการมุ่งศึกษา และปฏิบัติจริง ๆ ท่านพูดอะไรหรือเราเห็นกิริยามารยาทส่วนใดที่ท่านแสดงออกมา ต้องน้อมเข้าถึงใจยึดไว้เป็นหลักฐานทันที ไม่ยอมให้ผ่านไปเปล่า และเราไม่ต้องไปสนใจในคำพูดเสียงหนักเบา ซึ่งเป็นเพียงกระแสเสียงเท่านั้น ควรสังเกตเหตุผลจากคำพูดเป็นของสำคัญ คำพูดที่ท่านพูดออกมาทุกๆ คำนั้น มีเหตุผลพอที่ผู้มาศึกษาจะได้รับประโยชน์อย่างไรหรือไม่ ถ้ามีเหตุผลแล้วแสดงว่าคำพูดนั้นเต็มไปด้วยธรรม ควรยึดมาเป็นคติทันที ความดังของเสียงไม่เป็นของสำคัญอะไร เพราะฟ้าร้องบนอากาศยังมีเสียงดังมากยิ่งกว่าเสียงครูอาจารย์เป็นไหน ๆ แต่สิ่งที่เราได้รับคือฝนที่ตกลงมา นำความเย็นให้แก่มนุษย์ สัตว์ ตลอดจนต้นไม้ใบหญ้าทั่วดินแดน

เรื่องของครูอาจารย์ท่านต้องมีความฉลาดในอุบายต่าง ๆ ที่จะนำมาสั่งสอนบรรดาลูกศิษย์แต่ละรายโดยไม่ให้ซ้ำกัน เพราะนิสัยของผู้มาศึกษามีจำนวนมากและต่าง ๆ กัน ถ้าท่านจะวางกิริยามารยาทและคำพูดจาเป็นแบบเดียวแล้วไซร้ ผู้มาศึกษาด้วยความตั้งใจเพื่อรับประโยชน์จากท่านอย่างจริงจังแล้ว ย่อมจะไม่ได้ความฉลาดเท่าที่ควร ถ้าหากครูอาจารย์ไม่มีความฉลาด สามารถจะแนะนำบรรดาศิษย์ทั้งหลายให้ตรงกับจริตนิสัยของศิษย์นั้น ๆ ก็เปรียบเหมือนนายแพทย์ผู้ไม่ฉลาด ย่อมไม่สามารถจะยังโรคที่มีอาการต่าง ๆ ให้หายได้ด้วยยา เพียงแต่ทราบว่าโรคเท่านั้น แต่ไม่ทราบว่าเป็นโรคประเภทใด

เพราะโรคที่เกิดกับสัตว์และบุคคลมีจำนวนมากมาย จนไม่สามารถที่จะนับอ่านได้ ยาจึงต้องมีหลายขนาน สำหรับนายแพทย์ผู้ฉลาดที่จะนำไปรักษาโรคนั้น ๆ แต่ถ้าไม่ว่าใครเป็นโรคอะไรมาหาแพทย์ แพทย์ก็นำยาขนานเดียวเท่านั้นมารักษา แล้วยาจะทันและถูกกับโรคได้อย่างไร ถ้าเป็นโรคที่ควรรับยานั้นอยู่บ้าง ยาก็จะเป็นประโยชน์ แต่ถ้าเป็นโรคอื่นที่ไม่เกี่ยวกับยาขนานนั้นแล้ว ยานั้นก็ไม่ผิดอะไรกับน้ำหรือวัตถุธรรมดา ถ้าเป็นนายแพทย์ผู้ฉลาด เมื่อคนไข้เข้าไปหาต้องถามว่าท่านมีอาการอย่างไร ตลอดจนความเป็นมาของโรคว่าเป็นอย่างไร ต้องถามและตรวจให้ละเอียดถี่ถ้วน เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ย่อมไม่ต้องถามชื่อโรคจากคนไข้ เพราะเรื่องชื่อนามของโรคไม่เป็นของสำคัญเท่ากับอาการของโรค ว่าเป็นอย่างไร ไม่สบายตรงไหน แพทย์ย่อมทราบได้และให้การรักษาที่ถูกต้องจนหายได้

นี่เป็นลักษณะของแพทย์ผู้ฉลาด ต้องถามอาการโรคและตรวจให้แน่นอนแล้วก็นำยามารักษาให้ถูกต้องกับโรคนั้น ๆ เมื่อโรคถูกกับยา อาการก็จะทุเลาลงหรือหายไปได้ เพราะฉะนั้นผู้จะทำการรักษาคนไข้ต้องเรียนและมีความรู้ชำนาญทางการแพทย์มาก่อน ดีกว่าการตั้งตัวเป็นหมอก่อนเรียนวิชาแพทย์ คนไข้ที่มารับการรักษาจะไม่ผิดหวัง ทั้งจะเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติบ้านเมือง ถ้าเป็นหมอเถื่อนจะไม่สามารถรักษาคนไข้ให้หายได้ ถึงจะตั้งตัวเป็นหมอก็ไม่ผิดแปลกจากคนธรรมดา และจะเป็นอันตรายต่อคนไข้จำนวนมากด้วย

เรื่องของครูอาจารย์ก็ควรจะมีลักษณะเช่นเดียวกับนายแพทย์ผู้ฉลาด ถ้าไม่มีความสามารถปฏิบัติต่อบรรดาผู้มาศึกษา แม้ใครมาหาก็วางมารยาทอันเดียว คำพูดชนิดเดียวกันหมด ตลอดจนธรรมะที่จะนำมาสั่งสอนแก่ผู้ศึกษาก็ยกขึ้นบทเดียว บาทเดียว คาถาเดียว วันไหนก็ยกขึ้นบทนั้น บาทนั้น คาถานั้น แปลว่าอย่างนั้น ใครจะมาศึกษาปรารภเรื่องอะไรก็ไม่สนใจ ใครจะมีความรู้สูงต่ำขนาดไหน ใครจะอยู่ในขั้นสมาธิหรือปัญญาอย่างหยาบ อย่างกลาง และอย่างละเอียด ตามขั้นของสมาธิ และขั้นของปัญญาก็ตาม อาจารย์ไม่เคยสนใจ สอนแต่บทเดียว บาทเดียว คาถาเดียวเท่านั้น ถ้าเป็นเช่นนี้จะไม่อาจนำบรรดาศิษย์ให้ได้ประโยชน์ สมเจตนาที่ได้อุตส่าห์พยายามมาพึ่งพิงอาศัยกับอาจารย์องค์นั้น ๆ

แต่ถ้าอาจารย์เป็นผู้ฉลาดแล้ว ต้องทราบทั้งภูมิความรู้ ทั้งอัธยาศัยของบรรดาผู้มาศึกษา ว่ามีความรู้และนิสัยหนักเบาในแง่ไหน ตลอดถึงธรรมะจะต้องมีการศึกษาปรารภและสนทนาซึ่งกันและกัน แม้จะไม่ทราบด้วยญาณก็ต้องทราบด้วยวิธีสนทนา ว่ามีความรู้สูงต่ำแค่ไหนในทางด้านจิตใจ และต้องปฏิบัติให้ถูกจริตนิสัยของผู้มาศึกษานั้น ๆ ว่าผู้นี้ต้องปฏิบัติด้วยอย่างนี้ ผู้นั้นต้องใช้กิริยาต้อนรับอย่างนั้น ตามความรู้ความฉลาดของผู้มาศึกษาซึ่งไม่เหมือนกัน ถ้าเป็นเรื่องของอาจารย์ผู้ฉลาดเข้าใจในอรรถธรรม รู้ความตื้นลึกแห่งธรรมมาแล้ว ควรจะเป็นอย่างนั้นเป็นส่วนมาก แต่ถ้าผู้มาศึกษาไม่ได้พินิจพิจารณา พอเห็นกิริยาคำพูดจาของท่าน สูงบ้างต่ำบ้าง ค่อยบ้าง แรงบ้าง เลยมายึดเอาเสียงนี้เป็นตัวกิเลสตัณหา และถือว่าเป็นข้าศึกต่อตนเอง มิหนำยังเห็นว่าครูอาจารย์เป็นเสือร้ายตัวหนึ่ง ซึ่งจะฉีกกัดเราไปเสีย แล้วก็ปลีกหนีไปด้วยความเขลาของตน

ที่ถูกควรคิดดูให้ละเอียดถี่ถ้วนก่อน แม้แต่นายแพทย์ฉีดยาเข็มแทงเรายังรู้สึกเจ็บปวดแสบร้อน ตามฤทธิ์ของยาและเข็มซึ่งมีพิษต่าง ๆ กัน โดยบางรายอาจต้องถึงผ่าตัด โรคบางรายเพียงรับประทานยาก็หาย โรคบางรายอาจต้องทั้งฉีดยา และผ่าตัดเอา

เนื้อร้ายออก ตามวิธีการของนายแพทย์ที่เห็นสมควร เพื่อยังโรคให้หาย โรคที่ควรรับประทานยาก็มี ที่ต้องฉีดยาก็มี ที่ต้องผ่าตัดก็มี มากน้อยก็ต้องทำไปตามความหนักเบาของโรค โรคเป็นที่อยู่ตรงไหนควรทำอย่างไร นายแพทย์ต้องทราบโดยตลอด ไม่เช่นนั้นจะรักษาคนไข้ไปไม่ได้

เราไปสังเกตดูตามโรงพยาบาลและสถานคลินิกต่าง ๆ ก็พอจะทราบได้ว่าวิธีการของแพทย์นั้นไม่เหมือนกัน คือปฏิบัติต่อคนไข้รายหนึ่งเป็นอย่างหนึ่ง อีกรายหนึ่งเป็นอย่างหนึ่ง ตลอดมารยาทอัธยาศัยอันดีงามซึ่งเป็นโอสถขนานหนึ่ง ที่หมอไม่ควรมองข้ามไปเสียโดยเห็นว่าไม่สำคัญ เพราะคนไข้มีหลายประเภท และมีนิสัยต่าง ๆ กัน แต่ให้ชื่อว่าคนไข้อย่างเดียวกัน นายแพทย์ผู้สามารถจะรักษาโรคให้หายนั้น ต้องเป็นผู้ฉลาดทันกับโรค และนิสัยของคนไข้ที่มารับการรักษาเป็นราย ๆ ไป

ธรรมนั้นก็ต้องมีหนักบ้าง เบาบ้าง ค่อยบ้าง แรงบ้าง สูงบ้าง ต่ำบ้าง ตามจริตนิสัยความโง่ ความฉลาดของผู้มาศึกษาจะรับเอา แต่จะเป็นธรรมประเภทใด พึงทราบว่าเป็นยาแก้โรคหัวใจ คือแก้โรคกิเลสอาสวะให้เบาบางและหายสนิท จนเป็นจิตที่บริสุทธิ์พุทธะขึ้นมาทั้งดวง

หน้าที่ของครูอาจารย์ที่จะแนะนำศิษย์ที่มาศึกษากับท่าน ถ้าเป็นอาจารย์ผู้สามารถ จะนำพระศาสนาและบรรดาศิษย์ให้เจริญรุ่งเรืองได้แล้วไซร้ ต้องเป็นไปตามแนวทางอันเดียวกันกับวิธีการของนายแพทย์ผู้รักษาคนไข้ ธรรม ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ทั้งนี้ล้วนแต่เกิดจากอุบายคือ ความฉลาดของพระพุทธองค์ ซึ่งเป็นหมอเอกรักษาโรคภายในของบรรดาสัตว์ให้หายได้ กลายเป็นพลเมืองดีเป็นจำนวนมาก ผู้ใดนำเอาธรรมของพระองค์ไปปฏิบัติ ด้วยความเชื่อความเลื่อมใสตามกำลังและฐานะของตน แม้จะอยู่ในฆราวาสก็พอเป็นพอไป มีสมบัติพอใช้ไม่ขาดแคลน

พระพุทธเจ้าไม่ทรงสอนให้เกียจคร้าน ทั้งนักบวชและฆราวาสที่จะทำให้ผู้ถือพระพุทธศาสนาอดอยากขาดแคลน ในเครื่องอุปโภคบริโภค ดำเนินการครองชีพไม่ทันเขา เช่น ผู้แสวงหารายได้ไม่เพียงพอแก่การครองชีพ หรือนักบวชทำตนให้ขาดความเลื่อมใสของปวงชน ไม่ใช่เป็นเพราะพระพุทธศาสนาสอนให้เป็นเช่นนั้น แต่เป็นเพราะนิสัยของผู้ปฏิบัติที่ชอบทำตัวให้เป็นเช่นนั้นต่างหาก ถ้าผู้สนใจในพระโอวาทแล้วอย่างน้อยต้องมีความร่มเย็นในตนและครอบครัว อยู่ที่ไหน ไปที่ใดย่อมเป็นประโยชน์แก่ตนและส่วนรวม ไม่เป็นที่รังเกียจแก่หมู่เพื่อนและสังคมทั่วไป ทั้งเป็นที่เชื่อถือของประชาชน ไม่มีใครระแวงสงสัย เพราะมีธรรมในใจ เช่นเดียวกับผู้มีเครื่องดื่ม เครื่องรับ

ประทานไว้คอยต้อนรับแก่คนหิวกระหายที่เข้ามาอาศัยฉะนั้น เพราะฉะนั้น ธรรม ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์จึงเป็นเช่นเดียวกับตัวยาที่นายแพทย์นำมารักษาคนไข้ชนิดต่าง ๆ กัน

โรคหัวใจคือโรคกิเลสของคนและสัตว์มีมากมาย เทียบกับคำว่าคนไข้คำเดียว เมื่อแยกประเภทของโรคจากคำว่าคนไข้แล้วก็มีไม่รู้กี่ร้อยกี่พันโรค คำว่า โรคใจ หมายถึงโรคกิเลสเครื่องบีบบังคับใจ ก็แยกประเภทต่าง ๆ ได้เช่นเดียวกัน ธรรมของพระพุทธเจ้าจะมีเพียงบทเดียวบาทเดียวอย่างไร ก็ไม่ทันกับโรคกิเลสอาสวะที่เป็นไปอยู่อย่างแน่นหนาภายในใจของสัตว์ ที่เรียกว่า โรคมืดภายในใจ ซึ่งควรให้นามว่าโรคมืดแปดทิศแปดด้านทั้งท่านและเรา ได้แก่โรคกิเลสตัณหา เพราะเวลาโรคประเภทนี้ได้เข้าสิงหัวใจแล้ว มันมืดไปหมด สามารถฆ่าได้ทั้งคนและสัตว์ไม่เลือกหน้าว่าเป็นใคร แม้มารดาบิดาผู้บังเกิดเกล้าเลี้ยงมาแต่กำเนิดก็สามารถฆ่าได้ และฆ่าวันละหลาย ๆ ศพ เพราะฤทธิ์ของโรค แล้วแต่ความดันของโรคกิเลสมันสูงมากน้อยเพียงใด

เมื่อความดันของโรคมันสูงขึ้นมากก็ทำความชั่วได้มาก จะทำได้วันยังค่ำคืนยังรุ่งไม่มีความอิดหนาระอาใจต่อการทำความชั่ว เพราะความดันของโรคมันสูงสุดขีด ปรอทไม่สามารถจะวัดได้ จนนายแพทย์ทุกคนต้องยอมจำนนต่อโรคประเภทนี้ ทั้งนี้อธิบายเทียบเคียงให้บรรดาท่านผู้ฟังทั้งหลายได้ทราบถึงเรื่องมาอยู่กับครูอาจารย์ อย่าไปสำคัญในคำพูดกิริยามารยาทสูงต่ำ ให้ยึดในหลักเหตุผลเป็นของสำคัญ ผู้มุ่งต่อหลักเหตุผลจะได้ธรรมอันล้ำค่าไปครองหัวใจ แม้จะจากครูอาจารย์ไปแล้วก็พอจะพยุงตัวได้ กลายเป็นผู้เจริญที่จะสืบพระศาสนา จะเป็นผู้ใหญ่ และเป็นผู้สามารถสั่งสอนหมู่เพื่อนและประชาชนทั่วไป เพราะความฉลาดรอบคอบ และยึดหลักไว้ได้เมื่อคราวอาศัยอยู่กับท่าน

เรามาศึกษากับท่านยังไม่ได้อะไรเป็นคติภายในใจ เวลาจากท่านไปไม่มีหลักยึดย่อมลำบาก ลำพังความจดจำที่ได้จากท่านเท่านั้น ยังไม่พอที่จะนำไปรักษาคุ้มครองตัว ข้อสำคัญขอให้ใจได้รับความสงบพอเป็นหลักฐานทางภายใน เริ่มแต่สมาธิขึ้นไปถึงปัญญาขั้นกลางเป็นอย่างน้อย แม้จะไม่ถึงปัญญาขั้นสุดยอด ถ้าเป็นผู้หนักแน่นต่อธรรมอยู่แล้วก็พอจะพยุงตัวให้ผ่านพ้นอุปสรรคไปได้โดยลำดับ แต่ถ้าไม่มีอะไรติดใจเลย ลำพังการมาศึกษาจากท่านเท่านั้น ยังไม่เพียงพอแก่ความต้องการของเรา และยังไม่สามารถจะรักษาตัวเราให้พ้นภัยได้ อาจจะเกิดความเสื่อมเสียในวันใดวันหนึ่ง ซึ่งมีเหตุอันรุนแรงมากระทบเข้า และอาจกลายเป็นคนเสียหายในขณะนั้นก็ได้

เพราะการจดจำมาจากท่านเป็นสิ่งที่หลงลืมได้ง่าย ๆ ไม่เหมือนสิ่งที่ติดแนบสนิทอยู่กับใจจริง ๆ เช่นมีดพร้าที่วางไว้นอกกายของเราเป็นอย่างหนึ่ง ที่เหน็บพกไว้เป็นอย่างหนึ่ง และที่ถือไว้กับมือเราเป็นอีกอย่างหนึ่ง เวลาจะนำออกมาใช้ให้ทันท่วงที มีดที่วางไว้นอกกายย่อมนำมาใช้ช้ามาก ที่เหน็บพกก็เร็วขึ้นบ้าง ส่วนมีดที่เราถือไว้ในมือย่อมใช้ได้ทันกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ธรรมที่เราเรียนมาอย่างหนึ่ง ธรรมที่ได้จากการศึกษาอบรมกับอาจารย์อย่างหนึ่ง และธรรมที่เกิดขึ้นภายในใจของเรา ซึ่งเนื่องจากอบรมกับครูอาจารย์นี้เป็นอีกอย่างหนึ่ง ไม่เหมือนกัน

ธรรมที่ได้จากการศึกษาเล่าเรียนมา โดยที่ไม่ได้อบรมทางด้านจิตใจเลย เช่นเดียวกับมีดที่วางไว้นอกกาย ธรรมที่จำมาได้จากการอบรมสั่งสอนของครูอาจารย์ว่าท่านสอนอย่างไร เช่นเดียวกับมีดที่เหน็บไว้ในพก ส่วนธรรมที่เกิดจากการประพฤติปฏิบัติซึ่งเนื่องมาจากอุบายที่ได้จากอาจารย์เป็นผลประจักษ์ขึ้นกับใจ เช่นเดียวกับมีดที่ถือไว้ในมือ และธรรมส่วนนี้แลจะเป็นเครื่องรักษาความปลอดภัยให้แก่เรา ได้มากกว่าธรรมทั้งสองประเภทนั้น

เพราะฉะนั้น จงพยายามขุดค้นธรรมประเภทนี้ให้เกิดขึ้นภายในใจ เพราะธรรมที่ได้จากครูอาจารย์ เช่นเดียวกับการหยิบยืมสิ่งของของใคร ๆ มาใช้นั่นเอง พอถึงเวลาแล้วต้องส่งคืนเจ้าของเดิม ส่วนสิ่งของที่เราประดิษฐ์ขึ้น เสาะแสวงหามาได้เองเช่นเงินทองเป็นต้น เราใช้ได้สะดวกทั้งไม่เป็นกังวลในการทดแทนเขา ธรรมที่ได้รับจากท่านเป็นเหตุให้หลง ๆ ลืม ๆ บางทีรักษาตัวไม่คุ้ม เพราะไม่ทันกับเหตุการณ์ซึ่งอาจมาเผชิญหน้าเวลาใดก็ได้ แต่ถ้าเป็นธรรมที่เกิดกับใจของเราแล้ว ก็นำมาใช้ได้ทันท่วงที นี่คือใจที่มีรากฐาน

ผู้ที่มีหลักใจกับผู้ไม่มีหลักใจนั้นต่างกัน จะไปไหนมาไหนความวอกแวกคลอนแคลน หรือความหวั่นไหวต่ออารมณ์ก็ต่างกัน สุขทุกข์ที่จะพึงได้รับก็ต่างกัน ผู้ไม่มีธรรมภายในใจเลย เพียงแต่ได้รับการศึกษาอบรมจากอาจารย์เท่านั้น เวลาไปประสบอารมณ์ระหว่างรูป รส กลิ่น เสียง เครื่องสัมผัส กับตา ลิ้น จมูก หู กาย ใจ ประสานกันเข้าเท่านั้น ทำให้เกิดธรรมารมณ์ภายในใจ จนหาที่ปลงลงไม่ได้ ผลคือความรุ่มร้อนก็แสดงเปลวขึ้นมาที่หัวใจทันที แต่ผู้มีธรรมภายในใจแล้ว สามารถจะกระดิกพลิกแพลงโดยอุบายต่าง ๆ ในทางปัญญา ให้หลุดพ้นจากสิ่งแวดล้อมเหล่านั้น แล้วเอาตัวรอดไปได้โดยปลอดภัย

เพราะฉะนั้นการศึกษาจากครูอาจารย์เพื่ออบรมใจของตน ให้เป็นไปตามแนวทางที่ท่านสอนไว้ จนปรากฏผลขึ้นภายในใจเป็นขั้น ๆ นับแต่ขั้นความสงบเบื้องต้นจนถึงขั้นความสงบตามต้องการ จึงเป็นสิ่งสำคัญมาก แม้ปัญญาก็โปรดทราบว่ามีความสำคัญเสมอกัน จงพยายามฝึกค้นในโอกาสอันควรให้เป็นคู่เคียงกันไป จนมีความสงบและเฉลียวฉลาดทั้งทางด้านสมาธิ และด้านปัญญาแล้ว จะไปที่ไหนก็พอรักษาตัวได้ การระแวดระวังภัยภายนอกก็นับวันน้อยลง ผู้มีธรรมเป็นหลักภายในใจ กับผู้ไม่ได้รับการอบรมจิตใจมีความสะดวกต่างกัน แม้จะเดินทางไปในสายเดียวกันและกระทบเหตุการณ์อันเป็นเรื่องเดียวกัน จะได้รับความชอกช้ำต่างกันมากแม้เป็นเรื่องอารมณ์ชนิดเดียวกัน

เรื่องที่กล่าวนี้ขึ้นอยู่กับความฉลาดรอบคอบของผู้อบรมมาต่างกัน ในแง่ความหนักเบาแห่งธรรม และความรู้สึกเป็นราย ๆ ไป สภาวธรรมทั่ว ๆ ไป เมื่อใจยังไม่ฉลาดพอย่อมกลายเป็นข้าศึกต่อเราได้ แต่เมื่อใจฉลาดจนพอตัวแล้วจะไปที่ไหน ๆ สิ่งทั้งหลายย่อมกลายเป็นคุณ มิได้เป็นโทษ หรือข้าศึกเหมือนที่เคยเป็นมา ทั้งนี้เนื่องจากใจกลายเป็นคุณต่อตนเอง และอำนาจของสติปัญญาที่เคยสั่งสมมาจนเพียงพอ เราทุกท่านที่ได้มุ่งหน้ามาศึกษาโปรดได้เป็นผู้สนใจในเรื่องสติกับปัญญา ประกอบเป็นองค์ความเพียร จงพยายามตักตวงจนเพียงพออย่าลดละ แม้จะจากท่านไป แต่ต้นทุนคืออุบายต่าง ๆ ที่ได้จากท่านเป็นเครื่องหนุนกำไรภายใน จนปรากฏผลเป็นที่พึงพอใจ

แต่ผู้ไม่ได้รับการศึกษาอบรมทำไปแบบงู ๆ ปลา ๆ ผลประโยชน์ที่จะพึงได้รับประจักษ์ไม่ค่อยปรากฏ นอกจากจะเป็นไปในทางเสียหายโดยมาก เช่นผู้ชอบตั้งตัวเป็นอาจารย์เสียแต่อายุพรรษายังน้อย โดยไม่มีคุณธรรมภายในใจเท่าที่ควร เรียกว่าลักษณะขายก่อนซื้อ ชอบสั่งสอนคนอื่นมากกว่าสั่งสอนตัวเองเช่นนี้ อย่างไรก็ยากที่จะก้าวหน้าและเอาตัวรอด ที่ถูกต้องพยายามฝึกฝนอบรมตนจนเป็นที่เพียงพอ และรู้สึกกำลังภายในใจก่อน ว่าสมควรจะแนะนำสั่งสอนคนอื่นได้อย่างไรบ้าง แม้การรับหมู่เพื่อนเพื่ออบรมก็ควรคำนึงถึงสติปัญญาและความสามารถของตน ถ้ากำลังไม่พอแต่จะรับภาระมาก นอกจากผู้มาศึกษาจะไม่ได้รับประโยชน์แล้ว ตนเองยังจะกลายเป็นคนเสียไปด้วย

เรื่องทั้งนี้เคยทราบจากท่านพระอาจารย์มั่น ซึ่งเป็นอาจารย์ที่บรรดาสานุศิษย์ได้ฝากชีวิตจิตใจกับท่านจริง ๆ ในสมัยที่อยู่กับท่าน ท่านเคยเล่าให้ฟังว่า ท่านไปรับโยมมารดาของท่านมาบวชเป็นชี และปฏิบัติอยู่กับท่าน ในโอกาสนั้นได้มีพระเณรเข้าไปอาศัยและศึกษากับท่านเป็นจำนวนมาก ท่านก็ทราบว่ากำลังใจของท่านยังไม่มีกำลัง

เพียงพอที่จะแนะนำสั่งสอนหมู่เพื่อน ท่านได้มีความดำริ และพยายามปลีกตัวจากหมู่คณะเสมอ ท่านจึงหาอุบายพาโยมมารดาของท่านไปส่งที่จังหวัดอุบลราชธานี ถ้านับแต่วันท่านรับโยมมารดามาบวชอยู่ด้วยนั้นก็เป็นเวลาถึง ๖ ปี เมื่อรู้สึกเช่นนั้นแล้วจึงพาโยมมารดาออกจากบ้านสามผง จังหวัดนครพนม ซึ่งเป็นที่พักเดิม เดินทางไปโดยลำดับ แวะพักบ้านห้วยทราย อำเภอคำชะอี จังหวัดนครพนมชั่วคราว แล้วไปถึงจังหวัดอุบล

พอส่งโยมมารดาถึงบ้านแล้ว จึงเป็นโอกาสให้ท่านปลีกตัวจากหมู่เพื่อนไปอยู่จังหวัดเชียงใหม่ได้ ๑๑ ปี ท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์ วัดโพธิสมภรณ์ จึงได้ไปอาราธนาท่านจากจังหวัดเชียงใหม่มาพักจำพรรษาที่อุดร เกียรติคุณของท่านได้ปรากฏแก่พี่น้องชาวอุดร หนองคาย สกลนคร และจังหวัดใกล้เคียง ให้ได้กราบไหว้ท่านแทบทั่วหน้ากัน เวลาท่านมาพักจำพรรษาที่อุดร ๒ ปี และสกลนคร ๘ ปี ได้อุตส่าห์สั่งสอนพระเณร และประชาชนจนสุดความสามารถตลอดมา จนถึงวันท่านมรณภาพไปด้วยความสงบเป็นที่น่าเลื่อมใสยิ่ง ทั้งไม่เคยปรารภถึงเรื่องกำลังพอหรือไม่พออีกเลย

นี่ก็แสดงให้เห็นแล้วว่ากำลังของท่านเพียงพอ ทั้งภายในใจและอุบายต่าง ๆ ที่จะนำมาสั่งสอนบรรดาศิษย์ผู้ไปศึกษากับท่าน ซึ่งนับว่าเป็นคติตัวอย่างอันดียิ่งแก่ผู้สนใจมุ่งดำเนินตามไม่น้อยเลย ฉะนั้นเราทุกท่านควรตระหนักใจตลอดเวลา และควรทราบไว้ว่ากำลังภายในใจเป็นสิ่งสำคัญมาก ชี้ให้เห็นง่าย ๆ ทั้งเราก็มีภาระคือการฝึกฝนเพื่อแก้ไขตนเอง ทั้งรับภาระคือการสั่งสอนหมู่เพื่อน ต่างก็กำลังตกอยู่ในความหิวโหยอาหารคือธรรมะด้วยกัน ทั้งเราก็กำลังรับประทาน ทั้งจะแบ่งให้หมู่เพื่อนรับประทาน ถ้าของมีน้อยก็หมดไปเสียจากเราและหมู่เพื่อน ก็ขาดประโยชน์ทั้งสองฝ่าย

จึงควรทราบเรื่องกำลังไม่เพียงพอ ไม่ใช่เป็นสิ่งที่น่ายินดีและนอนใจสำหรับผู้มุ่งต่อแดนพ้นทุกข์ เมื่อทราบว่าตนบกพร่องที่ตรงไหน รีบแก้ไขดัดแปลงเสียแต่ต้นมือ สถานที่สงัดวิเวกคือสนามชัยของผู้มุ่งเอกราชในตัวเอง จงปลดปล่อยตัวเองในที่เช่นนั้น เมื่อได้ชัยชนะเป็นที่พอใจแล้ว จงนำธงชัยดวงอัศจรรย์ คือ **นิโรโธ นิพฺพานํ** เข้าสู่วงหมู่คณะด้วยความองอาจในหลักความจริงที่ตนได้ประจักษ์กับใจ มาแจกจ่ายหมู่เพื่อนด้วยความบริสุทธิ์ใจ จะไม่มีสิ่งเป็นพิษเข้าเคลือบแฝงเลยแม้แต่น้อย จะเป็นที่ภาคภูมิใจตนเอง และทุกท่านที่เข้าไปรับการศึกษา ทั้งจะเป็นสง่าราศีแก่วงพระศาสนา และประเทศชาติบ้านเมืองอีกด้วย

สำหรับท่านพระอาจารย์มั่นท่านสมบูรณ์ในคุณธรรมที่กล่าวมานี้ จึงสามารถสั่งสอนบรรดาศิษย์ผู้ไปศึกษา ให้ได้รับประโยชน์เป็นจำนวนมากกว่าธรรมดาที่ควรจะเป็น

ได้ แต่คนมีจำนวนมากและมีนิสัยต่าง ๆ กัน จึงเป็นที่หนักใจแก่การอบรมสั่งสอนอยู่บ้าง เฉพาะผู้มุ่งหวังอย่างแรงกล้าอยู่แล้วก็สอนง่าย ทั้งพยายามปรับปรุงแก้ไขตนเองอย่างเต็มที่ จนสามารถรู้ตามเห็นตามท่าน ในลักษณะอาจารย์ถึงไหนลูกศิษย์ถึงนั่น นี่เข้าใจว่ามีแต่จำนวนน้อย รองลงมาก็พยายามถ่ายทอดข้อปฏิบัติและความรู้ภายในใจตามสติปัญญาของตน ยังนับว่าจะเป็นประโยชน์แก่ตนและวงพระศาสนาต่อไป แต่ที่คอยจะทำลายตัวเองโดยไม่ยอมรับเหตุผลคือข้ออรรถข้อธรรม จากการสำเหนียกศึกษาก็อาจจะมี เพราะดีกับชั่วเป็นสิ่งที่มีเจือปนกันอยู่ในโลกผสมแต่ไหนแต่ไรมา จึงเป็นหลักธรรมดาไม่ควรเป็นกังวลให้หนักใจแก่ตนเอง

อุบายของอาจารย์ที่มาแนะนำสั่งสอนพวกเรา ได้มาด้วยความฉลาดและเพียงพอวัดตวงดูกำลังของตน เทียบกับภาระที่จะนำมาแบกหาม ข้อนี้โปรดถือเป็นหลักประจำใจอย่าได้ลืมตลอดกาล จะเป็นผู้เจริญในอนาคต ถ้าความฉลาดรอบคอบไม่เพียงพอ เราอาจจะล่มจมไปตามเขา เช่นเดียวกับคนตกน้ำ เข้าไปช่วยเขาด้วยความไม่รอบคอบ เราอาจจะล่มจมไปกับคนตกน้ำก็ได้

ดังนั้นผู้มาอยู่กับอาจารย์ มีหน้าที่จะพยายามตักตวงความเพียรให้ได้สติปัญญาเต็มความสามารถเท่านั้น แม้จะจากท่านไปก็ควรแสวงหาที่สงัดวิเวก และสืบต่อความเพียรอย่าลดละ และอย่าเป็นกังวลกับสิ่งใด ๆ มีตนกับความเพียรเป็นไปอยู่ในอิริยาบถทั้งหลายไม่ควรขาดวรรคขาดตอน และไม่ให้เสียเวลาไปเพราะกิจการอื่น ๆ เมื่อมีข้องใจในธรรมเกิดขึ้น โปรดพยายามมาศึกษากับท่าน อย่าเดินเหิน หรือทำไปตามอัตโนมัติจะผิดทาง อย่างน้อยก็เนิ่นช้า อย่างมากก็ทำตัวให้เสีย เพราะความละเอียดแห่งธรรมไม่สิ้นสุดอยู่กับผู้ใด

โปรดทำความสนใจตามที่กล่าวมา และไม่ควรไปสนใจกับคำพูดจากิริยามารยาทของท่าน ซึ่งเห็นว่าไม่ผิดจากหลักของพระธรรมวินัย จงถือหลักเหตุผลเป็นเครื่องปกครองใจ และเรามาศึกษาเพื่อธรรม อย่านำโลกเข้ามาด้วย การนำโลกเข้ามาด้วยนั้นเป็นเรื่องให้เกิดความมากระทบกระเทือน อย่างน้อยต้องกระเทือนตนเอง อย่างมากก็กระเทือนหมู่เพื่อนด้วยกัน คำว่านำโลกเข้ามานั้น พูดง่าย ๆ ก็ว่านำทิฐิมานะมาด้วยนั่นเอง ถ้านำธรรมะเข้ามาต้องเป็นผู้มุ่งต่อเหตุผล ได้เห็นก็ดี ได้ยินก็ดี ต้องน้อมเข้าเทียบกับหลักเหตุผลเสมอไป ถ้าถูกต้องกับหลักเหตุผลแล้วชื่อว่าเป็นธรรม รีบยึดมาเป็นเครื่องสอนใจตนทันที

เมื่อเป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษาอยู่โดยทำนองนี้แล้ว เรื่องศีลไม่ต้องสงสัยว่าจะไม่บริสุทธิ์ เพราะต่างก็เคยรักษาทุกวันด้วยความใคร่ในศีลของตน ศีลต้องมีความบริสุทธิ์เสมอไป สมาธิเมื่อได้รับการกดขี่บังคับด้วยสติปัญญาอยู่เสมอแล้ว จำต้องเป็นไปเพื่อความสงบ ข้อสำคัญก็คือเรื่องของสติ จงตั้งไว้ตลอดเวลา และเรื่องของปัญญาจำต้องใคร่ครวญ เมื่อสติจับไว้ ปัญญาต้องเป็นผู้คลี่คลายหรือตัดฟันเสมอ ความสงบจะต้องเป็นไปในจิตโดยไม่ต้องสงสัย

ถ้าใจไม่มีความสงบเลย คุณค่าของพระศาสนาก็จะไม่ทราบว่ามีแค่ไหน ได้แต่เดาไปอย่างนั้นเอง นาน ๆ ไปความขี้เกียจขี้คร้านเข้ามานั่งอยู่บนศีรษะคือหัวใจเสียแล้ว ความเพียรก็ล้มละลาย ศีลก็กลายเป็นสูญไปเสีย สมาธิก็กลายเป็นความฟุ้งไม่มีความสงบได้ และปัญญาเลยกลายเป็นความโง่ไปโดยไม่รู้สึกตัว ถ้าความเกียจคร้านได้เหยียบย่ำที่ตรงไหนแล้วพึงทราบว่า ที่นั้นต้องแหลกละลาย เช่นเดียวกับไฟถ้าลงได้ไหม้หรือเผาอะไรแล้ว ต้องแหลกละเอียดไปหมด แม้แต่เหล็กแข็ง ๆ ก็จำต้องละลายไปได้ เพราะอำนาจของไฟ เรื่องความเกียจคร้านเหมือนกันเช่นนั้น

เพราะฉะนั้นการที่เราจะตัดสินใจว่า พระศาสนามีความลึก ตื้น หยาบ ละเอียดแค่ไหน ขอให้ทำตามแนวทางที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ ท่านสอนอย่างไรให้กำหนดจับตัวเหตุนั้นไว้ แล้วนำไปปฏิบัติด้วยความขยันหมั่นเพียร มีอิทธิบาทสี่เป็นเครื่องพยุงความเพียรทุกประโยค ผลท่านทั้งหลายจะได้รับประจักษ์ใจ เช่นให้ตั้งสติและบังคับจิตใจของตนเองอยู่กับความเพียร พิจารณาในอาการทั้งหลายที่มีอยู่ในกายของเรานี้ ท่านว่ามีอาการ ๓๒ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น พิจารณาอยู่ในอาการเหล่านี้ด้วยสติเป็นเครื่องบังคับ อย่างไรสมาธิต้องปรากฏขึ้น คำว่า สมาธิ คือความตั้งมั่นของใจนั่นเอง

ใจเริ่มสงบก็เริ่มเป็นสมาธิ เมื่อจิตเป็นสมาธิจะเป็นขั้นใดก็ตาม นั่นแลผลได้เริ่มปรากฏขึ้นแล้วว่า คุณค่าแห่งพระศาสนามีแค่ไหน และคุณค่าแห่งความสงบก็ปรากฏให้เราทราบประจักษ์กับใจแล้ว ในขณะเดียวกันก็เริ่มเห็นโทษแห่งความฟุ้งเฟ้อเห่อเหิมของใจ ซึ่งคิดปรุงอยู่ตลอดเวลา ไม่มียับยั้ง เช่นเดียวกับเครื่องจักรที่เปิดไว้ในโรงงานต่าง ๆ ไม่มีเวลาปิดฉะนั้น ใจเริ่มสงบก็เริ่มเป็นสุข ถ้าเดินทางก็เริ่มจะถึงร่มไม้และท่าน้ำ เพื่อการพัก อาบดื่ม สบายหายเหนื่อยในระหว่างทาง แล้วต่อไปเร่งฝึกฝนค้นด้วยปัญญาให้เห็นคู่เคียงกันไป ค้นแล้วค้นเล่าเหมือนเขาขุดดินหรือคราดนา คราดกลับไปกลับมาจนมูลไถมูลคราดแหลกละเอียด จะเพาะปลูกหรือปักดำก็ควร ข้าวกล้าหรือสิ่งเพาะปลูกก็จะงอกงามดี

ใครชอบปัญญาใคร่ครวญกลับไปกลับมาไม่หยุดยั้ง ผู้นั้นแลจะได้รับผล คือ ความเยือกเย็นและความสว่างไสวขึ้นในใจ ทั้งปัญญาก็ใคร่ครวญอยู่ตลอดเวลา เพราะอำนาจแห่งความเคยชิน ทั้งการตั้งสติ ทั้งสมาธิก็เป็นไปโดยสม่ำเสมอ อยู่ที่ไหนก็เพลิดเพลิน เช่นเดียวกับเศรษฐีเพลินในรายได้ แม้กำลังนั่งรับประทานอาหาร พอเห็นลูกค้าเดินผ่านเข้ามาหน้าร้านเท่านั้น เขาต้องลุกจากที่นั่งทันที เพื่อหวังรายได้จากลูกค้าที่มาติดต่อ เมื่อสรุปความลงแล้วก็คือเงินนั่นเอง

ผู้เริ่มจะเป็นเศรษฐีภายในใจ คือเศรษฐีธรรมแล้ว ต้องเป็นผู้เพลินในความเพียรของตน ปลีกตัวเข้าสู่ที่สงัดเท่าไรยิ่งเพลิน ปลีกออกจากหมู่คณะและฝูงชนไปเท่าไรยิ่งเพลิน อดก็ตาม อิ่มก็ตาม เรื่องของใจยิ่งเพลินต่อการตั้งสติการคิดค้นด้วยปัญญา เพลินต่อการแก้ไขจิตใจโดยลำดับ วันหนึ่งคล้ายกับว่ามีเพียง ๔-๕ ชั่วโมง คืนหนึ่งคล้ายกับว่ามีเพียง ๓-๔ ชั่วโมง เพราะจิตใจไม่ได้คิดไปถึงเวลาค่ำ เวลานาฬิกาที่ไหน เพลินดูแต่ความเกิดความดับของสภาวธรรมที่มีอยู่รอบด้าน และประกาศตนตามหลักความจริงอยู่ตลอดเวลาด้วยสติปัญญา ซึ่งเคยอบรมมาจนเพียงพอ จิตมาถึงขั้นนี้แล้วต้องเพลิน

ทีแรกก็ต้องถูไถกัน กดขี่บังคับกัน เช่นเดียวกับเขาบังคับผู้ต้องหาที่มีโทษหนัก ฉะนั้น เมื่อได้จังหวะและเห็นความสามารถของกำลังสติปัญญาแล้วยิ่งเพลิน นั่งอยู่ก็เพลิน นอนอยู่ก็เพลิน เว้นเสียแต่หลับเท่านั้น ตื่นขึ้นก็จับสติปัญญาเข้าประกอบกับความเพียรทันที ไม่อืดอาดให้เสียเวลา มีสติปัญญาประจำตนทุกอาการเคลื่อนไหว จนสามารถถอดถอนกิเลสอาสวะได้โดยสิ้นเชิง เพราะอำนาจของความเพียรไม่ลดละ ใจที่เคยอยู่ใต้อำนาจแห่งการบังคับบัญชาของกิเลสก็กลายเป็นอิสระขึ้นมา และรู้เรื่องของตัวเองโดยไม่มีลี้ลับ กิเลสทุกประเภทที่เคยตั้งบ้านเรือนอยู่บนหัวใจ มีอวิชชาผู้เรืองอำนาจในไตรภพเป็นผู้ครองวัฏจักร ก็ได้ถูกทำลายลงด้วยดาบคือปัญญาที่ทันสมัย ใจกลายเป็นวัฏฏะขึ้นมาในขณะนั้น

ความอัศจรรย์ซึ่งปรากฏขึ้นจากแดนแห่งวิมุตติ ได้แผ่กระจายไปทั่วสรรพางค์กาย และจิตใจโดยตลอด ขณะวิชชาวิมุตติเรืองอำนาจขึ้นอย่างเป็นธรรม ทำหน้าที่ปลดปล่อยสภาวธรรมที่ถูกอวิชชาบังคับจองจำไว้ ให้หลุดลอยขึ้นมาสู่ความเป็นอิสระของตนตามลำพัง และประกาศความเสมอภาคทั่วถึงกันหมด ความตำหนิติชมสภาวธรรมทุกประเภท ปรากฏเด่นอยู่ด้วยความเป็นธรรมในสภาวะทั่ว ๆ ไป ความเป็นทั้งนี้แม้จะอุทานขึ้นมาภายในใจว่า **สุขํ วต สุขํ วต** สุขหนอ ๆ ก็พอจะได้ แต่จะกล่าวออกมาทางวาจาต่อบุคคลหรือสถานที่ต่าง ๆ เขาจะหาว่าบ้าแล้วพาไปรักษาปากคลองสาน ดังนั้น

ท่านนักปราชญ์ท่านจึงไม่พูดพล่ามในที่ทั่วไป เพราะท่านฉลาดในสถานที่ บุคคล และกาลสมัย ที่ควรจะพูดหนักเบามากน้อย ทั้งท่านกลัวโรคน้ำลายฟุ้งไปฟุ้งมา ถึงกับเขาหาว่าบ้าน้ำลายก็อาจจะมี

เราอย่าให้เป็นหรือเข้ากับบุคคลที่ต้องหานี้ เพราะเราศึกษาและปฏิบัติเพื่อความฉลาด ต้องฉลาดทั้งภายใน ฉลาดทั้งภายนอก ต้องแก้ไขได้ทั้งภายในและภายนอก ย่อมเป็นสุคโต ไม่เป็นคนขวางโลก ไปที่ไหนไม่มีภัย ไม่มีเวร คิดไปไหนไม่ติดไม่ข้อง โลกวิทู รู้ชัดทั้งโลกใน คือ เรื่องของตนเอง ทั้งโลกนอก คือสภาวะทั่ว ๆ ไป ซึ่งควรจะปฏิบัติต่อเขาโดยถูกต้อง นี่คือผลแห่งการปฏิบัติ ซึ่งเกิดขึ้นแก่ผู้อาจหาญร่าเริงต่อความเพียร ถ้าได้ลงตั้งหน้าทำด้วยความขยันหมั่นเพียรและสนใจจริง ๆ แล้ว ผลต้องเป็นอย่างนี้แน่นอน ท่านนักปฏิบัติไม่ต้องสงสัย

ขออย่างเดียวคืออย่าชิงสุกก่อนห่ามก็แล้วกัน ความขี้เกียจขี้คร้านเป็นตัวก่อเหตุให้การงานที่ได้รับผิดทุกแขนง ต้องล้มละลาย ฉะนั้นจงอย่าทำความเกียจคร้าน ความท้อแท้อ่อนแอเข้าไปทำงานด้วย จะไปทำลายงานของเราให้แหลกไปหมดไม่มีอะไรเหลือ โปรดทราบว่าความขยันหมั่นเพียร ความอดทนต่อสิ่งที่ชอบ มีอยู่ในบุคคลใดหรือสถานที่บ้านเมืองใด บุคคล และสถานที่นั้น ๆ ต้องเจริญรุ่งเรืองโดยลำดับ จงนำธรรมเหล่านี้ไปสร้างความเจริญในตนเอง จนปรากฏผลตามที่อธิบายมาแล้ว และอย่าลืมตัวไปว่าความเกียจคร้านไม่เป็นคุณต่อโลกและธรรม

วันนี้ได้อธิบายธรรมแต่ต้น คือการอยู่กับครูอาจารย์เป็นลำดับจนมาถึงโลกวิทู แดนแห่งความเปิดเผยทั้งภายในและภายนอก ส่วนที่ยังเหลืออยู่ในวงแห่งขันธ์ก็กลายเป็นขันธ์ล้วน ๆ ไม่มีอะไรเข้าเคลือบแฝง เพียงครองกันไปวันหนึ่ง ๆ พอถึงกาลของเขาจะแตกก็แตกไป เมื่อยังอยู่ก็อยู่ไป ไม่มีอารมณ์ข้องใจ เพราะอนาคตของขันธ์ก็รู้เท่าอดีตของขันธ์ก็รู้ทัน ปัจจุบันของขันธ์ก็ไม่ยึด เรื่องความยุ่งเหยิงในสมมุติจึงยุติลงที่นี่

ฉะนั้น ขอให้ท่านนักปฏิบัติทั้งหลาย ซึ่งเราเองก็ให้นามว่านักปฏิบัติ คนอื่นก็ยังให้นามเราว่าเป็นนักปฏิบัติ จงอย่าให้เสียชื่อเราว่านักปฏิบัติด้วย อย่าให้เสียชื่อเสียนามที่โลกได้ให้นามเราว่านักปฏิบัติด้วย ผลที่จะพึงได้รับจากการปฏิบัติ ก็อย่าให้แคล้วคลาดจากเราไปได้ นับแต่เบื้องต้นคือความสงบ จนถึงวิมุตติพระนิพพาน จงพยายามทำให้เปิดเผยขึ้นกับใจดวงนี้ให้สมกับคำว่าโลกวิทู ซึ่งเป็นแดนที่มุ่งหวัง เราทั้งหลายจะหมดปัญหากับภพกับชาติ ความแก่ เจ็บ ตาย อันเป็นผลเกิดจากอวิชชา

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศนานี้ ขอให้ท่านผู้ฟังทั้งหลายจงได้ถึงโลกวิทู อันเป็นแดนแห่งความเปิดเผยทุก ๆ ท่านโดยทั่วหน้ากันเทอญ

<<สารบัญ

เทศน์อบรมพระ ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๔ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๐๕

รู้โลกรู้ธรรม

เราได้มาบวชในพระพุทธศาสนา ไม่ได้มาบวชเพื่อฟังข่าวของพระพุทธเจ้าแลสาวกทั้งหลายโดยถ่ายเดียว ต้องนำข่าวของท่านว่าดำเนินอย่างใดจึงเป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ และปรากฏองค์เป็นศาสดา และเป็นสรณะของพวกเรามาปฏิบัติ ข่าวของท่านเป็นข่าวพ้นทุกข์โดยมาก เราผู้สนใจในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ต้องจับเอาเป็นเหตุ คือปฏิปทาเครื่องดำเนินของท่านที่ได้รับผลมาแล้วว่าต้นเหตุเป็นมาอย่างไร ไม่เช่นนั้นเราจะไม่สามารถดำเนินไปได้อย่างพระพุทธเจ้าแลสาวกทั้งหลาย เช่นผลไม้ต่าง ๆ เราจะมองดูแต่ผลซึ่งเกิดอยู่บนลำต้นถ่ายเดียว โดยไม่คำนึงว่าผลไม้นี้เกิดมาได้อย่างไร และต้นไม้นี้อาศัยอะไรเป็นอาหาร ปุ๋ยประเภทใดซึ่งถูกกับผลไม้ประเภทนั้น ๆ จึงยังผลให้ปรากฏขึ้นและได้รับประโยชน์

ข่าวแห่งพระพุทธเจ้าตรัสรู้ก็ดี ข่าวแห่งสาวกที่ได้ตรัสรู้ตามพระองค์ท่านก็ดี นี่เป็นข่าวส่วนผล แต่ข่าวเหตุพระพุทธเจ้าแลสาวกท่านดำเนินอย่างใดจึงได้บรรลุผลอันสมบูรณ์ เราบวชมาในพระพุทธศาสนาจึงไม่ควรรอฟังข่าวของท่านซึ่งเป็นผลโดยถ่ายเดียว ที่ถูกต้องฟังผลที่ท่านได้รับด้วย ทั้งเหตุที่ท่านดำเนินด้วยข้อปฏิบัติอันยังผลนั้นให้ปรากฏขึ้นด้วย แล้วน้อมเข้ามาเป็นเครื่องพร่ำสอนตนเองแต่ละท่านว่า ทางจากจุดนี้ไปถึงจุดนั้นหรือบ้านนั้น เมืองนั้น มีทางไปได้อย่างไร เขาไปทางสายใดจึงจะถึงที่หรือเมืองนั้น ๆ เราต้องจับต้นทางเป็นของสำคัญ ทางแห่งองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าแลสาวกดำเนินเป็นทางที่โลก ๆ ไม่ชอบดำเนินกัน เพราะเหตุนั้น พระพุทธเจ้ากับสาวกจึงต่างจากโลก เมื่อปรากฏผลขึ้นมาแล้ว โลกต้องยอมกราบพระพุทธเจ้าว่าท่านประเสริฐจริง พระธรรมที่เกิดจากพระพุทธเจ้าก็เป็นธรรมประเสริฐ และสาวกทั้งหลายก็กลายเป็นผู้ประเสริฐจากบรรดาโลกทั้งหลาย

ทางสายนี้เป็นทางเดินลำบากยากอยู่ เพราะเกี่ยวกับการบังคับทั้งการไป การอยู่ การหลับนอน การฉัน และการถ่ายเทต่างๆ นอกจากนั้นยังมีการบังคับทางด้านจิตใจ มีรั้วกั้นอยู่รอบด้าน จึงจัดว่าเป็นทางที่สัตว์ทั้งหลายผู้ต้องการจะไหลไปตามกระแสแห่งความอยากของตน จะดำเนินตามพระพุทธเจ้าแลสาวกได้โดยยาก แต่ผู้ฝืนดำเนินตาม

แนวที่พระพุทธเจ้าแลสาวกดำเนินไปแล้ว ผู้นั้นจะต้องถึงฝั่งแห่งความเกษมได้ คือพระนิพพาน

เวลานี้เราทั้งหลายต่างก็คาดเครื่องรบเต็มตัวอยู่แล้ว เครื่องรบของเราทุกชิ้น ซึ่งเป็นหลักธงชัยอันสืบเนื่องมาแต่องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ที่ทรงได้ชัยชนะมาแล้ว เครื่องรบนั้น คือบริขารแปดที่ประทานให้ผู้บวชเป็นพระเป็นเณรในพระพุทธศาสนา ได้แก่ บาตร สบง จีวร สังฆาฏิ ประคดเอว มีดโกน เครื่องกรองน้ำ และกล่องเข็ม นี่คือเครื่องรบของนักบวชที่ประทนให้เป็นมรดก นับแต่วันอุปสมบท ปฏิญาณตนเป็นศิษย์พระตถาคต และทรงชี้วิธีปฏิบัติ และทางดำเนินเพื่อชัยชนะข้าศึก คือกิเลส โลโภ โทโส โมโห อันเป็นส่วนภายในทุกกรณี แต่ประโยคสำคัญคือตัวของเราเอง บัดนี้เราได้คาดการรบไว้มากน้อยเท่าไรเพื่อชัยชนะมาสู่ตัวเรา

เครื่องมือในการรบ คือศีล สมาธิ ปัญญา แยกออกไปตามมัชฌิมาปฏิปทา มี ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปโป นี่เป็นองค์แห่งปัญญา สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว นี่เป็นองค์แห่งศีล สัมมาวายาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ นี่เป็นองค์แห่งสมาธิ รวมแล้วเรียกว่า ศีล สมาธิ ปัญญา พระพุทธเจ้าแลสาวกท่านเดินทางสายนี้แล ซึ่งโลกทั้งหลายเดินได้โดยยาก เบื้องต้นพระองค์ทรงดำเนินพระองค์เดียวก่อนใคร ๆ ในโลก เมื่อถึงฝั่งแห่งความปลอดภัยแล้ว จึงทรงพระเมตตานำธรรมที่ได้ตรัสรู้มาประกาศสั่งสอนแก่ปวงชน

ผู้มีอุปนิสัยใคร่ต่อความพ้นทุกข์อยู่แล้ว พอได้ฟังพระธรรมที่ทรงประกาศสอนต่างก็มีความสนใจใคร่จะฟังข้ออรรถข้อธรรม คือหลักความจริงจากพระพุทธเจ้า และเกิดความเชื่อถือและเลื่อมใส บางรายได้สำเร็จมรรค ผล ต่อพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าก็มี โดยเป็นพระโสดาบันบ้าง เป็นพระสกิทาคามีบ้าง เป็นพระอนาคามีบ้าง และเป็นพระอรหันต์บ้าง นี่เป็นผลเกิดจากความเชื่อความเลื่อมใสในหลักความจริงที่พระองค์ได้ประกาศไว้แล้ว บางรายนำข้อธรรมที่ได้สดับแล้วไปประพฤติปฏิบัติโดยลำพังตนเอง ในสถานที่ต่าง ๆ และได้สำเร็จมรรค ผล อยู่ในที่นั้น ๆ ก็มีเป็นจำนวนมาก

เฉพาะนักบวชที่ชอบเที่ยวอยู่ในที่วิเวกสงัดโดยมาก เมื่อเกิดข้องใจในส่วนแห่งธรรมขึ้นมาก็เข้าไปทูลถาม ทรงชี้แจงให้ฟังจนเป็นที่พอใจแล้วนำไปปฏิบัติจนสามารถรู้แจ้งแทงตลอด เป็นสาวกอรหันต์ขึ้นมา และเป็นพยานแห่งธรรมของจริงที่พระองค์ทรงรู้เห็น ว่าไม่เป็นโมฆธรรมสำหรับสัตว์ทั้งหลาย คำว่า สาวกแปลว่า ผู้ฟัง ฟังทั้งเหตุดีเหตุชั่ว ผลดีผลชั่ว ฟังทั้งเรื่องของตนเอง ทั้งเรื่องของคนอื่น ที่เป็นความผิดและความถูกซึ่ง

จะเคลื่อนทางกาย วาจา ใจ สาวกทั้งหลายไม่มีความท้อแท้ ไม่มีความอ่อนแอในการบำเพ็ญ ศีล สมาธิ ปัญญา ให้เป็นไปวันยังค่ำคืนยังรุ่ง สาวกทั้งหลายถือเป็นเรื่องความเพียรทั้งนั้น ฉะนั้นประวัติของสาวกที่ท่านผ่านพ้นอุปสรรคคือกองทุกข์ไปได้ ล้วนแล้วแต่เป็นผู้มีความอาจหาญร่าเริงต่อสถานที่อยู่อันวิเวกสงัด มีความร่าเริงต่อความเพียร

แต่ข่าวของพวกเราจะเป็นอย่างไร จงน้อมข่าวของท่านมาดำเนินด้วยความกล้าหาญ และมักน้อยในปัจจัยเครื่องอาศัย ตลอดที่อยู่อาศัย ทั้งอารมณ์เครื่องรบกวนใจ จงพยายามตัดให้น้อยลง อารมณ์ใดเป็นไปเพื่อก่อเหตุแห่งทุกข์ขึ้นมา อารมณ์นั้นท่านเรียกว่า สมุทัย แดนเกิดขึ้นแห่งทุกข์ จงพยายามตัดทอนให้น้อยหรือเบาบางลงเป็นลำดับจนไม่มีอะไรเหลือ ด้วยอำนาจของมรรค คือศีล สมาธิ ปัญญา ถ้าเราอ่อนต่อความเพียรเพื่อละกิเลสแล้วอย่างไรก็เอาตัวไปไม่รอด เพราะวันนี้กับวานนี้เป็นความมืดสว่างอันเดียวกัน ไม่เป็นผลดีผลชั่วอันใดที่จะให้กิเลสหมดไปจากเรา และจะให้กิเลสเกิดขึ้นในใจเราได้ นอกจากความเคลื่อนไหวของกาย วาจา ใจ ของเราเท่านั้นที่จะให้กิเลสหมดไปและเป็นการสั่งสมกิเลสขึ้นมา มีอยู่เพียงเท่านี้

เพราะเหตุนั้น จงน้อมข่าวของพระพุทธเจ้า และข่าวสาวกมาเป็นข่าวของเรา อย่าประมาทนอนใจอยู่เปล่าจะเสียการ ได้ยินแต่ข่าวท่านมีความขยันหมั่นเพียรและหลบซ่อนองค์อยู่ในป่าอันเป็นที่ไม่วุ่นวาย และรบกวนด้วยเรื่องใด ๆ มีตนส่งไปในความเพียรทั้งกลางวันกลางคืน มีสติกับปัญญาประกอบองค์ความเพียรไม่ขาดวรรคขาดตอน ได้ยินแต่ข่าวท่านสำเร็จพระโสดา สำเร็จพระสกิทาคา พระอนาคา และพระอรหันต์ แต่ไม่ได้ยินข่าวเรา ทำไมจึงไม่ได้ยินข่าวเรา นั้นเพราะสาวกท่านปฏิบัติตนอย่างไรจึงได้สำเร็จผลอย่างนั้น แต่เราไม่ได้ปฏิบัติตนอย่างนั้น จึงไม่สำเร็จอย่างนั้น ถ้าเราปฏิบัติตามแบบของท่านโดยถูกต้อง ข่าวนั้นก็จะสะท้อนย้อนมาเป็นข่าวของเราจนได้

เรื่องโอกาสวาสนาอำนวย นักบวชเรานับว่ามีโชคกว่าใครๆ ในการประกอบความเพียรเพื่อรื้อถอนตนออกจากทุกข์ ถ้าเราว่าไม่มีโอกาส ทั้งๆ ที่เราอยู่ในเพศที่มีโอกาสนี้แล้ว ไม่มีใครจะมีโอกาส และความว่างในโลกให้เหนือจากเราไปได้ ถ้าเราอยู่ในสถานที่นี้ว่าปฏิบัติไม่ดี เราจะไปอยู่ในสถานที่ใดจึงจะปฏิบัติดี เราอยู่ในสถานที่นี้ว่าไม่วิเวก เราบวชในเพศนี้ว่าไม่ดี เราจะอยู่ในเพศไหนจึงจะดี โลกธาตุนี้วุ่นวายเต็มไปด้วยกองทุกข์ทั้งนั้น อยู่ที่ไหนมีแต่ความเดือดร้อน ไม่มีเกาะดอนใดพอจะมีความร่มเย็นเป็นสุข นอกจากเกาะหรือดอนแห่งศีลธรรมเท่านั้น เกาะดอนแห่งศีลธรรมเป็นที่ร่มเย็นเป็นสุข ใครได้ก้าวเข้ามาพึ่งร่มเงาแม้แต่ชั่วระยะเพียงเล็กน้อยก็ได้รับความร่มเย็น

จะเห็นใกล้ๆ เช่น ผู้มีความเชื่อเลื่อมใสในพระศาสนา นำธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไปปฏิบัติตนเอง ก็ย่อมได้รับความสะดวกกายสบายใจ เฉพาะในวงครอบครัวมีความสุข เพราะไม่มีความระแวงสงสัยในความประพฤติของกันและกันระหว่างคู่สามีภรรยา ต่างจะมีความสุขเพราะความไว้วางใจต่อความประพฤติของกันและกัน ซึ่งต่างก็มีธรรม คือความมักน้อยและสันโดษในคู่ครองของตนเท่านั้น ไม่มีความใฝ่ใจไยดีกับหญิงชายใด ๆ นอกจากคู่ครองของตน แม้จะไปทำงานในบ้านนอกบ้านก็เป็นงานเป็นการนำผลประโยชน์มาสู่ครอบครัวของตน ด้วยความชุ่มชื่นเบิกบานจิตใจ

ทั้งสามีภรรยาต่างมีความรักใคร่วางใจต่อกันในทางอารมณ์ ไม่มักมากในหญิงชายอันเป็นข้าศึกเครื่องทำลายครอบครัวและศีลธรรม เพียงครอบครัวหนึ่งๆ ปฏิบัติตนต่อกันเท่านี้ เรื่องกองทุกข์ปวดร้าวในหัวอกฟกช้ำในหัวใจ จะไม่เกิดขึ้นในครอบครัวนั้นๆ เลย ธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ทำความร่มเย็นให้ทั้งฆราวาสและนักบวชได้อย่างนี้ เพราะธรรมเป็นธรรมชาติเย็นอยู่แล้ว ใครปฏิบัติตาม ผู้นั้นต้องได้รับความร่มเย็นเป็นผลตอบแทนขึ้นมา ตามกำลังความสามารถที่ตนได้ก่อเหตุอันดีไว้

เราบวชในพระศาสนาเป็นผู้มีโอกาสด้วย วาสนาก็อำนวยด้วย ถ้าเราอยู่ในเพศนี้ไม่เย็น เพศไหนจะเย็นยิ่งกว่าเพศนี้ไม่มี ถ้าเราอยู่ในที่นี้ไม่เย็น เราจะไปอยู่ที่ไหนจึงจะเย็น เรานั่งสมาธิภาวนาให้เย็นยังกลับร้อน เราจะทำอย่างไรจึงจะเย็น เรารักษาศีลว่าเป็นของเย็นก็ไม่เย็น นั่งสมาธิว่าเป็นของเย็นก็กลายเป็นของร้อน เราฝึกหัดอบรมปัญญาให้มีความฉลาดสามารถยังกิเลสอาสวะให้หมดจากใจ ก็เห็นว่าเป็นของร้อนแล้ว อะไรเล่าจะมาทำความเย็นให้ปรากฏขึ้นในจิตของเรา ในโลกนี้มีที่ไหนบ้างซึ่งจะเป็นที่เย็น พระพุทธเจ้าแลสาวกก็ทรงแสวงหามาก่อนพวกเราแล้ว ไม่ทรงพบว่าที่ไหนจะเย็นพระทัย จึงได้เสด็จออกบวชแสวงหาที่เย็น

บวชแล้วทรงแสวงหาที่เย็นอยู่ถึงหกปี ไม่ทรงปรากฏที่ไหนพอปลงพระทัยเชื่อถือได้ว่าที่นั้นที่นี้น่าจะเย็น จนสุดพระทัยไม่ปรากฏมีที่ไหนในโลกกว้างแสนกว้าง จึงทรงย้อนเข้าไปอยู่ป่าอันเป็นที่เงียบสงัด ซึ่งใคร ๆ เขาไม่ปรารถนาด้วย ทรงย้อนกระแสใจเข้าสู่ป่า คือแดนแห่งกิเลสซ่องสุมอยู่ภายในกายและภายในใจด้วย ทรงหยั่งจิตเข้าในอริยสัจสี่ พิจารณาทุกข์ซึ่งเป็นตัวผล ค้นคว้าลงถึงตัวเหตุอันเป็นแหล่งผลิตทุกข์ให้สัตว์เสวยไม่มีวันจบสิ้น ทรงกำหนดเริ่มต้นแต่อานาปานสติอันเป็นส่วนหนึ่งของกาย เข้าไปเป็นลำดับถึงส่วนนามธรรม คือ เวทนาทั้งสาม ได้แก่ สุข ทุกข์ เฉย ๆ ที่เกิดขึ้นภายในกายและภายในใจตลอดกาล พร้อมทั้งสัญญาผู้หมายมั่นในเวทนาทั้งสาม และสังขารผู้

ปรุงแต่งในเวทนาทั้งสามให้เป็นไปตามใจอวิชชาผู้บงการ แม้วิญญาณผู้รับรู้ในเวทนาทั้งสามก็ได้ถูกปัญญาของพระองค์ตามประหัตประหาร โดยไม่หยุดยั้งในคืนเพ็ญวิสาขมาส

ขันธ์ทั้งห้าอันเป็นกองแห่งอริยสัจซึ่งเต็มไปด้วย ทุกข์ สมุทัย ได้ถูกพระปัญญาของพระองค์ไล่ต้อนเข้ารวมจุดไม่มีที่ปลีกออกได้ เพราะอำนาจพระปัญญาหว่านล้อมรอบขอบชิดหมดแล้ว จึงหมุนติ้วลงสู่อุโมงค์อันเป็นป้อมค่ายของอวิชชาที่ทำหน้าที่สั่งงานคือพระปัญญาของพระพุทธเจ้า ตามค้นดูรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จนแจ้งชัดแล้ว ผลในตอนนี้ปรากฏว่า อาการแห่งขันธ์ทั้งห้าบอกสาเหตุอยู่ในตัวว่า มาจากป้อมค่ายของอวิชชาเป็นผู้สั่งงานแต่ผู้เดียวเท่านั้น พระองค์ท่านทรงหมดความติดพระทัยในขันธ์ห้า ว่าไม่ใช่ตัวโจรคือกิเลสแน่แล้ว ก็ทรงหยั่งพระปัญญาขุดค้นตามเข้าไปจนถึงป้อมค่ายของหัวหน้าวัฏจักรคือ อวิชชา ทรงพิจารณาถอยออกขยับเข้าตามความกระเพื่อมของอวิชชาแสดงตัวด้วยพระปัญญาที่ทันสมัย

ระยะนี้ท่านเรียกว่า พิจารณาปัจจยาการ คือ ความสืบต่อของอวิชชา จะสั่งงานไปตามขันธ์ หรือตามอายตนะซึ่งเป็นทางเดินของอวิชชา แต่มาถึงระยะนี้ แม้อวิชชาจะแสดงใบ้ประการใด วิชชาคือพระปัญญาของพระองค์รู้เท่าทันเพลงของอวิชชาหมดแล้ว ขณะนี้อวิชชากำลังถูกจับตัวเป็นผู้ต้องหา เจ้าหน้าที่คือพระปัญญากำลังให้อวิชชาชี้ของกลางที่เคยไปเที่ยวฉกลักปล้นจี้เขามา ในขณะเดียวกันก็เป็นเชิงฝึกซ้อมพระปัญญาให้มีความฉลาดรอบคอบยิ่งขึ้น และเป็นการจะสังหารอวิชชาในขณะนั้นแล้ว การพิจารณาความเคลื่อนไหวของอวิชชาก็ดี การพิจารณาอวิชชาโดยตรงก็ดี ทุกขณะท่านผู้ฟังโปรดทราบว่าเป็นวิธีการจะสังหารอวิชชาอยู่ในตัวแล้ว

เมื่อทรงหยั่งพระปัญญาลงสู่จุดรวมแห่งวัฏจักรพิจารณาไม่หยุดยั้ง ทั้งเห็นว่าเป็นบ่อแห่งความทุกข์ทั้งมวล ทั้งเห็นว่าเป็นบ่อแห่งความแปรสภาพอยู่รอบตัว ทั้งเป็นบ่อแห่งอนัตตาทั้งมวล จะถือเป็นเราที่ไหน ทรงพิจารณากลับไปกลับมาจนทราบชัดด้วยพระปัญญาว่า อวิชชานี้คือตัวการก่อเรื่องให้ยุ่งไม่มีเวลาสงบสุขได้แม้แต่ขณะเดียว ชื่อว่าเรื่องสมมุติทั้งหมดไหลลงรวมจุดเดียวนี้ทั้งนั้น และเป็นแหล่งผลิตทุกข์ทั้งมวล ถ้าแหล่งนี้ไม่ถูกทำลายเสียได้เมื่อใด ทุกข์ซึ่งเป็นสิ่งสำเร็จรูปมาจากแหล่งผลิตนี้ จะเป็นไปตลอดอนันตกาลไม่มีวันจบสิ้นลงได้ และเป็นเหตุแห่งทุกข์อันใหญ่หลวง ถ้าไม่ดับต้นเหตุนี้เสียทุกข์จะดับไปไม่ได้ เพราะความหลงต้นเหตุนี้ เป็นเราเป็นของเรา สิ่งทั้งมวลซึ่งเกิดจากต้นเหตุนี้จึงกลายเป็นเรา เป็นของเราไปเสียสิ้น เช่นทุกข์ก็กลายเป็นเราเป็นของเรา สมุทัยส่วนย่อยก็กลายเป็นเรา เป็นของเราขึ้นมา เพราะสมุทัยส่วนใหญ่กลายเป็นเรา

เป็นของเราอยู่แล้ว ทีนี้ก็ลุกลามออกไปว่า ดี ชั่ว สุข ทุกข์ ได้ เสีย ดีใจ เสียใจเป็นเรา เป็นของเรา เรื่องเรา จึงระบาดไปทั่วโลกยิ่งกว่าโรคระบาดที่น่ากลัวกันเสียอีก

แท้จริงมาจากต้นเหตุเพียงอันเดียวเท่านั้น คือ **อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา** ต่อเป็นพืชไปทั่วภพ ทั่วชาติ ทั่วโลกดินแดน ไม่มีขอบเขตยิ่งกว่ามหาสมุทรทะเล **อวิชฺชาปจฺจยา** นี้จะทนต่อจอบเพชร และพระปัญญาเพชรที่พระองค์ขุดค้นฟาดฟันอย่างไม่ท้อถอยไปไม่ได้ วัฏจักรได้ถูกถล่มจมลงไปด้วยอำนาจพระปัญญาของพระพุทธเจ้า พระวิชชาวิมุตติหลุดลอยขึ้นมาในขณะอวิชชาดับลงไป ในปัจฉิมยามของราตรีเดือนหกเพ็ญ พระจันทร์เต็มดวง **ธมฺโม ปทีโป** พระธรรมอันเต็มดวงในพระทัยก็ได้ปรากฏขึ้นในวันเดียวกัน เป็นอันว่าในคืนวันนั้นพระจันทร์กับพระธรรมได้โผล่ขึ้นจากกลีบเมฆพร้อม ๆ กัน ซึ่งเป็นที่น่าอัศจรรย์ยิ่งในโลกปัจจุบันนั้นไม่เคยมี เราทั้งหลายได้ทราบในพระประวัติปรากฏเพียงครั้งเดียวเท่านั้น

นี่พระพุทธเจ้าพระองค์ทรงแสวงหาความร่มเย็นอย่างเรา ๆ ที่ไหนก็ไม่ทรงพบ เมื่อพระองค์ทรงย้อนพระทัยเข้าสู่ป่าอันเป็นที่สงัดวิเวกและย้อนเข้าสู่ป่า คือ กองแห่งอริยสัจสี่ อันเป็นรากฐานซึ่งจะให้ทรงพบความร่มเย็นได้แล้ว ก็ทรงพบจุดจบแห่งกองทุกข์ทั้งมวล และทรงพบความเย็นอย่างอัศจรรย์ขึ้นในที่นั้น

ความร้อนก็เกิดในพระองค์ผู้เดียว และความเย็นก็เกิดในพระองค์คนเดียวกัน แม้ความโง่ความฉลาดก็จะเกิดในคนเดียวกันนั้น ฉะนั้นจงทราบเสียว่าไม่มีที่ไหนจะร้อนยิ่งกว่าหัวใจของคนมีกิเลส และสถานที่อยู่ของคนต้องโทษซึ่งถูกคุมขัง ก็สถานที่ที่จะยกจิตออกจากที่คุมขังคือกิเลสนั้น เหมาะที่สุดตามทางพระพุทธเจ้าคือป่าหรือสถานที่ที่อยู่ ณ บัดนี้ และการกระทำซึ่งกำลังทำอยู่ขณะนี้ จะเป็นไปเพื่อความเยือกเย็นในใจและความหลุดพ้น โดยไม่กลับมาสู่หลุมมูตรคูถนี้อีก พระพุทธเจ้าแลสาวกทั้งหลายท่านอยู่ในที่วิเวกสงัดอันเป็นที่ประกอบความเพียรได้สะดวก

ฉะนั้น เราทั้งหลายจงอยู่อย่างท่าน จงมีความรักในศีล มีความรักในสมาธิ มีความรักในปัญญา มีความรักในความเพียร เพื่อความอยู่สบายในอิริยาบถทั้งปวง มีความรื่นเริงบันเทิงในงานที่ชอบ คือการถอดถอนกิเลสเป็นสิ่งสำคัญ ที่กล่าวนี้เป็นความสงัดภายนอก ในส่วนแห่งกายและความสงัดภายในใจ มีความสงัดภายนอกเป็นที่อยู่ของกาย มีความสงัดภายในเป็นที่อยู่ของใจ สถานที่เหล่านี้มีความร่มเย็น และสะดวกแก่การประคองความเพียร และเป็นข่าวดีแก่ผู้สนใจปฏิบัติธรรม ข่าวของพระพุทธเจ้าแลสาวกก็เป็นข่าวอย่างนี้ ข้อสำคัญจงเป็นผู้มีสติระวังความเคลื่อนไหวของตนอยู่เสมอ ไปที่ไหน

อยู่ที่ใด ให้มีธรรมหล่อเลี้ยงหัวใจอยู่เสมอ อย่านำโลกมาหล่อเลี้ยงและถือเป็นความสนิทสนม

คำว่าโลก ถ้าลงได้เข้าสิงหัวใจของใครแล้วจะเป็นไฟขึ้นมาจากที่ใจดวงนั้น ผลที่ปรากฏขึ้นจากไฟก็คือความรุ่มร้อน อยู่ที่ไหนก็ไม่สบาย ตามท่านกล่าวไว้ตำนานว่า มีสุนัขจิ้งจอกตัวหนึ่ง มีแผลอยู่บนศีรษะ ถูกหนอนเจาะหนอนไชกัดกินอยู่ทั้งวันทั้งคืน สุนัขตัวนั้นไปอยู่ที่ไหนก็ไม่สบาย ไปอยู่ในร่มไม้ก็หาว่าร่มไม้ไม่สบาย ไปอยู่ในที่แจ้งก็หาว่าที่แจ้งไม่สบาย ไปอยู่ที่ลับก็หาว่าไม่สบาย ไปนอนแช่น้ำก็หาว่าไม่สบาย วิ่งขึ้นอยู่บนบกก็หาว่าไม่สบาย ไปอยู่ที่ไหนก็หาว่าที่นั้น ๆ ไม่สบาย วิ่งไปวิ่งมาไม่เป็นอันกินอยู่หลับนอน เพราะเข้าใจว่าทุกข์มีอยู่ในสถานที่ต่าง ๆ ไม่คิดว่าทุกข์มีอยู่ที่แผลบนศีรษะ พอแผลของสุนัขหายไปเท่านั้น สุนัขตัวนั้นอยู่ที่ไหนก็สบาย

นี่เมื่อเทียบกับพวกเราผู้มีแผลอยู่บนศีรษะคือใจ ถูกหนอนคือกิเลสกัดไชกินอยู่ตลอดเวลา คือ ทางรูปก็กัดเข้ามา ทางเสียงก็กัดเข้ามา ทางกลิ่นก็กัดเข้ามา ทางรสก็กัดเข้ามา ทางเครื่องสัมผัสก็กัดเข้ามา กัดเข้ามาทุกด้าน เมื่อเป็นเช่นนั้นอยู่ที่ไหนก็ไม่สบาย จากที่นี่ไปอยู่ที่อื่นก็ไม่สบาย ออกจากที่แจ้งไปสู่ที่ลับก็ไม่สบาย ไปอยู่ใต้ร่มไม้ก็ไม่สบาย ไปอยู่ภูเขาก็ไม่สบาย ลงไปอยู่ในน้ำก็ไม่สบาย ขึ้นอยู่บนบกก็ไม่สบาย ขึ้นอยู่บนกุฏิก็ไม่สบาย ลงอยู่ใต้ถุนก็ไม่สบาย ไปอยู่ที่ไหนก็ไม่สบายไปเสียทั้งนั้น ที่นี่เราจะตำหนิอะไร เพราะแผลและตัวหนอนคือกิเลสมิได้อยู่ในที่อยู่นั้น ๆ แต่มันอยู่บนศีรษะคือใจของเราเอง

วิธีจะนำหนอนออกจากศีรษะนั้น คือเครื่องมือ ได้แก่ ศีล เครื่องกำจัดหนอนประเภทหยาบออกจากใจของเราได้ สมาธิ กำจัดหนอนประเภทกลางออกจากใจได้ ปัญญา เครื่องมือกำจัดหนอน คือกิเลสส่วนละเอียดจากใจได้ เมื่อเราได้นำเครื่องมือทั้งสาม คือ ศีล สมาธิ ปัญญาเข้าไปกำจัดหนอน คือ กิเลสอย่างหยาบ อย่างกลาง และอย่างละเอียด ออกจากใจจนหมดสิ้นแล้ว นั่งอยู่ที่ไหนก็สุโข วิเวโก มีความสงัดทั้งภายนอก มีความสงัดทั้งภายในใจ ไม่มีอะไรก่อกวนให้เกิดความกังวล ไม่มีหนอนกัดหนอนไชเหมือนที่เคยเป็นมา นี่เพราะอำนาจศีล สมาธิ ปัญญา ที่ทันสมัยกำจัดกิเลสแม้อยู่ภายในใจให้หมดไปได้

เพราะเหตุนั้นเราอยู่ไหน ๆ อย่าปราศจากสติ จงเป็นผู้มีสติทุก ๆ อิริยาบถ การเคลื่อนไหวไปมา การขบฉัน การนั่ง การนอน เว้นเสียแต่หลับนอนเท่านั้น จงให้เป็นไปกับสติ และปัญญา จะชื่อว่ามีธรรมรักษาตน จะเป็นผู้ปลอดภัยจากเวร

อนึ่ง ภัยหรือเวรนั้นไม่มีใครจะมาก่อสร้างให้ นอกจากตัวเราเองเป็นผู้ก่อเหตุทำเวรขึ้นมาใส่ตัวเอง ผลจึงปรากฏเป็นที่รุ่มร้อน นี่คือความปราศจากสติ ถ้าเป็นผู้มีสติอยู่แล้ว เรื่องทั้งนี้จะไม่มารังควานจิตใจของเราได้ จะเป็นไปเพื่อความสงบสุขทุกๆ อิริยาบถ *การประกอบความเพียรทุกๆ ประโยค สติกับปัญญาเป็นธรรมสำคัญมาก และต้องแนบกับความเพียรนั้นๆ เสมอไป ถ้าหากว่าสติกับปัญญาได้ขาดจากประโยคแห่งความเพียรนั้นๆ แล้ว ความเพียรเหล่านั้นต้องกลายเป็นโมฆะไปทันที* โปรดทราบไว้อย่างนี้ จะได้รู้สึกว่าสติปัญญาเป็นธรรมสำคัญอย่างไรบ้าง

การเดินจงกรม นั่งสมาธิทุกๆ ครั้ง ถ้าไม่มีสติปัญญาเป็นเครื่องกำกับรักษาอยู่แล้ว ก็ไม่ผิดอะไรกับเขาเดินเขานั่งธรรมดา ในอิริยาบถทั้งปวงต้องมีสติกับปัญญาประคองความเพียรติดต่อสืบเนื่องเป็นลำดับ กิเลสจะยกกองพลมาจากที่ไหนจะมารบกวนใจของเราได้ เพราะตัวของเราเป็นตัวกิเลส และเป็นผู้ก่อเหตุขึ้นเผาผลาญตนเองให้ได้รับความเดือดร้อน ถ้ามีสติปัญญาประจำอยู่กับบทธรรมหรืออาการแห่งธรรมที่ตนกำลังพิจารณาอยู่ไม่ขาดวรรคขาดตอน ก็เป็นการเตรียมดับเพลิงกิเลสตัณหาอยู่ในตัวแล้วเพลิงกิเลสตัณหาตัวใดจะมาจากทางไหน จะมารังแกและทำลายเราให้ได้รับความเดือดร้อนจะไม่มีเลย นอกจากตัวเหตุดีชั่วเป็นเรื่องของตนสั่งสมขึ้นเองเท่านั้น

จงอย่าเห็นว่ากิเลสทุกประเภทจะมีอยู่ในที่ต่างๆ เข้ามาแทรกสิงหัวใจของเราแล้วปล้นสะดมเอาหัวใจของเราไป ใจดวงเดียวอาศัยตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นทางเดิน เมื่อส่งกระแสออกมาทางตา จึงปรากฏรูปขึ้นมา ส่งกระแสออกมาทางหู จมูก ลิ้น กาย ก็ปรากฏเป็นเสียง เป็นกลิ่น เป็นรส เป็นเครื่องสัมผัสขึ้นมา แล้วถือเอาอารมณ์ที่ตนได้รับสัมผัสนั้นๆ เข้าไปสู่ใจ กลายเป็นสมุทัยก่อทุกข์ขึ้นมา เราจะเห็นว่าอะไรเป็นตัวกิเลสเล่าเมื่อการก่อทุกข์ให้เกิดเป็นเรื่องของเราเองแล้ว นี่เราจะเห็นได้จากใจที่ปราศจากสติปราศจากปัญญา ปล่อยตัวเองไปตามอำนาจของตัณหาเครื่องผลักดัน เขาก็ฉุดลากไปสู่อารมณ์ต่างๆ ตามแต่อวิชชาความงมงาย และตัณหาความอยากไม่มีเพียงพอจะบังคับให้เป็นไปตามความต้องการของตน

เวลานี้เราบวชในพระศาสนา จงพยายามให้รู้ทางเดินของเสือโคร่งตัวสำคัญ ซึ่งเดินอยู่ทั้งวันทั้งคืน คือเดินไปตามกระแสของตา หู จมูก ลิ้น กาย ออกไปสู่รูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส แล้วนำอารมณ์เข้ามาเป็นอาหารกินอยู่ในถ้ำ คือกายนี้ เพื่อบำรุงเสือโคร่ง คืออวิชชาให้มีกำลังกล้า แล้วสั่งสมทุกข์ให้เกิดขึ้นในตัวทั้งวันทั้งคืน ความเป็น

ทั้งนี้เพราะความไม่มีสติ ไม่มีปัญญาเป็นพี่เลี้ยงรักษาใจ จึงเป็นช่องทางให้กระแสของใจเล็ดลอดออกไปสู่อารมณ์อันเป็นพิษ มาเผาผลาญตนเองให้เกิดเรื่องเกิดราวอยู่เสมอ

ฉะนั้น จงเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสติและปัญญาอยู่ทุก ๆ อิริยาบถเถิด คำว่า โลกวิทู เป็นผลอันเกิดขึ้นจากความเพียรที่มีสติและปัญญาเป็นธรรมหล่อเลี้ยง อย่างไรต้องรู้ชัดทั้งโลกนอก คือสภาวธรรมทั่ว ๆ ไป ทั้งโลกใน คือใจกับเรื่องที่เกิดจากใจ เพราะอำนาจสติกับปัญญาขัดเกลาอยู่เสมอ ความบริสุทธิ์พุทโธอันเด่นดวงจะโผล่ขึ้นมาอย่างเต็มที่ภายในใจของตน

วันนี้ได้อธิบายข่าวของพระพุทธเจ้า และข่าวแห่งสาวกทั้งหลาย ทั้งปฏิปทาที่ท่านทรงดำเนิน ทั้งผลเป็นที่พึงพอใจที่พระพุทธเจ้าและสาวกทรงได้รับมาแล้ว เพื่อให้เราทุกท่านได้ยึดเป็นหลักฐานน้อมเข้าสู่ข้อปฏิบัติของเรา เพื่อดำเนินให้เป็นไปตามแนวทางของท่าน ผลที่ได้รับจะเป็นที่พึงพอใจ

หลักสำคัญที่ได้ย้ำไว้ในวันนี้ คือเรื่องของสติกับปัญญา เป็นเรื่องใหญ่ที่สุดสำหรับผู้มุ่งทำตนให้พ้นจากทุกข์ในวันนี้วันหน้า ต้องเป็นผู้หนักในสติ สิ่งใดมาสัมผัสจงให้ทราบด้วยอำนาจสติและใคร่ครวญด้วยปัญญาทุก ๆ อย่าง และทุก ๆ อาการที่มาสัมผัส จะเข้ามาสัมผัสทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทางใดทางหนึ่งก็ตาม จงพยายามฝึกหัดสติและปัญญากับสิ่งที่มาสัมผัสนั้น ๆ สิ่งที่มาสัมผัสทั้งหลายจะกลายเป็นหินลับสติและปัญญาให้คมกล้าขึ้นโดยลำดับ แต่ถ้าเราปล่อยไปตามอัตโนมัติของใจแล้ว สิ่งที่มาสัมผัสทั้งหลายจะกลายเป็นข้าศึกต่อสติกับปัญญาและต่อใจของตนเอง

ถ้าเราเป็นผู้มีสติอยู่ตลอดเวลา มีปัญญาคิดค้นอยู่เสมอแล้ว เราจะกำหนดสภาวธรรมอันใด ไม่ว่าข้างนอก ไม่ว่าข้างใน คือ กายกับใจ จะต้องทราบได้อย่างชัดแจ้ง เช่น พิจารณาสกลกายของเราตั้งแต่ผิวหนังเข้าไปถึงข้างใน แยกส่วนแบ่งส่วนแห่งร่างกายทั้งหลายออกเป็นชิ้นเป็นอันได้ตามต้องการ จะกำหนดโดยทางไตรลักษณ์ก็ได้ คือ โดยทาง **อนิจฺจ** ความแปรสภาพของส่วนต่าง ๆ จะประจักษ์อยู่ตลอดเวลา ทั้งส่วนแห่งร่างกาย ทั้งส่วนแห่งเวทนา คือ สุข ทุกข์ เฉย ๆ ทั้งส่วนแห่งสัญญา คือความจำได้หมายรู้ ทั้งส่วนแห่งสังขาร คือ ความคิดความปรุงของใจ ทั้งส่วนแห่งวิญญาณ คือความรับรู้สิ่งที่มากระทบตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จะพิจารณาโดยทางอนัตตา ความไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเราในสิ่งเหล่านี้ก็ได้

สิ่งเหล่านี้จะประกาศไตรลักษณ์ประจำตนอยู่ตลอดเวลาไม่หยุดยั้ง นอกจากสติกับปัญญาจะไม่ติดต่อเท่านั้น จึงไม่ทราบว่าสภาวะเหล่านั้นประกาศตัวอย่างไรบ้าง คำว่า

อนิจฺจำ คือความแปรสภาพอยู่เสมอ สภาวธรรมข้างนอกทั่ว ๆ ไปก็แปร ภายในร่างกายทุกส่วนก็แปร ความสุข ทุกข์ เฉย ๆ ปรากฏขึ้นก็แปร สัญญาความจดจำก็แปร สังขารความคิดนึกของใจก็แปร วิญญาณความรับรู้ก็แปร แต่ละอย่างๆ มีความแปรสภาพประจำตนอยู่เสมอ ความเป็นทุกข์ ความเป็น **อนตฺตา** ก็เป็นจักรตัวเดียวกันกับ **อนิจฺจ**ำ และอยู่ในเครื่องจักรไตรลักษณ์อันเดียวกัน เมื่อจักรตัวหนึ่งเริ่มไหวตัว จักรตัวอื่น ๆ ต้องเริ่มทำงานไปพร้อม ๆ กัน

ถ้าเราพิจารณาด้วยความมีสติปัญญาประจำตนอยู่เช่นนี้ จะไม่เห็นตัวจักรคือ ไตรลักษณ์ ได้แก่ **อนิจฺจ**ำ **ทุกฺข**ำ **อนตฺตา** ทำงานอยู่บนร่างกายและจิตใจของเราและสภาวธรรมทั่ว ๆ ไปได้อย่างไรเล่า เมื่อเห็นประจักษ์อยู่เช่นนี้จะมัวประมาทนอนใจอยู่อย่างไรว่าสภาพเหล่านี้เป็นที่ไว้วางใจได้แล้ว นอกจากจะเห็นว่าสิ่งเหล่านี้เป็นตัวภัยทุกอาการของเขา หาความไว้วางใจไม่ได้แม้แต่ชิ้นเดียว ทั้งสิ่งที่ผ่านมาแล้ว ทั้งสิ่งที่ยังมาไม่ถึง ทั้งสิ่งที่เห็นประจักษ์อยู่ในขณะนี้ เป็นกองเพลิงเช่นเดียวกัน คือ จะอาศัยกาย กายก็แตก จะอาศัยสุข สุขก็แตก เฉย เฉยก็แตก สัญญาก็แตก สังขารก็แตก วิญญาณก็แตก ทุกๆ อาการต้องแตกทั้งนั้น

แล้วจะอาศัยอะไร มีแต่ของแตกหักหมดทั้งร่าง ถ้าถือกายเป็นเรา กายแตกเราก็หมดที่พึ่ง ถือเวทนาเป็นเรา เวทนาแตกก็หมดที่พึ่ง ถือสัญญา สังขาร วิญญาณเป็นเรา สิ่งเหล่านี้แตกเราก็หมดที่พึ่งโดยสิ้นเชิง เลยกลายเป็นจิตอนาถา อาศัยอะไรมีแต่สิ่งแตกหัก นี่คืออุบายของปัญญาคิดหาความรอบคอบใส่ตัวเอง และพิจารณาเน้นลงไปอีกว่าเรานั่งอยู่กับทุกข์ นอนอยู่กับทุกข์ อิริยาบถทั้งสี่อยู่กับโรงงานแห่งไตรลักษณ์ ตัวจักรทำงานหมุนอยู่บนร่างกายและจิตใจของเราไม่มีวันปิดงาน ผลรายได้ตกออกมาจากโรงงาน คือ **อนิจฺจ**ำ **ทุกฺข**ำ **อนตฺตา** แผ่ไปทั่วโลกธาตุ

ผู้ไม่ฉลาดเพียงถูกสะเก็ดก็ร้องคร่างไปตามๆ กัน ฉะนั้นใครๆ จึงบ่นว่าทุกข์ บ่นว่าเดือดร้อน บ่นว่าบกพร่องขาดเขิน บ่นว่าไม่สะดวกกายสบายใจ บ่นว่าไม่สมหวัง เราอยู่บนโลกแปรปรวน เราอยู่ในโลกของไตรลักษณ์ คือ **อนิจฺจ**ำ **ทุกฺข**ำ **อนตฺตา** จะหาอะไรมาเป็นตัวเราได้เล่า ก็เราอาศัยเขา สิ่งที่ปรากฏขึ้นเราถือว่าเป็นของเราเสีย เมื่อสิ่งนั้นดับสลายไป เราจึงเสียใจ เราอยู่กับโลกที่ไว้ใจไม่ได้ ทุกคนและสัตว์จึงต้องเดือดร้อนไปตามๆ กัน

การพิจารณาอย่างนี้ก็เพื่อจะให้เห็นว่าโลกนี้เป็นอย่างไรนั่นเอง อนึ่ง *การพิจารณาไตรลักษณ์และการรู้เห็นในไตรลักษณ์ ไม่ต้องถือเป็นความจำเป็นว่าจะต้องพิจารณาทั้ง*

สามและรู้พร้อม ๆ กันทั้งสามไตรลักษณ์ เพียงพิจารณาและเห็นเพียงไตรลักษณ์หนึ่งเท่านั้น ก็สามารถซึมซาบไปทั่วทั้งสามไตรลักษณ์ได้เหมือนกัน คำว่า โลกวิทู รู้โลก ไม่จำเป็นต้องไปนับเม็ดหินเม็ดทรายในแผ่นดินมีเท่าไร ในท้องมหาสมุทรมีเท่าไร ในแผ่นดินมีต้นไม้ภูเขาเท่าไร มีทรัพย์สมบัติ สัตว์ บุคคลเท่าไร คำว่า โลกวิทู รู้เพลงของโลก รู้กลมายาของใจตัวเองที่ไปสำคัญโลกว่าเป็นอะไร จึงไปยึดมั่นสำคัญผิดกลายเป็นพิษแก่ตัวเอง จนปรากฏเป็นกิเลสตัณหาอวิชชาขึ้นมา ให้เที่ยวเวียนว่ายตายเกิดในสงสาร ทุกข์แล้วทุกข์เล่าไม่มีวันจบสิ้นสักที โลกวิทูรู้ตามเป็นจริงซึ่งสภาวธรรมทั้งหลาย แล้วปล่อยวางไว้ตามสภาพของเขาเท่านั้น

การพิจารณาไตรลักษณ์ก็เช่นเดียวกัน ในส่วนแห่งกายทั้งหมดนี้ เราพิจารณาเพียงอาการใดอาการหนึ่งเท่านั้น ก็สามารถจะทราบในอาการทั้งหลายซึ่งเป็นส่วนแห่งกายนั้นด้วย และมีไตรลักษณ์ประจำตนเช่นเดียวกัน เมื่อเห็นชัดด้วยปัญญาแล้วจะทนถือมั่นสำคัญผิดอยู่อย่างไร ต้องปล่อยวางเป็นลำดับตามส่วนแห่งปัญญาที่เห็นชัดแล้ว เหตุที่ถือมั่นสำคัญผิดนั้นก็เพราะไม่เข้าใจชัด เหตุที่ยังไม่เข้าใจชัดก็เพราะกำลังของสติและกำลังของปัญญายังไม่เพียงพอ ถ้าพอแล้วอย่างไรก็ทนถืออยู่ไม่ได้ *เมื่อเห็น* **อนิจฺจ ทุกฺข อนตฺตา** *ชัดแล้วต้องปล่อยวางและรู้เท่าตามเป็นจริง*

ไตรลักษณ์ฝ่ายรูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส กับรูปกายของเราเป็นไตรลักษณ์ส่วนหยาบ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นไตรลักษณ์ส่วนกลาง จิตอวิชชา คือจิตที่มีอวิชชาครองอยู่จัดเป็นไตรลักษณ์ส่วนละเอียด ไตรลักษณ์ประเภทนี้มีประจำอยู่กับจิตอวิชชา คือจิตที่เต็มไปด้วยความลุ่มหลง ขยับตัวออกขณะไหนก็เป็นกิเลสขณะนั้น จงค้นดูให้ชัด เพราะสภาวธรรมทั้งหลายรู้มาหมดแล้ว ธรรมชาติอันนี้เป็นอะไรจึงไม่รู้ตนเอง ธรรมชาติอันนี้จะเป็นอะไรต่อไป หรือว่าธรรมชาตินี้เป็นเรา ถ้าเป็นเรา เราก็ติดเราอีก เราตัวนี้จะไปก่อกำเนิดขึ้นอีกในภพทั้งหลายไม่จบสิ้น เพื่อความรอบคอบเข้าเป็นลำดับเพราะได้ตัดกิ่งก้านสาขา คือพิจารณาส่วนหยาบเข้ามาหมดแล้ว ต้องตัดลำต้นให้ขาดและถอนรากเหง้าขึ้นมาอีก ต้นไม้นั้นจึงจะตายฉิบหายไม่มีเหลือ

นี่เราตัดและรู้เท่ารูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส และรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเท่านั้น ส่วนใหญ่ของสิ่งเหล่านี้คืออะไร รากเหง้าแห่งความลุ่มหลงคืออะไร ผู้มาถือกำเนิดเป็นธาตุเป็นขันธ์คืออะไร นั่นคือตัวการก่อเหตุที่สำคัญ จงพิจารณาให้เห็นธรรมชาตินั้นเป็นเช่นเดียวกับสภาวะทั้งหลายที่ผ่านมาแล้ว ความรู้อันนี้เป็นอะไร ได้ทำความรู้เท่าและปล่อยวางตนหรือยัง ถ้ายังไม่รู้ตนเองก็แสดงว่าเราฉลาดแต่ภายนอก ส่วน

ภายในเรายังโง่ เพื่อความฉลาดและรอบคอบ เราต้องขยับเข้าไปพิจารณาธรรมชาตินี้อีกทีหนึ่ง คือความรู้ที่เป็นตัวการ รากวัฏจักร รากความหมุนเวียน เชื้อแห่งกองทุกข์ทั้งมวลบรรจุไว้ในธรรมชาตินี้หมด

จงพิจารณาเข้าไปถึงธรรมชาติที่รู้ๆ ให้เห็นเป็นไตรลักษณ์อีกเช่นเดียวกับสภาวะอื่นๆ **อนิจฺจ** แปรสภาพอยู่รอบตัว **ทุกฺข** หลงอันนี้ต้องจมอยู่ในทุกข์ **อนตฺตา** ถือว่าเป็นเราเป็นของเราที่ไหน ธรรมชาตินี้เป็นตัวสมมุติที่ละเอียดยิ่งกว่าสมมุติใดๆ ในไตรโลกธาตุ ทั้งนี้โดยมากไม่มีใครจะพูดอย่างนี้ว่า ธรรมชาตินี้เป็นไตรลักษณ์หรือไม่ แต่ขอพูดโดยหลักธรรมชาติที่ได้ปฏิบัติมาและรู้เห็นอย่างไร ก็นำมาอธิบายให้ท่านทั้งหลายทราบเต็มกำลังของตนทุกแง่ทุกมุม มิได้ปิดบังไว้แม้จะไม่มีในตำรา แต่หลักธรรมชาติเมื่อพิจารณาเข้าไป มันปรากฏอยู่อย่างนี้ เพื่อท่านนักปฏิบัติที่สนใจจะได้ถือไว้เป็นข้อคิดเมื่อคราวจำเป็นเกิดขึ้นและจะได้นำมาพิจารณาแก้ไขตนเอง เพราะท่านนักปฏิบัติที่สนใจในธรรมอันยิ่งด้วยความเพียร จะต้องผ่านในหลักธรรมชาติที่กล่าวนี้อย่างแน่นอน ทั้งจะได้ทราบในหลักแห่งสวากขาตธรรมและนิยยานิกธรรม ที่พระพุทธเจ้าประทานไว้แก่ผู้สนใจในธรรมปฏิบัติว่า ไม่เป็นโมฆธรรมไปตามสัญญาความคาดหมายเสียทีเดียว ยังมีสันทิฏฐิโก แฝงอยู่ด้วย ธรรมของพระองค์จะได้เป็นธงชัยให้โลกได้พิสูจน์ข้อเท็จจริงต่อไป

การพิจารณาผู้รู้ที่เป็นตัวสังสารจักร เพื่อให้ท่านนักปฏิบัติได้เห็นจุดจบแห่งภพหรือที่สุดของโลกอันแท้จริงลงได้ ไม่เช่นนั้นจะกลายเป็นว่ารู้โลก แต่กลับมาหลงธรรมในตัวเอง ผลสุดท้ายเลยกลายเป็นหลงทั้งโลกหลงทั้งธรรม เพื่อความรู้โลกรู้ธรรมอย่างแท้จริง จงพิจารณาลงจุดผู้รู้ที่เด่นดวงจนเห็นว่าเป็นตัวโทษหาชิ้นดีไม่ได้ ด้วยปัญญาที่ทันสมัย ใจดวงนี้จะระเบิดเชื้อวัฏฏะออกให้ดูอย่างเต็มใจ พร้อมทั้งความเห็นภัยจนน่าใจหายในขณะนั้น

เช่นเดียวกับเราไม่รู้ไปยึดเอาที่หลับนอนในถ้ำเสือซึ่งเขาอาศัยอยู่เป็นประจำ ได้ยินเสียงเสือกระหึ่มเข้าใจว่าเป็นเสียงฆ้องกลอง เลยเงี่ยหูฟังอย่างเพลินใจ แต่พอมีคนที่เขารู้ว่า ถ้ำเสือนอน และนี่คือเสียงเสือกระหนึ่งด้วยความหึงหวงถ้ำ เพียงได้ยินเขาบอกเล่าเท่านั้น ก็ตัวลอยออกมาด้วยความอกสั่นขวัญหายไปหมด โลดเต้นออกมาด้วยความกลัวจนไม่มีสติยับยั้ง ว่าระยะทางที่วิ่งออกมามีอะไรขวางหน้าอยู่บ้าง ยังไม่ทันจะคิดเพราะชีวิตมีราคาสูงกว่า นี่เสืออวิชชากระหึ่มขณะจะสิ้นซากจากจิตก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน บรรดาท่านที่เคยผ่านเสืออวิชชามาแล้วอย่างโชกโชนจะไม่ให้ท่านกลัวอย่างไรเล่า ที่

ยังเห็นว่าเสียงเสืออวิชชาเป็นเหมือนเสียงฆ้องเสียงกลอง ก็คือพวกเราผู้กำลังเป็นอวิชชาอยู่เท่านั้น ท่านที่เป็นวิชชาแล้ว ได้ยินแต่ข่าวอวิชชาผลิตทุกข์ให้สัตว์ได้รับความทรมานท่านก็กลัว

พออวิชชาถูกระเบิด คือปัญญาแตกกระจายออกแล้ว นั้นแลเราพ้นจากถ้ำเสือแล้ว ใครเล่าที่วิ่งออกมาจากถ้ำเสือจนตัวลอยแล้ว ยังจะพอใจไยดีกลับไปนอนฟังเสียงเพลงของเสือกระหึ่มในถ้ำเสืออีก บรรดาท่านผู้ผ่านถ้ำเสือออกถึงที่ปลอดภัยแล้ว ต้องออกอุทานในใจด้วยกันทุกรายว่า พ้นแล้วจากแดนแห่งความสมมุติ แดนแห่งความยุ่งเหยิง แดนแห่งความบกพร่อง แดนแห่งความเกิด แก่ เจ็บ ตาย จิตที่เป็นสมมุติกับกิเลสซึ่งเป็นตัวสมมุติด้วยกัน เกาะกันเข้ากลายเป็นก้อนสมมุติขึ้นมาพาให้สัตว์เวียนว่าย ธรรมชาติที่น่ากลัวนี้เราพ้นไปเสียแล้ว บัดนี้จิตของเราไม่ใช่จิตสมมุติ แต่กลายเป็นวิมุตติจิตขึ้นมาแล้ว ชื่อว่า การท่องเที่ยววกเวียนที่เคยเป็นมาได้ตัดสินกันแล้วในวันนี้ นับแต่ขณะนี้ไปเราจะไม่เป็นผู้ต้องหาขึ้นโรงขึ้นศาล เพื่อแก้คดีกล่าวหาจากอวิชชาอีกแล้ว อวิชชาผู้พาเกิดพาตายได้แยกทางกันกับเราแล้วในวันนี้ จิตของเราถึงแล้วซึ่งธรรมอันไม่ใช่วิสัยของอวิชชาจะตามยื้อแย่ง นี่อุทานของท่านที่หลุดลอยออกได้จากถ้ำเสือ

ข่าวของพระพุทธเจ้าและสาวกท่านดำเนินอย่างไรจึงถึงแดนแห่งความเกษม เราก็ดำเนินตามแนวทางของท่านเป็นลำดับมาจนถึงธรรมชาติที่รู้ๆ อันเป็นสหายของอวิชชาและถูกทำลายโดยสิ้นเชิงด้วยอำนาจของปัญญา จากนั้นไม่มีสมมุติใดๆ เข้าเคลือบแฝงแต่ธรรมชาติที่ไม่ใช่สมมุตินั้น ท่านให้นามแฝงว่า วิมุตติ เพื่อให้ลงกันได้กับโลกที่มีสมมุติ

ขอให้เป็นข่าวของพวกเรานักปฏิบัติอย่างนี้ ดำเนินอย่างนี้ เป็นมาอย่างนี้ รู้เห็นได้อย่างนี้ด้วยปัญญา เชื่อว่าไม่เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์ ได้บวชในพระพุทธศาสนา ได้ดำเนินตามเยี่ยงอย่างของพระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลายจนเต็มกำลังความสามารถ ทั้งด้านความเพียรเพื่อแก้กิเลสอาสวะ ทั้งแดนแห่งความหลุดพ้นก็สุดขีดความสามารถอีกเช่นเดียวกัน

ดังนั้นขอให้บรรดาท่านผู้ฟังทุกท่าน จงน้อมเอาธรรมที่ทรงประทานไว้แล้วด้วยพระเมตตามาปฏิบัติ หากท่านจะปิดพระโอษฐ์ไม่ทรงโปรดสัตว์ผู้ยากจนเช่นพวกเรา เข้าสู่นิพพานไปเสีย ก็สุดหวังผู้ตั้งใจตามเสด็จพระองค์ท่านโดยทางธรรม ตามบทธรรม เป็นภาษาของเราว่า ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นชื่อว่าเห็นเราตถาคต แต่ไม่ทรงเห็นอย่างนั้น จึงโปรดประทานร่องรอยไว้ในธรรมทุกบททุกบาท โปรดทราบว่านั่นคือศาสนา ผู้ใคร่ต่อธรรมชื่อ

ว่าใคร่ต่อศาสนา จงน้อมปฏิบัติเต็มกำลัง ผลที่ได้รับจะเป็นไปตามธรรมที่ศาสดาตรัสไว้ทุกประการ นับแต่ชั้นต้นจนถึงวิมุตติพระนิพพาน จะเป็นสมบัติของท่านทั้งหลายโดยไม่ต้องสงสัย จึงขอยุติธรรมเทศนาเพียงเท่านี้ เอวๆ

<<สารบัญ

เทศน์อบรมพระ ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๑๐ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๐๕

พ่อแม่ครูอาจารย์เป็นแบบอย่าง

การแสวงหาทรัพย์ภายในกับทรัพย์ภายนอกมีลักษณะเช่นเดียวกัน คนฉลาดหาทรัพย์ภายนอกก็ไม่ขัดข้อง หาได้อย่างสะดวกสบาย แต่ถ้าเป็นคนโง่แล้วลำบากมาก จะเห็นได้ในที่ทั่วๆ ไป เช่น คนทุกข์คนจนมีจำนวนมาก คนมั่งมีมีจำนวนน้อย นี่ก็พอสังเกตให้เห็นแล้วว่าคนโง่มีจำนวนมาก คนฉลาดมีจำนวนน้อย เพราะเหตุนั้นคนทุกข์คนจนจึงมีจำนวนมากกว่าคนมั่งคั่งสมบูรณ์ การแสวงหาทรัพย์ภายในคือคุณงามความดีก็เช่นเดียวกัน ย่อมขึ้นอยู่กับความฉลาดเป็นสิ่งสำคัญกว่าสิ่งอื่น ๆ ถ้าเป็นคนโง่แล้วแม้จะเข้าไปนั่งชิดกับชายสบงจีวรของพระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลาย ผลจะพึงได้รับของเขาก็คือความโง่นั่นเอง จะได้ความฉลาดหรือคุณงามความดีจากพระพุทธเจ้าและสาวกนั้นเป็นการลำบากมากสำหรับคนโง่

ทรัพย์ภายในก็ต้องขึ้นอยู่กับความฉลาด ไม่เช่นนั้นจะไม่สามารถแสวงหาทรัพย์ภายในให้เป็นความสุขของใจได้ ทรัพย์ภายนอกเราทั้งหลายก็พอจะทราบกันแล้ว นับแต่เงินทองข้าวของและสิ่งที่มีวิญญาณไม่มีวิญญาณ เรียกว่าทรัพย์ทั้งนั้น เมื่อตกเป็นกรรมสิทธิ์ของใครก็เรียกว่าทรัพย์ของคนนั้น คุณงามความดีที่ให้นามว่าบุญซึ่งเป็นทรัพย์ภายในก็เช่นเดียวกัน ผู้ไม่ฉลาดแม้จะไปแสวงหาบุญกุศล บำเพ็ญคุณงามความดีกับเพื่อนเขา ผลที่จะพึงได้รับก็ขึ้นอยู่กับความโง่และความฉลาดของตน ความฉลาดมีน้อยบุญกุศลที่จะพึงได้รับก็มีน้อย

เฉพาะนักบวชของเรา บวชมาในพระพุทธศาสนา มุ่งหน้าจะบำเพ็ญตนให้พ้นทุกข์ เหมือนคนผู้มุ่งความเป็นเศรษฐีโดยถ่ายเดียว อนึ่ง เจตนาของคนในโลกมีอยู่ ๓ ประเภท คือ

คนประเภทที่ ๑ คนบางพวกเกิดขึ้นมาท่ามกลางแห่งความยากจนค่นแค้นเพราะพ่อแม่เป็นคนโง่ และขัดสนจนทรัพย์สมบัติเงินทองไม่มีจับจ่าย เป็นอยู่ด้วยการขอทานเขามารับประทาน ตื่นเช้าเที่ยวขอทานตามตรอกตามซอกมุมถนน ตามหน้าบ้านเขา รับประทานพอปากพอท้องบ้าง ไม่พอบ้าง ลูกก็รวมมาสายกรรมอันเดียวกัน เพราะวาสนาขนาดนั้นก็ต้องมาเกิดกับพ่อแม่ผู้อาภัพเช่นนั้น ลูกจึงไม่มีแก่ใจที่จะคิดถึงความมั่งมี คิดถึงความเป็นเศรษฐีเหมือนอย่างโลกผู้มั่งมี เพราะพ่อแม่เป็นแดนเกิด เป็นตัวพิมพ์ให้

ลูกๆ เห็นอยู่แล้ว ลูกเกิดมาก็เป็นคนโง่ และเกียจคร้านเหมือนพ่อแม่ อยู่กับพ่อแม่ก็ทุกข์จนเที่ยวพาขอทานเขากินวันหนึ่ง อิ่มบ้างไม่อิ่มบ้าง นี้ก็ถือว่ายังดีอยู่

แต่พ่อแม่บางคนทุกข์จนแล้วยังไม่พอ ยังเที่ยวหาฉกลักปล้นจี้เอาของเขามากิน สิ่งของหรืออาหารทุกชิ้นที่ได้มาเลี้ยงลูกก็สอนลูกในตัวว่า สิ่งที่ได้มาเลี้ยงลูกนี้คืออะไร และได้มาจากไหน ลูกก็ได้รับการศึกษาจากพ่อแม่อีกเหมือนกัน และไม่ได้สิ่งของบริสุทธิ์มากิน แต่ได้มาด้วยความทุจริต คือฉกปล้นเขามาทั้งนั้น พอลูกเติบโตขึ้นมาไม่ต้องคิดหาการหางานทำ และความรู้วิชาตามวัยที่จะควรศึกษาหาความรู้ความฉลาดใส่ตัว เพราะพ่อแม่สอนไว้เรียบร้อยแล้ว คือการฉก ปล้นจี้ ยักยอก ฉ้อโกง ตีชิงวิ่งราว และความขี้เกียจขี้คร้านมีสันดานไม่เป็นที่ไว้วางใจ

ทั้งนี้เพราะพ่อแม่ตั้งตัวเป็นกระดานดำอันเต็มไปด้วยตัวหนังสือ คือความประพฤติและมารยาททุกๆ อาการที่เคลื่อนไหวอยู่แล้ว ลูกๆ ทุกคนเกิดมาได้รับการศึกษา หัดทำ หัดพูด หัดคิด ทุกอาการเป็นการศึกษาจากพ่อแม่เสียจนเพียงพอ เพราะตัวหนังสือและหลักวิชาทุกๆ แขนงมีอยู่ในกระดานดำ คือพ่อแม่พร้อมมูลแล้ว ตัวขี้เกียจขี้คร้าน ตัวคดโกง ตัวขี้ฉ้อโกหก ตัวฉกปล้นจี้ ชื่อว่าความทุจริตทุกๆ แขนง มีอยู่ในตัวหนังสือที่เขียนอยู่บนกระดานดำ คือพ่อแม่ทั้งนั้น ลูกๆ ก็หัดอ่านและวาดเขียน เรียนถ่ายจากพ่อแม่ บรรจุความรู้ประเภทไฟเผาโลกไว้ในตัวเสร็จ

พอใหญ่โตขึ้นมาบ้างก็เริ่มทำหน้าที่แทนพ่อแม่ โดยเริ่มลักเล็กขโมยน้อยเป็นลำดับไป ค่อยๆ กลายเป็นคนชั่วประพฤติตัวเป็นเสือร้าย ทำความเดือดร้อนแก่ชาวบ้านชาวเมืองให้ได้รับความทุกข์เดือดร้อนทุกหย่อมหญ้า นี่จุดสำคัญจุดหนึ่งที่เป็นไฟไหม้บ้านไหม้เมืองแบบดับไม่ไหว เหตุที่กลายเป็นคนเสียหายอย่างใหญ่หลวงทั้งนี้เพราะพ่อแม่เป็นแดนเกิดก็ดี เพราะเกิดจากนิสัยของเด็กเสียเองก็ดี เพราะการคบกับคนชั่วสันดานชอบทุจริตก็ดี คนประเภทหนึ่งคิดไปในแถวนี้

คนประเภทที่ ๒ คิดว่า แม้เราไม่ได้เป็นเศรษฐี แต่มีพอใช้พอรับประทานเสมอบ้านเมืองเขา และเป็นพลเมืองดีเหมือนเขา ก็พอมีหน้ามีตาเสมอบ้านเมืองเขาบ้าง คนจำพวกนี้มีความขยันหมั่นเพียรพอสมควรไม่ค่อยเกียจคร้าน เป็นไปด้วยความขยันหมั่นเพียรพอประมาณ สมบัติเงินทองเครื่องใช้ พอเป็นพอไปเสมอบ้านเมืองและพลเมืองดีทั่วๆ ไป เมื่อลูกเกิดขึ้นมาก็ถือพ่อแม่เป็นบทเรียน ยึดพ่อแม่เป็นกระดานและตัวหนังสือศึกษาความประพฤติการงาน ตลอดจนมารยาททุกอย่าง รับถ่ายทอดวิชาจากพ่อแม่ไปใช้ก็กลายเป็นพลเมืองดีมีสมบัติพอจับจ่ายใช้สอยไม่ฝืดเคือง เขามีอะไรก็พอมีกับเขา ไม่

ทำความอับอายขายหน้าพ่อแม่ญาติวงศ์และตัวเอง จะคบค้าสมาคมกับใคร ๆ ก็ทำด้วยความองอาจและสง่าผ่าเผย ไม่เป็นคนอับแสงต่อวงศ์ญาติและสังคมทั่ว ๆ ไป เป็นคนทำตัวให้เป็นไปในแถวแห่งความคิดของตนจนกลายเป็นพลเมืองดี และมีสมบัติใช้ไม่อดอยากขาดแคลน คนประเภทที่ ๒ คิดแถวนี้

คนประเภทนี่ ๓ มีความรู้สึกแปลกจากคนสองจำพวกที่กล่าวมา โดยคิดว่าอย่างไรก็จะให้มีสมบัติต่าง ๆ เหนือโลกเขาทั้งสิ้น และก็เริ่มสมหวังแต่ต้นทาง เพราะโอกาสวาสนาอำนวย ให้เขาได้เกิดในตระกูลมั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติและศีลธรรม ความขยันหมั่นเพียรและความเฉลียวฉลาดได้ศึกษาจากพ่อแม่ เพราะพ่อแม่พาซื้อขายด้วยความขยันหมั่นเพียร หมุนตัวเป็นเกลียวอยู่ด้วยการงานและกิจการทุกแขนง พ่อแม่ทำลูกต้องดู พ่อแม่พูดถึงเรื่องการงานอันใด ลูกซึ่งเป็นนักศึกษาอยู่โดยหลักธรรมชาติต้องฟังและสำเหนียกศึกษาไปด้วยทุก ๆ อย่าง ทั้งบรรดากิจการในบ้านหรือนอกบ้าน ใกล้หรือไกล

เพราะลูก ๆ เป็นทั้งนักศึกษา และคนรับใช้ที่ไว้ใจและสนิทที่สุดกว่าใคร ๆ พ่อแม่จะมองข้ามไปไม่ได้ และเป็นหัวหน้างานของคนงานในบ้านนอกบ้าน และโรงงานต่าง ๆ ที่เป็นสมบัติของพ่อแม่จัดตั้งขึ้น กิจการทุกอย่างที่พ่อแม่จะต้องรับผิดชอบในหน้าที่ของตน ลูกต้องเป็นนักศึกษาและเป็นคนงานอยู่ในวงงานนั้น ๆ พร้อมทั้งตาก็คอยดู หูก็คอยฟังและคิดอ่านทางใจไปพร้อม ๆ กัน กิจการทุกอย่างนั้นทางคดีโลกมีการค้าขายเป็นต้น ทั้งคดีธรรมมีการให้ทาน รักษาศีล ทั้งสวดมนต์ไหว้พระภาวนาเป็นต้น เป็นกิจที่ลูกจะศึกษา และรับถ่ายทอดได้จากพ่อแม่ทั้งนั้น

ฉะนั้นพ่อแม่ของเด็กจึงไม่ควรประมาทในความประพฤติดีชั่ว ว่าเด็กจะไม่สามารถศึกษา และรับถ่ายทอดจากตนได้ แล้วทำไปตามความชอบใจ เป็นการไม่สมควรอย่างยิ่ง เพราะการทำดีและการทำชั่วต่อศาสนา พระมหากษัตริย์ รัฐธรรมนูญ ที่ทำ ๆ กัน ต้นเหตุเป็นมาจากการศึกษาในภาวะเป็นเด็กทั้งนั้น อย่าเห็นว่ามาจากอื่น ใครไม่เคยเอาคนแก่ไปเข้าโรงเรียนกัน นอกจากสมัยวัฒนธรรมเท่านั้น ที่ถูกเราควรทราบว่าเด็กเริ่มรับการศึกษาหลักธรรมชาติตั้งแต่วันตกคลอดเป็นลำดับมา จนถึงวันพ่อแม่ส่งเข้าโรงเรียนอย่างเปิดเผย

หลักธรรมชาติพึงทราบว่ามีอยู่ในที่ทั่ว ๆ ไป พอจะให้การศึกษาแก่ผู้สนใจทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ได้ตลอดกาล ทั้งไม่เหมือนตัวหนังสือและวิชาการซึ่งอาจมีขึ้นเป็นบางกาล แล้วเปลี่ยนแปลงและสาบสูญไปในบางสมัย ฉะนั้นพ่อแม่จึงเป็นแม่พิมพ์ของลูก ๆ สำคัญยิ่ง

กว่าใคร ทั้งการเลี้ยงดู ทั้งการให้ความรัก และความสนิทสนมแก่เด็กซึ่งเกิดกับเรา ทั้งให้การศึกษาในหลักธรรมชาติ และหลักวิชาที่เด็กควรจะเรียนจากพ่อแม่เพื่อเป็นพื้นเพของเด็ก

เพราะเด็กทุกคนเตรียมพร้อมแล้วที่จะเป็นนักศึกษา และถ่ายทอดจากผู้ใหญ่และเพื่อนๆ ของเด็กด้วยกัน ส่วนจะเป็นเด็กดีหรือชั่วนั้นขึ้นอยู่กับการศึกษา และถ่ายทอดของเด็กที่ได้รับมาจากที่ต่างๆ เมื่อเข้ามาบรรจุไว้ในใจแล้วจึงปรากฏเป็นความกดดันออกมาทางความประพฤติให้ดีบ้างชั่วบ้าง ดังที่เราเห็นๆ กันทั่วไป ทั้งนี้พึงทราบว่าออกมาจากการศึกษาในหลักธรรมชาติเป็นสิ่งสำคัญ และหลักธรรมชาตินี้ไม่ค่อยมีโรงร่ำโรงเรียนสั่งสอนกัน แต่ผู้ศึกษามักจะยึดได้เร็วกว่าครูสอนในโรงเรียนเสียอีก

ฉะนั้นเด็กๆ ทุกคนซึ่งอยู่ในบ้านหรืออยู่ที่ไหนๆ ผู้ปกครองจึงควรสนใจเป็นพิเศษเสมอ แม้เด็กที่ทำงานช่วยพ่อแม่อยู่ในบ้าน พ่อแม่พาซื้อพาขายเป็นงานอาชีพอยู่ในบ้าน เด็กก็เรียนวิชาค้าขายกับพ่อแม่ไปในตัว พ่อแม่มีความหนักเบาไปในแง่ไหน ลูกต้องรับถ่ายทอดจากพ่อแม่อยู่โดยดี เราจะเห็นได้จากพ่อแม่ของเด็กถือศาสนาอะไร จะผิดถูกดีชั่วไม่สำคัญ แม้พระภูมิเจ้าที่ซึ่งมีอยู่ในที่ทั่วไป พ่อแม่พาถืออะไร จะเป็นศาสนาหรือลัทธิอะไร ลูกๆ ต้องรับถ่ายทอดไปปฏิบัตินับถือสืบๆ กันไป ถ้าพ่อแม่รักศีลรักธรรม ลูกๆ ก็ถือเอาเป็นแบบฉบับ และรักศีลรักธรรม และปฏิบัติตามที่พ่อแม่เคยทำมา นี่คนประเภทที่ ๓ มีความขยันหมั่นเพียรมาก ผลปรากฏให้ดีเด่นกว่าคนทั้งสองประเภทที่กล่าวมา

เมื่อแยกเป็นประเภทแล้ว คนประเภทที่ ๑ เป็นคนเกียจคร้านและโง่ที่สุด ทั้งทำตัวให้เป็นคนเลวทราม เป็นที่ดูหมิ่นเหยียดหยามของพลเมืองดีทั่วๆ ไป คนประเภทที่ ๒ มีความขยันหมั่นเพียรและมีสมบัติพอประมาณ ส่วนคนประเภทที่ ๓ มีความมุ่งหมายจะให้มั่งมีเหนือโลกเขาทั้งนั้น ทั้งมีความขยันหมั่นเพียรมากเพราะตั้งจุดไว้สูง จะอยู่เฉยๆ ไม่ได้ ความอดทนก็มาก ความเพียรในหน้าที่การงานก็มาก วิ่งเต้นขวนขวายหาการหางานเพื่อทรัพย์สมบัติ หมุนตัวเป็นเกลียวอยู่ด้วยความขยันหมั่นเพียรและความฉลาดรอบคอบในการงานทุกแขนงไม่นิ่งนอนใจ คนประเภทนี้แม้จะไม่ได้เป็นเศรษฐี ก็เรียกว่าเป็นคนสำคัญคนหนึ่ง ควรจะเป็นตัวอย่างของประเทศชาติบ้านเมือง ตลอดประชาชนทั่วๆ ไปได้เป็นอย่างดี

นักบวชเราในคนประเภทที่ ๑ บวชมาพอเป็นชื่อเป็นนามกับเขา บวชพอเป็นพิธี บวชไม่ได้มุ่งต่อเหตุผลอรรถธรรม ไม่ได้มุ่งต่อคุณงามความดี บวชเพื่อเลี้ยงชีพอยู่เป็น

สุข เพราะไม่ต้องขวนขวายเหมือนอย่างฆราวาส บวชมาแล้วความขี้เกียจขี้คร้านก็มาก การทะเลาะเบาะแว้งกับหมู่เพื่อนก็ลือนาม แทนที่จะเป็นบุญกุศลเพราะการบวชตามที่เข้าใจกัน แต่กลายเป็นบาปหาทุกข์ใส่ตัวเองและผู้เกี่ยวข้องก็มีมาก

นักบวชประเภทที่ ๒ เป็นผู้มุ่งต่อเหตุผล ถ้าพอจะพ้นทุกข์ไปได้ก็ขอให้พ้นทุกข์ไป ว่าบุญก็มีขอให้ได้บุญ ว่าบาปมีก็ขอให้รู้เรื่องของบาปและบุญจริงๆ เป็นผู้มีความขยันหมั่นเพียร และมีความฉลาดพอประมาณ การปฏิบัติพระธรรมวินัยก็ดี ไม่เป็นที่รังเกียจแก่หมู่เพื่อนด้วยกัน มีความสนใจในการศึกษาเล่าเรียนและด้านปฏิบัติในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญาด้วยความเพียร เป็นผู้ว่านอนสอนง่าย และเชื่อถือในหลักพระธรรมวินัย ประกอบการงานด้วยความสนใจและเชื่อตามหลักเหตุผล

นักบวชประเภทที่ ๓ บวชด้วยอำนาจความเชื่อความเลื่อมใสจริงๆ แม้เบื้องต้นจะยังไม่ได้รับการศึกษาเล่าเรียนมาจากครูอาจารย์พอสมควรก็ตาม แต่พอบวชเข้ามาแล้วได้รับการศึกษาอบรม ได้ยินได้ฟังจากครูอาจารย์ หรือจากตำรับตำราที่ท่านว่าไว้อย่างไร พออ่านดูตามตำราที่แสดงไว้ด้วยเหตุผลต่างๆ เกี่ยวกับการงานดีชั่ว ผู้ทำตัวอย่างไรจึงเป็นไปในทางชั่ว ผู้บำเพ็ญตัวอย่างไรจึงเป็นไปในทางดี เพียงเท่านั้นก็เริ่มยึดมาเป็นคติสอนใจตนทันที ยิ่งได้ศึกษาจากอาจารย์ท่านสั่งสอน ก็ยิ่งเกิดความเชื่อความเลื่อมใสอย่างแรงกล้าขึ้นภายในใจ มีความปรารถนาอย่างแรงกล้าจะทำตนให้พ้นจากทุกข์โดยถ่ายเดียว ยืน เดิน นั่ง นอน มีความปรารถนาอย่างนั้นไม่ลดละในอิริยาบถทั้งสี่ มีความมั่นใจทำตนให้พ้นทุกข์เสมอไป ผู้นั้นแลเป็นผู้มีความขยันหมั่นเพียรมาก ทำอะไรก็ทำด้วยความเต็มอกเต็มใจ ทำด้วยความมุ่งเหตุมุ่งผล มุ่งอรรถมุ่งธรรมจริงๆ

คนประเภทที่ ๓ นี้ เป็นประเภทที่ไม่นิ่งนอนใจ การรักษาศีลก็เป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์จริงๆ และรักษาด้วยความระมัดระวัง การทำใจของตนให้เป็นไปเพื่อความสงบก็ดี การทำปัญญาให้เกิดก็ดี ไม่มีความนอนใจ ทั้งสติปัญญาซึ่งเป็นภาคพื้นเดิมที่มีอยู่ตามวิสัยปุถุชน ตั้งใจพยายามอบรมสติปัญญาที่เป็นภาคพื้นนี้ ให้มีความสามารถขึ้นเป็นลำดับจนกลายเป็นสติที่รู้ทัน และกลายเป็นปัญญาที่เฉลียวฉลาดรอบรู้ต่อความเคลื่อนไหวของตน จะกลายเป็นมหาสติมหาปัญญาขึ้น จนสามารถแก้กิเลสอาสวะให้หลุดลอยไปจากใจ กลายเป็นคนอัศจรรย์ขึ้นมาในพระศาสนา เป็นที่เคารพบูชาของประชาชน

ทางโลกก็มีคน ๓ ประเภท ทางธรรมคือนักบวช ก็มีคน ๓ ประเภทด้วยกัน เราจะเลือกเอาประเภทใดในสามประเภทนั้น เมื่อสรุปลงแล้วได้แก่ตัวของพวกเราแต่ละท่าน เพราะจะทำตัวเราให้เป็นคนประเภทที่ ๑ ที่ ๒ หรือที่ ๓ ก็ได้ จะสำเร็จขึ้นในเราคนเดียว

เพราะคนสามประเภทนี้เป็นข้อเทียบเคียง เมื่อย่นเข้ามาสู่ตัวของเราแล้ว เราคนเดียวสามารถเป็นไปได้ทั้งสามชนิด ชนิดที่ตัวทำให้เลวทรามมีแต่ความเกียจคร้านไม่สนใจใคร่ต่อการปฏิบัติธรรม ทำตัวให้หมดราคาก็ได้ จะทำตัวให้เป็นคนชนิดที่ ๒ หรือที่ ๓ ก็ได้แล้วแต่ความชอบ และต้องการจะแปรความคิดเห็นของเราด้วยกาย วาจา ใจ

ถ้าเราต้องการจะให้เป็นคนชนิดใดก็แปรกาย วาจา ใจของตนให้เข้ากับรูป กับคนชนิดนั้น ๆ เรื่องคนชนิดนั้นก็จะกลายเป็นเราขึ้นมา เพราะคนชนิดไหน ๆ ก็ไม่เหมือนจากเรา จะแปรความประพฤติไปตามได้ทั้งสามประเภทจากเราคนเดียว ถ้าจะเป็นคนประเภทที่ ๓ อย่างไรก็จะทำตัวให้พ้นทุกข์ในวันนี้วันหน้า หรือชาตินี้เท่านั้น แล้วจงเป็นผู้ไม่ประมาทในอิริยาบถทั้งหลาย โดยมีสติอยู่กับความเพียรและความเคลื่อนไหว และมีปัญญารอบคอบกับเรื่องของตนเสมอไป อย่าปล่อยให้ความเคลื่อนไหวของกาย วาจา ใจเคลื่อนคลาดไปสู่ทางผิด พยายามฝึกฝนอบรมสติปัญญามาให้สัมพันธ์กับอาการเคลื่อนไหวของตนเสมอไป ทั้งนี้ไม่เป็นการรักษายากเหมือนรักษาสมบัติภายนอก สมบัติภายในติดอยู่กับตัวซึ่งพอรักษาได้

เราเป็นนักบวชมีหน้าที่อันเดียว นั่งอยู่ก็ให้มีความรู้ว่านั่ง คิดเรื่องอะไรก็ให้รู้ว่าคิด คำว่าเรื่อง อย่าพึงเข้าใจว่าจะมาจากที่ไหน นอกจากจะออกจากใจของเราในเวลาเผลอแล้ว เป็นเรื่องผิดลุกลามไปเท่านั้น ให้เกิดความเสียหายแก่ตนเอง นับแต่เรื่องเล็กถึงเรื่องใหญ่ ทั้งนี้ไปจากเรื่องของเราที่ไม่ระวังสังวรตนทั้งนั้น ไม่ได้นอกไปจากเรื่องไม่สังวรนี้เลย ถ้าเราต้องการพ้นจากทุกข์ในชาตินี้ จงเห็นภัยในความผิดและความประมาทความพลั้งเผลอสติ ว่าเป็นข้าศึกต่อตนเอง ถ้าเรายังเห็นกระแสของใจที่หมุนไปตามเรื่องอันจะก่อให้เกิดตัณหาอาสวะที่เรียกว่า สมุทัยแดนเกิดแห่งทุกข์ ว่าเป็นของดีด้วยแล้วอย่างไรต้องจมเอาตัวไม่รอด จงรีบปลดเปลื้องสิ่งเหล่านี้ทันที อย่าปล่อยให้นอนหมักหมมอยู่ในหัวใจของเรา

ผู้เห็นภัยต้องเห็นการสั่งสมกิเลสขึ้นในตนว่าเป็นตัวภัย ข้อวัตรปฏิบัติทุกอย่างเป็นเหมือนรั้วบ้านและฝากระดานเรือน ซึ่งเป็นเครื่องรักษาภัยให้เราเป็นชั้น ๆ การทำกิจวัตรที่เรียกว่าเป็นความเพียร ต้องมีสติประจำอยู่กับกิจวัตรนั้น ๆ อย่าให้เผอเรอ บำรุงสติ บำรุงปัญญาให้รอบคอบต่อตนเองเสมอไป อย่าปล่อยไปตามกระแสของความผลักดันซึ่งเคยเป็นนิสัยของใจ เรื่องจิตนั้นอย่างไรจะเหนือจากความพยายาม และการบังคับของเราไปไม่ได้ ขอให้ท่านทั้งหลายเป็นผู้มีสติ และอย่าเอาสติไปคาดไว้ข้างหน้าข้างหลังซึ่งเป็นอารมณ์อดีต อนาคต ให้สติมีความรู้สึกอยู่กับเคลื่อนไหวของตนตลอดเวลา จะ

ข้ามพ้นจากกองทุกข์ไปได้ แม้จิตยังไม่มีความสงบก็จะเริ่มสงบได้ เพราะอำนาจของสติโดยไม่ต้องสงสัย เพราะจิตจะพ้นอำนาจของสติกับปัญญาที่สัมปยุตด้วยความเพียรไปไม่ได้

ครูอาจารย์ที่ท่านปรากฏชื่อลือนามในสมัยปัจจุบันนี้ ก็มีท่านพระอาจารย์มั่นของเรา สำหรับผมเองที่มีความเคารพเลื่อมใสในท่านและในพระคุณของท่าน ผมยกให้ว่าท่านพระอาจารย์มั่นเป็นอาจารย์เอกในสมัยปัจจุบัน ตามที่เข้าไปศึกษากับท่านจะไม่เห็นอาการเคลื่อนไหวของท่านผิดแปลกจากพระธรรมวินัยไปเลย ปฏิปทาของท่านกลมกล่อมกับพระธรรมวินัย ไม่เป็นที่สงสัยของบรรดาท่านที่ไปศึกษา เท่าที่ผมได้เคยผ่านและได้อยู่อาศัยกับท่านมา นับว่าตรงกับแนวทาง สุปฏิปันโน อุชุ ญาย สามีจิปฏิปันโน ไม่แยกทางเดินกันเลย

ท่านพระอาจารย์มั่นดำเนินเบื้องต้น ท่านเล่าให้ฟังถึงความพยายามฝึกหัดสติท่านชอบอยู่องค์เดียว ถ้ามีหมู่เพื่อนอยู่ด้วยรู้สึกขัดข้องไม่สะดวกแก่การบำเพ็ญสมณธรรม ถ้าได้ปลีกตัวออกไปอยู่คนเดียวแล้ว ปรากฏว่าสติปัญญากลมเกลียวกับความเพียรตลอดเวลา ทั้งวันทั้งคืนเป็นไปกับความเพียร ประหนึ่งมือกับงานไม่ปราศจากกัน ทำงานอยู่ตลอดเวลา สติกับจิตรวมกันเข้าเรียกว่า ความเพียรไม่ยอมปราศจากกันเลย แม้ความมั่นใจของท่านที่ตั้งไว้ว่า จะไม่อยู่ในโลกเกิดตายนี้ก็มีประจำใจอยู่ตลอดกาล ถึงอย่างไรก็จะไปให้พ้นจากทุกข์ในชาตินี้ให้จงได้ และจะไม่ขอเกิดอีกแล้ว เพียงเกิดมาในชาติปัจจุบันปรากฏอยู่ในตัวก็อิดหนาระอาใจพอแล้ว

มิหนำยังเห็นเรื่องความเกิด แก่ เจ็บ ตายของมนุษย์และสัตว์ทั่วๆ ไป ซึ่งเป็นไปอยู่ทั้งวันทั้งคืน ตลอดความทุกข์ทรมานระหว่างสัตว์ตัวมีอำนาจน้อยกับผู้มีอำนาจมากกดขี่บังคับทารุณโหดร้ายต่อกัน ให้ได้รับความทุกข์ประจักษ์ตา เป็นเหตุให้เกิดความสังเวชต่อเหตุการณ์นั้นๆ เป็นกำลังเพิ่มขึ้นโดยลำดับ เพราะเหตุนั้นจึงไม่ขอเกิดอีกในชาติต่อไป วิธีจะไม่ขอเกิดอีกนั้น ขอถือความเพียรเป็นสักขีพยานภายในใจ อยู่ที่ไหนขอให้เป็นไปด้วยความเพียรเท่านั้น ไม่ประสงค์สิ่งใดซึ่งจะเป็นการเนิ่นช้าต่อการพ้นทุกข์ นี่ท่านได้เล่าให้ฟังตามโอกาสอันควร

ท่านไปอยู่ที่ไหนได้รับความรู้ความฉลาดมากน้อยท่านไม่เคยปิดบัง อยู่ที่นั่นจิตเป็นอย่างนั้น อยู่ที่นี่จิตเป็นอย่างนี้ แม้ที่สุดเวลาจิตของท่านจะถึงแดนแห่งความสมหวังท่านก็เล่าให้ฟัง

เรื่องวิถีจิตของแต่ละท่านย่อมเป็นขึ้นจำเพาะตนเอง จะไปเลียนแบบจากกันเป็นไปไม่ได้ ตลอดความรู้ต่างๆ ในแง่ธรรม และสำนวนโวหารซึ่งจะนำมาสั่งสอนตนเองและหมู่เพื่อนตลอดประชาชน ต้องเป็นสมบัติของใครของเราตามภูมินิสัยวาสนา เหมือนเศรษฐีมีทรัพย์มากก็ใช้สมบัติของเศรษฐีเอง คนจนมีสมบัติน้อยก็ใช้สมบัติของตัวเอง ใครจะมีจะจนต่างก็ใช้สมบัติที่ตัวหามาได้ทั้งนั้น

เรื่องนิสัยวาสนา ใครจะมีมากน้อยกว้างแคบ ย่อมขึ้นอยู่กับตนเองโดยเฉพาะ จะไปหยิบยืมกันมาใช้ไม่ได้ อาศัยวาสนาของตนเกิดขึ้นจากตน เพราะเหตุนั้นกิริยามารยาทอัธยาศัย ตลอดคำพูดจาปราศรัย ความรู้ความฉลาดลึกตื้น จึงมีความแปลกต่างกันตามนิสัยวาสนา แม้เราจะศึกษาอยู่กับท่านเป็นเวลานาน แต่จะไปยึดเอาอรรถธรรมจากท่านมาเป็นสมบัติของตน ตลอดการนำไปแสดงให้ใครๆ ฟัง สำหรับผมเองยังรับรองไม่ได้ นอกจากเรามีนิสัยวาสนาความรู้ความสามารถมากน้อย ก็อาศัยไปตามกำลังของเราเท่านั้นจะเป็นความพอดี ไม่เลยขอบเขตความงามของตน

สำหรับท่านอาจารย์มั่น ท่านฉลาดในการแนะนำสั่งสอนมาก เช่น จุดสำคัญๆ ท่านไม่ยอมเปิดเผย แสดงเฉพาะปฏิปทาเครื่องดำเนินเท่านั้น พอไปถึงจุดสำคัญท่านปลีกคำพูดออกเสียจากจุดนั้น แล้วก็ไปโผล่ขึ้นข้างหน้า เป็นอย่างนี้ทุกๆ ครั้ง ท่านไม่ยอมเปิดที่สำคัญๆ เหตุที่ท่านไม่ยอมเปิดจุดสำคัญ แต่ก่อนผมก็ไม่เข้าใจความหมายของท่าน มาทราบเมื่อภายหลัง จะถูกหรือผิดก็ขออภัยท่านผู้ฟังทุกๆ ท่านด้วย เพราะท่านฉลาดมาก สมกับเป็นอาจารย์สอนศิษย์เป็นจำนวนมาก

เหตุที่ท่านไม่ยอมเปิดจุดสำคัญๆ มีอยู่สองประการ คือ ผู้ไม่มุ่งต่ออรรถธรรมจริงจัง จะนำเอาธรรมของท่านไปเป็นโล่บังหน้า โดยแอบอ้างว่าเป็นของตนแล้วประกาศโฆษณาขายกินหนึ่ง ผู้มีความมุ่งหวังในธรรมอย่างแรงกล้า เมื่อพิจารณาไปถึงจุดนั้นแล้ว ธรรมเป็นหลักธรรมชาติที่ท่านรู้และแสดงออกมา ไม่ใช่ธรรมที่จะคาดหมายเอาโดยลำพัง พอได้ฟังจากท่านแสดงในจุดสำคัญนั้นแล้ว ไปหมายหรือมีความสำคัญอย่างละเอียดแทรกขึ้นในขณะนั้น แล้วเข้าใจว่าตนรู้ในภูมิธรรมนั้นเสีย เลยกลายเป็นสมุทัยก่อความหลงตนเองขึ้นจากความสำคัญนั้นโดยไม่รู้สึกตัวหนึ่ง

ในจุดเคล็ดลับทั้งสองนี้สำหรับผมเองรู้สึกว่าโง่อยู่มาก เพราะความหวังดีต่อหมู่เพื่อนผู้ตั้งใจมาศึกษา จึงไม่มีลี้ลับแม้แต่น้อย เปิดเผยมาเป็นลำดับ ไม่เคยปิดตรงไหนบ้างและควรปิดตรงไหนบ้าง เปิดเผยมาเป็นลำดับจนหมดขีดความสามารถของตนเอง จึงกลายเป็นความโง่โดยไม่รู้สึกตัว ซึ่งเป็นเหตุให้ผู้มาศึกษาด้วยความตั้งใจจริงๆ เข้าใจ

ผิดไปยึดเอาด้วยสัญญา แล้วกลายเป็นข้าศึกและปกปิดธรรมของจริงไปเสีย เพราะความไม่รอบคอบของตนอาจมีอยู่บ้างในประการที่สอง

ท่านอาจารย์มั่นท่านฉลาดทั้งภายนอกภายใน ภายนอกท่านก็ไม่ยอมเปิดเผยเอาง่าย ๆ ฟังจากท่านแล้วต้องไปตีความหมายเอาเองถึงสองสามวันก็มี ผมเองเคยคิดอย่างนั้น สำหรับหมู่คณะจะคิดหรือไม่ผมไม่มีโอกาสทราบได้ เฉพาะผมแล้วไตร่ตรองคำพูดของท่านซึ่งตนถือว่าเป็นอุบายอย่างเต็มกำลัง บางครั้งตีปัญหาในคำพูดของท่านถึงสามวันยังไม่รู้เรื่องเลย จำเป็นต้องเข้าไปกราบเรียนถามท่านว่า เท่าที่ท่านอาจารย์พูดอย่างนั้น ๆ กระผมนำไปพิจารณาถึงสามวันยังไม่เข้าใจความหมาย ไม่ทราบว่าเงื่อนต้นเงื่อนปลายแห่งคำพูดของท่านอาจารย์ที่ควรถือเอาอยู่ที่ไหน และมีความหมายแค่ไหนในคำพูดนั้น ๆ ท่านก็ยิ้มรับเล็กน้อยแล้วตอบว่า “อ้อ ยังมีผู้พิจารณาตามอยู่หรือ” ผมก็กราบเรียนท่านว่า “ตามก็ตามด้วยฐานะแห่งความโง่ ไม่ใช่ตามด้วยความฉลาดอันใด”

ท่านก็ตอบรับมาเล็ก ๆ น้อย ๆ ว่า “คนเราเกิดมาเบื้องต้นก็ต้องโง่ไปก่อน และทุกคนเกิดมาไม่ได้หาบความฉลาด และเงินทองกองสมบัติมาด้วยสักรายเดียว แต่อาศัยความหมั่นศึกษาไตร่ตรองด้วยความขยันหมั่นเพียร ก็กลายเป็นคนฉลาดมั่งคั่ง จนกลายเป็นเจ้าของกองสมบัติขึ้นมาได้ และสามารถเป็นใหญ่เป็นโต และเป็นที่พึ่งพาอาศัยของชาวโลกได้ เรื่องของธรรมก็เช่นเดียวกัน ไม่มีใครจะเป็นเศรษฐีธรรมหรือเป็นอรหันต์พร้อมกับวันเกิด”

ท่านพูดเพียงเท่านี้และไม่ยอมเปิดเผยให้ฟังว่า ธรรมที่เราข้องใจนำไปพิจารณาสองสามวันยังไม่ได้ความนั้น ที่ถูกควรหมายความว่าอย่างไร ปัญหาทั้งนี้พึงทราบได้เมื่อภายหลัง การที่ท่านไม่ยอมเปิดเผยเพราะเหตุใด เพราะถ้าเปิดแล้วจะเสริมคนให้โง่ เพราะสิ่งใดที่จะสำเร็จรูปมาจากผู้อื่น โดยตนไม่ได้ประดิษฐ์คิดทำขึ้นด้วยความฉลาดของตน ถึงคราวจำเป็นขึ้นมาอาศัยสิ่งสำเร็จรูปจากคนอื่นไม่ได้ เราไม่คิดหาวิธีช่วยตัวเองก็หมดหนทางโดยไม่ต้องสงสัย ท่านอาจารย์มั่นคงคิดทำนองนี้จึงไม่ยอมแก้ปัญหาข้อข้องใจในเวลากราบเรียนถาม

การไปศึกษาจากท่าน ไม่เพียงจะศึกษาข้ออรรถข้อธรรมโดยถ่ายเดียว ยังต้องพยายามทำตนให้เชื่องชินต่อข้อวัตรปฏิบัติ คือทางดำเนินที่ท่านพาดำเนินจนเป็นที่เชื่องชินติดจิตติดใจ และติดกาย วาจาของเรา การอยู่กับท่านเป็นเวลานานเป็นทางกลมกลืนนิสัย และข้อวัตรปฏิบัติ ตลอดคุณงามความดี ความรู้ความเห็น เป็นการถ่ายทอดจากท่านวันละเล็กละน้อย จนกลายเป็นความมั่นคงขึ้นได้ในตัวของเรา เพราะการอยู่กับท่าน

ความปลอดภัยมีมาก โดยมากผู้เข้าไปหาและศึกษากับท่านย่อมได้รับความเชื่อถือและเลื่อมใส เพราะท่านเป็นธรรมอยู่แล้ว ผู้เข้าไปอาศัยก็ย่อมเป็นธรรมตามฐานะของตน นอกจากนั้นยังเป็นความเคยชินต่อการระวังสำรวมอีกด้วย หากว่าได้จากท่านไป เราเป็นผู้สนใจต่อธรรมอยู่ก็พอจะพยุงตัวได้ ด้วยอุบายต่างๆ ที่ได้รับจากท่านมา

เวลาเราอยู่กับอาจารย์ มรรค ผล นิพพาน ดูเหมือนจะเอื้อมมือถึง ทำอะไรก็เป็นชิ้นเป็นอัน ปรากฏผลขึ้นมาเป็นลำดับ เมื่อจากท่านไปแล้วไม่เป็นอย่างนั้น กลับกลายเป็นคนละมุมโลก ถ้าจิตไม่มีหลักฐานโดยมากต้องเป็นอย่างว่านี้ แต่ถ้าจิตมีหลักฐาน คือมีสมาธิและมีปัญญารักษาตัว อยู่ที่ไหนก็ดีและเป็นประโยชน์ ถ้ามีข้อข้องใจเกิดขึ้นซึ่งตนไม่สามารถแก้ไขได้ ต้องรีบไปหาท่านเพื่อรับการศึกษา เมื่อได้รับแก้ไขแล้ว โดยมากปัญหาข้อข้องใจย่อมขาดสะบั้นลงทันที ประหนึ่งท่านช่วยตัดช่วยฟันให้ สำหรับผมเองเป็นอย่างนั้น

บางทีจากท่านไปเพียง ๕-๖ วัน เกิดข้องใจขึ้นมา จะรอไปอีกสัก ๒-๓ วันไม่ได้ ถ้าเราแก้ปัญหาข้องใจนี้ไม่ได้จากขณะปัญหาเกิดขึ้น สว่างของวันรุ่งขึ้นตอนเช้าต้องรีบไปหาท่าน เพราะข้อข้องใจบางอย่างสำคัญมาก เมื่อเกิดขึ้นแล้วตนเองแก้ไขไม่ได้ต้องรีบไปศึกษากับท่าน แต่ข้อข้องใจบางอย่างไม่ค่อยสำคัญนัก แม้เกิดขึ้นแล้วเราจะรอๆ ไปก็ยังได้ ปัญหาทั้งนี้เทียบกับโรคบางชนิด แม้เกิดขึ้นแล้วจะไม่รีบด่วนในการตามหมอก็ได้ แต่โรคบางชนิดลงได้เกิดขึ้นแล้ว ถ้าตามหมอไม่มาเราต้องไปหาหมอ ไม่เช่นนั้นจะเป็นอันตรายต่อชีวิต

ข้อข้องใจชนิดสำคัญนี้เมื่อปรากฏขึ้น ถ้าเราไม่สามารถแก้ไขตนเองได้ ต้องรีบไปหาครูบาอาจารย์ จะปล่อยให้หายโดยลำพังย่อมเป็นไปไม่ได้ ผลปรากฏจากข้อข้องใจซึ่งไม่ยอมแก้ไขจากอาจารย์ อย่างน้อยก็เป็นคนเผอเรอหลงๆ ลืมๆ กลายเป็นคนบอๆ ไปอย่างมากถึงเป็นบ้าไปเลย ที่โลกให้นามว่าธรรมแตก โดยมากเกิดจากปัญหาข้อข้องใจซึ่งตนไม่รู้วิธีแก้ไขและไม่ยอมแก้ไข ปล่อยไว้นานไปก็ปรากฏผลสองอย่างขึ้นมา ปัญหาดังกล่าวนี้ผมเคยเป็นในจิตของผมมาแล้ว จึงเรียนให้บรรดาท่านนักปฏิบัติทราบไว้พอเป็นแนวทาง

วันท่านอาจารย์มั่นมรณภาพได้เกิดความสลดสังเวชอย่างเต็มที่ จากความรู้สึกว่าหมดที่พึ่งทางใจแล้ว เพราะเวลานั้นใจก็ยังมีอะไรๆ อยู่และเป็นความรู้ที่ไม่ยอมจะเชื่ออุบายของใครง่ายๆ ด้วย เมื่อชี้ไม่ถูกจุดสำคัญที่เรากำลังติดและพิจารณาอยู่ได้อย่างท่านอาจารย์มั่นเคยชี้ ซึ่งเคยได้รับผลจากท่านมาแล้ว ทั้งเป็นเวลาเร่งความเพียรอย่างเต็มที่

ด้วย ฉะนั้นเมื่อท่านอาจารย์มั่นมรณภาพแล้วจึงอยู่กับหมู่คณะไม่ติด คิดแต่จะอยู่คนเดียวเท่านั้น จึงพยายามหาที่อยู่โดยลำพังตนเอง และได้ตัดสินใจว่าจะอยู่คนเดียวจนกว่าปัญหาของหัวใจทุกชนิดจะสิ้นสุดลงจากใจโดยสิ้นเชิง จึงจะยอมรับและอยู่กับหมู่เพื่อนต่อไปตามโอกาสอันสมควร

เมื่อการมรณภาพของท่านอาจารย์มั่นผ่านไป เข้าไปกราบเท้าท่านนั่งรำพึงรำพันปลงความสลดใจสังเวช น้ำตาไหลนองอยู่ปลายเท้าท่านเกือบ ๒ ชั่วโมง พร้อมทั้งพิจารณาธรรมในใจของตน กับโอวาทที่ท่านอาจารย์ให้ความเมตตาอุตส่าห์สั่งสอนเรามาเป็นเวลา ๘ ปี ที่อาศัยอยู่กับท่าน การอยู่เป็นเวลานานถึงเพียงนี้ แม้คู่สามีภรรยาซึ่งเป็นที่รักยิ่ง หรือลูกๆ ผู้เป็นที่รักของพ่อแม่อยู่ด้วยกัน ก็จะต้องมีข้อข้องใจต่อกันเป็นบางกาล แต่ท่านอาจารย์กับศิษย์ที่มาพึ่งร่มเงาของท่านเป็นเวลานานถึงเพียงนี้ ไม่เคยมีเรื่องใดๆ เกิดขึ้น ยิ่งอยู่นานก็ยิ่งเป็นที่เคารพรักและเลื่อมใสหาประมาณมิได้ ท่านก็ได้จากเราและหมู่เพื่อนผู้หวังดีทั้งหลายไปเสียแล้วในวันนั้น

อนิจฺจา วต สงฺขารา เรือนร่างของท่านนอนสงบนิ่งอยู่ด้วยอาการอันน่าเลื่อมใสและอาลัยยิ่งกว่าชีวิตจิตใจ ซึ่งสามารถสละแทนได้ด้วยความรักในท่าน กับเรือนร่างของเราที่นั่งสงบกายแต่ใจหวั่นไหวอยู่ด้วยความหมดหวังและหมดที่พึ่งต่อท่าน ผู้จะให้ความร่มเย็นต่อไป ทั้งสองเรือนร่างนี้รวมลงในหลักธรรม คือ **อนิจฺจา** อันเดียวกัน ต่างก็เดินไปตามหลักธรรม คือ **อุปฺปชฺชิตวา นิรุชฺฌนฺติ** เกิดแล้วต้องตาย จะให้เป็นอื่นไปไม่ได้

ส่วนท่านอาจารย์มั่นท่านเดินแยกทางสมมุติทั้งหลายไปตามหลักธรรมบทว่า **เตสํ วูปสโม สุโข** ท่านตายในชาติที่นอนสงบให้ศิษย์ทั้งหลายปลงธรรมสังเวชชั่วขณะเท่านั้น ต่อไปท่านจะไม่มาเป็นบ่อแห่งน้ำตาของลูกศิษย์เหมือนสมมุติทั่วๆ ไป เพราะจิตของท่านที่ขาดจากภพชาติเช่นเดียวกับหินที่หักขาดจากกันคนละชิ้น จะต่อให้ติดกันสนิทอีกไม่ได้ฉะนั้น ผมนั่งรำพึงอยู่ด้วยความหมดหวัง และปัญหาทั้งหมดภายในใจที่เคยปลดเปลื้องกับท่าน บัดนี้เราจะไปปลดเปลื้องกับใคร และใครจะมารับปลดเปลื้องปัญหาของเราให้สิ้นซากไปได้เหมือนอย่างท่านอาจารย์นั่นไม่มีแล้ว เป็นกับตายก็มีเราคนเดียวเท่านั้น เช่นเดียวกับหมอที่เคยรักษาโรคเราให้หายไม่รู้กี่ครั้ง ชีวิตเราอยู่กับหมอคนเดียวเท่านั้น แต่หมอผู้ให้ชีวิตเรามาประจำวันก็ได้สิ้นไปเสียแล้วในวันนี้ เราจึงกลายเป็นสัตว์ป่าเพราะหมดยารักษาโรคภายใน

เมื่อนั่งอาลัยอาวรณ์ถึงท่านด้วยความเคารพรักและเลื่อมใส พร้อมทั้งความหมดหวังในท่านก็ได้อุบายต่างๆ ขึ้นมาในขณะนั้นว่า วิธีการสั่งสอนของท่านเวลามีชีวิตอยู่ท่าน

สั่งสอนอย่างไร ต้องจับเงื่อนนั้นแลมาเป็นครูสอน และท่านเคยย้ำว่าอย่างไร อย่าหนีจากรากฐานคือผู้รู้ภายในใจ เมื่อจิตมีความรู้แปลกๆ ซึ่งจะเกิดความเสียหาย ถ้าเราไม่สามารถพิจารณาความรู้ประเภทนั้นได้ ให้ย้อนจิตเข้าสู่ภายในเสีย อย่างไรก็ไม่เสียหาย ท่านสอนอย่างนี้ก็จับเอาเงื่อนนั้นไว้ แล้วนำไปปฏิบัติต่อตนเองจนเต็มความสามารถ

ความจะเป็นผู้ใหญ่ย่อมเป็นมาจากผู้น้อย อย่างเราเห็นกันอยู่ทุกท่าน และต่างจะได้ผ่านไปเช่นเดียวกัน ความยากลำบากมีอยู่ด้วยกันทุกคน ทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อย ต้องผ่านทางสายนี้ด้วยกัน จะต้องผ่านทางลำบากซึ่งเป็นทางเดินเพื่อความเจริญก้าวหน้าทั้งทางโลกทางธรรม ใครๆ ไม่เคยเป็นเศรษฐีมาด้วยความเกียจคร้านนอนอยู่เฉยๆ ต้องเป็นขึ้นเพราะความขยันซึ่งจะต้องยึดความลำบากเป็นเส้นทางเดิน เพราะความลำบากเพื่อผลที่มุ่งหวังโดยถูกต้องเป็นทางเดินของคนฉลาดและมั่งคั่งเดินกันเป็นประจำ แม้ทางธรรมก็ควรทราบว่า ความลำบากเป็นทางเดินของนักปราชญ์ทุกชั้น มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น

ในบทธรรมก็มีรับรองไว้ว่า **ทุกฺขสฺสานนฺตรำ สุขำ** คนมีสุขเพราะยึดความลำบากเป็นทางเดิน ทางทุกข์ก็มีบทธรรมอ้างไว้ว่า **สุขสฺสานนฺตรำ ทุกฺขำ** คนมีทุกข์เพราะยึดสุขเป็นทางเดิน ผู้มีความขยันหมั่นเพียรไม่ถือความลำบากเป็นอุปสรรค ฝึกหัดคิดค้นในสภาวธรรมซึ่งมีอยู่รอบตัวไม่หยุดยั้ง ผู้นั้นก็จะเป็นคนประเภทที่ ๓ เรียกว่าประเภทที่ไม่ขอเกิดในโลกนี้อีกแล้ว จะกลายเป็นคนประเภท **เตสำ วูปสโม สุโข** ความระงับดับเชื้อแห่งความเกิดเป็นสังขารทุกประเภท เป็นความสุขปราศจากโลกามิสสิ่งก่อกวน และเป็นความสุขที่สมหวังโดยแท้จริง

ฉะนั้นขอให้ท่านนักปฏิบัติทุกท่านจงตระหนักใจในคนทั้ง ๓ ประเภทนี้ แล้วเลือกเฟ้นเอาเองว่า คนประเภทไหนที่เป็นประเภทที่เยี่ยมอยู่ในตัวของเรา ณ บัดนี้ เพราะเราทำได้ด้วยกันทุกคนโดยไม่ต้องกลัวตาย เพราะความเพียรเพื่อพ้นทุกข์ไปตามพระพุทธเจ้าไม่ใช่เพชฌฆาตจะรอฆ่า หรือตัดศีรษะผู้พากเพียรในทางดี จงเป็นผู้อาจหาญต่อการปลดเปลื้องตนจากเครื่องผูกพัน เรื่องความทุกข์ความลำบากซึ่งเป็นเงาของขันธ์ที่ผู้มีขันธ์จะต้องได้รับเป็นภาระด้วยกันทุกราย ใครจะมาโกหกกันไม่ได้ ต้องเป็นทุกข์ และกังวลเท่าที่ทราบกันอยู่ในขันธ์ของตนๆ และควรจะทราบไว้ว่า ทั่วโลกต้องเป็นเช่นเดียวกับขันธ์ของเราที่ครองตัวอยู่นี้ ฉะนั้นจงอย่าพากันทำความพอใจในความหมุนเวียน คือความเกิด แก่ เจ็บ ตาย จงเป็นผู้มีความไม่ประมาทเสมอ

ไม่ควรสงสัยในเรื่องเกิด เพราะเกิดกับตายท่านบอกว่าเป็นกองทุกข์โดยตรง เราอย่าสงสัยว่าจะเป็นดอกบัว อย่าสงสัยว่าจะเป็นข้าวต้มขนม และอย่าสงสัยว่าจะเป็น

อาหารคาวหวาน พอจะเป็นเครื่องรับประทานให้อิ่มหนำสำราญ แท้จริงคือยาพิษนั่นเอง เป็นสิ่งล่อลวงผู้โง่เขลาทั้งเราและท่าน ให้มาเกิดและตายทับถมกันอยู่ในโลกกองทุกข์อันนี้ แต่ถ้าตายในความเป็นมนุษย์ก็ยังดี เพราะช่องที่จะให้เกิดด้วยอำนาจแห่งกรรมที่ตนทำไว้เพราะความโง่ความหลงนั้นนับจำนวนไม่น้อย จึงไม่มีโอกาสจะทราบว่ากรรมจะพาไปเกิดช่องไหน

ดังนั้นจงพากันเห็นภัยในความเกิดตาย ซ้ำๆ ซากๆ ทั้งไม่แน่นอนด้วยว่าจะไปเกิดตายในกำเนิดอะไร ถ้าเป็นมนุษย์ที่เห็นและเป็นอยู่นี้ก็พอทำเนา กลัวจะไถลไปเป็นสัตว์ดิรัจฉานให้เขาฆ่าเขาตีจนบอบช้ำ ดำเขียวหมดทั้งร่าง นั่นมันสำคัญ ถ้าเหลือตายก็หายใจอยู่ด้วยความอกสั่นขวัญหาย ตัวตายก็ตายไป ตัวยังมีชีวิตอยู่ก็จิตสั่นใจหาย และมีความหวาดหวั่นต่อความตายอยู่ตลอดเวลา วันหนึ่งๆ ถูกใส่เข้าในแหล่งแห่งความตายเท่าไร ไม่จำเป็นต้องอธิบายให้มาก นั่นเป็นสัตว์ประเภทหนึ่งที่กล่าวประมวลกองทุกข์มาพอทราบความเป็นไปของสัตว์โลก แล้วเกาะใดบ้างพอจะเย็นถึงจิตใจ ผู้ครองชีวิตแต่ละขันธ์

ชื่อว่านักปฏิบัติแล้วต้องคำนึงคำนวณรายได้รายเสีย รายดีรายชั่ว ซึ่งเกิดขึ้นจากขันธ์ วันหนึ่งคืนหนึ่งในรอบ ๒๔ ชั่วโมงที่เราไม่สบายใจ เพราะความเป็นกังวลอยู่ตลอดเวลา ไม่ใช่เพราะขันธ์หรือ เพราะอะไรมาทำให้เราลำบากกังวล ยืน เดิน นั่ง นอนเพื่อขันธ์ รับประทานหรือฉันก็เพื่อขันธ์ และอาการเคลื่อนไหวทุกอย่างเพื่อขันธ์ทั้งนั้น ถ้าหาไม่ขันธ์ต้องแตกเพราะทุกข์บีบคั้น ที่ทำทั้งนี้ก็เพื่อเยียวยากันไปเล็กๆ น้อยๆ เมื่อทนไม่ไหวก็แตก นี่คือ **ภารา หเว ปญฺจกฺขนฺธา** ขันธ์ทั้งห้าเป็นภาระอันหนักแท้

เพราะต้นไม้ใบหญ้าแผ่นดินหินเขาเราจะถือว่าเป็นของหนัก เขาก็อยู่ตามธรรมดาของตนๆ ไม่เคยมาทับถม หรือกดขี่บังคับให้เป็นภาระได้รับความลำบากกับเขา มีแต่ขันธ์ห้านี้เท่านั้นทับถมกดขี่บังคับให้เราได้รับความทุกข์ลำบากทุกอาการเคลื่อนไหว นับแต่วันขันธ์เริ่มก่อตัวขึ้นมา ต้องได้รับความทุกข์ร้อนด้วยการวิ่งเต้นขวนขวายหามาเพื่อขันธ์ นับว่าขันธ์มีอำนาจมาก ทำให้โลกไหวไปตามทุกหย่อมหญ้า จนถึงวันขันธ์แตกทำลาย เรียกว่าพวกเราเป็นทาสของขันธ์แต่วันเกิดจนถึงวันตาย

เมื่อสรุปความเรื่องขันธ์แล้วก็ลงเอยกันที่ว่า บ่อแห่งความกังวล บ่อแห่งเรื่องทั้งหมด รวมอยู่ในขันธ์เป็นผู้บัญชาการให้เป็นไปตามความต้องการของตน เมื่อเป็นเช่นนี้จะมีอะไรบ้างที่อัศจรรย์จากขันธ์นี้ แม้ขันธ์อื่นๆ ที่เราจะไปรับเป็นภาระในชาติหน้าจากกำเนิดเกิดขึ้นมา มันก็ขันธ์อันเกิดตายอันเดียวกัน จะเป็นนายเหนือศีรษะเราให้เป็นทุกข์

ไปกับเขาอีก ฉะนั้นจงพากันพิจารณาให้ชัดเจนด้วยปัญญา ชาติที่เราเคยเกิดมากี่ภพกี่ชาติ กี่กัปกี่กัลป์ จงถือเอาชาติปัจจุบันที่รู้ๆ เห็นๆ อยู่นี่เองเป็นเครื่องพิสูจน์ทบทวนดู ผู้ไม่ประมาทจะรู้ทั้งขันธ์ในอดีต ทั้งขันธ์ที่เป็นอนาคตอันจะปรากฏข้างหน้า ว่ามีลักษณะอันเดียวกับขันธ์ที่มีอยู่กับตัวเราในปัจจุบันนี้ ขอแต่บังคับใจให้อยู่ในกรอบแห่งไตรลักษณ์ ซึ่งมีอยู่ทั่วร่างกายและจิตใจตลอดเวลา แม้จิตจะมีความฟุ้งเฟ้อเห่อเหิมสักเท่าไรก็ทนต่อสติกับปัญญาอันประกอบด้วยองค์ความเพียรไปไม่ได้

เมื่อยังไม่คล่องแคล่วต้องบังคับถูไถกันไป ถ้าสติปัญญามีกำลังพอทรงตัวได้แล้วจะเหมือนความสว่างกับดวงไฟซึ่งปรากฏขึ้นพร้อมกัน เรื่องของสติกับปัญญาที่ได้ฝึกหัดมาจนเกรียงไกร อยู่ที่ไหนก็เป็นสติเป็นปัญญา ไม่ใช่จะต้องถูไถกันไปตลอดเวลา เหมือนเด็กแรกเกิดยังไม่มีสติปัญญาและกำลังช่วยตัวเอง ผู้ใหญ่ต้องช่วยเป็นภาระเลี้ยงดูทุกอย่าง จนกว่าเด็กจะมีความสามารถช่วยตัวเองได้กลายเป็นผู้ใหญ่ขึ้นมา ผู้ใหญ่ซึ่งเคยให้ความดูแลเด็กก็หมดภาระไป เรื่องของสติกับปัญญาก็เช่นเดียวกัน ย่อมมีกำลังสามารถขึ้นเป็นลำดับจากการอบรมเสมอ ไม่ลดละหรือปล่อยตามยถากรรม นับวันเจริญขึ้นโดยถ่ายเดียว จนกลายเป็นมหาสติมหาปัญญาถึงขั้นทำงานในหน้าที่ของตนโดยอัตโนมัติ ชื่อว่าสิ่งที่เคยเป็นข้าศึกต่อใจทุกๆ ประเภท จะถูกมหาสติมหาปัญญาสังหารจนหมดสิ้นไป ไม่มีอะไรเหลืออยู่ สิ่งที่เหลือ คือ พุทโธ ทั้งดวง ธัมโมก็เป็นของอัศจรรย์ขึ้นมาในขณะเดียวกัน เพราะอำนาจของมหาสติมหาปัญญา

ฉะนั้นขอให้นักปฏิบัติทุกท่านจงทำความพยายาม และจงเห็นภาระที่จะเป็นไปข้างหน้าเท่ากับภาระ คือ ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ที่เป็นอยู่ในสัตว์และสังขาร ซึ่งประจักษ์กับเราอยู่ ณ บัดนี้ กับจะมากยิ่งขึ้นกว่านี้ไปอีกไม่ทราบว่าจะขนาดไหน จึงควรทำตนให้พ้นไปเสียได้ในชาตินี้โดยประจักษ์กับใจของเราเอง อยู่ที่ไหนก็สบายหมด ปัญหาเรื่องเกิดๆ ตายๆ ไม่ต้องไปนึกถึงที่ไหน รู้อยู่กับใจที่บริสุทธิ์นี่เอง ขอให้บรรดาท่านผู้ฟังทั้งหลาย จงนำไปพิจารณาบำเพ็ญตนด้วยความองอาจกล้าหาญต่อไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา จุดหมายที่เราตั้งไว้ในคนประเภทที่ ๓ จะกลายเป็นเรื่องเราในวันหนึ่งข้างหน้าโดยไม่ต้องสงสัย ตามนัยแห่งธรรมที่ได้แสดงมาก็สมควรแก่เวลา ขอยุติลงเพียงนี้ เอวๆ

<<สารบัญ

เทศน์อบรมพระ ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๑๘ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๐๕

น้อมเอาธรรมมาเป็นครูสอนตน

การฟังเทศน์พึงตั้งใจไว้เฉพาะหน้า ไม่ต้องไปสนใจข้างนอกให้ยิ่งกว่าการกำหนดไว้ภายในใจของตน เพื่อให้รู้รสของพระธรรมอย่างแท้จริงภายในใจ เพราะการฟังเทศน์ท่านก็กล่าวไว้แล้วว่าได้รับอานิสงส์ ๕ ประการ ซึ่งเกิดขึ้นในขณะฟังเทศน์ ส่วนผลประโยชน์ข้างหน้านั้นเป็นผลพลอยได้ส่วนหนึ่งต่างหาก เพราะเหตุนั้น ครั้งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมจึงปรากฏว่า พุทธบริษัทผู้สดับธรรมจากพระองค์แล้วได้ตรัสรู้ต่อพระพักตร์ของพระองค์ท่านมีจำนวนมาก เนื่องจากการฟังเทศน์โดยจิตตั้งไว้อย่างถูกต้อง ไม่ได้มุ่งอดีตอนาคตไปจากความรู้ปัจจุบันซึ่งตั้งอยู่เฉพาะหน้า เพื่อสดับรับรสพระธรรมที่พระองค์ทรงแสดงในขณะนั้นเท่านั้น

ครั้งพระองค์เสด็จออกทรงผนวช ได้เสด็จออกด้วยความสนพระทัยในธรรมอย่างยิ่ง และก่อนหน้าจะเสด็จออกก็ทรงสนพระทัยอยู่ก่อนแล้ว เริ่มแต่ทอดพระเนตรเทวทูตทั้งสี่เป็นลำดับมา จนถึงวันเสด็จออกไปเสียจริง ๆ และทรงประกอบสมณกิจด้วยความเพียร และสนพระทัยต่อหน้าที่ของพระองค์ นับแต่วันเสด็จออกครั้งแรกจนวันตรัสรู้ ไม่ทรงทอดธุระให้ขาดวรรคขาดตอนในทางความเพียร ความเกียจคร้านความท้อแท้อ่อนแอไม่มีโอกาสทำหน้าที่บนพระทัยของพระพุทธเจ้าอีกต่อไป เหมือนที่เคยทำต่อบรรดาสัตว์ทั่ว ๆ ไป

แม้สาวกทั้งหลายออกบวชตามเสด็จพระองค์ ด้วยความสนใจใคร่ต่อความพ้นทุกข์ ได้สดับธรรมจากพระองค์ทุกบททุกบาท ล้วนแต่สดับด้วยความสนใจ นำไปปฏิบัติด้วยความสนใจ อยู่ด้วยความสนใจ ไปด้วยความสนใจ ความเพียรทุกประโยคเป็นไปด้วยความสนใจใคร่ต่อเหตุต่อผลจริง ๆ ผลจะพึงได้รับเครื่องตอบแทนความสนใจของสาวกในครั้งนั้น จึงรู้สึกแปลกต่างกันกับพวกเราทั้งหลายในสมัยนี้ ทั้งนี้เนื่องจากความรู้สึกในแง่ธรรมและการปฏิบัติมีความหนักเบาต่างกันอยู่มาก เมื่อเป็นเช่นนี้ผลจะให้เหมือนกันได้อย่างไร

พระพุทธเจ้านับแต่วันเริ่มประกอบความเพียรจนวันตรัสรู้ ไม่ทรงท้อถอยในธุรกิจที่พระองค์ทรงบำเพ็ญ จนปรากฏเป็นผลประจักษ์พระทัย คือความเป็นศาสดาขึ้นมาในโลก อันดับต่อไปก็ทรงนำธรรมที่ออกมาจากศาสดา มาประทานพุทธบริษัทโดยการ

แนะนำสั่งสอนไปตามแนวแห่งธรรมที่ทรงได้รับผลมาแล้ว บรรดาสัตว์ที่ได้รับการถ่ายทอดพระธรรมจากพระองค์แล้ว ต่างก็มีความชื่นบานหรรษาต่อรสพระธรรม นำไปปฏิบัติได้รับผลจนกลายเป็นสาวกสาวิกาขึ้นมาเป็นลำดับ ทั้งภูมิแห่งธรรมของผู้บรรลุและจำนวนของพุทธบริษัทผู้มีดวงตาเห็นธรรมตามพระองค์ท่าน

พระพุทธเจ้าเป็นแบบฉบับของพุทธบริษัทแต่ต้นมา ดังจะเห็นได้แต่เบื้องแรกพระองค์เสด็จออกบวชในป่า บวชแล้วเที่ยวอยู่ในป่าในเขา ไม่เคยสนพระทัยกับสิ่งใดและใครๆ ทั้งนั้น แม้แผ่นดินที่เคยปกครองให้บรรดาไพร่ฟ้าประชาชนได้รับความร่มเย็นในร่มเงาแห่งพระบารมีของพระองค์ และไม่ทรงเป็นอารมณ์ห่วงใยในความเป็นกษัตริย์ของประชากรทั่วทั้งแผ่นดิน ทรงบำเพ็ญพระองค์ด้วยความอาจหาญและอดทนต่อความเพียร ไม่มีใครจะทำให้ยิ่งกว่าพระศาสดาของเราไปได้ การกระทำทุก ๆ กรณียิ่งกว่าโลก การเสด็จออกบวชก็ผิดแปลกจากโลก เวลาผลปรากฏจึงแปลกต่างจากโลก จนกลายเป็นคนละโลกไป เพราะใจกลายเป็นใจของพระพุทธเจ้าที่บริสุทธิ์ขึ้นมาทั้งดวง ผลที่ปรากฏจึงต่างจากโลกทั่วๆ ไปอย่างนี้

แม้พระสาวกทั้งหลายที่ได้ออกบวชตามเสด็จพระองค์ท่าน พอได้สดับอนุศาสน์จากพระองค์ว่า **รุกฺขมูลเสนาสนํ นิสฺสาย ปพฺพชฺชา ตตฺถโว ยาวชีวํ อุสฺสาโห กรณีโย** เท่านั้น บรรดาสาวกรู้สึกมีความพออกพอใจยิ้มแย้มแจ่มใสในพระโอวาทที่ทรงประทานให้ พูดตามภาษาของเราก็ว่าโน้นภูเขา โน้นป่ารกชัฏ โน้นชายเขา โน้นซอกเขา โน้นซอกห้วย โน้นลำธาร โน้นเงื้อมผา โน้นหลังเขา โน้นไหล่เขา โน้นท่าน้ำลำคลองติดชายเขา แสนสบายไม่มีเครื่องกังวล จงพากันไปอยู่ในสถานที่เช่นนั้น เราตถาคตตรัสรู้ขึ้นมาเป็นพระพุทธเจ้าเพราะที่เช่นนั้น ไม่ได้ตรัสรู้ด้วยความคลุกคลี ไม่ได้ตรัสรู้ด้วยความรื่นเริงบันเทิงตามกระแสแห่งตัณหา คือความทะเยอทะยานหรือความเสือกคลานของตนเอง ซึ่งเป็นเพราะอำนาจแห่งกิเลสตัณหาเป็นเครื่องฉุดลากไป

เราตถาคตได้ตรัสรู้อยู่ในที่สงัดเช่นนั้น ได้ประกอบความเพียรอยู่ในที่เช่นนั้น ได้ปลีกจากฝูงชนทุกชั้น ปลีกจากปราสาทและบ้านเมืองมาสู่สถานที่เช่นนั้น ตถาคตทุกข์ก็ทุกข์เพื่อความเพียรอยู่ในที่เงียบสงัดเช่นนั้น ตถาคตไม่ได้ตรัสรู้อยู่ในห้องหอปราสาท ตถาคตไม่ได้ตรัสรู้ในทางสามแพร่งสี่แพร่ง ตถาคตไม่ได้ตรัสรู้ในตลาด ตถาคตไม่ได้ตรัสรู้ในท่ามกลางฝูงชน แต่ตถาคตได้ตรัสรู้ในที่อันเงียบสงัดวิเวกวังเวง ปราศจากสิ่งรบกวนใด ๆ ตถาคตได้ถึงความบริสุทธิ์พุทธะเพราะสถานที่สงัดเช่นนั้น เพราะเหตุนั้นขอให้พวกท่านทั้งหลายจงไปในสถานที่ที่เราตถาคตชี้บอกเถิด ว่านั้นภูเขา นั้นชายเขา นั้น

ถ้ำ นั้นร่มไม้ใบหนา นั้นป่าทึบ นั้นที่แจ้ง อากาศโปร่งโล่งสบาย นั้นเป็นที่วิเวกสงัด นั้นเป็นที่ไม่วุ่นวาย ไม่กังวลกับสิ่งก่อกวนทั้งหลายที่จะเอื้อมเข้าไปถึง

สถานที่เช่นนั้นใคร ๆ เขาไม่ต้องการ ขอให้พวกท่านทั้งหลายจงไปอยู่ในสถานที่เช่นนั้น เพราะเราตถาคตได้เป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมาเพราะที่เช่นนั้น ถ้าท่านทั้งหลายต้องการเป็นผู้หมดจดพ้นทุกข์ไปตามเราตถาคตแล้วไซร้ จงพากันไปอยู่ตามสถานที่ที่เราตถาคตชี้บอก จะเป็นผู้สิ้นภพสิ้นชาติ เกิด ๆ ตาย ๆ อันเทียบกับหลุมถ่านเพลิง ไปตามเราตถาคตได้ในวันนี้วันหน้า ไม่ต้องสงสัย

ที่อธิบายผ่านมาแล้วอนุศาสน์ข้อที่ ๒ ข้อต้นว่า **ปัสุกูลจีวรํ** เป็นต้น ท่านทั้งหลายบวชมาแล้ว พึงแสวงหาผ้าบังสุกุลที่เขาทอดทิ้งตามป่าช้า ตามถนนหนทาง นำมาปะติดปะต่อ ปะชุนกันเข้าเป็นผืน สบง จีวร สังฆาฏิ พอได้ครองร่างและชีวิตสืบต่อเพศพรหมจรรย์ให้เป็นไปในวันหนึ่ง ๆ สมกับเพศสมณะซึ่งไม่ใช่นักฟุ่มเฟือยโก้เก๋ ครองตัวในปัจจัยสี่ด้วยความเป็นผู้มีธรรม คือความมักน้อยและสันโดษในปัจจัยสี่ ไม่ฟุ้งเฟ้อเห่อเหิมในบริขารของพระเครื่องอาศัยชั่วคราว ส่วนคหบดีจีวรที่ศรัทธาถวายด้วยมือก็พึงรับเพื่อความเป็นคนเลี้ยงง่าย ทั้งเป็นความเบาใจของศรัทธาผู้อุปัฏฐากดูแล

ข้อที่ ๓ **ปิณฺฑิยาโลปโภชนํ** เป็นต้น เราบวชในพระศาสนาแล้ว อย่าเป็นผู้เกียจคร้าน จงบิณฑบาตมาฉันด้วยกำลังปลีแข้งของตัวโดยความบริสุทธิ์ใจ บรรดาศรัทธาญาติโยมทั้งหลายให้ด้วยความเต็มอกเต็มใจ ใส่บาตรให้เรามาฉันตามสมณประเพณี ซึ่งปราศจากการซื้อขาย ปราศจากการทำไร่ทำนาเหมือนอย่างประชาชน การบิณฑบาตมาฉันเป็นกิจวัตร ชื่อว่าเป็นทางแห่งอาชีพที่บริสุทธิ์ของนักบวช พึงอุตส่าห์ทำอย่างนั้นตลอดชีวิตเถิด ลาภเหลือเฟือคือของพิเศษอันอาจเกิดมีขึ้นในบางกาล พึงเห็นว่าเป็นคราวสมัยจะพึงสงเคราะห์อนุเคราะห์ประชาชน แต่อย่าทำตนให้มีความประมาทนอนใจ และถือเป็นเกียรติในความเกิดขึ้นแห่งลาภสักการะทั้งหลายนั้น จะกลายเป็นว่า **สกฺการโร ปุริสํ หนฺติ** ลาภสักการะสังหารโมฆบุรุษให้ตาย (ปลาตายเพราะเหยื่อล่อ)

ข้อ ๔ คิลานเภสัช คือยารักษาโรค คำว่า โรคหรือไข้ เป็นได้ทั้งพระและฆราวาสไม่เลือกหน้า เมื่อความจำเป็นเกิดขึ้น เรื่องจำเป็นจะต้องแก้ไขก็ต้องมีขึ้นเป็นเงาเทียมตัว แต่พึงรู้จักประมาณในการขอจากญาติในพระศาสนา หรือคนให้โอกาสแก่การขอให้เป็นความดีที่สุด ความรู้จักประมาณเป็นธรรมจำเป็น นักบวชควรมีประจำตนตลอดเวลาแล้วจะเป็น **สงฺฆโสภณา** คือ นักบวชผู้งามและประดับเกียรติพระศาสนาให้เป็นสง่าราศี และเป็นที่นิยมยินดีของพุทธบริษัท และพาหิรชนทั่ว ๆ ไป ข้อสำคัญของนักบวชจงระวัง

ความเลยเถิดทุกกรณี คือกรณีขอทุกประเภท (เว้นบิณฑบาตอันเป็นกิจวัตรประจำวันของพระเณร) กรณีไปมาหาสู่ กรณีขอความร่วมมือจากประชาชนอย่าให้เป็นนิสัยไปทีเดียว พึงบริกรรมความรู้จักประมาณไว้ให้พร้อมมูล เวลาความจำเป็นเกิดขึ้นทุกกรณี

บรรดาพระสาวกเมื่อได้สดับอนุศาสน์ธรรมจากพระองค์แล้ว น้อมรับไปปฏิบัติด้วยความยินดีและสนใจอย่างยิ่ง ต่างปลีกออกหาที่วิเวกสงัด อยู่ในป่าในเขาอันเป็นที่เปลี่ยว จะเป็นหรือตายไม่คำนึงในชีวิต แม้จะออกจากตระกูลต่าง ๆ มีตระกูลพระยามหากษัตริย์เป็นต้น ก็ไม่นำเรื่องของตระกูลและยศศักดิ์เข้ามาแทรกสิงหัวใจให้เกิดทิฐิมานะ พอที่จะตำหนิติเตียนในสถานที่อยู่หรืออาหารปัจจัย ซึ่งบรรดาศรัทธาญาติโยมทั้งหลายให้ด้วยศรัทธา ตามกำลังความสามารถของเขาซึ่งหามาได้ แล้วให้ทานไป

สาวกท่านมีความยินดีในอาหารปัจจัยทุกประเภท เว้นแต่จะผิดวินัยบริโภคใช้สอยไม่ได้ นอกนั้นสาวกทั้งหลายเป็นที่พึงพอใจรับเพื่อยังชีวิต และความเพียรให้เป็นไปโดยสม่ำเสมอ มีความสนใจต่อความเพียรและข้อปฏิบัติ มีความสนใจต่อสถานที่ที่วิเวกสงัด ซึ่งไม่พลุกพล่านด้วยสิ่งรบกวนทั้งหลาย มีความเพียรติดต่อทั้งวันทั้งคืน ยืน เดิน นั่ง นอน ไม่เห็นสิ่งใดที่มีคุณค่ายิ่งกว่าการบำเพ็ญตนให้พ้นจากทุกข์ บรรดาสาวกทั้งหลายเห็นความพ้นทุกข์เท่านั้น ว่าเป็นธรรมอันล้นเหลือค่ายิ่งกว่าการเวียนเกิดเวียนตาย ซึ่งเป็นผลมาจากการถูกหลอกของอวิชชา อันเป็นโรงงานผลิตทุกข์แก่สัตว์ทั้งโลกธาตุไม่มีวันจบสิ้น

เมื่อสาวกมีความมุ่งมั่นต่อแดนหลุดพ้นเต็มที่แล้ว เรื่องทิฐิมานะที่ถือว่าออกมาจากตระกูลกษัตริย์ก็ดี ทิฐิมานะอันเกิดจากความมั่งคั่งสมบูรณ์ก็ดี และทิฐิมานะอันเกิดจากความเฉลียวฉลาด เพราะการศึกษาเล่าเรียนมามากก็ดี สาวกทั้งหลายไม่ยอมให้สิ่งเหล่านี้เข้าไปเคลือบแฝงในจิตใจได้ นอกจากความสนใจใคร่ต่อปฏิปทาเครื่องดำเนินเพื่อยกจิตของตนให้พ้นจากทุกข์เท่านั้น ถึงกับได้ตรัสรู้ตามพระองค์ท่าน นับแต่องค์แรกจนถึงองค์สุดท้ายแห่งสาวกอรหันต์

เพราะฉะนั้นขอให้ท่านนักปฏิบัติทั้งหลาย นำเรื่องของพระพุทธเจ้าและประวัติของสาวกอรหันต์มาสนใจว่า ท่านปฏิบัติอย่างใดจึงได้รับผลเป็นที่พอใจ จนปรากฏเด่นแก่โลกทั้งหลายให้ได้สักการบูชา นับแต่เทวดาลงมาถึงมนุษย์ทุกชั้น ไม่มีใครรู้และฉลาดสามารถอย่างประเสริฐเหนือพระพุทธเจ้ากับพระธรรมและพระสงฆ์ไปได้ ขอให้เราทุกท่านโปรดทราบไว้อย่างนี้ ความท้อแท้อ่อนแอ ความเห็นแก่ปากแก่ท้อง ความเห็นแก่

หลับนอน เหล่านี้ไม่ใช่ทางประเสริฐและพ้นทุกข์ พอจะสามารถยังธรรมอันประเสริฐให้ปรากฏในมโนทวาร คือหัวใจของเราได้

ความเคลื่อนไหวไปมาทุก ๆ อาการในอิริยาบถทั้งสี่ พึงเป็นผู้สนใจต่อเหตุผลและสนใจในความเคลื่อนไหวของตนตลอดเวลา อย่าให้ข้องแวะกับสิ่งใด ๆ ที่จะเป็นไปเพื่อความเนิ่นช้า และเป็นมลทินแก่กาย วาจา ใจของตน จงเป็นผู้ยินดีต่อความวิเวก ยินดีต่อการอยู่คนเดียว ทั้งเรื่องของกายและจิตใจกับความเพียรเท่านั้น จงมีเข็มทิศ คือความมุ่งมั่น ตั้งไว้เพื่อความพ้นทุกข์ทุก ๆ อิริยาบถ หรือทุก ๆ ขณะจิตที่เคลื่อนไหว ผลจะพึงได้รับจะเป็นเช่นพระพุทธเจ้าและสาวก โดยไม่มีอะไรจะสามารถแยกออกได้ เพราะเป็นทางสายเดียวกัน

สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปโป เป็นต้น พระพุทธเจ้าไม่ประทานไว้เพื่อใคร นอกจากจะเพื่อพวกเราผู้มีข้อปฏิบัติ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ประจำตนเท่านั้น เมื่อดำเนินตามร่องรอยที่ประทานไว้ ตลอดสถานที่และวิธีประกอบตามที่อธิบายแล้วว่า **รุกฺขมูลเสนาสนำ** เป็นต้น ผลที่ได้รับจะไม่เป็นอย่างอื่น นอกจากความพ้นทุกข์ และจากความเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าขึ้นในหลักธรรมชาติ คือความบริสุทธิ์ภายในใจ ขอให้สำนึกตัวเสมอ ยืน เดิน นั่ง นอน เว้นแต่หลับ ซึ่งเป็นของเหลือวิสัย จงใคร่ต่อสติปัญญาและความเพียรของตนเสมอไป เรื่องความหลุดพ้นจะปรากฏขึ้นที่ใจของตน

การฟังธรรมในครั้งพุทธกาลฟังด้วยความสนใจจริง ๆ ฟังแล้วก็ฝังลงที่จิต ไม่ได้ปล่อยให้เรี่ยราด หรือสักแต่ว่าฟังพอเป็นพิธี ตกมาสมัยทุกวันนี้ไม่ว่าใคร ๆ แม้เราผู้เป็นนักบวชอยู่ขณะนี้ การกระทำทุก ๆ อย่างก็ยังจะกลายเป็นพิธี ถ้าไม่ได้สนใจและมีความมุ่งมั่นต่อความพ้นทุกข์อย่างเต็มที่แล้ว อาการทุกอย่างมันจะกลายเป็นพิธีโดยไม่รู้สึกตัว เช่น เดินจงกรม ก็พอเป็นพิธีตามเวล่ำเวลาที่กำหนดไว้เท่านั้น แต่จิตกับสติจะสัมปยุตด้วยความเพียรหรือเปล่า ข้อนี้เป็นปัญหาที่น่าสงสัย เมื่อเป็นเช่นนี้ผลที่ปรากฏขึ้นมาให้เราได้รับก็จะกลายเป็นอื่นไปได้ เพราะเหตุใด เพราะทั้ง ๆ ที่เราว่าเราเดินจงกรม แต่จิตกลายเป็นอื่นไปนอกจากหลักธรรม

ก็หลักธรรมเป็นอย่างไร หลักธรรมแสดงว่าเป็นผู้มีสติรับรู้ในประโยคความเพียรของตน เราจะกำหนดหรือพิจารณาในธรรมบทใด อาการใด ถ้าจิตและสติไม่ได้ติดต่อสืบเนื่องกันโดยลำดับในบทธรรมหรืออาการนั้น ๆ ปล่อยให้จิตเพ่นพ่านหรือเร่ร่อนไปสู่สถานที่และอารมณ์ต่าง ๆ ตามอำนาจของสิ่งยั่วยวน นั่นแสดงว่ากระแสของใจ และใจไปสู่ความเป็นอื่นแล้ว ผลที่จะพึงได้รับก็ผิดจากความเป็นธรรมกลายเป็นอื่นไปได้ ถ้าไม่

ได้สนใจในความเคลื่อนไหวของเราแล้ว โดยถือเอาเพียงประโยคเบื้องต้นว่า เราทำความเพียรเท่านี้

เราอาจจะมีความเห็นผิดไปตำหนิติโทษพระศาสนาว่า พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไม่เป็นนิยยานิกธรรม พอที่จะนำผู้ปฏิบัติธรรมให้พ้นจากทุกข์ไปได้จริง สมกับที่พระองค์ตรัสไว้ว่าสวากขาตธรรมที่ตรัสไว้ชอบแล้ว แท้จริงทั้งวันทั้งคืนกระแสแห่งใจของเราเอนเอียงไปสู่โลกตลอดเวลา คำว่า โลก ทั้งโลกใน ทั้งโลกนอก พึงทราบว่าเป็นสภาพหนึ่งจากธรรมที่พระองค์ทรงมุ่งหวัง การปฏิบัติของพระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลายมุ่งในหลักธรรมเพื่อความพ้นทุกข์ เพราะเหตุนั้น ประโยคแห่งความเพียรทุก ๆ ประโยคจึงเป็นไปเพื่อความแก้ไขมลทินจนหมดสิ้นโดยตลอดไม่มีอะไรเหลืออยู่ จากนั้นก็กลายเป็น *พุทโธ* ขึ้นมาให้โลกได้กราบไหว้บูชา

ที่ท่านเป็นธรรมทั้งองค์เพราะท่านปฏิบัติถูกธรรม เหตุกับผลจึงลงกันได้อย่างนี้ ส่วนเราทั้งหลายเดินจงกรมนั่งสมาธิจริง แต่กลายเป็นสมาธิหัวตอ นั่งหลับในสมาธิไม่รู้กี่ครั้งกี่หน หรือกลายเป็นเรื่องประจำก็อาจเป็นไปได้ในบางราย นี่ผู้เทศน์ไม่รับรองแทนได้ แต่เรื่องคงเป็นความจริงอย่างนั้น ผลจึงกลายเป็นอื่นเสมอไป ถ้าเหตุเป็นเรื่องของธรรมแล้ว ผลจะกลายเป็นอื่นไปไม่ได้ เพราะเหตุกับผลต้องสวมรอยกันไป เพราะเราทำไม่ถูกต้องตามหลักธรรม

แทนที่จะเดินจงกรม นั่งสมาธิ ให้สติสัมปยุตด้วยความเพียรติดต่อกันกับบทธรรม หรือสภาวธรรมที่เราพิจารณา แต่จิตกลายเป็นอื่นไปเสีย โดยส่งกระแสใจไปตาม รูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส แม้ธรรมารมณ์ที่ปรุงขึ้นกับใจก็ปรุงไปเพื่อ รูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส ทั้งที่เป็นอดีตและอนาคต ไม่ปรากฏจิตเป็นปัจจุบันแม้แต่ขณะเดียว อย่างนี้ผลก็ต้องเป็นโลกเสมอไป เพราะกระแสของจิตกลายเป็นโลกอยู่ตลอดเวลา ส่วนจิตก็ต้องเป็นโลกขึ้นมา ได้แก่เรื่องของสมุทัยแดนเกิดขึ้นแห่งทุกข์ ทำหัวใจของเราให้เดือดร้อนแล้วก็มาตำหนิผลว่า ทำไมจึงเกิดความรุ่มร้อน วันนี้ไม่สบาย แต่ตนก่อเหตุความไม่สบายไว้ทั้งวันทั้งคืน เพื่อความเป็นอื่นจากธรรมโดยไม่รู้สึกตัว ไม่ได้คำนึงถึงเลย เรื่องจึงเป็นอย่างนั้น

เพราะเหตุนั้น เราทุกท่านซึ่งเป็นนักปฏิบัติจงมีเข็มทิศ คือความมั่นใจต่อความพ้นทุกข์ตั้งไว้เสมอ กับความเคลื่อนไหวแห่งกาย วาจา ใจของตน อย่าให้คลาดเคลื่อน พระพุทธเจ้าสอนอย่างไร โน้นป่ารกชัฏอันเป็นที่สงัดวิเวก ควรแก่การประกอบความเพียร ท่านไม่สอนว่านั้นตลาด นั้นถนนสามแพร่งสี่แพร่ง นั้นชุมนุมชนคนหนาแน่น พวก

ท่านจงไปกางกลดกางมุ้งอยู่ในที่ชุมนุมชนเช่นนั้น พวกท่านทั้งหลายจะปลอดภัยและถึงแดนแห่งความพ้นทุกข์ได้โดยพลัน อย่างนี้พระองค์ไม่ได้สอน เราต้องพิจารณาถึงเหตุผลว่า **รุกฺขมูลเสนาสนํ** มีความหมายอย่างไร บรรดาพระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ทรงประทานธรรมข้อไหนไว้ ต้องมีเหตุผลและเป็นหลักความจริง ซึ่งจะยังประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติตามเสมอไป ฉะนั้น ประวัติของพระพุทธเจ้ากับสาวกจึงเป็นเรื่องที่แปลกและอัศจรรย์ ทั้งการบำเพ็ญเหตุทั้งผลสุดยอด คือความเป็นศาสดาของโลกทั่ว ๆ ไป

ศาสดาคือครูของโลกก็ดี ครูอาจารย์ของศิษย์ทั่ว ๆ ไปก็ดี จะสั่งสอนเราในบางสมัย สำคัญที่สุดเราต้องน้อมเอาธรรม คือหลักเหตุผลอันเป็นองค์ของศาสดาแท้มาเป็นครูสอนตนเสมอไป การเหลือบซ้ายแลขวา ตลอดความเคลื่อนไหวทุก ๆ อาการ จะต้องกระเทือนถึงครู คือหัวใจเสมอ เราต้องสำนึกตัวอย่างนี้ อย่าเป็นคนลืมตน ไม่เช่นนั้นจะพาตัวไปไม่รอด และจะเสียวันเสียคืนไปเปล่า อย่าพึงเข้าใจว่ามืดกับแจ้งที่ผ่านมาเมื่อวานนี้กับวันนี้และวันพรุ่งนี้ จะเป็นของแปลกประหลาด เป็นมืดแจ้งอันเดียวกัน กิเลสอาสวะไม่ได้เกี่ยวกับมื้อ วัน ปี เดือน แต่เกี่ยวกับหัวใจของเราและสิ่งแวดล้อมที่เคยเกี่ยวข้องกันอยู่เท่านั้นสำคัญกว่าสิ่งอื่นใด จงพิจารณา

จะไปไหนมาไหนให้มีศาสดาสอนตนเสมอไป นั่งก็ดี นอนก็ดี ยืนก็ดี เดินก็ดี จงเป็นผู้มีสติระลึกในอาการของตัว ความสงบใจก็ดี ความรอบคอบของใจก็ดี จะพ้นจากหลักของสติกับปัญญาไปไม่ได้ เพราะสติกับปัญญาและความเพียรเป็นรั้วกั้น หรือเป็นธรรมประกันไว้แล้ว ขอแต่ดำเนินในกรอบแห่งศีล สมาธิ ปัญญา ด้วยความเพียร จะเห็นแดนพ้นทุกข์ปรากฏขึ้นกับใจของเราโดยไม่ต้องไปถามใคร ไม่ว่าสมัยโน้นกับสมัยนี้หรือสมัยใด ๆ เมื่อสวากขาตธรรมมีเป็นคู่เคียงกับโลกด้วย ผู้สดับและศึกษาเล่าเรียนจากสวากขาตธรรม นำมาปฏิบัติด้วยความสนใจและถูกทางด้วย ผลจะถึงความเป็นอื่นไปไม่ได้ ต้องถึงความพ้นทุกข์ประจักษ์กับใจของตนอย่างแน่นอน โปรดทราบไว้และแก้ปัญหาที่ใจของเรา ไม่เช่นนั้นจะเหลวไปทุกวัน และหาอะไรมาปรากฏผลไม่มี

ถ้าเป็นนักตั้งสติค้นคว้าด้วยปัญญาในสภาวธรรม มีกายเป็นต้นเสมอ ความรู้ที่แปลกประหลาดจะปรากฏขึ้นเรื่อย ๆ แต่ถ้าความเพียรได้ขาดวรรคขาดตอน ผลที่จะปรากฏก็ล่าช้าเช่นเดียวกัน ดังนั้นจงอุตส่าห์บำรุงสติและปัญญาให้มีความรอบรู้อยู่เสมอ อย่างไรเสียต้องเป็นไปเพื่อสมาธิ คือความมั่นคงของใจ และเป็นไปเพื่อความเฉลียวฉลาดในทางปัญญา เพราะเหตุแห่งการพิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม หรืออริยสัจสี่ คือ

ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรคโดยแท้ และคำว่าสติปัฏฐานก็ดี อริยสัจก็ดี เป็นปัจจุบันธรรมซึ่งปรากฏอยู่กับกายกับใจของเราตลอดเวลา

ในมัชฌิมาปฏิปทาทรงตรัสไว้ว่า สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ คำว่าเห็นชอบทั่ว ๆ ไปก็มี เห็นชอบในวงจำกัดก็มี และเห็นชอบในธรรมส่วนละเอียดยิ่งก็มี ความเห็นชอบของผู้ถือพระพุทธศาสนาทั่ว ๆ ไปโดยมีวงจำกัด เช่น เห็นว่าบาปมีจริง บุญมีจริง ผู้ทำดีได้รับผลดี ผู้ทำชั่วได้รับผลชั่ว เป็นต้น นี่ก็เรียกว่าสัมมาทิฏฐิขั้นหนึ่ง ความเห็นในวงจำกัดของนักปฏิบัติผู้ประกอบการพิจารณาสติปัฏฐาน หรืออริยสัจสี่ โดยกำหนด กาย เวทนา จิต ธรรม เห็นว่าเป็นไตรลักษณ์ คือ **อนิจฺจ ทุกฺข อนตฺตา** ประจำตนทุกอาการด้วยปัญญา

ปลูกศรัทธาความเชื่อมั่นลงในพระสัจธรรม เพราะการพิจารณาไตรลักษณ์เป็นต้นเหตุ และถือไตรลักษณ์ที่มีอยู่ในสภาวธรรมนั้น ๆ เป็นทางเดินของปัญญา และพิจารณาในอริยสัจ เห็นทุกข์ที่เกิดขึ้นจากกายและจากใจ ทั้งของตนและของคนอื่น สัตว์อื่น ว่าเป็นสิ่งไม่ควรประมาทนอนใจ พร้อมทั้งความเห็นโทษในสมุทัย คือแหล่งผลิตทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่สัตว์เสวยผล ไม่มีประมาณตลอดกาล และเตรียมรื้อถอนสมุทัยด้วยปัญญาเพื่อก้าวขึ้นสู่นิโรธ คือ แดนสังหารทุกข์โดยสิ้นเชิง นี่ก็เรียกว่า สัมมาทิฏฐิขั้นหนึ่ง

สัมมาทิฏฐิความเห็นชอบในธรรมส่วนละเอียดนั้น ได้แก่ ความเห็นชอบในทุกข์ว่า เป็นของจริงอย่างหนึ่ง ความเห็นชอบในสมุทัยว่า เป็นของจริงอย่างหนึ่ง ความเห็นชอบในนิโรธว่าเป็นของจริงอย่างหนึ่ง และความเห็นชอบในมรรค คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ว่าเป็นของจริงอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นความเห็นชอบโดยปราศจากการตำหนิติชมในอริยสัจและสภาวธรรมทั่ว ๆ ไป จัดเป็นสัมมาทิฏฐิขั้นหนึ่ง

สัมมาทิฏฐิมีหลายขั้นตามภูมิของผู้ปฏิบัติในธรรมขั้นนั้น ๆ ถ้าสัมมาทิฏฐิมีเพียงขั้นเดียว ปัญญาจะมีหลายขั้นไปไม่ได้ เพราะกิเลสความเศร้าหมองมีหลายขั้น ปัญญาจึงต้องมีหลายขึ้น เพราะเหตุนี้เอง สัมมาทิฏฐิจึงมีหลายขั้นตามที่ได้อธิบายผ่านมาแล้ว

ในปฏิปทาข้อ ๒ ตรัสว่า สัมมาสังกัปโป ความดำริชอบ มี ๓ ประการ คือ ดำริในทางไม่เบียดเบียน ดำริในทางไม่พยาบาทปองร้าย ดำริเพื่อออกจากเครื่องผูกพัน ๑

ดำริในทางไม่เบียดเบียนนั้น คือ ไม่คิดเบียดเบียนคนและสัตว์ ไม่คิดเบียดเบียนตนเองด้วย ไม่คิดให้เขาได้รับความทรมานลำบาก เพราะความคิดของเราเป็นต้นเหตุ และไม่คิดหาเรื่องลำบากฉิบหายใส่ตนเอง เช่น ไม่คิดจะกินยาเสพย์ติด มีสุรา ฝิ่น และเฮโรอีน เป็นต้น

ดำริในทางไม่พยาบาท คือ ไม่คิดปองร้ายหมายฆ่าใคร ๆ ทั้งสัตว์และมนุษย์ ไม่คิดเพื่อความชอกช้ำและฉิบหายแก่ใคร ไม่คิดให้เขาได้รับความเจ็บปวดบอบช้ำ หรือล้มตายลงไป เพราะความคิดของเราเป็นต้นเหตุ และไม่คิดปองร้ายหมายฆ่าตัวเอง เช่น คิดฆ่าตัวเองด้วยวิธีต่าง ๆ ดังปรากฏในหน้าหนังสือพิมพ์เสมอ นี่คือผลเกิดจากความคิดผิด ตัวเองเคยมีคุณแก่ตัวและเป็นสมบัติอันล้นค่าแก่ตัวเอง เพราะความคิดผิดจึงปรากฏว่าตัวกลับเป็นข้าศึกแก่ตัวเอง เรื่องเช่นนี้เคยมีบ่อย พึงทราบว่าเป็นผลเกิดจากความดำริผิดทาง ผู้รักษาตัวและสงวนตัวแท้ เพียงแต่จิตคิดเรื่องไม่สบายขึ้นภายในใจเท่านั้น ก็รีบระงับดับความคิดผิดนั้นทันทีด้วยเนกขัมมอุบาย ไหนจะยอมปล่อยความคิดที่ผิดให้รุนแรงขึ้นถึงกับฆ่าตัวตาย เป็นตัวอย่างแห่งคนรักตัวที่ไหนมี

ความดำริเพื่อออกจากเครื่องผูกมัด นี่ถ้าเป็นความดำริทั่ว ๆ ไป ตนคิดอ่านการงานเพื่อเปลื้องตนออกจากความยากจนค่นแค้น เพื่อความสมบูรณ์พูนผลในสมบัติ ไม่อดอยากขาดแคลน ก็จัดเข้าในเนกขัมมสังกัปโปของโลกประการหนึ่ง

ผู้ดำริให้ทาน รักษาศีล ภาวนา คิดสร้างถนนหนทาง ขุดบ่อน้ำ ก่อพระเจดีย์ ทะนุบำรุงปูชนียสถานที่ชำรุดทรุดโทรม สร้างกุฏิ วิหาร ศาลา เรือนโรงต่าง ๆ โดยมุ่งกุศลเพื่อยกตนให้พ้นจากกองทุกข์ ก็จัดเป็นเนกขัมมสังกัปโปประการหนึ่ง

ผู้ดำริเห็นภัยในความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ซึ่งเกิดในสัตว์และสังขารทั่ว ๆ ไป ทั้งเขาทั้งเราไม่มีเวลาว่างเว้น เห็นเป็นโอกาสอันว่างสำหรับเพศนักบวชจะบำเพ็ญ ศีล สมาธิ ปัญญา ให้เป็นไปได้ตามความหวัง ดำริจะบวชเป็นชีปะขาว เป็นพระ เป็นเณร นี่ก็จัดเป็นเนกขัมมสังกัปโปประการหนึ่ง

นักปฏิบัติมีความดำริพิจารณาอารมณ์แห่งกรรมฐานของตน เพื่อความปลดเปลื้องจิตออกจากนิวรณ์ธรรมทั้งหลาย โดยอุบายต่าง ๆ จากความดำริคิดค้นไม่มีเวลาหยุดยั้งเพื่อเปลื้องกิเลสทุกประเภท ด้วยสัมมาสังกัปโปเป็นขั้น ๆ จนกลายเป็นสัมมาสังกัปโปอัตโนมัติ กำจัดกิเลสเป็นขั้น ๆ ด้วยความดำริคิดค้นตลอดเวลา จนกิเลสทุกประเภทหมดสิ้นไป เพราะความดำรินั้น ๆ นี่ก็จัดเป็นสัมมาสังกัปโปประการสุดท้ายแห่งการอธิบายปฏิปทาข้อที่สอง

ปฏิปทาข้อที่ ๓ ตรัสไว้ว่า สัมมาวาจา กล่าววาจาชอบ นี่กล่าวชอบทั่ว ๆ ไปก็มี กล่าวชอบยิ่งในวงแห่งธรรมโดยจำเพาะก็มี กล่าวชอบตามสุภาษิตไม่เป็นพิษเป็นภัยแก่ผู้ฟัง กล่าวมีเหตุผลน่าฟังจับใจไพเราะเสนาะโสต กล่าวสุภาพอ่อนโยน กล่าวถ่อมตนเจียมตัว กล่าวขอบบุญขอบคุณต่อผู้มีคุณทุกชั้น เหล่านี้จัดเป็นสัมมาวาจา ประการหนึ่ง

สัมมาวาจาที่ชอบยิ่งในวงแห่งธรรมโดยจำเพาะนั้น คือกล่าวในสัลเลขธรรมเครื่องขัดเกลากิเลสโดยถ่ายเดียว ได้แก่กล่าวเรื่องความมักน้อยในปัจจัยสี่เครื่องอาศัยของพระ กล่าวเรื่องความสันโดษ ยินดีตามมีตามได้แห่งปัจจัยที่เกิดขึ้นโดยชอบธรรม กล่าวเรื่อง อสังสัคคณิกา ความไม่คลุกคลีมั่วสุมกับใคร ๆ ทั้งนั้น วิเวกกตา กล่าวความสงัดวิเวกทางกายและทางใจ วิริยารัมภา กล่าวเรื่องการประกอบความเพียร กล่าวเรื่องการรักษาศีลให้บริสุทธิ์ กล่าวเรื่องทำสมาธิให้เกิด กล่าวเรื่องการอบรมปัญญาให้เฉลียวฉลาด กล่าวเรื่องวิมุตติ คือความหลุดพ้นและกล่าวเรื่องวิมุตติญาณทัสสนะ ความรู้เห็นอันแจ้งชัดในความหลุดพ้น นี่จัดเป็นสัมมาวาจาส่วนละเอียด การกล่าวนั้นไม่ใช่กล่าวเฉย ๆ กล่าวรำพัน กล่าวรำพึง กล่าวด้วยความสนใจและความพออกพอใจ ใคร่ต่อการปฏิบัติในสัลเลขธรรมจริง ๆ

ในปฏิปทาข้อ ๔ ตรัสไว้ว่า สัมมากัมมันโต การงานชอบ การงานชอบทั่ว ๆ ไป ประการ ๑ การงานชอบในธรรมประการ ๑ การงานทำโดยชอบธรรม ไม่ผิดกฎหมายบ้านเมือง เช่น การทำนา ทำสวน การซื้อขายแลกเปลี่ยน เหล่านี้จัดเป็นการงานชอบ การปลูกสร้างวัดวาอารามและการให้ทานรักษาศีล เจริญเมตตาภาวนา ก็จัดเป็นการงานชอบ แต่ละอย่าง ๆ เป็นสัมมากัมมันโตประการ ๑ การเดินจงกรม นั่งสมาธิก็จัดเป็นการงานชอบ ความเคลื่อนไหวของกาย วาจา ใจทุกอาการ พึงทราบว่าเป็นกรรมคือการกระทำ การทำด้วยกาย พูดด้วยวาจา และคิดด้วยใจ เรียกว่าเป็นกรรม คือการกระทำทำถูก พูดคิดถูก เรียกว่า สัมมากัมมันตะ การงานชอบ

คำว่า การงานชอบ มีความหมายกว้างขวางมาก แล้วแต่ท่านผู้ฟังจะน้อมไปใช้ในทางใด เพราะโลกกับธรรมเป็นคู่เคียงกันมา เหมือนแขนซ้ายแขนขวาของคนคนเดียว จะแยกโลกกับธรรมจากกันไปไม่ได้ และโลกก็มีงานทำ ธรรมก็มีงานทำด้วยกัน ทั้งนี้เนื่องจากภาวะของคนและการประกอบไม่เหมือนกัน การงานจะให้ถูกรอยพิมพ์อันเดียวกันย่อมเป็นไปไม่ได้ ฉะนั้นผู้อยู่ในฆราวาสก็ขอให้ประกอบการงานถูกกับภาวะของตน ผู้อยู่ในธรรมคือนักบวชเป็นต้น ก็ขอให้ประกอบการงานถูกกับภาวะของตน อย่าให้การงานและความเห็นก้าวก่ายไขว้เขวกัน ก็จัดว่าต่างคนต่างสัมมากัมมันตะ การงานชอบด้วยกัน โลกและธรรมก็นับวันจะเจริญรุ่งเรืองขึ้นโดยลำดับ เพราะต่างท่านต่างช่วยกันพยุง

ปฏิปทาข้อ ๕ ตรัสไว้ว่า สัมมาอาชีโว เลี้ยงชีพชอบ การเลี้ยงชีพด้วยการรับประทานธรรมดาของมนุษย์และสัตว์ทั่ว ๆ ไปประการหนึ่ง การหล่อเลี้ยงจิตใจด้วย

อารมณ์อันเกิดจากเครื่องสัมผัสประการหนึ่ง การหล่อเลี้ยงจิตใจด้วยธรรมเป็นขั้น ๆ ประการหนึ่ง

การแสวงหาอาชีพโดยชอบธรรมปราศจากการปล้นสะดมฉกลักของใคร ๆ มาเลี้ยงชีพ หาได้มาอย่างไรก็บริโภคเท่าที่มี พอเลี้ยงอัตภาพไปเป็นวัน ๆ หรือจะมีมากด้วยความชอบธรรมก็จัดเป็นสัมมาอาชีโว ประการหนึ่ง

ใจได้รับความสัมผัสจากสิ่งภายนอก คือ รูปหญิง ชาย เสียง กลิ่น รส ความสัมผัสของหญิงชาย และสิ่งของที่ถูกกับจริตชอบ เกิดเป็นอารมณ์เข้าไปหล่อเลี้ยงจิตใจให้มีความแช่มชื่นเบิกบานหายความโศกเศร้ากันแสง มีแต่ความรื่นเริงบันเทิงใจกลายเป็นอายุวัฒนะขึ้นมา แต่ถ้าแสวงผิดทางก็กลายเป็นพิษเครื่องสังหารใจ นี่ก็จัดเป็นสัมมาอาชีพสำหรับโลกผู้มีมัตตัญญุตา รู้จักประมาณและขอบเขตที่ควรหรือไม่ควร

การบำรุงจิตใจด้วยธรรมะ คือ ไม่นำโลกที่เป็นยาพิษเข้ามารังควานใจ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กระทบ รูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัสธรรมารมณ์ ให้พึงพิจารณาเป็นธรรมเสมอไป อย่าให้เกิดความยินดียินร้ายจะกลายเป็นความฝืดเคืองขึ้นภายในใจ การพิจารณาเป็นธรรมจะนำอาหาร คือโอชารสแห่งธรรมเข้ามาหล่อเลี้ยงหัวใจ ให้มีความชื่นบานด้วยธรรมภายในใจ ให้มีความชุ่มชื่นด้วยความสงบแห่งใจ ให้มีความชุ่มชื่นด้วยความเฉลียวฉลาดแห่งปัญญา ไม่แสวงหาอารมณ์อันเป็นพิษเข้ามาสังหารใจของตน พยายามนำธรรมเข้ามาหล่อเลี้ยงเสมอ

อายตนะภายในมี ตา หู เป็นต้น กระทบกับอายตนะภายนอก มีรูป เสียง เป็นต้น ทุกขณะที่สัมผัสจงพิจารณาเป็นธรรม คือความรู้เท่าและปลดเปลื้องด้วยอุบายเสมอไป อย่าพิจารณาให้เป็นเรื่องของโลกแบบจับไฟเผาตัวเอง จะกลายเป็นความร้อนขึ้นที่ใจ จงพยายามกลั่นกรองอารมณ์ที่เป็นธรรมเข้าไปหล่อเลี้ยงจิตใจอยู่ตลอดเวลา อาหารคือโอชารสแห่งธรรมจะหล่อเลี้ยงและรักษาใจให้ปลอดภัยเป็นลำดับ ที่อธิบายมานี้จัดเป็นสัมมาอาชีวะประการหนึ่ง

ปฏิปทาข้อ ๖ ตรัสไว้ว่า สัมมาวายาโม ความเพียรชอบ ท่านว่าเพียรในที่สี่สถาน คือ เพียรระวังอย่าให้บาปเกิดขึ้นในสันดานหนึ่ง เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไปหนึ่ง เพียรยังกุศลให้เกิดขึ้นหนึ่ง และเพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วอย่าให้เสื่อมสูญไปหนึ่ง โอปนยิโกน้อมเข้าในหลักธรรมที่ตนกำลังปฏิบัติได้ทุกขั้น แต่ที่นี่จะน้อมเข้าในหลักสมาธิกับปัญญาตามโอกาสอันควร พยายามระวังรักษาจิตที่เคยฟุ้งซ่านไปตามกระแส

แห่งตัณหา เพราะความโง่เขลาฉุดลากไปหนึ่ง ความดิ้นรนกวัดแกว่งของจิตที่เคยเป็นมา จงพยายามทรมานให้หายพยศด้วยอำนาจสติและปัญญาเป็นเครื่องฝึกทรมานหนึ่ง

ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นธรรมแก้กิเลสทุกประเภท จงพยายามอบรมให้เกิดขึ้นกับใจของตน ถ้าต้องการไปนิพพานดับไฟกังวลให้สิ้นซาก จงอย่าเห็นศีล สมาธิ ปัญญาเป็นกรวดเป็นทราย ศีล สมาธิ ปัญญา ทุก ๆ ขั้นได้ปรากฏขึ้นกับตนแล้ว อย่ายอมให้หลุดมือไปด้วยความประมาท จงพยายามบำรุงศีล สมาธิ ปัญญา ทุก ๆ ขั้นที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญเต็มที่ จนสามารถแปรรูปเป็นมรรคญาณประหารกิเลส แม้อนุสัยให้สิ้นซากลงเสียทีแดนแห่งวิมุตติพระนิพพาน ที่เคยเห็นว่าเป็นธรรมเหลือวิสัย จะกลายเป็นธรรมประดับใจทันทีที่กิเลสสิ้นซากลงไป

ในปฏิปทาข้อ ๗ ตรัสไว้ว่า สัมมาสติ ความระลึกชอบ ได้แก่ การตั้งสติระลึกตามประโยคความเพียรของตน ตนกำหนดธรรมบทใดเป็นอารมณ์ของใจ เช่น พุทโธ หรืออานาปานสติ เป็นต้น ให้มีสติระลึกธรรมบทนั้น ๆ หรือตั้งสติกำหนดในสติปัฏฐานสี่ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม ทั้งกำหนดเพื่อสมาธิ ทั้งการพิจารณาเพื่อปัญญา ให้มีสติความระลึกในประโยคความเพียรของตนทุก ๆ ประโยค จัดเป็นสัมมาสติที่ชอบข้อหนึ่ง

ปฏิปทาข้อ ๘ ตรัสไว้ว่า สัมมาสมาธิ คือสมาธิที่ชอบ ได้แก่สมาธิที่สัมปยุตปัญญา ไม่ใช่สมาธิแบบหัวตอ และไม่ใช่สมาธิที่ติดแน่นทั้งวันทั้งคืน ไม่ยอมพิจารณาทางด้านปัญญาเลย โดยเห็นว่าสมาธิเป็นธรรมประเสริฐพอตัว จนเกิดความตำหนิติโทษปัญญาหาว่าเป็นของเก้ไปเสีย สมาธิประเภทนี้เรียกว่า มิจฉาสมาธิ ไม่จัดเป็นสมาธิที่จะทำบุคคลให้พ้นจากทุกข์ไปโดยชอบธรรม ส่วนสมาธิที่จะเป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์นั้น ต้องกำหนดลงไปในหลักธรรมหรือบทธรรมตามจริตชอบ ด้วยความมีสติกำกับรักษา จนจิตรวมลงเป็นสมาธิได้ และจะเป็นสมาธิประเภทใดก็ตาม เมื่อรู้สึกจิตของตนสงบหรือหยุดจากการคิดปรุงต่าง ๆ รวมอยู่เป็นเอกเทศอันหนึ่งจากสิ่งแวดล้อมทั้งหลายจนกว่าจะถอนขึ้นมา จัดเป็นสมาธิที่ชอบ

และไม่เหมือนสมาธิซึ่งรวมลงไปแล้วไม่ทราบกลางวันกลางคืน เป็นตายไม่ทราบทั้งนั้น เหมือนคนตายแล้ว พอถอนขึ้นมาจึงระลึกย้อนหลังว่า จิตรวมหรือจิตไปอยู่ที่ไหนไม่ทราบ นี่เรียกว่าสมาธิหัวตอ เพราะรวมลงแล้วเหมือนหัวตอ ไม่มีความรู้สึก สมาธิประเภทนี้จงพยายามละเว้น แม้ที่เกิดขึ้นแล้วรีบดัดแปลงเสียใหม่ สมาธิที่กล่าวนี้เคยมีในวงนักปฏิบัติด้วยกัน วิธีแก้ไขคือหักห้ามอย่าให้รวมลงตามที่เคยเป็นมาจะเคยตัว

ตลอดกาล จงบังคับให้ท่องเที่ยวในสกลกายโดยมีสติบังคับเข้มแข็ง บังคับให้ท่องเที่ยวกลับไปกลับมาและขึ้นลงเบื้องบนเบื้องล่างจนควรแก่ปัญญา และมรรคผลต่อไป

ส่วนสัมมาสมาธิ เมื่อจิตรวมลงไปแล้ว มีสติรู้ประจำอยู่ในองค์สมาธินั้น เมื่อถอนขึ้นมาแล้วควรจะพิจารณาทางปัญญาในสภาวธรรมส่วนต่าง ๆ ที่มีอยู่ในกาย ในจิต ก็พิจารณาในโอกาสอันควร สมาธิกับปัญญาให้เป็นธรรมเกี่ยวเนื่องกันเสมอไป อย่าปล่อยให้สมาธิเดินเหินไปแบบไม่มองหน้ามองหลังโดยไม่คำนึงถึงเรื่องอะไรทั้งนั้น

สรุปความแล้ว สติ สมาธิ ปัญญา ทั้งสามนี้เป็นธรรมเกี่ยวเนื่องกัน โดยจะแยกจากกันให้เดินแต่อย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ สมาธิกับปัญญาต้องผลัดเปลี่ยนกันเดิน โดยมีสติเป็นเครื่องตามรักษาทั้งสมาธิและปัญญา

นี่แลปฏิปทาทั้ง ๘ ที่ได้อธิบายมา โดยอิงหลักธรรมบ้าง โดยอัตโนมัติบ้าง ตั้งแต่สัมมาทิฏฐิ ถึงสัมมาสมาธิ พึงทราบว่าเป็นธรรมหลายชั้น แล้วแต่ท่านผู้ฟังจะนำไปปฏิบัติตามภูมิแห่งธรรมและความสามารถของตน

ในปฏิปทาทั้ง ๘ ประการนี้ ไม่เลือกว่านักบวชหรือฆราวาส ใครสนใจปฏิบัติให้บริบูรณ์ได้ ผลคือวิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ เป็นสมบัติอันล้ำค่าของผู้นั้น เพราะศีล สมาธิ ปัญญารวมอยู่ในมรรคนี้ และเป็นเหมือนกุญแจไขวิมุตติทั้งสองให้ประจักษ์กับใจอย่างเปิดเผย

อนึ่ง ท่านนักปฏิบัติอย่าพึงเข้าใจว่า วิมุตติกับวิมุตติญาณทัสสนะทั้งสองนี้แยกกันไปอยู่ในที่ต่างแดนหรือแยกกันทำหน้าที่คนละขณะ ที่ถูกไม่ใช่อย่างนั้น เขาตัดไม้ให้ขาดด้วยขวาน ขณะไม้ขาดจากกัน ตาก็มองเห็น ใจก็รู้ว่าไม้ท่อนนี้ขาดแล้วด้วยขวาน เห็นด้วยตากับรู้ด้วยใจเกิดขึ้นในขณะเดียวกันฉันใด วิมุตติและวิมุตติญาณทัสสนะก็ทำหน้าที่รู้เห็นกิเลสขาดจากใจด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา ในขณะเดียวกันฉันนั้น จากนั้นแล้วก็ไม่มีปัญหาอะไรให้ยุ่งยากอีกต่อไป เพราะปัญหายุ่งยากก็คือปัญหากิเลสกับใจเท่านั้นที่ใหญ่ยิ่งในไตรภพ เมื่อปล่อยใจอันเป็นปัญหาใหญ่ที่สุดแล้ว กิเลสซึ่งเป็นสิ่งอาศัยอยู่กับใจก็หลุดลอยไปเอง ศีล สมาธิ ปัญญาและวิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ ก็ปล่อยวางไว้ตามเป็นจริง เรียกว่า ต่างฝ่ายต่างจริงแล้วก็หมดคดีคู่ความลงเพียงเท่านี้

วันนี้ได้อธิบายธรรมให้แก่นักปฏิบัติทั้งหลาย โดยยกสมเด็จพระผู้มีพระภาคและพระสาวกทั้งหลายมาเป็นแนวทางให้ท่านทั้งหลายฟัง จะได้ตั้งเข็มทิศ คือ ข้อปฏิบัติของตน ๆ ให้เป็นไปตามพระองค์ท่านโดยไม่ลดละ เมื่อ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นธรรมที่ท่าน

ทั้งหลายบำเพ็ญได้บริบูรณ์แล้ว วิมุตติและวิมุตติญาณทัสสนะอันเป็นองค์พระนิพพานก็จะเป็นของท่านทั้งหลายอย่างไม่มีปัญหา

เพราะเหตุนั้นธรรมทั้งหมดที่ได้กล่าวในวันนี้ ท่านผู้ฟังทุก ๆ ท่านจงเข้าใจว่ามีอยู่ในกายในใจของเราทุกท่าน ขอให้น้อมธรรมเหล่านี้เข้ามาเป็นสมบัติของตน ทั้งการดำเนินเหตุ ทั้งผลที่ปรากฏขึ้นจากเหตุอันดี คือวิมุตติพระนิพพาน จะเป็นของท่านทั้งหลายในวันนี้วันหน้าโดยนัยที่ได้แสดงมา ขอยุติลงด้วยเวลาเพียงเท่านี้ เอวं ก็มีด้วยประการฉะนี้

<<สารบัญ

เทศน์อบรมพระ ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๒๑ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๐๕

ความเพียรเพื่อไปไม่ต้องกลับมา

การปฏิบัติพระศาสนาพึงเล็งดูเข็มทิศ คือหลักแห่งสวากขาตธรรมที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ชอบแล้ว นำเข้ามาเทียบเคียงกับความเคลื่อนไหวแห่งกาย วาจา ใจของตน อย่าให้เคลื่อนคลาดไปจากหลักสวากขาตธรรม จงสังเกตทั้งทางกาย ทั้งทางวาจา ทั้งทางใจ ถ้าเคลื่อนจากธรรมนี้แล้ว พึงทราบว่าเป็นไปเพื่อทางผิด อย่างน้อยก็เนิ่นช้า อย่างมากก็เป็นมลทินแก่ตนเอง

อนึ่ง เราทุกท่านซึ่งมารวมกันอยู่ในสถานที่นี้ ไม่ได้อยู่บ้านเดียวเมืองเดียวกันและในตระกูลเดียวกัน ต่างก็ระเหเร่ร่อนมาด้วยเจตนาหวังดีของตน ถ้าพูดตามโลกแล้ว เราทั้งหลายไม่ได้เป็นญาติกัน เพราะต่างบิดามารดาผู้ให้กำเนิด เมื่อพูดตามหลักธรรมที่เราทั้งหลายทรงอยู่ ณ บัดนี้แล้ว เรียกว่าเราทั้งหลายเป็นญาติกันอย่างสนิทที่จะแยกจากกันไม่ได้ เพราะญาติทางความเกิดก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน ญาติทางความสุข ความทุกข์ ความเสื่อม ความเจริญในสมบัติภายนอกภายใน และความมั่งมีศรีสุขและความอับจนต่างก็ได้ผ่านมาในทางสายเดียวกัน และญาติทางนักบวชซึ่งเป็นผู้โกนผมโกนคิ้วเพื่อเสียสละสิ่งมีค่า และสิ่งที่เป็นข้าศึกแก่ตนเองเป็นเจตนาอันเดียวกัน แม้ปฏิปทาเครื่องดำเนินก็เช่นเดียวกันด้วย มีพระธรรมวินัยเป็นเครื่องปกครอง และดำเนินอย่างเดียวกัน ซึ่งเป็นพยานชี้ให้เห็นว่า เราทั้งหลายเป็นญาติกันอย่างสนิท

แม้แต่ลูกพ่อเดียวแม่เดียวกันยังมีการทะเลาะเบาะแว้งกัน คู่สามีภรรยาซึ่งเป็นที่รักใคร่กันเท่าไรก็ยังมีการขัดข้อง และทะเลาะไม่ลงรอยกันได้ในบางกรณี และบางกาล สำหรับเราทั้งหลายที่ได้มาอยู่ร่วมกัน ณ บัดนี้นับแต่ล่วงมาแล้ว สำหรับผมผู้เป็นหัวหน้าปกครองบรรดาท่านทั้งหลาย รู้สึกว่าเป็นที่น่าอนุโมทนาเป็นอย่างยิ่ง การที่พวกเราได้รับความร่มเย็น ไม่มีการระแคะระคายซึ่งกันและกัน ทั้งข้อปฏิบัติ ทั้งด้านความเห็นภายในอันจะเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งซึ่งกันและกัน และเป็นบ่อเกิดแห่งความกระทบกระเทือน นับแต่ส่วนเล็กส่วนน้อยจนถึงส่วนใหญ่ยังไม่ปรากฏ ทั้งนี้เนื่องจากต่างท่านต่างก็มีหลักธรรม คือเหตุผล เป็นเครื่องสอบสวนทบทวนอยู่ในตัวเอง และหมู่เพื่อนด้วยกัน จึงอยู่ร่วมกันด้วยความเป็นสุข

ถ้าหากหลักธรรมของพวกเราได้ด้อยไปบ้างในการทบทวน ความเคลื่อนไหวในระหว่างตนกับหมู่คณะนั่นแล คือบ่อเกิดแห่งความระแคะระคายได้เริ่มไหวตัวขึ้นแล้ว ถ้าเป็นอย่างหม้อน้ำก็แสดงว่ากำลังร้าว จากร้าวก็จะแตกกระจาย โปรดคิดดูหม้อน้ำเพียงแต่ร้าวเท่านั้นคุณภาพก็ไม่สมบูรณ์ที่จะใช้หุงต้มแกง หรือขังน้ำก็ไม่ได้ผลเต็มที่ ยิ่งหม้อน้ำได้แตกไปเสียก็ยิ่งขาดประโยชน์ที่พึงจะได้รับอย่างไม่มีปัญหา

เรื่องความไม่ลงรอยกันด้วยทิฐิมานะหรือปฏิปทา ที่ปราศจากหลักธรรมคือเหตุผล ก็ย่อมมีลักษณะเช่นเดียวกัน บรรดาเราทุกท่านที่อยู่ร่วมกัน ถ้าจะเทียบก็เหมือนหม้อน้ำกำลังสมบูรณ์ ไม่มีรอยร้าวหรือบิ่นแม้แต่น้อย เพราะอยู่ร่วมกันด้วยความพร้อมเพรียงและเป็นสุข ทั้งนี้เนื่องจากต่างท่านต่างมีธรรม คือหลักเหตุผลประจำใจของตน ๆ เพราะไม่เห็นแก่ความเป็นผู้ใหญ่และไม่เห็นแก่ความเป็นผู้น้อย แต่เห็นแก่ธรรมคือเจตนาดี มุ่งดำเนินตามสวากขาตธรรมของพระพุทธเจ้าอย่างเต็มสติปัญญา และกำลังความสามารถของแต่ละท่าน เมื่อเป็นเช่นนี้แสดงว่าเป็นการปฏิบัติถูกหลักธรรมของพระพุทธเจ้า

เมื่อการดำเนินของพวกเราแต่ขั้นหยาบเป็นการถูกหลักธรรม จึงพร้อมกันอยู่ด้วยความเป็นสุขเช่นนี้ แม้ส่วนละเอียดอันเป็นส่วนภายในก็พึงทราบว่า จะต้องเป็นไปจากส่วนหยาบนี้ ส่วนละเอียดหมายถึงเรื่องภายในใจโดยเฉพาะ ซึ่งเราจะพยายามปรับปรุงแก้ไขส่วนบกพร่องที่เกิดขึ้นจากกาย วาจา ใจของตน ให้เป็นไปเพื่อความสงบเยือกเย็น ที่กล่าวมาแล้วหมายถึงความสงบที่เป็นไปในระหว่างหมู่เพื่อน นับว่าเป็นที่ยินดี ทั้งการปกครองก็รู้สึกว่าเบาใจ ไม่ได้เป็นกังวลสำหรับผู้เป็นหัวหน้าที่เกี่ยวกับบรรดาลูกศิษย์ จะเป็นรายใดก็ตาม ทั้งนี้เราก็พอจะเห็นผลประโยชน์เกิดขึ้นจากการระมัดระวังอยู่แล้ว เพราะการถือหลักธรรมเป็นเข็มทิศเป็นสิ่งสำคัญยิ่งกว่าถือเรื่องของเราแต่ละราย ๆ พยายามปรับปรุงตนเองแต่ละท่านให้เข้ากับหลักธรรมแล้ว ผลที่ปรากฏขึ้นให้เราได้รับคือความร่มเย็นเป็นสุข

อันดับต่อไปพึงถือหลักธรรมส่วนหยาบที่เกี่ยวกับหมู่เพื่อน เข้าไปปรับปรุงจิตใจโดยเฉพาะจิตใจที่ได้รับความกระทบกระเทือนระหว่างสิ่งที่มาสัมผัส เกิดความไม่สงบขึ้นภายในใจ พึงทราบว่าจะต้องมีเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่เราพิจารณายังไม่รอบคอบ ในระหว่างสิ่งที่มาสัมผัสกับการรับรู้ด้วยสติปัญญา ซึ่งไม่สมบูรณ์พอ จิตจึงทรงความสงบของตนไว้ไม่ได้ หรือผู้ได้แล้วในขั้นนี้ ขั้นละเอียดเข้าไปกว่านี้ซึ่งเรายังไม่สามารถระงับได้ กลายเป็นเรื่องเกิดขึ้นกับใจอยู่ตลอดเวลาก็ยังมี จงสอบสวนทบทวนดูเช่นเดียวกับเราปฏิบัติต่อหมู่

เพื่อน ถ้าใจได้มีการทดสอบตนเองตามอาการเคลื่อนไหวต่ออารมณ์อยู่แล้ว เราจะได้รับผลเป็นการตอบแทนขึ้นกับใจ คือใจจะเริ่มมีความสงบตามลำดับ

อนึ่ง ความสงบยังมีหลายขั้น เมื่อผ่านความสงบขั้นหยาบนี้ไปได้ ความสงบขั้นกลางก็ยังมี และเรื่องก่อกวนตามขนาดของอารมณ์กับความสงบขั้นนั้น ๆ ยังมีแฝงอยู่เช่นเดียวกัน จนกว่าจะได้นำสติปัญญาเข้าสอบสวนใคร่ครวญดูสิ่งที่มารบกวนต่อความสงบขั้นกลางจนพอตัวแล้ว ความสงบขั้นกลางก็กลายเป็นความสงบที่สมบูรณ์ขึ้นมาโดยลำพังตนเอง อันดับต่อไปต้องพยายามแก้ไขอารมณ์ที่เป็นข้าศึกต่อความสงบส่วนละเอียด ซึ่งจะมีการสัมผัสวัดเหวี่ยงกับใจอยู่ตลอดเวลา ด้วยสติกับปัญญาเป็นเครื่องวินิจฉัยประกอบกับองค์แห่งความเพียรอยู่เสมอ ความสงบส่วนละเอียดก็จะปรากฏตัวขึ้นมาอย่างเต็มดวง เช่นเดียวกับความสงบส่วนหยาบและส่วนกลาง เรื่องของสติกับปัญญาพึงทราบว่าเดินตามรอยกับความสงบทุก ๆ ขั้นเหมือนเงาเทียมตัว

หลักแห่งการปฏิบัติธรรม อย่าพึงเข้าใจว่าปัญญาจะไปอยู่ข้างหน้า สมาธิอยู่ข้างหลัง ที่ถูกตามหลักความจริงแล้ว สติกับปัญญาจะต้องเคียงคู่กันไปกับความสงบขั้นนั้น ๆ และมีตามฐานะของความสงบ เช่น เริ่มมีความสงบก็ควรเริ่มปัญญาพิจารณาเป็นพี่เลี้ยงเสมอไป จนปรากฏเป็นความสงบอย่างกลางและอย่างละเอียด ปัญญาก็ต้องเป็นพี่เลี้ยงตาม ๆ กันไป ไม่ยอมปล่อยให้เป็นแต่ความสงบโดยถ่ายเดียว นี่คือหลักธรรมชาติที่ได้ปฏิบัติมาตามกำลัง ได้เปิดเผยให้ท่านผู้ฟังทราบโดยตลอดมิได้ปิดบังไว้แม้แต่น้อย

โปรดทราบไว้ว่าเรื่องของสติกับปัญญานี้ จะปราศจากกันกับความสงบไปไม่ได้ ทั้งเป็นธรรมจำเป็นซึ่งจะต้องใช้อยู่ตลอดเวลา จนมีกำลังสามารถรื้อถอนตนขึ้นจากหล่มลึกคืออวิชชาได้ ก็เพราะสติปัญญาเป็นหลักประกัน

และโปรดทราบว่า ความสงบของจิตไม่ใช่เป็นนิสัยอันเดียวกัน และลักษณะแห่งความสงบก็ต่างกันตามนิสัยของผู้ปฏิบัติแต่ละราย แต่ผลรายได้นั้นเป็นอันเดียวกัน ลักษณะของจิตบางประเภทเมื่อบริกรรมบทใดบทหนึ่ง บรรดาธรรมที่ถูกจริต พอเริ่มบริกรรมเข้าเท่านั้น จิตก็ลงได้ทันทีและลงได้อย่างรวดเร็ว นี่คือนิสัยของสมาธิอบรมปัญญา แต่บางรายค่อย ๆ สงบเข้าไปและรวมลงอย่างเชื่องช้า สุดท้ายก็ลงถึงที่และปล่อยวางคำบริกรรม ทรงไว้ซึ่งความรู้อันเดียว มีสติรอบรู้อยู่ และบางครั้งต้องใช้ปัญญาเป็นเครื่องฝึกทรมานอย่างเต็มที่แล้วรวมลงสงบได้ในลักษณะเดียวกัน นี่คือนิสัยปัญญาอบรมสมาธิ

และบางครั้งลักษณะจิตของคนเดียวนั่นเองไม่ใช่จะลงชนิดที่เคยลงเสมอไป เช่น รายที่เคยลงได้อย่างรวดเร็วกลับลงอย่างเชื่องช้าก็ยังมี เพราะเหตุนี้จึงไม่ค่อยยึดถือเป็นที่ข้อข้องใจ สิ่งจะถือเป็นสำคัญ คือผลที่ปรากฏขึ้นจากความสงบนั้นเป็นอย่างไร ต้องเป็นความสงบสุขหนึ่ง มีความรู้อยู่เพียงอันเดียวหนึ่ง จิตไม่กระเพื่อมหนึ่ง ไม่เป็นสื่ออารมณ์ในขณะที่จิตพักรวมอยู่หนึ่ง และมีจิตรู้ว่าจิตของตนหยุดหนึ่ง จิตจะรวมลงช้าหรือเร็วให้ถือเอาผลตามที่อธิบายมานี้ เมื่อถอนขึ้นมาแล้วจงเป็นนักวิพากษ์วิจารณ์ในกายวิภาคของตน กายทุกส่วนเป็นสภาพแห่งไตรลักษณ์ในหลักธรรมชาติทุก ๆ อาการ ใครจะรู้หรือไม่ก็ตาม กายทุกส่วนต้องเป็นอย่างนั้น

คำว่า ไตรลักษณ์ คือมีลักษณะสาม แปลว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตนตามคำเสกสรรและกล่าวอ้างของใคร ในไตรลักษณ์ทั้งสามนี้ อย่าเข้าใจว่ามีนอกไปจากอาการแห่งกายหนึ่ง ๆ อาการเดียวนั่นเอง พร้อมด้วยไตรลักษณ์อยู่แล้วอย่างสมบูรณ์ เช่น อาการแห่งกายของเรามีถึง ๓๒ อาการ ทุก ๆ อาการล้วนเป็นไตรลักษณ์โดยธรรมชาติอยู่ในตัว จะแยกจากกันไม่ได้ ดังนั้น บรรดานักปฏิบัติแม้จะพิจารณาเฉพาะไตรลักษณ์ใด เช่น อนิจจัง ตามความถนัดเท่านั้น เรื่องทุกข์ กับเรื่องอนัตตาก็จะปรากฏเป็นตัวภัยขึ้นมาให้จิตเห็นโทษได้เช่นเดียวกัน เพราะไตรลักษณ์หนึ่ง ๆ ต่างก็เป็นตัวภัยและเป็นที่น่าลุ่มหลงอยู่ในวัตถุหรืออาการอันเดียวกัน ซึ่งเป็นตัวเหตุให้จิตหลงได้เท่าเทียมกัน

เมื่อจิตพิจารณารู้ชัดในไตรลักษณ์ใดแล้ว แม้ไตรลักษณ์อื่น ๆ ก็ไม่พ้นวิสัยของปัญญาองค์ธรรมจักรหมุนรอบตัวไปได้ เพราะไตรลักษณ์ทั้งสามแม้จะต่างชื่อกัน แต่ก็มีอยู่ในวัตถุหรืออาการอันเดียวกัน เป็นแต่ท่านแยกอาการออกเป็น **อนิจฺจ** บ้าง **ทุกฺข** บ้าง **อนตฺตา** บ้าง เหมือนกับอาการแห่งกายของเรา แม้จะรวมเป็นก้อนแห่งธาตุของบุคคลผู้เดียวก็ตาม แต่เมื่อแยกจากกันแล้วมีอยู่สี่ธาตุ คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ แม้แต่ธาตุดินยังแยกออกเป็น ๓๒ อาการ และแต่ละอาการพึงทราบว่าเป็นธาตุดินนั่นเอง ธาตุน้ำจะมีกี่ประเภทก็คือน้ำ คือไฟ คือลม นั่นเอง อาการแห่ง **อนิจฺจ ทุกฺข อนตฺตา** ก็คือไตรลักษณ์นั่นเอง

โปรดทราบโดยวิธีเทียบเคียงกันอย่างนี้ และไต่ตรองดูเรื่องไตรลักษณ์ที่มีอยู่ทั่วสรรพางค์กายของเรา เราจะถนัดหรือแยบคายในทาง *อนิจฺจ* หรือ *ทุกฺข* หรือ *อนตฺตา* ก็ให้พิจารณาส่วนที่จริตชอบนั้นมาก ๆ อย่างไรไตรลักษณ์ทั้งสามนี้จะซึมซาบเกี่ยวโยงถึงกันหมด และจะแยกจากกันไปไม่ได้ นี่อธิบายตามหลักธรรมชาติที่ได้ปฏิบัติและปรากฏ

มา ขอให้เป็นที่ลงใจ ไม่ต้องสงสัยในหลักธรรมว่า ไตรลักษณ์ทั้งสามนี้จะแยกจากกันไปอยู่ในต่างแดน พึงทราบว่าเป็นหลักธรรมชาติอันเดียวกัน กำหนดเพียงอันหนึ่งก็ซึมซาบทั่วถึงกันหมด

จงพิจารณาให้รู้ชัดด้วยปัญญา จะรู้ชัดในไตรลักษณ์ใดก็ได้ จะเป็นความรู้ที่ถอดถอนอุปาทานความยึดมั่นถือมั่น สำคัญว่าเป็นเราเป็นของเรา ออกจากใจได้โดยสมบูรณ์เช่นเดียวกับเราพิจารณาพร้อม ๆ กันทั้งสามไตรลักษณ์ เรื่องของปัญญาจะวิ่งทั่วถึงกันหมด เพราะสิ่งที่ถูกพิจารณาแต่ละอาการสมบูรณ์ด้วยไตรลักษณ์อยู่แล้ว เมื่อปัญญาได้ใคร่ครวญเห็นเรื่อง *อนิจฺจ* ก็แสดงว่าเห็นภัยอยู่แล้ว เห็นเรื่อง *ทุกฺข* ก็เป็นเรื่องเห็นกองทุกข์กองภัยเช่นเดียวกัน และเห็นเรื่อง *อนตฺตา* ก็เป็นการบอกชัดว่านั้นคือตัวภัย ไม่ควรยึดถือว่าเป็นของเที่ยงแท้ถาวรเป็นคลังแห่งความสุข และว่าเป็นเราเป็นของเราให้ยุ่งไปเพื่อก่อเหตุแห่งวัฏฏะพัดผันตนเอง

เรื่องของสติแล้วอย่าถือว่าเป็นภาระของใคร และเรื่องของปัญญาแล้วไม่สิ้นสุดอยู่กับใคร แต่ขึ้นอยู่กับผู้ชอบตั้งสติชอบคิดค้นด้วยปัญญา วันหนึ่ง ๆ อุบายแห่งความแยบคายจะเกิดขึ้นมากี่ครั้งกี่หนไม่สิ้นสุด เราอย่าเข้าใจว่าเราโง่ เราไม่ได้โง่อยู่ตลอดเวลา ถ้าได้หยั่งสติปัญญาลงในอวัยวะคือท่อนแห่งกายนี้แล้ว ความรู้ที่แปลกประหลาดจะปรากฏขึ้นมาจากกายนี้โดยไม่ต้องสงสัย พึงทราบว่าความเฉลียวฉลาดไม่มีใครสร้างไว้เป็นสินค้าเพื่อผู้ใด แม้สติก็ไม่มีอยู่ในที่ไหนนอกจากสถานที่พระพุทธเจ้าประทานไว้ คือสติปัฏฐานสี่ ได้แก่ กาย เวทนา จิต ธรรมเท่านั้น นี่คือบ่อเกิดแห่งสติปัญญา เป็นที่บำรุงสติ บำรุงปัญญา และเป็นที่ปลูกสติ ปลูกปัญญา ให้มีความเฉลียวฉลาดรอบตัว

เมื่อเรายังโง่สิ่งเหล่านี้ก็เป็นข้าศึกต่อเรา คือกายก็กลายเป็นข้าศึก เวทนาก็กลายเป็นข้าศึก จิตก็กลายเป็นข้าศึก ธรรมก็กลายเป็นข้าศึกไปหมด แต่เมื่อเราได้หยั่งสติกับปัญญาลงสู่จุดนี้ กายก็กลายเป็นธรรมขึ้นมา เวทนาก็กลายเป็นธรรมขึ้นมา จิตก็กลายเป็นธรรมขึ้นมา และธรรมก็กลายเป็นธรรมขึ้นมาในหลักธรรมชาติ เพราะเหตุนั้นท่านจึงเรียกว่าสติปัฏฐาน คือหินลับสติกับปัญญานั่นเอง แต่ผู้ไม่ฉลาดเอามีดไปฟันหินเข้า มีดก็ต้องเสีย ถ้าผู้ไม่ฉลาดถือหินลับ คือกาย เวทนา จิต ธรรม นี้ว่าเป็นตน กาย เวทนา จิต ธรรม ก็กลายเป็นข้าศึกแก่คนโง่ผู้นั้น

ที่พระพุทธเจ้าสอนให้พิจารณาสติปัฏฐานสี่ ไม่ได้สอนให้เอามีดไปฟันหิน แต่ทรงสอนว่าให้พิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม ด้วยสติปัญญาอย่างนี้ต่างหาก ดังนั้นสติกับปัญญาจึงตั้งได้ที่กาย เวทนา จิต ธรรม และฉลาดรอบคอบตนเองได้ด้วยหลักธรรมทั้งสี่

ประเภทนี้ โปรดทราบว่าบ่อแห่งความเฉลียวฉลาดรู้รอบอยู่ในวงสติปัฏฐานสี่นี้ จงตั้งสติปัญญาลงสู่จุดนี้ การเรียนมากเรียนน้อย ถ้าเราไม่มีโอกาสไปร่ำไปเรียนให้ได้มากเหมือนอย่างบรรดาท่านที่มีโอกาสทั้งหลายก็ตาม ก็อย่าเสียใจ จงเรียนธรรมในหลักธรรมชาติที่มีอยู่ใน กาย เวทนา จิต ธรรม ในตัวของเรานี้ พระพุทธเจ้าแลสาวกทั้งหลายท่านเรียนและสอนในหลักธรรมชาติ และผู้ปฏิบัติตามได้รับผลเกินความคาดหมายมาเป็นจำนวนมากแล้ว

แม้กิเลสอาสวะก็เป็นหลักธรรมชาติอันหนึ่ง ใคร ๆ ไม่เคยมีป้ายกระดานเรียนวิชากิเลส แม้สัตว์เดียรัจฉานและเด็ก ๆ เขาเคยรู้กิเลสเมื่อไร ทำไมเขาจึงมีกิเลส เราซึ่งเป็นผู้ใหญ่ก็ไม่เคยมีโรงร่ำโรงเรียนวิชากิเลส เรียนธรรมทั้งนั้น ทำไมกิเลสจึงมีเต็มหัวใจเล่า ทั้งนี้เพราะกิเลสเป็นหลักธรรมชาตินั่นเอง ไม่ขึ้นอยู่กับใคร และไม่เข้าใครออกใคร ทั้งนั้น เป็นธรรมชาติที่เที่ยงธรรม คือตั้งอยู่ในหลักเหตุผลเช่นเดียวกัน ถ้าคิดผิดก็เป็นกิเลสขึ้นมา แต่ถ้าคิดถูกก็เป็นธรรมขึ้นมา เมื่อสรุปลงแล้วก็กิเลสกับธรรม ไม่ใช่ผู้อื่นผู้ใดจะก่อสร้างขึ้นให้เป็นข้าศึก และเป็นคุณต่อตนเอง นอกจากใจของเราผู้โง่และฉลาดเท่านั้นที่จะทำกิเลสให้ผูกมัดตนเองขึ้นมาด้วยความโง่ของตนเอง และจะสามารถแก้ไขกิเลสออกได้ด้วยความฉลาดของตนเท่านั้น

และขณะกิเลสเกิดขึ้นจะไม่เกิดขึ้นจากที่ไหน นอกจากจะเกิดขึ้นจากความโง่เท่านั้น โง่อะไรเล่า เมื่อจะแยกออกตามประเภทแห่งความโง่แล้วได้แก่ เห็นก็โง่ ได้ยินก็โง่ ได้สูดกลิ่น ลิ้มรสก็โง่ ก็สิ่งใดมาสัมผัสก็หลงตามไปหมด มันโง่ทั้งรู้ ๆ อย่างนี้เอง เพราะรากฐานของจิตมันโง่ ฉะนั้นต้องพยายามให้รู้ว่าความโง่อยู่ที่จุดไหน จงตั้งสติปัญญาลงที่จุดนั้น เฉพาะอย่างยิ่งเวลานี้ไม่มีอะไรเป็นข้าศึกอันร้ายแรงต่อเรา นอกไปจากกาย เวทนา จิต ธรรม เพราะความหลงก็หลงในกายนี้ ว่าเป็นเรา เป็นของเรา รักก็รักกายนี้ ชังก็ชังกายนี้ ทุกข์ทั้งมวลก็เกิดขึ้นในกายนี้ จิตได้รับความทุกข์เดือดร้อนก็เพราะเรื่องแห่งกายนี้ และคำว่าธรรมจะหมายถึงอะไร คือกาย เวทนา และจิต ซึ่งเป็นเรือนแห่งทุกข์นี่เอง รวมแล้วเรียกว่า ธรรม

จงตั้งสติกับปัญญาลงในสติปัฏฐานสี่ ไตร่ตรองอยู่ทั้งวันทั้งคืน มีสติปัฏฐานสี่นี้เท่านั้น เป็นงาน เป็นทางเดิน เป็นที่อยู่อาศัย เป็นที่ทำงาน พิจารณาแล้วพิจารณาเล่า กี่รอบกี่เที่ยวไม่คำนวณ ทำเหมือนเขาขุดดินหรือขุดนา ไถนา คราดนา ขุดแล้วขุดเล่า ไถแล้วไถเล่า ทั้งไถดะไถแปร และคราดกลับไปกลับมา จนมูลไถมูลคราดแหลกละเอียด การเดินเร็วหรือช้าของสัตว์ไม่สำคัญ สำคัญที่มูลคราดมูลไถแหลกละเอียดแล้วเป็นพอ

การพิจารณาในหลักสติปัฏฐานสี่ด้วยปัญญาจะเร็วหรือช้าไม่สำคัญ สำคัญที่พิจารณาจนเข้าใจและแจ่มแจ้งแล้วเมื่อไร นั่นแลเป็นผลสะท้อนย้อนกลับมาให้เราได้รับความเฉลียวฉลาด จนสามารถปล่อยวางสิ่งที่เป็นข้าศึกแก่ใจและปราศจากความถือว่า กาย เวทนา จิต ธรรมเป็นของเที่ยงเป็นสุข เป็นอัตตา ตัวตน เสียได้ด้วยอำนาจของปัญญา

ฉะนั้น การพิจารณาเราอย่าเห็นว่ามากไปหรือน้อยไป จงถือเช่นเดียวกับงานของโลกซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นทั่วหน้ากัน ที่ใครจะนั่งนอนอยู่เฉย ๆ ไม่ได้ การทำงานในสติปัฏฐานสี่ เราอย่าตั้งเมืองพอขึ้นด้วยความเกียจคร้าน จงให้เมืองพอปรากฏขึ้นเองด้วยสติกับปัญญาที่พิจารณาพอแล้วและปล่อยวาง จะเป็นทางเพียงพอและถึงทางพ้นทุกข์ตามแบบของพระพุทธเจ้าโดยถูกทาง เมื่อเหนื่อย จิตอยากจะพักก็ให้เขาพักในเรือนคือสมาธิ การพักอยู่ของจิตจะนานหรือไม่นานขึ้นอยู่กับความเพียงพอของใจ เช่นเดียวกับคนนอนหลับ จะหลับมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความเพียงพอของธาตุขันธ์ แล้วตื่นมาก็ทำงานได้ ฉะนั้นจิตจะพักอยู่กี่ชั่วโมง ไม่ควรบังคับให้ถอนขึ้นมาเองเฉย ๆ จงปล่อยให้พักอยู่จนเพียงพอแก่ความต้องการแล้วถอนขึ้นมาเอง

เมื่อจิตถอนขึ้นมาแล้วเป็นหน้าที่ของปัญญา ที่จะต้องทำการพิจารณาในสติปัฏฐานสี่เป็นลำดับไป ตามแต่ถนัดในสติปัฏฐานใด การพิจารณากายคือขยายให้โตบ้าง ทำให้เล็กลงบ้าง แยกส่วนออกเป็นแผนก ๆ ทำเป็นกองเนื้อ กองหนัง และแบ่งส่วนตามอาการนั้น ๆ แล้วกำหนดให้กระจายหายสูญไปจากความเป็นสัตว์เป็นบุคคล และจากความเป็นเนื้อเป็นหนังเป็นต้น จนกลายลงเป็นธาตุเดิม คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ แล้วปรุงขึ้นมาใหม่ พิจารณาอยู่เช่นนี้

วันหนึ่งจะได้สักกี่เที่ยว หรือกี่รอบไม่เป็นประมาณ ผลที่ปรากฏขึ้นกับใจ คือ ความชำนาญและฉลาดรอบคอบ และความสิ้นสงสัยในส่วนแห่งกาย เมื่อปัญญาเพียงพอต่อส่วนแห่งกายทุกส่วนแล้ว ก็รู้เท่าทันและปล่อยวางไว้อย่างสนิท หมดนิมิตในกายว่างามหรือไม่งาม สักแต่ว่ากายโดยความรู้สึกเท่านั้น ไม่มีความสำคัญว่ากายนี้เป็นอะไรต่อไป นี่คือหลักแห่งการพิจารณากายด้วยปัญญาของนักปฏิบัติ

เวทนา ซึ่งเกิดขึ้นจากกายและจากใจ เพราะเวทนามีสองประเภท คือ เวทนาของกายอย่างหนึ่ง เวทนาของจิตอย่างหนึ่ง ความสุข ทุกข์ และเฉย ๆ ปรากฏขึ้นในกายโดยเฉพาะไม่เกี่ยวกับใจ เรียกว่า กายเวทนา เวทนาทั้งสามอันใดอันหนึ่ง ปรากฏขึ้นในจิตที่สืบเนื่องมาจากการได้รับอารมณ์ จะเป็นอารมณ์ทางมรรค คือ ศีล สมาธิ ปัญญาก็ตาม

อารมณ์ทางสมุทัย เป็นแดนเกิดขึ้นแห่งทุกข์ คือกามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหาก็ตาม เรียกว่า จิตเวทนา

การพิจารณาขันธ์ทั้งสี่ เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ มีลักษณะสองประการ คือ เกี่ยวกับความสัมผัสจากสิ่งภายนอก ๑ ไม่เกี่ยวกับสิ่งภายนอก แต่พิจารณาโดยลำพังตนเอง ๑ ที่เกี่ยวกับสิ่งภายนอกนั้น คืออาศัยสัมผัสภายนอกมากระทบแล้วพิจารณาไปตามสิ่งที่มากระทบนั้น ๆ ปรากฏอุบายขึ้นมาในขณะนั้นมากน้อยตามแต่กำลังของปัญญา จะหาความแยบคายใส่ตน ที่ไม่เกี่ยวกับสิ่งภายนอกมาสัมผัสเลยนั้นเป็นเรื่องของปัญญา ทำหน้าที่ของตนไปตามลำพัง โดยอาศัยสภาวะที่มีอยู่เป็นเป้าหมาย

แม้สภาวะนั้น ๆ ไม่แสดงออกก็พิจารณาได้โดยสะดวก แต่การพิจารณาทั้งสองประเภทนี้พึงทราบว่ารวมสู่ไตรลักษณ์ เป็นเหมือนภาชนะที่รวมแห่งสภาวธรรมทุกประเภท จะปลีกจากนี้ไปไม่ได้ เช่นเดียวกับแม่น้ำทุก ๆ สาย ย่อมไหลรวมลงสู่มหาสมุทรฉะนั้น แต่พึงทราบว่า เรื่องของปัญญาเกิดขึ้นได้อย่างไร เมื่อไม่มีสิ่งกระเพื่อมภายในใจให้รู้ก่อน พอจะถือเอาเป็นอารมณ์ได้ ข้อนี้ควรทราบถึงความกระเพื่อมก่อนว่ามีความหมายไปทางใดบ้าง เพราะดีชั่วเกิดจากความกระเพื่อมเป็นสำคัญ

ความกระเพื่อมของใจเป็นไปได้สองทาง คือกระเพื่อมเพื่อยังทุกข์ให้เกิดขึ้น แล้วผูกมัดตนเองให้ติดอยู่ ท่านเรียกว่า สมุทัย กระเพื่อมเพื่อรู้ทางเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์ ท่านเรียกว่า มรรค เกิดขึ้นจากความปรุงของปัญญาเอง และเกิดจากคำว่า สังขารอันเดียวกัน ผิดกันเพียงว่าปรุงไปในทางผิดหรือทางถูกเท่านั้น แต่เรื่องสมุทัย และเรื่องมรรค ไม่ใช่จะเกิดจากสังขารเพียงอย่างเดียว แม้เวทนา สัญญา และวิญญาณก็เป็นเหตุให้เกิดสมุทัยและมรรคได้ ตามความโง่ความฉลาดของผู้รับผิดชอบในขันธ์ของตน ทั้งนี้เมื่อเรายังโง่ขันธ์ทั้งห้าก็เป็นข้าศึก แต่ถ้าเราฉลาดรอบคอบแล้ว ขันธ์ทั้งห้าก็เป็นคุณเสมอไป เช่น พระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลาย ท่านใช้ขันธ์ทำประโยชน์แก่โลกตลอดวันนิพพาน ฉะนั้นขันธ์ทั้งห้าจึงเป็นเหมือนเครื่องใช้ เครื่องใช้ในบ้านย่อมจะมีคุณและโทษที่เกิดจากความโง่เขลา ความฉลาดของคนผู้เป็นเจ้าของ

เมื่อสรุปความแล้ว ทั้งสมุทัยและมรรค เกิดจากสังขารภายในอันเดียวกัน ผิดกันตรงที่ปรุงด้วยความหลงเพื่อผูกมัดตนเอง กับปรุงด้วยความฉลาดเพื่อแก้ไขตนเองเท่านั้น เพราะฉะนั้นสังขารฝ่ายมรรคจึงสามารถปรุงและพลิกแพลงในสภาวธรรมให้เกิดความฉลาดแก่ตนเองได้ จนมีความสามารถเพียงพอใน เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ปัญญานี้ยังสามารถวิ่งเข้าสู่จุดเดียว คือ ใจ ซึ่งเป็นที่รวมแห่งขันธ์ทั้งหมด เพราะ

ขันธ์ทั้งห้ามาจากใจ เนื่องจากใจเป็นรากฐาน คือแดนเกิดของสิ่งเหล่านี้ จึงปรากฏเป็นรูป กาย ธาตุขันธ์ อายตนะหญิงชายขึ้นมาได้ แม้ขันธ์ใดจะกระเพื่อมขึ้นเวลาใดก็ทราบ และทราบทั้งความเกิดขึ้นดับไปแห่งขันธ์นั้น ๆ ตลอดจนสมุฏฐานที่เกิดขึ้นทั้งสิ้น

การตำหนิติชมในสภาวธรรมภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส ทั่วทั้งจักรวาลก็หมดปัญหาลง เพราะปัญญาเป็นเครื่องตัดให้ขาดเข้ามาเป็นลำดับ สิ่งที่ยังเหลืออยู่ในลำดับต่อมา คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เท่านั้น ซึ่งยังคงเป็นคู่ตำหนิติชมกันอยู่ ในขณะที่กำลังสติปัญญายังไม่เพียงพอ เมื่อเพียงพอแล้วปัญหาติชมก็หมดไป เพราะปัญญาเห็นชัดว่าสภาวธรรมมีขันธ์เป็นต้น ไม่ใช่กิเลสบาปกรรมแต่อย่างใด เป็นแต่อาการของขันธ์และสภาวะอันหนึ่ง ๆ เท่านั้น แม้พระพุทธเจ้าและสาวกก็ยังมี ข้อนี้เราต้องย้อนเข้าไปหาตัวเหตุ ซึ่งเป็นเครื่องกดดันขันธ์ให้ไหวตัวไปตามอำนาจของความกดดันของตน

นั่นคือ ความรู้ภายใต้อำนาจของอวิชชา เรียกว่า ความรู้วัฏจักร นอกจากตนเป็นวัฏจักรแล้ว ยังบังคับขันธ์ซึ่งเป็นบริวารให้กลายเป็นกงจักรไปด้วย ฉะนั้นผู้อยู่ใต้กงจักรอันนี้จึงไม่มีอิสรเสรีในตนเอง ต้องยอมจำนนต่อเขาอยู่ทุกขณะที่จักรตัวใหญ่นี้จะหมุนหรือชี้เข็มทิศทางใด เมื่อรู้ต้นเหตุซึ่งเป็นที่เกิดขึ้นแห่งกิเลสทุกประเภท ว่าเกิดจากความรู้วัฏจิตนี้แล้ว เราต้องทราบว่า วัฏจิตนี้คือกิเลสอันแท้จริง เราจะนิ่งนอนใจในความรู้อันเป็นตัวกงจักรนี้ได้อย่างไร นอกจากจะหยั่งปัญญาลงสู่จุดนี้ เพื่อความรู้เหตุผลโดยไม่นิ่งนอนใจเท่านั้น

ปัญญาที่จะไปปฏิบัติต่อความรู้วัฏจักรอันนี้ ต้องเป็นปัญญาที่ทันสมัยและอยู่ในลักษณะอัตโนมัติ หมุนรอบตัวอยู่กับความรู้อวิชชาดวงนั้นไม่มีเวลาหยุดยั้ง โดยไม่ต้องมีการบังคับ ทำงานโดยลำพังตนเอง กำหนดรู้ทั้งความเกิดขึ้นดับไปของทุกอาการที่เกิดจากใจ ทั้งความเปลี่ยนแปลงอันละเอียดของจิตที่เป็นอยู่ทุกขณะ จะเปลี่ยนแปลงเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ก็รู้ จะเปลี่ยนเป็นเศร้าหมองหรือผ่องใสก็รู้ จะเปลี่ยนเป็นความโง่ความฉลาดก็รู้ จะเปลี่ยนเป็นความองอาจกล้าหาญหรือความอ่อนแอก็รู้ จะเปลี่ยนเป็นความสว่างไสวหรืออับเฉาก็รู้

อาการทั้งนี้เป็นไตรลักษณ์ประจำวัฏจิต ต้องกำหนดรู้ทุกระยะที่เปลี่ยนแปลง และเคลื่อนไหว จนกว่าจะขุดค้นเข้าถึงรากแก้ว คือตัวประธาน และทำลายได้ด้วยปัญญาในกาลใด แล้วอาการเหล่านี้ก็หมดการเปลี่ยนแปลงตัวเองทันที เพราะตัวประธานได้ถูกทำลายสิ้นแล้ว เป็นอันว่าหมดทางเกิดขึ้นแห่งอาการอันเป็นเครื่องพรางตาทุก ๆ อาการ

สภาวะทั่ว ๆ ไป จะปรากฏเปิดเผยทั่วทั้งโลกธาตุ ประกาศเป็นเสียงเดียวกันว่าเป็นสภาพปกติอยู่ตามธรรมดาของตน ไม่เคยเป็นข้าศึกศัตรูต่อผู้ใด นอกจากความรู้ขวางโลก และขวางธรรมดวงเดียวเท่านี้ เกิดคดีในตัวเองแล้วลุกลามไปหาสิ่งภายนอกให้กลายเป็นคู่ความตาม ๆ กันไปเท่านั้น เมื่อจิตพ้นจากคดีฟ้องร้องตัวเองและขณะธรรมชาติอันลี้ลับได้ตกสูญหายไปแล้ว ธรรมที่บริสุทธิ์เต็มที่ก็ได้เปิดเผยขึ้นมาพร้อม ๆ กัน แม้สภาพธรรมทั้งหลายที่เคยถูกกดขี่บังคับหรือตำหนิติชมจากอวิชชาผู้ครองวัฏฏะ ก็ได้กลายเป็นสิ่งเปิดเผยขึ้นมาตามธรรมชาติของตน

ธรรมอัศจรรย์ซึ่งเกิดพร้อมวิชชาวิมุตติได้ประกาศความสงบศึก และความเสมอภาคต่อสภาวธรรมทั่ว ๆ ไป ราวกะจะเป็นมิตรต่อกันตลอดอนันตกาล ต่างฝ่ายต่างไม่เป็นศัตรูต่อกัน ขันธ์ห้าอายตนะภายใน คือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กับอายตนะภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัสและธรรมารมณ์ ต่างก็ทำหน้าที่ของตนตามลำพังโดยไม่มีอะไรเกิดขึ้น เพราะอายตนะสัมผัสกัน และต่างก็เป็นอิสรเสรีในตัวเอง โดยไม่ถูกกดขี่บังคับจากฝ่ายใด

ทั้งนี้เนื่องจากความรู้ในหลักธรรมชาติ ได้กลายเป็นความรู้ยุติธรรมต่อตนเองสภาวะทั่ว ๆ ไปจึงกลายเป็นยุติธรรมไปตาม ๆ กัน นี่เรียกว่า **ยถาภูตๆ ญาณทสฺสนๆ** ความรู้เห็นตามเป็นจริง ในหลักธรรมชาติทั้งภายใน ทั้งภายนอกอย่างแจ้งชัดด้วยปัญญา ไม่มีอันใดลี้ลับและยังกลับเป็นสิ่งเปิดเผยเสียสิ้น

ผลอันเป็นที่พึงพอใจซึ่งได้รับจากความรู้ความเห็นที่ปรากฏขึ้นกับใจของผู้ปฏิบัติจะสะเทือนขึ้นภายในเป็นเชิงอุทานว่า “สิ้นเรื่องเพียงเท่านี้” เรื่องกิเลสตัณหาเรื่องรัก ๆ เรื่องชัง ๆ เรื่องติ เรื่องชม เรื่องหลง เรื่องรู้อะไรต่อไปอีก และเรื่องภพชาติให้เกิด ๆ ตาย ๆ ที่จะมาเกี่ยวโยงกันตามที่เคยเป็นมา เป็นอันว่ายุติกันได้โดยสิ้นเชิง จะไม่มีอันใดสืบต่อธรรมชาตินี้ไปได้อีก เพราะอดีตก็รู้เท่าอนาคตก็รู้ทัน ปัจจุบันก็ไม่ยึด ปรากฏเป็นความบริสุทธิ์ล้วน ๆ อยู่กับความรู้ในธรรมชาตินั้นโดยประจักษ์แล้ว ตา หู จมูก ลิ้น กายก็ไม่เป็นภัย เพราะใจไม่เป็นภัย รูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัสก็ไม่เป็นภัย เพราะใจหมดเชื้อให้เกิดภัยแล้ว เรียกว่า สุคโต แปลว่าไปดี คือไม่ข้องแวะกับอันใด ทั้งที่เป็นด้านวัตถุและนามธรรม แม้สภาวะทุกสิ่งก็เป็นปกติหรือหมดภัย เพราะข้างในไม่เป็นมหาโจรเที่ยวยื้อแย่ง

นี่ผลแห่งการปฏิบัติ ด้วยการทบทวนสอบสวนดูความเคลื่อนไหวการดำเนินของตนตั้งแต่ส่วนหยาบ ส่วนกลาง และส่วนละเอียด ได้แก่ผลที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่ง ศีล

สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นสมบัติของเราทุกท่าน เพราะพระพุทธเจ้าไม่ทรงผูกขาดไว้เพื่อพระองค์ผู้เดียว ทรงประทานไว้เพื่อบรรดาสัตว์ ผู้มีความแกล้วกล้าสามารถด้วยความพากเพียร ไม่เห็นแก่ความท้อแท้อ่อนแอ

คุณธรรมที่ได้อธิบายมาแต่ต้นจนสุดขีดความสามารถ ขอย้ำให้บรรดาท่านผู้ฟังทั้งหลายได้ทราบว่าไม่ได้เกิดขึ้นด้วยความเกียจคร้านนอนตื่นสาย ความท้อแท้อ่อนแอ ความสะเพร่ามักง่าย ความเห็นแก่ปากแก่ท้อง ความคลุกคลี ความเบื่อต่อความเพียรเวียนมาเป็นคนมักมาก และความเห็นแก่โลกามิส ไม่มองดูธรรมและศาสดาผู้พาดำเนินทุกพระอาการที่เคลื่อนไหว

แต่ธรรมเกิดแก่ผู้มีความขยันหมั่นเพียร ผู้อดทนต่อกิจการที่ชอบ หนักก็เอาเบาก็สู้ เป็นผู้มักน้อยและสันโดษในปัจจัยเครื่องอาศัย ถือการไม่คลุกคลีกับใคร ๆ และความเพียรเพื่อรื้อถอนตนเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง มีตนกับความเพียรในอิริยาบถทั้งหลาย มีความเพียรด้วยสติปัญญาทุก ๆ อาการที่เคลื่อนไหว ไม่หมายมรรคผลนิพพานนอกไปจากความเพียร และนอกไปจากปัจจุบัน คือ กาย เวทนา จิต ธรรม ซึ่งมีอยู่ภายในจิตตลอดเวลา และเป็นหลักแห่งสวากขาตธรรมที่พระองค์ได้รับผลเป็นที่พอพระทัย และประทานไว้ชอบแล้ว ผู้ปฏิบัติดำเนินตาม ผลจะพึงได้รับก็เป็น สันทิฏฐิโก เห็นเองในธรรมทุกขั้นโดยปราศจากสิ่งใดกีดขวาง

อกาลิโก ทั้งธรรมส่วนเหตุ ทั้งธรรมส่วนผล ทุก ๆ ขั้นมีอยู่อย่างสมบูรณ์ตลอดกาล เมื่อบำเพ็ญถึงที่แล้วบริสุทธิ์อยู่ตลอดเวลาไม่มีหลับและตื่น ไม่มีวันและคืน ทรงไว้ซึ่งความบริสุทธิ์เสมอไปตลอดกาล เอหิปัสสิโก เป็นธรรมเปิดเผยและทนต่อการพิสูจน์ตลอดกาลไม่ขาดวรรคขาดตอน ผู้ตามพิสูจน์จนได้พบความจริงจากหลักธรรมจนเต็มที่แล้ว สามารถแสดงหลักความจริงที่ตนได้รู้เห็น ทั้งที่เป็นส่วนเหตุที่ได้พิจารณาด้วยข้อปฏิบัติ ทั้งที่เป็นส่วนผลเป็นขั้น ๆ ตลอดความบริสุทธิ์ภายในใจ แก่บรรดาท่านผู้ฟังและสนใจให้เห็นชัดตามความจริงและเชื่อว่าเป็นอย่างนั้นได้

โอปนยิโก ธรรมมีอยู่ทั่วไปเหมือนสมบัติในแผ่นดิน ผู้สนใจใคร่ต่อธรรมสามารถจะน้อมธรรมที่ได้เห็น ได้ยิน จากบุคคลและสถานที่ต่าง ๆ มาเป็นคติแก่ตนเองได้ทุกเวลา **ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหิ** จะปรากฏคุณคือ ความรู้พิเศษขึ้นกับใจของตนโดยเฉพาะตามกำลังสติปัญญาที่ตนสามารถโดยไม่ต้องสงสัย เพราะฉะนั้นขอให้บรรดาท่านผู้ฟังทุก ๆ ท่านจงมีความอาจหาญร่าเริงต่อความเพียรในหลักแห่งสวากขาตธรรม อย่าเห็นว่าเป็นความทุกข์ลำบาก ความหิว ความลำบากในร่างกายทุกส่วน จะต้องมีด้วยกัน

ทุกรายทั้งคนและสัตว์ไม่เลือกชั้นวรรณะ เป็นความเสมอภาคทั่วหน้ากัน ไม่มีใครได้เปรียบและเสียเปรียบแก่ใคร พอจะตำหนิว่าทุกข์ลำเอียงต่อขันธ์ ส่วนความทุกข์ทางใจซึ่งเกิดจากอำนาจกิเลสตามประเภทของเขา ให้พึงทราบว่านั้นคือหนามยอกหัวใจ จงพยายามถอดถอนออกให้จงได้

การตะเกียกตะกายเพื่อถอดหนาม และการตะเกียกตะกายเพื่อขึ้นจากหลุมมูตรหลุมคูถ อย่าถือเป็นความลำบากกว่าที่จะยอมนอนจมอยู่ในหลุมมูตรหลุมคูถ หรือกว่าที่จะยอมให้หนามจมอยู่ในหัวใจของเรา ทุกข์เพื่อก้าวออกจากทุกข์ด้วยข้อปฏิบัติเป็นทุกข์ที่พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญ ทั้งเป็นทางที่พระองค์ทรงดำเนินผ่านทุกข์มาแสนสาหัส และได้รับผลถึงความเป็นศาสดาของโลก เพราะทรงดำเนินฝืนทุกข์เหมือนเราทั้งหลายกำลังดำเนินอยู่ ณ บัดนี้ และคำว่า **พุทฺธํ ธมฺมํ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ** อย่าลืมว่าลักษณะทั้งสามนี้เป็นที่ฝากชีวิตจิตใจของพวกเราและพาเราให้พ้นทุกข์โดยปลอดภัย

ความเกียจคร้านความไม่อดทน ต่อเหตุผลคือหลักธรรมเป็นต้น ไม่เคยนำผู้ใดข้ามพ้นจากอุปสรรคไปได้แม้แต่รายเดียว โลกทุกหย่อมหญ้าพึงทราบว่าตั้งอยู่ได้เพราะการงาน ไม่มีงานชีวิตต้องแตกสลาย สัตว์ทุกประเภทต่างก็แสวงหาอาหารใส่ปากใส่ท้อง พึงทราบว่าเขาทำ ไม่ใช่งานจะมีแต่มนุษย์จำพวกเดียวเท่านั้น งานที่จำเป็นทุกถ้วนหน้าคือ งานอาชีพ แม้สัตว์เดียรัจฉานก็ต้องทำ เพราะเป็นสิ่งจำเป็นเหนือชีวิตใด ๆ ทั้งนั้น เราเป็นนักบวชมีความมุ่งหวังอย่างแรงกล้ามุ่งหน้าต่อมรรค ผล นิพพาน จงเห็นงานประจำเพศและความประสงค์ของตน คืองานเพื่อนิพพาน ว่าเป็นงานจำเป็นเหนือชีวิต เพราะงานนี้เป็นงานเพื่อไปแล้วไม่กลับมา ผลที่เกิดจากงานนี้คือวิมุตติหลุดพ้นไปแล้วหมดความวกเวียน โปรดพากันพากเพียรจนสุดกำลังของตน จะต้องเห็นผลประจักษ์กับใจในวันนี้วันหน้าไม่ต้องสงสัย

วันนี้ได้แสดงธรรม โดยเริ่มต้นความสะดวกสบายในระหว่างเรากับหมู่เพื่อน แล้วย้อนเข้าอธิบายเรื่องความสบายในระหว่างใจกับอารมณ์อันเป็นความสงบตามขั้น จนถึง **เตสํ วูปสโม สุโข** ความระงับดับเสียซึ่งสังขารอันก่อกวน ยังเหลือเฉพาะสังขารประจำขันธ์ห้า ซึ่งไม่มีพิษสงอะไร พระพุทธเจ้าและสาวกท่านก็มีจนกว่าจะนิพพานไปเสีย ขันธ์ทั้งห้าก็ดับสลายลงไปสู่สภาพเดิมของเขา

ดังนั้น ขอให้บรรดาท่านผู้ฟังทั้งหลายผู้มีแก่ใจ ซึ่งอุตส่าห์สละจากบ้านจากเรือนทั้งใกล้ทั้งไกล จงฟังให้ถึงจิตคิดให้ถึงใจ ปฏิบัติให้ถึงขีดแดน ตายที่ไหนแล้วเราไม่ต้องไปเกี่ยวข้องกับร่างอันนี้ ป่าช้าของเรามีอยู่ทุกแห่งทุกหน ใต้ต้นไม้ ภูเขา หรือป่ารกชัฏ ที่

ไหนก็ได้ ล้มลงแล้วใครจะเอาไปที่ไหนก็แล้วแต่เขา จงตามรอยพระบาทของพระพุทธเจ้าแลสาวก ให้ทันทั้งข้อวัตรปฏิบัติ ทั้งความรู้ภายใน ทั้งความเป็นความตาย อย่าให้ผิดเยี่ยงอย่างที่ท่านพาดำเนิน สมกับพระนามว่าเป็นศาสดาของโลก เพราะพระองค์ท่านและสาวกไม่เคยจับจองป่าช้าให้เหมาะสมไว้เพื่อความตาย ขันธ์หมดกำลังลงที่ไหนเป็นป่าช้าที่นั่น เราจงเป็นศิษย์พระตถาคตด้วยความไม่เห็นแก่เรือนร่าง ซึ่งเป็นอาหารของสัตว์ต่ำช้าจำพวกไม่มีอาชีพทางอื่นนอกจากร่างกายของคนและสัตว์ สิ่งที่เราไม่ยอมแพ้และปล่อยวาง คือความเพียรเพื่อไปไม่ต้องกลับมาโดยถ่ายเดียว

ขอให้ท่านทั้งหลายยึดธรรมที่กล่าวมานี้ไว้เป็นหลักใจ ใคร่ต่อความเพียรไม่ท้อถอย จะเป็นผู้ถึงแดนแห่งความไม่วกเวียนในวันข้างหน้า ข้อสำคัญอย่าถือความขี้เกียจท้อแท้ว่าเป็นศาสดาแทนพระพุทธเจ้าก็แล้วกัน วันหนึ่งแน่ ๆ ท่านทั้งหลายจะเป็นเจ้าของสมบัติอันล้ำค่าภายในใจ และทรงไว้ซึ่งประวัติแห่งบุคคลผู้มีชัยชนะต่อข้าศึกคือตนเองไม่กลับมาแพ้ตลอดกาล คำว่า **นิพฺพานำ ปรมำ สุขำ** อันเป็นบ่อแห่งความสงสัย ซึ่งเคยเป็นมาในขณะที่ยังไม่รู้ จะกลายเป็นธรรมตัดปัญหาลงในขณะเดียวกันโดยสิ้นเชิง

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศนานี้ ขอบรรดาท่านผู้ฟังทุกท่านจงประสบความสำเร็จตามใจหวังดังคำอวยพรทุกประการเถิด เอวำ ขอยุติการแสดงพระธรรมเทศนาลงเพียงนี้

<<สารบัญ

เทศน์อบรมพระ ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๓๐ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๐๕

มิจฉาสมาธิ-สัมมาสมาธิ

เราเป็นนักบวชและเป็นผู้งดเว้นทุกอย่าง บรรดาที่เป็นข้าศึกต่อตนเองและส่วนรวม ท่านจึงให้นามว่า นักบวช แปลว่า ผู้งดเว้น คำว่า เว้น ในที่นี้หมายความว่า เว้นสิ่งที่เป็นข้าศึกที่จะทำให้เราเสีย จงสังเกตคำว่า นัก ถ้าขึ้นหน้าด้วยคำว่า นัก แล้วต้องเลื่องลือ เช่น คำว่านักเลง นักปล้นจี้ เป็นต้น ต้องเป็นคนเสียหายอย่างลือนาม ถ้าเป็นทางดี เช่น นักปราชญ์ นักบวช นักปฏิบัติ ย่อมเป็นไปเพื่อความดีเด่นเป็นส่วนมาก เฉพาะที่นี่จะอธิบายเกี่ยวกับนักบวช ซึ่งเป็นผู้มีหน้าที่งดเว้นสิ่งที่เป็นอกุศล และบำเพ็ญสิ่งที่เป็นกุศล คือความฉลาดเข้าให้มากเท่าที่จะมากได้ จนพอตัวแล้วก็ข้ามอุปสรรคคือกองทุกข์เสียได้ เพราะฉะนั้น เราทุกท่านบัดนี้ได้ทราบแล้วว่าเราเป็นนักบวช โลกก็ให้นามว่าเป็นนักบวช จงทำความรู้สึกในเพศของตนตลอดเวลาและทุก ๆ อาการที่เคลื่อนไหวทางกาย วาจา ใจ

เราบวชในพระศาสนามีพระโอวาทเป็นเครื่องปกครอง พระโอวาทมีทั้งรั้วกั้น มีทางเดิน รั้วกั้น คือพระวินัย ปรับโทษแห่งความผิดไว้เป็นชั้น ๆ อย่างหนักก็มี อย่างกลางก็มี อย่างเบาก็มี นี่คือรั้วกั้นทางผิดไม่ให้ปลีกออก และเปิดทางที่ถูกไว้คือพระธรรมเพื่อดำเนินไปสู่จุดประสงค์ที่มุ่งหวัง พระวินัยเป็นรั้วกั้นสองฟากทาง ถ้าแยกออกไปแล้วแสดงว่าผิด แยกออกน้อยก็ผิดน้อย แยกออกมากก็ผิดมาก แยกออกไปจนถึงไม่กลับเข้าสู่ทางเลย ก็แสดงว่าผิดไปเลย เหมือนคนหลงทาง ถ้าหลงน้อยก็วกกลับเข้ามาได้เร็ว ถ้าหลงมากก็ทำให้เสียเวลานาน ยิ่งหลงไปเสียจริง ๆ ก็ไม่มีโอกาสจะถึงจุดประสงค์

เพราะฉะนั้น เรื่องของพระวินัยจึงเป็นเหมือนรั้วกั้นความผิดของผู้เป็นนักบวช เป็นชั้น ๆ ตามฐานะของนักบวชและฆราวาสจะปฏิบัติรักษาตามหน้าที่ของตน ในศีลนับแต่ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ และศีล ๒๒๗ ส่วนพระธรรมเป็นทางเดิน มีศรัทธาความเชื่อเป็นภาคพื้น ซึ่งพระพุทธเจ้าประทานไว้แล้ว คือเชื่อในทางดำเนินเพื่อผลอันดี วิริยะเพียรไปตามทางนั้นเสมอไม่ลดละ สติเป็นผู้ประคองความเพียรของตนในเวลาเดินทาง สมาธิความมั่นคงของใจต่อการเดินทาง และเป็นเสบียง คือความสงบสุขของใจระหว่างปลายทาง และปัญญาความรอบคอบในการเดินทางเป็นลำดับไป ตั้งแต่ต้นจนถึงจุดหมายปลายทาง

ธรรมที่กล่าวมาทั้งนี้ เป็นเครื่องสนับสนุนให้เราเดินถูกทาง เมื่อเป็นผู้มีธรรมทั้ง ๕ ข้อ คือ ศรัทธา วิริยะ สมาธิ สติ และปัญญา ประจำตนเสมอแล้ว จุดหมายปลายทางซึ่ง

เป็นตัวผลเรามิต้องสงสัย จะต้องปรากฏขึ้นเป็นผลตอบแทนให้รู้ประจักษ์ใจของเราตามกำลังความสามารถของตน ถ้าอบรมธรรมทั้ง ๕ นี้แก่กล้าภายในใจแล้ว จุดหมายปลายทางที่พระองค์ประกาศผลเอาไว้ได้แก่ วิมุตติพระนิพพาน จะหนีจากทางดำเนินนี้ไปไม่ได้ เพราะคำว่า ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ต่างก็มุ่งต่อผลนั้นอยู่แล้ว

ขอให้ท่านนักปฏิบัติจงพยายามบำรุงศรัทธาความเชื่อในธรรม และสมรรถภาพคือความสามารถของตนเอง วิริยะเพียรให้พอ สมาธิความสงบจะปรากฏเป็นผลขึ้น และพยายามบำรุงสมาธิให้เพียงพอ สติกับปัญญาเป็นพี่เลี้ยง ผลจะปรากฏขึ้นเป็นที่พึงพอใจแก่ท่านผู้ปฏิบัติทั้งหลาย เราไม่ต้องเป็นอารมณ์ข้อข้องใจว่า มรรค ผล นิพพาน จะมีอยู่ในที่แห่งใด จงพยายามบำรุงเหตุที่ได้อธิบายมานี้ให้เพียงพอ ผลซึ่งจะเกิดขึ้นจากเหตุนั้นจะไม่มีอะไรบังคับไว้ได้

ในธรรมทั้ง ๕ ข้อนี้ คือหลักธรรมทางดำเนิน เรียกว่า อินทรีย์ ๕ หรือ พละ ๕ ก็ได้ อินทรีย์ความเป็นใหญ่ พละคือกำลัง ฝ่ายพระวินัยเป็นรั้วกั้นสองฟากทางซึ่งจะเป็นเหตุให้ผิดต่อทางดำเนินเพื่อมรรค ผล นิพพาน พระพุทธเจ้าทรงกั้นไว้รอบด้าน แล้วทรงเปิดทางคืออินทรีย์ ๕ ให้ดำเนินจนเพียงพอแก่ความต้องการ

กายวิเวก ความสงัดแห่งกาย ในสถานที่อยู่อาศัย ที่ไปที่มาตามบริเวณที่อยู่นี้ นับว่าเป็นสัปปายะ ความสบายพอสมควร *จิตวิเวก* ท่านผู้มุ่งให้เป็นไปเพื่อความสงัดภายในตามขั้นแห่งความสงบของตน ก็มีประจำจิตของท่านผู้บำเพ็ญพอสมควร ส่วนผู้เริ่มฝึกหัดใหม่ ๆ ยังไม่ได้จิตวิเวกภายในใจ จงพยายามบำรุงอินทรีย์ทั้ง ๕ ให้มีกำลัง ความวิเวกภายในค่อยปรากฏขึ้นเป็นลำดับ ผู้ที่ได้รับความวิเวกภายในพอประมาณแล้ว จงพยายามส่งเสริมให้มีความละเอียดเข้าเป็นลำดับ พร้อมทั้งปัญญาความรอบคอบในความวิเวกของตนและผู้มีธรรมยิ่งกว่านั้น จงรีบเร่งตักตวงความเพียรด้วยปัญญาให้เพียงพอ จะปรากฏเป็น *อุปธิวิเวก* ความสงัดจากกิเลสโดยสิ้นเชิงประจักษ์ใจขึ้นมาก

กายวิเวกความไม่วุ่นวายกับสิ่งภายนอก เที่ยวหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด และไม่คว้าหาการงานมาเป็นเครื่องรบกวนกาย จนกลายเป็นโรงงานขึ้นในสถานที่อยู่และที่อาศัยชั่วคราว โดยถือการงานเป็นรากฐานของพระพุทธศาสนาและการอาชีพของนักบวช ซึ่งเห็นอยู่ในที่ทั่วไป จนหมดความสนใจในความเพียรทางใจ ซึ่งเป็นกิจของนักบวชแท้ จิตวิเวก ความสงัดของจิต ที่มีความเพียรทางใจเป็นพี่เลี้ยงตามรักษา ไม่ฟุ้งเฟ้อเห่อเหิมกับสิ่งต่าง ๆ ที่มาสัมผัส รั้งจิตใจให้ดำรงอยู่ในความสงบได้ด้วยความระวังสำรวมตลอดเวลา ตามธรรมดาของจิตวิเวก แม้สิ่งภายนอกจะไม่มารบกวน แต่ภายในจิตก็ยังต้องมีอารมณ์ที่เป็น

ข้าศึกต่อใจอยู่บ้าง เพราะฉะนั้น ท่านจึงให้ชื่อเพียงจิตวิเวก ความสงัดจากอารมณ์เครื่องก่อกวนภายนอก

ส่วนอุปธิวิเวก หมายถึง ความสงัดจากสิ่งภายนอก มีรูป รส กลิ่น เสียง เป็นต้น ด้วย สงัดจากอารมณ์ภายในที่เป็นข้าศึกแก่ใจโดยเฉพาะด้วย คือหมดทั้งสิ่งที่เป็นข้าศึกภายนอก หมดทั้งสิ่งที่เป็นข้าศึกภายใน เป็นความสงัดจากกิเลสโดยสิ้นเชิง ไม่มีอะไรแทรกสิงใจแม้แต่น้อย เป็นอุปธิวิเวก ความสงัดจากกิเลสตลอดเวลา แม้จะกระทบอารมณ์จากสิ่งต่าง ๆ ที่มาสัมผัส หรือขันธ์จะทำงานตามหน้าที่ของตน ก็ไม่ซึมซาบถึงใจให้ได้รับความลำบาก

ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากกายวิเวกและจิตวิเวกเป็นบาทฐานสำคัญ ธรรมทั้งสามประเภท คือ กายวิเวก จิตวิเวก และอุปธิวิเวกนี้ เป็นธรรมที่ควรแก่ความสามารถของนักปฏิบัติจะบำเพ็ญให้บริบูรณ์ขึ้นในตนได้ทุก ๆ คน โดยไม่มีอะไรมากีดขวาง ขออย่างเดียวแต่อย่าละความเพียรพยายาม จงเป็นผู้อาจหาญร่าเริงต่อสถานที่อยู่ที่อาศัยซึ่งเป็นที่เปลี่ยว ๆ สงัดวิเวกวังเวง และเป็นสถานที่ที่จะปลดเปลื้องความโง่ต่อตัวเองเสียได้โดยสิ้นเชิง ที่ทั้งนี้พระองค์กับบรรดาสาวกได้เสด็จผ่านไปแล้วจนถึงแดนแห่งนิพพาน ที่ดังกล่าวยังจะกลับแปรสภาพมาเป็นข้าศึกต่อพวกเราผู้ดำเนินตามเยี่ยงอย่างของพระองค์ท่านจะมีอย่างหรือ

จงอย่าพากันห่วงใยในชีวิต ว่าจะทอดทิ้งร่างกายในสถานที่เช่นนั้น หากจะเป็นเช่นนั้นได้จริงแล้ว พระองค์ต้องทรงเปลี่ยนอนุศาสน์จากคำว่า **รุกฺขมูลเสนาสนำ** การอยู่ป่าไปเป็นอื่นให้สมกับพระเมตตาที่มีต่อบรรดาสัตว์ทั้งมนุษย์และเทวดาโดยตลอด อนึ่ง ถ้าผู้อยู่ในที่สงัดวิเวกด้วยความเพียรตามแบบพระองค์สอน ผลจะกลายเป็นอื่นไปจากผลที่ชอบธรรมซึ่งประทานแล้ว พระองค์ก็ต้องดัดแปลงแก้ไขบทธรรมต่าง ๆ ให้เป็นไปตามสมัยและสถานที่นิยม ในโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ซึ่งเป็นเหมือนพระหทัยวัตถุของพระองค์ที่ประทานไว้ชอบแล้ว ก็จะถูกเปลี่ยนแปลงด้วยพระองค์โดยสิ้นเชิง

ธรรมทั้งนี้ยังคงเส้นคงวาโดยไม่ถูกเปลี่ยนแปลงจากพระองค์ท่าน เราผู้ปฏิบัติจึงควรดัดกาย วาจา ใจของตนเข้าสู่ธรรม ไม่ควรอย่างยิ่งที่จะดัดแปลงธรรมให้เป็นไปตามอำนาจของใจที่มีกิเลส จะกลายเป็นพระเทวทัตขึ้นมาที่กาย วาจา ใจดวงนั้น ศาสดาคือพระโอวาทอันชอบธรรมก็จะสูญเสียไปจากเราโดยเจ้าตัวไม่รู้สึก ฉะนั้น จงพยายามทางความเพียรตามธรรมที่ทรงประทานไว้ มีความอาจหาญต่อสู้สิ่งที่เป็นข้าศึกต่อใจ ทั้งที่เกิดขึ้นจากภายนอก และเกิดขึ้นจากภายใน ทั้งผลที่ปรากฏขึ้นมาให้ได้รับความทุกข์ว่าเกิดขึ้นจากไหนและเกิดขึ้นมาได้อย่างไร ด้วยความสนใจของตนตลอดเวลา อย่าทอดธุระ อย่ามีความระอา

จงพยายามให้รู้เหตุรู้ผลของสิ่งที่มากระทบหรือเกี่ยวข้องกับใจ จนถึงกับเป็นผลให้ใจได้รับความทุกข์ขึ้นมา จนเห็นได้ชัดในตัวเหตุผลก็เป็นสิ่งจะทราบชัดในขณะเดียวกัน

ข้อสำคัญที่สุดที่ได้เทศน์ในวันใดก็ดี และเป็นธรรมที่แนบสนิทอยู่กับใจของผู้เทศน์ตลอดเวลา คือ สติกับปัญญา นี่เป็นธรรมสำคัญมาก ถ้าได้ขาดสติกับปัญญาแล้วผลจะขาดวรรคขาดตอน การก้าวแห่งความเพียรก็จะขาดวรรคขาดตอนไม่สม่ำเสมอ แม้อุบายความฉลาดที่จะปรากฏขึ้นเป็นเครื่องแก้กิเลสก็ขาดลงเป็นลำดับ และผลคือความสงบสุขก็ขาดวรรคขาดตอนไปตาม ๆ กัน ถ้าสติกับปัญญาได้ขาดวรรคขาดตอนไปแล้ว พึงทราบว่าความเพียรทุกประโยคได้ขาดวรรคขาดตอนไปในขณะเดียวกัน ฉะนั้น โปรดได้ทราบไว้ทุก ๆ ท่านด้วย และทุกครั้งที่เทศน์ไม่เคยเว้น สติกับปัญญาแทบจะกล่าวได้ว่าออกหน้าออกตาว่าบรรดาธรรมทั้งหลาย

เพราะได้พิจารณาแล้วเต็มกำลัง นับแต่ได้เริ่มปฏิบัติมาจนถึงวันนี้ ไม่เคยเห็นธรรมบทใดหมวดใดที่ยิ่งไปกว่าสติปัญญา ซึ่งจะสามารถรื้อฟื้นสิ่งลี้ลับอยู่ภายนอกก็ดี ภายในก็ดี ให้ประจักษ์แจ้งขึ้นมาภายในใจ ดังนั้นจึงได้นำธรรมทั้งสองประเภทนี้มาแสดงแก่บรรดาท่านผู้ฟังได้ทราบว่า ถ้าเป็นไม้ก็แก่น หรือรากแก้วของต้นไม้ เป็นธรรมก็รากเหง้า หรือเครื่องมือที่สำคัญสำหรับแก้กิเลสอาสวะ นับตั้งแต่หยาบถึงละเอียดยิ่งให้หมดสิ้นไปโดยสิ้นเชิง ถ้าได้ขาดสติไปเสียเพียงจะทำสมาธิให้เกิดขึ้นย่อมเป็นไปไม่ได้ ยิ่งได้ขาดปัญญาไปเสียด้วยแล้ว แม้สมาธิก็จะกลายเป็นมิจฉาสมาธิไปได้ เพราะคำว่า สมาธิ นั้นเป็นคำกลาง ๆ ยังไม่แน่ว่าเป็นสมาธิประเภทใด ถ้าขาดปัญญาเป็นพี่เลี้ยงต้องกลายเป็นสมาธิที่ผิดจากหลักธรรมไปได้โดยไม่รู้สึกตัว

คำว่ามิจฉาสมาธินั้นมีหลายชั้น ชั้นหยาบที่ปรากฏแก่โลกอย่างชัดเจนก็มี ชั้นกลางและชั้นละเอียดก็มี ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะมิจฉาสมาธิในวงปฏิบัติซึ่งปรากฏขึ้นกับตนเองโดยไม่รู้สึกตัว เช่นเข้าสมาธิจิตรวมลงแล้วพักอยู่ได้นานบ้าง ไม่นานบ้าง จนถอนขึ้นมา ในเวลาจิตถอนขึ้นมาแล้วยังมีความติดพันในสมาธิ ไม่สนใจทางปัญญาเลย โดยถือว่าสมาธิจะกลายเป็นมรรค ผล นิพพานขึ้นมาบ้าง ยังติดใจในสมาธิอยากให้รวมอยู่นาน ๆ หรือตลอดกาลบ้าง จิตรวมลงถึงที่พักแล้วถอนขึ้นมาเล็กน้อย และออกรู้สิ่งต่าง ๆ ตามแต่จะมาสัมผัส แล้วเพลินติดในนิมิตนั้น ๆ บ้าง บางทีจิตลอยออกจากตัวเที่ยวไปสวรรค์ชั้นพรหม นรก อเวจี เมืองผี เมืองเปรตต่าง ๆ จะถูกหรือผิดไม่คำนึง แล้วก็เพลินในความเห็น และความเป็นของตนจนถือว่าเป็นมรรคผลที่น่าอัศจรรย์ของตน และของพระศาสนา

ด้วย ทั้งนี้แม้จะมีท่านที่มีความรู้สามารถในทางนี้มาตักเตือนก็ไม่ยอมฟังเสียเลย เหล่านี้เรียกว่าเป็นมิจฉาสมาธิโดยเจ้าตัวไม่รู้สึก

ส่วนสัมมาสมาธิเล่าเป็นอย่างไร และจะปฏิบัติวิธีใดจึงจะเป็นไปเพื่อความถูกต้อง ข้อนี้มีผิดแปลกกันอยู่บ้าง คือ เมื่อนั่งทำสมาธิจิตรวมลงพักอยู่ จะเป็นสมาธิประเภทใดก็ตาม และจะพักอยู่ได้นานหรือไม่นาน ข้อนี้ขึ้นอยู่กับสมาธิประเภทนั้น ๆ ซึ่งมีกำลังมากน้อยต่างกัน จงให้พักอยู่ได้ตามขั้นของสมาธินั้น ๆ โดยไม่ต้องบังคับให้ถอนขึ้นมา ปล่อยให้พักอยู่ตามความต้องการแล้วถอนขึ้นมาเอง แต่เมื่อจิตถอนขึ้นมาจากสมาธิแล้ว จงพยายามฝึกค้นด้วยปัญญา จะเป็นปัญญาที่ควรแก่สมาธิขั้นไหนก็ต้องพิจารณาไตร่ตรองดูตามธาตุขันธ์ จะเป็นธาตุขันธ์ภายนอกหรือภายในไม่เป็นปัญหา ขอแต่พิจารณาเพื่อรู้เหตุผลเพื่อแก้ไขหรือถอดถอนตนเองเท่านั้นชื่อว่าถูกต้อง

จงใช้ปัญญาพิจารณาสภาวธรรมทั้งภายในทั้งภายนอก หรือจะเป็นส่วนภายในโดยเฉพาะ หรือจะเป็นส่วนภายนอกโดยเฉพาะ พิจารณาลงในไตรลักษณ์ จะเป็นไตรลักษณ์ใดก็ได้จนชำนาญและแยบคาย จนรู้ช่องทางเอาตัวรอดไปได้โดยลำดับ เมื่อพิจารณาจนรู้สึกอ่อนเพลีย จิตอยากจะเข้าพักในเรือนคือสมาธิ ก็ปล่อยให้พักได้ตามความต้องการ จะพักนานหรือไม่นานไม่เป็นปัญหา จงพักอยู่จนกว่าจิตจะถอนขึ้นมาเอง เมื่อจิตถอนขึ้นมาแล้วจงพิจารณาสภาวธรรม มีกายเป็นต้นตามเคย นี่เรียกว่า สัมมาสมาธิ และพึงทราบว่าสมาธิเป็นเพียงที่พักชั่วคราวเท่านั้น เมื่อพิจารณาโดยทางปัญญามาก ๆ รู้สึกอ่อนเพลียภายในจิตก็เข้าพักอยู่ในสมาธิ จิตมีกำลังแล้วถอนขึ้นมาควรแก่การพิจารณาต้องพิจารณา ทำอย่างนี้โดยสม่ำเสมอ สมาธิจะเป็นไปเพื่อความราบรื่น ปัญญาจะเป็นไปเพื่อความฉลาดเสมอไป จะเป็นไปเพื่อความสม่ำเสมอทั้งด้านสมาธิและด้านปัญญา

เพราะสมาธิเป็นคุณในทางหนึ่ง ปัญญาเป็นคุณในทางหนึ่ง ถ้าจะปล่อยให้ดำเนินในทางปัญญาโดยถ่ายเดียวก็ผิด เพราะไม่มีสมาธิเป็นเครื่องหนุน ยิ่งถ้าปล่อยให้ดำเนินไปในทางสมาธิโดยถ่ายเดียวแล้ว ยิ่งเป็นการผิดมากกว่าทางด้านปัญญา เมื่อสรุปความลงแล้วคุณธรรมทั้งสองประเภทนี้เทียบกันได้กับแขนซ้ายแขนขวา เท้าซ้ายเท้าขวาของคน คนคนหนึ่งเดินเหินไปไหนมาไหน และทำกิจการอะไร เท้าและแขนทั้งสองเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับคนคนนั้น เรื่องของสมาธิกับเรื่องของปัญญาก็มีความจำเป็นเช่นเดียวกัน ถ้าเราจะเห็นเสียว่าสมาธิดีกว่าปัญญา หรือปัญญาดีกว่าสมาธิแล้ว คนคนนั้นควรจะมีเพียงขาเดียว แขนเดียว ไม่มีสองแขน สองขาเหมือนอย่างคนอื่น ๆ ก็เรียกว่าเป็นคนแปลกจากโลกเขา

คนที่ทำตัวให้แปลกจากธรรมของพระพุทธเจ้าก็เป็นคนในลักษณะนี้เหมือนกัน คือ ตำหนิปัญญาชมเชยสมาธิบ้าง ตำหนิสมาธิชมเชยปัญญาบ้างอย่างนี้ ที่ถูกขณะที่เราจะทำสมาธิก็ต้องเป็นหน้าที่ของสมาธิ และเห็นประโยชน์ในสมาธิจริง ๆ เวลาจะพิจารณาทางปัญญาก็ให้ทำหน้าที่ทางปัญญาและเห็นประโยชน์ในด้านปัญญาจริง ๆ ต่างพักไว้ตามกาลอันควร ไม่ให้สับสนระคนกันเช่นเดียวกับเท้าทั้งสอง เมื่อเท้าขวาก้าวไป เท้าซ้ายต้องหยุด เมื่อเท้าซ้ายก้าวไปเท้าขวาต้องหยุด ไม่ใช่จะก้าวไปพร้อม ๆ กัน เพราะเหตุนั้น สมาธิกับปัญญาจึงเป็นคุณด้วยกันทั้งสองฝ่าย เมื่อสติกับปัญญาต่างก็มีกำลังเพียงพอ เพราะการฝึกฝนเป็นคู่เคียงกันมา สมาธิกับปัญญาก็จะก้าวไปพร้อม ๆ กัน ไม่ใช่จะเปลี่ยนกันรบและเปลี่ยนกันรับอย่างนั้นเสมอไป เช่นเดียวกับแขนซ้ายแขนขวาทำงานร่วมกันฉะนั้น

นี่กล่าวเรื่องสมาธิกับปัญญา ซึ่งเป็นธรรมจำเป็นเสมอกันสำหรับนิสัยผู้อบรมสมาธิมาก่อน เดี๋ยวจะเป็นสมาธิเลยเถิด โดยไม่เห็นปัญญาเป็นอีกแง่หนึ่ง คือถ้าเป็นธรรมจำเป็นจะควรใช้ในกาลอันควร ส่วนนิสัยของผู้หนักในด้านปัญญาอบรมสมาธิ จิตต้องหาความสงบไม่ได้ด้วยอำนาจของสมาธิอบรม ก็ต้องอาศัยปัญญาเป็นผู้สกัดลัดกั้นจิตที่มีความฟุ้งเฟ้อเห่อเหิมในอารมณ์ต่าง ๆ โดยกำหนดตามความฟุ้งของใจว่า ฟุ้งไปเพราะเหตุใด และมีสิ่งใดเป็นเหตุชักจูงจิตใจให้เป็นอย่างนั้น ปัญญาต้องตามค้นคว้าในสิ่งที่จิตไปสำคัญมั่นหมายนั้น ๆ จนกว่าจิตจะยอมจำนนต่อปัญญา แล้วเข้าสู่ความสงบได้ ความสงบของจิตประเภทนี้เรียกว่า สงบได้ด้วยปัญญา

นิสัยของบางราย แม้จิตจะเข้าสู่ความสงบ แต่ยังใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรองหรือคิดปรุงยังได้ โดยไม่เป็นข้าศึกต่อความสงบนั้น เราจะหาว่าจิตเป็นสมาธิแล้วทำไมจึงคิดปรุงได้ แล้วเกิดความสงสัยในความเป็นสมาธิของตน เรียกว่าไม่เข้าใจในนิสัยของตน แต่ก็เป็นธรรมดาของผู้ไม่เคยผ่านเคยรู้ เนื่องจากไม่มีผู้แนะนำแนวทางพอได้ยึดเป็นหลักฐาน เวลาเหตุการณ์เช่นนั้นได้ปรากฏขึ้นในตนเอง อาจจะสงสัยในปฏิปทาการดำเนินของตนได้ ดังนั้นจึงถือโอกาสแสดงให้บรรดาท่านผู้ฟังได้ทราบว่า จิตที่มีความสงบโดยวิธีของปัญญาเป็นพี่เลี้ยงอย่างนี้ มีความคิดปรุงได้ในขั้นหนึ่ง

แต่เมื่อเข้าถึงขั้นละเอียดเต็มที่แล้วนั้น ไม่ว่าสมาธิประเภทใดจะหมดการปรุงแต่งเช่นเดียวกัน หมดสัญญาความจำในสิ่งทั้งหลาย สังขารความคิดความปรุง และวิญญาณความรับรู้ในสิ่งต่าง ๆ จะไม่ปรากฏในสมาธิประเภทละเอียดนั้น สรุปความ สมาธิขั้นกลางของนิสัยผู้ลงได้อย่างรวดเร็ว คือผู้ได้สมาธิก่อนไม่มีการปรุง เพราะถ้าเริ่มปรุงก็เริ่มจะถอน

ในขณะเดียวกัน แต่สมาธิที่สงบได้ด้วยอำนาจของปัญญาเป็นพี่เลี้ยงยังคิดปรุงได้โดยจิตไม่ถอน และทั้งสองนิสัยต้องมีสติรู้อยู่ในความรวมของตนด้วยกัน

วันนี้ได้อธิบายมิจฉาสมาธิกับสัมมาสมาธิว่ามีความต่างกันอย่างไร อธิบายเท่าที่ควรสำหรับนักปฏิบัติของเราจะได้เข้าใจ และยึดไว้เป็นหลักต่อไป ได้ย้ำว่าสติกับปัญญาเป็นธรรมสำคัญมาก ผู้ฝึกหัดสติไม่จำเป็นจะต้องฝึกหัดเฉพาะเวลาทำความเพียรเท่านั้น ต้องฝึกหัดอยู่ตลอดเวลา จะเดินไปไหนทำอะไรก็ตามต้องเป็นผู้มีสติตั้งท่าต่อความเพียรของตนเสมอ ถ้ามีสติแล้วสัมปชัญญะก็ต้องมี เพราะสัมปชัญญะติดต่อสืบเนื่องมาจากสติที่ตั้งไว้ดีแล้ว ถ้าขาดสติเสียสัมปชัญญะก็ไม่ปรากฏ ฉะนั้นจงพยายามอบรมสติที่เป็นภาคพื้นจนสามารถแก่กล้าขึ้นเป็นสติในความเพียรภายในใจได้ จากนั้นก็กลายเป็นมหาสติขึ้นมาเพราะการอบรม และการตั้งสติอยู่เสมอ

เรื่องของปัญญาก็เช่นเดียวกัน จงพยายามไตร่ตรองในสิ่งที่มากระทบ จะเป็นรูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส หรือจะเป็นขึ้นภายในโดยเฉพาะก็ตาม ต้องตามคิดค้นดูสาเหตุจนกลายเป็นความเคยชินเกิดขึ้นกับนิสัยชอบคิดชอบไตร่ตรอง เมื่อปัญญาขั้นนี้มีกำลังแล้วก็จะก้าวขึ้นสู่ปัญญาขั้นสูง เราจะน้อมปัญญาขั้นนี้ขึ้นสู่การพิจารณาในข้อข้องใจที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมภายในใจโดยเฉพาะ ก็จะปรากฏเห็นความแจ้งชัดขึ้นมาและตัดข้อข้องใจนั้น ๆ ได้ เพราะอำนาจของปัญญาที่เคยอบรมในทำนองนี้ จนกลายเป็นมหาปัญญาขึ้นเช่นเดียวกับมหาสติ ไม่เคยปรากฏในที่ไหนเลย

ผู้ไม่ได้เริ่มฝึกหัดปัญญาไปโดยวิธีที่กล่าวนี้ แล้วไปปรากฏผลอย่างสมบูรณ์ขึ้นด้วยปัญญาอันยอดเยี่ยม แม้ท่านผู้เป็นขิปปาภิญญาตรัสรู้ได้เร็ว ท่านยังเริ่มต้นแต่ปัญญาขั้นหยาบขึ้นเป็นลำดับไปอย่างรวดเร็ว และตรัสรู้ต่อพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า ซึ่งใคร ๆ ก็ทราบมาแล้วในตำนาน ฉะนั้นการฝึกหัดสติกับการฝึกหัดปัญญาไปตามความเคลื่อนไหวของตนทุกๆ อาการ โดยไม่คำนึงว่าเราทำความเพียรหรือไม่ทำความเพียร แต่ให้เป็นความเพียรแฝงโดยทำนองนี้เสมอไปแล้ว อย่างไรจิตต้องก้าวเข้าสู่ความสงบ และปัญญาก็จะเริ่มปรากฏขึ้นมาเป็นลำดับ

เฉพาะอย่างยิ่งผู้เป็นนักบวชหรือผู้ใคร่ต่อการปฏิบัติเพื่อความสงบใจ และเพื่อการรื้อถอนตนให้พ้นจากทุกข์โดยถ่ายเดียวแล้ว เรื่องสติกับปัญญายิ่งเป็นธรรมจำเป็นมากขึ้น เพราะถ้าอบรมสติกับปัญญาจนติดนิสัย กลายเป็นความรอบคอบประจำตนแล้ว จะกำหนดออกไปข้างนอกก็เป็นความฉลาด จะกำหนดเข้าสู่ภายใน คือกาย เวทนา จิต ธรรม ก็ได้ความแยบคายขึ้นเป็นลำดับ จะพิจารณารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณก็ได้อุบายรื้อ

ถอนกิเลสไม่ขาดวรรคขาดตอน และเรื่องของสติเป็นเรื่องสำคัญเป็นพิเศษ เพราะถ้าไม่มีสติเป็นรั้วกั้นไว้ทุกระยะแล้ว แม้ปัญญาก็จะกลายเป็นสัญญาโดยไม่รู้สึกตัว ฉะนั้นสติจึงเป็นธรรมมีน้ำหนัก ที่จะทำปัญญาให้มีความฉลาดได้โดยราบรื่น ด้วยอำนาจของสติเป็นฝั่งเหมือนฝั่งแม่น้ำไม่ให้ปัญญาเลยเถิด

ปัญญาเลยเถิดโดยมากมันเลยไปเป็นสัญญา ถ้าปัญญาจริง ๆ แล้วจะไม่เลยเถิด เพราะมีสติกำกับอยู่แล้ว การใช้ปัญญากำหนดเข้าสู่ภายในกายนี้จะเป็นเรื่องอะไรสะดุดใจทุก ๆ ระยะ จะเป็นเรื่อง **อนิจฺจ** ก็ดี **ทุกฺข** ก็ดี **อนตฺตา** ก็ดี ต้องปรากฏขึ้นไตรลักษณ์ใดไตรลักษณ์หนึ่งแน่ ๆ เพราะสภาพคือกายเป็นต้น มีอยู่ตลอดกาล เมื่อสติกับปัญญาได้หยั่งลงสู่ที่นี่แล้ว จะกลายเป็นปัจจุบันจิตปัจจุบันธรรมขึ้นมา โปรดทราบว่าธรรมทั้งหลายจะไม่ปรากฏขึ้นเพราะเรื่องอดีต อนาคต แต่จะปรากฏขึ้นเพราะเหตุแห่งปัจจุบันเท่านั้น แม้เราจะพิจารณาเรื่องอดีต อนาคต ก็ต้องย้อนเข้าสู่วงปัจจุบัน จึงจะสำเร็จประโยชน์

เช่นเราเห็นเขาตาย น้อมเข้าสู่ตัวเราว่า เราก็ต้องตายเหมือนกันดังนี้เป็นต้น เมื่อคำว่าเราเกิดเท่านั้นก็วิ่งเข้าถึงตัว และปรากฏเป็นปัจจุบันขึ้นมา เรื่องอดีตอนาคตจะให้สำเร็จประโยชน์ต้องน้อมเข้าสู่ปัจจุบันเสมอ เช่น วานนี้เขาตาย วันนี้หรือพรุ่งนี้เราจะต้องตายเช่นเดียวกัน นี่คำว่าเราทั้งนั้นก็เข้าถึงปัจจุบันทันที เรื่องข้างนอกต้องน้อมเข้าสู่ข้างใน เรื่องข้างหน้า ข้างหลังต้องน้อมเข้าสู่ปัจจุบันจึงจะสำเร็จประโยชน์

เมื่อไตร่ตรองดูสภาวธรรมที่มีอยู่รอบตัวของเรา มีกายเป็นต้น โดยมีสติและปัญญาอยู่เสมอ ถึงอย่างไรก็ไม่พ้นมือ ต้องรู้เห็นประจักษ์ใจขึ้นมา และการพิจารณาสภาวธรรมมีกายเป็นต้น พึงแยกส่วนแบ่งส่วน และตรองดูด้วยปัญญาจนชัดเจน อย่าปล่อยให้สัญญาฉุดลากหนีจากหลักธรรมที่ตนกำลังพิจารณา เว้นไว้แต่จะใช้สัญญาเพื่อเป็นเส้นบรรทัดให้ปัญญาเดินตามในเวลากำลังปัญญามีไม่เพียงพอต่อการพิจารณาเท่านั้น จงทำสติให้เป็นรั้วกั้นด้วยดี จะรู้เห็นในสิ่งไม่เคยรู้เคยเห็นประจักษ์ใจ เพราะสภาวธรรมมีอยู่แล้วอย่างสมบูรณ์ **อนิจฺจ ทุกฺข อนตฺตา** เราไม่ต้องไปแสวงหาจากที่ไหน เป็นธรรมมีเต็มอยู่ในกายในจิตอย่างสมบูรณ์ตลอดกาล นอกจากสติกับปัญญาไม่สามารถจะขุดค้นสิ่งที่มีอยู่ให้ปรากฏขึ้นมาเป็นสมบัติของตนได้เท่านั้น

แต่ถ้าเราตั้งความสังเกตพิจารณาทั้งวันทั้งคืน วันหนึ่งคืนหนึ่งกี่รอบกี่เที่ยวไม่ต้องถือเป็นอารมณ์ โดยถือเอาความชำนาญและคล่องแคล่วทางปัญญาเป็นสำคัญ ความมีสติติดเป็นพืดอยู่ในปัจจุบัน และความมีปัญญากระจายอยู่รอบตัว ความเคลื่อนไหวจะส่งไปที่

ไหน สติกับปัญญาวิ่งตามอยู่รอบตัว สิ่งที่เป็นข้าศึกจะทนต่อสติปัญญาซึ่งเราเคยฝึกฝนจนเพียงพอได้อย่างไรเล่า

อนึ่ง เรื่องความฟุ้งซ่านวุ่นวายเหล่านั้น เราไม่ได้ตั้งเจตจำนงจะส่งเสริมเขา ส่วนธรรมเครื่องระงับสิ่งเหล่านั้น เราพยายามฝึกอยู่ตลอดเวลาเพื่อทันกับความเคลื่อนไหวแห่งกองโจรซึ่งคอยดักปล้นเราอยู่ทุกขณะ เราต้องใช้แบบบังคับโดยทำนองที่กล่าวนี้ อาการทุกส่วนในร่างกายจงแยกออกดูให้ชัด ตั้งแต่ข้างนอกเข้าสู่ข้างใน หรือแยกแต่ข้างในออกมาข้างนอก ดูถอยหน้าถอยหลัง ดูขึ้นดูลง และแยกส่วนแบ่งส่วนเป็นชิ้นเป็นอัน จะกำหนดไฟเผาให้ไหม้เป็นจุณวิจุณลงไป หรือจะกำหนดให้แตกกระจัดกระจายลงโดยวิธีใด แล้วแต่ความถนัดของเรา จัดว่าเป็นเรื่องของปัญญาหาความแยบคายใส่ตนทั้งนั้น เมื่อพอแก่ความต้องการแล้วเราจะรู้เท่าทันสิ่งเหล่านี้ และประจักษ์กับใจโดยไม่ต้องไปถามใคร ๆ ทั้งนั้น

การพิจารณากายจนรู้ชัดเห็นชัดเท่าไร เรื่องเวทนา จิต ธรรม หรือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็ต้องชัดไปตาม ๆ กัน เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นหินลับสติกับปัญญาให้คมกล้าขึ้นเป็นลำดับ เหมือนวิดน้ำออกจากบ่อปลา วิดน้ำออกมากเท่าไรก็ยิ่งเห็นตัวปลาชัดขึ้นทุกที หรือเราถางป่าที่รกชัฏ ถางให้เตียนเท่าไรก็ยิ่งเห็นสถานที่นั้นชัด สิ่งที่กล่าวเหล่านี้แลเป็นเครื่องปกคลุมจิตใจของเรา จนไม่สามารถจะรู้กระแสของใจที่ส่งออกสู่อารมณ์ต่าง ๆ ได้ชัดเจน เมื่อใช้ปัญญาไตร่ตรองอยู่เช่นนี้ ความเด่นแห่งกระแสของใจ ความกระเพื่อมของใจที่แสดงออกทุก ๆ ขณะก็รู้ชัด และความเด่นของใจก็จะรู้เช่นเดียวกัน เพราะสติแก่กล้าปัญญาก็รวดเร็ว ความกระเพื่อมของจิตพอแสดงออก สติกับปัญญาซึ่งมีอยู่ในสถานที่แห่งเดียวกัน ก็จะตามรู้และแก้ไขกันได้ทันท่วงที

แต่พึงทราบว่า การพิจารณาขันธ์ ๕ สติปัฏฐาน ๔ ไม่ได้หมายจะถือเอาสิ่งเหล่านี้เป็นมรรค ผล นิพพาน แต่เป็นวิธีรื้อถอนสิ่งเหล่านี้ออกเพื่อเห็นธรรมชาติที่ว่าตัวปลาคืออะไรแน่เท่านั้น คำว่าปลาเทียบกับใจที่ทรงไว้ซึ่งความเศร้าหมองทั้งหลาย ใครพิจารณามากเท่าไร วันหนึ่งกี่เที่ยวหรือกี่รอบไม่ต้องนับ ถือเอาความชำนาญคล่องแคล่วต่อการพิจารณาเป็นหลักสำคัญ ใครพิจารณาได้มากและชำนาญเท่าไร ความแยบคายของปัญญาที่แพรวพราวต่อตนเองและสภาวธรรมทั่ว ๆ ไป ก็ยิ่งทวีคูณไม่มีที่สิ้นสุด จนมีความรู้ความสามารถปฏิเสธในสภาวธรรมที่เคยพิจารณามาเป็นชั้น ๆ นับแต่รูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัสทั่วทั้งโลกธาตุ ย้อนเข้ามาสู่กองรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ของตนว่าไม่ใช่กิเลสตัณหาอาสวะแต่อย่างใด มีเรื่องของใจดวงเดียวเท่านั้นเป็นกิเลสอาสวะเครื่องผูกมัด

ตนเองโดยตรง ไม่มีอะไรจะมีอำนาจเอื้อมเข้ามาผูกมัดจิตใจ นอกจากใจที่ทรงไว้ซึ่งความโง่ต่อตนเอง แสวงหาบ่วงมาสวมคอตัวเอง และก่อไฟกองลุ่มหลงขึ้นเผาตัวเองเปล่า ๆ เท่านั้น ไม่เห็นมีร่องรอยแห่งข้าศึกจะมาจากที่ไหน

เรื่องทั้งนี้เทียบกับมีดพร้าซึ่งเป็นเครื่องมือทำประโยชน์ของคนฉลาด แต่คนโง่กลับไปคว้าเอาสิ่งเหล่านี้มาประหารตนให้ได้รับความทุกข์ถึงตายแบบโมฆบุรุษ แล้วจะหาว่ามีดพร้าเป็นข้าศึกต่อตนเองอย่างนี้มีตัวอย่างที่ไหน สภาวธรรมทั่ว ๆ ไป เช่นเดียวกับเครื่องมือทำประโยชน์ แต่โมฆบุรุษไปคว้ามาจองจำตัวเองแล้วกลับตำหนิว่า สภาวะทั่วโลกรวมหัวกันมาทำร้ายตัวเองอย่างนี้ ใครจะเป็นผู้ตัดสิน เพราะเจ้าตัวได้ประหารตัวเองจนถึงตายแล้ว ตัดสินเครื่องมือให้เป็นฝ่ายแพ้ความต่อผู้ชนะที่ตายไปแล้ว จะได้อะไรมาเป็นเครื่องเสริมเกียรติให้สมใจเล่า

เรื่องใจหลงตัวเองและหลงเรื่องของตัวมีลักษณะเช่นนี้ ฉะนั้นเมื่อปัญญาหยั่งทราบในสภาวธรรมมีกายเป็นต้นแล้ว จะต้องหยั่งทราบถึงจุดแห่งเหตุนั้น เรื่องของจิตจะมีกระแสส่งไปหนักเบามากน้อยในทางใด และในอารมณ์อันใดก็จะรู้ชัดด้วยปัญญา สิ่งทั้งหลายที่เคยถือว่าเป็นข้าศึก ก็จะกลับปฏิเสธ เพราะอำนาจของปัญญาที่ไตร่ตรองดูสาเหตุโดยละเอียดถูกต้องแล้ว ในขณะเดียวกันก็จะกลับตำหนิความรู้ซึ่งมีอยู่ภายในว่า เป็นข้าศึกต่อตนเอง เพราะอำนาจของปัญญาที่เห็นชัด และปล่อยวางเข้ามาเป็นชั้น ๆ ซึ่งจะทนถือไว้ไม่ได้ ดังนั้นความรู้ชัดเห็นชัดโดยทางปัญญาจึงต้องปฏิเสธ และปล่อยวางเป็นระยะ นับแต่รูป เสียง เป็นต้น จนถึงรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่มีเหลืออยู่ภายในใจ

แม้ธรรมชาติที่รู้ ๆ ซึ่งแต่ก่อนเราไม่สามารถจะรู้เห็นได้ว่าเป็นตัวโทษหรือตัวคุณ เราจึงมัวแต่ไปตำหนิสิ่งทั้งหลายทั่วทั้งโลกธาตุ ว่าเป็นของดีบ้างชั่วบ้าง น่านิยมชมชอบบ้าง น่าเกลียดบ้าง น่ารักน่าชังบ้าง น่าอัศจรรย์จนตัวลอยไปตามบ้าง และน่าเบื่อจนเกิดความทุกข์ร้อนนอนไม่หลับเพราะความเบื่อนั้นบ้าง สรุปความลงให้ยินดียินร้าย เป็นทุกข์เป็นร้อนไม่มีสิ้นสุดโดยไม่รู้สึกตัว อะไรเป็นตัวเหตุสำคัญที่ทำใจให้เป็นกงจักรหมุนรอบตัวและก่อไฟราคะ ไฟโทสะ ไฟโมหะ เผาตัวอยู่ตลอดกาล เมื่อปัญญาได้ไตร่ตรองดูจนแจ้งชัดแล้ว สภาวะทั่ว ๆ ไปทั้งภายในภายนอกย่อมมีลักษณะเช่นเดียวกันหมด ไม่ปรากฏว่าสิ่งทั้งนี้เป็นข้าศึกต่อผู้ใด จะเห็นตัวโทษมีอยู่เฉพาะธรรมชาติที่รู้ ๆ ในขณะปัญญานำสิ่งปกคลุมออกหมดแล้ว คราวนี้ผู้รู้จะไหวตัว หรือกระเพื่อมแผล็บก็รู้ทันทีว่าตัวกงจักรแสดงตนเป็นตัวก่อเหตุ เป็นตัวสั่งสมทุกข์ทั้งมวล และเป็นตัวสมุทัยโดยตรง นอกจากธรรมชาตินี้แล้วไม่มีอะไรเป็นตัวสมุทัยในโลก

มาถึงขั้นนี้แล้ว มีความรู้อันเดียวเท่านั้นเป็นตัวสมุทัยหมดทั้งดวง เมื่อประจักษ์ใจด้วยปัญญาถึงขนาดนี้แล้ว ใครจะยอมถือตัวผู้รู้ซึ่งเป็นกงจักรนี้ว่าเป็นตนเล่า นี่คือปัญญาขั้นละเอียดและปัญญาอัตโนมัติในหลักธรรมชาติ ซึ่งอบรมมาจากการกดขี่บังคับในเบื้องต้น ผลจึงปรากฏเป็นความฉลาดพอตัว แม้จะให้นามว่าขั้นมหาปัญญาก็ไม่ผิด นอกจากรู้วัฏจิตอันเป็นตัวสมุทัย แล้วยังพิจารณาย้อนเข้าไปว่า เป็นเพราะเหตุใดจึงเป็นสมุทัย และเป็นได้อย่างไร ตามคิดค้นเข้าไปตามสาเหตุที่มีและแสดงตัวให้ปรากฏอยู่ ด้วยความสนใจใคร่จะรู้ในสาเหตุนั้น

แต่โดยมากเมื่อถึงขั้นนี้แล้ว ถ้าไม่ใช้ปัญญาไตร่ตรองจนละเอียดถี่ถ้วนจริง ๆ ต้องติดในความรู้วัฏจักรนี้แน่ ๆ เพราะเป็นยอดสมุทัยของวัฏจักร ซึ่งควรหลงและติดได้โดยนักปฏิบัติไม่รู้สึกตนว่าติด นอกจากจะหลงและติดอยู่โดยไม่รู้สึกตัวแล้ว ยังอาจจะระบายความหลงอันลึกลับนี้ออกเป็นความรู้โดยเข้าใจผิดของตนให้ผู้อื่นฟัง และหลงตามกันไปเป็นจำนวนมากก็ได้

เพื่อให้นักปฏิบัติทั้งหลายได้ทราบว่าธรรมชาติรู้ ๆ นี้ ถ้าว่าเป็นของอัศจรรย์ก็ยิ่งกว่าอะไรทั้งหมด จะว่าผ่องใสก็ยิ่งกว่าอะไรทั้งนั้น จึงควรให้นามธรรมชาตินี้ว่าหลุมถ่านเพลิงซึ่งขุดไว้ในที่ลี้ลับ แต่อย่างไรก็ตาม ธรรมชาตินี้จะทนต่อปัญญาซึ่งเป็นธรรมละเอียดเช่นเดียวกันไปไม่ได้ จะต้องทราบความจริงจากปัญญาว่า ธรรมชาติรู้ ๆ นี้คือสมุทัยอย่างเอก และจะทนตั้งอยู่ต่อไปไม่ได้ ต้องแตกทลายลงทันที เช่นเดียวกับเขาทุบต่อยสิ่งมั่นคงให้แตกกระจายด้วยท่อนเหล็กฉะนั้น

เมื่อธรรมชาตินี้ได้ถูกทำลายด้วยปัญญาสลายตัวลงไปแล้ว ธรรมชาติที่อัศจรรย์เหนือสมมุติใด ๆ ก็ปรากฏขึ้นอย่างเต็มที่ ความเห็นโทษกับความเห็นคุณได้ปรากฏขึ้นในขณะเดียวกัน วิชชาวิมุตติได้ปรากฏเป็น **ธมฺโม ปทีโป** (ความสว่างแห่งธรรม) อันเด่นดวงขึ้นอย่างเต็มที่ เช่นเดียวกับพระอาทิตย์ที่ปราศจากเมฆกำลังฉายแสงลงสู่พื้นให้โลกได้รับแสงสว่างอย่างเต็มที่ฉะนั้น ผลคือความเด่นแห่งวิชชาวิมุตติได้ปรากฏแก่ใจของท่านนักปฏิบัติ ในขณะอวิชชาได้ดับลงไปแล้ว

ธรรมที่กล่าวมานี้เป็นตัวผล เหตุเป็นมาอย่างไร ได้อธิบายให้ท่านผู้ฟังทราบแล้วว่าศรัทธาความเชื่อ วิริยะความเพียร สติความระลึกได้ สมาธิความตั้งมั่น ปัญญาความฉลาดรอบคอบ นี่คือทางเดิน เดินมาสู่จุดนี่เอง ไม่ได้เดินไปที่ไหน ใครจะอยู่ในบ้านก็ตาม อยู่ในวัดก็ตาม อยู่ในป่าก็ตาม และเป็นผู้หญิงก็ตาม เป็นชายก็ตาม เป็นนักบวชหรือฆราวาสก็

ตาม ถ้ามีธรรมห้าประการประดับตัวอยู่เสมอแล้ว ชื่อว่าเดินเข้ามาสู่จุดนี้ทั้งสิ้น คือเป็นผู้มีสิทธิในด้านปฏิบัติ และผลที่จะพึงได้รับก็สมบูรณ์เท่าเทียมกัน

ฉะนั้น ขอให้บรรดาท่านนักปฏิบัติทั้งหลายซึ่งเราก็ทราบชัดในใจของเราว่า เป็นนักปฏิบัติด้วย เป็นนักงดเว้นด้วย จงปฏิบัติเพื่อการส่งเสริมกาย วาจา ใจให้เจริญ และจงงดเว้นสิ่งที่เป็นข้าศึกต่อตนเองอย่างเต็มที่ จนถึงจุดประสงค์คือวิมุตติพระนิพพาน ตามที่ได้อธิบายให้ฟังแล้ว เพราะธรรมทั้งนี้จะเหนือจากสติปัญญา ความเพียรพยายาม ไม่ทอดธุระของเราทั้งหลายไปไม่ได้ และธรรมเหล่านี้แลที่พระพุทธเจ้าทรงประทานไว้ว่า สวากขาตธรรม แปลว่า ธรรมที่ตรัสไว้ชอบแล้ว คือทางดำเนินก็ตรัสไว้ชอบแล้ว ทั้งทางผิดก็ตรัสไว้ว่าผิดจริง และทางถูกก็ตรัสไว้ว่าถูกจริง ผลที่เกิดจากทางดำเนินที่ถูกต้อง คือวิมุตติพระนิพพาน ก็เป็นธรรมที่ตรัสไว้ชอบแล้วเหมือนกัน ที่เป็นปัญหาอยู่ก็คือ ผู้ดำเนินเท่านั้น จะดำเนินหรือปฏิบัติชอบจริงหรือไม่ ถ้าปฏิบัติชอบจริงตามที่ประทานไว้แล้วผลก็ต้องปรากฏเป็น **สมฺมเทว อาสเวหิ วิมุจฺจติ** ความหลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลายโดยชอบเช่นเดียวกัน

เพราะเหตุนั้นจงพยายามฝึกหัดสติกับปัญญาของตนทุกๆ ขณะ ไม่เพียงแต่ว่าอิริยาบถใดอิริยาบถหนึ่ง เราอย่าเห็นว่าทำมากไปหรือน้อยไปในเรื่องความเพียร ใครเข้าใจมากเท่าไร ฉลาดมากเท่าไร แก้ไขกิเลสได้มากเท่าไร และพ้นทุกข์ไปได้มากเท่าไร นั่นเป็นผลที่เราต้องการเป็นลำดับ จนถึงกับพ้นไปเสียจริงๆ ไม่มีอะไรเหลือ คือพ้นทั้งรู้ๆ เห็นๆ ในชีวิตของเราซึ่งกำลังครองขันธ์ห้าอยู่นี้ นั่นแลเป็นธรรมที่แน่นอนที่สุด เพราะคำว่าสวากขาตธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ชอบแล้วนั้น ไม่ได้หมายความว่าชอบในเวลาเราตายไปแล้วเท่านั้น ยังชอบทั้งขณะที่ปฏิบัติอยู่นี้ด้วย ผลที่ได้รับตามขั้นของความเพียรก็ประจักษ์ใจของผู้ปฏิบัติซึ่งยังมีชีวิตอยู่ด้วย

อนึ่ง วิธีการหรืออุบายจะฝึกฝนจิตใจของเรานั้น ยกให้เป็นอุบายความแยบคายของแต่ละท่านในประโยคแห่งความเพียรของตน ต้องสังเกตอิริยาบถที่เป็นไปเพื่อความสะดวกในทางความเพียร ไม่เพียงแต่ว่านั่งแล้วก็นั่ง เดินแล้วก็เดิน ต้องสังเกตผลประโยชน์ที่เกิดจากความเพียรของตนโดยความมีสตินั้นด้วย เพราะอิริยาบถทั้งสี่ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน อาจจะถูกตามจริตของแต่ละท่านๆ ไม่สม่ำเสมอกัน

วันนี้ได้แสดงธรรมให้บรรดาท่านผู้ฟังทั้งหลายฟัง ตั้งแต่ต้นจนสุดขีดความสามารถเหมือนกัน ก็เห็นว่าสมควรแก่เวลา ขอให้ทุกท่านจงนำธรรมที่ได้อธิบายในวันนี้และที่ผ่านมาแล้ว เข้าไปเป็นเครื่องเตือนใจหรือเป็นคู่เคียงกับความเพียรของตน ผลที่ท่านทั้งหลาย

จะพึงได้รับจะหนีจากธรรมที่เทศนาในวันนี้ไปไม่ได้ จึงขอยุติธรรมเทศนาลงเพียงเท่านี้เอวๆ

<<สารบัญ

เทศน์อบรมพระ ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๑๒ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๐๕

ยึดไตรลักษณ์เป็นทางเดินของจิต

พระพุทธเจ้าและพระสาวกผู้เป็นแบบฉบับของทั้งทางโลกและทางธรรม ทรงวาดภาพตัวอย่างไว้แก่ปวงชนผู้มุ่งประโยชน์ตามภูมินิสัยวาสนาของตน จะได้ดำเนินตามโดยถูกต้อง ทรงเห็นที่วิเวกสงัดเป็นที่อาศัยในเพศพรหมจรรย์ เป็นที่ไปที่มา และสำเร็จพระอิริยาบถ ไม่ข้องแวะกับสิ่งใด ๆ ซึ่งจะผ่านคลองจักษุเป็นต้น ไม่ทรงสนพระทัยในสิ่งทั้งปวง สิ่งที่เคยเป็นข้าศึกไม่อาจจะยังพระองค์ให้หวั่นไหวไปตาม แนวทางที่ทรงดำเนินอันเป็นส่วนเหตุให้รับผลประจักษ์พระทัย และแผ่กระจายออกมาเป็นศาสนธรรม ประกาศให้เวไนยผู้ใคร่ต่อแดนพ้นทุกข์ได้ทราบทั่วถึงกัน เป็นแนวทางที่ทรงดำเนินโดยถูกต้องตามหลักเหตุอันดี ผลจึงเป็นความอัศจรรย์ทั่วไตรภพ เพราะปรีชาสามารถของอัจฉริยมนุษย์ธรรมจึงเป็นอัจฉริยธรรมทรงคุณภาพทั้งฝ่ายเหตุฝ่ายผลไว้โดยสมบูรณ์ และเป็นปัจจุบันธรรม ทันกับเหตุการณ์ของสภาวะทั่ว ๆ ไป สมกับคำว่า มัชฌิมา คือท่ามกลางอยู่เสมอ ไม่ปรากฏมีต้นมีปลาย

เริ่มแรกแห่งการประทานพระโอวาทแก่พระเบญจวัคคีย์ ก็ตรัสว่า มัชฌิมา ใจความในพระธรรมเทศนามีสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปโป ถึง สัมมาสมาธิ ธรรมทั้งนี้ประทานนามว่ามัชฌิมาปฏิปทา ทั้งนั้น ไม่ได้ตรัสเป็นอย่างอื่น เพราะฉะนั้น พระธรรมที่ประทานไว้จึงเป็นมัชฌิมา ไม่เคยละบทบาทและเหตุผลไปสู่ความเป็นอื่น เช่นตรัสไว้ใน อนัตตลักขณสูตร ต่อท้ายพระธรรมจักร โปรดพระเบญจวัคคีย์ ทรงแสดงไตรลักษณ์ คือ *อนิจฺจ ทุกฺข อนตฺตา* ความถูกต้องแม่นยำของพระธรรมที่ทรงแสดง ปรากฏเป็นความจริงสะเทือนทั่วทั้งโลกธาตุ ซึ่งเป็นภูมิแห่งไตรลักษณ์สถิตอยู่อย่างสมบูรณ์

เพราะทุกสิ่งบรรดาที่เป็นสัตว์สังขาร แม้จะมีลักษณะต่าง ๆ และอยู่ในที่ต่าง ๆ กัน แต่ก็เป็นสภาพแห่งไตรลักษณ์ด้วยกัน บรรดาสัตว์บุคคลตลอดทวยเทพที่มีรูปร่าง แง่ความคิด ภูมิที่อยู่ และนิสัยวาสนา จะต่างกันตามกรรมนิยมก็ตาม แต่จำต้องยอมรับกฎของไตรลักษณ์อันเป็นกฎของวัฏฏะอันเดียวกัน และเป็นภูมิของไตรลักษณ์เสมอกัน

คำว่า *ทุกฺข* คือความทุกข์กายไม่สบายใจ ใครจะหลีกเลี่ยงไม่ยอมรับทุกข์อันเกิดขึ้นกับตนผู้เป็นต้นเหตุของทุกข์ไปไม่ได้ ต้องยอมรับโดยทั่วกัน และทุกระยะที่ทุกข์เกิดขึ้นมากน้อย คำว่า *อนิจฺจ* กับ *อนตฺตา* ก็โปรดทราบว่าทำงานไปพร้อมกัน ไม่มีสภาพใดก่อน

และหลัง และทำงานในสถานที่บุคคลและสัตว์อันเดียวกัน ไม่ได้แยกกันทำงาน ไม่มีการหยุดทำงาน และพักร้อน ตากอากาศ ต่างก็ทำงานอยู่เช่นนั้น งานของไตรลักษณ์ผิดกับงานของเรามากจนกลายเป็นคนละมุมโลก ทั้งเป็นสภาพอยู่เหนือร่างกายและจิตใจของสัตว์ และยึดเอาร่างกายจิตใจของสัตว์เป็นที่ทำงาน

ฉะนั้นเราอย่าสำคัญว่าตนเป็นพระเป็นเณร จนเกิดความประมาทนอนใจในเพศของตน โดยขาดความสนใจคิดหาทางออกจากกองทุกข์ ความจริงเราก็คือ โต๊ะ เก้าอี้ ที่ทำงานของไตรลักษณ์อันเป็นกงจักรของไตรภพอยู่โดยดี เมื่อตรัสว่านี่ไม่เที่ยง สภาพใดจะฝืนกลายเป็นของเที่ยงขึ้นมา เมื่อตรัสว่านี่เป็นทุกข์ สภาพใดจะฝืนกลายเป็นสุขขึ้นมา เมื่อตรัสว่า นี่เป็น*อนตฺตา* สภาพใดจะฝืนกลายเป็น *อตฺตา* ขึ้นมา เหมือนพระโอวาทที่ตรัสไว้แล้วอย่างตายตัว ทั้งนี้จะไม่มีสิ่งใดฝืนหลัก*สวากขาตธรรม*ไปได้ ตลอดกาลไหน ๆ เพราะฉะนั้น พระโอวาททั้งหมดจึงเลื่องลือว่าเป็นมัชฌิมา ไม่มีการเบี่ยงบ่าย หรือพลาดไปจากศูนย์กลางแห่งความจริง

ดังนั้น ขอให้ทุกท่านสนใจพิจารณาตามสภาวะคือ ไตรลักษณ์ จะเป็นเครื่องยังมรรค ผล นิพพานให้เกิดขึ้นแก่ผู้สนใจยึดไตรลักษณ์เป็นทางเดินของจิต แต่ยังมีทางเป็นข้าศึกต่อบุคคลผู้ไปยึดถือไตรลักษณ์ว่าเป็นตน เพราะเมื่อถือไตรลักษณ์เป็นตนแล้ว ทุกสิ่งไม่ว่าข้างนอกข้างในก็จะกลายเป็นตนและกลายเป็นของตนขึ้นมา เพราะความสำคัญว่านี้เป็นตน นั่นเป็นของตน เป็นเหตุ แม้สภาวะทั้งหลายจะเป็นไปตามความจริงของเขาก็ตาม แต่ผู้มีความมุ่งหวังอย่างแรงกล้าแล้ว ต้องมุ่งให้สิ่งทั้งปวงเป็นไปตามใจหมาย โดยให้เป็นสุขบ้าง ให้ทุกสิ่งยั่งยืนถาวรบ้าง เป็นต้น นั่นคือบ่อแห่งความทุกข์อันซับซ้อน เริ่มแสดงตัวออกมาอย่างเปิดเผยแล้ว เพราะการปักปันเขตแดนไว้ ถูกล้มละลายไปตามหลักคติธรรมดา เกิดอารมณ์ไม่สมหวังขึ้นมาบนหัวใจ จึงเต็มไปด้วยความทุกข์ร้อนขุ่นมัวประหนึ่งเพลิงทั้งกอง

ที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้พิจารณาไตรลักษณ์ก็เพื่อจะตัดสาเหตุการหลั่งน้ำตาของสัตว์ผู้ไปยึดไตรลักษณ์มาเป็นตนเป็นของตนเสียได้ กลายเป็นความรู้เท่าทันตามหลักความจริงและถอดถอนอุปาทานความยึดมั่นสำคัญผิดอันเป็นเสี้ยนหนามทิ่มแทงหัวใจให้หมดไป

พระพุทธเจ้าก็ดี พระสาวกก็ดี ถ้าไม่ได้พิจารณาสภาวะที่กล่าวนี้ให้สมบูรณ์ด้วยปัญญาแล้ว จะปรากฏเป็นพระพุทธเจ้า และสาวกที่บริสุทธิ์ขึ้นมาให้เรากราบไหว้ไม่ได้ แม้พระธรรมที่บริสุทธิ์ก็โปรดทราบว่า เกิดขึ้นมาเพราะไตรลักษณ์ทั้งนั้น คำว่า ไตรลักษณ์ อันเป็นเส้นทางเดินเพื่อความหมดจดพ้นทุกข์นั้นได้เสื่อมสูญไปจากโลกกาลใดบ้าง ไม่เคย

ปรากฏ และยังเป็นธรรมตั้งอยู่ศูนย์กลางของโลกและสภาวะทั่ว ๆ ไปอีกด้วย คำว่า ไตรโลก คือโลกสาม คำว่า ไตรลักษณ์ก็ตั้งอยู่ศูนย์กลางแห่งโลกสามนี้ การที่สัตว์โลกได้รับความทุกข์ลำบากหมุนเวียนเปลี่ยนตัวเองตลอดมา โดยไม่ทราบว่าตนเป็นกงจักร ทั้งนี้เนื่องจากไม่ทราบชัดในหลักความจริงของไตรลักษณ์ พอที่จะปล่อยวางได้ด้วยอำนาจของปัญญานั่นเอง แต่ถ้าถือไตรลักษณ์เป็นหินลับทางเดินของสติปัญญาอยู่เป็นประจำ ไตรลักษณ์มิใช่จะเป็นข้าศึกเสมอไป ยังจะกลายมาเป็นกัลยาณมิตรอันยอดเยี่ยมของสติปัญญาอีกด้วย

เราทุกท่านผู้บวชมาในพระศาสนาและดำเนินตามพระโอวาท จงเห็นสติปัญญาซึ่งเป็นเครื่องดำเนินเพื่อความพ้นทุกข์โดยสมบูรณ์ ว่าเป็นธรรมสำคัญ และจำเป็นอย่างยิ่งเช่นเดียวกับอาหารซึ่งเป็นของจำเป็นแก่มนุษย์และสัตว์ทั่วโลก จะขาดไปไม่ได้แม้แต่เวลาเดียว โปรดคิดดูกันอย่างง่าย ๆ เครื่องสำเร็จรูปซึ่งเกิดจากการผลิตของคนผู้มีความฉลาดด้วยสติปัญญา ส่งจากโรงงานออกเป็นสินค้า มีชนิดต่าง ๆ จนไม่สามารถจะนับอ่านได้ ขายไปตามสถานที่ต่าง ๆ มีเต็มไปหมดตามตลาดร้านค้าทั่วประเทศนั้น ๆ โปรดทราบว่าเกิดจากสติปัญญาเป็นผู้นำของการผลิตทำทุกประเภท โลกไม่เคยเอาคนขาดสติปัญญา คือประเภทบ้าบอมาเป็นคนงาน เป็นหัวหน้างาน เป็นผู้จัดการทุก ๆ แผนก ตลอดวงราชการทุกหน่วย และทุกกระทรวง ทบวง กรม ไม่เคยมีคนประเภทที่น่าสังเวชดังกล่าวเข้ามาแอบแฝงอยู่เลย

เราผู้เป็นนักบวช และเป็นนักปฏิบัติด้วย ถ้ายังไม่สนใจจะนำสติปัญญามาเป็นหัวหน้าดำเนินงานแล้ว ขอพูดอย่างตรงไปตรงมา เกิดตาย ๆ สักกี่กัปจะไม่มีวันผ่านพ้นกองทุกข์ไปได้เลย คำว่า สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปโป คืออะไร และใครตรัสไว้ ถ้าไม่ใช่มหาสติมหาปัญญาตรัสไว้แล้ว คนหูหนวกตาบอด คนวิกลจริตคนไหนจะสามารถมาตรัสไว้ เราเดินไปตามถนนหนทางเจอผู้เสียสติ ไม่มีปัญญาแก้ไขตนเองให้พ้นจากภาวะเช่นนี้ จะเกิดความสลดสังเวชบ้างไหม

มองดูอวัยวะของเขายังสมบูรณ์ ไม่มีส่วนบกพร่อง แต่เขากลายเป็นคนที่น่าสงสารสังเวช ทั้งนี้เพราะเขาขาดอะไรในตัวของเขา ถ้ามีผู้มาถาม เราจะตอบเขาว่ากระไรจึงจะถูกต้องตามความจริงซึ่งเขากำลังประสบอยู่ เรื่องทั้งนี้จะพอเป็นคติเตือนใจให้เรามีสติระลึกรู้ และมีปัญญาปลงธรรมสังเวชในตัวเขา และตัวเราได้บ้างไหม พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนโลกด้วยความเห็นโทษและเห็นคุณจริง ๆ แต่เราผู้ฟังพระธรรมของท่านจะพอมี

สติปัญญาเป็นอุบายถอดถอนความชั่วมัวหมองออกจากใจได้บ้างไหม หรือจะยิ่งเสริมให้โง่และเกียจคร้านอ่อนแอยิ่งขึ้น

ธรรมทั้งนี้ควรยกเป็นปัญหาถามตัวเอง เพราะต้นของปัญหาทั้งหมดมันอยู่กับเรา ผู้ตั้งหน้ามาศึกษาและปฏิบัติ จึงไม่ควรถือเป็นปัญหาของใคร และถามใครนอกจากตัวเอง เพราะผู้มุ่งต่อแดนพ้นทุกข์ถ้าไม่พยายามบำรุงสติปัญญาให้มีกำลังแรงกล้าแล้ว จะพ้นจากทุกข์ไปได้โดยทางไหน การพ้นจากทุกข์ตามเสด็จพระพุทธเจ้าไม่ได้ ก็เพราะความมืดมนประพฤติตามอำเภอใจของกิเลสนั่นเอง คนขาดสติเขาไม่เรียกคนธรรมดา แต่เขาเรียกคนบ้ากันทั้งนั้น ถ้าสติได้ด้อยลงไปบ้าง คนนั้นก็เริ่มขาดบาทไปแล้ว กลายเป็นคนสองสามสลึงไป นี่เขาเรียกว่าคนบอ ถ้าได้ขาดสติไปเสียจริง ๆ เขาก็เรียกว่า คนบ้าเต็มร้อยเปอร์เซ็นต์ไปเลย

ไม่ถึงเช่นนั้น เพียงคนกำลังเมาสุราคุมสติไว้ไม่อยู่ เขายังเรียกว่า คนบ้าสุรา ทั้งนี้คือโทษของความขาดสติทั้งนั้น คนมีสติดีเดินไปตามถนนหนทาง พูดจาพาที มรรยาท ความเคลื่อนไหว เป็นที่น่าดูน่าชมจับหูจับตา จับจิตจับใจ ไม่เป็นที่รังเกียจ แต่คนที่ขาดสติกลายเป็นคนที่แปลกจากโลกเขา อยู่ในบ้านใดเมืองใด ก็แสดงว่าคนนั้นต้องแปลกจากเขาในที่นั้น ๆ อะไรเล่าที่ทำให้เป็นเช่นนั้น ฉะนั้นสติกับปัญญาจึงไม่ใช่เป็นเรื่องเล็กน้อย คนไม่ฉลาดจะทำกิจการใด ๆ ไม่ว่าการถางไร่ ไถนา การซื้อการขาย การทำมาหาเลี้ยงชีพทุกอย่างจะไม่ทันเขาเลย แม้จะทำงานตลอดวัน ผลรายได้ไม่คุ้มค่าเวลาที่เสียไป แต่คนมีสติและปัญญาด้วยแล้ว จะทำกิจการใด ๆ ย่อมเป็นไปเพื่อความเรียบร้อยสวยงามและสมบูรณ์

โลกที่อยู่ได้ด้วยความเป็นปึกแผ่นแน่นหนา มีตึกรามบ้านช่อง ถนนหนทางที่อยู่อาศัยไปมาหาสู่สะดวกสบาย ทั้งนี้เพราะอำนาจของสติปัญญาเป็นผู้นำทั้งสิ้น อย่าเข้าใจว่าโลกอยู่กันด้วยความเป็นบ้าเป็นบอเพราะขาดสติปัญญา จึงควรจะกล่าวได้ว่าสติกับปัญญาเป็นโรงงานใหญ่ ประกอบด้วยตัวจักรนานาชนิด ผลิตคนให้เป็นคน ผลิตพระให้เป็นพระ ผลิตโลกให้เป็นโลก และผลิตธรรมให้เป็นธรรมอย่างสมบูรณ์เต็มที่ ฉะนั้น จงอย่ามองข้ามสติปัญญา พระสิทธัตถราชกุมารเป็นพระพุทธเจ้าและศาสดาเอกของสัตว์โลกได้เพราะสติปัญญา แม้ทรงสั่งสอนโลกก็สั่งสอนด้วยอำนาจพระสติพระปัญญา ไม่เคยเอาความโง่มาสอนสัตว์

เวลานี้เรากำลังโง่อยู่เต็มตัวด้วยกัน ตามขั้นแห่งธรรมที่ยังไม่รู้ทั่วถึง และกิเลสบาปกรรมที่ยังไม่สามารถชำระได้ แต่คงไม่ใช่แบบโดนภูเขาทั้งลูกด้วยทั้งนัยน์ตายังดี ๆ สิ่งใดที่ยังแก้ไม่ได้ รู้ไม่ทัน สิ่งนั้นเราต้องยอมโง่ต่อเขาอยู่โดยดี แต่จะพ้นอำนาจของความ

เพียรไปไม่ได้ การอบรมสติจะอบรมอย่างไร จึงจะเป็นสติที่แก่กล้า เป็นปัญญาที่รวดเร็วทันกับเหตุการณ์ที่หมุนรอบตัว นี่ได้เคยอธิบายให้ฟังมามากแล้ว จึงไม่ควรสงสัยในอุบายวิธี นอกจากประโยคความเพียรเพื่อสติปัญญาให้เกิดขึ้นเท่านั้น เป็นปัญหาขึ้นอยู่กับผู้ฟังทุกท่านจะสนใจในตัวเอง หากเป็นผู้สนใจจริง ๆ แล้ว ความเคลื่อนไหวทุกอาการ และความสัมผัสจากทุกสิ่งทางทวาร ล้วนเป็นความกระเทือนพอจะให้สติปัญญามีความไหวตัวรับรู้และพิจารณาตามได้ทั้งนั้น เพราะการฝึกหัดตัวเอง ต้องฝึกหัดจากความกระเทือนและสิ่งสัมผัสซึ่งมีอยู่รอบตัว

แม้บทบริกรรมภาวนามีลมหายใจหรือพุทโธ เป็นต้น ก็ต้องมีความสัมผัสกับความรู้ไม่ใช่อยู่เฉย ๆ จะเป็นความรู้สึกลม และพุทโธขึ้นมาเอง ถ้าเป็นเช่นนั้น ทุกคนมีลมหายใจย่อมพ้นจากทุกข์กันทั่วโลกดินแดนโดยไม่ต้องทำการขวนขวาย ดังนั้นจึงต้องอาศัยการจดจ่อของสติควบคุมอยู่ด้วย จึงจะเป็นความรับรู้ และการบำเพ็ญที่สมบูรณ์ในองค์ภาวนาและได้รับผลตามลำดับความต่อเนื่องของสติ แต่เมื่อถึงขั้นความเคยชินของสติและปัญญาแล้ว ใจกับสภาวธรรม และสติปัญญา ก็กลมเกลียวกันไปเองตามหน้าที่ของตน โดยปราศจากการบังคับขู่เข็ญใด ๆ เช่นเดียวกับคนเดินทาง ตาหูจะมองและฟังสิ่งต่าง ๆ สองฟากทาง และใจจะคิดเรื่องอะไร ก็ไม่ทำให้การเดินทางหยุดชะงัก เพราะสิ่งเหล่านั้นมาเป็นอุปสรรค

ลักษณะของสติปัญญาที่มีกำลังกล้าจากการอบรมติดต่อกัน ย่อมแสดงความฉลาดรอบคอบอยู่กับตัว ไม่ยอมให้สิ่งเกี่ยวข้องผ่านไปเปล่าโดยไม่ได้รับรู้ และพิจารณาให้เข้าใจก่อน ไม่เช่นนั้นจะไม่มีทางเป็นมหาสติมหาปัญญาขึ้นมาได้ เพราะสติปัญญาที่ควรจะให้นามเช่นนั้นต้องทำงานโดยอัตโนมัติ คือหมุนตัวไปกับเหตุการณ์ที่มาเกี่ยวข้องไม่ยอมล่าถอย จนกว่าได้รับความเข้าใจและรู้เท่าปล่อยวางแล้ว การคุ้ยเขี่ยขุดค้นอาสวะซึ่งหมักหมมอยู่ภายในอย่างลึกลับ จำต้องเป็นหน้าที่ของสติปัญญาประเภทนี้จะทำการรื้อถอนขึ้นมาโดยสิ้นเชิง จะเหนือไปไม่ได้ และจะมีกิเลสอาสวะประเภทใดจะลี้ลับต่อปัญญาประเภทนี้ไปได้ จะต้องถูกเปิดเผยขึ้นมาโดยไม่เหลือ ขอแต่ผู้บำเพ็ญอย่าทำความอิดหนาระอาใจต่อการอบรมเพื่อให้เกิดสติปัญญาประเภทที่กล่าวแล้วเท่านั้น ความบริสุทธิ์ของใจอย่างไรก็จะต้องเกิดขึ้นจากแดนมหาสติ มหาปัญญา ซึ่งผู้บำเพ็ญทำให้สมบูรณ์แล้ว จะไม่มีที่อื่นเป็นที่เกิดขึ้นของธรรมอัศจรรย์

การแสดงมาทั้งนี้ ใคร่ขอให้ทุกท่านทำความมั่นใจ เพราะธรรมที่แสดงทุกบททุกบาทและทุกครั้ง ไม่ได้แสดงอย่างลอย ๆ เพราะไม่ได้ปฏิบัติมาลอย ๆ แต่สละเป็นสละตาย

เพื่อธรรมของพระพุทธเจ้าจริง ๆ ถ้ารู้ก็ไม่ต้องการอยากรู้แบบลอย ๆ แล้วนำมาแสดงอย่างลอย ๆ แก่ท่านผู้ฟังซึ่งต่างก็ฟังด้วยความสนใจ และสละเป็นสละตายจากถิ่นฐานบ้านเรือนมาศึกษาและปฏิบัติอยู่ด้วย ดังนั้นจึงได้ทำความเต็มใจแสดงจนสุดขีดความสามารถของธรรมะป่า ซึ่งเคยแสดงมาแล้ว และขอย้ำจุดสำคัญซึ่งเป็นที่รับรองผลแน่นอนอีกครั้ง คือ

การพิจารณากายซึ่งเป็นปัจจุบันธรรมและมีอยู่กับตัวของเราทุกท่าน เพราะเหตุใดจึงไม่ได้อุบายแยบคายและปรากฏเป็นความแปลกประหลาดและอัศจรรย์ขึ้นมากับใจ ผู้ครองร่างกายนี้บ้าง การพิจารณาเห็นส่วนร่างกายจะเป็นส่วนใดหรือทั่วทั้งร่างก็ตาม ประจักษ์กับใจจริง ๆ ต้องเกิดความสลดสังเวชขึ้นในขณะที่เห็นแน่นอน ความเห็นโทษแห่งความหลงที่เคยยึดกายว่าเป็นของเราจริง ๆ ก็ดี ความเห็นโทษในทุกข์ที่มีประจำกายก็ดี ความเห็นโทษแห่งความงมงายที่เคยจับโน่นวางนี่ เพราะการพิจารณากายไม่ได้หลักยึดเป็นที่พอใจก็ดี และความเห็นโทษแห่งความฟุ้งซ่านของใจก็ดี จะปรากฏขึ้นพร้อมกับขณะที่จิตเห็นกายชัด อันดับต่อไปใจจะหยั่งลงสู่ความสงบอย่างสนิท และพักอยู่ได้นานกว่าธรรมดา

โทษที่กล่าวมาทั้งนี้แม้จะยังมีอยู่ในใจก็เริ่มจะลดน้อยถอยลงเป็นลำดับ จิตก็ยึดหลักของกายไว้ได้ การภาวนาในคราวต่อไปก็ง่ายขึ้น ความสงบใจก็ปรากฏได้เร็ว เพราะมีหลักกายเป็นที่ยึด การแยกส่วนแบ่งส่วนของร่างกายให้เป็นต่าง ๆ ตามความแยบคายของปัญญานั้นจะเป็นหน้าที่ของจิต ซึ่งเห็นกายชัดจะทำการพิจารณาในเวลานั้น คำว่า *อนิจฺจ ทุกฺข อนตฺตา* ซึ่งเคยติดใจเพราะการได้ยินได้ฟังมา จะปรากฏเป็นความจริงประจักษ์ใจขึ้นในเวลานั้น ไตรลักษณ์ที่เคยจำได้ กับไตรลักษณ์จริง ๆ ที่ปรากฏขึ้นกับใจในขณะนั้นจะรู้สึกแปลกกันมาก สมาธิและปัญญาที่เคยทำความเข้าใจไว้ กับสมาธิปัญญาที่ปรากฏขึ้นในขณะนั้น แม้จะยังไม่ถึงขั้นละเอียดเต็มที่ แต่ปรากฏแปลกต่างกันมากในความรู้สึกของผู้กำลังปรากฏการณ์อยู่ในเวลานั้น

แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า ธรรมที่เราทรงไว้ด้วยการจดจำกับธรรมที่ปรากฏขึ้นในขณะภาวนา ได้ทำความร้าวรานหรือแตกร้าวกัน ความจริงเป็นธรรมอันเดียวกัน แต่ต่างกันในแง่แห่งความรู้สึกของคน ๆ เดียวซึ่งเกิดขึ้นในขณะมีประสบการณ์เท่านั้น เช่นเดียวกับเราฟังคำบอกเล่า กับการพบความจริงด้วยตนเองในเรื่องเดียวกัน จะแปลกต่างกันในความรู้สึกซึ่งเคยวาดภาพเอาไว้ แล้วได้พบความจริงด้วยตนเอง ปัญหาการวาดภาพกับตัวจริงก็ยุติลงในคน ๆ เดียวกัน ฉะนั้น ท่านจึงให้นามความรู้เห็นประเภทนี้ว่า *สนฺทิฏฺฐิโก* บ้าง *ปจฺจตฺตं* บ้าง เพื่อผู้ปฏิบัติจะพิสูจน์เอาเอง

เพราะการรู้เห็นธรรมที่เกิดจากสมาธิและปัญญา ย่อมเป็นสิ่งประจักษ์จำเพาะตน โดยจะวาดภาพให้ใครดูด้วยไม่ได้ เพราะไม่ใช่ด้านวัตถุ ผู้ประสงค์ *สนฺทิฏฐิโก* และ *ปจฺจตฺตं* เป็นสมบัติของตนย่อมมีอยู่ทางเดียว คือ ต้องทำด้วยตนเองตามหลักธรรมที่ประทานไว้ ธรรมนี้ก็จะกลายเป็นของตนขึ้นมา

ดังนั้นการพิจารณากายอันเป็นบาทของสมาธิและปัญญา จึงเป็นสิ่งจำเป็นโดยจะมองข้ามไปไม่ได้ การพิจารณากายละเอียดถี่ถ้วนเท่าไร ความรู้ความฉลาดยิ่งแตกฉานมากไม่มีสิ้นสุด และสามารถถอดถอนอุปาทานในกายได้โดยไม่มีปัญหา นักปฏิบัติที่เป็นนักกายวิภาคไม่ค่อยพลาดจากหลักความจริงและก้าวไปได้อย่างรวดเร็ว การปฏิบัติจึงควรสนใจต่อกายวิภาคซึ่งจัดเข้าในสติปัฏฐานข้อแรก เพราะเป็นที่เพาะปลูกสติปัญญาทุกขั้น ถ้าสติปัญญาได้ยึดกายเป็นทางเดินประจำแล้ว แม้เวทนา จิต ธรรมก็กลายเป็นทางเดินของสติปัญญาขึ้นมาโดยหลักธรรมชาติ เพราะธรรมทั้งนี้มีอยู่ในจุดเดียวกันและเกี่ยวโยงถึงกัน สติปัญญาสามารถจะวิ่งประสานกันได้ทั้งทางกาย เวทนา จิต ธรรมในเวลาเดียวกัน

ท่านนักปฏิบัติโปรดอย่าทำความสำคัญว่า สติปัฏฐานสี่เป็นของเก่าแต่อดีตกาล ซึ่งควรจะคร่ำคร่าไปแล้ว และว่าเป็นของใหม่ซึ่งกำลังจะมาถึงมือ แล้วรอคอยให้เสียเวลาด้วยความเข้าใจผิด แต่สติปัฏฐานสี่ คือ กายของเรา เวทนาของเรา จิตของเรา และธรรมของเรา มีอยู่ซึ่ง หน้า เห็นอยู่ด้วยตา รู้อยู่ด้วยใจทุกขณะ ไม่เคยสูญไปจากตัวเรา โปรดทำความเข้าใจกับสติปัฏฐานสี่ซึ่งเป็นของเราโดยถูกต้องด้วยปัญญา และโปรดนำอิทธิบาททั้งสี่ คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ มาเป็นเครื่องสนับสนุนเพื่อวิมังสา คือองค์ปัญญาให้มีกำลังกล้าสามารถถอดถอนกิเลสอาสวะ ซึ่งเป็นเหมือนมหาโจรผู้เรืองอำนาจในดวงใจให้สิ้นไป ไม่ให้มีซากเหลืออยู่

การเกิดตายซ้ำๆ ซากๆ จนไม่สามารถจะนับป่าช้าของเราคนเดียวได้ ไม่น่าขยะแขยงบ้างหรือ ชาตินี้ก็แน่แล้วว่าเราจะต้องตาย ตายที่ไหนก็ต้องเป็นป่าช้าของเราที่นั่น ชาตินี้กับชาติหน้า วันนี้กับวันหน้า ไม่มีระยะห่างไกลกันเลย ติดแนบอยู่กับคนๆ เดียวนี้ ความหมุนเกิดหมุนตาย ซึ่งเป็นก้อนขันธ์อันเดียวกัน มันเป็นเรื่องของเรา การดูความเกิดตาย เราดูเรื่องของเราก็พอเป็นสักขีพยานได้อย่างเต็มใจแล้ว การจำได้หรือไม่ได้มันเป็นเรื่องเกิดตายอยู่เช่นนั้น ไม่มีอำนาจมาลบล้างการเกิดตายได้เลย ถ้าเราไม่สามารถถอดถอนเรื่องเกิดตาย ณ วงภายใน คืออวิชชาออกจากใจให้พ้นไปเสียในชาตินี้ เรื่องชาติหน้าจะเป็นเรื่องของเราอยู่นั่นเอง และไม่มีวันจบสิ้นลงได้ เพราะเราเป็นตัวอวิชชาผู้หมุนเกิดหมุนตายดังที่เห็นอยู่นี้

เราลองคิดย้อนหลังดู วานนี้กับวันนี้ และกับวันพรุ่งนี้ห่างไกลกันที่ไหน มืดกับแจ้งไม่ใช่เป็นของห่างไกลกัน ความสว่างกับความมืดอยู่ในฉากเดียวกัน เช่นขณะนี้เรามีความสว่างเพราะดวงไฟ พอดับไฟลงเท่านั้นความมืดก็ปรากฏทันทีในสถานที่อันเดียวกัน ความเป็นกับความตายก็อยู่ในบุคคลคนเดียวกัน ความทุกข์ ความทรมานทุกอย่างซึ่งเป็นกิ่งก้านสาขาออกมาจากความเกิด ก็อยู่ในคน ๆ เดียวกัน เช่นเดียวกับกิ่งแขนงต่าง ๆ ซึ่งเกิดจากไม้ต้นเดียวฉะนั้น

โปรดพิจารณาด้วยความละเอียดถี่ถ้วน เพราะเพศนี้ไม่ใช่เพศที่นอนอยู่เฉย ๆ โดยไม่คิดนึกตรึกตรอง เป็นเพศที่ควรจะเห็นคุณและเห็นโทษในสิ่งที่ควรไม่ควร ซึ่งมีอยู่ภายในและภายนอกทั่วดินแดน ความสุขซึ่งเป็นเหยื่อล่อให้ติดอยู่ และความสุขอันเป็นไปเพื่อวิมุตติหลุดพ้น เป็นสิ่งที่ควรจะทราบได้ด้วยปัญญาของนักพรตซึ่งเป็นเพศที่ไตร่ตรอง เราอย่าเห็นความสุขที่แฝงอยู่ในอิริยาบถของกายอันเป็นก้อนทุกข์ ว่าจะให้ความสุขแก่เราตลอดกาล และเป็นความสุขที่ควรนอนใจไม่แสวงหาทางออก จะกลายเป็นฝูงแร้งฝูงกาที่เกาะกินซากอสุภ ซึ่งลอยอยู่ในมหาสมุทรทะเลด้วยความประมาท โดยไม่คำนึงว่าซากอสุภจะนับวันออกห่างจากฝั่ง และแปรสภาพจมลงในทะเลหลวง มัวเพลินกินซากอสุภโดยไม่คิดหาทางออก สุดท้ายซากอสุภก็จมลง ฝูงสัตว์ตัวประมาทเห็นท่าไม่ดี ก็บินหาทางพ้น แต่สายไปเสียแล้ว บินเข้าสู่ฝั่งไม่ไหวต้องจมน้ำตายในทะเล กลายเป็นอสุภอันดับสองฝังจมอยู่ในทะเล

ซากอสุภในที่นี้ คือ กาย และสิ่งอาศัยเล็กน้อย ฝูงแร้งฝูงกา คือ เราผู้ประมาทอาศัยความสุขเล็ก ๆ น้อย ๆ คอยวันคอยคืนเพื่อความสุขความเจริญโดยผิดทาง ร่างกายและสิ่งอาศัยเล็กน้อยนับวันแปรปรวนไปโดยเจ้าตัวไม่รู้ ผลสุดท้ายก็แตกทำลาย กว่าจะรู้ตัวและหาทางออก เวลาสายไปเสียแล้ว จึงเป็นทำนองฝูงแร้งกาตัวประมาทจมอยู่ในทะเลหลวงฉะนั้น

คำว่า แดนวิมุตติ จึงไม่ใช่แดนแห่งการเวียนเกิดเวียนตายอันคลุกเคล้ากับความทุกข์ทรมานซ้ำ ๆ ซาก ๆ หมุนไปเวียนมาเหมือนแดนที่เราอยู่กันนี้ ถ้าเป็นผู้มุ่งต่อความเห็นโทษในสิ่งที่เคยผ่านมา และเพื่อก้าวไปสู่แดนที่ไม่เคยไป ซึ่งไปแล้วไม่ต้องกลับมาเป็นซากอสุภจมทะเลอีก จงทำความสนใจต่อข้อปฏิบัติเครื่องดำเนิน จะถึงฝั่งแห่งความปลอดภัยโดยแน่นอน ธรรมเครื่องดำเนิน คือ สติปัฏฐานเป็นต้น ที่อธิบายผ่านมาแล้ว แต่จะอธิบายอีกเล็กน้อยเพื่อความแน่ใจแก่ท่านผู้ฟัง

คำว่า สติปัฏฐาน แปลว่า ที่ตั้งของสติ มีสี่ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม ทุกส่วนของร่างกายรวมแล้วเรียกว่า กาย ความสุข ความทุกข์ และเฉย ๆ ไม่สุข ไม่ทุกข์ ที่เป็นไปทางกาย ทางใจ ที่เรียกว่า เวทนา ใจและกระแสของใจที่เกี่ยวกับอารมณ์เรียกว่า จิต สิ่งที่ถูกใจและกระแสของใจเกี่ยวข้องหรือสิ่งที่ถูกเพ่งทั้งส่วนหยาบ ส่วนกลาง และส่วนละเอียดเรียกว่า ธรรม ทั้งสี่นี้มีสมบูรณ์อยู่กับตัวเราทุกท่าน และเป็นบ่อเกิดของสติ ปัญญา ศรัทธา ความเพียร ตลอดวิมุตติความหลุดพ้น จะเกิดจากสติปัฏฐานสี่ ซึ่งได้อธิบายผ่านมาแล้ว จึงไม่จำต้องอธิบายอีก

ฉะนั้นขอให้นักปฏิบัติจงทำการขุดค้นลงในธรรมทั้งสี่นี้ด้วยความเพียร โดยไม่ต้องสนใจกับ วัน คืน เดือน ปี อันเป็นของมีอยู่ประจำโลก ว่าจะเป็นผู้รอให้บำเหน็จรางวัลและช่วยเปลื้องทุกข์ให้เรา เรื่องมีอยู่ที่ทุกข์ สมุทัย กับนิโรธ มรรค เท่านั้น ที่เป็นธรรมเกี่ยวข้องกับเราอยู่ ซึ่งจะปฏิบัติกับธรรมเหล่านี้ให้สุดขีดของความจริงประจักษ์ใจ

คำว่า ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรคก็ดี สติปัฏฐานสี่ก็ดี และไตรลักษณ์ก็ดี โปรดทราบว่ามีอยู่กับคน ๆ เดียว มิได้มีอยู่ในที่ต่างกัน ผู้ปฏิบัติต่อธรรมทั้งสามนี้สายใดสายหนึ่งชื่อว่าปฏิบัติต่อตนเอง เพราะจุดความจริงคือตัวเราเป็นฐานรับรองธรรมทั้งสามประเภทนี้ ถ้าพิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม ให้ชัดเจนด้วยปัญญาแล้ว ทุกข์กับสมุทัยไม่จำต้องบังคับขู่เข็ญด้วยวิธีอื่นใด แต่จะหมดสิ้นไปเอง ตามหน้าที่ของเหตุซึ่งดำเนินโดยถูกต้อง ถ้าพิจารณาไตรลักษณ์ คือ *อนิจฺจ ทุกฺข อนตฺตา* ก็ให้เห็นชัดว่า กาย เวทนา จิต ธรรมเป็นไตรลักษณ์แน่นอน ไม่เป็นอย่างอื่น การดำเนินสายอริยสัจก็ดี สายสติปัฏฐานก็ดี และสายไตรลักษณ์ก็ดี มันเป็นเรื่องของคน ๆ เดียวกัน และเป็นทางสายเอกที่สามารถยังผู้ดำเนินตามให้ถึงธรรมอันเอกได้เช่นเดียวกัน

ผู้ปฏิบัติดำเนินให้ถูกต้องตามธรรมทั้งสามจะหนักเบาในสายใดตามจริตชอบ ย่อมเป็นเหมือนทำงานร่วมพระหัตถ์ของพระพุทธเจ้าอยู่ทุกขณะของประโยคความเพียร เพราะพุทธกับธรรมเหล่านี้อยู่ในฉากอันเดียวกัน ผู้ปฏิบัติรู้แจ้งในธรรมเหล่านี้แล้ว ย่อมจะรู้แจ้งในองค์ของพุทธที่บริสุทธิ์อยู่โดยดี ฉะนั้น ขอให้นักปฏิบัติผู้กล้าตายเราจงหยั่งสติปัญญาลงในกาย เวทนา จิต ธรรม โดยความสม่ำเสมอทางความเพียร อย่าเห็นอะไรประเสริฐยิ่งกว่าธรรมบทว่า *นิพฺพานำ ปรมำ สุขำ* ซึ่งจะแจ้งชัดขึ้นกับใจ เพราะอำนาจของความเพียรเท่านั้น

ในองค์ของสติปัฏฐานสี่บรรจุเรื่องของเราไว้อย่างสมบูรณ์ คือทั้งกายนอก กายในและกายในกาย ทั้งเวทนานอก เวทนาใน และเวทนาในเวทนา ทั้งจิตนอก จิตใจ และจิตในจิต ทั้งธรรมนอก ธรรมใน และธรรมในธรรม ซึ่งเป็นเป้าหมายของการพิจารณา โดยผู้

ปฏิบัติจะไม่ได้ทำความสงสัยว่า ตนมีสติปัฏฐานสี่ไม่ครบบริบูรณ์ทั้งภายนอกภายใน แต่การกล่าวทั้งนี้ ไม่ได้หมายความว่า สติปัฏฐานสี่ภายนอกไม่สมบูรณ์และสติปัฏฐานป่ากับสติปัฏฐานบ้านเกิดทะเลาะกัน แต่แสดงเพื่อโอปนยิโก ผู้ปฏิบัติพระศาสนาที่สนใจจะได้ทราบว่าความดี ความชั่ว ไม่ได้มีอยู่เฉพาะภายนอกอย่างเดียว แม้ภายในตัวเราก็ยังมี ดังนั้น สติปัฏฐานสี่จึงไม่ควรคอยสมบูรณ์จากภายนอกโดยถ่ายเดียว แม้ภายในตัวของบุคคลคนเดียวก็ควรจะสมบูรณ์ด้วยสติปัฏฐานสี่ได้

ส่วนผู้จะพิจารณากายนอก เช่น กายคนอื่น สัตว์อื่นเป็นต้นนั้น ไม่มีปัญหาอะไร เพราะปริยัติท่านวางไว้แล้วอย่างตายตัว เช่น ธุดงค์ข้อเยี่ยมป่าช้าก็ทรงมุ่งกายนอกอย่างเด่นชัด ส่วนเวทนา จิต ธรรม ทั้งนี้แล้วแต่ผู้จะหาอุบายแยบคายเพื่อตนเอง ถ้ามีความแยบคายภายในใจอยู่ที่ไหนไปที่ใด ย่อมเต็มไปด้วยสติปัฏฐานสี่ทั้งนั้น ถ้าไม่สนใจด้วยแล้วนั่งเฝ้า นอนเฝ้าสติปัฏฐานสี่ก็ไม่มีโอกาสรู้เห็นว่าสติปัฏฐานสี่เป็นอย่างไร และอยู่ที่ไหน หาไม่เจอตลอดกัปกัลป์ เช่น พวกเราที่ตกค้างอยู่ในโลก *อนิจฺจ ทุกฺข อนตฺตา* ก็คือ พวกค้นหาสติปัฏฐานสี่ไม่เจอนั่นเอง ไม่ต้องไปตำหนิใคร

เรื่องที่น่าตำหนิอย่างยิ่งก็คือ เรื่องของเราผู้ค้นหาของจริงในตัวไม่พบ ถ้าต้องการจะผ่านความตำหนินี้ไป คำว่า *อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ* ก็ควรถือเป็นเรื่องของเราอย่างสมบูรณ์ วาระสุดท้ายซึ่งเป็นงานเพื่อตัวและส่วนรวม จึงถือเป็นเรื่องของเราจะต้องทำจนสุดความสามารถ จะไม่เสียลวดลายของผู้เป็นศิษย์พระตถาคตผู้ปรากฏเพศทางความเพียรและประทานพระโอวาทไว้ มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นรากฐาน และร่องรอยที่ทรงผ่านไปแล้ว เช่นเดียวกับการปลูกบ้านเรือนด้วยโครงเหล็กเทคอนกรีตอย่างหนาแน่นฉะนั้น คำว่า สติปัฏฐานสี่ก็ดี อริยสัจสี่ก็ดี และไตรลักษณ์ก็ดี อย่าให้ฝังอยู่เพียงความจำ เราเป็นนักบวชขอให้ธรรมทั้งนี้ฝังรากลึกลงถึงปัญญาจริง ๆ จะเห็นทางพ้นทุกข์ปรากฏขึ้นกับใจเป็นลำดับ

ในขณะปัญญากับธรรมทั้งสามนี้ได้เชื่อมถึงกัน การเชื่อมสนิทระหว่างปัญญากับธรรมเหล่านี้ จะเป็นทางหลุดพ้นโดยไม่มีอะไรจะสามารถมาแยกออกได้ ความหลุดพ้นของพระพุทธเจ้าก็ดี ของพระสาวกก็ดี ที่เลื่องลือมาเป็นเวลานาน จะทราบได้โดยประจักษ์ว่าทรงหลุดพ้นเพราะธรรมเหล่านี้เท่านั้น ซึ่งเป็นจุดรับรองความบริสุทธิ์โดยสิ้นเชิง ดังนั้นขอให้นักปฏิบัติจงทำความพยายาม จนสามารถยังธรรมที่กล่าวนี้ให้เชื่อมถึงกันกับปัญญาอย่างแนบสนิท ความพ้นทุกข์ซึ่งรอคอยมานาน จะประจักษ์ขึ้นจากจุดนี้โดยไม่ต้องสงสัย

ในอวสานแห่งการแสดงธรรมก็สมควรการยุติ ขอความสวัสดีจงมีชัย จงเกิดมีแก่ทุกท่านตามใจหวังเทอญ เอวๆ

<<สารบัญ

เทศน์อบรมพระ ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๒๘ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๐๕

ทำความรอบคอบกับสติปัญญา

หลักแห่งการฟังเทศน์ที่จะได้รับรสพระสัทธรรมประจักษ์ใจในขณะฟัง พึงตั้งใจไว้ในปัจจุบันคือเฉพาะหน้าเสมอ โดยมีสติกำกับรักษาอยู่ ไม่ส่งจิตออกไปสู่อารมณ์ภายนอก ซึ่งผิดจากหลักแห่งการฟังธรรม ธรรมที่ท่านแสดงลึก ตื้น หยาบ ละเอียด จะเข้าไปสัมผัสกับความรู้ที่ตั้งคอยรอรับอยู่แล้ว ตามธรรมดาของจิตย่อมทำหน้าที่อันเดียวเท่านั้น เมื่อกำลังทำหน้าที่ใดอยู่ กิจอื่นจะเข้ามาแทรกย่อมไม่ได้ นอกจากจิตจะกระเพื่อมความรู้สึกออกจากกิจที่ตนกำลังทำ แล้วไปต่อกับอารมณ์นั้น ๆ จึงกลายเป็นธุระอื่นแทรกขึ้นมาที่ใจ ขณะฟังธรรมอยู่ด้วยความมีสติ ธรรมที่เข้าไปสัมผัสใจ จะเป็นเครื่องระงับความกระเพื่อมและความกระวนกระวายของใจด้วย เป็นเครื่องขัดเกลาจิตใจให้มีความสงบลงในขณะนั้นด้วย โดยมากใจที่ไม่ได้รับความสงบ และไม่มีความสงบเลย เนื่องจากการทำความกระเพื่อมต่อตนเอง เมื่อหยุดกระเพื่อมย่อมก้าวเข้าสู่ความสงบได้ ความสุขอันเป็นส่วนผลย่อมปรากฏขึ้นทันทีที่ใจเริ่มสงบ ไม่ว่าจะสงบในเวลาฟังเทศน์ หรือสงบในเวลาอื่น ฉะนั้น การฟังเทศน์จึงเป็นสิ่งสำคัญไม่น้อยกว่าการปฏิบัติด้านจิตใจทั่ว ๆ ไป ครั้งพุทธกาลปรากฏว่าถือเป็นสำคัญมาก ทั้งผู้แสดงและผู้สดับมีความตั้งใจเช่นเดียวกัน ผลจึงปรากฏเป็นที่พึงพอใจ

โดยมากหลักแห่งการเทศน์ ท่านจะแสดงไปตามหลักความจริงที่มีและปรากฏอยู่ในตัวของผู้เทศน์ ผู้ฟังทั่วๆ ไป โดยหยิบยกขึ้นมาแสดงเป็นเส้นทางเดินของพระธรรมเทศนา เพื่อผู้ฟังจะได้รับความเข้าใจในเรื่องของที่ตัวมีอยู่ ทั้งฝ่ายดี ฝ่ายชั่ว ทั้งเป็นส่วนจะต้องละถอน และส่วนจะบำเพ็ญให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไปภายในตน เฉพาะพระพุทธเจ้า ผู้เป็นจอมปราชญ์ ทรงฉลาดรอบรู้อัธยาศัยของเวไนยผู้ควรจะรับธรรมตามภูมินิสัยของผู้มาสดับ โดยเริ่มต้นด้วยอนุปุพพิกถา เพื่อผู้ฟังจะได้เกิดศรัทธาในเบื้องต้น แล้วบำเพ็ญตนเพื่อธรรมขั้นสูงขึ้นไปเป็นลำดับ และทรงเลื่อนธรรมขึ้นเป็นชั้น ๆ เพื่อผู้ฟังจะได้ไตร่ตรองและเข้าใจไปตาม จนถึงขั้นอริยสัจสี่ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค อันเป็นธรรมส่วนละเอียด และสามารถรื้อขนสัตว์ผู้ดำเนินและเห็นตามให้ข้ามพ้นจากสงสารอันเป็นเหมือนป่าช้าของสัตว์เป็นและสัตว์ตายเสียได้

คำว่า อริยสัจ อันเป็นเหมือนดวงใจอันรักยิ่งของพระอริยเจ้าทั้งหลายนั้น คือธรรมที่เรากำลังฟังกันอยู่ขณะนี้ โปรดระวังอย่าให้ความชินหูชินใจในอริยสัจเข้าเป็นเจ้าเรือน จะไม่มีโอกาสรู้เห็นอริยสัจซึ่งมีอยู่กับตัว ปรากฏเป็นธรรมของจริงขึ้นประจักษ์ใจ จะเป็นทำนองว่า ทองในบ้านของตนเป็นทองปลอม แต่ทองในตลาดร้านค้าจึงเป็นทองแท้ ซึ่งเทียบกันได้กับความเห็นว่า อริยสัจที่มีอยู่กับตัวเป็นอริยสัจปลอม แต่อริยสัจของคนโน้นในเมืองโน้น และสมัยโน้นจึงเป็นอริยสัจแท้ ทั้งนี้อาจมีได้เมื่อใจจับจุดยังไม่ได้ ดังนั้นในโอกาสนี้จะอธิบายอริยสัจพอเป็นแนวทางพิจารณา

คำว่า ทุกข์ ตามความรู้สึกป่า ๆ ที่เคยยึดมาพร่ำสอนตนเองทำนองลางเนื้อชอบลางยา ชอบแปลว่า ความบีบคั้น ความรบกวน ทั้งด้านกายและด้านจิตใจ เหมือนน้ำที่ถูกสัตว์กวนให้ขุ่นตลอดเวลาหาความใสสะอาดไม่ได้ มองลงไปที่กายที่ใจจะเต็มไปด้วยสิ่งเหล่านี้แทรกอยู่ทุกขุมขน ไม่มีช่องว่างจากทุกข์พอจะหยิบเม็ดทรายเม็ดละเอียดวางลงได้ โดยไม่เบียดเสียดกับทุกข์ที่มีอยู่ในกาย ในใจของบุคคลผู้มีทุกข์เช่นพวกเรา ฉะนั้นการแปลทุกข์จึงไม่ค่อยมีใครแปลผิด ทั้งคนเรียนมากเรียนน้อย ทั้งนักบวชและฆราวาส เพราะทุกข์มีอยู่กับทุกคน แม้แต่คนตาบอด คนหูหนวก มองไม่เห็นและฟังไม่ได้ยินอะไร เขาก็แปลไม่ผิด และอาจจะแปลได้มากและแม่นยำยิ่งกว่าคนตาดี หูดีเสียอีก เพราะเขามีทางรับทุกข์มากกว่าเรา คนง่อยเปลี้ยเสียขา คนมีอวัยวะไม่สมประกอบเหล่านี้ ล้วนแต่คนเจ้าทุกข์ทั้งนั้น การแปลทุกข์จึงไม่ใช่ของยากในมวลสัตว์ แต่การหาอุบายแก้ทุกข์ และรู้เท่าทุกข์รู้สึกจะเป็นปัญหายุ่งยากอยู่ไม่น้อย เพราะเป็นทางไม่เคยเดิน ที่กล่าวมาทั้งนี้เรียกว่าทุกขสัจ เป็นธรรมของจริงประจำสัตว์และสังขารอย่างเปิดเผย ไม่มีลี้ลับ และเอนเอียงต่อการติชม เป็นธรรมที่ทนต่อการพิสูจน์ และสมนามว่า อริยสัจ คือของจริงอันประเสริฐ

สมุทัย แปลว่า แดนเกิดขึ้นแห่งทุกข์ แดนผลิตทุกข์ หรือแม่พิมพ์ของทุกข์ทั้งมวล ย่อมปรากฏขึ้นมาเพราะแดนแห่งเหตุนี้ทั้งนั้น ท่านกล่าวไว้ย่อ ๆ มีสาม คือ กามตัณหา ความอยาก และเสาะแสวงหาวัตถุ และอารมณ์ที่ตนรักใคร่ชอบใจ เข้ามาสู่วงแห่งความต้องการ ภวตัณหา ความอยากให้สิ่งชอบใจเหล่านี้ตกอยู่ในอำนาจของความต้องการ วิภวตัณหา ความอยากในของไม่มี ซึ่งเป็นเหตุสุดวิสัยของคติธรรมดา เช่นเกิดมาแล้วไม่ต้องตาย อยากให้กายเป็นต้น เที่ยงเหมือนนิพพาน ซึ่งเป็นไปไม่ได้ แต่คำว่าตัณหาแล้วย่อมหวังทางได้ท่าเดียว จึงไม่ยอมฟังเสียงใครในโลก ผู้ปฏิบัติตามตัณหาจำต้องยอมรับทุกข์ตลอดกาล ไม่มีวันจะก้าวเข้าสู่เมืองพอดีพอมีความสุขใจ คำว่า ตัณหามีหลายชนิด ชนิดที่หยาบโลนจริง ๆ ถึงกับทำคนให้เสีย และเป็นที่รังเกียจของคนทั่วไปก็มี รองลงมาอย่างกลางและอย่างละเอียด รวมแล้วเรียกว่าสมุทัย ทั้งนี้แปลตามความรู้สึกของธรรมป่า ซึ่งเคยปฏิบัติต่อตัณหามาเช่นเดียวกัน คงไม่ผิดจากตัวตัณหา ซึ่งเดินนำหน้าเราทุกคนอย่างเปิดเผย

นิโรธ คือ ความดับสนิทแห่งทุกข์ทางใจ ไม่มีเหลือ เป็นผลสืบเนื่องมาจาก

มรรค คือ ศีล สมาธิ ปัญญาเป็นผู้ทำหน้าที่แก้กิเลส คือสมุทัย

อริยสัจทั้งสี่นี้เป็นธรรมเกี่ยวโยงกัน ซึ่งผู้ปฏิบัติเริ่มทำหน้าที่ต่อสัจจะข้อใดข้อหนึ่งย่อมจะวิ่งถึงกันโดยตลอด ผู้จะถอนสมุทัยจำต้องทำความรู้ในทุกข์อันเป็นจุดเด่นของสมุทัย ผู้ผลิตทุกข์ขึ้นมา ปัญญาค้นตามทุกข์ลงไปจะพบสมุทัยติดกันเป็นพืดอยู่กับทุกข์ สมุทัยต้องหยุดพักโรงงานผลิตทุกข์ มีสติกับปัญญาทำงานตรวจตรารื้อถอนสมุทัยเป็นลำดับ นิโรธเริ่มปรากฏออกมาตามระยะของมรรคที่ทำงาน จนกว่ามรรค คือสติปัญญามีกำลังกล้าสามารถถอดถอนสมุทัยออกได้โดยสิ้นเชิง นิโรธก็ปรากฏเต็มที่ในขณะเดียวกัน

ฉะนั้น ขอให้นักปฏิบัติทุกท่านตระหนักใจในหลักธรรม ซึ่งเป็นปัจจุบันและทันกับเหตุการณ์อันเป็นไปอยู่ในสัตว์และสังขารทั่ว ๆ ไป และมีประจำอยู่ในกายในใจ ไม่เคยสูญหายไปแม้แต่น้อย ทุกข์ซึ่งควรจะทำความรู้สึกก็เริ่มแสดงตัวแต่ต้นแห่งภพชาติที่ก้าวเข้ามาสู่ปฏิสนธิวิญญาณ แสดงให้รู้

เห็นเป็นลำดับมาไม่ขาดวรรคขาดตอน ตลอดวันออกจากครรภ์มารดา ทุกข์ก็ยิ่งแสดงให้รู้เห็นอย่างเปิดเผย ทุกข์สมุทัยก็ยิ่งแสดงตนอย่างออกหน้าออกตา ไม่มีความเกรงกลัวใครทั้งนั้น และยังจะทำงานสั่งสมทุกข์บนร่างกาย และจิตใจของบุคคลและสัตว์ต่อไป ไม่มีเวลาจบสิ้นลงได้ และทุกข์ประเภทหนึ่งซึ่งเกิดจากเชื้อที่ฝังอยู่ภายในใจอันเป็นรากฐานสำคัญ ทุกข์ประเภทนี้ยิ่งแสดงออกทุกระยะโดยไม่เลือกวัยว่าเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ ทั้งเป็นทุกข์ประเภททำความกระเทือนแก่ร่างกาย และจิตใจมากกว่าทุกข์ทางกาย

แม้ร่างกายจะมีความแข็งแรง และปราศจากโรคภัยเบียดเบียนก็ตาม แต่โรคประเภทนี้มักจะเบียดเบียนจิตใจให้ได้รับความชอกช้ำขุ่นมัวอยู่เสมอ แทบจะกล่าวได้ว่าเป็นโรคเรื้อรังของใจ ทั้งนี้เนื่องจากสมุทัยซึ่งเป็นตัวพิมพ์ของทุกข์ เป็นเครื่องผลักดันทุกข์ออกมาไม่มีระยะ ยิ่งกว่าเครื่องจักรในโรงงานเสียอีก ฉะนั้นทุกข์ซึ่งเป็นตัวผลจำต้องแสดงออกมาให้โลกเห็นอย่างเปิดเผยทั้ง ๆ ที่ไม่มีใครต้องการ ตามธรรมดาธรรมชาตินี้ย่อมเป็นเครื่องล่อลวง และฉุดลากจิตใจให้หมุนไปตามความต้องการของตน ยิ่งได้รับอารมณ์ภายนอกมาส่งเสริมก็ยิ่งมีกำลังมาก ประหนึ่งจะหอบหิ้วจิตใจพร้อมทั้งร่างกายเหาะลอยไปตามอารมณ์ในอวกาศราวกะว่าสำลี

ฉะนั้นการหักห้ามวัฏฏะไม่ให้หมุนเวียนมาไปในภพน้อยภพใหญ่ อันเป็นแหล่งเกิดขึ้นแห่งทุกข์ทั้งมวล จึงเป็นการยากลำบาก ถ้าไม่หักห้ามตัวเหตุ คือสมุทัยอันเป็นผู้นำของวัฏฏะให้อยู่ในอำนาจด้วยข้อปฏิบัติอันชอบด้วยหลักธรรม ผู้เหนื่อยหน่ายในสงสารอันเต็มไปด้วยสิ่งผสมนานาประการ ไม่อยากประสบบ่อกังวล คือการเสาะแสวงหาธาตุขันธ์มาเป็นต้นทุกข์ในภพชาติต่อไปเพื่อความยืดยาวแห่งวัฏทุกข์แล้ว โปรดทำความเข้าใจกับตัวเองให้แนบแน่นในศรัทธา ความเชื่อต่อแดนพ้นทุกข์ วิริยะ ความพากเพียร สติ ความระลึกรู้การเคลื่อนไหวทั้งภายในภายนอก สมาธิ ความสงบสุขของใจ และปัญญาการเสาะแสวงหาทางพ้นทุกข์ ว่าเป็นศาสดาแทนพระองค์ซึ่งรอประทับบนจิตใจของผู้มุ่งตามเสด็จอยู่ทุกขณะ และโปรดหักห้ามและทรมานจิตที่คิดไปนอกลู่นอกทาง ซึ่งผิดจากหลักธรรมที่ศาสดาสอนไว้

โดยมีความคิดเห็นว่ากิเลสอาสวะอยู่ที่โน่น ธรรมอยู่ที่โน่น พระพุทธเจ้า และพระสาวกปฏิบัติอยู่โน่น ตรัสรู้อยู่โน่น เสด็จนิพพานอยู่โน่น และพระนิพพานก็มีอยู่ที่โน่น และในสมัยโน้น เพราะสมัยโน้นเป็นสมัยที่สมบูรณ์ด้วยธรรม แต่สมัยนี้เป็นสมัยโมฆะ จะหาผลเป็นเครื่องสนองเหตุไม่มี เหล่านี้เป็นความคิดที่สังหารและตัดรอนตนเองโดยไม่มีศาสดาพระองค์ใดสอนไว้ ดังนั้นควรทำความเข้าใจในจุดแห่งเหตุที่มี และเป็นไปในพระพุทธเจ้า พระสาวก และในพวกเราโดยถูกต้องตามหลักความจริงที่ตรัสไว้ มิได้เอนเอียงไปจากหลักของศาสดา เพราะพระพุทธเจ้าก็ดี พระสาวกก็ดี พุทธบริษัทของพระพุทธเจ้าในครั้งนั้นก็ดี ที่นั้นก็ดี ที่อื่น ๆ ก็ดี สมัยโน้นก็ดี สมัยนี้ก็ดี และสมัยใด ๆ ก็ดี ทั้งนี้มันเป็นสถานที่ และสมัยของคนมีกิเลสด้วยกันทั้งนั้น ไม่ใช่ที่โน่น และสมัยโน้นคนบริสุทธิ์ ที่นี่และสมัยนี้คนเศร้าหมอง มันเศร้าหมองด้วยกันถ้าทำให้มันเศร้าหมอง และก็บริสุทธิ์ด้วยกันทั้งนั้นถ้าทำให้มันบริสุทธิ์ด้วยสวากขาตธรรม เพราะคนดี และคนชั่วเคยมีประจำแผ่นดินมาแต่ดึกดำบรรพ์ ไม่ปรากฏ

ขึ้นอยู่กับสถานที่ และกาลเวลา ขออย่างเดียวคืออย่านำกาลสถานที่ และบุคคลมาเป็นผู้มีอำนาจเหนือมัชฌิมาที่ประทานไว้แล้วโดยถูกต้องเท่านั้น

เราอยู่ ณ ที่ใด กาลใด ขอให้เป็นไปกับความเพียรเป็นเพื่อนสอง จะเป็นผู้มีธรรมแทนศาสดาประจำตน และโปรดคำนึงเสมอว่า สิ่งที่ทำให้เราเศร้าหมองอยู่เวลานี้ใครไปแสวงหามาจากที่ไหน สมัยใด และจากบุคคลผู้ใด จึงปรากฏเป็นความเศร้าหมองขึ้นที่ใจดวงรู้ ๆ อยู่ ณ บัดนี้ ทั้งนี้ก็เพราะผู้ก่อเหตุให้เกิดขึ้นนั่นแลเป็นต้นเหตุอันสำคัญ ไม่มีกาล สถานที่ และบุคคลผู้ใด จะมาทำให้กิเลสเกิดขึ้น และทำให้กิเลสหมดไป นอกจากผู้ก่อเหตุดีชั่ว ยาพิษเครื่องสังหาร ใครรับประทานเข้าไปต้องเป็นอันตรายต่อร่างกาย โดยไม่เลือกกาลสถานที่และบุคคล ยาและอาหารที่เป็นคุณแก่ร่างกาย ก็ไม่จำต้องมีกาลสถานที่และบุคคลมาบังคับ เป็นหน้าที่ของยาและอาหารจะทำหน้าที่ในการแก้โรค และให้คุณแก่ร่างกายโดยไม่มีอะไรมากีดขวาง

กิเลสกับธรรมของพระพุทธเจ้าไม่จำต้องไปขึ้นอยู่กับกาลสถานที่และบุคคล มีหลักเหตุกับผลเท่านั้นเป็นที่สถิตอยู่แห่งธรรม ผู้ประกอบเหตุอย่างใดไว้ผลต้องแสดงออกให้ผู้ทำรู้เห็นประจักษ์ใจทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว โดยปราศจากสิ่งใด ๆ มีอำนาจมาตัดสินให้คะแนน ฉะนั้นปัญหาทั้งหมดจึงขึ้นอยู่กับผู้มุ่งต่อแดนพ้นทุกข์ จะมุ่งหน้าต่อความเพียรอย่างไรจะถึงแดนแห่งวิมุตติประจักษ์ใจโดยลำดับนั่นเป็นจุดที่มุ่งของผู้จะเป็นศิษย์ของตถาคตผู้ปรากฏเด่นแก่โลก เพราะความเพียรไม่ถอยหลัง และทรงพระสติปัญญาอันฉลาดรอบคอบทุกแง่ทุกมุม การนำสัตว์โลกและพระศาสนาจึงเป็นไปด้วยความสม่ำเสมอ ไม่เป็นสูง ๆ ต่ำ ๆ ลุ่ม ๆ ดอน ๆ ทรงมีพระเมตตาต่อเวไนยโดยทั่วถึงและสม่ำเสมอ แม้พระอาการเคลื่อนไหวก็ทรงเป็นไปในหลักของศาสดาตลอดกาล สมกับพระนามซึ่งเป็นที่เปิดเผยต่อโลกทั้งสามตลอดมา

ด้วยเหตุนี้คำว่า ลูกศิษย์ของพระตถาคตจึงควรคำนึงถึงอยู่เสมอทุก ๆ อาการที่เคลื่อนไหว และคำว่า พระ แปลว่าประเสริฐ ก็โปรดรักษาคุณภาพในความประเสริฐของพระไว้ด้วยหลักพระธรรมวินัย จะเป็นพระผู้ที่มีความภาคภูมิต่อตนเอง แม้จะยังไม่ถึงความพ้นทุกข์ มรรยาทของพระโปรดให้แนบสนิทอยู่กับพระ อย่าปล่อยให้เรี่ยราดคละเคล้ากับสิ่งสกปรกซึ่งมิใช่ทางของพระ จะเข้าข้างในและออกไปสู่ข้างนอก โปรดมองดูพระของตนจะบกพร่องที่ตรงไหนบ้าง ถ้ารู้สึกว่าบกพร่องรีบแก้ไขพระของตนให้สมบูรณ์ทันที อย่าปล่อยให้ความบกพร่องนอนจมอยู่กับพระด้วยความนอนใจ และอย่ามองเห็นอะไรว่ามีคุณค่า และสวยงามยิ่งกว่าพระธรรมวินัย อันเป็นเครื่องประดับพระให้สวยงามและทรงคุณภาพไว้อย่างสมบูรณ์

แม้จะโง่หรือฉลาดก็ขอให้อยู่ในกรอบของพระธรรมวินัย อย่าเป็นผู้โง่หรือฉลาดเหนือหลักพระธรรมวินัย เช่นเดียวกับคนข้ามแม่น้ำ ย่อมเห็นเรือเป็นของสำคัญยิ่งกว่าตัวผู้อาศัยเรือ ผู้นั้นย่อมถึงฝั่งได้ด้วยความปลอดภัย ผู้จะข้ามแดนมหาสมมุติ มหานิยม จำต้องอาศัยพระธรรมวินัยเป็นหลักยึดและเป็นเข็มทิศทางเดิน จะเป็นผู้งามด้วยมรรยาททุกอิริยาบถ และจะถึงฝั่งแห่งความเกษมได้โดยสมบูรณ์ เพราะฉะนั้นทุกท่านควรสำเหนียกตัวเสมอ ไม่ควรรวนเรไปตามสิ่งยั่วยวนซึ่งมีอยู่ทุกแห่งหนไม่ว่าในบ้าน ในป่า ในเมือง นอกเมือง แม้ในตัวเราเองก็ตามไปด้วยสิ่งเหล่านี้เหมือนกัน อย่าเข้าใจว่า

ข้างนอกชั่ว ข้างในดี จะเป็นการมองข้ามตัว และเป็นการเข้าข้างตัวโดยไม่รู้สึกว่าผิดจากหลักธรรม คือ ความเสมอภาคและรอบคอบในสิ่งทั้งปวง

เฉพาะอย่างยิ่ง การปฏิบัติทางด้านความสงบอันเป็นภาคพื้นของความสงบสุขยิ่ง ๆ ขึ้นไป โปรดถือเป็นข้อหนักแน่นประจำใจอย่าให้รวนเร จะกลายเป็นหลักลอยเกาะธรรมไม่ติด ผู้กำหนดธรรมบทใด หรือพิจารณาอาการใดอันเป็นกองแห่งธรรมซึ่งมีอยู่ในตัวเรา โปรดทำความมั่นคงกับธรรมเหล่านั้นด้วยสติ อย่าคาดหมายมรรค ผล นิพพาน เลยขอบเขตที่ตนกำลังทำอยู่ จะไม่มีผลดีอะไรเกิดขึ้น ตามธรรมดาของใจย่อมคอยรับเรื่องอยู่เสมอ ไม่ว่าเรื่องดีเรื่องชั่ว เราเป็นผู้ควรแก่การฝึกฝนจิตของตนอยู่แล้ว จงนำจิตพาท่องเที่ยว และพักอยู่ในธรรมทั้งหลาย อันเป็นสถานที่จะให้จิตได้รับความสงบรื่นเริง และแยบคายเป็นระยะ

คือพาทำความสงบด้วยบทธรรม มีอานาปานสติเป็นต้น ตามแต่จริตชอบ และพาท่องเที่ยวไปตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย โดยชี้ให้จิตรู้เห็นตามทางอสุภะบ้าง ตามทางไตรลักษณ์บ้างตามโอกาสอันควร ใจเมื่อมีสติคอยควบคุมให้ทำงานเฉพาะที่เรากำหนดให้ จะมีความรู้สึกกับงานที่ตนทำไม่ขาดวรรคขาดตอน เพราะไม่มีโอกาสเล็ดลอดออกไปทำการรับรู้กับอารมณ์อื่น ปรากฏเป็นความรู้สึกอยู่เฉพาะกับบทธรรม หรือสภาวะที่ตนกำหนด และพิจารณาอยู่เท่านั้น โอกาสนี้เป็นโอกาสที่จะรู้เห็นใจที่เคยฟุ้งซ่านหยั่งลงสู่ความสงบ และจะรู้เห็นใจที่เคยโง่ต่อตัวเอง ค่อยเปลี่ยนสภาพกลายเป็นใจที่ฉลาดขึ้นมาเป็นลำดับ เพราะสติและปัญญาคอยควบคุม และแนะนำแนวทางเดินโดยถูกต้อง

อนึ่ง การทำความสงบในคราวต่อไป โปรดยึดหลักที่เคยทำซึ่งได้รับผลมาแล้วเป็นทางเดิน โดยยึดบทธรรมและตั้งสติให้สัมพันธ์กันทุกขณะที่ทำ แต่อย่าได้ยึดสถานที่และเวลาที่เคยทำได้รับความสงบมาแล้วนั้นมาเป็นอารมณ์ ใจจะเขวไปทางอดีตอนาคต ไม่ปรากฏตัวเป็นปัจจุบัน แล้วจะหยั่งลงสู่ความสงบอีกไม่ได้ ตลอดความรู้ความเห็นที่ปรากฏขึ้นในเวลาจิตสงบซึ่งผ่านมาแล้ว ก็อย่าได้ยึดมาเป็นอารมณ์ในเวลานั้น เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นส่วนภายนอก และเป็น*อนิจฺจ* ไม่แน่นอน เพียงรู้เห็นแล้วก็ผ่านไปไม่ควรไปยึดมาเป็นอารมณ์ให้เกิดความขัดข้องแก่ใจเปล่า ๆ

สิ่งที่ปรากฏทั้งนี้ย่อมเป็นเช่นเดียวกับสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่สองฟากทาง ซึ่งผู้เดินทางจะมองเห็นตามระยะทางแล้วผ่านไป ๆ เท่านั้น ลักษณะของความรู้ความเห็นซึ่งปรากฏขึ้นจากสมาธิโปรดทำความเข้าใจในทำนองเดียวกัน อย่าด่วนเห็นและยึดถือว่าเป็นสิ่งสำคัญยิ่งกว่าความสงบของใจ ซึ่งจะปรากฏขึ้นในขณะอบรม และอย่าด่วนปฏิเสธว่าเป็นสิ่งไม่มีสาระอะไรไปเสียทีเดียว เพราะสิ่งเหล่านี้ยังจะเป็นประโยชน์ในเวลาที่ควรเป็น สำหรับท่านผู้ฉลาดซึ่งเคยผ่านจนช่ำชองแล้ว จะนำออกใช้ตามนิสัยวาสนาของแต่ละรายซึ่งไม่เหมือนกัน

เบื้องต้นแห่งการอบรม โปรดทำความสนใจต่อความสงบให้มากกว่าเรื่องอื่นใด และอย่าด่วนคาดผลล่วงหน้าในเวลากระทำการอบรมเพื่อความสงบแก่ใจ ความรู้สึกจะเคลื่อนจากจุดที่หมายซึ่งกำลังดำเนินให้เป็นไปอยู่ในวงปัจจุบัน จิตจะซ่านออกแสวงหาอารมณ์อันเป็นข้าศึกต่อความสงบ และจะไม่มีโอกาสก้าวเข้าสู่ความสงบได้เลย ฉะนั้นอุบายวิธีทำจิตให้เข้าสู่ความสงบได้ตามใจหวัง จึงควรสนใจในหน้าที่ คือบทธรรมที่บริกรรม หรือลมหายใจซึ่งกำลังตามรู้อยู่เท่านั้น จิตเมื่อได้รวบรวมกำลัง

เข้าสู่จุดเดียว มีสติเป็นผู้ควบคุม จำต้องวิ่งเข้าสู่ความสงบจะเป็นอื่นไปไม่ได้ และทุกครั้งที่ทำโปรดทำตนให้เป็นผู้ใหม่ต่อหน้าที่การงานของตนเสมอ อย่าทำความเคยชินด้วยอำนาจกิเลสคือตัวเกียจคร้านมักง่ายชักนำไป แต่ให้เป็นความเคยชิน เพราะความชำนาญของใจที่มีความสงบเต็มที่แล้ว จะกำหนดให้รวมลงได้ตามใจหวัง และทุกเวลาที่ต้องการ จะเป็นทางก้าวหน้าของผู้บำเพ็ญเพียร

เรื่องความสงบสุขนับวันจะเปลี่ยนสภาพ และก้าวหน้าขึ้นเป็นลำดับ โอกาสวาสนาก็นับวันจะอำนวย แม้ชีวิตจิตใจซึ่งเคยคับแคบขุ่นมัวเพราะความทุกข์ร้อนบีบบังคับ ก็เริ่มขยายตัวออกสู่ความกว้างขวางเบิกบาน มองดูทัศนียภาพซึ่งมีอยู่รอบ ๆ ตัวรู้สึกสดชื่นแจ่มใสคล้ายกับมีวิญญาณไปตาม ๆ กัน ประหนึ่งจะเป็นมิตรกับเรา เพราะบรรยากาศอันอบอวลไปด้วยความสงบสุข ซึ่งแสนจะลำบากยากจะประสบ ก็ค่อยกลับกลายมาเป็นสมบัติของใจผู้เคยเดือดร้อนรำคาญ กิเลสที่เคยมีอำนาจแสดงตนเป็นคนและเป็นพระบนใจก็เริ่มขยับขยายหาทางออก เพราะสันติธรรมเดินใกล้เข้ามาทุกทีจากความเพียรของวีรชนผู้กล้าตายในสงคราม คือการรบกับกิเลสซึ่งเป็นสงครามใหญ่ในแหล่งแห่งไตรภพ

เมื่อความสงบมีกำลังควรแก่ปัญญาแล้ว ผู้บำเพ็ญจึงควรสนใจทั้งสมาธิและปัญญา เพื่อถอดถอนอุปาทานของใจที่มีต่อสภาวธรรมเป็นขั้น ๆ ไป คำว่า ปัญญา คือความละเอียดถี่ถ้วน มีหน้าที่ตรวจตราทุกสิ่งที่เกี่ยวข้องกับตนทั้งภายนอกภายใน ให้รู้ถึงฐานความจริงของสิ่งนั้น ๆ แล้วถอนความกังวลออกเป็นชั้น ๆ เช่นการพิจารณาภายนอก ภายในก็แยกออกดูตามอาการนั้น ๆ จนเห็นชัดด้วยปัญญา สักว่าเป็นเพียงอาการหนึ่ง ๆ ไม่มีสัตว์ บุคคล หญิง ชาย เคลือบแฝงอยู่ในอาการแห่งกายนั้นเลย ถ้ากำลังสติปัญญาเพียงพอแล้ว ไม่ว่าอาการส่วนใดและไม่ว่าจะอยู่ในที่เช่นไร จะรู้ถึงฐานความจริงได้โดยตลอด

แต่การฝึกหัดสติปัญญาต้องฝึกไปตามอาการแห่งธรรมทั้งด้านวัตถุและนามธรรม มีขันธ์เป็นฐานที่ตั้งแห่งการพิจารณา จนเกิดความชำนาญในตัวเอง ปรากฏเป็นสติปัญญาอัตโนมัติขึ้นมา คือหมุนตัวเองโดยไม่ต้องบังคับให้ทำงาน เช่นเดียวกับไฟได้เชื้อย่อมลุกลามไปเอง ฉะนั้นกิเลสอนุสัย ซึ่งเป็นเชื้อของภพชาติมีอยู่ภายในใจ สติปัญญาอัตโนมัติจะตามขุดค้นไม่มีการล่าถอย ทั้งกลางวันกลางคืน สติปัญญาขั้นนี้ผู้บำเพ็ญจะรู้สึกมีความรื่นเริงในกระแสแห่งธรรมทั้งฝ่ายละและฝ่ายบำเพ็ญเป็นอย่างยิ่ง และจะเห็นกำลังของสติปัญญาทำหน้าที่ถอดถอนกิเลสไปพร้อม ๆ กัน โดยไม่มีการอิดเอื้อนต่อสถานที่และกาลเวลา

มีความพอใจต่อการขุดค้นกิเลสอาสวะทั้งภายนอกภายในอย่างเต็มกำลัง ในอิริยาบถทั้งสี่จะเต็มไปด้วยความสนใจต่อทางหลุดพ้น เหมือนหนึ่งแดนแห่งวิมุตติพระนิพพาน ตะโกนร้องเรียกปรากฏศัพท์สำเนียงที่เต็มไปด้วยความหวัง และความเมตตาจะช่วยฉุดลากขึ้นจากหลุมลึกให้พ้นไปในขณะนั้น ฉะนั้นความเพียรทุกประโยคของผู้บำเพ็ญด้วยความมุ่งมั่นต่อแดนหลุดพ้น จึงมิได้พรากสติปัญญากับปัญญา แทบจะกล่าวได้ว่า ความเพียรของมหาสติมหาปัญญาเป็นผู้นำ

แต่การพิจารณาขั้นนี้มีนามธรรม คือเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นที่ทำงานตามจริตชอบในขันธ์ใด และขันธ์ใดเป็นผู้ก่อเหตุให้กระเทือนถึงสติปัญญา ขันธ์นั้นจะถูกพิจารณาก่อน และจะวิ่งถึงกันโดยตลอด ไม่มีขันธ์ใดจะไม่ถูกพิจารณา เพราะขันธ์เหล่านี้มีความเกี่ยวเนื่องกันอยู่โดย

ธรรมชาติ อันเป็นเหตุจะให้สติปัญญาหยุดตัวอยู่เพียงขันธ์ใดขันธ์หนึ่งไม่ได้ แม้จิตอวิชชาที่เคยมีอำนาจครองขันธ์และคอยบังคับขันธ์นั้น ๆ ให้เป็นไปตามคำสั่งของตนมาตลอดอนันตกาล ก็เริ่มไหวตัวหาทางออก เพราะอำนาจของสติปัญญาซึ่งมีกำลังกล้าตามขุดค้นอยู่ตลอดเวลา นับแต่ขันธ์เข้าไปถึงต้นเหตุอันเป็นที่เกิดขึ้นแห่งขันธ์และกิเลสทั้งมวล ทำการขุดคุ้ยคลี่คลายและถอยไปถอยมา เพื่อความเห็นแจ้งในหลักความจริง อันเป็นทางรู้เท่าและปล่อยวาง

จิตอวิชชาก็ดี ขันธ์ทั้งหลายก็ดี ไตรลักษณ์ทั้งสามก็ดี จึงเป็นเป้าหมาย และเป็นที่ทำงานของสติปัญญาขึ้นมาโดยหลักธรรมชาติ ปราศจากการกดขี่บังคับ และความคาดคะเนใด ๆ ทั้งสิ้น มีสติกับปัญญาเป็นผู้ทำหน้าที่ในวงแห่งธรรมทั้งสามไม่ขาดวรรคขาดตอนในทางความเพียร เช่นเดียวกับน้ำซับน้ำซึมอันไหลรินอยู่ทั้งหน้าแล้งหน้าฝน จนสามารถรื้อถอนอวิชชาอันเป็นรากเหง้าของวัฏทุกข์ออกจากใจได้โดยสิ้นเชิง เรื่องในไตรโลกธาตุที่เกี่ยวกับใจอันเป็นจุดรวมก็ยุติลงในขณะเดียวกัน ขันธ์ทั้งมวลอันเป็นธรรมเกี่ยวเนื่องกับไตรลักษณ์ ก็รู้ชัดว่าเป็นสภาพธรรมอันหนึ่ง ๆ ตามความจริงของตน และขันธ์ก็ดี สภาวธรรมทั่ว ๆ ไปก็ดี ไตรลักษณ์ก็ดี และศีล สมาธิ ปัญญาก็ดี ต่างก็เป็นความจริงโดยหลักธรรมชาติตามหน้าที่ของตน ๆ

ขึ้นชื่อว่าความกังวลและความทุกข์มากน้อยซึ่งเคยบีบบังคับ และกดถ่วงจิตใจมาเป็นเวลานาน ย่อมสูญสิ้นลงพร้อมกับอวิชชาสูญสิ้นไป ความสงสัยซึ่งเคยคิดว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้อยู่ที่ไหนและเวลาใดแน่นั้น ย่อมเป็นการแก้ปัญหาเหล่านี้ลงได้โดยสิ้นเชิง จากสถานที่ที่อวิชชาดับไป และสมัยที่พุทธะดวงมหัศจรรย์ผุดขึ้น อันเป็นสถานที่และเวลาอันแน่นอนตามหลักสัจธรรม เพราะพระพุทธเจ้าทรงบรรลุถึงความเป็นศาสดาเอกของโลกก็ทรงบรรลุจากที่นี่ นอกจากนี้ผู้แสดงไม่มีความสามารถจะแสดงให้ท่านผู้ฟังทั้งหลายได้ฟังอย่างจุใจ เพราะไม่เคยไปเห็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ แม้แต่พระรูปพระโฉมของพระองค์ก็ไม่เคยได้เห็น ส่วนที่ได้เห็นได้เรียน และได้ปฏิบัติมาบ้างตามกำลังก็มีพระธรรมอันเป็นองค์แทนพระศาสดาเท่านั้น จึงได้นำมาแสดงให้ฟังเท่าที่สามารถ

หากท่านผู้ฟังยังมีความสงสัยไม่แน่ใจ ก็มีอยู่ทางเดียวคือ ต้องเตรียมออกเดินทางไปเที่ยวดูตามสถานที่อันเป็นที่แน่ใจ และจะยังความบริสุทธิ์ให้เกิดขึ้นในเวลาที่ได้เห็น แล้วนำเรื่องมาบอกเล่าให้บรรดาท่านผู้มุ่งหวังจะตามเสด็จพระพุทธเจ้า ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมากฟัง จะได้พากันไปรับเอาความบริสุทธิ์จากสถานที่นั้น

การแสดงทั้งนี้โปรดทำความเข้าใจให้เป็นโอปนยิกธรรม จะนำความรู้ความฉลาดมาสู่ตนในขณะฟังและปฏิบัติ แต่อย่านำธรรมซึ่งเคยเป็นคุณต่อโลกอย่างมหาศาล มาเป็นข้าศึกและสังหารตนเอง จะเป็นโมฆบุรุษ ในวงแห่งสวากขาตธรรมและนิยยานิกธรรมที่ตรัสสอนลงในหลักแห่งสัจธรรมอันมีอยู่ภายในกายในจิตของทุกท่าน เพราะสถานที่และกาลเวลาที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ซึ่งเป็นทิฏฐานุคติของพุทธบริษัททั่ว ๆ ไปนั้น คนในโลกแดนแห่งพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก ต่างก็ทำความเคารพสักการบูชาประจำชีวิตของตน ๆ เช่น วิสาขมาส เป็นต้น แม้ผู้แสดงอยู่ ณ บัดนี้ ก็ไม่เคยปล่อยโอกาสให้มหามงคลกาล และสถานที่อันประเสริฐซึ่งเวียนมาครบรอบผ่านไปเปล่า ๆ โดยมิได้ระลึกถึงพระคุณของพระองค์ ซึ่งเป็นยอดดวงใจของสัตว์โลก

ไม่ว่าจะอยู่ ณ ที่ใด ต้องทำความระลึกบูชาอยู่เสมอ ตลอดวันอวสานแห่งชีวิต จะยังรู้สึกเสียใจที่เกิดมาเป็นมนุษย์ทั้งชาติ ไม่มีโอกาสวาสนาอำนวย พอได้ไปกราบไปไหว้ถึงสถานที่ที่พระพุทธเจ้าประสูติ ตรัสรู้ แสดงพระธรรมจักร และปรินิพพาน จึงขออนุโมทนาต่อท่านที่มีโอกาสวาสนาอำนวยได้ทำความอุตส่าห์ไปจนถึงที่ และได้ทำการกราบไหว้บูชาอย่างสมใจ ซึ่งนับว่าเป็นทัสสนานุตตริยะอันหาที่เปรียบมิได้

การแสดงธรรมโดยการยอกย้อนให้มีข้างในข้างนอก และให้มีอดีตอนาคต และปัจจุบัน ทั้งนี้ก็เพื่อมุ่งหวังให้ท่านผู้ฟังเข้าใจในธรรมหลายชั้น ซึ่งจะเลือกถือเอาตามโอกาส และกำลังสติปัญญาของตน เพราะธรรมที่แสดงนี้จะปรากฏในมโนทวารของผู้บำเพ็ญในวันหนึ่งแน่ ๆ ถ้าไม่เขวจากหลักสวากขาตธรรม และยังจะรู้สถานที่และเวลาอันแท้จริงของพระพุทธเจ้า และพระสาวกตรัสรู้ประจักษ์ใจของผู้ปฏิบัติโดยไม่ต้องสงสัย ตามบทธรรมที่ประทานไว้ว่า ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเราตถาคต เพราะฉะนั้น ขอให้นักปฏิบัติทุกท่านจงทำความพยายามเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ทั้งพระธรรม และพระสงฆ์ด้วยข้อปฏิบัติ อย่าให้เคลื่อนคลาดจากหลักธรรมที่ประทานไว้ จงเทิดทูนไว้ด้วยการสละเลือดเนื้อและชีวิตจิตใจเพื่อข้อปฏิบัติเป็นเครื่องตามเสด็จ

ความสงัดวิเวกมีอยู่ ณ ที่ใด ไม่ว่าจะอยู่ใกล้หรืออยู่ไกล จงทำความมั่นใจ และแสวงหาที่เช่นนั้นเป็นที่อยู่อาศัย เพื่อประกอบความเพียรโดยสะดวก และจงถือที่เช่นนั้นเป็นที่ตามเสด็จ และเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ทั้งพระธรรม และพระสงฆ์ คำว่า ***รุกฺขมูลเสนาสนํ*** เป็นต้น ในอนุศาสน์ทั้งสี่ นั่นคือร่องรอยของพระพุทธเจ้าที่ทรงเหยียบไว้ จงตามเข้าเฝ้าให้ถึงพระองค์ตามร่องรอยที่ทรงเหยียบไว้ คือทรงปฏิบัติมาอย่างนั้น นับแต่วันเสด็จออกทรงผนวช ตลอดวันเสด็จปรินิพพานไม่ทรงลดละ พระธรรมคือรอยพิมพ์พระทัยที่บริสุทธิ์ซึ่งเสด็จผ่านไปตามสายธรรมก่อนใคร ๆ ในโลก แล้วทรงกรุยหมายไว้จึงปรากฏเป็นธัมโมขึ้นมาให้เรากราบไหว้ และปฏิบัติตาม สังโฆ คือหมู่อริยบุคคลที่บริสุทธิ์เพราะข่ายคือพระธรรมของพระองค์ทรงสอนหมู่อริยสาวกเหล่านั้น ท่านก็เดินผ่านไปตามสายทาง ***รุกฺขมูลเสนาสนํ*** ตามเสด็จพระพุทธเจ้าตลอดวันนิพพานเช่นเดียวกัน

สรณะของโลก ท่านชอบเสด็จประทับอยู่ตามสถานที่ที่กล่าวมา ฉะนั้นจงพร้อมกันตามเสด็จตามร่องรอยที่ทรงเหยียบไว้มี ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา และขันติ เป็นเครื่องสักการบูชาพระองค์ท่าน ในอิริยาบถทั้งสี่อย่าให้เป็นโมฆะในทางความเพียร จะเป็นผู้หมดความกังวลทุกประเภทภายในใจ จากสถานที่เช่นนั้นในวันหนึ่งข้างหน้าโดยไม่ต้องสงสัย

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศนา ขอความสะดวกกาย สบายใจ ในการประกอบความเพียรและแดนแห่งความสมหวัง จงเป็นสมบัติของท่านทั้งหลายในเร็ววันเทอญ

<<สารบัญ

เทศน์อบรมพระ ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๘ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๐๖

กิจประจำวันของใจที่มีกิเลส

พระพุทธเจ้าผู้นำของสัตว์โลกเริ่มเป็นศาสดา คือแบบพิมพ์อันดีเยี่ยมของโลกมาแต่เริ่มเสด็จออกทรงผนวช ไม่ทรงกังวลเกี่ยวข้องกับพระราชฐานบ้านเมืองที่เคยปกครอง ทรงมุ่งบำเพ็ญเพื่อความเป็นศาสดาโดยถ่ายเดียว ไม่มีผู้กล้าเป็นกล้าตายถวายตัวเป็นอุปัฏฐากตามเสด็จในเวลาที่ทรงบำเพ็ญ มีป่าอันรกชัฏซึ่งใคร ๆ ไม่ต้องการ เป็นที่อยู่ที่บำเพ็ญจนถึงวันตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมา นับเป็นปฏิปทาที่ชอบยิ่งแต่ต้นมา แม้ได้ตรัสรู้แล้วก็ไม่เคยสาปแช่งสถานที่อยู่ และการบำเพ็ญว่าไม่ถูกต้องและเหมาะสม ยังทรงส่งเสริมสถานที่ และความเพียรตลอดมา กรประทานพระโอวาทแก่สาวกก็ประทานเพื่อความไม่เกาะเกี่ยวกังวลกับสิ่งใด ๆ มีแดนแห่งวิมุตติหลุดพ้นแก่สาวกเป็นที่พอพระทัยในการสั่งสอนพระโอวาทเพื่อสาวก และนักบวชซึ่งทรงนามว่าศากยบุตร โดยมากทรงแสดงสถานที่วิเวกอันเป็นแดนแห่งความสงัด เพื่อศากยบุตรของพระพุทธเจ้าจะได้อยู่อาศัยบำเพ็ญตนด้วยความสะดวก

สถานที่ดังกล่าวนี้ แม้ทุกวันนี้ก็คงไม่เป็นโมฆะสำหรับท่านที่มุ่งต่อแดนหลุดพ้นตามเสด็จ ยังจะให้ความปลอดภัยจากสิ่งรบกวนนานาชนิดอยู่อีกเช่นที่เคยเป็นมา ดังนั้น โปรดระลึกถึง *พุทฺธ ธมฺม สงฺฆ สรณ คจฺฉามิ* ของพวกเราที่พระองค์ทรงบำเพ็ญมา และแสดงธรรมแก่สาวกด้วยวิเวกธรรม บรรดาสาวกผู้มีความสนใจอย่างเต็มที่ ซึ่งออกมาจากตระกูลต่าง ๆ พอได้สดับธรรมอันเต็มไปด้วยหลักเหตุผลจากโอษฐ์เท่านั้น จิตใจก็เต็มตื้นไปด้วยความยินดี เกิดศรัทธาปสาทะ ความเชื่อเลื่อมใสฝังลงในจิตใจทันที เพราะฉะนั้น ประโยคแห่งความเพียรของสาวกตามที่ทราบมา ปรากฏว่าไม่มีความท้อถอย และน้อมรับพระโอวาทด้วยความยินดียิ่ง ปฏิบัติตามทุกกรณีที่เป็นไปเพื่ออรรถธรรมที่ประทานไว้

การอยู่ก็สบาย การไปการมาก็สบาย การดื่มการฉันทุกอย่าง แม้จะอดอยากขาดแคลนในปัจจัยเครื่องอาศัยของพระ ซึ่งเป็นเพศที่เลี้ยงง่าย สาวกมีความพอใจในภาวะเช่นนั้น ไม่แสดงความกังวลกับสิ่งอาศัย จนเกิดเป็นอุปสรรคต่อความเพียรซึ่งเป็นที่จุดหมายสำคัญ และเพราะความมุ่งมั่นส่วนใหญ่อันเป็นต้นเหตุให้ออกมาจากตระกูลของตน ตนเป็นหลักสำคัญที่จะให้มุ่งหน้าต่อความเพียรเพื่อสวากขาตธรรมที่ตรัสไว้ชอบแล้วแก่สาวกองค์นั้น ๆ การประกอบความเพียรทุก ๆ ประโยคก็เป็นไปเพื่ออรรถเพื่อธรรม

และเพื่อวิมุตติหลุดพ้นจริง ๆ ไม่มีอะไรมาเคลือบแฝง ฉะนั้นการแนะนำสั่งสอนจึงเป็นการง่ายสำหรับผู้มุ่งต่อธรรมอยู่แล้ว

สถานที่พระพุทธเจ้าประทับก็ดี ที่สาวกอาศัยอยู่ก็ดี เมื่อสรุปแล้วคือสถานที่สงัดปราศจากสิ่งรบกวนนั่นเอง เช่นเดียวกับสถานที่ผู้ปฏิบัติทั้งหลายแสวงหา และอยู่กันทุกวันนี้ คือ ร่มไม้ ชายภูเขา ในป่า ในถ้ำ ซอกห้วย หลังเขา ซึ่งเป็นที่ไม่รบกวนวุ่นวายจากสิ่งทั้งหลาย มีใจมุ่งต่อหลักธรรมอย่างแน่วแน่ว่า ทำอย่างไรจึงจะเป็นไปเพื่อความสิ้นสุดแห่งทุกข์โดยถ่ายเดียว ไม่ยอมให้เข็มทิศ คือใจที่ตั้งไว้เฉพาะนิยยานิกธรรมเอนเอียงไปสู่ความเป็นอื่น มีความเข้มแข็งต่อการฝึกหัดดัดแปลงจิตใจให้หมุนไปเพื่อถูกทาง ทั้งนี้เป็นทางที่พระพุทธเจ้า และสาวกทรงดำเนินมาแล้ว จึงสมกับพระนามว่าเป็นศาสดาของโลกมาเป็นลำดับ ไม่เพียงเป็นศาสดาเฉพาะความเป็นพระพุทธเจ้าเท่านั้น วิธีการทุกอย่างที่วางร่องรอยไว้ และสาวกดำเนินมาล้วนเป็นครูของพวกเรา จึงควรเรียกได้ว่าเป็นศาสดาทุกระยะที่พระพุทธเจ้าทรงเคลื่อนไหว และสาวกปฏิบัติ

ธุระหน้าที่ทุกอย่างที่จะพึงกระทำโปรดคำนึงถึงครูเสมอ อย่าให้เคลื่อนคลาดจากหลักของพระพุทธเจ้าที่ทรงดำเนินมา ใจ ตามธรรมดาจะต้องเสาะแสวงหาเรื่องเสมอ โดยมากก็เป็นเรื่องที่เคยชินมาแล้ว คือการเสาะเพื่อสั่งสมทุกข์ให้เกิดขึ้น แล้วทำความเดือดร้อนแก่ตนเอง นี่เป็นกิจประจำวันของใจที่มีกิเลสเป็นเจ้าเรือน จะต้องเป็นเช่นนี้ การบำเพ็ญเพียรทุกประโยคจึงเป็นอุบายแก้ไข หรือถอดถอนสิ่งเหล่านี้ซึ่งทำหน้าที่รบกวนใจอยู่ทุกขณะให้ค่อยหมดไปเป็นลำดับ และพยายามกีดกันจิตใจที่เคยเดินทางสายนี้มาแล้วจนเคยตัว ไม่ให้เพ่นพ่านออกไปตามทางสายเดิมที่เคยสั่งสมทุกข์ขึ้นมาทับถมตัวเองเป็นประจำ การประกอบความเพียรจะยากหรือลำบากแค่ไหน อย่าถือเป็นความทุกข์รำคาญ ยิ่งกว่าเรื่องที่จะเกิดตายอยู่ในโลกนี้ไม่มีสิ้นสุด

การเกิดตายของทุกรูปทุกนาม ไม่ว่าสัตว์ บุคคล หญิง ชาย ไม่มีใครด้อยกว่าใคร รวมแล้วเรียกว่านับไม่ได้ด้วยกัน จึงไม่สามารถจะนำเรื่องภพเรื่องชาติของท่านผู้ใดใครผู้หนึ่งมาเป็นหลักฐานยืนยันว่า ท่านผู้นี้เป็นผู้ได้เกิดตายมากกว่าเพื่อนมนุษย์และสัตว์ในวงแห่งไตรโลกธาตุนี้ เพราะความเกิดตายซ้ำ ๆ ซาก ๆ ไม่มีเวลาหยุดยั้ง ทั้งหมุนไป และเปลี่ยนมาอยู่เช่นนี้ จนไม่สามารถจะทราบว่า เงื่อนต้นและเงื่อนปลายของภพของชาติอยู่ที่ไหนนั้น มันเป็นความสลับซับซ้อนกันมาตลอดอนันตกาล แต่ก็เป็นเรื่องภพเรื่องชาติของเราแต่ละท่านแต่ละราย ทำกงจักรประเภทเปิดแล้วปิดไม่ได้ใส่ตัวเอง จึงเป็นกองทุกข์ประเภทดับไม่ลง เราจึงบ่นว่าเป็นทุกข์อยู่ทุกซอกทุกมุมทั่วทั้งไตรภพ จึงเป็นภพที่เต็มไป

ด้วยความบ่นของผู้มีภพชาติซึ่งยังแก้ไม่ตก และเป็นความกังวลเรื่องรำคาญยิ่งกว่าเรื่องใด ๆ ในโลก

ฉะนั้น การพยายามแก้ไขเรื่องใหญ่โตนี้ จงอย่าถือว่าเป็นภาระหนักเกินกำลังของผู้จะพยายามไปให้พ้นภัย จะทำให้เราเกิดความอิดหนาระอาใจต่อความเพียรของตน ความหลงร่องรอยของตนที่ผ่านมานี้ เป็นเรื่องสำคัญมากยิ่งกว่าเรื่องอื่นใด พระพุทธเจ้าจึงให้นามว่า อวิชชา คือความหลงเรื่องของตนเองเท่านั้น เรื่องเกิดกับเรื่องตายไม่ใช่เป็นเรื่องจะบกพร่องในสัตว์และสังขาร เป็นเรื่องมีอยู่ประจำไตรภพ คือมีอยู่ประจำสัตว์และสังขารทุกรูปทุกนามบรรดาที่มีวิญญาณครอง ย่อมเป็นไปอยู่เช่นนี้ทั้งท่านและเรา ดังนั้นเรื่องของภพของชาติของแต่ละรูปละนาม จึงไม่มีใครสามารถจะนับอ่านได้ว่ามีจำนวนเท่าไร เกิดมาแต่ละภพละชาติโปรดทราบว่า คือการหาบกองทุกข์ขึ้นมานั่นเอง

เริ่มทุกข์มาแต่เริ่มแรกเกิดจนถึงวันสลาย จะไม่มีบกพร่องในเรื่องของทุกข์ ติดต่อเป็นพืดตลอดสาย ล้วนแต่เรื่องทุกข์ซ้ำทุกข์อยู่ในคน ๆ เดียว ถ้าเป็นตัวหนังสือก็อ่านไม่ออก เพราะเขียนย้ำลงในบรรทัดเดียวกัน ทุกข์ย้ำทุกข์ ทุกข์ซ้อนทุกข์ ซ้อนกันไปซ้อนกันมาจนหาที่แก้ไขไม่ได้ และอ่านตัวเองไม่ออก แม้จะเป็นผู้วางร่องรอยทุกข์ไว้ก็ไม่สามารถจะทราบได้ว่าตนเคยทุกข์มากี่มากน้อย เพราะแต่ละภพละชาติจะต้องมีทุกข์ซับซ้อนกันอยู่เช่นนี้ทุกภพทุกชาติไป ที่นี่ยังภพซ้อนภพ ชาติซ้อนชาติ วัฏฏะซ้อนวัฏฏะไหลมารวมอยู่ในบุคคล ๆ เดียว มีมากเหลือประมาณ ไม่สามารถจะทราบได้แม้แต่รายเดียวสำหรับเราทั้งหลาย แล้วเรายังจะสงสัยเรื่องเกิดตายนี้ ว่าจะกลายเป็นความวิเศษเลอเลิศอะไรต่อไปอีกเล่า จึงไม่ควรจะนอนใจในความเพียรเพื่อแก้ไขเรื่องเกิดตายของตน ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่โตมากมายในไตรภพ

ความหลงร่องรอยความเป็นมาของตน มันเป็นเหตุทำตัวให้หมุนไปเวียนมาไม่มีเวลาจบสิ้นลงได้ เช่นเดียวกับกังหันถูกลมพัดให้หมุนติ้วอยู่ทั้งวันทั้งคืน ควรจะนำมาพิสูจน์กับเรื่องภพชาติของตน จะเป็นอุบายช่วยเสริมปัญญาเพื่อหาทางออกจากโลกันตะของความเกิดตายบ้าง

การตำหนิติโทษความทุกข์ที่เกิดขึ้นจากสาเหตุที่กล่าวแล้ว จะไม่มีผลดีอะไรเกิดขึ้นเลย นอกจากจะเป็นการเสริมเรื่องให้ทุกข์เกิดเพิ่มปริมาณขึ้นเท่านั้น เรื่องเกิดตายก็ต้องหมุนไปตามเข็มทิศของวัฏจักรที่ชี้ไว้ จะไม่เป็นไปตามคำตำหนิติชมของผู้ใด เช่นเราเป็นผู้เกิดผู้ตาย ผู้ก่อความทุกข์ทรมานทับถมตนเอง แต่ไม่ทราบเรื่องของตนว่าเคยเป็นมาทำนองนี้กี่ครั้ง เพราะเหยียบแล้วเหยียบเล่าจนไม่ทราบร่องรอยที่เหยียบไว้ว่าเป็นรอยไหน

แน่ มิหนำยังมีความเคลือบแคลงสงสัยหรือเชื่อดิ่งลงไปตามความชอบใจก็มีว่า ตายแล้วสูญ ไม่ได้เกิดเป็นอะไรต่อไปอีก ดังนี้ก็ตาม แต่กฎของความจริงแล้ว จะไม่เป็นตามความคาดคะเนหรือสุ่มเดาของใคร ต้องหมุนไปตามเหตุปัจจัยพาให้เป็นไป

เรื่องความเป็นมาทั้งนี้ ถ้าเป็นทำนองเรามาจากบ้านซึ่งเคยอยู่ จะเป็นจังหวัด มณฑล ตำบลอะไรก็ตาม แต่ก็พอจำแนวทางที่ตนมาได้เป็นระยะ ตลอดความสุขความทุกข์ในการเดินทาง หากการหวนระลึกภพชาติของตนได้บ้างดังคนเดินทาง ก็พอมีเงื่อนพิจารณาความสุขทุกข์ที่เป็นมากับภพชาตินั้น ๆ และพอมีทางแก้ไขตัดทอนวัฏฏะให้สั้นเข้า แต่นี่จำร่องรอยที่เหยียบผ่านมาไม่ได้เลย ทำนองเราเป็นคนเขียนเอง แต่เราอ่านตัวหนังสือเราไม่ออก และยังมีทางปฏิเสธว่าตนไม่ได้เขียนก็ได้ (เข้าในลักษณะว่า ตนไม่เคยเกิดและไม่เคยตายในวงของวัฏฏะ) ทั้งนี้ท่านเรียกว่าอวิชชา คือไม่รู้ทั้งอดีตของตนที่เป็นมา แล้วไม่รู้ทั้งอนาคตของตนซึ่งจะเป็นไปข้างหน้า และไม่รู้ปัจจุบันของตนที่กำลังเป็นอยู่ เพราะมาด้วยอวิชชา ไปด้วยอวิชชา และอยู่ก็อยู่ด้วยอวิชชา เพราะตัวเหตุคือใจมันเป็นอวิชชาทั้งดวง เรื่องจึงเป็นอย่างนั้น

ถ้าอวิชชากับใจยังเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอยู่ตราบใด เรื่องของภพของชาติ เรื่องความเกิด ความตาย เรื่องความสุข ความทุกข์ ซึ่งจะผสมคลุกเคล้ากันนี้ จะต้องมีอยู่ทุกสัตว์และทุกบุคคลตราบนั้น โดยที่ใคร ๆ จะปฏิเสธไม่ได้ผล ฉะนั้นโปรดทราบไว้ตามหลักความจริงซึ่งมีอยู่ในสัตว์และสังขารบรรดาที่มีวิญญาณครองทุกประเภท ต้องเป็นไปในทำนองเดียวกันนี้ทั้งนั้น

การไปการมาไม่มีร่องรอยจะมาได้ที่ไหน ไม่มีเหตุปัจจัยจะหมุนตัวไปได้อย่างไร เรื่องการเกิดการตายก็ต้องมีเหตุปัจจัยเป็นเครื่องหนุนให้เป็นไป ไม่มีเหตุผลจะปรากฏตัวขึ้นมาได้อย่างไร เช่น เรื่องตายต้องเป็นมาจากความเกิด ความเกิดต้องเป็นผลสืบเนื่องมาจากความผลักดันภายใน คืออวิชชาตัณหานั่นเอง ก็อวิชชาตัณหาเราเคยได้เห็นและได้อ่านในคัมภีร์ แต่ตัวจริงของอวิชชาแท้นั้นอยู่ที่ไหน ที่ท่านจารึกไว้ในคัมภีร์นั้นเป็นชื่อของอวิชชา เป็นชื่อของกิเลสตัณหา แต่ไม่ใช่ตัวกิเลสตัณหาอวิชชาอันแท้จริง ธรรมชาติที่แท้จริงนั้น คือตัวของเราแต่ละท่านแต่ละราย ความไม่ทราบเรื่องของตนทั้งที่ตนเป็นอวิชชาอยู่ทุกขณะ และทุกภพทุกชาติ นี่ท่านเรียกว่า อวิชชาอันแท้จริง

โปรดอย่ามองข้าม อวิชชาความหมุนของใจที่มีอวิชชาผลักดันออกมา จึงกลายเป็นกิเลสตัณหาไปเรื่อย ๆ โดยให้นามว่า กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ทั้งสามนี้เป็นกิ่งก้านสาขาของอวิชชาผู้วางร่องรอยของวัฏฏะไว้ เมื่ออวิชชายังเป็นเจ้าอำนาจครองใจอยู่

ใครจะปฏิเสธเรื่องภพเรื่องชาติ ว่าไม่มีไม่เป็นย่อมไม่ได้ เพราะไม่ใช่ฐานะที่ผู้นั้นจะทำได้ตามอำนาจความต้องการของตน เพราะฉะนั้นการประกอบความเพียรเพื่อรื้อถอนภพชาติอันเป็นร่องรอยของตนที่เที่ยวเหยียบย่ำไว้ทุกหนทุกแห่ง และทุกภพทุกชาติจนมาถึงบัดนี้ จึงไม่ควรถือเป็นความยากลำบากจนเห็นว่าเป็นของเหลือวิสัย สำหรับผู้มุ่งจะไปให้พ้นจากโลกันตะแห่งภพชาติอันนี้

บ่วงแห่งวัฏทุกข์อันนี้ เราอย่ามองไปกว้าง และไกลเกินตัวของวัฏฏะที่ซ่อนอยู่ และการปฏิบัติธรรมก็อย่ามองโลกว่า กว้างเกินไป แคบเกินไป สูงเกินไป และต่ำเกินไป ดีเกินไป ชั่วเกินไป โง่เกินไป ฉลาดเกินไป นอกจากจะมองดูโลกซึ่งมีอยู่กับตัวของเราอย่างสมบูรณ์ว่า กว้างก็กว้างอยู่กับผู้นี้ คือกว้างจนไม่สามารถจะอ่านความเป็นมาของตนได้ ลึกจนไม่สามารถจะหยั่งรู้เรื่องของตนได้ สูงจนไม่สามารถจะเอื้อมมือปลดเปลื้องออกมาได้ในความเป็นมาแห่งกิเลสตัณหาของตน แคบหรือละเอียดจนมองไม่เห็นเงื่อนไข ซึ่งควรจะแก้ไขโดยวิธีใด โลกมันรวมอยู่ที่นี่ทั้งหมด

บรรดาไตรภพอย่าเข้าใจว่า มีอยู่ในที่อื่นใด สิ่งบังคับจิตใจซึ่งควรจะรื้อถอนออกให้หมด มันมีอยู่ที่ดวงใจอวิชชานี้ดวงเดียวเท่านั้น โปรดทำความสนใจพิจารณาและแก้ไขกันลงที่นี่ จะเห็นร่องรอยของตนที่เคยเหยียบย่ำมาที่ไหนบ้าง เช่นเดียวกับเรามาจากสถานที่ต่าง ๆ จนถึงที่หมายแล้วคิดย้อนหลังกลับคืนตามเส้นทางที่มาก็ทราบได้ว่า มาที่นั้นมีความลำบากยากเย็น มาที่นั้นมีความร่มเย็นเป็นสุข ตลอดที่อยู่อาศัย อาหารปัจจัยเป็นความสะดวกกายสบายใจจนมาถึงที่นี่ ก็การชำระแก้ไขสิ่งปกปิดกำบังตนเอง ได้แก่อวิชชาให้หมดไปเป็นลำดับ ย่อมมีทางมองเห็นร่องรอยที่เคยเหยียบย่ำไว้ในสงสาร ซึ่งซ้ำรอยกันตลอดมาได้โดยลำดับ ทั้งเป็นฝ่ายภพชาติ และความสุขความทุกข์ ซึ่งควรจะรู้ได้จากใจผู้เคยเป็นมา และจะเห็นร่องรอยที่เคยเหยียบไว้นั้นว่า เป็นไปจากไหนแน่ และใครเป็นตัวร่องรอยที่แท้จริงซึ่งเที่ยวเหยียบไว้ในที่และภพต่าง ๆ นั้น แล้วจิตจำต้องตามกระแสร่องรอยนั้นเข้ามาสู่ธรรมชาติคือ จิตอวิชชานี้ผู้เดียว

แต่การพิจารณาธรรมทั้งหลายซึ่งอธิบายมาแล้ว ไม่ใช่พิจารณาเพื่อยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด และเพื่อความแพ้ความชนะในสิ่งใดทั้งนั้น แต่เพื่อทำความเข้าใจกับตนให้ถูกต้อง แล้วจะได้เห็นเรื่องของตนอย่างแจ่มชัดจากสิ่งต่าง ๆ ซึ่งจิตเคยเกี่ยวข้อง เพราะความหลงเรื่องของตัวอันเป็นบ่อให้เกิดตายไม่จบสิ้น แล้วจะได้ย้อนความรู้สึกเข้ามาสู่จุดใหญ่อันเป็นป่าช้าแห่งภพชาติอันสำคัญ เพราะฉะนั้นการพิจารณาภายนอกก็เพื่อจิตภายใน การ

พิจารณาภายในก็เพื่อจิตโดยตรง เพราะเป็นเรื่องส่อถึงธรรมชาตินี้ทั้งนั้น ทั้งใกล้ ทั้งไกล ทั้งดี ทั้งชั่ว ทั้งอดีต อนาคต

ธรรมชาตินี้จะไม่มีความพอดีในเรื่องอุปาทาน ถือได้ทั้งดี ทั้งชั่ว ทั้งรัก ทั้งชัง ไม่ใช่สิ่งนั้นชั่วหรือคนนั้นไม่ชอบใจ จะหมดความกังวลในสิ่งนั้นคนนั้นหามิได้ ยิ่งคนไหนทำให้มีความเจ็บปวดแสบปวดร้อนภายในใจมาก อุปาทานยิ่งไปถือมั่นในคนนั้นมาก และมีความรักใคร่กับคนไหน ใจก็มีอุปาทานในคนนั้นมาก ไม่ว่าหญิง ไม่ว่าชาย วัตถุสิ่งใดที่เข้าใจว่าเป็นของดีและน่ารัก อุปาทานความยึดมั่นถือมั่นต้องมีในสิ่งนั้นทันที ทั้งนี้มันเป็นเรื่องของใจดวงเดียวซึ่งเป็นเจ้าโกหกมารยาอยู่ภายใน จึงพาให้เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวงล้อมของวัฏฏะมาหลายกัปนับไม่ได้

ที่กล่าวมาทุกแง่ทุกมุมของเรื่อง มันเป็นเรื่องของแต่ละท่าน โปรดพิจารณาโทษของตนที่เป็นมาอย่างโชกโชน การเห็นโทษและตำหนิโทษของใครก็ไม่สำเร็จประโยชน์ และไม่สามารถทำกิเลสให้หมดไปจากใจดวงนี้ รักใครหรือเกลียดชังใครก็ไม่มีผลดีเกิดขึ้น นอกจากจะรักตน ตำหนิติชมตน และแก้ไขตนเอง ซึ่งเป็นผู้ผิดเท่านั้น จะเป็นทางออกจากความผิดเป็นชั้น ๆ ทั้งภายนอกภายใน นอกนั้นจะเป็นทางสั่งสมกิเลสขึ้นทุกระยะที่ความเคลื่อนไหวของใจแสดงตัวออกไป การทำสิ่งใดจงทำด้วยความจงใจ อย่าให้มีความเผอเรอในกิจการนั้น ๆ แม้ที่สุดปัดกวาดลานวัดก็ขอให้มีสติจดจ่ออยู่กับไม้กวาด และอาการเคลื่อนไหวของตน นี่คือผู้บำรุงสติประกอบความเพียร เรียกว่า เป็นผู้มีความเพียรอยู่ตลอดเวลา

สติและความเพียรเหล่านี้แล จะกลายเป็นเครื่องมือสำคัญ สามารถแปรรูปเป็นมหาสติ มหาปัญญาได้ การฝึกหัดทำความรู้สึกตัว และนึกคิดไตร่ตรองดูเหตุผล หยาบละเอียด ข้างนอก ข้างใน ก็เพื่อแก้จิตดวงเดียวนี้ ความเคลื่อนไหวทุก ๆ อาการอย่าให้เป็นโมฆะทางความเพียร ให้มีสติกำกับความตั้งใจไว้อยู่เสมอ อย่าประมาทนอนใจ โดยเห็นภพชาติเป็นของเล็กน้อย เพราะผู้เห็นเช่นนั้น จะเป็นผู้แบกกองทุกข์ตลอดกาล ไม่มีวันและโอกาสจะปลงลงได้

โปรดทำความพยายามแก้ปมหลงทั้งรู้ ๆ นี้ให้ได้ เพราะปมนี้เป็นปมที่หนาแน่นมาก ในไตรโลกธาตุจะมีอยู่ปมเดียว คือจิตอวิชชานี้เท่านั้น ถ้าปมนี้ยังไม่แตกไปเสีย เรื่องภพชาติและกองทุกข์ทั้งมวลจะเป็นเรื่องของคนนั้นโดยตรง ขึ้นชื่อว่าทุกข์แล้วจะไม่เที่ยว อาศัยและอยู่ที่ไหน นอกจากบนร่างกายและจิตใจของคนและสัตว์เท่านั้น ถนนหนทางกว้างแคบ สั้น ยาว และบ้านเรือน ตึก ห้างร้าน ตลาด ที่ทำไว้ เรื่องของทุกข์จะไม่ไปก้าวเดินและ

อาศัยอยู่ตามสถานที่เหล่านั้น แต่จะมาท่องเที่ยวและอาศัยอยู่บนร่างกายและจิตใจของคนและสัตว์ จนกว่าสภาพเหล่านี้จะถูกทำลายเสียด้วยอนิจธรรม แตกกระจายลงสู่อนัตตาธรรม คือความว่างจากสัตว์บุคคลหญิงชายเสีย นั่นแลกองทุกข์จึงจะย้ายครอบครัวไปตั้งบ้านใหม่ แต่ก็ตั้งบนจิตใจและร่างกายของคนและสัตว์อยู่นั่นเอง

แล้วเราจะเห็นว่าอะไรเป็นทุกข์ในโลกนี้ เมื่อเรื่องทั้งหมดบรรดาทุกข์ในไตรโลกธาตุกลับมาเป็นเรื่องของเราคนเดียวเช่นนี้ เวลานี้เรากำลังตกอยู่ในวงล้อมของทุกข์ จะหาทางออกด้วยวิธีใดจึงจะมีหวังรอดพ้นไปได้ ในวงแห่งไตรภพเป็นวงล้อมเราคนเดียว คนเกิดสติปัญญาขึ้นเพราะความจนตรอก เราจะนำสติปัญญา ศรัทธา ความเพียรมาใช้หรือจะยอมจำนน ปัญหานี้เกิดขึ้นเฉพาะหน้าเรา และเราเป็นผู้จะตอบปัญหาข้อนี้ให้กระจ่างขึ้นกับใจ แล้วคว้าเอาความพ้นภัยมาครองบนจิตใจ

จึงควรเห็นว่า วัฏฏะของใจเป็นปัญหาอันใหญ่ยิ่งในแหล่งโลกธาตุ ไม่มีปัญหาใดจะเทียบเท่า พระพุทธเจ้าทุก ๆ องค์ก็ดี สาวกของพระพุทธเจ้าทุก ๆ องค์ก็ดี ทรงทุบต่อยปมแห่งวัฏจักรให้แตกกระเด็นไปจากใจแล้ว จึงปรากฏเป็นผู้ประเสริฐของโลกโดยสมบูรณ์ เช่น ***พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ*** โลกทั้งหลายกราบอย่างสนิทติดใจ ***ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ*** ธรรมที่บริสุทธิ์ผุดขึ้นจากจิตในขณะที่ปมวัฏฏะแตกไป โลกได้กราบสนิทติดใจ ฝากเป็นฝากตายจริง ๆ ***สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ*** ผู้ทุบต่อยอวิชชาอันเป็นปมของวัฏจักรให้แตกกระจายไปจากใจ จึงเป็นสรณะอันสมบูรณ์ของโลก รวมแล้วเรียกว่า พระรัตนตรัย คือแก้ววิเศษสามดวงอันเป็นหัวใจของโลกทั้งสาม

นี่คือผู้หมดร่องรอยที่จะมาสู่ภพสู่ชาติอันเป็นต้นเหตุของทุกข์ทั้งมวล นี่คือผู้หมดวัฏฏะจริง ผู้นี้เป็นผู้ไม่เกิดจริง และเป็นผู้ตัดสะพานของทุกข์ได้จริง ผู้นี้เป็นผู้สูญจากความเกิดทั้งมวลจริง ๆ ไม่ได้สูญเพียงคำพูดคาดคะเน แต่ความเกิดและความตายยังเต็มกายเต็มใจ คำว่า สูญของพุทธะ และสังฆะที่เป็นสรณะของโลกนั้นท่านสูญอย่างนี้ คำว่า เรื่องแล้วเป็นสูญสิ้นโดยประการทั้งปวง ไม่สามารถจะเข้าไปตั้งบ้านตั้งเรือนเป็นที่อยู่อาศัยในจิตของท่านได้อีก นี่คือผู้ประเสริฐโดยหลักธรรมชาติด้วย เป็นผู้ประเสริฐของโลกทั้งสามด้วย เพราะการทำลายกรงขังคืออวิชชา ซึ่งหนาแน่นยิ่งกว่าภูเขาทั้งลูกที่ได้สั่งสมตัวมาเป็นเวลาหลายกัปนับไม่ได้ จนไม่มีอะไรจะสามารถทำลายได้ นอกจากคุณงามความดีที่ผู้มุ่งหวังจะตามเสด็จพระพุทธเจ้า แล้วอุตส่าห์บำเพ็ญให้เป็นไปในกาย วาจา ใจของตนเท่านั้น

วัฏฏะจะเกรงกลัวเฉพาะบุคคลผู้เช่นนั้นเท่านั้น นอกนั้นเขาจะไม่กลัวใครในโลก ยิ่งผู้มีความเห็น และพูดว่าตายแล้วสูญ นั่นยิ่งเป็นการส่งเสริมวัฏฏะให้มีกำลังหมุนตัวเอง ผู้นี้

แลจะเป็นสถานที่อยู่อาศัยเป็นเครื่องไม้เครื่องมือ และเป็นห้องน้ำ ครัวไฟของวัฏฏะเป็นอย่างดี

เวลานี้เราทุกท่านมุ่งหน้ามาอย่างเต็มใจเพื่อการปฏิบัติแก้ไขตนเอง โปรดทราบว่าเวลานี้เราคือเครื่องจักรของวัฏทุกข์อย่างเต็มตัว อย่าพากันประมาทนอนใจในความเพียรอันเป็นเหมือนเรือจะพาข้ามมหาสมุทรทะเลหลวงอันเต็มด้วยห้วงน้ำ คือตัณหาอาสวะ ซึ่งจะล้นฝั่งแห่งความเพียรอยู่แล้ว รีบบำรุงความเพียรอันเป็นเหมือนทำนบให้มีความแน่นหนา และมีระดับสูงกว่าน้ำจะไหลผ่านออกได้ กิเลสอาสวะมิใช่กระรอกกระแตพอจะกระโดดข้ามไปได้ นอกจากเราจะเป็นผู้เปิดช่องหรือทำลายทำนบคือความเพียรเสียเอง เรื่องของความเพียรเพื่อวิดน้ำออกจากเรือ จงเป็นผู้หนักแน่นและตึงเครียดตลอดเวลา โดยมีสติเป็นเครื่องปกครองรักษา พิจารณาด้วยความรอบคอบ รอบรู้ อย่าให้ความเผอเรอและอ่อนแอเข้าไปตั้งบ้านเรือนในจิตใจ จะเป็นความเคยตัว และเสียนิสัยของผู้มุ่งต่อความจริงซึ่งรออยู่ทุกเวลา

ตามปกติจิตเป็นผู้เคยต่ออารมณ์ที่เป็นข้าศึกอยู่แล้ว นอกจากสติกับปัญญาซึ่งกลมเกลียวกับความเพียรแล้ว จะไม่มีทางแก้ไขจิตดวงนี้ให้หายพยศได้ วิธีใดเป็นไปเพื่อความสงบสุขปรากฏขึ้นกับใจ นั่นเป็นวิธีที่ถูกต้อง อาการใดที่แสดงออกจากใจเป็นการสั่งสมอารมณ์ให้จิตฟุ้งซ่านและขุ่นมัว โปรดทราบว่านั่นคือทางของกิเลสวัฏฏะ ไม่ใช่ทางพระนิพพาน แม้จะไม่มีเครื่องหมายประกาศไว้ก็โปรดทราบทันทีว่า นั่นคือทางผิดตามลักษณะตัดสินธรรมวินัย เราผู้ทรงไว้ซึ่งธรรม คือลักษณะตัดสินธรรมวินัย จะไม่ทราบความเคลื่อนไหวของตนว่าถูกหรือผิดได้อย่างไร ต้องทราบกันที่นี่และแก้ไขกันที่นี่

อนึ่ง ไม่เคยปรากฏว่าผู้มีความเพียรกล้า เพราะการรักษาสติ และการใคร่ครวญด้วยปัญญา ได้มีการแตกสลายตายไป พอจะให้คนรุ่นหลังมีทางคิดเพื่อปลีกตัวหาทางแก้ไข ลดความเพียรเพื่อพ้นภัยอันจะเกิดจากเหตุนี้ หากเป็นได้เช่นนั้นพระพุทธเจ้าก็คงไม่ได้เป็นศาสดาสอนโลก เพราะความเป็นพระพุทธเจ้าเป็นขึ้นมาจากความเพียร ธรรมที่เกิดจากความเพียรของพระองค์ ยังประทานย้ำรอยลงอีกว่า ***วิริเยน ทุกฺขมจฺเจติ*** คนพ้นทุกข์ไปได้เพราะความเพียร ไม่ทรงสอนว่าคนตายเพราะความเพียร พอจะให้เกิดความกลัวกัน เพราะฉะนั้นเราเป็นลูกศิษย์ของพระตถาคต จึงไม่ควรกลัวตายเพราะความเพียรกล้าต่อแดนพ้นทุกข์

ไม่ใช่กล้าแบบคนที่ชื่อเขาว่า นายกล้า แต่ตัวเขาเองเป็นคนขี้ขลาดหวาดกลัวเช่นนั้น แต่กล้าเผชิญกับเหตุที่เกิดขึ้นทั้งภายนอกและภายใน อันเป็นปัจจัยให้เกิดสติปัญญาอุบาย

เปลื้องตนจากสิ่งนั้น ๆ ทุกระยะที่มีสิ่งเกี่ยวข้อง เรื่องสติกับความเพียรขอให้ติดกันเป็นพืดอยู่ทุกเวลา อย่าให้เสียกาลที่ผ่านไป จะกลายเป็นสติที่ทันต่อเหตุการณ์ทุกด้าน เราจะพาก้าวไปทางสมาธิความสงบ หรือจะพาก้าวไปทางปัญญา สติจะเป็นผู้ควบคุมงานทั้งนี้ให้เป็นไปเพื่อความสำเร็จสมความปรารถนา เช่น กำหนดลมหายใจก็ให้มีสติรู้สึกลมจริง ๆ ลมจะเข้าสู่ความละเอียดขนาดไหนก็ให้รู้เรื่องเป็นระยะ ๆ ไป จนปรากฏว่าลมหายไปหมด ไม่มีอะไรเหลือ เหลืออยู่เฉพาะธรรมชาติความรู้อันเดียวเท่านั้น ก็ให้ทราบชัดที่ใจ

เรื่องความสงบ และความแยบคายทางปัญญาแล้ว เราจะหาไม่ได้ที่ไหนนอกจากวงของสติ เพราะสติเป็นธรรมคุ้มกันความเสียหายทุกด้านอันจะเกิดขึ้นเพราะความเผอเรอ เราอย่าเข้าใจว่าตนจะโง่อยู่ตลอดกาล เพราะอำนาจของความกล้าโดยมีสติตามรักษา และเพราะความเพียรนี้แล จะพาเราให้มีความเฉลียวฉลาดรอบตัว จนสามารถเอาตัวรอดพ้นไปได้จากดงหนาทึบอันแสนจะผ่านไปได้โดยยากนี้ ฉะนั้นเราทั้งคนขอให้เป็นเรื่องของสติหมดทั้งร่าง จะมีการเคลื่อนไหวทางภายนอกภายใน หรือไม่มีการเคลื่อนไหว แต่สติขอให้มีประจำตัวทุกขณะ อย่าให้ขาดวิ่นไป

เมื่อพยายามบำรุงได้เช่นนี้ สมถะก็ดี วิปัสสนาก็ดีจะปรากฏร่างขึ้นมาอย่างง่ายดายและรวดเร็ว คำว่า สมถะหรือวิปัสสนาเป็นสิ่งทำได้ยากนั้น เป็นตัวผลซึ่งถูกเพ่งเล็งมากกว่าเหตุ แต่ตัวเหตุ คือสติซึ่งเป็นจุดควรเพ่งเล็งก่อนอื่น รู้สึกจะขาดความสนใจ ผลคือสมถะและวิปัสสนาซึ่งควรจะได้จึงพลาดไปไม่สมประสงค์

ดังนั้น ท่านนักปฏิบัติผู้มุ่งผลทั้งสมถะและวิปัสสนาโดยสมบูรณ์ กรุณาสนใจในตัวเหตุ คือสติด้วยดี แล้วนำไปใช้ในกิจทั้งสองให้ปรากฏผลสมบูรณ์ขึ้นมา การดำเนินสมถะก็จะเป็นความสงบประจักษ์ใจจนเต็มภูมิของสมถะ การดำเนินวิปัสสนาก็จะก้าวไปอย่างเต็มภูมิ เมื่อสติได้ไปปักหลักอย่างแน่นหนาแล้ว เมื่อถึงขั้นละเอียดแล้ว จะเห็นความเปลี่ยนสภาพของปัญญาที่มีความแยบคายต่อตนเอง กลายเป็นสติที่ติดกันเป็นพืด และกลมเกลียวกันกับปัญญาไปในตัว จิตก็ดี สติก็ดี ปัญญาก็ดี คล้ายกับว่าเป็นอันเดียวกัน เพราะความรู้สึกถึงไหนสติกับปัญญาจะต้องไปพร้อม ๆ กัน โดยมิได้บังคับ แต่เป็นเพราะความเคยชินที่เคยฝึกหัดมาแต่ต้นเป็นลำดับ

คำว่า สมถะและวิปัสสนาที่เคยวาดภาพไว้ จะมารวมประจักษ์อยู่กับใจผู้เคยวาดภาพ ต้องการดำเนินสมถะตามโอกาสที่ควร ย่อมปรากฏขึ้นตามเวลาที่ต้องการ และถอนออกมาได้ตามประสงค์ จะทำหน้าที่วิปัสสนาย่อมปรากฏเป็นวิปัสสนาขึ้นมาตามสิ่งที่มาสัมผัส และตามสภาวะทั่ว ๆ ไป ทุกสิ่งที่มาเกี่ยวข้องกับความรู้สึก ย่อมกลายเป็นวิปัสสนา

ไปตามขั้นของปัญญาที่พาให้เป็นไป ขึ้นชื่อว่าวิปัสสนาที่ควรแก่เหตุการณ์แล้ว ไม่ว่าข้างนอก ไม่ว่าข้างในจะกลายเป็นเรื่องวิปัสสนาไปตามปัญญา โดยมีไตรลักษณ์เป็นภาชนะสำหรับรับไว้จากปัญญาที่เห็นแจ้งแล้วปล่อยมือลงในหลักความจริง ความรู้รอบและปล่อยวางของปัญญาจะเป็นไปทุกระยะ ไม่มีกลางวัน กลางคืน ยืน เดิน นั่ง นอน เว้นแต่หลับเท่านั้น แต่โดยมากผู้ปฏิบัติมักจะรู้เรื่องของกายและปล่อยวางอุปาทานในกายก่อน สภาวะภายนอกทั่ว ๆ ไปก็พลอยได้รับการปลดปล่อยจากอุปาทานไปตาม ๆ กัน

ปัญญาย่อมเดินไปตามสายทางที่ยังมีอุปาทานเป็นเชื้อแฝงอยู่ เช่นกายส่วนหยาบของขันธ์ทั้งห้า อุปาทานของใจไม่มาอาศัยอยู่แล้ว ปัญหาแห่งการพิจารณาก็พักไป แล้วยังมีนามขันธ์สี่ คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ยังเป็นที่ยึดอุปาทานของใจ ปัญญาย่อมเดินไปตามสายของนามขันธ์ พิจารณาเก็บม้วนลงในภาชนะ คือไตรลักษณ์โดยสิ้นเชิง อุปาทานถอนตัวออกจากนามขันธ์สี่ เพราะเมืองขึ้นซึ่งเคยครองอำนาจตกไปเป็นสมบัติของไตรลักษณ์กองอุปาทาน ที่เคยแผ่กระจายออกไปทั่วไตรภพ เพราะอำนาจอวิชชาบังคับออกไปให้เที่ยวยึดอำนาจในสิ่งทั้งปวง ถูกปัญญาเที่ยวตามขับไล่ให้ม้วนกองทัพกลับคืนสู่บ้านเดิม คือวัฏจิต และร้องเรียนความจำเป็นที่ถูกขับไล่มาให้อวิชชาหัวหน้าแห่งไตรภพทราบ เพื่อหาทาต่อสู้และแก้ไขจนสุดขีดของผู้เคยเรืองอำนาจในสามภพ

แต่ปัญญาซึ่งได้ฝึกเพลงรบทางวิวัฏฏะมาจนเกรียงไกร ไหนจะหยุดการรบเพียงเท่านั้น แล้วยอมตัวให้เขาลบลายมือย่างหรือ ขั้นสุดท้าย ปัญญาพร้อมศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ยกขบวนเข้าล้อมนครหลวง ซึ่งยังเหลืออยู่เพียงเมืองเดียวเท่านั้น ปิดประตูเมืองทั้งห้า คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไว้อย่างมิดชิด พร้อมทั้งเจ้าหน้าที่รักษาประตู คือสติ ไม่ให้คนภายในออก ไม่ให้คนภายนอกเข้ามาเกี่ยวข้อง (ไม่ให้อารมณ์ภายในภายนอกออกมาประสานกัน) แล้วทำการค้นนครหลวงเพื่อหาตัวผู้ก่อเกิดและบัญชางานให้ความไม่สงบเป็นไปอยู่ตลอดกาลในวงภายใน ก็ไปพบพระยาจิตราช ผู้เรืองอำนาจในไตรภพมีนามว่าเจ้าอวิชชา ปัญญาจึงฟาดฟันหั่นแหลก ไม่มีอะไรเหลืออยู่เป็นซากแห่งสมมุติแม้ปรมาณู

เมื่อเจ้าอวิชชาผู้ให้ความร่มเย็นแก่กิเลส อุปาทานทั้งปวงสิ้นไปแล้ว กองทัพกิเลสทั้งมวลก็แตกกระจายหายสูญไปตาม ๆ กันหมด ปรากฏธรรมิกราชขึ้นเรืองอำนาจแทน กลายเป็นแดนเกษมขึ้นมาในขณะเดียวเท่านั้น ขณะนั้นเรียกว่า ขณะน้ำดับไฟประลัยกัลป์ไหม้โลก เมื่อสงครามอันใหญ่หลวงได้ยุติลงแล้วด้วยความมีชัยของนักรบผู้กล้าตาย ใจที่เคยอยู่ใต้อำนาจของวัฏฏะก็หลุดลอยขึ้นมาเป็นอิสระโดยลำพัง จะนั่ง จะนอนหรือจะอยู่ที่

ไหนก็เป็นสุข การปฏิบัติต่อขันธ์ซึ่งยังครองตัวอยู่ก็ปฏิบัติกันไปโดยความรู้จักประมาณ มีความพอดีประจำตน มองโลกมองธรรมย่อมเป็นโลกเป็นธรรมไปตามความจริงทุกอย่าง ไม่ยกตนข่มโลกและไม่ยกโลกมาทับถมตัวเอง

ธรรมที่กล่าวมาทั้งนี้ เราจะเห็นว่าเป็นเรื่องท่านผู้ใด นอกจากเป็นเรื่องของเราโดยตรงและจะปฏิบัติต่อตนเองตามที่อธิบายมานี้ ฉะนั้น โปรดนำธรรมที่แสดงนี้เข้าไปเป็นหลักใจ และปฏิบัติให้สุดขีดสุดแดน อย่ามาคำนึงในร่างซึ่งพร้อมที่จะแตกอยู่ทุกขณะที่ลมหายใจยุติลง สิ่งที่จะเป็นสาระอย่างยิ่ง คือความเพียรลบร่องรอยแห่งภพชาติของตนให้หมดสิ้นไปจากใจ เพราะอำนาจของสติปัญญาที่มีความสมบูรณ์เต็มที่แล้ว

ธรรมที่ประทานไว้ว่า *เตสำ วูปสโม สุโข* ความระงับดับซากของวัฏทุกข์ภายในใจ จะกลายเป็นเรื่องภายในใจของทุกท่านที่มีความเพียรในวันหนึ่งโดยไม่ต้องสงสัย

จึงขอยุติธรรมเทศนาเพียงเท่านี้ เอวำ

<<สารบัญ

เทศน์อบรมพระ ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๐๖

วัฏฏะเป็นสิ่งที่รู้ได้ยาก

เราได้เกิดมาในท่ามกลางสมบัติแห่งความเป็นมนุษย์อันสมบูรณ์ในร่างกาย โปรดทราบว่าเป็นผู้มีพื้นเพมาแล้ว เพราะมนุษย์ที่เกิดมาเพียงในนามว่า “มนุษย์” แต่ขาดตกบกพร่องอวัยวะอันเป็นสมบัติของมนุษย์มีจำนวนมาก เนื่องจากไม่ถึงพร้อมด้วยมนุษย์สมบัติ คือไม่มีอวัยวะอันสมบูรณ์ บ้าเสียจริตวิกลต่าง ๆ ทางแห่งมนุษย์สมบัติ คือต้นเหตุอันดีจึงควรจะเป็นมนุษย์อันสมบูรณ์แบบได้ ไม่เช่นนั้นแม้จะเกิดมาก็สักแต่ว่านามมนุษย์เท่านั้น ส่วนอาการทุกส่วนแห่งร่างกายของคนผู้นั้นจะไม่เป็นเหมือนมนุษย์ในโลกทั่ว ๆ ไปเลย ดังที่เคยปรากฏในที่ต่าง ๆ ซึ่งเป็นที่น่าทุเรศสงสาร และขยะแขยงเหลือประมาณ

ภูมิของสัตว์ที่เป็นไปตามกำเนิดและกรรมของเขา ก็เนื่องจากกรรมที่ทำไว้ในอดีตไม่สม่ำเสมอ เพราะฉะนั้น กำเนิดของสัตว์ที่ปรากฏขึ้นแต่ละภพละชาติจึงไม่สม่ำเสมอกัน ทั้งที่อยู่อาศัยและความเป็นไปในชีวิตประจำกำเนิดนั้น ๆ มีความลำบากฝืดเคือง และสะดวกสบายต่างกันตามกรรมนิยม ยิ่งเป็นกำเนิดของสัตว์ดิรัจฉานด้วยแล้วยิ่งมีความทุกข์ตลอดทั้งวันทั้งคืน ไม่เหมือนมนุษย์เรา แม้จะมีความทุกข์ก็ยังดีกว่าเขา แต่ถึงอย่างนั้นมนุษย์เราก็ไม่ควรดูถูกเหยียดว่าเขาเป็นสัตว์ต่ำช้าไปเสียทีเดียว เพราะสัตว์บางประเภทและบางรายยังมีคุณสมบัติที่น่ารักใคร่สงสาร และอาจมีนิสัยวาสนาประจำใจ เช่น มนุษย์เรา หรืออาจยิ่งกว่ามนุษย์เราเป็นบางราย แต่เพราะเหตุแห่งกรรมที่เขาทำไว้ในบางครั้งบางสมัย ซึ่งเป็นจุดต่ำที่จะบันดาลให้เขาเสวยกรรมของตนในภพชาตินั้น ๆ ซึ่งแสดงให้เราเห็นประจักษ์ตา ประจักษ์ใจ

แต่กรรมของสัตว์ไม่ว่าเขาหรือเรา ไม่ใช่จะต่ำช้าเลวทรามตลอดไปโดยถ่ายเดียว จำต้องมีส่วนดีส่วนชั่วผสมกันอยู่ตามคราวโง่และคราวฉลาดของผู้ทำ เมื่อพ้นจากกรรมประเภทนั้นแล้วเขาอาจจะได้เสวยกรรมดีที่ตนทำไว้เช่นเดียวกับมนุษย์เรา หรืออาจจะมีโอกาสได้รับความสุขและมีอำนาจวาสนาสูงกว่ามนุษย์เราก็เป็นได้ ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงสั่งสอนว่าไม่ให้ประมาทวาสนาของกันและกันที่ตนเห็นว่าต่ำ แม้จะต่างกันโดยกำเนิดวิทยฐานะ ตระกูล คุณสมบัติ บริษัท บริวาร สมบัติเครื่องใช้มากน้อย เพราะกรรมที่สัตว์แต่ละรายทำไว้ไม่เหมือนกัน แม้ตัวเราเองก็ไม่สามารถจะกำหนดรู้ได้ว่า ได้ทำอะไรไว้บ้าง และที่เกิดมาเป็นมนุษย์นี้ได้ผ่านกำเนิดอะไรมาบ้าง และเป็นมาในภพชาตินั้น ๆ นานเท่าไร

ได้รับความสุขความทุกข์อย่างไรบ้างกว่าจะมาถึงภพชาติปัจจุบันนี้ ฉะนั้นเรื่องของสัตว์ที่เขาเสวยกรรมดี ชั่ว สุข ทุกข์ในภพชาตินั้น ๆ จึงไม่ควรประมาท เขาอาจมีโอกาสผ่านพ้นกรรมประเภทนั้น ๆ ก้าวขึ้นสู่แดนแห่งความเกษมภายในใจในวันหนึ่งเหมือนมนุษย์เรา

ท่านให้ชื่อว่า วัฏฏะ ก็คือความหมุนเวียนแห่งกรรมดีกรรมชั่วในตัวของแต่ละสัตว์และบุคคลนั่นเอง เพื่อเตือนให้ผู้นั้นรู้สึกเรื่องของตัว แล้วจะมีโอกาสหาทางแก้ไขให้เรื่องยุ่งเหยิงของวัฏฏะภายในใจมีเวลาสิ้นสุดลง มิได้หมายสิ่งอื่นใดซึ่งปราศจากจิตวิญญาณ คือความรับรู้ในตัวและเรื่องของตัว สิ่งที่ไม่มีใจครอง เช่น ต้นไม้ ภูเขา พระอาทิตย์ พระจันทร์ เป็นต้น แม้เราจะให้นามเขาว่า เขาเป็นวัฏฏะ เพราะมีความหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงเช่นเดียวกับสิ่งที่มีใจครองก็ตาม แต่เขาไม่มีความรู้สึกในเขาเองว่าได้เปลี่ยนแปลงหรือได้ถูกเปลี่ยนแปลงไป แม้จะเป็นเช่นนั้นไปกี่กัปกี่กัลป์ก็ไม่มีความรู้สึกสุข ทุกข์ ดี ชั่ว อะไรเลย ผลสุดท้ายตัววัฏฏะก็มาอยู่ที่ผู้ไปปรุงแต่ง และไปให้ชื่อให้นามเขา

สิ่งที่มีใจครองก็คือมนุษย์และสัตว์ ประเภทนี้มีความรับรู้ประจำตัวตลอดเวลาที่ใจยังครองอยู่ ดังนั้นเชื้อแห่งวัฏฏะและตัวของวัฏฏะที่แท้จริงจึงมีอยู่ที่จุดนี้ เมื่ออาการของกาย และใจแสดงความเคลื่อนไหวอย่างไรออกมา เวทนาทั้งสาม คือ สุข ทุกข์ และเฉย ๆ จึงติดตามออกมาด้วยทุก ๆ ขณะที่เวทนาใดมีโอกาส เพราะฉะนั้น คำว่าทุกข์ จึงมีเต็มไปทุกอาการที่กายและใจเคลื่อนไหว เพราะกายกับอาการของใจเป็นสถานที่แปรสภาพอยู่ตลอดเวลา คำว่า อนัตตา จึงหาสัตว์บุคคลในกายและใจไม่ได้ ผู้หลงไปปักปันเขตแดนเอาสภาพเหล่านี้ว่า เป็นตน เป็นของตน จึงผิดหวังและเกิดความรุ่มร้อนขึ้นภายในใจทั้งท่านและเรา

อยู่ที่ไหน ไปที่ใดปรากฏแต่เรื่องความทุกข์ของสัตว์และบุคคล จนไม่ปรากฏสถานที่ร่มเย็นแม้ที่หนึ่ง ควรจะกล่าวได้ว่าโลกรุ่มร้อน คือโลกของพวกเราผู้มีกิเลสภายในใจด้วยกัน พากันบ่นทั้งวันทั้งคืนก็ไม่เคยปรากฏว่าได้ผ่านพ้นจากทุกข์ไปได้แม้แต่รายเดียวทั้งนี้ เพราะผู้ก่อทุกข์และผู้บ่นว่าทุกข์ก็คือเราเสียเอง การก่อไฟและใส่ฟืนเข้าในเตาไฟไม่หยุด แต่จะบังคับไม่ให้ไฟแสดงเปลว และความร้อนมันก็เป็นไปไม่ได้ ก็การก่อทุกข์และส่งเสริมทุกข์ด้วยวิธีผิดจากหลักธรรม แต่จะบ่นให้ทุกข์ดับไป ย่อมเป็นไปไม่ได้เช่นเดียวกัน

ความเป็นมาทั้งนี้ มิใช่จะเป็นมาเพียงภพเดียวชาติเดียว วันเดียว เดือนเดียว ปีเดียว ในสัตว์บุคคลเพียงรายเดียว แต่เป็นเช่นเดียวกันทั่วทั้งไตรโลกธาตุสำหรับผู้มีอวิชชาตัณหาครองดวงใจ จนไม่มีใครสามารถคณานับได้ ว่าเงื่อนต้นเงื่อนปลายแห่งวัฏฏะภายในใจของแต่ละรายอยู่ที่ไหน ถ้าจะว่ายืดยาวก็ยาวจนสุดความสามารถของผู้ท่องเที่ยวในวัฏฏะ

จะมองเห็นฝั่งแห่งความเป็นมาของตน ว่าลึกก็ลึกจนไม่สามารถเห็นเหตุที่เป็นมาของตน ว่าเป็นมาจากอะไรและเป็นมาแต่เมื่อไร น้ำในมหาสมุทรแม้จะลึกก็ยังพอหยั่งทราบความลึกของมันด้วยเครื่องวัดชนิดต่าง ๆ ส่วนจิตที่มีความลุ่มหลงปิดบังเป็นวัฏฏะ หมุนรอบตัวอยู่ทุกขณะนั้น ไม่มีใครจะสามารถรู้ได้ ถ้าสูงก็ไม่มีใครจะสามารถอาจเอื้อมรู้ได้ว่า ความเป็นมาทั้งนี้มีความพอกพูนตัวเองมากเท่าไร

นับแต่ภพกำเนิดทีแรกของสัตว์และบุคคลผู้หนึ่ง ๆ จนมาถึงบัดนี้ที่ตายแล้วเกิดและเกิดแล้วตาย นำอัตภาพของตนมารวมและกองกันขึ้นจะสูงประมาณเท่าไร เข้าใจว่าแผ่นดินอันแสนกว้างนี้ จะไม่มีที่บรรจุศพของคนและสัตว์แม้เพียงรายเดียวซึ่งประมวลมารวมไว้ เพราะฉะนั้น เรื่องของวัฏฏะจึงเป็นสิ่งที่รู้ได้ยากสำหรับวิสัยของพวกเราผู้กำลังโง่ต่อเรื่องของตัวอยู่ ณ บัดนี้ แต่มิใช่เป็นสิ่งที่เหลือวิสัยไปเสียทีเดียวสำหรับผู้สนใจใคร่ต่อธรรม ซึ่งเป็นเข็มทิศแนวทางดำเนินที่พระพุทธเจ้าทรงเห็นผลประจักษ์พระทัยมาแล้ว และได้ประทานไว้แล้ว ผู้มุ่งต่อความหลุดพ้นจะได้ดำเนินตาม ก็พระธรรม ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ล้วนแต่เป็นแนวทางดำเนินเพื่อความดับทุกข์ทั้งสิ้น

เราผู้มีโอกาสวาสนาพอประมาณ ได้อุบัติเกิดมาเป็นร่างมนุษย์มีอวัยวะสมบูรณ์ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาแต่ **ปุพเพ จ กตปุญฺญตา** คือ เคยสั่งสมคุณงามความดีสืบทอดกันมาเป็นลำดับ จนปรากฏผลเป็นผู้มีคุณค่ายิ่งกว่าสัตว์ทั้งหลาย นับว่าเป็นผู้มีคุณค่าอันดับหนึ่ง อันดับต่อไป โปรดพยายามนำเอาผลกำไรอันเกิดจากกรรมดีนี้เป็นต้นทุนหมุนหาความดี ได้แก่การบำเพ็ญทาน ศีล ภาวนา ให้มีความเจริญรุ่งเรืองขึ้นภายในกาย วาจา ใจ ก็จะเพิ่มพูนความดีขึ้นไปอีกไม่มีสิ้นสุด แม้จะยังมีการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารอยู่ เราก็พอมีทางหลีกเลี่ยงจากความทุกข์ได้พอประมาณ และมีโอกาสประสบสุขในวงของสัตว์ผู้มีความทุกข์เช่นเดียวกับเรา จนกว่าจะถึงจุดหมายปลายทาง คือความพ้นทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง

แต่ผู้มีความมุ่งหน้าพยายามแก้ไขตนให้พ้นจากทุกข์ในชาติปัจจุบันนี้ จะไม่ขอมาสู่กำเนิดอันเป็นภพเกิดแล้วต้องตายในโลกทนทุกข์ทรมานนี้แล้ว ผู้นั้นโปรดมีเข็มทิศคือใจมุ่งมั่นต่อความเพียร การรักศีลก็ไม่มีสิ่งใดจะรักยิ่งไปกว่า แม้ชีวิตจิตใจก็ยอมพลีได้เพื่อศีลที่รักยิ่งนั้น ไม่ย่อมล่วงเกินฝ่าฝืนทั้งที่แจ้งและที่ลับ ทางด้านสมาธิ คือการอบรมใจเพื่อความสงบ ปราศจากข้าศึกอันเป็นเหตุที่จะบ่อนทำลายความสุขภายในใจ ก็พยายามอบรมให้เกิดมีขึ้นด้วยความเพียรไม่ลดละ

การอบรมใจเพื่อความสงบ จะกำหนดอาการส่วนใดส่วนหนึ่งในร่างกาย หรือจะกำหนดใจตามรู้ส่วนต่าง ๆ ของร่างกายก็ดี จะกำหนดธรรมบทใดบทหนึ่งมีพุทโธ เป็นต้น

ที่ถูกกับจริตของตนก็ดี หรือจะกำหนดลมหายใจเข้าออกซึ่งปรากฏอยู่กับตัวทุกขณะก็ดี จงเป็นผู้มีสติรอบคอบ รอบรู้กับอาการแห่งธรรมที่ตนกำหนดพิจารณาอยู่ จนปรากฏเป็นปัจจุบันจิตปัจจุบันธรรม คือจิตกับบทธรรมสัมปยุตกันอยู่ด้วยสติทุกขณะที่ทำการอบรม อย่าให้พลั้งเผลอ จนปรากฏว่าจิตกับธรรมเป็นอันเดียวกัน ไม่มีการแตกแยกจากกันแม้ขณะเดียว จะเป็นไปเพื่อความสงบ และพ้นทุกข์ไปโดยลำดับในชาตินี้โดยไม่ต้องสงสัย ที่อื่นซึ่งเป็นสถานที่จะรับรองโดยถูกต้องนั้นจะไม่มีนอกไปจากหลัก ศีล สมาธิ ปัญญาที่ทำงานอยู่ในวงแห่งธรรมดังกล่าวแล้ว

สภาพทั่ว ๆ ไป เช่น สัตว์ บุคคล ต้นไม้ ใบหญ้า ย่อมมีสถานที่และพ่อแม่เป็นแดนเกิด ส่วนพระธรรม คือความบริสุทธิ์เป็นชั้น ๆ ย่อมเกิดจากศีล สมาธิ ปัญญา หรือทาน ศีล ภาวนา ที่ผู้บำเพ็ญอบรมให้มีขึ้นในตน นับแต่ทางกาย วาจา เข้าถึงจิตใจ แม้จะเรียกว่า ศีล สมาธิ ปัญญาหรือ ทาน ศีล ภาวนา เป็นพ่อแม่ คือแดนที่เกิดแห่งมรรค ผล นิพพานก็คงไม่ผิด เพราะเป็นสมมุติประเภทหนึ่ง เทียบกันได้กับโลกสมมุติทั่ว ๆ ไป คำว่า พระโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกทาคามิมรรค สกทาคามิผล อนาคามิมรรค อนาคามิผล และอรหัตมรรค อรหัตผล ทั้งนี้ย่อมเกิดขึ้นจากต้นเหตุ คือศีล สมาธิ ปัญญา เป็นสมุฏฐานทางดี

ฉะนั้น ศีล สมาธิ ปัญญา รวมทั้งส่วนหยาบ ส่วนกลาง และส่วนละเอียด จึงเป็นแดนเกิดแห่งคุณธรรม คือ โสดาปัตติมรรคเป็นแดนเกิดแห่งคุณธรรม คือโสดาปัตติผล สกทาคามิมรรคเป็นแดนเกิดแห่งสกทาคามิผล อนาคามิมรรคเป็นแดนเกิดแห่งอนาคามิผล อรหัตมรรคเป็นแดนเกิดแห่งอรหัตผล อรหัตมรรคกับอรหัตผล ซึ่งเป็นธรรมสมบูรณ์ด้วยกันแล้วนั่นแล เป็นคุณธรรมควรรับรองธรรมอันประเสริฐ คือ นิพพานหนึ่งให้ปรากฏขึ้นมาในขณะเดียวกัน การกล่าวนี้เพื่อท่านผู้ฟังจะได้เทียบเคียงตามหลักเหตุและผลซึ่งอาศัยกันเกิดขึ้น และจะได้ทราบว่าทุกสิ่งย่อมมีเหตุเป็นแดนเกิดทั้งนั้น มิได้เกิดขึ้นมาอย่างลอย ๆ ตามที่พวกเราหรือบางรายเข้าใจกัน

อนึ่ง ธรรมทั้งหลายนับแต่เหตุจนถึงผล โปรดทราบว่ามีต้นเหตุไปจากตัวเรา เพราะฉะนั้น เราทุกท่าน เวลานี้พร้อมอยู่แล้วที่จะเป็นผู้สามารถผลิตเหตุอันดี ด้วยกาย วาจา ใจ เพื่อผลเป็นเครื่องตอบแทนประจักษ์ใจเป็นลำดับ โปรดอย่ามีความท้อใจต่อความเพียร และโปรดระงับใจทันทีที่เห็นว่า การบำเพ็ญเพียรเป็นความทุกข์ยากลำบาก เพราะขนาดการประกอบความเพียรเพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ ยังถือว่าเป็นของลำบากแล้ว การเวียนเกิดเวียนตายในภพน้อยภพใหญ่ทั้งที่หาบกองทุกข์ ไม่มีประมาณในภพนั้น ๆ เรายัง

จะรับอาสาสมัครโดยถือว่าเป็นของเล็กน้อย ก็เท่ากับเราฟ้องร้องและตัดสินตัวเองให้ติดคุกไม่มีวันพ้นโทษออกได้เท่านั้นเอง

คนผู้ห่วงใยตัวเองโดยเกรงจะได้ความทุกข์เดือดร้อน จึงควรยกเหตุผลเป็นเครื่องตักเตือนตนเอง อย่าให้เรรวนทั้งด้านจิตใจและความประพฤติ ปฏิบัติต่อตนเองโดยความสม่ำเสมอ กิจการที่เห็นว่าจะเป็นประโยชน์ ไม่ว่าทางโลกทางธรรม และไม่ว่าจะหนักหรือเบา ย่อมมุ่งผลสำเร็จเป็นที่ตั้งโดยทางความเพียรเพื่อกิจการนั้น ๆ สำเร็จลงได้ตามใจหวัง ไม่คำนึงถึงความยากลำบาก อันเป็นเครื่องตัดรอนความเจริญที่ตนจะพึงได้รับจากกิจการนั้น ๆ เฉพาะอย่างยิ่งคือ ความทุกข์ประจำขันธ์ซึ่งเนื่องมาจากการเกิดการตาย ต้องเป็นความทุกข์อันแสนกังวลโดยทั่วหน้ากัน และทุกข์ยิ่งกว่าความทุกข์ในเวลาทำความเพียรเป็นไหน ๆ เรายังผ่านมาได้จนถึงปัจจุบันนี้ ฉะนั้นโปรดอย่าเข้าใจว่า การเกิดตายอยู่ในไตรโลกธาตุนี้ จะมีส่วนใดชิ้นใดประเสริฐเลิศยิ่งกว่าการพยายามหลีกพ้นไปเสีย

หากไตรโลกธาตุอันเป็นที่คุมขังบรรดาสัตว์ผู้หลงติดอยู่ เป็นของประเสริฐแล้วไซร้ พระพุทธเจ้าก็ไม่จำเป็นจะบำเพ็ญพระองค์เพื่อความหลุดพ้น และไม่จำเป็นสั่งสอนสัตว์เพื่อความหลุดพ้นไปตามพระองค์ คำว่า ***พุทฺธํ ธมฺมํ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ*** ก็ไม่เป็นธรรมจำเป็นที่บรรดาสัตว์จะน้อมกาย วาจา ใจเข้ามาพึ่งอาศัยเพื่อหลบภัย เพราะคนและสัตว์ทั้งโลกเป็นผู้เต็มไปด้วยของประเสริฐอยู่แล้วภายในโลกและภายในตัว แต่หาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะจะโลกไหนก็ตาม ชื่อว่าโลกเกิดแล้วต้องเป็นโลกตายทั้งนั้น เรื่องทุกข์ ต้องเป็นสิ่งคลุกเคล้ากันกับความเกิดความตาย โดยจะแยกจากกันไม่ออกตลอดกาล โปรดอย่าพากันสงสัยการเกิดการตายซึ่งฝังอยู่กับตัวเรา ว่าจะเปลี่ยนสภาพไปเป็นอื่น เมื่อการเกิดการตายยังคงที่อยู่พอที่จะทำตนให้ประมาทนอนใจ และติดอยู่กับยาพิษเครื่องล่อลวงเหล่านี้

หลักประกันคุณภาพแห่งธรรมให้ปรากฏผลเป็นลำดับ นับแต่ขั้นต่ำจนถึงขั้นสูงสุดนั้น โปรดถือตามหลักธรรมที่เคยอธิบายให้ท่านผู้ฟังทราบหลายครั้งแล้วว่า หลักปัจจุบันเท่านั้นเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง เราพิจารณาเรื่องอดีตที่ผ่านมาแล้วจะเป็นเรื่องใดก็ตาม โปรดน้อมเข้ามาสู่วงปัจจุบัน คือตัวเราเสมอ จะเกี่ยวกับเรื่องอนาคตก็โปรดน้อมเข้ามาสู่วงปัจจุบันเทียบกับเรื่องตัว เพราะเรื่องอดีตอนาคตเป็นเรื่องของไตรลักษณ์และเรื่องของไตรโลก ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับเราทั้งนั้น เช่น ความวิปโยค พลัดพรากจากสัตว์และสังขารอันเป็นที่รักเป็นต้น มันเป็นเรื่องกองทุกข์และเป็นเรื่องเกี่ยวกับเรา ซึ่งมีทางเป็นได้เช่นนั้น ทั้งนี้ไม่มีเรื่องดับสนิทแห่งทุกข์แฝงขึ้นมาในวงแห่งกงจักรเหล่านั้นเลย นอกจากจะเกิดขึ้นจากการพิจารณาจนรู้รอบต่อสิ่งเหล่านั้นแล้วเท่านั้น

เรื่องที่กล่าวมาทั้งนี้เราไม่ทราบว่าคืออะไร จึงไม่เกิดความสะดุดจิตใจ สะทกสะท้านหวาดเสียวต่อความเป็นมาของตน เมื่อได้น้อมเรื่องอดีตอนาคตที่เป็นอยู่ทั้งภายนอกภายใน เข้ามาสู่วงปัจจุบันคือเราแล้ว เราจะได้ความรู้ความเข้าใจทั้งจากอดีตที่ผ่านมาแล้ว ทั้งอนาคตที่จะเป็นไปข้างหน้าว่ามีสภาพเช่นไร เทียบกับปัจจุบันที่กำลังเป็นไปอยู่ในตัวเรา ณ บัดนี้ ว่ามีลักษณะเช่นเดียวกันกับสิ่งเหล่านั้น

อนึ่ง คำว่าให้ถือหลักปัจจุบันเป็นหลักสำคัญนั้น คือ ให้พิจารณาสภาพที่มีอยู่กับตัวเรา จะทุกส่วนหรือแต่บางส่วนด้วยความสนใจจริง ๆ อย่าได้ถือความขาดสติเครื่องจดจ่อและปัญญาเครื่องใคร่ครวญ ว่าเป็นของมีคุณค่ายิ่งกว่าการส่งเสริมธรรมเหล่านี้ให้มีกำลังกล้าขึ้นเป็นลำดับ ในขณะเดียวกันการขาดธรรม คือสติปัญญาทั้งสองประเภทนั้น จะกลายเป็นโมฆะในวงความเพียรขึ้นมาโดยเจ้าตัวไม่รู้ ผู้มีสติปัญญากำกับอยู่ในวงปัจจุบันมากน้อยเท่าไร ชื่อว่าเป็นผู้มีความเพียรติดต่ออยู่ตลอดเวลาเท่านั้น เพราะความเพียรติดต่อโดยความมีสติปัญญากับการรักษานี้ สามารถจะผลิตผลให้ปรากฏขึ้นภายในใจเป็นลำดับ ให้ใจได้รับความยิ้มแย้มแจ่มใส เยือกเย็นสบายเป็นชั้นตามขนาดของกำลังความเพียร

ฉะนั้นผู้ใดกำหนดธรรมบทใด อาการใด จงเป็นผู้มีสติอยู่กับธรรมบทนั้น อาการนั้น ๆ เรียกว่า เป็นปัจจุบันธรรมในสภาวธรรมด้วย เป็นปัจจุบันจิตที่รับรู้อยู่กับสภาวธรรมด้วย เมื่อปัจจุบันธรรม คืออาการของกายและอาการของจิตกับปัจจุบันจิต คือผู้พิจารณามีความสัมพันธ์กันอยู่ จิตจำต้องรู้เรื่องของตัว และเรื่องที่เกี่ยวกับตัวเป็นลำดับ ไม่ใช่จิตจะยอมโง่อยู่ตลอดกาล โดยไม่ยอมรับธรรมเครื่องซักฟอกเพื่อความฉลาด นอกจากจิตจะคิดไปในทางเผอเรอที่เคยเป็นมาแล้ว โดยไม่มีหลักฐานและธรรมเครื่องคุ้มครองรักษาเท่านั้น จิตจึงจะเป็นไปเพื่อการสั่งสมกิเลส และความโง่พอกพูนตัวเองโดยไม่มีวันสิ้นสุด

พระพุทธเจ้าและพระสาวกท่านพิจารณาสติปัฏฐานสี่ ทำไมจึงได้เป็นพระพุทธเจ้าและสาวกอรหันต์ เวลานี้สติปัฏฐานสี่มีอยู่ที่ไหน และประทานไว้เพื่อใคร พวกเราที่ฟังธรรมอยู่ขณะนี้ก็มีสติปัฏฐานสี่ประจำตัวหรือบกพร่องที่ตรงไหนบ้าง คำว่า กาย มีเต็มบริบูรณ์อยู่กับตัวของเรา ล้วนแต่กายาสติปัฏฐาน เวทนา ความสุข ทุกข์ เฉย ๆ แสดงอยู่ทั้งวันทั้งคืน จิตผู้รับรู้เรื่องของกายและของเวทนาอยู่ตลอดเวลาไม่มีหลับและตื่น ธรรมคืออาการของทุกส่วน เวทนาในกาย และเวทนาในจิต ตลอดจนอาการของจิตทุกอาการที่เกี่ยวข้องกับจิตทั้งภายนอกภายใน รับสัมผัสกันอยู่ทั้งวันทั้งคืน รวมเรียกว่า สติปัฏฐานสี่ เหล่านี้ไม่มีบกพร่องที่ตรงไหน

สิ่งที่บกพร่องอยู่ในเราขณะนี้ก็คือ ความสนใจต่อเรื่องสติปัฏฐานสี่เท่านั้น หากสนใจต่อตัวเอง สติปัฏฐานสี่ซึ่งเป็นเรื่องของตัว จำต้องกระเตื้องขึ้นมาในมโนทวารโดยไม่มีอะไรปิดบังไว้ได้ สามารถรู้ได้ด้วยปัญญาทุกอาการของสติปัฏฐาน เพราะธรรมทั้งสี่นี้เกี่ยวโยงถึงกัน และถอดถอนให้พ้นจากสิ่งที่เคยเกี่ยวข้องกันมาเป็นเวลานาน กลายเป็นเอกจิตเอกธรรมขึ้นมาภายในใจ เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าและสาวกอรหันต์ เพราะเดินทางสายเดียวกัน ลักษณะแห่งการปฏิบัติและพิจารณาก็ยึดเอาสถานที่และแนวทางอันเดียวกัน ผลที่ปรากฏจะเป็นอื่นไปไม่ได้

ฉะนั้น โปรดทำความสนใจต่อทางดำเนินที่ถูกต้อง คือสติปัฏฐานสี่ อย่าปล่อยให้ธรรมทั้งสี่นี้เป็นโมฆะในเราไปนานนักเลย จะตายทิ้งเปล่า ๆ ไม่เป็นประโยชน์อันใด โปรดนำกาย เวทนา จิต ธรรม มาเป็นเครื่องซักฟอกจิตใจ และหินลับปัญญาให้คมกล้า จนสามารถแยกกาย เวทนา จิต ธรรมนี้ออกจากใจได้โดยเด็ดขาด จะพ้นทุกข์ไปได้โดยสิ้นเชิง

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อยู่ในอินเดีย ถ้าจะคิดตามสถานที่ที่ตรัสรู้แล้วรู้สึกไกลมาก แทบจะพูดได้ว่า คนละมุมโลกกับโลกที่พวกเราอยู่ ณ บัดนี้ แต่เมื่อคิดตามหลักความจริงโน้นก็เป็นความจริงเช่นเดียวกันกับพวกเราที่กำลังนั่งเฝ้าสติปัฏฐานสี่ และอริยสัจสี่อยู่ขณะนี้ เพราะพระกายพระพุทธเจ้าและกายพระสาวกท่าน กับกายของเรา เป็นกายคือ เรือนสติปัฏฐานสี่และอริยสัจสี่เช่นเดียวกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ เรื่องของพระพุทธเจ้า และพระสาวกกับเรื่องของพวกเราดำเนินให้เป็นไปอยู่ ไม่ปรากฏมีแปลกต่างกันที่ตรงไหน

การปฏิบัติเพื่อความเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ย่อมปฏิบัติที่กาย วาจา ใจอันเดียวกัน การอบรมสมาธิเพื่อความสงบใจก็ปฏิบัติแบบเดียวกัน เพราะกิเลสมีประเภทเดียว และมีอยู่ที่ใจเช่นเดียวกัน เมื่อได้รับการอบรมด้วยวิธีที่ถูกต้องตามหลักธรรมของพระพุทธเจ้าแล้ว ไม่ว่าใจของคนเมืองไหนและชาติใด ย่อมนับวันจะหายพยศ ปรากฏเป็นความสงบสุขขึ้นมา เพราะเป็นใจที่รอรับเหตุผลดีชั่วด้วยกัน ขอให้มีธรรมเป็นเครื่องอบรมเท่านั้น

สติของพระพุทธเจ้าแม้จะทรงนามว่าเป็นศาสดาของโลก แต่เบื้องตนก็เป็นสติที่ล้มลุกคลุกคลานเช่นเดียวกับสติของพวกเรา แต่เพราะการบำรุงรักษาอยู่เสมอ ไม่ให้ขาดวรรคขาดตอนในทางความขยันหมั่นเพียร จนปรากฏเป็นมหาสติมหาปัญญา และสามารถเป็นศาสดาของพระองค์และของโลกได้ เราผู้สนใจใคร่จะตามเสด็จพระองค์ท่าน โปรดยึดหลักท่านมาบำเพ็ญ ตั้งหน้าประพฤติบำรุงสติของตน อย่ามีความท้อแท้อ่อนแอต่อความเพียร ใจจะค่อยแปรสภาพจากความโง่เขลา กลายเป็นผู้มีสติปัญญาขึ้นมาอย่างรอบตัว

กิเลสตัณหาที่เคยตั้งรากฐานบ้านเรือนอยู่ภายในใจมานานเท่าใด จะทนต่อสติ ปัญญา ศรัทธา ความเพียร ของวีรชนไปไม่ได้ ต้องถูกตปธรรมเหล่านี้สังหารให้แหลกละเอียดไปหมด ไม่ปรากฏพืชพันธุ์ของวัฏฏะยังเหลือผลอยู่ภายในใจอีกต่อไป สิ่งที่เหลืออยู่คือธรรมมหัศจรรย์อันลือนาม ธรรมประเภทนี้เรียกว่า ***สนฺทิฏฺฐิโก*** และ***ปจฺจตฺตํ*** เป็นธรรมประกาศกึกก้องอยู่กับใจที่บริสุทธิ์ตลอดเวลา อกาลิโก ไม่มีสิ่งใดสามารถปิดบังไว้ได้สำหรับผู้บรรลุจะไม่ทราบความบริสุทธิ์ของตน

ฉะนั้น สติปัฏฐานสี่ คือ กาย เวทนา จิต ธรรมก็ดี อริยสัจสี่ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรคก็ดี จึงเป็นธรรมที่ทนต่อการพิสูจน์ และเป็นธรรมเครื่องดำเนินให้ถึงความพ้นทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง ทั้งเวลาพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ และปรินิพพานไปแล้ว เพราะธรรมดังกล่าวมิได้นิพพานไปตามพระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลาย พอจะให้พวกเราผู้เกิดสุดท้ายภายหลัง เกิดความน้อยเนื้อต่ำใจว่า *สวากขาตธรรม* แบ่งผลไม่เสมอภาคแก่ผู้ปฏิบัติเป็นสามีจิกรรม

ดังนั้น ขออาราธนาทุกท่านจงทำความมั่นใจต่อความพ้นทุกข์ด้วยข้อปฏิบัติอันดีงามเถิด จะไม่ต้องกลับมาเสวยทุกข์เพราะการเกิดตายซ้ำ ๆ ซาก ๆ อีกดังที่เคยเป็นมา เพราะต่างก็ได้รู้รสของการเกิดตายประจักษ์ใจด้วยกัน จึงไม่ควรสำคัญใจว่า ทุกข์จะเปลี่ยนรูปโฉมเป็นหน้าใหม่ขึ้นมาให้สัตว์โลกได้รับความสำราญกายสบายใจ ไม่เป็นข้าศึกแก่กันต่อไป ผู้ก้าวเข้ามาเกิดในโลกจะไม่มีภัยอะไรดังที่เคยเป็นมา โปรดทำความเข้าใจเสียให้ถูกต้องตั้งแต่บัดนี้ว่า ไฟก็คือไฟ เกิดตายก็คือทุกข์หน้าเก่านั่นเอง อย่าได้ประมาทนอนใจหลงเชื่อกลมารยาของทุกข์ แต่จงหาอุบายวิธีเพื่อรู้เรื่องของทุกข์ให้แจ่มแจ้งด้วยปัญญา อย่าให้เสียเวลาและเปล่าประโยชน์จากอิริยาบถ และลมหายใจ

เพราะชีวิตนี้จะไม่มียั่งยืนถาวรไปถึงไหน ก้าวไปขณะใด ล้วนมีความแปรสภาพและดับสลายติดตามไปด้วยทุกระยะ ไม่เคยปล่อยให้อิริยาบถ และลมหายใจดำเนินไปโดยอิสรเสรีแม้แต่ขณะเดียว ผู้ประมาทเพราะขาดความสังเกตกองทุกข์มหาศาลในตัวเอง จะไม่ได้รับประโยชน์จากชีวิตและลมหายใจที่เข้าออกนี้เลย จะตายทิ้งเปล่าเหมือนท่อนไม้ท่อนหิน แม้จะผ่านความเกิดตายมากี่ครั้ง จำต้องเป็นลักษณะเกิดตายเปล่าไปเสียทั้งชาติ ไม่อาจจะทำแม้วัฏฏะส่วนย่อย ๆ ให้น้อยลงได้จากชีวิตซึ่งกำลังมีราคานี้เลย ส่วนผู้ไม่ประมาทชอบอ่านเรื่องของตัวเสมอ หายใจออกก็มีกำไร หายใจเข้าก็ไม่ขาดทุน ทั้งได้สติและความรู้ความฉลาดจากลมหายใจและร่างกายอันไม่เป็นสาระแก่นสารนี้

เฉพาะอย่างยิ่งเราทุกท่านเป็นนักปฏิบัติ โปรดตรวจตรองดูสติปัฏฐานสี่และอริยสัจสี่ของตนให้รอบคอบ เพราะไม่กว้างยาวและลึกซึ้งเลยกายกับใจ และความสามารถของผู้สนใจใคร่จะรู้ไปได้เลย เพราะธรรมที่พระพุทธเจ้าประทานไว้ ไม่เลยภูมิของมนุษย์ผู้ประสงค์อยากรู้ด้วยความสนใจไปได้ โปรดทราบอย่างง่าย ๆ ว่าทุกข์อยู่ที่ไหนธรรมเครื่องพ้นทุกข์ก็อยู่ที่นั่น สมุทัยอยู่ที่ไหนธรรมเครื่องแก้ก็อยู่ด้วยกัน ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค อย่าเข้าใจว่ามีนอกไปจากเราผู้ฟังและปฏิบัติอยู่ขณะนี้ โปรดพิจารณาอยู่ในวงสติปัฏฐานสี่และอริยสัจสี่ ซึ่งรู้เห็นอยู่กับตัวเรานี้แล จะเป็นความสะดวกและราบรื่น

สติปัญญาที่เราประสงค์และแสวงหาอยู่ทุกวันเวลา จะไม่ต้องไปหาซื้อมาจากห้างร้านใด ๆ แต่จะปรากฏขึ้นจากวงของธรรมดังกล่าวนั้นเป็นลำดับ นับแต่ขั้นสติธรรมดา ขั้นปัญญาธรรมดา จนกลายเป็นขั้นมหาสติมหาปัญญา มีความสามารถแกล้วกล้าต่อการพิจารณาสิ่งที่เกิดขึ้นจากตัวเองได้ทุกเวลา ก็เมื่อสติปัญญาได้แปรสภาพขึ้นสู่ความเป็นมหาสติมหาปัญญาแล้ว กิเลสอาสวะจะซ่อนตัวอยู่ที่ไหน สามารถจะแทงทะลุปรุโปร่งไปหมด ไม่มีสิ่งใดปิดบังและกีดขวางไว้ได้

ไม่ต้องพูดถึงส่วนร่างกายซึ่งเป็นส่วนหยาบ ๆ ที่สติปัญญาจะไม่สามารถรู้เท่าทันและถอดถอนตนออกได้ แม้เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งเป็นส่วนละเอียดยิ่งกว่ารูปกายนี้ ปัญญาประเภทนี้ยังสามารถสอดส่องมองเห็นโดยตลอดทั่วถึง และถอดถอนตนออกจากสิ่งเหล่านี้ได้อีก ส่วนละเอียดยิ่งกว่านี้ก็คืออวิชชา ผู้ทรงไว้ซึ่งกิเลสทั้งมวลที่ถือกันว่าเราว่าเขานี้เอง ปัญญายังสามารถทำลายได้ ภพชาติอันเป็นบ่อกังวลของสัตว์ภายในอวิชชาเป็นหน้าที่และอำนาจของมหาสติ มหาปัญญาเป็นผู้ทำลายให้ขาดสะบั้นลงในขณะเดียวเท่านั้น เรื่องการเกิดตายที่เคยผลักดันให้จำต้องยอมจำนน ย่อมสูญสิ้นลงในขณะที่อวิชชาขาดกระเด็นไป นั่นคือพุทโธเต็มดวง **ธมฺโม ปทีโป** ก็เกิดในขณะเดียวกัน แม้สังโฆก็เกิดขึ้นในขณะอวิชชาดับเช่นเดียวกัน เป็นอันว่าพุทธะก็ดี ธรรมะก็ดี สังฆะก็ดี ย่อมปรากฏขึ้นอย่างเต็มที่ในขณะมหาสติมหาปัญญาทำลายอวิชชาภายในใจให้สิ้นซากลงไป

ธรรมที่กล่าวนี้มิได้อิดเอื้อนต่อกาลสถานที่ ฉะนั้นโปรดอย่าเห็นการก้าวไปเพื่อความดับเชื้อทุกข์ทั้งมวลว่าเป็นข้าศึกต่อตนเอง จะเกิดความอิดหนาระอาใจต่อความเพียรและจะเป็นทางสั่งสมวัฏฏะให้ยืดยาว เพราะนอกจากความเพียรแล้วไม่มีสิ่งใดจะสามารถรื้อถอนวัฏฏะภายในใจออกได้

เรื่องที่สะเทือนสะท้านอยู่ทั้งวันทั้งคืนเหมือนแผ่นดินแผ่นฟ้าถล่ม พวกเราได้พิจารณารอบคอบหรือยัง มันเป็นเสียงอะไรแน่ เข้าใจว่าเรื่องของกองทุกข์ประกาศตัวอย่าง

เปิดเผย โปรดฟังทั้งภายนอกและภายใน เป็นเสียงชนิดที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ***ทุกฺขํ อริยสจฺจํ*** จริงไหม โปรดฟังให้เข้าถึงใจ จะได้ความชัดเจนทุกระยะที่ธรรมของจริงประกาศ

เราสงสัยอะไรเรื่องเกิดเรื่องตายมันมีอยู่กับเรา ต้องพิจารณาให้ชัด ถ้าจะตามเสด็จพระพุทธเจ้าต้องไม่วอกแวกคลอนแคลน เพราะพระพุทธเจ้าไม่เคยทำพระองค์ให้วอกแวกคลอนแคลน และไม่เคยนำความง่อนแง่นคลอนแคลนมาสอนสัตว์โลก พระโอวาททุกบททุกบาทที่ประทานไว้แก่พุทธบริษัท ล้วนแล้วแต่ออกมาจากความมั่นคงของพระพุทธเจ้าทั้งนั้น ไม่เคยวอกแวกคลอนแคลนต่อพระองค์ และไม่เคยสั่งสอนสัตว์โลกให้เป็นผู้ง่อนแง่นคลอนแคลนต่อหน้าที่การงานที่ชอบ ก็กิจที่เรียกว่าสมณกิจ ได้แก่ความพากเพียรมิใช่เป็นกิจทำเล่นเหมือนงานของเด็กกลางถนน แต่เป็นงานเพื่อรื้อถอนชนักที่ปักจมอยู่ภายในใจออกโดยไม่มีเหลือ จะเป็นผู้หมดเชื้อวัฏฏะภายในใจ

การตัดสินแพ้หรือชนะระหว่างวัฏฏะกับเรา จะไม่ต้องไปเที่ยวว่าจ้างทนาย และผู้พิพากษามาช่วยตัดสิน แต่จะยุติลงได้โดย ***ยถาภูตํ ญาณทสฺสนํ*** รู้เห็นตามความจริงด้วยปัญญาชอบ หมดการแย้งสภาวธรรมและความเป็นภายในใจ แม้การคาดคะเนแบบสุ่มเดาที่เคยทำคะแนนเอาเองด้วยอำนาจของกิเลสตัวที่เคยพาสงสัย ก็ยุติกันลงในหลักธรรมบทว่า ***สนฺทิฏฺฐิโก*** ไม่ต้องหาใคร ๆ มาตัดสิน

การแสดงธรรมก็เห็นว่าสมควรแก่เวลา ขอให้ท่านผู้ฟังจงปฏิบัติดัดกาย วาจา ใจของตน ตามแนวแห่งธรรมของพระพุทธเจ้าที่นำมาแสดง ผลที่มุ่งหวังจะเป็นสมบัติเครื่องประดับใจของท่านในวันหนึ่งข้างหน้า จึงขอยุติธรรมเทศนาเพียงเท่านี้ เอวํ

<<สารบัญ

เทศน์อบรมพระ ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๒๖ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๐๖

รู้ตามสภาพของนิมิต

พระพุทธเจ้าเมื่อตรัสรู้ใหม่ ๆ ทรงรู้สึกท้อพระทัยในการจะนำธรรมที่ทรงรู้ทรงเห็นออกแสดงแก่ปวงชน ทรงเห็นเป็นเรื่องหนักพระทัย ถึงกับจะทรงมีความขวนขวายน้อย ไม่อยากแสดงธรรมโปรดบรรดาสัตว์เสียเลย ทั้ง ๆ ที่ทรงมีความมุ่งหวังต่อสัตว์โลกอยู่แล้ว แต่ในวาระนั้นกลับทรงเห็นว่า พระธรรมที่ตรัสรู้นี้เป็นธรรมที่ละเอียดเหนือสมมุติใด ๆ ซึ่งสัตว์ทั่วไตรโลกธาตุผู้อยู่ในแหล่งสมมุติจะไม่สามารถรู้ตามได้ ฉะนั้นจึงเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงท้อพระทัย และระอาต่อการสั่งสอน

แต่ครั้นทรงพิจารณาผล คือความบริสุทธิ์ในพระทัย และเหตุคือปฏิปทาเครื่องดำเนิน มาจนถึงความบริสุทธิ์อันยอดยิ่งว่า เป็นธรรมสมควรแก่มวลมนุษย์ผู้มีความหวังต่อความดี และทางพ้นทุกข์อยู่แล้วอย่างเต็มใจ จะปฏิบัติและรู้เห็นตามได้ จึงทรงสนพระทัยต่อการจะสั่งสอนสัตว์ผู้มีอุปนิสัยจะเป็นไปได้ตามภูมิของตน ๆ เพราะผู้ปฏิบัติตามเส้นทางโดยถูกต้องย่อมรู้ตามเห็นตามโดยแน่นอน เมื่อทรงตระหนักในเหตุในผลโดยแจ้งชัดแล้ว จึงทรงปลงพระทัยมุ่งต่อการสั่งสอนสัตว์ จากพระเมตตาอันแรงกล้านั้น จึงปรากฏออกมาเป็นบุคคลาธิษฐานว่า ***พฺรหฺมา จ โลกา*** เป็นต้น โดยมีท้าวมหาพรหมลงมาอาราธนาให้แสดงธรรมสอนสัตว์ พระบาลีจึงปรากฏในตำนานมาจนถึงทุกวันนี้

ธรรมชาติที่บริสุทธิ์พุทโธอันเด่นดวงที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ในขณะนั้น เป็นธรรมที่พ้นจากสมมุติใด ๆ ไม่มีใครสามารถรู้ได้ก่อนพระพุทธเจ้าแม้แต่รายเดียว มีพระพุทธเจ้าพระองค์เดียวทรงรู้เห็นก่อนใครในโลกสมัยนั้น ประหนึ่งว่าธรรมนั้นอยู่คนละมุมโลกกับโลกของมนุษย์เรา ทั้งไกลแสนไกล และสูงแสนสูง คล้ายกับจะไม่มีใครอาจเอื้อมถึงได้ แต่เมื่อพิจารณาตามหลักที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติและรู้เห็นแล้ว มันเป็นไปจากโลกขันธ์ห้าธาตุสี่อันเดียวกัน ไม่มีการแยกย้ายจากกันทั้งสถานที่ดำเนิน และวิธีดำเนิน ย่อมเป็นไปจากกาย วาจา ใจ ซึ่งรวมอยู่ในตัวธาตุขันธ์ของมนุษย์แต่ละราย ๆ ฉะนั้นวิธีการและสถานที่บำเพ็ญทั้งพระพุทธเจ้าและมนุษย์ทั่ว ๆ ไป จึงลงในจุดกาย วาจา ใจอันเดียวกัน

ยกตัวอย่างที่พระพุทธเจ้าพาบำเพ็ญ เช่น การรักษาศีล คือความเรียบร้อยสวยงามประจำพระอาการเคลื่อนไหวในพระอิริยาบถทุก ๆ พระอาการ ไม่เป็นไปเพื่อความเดือดร้อนแก่พระองค์และผู้อื่น นอกจากนั้นยังมีพรหมวิหารประจำพระองค์ และ

บรรดาสัตว์อันเป็นเครื่องส่งเสริมศีลธรรมให้มีกำลังภายในพระกาย วาจา ใจ กลายเป็นความสุขใจให้พระองค์ได้รับเสวยผลในท่ามกลางหมู่ชน ผู้ไม่รู้ว่าศีลธรรมเป็นอย่างไร

สมาธิ คือความสงบใจ ใจของพระพุทธเจ้าที่ยังไม่ได้รับการอบรม ย่อมเป็นใจที่เต็มไปด้วยความกังวลวุ่นวายกับสิ่งทั้งหลายเช่นเดียวกับใจของชนทั่ว ๆ ไป แต่เพราะการฝึกฝนอบรมเสมอด้วยความเพียรพยายาม ก็กลายเป็นใจที่สงบเยือกเย็นขึ้นมาเป็นชั้น ๆ ทั้งศีล ทั้งสมาธิ ทั้งปัญญา ซึ่งแต่ก่อนพระพุทธเจ้าไม่เคยทรงนำมาใช้ทางภายในคือ แก้ปมแห่งอวิชชาซึ่งปรากฏในตำราว่า ***อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา*** เป็นต้น ในคืนวันเพ็ญเดือนหก ได้ทรงใช้พระปัญญาพิจารณาปัจจยาการเครื่องสืบต่อแห่งภพแห่งชาติที่เป็นไปในพระทัยตลอดเวลา ทรงทราบชัดขึ้นในจุดนั้นโดยตลอดทั่วถึง

เมื่อสรุปความแล้ว ศีลก็ดี สมาธิก็ดี ปัญญาก็ดี และผลอันเป็นที่พอพระทัย และเต็มภูมิแห่งความเป็นศาสดาของโลกก็ดี ก็ปรากฏขึ้นในพระกาย วาจา ใจ ของพระองค์ท่าน ไม่นอกจากสถานที่ และวิธีประกอบตามที่กล่าวมาแล้วนี้เลย แต่ธรรมอันละเอียดเหลือประมาณซึ่งพวกเรายังไม่รู้ตามพระองค์ท่านนั้น จึงเป็นเหมือนหนึ่งว่าอยู่คนละโลก แต่ความจริงก็มีอยู่ในผู้นั้นนั่นเอง

สมัยที่พระพุทธเจ้ากำลังทรงบำเพ็ญเพื่อธรรมดวงนั้น ซึ่งพระองค์ยังไม่รู้ ก็ไม่ทรงสามารถจะตัดสินพระทัยลงได้แน่นอนว่า ความพ้นทุกข์ที่แท้จริงนั้นจะอยู่ในที่แห่งใด และความบริสุทธิ์ประเสริฐนั้นจะมีลักษณะเช่นไร และเล็กหรือใหญ่ขนาดไหน เป็นเพียงคาดคะเนไปตามความรู้สึกในพระทัยเท่านั้น ต่อเมื่อทรงบำเพ็ญจนถึงหลักความจริงเต็มที่แล้วก็ปรากฏเป็น ***สนฺทิฏฺฐิโก*** และ โลกวิทู รู้แจ้งเห็นชัดขึ้นจำเพาะพระองค์ปราศจากความสงสัยในเรื่องทั้งปวงที่เคยเป็นมา

การที่ได้นำธรรมซึ่งออกจากความเป็นศาสดาของโลกที่ทรงรู้มา มาชี้แจงให้ท่านผู้ฟังทั้งหลายทราบ ทั้งนี้ก็เพื่อจะยึดหลักแนวทางของท่านมาเป็นเครื่องดำเนิน เรื่องทั้งหลายที่พระองค์ทรงเป็นมาอย่างไร ตั้งแต่ต้นจนถึงความบริสุทธิ์ จะกลายมาเป็นเรื่องของพวกเราผู้ตั้งใจปฏิบัติตาม แม้จะต่างอยู่บ้างก็เพียงภูมินิสัยวาสนาที่ผู้ตั้งความปรารถนาไว้กว้างแคบต่างกัน เช่นพระพุทธเจ้าเป็นศาสดาของโลก แต่พวกเราไม่ได้เป็นพระพุทธเจ้าผู้ปรากฏชื่อลือนาม และไม่มีความสามารถสั่งสอนโลกให้ได้ผลมากเหมือนอย่างพระพุทธเจ้าก็ตาม แต่เราก็มีความสามารถแนะนำสั่งสอนตนผู้เป็นโลกคนหนึ่งให้พ้นจากโลกอันมืดหนากลายมาเป็นผู้เบาบาง รู้จักสุข ทุกข์ ชั่ว ดี เป็นชั้น ๆ และอาจจะกลายมาเป็นผู้บริสุทธิ์พุทโธภายในใจโดยเฉพาะได้ในวันหนึ่ง

ไม่เสียทีที่เกิดมาทั้งชาติ ยังมีโอกาสตามเสด็จพระพุทธเจ้าตามกำลังวาสนาของตน นอกจากนั้นยังจะเป็นประโยชน์แก่ผู้มาเกี่ยวข้อง ต้องการคุณงามความดีจากเรา

แต่การสั่งสอนผู้อื่นพระพุทธเจ้าไม่ทรงเห็นเป็นความจำเป็นจนเลยภูมิของสาวก และภิกษุบริษัทผู้จะนำธรรมมาสอนคน คำว่า ***มตฺตญฺญุตา สทา สาธุ*** อันเป็นธรรมพอดีและเป็นทางพอดี จึงเป็นธรรมจำเป็นของผู้จะทำการสั่งสอน ควรสนใจประจำตนเพื่อความพอดี จะเป็นประโยชน์แก่ตนและแก่โลกโดยราบรื่น ทั้งจะไม่เป็นความเนิ่นช้าและความเสียหายเกิดขึ้น เพราะการสั่งสอนไม่รู้จักประมาณ

สิ่งสำคัญและจำเป็นที่ทรงมุ่งประสงค์ ก็คือ การอบรมสั่งสอนตนเองที่เรียกว่าเป็นผู้นำของตนด้วยข้อปฏิบัติที่ถูกต้อง คือการปรับปรุงตนเองให้ถูกกับหลักธรรม ซึ่งเป็นการตามเสด็จโดยทางธรรม นี้เป็นความมุ่งประสงค์ของพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริงในอันดับแรก นอกจากนั้นเป็นเรื่องของสาวกหรือภิกษุบริษัทจะเห็นสมควรในกำลังอำนาจวาสนาความรู้ความฉลาดของตนเอง แล้วทำหน้าที่สั่งสอนถ่ายทอดพระธรรมของพระองค์เพื่อประโยชน์แก่ปวงชน ผู้ควรจะได้รับประโยชน์จากศาสนธรรมเท่าที่ควรพระประสงค์อย่างยิ่งซึ่งเป็นหลักประจำศาสนา คือพระโอวาทที่ประทานไว้แล้วอย่างใดผู้มาศึกษาได้สดับแล้ว น้อมเข้ามาปฏิบัติเพื่อกำจัดสิ่งที่เป็นข้าศึกภายในกาย วาจา ใจของตนให้หมดสิ้นไปโดยลำดับ นี้เป็นสิ่งที่พอพระทัยสำหรับศาสดาผู้จะรื้อขนสัตว์ให้พ้นจากห่วงแห่งความเกิดตาย

เราได้สละมาจากกิจการบ้านเรือน หน้าที่การงานซึ่งเป็นของมีคุณค่าตามสมมุตินิยม ก้าวเข้าสู่วงแห่งนักบวชและนักปฏิบัติเช่นนี้ นับว่าผ่านอุปสรรคนานาประการมาได้เป็นลำดับ นับว่าเป็นผู้มีอุปนิสัยใจรักธรรม ซึ่งควรสรรเสริญความสามารถที่ผ่านมาได้เป็นขั้น ๆ วาระต่อไปโปรดพยายามฝ่าฝืนอุปสรรคซึ่งอาจจะละเอียดขึ้นไปเป็นชั้น ๆ ด้วยข้อปฏิบัติที่ควรจะละเอียดไปตาม ๆ กัน การปฏิบัติเพื่อรู้หลักความจริงแห่งธรรมโปรดอย่าวาดมโนภาพไว้โดยการคาดคะเนในมรรค ผล นิพพาน หรือความสุขใด ๆ ในขณะบำเพ็ญภาวนา ให้เลยขันธ์และจิตที่เป็นหลักฐานของความจริงทั้งปวง

อนึ่งการปฏิบัติธรรมเพื่อตัวเอง แม้จะเป็นการลำบากอยู่บ้าง โปรดมองดูศาสดาผู้ทรงบำเพ็ญมาด้วยความลำบากยิ่งกว่าพวกเรา เพราะไม่มีใครชี้แจงแนวทางไว้เพื่อพระองค์เลย ส่วนพวกเราผู้เป็นช้างเท้าหลังคอยดำเนินตามท่าน อย่าพึงเข้าใจว่าตนมีขันติวิริยะมากกว่าครู คุณค่าราคาที่ควรจะได้จากความเพียรพยายามจะด้อยลงและเสื่อมสูญไปในขณะเดียวกัน โปรดทราบว่าไม่มีใครจะประสบสุขนับแต่ขั้นหยาบจนถึงสุขขั้นสูงสุด เพราะความเกียจคร้านเป็นผู้นำเลย

แม้จะลำบากเพราะการบำเพ็ญเพียรเพื่อความดี เราไม่ได้ไปเช่าถิ่นฐานบ้านเรือน เช่าสกลกาย เช่าศีล เช่าสมาธิ เช่าปัญญา และเช่าอรรถธรรมจากผู้ใดมาลงทุน พอเขาจะมาคิดเอาดอกเบี้ยกำไรจากเรา แม้พระพุทธเจ้าผู้ประทานพระธรรมไว้

ก็ไม่เคยเรียกร้องเอาค่าจ้างรางวัลจากพุทธบริษัทแม้แต่ชิ้นเดียวรายเดียว ผลที่เกิดจากข้อปฏิบัติที่เราบำเพ็ญในกาลและสถานที่นั้น ๆ ด้วยอาการนั้น ๆ ย่อมเป็นสมบัติของเราโดยสมบูรณ์ ดังนั้น จึงควรภาคภูมิใจในข้อปฏิบัติของตน

อนึ่ง หลักแห่งสวากขาตธรรมที่ให้นามว่า มัชฌิมา นั้น ไม่เคยลำเอียงต่อผู้ใด ขอให้ข้อปฏิบัติของผู้บำเพ็ญจงกลมกล่อมกับหลักธรรม อย่าให้ปลีกแวะหรือเขวจากแนวทางเถิด ผลอันเป็นที่พอใจจะไม่แยกทางเดินจากสวากขาตธรรม ต้องเป็นที่หวังได้อย่างแน่นอนยิ่งกว่าผลอื่นใด เพราะต้นเหตุ คือการบำเพ็ญความดีทุกระยะ ย่อมเป็นการผลิตผลอยู่ในตัวแล้ว ไม่จำต้องไปหาจ้างทนายมาฟ้องร้องเพื่อผลอันตนพึงมุ่งหวังนั้น ๆ เพราะพระพุทธเจ้า และพระสาวกทั้งหลายที่ปรากฏผลอันยอดเยี่ยมในพระทัยจนถึงขั้นศาสดาของโลกและเป็นสรณะอันอุดมของพวกเรา ไม่ปรากฏว่าท่านหาจ้างทนายมาประจำสำนักปฏิบัติธรรม พอที่พวกเราจะเดือดร้อนว่า ตนไม่มีทนายไว้ช่วยแก้คดีระหว่างเหตุอันดีกับผลอันดีไม่ลงรอยกัน ขออย่างเดียวคือ การปฏิบัติให้ถูกต้องตามพระโอวาทที่สอนไว้เท่านั้น จะไม่มีสิ่งใดมามีอำนาจเหนือกว่าสวากขาตธรรมที่เคยรับรองผลมาแล้ว ในวงแห่งท่านผู้บริสุทธิ์ทั้งหลาย

เราเป็นนักบวชและนักปฏิบัติ โปรดอย่าได้ละโอกาสอันดี สถานที่อันเหมาะสมและร่างกายซึ่งกำลังมีความสมบูรณ์อยู่ขณะนี้ให้เสียไป ในขณะเดียวกันโปรดทุ่มเทกำลังความเพียรลงทุกระยะอย่าให้ขาดวรรคขาดตอน อยู่ที่ไหน ไปที่ไหน ขอให้สติเป็นเครื่องประกันคุณภาพแห่งความเพียร อย่าเห็นกิจอื่นการใดว่ามีคุณค่ายิ่งกว่าความเพียรเพื่อรื้อถอนตนออกจากหล่มลึก ซึ่งกำลังเป็นไปอยู่ในตัวเราขณะนี้ ผลจะพึงได้รับจะไม่ผิดจากร่องรอยที่พระพุทธเจ้าประทานไว้

การกำหนดพิจารณาจะเป็นส่วนแห่งร่างกายก็ดี จะเป็นส่วนแห่งบทธรรม มีพุทโธเป็นต้นก็ดี จะเป็นอานาปานสติก็ดี ที่ชอบกับจริตของตน โปรดได้ถือสำคัญที่สติเป็นผู้จะรับทราบอยู่ทุกระยะของอาการนั้น ๆ และความเคลื่อนไหวแห่งลมหายใจเป็นต้น ลมจะหยาบหรือละเอียด ขอให้มีสติรับทราบทุกระยะ แม้ลมจะหมดไปก็ให้ทราบว่าลมหมดไป ร่างกายจะเป็นอยู่ได้เพราะเหตุใด เราไม่ต้องไปกังวลว่า จะเป็นหรือจะตายเมื่อลมหายใจที่ตนเข้าใจว่า หมดไปแล้วในขณะนั่งภาวนา ผู้นั้นได้ตายไปเสียในขณะนั้นเพราะอานาปานสติภาวนาเป็นเพชฌฆาตสังหาร

คำว่า อานาปานสติภาวนา ที่พระพุทธเจ้าประทานไว้จำต้องถูกเปลี่ยนแปลงเสียใหม่ ตลอดสภาวธรรมอื่น ๆ ที่ตรัสไว้แล้วโดยชอบธรรม จะต้องเปลี่ยนแปลงยักย้ายไม่คงที่ไปตาม ๆ กัน แต่ที่ยังสมบูรณ์อยู่จนบัดนี้ก็เพราะว่าธรรมทั้งหมดที่ตรัสไว้เป็นมัชฌิมา คือตั้งอยู่ศูนย์กลางแห่งหลักความจริงเสมอไปนั่นเอง ไม่มีความเสียหายแก่ผู้

บำเพ็ญแม้แต่รายเดียว นอกจากจะปฏิบัติผิดจากหลักธรรมไปเท่านั้น อาจมีทางเสียหายเกิดขึ้นได้ไม่ว่าทางโลกทางธรรม

อนึ่ง ไม่เคยปรากฏพระธรรมบทใดบาทใด ไปกดขี่บังคับลงโทษแก่ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ให้กลายเป็นบอเป็นบ้าขึ้นมา ที่นักปฏิบัติได้กลายเป็นผลเสียหายขึ้นมา เช่น เป็นบอเป็นบ้าไปนั้น เพราะปฏิบัติผิดจากหลักธรรมของพระพุทธเจ้าโดยเจ้าตัวไม่รู้ เมื่อปรากฏผลที่ผิดหวังเพราะต้นเหตุทำให้ผิดนั้นขึ้นมาให้ตาโลกเห็นว่า นักปฏิบัติกรรมฐานนั้น ๆ กลายเป็นบอเป็นบ้าไปเช่นนั้น จึงเกิดมีการตำหนิติโทษผู้อบรมกรรมฐานและวงพระศาสนาว่า เป็นธรรมให้ร้ายแก่ผู้บำเพ็ญในทางดี เฉพาะตนเองก็เกิดความอิดหนาระอาใจ เพราะกลัวจะเป็นอย่างนั้นบ้าง ไม่อยากบำเพ็ญ

แท้จริงในขณะที่ผู้บำเพ็ญเพื่อทางดีนั่นเอง แต่กลายเป็นทางชั่ว เพราะผิดจากหลักธรรมโดยเจ้าตัวไม่รู้ ผลจึงปรากฏเป็นที่น่ากลัว ซึ่งไม่มีใครปรารถนา แต่ก็ปรากฏแก่ผู้ดำเนินผิดโดยเจ้าตัวไม่รู้ ส่วนมากผู้ปฏิบัติที่กลายเป็นบุคคลที่น่าขยะแขยง คือเป็นบอเป็นบ้าขึ้นมา เนื่องจากเมื่อจิตรวมสงบลงแล้ว จิตของตนถอยออกมาและรับรู้กับอารมณ์ต่าง ๆ จะเป็นเรื่องดี เรื่องชั่ว เรื่องเพลิดเพลิน หรือโศกเศร้าชนิดใด ไม่ได้ทำความสนใจว่าผิดหรือถูก ถ้าเป็นสิ่งที่น่าเพลิดเพลินก็เพลิดเพลินไปตามจนลืมตัว ถ้าเป็นสิ่งน่าโศกเศร้าหรือน่าหวาดเสียวน่ากลัวก็กลัวจนตัวสั่น ถึงกับกลายเป็นบ้าขึ้นมาในขณะนั้นด้วยเหตุนี้เป็นจำนวนมากมาย

ความจริงหลักธรรมของพระพุทธเจ้า ไม่ทรงชมเชยผู้ที่หลงไปตามนิมิตต่าง ๆ เช่นนั้น แต่ทรงชมเชยผู้มีความฉลาดรอบคอบรอบรู้เรื่องที่เกิดจากตัวเอง เช่น สภาพใดที่เกิดจากหลักสมาธิ ต้องเป็นผู้รู้เท่าทันสภาพนั้นโดยทางสติปัญญา นิมิตใดที่ปรากฏขึ้นในขณะภาวนาก็ให้รู้จักพิจารณา รู้ตามสภาพของนิมิตนั้น มิใช่จะเพลิดเพลิน หรือหลงตามจนลืมตัว แล้วเกิดความกลัวจนลืมตาย และเป็นบ้าขึ้นมา ลักษณะที่เป็นทั้งนี้ไม่ใช่ทางแห่งสวากขาตธรรมของพระพุทธเจ้า แต่เป็นทางความลุ่มหลงของผู้บำเพ็ญที่ตนเข้าใจว่าเป็นทางถูก จึงกลายเป็นความผิดโดยไม่รู้สึกเท่านั้น

ถ้าเรามีสติรู้เรื่องกระแสของใจที่ไปพาดพิงกับสิ่งใด ด้วยมีสติปัญญาไตร่ตรองสภาพที่มาพาดพิงกับใจโดยรอบคอบด้วยแล้ว จะไม่มีความเสียหายอะไรเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัตินั้น ๆ เลย นอกจากจะได้อุบายต่าง ๆ เกิดขึ้นจากสิ่งที่มาสัมผัส ทั้งเป็นขึ้นจากภายนอก และปรากฏขึ้นทางภายใน จะไม่มีทางเสียหายเกิดขึ้นจากผู้บำเพ็ญทางด้านจิตตภาวนาเลยแม้แต่น้อย

ดังนั้น เราเป็นนักปฏิบัติกรรมฐานภาวนาเป็นกิจประจำเพศและประจำนิสัยของผู้ใคร่ต่อธรรม อาจมีการผ่อนอารมณ์ที่กล่าวมานี้อยู่บ้าง จงตระหนักใจเสมอว่าสิ่งที่

ปรากฏขึ้นในมโนภาพทุกประเภท ให้ถือเป็นทำนองเดียวกับที่เรามองเห็นสิ่งต่าง ๆ ด้วยตา เช่น คนชั่วผ่านสายตา เราก็มองเห็น แต่เราไม่ได้ชั่วตามเขาก็ไม่มีความเสียหายอะไร คนบ้าคนบอผ่านสายตาเราก็มองเห็น แต่ไม่ได้เป็นเช่นเขา ก็ไม่มีความเสียหายอะไร เพราะเรารู้ว่าเขาเป็นคนชั่ว คนบ้าต่างหาก ส่วนเราก็เป็นคนดีอยู่ตามเดิม เรามองเห็นเสือว่าเป็นสัตว์น่ากลัว แต่ก็ไม่เป็นสัตว์ไปตามเสือ ทั้งนี้ย่อมไม่มีความเสียหายอะไรเกิดขึ้น เพราะการเห็นนั้น ๆ

เรื่องดี เรื่องชั่วเคยผ่านทางตา หู เรามาเป็นจำนวนมากมาย เราไม่เป็นความดีความชั่วแทนสิ่งเหล่านั้นแล้ว นอกจากเราจะมีความชอบพอติดใจกับสิ่งเหล่านั้น แล้วนำแบบนั้นมาใช้ จึงจะกลายเป็นคนดีเป็นชั่วไปตาม ในมงคลสูตรบทว่า ***อเสวนา จ พาลานำ ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา*** ก็หมายถึงอย่างนี้เอง หลักแห่งการปฏิบัติต่อนิมิตที่เกิดกับใจก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน ฉะนั้น โปรดทำปัจจุบันจิตให้สัมปยุตด้วยสติ และสัมพันธ์กับอาการแห่งธรรมที่มีอยู่ในกายของตน จะเป็นหลักประกันความเสียหายมิให้เกิดขึ้นหนึ่ง เป็นหลักรับรองคุณธรรมอันจะปรากฏขึ้นภายในใจหนึ่ง และเป็นหลักรับรองความก้าวหน้าของจิตหนึ่ง ไม่ว่าด้านสมาธิและด้านปัญญา จะปรากฏขึ้นจากหลักปัจจุบันดังกล่าวแล้วทั้งนั้น

ฉะนั้น ผู้ปฏิบัติภาวนาจึงควรหนักทางสติกับปัญญา เพราะจิตแม้จะแสนโง่แสนพยศ ก็ย่อมไม่มีอำนาจเหนือสติปัญญาของผู้สนใจต่อการฝึกฝนทรมานตนเองไปได้ ขอให้ทำความมั่นใจกับธรรมทั้งสองซึ่งเป็นสิ่งสำคัญให้มาก ๆ การแสดงธรรมครั้งใดวันใดไม่เคยเว้นสติกับปัญญาเลย และต้องนำแสดงออกหน้าเสมอ เพราะเหตุใด ขอให้ท่านนักปฏิบัติทั้งหลายนำไปพิจารณา ก็เพราะคำว่า ***สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาสงฺกปฺโป*** ในองค์มรรค ๘ นั้น คือองค์ปัญญา จะยกขึ้นก่อนหรือทีหลังไม่สำคัญ แต่สำคัญว่าปัญญาคือความฉลาด

เช่นเดียวกับนายหัวหน้างานทุกแผนก ต้องเป็นผู้ฉลาดรอบคอบในกิจการทุกแขนง คนโง่ไม่เคยมีใครให้ไปเป็นหัวหน้างานในวงงานต่าง ๆ ต้องเอาคนฉลาดทั้งนั้น เรื่องสติกับปัญญาก็เป็นธรรม จะนำผู้ปฏิบัติตามให้กลายเป็นคนฉลาดเป็นลำดับเช่นเดียวกัน การปฏิบัติธรรมมาเป็นเวลานานแต่ไม่ค่อยปรากฏผลดี ที่ปรากฏเพียงเล็กน้อยแล้วเสื่อมสูญหายไปก็ดี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเรื่องสติ ปัญญาไม่ติดต่อ หรือไม่เห็นสติกับปัญญาเป็นเรื่องสำคัญ จึงทำให้เจริญก้าวหน้าไปไม่ได้

จิตแม้จะมีความมืดหนาต่อสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่รอบตัว จะต้องกลายเป็นจิตที่ผ่องใส และปรากฏเงาของตัวขึ้นมาได้ ด้วยอำนาจความเพียรที่มีสติปัญญาคุ้มครองใจ และจะค่อยเจริญก้าวหน้าไปโดยลำดับ ทั้งด้านความสงบผ่องใส และด้านความฉลาดแยบ

คาย เพราะได้รับปุ๋ยเครื่องบำรุงจากความเพียร ฉะนั้นท่านนักปฏิบัติจงเห็นสำคัญตรงที่การดัดแปลงจิตใจ อย่าปล่อยตามอำเภอใจซึ่งมีสิ่งที่ชั่วผลักดันอยู่ภายใน จะถูกผลักดันลงทางต่ำโดยไม่มีสถานีจอดแวะ และนับวันจะเสื่อมทรามและเลวลง จนผลสุดท้ายไม่มีทางหักห้ามไว้ได้ จำต้องยอมจำนน ปล่อยให้สิ่งผลักดันฉุดลากไปต่อหน้าต่อตาทั้ง ๆ ที่ตัวเองรู้อยู่ว่าไม่ดี แต่จำต้องปล่อยไปตามยถากรรม

ทั้งนี้เป็นเพราะความปล่อยตัวยอมให้ตามบุญตามกรรมเป็นผู้จัดการเอง ผลที่ปรากฏขึ้นจึงเป็นบุคคลที่ไร้คุณค่า และหมดหวังในทางดีมีความสุข ทั้งเป็นที่น่าเกลียดและทุเรศของพลเมืองดีทั่ว ๆ ไป ไม่มีใครอยากคบค้าสมาคมด้วยเลย การปล่อยใจต่อความเพียรทางภายใน ผลที่ปรากฏขึ้นจะมีลักษณะเช่นเดียวกัน ขอให้นักปฏิบัติทุกท่านโปรดทำความเข้าใจกับตนเองแต่บัดนี้เป็นต้นไป เวลานี้ยังไม่สายเกินไป พอมีทางและโอกาสจะแก้ตัวได้ เพราะการแก้ตัวจากสิ่งชั่วหรือสิ่งบกพร่อง เป็นทางนักปราชญ์เคยดำเนินมาแล้ว ท่านพยายามแก้ไขและดัดแปลงส่วนบกพร่องจนถึงขั้นสมบูรณ์ และปรากฏเป็นอัจฉริยบุคคลให้โลกได้ถือเป็นคติและกราบไหว้ตลอดมา คือ ***พุทฺธํ ธมฺมํ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ*** ทั้งสามอัจฉริยะนี้ (สิ่งประเสริฐ) โปรดทราบว่าเกิดจากการดัดแปลงแก้ไข มิได้เกิดขึ้นมาตามบุญตามกรรมอย่างที่เข้าใจกัน

ได้กล่าวแล้วเบื้องต้นว่า การกำหนดพิจารณาอาการของกายก็ดี บทธรรมก็ดี อานาปานสติก็ดี ที่จะให้ปรากฏผลเป็นลำดับและแน่นอนนั้น โปรดทำโดยความจงใจและมีสติเป็นพี่เลี้ยงติดตามความเพียรอาการทั้งสาม คือ อาการของกาย บทธรรม และลมหายใจ จะเป็นฐานที่เกิดความสงบและเกิดปัญญาได้แน่นอน เพราะทั้งสามอาการนี้ทรงความจริงอยู่ในตัวโดยสมบูรณ์แล้ว ผู้มุ่งต่อความสงบ หยั่งจิตเข้าสู่อาการทั้งสาม อาการใดอาการหนึ่งจะปรากฏผลคือความสงบขึ้นมา ถ้ามุ่งเพื่อวิปัสสนา พอหยั่งจิตเข้าสู่อาการเหล่านี้และสอดส่องไปตามอาการนั้น ก็จะกลายเป็นความแยบคายขึ้นมาตามลำดับการพิจารณากว้างแคบหยาบละเอียดของผู้พิจารณา

เพราะอาการที่กล่าวนี้นอกจากจะเป็นความจริงโดยสมบูรณ์แล้ว ยังเป็นการเปิดเผยความจริงอยู่ตลอดเวลาอีกด้วย ฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงสามารถรู้ได้โดยโลกวิทู ไม่มีสิ่งใดลี้ลับ ไม่ว่าโลกนอกคือสภาวะทั่ว ๆ ไป ไม่ว่าโลกในคือกายกับใจกลายเป็นความบริสุทธิ์ขึ้นมาในพระทัย เมื่อเราหยั่งสติปัญญาเข้าสู่กายสู่ใจของตนตามแนวทางที่อธิบายมา เรื่องของพระพุทธเจ้าและพระสาวกกับเรื่องของเราจะมีลักษณะเช่นเดียวกัน เพราะเดินทางสายเดียวกัน ทั้งจะรู้เห็นสิ่งต่าง ๆ ในระหว่างการดำเนินคล้ายคลึงกับพระพุทธเจ้าและพระสาวก ตามภูมินิสัยวาสนาของตน ผลที่ปรากฏคือความบริสุทธิ์จะเป็นเช่นเดียวกัน

และยังมีธรรมรับรองไว้ว่า ผู้ถึงแดนแห่งความพ้นทุกข์โดยสมบูรณ์แล้ว ไม่มีอะไรยิ่งหย่อนกว่ากันในความบริสุทธิ์ จะแปลกต่างกันอยู่ก็เพียงอำนาจวาสนา ปัญญาสามารถฉลาดรอบรู้สิ่งภายนอกจากความบริสุทธิ์เท่านั้น สมกับศาสนธรรมที่ประทานไว้ก็ทรงมุ่งเพื่อความบริสุทธิ์สำหรับผู้ปฏิบัติอย่างยิ่งยวด และเป็นผลรองลงมาสำหรับผู้ปฏิบัติยังไม่ถึงขั้นนั้น ที่จะปราศจากผลแก่ผู้ปฏิบัติเสียเลยนั้น ไม่เคยปรากฏในวงแห่งสวากขาตธรรมของพระพุทธเจ้า

ฉะนั้น ขอวิงวอนท่านนักปฏิบัติทั้งหลาย โปรดทำความสนใจต่อความพ้นทุกข์เป็นจุดเด่นของเข็มทิศภายในใจ โดยมีความเพียรติดต่อ จะเป็นความเพียรที่ชอบยิ่ง และจะประสบแดนพ้นทุกข์แจ้งประจักษ์ขึ้นภายในใจวันหนึ่งแน่นอนในปัจจุบันชาติ วิธีดำเนิน โปรดดูกองทุกข์มีมากน้อยในร่างกายและจิตใจ มีขันธ์ก็เท่าขันธ์ มีกายก็เท่ากาย มีใจก็เท่าใจ ไม่มากน้อยไปกว่าที่กล่าว ซึ่งทั้งหมดมีอยู่กับเรา และเป็นเจ้าของรอรับเสวยผลนั้น ๆ โปรดตรวจตรองดูของจริงของพระอริยเจ้าเพื่อเป็นอริยธรรม อริยจิตขึ้นภายในใจของผู้พิจารณา สิ่งใดจะควรรู้เท่า และปล่อยวาง สิ่งใดจะควรยึดไว้เป็นหลักฐานเครื่องยึดเหนี่ยว และเครื่องดำเนินต่อไป ดูข้างบน ข้างล่าง ข้างนอก ข้างในให้เห็นชัดตามที่มีอยู่ ทั้งอดีตความเป็นมา ทั้งอนาคตความจะเป็นไป ทั้งปัจจุบันซึ่งกำลังเป็นอยู่ภายในกายและใจของเรา

พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า เกสา โลมา นขา ทันตา ตโจ เป็นต้น ไม่ใช่เป็นประโยคเล็กน้อย แต่เป็นสิ่งที่บรรดาสัตว์ลุ่มหลงกันจนหาทางออกไม่ได้ทั่วทั้งโลกธาตุด้วย เป็นสิ่งที่จะช่วยผู้หยิบยกขึ้นพิจารณาโดยทางธรรม ให้รู้เท่าทันกับความจริงที่มีอยู่ในสภาพนั้น ๆ แล้วรื้อถอนตนออกจากกองทุกข์อันใหญ่หลวงได้ด้วย ฉะนั้น ท่านจึงสอนนักบวชและสาธุชนผู้มุ่งมั่นต่อแดนพ้นทุกข์ เพื่อเป็นเครื่องมือและทางเดินออกจากเครื่องผูกพัน คืออุปาทานที่ฝังจมอยู่ภายในใจมาเป็นเวลานาน ผู้ทำการพิจารณาได้มากเท่าไรก็ยิ่งถอนอุปาทานได้มากเท่านั้น ส่วนแห่งกายทั้งภายนอกภายในซึ่งเป็นด้านวัตถุทั่ว ๆ ไป ก็สามารถถอดถอนออกได้ด้วยการพิจารณา

ส่วนละเอียดที่เป็นนามธรรม คือเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณอันเป็นสิ่งที่ติดแนบอยู่ภายในใจก็สามารถจะรู้เท่า และถอดถอนอุปาทานในขันธ์ประเภทนี้ออกได้โดยความเห็นว่าเป็นไตรลักษณ์อันสมบูรณ์ และเป็นความจริงอยู่ตามสภาพของตน ๆ การถอดถอนอุปาทานออกไปเป็นระยะ จึงหมดภาระไปเป็นขั้น ๆ อุปาทานที่ถูกถอดถอนเข้ามาเป็นลำดับ จึงรวมจุดเข้าสู่จิตดวงเดียวที่ท่านให้นามว่า ปมของวัฏฏะ ปัญญาก็สามารถพิจารณาคลี่คลายดูปมนั้นจนชัดเจนเช่นเดียวกับสภาวะส่วนอื่น ๆ สุดท้าย

ปัญญาก็สามารถทำลายปมของภพชาตินั้นออกได้ กลายเป็นชื่อวิวัฏฏะขึ้นมาในขณะธรรมชาตินั้นสลายตัวลงไป

นามว่าวิวัฏฏะ จึงเป็นธรรมทั้งแท่งในคำว่า ***นิพฺพานำ ปรมำ สุญฺญำ*** เป็นความสูญสิ้นซากของวัฏฏะโดยสิ้นเชิง ***นิพฺพานำ ปรมำ สุขำ*** เป็นความสุขอันยิ่งในชีวิตของผู้ดำรงธรรม วิวัฏฏะภายในใจ ถึงคราวขันธ์แตกไปก็มอบไว้กับสมมุติให้เขาสืบทอดกันไปตามเรื่องของธาตุที่มีประจำแผ่นดิน ส่วนวิมุตติพุทโธ อันบริสุทธิ์สุดส่วนก็เป็นอนุปาทิเสสนิพพานธาตุไปตามความหมดกังวล

คำว่า วิมุตติพระนิพพานเป็นชื่อของสมมุติ เช่นเดียวกับโลกสมมุติทั่ว ๆ ไป ถ้าไม่มีสมมุติ ผู้บำเพ็ญเพื่อพระนิพพาน จะไม่มีหลักยึดเพราะปราศจากกรุยหมาย ฉะนั้นจำต้องทำกรุยหมายเอาไว้ แต่เมื่อเข้าไปถึงที่นั่นแล้ว ไม่มีผู้จะหลงและสงสัย เช่นเดียวกับคำว่า วัดป่าบ้านตาด ถ้าไม่มีนามหรือติดป้ายไว้ คนจะมาวัดป่าบ้านตาดก็ไม่ทราบว่าวัดป่าบ้านตาดอยู่ที่ไหน ฉะนั้น จำต้องตั้งชื่อไว้ว่าวัดป่าบ้านตาด ส่วนผู้เคยมาและเคยอยู่วัดป่าบ้านตาดแล้วก็ไม่จำเป็นในชื่อของวัด เพราะรู้กันอยู่แล้วว่า วัดป่าบ้านตาดมีลักษณะเช่นไร

คำว่า ***นิพฺพานำ ปรมำ สุญฺญำ*** ก็ดี ***นิพฺพานำ ปรมำ สุขำ*** ก็ดี จึงเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับโลกผู้กำลังบำเพ็ญเพื่อนิพพาน แต่ผู้ถึงพระนิพพานโดยประจักษ์ใจแล้วย่อมไม่มีความจำเป็นในชื่อของพระนิพพาน เช่นเดียวกับเราไม่มีความจำเป็นในชื่อของวัดป่าบ้านตาด ฉะนั้นขอให้ท่านนักปฏิบัติทั้งหลายจงพยายามทำความเข้าใจกับตัวเอง ซึ่งกำลังปกปิดพระนิพพานภายในใจไว้อย่างมิดชิดเวลานี้ โดยทางความเพียรอย่าได้ท้อถอย เราจะเห็นแดนแห่งพระนิพพานภายในใจแจ้งประจักษ์ในวันหนึ่งข้างหน้าแน่นอน

ในอวสานการแสดงธรรมก็เห็นว่าสมควรแก่เวลา ขอความสวัสดีมีชัยจงเป็นผลสำเร็จแก่ท่านนักปฏิบัติโดยทั่วหน้ากันเทอญ

<<สารบัญ

เทศน์อบรมพระ ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๐๘

ปฏิสงฺขา โยนิโส

วันนี้รู้สึกมีความภาคภูมิใจมากที่ได้เห็นนักปฏิบัติมากท่าน ก้าวเข้ามาสู่วัดป่าบ้านตาด อันเป็นเช่นแดนนรก ซึ่งไม่คาดว่าจะมีท่านผู้ใดสนใจยอมเสียสละค่าตัว ฝ่าฝืนความลำบากในหนทางอันกันดาร เข้ามาสู่สถานที่อันแร้นแค้นกันดารนี้ แต่กลับได้เห็นท่านนักปฏิบัติ และท่านคณะศรัทธามากท่านอุตส่าห์จากสถานที่ และหนทางอันแสนไกลเข้ามาโดยไม่คิดถึงความลำบากและสิ้นเปลืองใด ๆ แม้ชีวิตพร้อมทั้งร่างกายก็ยอมเสียสละเพื่อบูชาพระรัตนตรัย คือพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ สมกับนามผู้เป็นศิษย์พระตถาคตผู้องอาจกล้าหาญต่อการเสียสละเพื่อหมู่ชน ทุกท่านที่มาเป็นผู้มุ่งหวังประโยชน์ต่ออรรถธรรมอันยอดเยี่ยม ฉะนั้น เรื่องความลำบากจะสิ้นเปลือง ตลอดชีวิตซึ่งเป็นของมีค่ามากจึงไม่สามารถเป็นอุปสรรคต่อการมาของท่านทั้งหลายได้ เพราะอำนาจแห่งศรัทธาความเชื่อมั่นต่อหลักธรรมเป็นของมีกำลังมากกว่าสิ่งที่กล่าวมา ไม่เช่นนั้นก็ไม่มีใครกล้าเสียสละ

แม้ท่านที่เป็นนักบวชก็เช่นเดียวกัน จะไม่มีท่านผู้ใดกล้าเสียสละเพศจากความเป็นฆราวาสที่โลกเห็นว่าเป็นของมีคุณค่า ก้าวเข้ามาในเพศของนักบวชซึ่งเป็นเพศที่ไร้คุณค่าในส่วนแห่งร่างกายนี้เลย เพราะเพศของพระเป็นเพศที่สละทุกสิ่งทุกอย่างที่โลกเห็นว่ามีราคา แม้ร่างกายพร้อมทั้งจิตใจก็ยอมสละพลีชีพเพื่อความเพียร ในหลักธรรมอันล้ำค่าที่เรียกว่าสวากขาตธรรม และ นิยยานิกธรรม และเพื่อสละทิฐิมานะ ความสงวน ความหึงหวงในทุกสิ่งซึ่งเคยฝังใจมาเป็นเวลานาน ให้ลดน้อยหรือหมดสิ้นไปโดยลำดับ ด้วยอำนาจความเป็นนักบวชและนักกล้าเสียสละ ดำรงชีพและปฏิบัติธรรมตามเยี่ยงอย่างของนักบวชที่พาดำเนินมา ชื่อว่าถูกต้องตามสวากขาตธรรมที่ตรัสไว้ และทรงพาดำเนินมา

หากว่าพระศาสนาพึงได้รับการบำรุงด้วยการปฏิบัติตามโดยถูกต้องตลอดสาย จากท่านที่เป็นนักบวชและท่านพุทธศาสนิกชนทั่ว ๆ ไปแล้วไซร้ แม้นักบวชทั้งเป็นพระ เป็นเณร เถร ชี และพุทธบริษัทจะมีจำนวนมากเท่าไร พระศาสนาก็ยิ่งจะเจริญมากเท่านั้น ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงอาศัยท่านพุทธบริษัทจะเป็นผู้ประดับให้สวยงาม โลกจะมีความร่มเย็นเพราะพระธรรมแผ่กระจายไปทุกหนทุกแห่ง ขึ้นชื่อว่าธรรมแล้วย่อมให้ความอบอุ่นและความไว้วางใจแก่โลกตลอดมา เท่าที่ควรแก่กำลังความสามารถของผู้บำเพ็ญ

คำว่า ธรรม คือธรรมชาติที่คอยกระตุ้นเตือนความผิดพลาดของผู้บำเพ็ญอยู่เสมอ ฉะนั้นแต่ละท่านถ้าต่างมีความสนใจใคร่ต่อการปฏิบัติธรรมอยู่บ้างแล้ว ไม่ว่าวงงาน และสังคม ตลอดประเทศชาติบ้านเมือง ย่อมจะได้รับความเป็นธรรม และสงบเรียบร้อยไปตาม ๆ กัน ไม่ค่อยจะมีการเอาเปรียบเอารัดกัน ผู้ใหญ่ก็มีความเมตตา ผู้น้อยก็มีความเคารพ และมีความจงรักภักดี ซื่อสัตย์สุจริตต่อผู้ใหญ่ ต่างก็มีความเป็นธรรมต่อกัน การทะเลาะเบาะแว้งแข่งดีอันเป็นบ่อเกิดแห่งความหายนะก็ไม่ค่อยมีทางเกิดขึ้น แม้มีก็นับวันลดน้อยลงไปเป็นลำดับ เพราะต่างฝ่ายต่างมีธรรมเครื่องชั่งตวงและยับยั้งไม่ผลุนผลันรุนแรง มีความเห็นอกเห็นใจกัน ซึ่งหลักธรรมอันแท้จริงก็แสดงถึงความเห็นอกเห็นใจกันอยู่แล้ว ไม่ให้ดูหมิ่นเหยียดหยามกัน และสอนให้มีความเข้มแข็งต่อหน้าที่การงาน งานหนักก็รับเอา งานเบาก็รับทำ ไม่เห็นแก่ความลำบาก พยายามพึ่งตัวเองด้วยกำลังปลีแข้ง

ไม่ให้เป็นทำนองชายขับเกวียนไปในป่า ล้อเกวียนติดหล่มจมลงลึก ควายลากไปไม่ไหว ชายนั้นร้องโวยวายไปทั่วทั้งป่าและวิงวอนให้เทวดาที่เป็นเจ้าป่าลงมาช่วย ขณะนั้นปรากฏว่าเทวดาผู้มีใจเป็นธรรมก็รีบมาร้องบอกให้เขาเฆี่ยนควายให้เดิน เพื่อลูกล้อจะได้เคลื่อนที่จากหล่มลึก พอชายนั้นเฆี่ยนควายให้เดินตามคำสั่งของเทวดาเท่านั้น ล้อก็เคลื่อนจากหล่มลึกไปได้ เทวดาผู้ใจบุญก็สั่งสอนเขาเสียบ้างว่า การร้องโวยวายไปก่อนโดยที่ยังไม่ได้ทดลองกำลังของตนให้เต็มฝีมือเสียก่อน ใครเขาจะมีแก่ใจช่วยเราได้เล่า ฉะนั้นการหมายพึ่งตัวเองจึงดีกว่าการหวังพึ่งผู้อื่นโดยถ่ายเดียว จะไม่ทำให้เป็นคนขี้เกียจคอยแต่พึ่งเขาท่าเดียว เพราะการหวังพึ่งแต่เขาท่าเดียวจะทำคนนั้นให้เป็นคนอ่อนแอ แอบขึ้นอยู่บนหลังและขึ้นขี่บนคอของเขาตลอดเวลา ใครเล่าจะมาเป็นบ่อยคอยแบกหามคนทั้งคนอยู่ตลอดเวลา ถ้าเป็นพระเพียงสะพายบาตรลูกเดียวก็รู้สึกหนัก และมองหาที่ปลงที่วางอยู่แล้ว

ท่านนักปฏิบัติโปรดคำนึงธรรมบทนี้ให้มาก จะเป็นผู้เข้มแข็งในหน้าที่ของตน สิ่งใดที่สุดวิสัยจริงก็ให้ทราบว่าสุดวิสัยจริง ขึ้นชื่อว่ามนุษย์ผู้มีศาสนาอยู่ภายในใจบ้างแล้วต้องเห็นใจกัน และมีแก่ใจที่จะช่วยผู้จนมุมให้หลุดพ้นจากเหตุการณ์นั้น ๆ ไปได้ ไม่ปล่อยให้ตายทิ้งเปล่า ๆ โดยไม่มีแก่ใจช่วยเหลือ ข้อสำคัญขอให้ตั้งหลักประกันตัวเราไว้ด้วยความเป็นนักสู้ในหน้าที่การงานที่ชอบธรรมทุกกรณี ตามเพศและวัยของตน ถ้าเป็นนักบวชก็จะเป็นผู้ประดับและเป็นเครื่องประดับโลกและพระศาสนาให้สวยงามและเจริญรุ่งเรือง เพราะผู้มีความประพฤติมรรยาทหน้าที่การงานดี ย่อมเป็นที่ดูดดื่มแก่เพื่อนและประชาชนทั่ว ๆ ไป ไม่มีวันจืดจาง ฉะนั้น คุณธรรมทั้งสามนี้มีอยู่ในผู้ใดไม่ว่านักบวช ฆราวาส หญิง ชาย ผู้

นั้นย่อมเป็นที่เคารพนับถือจากหมู่ชน ไม่มีใครรังเกียจเพราะเป็นผู้มีเครื่องประดับอันล้ำค่าภายในตน

อนึ่งเครื่องประดับดังกล่าวนี้ ไม่มีการสิ้นเปลืองทรัพย์สมบัติอะไรมากมาย ไม่เหมือนเครื่องประดับชนิดอื่น ๆ แต่สามารถจะทำคนให้งามได้ทุกเพศทุกวัย และทุกยุคทุกสมัย ทั้งเป็นเครื่องประดับที่ล้ำยุคล้ำสมัยมาตลอดกาล ไม่มีเครื่องประดับอื่นใดจะเป็นคู่แข่งได้ พระพุทธเจ้าผู้ทรงพระเกียรติกึกก้อง และสะเทือนสะท้านไปทั่วไตรโลกธาตุ ประกาศพระศาสนาให้มนุษย์ เทวดา อินทร์ พรหม ยมยักษ์ ได้มีความเคารพเลื่อมใส และสักการบูชาอยู่ทุกหนทุกแห่ง ก็เพราะคุณธรรมทั้งสามประเภทคือ ความประพฤติ มรรยาท และความองอาจกล้าหาญในหน้าที่การงานนี้เอง เป็นรากฐานสำคัญ

ตามธรรมดาแล้วนักบวชไม่ว่านักบวชในครั้งโน้นหรือในครั้งนี้ ไม่ปรากฏว่ามีอะไรสวยงามภายในร่างกาย และเครื่องนุ่งห่มตลอดบริขารทุกชิ้น เพราะมีแต่สิ่งที่โลกไม่พึงปรารถนาในองค์ของพระ และเครื่องอาศัยของพระเลย แต่เพราะความประพฤติมรรยาทอัธยาศัยใจเยือกเย็นของพระผู้มีธรรมต่างหาก ที่ทำให้โลกเกิดความเชื่อเลื่อมใส กราบไหว้บูชา และถือเป็นครูอาจารย์โดยหวังพึ่งเป็นพึ่งตายจริง ๆ ทั้งมอบความไว้วางใจทุกอย่างไว้กับพระผู้มีธรรมเป็นที่น่านับถือ แม้จะเป็นจะตายก็ไม่ยอมห่างเหินจากพระ และยึดถือเป็นสรณะจนถึงวาระสุดท้ายแห่งชีวิต ไม่ยอมปล่อยวาง

คุณธรรมที่เป็นหลักใจของโลก คือความประพฤติดี มรรยาทดี อัธยาศัยดี หน้าที่การงานดี ความไม่มองข้ามตัว ที่เรียกว่า ***อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ*** ทำตนให้เป็นที่พึ่งของตน มีในผู้ใดผู้นั้นชื่อว่ามีสิริความงามประจำตน คนประเภทนี้ถ้าเป็นฆราวาสแม้คนอื่นจะรับเป็นภาระเลี้ยงดู ตลอดให้ที่อยู่อาศัย ให้ทำงานในบ้านหรือวงงานต่าง ๆ ก็ไม่ทำให้งานในวงงานนั้น ๆ เสียไป หรือจะทำงานโดยการขอร้อง หรือค่าจ้างรางวัลจากคนอื่น เขาก็ตั้งหน้าทำงานด้วยความซื่อสัตย์สุจริต เช่นเดียวกับเขาทำงานส่วนตัวเขาเอง ไม่มีการคดโกงต่อการงาน และเวล่ำเวลา ตลอดหมู่เพื่อนที่เกี่ยวข้อง มีความขยันหมั่นเพียรเป็นรากฐานของบุคคลผู้หวังพึ่งตน และเป็นที่เบาใจแก่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับเขา คนประเภทนี้ไปอยู่ที่ไหนก็เป็นที่พึ่งของตัวได้ และยังจะเป็นที่พึ่งของคนอื่นที่เขายังไม่มีความสามารถ จะได้รับถ่ายทอดไปเป็นตัวอย่างอันดีและดำเนินตาม แล้วกลายเป็นคนพึ่งตนเองได้ในกาลต่อไป ฉะนั้น หลักพระพุทธศาสนาจึงสอนเน้นลงในธรรมทั้งสี่ประเภทนี้ ไม่ให้มองข้ามไป โดยเห็นว่าเป็นธรรมสำคัญ และถือเป็นหลักใหญ่ส่วนหนึ่งของพระศาสนาด้วย

เราผู้ก้าวเข้ามาสู่วงพระศาสนาและผ้ากาสาวพัสตร์มีนามว่า พระศากยบุตร โปรดสำนึกอยู่เสมอว่าอย่าเป็นผู้ลืมตน จงนำข้อวัตรข้อปฏิบัติที่เป็นระเบียบแห่งความประพฤติอันดีงามตามเสด็จพระพุทธเจ้าเพื่อตัดกิเลสอาสวะโดยทางความเพียรอย่าลดละ จะชื่อว่า ***อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ*** ด้วย เป็นสิริมงคลแก่โลกด้วย เป็นผู้ส่งเสริมพระศาสนาให้เจริญด้วย คนประเภทนี้มีมากเท่าไรจะเป็นเครื่องประดับพระศาสนา และโลกให้เจริญสวยงามมากเท่านั้น แม้สีผ้าที่เป็นเครื่องทรงของพระจะเป็นสีที่โลกไม่ค่อยต้องการ อวัยวะที่มีผมบนศีรษะซึ่งโลกถือว่าเป็นของสวยงาม แต่ถูกโกนสิ้นจนหมด ยังปรากฏอยู่เพียงศีรษะโล้น ๆ ก็ตาม โลกมิได้คำนึงในส่วนเหล่านี้ว่าเป็นสิ่งสำคัญ แต่คำนึงถึงข้อปฏิบัติ มรรยาทอัธยาศัย ที่ถูกต้องกับศีลธรรมอันดีงามต่างหาก นี้เป็นจุดที่หวังของโลกผู้มีความรุ่มร้อนอยู่ด้วยกิจการต่าง ๆ จะอาศัยผู้มีความร่มเย็นด้วยธรรม จะไม่ผิดหวังสำหรับผู้มาอาศัย

ดังนั้น จึงขอขอบคุณ และอนุโมทนาด้วยทุกท่าน ที่อุตส่าห์มาจากทางไกล สละทุกสิ่งทุกอย่าง เวล่ำเวลา ความลำบาก แม้ชีวิตอัตภาพก็ยอมสละได้ เนื่องกับการไปการมาเพื่อศึกษาธรรม และยึดไปเป็นเครื่องดำเนินด้วยความถูกต้อง เพื่อหวังความเจริญก้าวหน้าในอนาคต โปรดทำความสนใจในหน้าที่ และข้อปฏิบัติเต็มกำลังความสามารถ เพราะทุก ๆ สิ่งที่เกี่ยวกับความเป็นอยู่ และเครื่องอาศัยของพระ เราปล่อยให้โลกเป็นผู้รับภาระโดยสิ้นเชิงแล้ว ที่อยู่อาศัยที่ให้นามว่า วัด ญาติโยมก็มีศรัทธาจัดสร้างขึ้น ตลอดเสนาสนะ ห้องขับถ่ายต่าง ๆ โลกมีความใฝ่ใจ และตามสนับสนุนเต็มความสามารถตลอดมา ไม่ปรากฏว่าจะมีอะไรบกพร่อง นอกจากพวกเราจะเป็นผู้บกพร่องเสียเอง จึงไม่ควรไปทำความกังวลกับปัจจัยสี่

โปรดสนใจและบำเพ็ญหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ด้วยข้อปฏิบัติ โดยความเข้มแข็งเพื่อผลที่เรามุ่งหวังมาเป็นเวลานาน ได้แก่ความพ้นทุกข์ทางใจโดยสิ้นเชิง จะเป็นสมบัติอันล้นค่าของเราในวันหนึ่งแน่นอน ก็การดำเนินเพื่อธรรมอันยอดเยี่ยมนั้น ต้องดำเนินด้วยข้อปฏิบัติตามที่ประทานไว้แล้วทุกแง่ทุกมุม ไม่มีแง่ที่น่าสงสัย และมิได้ดำเนินไปตามทางสายที่โลกดำเนินกัน เช่น ทางเดินเท้า ทางเดินด้วยยวดยานพาหนะ แต่ดำเนินไปด้วยทาน ศีล ภาวนา หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นทางของจิตจะต้องดำเนินเช่นนั้น ศีลไม่ว่าข้อใดที่ทรงบัญญัติไว้ โปรดถือเป็นข้อหนักแน่นและสำคัญยิ่ง ที่จะตามรักษาให้เป็นผู้งามในศีล

กิจการใดถ้าเห็นว่าเป็นความชอบธรรมที่จะยังสิ่งมัวหมองออกจากกาย วาจา ใจ เป็นลำดับ อย่าเห็นเป็นของเล็กน้อย โปรดถือเป็นของสำคัญทุก ๆ ข้อไป เพราะพระโอวาททุกบททุกบาทที่ประทานไว้ ก็เพื่อจะแก้นิสัยอันเจือไปด้วยสิ่งมัวหมองของสัตว์ซึ่งติดแนบ

อยู่กับใจมาเป็นเวลานานเท่านั้น มิได้เพื่อสั่งสมสิ่งที่กล่าวมา เพราะการปฏิบัติตามธรรมของพระพุทธเจ้าเลย

การบิณฑบาตเป็นอาชีพที่บริสุทธิ์ ทั้งเป็นกิจจำเป็น และสำคัญของพระข้อหนึ่ง การขบฉันก็เป็นกิจวัตรจำเป็นข้อหนึ่ง ควรให้มีหลักธรรมวินัยเป็นเครื่องคุ้มกันเสมอ ในขณะฉันอย่าปล่อยให้กิเลสตัณหาสอดแทรกขึ้นมาในขณะนั้น ควรพิจารณาโดยแยบคาย อาหารทุกประเภทที่ได้มาจากการบิณฑบาต หรือได้มาจากทางอื่น ได้มาด้วยสัมมาอาชีวะ หรือได้มาด้วยมิจฉาอาชีวะ ถ้าได้มาด้วยสัมมาอาชีวะถือว่าได้มาโดยชอบธรรม เมื่ออาหารก้าวเข้ามาถึงตัวเราแล้ว ขณะที่ฉันก็อย่าให้มิจฉาอาชีวะแทรกเข้ามาในเวลานั้นได้ ถ้าฉันด้วยกิเลสตัณหา ฉันด้วยความคะนอง ฉันด้วยความฟุ้งเฟ้อเห่อเหิมในรสชาติแห่งอาหารปัจจัยที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยาบำรุงร่างกายแล้วนั่นแล แม้ทุกสิ่งที่ได้มาด้วยความบริสุทธิ์ แต่กิริยาที่บริโภคใช้สอยกลายเป็นมิจฉาชีพไปโดยเจ้าตัวไม่รู้

ฉะนั้น ก่อนบริโภคใช้สอยในปัจจัยทุกสิ่ง พระพุทธเจ้าจึงสอนให้พิจารณา **ปฏิสงฺขา โยนิโส** เพราะคำว่า **ปฏิสงฺขา โยนิโส** ไม่ใช่เรื่องเล็กน้อย แต่เป็นเรื่องใหญ่โตมากและครอบไปหมดทั้งโลก เพราะเป็นเรื่องของปัญญา จึงไม่ควรทำเอาเฉย ๆ โดยปราศจากการใคร่ครวญไตร่ตรองให้รอบคอบก่อน ก่อนฉันทุก ๆ ครั้ง จึงควรพิจารณาปัจจัยที่มารวมอยู่ในบาตรหรือในภาชนะว่านี้ได้มาแล้วด้วยความบริสุทธิ์ แต่ขณะจะฉันจะเป็นความบริสุทธิ์หรือไม่ หรือจะกลายเป็นมิจฉาชีพไปโดยเจ้าตัวไม่รู้ ด้วย ***ปฏิสงฺขา โยนิโส จีวรํ ปิณฺฑปาตํ เสนาสนํ คิลานเภสชฺชํ ปฏิเสวามิ*** ให้เห็นสักว่าเป็นเครื่องเยียวยาธาตุไปในวันหนึ่ง ๆ เพื่อบำเพ็ญพรหมจรรย์ให้เป็นไปในวันหนึ่ง ๆ เท่านั้น ไม่ได้มุ่งถึงรสชาติความเอร็ดอร่อย ไม่ได้มุ่งถึงอาหารจะประณีตบรรจงหรือไม่ ไม่ได้มุ่งสถานที่และชาติชั้นวรรณะของผู้มาให้ทาน แต่มุ่งถึงความบริสุทธิ์ใจที่ได้มาด้วยความชอบธรรม และการขบฉันด้วยความชอบธรรมเท่านั้น นี้แลเป็นยอดอาหาร เป็นอาหารที่ประเสริฐ และเป็นการขบฉันที่ชอบธรรม

อาหารที่ได้มาในจานหรือในปิ่นโต ก็เรียกว่ารวมมาแล้วประเภทหนึ่ง เพราะก่อนจะสำเร็จรูปเป็นอาหาร เขาต้องผสมเครื่องทำครัวให้สมบูรณ์ก่อน แล้วกลายเป็นอาหารประเภทนั้น ๆ ขึ้นมา เวลานำอาหารนั้น ๆ ลงในบาตรก็เรียกว่ารวมอีกครั้งหนึ่ง เราพิจารณาให้เห็นชัดในการรวมอาหารภายนอก กับการรวมอาหารภายในบาตร มีลักษณะต่างกันอย่างไรบ้าง พิจารณาอย่าให้ตื่นเต้น อย่าให้ติดอกติดใจ และอย่าให้มีความขยะแขยงต่ออาหารที่จะบริโภคซึ่งคลุกเคล้ากันอยู่ในบาตรหรือในที่แห่งเดียวกัน แล้วย้อน

เข้าไปพิจารณาอาหารที่รวมกันแล้วผ่านมุขทวารเข้าไปถึงส่วนร่างกาย นั่นยิ่งเป็นการคลุกเคล้ากับสิ่งปฏิกูลในร่างกายมากขึ้น

ผู้พิจารณาตาม **ปฏิสงฺขา โยนิโสฯ** ที่ตรัสไว้จะมีอุบายแยบคายทั้งขณะที่ได้มา ทั้งขณะที่จะฉัน ทั้งขณะที่กำลังฉัน และขณะฉันผ่านไปแล้ว แม้อาหารจะรวมเข้าไปสู่ร่างกายและซึมซาบเข้าไปในส่วนต่าง ๆ ของร่างกายแล้ว ก็จะได้รับอุบายแยบคายจากการพิจารณาตลอดเวลา ทั้งไม่มีความขยะแขยง และไม่มีความตื่นเต้นกับอาหารทุกประเภทที่จะบริโภค เพราะสักว่าเครื่องเยียวยาธาตุขันธ์เท่านั้น ถ้าจะพูดกันตามหลักความจริงแล้ว ในตัวของเรามันเป็นพื้นฐานแห่งความไม่สะอาดอยู่แล้ว แม้อาหารจะเป็นของประณีตบรรจงและมีรสเอร็ดอร่อย แต่พอผ่านมุขทวารเข้าไป ถ้าไม่มีน้ำลายซึ่งเป็นของปฏิกูลรับเชื่อมอยู่แล้วจะไม่มีรสชาติอะไรเลย ต้องอาศัยน้ำลายคลุกเคล้าจึงจะปรากฏมีรสชาติขึ้นมา จะเคี้ยวกลืนก็สะดวกสบาย

เพียงเท่านี้ก็พอทราบได้ว่า ธาตุขันธ์ของมนุษย์และสัตว์ต้องการของปฏิกูลของสะอาดและสวยงาม เช่น เพชรนิลจินดา ที่ถือว่ามีราคามาก จะนำมาเยียวยา หรือหล่อเลี้ยงธาตุขันธ์ย่อมไม่สำเร็จประโยชน์ เพราะธาตุขันธ์ไม่ใช่ของสวยงาม แต่เป็นของปฏิกูล เมื่อนำสิ่งที่มีลักษณะเช่นเดียวกันกับเขามาให้ เขาจึงยอมรับและซึมซาบกันทันที ทั้งมีชีวิตสืบเนื่องกันมาได้เป็นลำดับ แต่ต้นจนถึงเวลาอวสาน ล้วนเป็นไปด้วยสิ่งปฏิกูลคละเคล้ากันฉะนั้น นักปฏิบัติซึ่งเป็นเพศที่ไม่นิ่งนอนใจในทุกสิ่งที่มาเกี่ยวข้องกับตน จึงควรพิจารณาให้เห็นตามความจริงในปัจจัยสี่ มีบิณฑบาต เป็นต้น ทั้งที่อยู่ข้างนอก ทั้งที่รวมอยู่ในบาตร ทั้งรวมอยู่ในมุขทวาร ทั้งผ่านเข้าไปในส่วนร่างกายและผ่านออกไป จะมีวิปริณามธรรมเป็นลำดับจนตลอดสาย

สบงจีวร กุฏีที่อยู่อาศัย ยาแก้โรค สิ่งเหล่านี้ตามปกติมีความสะอาดพอดู แต่พอมาคลุกเคล้ากับร่างกายแล้วไม่ว่าสิ่งใด อาหารก็ต้องปฏิกูลทันที ผ้าที่มีเนื้อดีและสะอาดก็กลายเป็นของสกปรก จำต้องซักฟอกอยู่เสมอ ไม่เช่นนั้นจะเป็นของสกปรกยิ่งขึ้น ใช้นุ่งห่มต่อไปอีกไม่ได้ เสนาสนะก็จำต้องปัดกวาดเช็ดถูเสมอเช่นเดียวกัน เพราะอาศัยของไม่สะอาดเป็นเจ้าของและอยู่ที่นั่น จะอยู่ไปเฉย ๆ โดยไม่ทำความสะอาดไม่ได้ จะกลายเป็นโลงผีดิบขึ้นมาในกุฏีและศาลาหลังนั้น ๆ กิจวัตรคือการทำความสะอาดเกี่ยวกับสบง จีวร บริขาร เครื่องใช้ตลอดกุฏี วิหาร พระพุทธเจ้าต้องทรงบัญญัติให้ภิกษุปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านี้ด้วยความเอื้อเฟื้อไม่ให้ทำความเมินเฉย และปรับอาบัติโทษแก่ผู้ทอดธุระไม่เหลียวแล

เพราะฉะนั้น **ปฏิสงฺขา โยนิโส** จึงไม่ใช่ธรรมเล็กน้อย ผู้มี **ปฏิสงฺขา โยนิโส** ประจำใจจะไปจะมาจะเดินจะเหินจะฉันหรือจะทำอะไร ย่อมมีความรอบคอบ ไม่ค่อยมีความผิดพลาด เพราะอำนาจความแยบคายของปัญญา ส่งกระแสซ่านไปตามอาการที่เคลื่อนไหว

พระมีหน้าที่พิจารณา และถือเอาประโยชน์จากสิ่งที่มาเกี่ยวข้องกับตน โปรดอย่าให้มีความท้อแท้อ่อนแอต่อการพิจารณา ซึ่งเป็นงานของเราโดยตรง เพราะไม่เคยปรากฏว่าพระพุทธเจ้าผู้เป็นศาสดาของโลกได้ตรัสรู้ เพราะความอ่อนแอเป็นเครื่องบุกเบิกมรรคผลนิพพาน แต่ได้ตรัสรู้เพราะความขยันหมั่นเพียรเป็นมูลฐาน หนักก็เอา เบาก็ทำจนสำเร็จ ไม่ยอมถอยทัพกลับพระราชฐาน เท่านั้นเป็นทางเดินของศาสดา เวลาสำเร็จตามพระทัยมุ่งหวังแล้ว ก็ไม่เคยเปลี่ยนบทบาทแห่งธรรมที่ทรงรู้เห็นมาสอนสัตว์โลกให้เดินทางสายใหม่ พอจะให้บรรดาสัตว์เปลี่ยนทางจากสายความขยันหมั่นเพียร แล้วกลับมาก้าวเดินทางสายความเกียจคร้าน ความอ่อนแอ ความเห็นแก่ตัว ไม่มองดูธรรมคือ มัชฌิมา อันเป็นทางสายเอกที่ประทานไว้นี้เลย

ทุกท่านจึงควรทราบไว้เสมอว่า กิเลสและบาปธรรมชอบเดินตามทางสายสะดวก ทำเอาตามใจชอบ แต่ธรรมชอบเดินตามทางสายฝืด ๆ ใจ ซึ่งเจ้ากิเลสไม่ชอบเดิน ถ้าต้องการอยากทราบเรื่องนี้โดยชัดเจน โปรดสังเกตดูตัวเราขณะที่กิเลสเข้าครอบงำมาก ๆ จะเห็นธรรมกลายเป็นหนามยอกหัวใจไปหมด ไม่อยากทำบุญให้ทาน นั่งสมาธิภาวนาแม้ชั่วขณะหนึ่ง กิจการที่เป็นไปเพื่อกุศล รู้สึกว่าขัดขวางจิตใจไม่อยากทำ ทั้งกลัวสิ้นเปลือง ทั้งกลัวเสียเวลา ทั้งกลัวจะลำบาก แต่สิ่งที่ขัดแย้งต่อทางกุศลแล้ว รู้สึกว่าชอบอกชอบใจ ถึงไหนถึงกัน ไม่คำนึงถึงความสิ้นเปลือง ไม่คำนึงถึงความเสียเวลาและความลำบาก มิหนำยังอยากไปตั้งบ้านเรือนครอบครัว อยากไปตั้งวัดวาอาวาสอยู่ที่นั้นเสียเลยจะเป็นที่พอใจ

กิเลสกับธรรมภายในใจดวงเดียว เคยมีการขัดแย้งกันมาตลอดสายอย่างนี้แล ไม่เคยลงรอยกันตลอดกาล ถ้าแก้ไขไม่ได้ตราบใดเราจะเป็นผู้รับเคราะห์กรรมจากระหว่างกิเลสกับธรรมทะเลาะกันอยู่ตราบนั้น แต่ผู้มีธรรมคุ้มครองใจจะสามารถรื้อฟื้นตนขึ้นจากหล่มลึก คือกิเลสบาปกรรมได้ และจะสามารถอาจเอื้อมถึงมรรค ผล นิพพานโดยไม่อยู่ห่างจากความเพียรของผู้มีธรรมคุ้มครองใจนี้เลย

เราทุกท่านเป็นผู้หมดค่าหมดราคาในทางอื่นโดยความเสียสละของเราเอง เพื่อความมุ่งหวังต่อแดนพ้นทุกข์ภายในใจด้วยข้อปฏิบัติอันดีงาม โปรดมองดูปัจจุบันที่ตนกำลังดำเนินอยู่ในขณะนี้ สิ่งใดบกพร่องอย่าปล่อยให้ข้ามคืนข้ามวัน รีบแก้ไขทันที ชื่อว่าเป็นผู้ปรับปรุงตัวเองในปัจจุบันได้โดยถูกต้อง และชื่อว่าปรับปรุงอนาคตด้วยใน

ขณะเดียวกัน เพราะอนาคตจะดีหรือชั่วนั้นเป็นผลสืบทอดไปจากปัจจุบัน ถ้าปัจจุบันปรับปรุงตัวไม่ดีแล้ว อนาคตจะไม่มีผลดีอะไรเกิดขึ้นเลย ฉะนั้นการพยายามปรังปรุงตัวเองในปัจจุบันซึ่งกำลังศึกษา และอบรมอยู่นี้เป็นหลักสำคัญมาก จงทำความสนใจต่อการแก้ไขดัดแปลงตนให้ถูกต้องในปัจจุบัน จนมีความมั่นคงและหาที่ตำหนิตนไม่ได้แล้ว ความเจริญรุ่งเรืองในอนาคตจะเป็นสมบัติของตนแต่ผู้เดียวเป็นผู้รับเสวยผล

การกล่าวเรื่องปรับปรุงตัวเองให้ดีในปัจจุบัน เพื่อความเป็นผู้มีอนาคตอันแจ่มใสนั้นย่อมนำไปใช้ได้ทุกเพศ ทุกวัย ทั้งหญิง ชาย นักบวช และฆราวาส โดยไม่เลือกชาติชั้นวรรณะ เพราหลักความประพฤติ มรรยาท อัธยาศัย หน้าที่การงานของบุคคลที่เป็นไปด้วยความเรียบร้อยในปัจจุบัน ย่อมส่อถึงอนาคตของบุคคลผู้นั้นด้วย

ฉะนั้น ในอวสานแห่งธรรมนี้ทุกท่านที่อุตส่าห์มาด้วยความสนใจ โปรดนำไปไตร่ตรองและปรับปรุงแก้ไขตนในปัจจุบันให้ดี อย่ามองข้ามตนเองที่เรียกว่า ***อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ*** นี้ไปเสีย จะเป็นที่พึ่งของตนได้ จะเป็นที่พึ่งของโลกได้ ทั้งจะเป็นผู้เทิดทูนพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองในอนาคตให้ปรากฏเด่นในปวงชน สมนามว่าเป็นลูกศิษย์พระตถาคตอย่างแท้จริง

จึงขอยุติธรรมเทศนาเพียงเท่านี้

<<สารบัญ

เทศน์อบรมพระ ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๒๒ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๐๘

ทางจะให้รู้ธรรม

ขึ้นชื่อว่างานไม่ว่างานประเภทใด ต้องมีความลำบากสำหรับผู้ทำไปตามชนิดของงานซึ่งมีความต่างกัน ไม่ว่างานทางโลกและงานทางธรรม ย่อมมีความลำบากเช่นเดียวกัน แต่อาศัยความชำนาญซึ่งทำอยู่เป็นประจำ งานที่เคยเห็นว่าลำบากก็ค่อยกลายเป็นของง่ายขึ้นมา งานทางพระศาสนาก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน เพราะไม่เคยทำมาก่อน การบวชก็เพิ่งได้บวช ไม่เคยมีการบวช ๆ สึก ๆ เหมือนเขาทำงานประจำบ้านซึ่งมีทั้งการทำ และการหยุดพักผ่อนที่เทียบกับคำว่าบวช ๆ สึก ๆ การศึกษาพระธรรมวินัยต้องลำบาก ยากทั้งการจดจำ ยากทั้งการนำไปประพฤติปฏิบัติ ดัดกาย วาจา ใจของตนให้เป็นไปตามหลักของพระธรรมวินัยประทานไว้

การไป การมา เหลือบซ้าย มองขวา ในอิริยาบถทั้งสี่สำหรับผู้ก้าวเข้ามาเป็นนักบวชแล้ว ย่อมมีพระธรรมวินัยเป็นเครื่องปกครอง กิริยามารยาทที่จะเคลื่อนไหวไปมาต้องมีพระธรรมวินัยเป็นเครื่องดำเนิน ไม่ให้เคลื่อนคลาดจากหลักคือ มรรยาทของพระที่กลมกลืนกับพระธรรมวินัย อันจะทำให้มีความร่มเย็น และสวยงามแก่ตนและประชาชนทั่ว ๆ ไป ทุก ๆ อาการความเคลื่อนไหวต้องมีความระมัดระวัง ไม่เช่นนั้นก็ไม่จัดว่าเป็นนักบวช ซึ่งเป็นเพศที่สำรวมระวัง เมื่อจะพูดถึงความยากก็ต้องยากประจำหน้าที่และเพศของตน เพราะเพศนี้มีงานประจำตนอย่างนี้ คืองานปฏิบัติตามหลักของพระธรรมวินัย เพื่อนำผลอันดีงามมาสู่ตน จึงมีความยากลำบากบ้างเป็นธรรมดา แต่ความยากหรือความง่ายเราอย่าถือเป็นสำคัญมากกว่าผลที่เราต้องการ ซึ่งตนเห็นว่าเป็นผลดี และมีความสุข เมื่อปฏิบัติได้โดยถูกต้องแล้ว

ดังนั้น การปฏิบัติพระศาสนาจึงควรมองผลที่ตนจำนงไว้อย่างใด แล้วย้อนกลับมาปรับปรุงเหตุคือการบำเพ็ญให้เป็นไปตาม ไม่ต้องไปสนใจกับความยากความลำบาก ถ้าเราจะมาติดในแง่แห่งความยากความลำบากแล้ว สิ่งเหล่านี้แลจะกั้นการดำเนินของเราไม่ให้เป็นไปโดยสะดวก ความยากความลำบากนั้นย่อมมีอยู่ในหน้าที่การงานทุกแผนก ถึงวาระยากก็ต้องยากแต่ต้องทำ ถึงวาระง่ายและสะดวกก็ต้องง่ายและสะดวก แต่ก็ต้องทำเหมือนกัน เพราะความยากและความง่ายทั้งสองประเภทนี้ เป็นหน้าที่ของผู้ดำเนินงานจะต้องประสบและฝ่าฟันจนผ่านไปได้และถึงผลที่ตนต้องการ

สำหรับนักบวชเราโปรดสนใจต่อผลที่ตนมุ่งหวัง และปรับปรุงเหตุคือการดำเนินงานด้วยความขยันหมั่นเพียร อย่าเปิดช่อง และโอกาสให้ความเกียจคร้าน ความ

มักง่าย และความอ่อนแอเข้ามาแทรกสิงจิตใจได้ ความประพฤติของเราทุกด้าน การกระทำของเราทุกประโยคจะเป็นเหตุให้ด้อยลง เมื่อเหตุคือการกระทำด้อยลงแล้วผลที่พึงประสงค์นั้นก็จะด้อยลงตาม ๆ กัน

ผู้ปฏิบัติที่มุ่งผลเป็นที่พึงพอใจจึงควรปรับปรุงตัวโดยเข้มแข็งเพื่อความก้าวหน้าทั้งด้านความประพฤติภายนอกตามหลักพระวินัย ทั้งความประพฤติภายใน คือการดัดแปลงจิตใจให้เป็นไปตามหลักพระธรรมด้วยอำนาจแห่งความเพียร อย่าให้เป็นไปตามอำนาจของกิเลสฉุดลากไป ผลที่พึงได้รับจะเป็นความทุกข์เดือดร้อน ไม่สมพระประสงค์ที่ประทานพระธรรมวินัยเพื่อความร่มเย็นแก่โลก ผู้มีความรุ่มร้อนภายในเป็นประจำ และจะไม่สมความมุ่งหวังผู้ตั้งหน้ามาหาความร่มเย็นแก่ตนเองด้วยการปฏิบัติธรรมของท่าน อนึ่ง ธรรมก็เป็นธรรมชาติที่ทรงไว้ซึ่งความร่มเย็นอยู่แล้วด้วย เราก็ปฏิบัติดัดกาย วาจา ใจให้เข้ากับหลักธรรมด้วย ผลที่จะพึงประจักษ์ใจก็ต้องปรากฏเป็นลำดับไป

ดังนั้น การปฏิบัติบำเพ็ญทุก ๆ ประโยคในหน้าที่ของตน โปรดดำเนินไปด้วยความสนใจและเข้มแข็ง วาระจิตใดที่คิดขึ้นมาเพื่อเป็นการตัดรอนความเพียร จะเป็นคิดเรื่องนอกก็ตาม คิดเรื่องภายในก็ตาม อย่าปล่อยให้ความคิดประเภทนั้นสั่งสมตนเองขึ้นมาจนมีกำลังมาก จะสามารถกางกั้นการดำเนินซึ่งเป็นจุดประสงค์ที่ตนมุ่งอยู่แล้วนั้นให้ลดน้อยลงไป หรือให้ล้มละลายไปเสีย คำว่า ข้าศึกนั้น โดยมากเป็นเรื่องของเราก่อเรื่องใส่ตัวเอง มิใช่โลกธาตุ หรือรูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัสทั้งหลายมาเป็นข้าศึกต่อเราโดยท่าเดียว แต่เป็นเรื่องของจิตไปทำการเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้นต่างหากจึงนำเรื่องทุกข์เดือดร้อนมาให้เรา

เพราะสภาพเหล่านั้นเป็นของมีอยู่แต่ดั้งเดิม ก่อนพระพุทธเจ้ายังไม่อุบัติและตรัสรู้ สภาพทั้งหลายมีความปรากฏขึ้น ตั้งอยู่และแปรสภาพผลัดเปลี่ยนเวียนกันไปวนกันมาอยู่อย่างนั้น ไม่เคยสิ้นสูญไปจากโลกแต่กาลไหน ๆ มา แต่จิตที่คิดเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้น แล้วยึดถือมาเป็นอารมณ์ของใจ ทำให้เกิดความรักชอบในสิ่งนั้น ๆ แล้วติดพันอยู่กับใจบ้าง ทำให้เกิดความเกลียดชังในสิ่งนั้น ๆ แล้วถือเป็นอารมณ์เกิดความขุ่นมัวแก่ตน กลายเป็นความทุกข์แก่ตนบ้าง ที่เรียกว่าจิตก่อเรื่องใส่ตัวเอง จึงหาความเยือกเย็นไม่ได้

การอบรมจิตเพื่อได้รับความสงบสุขนั้นได้แก่ การพิจารณาสภาวธรรมที่ใจเคยเกี่ยวข้อง และรักชอบนั้นให้รู้ตามสภาพความจริงของเขา ทั้งพิจารณาให้รู้ตามเรื่องของใจที่ไปเกี่ยวข้องแต่ไม่มีผลดีเกิดขึ้น นอกจากจะทำความรำคาญ หรือเดือดร้อนแก่ตนเปล่าเท่านั้น จิตก็จะมีอุบายปัญญาเปลี่ยนความรู้สึกออกจากสิ่งที่ตนเห็นว่าเป็นข้าศึก

นั้น ๆ ย้อนกลับเข้ามาเป็นความรู้อยู่โดยลำพังตนเอง ที่เรียกว่าความสงบ ใจที่มีความสงบเช่นนั้นไม่ได้เกี่ยวข้องกับอารมณ์ใด ๆ ทรงตัวอยู่ตามสภาพของความรู้โดยมิได้พึ่งพิงอาศัยกับสิ่งใดทั้งนั้น นี่ท่านเรียกว่าความสงบสุขของใจ ไม่มีสิ่งใดจะทำใจให้กระเพื่อมในเวลานั้น แม้ใจก็ไม่เขย่าตัวเองด้วยความคิดปรุง เพราะการคิดปรุงต่าง ๆ ทำให้จิตเกิดความกระเพื่อมซึ่งหาความสุขไม่ได้

ฉะนั้น จิตที่เคยเห็นผลแห่งความสงบมาแล้ว มีแต่จะพยายามกลั่นกรองจิตของตนออกจากอารมณ์ทั้งหลายที่ตนเห็นว่าเป็นข้าศึกเป็นลำดับ ใจที่ทวนกระแสออกจากอารมณ์ย้อนเข้ามาสู่ความสงบแล้ว กาลนั้นแลเป็นเวลาที่จิตจะรู้เรื่องของตัว แม้ความสงบก็เด่นชัดในเวลานั้น ความแปลกประหลาด และอัศจรรย์ที่ไม่เคยผ่านมาทั้ง ๆ ที่เป็นของมีอยู่ในจิตนี้ก็จะได้รู้ได้เห็นในขณะนั้น ถ้าจิตไม่เคยสงบจากอารมณ์ที่เคยเกี่ยวข้องกันมาตราบใด จิตจะหาความสุขไม่ได้ตราบนั้น แม้การปฏิบัติพระศาสนาก็จะเชื่อเพียงคาดคะเน ซึ่งเป็นของเอนเอียงและล้มละลายไปได้อย่างง่ายดาย

แต่ความเชื่อที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติดัดแปลงใจให้หายพยศไปเป็นขั้น ๆ นั้นย่อมเป็นสักขีพยานของใจอย่างสำคัญที่เรียกว่า **สนฺทิฏฺฐิโก** ผู้ปฏิบัติรู้เห็นเองโดยไม่ไปเชื่อและถามใคร แต่เป็นความเชื่อมั่นในความรู้ ความเห็น และความเป็นอยู่ของตนอย่างแจ้งชัดในเวลานั้น นี้เป็นธรรมที่เป็นสื่อสัมพันธ์ให้ใจได้รับความเชื่อมั่น ความดูดดื่ม และเป็นธรรมที่ส่งเสริมความเพียรพยายามให้หนักแน่นต่อการบำเพ็ญ เพื่อธรรมขั้นสูงและละเอียดขึ้นไปเป็นลำดับ

จิตเป็นของกลาง ๆ จะว่าดีทีเดียวก็ยังไม่ใช่ จะว่าชั่วทีเดียวก็ยังไม่เชิง แต่จิตจะดีหรือชั่วได้ ต้องอาศัยสิ่งผสมให้เป็นต่าง ๆ จิตจะเป็นไปตามสิ่งที่มาคละเคล้านั้น ๆ เช่นจิตได้รับความเดือดร้อนขุ่นมัว อย่าเข้าใจว่าเป็นขึ้นมาโดยไม่มีสาเหตุ แท้จริงอารมณ์นั้นแลเป็นตัวก่อเหตุก่อน ผลคือความเดือดร้อนจะเกิดขึ้น เราไม่สามารถจะทราบกระแสของจิตที่คิดเป็นตัวก่อเหตุ จนปรากฏผลคือความเดือดร้อนแสดงเปลวขึ้นมา จึงจะทราบว่าตนเป็นทุกข์ ถ้าสังเกตดูเรื่องของเราโดยเฉพาะทุกเวลาไม่ว่าอิริยาบถใด เฝ้าคอยสังเกตดูจิตของตนจะเคลื่อนไหวไปสู่อารมณ์อยู่ทุกขณะแล้ว ต้องทราบเรื่องของจิตที่คิดไปในทางดีและชั่วโดยแน่นอน

เมื่อทราบแล้วก็มีทางจะปรับปรุงใจที่คิดไปในทางผิดนั้น ให้วกกลับเข้ามาในทางที่ถูก ผลก็จะปรากฏเป็นความสุขเย็นใจขึ้นมา เพราะความสุขก็มิได้เกิดขึ้นมาอย่างลอย ๆ โดยปราศจากเครื่องส่งเสริม แต่ต้องมีสาเหตุเป็นเครื่องหนุนเช่นเดียวกับทางชั่ว ดังนั้น การปฏิบัติธรรมทุกวิถีทางที่เราตะเกียกตะกายขวนขวายบำเพ็ญกันอยู่

ทุกวันนี้ เป็นสาเหตุอันดีที่จะเสริมจิตให้มีกำลังทั้งด้านสมาธิ คือความสงบ และด้านปัญญาคือความฉลาดแยบคาย ด้วยการสอดรู้ใจของตนที่เรียกว่า อบรมภาวนา

การอบรมภาวนาถ้าจะเทียบแล้วจิตเป็นเหมือนผลไม้ที่ยังไม่สุก จำต้องบำรุงลำต้นของต้นไม้ที่ทรงผลนั้นให้สมบูรณ์ เพื่อที่จะมีกำลังและส่งอาหารไปหล่อเลี้ยงดอกผลของมันให้แก่และสุกขึ้นมาโดยสมบูรณ์ การอบรมจิตก็จำต้องอาศัยข้อวัตรปฏิบัติ และการภาวนาเป็นเครื่องบำรุงส่งเสริม จิตจะได้มีกำลังขึ้นเป็นลำดับ เมื่อได้ปุ๋ยข้างนอกซึ่งได้แก่ข้อวัตรปฏิบัติ ปุ๋ยภายใน ได้แก่การอบรมภาวนาซึ่งบำเพ็ญทุกเวลา เมื่อใจได้รับการบำรุงจากปุ๋ยที่ชอบ ย่อมแสดงผลให้ปรากฏและค่อยเปลี่ยนแปลงความรู้ความเห็นและความเป็นอยู่ของตนไปในทางดีทีละเล็กละน้อย จนเห็นได้ชัดทั้งกลางวัน กลางคืน ยืน เดิน นั่ง นอน

ดังนั้น ทุกท่านโปรดทราบเสมอว่าเรื่องของจิตจะไปในทางที่ดีได้ ต้องอาศัยปุ๋ยคือความเพียรพยายามเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงเหมือนกัน ต้นผลไม้ชนิดต่าง ๆ ถ้าขาดอาหารเป็นเครื่องบำรุงก็มีการเหี่ยวแห้งอับเฉาลง ไม่มีความสดชื่น ถ้าได้รับอาหารที่ถูกกับชนิดที่มันต้องการก็เจริญเติบโตขึ้น ใจถ้าขาดความเพียรเครื่องบำรุงโดยถูกต้อง ก็มีอาการหดหู่ไม่ผ่องใส และแสดงอาการคึกคะนองไปนอกลู่นอกทาง เพราะฉะนั้น จึงมียาที่เรียกว่าธรรมโอสถไว้สำหรับแก้ความคะนองของใจเป็นประจำ เช่นเดียวกับยาประจำบ้าน จะไปไหนต้องถือติดตัวไปด้วย ผู้ปฏิบัติต่อใจก็ต้องมีธรรมเป็นยาประจำบ้าน ไปที่ไหน อยู่ที่ใด ต้องมีธรรมติดตัวไปด้วยเสมอ

ผู้เหินห่างจากธรรมไม่ค่อยจะได้รับความเจริญทางใจ ใจมักเป็นลมเสมอ ทำให้หน้ามืดตามัว ทำให้โกรธหงุดหงิด ผูกอาฆาตมาดร้ายหมายปองโทษ โกรธแล้วแก้ไม่ค่อยตก จะทำให้เป็นเดือดเป็นแค้นและร้อนใน สุมอยู่ตลอดเวลา หาทางระบายออกได้ยาก ถ้าได้คิดและติดกับอารมณ์หรือสิ่งใดแล้ว ไม่ว่าทางรัก ทางชัง ไม่ค่อยมียาแก้เพื่อหาทางออก แต่กลับส่งเสริมให้มีกำลังมากขึ้น ถ้าเทียบกับโรคก็เป็นโรคชนิดไม่มีทางแก้ไขให้หายได้

แต่ผู้มีธรรมในใจซึ่งเคยอบรมมาเป็นประจำ พอมีทางออกและเอาตัวรอดไปได้ เพราะคำว่า ธรรม ก็คือกุญแจไขทุกข์นั่นเอง ผู้มีธรรมจึงมีทางแก้ไข หรือระบายทุกข์ออกได้ด้วยอุบายต่าง ๆ ไม่ฝังจมโดยถ่ายเดียว เพราะธรรมดาโรค ไม่ว่าโรคในกายหรือในจิต ถ้ามียาแก้ถูกกับสมุฏฐานของโรคแล้ว ย่อมมีทางหายได้ ยาและหมอจึงเป็นหลักชีวิตของโลกที่จำต้องอาศัยในคราวจำเป็นดังกล่าวแล้ว

ท่านนักปฏิบัติโปรดสังเกตโรคของเราที่เรื้อรังอยู่ภายในว่า เวลานี้ถูกกับยาคือธรรมโอสถบ้างหรือยัง หรือเป็นโรคประเภทหมดหวัง เพราะรับแต่ของแสลงไม่

คำนึงถึงยา คือธรรมเพื่อนำมาแก้ไข ถ้าหวังให้ใจมีธรรมเครื่องทรงตัวต่อไปเพื่ออนาคตอันแจ่มใส ก็ควรยิ่งแล้วในความเพียรเพื่อถอนหนามยอกหัวใจออกเป็นชิ้น ๆ ด้วยความเพียรชอบ อย่านั่งเฝ้านอนเฝ้ากองทุกข์อยู่เฉย ๆ ด้วยความนอนใจ โดยไม่เสาะแสวงหาทางออก โปรดคิดดูตะวันอยู่บนฟ้ายังบ่ายหน้าอัสดงคต ไม่ปรากฏตั้งตรงอยู่บนศีรษะตลอดกาล ชีวิตสังขารไม่ก้าวไปเพื่อความเสื่อมลงสู่ความแตกดับแล้ว เขาจะก้าวไปที่ไหน

การพิจารณาธรรม ถ้าไม่พิจารณาสังขารแล้วจะพิจารณาอะไร ถ้าไม่รู้กองสังขารแล้วจะไปรู้อะไร เวลานี้กองสังขารอยู่ที่ไหนถ้าไม่อยู่กับตัวของเรา เมื่อไรระหว่างเรากับสังขารจะพิจารณาและรู้กัน ถ้าไม่พิจารณาและรู้กันในเวลานี้แล้วจะไม่มีหวังในบุคคลที่ตายแล้ว เพราะคนที่ตายแล้วไม่ว่าพระและฆราวาส เป็นบุคคลที่หมดหวังในการสร้างความดีต่อไปในอัตภาพนั้น แม้แต่กำลังทำงานชิ้นหนึ่งตกค้างไว้ยังไม่เสร็จก็จำต้องปล่อยวาง จะถือติดตัวไปทำในวันต่อไปหรือภพต่อไปยังไม่ได้ ส่วนเราเองจะวาดมโนภาพเพื่อสวรรค์นิพพานที่ไหน ในโลกหน้าอัตภาพหน้า นอกจากจะทำตัวให้เป็นสมบัติอันมีค่าจากอัตภาพที่กำลังครองตัวอยู่นี้เท่านั้น ไม่ใช่วิสัยของผู้เห็นภัยตามหลักธรรมของพระพุทธเจ้า เพราะธรรมไม่ใช่ธรรมวาดภาพ พอนำมาประกาศสอนโลกให้วาดภาพเอา โดยที่ไม่ต้องลงมือทำให้ลำบาก

การปฏิบัติและวิธีปฏิบัติ ก็เคยอธิบายให้ท่านผู้ฟังทราบมาหลายครั้งแล้ว เบื้องต้นย่อมเป็นความยากลำบากบ้างเป็นธรรมดา เพราะเป็นกิจไม่เคยทำ แต่จะลำบากขนาดไหนขออย่าได้ละความเพียรพยายาม ซึ่งเป็นธรรมทำให้เครื่องปิดกั้นความลำบากนั้น ๆ ให้ค่อยหลุดลอยไปจากใจ เหลือแต่ความขยันหมั่นเพียร เป็นเครื่องส่งเสริมบำรุงใจให้มีความสงบสุขเป็นลำดับ ซึ่งจะเป็นทางสันติธรรมเป็นขั้น ๆ นับแต่สันติเกิดจากสมาธิ จนถึงสันติขั้นวิมุตติพระนิพพาน จะไม่พ้นจากวิธีดำเนินที่กล่าวมานี้ไปได้

จิตที่ไม่ค่อยได้รับความสงบในเวลาบำเพ็ญ เข้าใจว่าขณะที่กำลังบำเพ็ญจิตอาจจะมีโอกาสเล็ดลอดออกไปสู่อารมณ์ที่เคยก่อกวนอยู่บ้าง ถ้าจิตได้อยู่ในองค์แห่งภาวนาจริง ๆ แล้ว ความสงบต้องปรากฏแน่นอน เพราะจิตไม่มีทางเล็ดลอดออกไปสู่อารมณ์เครื่องยั่วยวน เรื่องของสติที่จะตามรักษาจิตนั้น เป็นเรื่องสำคัญสำหรับผู้บำเพ็ญ เพื่อรู้วิถีทางเดินของใจว่าจะหนักไปทางไหนมาก หากสติได้ขาดไปในวาระใด ความกระเพื่อมของจิตที่จะคิดออกไปสู่อารมณ์ต่าง ๆ ย่อมมีโอกาสแสดงตัวและอาจเอื้อมออกไปได้ในวาระนั้น

แต่เราไม่อาจจะทราบได้ว่าจิตได้เล็ดลอดออกไปเวลาใด แล้วก็มาเหมาโทษตัวเองว่า เราก็นั่งภาวนามาเป็นเวลาเท่านั้นนาที เท่านี้ชั่วโมง แต่เพราะเหตุใดจิตจึงไม่เป็นไปเพื่อความสงบเยือกเย็น และอาจจะคิดไปได้มากกว่านั้นก็ได้ว่า เราคงไม่มีอำนาจวาสนาที่ควรจะทรงธรรมของพระพุทธเจ้าตลอดมรรคผล นิพพานได้ หากเราทำไป ๆ ก็คงจะเป็นทำนองนี้เพราะเราเป็นคนอาภัพ ไม่สมควรแก่เพศพรหมจรรย์ ควรสึกออกไปเป็นฆราวาสญาติโยม แล้วบำเพ็ญทาน ศีล ภาวนาไปตามกำลังของตน ก็คงจะได้บุญได้กุศลเหมือนกัน จิตอาจจะคิดเช่นนี้ก็ได้ การทำดีทำชั่วไม่ว่านักบวชหรือฆราวาสมีทางทำได้ และมีผลอันจะพึงได้รับเสมอกัน โดยไม่เลือกเพศหรือชาติชั้นวรรณะ แต่ใจของพระผู้มีเพศอันสูงกลับคิดลงทางต่ำเป็นความคิดผิด จึงควรสำรวมระวัง

ความคิดทั้งนี้เราไม่ได้คิดย้อนถึงขณะที่บำเพ็ญอยู่นั้นว่า ได้มีข้อสังเกตจิตอย่างไรหรือไม่ จึงมิได้รับผลเท่าที่ควร การที่เราจะเปลี่ยนความคิดไปเช่นนั้น เป็นการที่ถูกตามหลักของผู้มุ่งผลอันเยี่ยมหรือไม่ เมื่อเราละเพศออกไปแล้วจะกลายเป็นคนมีอุปนิสัยวาสนาอันสมบูรณ์ขึ้นหรือไม่ และมรรคผล นิพพานจะปรากฏขึ้นแก่เราในเวลาสึกออกไปนั้นหรือไม่ ตามหลักธรรมแล้วคุณงามความดีทุกประเภทเกิดขึ้นจากความขยันหมั่นเพียร ก็เวลานี้เรากำลังบำเพ็ญเพื่อดัดแปลงใจให้ก้าวขึ้นสู่ระดับธรรมอันสูง เหตุใดเราจึงมีความคิดท้อแท้อ่อนแอ ยอมตัวให้กิเลสซึ่งเป็นของต่ำฉุดลากไปสู่ภาวะของเขา เราควรย้อนถามตัวเราเสมอ

หากเราใช้ความใคร่ครวญอยู่เช่นนี้ ขณะนั่งภาวนาก็จะทราบวิถีทางเดินของจิตที่เล็ดลอดออกไปสู่อารมณ์ที่เคยทำความไม่สงบแก่ใจ เราอาจจะบังคับใจซึ่งเป็นตัวคึกคะนองประจำตนนั้น ให้หายพยศไปได้เป็นขั้น ๆ จนสามารถบังคับให้อยู่ในอำนาจได้ด้วยอุบายวิธีที่กล่าวมา เพราะกิเลสตัณหาทุกประเภทไม่เคยเกรงขามและกลัวอะไรในโลก แต่กลัวธรรมและคนมีธรรมเท่านั้น

คนมีธรรมคือคนมีความพากเพียร มีสติปัญญาสอดส่องมองรู้ทางเข้าทางออกและทางเกิดขึ้นแห่งกิเลสทั้งหลาย และเป็นผู้กล้าหาญต่อการเผชิญกับกิเลสเพื่อทำลายมิให้เหลือหลออยู่ภายในใจ คนประเภทนี้กิเลสกลัวมากไม่กล้ามองหน้า นอกจากจะหาที่ซุ่มซ่อนเพื่อหลบภัยเท่านั้น ไม่เช่นนั้นต้องตาย จะมาอวดเก่งอวดดีกับนักธรรมผู้กล้าตายไม่ได้ แต่ที่มีความรู้สึกนึกคิดคล้อยตามกิเลสนั้น เป็นการส่งเสริมอำนาจวาสนาที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วให้มากมูนยิ่งขึ้น จนไม่สามารถจะแก้ไขและถอดถอนได้ เพราะอำนาจของกิเลสมีกำลังมากมาย

ฉะนั้น ท่านนักปฏิบัติโปรดทำความเข้าใจกับกิเลสและบาปกรรมด้วยดี เผื่อความคิดในทางต่ำฉุดลากลงไป จะได้มีเครื่องมือตามประหัตประหาร คว้าเอาจิตซึ่งเป็นสมบัติอันมีค่ามาสู่หลักธรรมได้ ไม่เช่นนั้นใจก็จะกลายเป็นของไม่มีคุณค่าอะไรภายในของผู้นั้น การบำเพ็ญจิตหากได้ตั้งสติกำกับจริง ๆ โดยมีความเพียรเป็นเครื่องหนุนแล้ว จิตจะไม่ตั้งหน้าตั้งตาทำความพยศแก่เราเสมอไป จะต้องยอมจำนนเราในวันใดวันหนึ่งจนได้ ทั้งจะได้เห็นอำนาจของความเพียรแสดงผลออกมาให้เห็นเป็นของอัศจรรย์ภายในใจอีกด้วย

ข้อสำคัญการบำเพ็ญเพียรจะยากลำบากแค่ไหน ก็ขอให้คิดถึงภาวะความเป็นอยู่ของเราว่าไม่ได้ยากด้วยการแสวงหาอาชีพ ไม่ยากด้วยการแสวงหาที่อยู่อาศัย เพราะกุฏีที่พักไม่มี ไม่ได้ยากด้วยการแสวงหาข้าวปลาอาหาร ไม่ได้ยากด้วยการซื้อการขายซอกแซกไปตามตรอกตามซอย และตามตึกตามร้านต่าง ๆ เพื่อเงินทองเครื่องครองชีพมาฉัน ไม่ได้ยากด้วยการแสวงหาสบงจีวรเครื่องใช้สอย ซึ่งเป็นบริขารของสมณะ เพราะสิ่งเหล่านี้บรรดาศรัทธาญาติโยมเป็นผู้ถึงพร้อมอยู่แล้วที่จะคอยสนับสนุนท่านนักบวชผู้กล้าตายในสงคราม คือการรบกับกิเลส

ถ้าเราเป็นผู้ตั้งใจปฏิบัติธรรมด้วยความกล้าหาญต่อแดนพ้นทุกข์อันเป็นหลักชัยที่องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงสำเร็จผลมาแล้วประกาศสอนไว้ ใครก็อยากจะกราบไหว้ อยากทำบุญให้ทาน และอยากจะสนับสนุนทุกวิถีทาง แม้ตนเองจะทำไม่ได้และเป็นเพศแห่งนักบวชอย่างเราไม่ได้ก็ตาม แต่ความซาบซึ้งตรึงใจของผู้มีความเชื่อเลื่อมใสหวังดีต่อพระศาสนาและหวังดีต่อผู้ตั้งใจปฏิบัติดีนั้น ในโลกมนุษย์เรามีจำนวนไม่น้อยที่คอยจะอนุโมทนากับท่านผู้ปฏิบัติเป็น *สุปฏิปนฺโน อุชุ ญายะ สามีจิปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ* เพื่อธรรมชั้นสูงเป็นลำดับจนถึงวิมุตติพระนิพพาน

เราไม่ต้องเป็นกังวลกับปัจจัยสี่ คือจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานเภสัช โดยกลัวว่าจะบกพร่องขาดเขิน โปรดได้คำนึงถึงการปฏิบัติของตัวโดยเฉพาะว่า การประพฤติตัวอยู่เวลานี้มีอะไรบกพร่องบ้าง การเคลื่อนไหวไปมาในวันหนึ่ง มีอะไรบกพร่องภายในกาย วาจา ใจของเราบ้าง ที่คิดอยู่ทุก ๆ ขณะนี้มีอะไรบกพร่องบ้าง ถ้าเห็นมีอะไรบกพร่องรีบแก้ไขซ่อมแซม และพยายามแก้ไขความบกพร่องของตนเป็นประจำ นี่คือหน้าที่การงานของพระผู้ได้รับความสนับสนุน และเอาใจใส่จากศรัทธาญาติโยมด้วยความเต็มใจ และเลื่อมใสในธรรมอย่างยิ่ง จะทำโลกให้เจริญและร่มเย็น

แม้จะมีจำนวนไม่มาก ก็สามารถจะผลิตผลให้ผู้อื่นได้รับประโยชน์จำนวนไม่น้อย เพราะธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นของมีคุณค่ามากอยู่แล้ว ผู้ที่ก้าวเข้าไปในวัด ก็จะประสบความเย็นหู เย็นตา และเย็นใจ เพราะมองเห็นวัดและพระที่มีระเบียบธรรมวินัย

เรียบร้อย มีมรรยาทอันดีงาม มีเข็มทิศมุ่งมั่นต่อธรรมอย่างยิ่ง ไม่เสียเวลาที่เข้าไปในวัดอันเป็นสถานที่อยู่ของผู้มีธรรมเครื่องเย็นใจ และได้สมญานามว่า ***ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺส*** ผู้เป็นเนื้อนาบุญของโลก

ดังนั้น หลักพระศาสนาที่วางไว้ทกแง่ทุกมุม จึงเพื่อประโยชน์ให้โลกได้รับความร่มเย็นเท่าที่ควรแก่การปฏิบัติของตน สมกับศาสดาไม่เคยเป็นข้าศึกต่อโลกแต่กาลไหน ๆ มา ผู้เป็นฆราวาสอยู่ครองเรือนประพฤติศีลธรรมได้แค่ไหน ก็เป็นความร่มเย็นแก่ตนและครอบครัว ตลอดสังคมที่ตนเกี่ยวข้อง ผู้เป็นนักบวชปฏิบัติพระศาสนา บำเพ็ญรักษาศีลของตนให้บริสุทธิ์ บำเพ็ญสมาธิให้เป็นไปจนได้รับความสงบเย็นใจ และบำเพ็ญปัญญาพิจารณาหยั่งลงในสภาวธรรมทั่ว ๆ ไป ทั้งภายนอกภายใน ให้เห็นเป็นความว่างเปล่าจากความเป็นสัตว์เป็นบุคคล

ถอนจิตออกจากสิ่งเกี่ยวข้องพัวพัน ซึ่งเห็นว่าเป็นชิ้นเป็นอันนั้นเสียโดยสิ้นเชิง บรรลุถึงธรรมอันล้ำค่า ดำรงตนอยู่ในความบริสุทธิ์ซึ่งหาได้ภายในตัว ไม่ต้องไปหาซื้อและแลกเปลี่ยนจากที่ไหน ดำรงชีวิตและอัตภาพอยู่ด้วยความเป็นสุขทางใจ เมื่อถึงกาลอันควรจะเป็นไปตามสภาพของสังขารธรรมซึ่งเป็นส่วนผสม จะแยกทางกันเดินลงสู่ความจริงอันดั้งเดิมของตน ก็ปล่อยให้เป็นไปตามกาลของเขา ไม่ห่วงใยเสียดาย จิตที่เคยทรง สอุปาทิเสสนิพพาน ในขันธ์ ก็กลายเป็น อนุปาทิเสสนิพพาน นอกขันธ์ไปตามความจริงของตน

ท่านนักปฏิบัติทุกท่านเราทราบแต่ข่าวของพระพุทธเจ้า และพระสาวกท่านตรัสรู้และปรินิพพาน ยังไม่ทราบข่าวของเราว่าจะตรัสรู้และนิพพานแบบไหนกัน เพราะแม้อุบายวิธีที่จะปฏิบัติตนเพื่อตรัสรู้เราก็ยังไม่ทราบ เมื่อเป็นเช่นนั้น เราจะสามารถทราบการนิพพานได้อย่างไร ฉะนั้นเพื่อทราบข้อเท็จจริงในธรรมทั้งสองประเภทนั้นจากตัวของเราเอง จึงโปรดอุตส่าห์บำเพ็ญในหน้าที่ของเราดังที่อธิบายมาแล้วอย่าได้ลดละ นี่แลเป็นทางจะให้รู้ธรรมดังกล่าวนั้น แม้ขณะกำลังบำเพ็ญก็จำต้องได้รับผลเป็นเครื่องสนองกันไปเป็นลำดับ

ใจมีความสงบและละเอียดมากขึ้นเท่าไร ความสุขความเย็นใจที่เป็นเงาตามตัวก็มีมากขึ้นเท่านั้น ถ้าปฏิบัติให้ถึงเขตถึงแดนโดยสมบูรณ์จากความเพียรที่ไม่ถอยทัพกลับใจไปเป็นอื่นแล้ว จะไปที่ใด อยู่ที่ใด แดดจะร้อนก็ไม่ร้อน อากาศจะหนาวก็ไม่หนาวภายในใจ แม้ส่วนร่างกายจะร้อนจะหนาว แต่ใจมีความร่มเย็นทรงตัวอยู่ด้วยความสม่ำเสมอ ไม่เอนเอียงไปตามโลกธรรมอันเต็มไปด้วยความสุขทุกข์และความติชม ขณะมีชีวิตอยู่ก็รู้ว่าใจได้พ้นแล้วจากสิ่งที่เคยเป็นข้าศึก คือกิเลสอาสวะเครื่องกดถ่วงจิตใจ เมื่อขันธ์แตกไปแล้วใจที่บริสุทธิ์ก็เป็นธรรมทั้งแท่ง ไม่ได้เอนเอียงหรือน้อมไป

ตามสิ่งใด ๆ ทั้งนั้น เพราะเป็นตัวของตัวอย่างสมบูรณ์ และหมดเหตุปัจจัยที่จะหวังพึ่งพิงกับสิ่งใด ๆ แล้ว นี่ท่านเรียกว่า **เอก ธมฺโม** ธรรมแท่งเดียว ทั้งนี้คือผลที่เกิดจากความขยันหมั่นเพียร แม้จะยากลำบากก็สู้อดสู้ทนไม่ลดละ ผลจึงปรากฏขึ้นมาอย่างนี้

เพื่อความแน่ใจโปรดฟังให้ถึงใจ ใคร่ครวญให้ถึงธรรมด้วยปัญญา อย่านอนใจจะอยู่จะไปที่ไหนอย่าเป็นผู้ลืมตน และอย่าทำความสนิทติดจมกับสิ่งใด ๆ ให้ปรากฏความเป็นพระประจำใจอยู่ทุกสถานที่ และทุกกาลเวลา ไม่ไว้ใจนอนใจ และระแคะระคายกับสิ่งใด เป็นผู้สนใจต่อการบำเพ็ญของตนอยู่เสมอ นี่คือทางจะเป็นไปเพื่อความร่มเย็นแก่องค์พระของเรา เพราะเป็นผู้ไม่ฟุ้งเฟ้อเห่อเหิม ไม่ตื่นเต้น และไม่อับเฉาภายในใจ เมื่อมีสิ่งที่เรียกว่า โลกธรรม แม้จะมีอยู่ประจำโลกก็สักแต่ชื่อ ไม่สามารถจะทำจิตของเราให้เอนเอียงไปตามได้ อยู่ที่ไหน ไปที่ใดให้มีสถานที่สงัดวิเวกเป็นที่ไปที่อยู่ประจำตน อย่าเป็นผู้ชอบมั่วสุมระคน ซึ่งจะเป็นไปเพื่อขาดทุนและผิดหวัง

การเสาะแสวงหาครูอาจารย์เพื่อเป็นหลักยึดเป็นเรื่องสำคัญมาก แบบแผนตำรับตำรา แม้จะได้เรียนมาพอสมควร แต่ไม่มีผู้พาปฏิบัติเป็นตัวอย่าง เราก็หาหลักยึดไม่ได้เหมือนกัน ข้อนี้เคยเห็นโทษของตัวที่เที่ยวเสาะแสวงหาครูอาจารย์ด้วยความลำบาก แม้จะได้เรียนมาบ้าง ก็ไม่สามารถจะยึดมาเป็นหลักและทรงตัวได้ ต้องอาศัยครูอาจารย์ที่ท่านมีความชำนาญทางด้านปฏิบัติทั้งภายนอกภายในมาแล้ว ช่วยชี้ช่องบอกทางและพาดำเนินให้เห็นเป็นตัวอย่าง ประจักษ์หู ประจักษ์ตา และประจักษ์ใจ

ท่านทำท่านพูดอะไร ก็ฟังชัดทั้งทางหู ดูเห็นชัดทางตา ไม่เป็นที่น่าสงสัย และยังได้ยินได้ฟังข้ออรรถข้อธรรมจากท่านที่เคยบำเพ็ญ และมีความเห็นมาก่อนเราเสมอ เวลาบำเพ็ญเพียรเกิดความรู้อะไรขึ้นมาซึ่งยังไม่แน่ใจ ไปกราบเรียนศึกษากับท่าน ท่านอธิบายให้ฟังอย่างชัดเจนจนหายสงสัย และมีแก่ใจที่จะปฏิบัติตามท่านอย่างสุดกำลัง ทั้งท่านก็เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจของผู้ไปศึกษา ให้มีความกล้าหาญร่าเริงต่อความเพียรอยู่ตลอดเวลาไม่จืดจางด้วย ความรู้ความเห็นที่ปรากฏขึ้นจากความเพียรก็ทำให้ผู้บำเพ็ญดูดดื่ม และเพลิดเพลินทั้งกลางวันกลางคืนตามประโยคของความเพียร ถ้ามีข้อข้องใจที่ตนไม่สามารถแก้ได้ ก็ไปกราบเรียนศึกษากับท่านตามโอกาสอันควร

เพราะความรู้ที่เกิดขึ้นจากจิตตภาวนาเป็นของสำคัญมาก ที่จะต้องศึกษาจากครูอาจารย์เป็นระยะ ๆ เพื่อท่านจะได้อธิบายแก้ไขให้อยู่เสมอ เราจะเป็นไปได้โดยสะดวกและรวดเร็วไม่เนิ่นช้า เพราะการบำเพ็ญทางใจ ถ้าปราศจากครูอาจารย์ผู้คอยแนะนำเสมอ อย่างน้อยก็ทำความเนิ่นช้าให้แก่เรา มากกว่านั้นก็ทำให้ผิดทางโดยเจ้าตัวไม่รู้ เมื่อมีท่านที่มีความรู้ผ่านไปแล้วและนำเรา ย่อมเป็นไปได้อย่างรวดเร็ว ผิดตรงไหนท่านก็ช่วยชี้แจงให้ถูกต้อง เราก็ได้ดำเนินตามทันที ไม่ต้องทำให้เสียเวลาไปนาน ๆ

เพราะฉะนั้น การแสวงหาครูอาจารย์จึงเป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญมาก สำหรับผู้มุ่งต่อธรรมเป็นขั้น ๆ ขึ้นไป จนถึงธรรมอันสูงสุดซึ่งควรจะรู้ภายในใจของผู้บำเพ็ญเพียรไม่ถอยหลัง และเกี่ยวเนื่องกับอาจารย์ผู้จะคอยให้อุบายวิธีทุกระยะไป

ด้วยเหตุนี้ จึงขออนุโมทนากับทุกท่านที่อุตส่าห์มาจากทางโลก สละชีวิตเลือดเนื้อความเป็นความตายมอบไว้กับความตั้งใจ และเลื่อมใสในธรรมของพระพุทธเจ้าจนมาถึงที่นี่ ด้วยความมุ่งหน้าต่อการศึกษาและบำเพ็ญ แม้ผมไม่มีความรู้ที่จะแนะนำท่านทั้งหลายให้ได้ฟังอย่างจุใจ แต่ก็ขอขอบคุณในเจตนาดีอันมีกำลังกล้าที่อุตส่าห์มา ขอให้ทุกท่านจงสมอารมณ์หวังในธรรมดังที่มุ่งมาโดยทั่วกันเถิด

การแสดงธรรมก็เห็นสมควรแก่เวลา จึงขอยุติเพียงเท่านี้

<<สารบัญ

เทศน์อบรมพระ ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๑๘ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๐๘

พระอาจารย์เสาร์ พระอาจารย์มั่น

สมัยพุทธกาล พระท่านชอบเที่ยวอยู่ตามป่า หาความสงัดอยู่ตลอดเวลา เมื่อได้รับพระโอวาทจากพระพุทธเจ้าแล้ว ต่างท่านก็เสาะแสวงหาที่วิเวกสงัดอันเป็นที่เหมาะสมแก่การประกอบความเพียรโดยความสะดวก กิริยาความเคลื่อนไหวภายในภายนอกของท่านเป็นที่น่าเลื่อมใสยิ่งทุกอาการ เป็นผู้มุ่งหน้าต่อการอบรมศึกษาเพื่ออรรถเพื่อธรรม แม้จะคิดทางใจก็คิดเพื่อถอดถอนกิเลสอาสวะ จะพูดออกมาทางวาจาเกี่ยวกับการสนทนาปราศรัยซึ่งกันและกัน ก็มีสัลเลขธรรมเป็นเส้นบรรทัด เพื่อดัดกาย วาจา ใจ ให้เป็นไปตามแนวแห่งสัลเลขธรรมนั้น ๆ คำว่า สัลเลขธรรม แปลว่า ธรรมเป็นเครื่องซักฟอกกาย วาจา ใจให้สะอาดผ่องใสเป็นลำดับ รวมแล้วมีอยู่ ๑๐ ข้อด้วยกัน คือ

อัปปิจฉตา ความเป็นผู้มักน้อยในปัจจัยเครื่องอาศัยของพระ เช่นเดียวกับนกที่มีเพียงปีกกับหางของมันเท่านั้น จะบินไปมาทางไหนก็สะดวกฉะนั้น นักบวชผู้มีอัปปิจฉตาธรรมภายในใจ แม้สิ่งอาศัยจะมีมากก็ยินดีเพียงเล็กน้อย พอดีกับอัธยาศัยและเพศสมณะซึ่งเป็นเพศที่ไม่พะรุงพะรังด้วยการแบกหามและหอบหิ้ว ทั้งไม่เป็นการห่วงหน้าห่วงหลังในการไปการมาและการเก็บรักษา สมกับเป็นเพศที่อาศัยชาวโลกเป็นอยู่ โดยความเป็นผู้เลี้ยงง่ายและเป็นผู้เบากายเบาใจทั้งตนและผู้บำรุง

สันโดษ เป็นธรรมขัดเกลากิเลสรองลำดับกันลงมา คือความยินดีตามมีตามเกิดแห่งปัจจัยสี่ คือยินดีเท่าที่เกิดมี และเหมาะสมกับฐานะ และเพศของสมณะจะบริโภคใช้สอย ไม่ก่อความกังวลใส่ตนเอง และผู้ให้ความสนับสนุนให้มากไป จนเกิดความหนักใจแก่ผู้อุปถัมภ์ดูแล

อสังสัคคณิกา เป็นผู้ไม่ชอบคลุกคลี มีนิสัยชอบอยู่โดยลำพังตามกาลอันควร ไม่ชอบมั่วสุมกับหมู่ชนทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิตโดยไม่เลือกกาล ชอบปลีกตนอยู่คนเดียวเป็นปกตินิสัย ทั้งกลางวัน กลางคืน เป็นผู้ ๆ เดียวในอิริยาบถทั้งสี่ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน ไม่ชอบคลุกคลีทั้งทางกาย และพยายามไม่ให้คลุกคลีกับอารมณ์ทั้งทางใจ ชอบฝึกตนให้อยู่โดดเดี่ยวและกล้าหาญต่อความเพียร

ปวิเวกกตา ชอบแสวงหาความสงัดวิเวกอยู่ตลอดเวลา แสวงหาที่หลบซ่อนเพื่อความเพียรในสถานที่ไม่พลุกพล่านด้วยฝูงชน เช่น ร่มไม้ ชายเขา ในป่า ในถ้ำ เป็นต้น

บำเพ็ญตนอยู่ในที่เช่นนั้น เพื่อความสงัดทางใจอันเป็นจุดสำคัญของธรรมทุกประเภทสถิตอยู่ มีความสนใจอย่างแรงกล้าในสมาธิ คือความเยือกเย็นและมั่นคงภายในใจ มีความระมัดระวังไม่ให้คลุกเคล้ากับอารมณ์ที่เคยเป็นข้าศึกต่อตน

วิริยารัมภา ปรารภความเพียรไม่ขาดวรรคขาดตอน มีความเพียรเป็นเพื่อนสอง จะก้าวไปและถอยกลับ เหลือบซ้ายมองขวา มีสติคอยระวังใจอยู่ตลอดเวลา ไม่ให้มีทางรั่วไหลเข้ามาแห่งกิเลสเครื่องโสมมต่าง ๆ การเห็น การได้ยิน และการรับสัมผัสจากสิ่งต่างๆ มีสติปัญญาคอยกลั่นกรองอยู่เสมอ มีใจมุ่งหวังต่อธรรมอย่างแรงกล้าทั้งด้านศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ อันเป็นธรรมสุดสิ้นแห่งกิเลสอาสวะ และกองทุกข์ทั้งมวล เช่นเดียวกับน้ำไหลลงสู่ช่องเดียวย่อมมีกำลังแรงฉะนั้น

เมื่อมีข้อข้องใจเกิดขึ้นในด้านปฏิบัติ ก็เข้าเฝ้าและทูลถามสมเด็จพระผู้มีพระภาคให้ทรงเมตตาสั่งสอน พอได้รับความแจ่มแจ้งจากพระโอวาทแล้ว ก็ทูลลาเข้าหาที่สงัดวิเวกตามเดิม ประกอบความพากเพียรติดต่อสืบเนื่องกันเป็นลำดับ โดยไม่กำหนดว่ากลางวันกลางคืน ยืน เดิน นั่ง นอน เว้นแต่หลับเท่านั้น เป็นผู้มีสติกับจิตติดต่อกับความเพียรตลอดสายไม่ขาดวรรคขาดตอน ถ้ามีข้อข้องใจเกิดขึ้นจากการภาวนา ก็เข้าไปทูลถามพระพุทธเจ้าทุกครั้งที่สงสัย ขอให้โปรดธรรมานุเคราะห์ และได้รับความเข้าใจเป็นลำดับ ศีลก็เป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ สมาธิก็นับวันก้าวขึ้นสู่ความสงบเยือกเย็นเป็นชั้น ๆ

ปัญญาก็ทำการพิจารณาอยู่เสมอ ตามสถานที่และโอกาสอันควร มีความฉลาดรอบรู้ในเรื่องของตัวที่แสดงอยู่ภายในใจตลอดเวลา พร้อมกับสิ่งแวดล้อมที่มาเกี่ยวข้องกับใจให้เป็นความรู้สึกชนิดใดชนิดหนึ่งขึ้นมา ปัญญาจะวิพากษ์วิจารณ์ไปตามสภาพของสิ่งที่มาเกี่ยวข้องสัมผัสและสิ่งที่รับสัมผัส คือใจ ตลอดเรื่องราวที่เกิดขึ้นจากการสัมผัสนั้น ๆ ว่าจะเป็นไปในทางดีหรือชั่ว เป็นไปในทางถอดถอนหรือสั่งสมกิเลสขึ้นพอกพูนใจ สติปัญญาตามสอดส่องมองดูโดยรอบคอบ ใจที่ได้รับการระวังรักษาอยู่รอบด้าน ย่อมมีความปลอดภัยจากอารมณ์เครื่องรังควาน และนับวันเจริญก้าวหน้าขึ้นเป็นระยะ ๆ ไม่มีวันเสื่อมถอย จนมีปรีชาสามารถบรรลุมรรค ผล นิพพาน และปรากฏนามว่า สาวกอรหันต์อันเป็นสรณะที่สามของโลกขึ้นมาอย่างเปิดเผย

ทั้งนี้ โปรดสังเกตดูสถานที่อยู่และวิธีดำเนินของท่านที่เดินตามร่องรอยของพระศาสดาพาดำเนินมา สิ่งที่สำเร็จรูปขึ้นมาจึงเป็นความบริสุทธิ์เช่นเดียวกับองค์ศาสดา จิตที่ได้รับการบำรุงรักษาด้วยสติ ปัญญา ศรัทธา ความเพียรโดยถูกต้อง ย่อมจะเป็นไปเพื่อความเยือกเย็นแก่ตนเป็นลำดับ และยังจะมีอุบายวิธีแก้ไขกิเลสบาปธรรมที่เคยเป็นข้าศึก

แก่ใจออกได้เป็นตอน ๆ กิเลสค่อยหมดหนทางสั่งสมตนเองเข้ามาเป็นลำดับ เพราะอำนาจของสติปัญญามีกำลังต้านทานพอ จนสามารถหยั่งทราบฐานที่เกิดที่อยู่ของกิเลสอาสวะโดยตลอดทั่วถึง พร้อมทั้งการถอดถอนให้สิ้นสุดลงได้โดยสิ้นเชิง ไม่ว่าใจของสาวกและใจของท่านของเรามีทางเป็นไปได้ในทำนองเดียวกัน

วันนี้ได้อธิบายเรื่องของพระพุทธเจ้าและสาวก ซึ่งเป็นองค์แห่งสรณะอันประเสริฐของพวกเรา โปรดน้อมเข้ามาพิจารณาว่า เหตุใดพระพุทธเจ้ากับสาวกท่านจึงมีความแปลกต่างจากพวกเรา แปลกต่างเพราะเหตุใด ทั้งนี้เพราะข้อปฏิบัติและความสนใจ ธรรมเป็นความสม่ำเสมอ ไม่เคยลำเอียงต่อผู้ใดตลอดมาจนบัดนี้ เมื่อการปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักธรรม ผลที่จะพึงได้รับก็เป็นความเสมอภาคไปตามเหตุ เพราะเหตุกับผลในหลักธรรมของพระพุทธเจ้าไม่เคยขัดแย้งกัน ฉะนั้นจึงมีนามว่ามัชฌิมา

ครั้งพุทธกาล ท่านดำเนินถูกต้องตามหลักมัชฌิมา ผลที่ปรากฏจึงรู้สึกว่าเป็นที่เจริญใจ ทั้งท่านผู้ได้รับผล ทั้งพวกเราผู้ได้ยินได้ฟังตามประวัติของท่านตลอดมาจนถึงสมัยปัจจุบัน ท่านที่มีความสนใจต่อหลักธรรม น้อมนำเอาการดำเนินและวิธีดำเนินของท่านมาปฏิบัติ ย่อมเป็นเหมือนตามเสด็จท่านอย่างใกล้ชิดติดกับองค์ของศาสดา ท่านถึงไหนเราก็พลอยถึงนั่นไปด้วย เพราะธรรมกับศาสดาเป็นอันเดียวกัน ไม่มีการแยกแยะไว้เลย ตรงกับบทธรรมว่า ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา

สมัยปัจจุบันครูอาจารย์ที่ท่านปฏิบัติดีจนปรากฏชื่อลือนามก็มี ๒ องค์ คือพระอาจารย์เสาร์ และพระอาจารย์มั่น แต่เวลานี้ท่านมรณภาพเสียแล้ว พระอาจารย์ทั้งสององค์นี้ ปรากฏว่าเป็นผู้เด็ดเดี่ยวอาจหาญในทางความเพียรมาก จนปรากฏเป็นคติตัวอย่างแก่บรรดาศิษย์รุ่นหลังได้ถือเป็นปฏิปทาอันดีตลอดมา ท่านพระอาจารย์ทั้งสองนี้ชอบแสวงหาที่สงัดวิเวก แต่เริ่มอุปสมบทตลอดมาจนถึงวาระสุดท้ายไม่เคยลดละ ผลความดีของท่านที่บำเพ็ญมาจึงแสดงออกให้โลกได้ทราบกิตติศัพท์กิตติคุณฟุ้งขจรไปทุกหนทุกแห่ง ว่าท่านพระอาจารย์เสาร์ และท่านพระอาจารย์มั่นเป็นพระสำคัญ ทั้งด้านปฏิบัติและความรู้ภายในใจ คุณสมบัติทั้งนี้ฟุ้งขจรมาให้ประชาชนได้ยินทั่วถึงกันในสมัยปัจจุบัน

เฉพาะองค์ของท่านพระอาจารย์มั่น ตามที่ได้ไปศึกษาอบรม และอาศัยอยู่กับท่านตามกาลอันควร รู้สึกว่าปฏิปทาและความรู้ทางภายในของท่านเป็นที่น่าเลื่อมใสยิ่งนัก สมกับท่านเป็นผู้ปรากฏชื่อลือนามในที่ทั่ว ๆ ไป ในความรู้สึกที่ไปเกี่ยวข้องกับท่านว่า ไม่มีอะไรจะสงสัยว่า ท่านอาจจะยังตกค้างอยู่ในภพใดภพหนึ่ง ซึ่งเป็นเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร เช่นเดียวกับสัตว์และสามัญชนทั่ว ๆ ไป เพราะปฏิปทาที่ท่านปฏิบัติมา

และความรู้ที่เกิดจากปฏิปทานั้น ท่านไม่เคยปิดบังบรรดาศิษย์ผู้ไปอบรมศึกษาในวงใกล้ชิด ยังเมตตาเปิดเผยให้ฟังอย่างถึงใจ ไม่มีวันลบเลือนและจืดจาง ทั้งนี้เพื่อเป็นการกระตุ้นเตือนใจบรรดาศิษย์ให้มีความอิ่มเอิบในผลที่ท่านได้รับและแสดงให้ฟัง แล้วน้อมนำมาเป็นเครื่องเชิดชูใจเพื่อจะได้บำเพ็ญตามด้วยความขยันหมั่นเพียร เผื่อผลจะพึงได้รับจะเป็นอย่างท่านบ้าง หรืออย่างน้อยก็เป็นคนประเภทศิษย์มีครู

พระอาจารย์ทั้งสองนี้รู้สึกว่าท่านชอบในความสงัดวิเวกประจำนิสัย ไม่ค่อยจะไปเกี่ยวข้องกับใคร ๆ แม้กับพระท่านก็ไม่ทำความเกี่ยวข้องและสนใจเท่าไรนัก คงจะคิดว่าการสั่งสอนก็เป็นภาระหนัก และเป็นความกังวล ผู้รับฟังจะปฏิบัติตามก็คงจะเป็นความลำบาก ไม่กล้าทำตามท่านได้ แต่กิตติศัพท์กิตติคุณฟุ้งขจรออกมาจากความดีเด่นของท่านในเวลานั้น เป็นเหตุให้ทั้งพระและประชาชนมีความสนใจใคร่ต่อการอบรมศึกษากับท่านอย่างใกล้ชิด จึงต่างก็ไปอบรมศึกษาและขออยู่อาศัยกับท่าน ประกอบกับท่านผู้มีธรรมขนาดนั้นแล้วก็ย่อมปราศจากความเมตตาไม่ได้ จำต้องเมตตาสั่งสอนตามภูมิสติปัญญาความสามารถของผู้ไปศึกษาบำเพ็ญด้วย

จากนั้นมาท่านพระอาจารย์เสาร์และท่านพระอาจารย์มั่น รู้สึกจะเป็นแหล่งใหญ่ของบรรดาศิษย์ทั้งพระ และประชาชนในภาคอีสานและภาคอื่น ๆ ที่เข้าไปขออาศัยและศึกษาอบรมกับท่าน เพราะภูมิลำเนาเดิมของท่านพระอาจารย์ทั้งสองอยู่ในจังหวัดอุบลราชธานี ปรากฏว่าท่านพระอาจารย์ทั้งสองนี้มีลูกศิษย์มากมาย ทั้งนักบวชและประชาชนในภาคต่าง ๆ เมื่อถึงมรณกาลของท่านก็ไม่ทิ้งลวดลายของนักปฏิบัติ วาดภาพอันดีเด่นไว้แก่หู แก่ตาของบรรดาศิษย์ผู้เข้าใกล้ชิดในเวลานั้นอย่างเปิดเผย คือขณะจะมรณภาพก็เป็นไปด้วยความสงบเรียบร้อยเป็นที่น่าเลื่อมใสยิ่งนัก

ท่านพระอาจารย์เสาร์พอมรณกาลจวนตัวเข้ามาจริง ๆ ท่านตั้งใจจะมรณภาพที่นครจำปาศักดิ์ ซึ่งเวลานั้นเป็นของฝรั่งเศส แต่บรรดาลูกศิษย์ทั้งพระ และประชาชนจำนวนมาก ต่างก็ขออาราธนานิมนต์ท่านให้กลับมามรณภาพที่ฝั่งไทยเรา เมื่อคณะลูกศิษย์ที่มีจำนวนมากอาราธนาวิงวอน ท่านทนไม่ไหวท่านจำต้องรับคำ การทอดอาลัยในชีวิตซึ่งปลงใจจะปล่อยวางสังขารลงที่นครจำปาศักดิ์ก็ได้ถอดถอนล้มเลิกไป จำต้องปฏิบัติตามความเห็นและเจตนาหวังดีของคนหมู่มาก ยอมรับปากคำ และเตรียมลงเรือข้ามฝั่งลำแม่น้ำโขงมาฝั่งไทยเรา พอมาถึงท่าวัดศิริอำมาตย์ จังหวัดอุบลราชธานี เขาก็อาราธนาท่านขึ้นบนแคร่ แล้วหามท่านขึ้นไปสู่วัดนั้น พอก้าวขึ้นสู่วัดและปลงท่านลงที่ลานวัดเท่านั้น เขากราบเรียนท่านว่า “บัดนี้มาถึงวัดศิริอำมาตย์ในเขตเมืองไทยเราแล้ว ท่านอาจารย์”

เวลานั้นท่านนอนหลับตาและพยายามพยุงธาตุขันธ์ของท่านมาตลอดทาง ท่านก็ลืมตาขึ้นแล้วถามว่า “ถึงสถานที่แล้วหรือ?” เขาก็กราบเรียนถวายท่านว่า “ถึงที่แล้วครับ” ท่านก็พูดขึ้นมาว่า “ถ้าเช่นนั้นจงพยุงผมลุกขึ้นนั่ง ผมจะกราบพระ” พอเขาพยุงท่านลุกขึ้นนั่งแล้ว ท่านก็ก้มกราบพระสามครั้ง พอจบครั้งที่สามแล้วเท่านั้น ท่านก็สิ้นในขณะนั้นเอง ไม่อยู่เป็นเวลานาน ขณะที่ท่านจะสิ้นก็สิ้นด้วยความสงบเรียบร้อย และมีท่าทางอันองอาจกล้าหาญต่อมรณภัย มีลักษณะเหมือนม้าอาชาไนย ไม่มีความหวั่นไหวต่อความตาย ซึ่งสัตว์โลกทั้งหลายกลัวกันยิ่งนัก แต่ท่านที่ปฏิบัติจนรู้ถึงหลักความจริงแล้ว ย่อมถือเป็นคติธรรมดาว่า มาแล้วต้องไปเกิดแล้วต้องตาย จะให้เป็นอย่างอื่นไม่ได้ เพราะสติปัญญาที่ฝึกหัดอบรมมาจากหลักธรรมทุกแขนง ก็ฝึกหัดอบรมมาเพื่อรู้ตามหลักความจริงที่มีอยู่กับตัว ก็เมื่อการไป การมา การเกิด การตาย เป็นหลักความจริงประจำตัวแล้ว ต้องยอมรับหลักการด้วยปัญญาอันเป็นหลักความจริงฝ่ายพิสูจน์เช่นเดียวกัน

เพราะฉะนั้น ท่านที่เรียนและปฏิบัติรู้ถึงขั้นนั้นแล้ว จึงไม่มีความหวั่นไหวต่อการไป การมา การเกิด การตาย การสลายพลัดพรากจากสัตว์และสังขารทั้งของท่าน และของผู้อื่น จึงสมนามว่า เรียนและปฏิบัติเพื่อสุคโต ทั้งเป็นคติตัวอย่างอันดีแก่คนรุ่นหลังตลอดมาจนบัดนี้ นี่เป็นประวัติของท่านพระอาจารย์เสาร์ ที่วาดภาพอันดีและชัดเจนไว้แก่พวกเราเพื่อยึดเป็นคติเครื่องสอนตนต่อไป ไม่อยากให้เป็นทำนองว่าเวลามามีความยิ้มแย้ม แต่เวลาไปมีความเศร้าโศก

ส่วนท่านพระอาจารย์มั่น ในเวลาต่อมาตอนท่านเริ่มป่วย จำได้แต่เพียงว่า เดือน ๔ ขึ้น ๑๔ ค่ำ พ.ศ. ๒๔๙๒ เป็นวันท่านเริ่มป่วย ท่านเล่าให้ฟังตอนไปเที่ยวกลับมากราบนมัสการท่าน ท่านเริ่มป่วยคราวนี้ไม่เหมือนกับคราวใด ๆ ซึ่งแต่ก่อนเวลาท่านป่วย ถ้ามีผู้นำยาไปถวายท่าน ท่านก็ฉันให้บ้าง มาคราวนี้ท่านห้ามการฉันยาโดยประการทั้งปวง แต่ขั้นเริ่มแรกป่วย โดยให้เหตุผลว่า “การป่วยคราวนี้ไม่มีหวังได้รับประโยชน์อะไรจากยา เช่นเดียวกับต้นไม้ที่ตายยืนต้นอยู่เท่านั้น ใครจะมารดน้ำพรวนดิน ทะนุบำรุงเต็มสติกำลังความสามารถ ต้นไม้นั้นจะไม่มีวันกลับมาผลิดอกออกผลใบและแสดงผลต่อไปอีกได้เลย เพียงสักว่า ยังยืนต้นอยู่เท่านั้น ไม่แน่ว่าจะล้มลงจมดินวันใด

ธาตุขันธ์ที่แก่ชราภาพขนาดนี้แล้ว ย่อมมีลักษณะเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น หยูกยาจึงไม่เป็นผลอะไรกับโรคประเภทนี้ที่เขาเรียกว่า โรคคนแก่” ท่านว่า แม้ท่านจะห้ามยามิให้นำมาเกี่ยวข้องกับท่าน แต่ก็ทนต่อคนหมู่มากไม่ไหว คนนั้นก็จะให้ท่านฉันยานั้น คนนี้ก็จะให้ท่านฉันยานี้ คนนั้นจะฉีด คนนั้นจะให้ฉัน หนักเข้าท่านก็จำต้องปล่อยตามเรื่อง มีคนมา

กราบเรียนถามเรื่องยาถูกกับโรคของท่านหรือไม่ ท่านก็นิ่งไม่ตอบโดยประการทั้งปวง เมื่ออาการของท่านหนักจวนตัวเข้าจริง ๆ ท่านก็บอกกับคณะลูกศิษย์ทั้งพระและญาติโยมว่า “จะให้ผมตายในวัดป่าหนองผือนี้ไม่ได้ เพราะผมน่ะตายเพียงคนเดียว แต่ว่าสัตว์ที่ตายตามเพราะผมเป็นเหตุจะมีจำนวนมากมาย เพราะฉะนั้น ขอให้นำผมออกจากที่นี้ไปจังหวัดสกลนคร เพื่อให้อภัยแก่สัตว์ซึ่งมีจำนวนมาก อย่าให้เขาพลอยทุกข์และตายไปด้วยเลย ที่โน้นเขามีตลาดซึ่งมีการซื้อขายกันอยู่แล้ว ไม่มีทางเสียหาย ซึ่งเนื่องจากการตายของผม”

พอท่านพูดและให้เหตุผลอย่างนั้น ทุกคนต้องยอมทำตามความเห็นของท่าน จึงเตรียมแคร่ที่นอนมาถวาย และอาราธนานิมนต์ท่านขึ้นนอนบนแคร่ แล้วพร้อมกันหามท่านออกไปในวันรุ่งขึ้น พอมาถึงวัดป่าบ้านภู่ อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนครแล้ว ก็พาท่านพักแรมคืนอยู่ที่นั้นหลายคืน ท่านก็คอยเตือนเสมอว่า “ทำไมพาผมมาพักค้างคืนที่นี่ล่ะ ผมเคยบอกแล้วว่าจะไปจังหวัดสกลนคร ก็ที่นี่ไม่ใช่สกลนคร” ท่านว่า เมื่อจวนตัวเข้าจริง ๆ ในสามคืนสุดท้าย ท่านไม่ค่อยจะพักนอน แต่คอยเตือนให้รีบพาท่านไปสกลนครเสมอ เฉพาะคืนสุดท้าย ไม่เพียงแต่ไม่หลับนอนเท่านั้น ยังต้องบังคับว่า “ให้รีบพาผมไปสกลนครในคืนวันนี้จงได้ อย่าขืนเอาผมไว้ที่นี่เป็นอันขาด” ท่านพูดย้ำแล้วย้ำเล่าอยู่ทำนองนั้น แม้ที่สุดท่านจะนั่งภาวนา ท่านก็สั่งว่า “ให้หันหน้าผมไปทางจังหวัดสกลนคร”

ที่ท่านสั่งเช่นนั้นเข้าใจว่าเพื่อให้เป็นปัญหาอันสำคัญแก่คณะลูกศิษย์ จะได้ขบคิดถึงคำพูดและอาการที่ท่านทำอย่างนั้นว่า มีความหมายแค่ไหนและอย่างไรบ้าง พอตื่นเช้าจะเป็นเพราะเหตุไรก็สันนิษฐานยาก เผอิญชาวจังหวัดสกลนครซึ่งเป็นลูกศิษย์ของท่านพร้อมกันเอารถยนต์มารับท่าน ๓ คัน แล้วอาราธนานิมนต์ให้ท่านไปจังหวัดสกลนคร ท่านก็เมตตารับทันที เพราะท่านเตรียมจะไปอยู่แล้ว ก่อนจะขึ้นรถยนต์ หมอได้ไปฉีดยานอนหลับให้ท่าน จากนั้นท่านก็นอนหลับไปตลอดทางจนถึงวัดสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร เวลา ๑.๐๐ น. ท่านก็เริ่มตื่น พอตื่นจากหลับแล้ว จากนั้นท่านก็เริ่มทำหน้าที่เตรียมลา ***ภาราหเว ปญฺจกฺขนฺธา*** ขันธ์ห้าเป็นภาระหนัก จะมรณภาพ จนถึง ๒.๒๓ นาฬิกาก็เป็นวาระสุดท้าย

ก่อนหน้านี้ประมาณสองชั่วโมงเศษ ท่านนอนท่าตะแคงข้างขวา แต่เห็นว่าท่านจะเหนื่อยมากเพราะนอนท่านี้มานาน จึงพากันเอาหมอนที่หนุนอยู่หลังท่านถอยออก เลยกลายเป็นท่านอนหงายไป พอท่านทราบก็พยายามขยับตัวหมุนกลับ จะนอนท่าตะแคงข้าง

ขวาตามเดิม พระเถระผู้ใหญ่ซึ่งเป็นศิษย์ของท่านก็พยายามเอาหมอนหนุนหลังท่านเข้าไปอีก ท่านเองก็พยายามขยับ ๆ เช่นเดียวกัน เมื่อเห็นอาการของท่านอ่อนเพลียมาก และหมดเรี่ยวแรงก็เลยหยุดไว้แค่นั้น ดังนั้นการนอนของท่านจะว่านอนหงายก็ไม่ใช่ จะว่านอนตะแคงข้างขวาก็ไม่เชิง เป็นอาการเพียงเอียง ๆ อยู่เท่านั้น ทั้งเวลาของท่านก็จวนเข้ามาทุกที บรรดาศิษย์ก็ไม่กล้าแตะต้องกายท่านอีก จึงปล่อยท่านไว้ตามสภาพ คือท่านนอนท่าเอียง ๆ จนถึงเวลา ซึ่งเป็นความสงบอยู่ตลอดเวลา

ในวาระสุดท้ายนี้ต่างก็นั่งสังเกตลมหายใจของท่านแบบตาไม่กะพริบไปตาม ๆ กัน การนั่งของพระที่มีจำนวนมากในเวลานั้นต้องนั่งเป็นสองชั้น คือชั้นใกล้ชิดกับท่าน และชั้นถัดกันออกมา ชั้นในก็มีพระผู้ใหญ่มีท่านเจ้าคุณพระธรรมเจดีย์เป็นต้น ชั้นนอกก็เป็นพระที่มีพรรษาน้อย แล้วถัดกันออกไปก็เป็นพระนวกะและสามเณร บรรดาพระทั้งพระเถระและรองลำดับกันลงมาจนถึงสามเณร ในขณะนั้นรู้สึกจะแสดงความหมดหวังและหมดกำลังใจไปตาม ๆ กัน แต่ไม่มีใครกล้าปริปากออกมา นอกจากมีแต่อาการที่เต็มไปด้วยความหมดหวังและความเศร้าสลดเท่านั้น เพราะร่มโพธิ์ใหญ่มีใบหนาซึ่งเคยเป็นที่อาศัยและร่มเย็นอย่างยิ่งมาเป็นเวลานาน กำลังถูกพายุจากมรณภัยคุกคามจะหักโค่นพินาศใหญ่ขณะนั้นอยู่แล้ว การทำหน้าที่ของท่านก็กำลังเป็นไปแบบมองดูแล้วหลับตาไม่ลง ทั้งท่านผู้อื่นและเรา

ขณะที่ท่านจะสิ้นลมจริง ๆ รู้สึกว่าอาการทุกส่วนของท่านอยู่ในความสงบและละเอียดมาก จนไม่มีใครจะสามารถทราบได้ว่า ท่านสิ้นลมไปในขณะใดนาทีใด เนื่องจากลมหายใจของท่านละเอียดเข้าเป็นลำดับ จนไม่ปรากฏว่าท่านสิ้นไปเมื่อไร เพราะไม่มีอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งแสดงอาการในวาระสุดท้ายพอให้ทราบได้ว่า ท่านสิ้นไปในวินาทีนั้น แม้จะพากันนั่งสังเกตอยู่เป็นเวลานาน ก็ไม่มีใครรู้ขณะสุดท้ายของท่าน ท่านเจ้าคุณพระธรรมเจดีย์ซึ่งเป็นประธานอยู่ในที่นั้นเห็นท่าไม่ได้การ จึงพูดขึ้นว่า “นี่ไม่ใช่ท่านสิ้นไปแล้วหรือ” จากนั้นท่านก็ดูนาฬิกาเป็นเวลา ๒.๒๓ น. จึงได้ยึดเอาเวลานั้นเป็นเวลามรณภาพของท่าน

เรื่องที่พรรณนามาทั้งนี้เป็นเรื่องที่น่าเคารพเลื่อมใสอย่างยิ่ง ในชีวิตนี้ก็ปรากฏมีครั้งเดียวเท่านั้น ที่ได้เห็นอาการความสงบเรียบร้อยของท่านผู้ปฏิบัติดี และทำการสั่งสอนบรรดาศิษย์จากความรู้จริงเห็นจริงของท่าน มรณภาพให้ดูด้วยความสงบเรียบร้อยอย่างเต็มหูเต็มตา แม้ก่อนหน้าที่ท่านจะมรณภาพมาเป็นเวลา ๓ ปี ก็เคยพูดล่วงหน้าไว้เสมอในที่ประชุมสงฆ์วันอุโบสถบ้าง วันประชุมธรรมตามปกติบ้าง โดยให้อุบายสั่งสอนศิษย์ไม่ให้

นิ่งนอนใจว่า “ใครจะตั้งใจปฏิบัติบำเพ็ญก็จงรีบเร่งอย่านอนใจ เวลาที่ผมยังมีชีวิตอยู่ ถ้าใครมีข้อข้องใจเกิดขึ้นจะได้ช่วยแก้ไขกันให้ทันท่วงที ผมจะมีชีวิตต่อไปอีกไม่นาน อย่างไรก็ไม่เลย ๘๐ ปีนะ ทุก ๆ ท่านจงทราบเสียว่า ร่างกายนี้ไม่เคยเชื่อฟัง และอยู่ใต้อำนาจของผู้ใดทั้งนั้น เมื่อถึงเวลาแล้วต้องตายด้วยกันทุกราย

เฉพาะร่างกายปัจจุบันนี้ก็ไม่น่ากลัวอะไร เพราะเรามองเห็นและรู้กันอย่างเต็มใจอยู่แล้วว่า ร่างกายนี้เป็นร่างของมนุษย์ ไม่เป็นอย่างอื่นในอัตภาพนี้ และไม่ค่อยจะมีสิ่งเบียดเบียนและทำลายมากนัก นอกจากโรคภัยและความชรา ความตายซึ่งเป็นของธรรมดาประจำขันธ์ แต่กลัวภพหน้าชาติหน้านั่นซิ ไม่ทราบว่าจะมาท่าไหน เพราะจิตที่จะไปสวมร่างต่าง ๆ นั้น เป็นจิตที่ยังมิได้รับความแน่นอนพอจะเชื่อตนเองได้ จิตอาจจะไปสวมร่างเปรต ร่างผี ร่างสัตว์นรก หรือร่างสัตว์ดิรัจฉาน อันมีประเภทต่าง ๆ จนนับไม่ถ้วนเข้าก็ได้นั่นซิ เป็นร่างที่น่ากลัวมาก ถ้าไม่รีบเร่งดัดแปลงให้ถูกร่องรอยเสียแต่บัดนี้ ตายไปแล้วไม่มีโรงหรือสถานที่ดัดแปลงจิตใจ และร่างกายให้เข้าถูกทางได้นะ

จิตเป็นสิ่งสำคัญยิ่งในคน ๆ หนึ่ง พวกท่านเรียนปฏิบัติธรรม ไม่เรียนและปฏิบัติต่อจิตจะหวังเอาความดีจากอะไร ธรรมของพระพุทธเจ้าท่านสอนจิตทั้งนั้น ถ้าจิตดีแล้วอาการอื่นซึ่งเป็นเครื่องใช้ของจิตก็ค่อยไปตามจิต ไม่มีอาการใดจะมีอำนาจฝืนจิตไปได้ การเกิดการตายก็คือการท่องเที่ยวของจิตทั้งนั้น ถ้าพวกท่านไม่เข้าใจเรื่องจิตคือนักท่องเที่ยว จะจัดว่าเข้าใจธรรมได้อย่างไร” นี่ท่านสอนพระในที่ประชุมท่านสอนอย่างนี้

การกล่าวมาทั้งนี้ จึงขออภัยจากท่านผู้ฟังผู้อ่านมาก ๆ เพราะผู้แสดงไม่แน่ใจอาจจะเป็นการโอ้อวดครูอาจารย์ไปบ้างก็ได้ ถ้าส่วนใดรู้สึกขัดข้องไม่สบายใจกรุณาผ่านไปหาเลือกเอาส่วนที่เห็นว่าจะเป็นคุณแก่ตนและผู้อื่น ถ้าไม่นำเรื่องของท่านมาแสดงแก่ท่านผู้ฟังก็ไม่ทราบจะนำเรื่องอะไรมาแสดง เพราะเรื่องส่วนตัวไม่มีความดีพอจะนำมาแสดงให้เป็นมงคลแก่ท่านผู้ฟังผู้อ่านได้ จึงรู้สึกจนใจอย่างจะเรียนอะไรไม่ถูก ต่อจากนี้ก็ยังจะมีเรื่องของท่านพระอาจารย์ทั้งสองแทรกลงอีก เพราะยังไม่จบเรื่องในสำนวนที่แสดงกัณฑ์นี้

เวลาท่านพระอาจารย์เสาร์และท่านพระอาจารย์มั่นมรณภาพแล้ว ก็ยังแสดงความแปลกประหลาดไว้ในอัฐิของท่านพระอาจารย์ทั้งสองอีกวาระหนึ่ง คืออัฐิของท่านพระอาจารย์เสาร์ก็ดี ของท่านพระอาจารย์มั่นก็ดี ที่ถูกเผาจนเป็นเถ้าถ่านไปแล้ว ยังเหลือเพียงชิ้นเล็กชิ้นน้อย เมื่อพระและประชาชนผู้เลื่อมใสในท่านได้รับแจกอัฐิของท่าน นำไปเป็นที่เคารพบูชาและเก็บไว้ในสถานที่ต่าง ๆ ได้กลายเป็นพระธาตุขึ้นมา เช่นเดียวกับพระธาตุของพระอรหันต์ในครั้งโน้น คือแปรรูปจากอัฐิขึ้นมาเป็นเม็ด ๆ คล้ายกับเม็ดข้าวโพด ทั้ง

ขนาดและลักษณะเกลี้ยงเกลา คล้ายคลึงกับเม็ดข้าวโพดเป็นส่วนมาก หากจะเล็กหรือโตกว่าก็ไม่มีจำนวนมากนัก และยังมีการขยายตัวจากเม็ดเล็ก ๆ ขึ้นไปถึงขนาดเม็ดข้าวโพด

ทั้งนี้เราจะทราบได้ตอนเก็บรักษาไว้นาน ๆ จะเป็นเพราะเหตุใดก็สันนิษฐานยากอยู่ เมื่อได้เห็นอัฐิของท่านกลายเป็นพระธาตุเช่นนั้น ก็ยิ่งแสดงเป็นสักขีพยานให้เห็นชัดในวาระสุดท้ายมากขึ้น จากการได้รับโอวาทของท่านมาอย่างถึงจิตถึงใจแล้ว นับว่าได้เห็นความแปลกประหลาดและอัศจรรย์จากท่านพระอาจารย์มั่น ๓ กาล คือกาลที่ท่านยังมีชีวิตอยู่สั่งสอนธรรมเป็นของอัศจรรย์ กาลมรณภาพของท่านเป็นของอัศจรรย์ และวาระสุดท้ายได้เห็นอัฐิของท่านกลายเป็นพระธาตุอย่างอัศจรรย์ทั้งสามกาล

ปัญหาเรื่องอัฐิของท่านพระอาจารย์มั่น ท่านพระอาจารย์เสาร์ กลายเป็นพระธาตุรู้สึกจะกระจายไปแทบทุกหนทุกแห่ง บางท่านก็เกิดข้องใจสงสัยมาถามก็มีว่า อัฐิของพระอรหันต์ก็ดี ของสามัญชนก็ดี ต่างก็เป็นอัฐิของธาตุดินในธาตุสี่เช่นเดียวกัน เหตุใดอัฐิของสามัญชนจึงไม่กลายเป็นพระธาตุได้ ส่วนอัฐิของพระอรหันต์เหตุใดจึงกลายเป็นพระธาตุได้ ทั้งสองนี้มีความแตกต่างกันอย่างไรบ้าง ก็ได้เรียนให้ท่านผู้ถามทราบเพียงย่อ ๆ ตามกำลังว่า เรื่องอัฐินี้ปัญหาส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับใจเป็นของสำคัญกว่าอัฐิ คำว่า จิต แม้จะเป็นจิตเช่นเดียวกันก็ตาม แต่จิตอำนาจและคุณสมบัติต่างกัน คือจิตของพระอรหันต์เป็นอริยจิต เป็นจิตที่บริสุทธิ์ จิตของสามัญชนเป็นสามัญจิต เป็นจิตที่มีกิเลสโสมม เมื่อจิตผู้เป็นเจ้าของเข้าครองอยู่ในร่างใด และจิตเป็นจิตประเภทใด ร่างนั้นอาจจะกลายไปตามสภาพของจิตที่เป็นเจ้าเรือนพาให้เป็นไป

เช่นจิตอรหันต์เป็นจิตที่บริสุทธิ์ อาจจะมีอำนาจซักฟอกธาตุขันธ์ให้เป็นธาตุที่บริสุทธิ์ไปตามส่วนของตน ฉะนั้นอัฐิของพระอรหันต์จึงกลายเป็นพระธาตุได้ แต่อัฐิของสามัญชนแม้จะเป็นธาตุดินเช่นเดียวกัน ส่วนจิตผู้เป็นเจ้าของเต็มไปด้วยกิเลส ไม่มีอำนาจซักฟอกธาตุขันธ์ให้เป็นของบริสุทธิ์ไปตามส่วนของตนได้ อัฐิจะกลายเป็นธาตุที่บริสุทธิ์ได้อย่างไร ก็ต้องเป็นสามัญธาตุไปตามจิตของคนมีกิเลสอยู่ดี ๆ หรือจะเรียกไปตามภูมิของจิต ภูมิของธาตุว่าอริยจิต อริยธาตุ และสามัญจิต สามัญธาตุก็คงจะได้ เพราะคุณสมบัติของจิตของธาตุระหว่างพระอรหันต์กับสามัญชนต่างกัน อัฐิจำต้องต่างกันอยู่โดยดี

วันนี้ได้อธิบายประวัติของพระพุทธเจ้าและสาวกที่ท่านปฏิบัติ และรู้ธรรมแบบอัศจรรย์กว่าการรู้ทั่ว ๆ ไปของสามัญชน ตลอดครูอาจารย์ที่ท่านพยายามดำเนินตามแนวของพระพุทธเจ้าและสาวกที่ได้พาดำเนินมา จึงปรากฏเป็นที่เลื่องลือระบือไปทุกหนทุก

แห่ง มีกิตติศัพท์กิตติคุณฟุ้งขจรไปทั่วทิศ ให้คนทั้งหลายได้เห็นได้ยินเป็นขวัญหูขวัญตา เป็นที่ซาบซึ้งถึงใจ เกิดความเชื่อเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา มีแก่ใจที่จะปฏิบัติตนให้เป็นไปตามหลักธรรมของพระพุทธเจ้า ชื่อว่าท่านผู้ดีปรากฏขึ้นในโลก แม้จะเพียงจำนวนน้อยแต่ก็สามารถทำประโยชน์ให้แก่โลกได้มากมายและกว้างขวาง เช่น พระพุทธเจ้าของเราเบื้องต้นก็เป็นพระพุทธเจ้าเพียงองค์เดียว เป็นคนศักดิ์สิทธิ์วิเศษเพียงพระองค์เดียว แต่ก็ทรงสามารถเสกสรรคนธรรมดา ให้กลายเป็นคนศักดิ์สิทธิ์วิเศษตามขึ้นมาเป็นลำดับนับจำนวนไม่น้อย

นอกจากนั้นยังคงสั่งสอนประชาชนพลเมือง ให้กลายเป็นพลเมืองดีถึงพระไตรสรณาคมน์ได้อีกมากมาย รู้จักบาปบุญคุณโทษ มีสุคติเป็นที่หวัง แม้กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ก็สมบูรณ์ด้วยมนุษย์สมบัติ ยิ่งกว่านั้นก็เป็นสวรรค์สมบัติ เมื่อบารมีสมบูรณ์เพราะอำนาจการบำเพ็ญไม่ลดละ ก็สามารถบรรลุถึงนิพพานสมบัติ ทั้งนี้เป็นผลไปจากการเสกสรรแห่งพระธรรมของพระพุทธเจ้าทั้งนั้น

ดังนั้น โปรดทำความสนใจต่อธรรมอันเป็นเหมือนเรือใหญ่ขี่ข้ามมหาสมุทรทะเลหลวง จะเป็นคนมีสุคโต ไปภพหน้าก็สมหวัง ย้อนกลับมาเกิดในภพหลังก็สบายใจตลอดเวลา โดยนัยแห่งธรรมที่แสดงมาก็สมควรแก่เวลา จึงขอยุติเพียงเท่านี้ เอวๆ

<<สารบัญ

เทศน์อบรมพระ ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๓ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๐๘

นักพรตชั้นเอก

วันนี้ท่านนักปฏิบัติทั้งหลายต่างก็มาจากสถานที่ต่าง ๆ มีโอกาสได้มารวมกันในสถานที่นี้ เพื่ออบรมใจให้เป็นไปตามหลักธรรมที่พระองค์ได้ประทานไว้ อันเป็นองค์แทนศาสดา เพราะขณะจวนจะปรินิพพานได้ตรัสไว้ว่า “พระธรรมและวินัยนี่แล จะเป็นศาสดาแทนในกาลที่เราล่วงไปแล้ว” นี่เป็นพระโอวาทที่ประทานไว้เพื่อความแน่ใจและมั่นใจแก่บรรดาพุทธบริษัท ไม่ให้มีความว้าเหว่เสียใจและน้อยใจว่าตนไม่มีที่พึ่ง เพราะพระพุทธเจ้านิพพานไปเสียแล้ว อย่างนี้ไม่ให้มีในบรรดาสาวกและพุทธบริษัททั่ว ๆ ไป ซึ่งเป็นลูกของพระตถาคตด้วยกัน

ดังนั้น การปฏิบัติเพื่อตนและส่วนรวมทุกแง่ทุกมุม จึงโปรดคำนึงถึงหลักธรรมที่พระศาสดาประทานไว้ ผู้มีพระธรรมวินัยเป็นเครื่องแนะนำความประพฤติทุก ๆ อาการที่เคลื่อนไหว ชื่อว่าเป็นผู้ได้เข้าเฝ้าพระตถาคตอยู่ตลอดเวลา ยิ่งเป็นผู้ได้รู้เห็นธรรมที่ประทานไว้ ทั้งฝ่ายมรรคและฝ่ายผลเป็นลำดับ นับแต่สมาธิขึ้นไปถึงปัญญาวิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะประจักษ์ใจด้วยแล้ว อยู่ที่ไหนก็เหมือนได้อยู่ในที่ประทับเฝ้าพระพุทธเจ้าอยู่ตลอดเวลา เพราะสมาธิคือความสงบเย็นใจ ปัญญาคือความฉลาดรอบคอบทั้งภายนอกภายใน ซึ่งเป็นอุบายวิธีแก้ไขจิตใจให้หลุดพ้นไปเป็นลำดับ จนถึงขั้นบรรลุมรรคผล นิพพานก็เป็นธรรมที่พระองค์ทรงดำเนินและผ่านพ้นไปแล้ว ผู้บำเพ็ญและรู้เห็นตามนัยแห่งธรรมที่กล่าวมา ชื่อว่าผู้เข้าเฝ้าพระตถาคตตลอดเวลา ไม่มีขณะใดจะเคลื่อนคลาดจากความเป็นศิษย์พระตถาคตทางภายใน

เราทั้งหลายเป็นผู้มุ่งเพื่อความประพฤติชอบตามร่องรอยของพระพุทธเจ้า โปรดมองดูหลักพระธรรมวินัยอันเป็นเหมือนองค์ศาสดา ผู้ดำเนินไปตามทางสายที่ให้นามว่ามัชฌิมาปฏิปทา จึงไม่จัดว่าเป็นผู้ล้าสมัยตามเสด็จพระพุทธเจ้าไม่ทัน เพราะมัชฌิมาเป็นศูนย์กลางแห่งธรรมทั้งฝ่ายมรรคและฝ่ายผล ทั้งเป็นธรรมที่มีประสิทธิภาพล้ำยุคล้ำสมัยมาตลอดอนันตกาลแล้ว บรรดาท่านผู้มีจิตหลุดพ้นเป็นบุคคลพิเศษขึ้นมาให้โลกได้กราบไหว้บูชา ล้วนแต่เดินตามทางสายมัชฌิมาอันเป็นทางสายเอกนี้ทั้งนั้น

วันนี้เป็นอุดมมงคลอย่างยิ่ง ที่ทุกท่านได้ถือโอกาสสละเวลาจากสถานที่และสำนักต่าง ๆ มาเยี่ยม และเพื่อปรึกษาหารือธรรมซึ่งกันและกัน โดยถือว่าเป็นหมู่เพื่อน และครูอาจารย์ที่เคยได้คบค้าสมาคม และอยู่ร่วมกันมาเป็นเวลานาน และมีความหวังในอรรถในธรรมจากกันและกัน ก็หลักที่จะให้เป็นผู้มั่นคงต่อตนเอง และพระธรรมวินัยนั้น ต้องเป็นผู้มีความหนักแน่นในทุกสิ่งอันเป็นเครื่องดำเนินของสมณะ กิจของสมณะที่ควรแก่ตน โปรดอย่าเห็นว่าเป็นของไม่สำคัญ ทุก ๆ ขณะที่เคลื่อนไหวไปมาเกี่ยวกับกิจการทุกอย่าง ไม่ว่าภายนอก ไม่ว่าภายใน ไม่ว่างานส่วนหยาบ ส่วนกลาง และส่วนละเอียด โปรดถือเป็นกิจสำคัญสำหรับตัวที่จะเป็นอุปกรณ์สนับสนุนจิตให้มีกำลังคืบหน้า และถอดถอนกิเลสอาสวะได้อย่างใจหวัง

สิ่งสำคัญที่เราเป็นนักบวช และควรระลึกอยู่เสมอ คือความเป็นพระหนึ่ง การประพฤติตัวตามระเบียบหลักธรรมวินัยให้สมศักดิ์ศรีของพระหนึ่ง มีความเข้มแข็งขึ้นเป็นลำดับ ไม่ปล่อยใจให้เป็นไปตามอำนาจของกิเลสตัณหาบังคับและฉุดลากไปหนึ่ง เพราะสิ่งทั้งนี้มีอยู่ทุกแห่งทุกหน บรรดาสัตว์บุคคลที่มีวิญญาณครอง และเคยตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนบนหัวใจเป็นประจำ แต่ไม่ปรากฏว่าทำผู้นั้นให้ได้รับความสุขความเจริญและเฉลียวฉลาดพอให้เป็นผู้แปลกจากโลกแห่งไตรภพ ซึ่งควรจะประพฤติตามอำนาจกิเลสตัณหาพาให้เป็นไป นอกจากจะคอยฉุดลากผู้คล้อยตามให้ตกต่ำลงเป็นลำดับเท่านั้น จึงควรทำความเข้าใจไว้เสมอ อย่าลืมตัว

นักบวชเป็นผู้แปลกจากโลกทั้งด้านความประพฤติ มรรยาท อัธยาศัย หน้าที่การงาน และทางด้านความรู้สึก มีความกลมกลืนกันกับธรรมคือความสม่ำเสมอ โลกมีความไว้วางใจและเคารพกราบไหว้อย่างสนิทใจ พร้อมทั้งให้ความสนับสนุนด้วยปัจจัยสี่ไม่มีประมาณโดยไม่เสียดาย เนื่องจากเป็นพระที่มีนามว่า ศากยบุตร อยู่ที่ใด ไปที่ใด ไม่มีความอดอยากขาดแคลนด้วยปัจจัยเครื่องอาศัยของสมณะ เพราะการปฏิบัติกับเพศมีความกลมกลืนกัน คือเพศก็เป็นเพศของพระ ข้อปฏิบัติก็เป็นข้อปฏิบัติของพระ ความเคลื่อนไหวไปมาทุก ๆ อาการเป็นความเคลื่อนไหวของพระ ดำเนินไปตามจารีตประเพณีที่พระพุทธเจ้าทรงพาดำเนินมา แม้จะยังไม่ใช่ผู้ทรงไว้ซึ่ง มรรค ผล นิพพานอย่างแท้จริง แต่ก็ใช่ในฐานะผู้เตรียมพร้อมเพื่อจะทรงมรรค ผล นิพพานอยู่แล้วด้วยข้อปฏิบัติที่ถูกตามหลักแห่งสวากขาตธรรม สมกับโลกที่มุ่งความร่มเย็นจากพระผู้มีธรรมครองใจ

ไปบ้านใดเมืองใดมีความร่มเย็นและอบอุ่นแก่บ้านแก่เมือง อยู่บ้านใดเมืองใดให้การแนะนำสั่งสอนเป็นอรรถเป็นธรรม เขามาศึกษาปรารภเพื่ออรรถเพื่อธรรม หรือข้อข้อง

ใจในแง่ต่าง ๆ ที่เห็นว่าไม่ผิดจากหลักธรรมซึ่งจะควรนำมาให้เพื่ออุบายแก่เขา ย่อมพยายามแก้ไขและตักเตือนสั่งสอนให้เป็นที่เข้าใจ จนเขาได้รับประโยชน์เท่าที่ควรแก่ฐานะของตน เป็นที่ยึดเหนี่ยวน้ำใจของโลกแทนพระพุทธเจ้าและสาวกได้ตามควรแก่ภาวะของตน

แม้จะไม่ใช่องค์ของศาสดาอันแท้จริง แต่ก็ใช้ในฐานะของผู้มุ่งหน้าต่อธรรมของพระองค์อย่างยิ่งนั่นเอง เช่นเดียวกับพ่อแม่มีลูกหลายคน คนที่หนึ่งเรียนสำเร็จเรียบร้อยและมีงานทำเป็นล่ำเป็นสัน รายได้ก็เพียงพอกับความเป็นอยู่ไม่ฝืดเคือง ลูกคนที่สองก็กำลังเรียนจวนสำเร็จอยู่แล้ว ลูกคนที่สามก็กำลังเรียนด้วยความตั้งอกตั้งใจ จนถึงลูกคนสุดท้องซึ่งกำลังเรียนอย่างขะมักเขม้น

แม้ทางด้านความประพฤติหลักนิสัยใจคอ นับแต่คนหัวปีลงมาจนถึงคนสุดท้องเป็นที่ภาคภูมิและไว้วางใจของพ่อแม่ จนไม่อาจจะตำหนิคนไหนได้ลง เพราะลูกแต่ละคนต่างก็มีความประพฤติอัธยาศัยดี ตามลำดับแห่งความรู้และวัยของตน ๆ ทุกคน พ่อแม่ยังมีความมั่นใจกับลูกทุกคน ว่าเป็นผู้มีความสามารถฉลาดรู้ในกิจการ และมีหลักฐานมั่นคงในอนาคตอันใกล้นี้อย่างแน่นอน เพราะความรู้ความประพฤติอัธยาศัยของเด็กทุกคนในปัจจุบันบอกความเจริญ และมั่นคงของเด็กในอนาคตอยู่แล้ว

ลูกของพระตถาคตนับแต่พระอรหันต์ลงมาถึงพระอนาคามี พระสกิทาคามี พระโสดาบัน และกัลยาณชนก็ย่อมมีลักษณะเช่นเดียวกับพ่อแม่ผู้มีลูกหลายคน และเป็นที่มั่นใจต่อลูกของตนฉะนั้น แม้จำพวกรองพระอรหันตขีณาสพลงมา ซึ่งมีกิเลสอันยังละไม่ได้โดยเด็ดขาดและยังละไม่ได้ แต่ก็ต่างมุ่งหน้าดำเนินตามร่องรอยของพระพุทธเจ้าอยู่อย่างเต็มใจ แม้ทางสายของผู้ยังมีกิเลสกำลังดำเนินอยู่ขณะนี้ ก็เป็นทางสายเดียวกันกับที่พระพุทธเจ้าทรงดำเนินไปแล้ว เมื่อไม่ถอยความเพียร ต้องบรรลุถึงที่ประทับของพระพุทธเจ้า ตามบทธรรมว่า ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นชื่อว่าเห็นเราตถาคต โดยแน่นอน ฉะนั้นจึงควรจะเป็นที่เคารพเป็นที่ไว้วางใจ และพอจะให้ความอบอุ่นแก่โลกได้เท่าที่ควรแก่ฐานะของตน

ทั้งนี้ อธิบายเกี่ยวกับส่วนรวมของนักบำเพ็ญผู้กล้าตายในสงคราม คือการรบกับกิเลส เมื่อย้อนเข้ามาหาตัวของเราโดยเฉพาะแล้ว ก็โปรดยึดหลักที่เทียบเคียงไว้มาเป็นเครื่องดำเนิน ผลจะเป็นเช่นเดียวกันกับท่านที่ได้รับและผ่านไปแล้วนั่นแล จะไม่มีอะไรมาทำให้แยกจากกัน ถ้าต้นเหตุลงรอยเดียวกัน ข้อสำคัญโปรดอย่าไปคาดกาลสถานที่เพื่อ

มรรค ผล นิพพาน จะผิดไปวันยังค่ำ แต่จงสนใจกับข้อปฏิบัติที่ให้นามว่า มัชฌิมา เป็นสำคัญกว่าอื่น นี่คือกาลสถานที่ที่เกิดขึ้นแห่งมรรค ผล โดยแท้

เราจะเป็นพระไปโดยลำดับ นับแต่พระเบื้องต้นที่ได้รับการอุปสมบทออกมาจากโบสถ์ใหม่ ๆ จนถึงพระโสดา พระสกิทาคา พระอนาคา และพระอรหันต์ จะหนีจากสวากขาตธรรมที่ทุกท่านกำลังบำเพ็ญอยู่เวลานี้ไปไม่ได้เลย ไม่ว่าพระพุทธเจ้าจะนิพพานแล้วหรือยังทรงพระชนม์อยู่ เพราะพระโอวาทที่ประทานไว้ทั้งสิ้น ออกมาจากพระโอษฐ์ของพระองค์ผู้เดียว และทรงความจริงไว้อย่างสมบูรณ์ เว้นแต่ผู้บำเพ็ญจะทำให้ผิดพลาดทั้งความรู้ความเห็นและการปฏิบัติปลีกจากความจริงแห่งธรรมไปเสียเท่านั้น จึงจะไม่มีหวังผลคือความสุขอันสมบูรณ์

เราทุกท่านล้วนแต่เป็นนักปฏิบัติซึ่งมารวมกันอยู่เวลานี้ โปรดทำความหนักแน่นต่อหน้าที่ของตนอย่างเข้มแข็ง อย่าเป็นคนเกียจคร้านอ่อนแอ ซึ่งไม่ใช่ทางของพระพุทธศาสนา และไม่ใช่ทางแห่งมรรค ผล นิพพาน อยู่ที่ไหนอย่าเป็นผู้ลืมตน จงเป็นผู้ผู้เดียวเสมอ อย่าทำความเกี่ยวข้องกังวลกับสิ่งใด ๆ ด้วยความเป็นอารมณ์ห่วงใย อยู่ที่ใดให้มีสติปัญญาเป็นเพื่อนสองของใจ และอย่าทำให้เคลื่อนคลาดจากหลักธรรม จะเป็นการปลีกแวะจากทางนิยยานิกธรรม จะไม่สมหวังดังใจหมาย จะอดบ้าง อิ่มบ้าง สะดวกบ้าง ฝืดเคืองบ้าง อย่านำมาเป็นอารมณ์ข้อข้องใจ ทำอย่างไรสติปัญญากับใจจะกลมกลืนกันอย่างสนิท นั่นเป็นเรื่องที่ควรสนใจอย่างยิ่ง เพราะทางพ้นทุกข์มีสติปัญญาเป็นเอกในการตามรักษาจิตให้พ้นภัยไปเป็นระยะ ๆ โปรดทราบอย่างถึงใจ

อย่าได้ลืมเรื่องของโลกเป็นของไม่แน่นอนแต่ไหนแต่ไรมา มีความเจริญแล้วมีความเสื่อมไป ไม่ว่าโลกนอกคือทั่วๆ ไป ไม่ว่าโลกในคือตัวเราเอง เพราะเป็นโลกเหมือนกัน จำต้องมีความแปรสภาพและสลายไปทั่วดินแดน ไม่มีเกาะใดเป็นเกาะยกเว้นเป็นพิเศษ ไม่ทราบว่าวันใด เวลาใด และสถานที่ใด จะเป็นวัน เดือน ปี สถานที่ปลง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ต่อความแตกสลายของเราและของท่าน อันเป็นสภาพจะต้องปลงอยู่โดยดี เวลานี้ยังเป็นกาลอันควรอย่างยิ่งที่ทุกท่านจะพยายามแหวกว่ายเพื่อตัวเองให้พ้นฝั่งแห่ง ***อนิจฺจา วต สงฺขารา*** คือเรื่องเกิด ๆ ตาย ๆ อันเป็นงานพร่ำเพรื่อ ซ้ำ ๆ ซาก ๆ ไม่มีวันคาดหมายว่าจะเสร็จสิ้นกันเมื่อไร

งานประเภทนี้เป็นงานที่หนักใจมากมาย เพราะเป็นงานที่หาจุดหมายไม่ได้ ทำกันตลอดกัปกัลป์ก็ไม่มองเห็นฝั่งแห่งความจบสิ้น โปรดรีบ ๆ อย่าให้สายเกินไป ทั้ง ๆ ที่ชีวิตยังครองกันอยู่ จงเป็นผู้มุ่งหน้าต่อความเพียร อันเป็นงานพาให้ถึงความจบสิ้น ***อุปฺปชฺ***

ชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ ไม่มีเชื้อต่อแห่งภพ ฉะนั้น จงอยู่คนเดียว นั่งคนเดียว เดินคนเดียว มาคนเดียว ไปคนเดียวด้วยอารมณ์ของจิตอันเป็นธรรมแห่งเดียว อย่าให้ข้องแวะกับสิ่งใด ๆ อันจะก่อความยุ่งเหยิงแก่ตนเอง จิตแม้จะมีกิเลสรุมล้อมหนายิ่งกว่าภูเขาก็ตาม ก็ไม่ต้องมีความท้อใจว่า จะไม่สามารถแก้ไขได้ด้วยอำนาจของสติปัญญาอันมีความเพียรหนุนหลังอย่างไรภูเขาบนหัวใจต้องพังทลายลงโดยแน่นอน

ถ้าถึงคราวจนมุมจะหาทางรอดตัวจากกิเลสมารไม่ได้ โปรดระลึกถึงพระบรมศาสดา นับแต่คราวเป็นกษัตริย์มาจนถึงความเป็นพระพุทธเจ้า ทุกระยะที่ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่โลกและแก่ธรรม ไม่ทรงทำอะไรแบบขอไปที แม้เวลาเสด็จออกทรงผนวชก็ไม่ทรงเยื่อใยในชีวิต ทรงปลีกองค์สำเร็จพระอิริยาบถอยู่ในป่าเพียงพระองค์เดียว มีวิริยธรรมคือความเพียรเป็นคู่พึ่งเป็นและพึ่งตาย ไม่ทรงหมายพึ่งใครในเวลานั้น ทรงห้ำหั่นกลั่นกรองพระองค์แบบขีดเส้นไว้ว่า ถ้ารอดตายกลับไปก็ให้ได้เป็นบุคคลพิเศษ และเป็นศาสดาสอนโลก ถ้าไม่รอดตายก็ยอมให้พญามัจจุราชนำไปตามเรื่องความหิวโหยของเขาผู้ต้องการความตายของคน และสัตว์มาเป็นภักษาหารประจำวัน สุดท้ายแห่งการต่อต้านและรุกรบชิงชัยระหว่างกษัตริย์ผู้กล้าตายกับพระยามาราธิราช และพญามัจจุราช

ผลแห่งชัยชนะตกเข้ามาในเงื้อมพระหัตถ์ของพระสิทธัตถราชกุมาร องค์กษัตริย์แห่งกรุงกบิลพัสดุ์ผู้เป็นนักพรตชั้นเอก พระยามาราธิราชเสียชีวิตเครื่องต่อภพต่อชาติและอำนาจวาสนาลงในปัจฉิมยามแห่งคืนของเดือนหกเพ็ญ ตำแหน่งของบุคคลพิเศษและตำแหน่งแห่งศาสดาของโลก ได้ตกมาเป็นของพระมหากษัตริย์กรุงกบิลพัสดุ์ผู้เป็นนักบวชปรากฏพระนามกระเดื่องทั่วพิภพว่า ***สตฺถา เทวมนุสฺสานำ*** ทรงเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทุกชั้นจนถึงสมัยปัจจุบันคือวันนี้ หลักธรรมที่ยังพระสิทธัตถะให้ทรงตรัสรู้นั้น ย่อใจความลงมีสี่ คือทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค นี่คือหลักมัชฌิมาปฏิปทา เป็นทางสายกลางที่พอเหมาะพอดีตลอดมา ฉะนั้น มัชฌิมาปฏิปทา จึงมิใช่ธรรมล้าสมัยและเลยสมัย แต่เป็นธรรมสายกลางอยู่ตลอดเวลา อกาลิโก เวลาคับขันต่อทางดำเนิน โปรดระลึกเอาพระพุทธเจ้ามาประทับที่ดวงใจ จะมีความกล้าหาญร่าเริง ไม่ท้อใจและน้อยใจว่าตนมีวาสนาน้อย

ผู้ปฏิบัติถูกต้องตามหลักมัชฌิมาเป็นชั้น ๆ จะเป็นผู้มีความเชื่องชินต่อตัวเองและสิ่งยั่วยวนเป็นลำดับ ปัญญาจะมีความฉลาดแยบคายเป็นชั้น ๆ สามารถแยกแยะธาตุขันธ์ออกพิจารณาให้เห็นตามความจริงได้ ทั้งขันธ์ข้างนอกและขันธ์ข้างใน ทั้งขันธ์หยาบ ขันธ์กลาง และขันธ์ละเอียด ขันธ์หยาบได้แก่สิ่งภายนอกที่มีอยู่ทั่ว ๆ ไป ขันธ์กลางได้แก่ ธาตุ

ขันธ์ของเรา ปัญญาสามารถแยกแยะได้โดยตลอดและทั่วถึง พร้อมทั้งการถอดถอนความเกี่ยวข้องกังวลออกจากธาตุขันธ์เหล่านี้ได้ ส่วนขันธ์ละเอียดได้แก่ นามขันธ์ คือเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ สิ่งเหล่านี้ปัญญายังสามารถแยกแยะออกจากใจให้เห็นได้โดยชัดเจน และยังสามารถรู้แจ้งแทงทะลุเข้าไปถึงรากฐาน คือจิตกับอวิชชาที่คละเคล้ากันอยู่ อันเป็นที่เกิดขึ้นแห่งขันธ์ทั้งหลายมีรูปขันธ์เป็นต้น จนรู้เท่าทันและปล่อยวางได้โดยประการทั้งปวง ไม่มีสิ่งใดจะปิดบังลี้ลับต่อสติปัญญาได้ ต้องถูกเปิดเผยขึ้นมาตามลำดับของสติปัญญาที่มีกำลังพอตัวแล้ว

ตามหลักธรรมท่านกล่าวไว้ว่า ***อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา*** เป็นต้น อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ ต่อกันไปเหมือนลูกโซ่ไม่มีที่สิ้นสุด จนถึง **สมฺภวนฺติ** และประมวลสมุทัยว่า ***เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส, สมุทโย โหติ*** เหล่านั้นเป็นสมุทัยทั้งสิ้น ซึ่งออกจากอวิชชาดวงเดียว ความรู้แกมโกง ความหลงแกมจริง นี่คืออวิชชาแท้ ธาตุสี่ที่ประชุมกันเข้าเป็นรูปกาย เป็นหญิง เป็นชาย เป็นสัตว์ เป็นบุคคล เหล่านี้ไม่ใช่อวิชชา แต่อาศัยอวิชชาเป็นผู้ปรุงขึ้น เช่นเดียวกับบ้านเรือนมิใช่เรา แต่อาศัยเราปลูกขึ้นฉะนั้น ขันธ์ทั้งห้าก็มีลักษณะเช่นเดียวกันมิใช่อวิชชาอันแท้จริง แต่อาศัยอวิชชาที่มีอำนาจมากกว่าถูไถพาให้ขันธ์ทั้งห้าจำต้องยอมทำตามคำสั่งของตน ขันธ์ทั้งห้าจึงกลายเป็นสมุทัยไปตามอวิชชาพาให้เป็นไป เรื่องทั้งนี้จะเห็นได้ชัดในขณะที่อวิชชา ซึ่งเป็นตัวสมุทัยอย่างเอกดับไปแล้ว ส่วนขันธ์ทั้งห้ามิได้ดับไปด้วยอวิชชา คงยังเป็นขันธ์ ๆ อยู่ตามปกติของตนจนกว่าจะถึงกาลอันแท้จริงของเขา แล้วสลายไปตามคติธรรมดาที่พาเป็นมาและเป็นไป

พระพุทธเจ้าและสาวกอรหันต์ทรงบรรลุสอุปาทิเสสนิพพานแล้ว ย่อมสังหารอวิชชาให้ดับไปด้วยมรรคญาณ แต่ขันธ์ทั้งห้ามิได้ถูกสังหารไปด้วย พระองค์และสาวกทรงยึดเอาขันธ์ที่ยังทรงตัวอยู่ประกาศศาสนา เที่ยวแนะนำสั่งสอนเวไนยสัตว์ผู้ควรแนะนำ เต็มภูมิของพระศาสดาและภูมิของพระสาวก จนกว่าจะถึงกาลอันควรของศาสดาและสาวกจะก้าวเขาสู่อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ อันสิ้นสุดของสมมุติเพียงแค่นั้น แต่ธรรมป่าชอบจะให้ชื่อขันธ์ประเภทที่ไม่มีอวิชชาครองตัวว่า ขันธ์ล้วน ๆ ไม่มีพิษสงอะไรต่อไปอีก

อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา เป็นต้นนี้ เมื่อปัญญาหยั่งเข้าถึงตัวจริง ๆ แล้วก็ดับลงชั่วขณะเดียวตามบทธรรมว่า ***อวิชฺชายเตฺวว อเสสวิราคนิโรธา สงฺขารนิโรโธ*** ฯลฯ ***นิรุชฺฌนฺติ*** และ ***เอวเมตสฺส*** ฯลฯ ***นิโรโธ โหติ*** อวิชชาดับสังขารก็ดับ สังขารดับ วิญญาณดับ ทุกสิ่งที่เกี่ยวกับอวิชชาย่อมดับตามกันไปตลอดสาย ไม่มีอะไรเหลืออยู่แม้ปรมาณู เหล่านี้

เป็นสายของนิโรธความดับทุกข์โดยประการทั้งปวง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ปรุงติดต่อกันเป็นลำดับจนถึงภพชาติ ซึ่งเกี่ยวกับอวิชชาเป็นรากฐาน ย่อมดับลงไปพร้อม ๆ กัน ขันธ์แม้ยังครองตัวอยู่ก็มิได้จัดว่าเป็นสมุทัยต่อไปอีก ที่ขันธ์ทำงานเกี่ยวข้องกับอวิชชาเป็นลำดับจนถึง ***เอวเมตสฺส*** ฯลฯ ***สมุทโย โหติ*** นั้น เพราะอวิชชาเป็นตัวการสำคัญ สิ่งที่เป็นบริวารจึงกลายเป็นลูกโซ่เกี่ยวเนื่องกันไปกับอวิชชา พออวิชชาดับลงไปเท่านั้นก็ปรากฏว่า ***อวิชฺชายเตฺวว อเสสวิราคนิโรธา สงฺขารนิโรโธ*** ฯลฯ ***นิรุชฺฌนฺติ*** และ ***เอวเมตสฺส*** ฯลฯ ***นิโรโธ โหติ*** ทุก ๆ สิ่งย่อมดับตามกันหมด

นี่เรื่องอวิชชา อธิบายให้เห็นในจิตของเราที่มีอวิชชาฝังอยู่ในขณะนี้ ไม่ต้องไปคาดภพชาติที่ไหน นอกจากจุดของอวิชชาที่มีอยู่เพราะภพชาติต่าง ๆ จะเกิดจากจุดอวิชชานี้เท่านั้น ไม่มีที่อื่นเป็นที่เกิดภพเกิดชาติ ที่ไปปรากฏตัวในภพชาตินั้น ๆ มันออกจากใจอวิชชานี้แลพาให้เป็นไป อวิชชาดับไปในขณะใดภพชาติก็ดับไปในขณะนั้น ไม่มีปัญหาอื่นมาทำให้ยุ่งยาก ที่ท่านกล่าวไว้ในปัจจยาการนั้น ท่านกล่าวประวัติของจิตที่เป็นอวิชชา ซึ่งเริ่มต้นแต่ ***อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณ*** ฯลฯ เป็นต้น จนถึง ***สมุทโย โหติ*** และกล่าวประวัติของจิตที่ดับอวิชชาได้แล้ว เป็นความดับทุกข์โดยประการทั้งปวงตามบทธรรมว่า ***อวิชฺชายเตฺวว อเสสวิราคนิโรธา สงฺขารนิโรโธ*** ฯลฯ จนถึง ***นิโรโธ โหติ***

นี่เป็นประวัติของอวิชชาดับจากจิต แต่ทั้งสองประโยคแห่งสมุทัยและนิโรธนี้ ท่านมิได้อธิบายวิธีเสริมสมุทัย และวิธีดับสมุทัยไว้อย่างชัดเจน เป็นแต่เพียงเล่าประวัติสมุทัยสัจ และนิโรธสัจไว้เท่านั้น ผู้ต้องการแสดงปัจจยาการให้ละเอียด จำต้องหาความรู้พิเศษมาเพิ่ม เพื่อประดับธรรมสูตรนี้ให้แจ้งชัดขึ้น มิฉะนั้นต้องแสวงหาสูตรต่าง ๆ มีพระธรรมจักรเป็นต้น มาเสริมให้ความในสูตรนี้กระจ่างขึ้นเพื่อผู้ฟังจะได้รับความเข้าใจ และรู้วิธีปฏิบัติให้ถูกต้องตามความหมายของธรรมสูตรนี้โดยแท้จริง ไม่เช่นนั้นจะไม่ได้รับความเข้าใจ และปฏิบัติให้ถูกต้องตามธรรมในสูตรนี้ได้ เพราะพวกเราแม้ร่างกายจะแก่ อายุจะมาก แต่ความรู้ที่เกี่ยวกับธรรมสูตรนี้มิได้แก่และมากไปตาม

เพราะธรรมสูตรนี้รู้สึกจะแสดงแบบผู้ใหญ่ฟังกัน ซึ่งต่างฝ่ายก็เป็นที่เข้าใจกันอยู่แล้ว เช่น คำว่าท่าน ไม่จำเป็นต้องไปค้นหาที่มาของสระและพยัญชนะตลอดจนตัวสะกดไม้เอกไม้โท ผู้รู้หนังสือไทยเราแล้วย่อมเป็นที่เข้าใจกันทีเดียว แต่สำหรับเด็ก ๆ ที่ยังไม่รู้และอ่านหนังสือไทยไม่ออก รู้สึกจะเป็นปัญหาอันหนักไม่น้อยในคำว่าท่าน เพียงคำเดียว ธรรมสูตรนี้ก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน เฉพาะท่านที่เป็นพระอรหันต์ ซึ่งเป็นผู้เรียนอวิชชาจบแล้ว ไม่มีบทใดบาทใดเป็นปัญหา ท่านเข้าใจโดยตลอด แต่พวกเรารู้สึกจะเข้าใจยาก ถ้าจะ

เทียบอวิชชาเปรียบเหมือนจักรตัวใหญ่ สังขาร วิญญาณ จนถึง **สมฺภวนฺติ** เปรียบเหมือนจักรตัวเล็กซึ่งจะคอยทำงานตามจักรตัวใหญ่ที่พาหมุน พอเปิดเครื่องและจักรตัวใหญ่เริ่มทำงานเท่านั้น จักรตัวเล็กทุกตัวก็จำต้องทำงานไปตาม ๆ กัน

แต่เราผู้มิใช่ช่างเครื่องไปมองดูแล้วน่าเวียนศีรษะ และไม่ทราบว่าจักรตัวไหนทำงานในหน้าที่อะไร และตัวไหนเริ่มทำงานก่อนและหลังกัน เพราะจักรแต่ละตัวต่างก็ทำงานตามหน้าที่ของตน ๆ ในเวลาเดียวกัน แต่นายช่างเครื่องประจำโรงงานเขาไม่เห็นมีปัญหาอะไรกับเครื่องจักรชนิดต่าง ๆ ที่ทำงานอยู่ในโรงงานนั้น เขารู้วิธีเปิด วิธีปิดและแก้ไขเครื่องชนิดต่าง ๆ อย่างไม่มีปัญหาอะไรเลย ผิดกับเราผู้เข้าไปดูและยืนเวียนศีรษะอยู่ในบริเวณโรงงานเป็นไหน ๆ

เพียงเท่านี้ก็พอทราบได้ว่าพระอรหันต์กับเรา รู้และเข้าใจเรื่องปัจจยาการกันมากน้อยเพียงไร การเกิดก่อนเกิดทีหลังของ ***อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา*** และเกี่ยวโยงกันอย่างไรบ้าง พวกเราไม่ค่อยจะเข้าใจ แม้คาดคะเนก็คาดเพื่อผิดไปทั้งนั้น ไม่ถูกกับหลักความจริงของอวิชชาที่ทำงานโดยแท้จริง เมื่อจิตยังไม่เข้าถึงตัวอวิชชาด้วยสติปัญญา และถอดถอนขึ้นมาอย่างประจักษ์ใจจริง ๆ ต่อเมื่อเรียนอวิชชาจบสมบูรณ์แล้วนั่นแล ย่อมเป็นเหมือนนายช่างประจำเครื่องในโรงงานจะพูดแยกแยะ หรือสลับซับซ้อนเรื่องอวิชชาไปสักเท่าไร ก็เข้าใจไปตลอดสายไม่มีความสงสัยอะไรทั้งนั้น

การกล่าวเรื่องอวิชชามาตามความรู้สึกของธรรมป่า อาจจะมีที่คลาดเคลื่อนไปบ้างตามวิสัยที่เคยเป็น และสุดวิสัยที่จะอธิบายให้ถูกต้องโดยทั่วถึง หวังว่าคงได้รับอภัยจากท่านผู้ฟังและผู้อ่านตามเคย บรรดาธรรมที่แสดงมา ส่วนใดที่เหมาะกับจริตนิสัยก็กรุณามอบไว้กับธรรม จนกว่ากำลังความสามารถจะพอยกขึ้นพิจารณาและปฏิบัติ ก็กรุณายกขึ้นและแก้ไขไปตามกำลัง และส่วนใดเห็นว่าผิดจากหลักธรรมก็กรุณาผ่านไป อย่าให้มีความกระเทือนใจแก่ตนเอง สมกับเราแสวงหาธรรมเครื่องซักฟอกใจให้สะอาดนิ่มนวลแก่ตนเสมอ

ในอวสานแห่งธรรมนี้ ขอความสวัสดีมีชัยจงเกิดมีแด่ท่านผู้ฟัง และท่านผู้อ่านโดยทั่วหน้ากันเทอญ

<<สารบัญ

เทศน์อบรมพระ ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๒๙ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๐๘

จิตต้องอาศัยการรบเร้าและขู่เข็ญ

ท่านนักปฏิบัติทุกท่านโปรดทราบอย่างถึงใจ ว่าบัดนี้เราได้ก้าวเข้ามาสู่วงพระศาสนาที่เรียกว่า วงแห่งธรรม หน้าที่ของผู้มีความเป็นอยู่ในเพศนี้ แม้จะอยู่ในแผ่นดินอันเดียวกันกับโลกทั่ว ๆ ไปก็ตาม แต่ความเป็นอยู่ ความรู้สึก ความประพฤติทุกด้านย่อมมีความแตกต่างกันกับโลก จะยากลำบากฝืดเคือง และสะดวกอย่างไร ต้องเป็นผู้อุตส่าห์พยายามดำเนินไปตามหน้าที่ที่เข็มทิศแห่งธรรมชี้บอกไว้ อย่าปล่อยให้ความอิดหนาระอาใจเข้าแทรกสิงภายในใจ จะอยู่ในวงแห่งธรรมนี้ต่อไปไม่ได้ โลกที่อยู่กันทั่วดินแดนเขาเป็นอยู่ด้วยความฝืดเคือง ความสะดวก ความสุข ความทุกข์ ความยาก ความง่าย เช่นเดียวกับวงแห่งธรรมของเรา เพราะใครอยู่ที่ไหนก็มีเครื่องบีบบังคับให้ทำงาน ทั้งยาก ทั้งง่าย ทั้งหนัก ทั้งเบา อยู่เป็นประจำ

สิ่งที่บีบบังคับนั้น ได้แก่ธาตุขันธ์ คือร่างกายของเราของท่าน ซึ่งต้องอาศัยเครื่องบำรุงอยู่เสมอ ถ้าขาดการบำรุงรักษาแล้ว ชีวิตจิตใจจะสืบต่อกับร่างนี้ไปไม่ได้ ต้องแตกสลายลง เพราะขาดปัจจัยเครื่องอุดหนุน เมื่อสิ่งบีบบังคับให้เราจำต้องทำงานมีอยู่ เรื่องของงานยากบ้าง ง่ายบ้าง หนักบ้าง เบาบ้าง ทุกข์บ้าง สุขบ้าง จำต้องมี ทุกคนต้องยอมรับ จะฝ่าฝืนไม่ได้

อย่าเข้าใจว่าคนนี้ คนโน้น บ้านนี้ บ้านโน้น เมืองนี้ เมืองโน้น ประเทศนี้ ประเทศโน้น จะมีความสะดวกกายสบายใจ เพราะไม่มีการงานจะต้องจัดต้องทำให้เป็นความลำบากกายเป็นกังวลใจ โลกไหนก็เป็นโลกแห่งดินฟ้าอากาศ เป็นโลกแห่งธาตุขันธ์ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็น สิ่งเสมอตัวด้วยกัน ไม่มีใครจะฝ่าฝืนหรืออยู่เหนืออำนาจความจำเป็นภายในตัวไปได้ สัตว์ตัวเล็กหรือตัวใหญ่ก็มีความจำเป็นเท่าตัวของเขา มนุษย์ทุกชั้น และสัตว์ทุกประเภทต่างก็มีความจำเป็นเสมอตัว ไม่มีใครจะทนอยู่เฉย ๆ โดยไม่ทำงานเพื่อตัวเองและครอบครัว ต่างก็จำต้องขวนขวายหามาเยียวยาเพื่อลดหย่อนผ่อนเบาของการบีบบังคับจากธาตุขันธ์ลงพอประมาณ เมื่อเป็นเช่นนี้โลกกับธรรมจึงมีการงานเป็นเครื่องดำเนินเช่นเดียวกัน จะผิดกันอยู่บ้างก็เพียงความหนักเบา ซึ่งเป็นไปตามหน้าที่และเพศของตนเท่านั้น

เพราะฉะนั้น ผู้อยู่ในโลกต้องฝืนความลำบากด้วยการทำงาน เพื่อหารายได้เกี่ยวกับการครองชีพ เพราะมีสิ่งบีบบังคับให้เป็นไปอยู่ตลอดเวลา ไม่มีการผ่อนผันว่าเช้า สาย บ่ายเย็น แม้การครองชีพจะเป็นไปด้วยความสมบูรณ์เพียงพอกับความ

ต้องการไม่มีความฝืดเคือง แต่โรคภายในกายยังมีทางเกิดขึ้นได้ อาการใดแสดงความผิดปกติขึ้นมา อาการนั้นแสดงว่ามีความบกพร่องและต้องการสิ่งเยียวยาตามความจำเป็นของตน ผู้เป็นเจ้าของจะนิ่งนอนใจอยู่ไม่ได้ ต้องวิ่งเต้นขวนขวายเพื่อหาทางแก้ไขจนสุดวิถีทาง ไม่เช่นนั้นก็กำเริบ มากกว่านั้นก็ถึงตาย แล้วใครจะอยากตายเล่า เมื่อยังไม่ถึงขั้นสุดวิสัยก็ต้องแก้ไขกันจนสุดความสามารถ ถ้าพยายามแก้ไขเท่าไรก็มีแต่จะไปท่าเดียว ไม่ยอมฟังเสียงใครแล้วก็ปล่อย และไสเข้าเตาไฟไปตามคติธรรมดา เพราะคนและสัตว์เกิดมาทางเดินของชีวิตก็มีเพียงเท่านั้น จะให้เป็นอื่นไปไม่ได้

โลกกับธรรมจะแยกไม่ให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่มีงานย่อมไม่ได้ จำต้องทำงานเช่นเดียวกันทั้งสองฝ่าย ต่างแต่ที่แยกให้เป็นงานทางโลกงานทางธรรมเท่านั้น ไม่มีโลกไหนจะอยู่เฉย ๆ โดยไม่ต้องทำงาน และไม่ประสบความยากลำบาก ความทุกข์ ความฝืดเคือง เพราะโลกนี้เป็นที่อยู่ของผู้ฝืดเคือง เป็นที่อยู่ของผู้ยุ่งยาก เป็นที่อยู่ของผู้บกพร่อง ต้องแสวงหามาซ่อมแซม และเยียวยาเสมอ ถ้าเป็นผู้โง่เขลาเบาปัญญา และเกียจคร้านไม่สามารถปกครองตนได้ ก็ยิ่งมีความทุกข์ลำบากเป็นทวีคูณ เพราะฉะนั้นความเคลื่อนไหวไปมาของคนและสัตว์ ซึ่งเป็นไปอยู่ทั้งกลางวันกลางคืน ทั้งในน้ำบนบก ตามสถานที่ต่าง ๆ โดยไม่มีวันเสาร์ วันอาทิตย์ วันพระ วันโกน ก็เพราะเรื่องของธาตุขันธ์นี้ทั้งนั้น ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่โตในโลกมนุษย์เรา

คำว่า โลก หมายถึงส่วนรวม คือ รวมทั้งคนดี คนชั่ว คนโง่ คนฉลาด คนมี คนจน คนประเภทใดก็รวมอยู่ด้วยกัน รวมทั้งสัตว์ ไม่ว่าสัตว์น้ำ สัตว์บก ตลอดวัตถุต่าง ๆ ทั้งของมีคุณ ของมีโทษ ของมีราคาถูก ของมีราคาแพง และของไม่มีราคา รวมอยู่ในโลกอันนี้ทั้งนั้น ของหลายอย่างรวมกันเข้าในแผ่นดินอันเดียวกัน เรียกว่าโลก แต่โปรดทราบไว้เสมอว่า จะโลกไหนก็คือโลกธาตุขันธ์ จึงเป็นโลกวิ่งเต้นขวนขวายเหมือนกัน เพราะไม่มีโลกอิสระให้พวกเราอยู่ พอจะมีความเป็นอิสระไม่ต้องทำอะไรเหมือนโลกอื่น ๆ เขา

พวกเราบวชในพระศาสนาที่เป็นวงหนึ่งจากโลกทั่ว ๆ ไป จำเป็นต้องมีงานทำประจำเพศของตน ถ้าเราบวชในพระศาสนาเห็นว่าเป็นความคับแคบลำบาก ไม่สามารถจะประพฤติตนให้เป็นไปตามหลักพระธรรมวินัยได้ เราจะไปอยู่โลกไหนจึงจะสามารถปกครองตนได้ เพราะขณะที่เราอยู่ในธรรมเราก็ไม่สามารถ เมื่อเราไปอยู่ในโลกเราจะหาความสามารถมาจากไหน เพราะความสามารถ และความไม่สามารถก็มีอยู่กับเราคนเดียวนี้ โปรดขบคิดปัญหาเรื่องของตัวเสมอ อย่านิ่งนอนใจ และอยู่ไปพอสืบวันสืบคืนโดยไม่ได้รับประโยชน์ เราอาศัยร่มเงาพระพุทธศาสนา มีที่อยู่ที่อาศัย มีที่

หลับนอน มีเครื่องบริโภคใช้สอยด้วยความสะดวกสบาย ไม่ฝืดเคืองปัจจัยสี่ นี้เป็นมาเพราะอะไร ถ้าเป็นมาจากพระพุทธเจ้า ท่านทรงปฏิบัติต่อพระองค์อย่างไรบ้าง

ถ้าคำว่า *พุทฺธ สรณ คจฺฉามิ* นี้หมายถึงตัวเรายอมรับเอาท่านเป็นครูจริง ๆ ก็ควรดูเยี่ยงอย่างที่พาดำเนินมา เท่าที่ปรากฏมาในพระประวัติและในสวากขาตธรรมทั่ว ๆ ไป ไม่เคยปรากฏความท้อแท้อ่อนแอ ความเกียจคร้าน ความไม่อดทน ความนิ่งนอนใจ ความเห็นแก่ความสะดวกโดยไม่คำนึงเหตุผล เข้าทำหน้าที่เบิกทางเพื่อความตรัสรู้แก่พระพุทธเจ้าเลย

ฉะนั้น จึงไม่มีนามแฝงปรากฏอยู่ในปฏิปทาเครื่องดำเนินของพระพุทธเจ้าว่าปฏิปทาเกียจคร้าน เป็นต้น แต่ทรงอุบัติขึ้นมาเพราะความขยันหมั่นเพียรและอาจหาญแกล้วกล้าต่อการปลดเปลื้องพระองค์ โดยไม่มีความหวั่นไหวต่อโลกธรรมภายในพระทัย ที่คอยฉวยโอกาสร้าวรานพระองค์อยู่ตลอดเวลา จนปรากฏเป็นองค์พุทธะที่บริสุทธิ์ขึ้นมา แล้วทรงประทานธรรมที่บริสุทธิ์แก่ไวไนยให้รู้ร่องรอย และเห็นแจ้งตามหลักธรรมโดยลำดับ จนเกิดความเชื่อเลื่อมใส ยอมสละสมบัติอันมีค่าออกบวชตามเสด็จก็มี ผู้ถวายชีวิตเพื่ออุปถัมภ์ดูแลพระศาสนาก็มี แต่ละฝ่ายนับจำนวนไม่น้อยเลย

แม้ผู้ออกบวชก็เป็นไปด้วยความเชื่อเลื่อมใสในธรรมจริง ๆ ปฏิบัติหวังพึ่งเป็นพึ่งตายต่อหลักธรรมไม่มีทางปลีกแวะเป็นอย่างอื่น มุ่งตรงต่อ *สุปฏิปนฺโน อุชุ ญาย สามีจิฯ* เพื่อความดับทุกข์ประจักษ์ใจไม่อาลัยเสียดายในชีวิต แม้จะแตกสลายลงเพราะความเพียร ก็มอบเป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชาไปเลย ผู้ให้ความอุปัฏฐากดูแลซึ่งเป็นนักใจบุญก็ดำเนินตามหน้าที่และเพศของตน ไม่คำนึงถึงความสิ้นเปลืองใด ๆ พระศาสนาก็ปรากฏว่ากระเตื้องเลื่องลือประหนึ่งโลกธาตุหวั่นไหว เนื่องจากคำว่า พุทโธ องค์ศาสดาทรงดำเนินเป็นตัวอย่าง และวางร่องรอยไว้อย่างพร้อมมูล

พวกเราเป็นช้างเท้าหลัง คอยก้าวไปตามร่องรอยที่พระองค์ทำกรุยหมายไว้อย่างชัดเจน ยังจะถือว่าเป็นความลำบากยากเย็นแล้วก็หมดทางที่จะช่วยเหลือ แม้จะไปอาศัยครูอาจารย์และหมู่เพื่อน ก็จะทำให้ท่านและหมู่คณะลำบากและหนักใจ เพราะตัวไม่สามารถในหน้าที่ซึ่งตกเป็นภาระของตัว ถ้าเป็นไม้ก็เป็นไม้ประเภทที่คดงอมาก ทำให้ขวางบ่าขวางคอสำหรับผู้แบกหาม

ทุกท่านที่มาสู่ที่นี่ก็ดี จะไปสู่ที่อื่นก็ดี จงเป็นผู้เบากาย เบาใจ อย่าอืดอาดเหมือนเรือบรรทุกของหนัก ๆ ให้เป็นคนหูไว ตาไว ใจสอดส่องมองหาอรรถหาธรรมที่จะมาเกี่ยวข้อง จะมาจากครูอาจารย์ให้อุบายในสิ่งต่าง ๆ และในวาระต่าง ๆ ก็ตาม จะมาจากหมู่คณะผู้ใดผู้หนึ่งก็ตาม จงคอยสังเกตสอดรู้อยู่เสมอ เพราะธรรมที่จะเป็นอุบายให้เราได้รับความฉลาดมีอยู่ทั่วไป ถ้าเราไม่ประพฤติตัวในลักษณะหมูตัวอ้วน

นอนจมโคลนรอคอยจะขึ้นเขียง ต้องได้รับความฉลาดจากครูอาจารย์และหมู่คณะไปวันละเล็กละน้อย จนกลายเป็นนิสัยของคนมีสติปัญญารอบตัวไปได้จากความเป็นคนชอบสังเกต เพราะทุกสิ่งไม่ว่าทางดี ทางชั่ว อาศัยการทำบ่อยก็ชินไปเอง โปรดจำคำข้อนี้ไว้อย่างฝังใจ

การทำความเพียรเพื่อตัวเองไม่ให้เสียเวลาและเนิ่นช้า ต้องทำความพยายามรู้นิสัยของตนไปด้วย คือเวลาเราบำเพ็ญเพียรด้วยความตั้งใจ และมีสติประจำอยู่กับความเพียร เราต้องเร่งและหนักมือขึ้นไปเป็นลำดับเพื่อเห็นผลปรากฏ ถ้าทำขนาดที่ทำแล้วยังไม่ปรากฏผล ก็ต้องขยับเวลาเพิ่มและเร่งสติกับใจเข้าเป็นอันเดียวกัน ทั้งเวลาทำความเพียรและเวลาปกติจิตกับสติไม่ยอมให้เผลอจากกันตลอดเวลา จิตจะฝืนสติผู้ควบคุมไปไม่ได้ จำต้องยอมจำนน และหยั่งลงสู่ความสงบจนได้ นี่คือวิธีทำความเพียรเพื่อรู้ธรรมอันมีอยู่กับใจที่ปราศจากอารมณ์เบื้องต้น ถือเอาความสงบและเย็นใจเป็นธรรมหรือเห็นธรรม เพราะธรรมมีหลายชั้น จากนั้นถ้าไม่ละความเพียรจะเห็นธรรมในลักษณะต่าง ๆ ภายในใจอย่างแน่นอน

ผู้บำเพ็ญและรู้เห็นธรรมเป็นขั้น ๆ ย่อมมีที่ยึดเหนี่ยวของใจ ใจจะไม่วอกแวกคลอนแคลนอย่างที่เคยเป็นมา เพราะรสของธรรมมีอำนาจ จะเป็นทำนองพกเงินไปแล้วเจอทอง เงินย่อมลดคุณค่าและขาดความสนใจลงในขณะที่ไปเจอทอง นี่ทุกสิ่งที่เคยกลุ้มรุมใจมาโดยเจ้าตัวก็เข้าใจว่าเป็นของดีด้วย แล้วยึดเป็นอารมณ์จนฝังใจ แต่พอไปเจอบ่อแห่งสันติความสงบเข้า อารมณ์ที่เคยเกาะเกี่ยวโดยใจเคยถือว่าเป็นของดีก็ค่อยหายจางไปเป็นลำดับเช่นเดียวกัน ใจย่อมมีความหนักแน่นต่อธรรมเป็นลำดับ และนับวันเห็นผลเพิ่มปริมาณเป็นระยะ ๆ ถ้าไม่เพลินจนเกินตัว และติดอยู่ในธรรมขั้นใดขั้นหนึ่ง ก็มีหวังผ่านพ้นไปได้โดยไม่มีปัญหา

นี่พูดสรุปผลของการปฏิบัติด้วยความตั้งใจจริงจะต้องเป็นอย่างนี้ ข้อสำคัญโปรดอย่าทำเพียงลูบ ๆ คลำ ๆ แล้วตั้งกฎเกณฑ์ขึ้นมาบังคับธรรมให้อยู่ใต้อำนาจก็แล้วกัน การตั้งกฎเกณฑ์มีหลายประเภท แต่จะเป็นประเภทใดก็คือ ความคิดผิดทั้งนั้น เช่นคิดว่า เราทำความเพียรพยายามมาถึงขนาดนี้แล้วควรจะได้รับผลตามต้องการ เป็นต้น ผู้มีความคิดเห็นเช่นนี้ แม้การทำความเพียรก็จะทำพอลูบ ๆ คลำ ๆ เท่านั้น แต่จะเข้าใจว่าตนมีความเพียรกล้ายิ่งกว่าครู คือศาสดา แล้วก็ตั้งคะแนนเอาเองและตำหนิธรรม สาปแช่งธรรมต่าง ๆ นานา ว่าตนทำแทบตายไม่เห็นได้ผลอะไรจากธรรมเลย แม้แต่นิดเดียว เราไม่ควรบำเพ็ญต่อไปให้เสียกำลังและเวลาเปล่า สึกออกไปเป็นฆราวาสผู้ครองเรือนยังดีกว่านี้ แล้วก็เผ่นไปตามอารมณ์ที่ขึ้นสมองอย่างสุดขีดโดยไม่มีเบรกห้ามล้อเลย

หากว่าคนประเภทที่ทำความรกรุงรังให้แก่ศาสนธรรม สึกออกไปเป็นฆราวาส และสร้างเนื้อสร้างตัวให้เจริญรุ่งเรืองด้วยโภคสมบัติ เพราะความเกียจคร้านอ่อนแอ เป็นผู้นำดังที่เคยเป็นมาแล้ว ธรรมของพระพุทธเจ้าก็ต้องล้มละลายฉิบหายไปเท่านั้นเอง ตามธรรมดาแล้วคนที่แสนเกียจคร้านอ่อนแอ จะไปทำงานอะไรให้สำเร็จประโยชน์ได้ เพราะตามปกติโลกต้องอาศัยธรรมนำไปใช้เป็นเครื่องดำเนิน เพื่อความเจริญของบ้านเมือง เพราะโลกมิได้เจริญด้วยความเกียจคร้านอ่อนแอเป็นผู้นำ คนที่เคยตั้งคะแนนเอาเอง และกดขี่ธรรมโดยวิธีที่กล่าวนี้ ยังจะไปตั้งคะแนนให้โลกอีกตามเคย สุดท้ายจะไม่มีโลกอยู่ นี่โรคเกียจคร้านได้ฝังลงที่หัวใจของผู้ใดแล้ว ต้องทำผู้นั้นให้เป็นคนล้มละลาย ตั้งหลักฐานไม่ได้จนวันตาย

ที่กล่าวมานี้คือโทษแห่งความเกียจคร้าน ผลกลายเป็นบุคคลที่ล้มละลาย โปรดจำให้ดี มีคติในใจ และนำไปบริกรรมภาวนาว่า ที่เราทำขนาดนี้แต่ไม่เห็นผลปรากฏ เพราะความสามารถและการกระทำยังไม่มีกำลังพอ ต้องเพิ่มกำลังความเพียรเข้าไปจนเห็นผลปรากฏชัด เมื่อเหตุสมควรแค่ไหน ผลจะปรากฏขึ้นมาเองโดยไม่มีใครบังคับได้ แม้พระพุทธเจ้าก็ไม่เคยตรัสไว้เลยว่า เป็นผู้คอยให้คะแนนแก่ผู้ปฏิบัติทั้งหลาย ท่านมอบให้เป็นหน้าที่ของเหตุซึ่งผู้นั้นบำเพ็ญได้แค่ไหน ผลจะเป็นของผู้นั้นขึ้นมาตามลำดับของเหตุที่บำเพ็ญได้มากน้อย

นี่หลักธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างนี้ ลูกของพระตถาคตไม่ใช่คนขี้เกียจอ่อนแอ ไม่ใช่คนชอบตำหนิโน้น ตำหนินี้โดยไม่มองดูตัวว่าดีหรือชั่วแค่ไหน ไปที่นั่นอากาศไม่ดี ไปที่นี้ที่อยู่ไม่สบาย ไปที่โน้นอาหารไม่ดี ฉันไม่อร่อยและไม่ถูกกับธาตุขันธ์ ไปที่นั้นหมู่เพื่อนไม่ดี นี่คือคนลืมตน ไม่ได้มองดูตัวว่าเป็นอย่างไรจึงหาจุดแก้ไขตนไม่ได้ แท้จริงสิ่งเหล่านั้นเป็นเรื่องของเขาต่างหากและเป็นของเคยมีอยู่ประจำโลกมาตลอดกาล คำว่าโลกต้องมีทั้งดีทั้งชั่วปะปนกันตลอดมา แต่ผู้มีปัญญาสนุกเลือกเฟ้นเอาตามต้องการ ผู้โง่เขลาก็จะได้แต่เที่ยวตำหนิโลกตำหนิธรรมโดยไม่มีขอบเขตและความพอดี ความสงบเย็นใจเลยหาทางเกิดขึ้นไม่ได้แม้แต่นิด เพราะมองเตลิดเปิดเปิงไปเสียหมด ไม่ย้อนกลับมามองดูตัวเสียบ้าง ต่อไปก็จะอยู่กับโลกไม่ได้

ไปหาครูอาจารย์ที่ไหน ๆ ก็คอยไปจ้องมอง คอยดูแต่โทษของท่าน ท่านองค์นี้เป็นอย่างไรบ้าง ท่านองค์นั้นเป็นอย่างไรบ้าง ท่านทำดีขนาดไหน ไม่ดีขนาดไหน คอยจ้องมองดูอยู่ทำนองนั้น ตามนิสัยของคนผู้ลืมตน ถ้าไปถูกองค์ที่ท่านดี แต่เราก็ไม่ได้มองดูตัวเองว่าเป็นอย่างไรอีก ถ้าไปถูกองค์ที่ตนไม่ชอบจริตนิสัยก็ไปตำหนิท่านเป็นอย่างนั้น ไม่ดีอย่างนั้น โดยไม่ได้มองดูตัวว่าตัวเรานี้มันตัวเท่ากิ้งก่าจิ้งเหลนบ้างไหม ทำไมจะใหญ่โตกว่าภูเขาทั้งลูก เที่ยวเหยียบย่ำทับถมครูอาจารย์ไปเสียหมด ภูเขาลูก

นั้นคือทิฐิมานะ เข้าใจว่าตัวนี้ดียิ่งกว่าใครๆ และมีความฉลาดพอตัว ฉะนั้นตัวดียิ่งตัวฉลาดพอ มันเลยกลายเป็นตัวหยิ่งจนตามรู้ไม่ทัน เพราะมองเห็นแต่ข้างนอกจนลืมตัวเลยหาหลักเกณฑ์อะไรไม่ได้

ไปที่ไหนโลกก็ร้อน อยู่กับครูอาจารย์และหมู่เพื่อนก็แคบไปหมด เพราะความรู้มากกว่าวัย ใหญ่โตกว่าธรรม อยู่ไหนก็อยู่ไม่ได้เพราะร้อนใน เนื่องจากใจส่งไปจนเลยขอบเขต นี่คือนักบวชไม่ตั้งอยู่ในความสงบ ผลที่ปรากฏจึงเป็นเหมือนไข้ร้อนในสุมอยู่ตลอดเวลา ถ้ายาแก้ไม่ถูกมีหวังตายกันทุกราย ผู้เป็นนักบวชจึงเป็นผู้สงวนตน จิตเป็นสิ่งที่หักห้ามได้ไม่เหลือขอ คือความสำรวมระวังที่ท่านกล่าวว่า ***สติ สพฺพตฺถ ปตฺถิยา*** สติจำต้องปรารถนาในที่ทั้งปวง นี่ไม่ใช่ธรรมเล็กน้อย พอจะมองข้ามไปไม่เหลียวแล โปรดทราบว่าคนเป็นบ้าเพระขาดสติ ถ้าไม่ต้องการเป็นคนประเภทที่กล่าวนี้ควรสนใจในสติ

การปฏิบัติบำเพ็ญตน ไม่ว่าใครบำเพ็ญและบำเพ็ญอยู่ที่ไหนก็ชื่อว่าทำงาน ต้องมีความลำบากเหมือน ๆ กัน ถ้าเราจะถือเอานิสัยที่เคยสะดวกสบายมาแต่สมัยเป็นเด็กซึ่งอยู่กับพ่อแม่ที่ท่านเคยอนุโลมตามใจจนเกิดความเคยชินมาใช้ในหลักธรรม ก็จะกลายเป็นข้าศึกต่อธรรม เพราะธรรมไม่ใช่บิดามารดา ซึ่งจะคอยอนุโลมและคล้อยตามเราเสียทุกอย่าง แม้จะมีธรรมขั้นต่ำ ขั้นสูง ที่เรียกว่าอนุโลม ปฏิโลม ปะปนกันไป เพื่อนิสัยของผู้บำเพ็ญก็มิให้เลยขอบเขตของธรรม

ความเป็นฆราวาสกับความเป็นนักบวช แม้จะอยู่ในโลกอันเดียวกันก็มีความแตกต่างกันในทางความประพฤติอัธยาศัยและหน้าที่การงาน จะนำนิสัยของฆราวาสมาใช้ในเพศของนักบวชย่อมขัดข้องกัน เราเป็นฆราวาสเคยได้รับความสะดวกในการไปการมา การบริโภคใช้สอย และปล่อยตามสบายใจทุกอย่าง แต่เวลาสละเพศมาเป็นนักบวช ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยแล้วจะทำอย่างนั้นย่อมไม่ได้ เพราะการปฏิบัติตามหลักของพระธรรมวินัยก็ชื่อว่ามาฝึกฝนทรมานตน จะหาความสะดวกและปล่อยตามใจได้ที่ไหนในเวลาเช่นนั้น

ฉะนั้น หลักนิสัยจึงเป็นสิ่งสำคัญในตัวของบุคคลและสัตว์ ถ้านิสัยชอบสะดวกสบาย และชอบประพฤติตามใจตัวเคยฝังใจแล้ว เวลาออกมาบวชก็ทำตัวให้อ่อนแอไม่มีความเข้มแข็งต่อหน้าที่การงาน เลยหาหลักเกณฑ์และหาชิ้นดีไม่ได้ จนกลายเป็นคนขวางโลกขวางธรรมโดยไม่รู้สึกตัว สุดท้ายก็เป็นโมฆบุรุษ เปล่าจากประโยชน์ในวงผ้ากาสาวพัสตร์

ความชอบธรรมตามหลักของนักบวชและนักปฏิบัติ ต้องเป็นนักไตร่ตรองดูเหตุดูผล และดูความประพฤติของตัวอยู่เสมอ บกพร่องตรงไหน รีบแก้ไขเป็นลำดับ ไม่

ยอมนอนจมอยู่กับความหมักหมมนั้น และไม่คำนึงว่ายาก หรือ ง่าย เข้ามาเกี่ยวข้องกับวงงานที่ดำเนิน จะยากหรือง่ายก็ทำให้ถูกต้องตามธรรม และสมบูรณ์ขึ้นตามเจตนาที่ตั้งไว้ ไม่ยอมถอยหลังให้กิเลสหัวเราะเยาะเป็นอันขาด เพราะเราเคยอยู่ใต้อำนาจของเขามานานแสนนานแล้ว พอจะทราบผลดี ชั่ว สุข ทุกข์จากเขา ไม่เป็นที่น่าสงสัย โปรดใช้ความสังเกตตัวเองอย่างใกล้ชิด

จิตถ้าได้รับการบำรุงในทางที่ชอบ จะนับวันเจริญก้าวหน้าไม่ถอยหลัง เพราะคำว่าจิต ไม่ว่าจิตใครที่ปรากฏเป็นรูปร่างขึ้นมาในโลก ต้องเป็นจิตที่มีกิเลสอาสวะเป็นเครื่องดองเหมือนกัน อย่าเข้าใจว่าจิตของใครจะเก่งกล้าสามารถไปเองโดยที่ไม่ได้รับการอบรม จะฉลาดแค่ไหนก็ฉลาดอยู่ในวงของกิเลสเป็นผู้ควบคุมนั่นแล เหมือนนักโทษในเรือนจำจะเป็นประเภทลหุโทษหรือครุโทษ ก็นับเข้าในจำนวนบุคคลผู้ต้องโทษและถูกคุมขัง ทั้งเป็นบุคคลประเภทที่หมดความหมายในความเป็นอิสระแก่ตนเองเช่นเดียวกัน

คนเราไม่พยายามอบรมตนเองด้วยธรรมเท่าที่ควรก่อน จะผ่านพ้นความโง่ไปไม่ได้ แม้จะฉลาดก็ฉลาดเพื่อโง่ และนำทุกข์เดือดร้อนมาสู่ตนเองอยู่นั่นแล คำว่าธรรมนี้ไม่จำต้องเขียนติดเบอร์ไว้ จะให้ชื่อให้นามหรือไม่ก็ตาม ถ้าทำถูกทำดี ธรรมก็คือความถูกความดีนั่นเอง เราเป็นนักบวชตั้งหน้ามาฝึกหัดนิสัยตัวเองโดยเฉพาะ เรื่องระเบียบขนบธรรมเนียม ซึ่งเป็นประเพณีของโลกที่ผ่านมาแล้วเป็นอย่างไรบ้าง ไม่ต้องยึดมาเป็นอารมณ์เกี่ยวข้องในวงของพระและในวงปฏิบัติของพระ นอกจากจะพยายามระบายออกไปจากใจเท่านั้น เพราะสิ่งที่เคยเป็นกังวลและอุปสรรคแก่ใจ ฝืนคิดไปมากเท่าไรก็เป็นความทุกข์มากเท่านั้น

ขึ้นชื่อว่าความผิดแล้วต้องพยายามปล่อยวาง ไม่ควรนำมาเกี่ยวข้องภายในใจไม่เช่นนั้น จะเป็นทำนองบวชเข้ามาก่อไฟเผาตัว ทุกข์ก็ยอมรับว่าทุกข์ เพราะทุกคนที่อยู่รวมกัน ใช่จะเป็นทุกข์แต่เราคนเดียว เช่นในวัดนี้มีพระกี่รูป ก็ต้องทุกข์ด้วยกัน เพราะเป็นนักบวช และอาศัยความเป็นอยู่จากชาวบ้านเหมือนกัน อยู่ในวงล้อมแห่งดิน ฟ้าอากาศ อยู่ในวงล้อมแห่งธาตุขันธ์ ซึ่งเป็นเครื่องบีบบังคับอยู่ตลอดเวลา อยู่ในวงล้อมของกิเลสเครื่องบีบบังคับภายในใจเหมือนกัน ใครจะมีความสุขแค่ไหน ก็คงขนาดท่านๆ เราๆ นี่เอง ไม่ควรสงสัย นอกจากจะพยายามฝึกหัดอบรมตนเองให้ถูกตามหลักธรรมเท่านั้น จะมีทางปลดเปลื้องตนออกจากสิ่งกดขี่บังคับไปได้วันละเล็กละน้อย จนกลายเป็นผู้ทรงความสะดวกไว้ได้ภายในใจ

อยู่ที่ไหนก็สะดวก อยู่โคนต้นไม้ก็สะดวก อยู่อัพโภกาสกลางแจ้งปราศจากเครื่องมุงบังก็สะดวก อยู่ในถ้ำในเหว ซอกห้วยลำธารก็สะดวก อดบ้าง อิ่มบ้างก็สะดวก

อาหารหวานคาวทุกประเภทได้มารับประทานพอยังชีวิตให้เป็นไปในวันหนึ่ง ๆ เท่านั้นก็สะดวก และสะดวกตาม ๆ กันไปหมด ไม่ได้คำนึงถึงเรื่องใด ๆ ที่จะก่อกวนความสงบมีเข็มทิศมุ่งต่อทางพ้นทุกข์อย่างเดียว ประพฤติธรรมเป็นไปด้วยความสม่ำเสมอ เป็นผู้มีหวังหลุดพ้นไปได้วันหนึ่งข้างหน้าโดยแน่นอน

ดังนั้น ผู้จะทำความสุขอันสมบูรณ์ให้แก่จิต คือเป็นผู้ทวนกระแส คือฝืนอารมณ์และแก้อารมณ์ที่เป็นข้าศึกแก่ใจ และพยายามส่งเสริมอารมณ์ที่เป็นธรรมให้มีกำลังภายในใจ จะมีความเยือกเย็นสบาย มองเห็นหมู่เพื่อนก็เป็นมิตรสหาย มองเห็นครูอาจารย์ก็เป็นที่เคารพกราบไหว้ มองเห็นผู้คนก็เป็นที่น่าสงสาร ผูกความสมานมิตรเป็นและมิตรตายร่วมโลกกันได้อย่างสนิทใจ อย่างไรโปรดอย่าลืมคำว่า อย่านำความยุ่งยากลำบากเข้ามาเป็นเครื่องบริกรรม จะทำให้เกิดความท้อถอยทางความเพียร และจะเป็นผู้เหินห่างธรรม คือความสิ้นทุกข์ซึ่งควรจะได้รับจากความเพียรในเร็ววัน

และโปรดระวังถึงพระบรมศาสดาผู้เป็นครู พระองค์เสด็จออกบวชปรากฏชื่อลือนามสะเทือนสะท้านทั่วไตรโลกธาตุว่า เป็นผู้มีความขยันหมั่นเพียรไม่มีใครเสมอเหมือน จนคว้าเอาธรรมอันยอดเยี่ยมมาครองได้ แต่พวกเราบวชในศาสนาของพระองค์ทำไมจะให้เขาเล่าลือว่าเป็นคนเกียจคร้านอ่อนแอ ไม่สมนามเป็นศิษย์พระตถาคต มิหนำยังจะนำเอาความแพ้กลับบ้าน ไม่มีอย่างเลย และไม่มีความสง่างามอะไรพอจะให้เป็นเกียรติแก่เรา และวงพระศาสนาจากการแพ้ทัพกลับบ้านเลย จิตต้องอาศัยการรบเร้าและขู่เข็ญจากเราเสมอ ฉะนั้น ผู้เป็นเจ้าของจำต้องพาจิตทำงานโดยอุบายวิธีต่าง ๆ มีทั้งการปลอบโยน มีทั้งการบังคับขู่เข็ญแฝงกันไปตามโอกาสที่ควรเพื่อให้จิตก้าวเดิน ไม่เช่นนั้นจิตจะนอนสูบแต่เฮโรอีน (อารมณ์เสพติดของใจ) ตลอดวันตลอดคืน แล้วขนทุกข์มาทับถมจนมองหาตัวของตัวไม่เจอ

ที่ทำการสั่งสอนหมู่เพื่อนมาก็เป็นเวลาหลายปี สอนหมดสติปัญญาความสามารถไม่ว่าธรรมชั้นไหน นำมาสอนจนหมดเปลือกไม่มีอะไรเหลืออยู่ภายในตัว นอกจากนั้นยังอัดเทปและถอดออกพิมพ์อีกไม่รู้กี่เล่ม แต่นี้เป็นเพียงส่วนย่อย ๆ ส่วนที่เทศน์ให้หมู่เพื่อนฟังในที่ต่าง ๆ ซึ่งมิได้อัดเทปไว้นั้น นับเป็นเวลาสิบกว่าปีจะมีจำนวนมากเท่าไร ผู้เทศน์ไม่ได้สนใจนับอ่าน สำหรับท่านที่มาอาศัยก็พยายามสอนเต็มเม็ดเต็มหน่วยไม่มีปิดบังลี้ลับไว้แม้แต่น้อย ใครจะเชื่อก็เชื่อ ใครไม่เชื่อก็ไม่เชื่อ ใครจะดำเนินก็ดำเนิน ใครไม่ดำเนินก็สุดแต่ใจเท่านั้น ผู้เทศน์ก็ไม่ได้ดีได้ชั่วอะไรจากความเชื่อหรือไม่เชื่อ และจากการดำเนินหรือไม่ดำเนินตามนั้น

การเทศน์ก็เป็นการทำงานประเภทที่หนักไม่น้อยเลย และยังมีทางลดสุขภาพลงเพราะการออกกำลังนั้นด้วย อย่าเข้าใจว่าเป็นเรื่องเล็กน้อยพอจะเห็นเป็นความนอนใจ

ไม่ไตร่ตรองจากธรรมที่แสดงให้ฟังแล้ว โปรดทราบว่าผู้เทศน์คือผู้ทำงานหนักเพื่อหมู่ชน อย่าเข้าใจว่าเป็นเรื่องสนุกสนาน ในการเทศน์และการฟังแบบโรงลิเกละคร เพราะการปฏิบัติมามิได้ทำแบบโรงหนังโรงละคร จะนำธรรมมาเทศน์แบบนั้นได้อย่างไร แม้ผู้ฟังก็ไม่ควรฟังแบบนั้นเหมือนกัน ถ้าจะฟังแบบธรรมกันละก็ ควรจะนำไปไตร่ตรองด้วยดี เพราะธรรมที่แสดงจะหมุนปลายเข็มลงสู่องค์อริยสัจ มีอริยสัจอยู่ที่ไหน ธรรมก็หมุนไปที่นั่น

ถ้าผู้ฟังเข้าใจว่าธรรมดังกล่าวมีอยู่ในตัวด้วย ก็เท่ากับท่านเทศน์เรื่องของตัวโดยเฉพาะ แล้วก็ได้ฟังอย่างสนิทใจโดยไม่ต้องหลงโลกหลงธรรมว่ามีอยู่ที่ไหนกันอีก นี่พูดถึงเรื่องการสอนหมู่คณะที่มาเกี่ยวข้อง สอนหวังความรู้ความฉลาดอันแหลมหลักแก่หมู่เพื่อนจริงๆ ท่านผู้ฟังจะมีความคิดเห็นอย่างไรบ้าง และจะปฏิบัติต่อตัวเองอย่างไร สำหรับผู้เทศน์ไม่สามารถจะทำให้หมู่เพื่อนดีหรือชั่วได้ เพียงแต่เป็นผู้แนะนำเท่านั้น แม้การแสดงธรรมให้ท่านผู้ฟังจบแล้ว ก็เป็นเรื่องของตัวโดยเฉพาะเหมือนกัน ใครจะมาตำหนิให้เสียก็ไม่มีอะไรจะเสีย จะมาชมให้ดีก็ไม่มีอะไรจะดี นอกจากจะชั่วจะดีอยู่กับผู้ตำหนิผู้ชมนั้นเท่านั้น

เพราะเรื่องทั้งนี้ออกจากใจของผู้นั้น ผลจะเป็นของผู้นั้นรับเอง ผู้อื่นไม่มีสิทธิจะรับแทนได้ เพราะไม่ใช่ธนาณัติพอจะมอบฉันทะให้ผู้อื่นรับแทนได้ ผู้แสดงมีความหิวกระหายอยากฟังผลการปฏิบัติของหมู่คณะอยู่มาก และผลที่เกิดจากการแนะนำสั่งสอนของตนด้วยความเสียสละเพื่อหมู่คณะ ยังหวังใจเป็นอย่างยิ่งว่าหมู่เพื่อนจะเป็นผู้นำพระศาสนาต่อไป ดังนั้น จงพยายามปรับปรุงตัวให้ดี เพราะเป็นหลักสำคัญยิ่งกว่าอื่นใด ถ้าปรับปรุงตัวให้ดีเต็มที่แล้ว แดนพ้นทุกข์ที่ให้ชื่อว่าพระนิพพาน ซึ่งเป็นเพียงข่าวในมโนภาพมาแต่ก่อน จะหมดปัญหากันลงที่ใจดวงบริสุทธิ์นั้น

ข้อสำคัญโปรดขบคิดปัญหาดวงใจให้แตก เพราะปัญหายุ่งยากในไตรโลกธาตุรวมอยู่ที่ใจดวงเดียวเป็นผู้รับภาระแบกหาม ถ้าขบคิดปัญหาดวงใจแตกแล้ว ปัญหาทั้งมวลที่กล่าวมาก็สิ้นสุดลงทันที ผู้ต้องการพ้นทุกข์โดยสิ้นเชิง โปรดแก้ปัญหาดวงใจให้ได้ นิพพานซึ่งเคยถูกเป็นเมืองบ่น จะกลายเป็นแดนพ้นทุกข์ขึ้นมาที่ดวงใจของผู้แก้ปัญหาเสร็จสิ้นลงแล้ว

การแสดงธรรมก็เห็นสมควรแก่เวลา ท่านผู้ฟังซึ่งเป็นนักปฏิบัติมารวมกันเป็นจำนวนมาก โปรดแยกธรรมส่วนใหญ่ที่แสดงจบลง นำไปปรุงให้เป็นโอชารส เหมาะสมกับจริตนิสัยของตน จนสำเร็จผลขึ้นประจักษ์ใจเป็นลำดับตามนัยที่แสดง เอวं ก็มีด้วยประการฉะนี้

<<สารบัญ

คำถาม คำตอบ ปัญหาธรรม

ถาม ดิฉันต้องขออภัยที่มารบกวนถามท่านในสิ่งที่ไม่ควรถาม ซึ่งชาวพุทธทั้งหลายรู้และปฏิบัติกันทั่วดินแดน สำหรับตัวของดิฉันเองแม้จะเป็นผู้มีศรัทธาสนใจและปฏิบัติต่อสิ่งนั้นตลอดมา แต่ก็ไม่อาจเข้าใจความหมายอันลึกตื้นของสิ่งนั้นได้เท่าที่ควร สิ่งที่สงสัยนั้น คือคำว่า พุทธศาสนา และคำว่า ธรรม ทั้งสองนี้ แปลและหมายความว่าอย่างไรบ้าง เพื่อจะได้ถือเป็นหลักใจต่อไป

ตอบ อาตมาก็ไม่แน่ใจตัวเองเหมือนกันว่าเป็นชาวพุทธ หรือชาวพลอยตามเพื่อน ศรัทธามีก็เชื่อไป ความเพียรมีมากน้อยต่อพระศาสนาในแง่ใดก็เพียงไป อดทนไป สติปัญญามีมากน้อยก็เพียรพยายามรักษาตัวไปในอิริยาบถต่าง ๆ จนกลายเป็นวัน เดือน ปี มาเป็นลำดับอย่างนี้ แต่ก็ยังไม่สามารถจะแปลและตีความหมายในคำทั้งสอง คือพุทธศาสนาและธรรมนั้นให้เป็นที่มั่นเหมาะแก่ใจลงได้ จึงไม่แน่ใจว่าจะแสดงให้คุณได้รับความเข้าใจหรือไม่ แต่เห็นใจที่อุตส่าห์มาด้วยความเสียสละทุกอย่างด้วยศรัทธา และปฏิบัติหน้าที่ของพุทธบริษัทที่ดีตลอดมา สิ่งที่ออกจะสุดวิสัยก็คือปัญหาสองข้อที่คุณถามไม่ทราบจะตอบอย่างไรให้เป็นที่เหมาะสมกับหลักธรรมนั้น ๆ จึงขอตอบตามความรู้สึกป่า ๆ คำว่าพุทธศาสนา แปลว่า คำสั่งสอนของท่านผู้รู้จริงเห็นจริงในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น คือพระพุทธเจ้าของพวกเรา คำว่าธรรม แปลว่า ธรรมชาติที่ทรงไว้ซึ่งคุณสมบัติอย่างสมบูรณ์ เป็นธรรมชาติที่สม่ำเสมอไม่เอนเอียง ธรรมชาติไม่โกหกหลอกลวง ไว้ใจได้ทุกระยะกาล รวมเรียกว่า ศาสนธรรม แปลอย่างฟังง่าย ๆ ก็ว่า ธรรมโอชาอันยอดเยี่ยมจากคำสั่งสอน

ความหมายของธรรมทั้งสองบทนี้ ถ้ากล่าวตามเหตุและผลที่เกี่ยวเนื่องกัน คำสั่งสอนเป็นเหมือนเข็มทิศทางเดินที่ตรงไปสู่จุดมุ่งหมายต่าง ๆ ผู้ต้องการจะไปยังจุดหมายก็เดินตรงไปตามสายทางที่ชี้บอกไว้นั้น ย่อมถึงจุดที่หมายตามความประสงค์ ประการหนึ่ง ศาสนธรรมเหมือนแปลนบ้านเรือนต่าง ๆ บ้านที่ปลูกสร้างถูกต้องตามแบบแปลนย่อมมีความแน่นหนามั่นคง และสวยงาม เหมาะสมกับความประสงค์ของเจ้าของบ้านผู้เข้าอยู่อาศัย คำว่าศาสนา แปลว่าประกาศหรือสั่งสอนเพื่อให้รู้ความหนักเบาลึกตื้นแห่งคุณภาพของธรรม อันเป็นสิ่งสำคัญยิ่งของศาสนา

ถาม คนไม่มีศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวหรือปกครองจะได้ไหม

ตอบ ได้ ไม่มีใครมาทำโทษ เพราะศาสนาไม่ใช่กฎหมายซึ่งจะใช้บังคับคนให้รับนับถือ การจะรับนับถือศาสนาใดหรือไม่นั้น เป็นเรื่องส่วนตัวของแต่ละบุคคล จะยอมรับตามความรู้สึกของตน ไม่ใช่เรื่องบังคับเหมือนคนต้องหา คำตอบที่ว่าได้ ไม่มีใครมาลงโทษนั้นเป็นคำกลาง ๆ เพื่อให้เสรีภาพไปตามสภาพและอัธยาศัยของบุคคลและสัตว์ซึ่งไม่รู้อะไรกับศาสนา

ถาม ถ้าไม่มีการบังคับให้ปฏิบัติตามศาสนา จะมีความจำเป็นแก่มวลมนุษย์อย่างไรบ้างหรือไม่

ตอบ ยาแก้โรคมีความจำเป็นต่อมวลมนุษย์อย่างไร โดยไม่ต้องไปบังคับให้มนุษย์ผู้มีโรคหันมาสนใจกับยา ข้อนี้เข้าใจว่าคุณคงทราบได้ดี ศาสนาที่เป็นโอสถชนิดหนึ่งก็ย่อมมีความจำเป็นต่อมวลมนุษย์เช่นเดียวกัน พูดถึงเรื่องศาสนาแล้วแม้อาตมาผู้หวังพึ่งร่มเงาพระศาสนา มีความเป็นอยู่ทุกลมหายใจนับแต่วันเริ่มบรรพชาอุปสมบทตลอดมาโดยอาศัยปัจจัยสี่ คือจีวร เครื่องนุ่งห่มปกปิดกาย บิณฑบาต คือ อาหารคาวหวาน เครื่องหล่อเลี้ยงชีวิตให้มีความสดชื่นและเป็นอยู่ เสนาสนะ คือที่อาศัยเป็นอยู่หลับนอน และคิลานเภสัช คือยาแก้โรคทางกายทุกชนิด ซึ่งเกิดจากศรัทธาของผู้เลื่อมใสใจบุญต่อพระศาสนาบริจาคทานให้บริโภคใช้สอย จนชีวิตเป็นมาได้ถึงวันนี้

แต่ก็ไม่สามารถจะเรียนถึงคุณค่าแห่งพระศาสนาได้ทราบได้อย่างสมใจ จึงขอเรียนเพียงว่า ศาสนาเป็นสมบัติกลาง เช่นเดียวกับยาแก้โรคทางกายทุกชนิดเป็นของกลางสำหรับมนุษย์ผู้มีโรคในกายมากกว่าสัตว์ เมื่อโรคเกิดขึ้นจะเห็นยาเป็นของจำเป็นสำหรับแต่ละราย ยิ่งมนุษย์มีมาก และมีโรคชนิดต่าง ๆ มากขึ้นเพียงไร ก็ยิ่งทำให้มนุษย์ทั้งผู้มีโรคและไม่มีโรคเห็นยาเป็นของจำเป็น และพยายามเสาะแสวงหามาไว้เพื่อบำบัดและป้องกันตัว แทบทุกคนและทุกครอบครัวทั่วทั้งแผ่นดิน ต้นเหตุที่ยาจะเป็นของจำเป็นขึ้นมาเพียงไรนั้น ขึ้นอยู่กับมวลมนุษย์ผู้มีโรค จำต้องหายาบำบัดรักษาเพื่อชีวิตอันแสนรักสงวนจะมีทางรอดพ้นไปได้เท่าที่ควร เพียงเท่านี้ก็พอจะทราบถึงความจำเป็นและสำคัญของยาและศาสนาได้ เพราะมนุษย์มีความจำเป็นอยู่ภายในตัวดังกล่าวแล้ว

ใครมิได้ประสงค์เกิดมาเพื่อความทุกข์ทรมานทางกายและทางใจ เห็นมีแต่เพื่อความสนุกสนานรื่นเริง เพื่อความร่ำรวย สวยงามกันทั้งนั้น ท่านทำไมพูดว่ามนุษย์เราแทบทุกรายมีความจำเป็นอยู่ภายในตัว ซึ่งเป็นเรื่องชักจูงให้หันมาหายาและศาสนาเล่า

ถ้าเช่นนั้น เราต่างก็มีโอกาสได้อยู่ในโลกมานานพอสมควร พอจะทราบความสุขทุกข์ของธาตุขันธ์และจิตใจที่เกี่ยวกับดินฟ้าอากาศและสิ่งแวดล้อมทั่ว ๆ มาพอประมาณนับแต่คุณเกิดมาเคยมีโรคเกิดในกายบ้างไหม แม้ที่สุดโรคหวัดคุณเคยเป็นเหมือนมนุษย์ทั่ว ๆ ไปไหม

โรคหวัดนั้นเป็นเรื่องเล็กน้อย แม้ไม่รับยามันก็หายไปเอง เมื่อเป็นถึงขีดของมันแล้ว แต่ก็อดรับยาไม่ได้ ทุกครั้งที่เป็นหวัดดิฉันต้องรับยา ส่วนโรคสำคัญและเป็นประจำนั้นรู้สึกร้ายมากและรบกวนเสมอ ดิฉันรู้สึกจะเป็นคนอาภัพทั้งทางร่างกายและจิตใจ คิดแล้วกลุ้มใจและน้อยใจในตัวเองที่เกิดมาไม่เหมือนเพื่อนมนุษย์เขา บางครั้งคิดอยากจะตายจะได้หายห่วงไปเสียที โรคที่ว่านี้คือโรคกระเพาะซึ่งเป็นมานานแล้ว ควรจะหายแต่ไม่หาย ทั้งไปให้หมอตรวจทั้งซื้อยามารับประทาน เพียงพอบรรเทาไปบ้างแล้วก็กำเริบขึ้นมา แม้ไม่เป็นมากถึงกับจะเป็นจะตายจริง ๆ แต่ก็พอทำให้ลำบากเสมอมา

ที่ว่าจิตอาภัพนั้นมันอาภัพแบบไหน และอาภัพอย่างไร ฟังแล้วน่ากลัว เพราะคนที่จิตอาภัพโดยมากก็เห็นเป็นบ้าเป็นบอ ดังที่เห็น ๆ กันตามถนนหนทาง แต่สำหรับคุณเท่าที่สังเกตและสนทนากันมานานพอสมควร ก็ไม่ปรากฏว่าแสดงกิริยาแห่งความอาภัพที่น่ากลัวออกมาให้เห็น มันอาภัพที่ตรงไหน

จิตของดิฉันมิได้อาภัพแบบคนข้างถนนที่เห็น ๆ กันนั้น แต่มันเป็นอีกแบบหนึ่ง ซึ่งก็ใกล้เคียงกัน ในบางคราวที่มันแสดงอาการออกมาอย่างรุนแรงแทบจะหักห้ามไว้ไม่อยู่ก็ยังมี

แล้วอย่างไรโปรดเล่าต่อไป ว่ามันแสดงออกมาอย่างไร ถึงกับจะหักห้ามไม่อยู่ เพราะไม่ใช่มรสุมในทะเลหลวง ทำไมจะไปรุนแรงนักหนาเล่า

ไม่ใช่มรสุมในทะเล แต่นี่มันเป็นมรสุมในหัวอกซึ่งร้ายแรงยิ่งกว่านั้นเป็นไหน ๆ สำหรับความรู้สึกของดิฉันเอง ส่วนคนอื่นดิฉันไม่ทราบได้ แต่จะอย่างไรก็ตาม ขึ้นชื่อว่าคนที่มีหัวอกด้วยกัน เมื่อถูกสิ่งกระทบอย่างรุนแรง และฝังจมอยู่ภายในไม่ยอมถอนแล้ว จะต้องจัดว่าเป็นมหันตทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น มรสุมที่มากระทบฝังจมอยู่ทุกวันนี้ก็มิใช่อื่นไกลที่ไหน นอกไปจากคู่รักกลายมาเป็นศัตรูคู่แค้นต่อกัน คือสามีของดิฉันเป็นคนเจ้าอารมณ์ไม่ยินดีในขอบเขตที่มีกั้นอยู่แล้ว แต่ชอบหาเศษหาเลยไปเป็นราย ๆ ตามนิสัยของคนล้นฝั่ง ที่สำคัญซึ่งจะทนเป็นตุ๊กตาอยู่ไม่ได้ ก็เวลาเขาพาเหล็กกล้าอันแหลมคมมาที่บ้านและแสดงกิริยาชมดชม้อยต่อกัน โดยไม่มีการเกรงขามเจ้าถิ่นบ้างเลย รู้สึกทิ่มแทงลูกตาแทบจะกระเด็นออกมา ใจแทบจะสลบไปเวลานั้น ปรอทภายในหัวอกขึ้นสุดขีด ตามองไม่เห็น

อะไร นอกจากคู่ชีวิตที่วางอยู่ข้างหมอนบนที่นอนซึ่งไม่ห่างไกลจากตัวเท่าไรนักเท่านั้น เรื่องหวุดหวิดเป็นผีไปทั้งเขาทั้งเรา นี่เล่าถวายท่านเพียงย่อ ๆ ที่สำคัญ ๆ ยังมีอีกเยอะ

แล้วมีอุบายวิธีแก้ไขกันอย่างไร จึงยังเป็นคนอยู่ทั้งเขาทั้งเราจนถึงวันนี้เล่า หรือใครกลายเป็นผีไปบ้างมีไหม

ไม่มี ก็อาศัยเรียกคุณพระเข้าช่วยละซิท่าน ไม่เช่นนั้นนายยมบาลคงยุ่งกันยกใหญ่ ไม่เป็นอันกินอยู่หลับนอนแน่ เพราะผู้ต้องหาเพียงครั้งเดียวถึงสามศพ จะให้ยมบาลนิ่งนอนใจอยู่ได้อย่างไร

ใครบ้าง ถึงจะมีผู้ต้องหาครั้งเดียวถึงสามศพเล่า

ก็เราฆ่าคู่รักคู่แค้น และคู่แย่งสามีเขาให้ตายสมใจ แล้วก็ย้อนมาฆ่าตัวเราให้ตายเพื่อหายห่วงไปตามกัน รวมแล้วมีผู้ต้องหาสามคนพอดี แม้ทุกวันนี้ที่พออยู่ได้กับโลกเขาก็เพราะอาศัยธรรมะเป็นเครื่องเยียวยา และปลอบโยนใจให้สงบไปเป็นระยะพอหายใจได้

เป็นอันว่าพอได้ใจความ ทีนี้อาตมาขอเรียนถามย้อนหลังสักเล็กน้อย เกี่ยวกับคำที่อาตมาพูดว่า มนุษย์เราแทบทุกรายมีความจำเป็นอยู่กับตัวที่เป็นสาเหตุให้เกี่ยวข้องกับยาและศาสนานั้น คุณพอทราบได้ภายในตัวของคุณหรือยัง เพราะโรคทางกายคุณก็เคยเป็นมาแล้ว ยาแก้โรคคุณก็เคยหามารักษา และเห็นผลเท่าที่ควร แม้ไม่หายขาด แต่บางรายก็หายขาดไม่กำเริบอีกต่อไป ดังที่เห็นอยู่แล้ว โรคทางใจคือความทุกข์ทรมานเกี่ยวกับมรสุมคุณก็เคยเห็นมา ธรรมโอสถจากหลักศาสนาคุณก็เคยนำมายับยั้งและปลอบโยนใจทำให้เรื่องใหญ่กลายเป็นเรื่องเล็ก และทำให้เรื่องเล็กสงบหายไปได้ด้วยอำนาจธรรมโอสถจากคำที่อาตมาอธิบายเรื่องมนุษย์มีความจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับยาในเวลาไม่สบาย หรือยามปกติที่ควรมีไว้สำหรับตัว และยังมีความจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับศาสนา เพื่อป้องกันและรักษาโรคทางใจอันเป็นโรคเรื้อรังมาตลอดกาลนั้น พอเข้าใจได้ไหมว่าศาสนามีความจำเป็นต่อมวลมนุษย์เพียงไร

พอเข้าใจได้บ้างเป็นบางตอน แต่จะให้เข้าใจโดยตลอดทั่วถึงนั้นเห็นจะยังอีกนาน หรือจะตายเปล่า ๆ ก็ยังไม่แน่ใจตัวเองนัก

แม้อาตมาเองที่เป็นนักบวชซึ่งมีหน้าที่โดยเฉพาะต่อการเรียนและการปฏิบัติธรรมก็ยังไม่แน่ใจตัวเองเช่นเดียวกัน ว่าจะเรียนและปฏิบัติได้แค่ไหน อาจจะบวชเสียผ้าเหลืองและสิ้นเปลืองข้าวสุกของชาวบ้านไปเปล่า ๆ ก็ไม่รู้ เพราะทุกวันนี้ก็ยังมองไม่เห็นว่า อะไรเป็นธรรมและอะไรเป็นโลก มันคละเคล้ากันไปหมด ใจดวงโกหกนี้มันสำคัญ มันโกหกว่า

อยากไปนิพพาน ๆ แล้วมันไปไหนกันก็ไม่รู้ ในวันหนึ่ง ๆ เห็นแต่มันไปยุ่งอยู่แต่เรื่องเหลวไหลมากกว่าเรื่องไปนิพพาน

เท่าที่ท่านบวชเรียนและปฏิบัติมาจนทุกวันนี้ ได้มีจุดมุ่งหมายปลายทางของใจที่ตั้งไว้บ้างหรือเปล่า

นี่หมายถึงความปรารถนาหรือ เรื่องนี้มันสำคัญอยู่ที่ความเพียร เพียงความอยากหรือความปรารถนาใคร ๆ ก็พอคิดได้ แม้แต่คนหูหนวก คนตาบอด คนเที่ยวขอทานตามตรอก ตามถนน เขาก็ยังคิดอยากเป็นเศรษฐีมีเงินเป็นล้าน ๆ แต่ก็คงเป็นคนประเภทนั้นอยู่นั่นเอง เพราะเพียงคิดอยากเฉย ๆ แต่ตัวเขาขี้เกียจยิ่งกว่าคนตายซึ่งนอนไม่มีวันจะตื่นเสียอีก

ดิฉันต้องขอรบกวนท่านอีก ที่เรียนถามเรื่องศาสนากับคนว่า มีความจำเป็นต่อกันอย่างไร ท่านก็ได้อธิบายข้อเปรียบเทียบให้ฟังเกี่ยวกับยาแก้โรคทางกายมีความจำเป็นต่อกัน แล้วก็อธิบายถึงโรคจิตที่เป็นโรคเรื้อรังด้วยกิเลส ต้องอาศัยธรรมโอสถเข้าแก้จึงค่อยเบาและหายไปเป็นลำดับจนหายขาด มนุษย์ทั่วโลกล้วนมีโรคประเภทเรื้อรังเต็มหัวใจ แต่ทำไมจึงไม่ค่อยเห็นสนใจกับศาสนา ซึ่งเป็นแหล่งยาอันวิเศษมาใช้แก้เสียพอให้เบาบางลง เห็นแต่คนไข้ทางร่างกายหลั่งไหลเข้าไปซื้อยาในห้างร้านขายยาต่าง ๆ แทบจะไม่มียาขายให้พอกับความจำเป็นและต้องการของคนจำนวนมาก และพากันหลั่งไหลเข้าไปในโรงพยาบาลต่าง ๆ เพื่อให้หมอช่วยตรวจและรักษา จนหมอแทบไม่มีเวลาพักผ่อน ตลอดเตียงนอนก็ไม่พอกับคนไข้ซึ่งมีจำนวนมาก และมีปริมาณเพิ่มขึ้นทุกวัน ทำเอาหมอและนางพยาบาลแย่ไปตาม ๆ กัน ถ้าดิฉันเป็นหมอบ้าง ก็คงอดรำคาญไม่ได้ และอดแสดงมารยาทอันไม่เหมาะสมแก่คนไข้ไม่ได้แน่ ๆ

เมืองไทยเราเกือบทั้งประเทศก็เป็นเมืองพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว พระ เณร เถร ชี ก็ล้วนเป็นคนนับถือพระพุทธศาสนากันทั้งนั้น จากนั้นก็มีประชาชนทั้งแผ่นดิน นับแต่พระมหากษัตริย์ลงมา ถึงพ่อค้า ชาวนา ตาสีตาสา ล้วนเป็นคนนับถือพระศาสนาทั้งนั้น มีมากกว่าคนไข้เข้าสู่โรงพยาบาลเป็นไหน ๆ แล้วจะเอาอะไรอีก นักบวชมี พระ เณร ชี ตาปะขาว รวมกันแล้วมีจำนวนมากมาย ล้วนแต่มีผู้อุปัฏฐากดูแลด้วยปัจจัยสี่ตลอดกาล ไม่ได้รับความอดอยากขาดแคลนก็เพราะทายกอุบาสก อุบาสิกา ช่วยทะนุบำรุงเสมอมา ทำไมว่าคนสนใจศาสนามีน้อย ไม่ใช่นับเอาเพียงเราคนเดียวหรือ จึงว่ามีน้อยนัก โปรดนับคนอื่นเขาด้วย อาตมาและพระเณรที่เป็นลูกศิษย์อยู่ในวัดป่าบ้านตาดก็โปรดนับเข้าด้วย คุณจะได้เห็นคนสนใจและนับถือศาสนาอย่างหนาตาอุ่นใจขึ้นเป็นลำดับเสียบ้าง

ที่เรียนถามเช่นนั้นก็เพราะไม่ค่อยเห็นประชาชน ชั้น และเพศต่าง ๆ เข้าวัดเพื่อฟังธรรมจำศีลในวันพระวันโกนตามปกติเหมือนเมื่อสมัยก่อน ๆ เห็นแต่พระ เณร เถร ชี ซึ่งมีอยู่ภายในวัด และอุบาสกอุบาสิกาแก่หง่อมเต็มที แล้วเดินงกเงิ่นด้วยอาการอิดโรยเข้าไปวัด ทั้งหูตาแข้งขาอะไร ๆ ก็ชักจะใช้งานไม่ได้แล้ว เวลาพระให้ศีล และแสดงธรรมก็เกรงจะไม่ได้ยินชัดถ้อยชัดคำ จะมีทางแก้ไขอย่างไร

การแก้ไขคนแก่ให้กลับเป็นคนหนุ่ม และแก้ไขคนหนุ่มให้กลายเป็นคนแก่นั้น ไม่มีธรรมเนียมนิยมกัน ทั้งเป็นอฐานะ คือสุดวิสัยที่จะทำได้ อาตมาไม่มีหนทางแก้ไข แต่การแก้ไขเปลี่ยนแปลงความรู้ความเห็น และความประพฤติที่เป็นไปในทางผิดให้กลับเป็นไปในทางถูกด้วยการอบรมสั่งสอนนั้นพอมีทางทำได้ ถ้ามีผู้สนใจใคร่ฟัง และพอใจปฏิบัติตามเพื่อความเป็นคนดี

ที่เรียนขอความเห็นจากท่านก็หมายถึงความประพฤตินี้เอง เพื่อฐานะทางด้านจิตใจจะได้ดีขึ้นกว่าเท่าที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ ส่วนการเปลี่ยนแปลงรูปโฉมนั้นสำหรับตัวดิฉันเองทุกวันนี้หมดเยื่อใยเสียแล้ว ไม่มีความสนใจไยดีกับเครื่องและห้องเสริมสวยเสริมงามอะไรเลย ส่วนคนอื่น ๆ นั้นขอยกให้เป็นเรื่องของเขาไป ที่มีห่วงอยู่มากเวลานี้ก็คือศีลธรรมประจำใจกลัวจะไม่ถึงจุดที่มุ่งหวัง จึงได้รีบมาศึกษาไต่ถามครูอาจารย์หลายท่านเพื่อท่านจะได้ช่วยชี้อุบายต่าง ๆ พอเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวในเวลาจวนตัว และความอยู่สบายใจในยามปกติ เวลาว่าง ๆ ก็หัดทำภาวนาที่บ้าน มีโอกาสก็ไปทำที่วัด เมื่อเกิดความสงสัยก็กราบนมัสการเรียนถามพระท่าน อุตส่าห์ทำไปไม่ว่าจะยากหรือง่าย เพราะเป็นกิจจำเป็นสำหรับตัว

เวลาทำภาวนา ไม่ว่าในบ้านหรือในวัด ผลเป็นอย่างไรบ้าง และคุณเคยทำมานานเท่าไร

สาธุ ขอเรียนตามจริง พระเมตตาโปรดปรานีคนโง่ บางวันใจสงบเย็นเห็นผลเป็นสุขเกิดความอัศจรรย์ใจเกินความคาดหมาย อยากให้ใจเป็นอยู่อย่างนั้นตลอดกัปกัลป์ แต่อนิจจัง เจ้าพระคุณ ไม่ฟังเสียงใคร พอแก่กาลแล้วก็ถอนขึ้นมาเสีย สิ่งที่ยังเหลืออยู่คือความเสียดายจิตดวงนั้น และเสียดายเอามากจนเกิดความเสียใจและน้อยใจว่าเรามีบุญวาสนาน้อย ได้จิตดวงวิเศษเพียงชั่วขณะก็หลุดหายไปเสีย พยายามตั้งต้นทำใหม่ บางครั้งจิตก็รวมสงบลงได้ดังใจหวัง บางครั้งไม่สงบถึงขนาดที่เคยเป็น แต่บางครั้งไม่ยอมสงบเอาเลย ทั้ง ๆ ที่ทำภาวนาแบบเก่ามิได้มีการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใดเลย แต่จิตทำไมเปลี่ยนแปลงตัวเองให้เป็นต่าง ๆ ได้อย่างนั้น โดยที่บางครั้งสงบลงอย่างละเอียดสุขุมมาก บางครั้งสงบอย่างอ่อน ๆ แต่บางครั้งไม่ยอมสงบโดยประการทั้งปวง นอกจากไม่ยอมสงบ

เลย แล้วยังเตรียมตั้งค่ายต่อสู้เราอีกด้วย บางวันสู้มันไม่ได้กลุ่มใจล้มนอนลง ปล่อยน้ำตาไหลจนหมอนเปียกก็มี ทำไมจิตจึงมีมายามากอย่างนั้น

จิตไม่มีมายา โปรดอย่าไปหาเรื่องใส่จิต เดี๋ยวจะไม่มีที่พึ่ง ยิ่งจะแย่ไปอีก

ถ้าเช่นนั้น อะไรเล่ามีมายา ทำให้เกิดความทุกข์ร้อนขนาดนั้น

มายาทั้งสิ้นมันเป็นเรื่องของกิเลสทั้งนั้น ที่รบกวนใจไม่ให้อยู่ได้ด้วยความสงบสุข โปรดพยายามกำจัดตัวมายาออกจากใจให้ได้ ด้วยความเพียรพยายามดังที่คุณเคยใช้ได้ผลมาแล้ว อย่าปล่อยวางอุบายวิธีที่เคยทำมาและทิ้งไว้ แล้วไปคว้าเอาความกลุ้มใจน้ำตาไหลมาแทนที่ ผลจะกลายเป็นว่าภาวนาเพื่อสั่งสมทุกข์โดยไม่รู้สึกตัว แบบนี้ไม่เคยมีนักปราชญ์ท่านใดนำมาใช้ ถ้าเราจะเป็นนักต่อสู้ที่มีเหตุผล ตามเสด็จพระพุทธเจ้าจริง ๆ ก็จงจับต้นเหตุที่เคยได้รับผลมาแล้วบำเพ็ญต่อไป อย่าไปแสดงความดีใจเสียใจกับสิ่งที่เกิด ๆ ดับ ๆ ซึ่งเป็นเพียงมายา คุณทำภาวนาที่เคยได้ผลมาแล้วนั้น คุณภาวนาด้วยธรรมบทใดเป็นประจำ

ดิฉันชอบบทพุทโธ เป็นคำบริกรรมตลอดมาจนบัดนี้ ไม่เคยลดละ เพราะเวลานำธรรมบทนี้มาบริกรรม ใจรู้สึกว่าโล่งสบาย และได้รับผลเป็นความสงบสุข นอกจากบางครั้งที่เรียนแล้วเท่านั้น

นั่นแสดงว่าธรรมที่นำมาบริกรรมถูกกับจริตของเรา ถ้าเป็นยาก็แสดงว่าถูกกับโรคแล้ว โปรดรักษาโรคด้วยยานี้ติดต่อกันจนหาย ถ้าโรคมีอาการยักย้ายเปลี่ยนแปลง ซึ่งควรจะเปลี่ยนยาไปตาม นั่นก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่เจ้าตัว หรือนายแพทย์จะหาวิธีแก้ไขไปตามโรคที่จะเหมาะกับยา จนโรคถูกกับยาและหายขาด เพราะโรคมีมากและมีชนิดต่าง ๆ ซึ่งเกิดกับบุคคลเป็นราย ๆ ไป ยาแก้โรคจะมีเพียงขนานเดียวย่อมไม่ทันกับโรค ฉะนั้น หมอผู้ฉลาดต้องผลิตยาขึ้นหลายขนาน เพื่อทันกับโรคชนิดต่าง ๆ ของมนุษย์และสัตว์ที่มีจำนวนมาก โลกที่พออยู่กันได้ไม่ตายเพราะโรคนานาชนิดเบียดเบียนและทำลาย ก็เนื่องจากยามีมากพอต้านทานกันได้

ธรรมก็ย่อมมีมากเพื่อให้เหมาะกับจริตนิสัยของบุคคลเป็นราย ๆ ไป และมีโรคเรื้อรังทางจิตชนิดต่าง ๆ กัน ผู้มีนิสัยหนักไปในทางใดก็นำธรรมที่ตรงกับจริตมาบำบัดรักษากันเป็นระยะ ๆ ไป การทำภาวนาถ้าจิตก้าวหรือเปลี่ยนสภาพความรู้สึกขึ้นสู่ความละเอียดเกี่ยวกับด้านปัญญา ก็จำต้องเปลี่ยนอารมณ์แห่งธรรมไปตามความเหมาะสมของปัญญาที่ต้องการความแยบคายเป็นลำดับ ถ้าเป็นสมาธิไม่ว่าสมาธิประเภทใด จะใช้

บทธรรมเครื่องกล่อมใจให้สงบตามที่เคยใช้มาแล้วก็ไม่มีขัดข้อง เช่นผู้เคยใช้บทพุทโธก็ใช้อยู่ตามเดิมในเวลาต้องการพักจิตเข้าสู่ความสงบ

อาตมาขอเรียนคุณให้ทราบในแง่ที่ควรคิด และยึดไว้เพื่อเป็นหลักปฏิบัติต่อไป คือ ขณะที่ทำภาวนาเห็นผลเป็นความสงบสุขในเวลานั้นแล้ว คราวทำในวาระต่อไปโปรดอย่าส่งจิตไปยึดในผลที่เคยปรากฏแล้วในอดีต แต่ให้ทำความรู้และสติไว้กับบทธรรมที่บริกรรมในขณะนั้นเท่านั้น การทำเช่นนี้เรียกว่า บำรุงต้นเหตุเพื่อให้เกิดผลโดยถูกต้อง ส่วนผลมีความสงบเป็นต้น จะปรากฏขึ้นมาเอง โดยไม่ต้องไปคาดหมาย และทุกครั้งที่ทำภาวนาให้ทำความสนใจอยู่กับบทบริกรรมเท่านั้นไม่ส่งใจไปอื่น บทบริกรรมพุทโธที่ผู้นำมาใช้จงให้กลมกลืนกันกับจิต มีสติควบคุมไม่ให้เผลอ เมื่อจิตกับคำบริกรรมมีความสืบเนื่องกันอยู่ในขณะภาวนาไม่ขาดระยะ ผลคือความสงบมากน้อยจะแสดงขึ้นมาเป็นลำดับจนถึงความสงบอันละเอียดยิ่ง และพักอยู่ได้เป็นเวลานาน ๆ แม้ถอนขึ้นมาแล้วก็ได้รับความเบิกบานใจ ที่เคยตำหนิตนว่าเป็นคนมีบุญวาสนาน้อยและอาภัพก็จะค่อยหมดไป

ท่านอธิบายตอนจิตไปยึดผลซึ่งเป็นอารมณ์อดีตล่วงไปแล้ว ในขณะนั่งภาวนานั้นมาถูกตัวดิฉันเองที่เคยเป็นเช่นนั้นมานานแล้ว เวลาปกติไปคิดเสียดายอยากได้จิตดวงนั้นมาครองอยู่ตลอดไป เพราะเป็นจิตที่สุกใสและสงบเยือกเย็นมาก ยิ่งเวลานั่งภาวนาก็ยิ่งคิดถึงมาก อยากให้จิตเป็นเช่นนั้นอย่างรวดเร็วทันใจ แต่แทนที่จิตจะเป็นเช่นนั้นยิ่งกลับรุ่มร้อนขึ้นมา ผลสุดท้ายของการนั่งภาวนาเลยกลายเป็นว่านั่งกลุ้มใจและน้อยใจให้ตัวเอง จากนั้นก็นอนกลุ้มใจน้ำตาไหลแบบไม่เป็นท่า ทีนี้ได้รับชี้แจงจากท่านแล้วใจรู้สึกโล่งสบาย ต่อไปดิฉันจะต้องทำอย่างที่ท่านอธิบายให้ฟัง จิตของดิฉันคงจะลงได้เร็ว และง่ายกว่าแต่ก่อนแน่นะคะ

พูดกันยังไม่ขาดคำก็มายึดอีกแล้ว ถ้าเป็นเช่นที่ว่านี้จิตจะก้าวไปถึงไหนได้เล่า เดี๋ยวไปยึดความสงบที่ผ่านมาแล้ว เดี๋ยวมายึดคำพูดของอาตมา เวลานั่งภาวนาก็จะมีแต่อารมณ์เหล่านี้ไปรวมอยู่ที่ใจ ว่าอาตมาสอนอย่างนั้น อาตมาว่าอย่างนี้ อาตมาไม่ให้ไปยึดอารมณ์อดีต อาตมาให้ถืออารมณ์ปัจจุบัน คือคำบริกรรมอย่างเดียว สิ่งที่กล่าวมาเหล่านี้แลจะกลายเป็นอารมณ์ของจิตในเวลาภาวนา ฟังอาการที่ถามเพื่อขอเอาคะแนนทั้ง ๆ ที่ยังไม่ได้ลงมือทำก็พอจะทราบได้ว่า ผู้ถามกำลังจะสั่งสมอารมณ์เพื่อทำการรบกวนตัวเองขณะที่ทำการภาวนาในวาระต่อไปอีกแน่นอน ขออภัยคุณรู้สึกจะใจร้อนไป แต่ใช้หุงต้มอะไรไม่สุกโปรดทำใจเย็น ๆ เพื่อเหตุผลที่คุณจะทำงานต่อไป คนเราถ้าใจร้อนนัก ใจเย็นนัก โดยไม่มี

เหตุผลพาให้เป็นไปย่อมผิดหลักหรือผิดทาง และยังสู้น้ำแข็งและไฟก็ไม่ได้ เพราะสิ่งเหล่านี้นำไปทำประโยชน์ได้

แต่คนที่มีนิสัยใจเย็นจนจืดชืดมักเป็นคนเกียจคร้าน ทำงานคอยแต่จะเอารัดเอาเปรียบเพื่อนฝูง ใครก็เบื่อไม่อยากคบเป็นเพื่อนร่วมงาน คนที่มีนิสัยใจร้อนมากมักเป็นไฟเผาตัวและผู้เกี่ยวข้อง แต่คนที่มีใจเย็นและร้อนไปตามเหตุผล โดยพิจารณาไตร่ตรองอย่างละเอียดถี่ถ้วนแล้ว เป็นผู้ทำประโยชน์ได้ดีไม่ค่อยผิดพลาด และกระทบกระเทือนคนอื่นง่าย ๆ ท่านเรียกคนประเภทนั้นว่า คนสุขุม ใคร ๆ ก็ชอบคบ ถ้าเป็นนักบวชก็เป็นผู้ทรงเหตุทรงผลได้ดี วินิจฉัยเรื่องราวได้ดีและเป็นธรรมไม่ลำเอียง ให้เหตุผลและนำอย่างมีหลักมีเกณฑ์ละเอียดลออ พระเณรมีความเคารพเลื่อมใส

ถ้าเป็นผู้ใหญ่ทางฆราวาส ปกครองคนได้ดี เป็นที่เคารพนับถือของผู้น้อยและประชาชนทั่วไป ไม่เป็นคนเห็นแก่ได้โดยอาศัยตำแหน่งหน้าที่และอำนาจ ผู้น้อยเข้ามาอาศัยพึ่งร่มเงาก็อำนวยความสะดวกให้ด้วยความเมตตาสงสารราวกับลูก ๆ เข้ามาออดอ้อน รุ่นราวคราวเดียวแต่ตำแหน่งหน้าที่ต่ำกว่าเข้ามาอาศัย ก็ให้ความสนิทสนมและช่วยเหลืออย่างเป็นธรรม ไม่เย่อหยิ่งเพราะอาศัยตำแหน่งหน้าที่ที่ตนกำลังคุมอำนาจอยู่กับผู้ใหญ่กว่าโดยตำแหน่งหน้าที่ ก็แสดงความเคารพเสมอต้นเสมอปลาย ไม่ทำแบบหน้าไหว้หลังหลอก ถ้าเป็นแม่บ้านก็ไม่ชอบบ่นอุบอิบจู้จี้ จนคนในบ้านและลูก ๆ เขาเบื่อไม่ชอบฟังแม่ขี้บ่น

นี่คือคุณค่าของใจที่มีเหตุผล ไม่ร้อนและเย็นจนเลยขอบเขต คือเหตุผลอันเป็นความพอดี สามารถปฏิบัติหน้าที่ให้ลุล่วงไปได้ด้วยความสม่ำเสมอ ไม่ผาดโผนโลดเต้น ไม่เป็นคนผลุบ ๆ โผล่ แบบคนตกน้ำจวนจะขาดใจ งานภาวนาของคุณและงานอื่น ๆ ก็โปรดเพียรพยายามไปจนกว่าจะสำเร็จ ด้วยความมีเหตุผลเป็นเครื่องสนับสนุน อย่าให้เป็นทำนองคนตกน้ำ เวลานั่งภาวนาเห็นจิตสงบก็เพลินจนตัวลอย และอยากโฆษณาให้คนอื่นเห็นความอัศจรรย์ของตนซึ่งกำลังแสดงอยู่บ้าง เวลาจิตไม่สงบตามใจหวังก็นั่งเสียใจ นอนคิดนอนบ่น กลุ้มใจน้ำตาไหลบ้าง

นั่นท่านเรียกว่า ภาวนาแบบคนไม่เคยดูภาพยนตร์ พอถึงบทรักก็รักจนหมดสติ พอถึงบทโศกก็โศกจนสลบไสลใจจะขาดในโรงภาพยนตร์ ถึงบทสนุกก็สนุกจนตัวลอยไม่มีสติอยู่กับตัว ถึงบทกลัวก็กลัวจนตัวสั่นไม่ได้สติ เหมือนแกะกลัวหมาป่า ถึงบทกล้าก็กล้าจนออกโรงโขยงเขยง แสดงตัวเป็นนักรบตบมือ ถึงกับปล่อยมรรยาทออกมาแบบคนในโรงภาพยนตร์ทนดูไม่ได้ แตกตื่นหนีกันหมด พอกลับได้สติคืนมาเกิดความเสียใจร้องไห้

กลายเป็นเรื่องหมดสติไปอีก จนคนเขาเรียกว่าบ้าสองซ้อน สรุปความแล้วคนไม่มีสติเครื่องคุ้มกัน ย่อมเป็นผลเสียหายแก่ตนทุกระยะ ฉะนั้น ผู้เป็นพุทธบริษัทของพระพุทธเจ้าผู้จอมปราชญ์ จึงควรวางตนต่อเหตุการณ์อย่างสม่ำเสมอ จะจัดว่าเป็นผู้รอบคอบในสิ่งเกี่ยวข้องได้ดี

ยิ่งการอบรมจิตโดยทางสมาธิภาวนาด้วยแล้ว ก็ยิ่งต้องการความรอบคอบและหนักแน่นต่อธุระหน้าที่ของตนในเวลาเช่นนั้นมากขึ้น ไม่ปล่อยจิตส่งออกไปคาดหมายมรรค ผล นิพพาน ให้เลยจุดที่กำลังทำซึ่งเป็นทางเดินเพื่อมรรค ผล นิพพานอยู่แล้ว โดยถือความจำเป็นอยู่กับจุดที่ทำนั้น จิตจะค่อยเลื่อนฐานะขึ้นสู่ความละเอียดเป็นลำดับ และบรรลุถึงจุดที่หมายไปเอง เช่นเดียวกับการเดินทางไปสู่จุดที่หมาย ย่อมถือเส้นทางที่กำลังก้าวเดินเป็นสำคัญกว่าการคาดหมาย ตั้งหน้าเดินไม่ลดละย่อมถึงจุดที่ต้องไปเองฉะนั้น เท่าที่อธิบายมาหวังว่าคุณคงจะพอเข้าใจ และยึดเป็นหลักปฏิบัติต่อไปได้

ขอบพระคุณมาก เวลาฟังท่านอธิบาย ใจรู้สึกเพลินลืมเวล่ำเวลา ประหนึ่งมองเห็นมรรค ผล นิพพานอยู่ชั่วมือเอื้อม แต่เวลาปฏิบัติสิ่งที่จะคอยฉุดลากใจไปนั้น มันกลับอยู่ใกล้ชิดกับตัวยิ่งกว่านั้นเสียอีก แต่จะอย่างไรก็ตาม เท่าที่ได้ฟังอย่างสมใจวันนี้ รู้สึกได้เป็นคติหลายข้อ ซึ่งโดยมากก็มาได้แก่ตัวของดิฉันเอง ในส่วนที่ถูกตำหนิคือการคาดผล ดิฉันมักเป็นคนชิงสุกก่อนห่าม การทำอะไรขาดความพิจารณา ดิฉันมักเป็นคนอ่อนต่อเหตุผล บางทีลูกเขายังต่อว่าดิฉันว่า คุณแม่นี้หัวโบราณจริง ๆ ไม่ยอมเปลี่ยนแปลงไปตามยุคตามสมัยเขาบ้างเลย ในข้อนี้ก็เป็นความสงสัยซึ่งจำต้องขอรบกวนเวลาท่านอีก ท่านจะพอมีเวลาเหลืออยู่อีกบ้างไหมคะ

โปรดเล่าเรื่องให้อาตมาฟังบ้าง รู้สึกสงสัยและอยากฟัง เรื่องเวล่ำเวลาเอาไว้ตอนจบเรื่องแล้วค่อยพูดกัน คำว่า หัวโบราณนั้นหมายความว่าอย่างไร อาตมาไม่ค่อยทราบเกี่ยวกับคำว่าหัวโบราณ และยังมีหัวอะไรอีก โปรดอธิบายให้ฟังครบทุกหัวด้วย เท่าที่เคยทราบมาบ้าง ก็แต่หัวคน หัวผี หัวไม้ หัวแข็ง หัวอ่อน หัวดี หัวไม่ดี ที่เขาใช้คำย่อ ๆ โดยตัดคำว่าคนอยู่หน้าออกเสีย เช่นคนหัวดี เป็นต้น ถ้าจะพออธิบายให้ฟังได้ อาตมาก็อยากฟัง จะมีส่วนเสียหายแทรกอยู่ด้วยไหม ถ้าจะไม่เกิดประโยชน์ก็กรุณาระงับไว้ก่อนก็ได้ เท่าที่อยากจะฟังก็อยากไปตามภาษาของคนไม่รู้ก็อยากรู้ แต่ไม่ทราบความผิดถูกดีชั่วประการใด

จะผิดถูกประการใด ดิฉันก็นำคำระหว่างแม่กับลูกพูดกันมาเล่าให้ท่านฟังเท่านั้น ดิฉันไม่มีความรู้ความฉลาดพอจะนำเรื่องของคนอื่นมาเทียบเคียงกับเรื่องส่วนตัว ซึ่งเป็น

เรื่องของแม่ ๆ ลูก ๆ อะไรเลย คือลูกเขาว่า ดิฉันเป็นคนหัวโบราณเกินไปจนกลายเป็นคนครึหรือล้าสมัยทำนองนี้ เขาอยากให้แม่ดัดแปลงหัวเสียใหม่จะได้เข้ากับสังคมของโลกเขาได้บ้าง ถ้าจะล้าก็คงพอมองเห็นกันได้แวบ ๆ บ้าง ย่านกลางทุ่งอยุธยากว้าง ๆ ไม่เช่นนั้นก็เต็มทีมองหาใครไม่เจอ ไม่ว่าแต่จะมองหาคนอื่น ๆ แม้แต่จะมองหาลูกในบ้านเดียวกันก็จะไม่เจออีก เพราะหัวมันอยู่ห่างไกลกันมาก ลูกเขาว่าให้ดิฉันอย่างนี้

คำที่เขาว่า เกินไป นั้นรู้สึกจะมีส่วนที่น่าคิดอยู่ เพราะทุกสิ่งที่เกินพอดีแล้วโลกถือว่าเกินไป เช่น บ้านสูงเกินไป ต่ำเกินไป คนขาวเกินไป ดำเกินไป คนสูงเกินไป ต่ำเกินไป อาหารเผ็ดเกินไป เค็มเกินไป สิ่งที่เกินไปนั้นไม่ว่าอะไร โลกถือกันว่าเลยขอบเขตแห่งความพอดีทั้งนั้น ใช้การอะไรไม่ค่อยจะได้ดี สิ่งที่เกินไปนั้นเป็นสิ่งกีดขวางความพอดีที่โลกและธรรมนิยมใช้กันมาแต่ดึกดำบรรพ์ ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงประกาศธรรมลงในทางสายกลาง เรียกว่า มัชฌิมา ซึ่งแปลว่าท่ามกลาง คือความพอดี ถ้าเป็นอาหารก็มีรสพอดี ถ้าเป็นคนก็คือคนพอดี บ้านพอดี เสื้อพอดี กางเกงพอดี ทุก ๆ สิ่งลงในความพอดีแล้วเป็นอันใช้ได้ดีทั้งงามตา งามใจ การที่เราจะไปตำหนิลูกว่าพูดผิดเสียทีเดียวยังไม่ชอบนัก เราคงมีส่วนที่ควรตำหนิอยู่บ้างเป็นแน่ จากหัวโบราณจนเกินไป คำว่า โบราณนี้มีความหมายอย่างไรและกว้างแคบแค่ไหน

คำว่า โบราณเท่าที่ทราบมาจากคุณพ่อคุณแม่ และคนเก่าแก่ที่เล่าให้ฟังว่า ถ้าเป็นสิ่งของก็เป็นสมบัติเก่าแก่ที่ปู่ ย่า ตา ทวด มอบให้เป็นมรดกต่อ ๆ กันมาถึงพวกเรารุ่นหลัง ท่านเรียกสิ่งนั้นว่าของโบราณหรือวัตถุโบราณ เช่น พระรูปสมัยโบราณเป็นต้น ถ้าเป็นคนก็คือคนเก่าแก่ที่ล่วงลับไปแล้วหลาย ๆ ชั่วคน ท่านเรียกคนเช่นนั้นว่า คนโบราณ ถ้าเป็นความคิด ความเห็นเกี่ยวกับการทำมาหาเลี้ยงชีพ การปลูกบ้านสร้างเรือน การปกครองบ้านเมือง การนุ่งห่ม ตลอดขนบธรรมเนียมประเพณีที่คนโบราณคิดขึ้นแล้วพากันดำเนินสืบ ๆ กันมา ท่านเรียกว่า หัวโบราณ จะถูกหรือผิดดิฉันเคยจำมาอย่างนี้

นี่ตามความเข้าใจของคุณคิดว่าที่โบราณพาคิดพาทำมานั้น ยังคงที่ดีอยู่ทั้งวิธีการและคุณภาพของสิ่งนั้น ๆ ซึ่งควรจะนำมาใช้ได้ทุก ๆ อย่างและทุก ๆ โอกาสมีไหม และที่ควรจะดัดแปลงแก้ไขเสียบ้างเพื่อให้เหมาะสมกับกาลสถานที่และความนิยม ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอตามกฎอนิจจังมีไหม และที่ควรจะปล่อยให้ผ่านไปตามกาลสมัยเพราะคุณภาพไม่ดีและขาดความนิยมมีไหม หรือเข้าใจว่าสิ่งเหล่านั้นยังคงที่ดีอยู่ ไม่ควรแก้ไขดัดแปลงโดยประการทั้งปวง

ดิฉันพอทราบได้ในสิ่งที่ควรหรือไม่ควร ไม่ว่าจะเป็นโบราณหรือปัจจุบัน เพราะของใหม่กับของเก่ามันอยู่ด้วยกัน เช่น คนแก่ ๆ จนหลังค่อมกับเด็ก ๆ เพิ่งคลอดเป็นต้น ก็อยู่ด้วยกัน ซ้ำยายแก่ ๆ ยังกลับเลี้ยงดูหลานน้อยเสียอีก

แล้วคุณยังมีข้อข้องใจอะไรบ้าง ระหว่างของเก่ากับของใหม่ที่คละเคล้ากันอยู่ตลอดมา อาตมาไม่เห็นมีอะไรจะพอให้เกิดเป็นปัญหา เพราะทั้งของเก่าและของใหม่มันมีทางจะอำนวยประโยชน์ให้แก่ผู้ที่รู้จักใช้ได้เสมอกัน เว้นแต่คนหัวรั้นที่ไม่ยอมรับฟังเหตุผลใด ๆ ทั้งนั้น จะเป็นคนขวางโลกยิ่งกว่าหัวโบราณและหัวอะไร ๆ เป็นไหน โปรดระวังหัวประเภทนี้ให้มากยิ่งกว่าหัวอื่นใด เท่าที่พิจารณาแล้วของเก่ากับของใหม่ โดยนับความคิดเห็นเข้าด้วย และคนเก่ากับคนใหม่มันมีส่วนดีและส่วนชั่วด้วยกัน เพราะเป็นคนมีกิเลส ความเห็นแก่ตัวเหมือนกัน สิ่งที่เกิดจากคนประเภทดังกล่าวคิดอ่านและทำขึ้น จึงควรพิจารณาให้ดีเสียก่อนแล้วค่อยตัดสินใจลงไป ถ้าเราเป็นคนรอบคอบเสียเท่านั้น จะเป็นหัวอะไรคิดขึ้นทำขึ้นก็ไม่สู้เป็นปัญหาให้ก่อความยุ่งยากและกวนสมองนัก สิ่งต่าง ๆ กลับจะช่วยให้ความสะดวก และเหมาะสมแก่เรามากขึ้น

ที่สำคัญก็คือ ตัวเราคนหนึ่งซึ่งควรนับเข้าในจำนวนสิ่งดังกล่าวทั้งเก่าและใหม่ ถ้าไปมองแต่ข้างนอกว่า สิ่งนั้นดี สิ่งนี้ไม่ดี สิ่งนั้นเป็นของเก่า สิ่งนี้เป็นของใหม่ คนนั้นดี คนนี้ไม่ดี ข้าราชการคนที่ย้ายไปนั้นดี คนนี้มาแทนแย่มาก สามีคนที่ตายไปแล้วนั้นเต็มที คนนี้เข้ามาแทนอบอุ่น ภรรยาคนนี้แสนเอาใจยาก คนที่จากไปนั้นแสนดี คนใช้ในบ้านคนนี้เต็มทีไว้ใจอะไรไม่ได้ คนก่อนนั้นแสนดี แต่เขาหนีไปเสีย อะไรเหล่านี้ จนลืมมองข้างในคือตัวเอง ผลที่ได้รับจากการติชมก็คือ ความยุ่งยากใจตลอดเวลาหาที่แก้ไขและปลงวางไม่ได้ ความจริงแล้วตัวเรายังมีส่วนเสียอยู่ด้วย ที่ไปเที่ยวเก็บเอาเรื่องของคนอื่นมาแบกหามให้หนักใจยิ่งกว่าภูเขาเสียอีก

ที่ควรยกเราขึ้นเป็นเป้าหมาย ก็เพื่อการพิจารณาความผิดถูกของตัวว่า นับแต่วันเราเกิดมาก็เป็นเวลาหลายปี คราวเป็นเด็กเรามีความรู้ความเห็นและความประพฤติผิดถูกอย่างไรบ้าง ก้าวขึ้นมาขั้นเป็นหนุ่มเป็นสาวเรามีความรู้ความเห็น ความประพฤติผิดถูกอย่างไรบ้าง บัดนี้เรามีความรู้ความฉลาด และความประพฤติตัวอย่างไรบ้าง ต่อไปนี้เราจะดัดแปลงแก้ไขความคิดเห็นต่าง ๆ ตลอดความประพฤติอันดีงามแก่ตัวอย่างไรบ้าง ขณะนี้จิตของเราเย็นหรือร้อน ถ้ามีความเย็นเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว จะพยายามอบรมส่งเสริมอย่างไรต่อไป ใจถึงจะได้รับความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป ถ้าใจเราร้อนจะพยายามแก้ไขอย่างไร

ถึงจะหายพยศ ลดความชั่วที่ทำให้ร้อนลงได้บ้าง ถึงวาระสุดท้ายของชีวิตเราจะตั้งจิตไว้อย่างไรจึงจะมีหลักยึด ไม่ส่ายหน้าส่ายหลังจนลืมตัวและคว้ายึดในทางผิด

ถ้าเราตั้งตัวไม่ได้แต่บัดนี้ โดยเชื่อความสามารถของจิตไม่ได้ ไม่ว่าเราจะตายในสถานที่และเวลาใด เราก็คือคนที่เสียท่าเสียทีอยู่โดยดี ถ้าจิตไม่ดีและกลายเป็นกองเพลิงอยู่ในตัวของมันแล้ว เราจะหาความสุขความรุ่งเรืองมาจากโลกไหน ไม่มีทางเจอได้ เมื่อเทียบคนที่มีจิตรุ่มร้อนด้วยกิเลสประเภทต่าง ๆ เข้าครอบงำแล้ว ก็ไม่ผิดอะไรกับบุคคลที่กำลังเจ็บหนัก จะไปอยู่ในสถานที่ใดที่มีหมอผู้ฉลาดคอยเอาใจใส่ดูแลรักษาอยู่ตลอดเวลา โดยไม่เลือกว่าเป็นโรงพยาบาล หรือเป็นปราสาทร้อยชั้นที่เต็มไปด้วยสิ่งบำเรอความสุขอยู่ตลอดกาลก็ตาม เขาก็คือคนที่เจ็บหนักและมีทุกข์มากอยู่ตลอดเวลานั่นเอง

โปรดอย่าเข้าใจว่า โลกนี้ไม่ดีหาความสุขไม่ได้ โลกหน้าจะดีมีความสุขโดยไม่สนใจบำเพ็ญความดี ถ้าเป็นได้เช่นนั้นพระพุทธเจ้าก็ทรงหมดภาระห่วงใยในการสั่งสอนสัตว์โลกให้เป็นคนดี โลกก็หมดกังวลที่จะรับเอาธรรมมาฝึกหัดอบรมตนเพื่อเป็นคนดีในปัจจุบันและอนาคต เพราะความสุขและความสมหวังรอคอยมนุษย์อยู่ข้างหน้าโน้นแล้ว เพื่อความประจักษ์พยานในโลกมนุษย์เรานี่แล ไม่ต้องคาดคะเนไปโลกอื่น เช่นคนจน ๆ ไปรับจ้างทำงานให้คนรวย ๆ มีเงินเป็นล้าน ๆ คนรับจ้างที่อาศัยเขาอยู่ ก็คือเขาผู้จน ๆ อยู่นั่นแล จะแปรรูปเป็นคนรวยไปไม่ได้ ถ้าเขาไม่สามารถทำได้เองฯ

ผมมาหาท่านวันนี้ จุดประสงค์อยากเรียนถามข้อข้องใจบางอย่าง หากเป็นการไม่บังควรกรุณาท่านเตือนผมด้วย ผมขอเริ่มเรื่องเลยทีเดียว คือ บางคนพูดว่า มรรค ผล นิพพานไม่มี แต่บางคนก็ว่า มรรค ผล นิพพานมีอยู่ ขอให้ปฏิบัติไปเถอะ ดังนี้ไม่ทราบว่าจะให้เชื่อทางไหนดี เลยตัดสินใจไม่ลงสนิทได้ว่าจะควรเชื่อและยึดถือทางไหนดี ขอความกรุณาท่านวินิจฉัยและตัดสินให้ด้วย หวังว่าช่วยโปรดสัตว์ผู้โง่เอาบุญ

เท่าที่ฟังเขาพูดแล้วต่างคนต่างถูกไม่มีข้อแย้งเขา เพราะถ้าไม่มีผู้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามรรคก็ไม่มี ผลก็ไม่เกิด นิพพานก็ไม่ปรากฏ ถ้ามีผู้ปฏิบัติตาม มรรค ผลนิพพานก็มี เพราะธรรมทั้งสามนี้เกี่ยวเนื่องกัน อาตมาเองก็ไม่ได้เป็นเจ้าของของมรรค ผล นิพพานแต่ผู้เดียว พอจะหยิบยื่นให้คนนั้นและกีดกันคนนี้ เพราะพระพุทธเจ้าทรงสอนสัตว์โลกก็เพื่อความดี มีมรรค ผล นิพพานเป็นจุดสุดยอด ด้วยหลักแห่งนิยยานิกธรรมทั้งมวล มิได้ทรงแสดงไว้ด้วยความแตกแยกระหว่างมรรคคือข้อปฏิบัติ กับผลอันจะพึงได้รับไม่ลงรอยกัน พระองค์สอนให้ดำเนินเหตุเพื่อผลทั้งนั้น ไม่เคยสั่งสอนเหตุเพื่อความล้มละลายแห่งผลเลย ฉะนั้นธรรมที่ประกาศสอนไว้จึงเพื่อมรรค ผล นิพพาน โดยสมบูรณ์ เพราะพระพุทธเจ้าไม่ใช่ศาสดาป่าเถื่อน พอจะทรงสั่งสอนสัตว์โลกแบบสุ่มเดา

คุณควรจะไปถามผู้ที่พูดว่ามรรค ผล นิพาน ไม่มี ให้ละเอียดถี่ถ้วนก่อน เพราะคำที่เขาพูดว่า มรรค ผล นิพพานไม่มีนั้นเป็นคำกลางๆ อาจจะขึ้นอยู่กับผู้ปฏิบัติไม่ตามมรรค ผล จึงไม่มีก็ได้ เพราะมรรค ผล นิพพานไม่ใช่เป็นธรรมที่จะเกิดขึ้นอย่างปราศจากผู้บำเพ็ญเหตุอันเป็นแดนเกิดของผลไว้ก่อน แต่ผู้บอกว่ามรรค ผล นิพพานยังมีอยู่จงปฏิบัติไปเถอะ นั้นหมายถึงผู้ปฏิบัติตามสวากขาตธรรม จะต้องได้รับผลตอบแทนตามหลักธรรมที่แสดงไว้ ความจริงก็เป็นไปตามที่คนทั้งสองบอกคุณแล้วนั่นแล ไม่ปรากฏว่าเป็นปัญหาที่น่าสงสัยอะไรนัก ทั้งนี้ไม่ว่าพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่หรือไม่ก็ตาม ธรรมทั้งหลายย่อมเกิดแต่เหตุเสมอ ถ้าผู้บำเพ็ญเหตุไม่มี ผลจะลอยตัวมาเองย่อมไม่ได้ แม้พระพุทธเจ้าก็ทรงบำเพ็ญเหตุมาก่อนจึงได้ตรัสรู้ขึ้นมา ส่วนผู้จะมาตรัสรู้เอาแบบดื้อ ๆ โดยไม่ต้องบำเพ็ญก่อนอย่างนั้น และสำเร็จเป็นพระอรหันต์องค์ดื้อๆ ขึ้นมา โลกก็จะกลัว และแตกตื่นวิ่งหนีกันหมดทั้งบ้านทั้งเมือง จะไม่มีใครกล้ารออยู่คอยใส่บาตรพระอรหันต์องค์ประหลาดนั้นได้ เรื่องมันเป็นดังที่เรียนให้ทราบนี้ คุณจะเห็นอย่างไร

ที่เขาพูดนั้น รู้สึกจะไม่เข้าในลักษณะที่มีเหตุผลพอจะให้ความหวังแก่เราบ้าง ดังที่ท่านอธิบายให้ฟัง แต่พูดเป็นเชิงปฏิเสธไปทีเดียว ทำนองเราไปซื้อสินค้าที่ต้องการในห้าง

ร้านซึ่งเขาเคยมีขายเป็นประจำ แต่มาบัดนี้เขาปฏิเสธว่าของสิ่งนั้นหมดแล้ว ไม่ว่าห้างร้านใด ๆ เหมือนกันหมด แม้คุณจะมีเงินและความหวังอยู่ก็ไม่มีทางสำเร็จในสิ่งนั้นได้ดังนี้

ส่วนโรงงานเป็นที่ผลิตสินค้าประเภทที่เราต้องการนั้นยังมีอยู่ไหม และผู้ผลิตสินค้าในโรงงานเขายังทำการผลิต และผลัดเปลี่ยนคนงานผลิตกันเป็นประจำอยู่ หรือเขาล้มเลิกกันไปหมดแล้ว ตลอดการส่งสินค้าออกจากโรงงานเพื่อส่งไปยังลูกค้าตามสาขาต่าง ๆ เขายังส่งอยู่ตลอดมา หรือเขาเก็บสินค้าไว้เฉพาะโรงงานเท่านั้น ไม่นำออกจำหน่าย

โรงงานก็ยังมีและทำงานได้ดี คนงานก็ทำการผลัดเปลี่ยนกันผลิตเป็นประจำ สินค้าก็ส่งออกไปจำหน่ายยังที่ต่าง ๆ เป็นประจำมิได้ขาด ส่วนที่เก็บไว้ในโรงงานก็มีเพื่อความจำเป็นสำหรับผู้มาเกี่ยวข้อง

ถ้าเช่นนั้นแม้เจ้าของห้างร้านนั้น ๆ จะปฏิเสธ แต่เงินและความหวังของเรามีอยู่ เราควรไปหาซื้อที่ห้างร้านอื่น ๆ ต่อไป ถ้ายังไม่ได้ก็ควรตรงไปซื้อที่โรงงานซึ่งเป็นที่ผลิตสินค้าที่เราต้องการ จนได้สินค้านั้นมา อย่ามัวไปเชื่ออยู่แค่เจ้าของห้างร้านเพียงแห่งสองแห่งเท่านั้น จะเสียเวลาไปเปล่า ๆ เพราะเขาไม่ใช่โรงงาน ไม่ใช่ผู้ผลิต และไม่ใช่เจ้าของของสินค้านั้นแต่ผู้เดียว พอที่จะรู้ไปเสียทั้งหมดและผูกขาดโดยประการทั้งปวง เท่าที่แนะแนวทางการซื้อสินค้าให้เพื่อความสะดวกและสมหวังแก่ผู้ต้องการ หวังว่าพอจะเข้าใจ จึงขอย้อนหลังมาพูดเรื่องมรรค ผล นิพพาน ซึ่งยังไม่จบ ให้จบสิ้นกันเสียที

ที่ว่า มรรค ผล นิพพานไม่มีนั้นไม่มีอยู่กับผู้ใด โรงงานใหญ่คือพระไตรปิฎกที่เต็มไปด้วยหมวดอริยสัจ สติปัฏฐาน ซึ่งล้วนชี้บอกมรรค ผล นิพพาน ยังมีอยู่ไหม ผู้ผลิตสินค้าคือผู้ตั้งใจปฏิบัติด้วยสุปฏิบัติ อุชุปฏิบัติ ญายปฏิบัติ สามีจิปฏิบัติ เพื่อพระอริยบุคคล ๘ จำพวก ทั้งที่รวมกันปฏิบัติอยู่เป็นหมู่เป็นคณะ และแยกสาขาออกไปปฏิบัติอยู่ในที่ต่าง ๆ เช่น ในป่า ในภูเขา ลำเนาไพร ตามอัธยาศัยของผู้ใคร่ต่อธรรม คือ มรรค ผล นิพพานยังมีอยู่ไหม ถ้ายังมีอยู่โปรดไปเสาะแสวงหาศึกษาเล่าเรียนและไต่ถามจนเป็นที่เข้าใจแล้วนำมาปฏิบัติต่อตนเอง คำว่าอกาลิโก จะไม่ใช่อื่นไกลที่ไหน นอกไปจากมรรค ผล นิพพาน ทั้งเหตุทั้งผลจะรวมอยู่กับอกาลิโกทั้งสิ้น ใครไม่ได้เข้าไปตั้งบ้านเรือนอยู่ในมรรค ผล นิพพาน พอจะมาประกาศให้โลกเห็นด้วยว่า มรรค ผล นิพพาน หมดไปแล้วหรือยังมีอยู่นอกจากผู้ปฏิบัติธรรมด้วยสุปฏิบัติเป็นต้นเท่านั้น จะทราบว่ามรรค ผล นิพพานหมดไปหรือยังมีอยู่ เพราะสาเหตุอะไร

การหมดไปหรือยังอยู่แห่งมรรคผลนิพพาน ไม่จำต้องพูดถึงกาลสถานที่และบุคคลผู้ใด แม้ปัจจุบันวันนี้ และเราผู้จะทำให้เสื่อมสิ้นสูญไป หรือทำให้เจริญก้าวหน้าอย่างเต็มที่

ก็มีทางจะทำได้จากเราคนเดียว เพราะมรรค ผล นิพพาน อันแท้จริงมิได้อยู่กับกาลสถานที่ แต่อยู่กับคนผู้สนใจเสาะแสวงปฏิบัติเอาต่างหาก คำว่า มรรค ถ้าไม่หมายเอามรรคทั้ง ๘ จะหมายเอาอะไร และมีไว้เพื่อใคร ถ้าไม่มีไว้เพื่อมนุษย์เรา แล้วใครจะทำให้เจริญและใครจะทำให้เสื่อม และใครจะทำไม่ให้มรรค ผล นิพพานเหลืออยู่ในโลก นอกจากมนุษย์เราเท่านั้น ไม่มีใครจะทำให้หมดหรือให้มีได้ ส่วนกิเลสตัณหาเครื่องทรมานใจไม่เห็นใครมาพูดบ้างว่ามันหมดไป ทั้งนี้เพราะต่างคนต่างส่งเสริมพอกพูน จะให้มันหมดสิ้นไปได้อย่างไร นอกจากนับวันที่มันจะเจริญขึ้นจนมองไม่เห็นตัวและเห็นใครเลย มันมืดมิดไปหมดเท่านั้น แม้จะพร้อมกันประกาศทั่วโลกว่ามรรคผลนิพพาน หมดเขตหมดสมัยไปแล้ว ส่วนกิเลสจะไม่หมดเขตหมดสมัยไปด้วย คงเป็นกิเลสและตั้งอยู่บนหัวใจคนนั่นเอง อาตมาก็พูดแบบป่า ๆ ไปตามนิสัยป่า อย่างนั้นเอง ผิดถูกก็ขออภัยด้วย ถ้ามีอะไรอีกก็พูดกันได้

ผมไม่ค่อยเข้าใจธรรมอะไรมากนัก เป็นแต่อาศัยดูหนังสือธรรมบ้าง ศึกษาไต่ถามกับเพื่อน ๆ ที่เป็นนักธรรมะบ้าง เพื่อน ๆ ของผมเขาเก่ง เวลาพูดธรรมะยกออกมาเป็นคัมภีร์ ๆ เราเป็นแต่นั่งฟังเขาพูด บางทีทนง่วงไม่ได้ต้องขอตัวไปพักนอน เพื่อนบางคนก็ดีพูดชมเชยการปฏิบัติภาวนา แต่บางคนก็ชักจะให้เราเสียไปด้วย เช่นพูดว่ามรรคผลนิพพานไม่มี ผมฟังแล้วรู้สึกเศร้าๆ ใจชอบกล ถ้าจะเชื่อหรือไม่เชื่อก็ยังไง พูดยาก แต่ผลทำให้อ่อนใจไม่สบายอยู่ภายใน มาได้ฟังท่านอธิบายให้ฟัง รู้สึกปลอดโปร่งโล่งใจหายสงสัยไปได้ เพราะตามปกตินิสัยของผมชอบให้ทาน การใส่บาตรไม่เคยให้ขาด ใส่เป็นประจำ เมียและลูก ๆ ก็มีนิสัยชอบให้ทานเหมือนกันทั้งบ้าน ฉะนั้นการทำบุญจึงไม่มีอะไรขัดแย้งกัน คนหนึ่งว่าแล้วเป็นแล้วไปตาม ๆ กัน

เฉพาะผมเองพอทราบว่า มรรค ผล นิพพานหมดเขต หมดสมัยแล้วเท่านั้น ทำให้ความยินดีในทานลดลง ทั้ง ๆ ที่ให้ทานอยู่ตามเดิม ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลง แต่ไม่กล้าพูดให้เมียและลูก ๆ ฟัง กลัวเขาจะเสียใจและมีส่วนเสียเช่นเดียวกับตัวผม สาเหตุที่ศรัทธาในทานจะลดลงเนื่องจากคิดไปว่า ก็เมื่อมรรคผลนิพพานไม่มีแล้ว เราจะทำบุญให้ทานไปทำไมกัน เพราะการทำก็เพื่อผล และเป็นอุปนิสัยปัจจัยในภายภาคหน้า ก็เมื่อเครื่องตอบแทนคือ มรรค ผล นิพพานไม่มีแล้ว การทำทานจะมีความหมายได้อย่างไร เช่นเดียวกับต้นไม้ที่หักล้มลงแล้ว กิ่งก้านดอกผลของมันจะทรงตัวอยู่ได้อย่างไร จะต้องเหี่ยวแห้งและตายไปตามต้นของมันอย่างแน่นอน ความคิดเช่นนั้นแลที่ทำให้บั่นทอนศรัทธาและอื่นๆ ที่เกี่ยวกับการทำบุญลงมากมาย นี่ผมเรียนตามความเป็นมาของผม กรุณาท่านอย่าได้ถือสา

ที่ทำให้เกิดความเสียหายแก่ตนดังที่เรียนมานั้น เนื่องจากผมลืมนึกไปว่า ศาสนธรรมของพระพุทธเจ้า ออกมาจากความบริสุทธิ์แห่งพระทัยที่ทรงมรรคทรงผลอย่างสมบูรณ์แล้ว จึงทรงประกาศสอนโลกด้วยธรรมบริสุทธิ์นั้น ใช่ไหมครับ

ใช่ เพราะธรรมที่ประกาศสอนโลกมีทั้งฝ่ายมรรคฝ่ายผลไปพร้อม ๆ กัน ไม่ปรากฏว่ามรรคกับผลต่างผลัดกันทำงาน ผลัดกันหยุดพัก ผลัดกันเดินก่อนและเดินทีหลัง แต่เป็นธรรมกลมกลืนกันไปในระยะเดียวกัน เมื่อมรรคมีกำลังเต็มที่ผลก็สมบูรณ์ขึ้นในขณะนั้น โดยไม่ต้องรออะไรมาชี้ขาดให้ เช่นเดียวกับบุคคลเปลี่ยนอิริยาบถท่าต่าง ๆ ส่วนอวัยวะคือข้างหน้า ข้างหลัง ข้างซ้าย และข้างขวาของเขา ย่อมเคลื่อนย้ายไปตามอิริยาบถนั้น ๆ พร้อม ๆ กัน

ธรรมที่ประกาศสอนไว้ก็ทำหน้าที่ไปพร้อม ๆ กันทั้งฝ่ายมรรคและฝ่ายผล ไม่ได้แยกกันทำและแยกกันหยุดพอจะเป็นอุปสรรคต่อมรรคและผลว่าเดินไม่ทันกัน สรุปความแล้วมรรคมีอยู่ ณ ที่ใด ผลย่อมมีอยู่ ณ ที่นั้น และมรรคคือข้อปฏิบัติมีอยู่กับผู้ใดผลย่อมมีอยู่กับผู้นั้น ทั้งมรรคทั้งผลไม่มีอยู่กับผู้ใดนิพพานย่อมไม่มีอยู่กับผู้นั้น ไม่มีผู้ใดจะมาชี้ชาดให้มีได้ และไม่มีในผู้ใดได้ และสิ่งใดจะมาชี้ขาดซึ่งมรรค ผล นิพพาน ให้เป็นไปตามอำนาจของตนได้ นอกจากธรรมที่กล่าวนี้เท่านั้นจะเป็นผู้ชี้ขาดในตัวเองโดยหลักธรรมชาติ แม้พระพุทธเจ้าผู้เป็นเจ้าของแห่งธรรม ก็ไม่ทรงชี้ขาดให้ผิดจากร่องรอยแห่งธรรมคือหลักความจริง ทั้งทรงบำเพ็ญ และรู้ตามหลักความจริงทุกประการ

เวลาประกาศก็ทรงสอนไปตามหลักที่ไม่ขัดแย้งต่อความจริง เช่น ทรงสอนให้บำเพ็ญมรรคคือข้อปฏิบัติ เพื่อผลอันจะพึงได้รับซึ่งเป็นหลักความจริงที่ผู้บำเพ็ญจำต้องได้รับอยู่โดยดี ก็เมื่อศาสนธรรมที่ทรงวางไว้พร้อมทั้งเหตุและผลยังสมบูรณ์ดังที่เห็นอยู่ และผู้ปฏิบัติตามก็ยังมีอยู่ คำว่ามรรคผลนิพพานอันจะเกิดจากข้อปฏิบัติก็ไม่มีใครสามารถไปแยกออกจากกันได้ คงเป็นมรรคเป็นผลสืบเนื่องกันไปตลอดสาย สิ่งที่เป็นขวากหนามขวางมรรค ผล นิพพาน อยู่เวลานี้ก็คือพวกเราเท่านั้น และจะควรปฏิบัติตัวเองให้สมควรแก่ธรรมอย่างไรบ้าง เพื่อมรรค ผล นิพพาน จะเดินได้สะดวกในตัวเรา และตัดปัญหาเรื่องนี้เสียได้ โดยมากมักทำตนให้เป็นภาชนะต่อสิ่งยั่วยวนกวนใจไม่มีวันลดละ แต่มักอ่อนแอและทอดธุระในสิ่งที่จะเป็นประโยชน์มหาศาล คือศีลธรรมอันเป็นเครื่องนำสัตว์โลกให้พ้นภัย จะถูกหรือผิดโปรดนำไปตรองดู

ความเห็นของผมว่า การเข้าวัดและได้ยินพระท่านเทศน์หรือคุยธรรมให้ฟังเสมอทำให้จิตใจดีขึ้น อย่างน้อยก็ได้นำธรรมที่ท่านเทศน์และพูดให้ฟังไปคิดอ่าน จนเกิด

ประโยชน์ขึ้นมาอย่างประจักษ์ก็มีในบางครั้ง แต่เพื่อนผมบางคนว่า การเข้าวัดหรือไม่เข้าวัดนั้นไม่จำเป็น มันสำคัญอยู่ที่ตัวของเราจะปฏิบัติรักษาเอาเอง โดยไม่ต้องไปหาพระให้ท่านลำบากด้วย เพราะท่านมีธุระเต็มมืออยู่แล้วจะไปรบกวนท่านให้ลำบากและเสียเวลาทำไม ดังนี้ไม่ทราบอันไหนจะถูกดีกว่ากัน เท่าที่สังเกตดูแล้ว คนที่เข้าวัดบ่อยกับคนที่ไม่ค่อยจะเข้าวัด เมื่อเทียบดูคุณสมบัติและท่าทีที่แสดงออกรู้สึกผิดกันมากทีเดียว คนที่เคยเข้าวัดบ่อยเวลาเรามีข้อข้องใจ และติดขัดบางประการไปปรึกษาหารือและขอความช่วยเหลือ รู้สึกว่าเขาให้ความอนุเคราะห์ด้วยความเป็นธรรม และสงสารจริง ๆ ซึ่งแต่ละครั้งที่เขาช่วยเหลือเรา ไม่ว่าทางความคิดความเห็นและทางด้านวัตถุรู้สึกว่าเป็นที่สะดุดใจบางครั้งถึงกับน้ำตาไหลด้วยความตื้นตันใจในความเมตตาของเขา และทำให้ระลึกถึงบุญคุณเขาแบบฝังใจ ไม่มีวันหลงลืม

แม้ยามปกติเขาก็ประพฤติแบบลูกศิษย์พระ ไม่ว่าจะอยู่ในที่ทำงานหรือไปธุระในที่ต่าง ๆ ทั้งในและต่างจังหวัด เขาไปแบบมีธรรมวินัยของฆราวาสปกครองมารยาทจริง ๆ ที่ไม่ควรไปเขาก็ไม่ไป สิ่งไม่ควรทำเขาก็ไม่ทำ ตลอดที่ขับกล่อมบำรุงบำเรอเขาไม่สนใจ เวลาถูกถามเขาก็ตอบอย่างมีเหตุผลแบบศิษย์มีครูสอน ฟังแล้วเพราะหู ดูแล้วงามตา ชื่นใจบางครั้งผมทำเป็นแกล้งถามเขาเกี่ยวกับสถานที่บำเรอ เขาก็ตอบแบบกันเองจริง ๆ ทั้งน่าฟังและน่าคิดด้วยว่า ที่เช่นนั้นเขามีไว้เพื่อคนไม่มีสถานีจะได้จอดแวะ ส่วนเรามีอยู่แล้วไม่จำเป็น นั่นมันคนละเรื่องไม่เกี่ยวกัน เพราะหลักฐานบ้านเรือน วงศ์สกุล ลูกหลาน ฐานะสมบัติเงินทอง ประเทศชาติศาสนาของเราเป็นสิ่งที่มีคุณค่ามหาศาล ถ้าขืนไปยุ่งกับสิ่งเหล่านั้นแล้ว ของมีค่าที่กล่าวมาต้องฉิบหายป่นปี้ไปหมด ไม่มีอะไรจะยังเหลือคงเส้นคงวาอยู่ได้

ยิ่งเด็ก ๆ ด้วยแล้วก็ยิ่งมองหาทางออกเพื่อความหายนะอยู่ตลอดเวลา เราเป็นผู้ใหญ่จะมองเห็นแต่ความสนุกส่วนตัว ไม่คำนึงถึงความเสียหายที่จะตามมาถึงคนในบ้านและเด็ก ๆ ตลอดประเทศชาติศาสนาแล้ว ก็ชื่อว่าเราเป็นหัวหน้าก่อความพินาศกรรมให้แก่ประเทศชาติบ้านเมืองของเราอย่างหาทางหลีกเลี่ยงไม่ได้ คุณลองคิดดูก็ได้ ลูกหลานของสกุลใดโดยมากมักนำอัธยาศัย ความประพฤติดีชั่วจากสกุลนั้นมาใช้ ถ้าพ่อแม่เป็นคนมีศรัทธาในศาสนา ลูก ๆ หลาน ๆ ก็พลอยมีศรัทธา และใจเป็นศีลเป็นธรรมไปตาม พ่อแม่พาเข้าวัดลูกหลานก็ชอบเข้าวัด พ่อแม่ชอบพาไปดูหนังดูละครและการละเล่นต่าง ๆ ลูกหลานก็ชอบไปตาม พ่อแม่มีนิสัยร้ายหรืออ่อนโยน ลูกหลานก็พลอยมีนิสัยอย่างนั้นไปด้วย

การคละเคล้ากันเป็นสิ่งสำคัญมาก ไม่ว่าสิ่งของหรือคนอยู่คละเคล้ากันทำให้แปรจากรูปเดิมไปอย่างมองไม่เห็น ยกตัวอย่างพอมองเห็นเงื่อนข้อสังเกต เช่นเด็กวัดกับเด็กบ้าน ซึ่งออกมาจากพ่อแม่เช่นเดียวกัน แม้จะเรียนหนังสืออยู่ในโรงเรียนเดียวกัน เฉพาะเด็กวัดก่อนไปโรงเรียนต้องทำกิจวัตร มีล้างถ้วยชาม เทกระโถน ทำความสะอาด ถูห้อง เช็ดห้องข้างนอกข้างใน บริเวณที่ฉัน ต้มน้ำร้อน ชงชา จัดทำอาหารถวายอาจารย์ให้เรียบร้อยก่อน เจ้าตัวจะรับประทานก็รับ ถ้าไม่รับประทานก็ไปโรงเรียน ถ้าโรงเรียนอยู่ภายในวัด พอได้ยินเสียงระฆังให้สัญญาณแล้ว ต่างคนต่างทยอยออกจากกุฏิไปโรงเรียน ไม่ค่อยมีโอกาสได้วิ่งเล่นเหมือนเด็กชาวบ้าน พอถึงเวลาพักเที่ยงก็กลับมาช่วยอาจารย์ทำกิจวัตรตามเคย ตอนโรงเรียนเลิกก็กลับมากุฏิ และทำกิจวัตรตามหน้าที่ของตน ๆ เป็นประจำทุกวัน

ทุก ๆ วันพระตอนเย็นเด็กทุกคนต้องลงไปฟังโอวาทที่พระท่านสอนในโบสถ์ หรือที่ศาลาการเปรียญ นอกนั้นอาจารย์ยังต้องสั่งสอนเด็กของตนเป็นพิเศษในเวลาว่าง และสอนให้เด็กรู้จักกัน ให้อภัยกัน ไม่เอารัดเอาเปรียบกัน ไม่ให้รังแกกัน ให้มีการเฉลี่ยเผื่อแผ่กัน ให้มีน้ำใจกว้างขวาง ไม่เห็นแก่ตัว ไม่คับแคบ เป็นคนซื่อสัตย์สุจริต ไม่ลักขโมย ไม่ฉ้อโกง ไม่เป็นคนหัวดื้อถือรั้น เป็นคนขยันหมั่นเพียรเอาจริงเอาจังไม่เหลาะแหละ ไม่นอนตื่นสาย เป็นคนตรงต่อเวลาหน้าที่การงาน จะไปที่ไหนบอกลาอาจารย์ผู้ปกครอง นอกนั้นบางวัดยังมีกติกาวัด กติกาเด็กประจำกุฏิอีกด้วย เด็กทุกคนต้องอยู่ในโอวาทอาจารย์และสมภารวัด ถ้าเด็กทำผิดอาจารย์ต้องเรียกมาว่ากล่าวสั่งสอนไม่ปล่อยปละละเลย ถ้าเด็กคนใดไม่เชื่อฟังทั้ง ๆ ที่ว่ากล่าวสั่งสอนหลายครั้งแล้ว อาจารย์ต้องให้เด็กคนนั้นออกจากวัดไป ไม่ยอมให้อยู่ จะเป็นตัวอย่างไม่ดีและเปื้อนเปรอะเด็กด้วยกัน

ตามธรรมดาเด็กจะกลัวอาจารย์มากกว่าคุณพ่อคุณแม่ของเด็ก ฉะนั้นเด็กวัดจำต้องระวังความประพฤติทุกด้านอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะอยู่ในวัดหรืออยู่ในโรงเรียน จนกลายเป็นนิสัยอันดีงามขึ้นแก่เด็ก เพราะความเคยชินในความสำรวมระวัง และเป็นเด็กที่มีขอบเขต โตขึ้นมาเด็กก็ได้อาศัยนิสัยที่เคยฝึกมาจากวัดเป็นสมบัติอันดีงามติดตัวต่อไปไม่มีสิ้นสุด ส่วนเด็กบ้านก็เช่นที่เราเห็น ๆ กัน ผมไม่ได้แกล้งตำหนิใคร เพราะเราต่างก็มีเด็กด้วยกัน ทำไมจะไม่ทราบเรื่องของเด็ก การนอนก็ปล่อยตามลำพัง ตื่นนอนก็เป็นเวลาพอดีไปโรงเรียนเท่านั้น เด็กผมเป็นอย่างนี้ ส่วนเด็กคุณเป็นอย่างไร เหมือน ๆ กัน ผมไม่อยากพูดมาก เดี๋ยวจะกลับมาเข้าเนื้อผมอีก นั่นแหละเด็กในบ้าน ไม่ว่าบ้านไหนอย่างไรก็ต้องยอมแพ้เด็กวัดอยู่โดยดี

ถ้าจะคิดจำนวนปริมาณของเด็ก ทั้งเด็กบ้านและเด็กวัดมีจำนวนเท่า ๆ กัน เด็กบ้านจะมีทางเสียยิ่งกว่าเด็กวัด เพราะสิ่งแวดล้อมเด็กบ้านมากกว่าเด็กวัด แต่การอบรมน้อยกว่าเด็กวัด เนื่องจากพ่อแม่ไม่ค่อยมีเวลาอบรมเขา และปล่อยไว้ตามบุญตามกรรมก็มีไม่น้อย ประกอบกับบางบ้านพ่อแม่หัวไม่ดีทันเด็ก บางบ้านไม่ค่อยสนใจสอนหรืออบรมเด็ก บางรายความประพฤติมีปมด้อยอยู่ด้วย จึงไม่มีความสนใจสั่งสอนเด็ก หรือไม่กล้าสอนเด็ก หรือห้ามเด็กในสิ่งที่ตนกำลังทำอยู่ ทั้ง ๆ ที่รู้อยู่ว่าไม่ควรทำ ส่วนพระท่านไม่สู้จะมีปมด้อยอำนาจจึงผิดกับพวกเรามาก ถ้าเด็กทนได้ก็เป็นเด็กดีและกลายเป็นผู้ใหญ่ที่ดีในอนาคต คนดีมีมากประเทศชาติศาสนาก็เจริญ บ้านเมืองก็อยู่เย็นเป็นสุข นอนก็เต็มหลับเต็มตื่น

การงานทุกด้านไม่ว่าส่วนย่อยหรือส่วนใหญ่ ไม่ว่างานรัฐหรืองานราษฎร์ย่อมสะอาดเพราะไม่มีคนมือเปื้อนแฝงอยู่ในวงงาน ซึ่งจะทำให้งานและผลของงานนั้น ๆ เสียไป เพียงเท่านี้คุณก็คงจะพอเข้าใจในปัญหาที่ถามผมว่า มีส่วนสำคัญเกี่ยวกับเราซึ่งจะทำให้คนจำนวนมากต้องเสียไปด้วยอย่างไรบ้าง เท่าที่เพื่อนซึ่งเคยเข้าวัดบ่อยอธิบายให้ฟัง ผมรู้สึกซาบซึ้งในคำพูดของเขา และเกิดศรัทธาในตัวเขาด้วย ซึ่งผิดกับคนที่เห็นการเข้าวัดไม่เป็นของจำเป็น แม้เขาจะพูดมีเหตุผลอยู่บ้าง ตอนที่ว่ามันสำคัญอยู่ที่ตัวของเราที่จะปฏิบัติรักษาเอาเอง แต่ก็อดคิดไม่ได้ว่า ตัวเขาเองที่พูดอย่างนั้น เขาเห็นความสำคัญในการปฏิบัติรักษาศีลธรรมในตัวเขาเองเพียงไรหรือไม่

เมื่อเขาไม่สนใจจะไปวัดซึ่งเห็นว่าไม่จำเป็นเท่าตัวเขาปฏิบัติเอง แต่กิริยาที่แสดงออกของเขารู้สึกว่าแสลงหู แสลงตา และแสลงใจชอบกล ไม่เป็นที่สนิทใจนัก เวลาเรามีความจำเป็นซึ่งจำต้องปรึกษาปรารภขอความรู้ความเห็นจากเขาบ้าง ก็แสดงออกมาแบบขอไปทีในลักษณะว่า ธรรมไม่เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับเขาอยู่นั่นเอง สำหรับผมแม้จะมีความรู้ในทางธรรมน้อย แต่เมื่อได้เห็นอาการของคนที่มีความหนักแน่นในธรรมและไปมาหาสู่วัดบ่อย พร้อมทั้งการแสดงออกของเขา และได้เห็นคนที่เห็นการไปวัดไม่เป็นของจำเป็นพร้อมคุณสมบัติในตัวเขาแล้ว ผมรู้สึกมั่นใจและศรัทธาในคนชอบไปวัดมากกว่า จะถูกหรือผิดก็ขอท่านได้โปรดช่วยออกความเห็นด้วย บางทีผมอาจจะยกฝ่ายหนึ่งแล้วเหยียบย่ำอีกฝ่ายหนึ่งโดยไม่รู้สึกว่าตัวผิดก็เป็นได้

ถ้ายังรู้สึกว่าตัวผิดแฝงอยู่ด้วยก็พอมีทางแก้ไขได้ยังไม่สายเกินไป แต่ที่เข้าใจว่าตนถูกต้องเสียท่าเดียวนั้น แม้จะขอความเห็นจากผู้อื่นก็ไม่มีใครเขากล้าแสดงออก เพราะเกรงจะไปกระทบความเห็นถูกของคนนั้น

ที่เขาพูดว่าการไปวัดไม่จำเป็น มันสำคัญอยู่ที่การปฏิบัติของคนต่างหาก นั่นมีส่วนถูก ถ้าเห็นความสำคัญในการปฏิบัติรักษาตนจริง ๆ และได้ปฏิบัติตนอย่างนั้นด้วย ผู้ชอบไปวัดบ่อยดังเพื่อนที่ดีของคุณก็นับว่าเป็นบุคคลตัวอย่างได้ดี ควรถือเป็นคติตัวอย่างได้ดี ถ้าคนประเภทนี้มีมากบ้านเมืองจะเจริญรุ่งเรือง แต่ถ้ายอมไปวัดแบบใกล้เกลือกินด่าง แบบทัพพีอยู่กับแกงแต่ไม่รู้รสเปรี้ยวหวานเค็มของแกง แบบอวดยศศักดิ์ ความมั่งมีดีเด่น อวดรู้อวดฉลาด และแบบไปวัดเพื่อใช้พระใช้เณรร้อยแปด พระเณรมองเห็นหน้าอุบาสกอุบาสิกาผู้เป็นนายพระเณรแล้ว ต่างหาทางออกเพื่อเอาตัวรอด อย่างนี้ไม่ดี ถ้าขืนไปวัดบ่อย ๆ เดี๋ยววัดจะร้างแน่ คุณต้องการให้วัดร้างหรือต้องการให้วัดเจริญ และพระเณรอยู่เป็นสุข ไม่ถูกรบกวนจากบุคคลที่เป็นนายวัดเล่า

ผมไม่เคยคิดคาดฝันว่าจะมีคนแบบนั้นไปวัด และทำลายวัดวาศาสนา แบบใช้พระใช้เณรไม่มีปรานีปราศรัย ไม่เคยคิดจะให้วัดวาศาสนา และพระเณรลำบาก ไม่จำเป็นต้องพูดถึงการเสื่อมโทรมและร่วงโรยของวัด ที่พูดกับท่านในเรื่องดีบ้างชั่วบ้าง ก็เพื่อหาทางป้องกัน และแก้ไขเท่าที่เห็นสมควร ที่ได้ยินเรื่องที่ไม่เคยคิดว่าจะมีได้เช่นนี้ ผมรู้สึกเสียใจและสงสารพระเณรที่ได้รับความไม่สะดวกดังที่ทราบมา เท่าที่ท่านอธิบายมานี้ ท่านเคยได้เห็นได้ยินคนประเภทนี้มาบ้างหรือ

การเคยหรือไม่นั้นไม่ใช่เรื่องจะสืบสวนและสอบสวนกัน เพราะพวกเราไม่ใช่เจ้าหน้าที่กองสืบสวน และเรื่องนี้ก็มิใช่เรื่องคดีพอจะเกี่ยวไปถึงการสอบสวนด้วย แต่เป็นเรื่องธรรม เรื่องวัด เรื่องอุบาสก อุบาสิกา เรื่องพระเณร เรื่องความดี ความชั่ว คนดี คนชั่วที่อยู่ในวงศาสนาซึ่งควรนำมาพูดกันได้ และเป็นเรื่องกลาง ๆ ไม่ได้ระบุชื่อเฉพาะเจาะจงท่านผู้ใดใครผู้หนึ่งว่าเป็นเช่นนี้และเช่นนั้น ส่วนจะมีคนประเภทนี้ประเภทใดหรือไม่ นั่นเป็นคติธรรมซึ่งต่างจะได้นำไปพิจารณาต่อไป สมกับพวกเราเป็นนักธรรม ผู้ละชั่วทำดี สิ่งใดเห็นสมควรหรือไม่สมควร เป็นหน้าที่ของเราผู้เป็นต้นเหตุแห่งความดีความชั่วด้วยกันจะนำไปวินิจฉัยไตร่ตรอง และเลือกเฟ้นทำแต่สิ่งที่เห็นว่าควร

คนที่ชอบไปวัดกับคนที่ไม่ชอบไปวัดมีความเห็นต่างกัน ผู้ไปวัดก็เพื่อบำเพ็ญ ผู้ที่ไม่ได้ไปวัดก็บำเพ็ญกุศลอยู่ตามอัธยาศัยของตน ผลที่ได้รับก็คือความดีและเป็นคนดีมีศีลธรรมเช่นเดียวกัน แต่คนที่ไปวัดบ่อยในลักษณะเพื่อนที่ดีของคุณย่อมเป็นประโยชน์ไม่มีสิ้นสุด เพราะการบำเพ็ญตนก็มิได้ลดละ การได้ยินได้เห็นมารยาทของผู้มีศีลธรรมแสดงออก ย่อมซึมซาบเข้าถึงจิตใจอยู่เสมอ นาน ๆ เข้าก็ฝังนิสัย ยากที่จะมีอะไรมารื้อถอนได้อย่างง่าย ๆ ดังนั้น ท่านจึงสอนให้คบคนดี คบไปนาน ๆ ก็กลายเป็นคนดีได้ ส่วน

คนที่ไม่ได้ไปวัดแต่ปฏิบัติตนตามหลักธรรมที่ควรแก่ตนก็ดีเช่นเดียวกัน แต่ไม่ไปวัดเพราะนิสัยนั้นขอยุติ ไม่มีเวลาพูดในที่นี่ การไปวัดหรือไม่ไปวัดเท่าที่พูดมา หวังว่าคุณคงเข้าใจเพราะเพื่อนของคุณก็อธิบายให้ฟังบ้างแล้ว ควรยุติเพียงนี้

ผมรู้สึกละอายท่านที่จะเรียนตามความรู้สึกในเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับผม คือเพื่อนบางคนเคยพูดล้อผมเล่น แต่จะเท็จหรือจริงนั้นผมไม่กล้ายืนยัน เพราะเป็นเพื่อนกันจริง ๆ เวลาผมไปวัดกลับมาบ้านซึ่งตรงกับวันเขามาเยี่ยมผมที่บ้าน เขาพูดยิ้ม ๆ ว่าไปไหนมา อุบาสกบ้าง จะบวชเมื่อไร ถ้าบวชอย่าลืมบอกผม ผมจะไปช่วยงานบวชบ้าง พูดว่าคนบวชแล้วไม่ให้คิดถึงแม่อีหนูบ้าง คุณเก่งมากตัดแม่อีหนูได้บ้าง เวลาบวชแล้วนิมนต์ไปบิณฑบาตที่บ้านผมเป็นประจำบ้าง ทั้ง ๆ ที่ผมยังไม่คิดว่าจะบวช และไม่เคยพูดให้เขาฟังว่าผมจะบวช ทำไมเขาจึงพูดอย่างนั้นบ่อยนัก บางครั้งเขามาที่บ้านและผมก็ไม่ได้ไปวัด แต่เขาก็พูดอย่างนั้นเสมอ ตัวเขาเองไม่ค่อยสนใจกับธรรมและวัดนัก แต่ลูกเมียเขาใจบุญสุนทานดีทุกคน เขาเองก็ยินดีในทาน แต่ไม่เห็นไปวัดและสนใจดูหนังสือธรรมเท่านั้น ท่านจะเห็นว่าอย่างไร แต่ผมรู้สึกว่าละอายพิกล ๆ เวลาจะไปวัดทีไร เพราะระลึกถึงคำที่เขาพูดนั้น

ตามความเข้าใจของอาตมาว่า ไม่มีปัญหาอะไรจะควรขบคิดและละอายเลย เพราะเราก็ทราบแล้วว่าเขาเป็นเพื่อนเราจริง ๆ ประกอบกับครอบครัวของเขาและตัวเขาเองก็ยินดีในทานอยู่แล้ว ไม่มีอากัปกิริยาที่แสดงออกเพื่อความดูถูกเหยียดหยามเลย ถ้ามีโอกาสคุณควรชักชวนเขาไปวัดบ้าง ยังจะดีกว่าคุณทนละอายเขาเสียอีก คุณเคยได้ชักชวนเขาบ้างหรือเปล่า

เปล่าครับ นอกจากผมพยายามหลบซ่อนตัวเวลาไปวัดเท่านั้น เพื่อไม่ให้เขาทราบและยังสั่งกับทางบ้านไว้ด้วยว่า เวลาเราไปวัด ถ้าเขามาให้หาอุบายพูดโดยไม่ให้เขาทราบว่าไปวัด นี้เป็นเรื่องหนึ่งที่ผมคิด กับอีกเรื่องหนึ่งทำให้ผมมีโมโหและเกลียดด้วย เพียงได้ยินเพื่อนมาเล่าให้ฟังเท่านั้น ไม่ใช่ตัวเขามาพูดเอง ถ้าเป็นตัวเขาเองไม่ทราบจะเป็นแบบไหน ผมตัดสินใจไม่ถูกเหมือนกันว่าจะโต้ตอบกับเขาอย่างไร เพราะผมรักและสงวนของผมมาก ไม่ประสงค์ให้ใครมาดูถูกเหยียดหยาม ทั้งเป็นสมบัติอันล้นค่ามาแต่ปู่ ย่า ตา ทวด เรื่องที่ว่านี้คือ เขาว่าคนเข้าวัดฟังธรรมจำศีล เป็นคนครึคนล้าสมัย อะไร ๆ ก็ไม่ทันเขา กระทั่งเครื่องแต่งตัวฉูดฉาด รุ่มร่าม ไม่กะทัดรัดพอให้น่าดูน่าชมบ้าง ผมขอเรียนถามท่านว่า คนที่เข้าวัดฟังธรรมเพื่ออบรมความดีแก่ตนและส่วนรวม มีความเสียหายอะไรบ้างจึงต้องถูกเขาติเตียนเหยียดหยามไปต่าง ๆ นานา อีกประการหนึ่งธรรมของพระพุทธเจ้ามีบกพร่อง

อะไรบ้าง ซึ่งเป็นเหตุให้ผู้นับถือและปฏิบัติตามกลายเป็นคนครึและล้าสมัย ส่วนคนที่ทันสมัยนั้นคือคนประเภทใด ผมรู้สึกโมโหไม่หายจนป่านนี้

คนนับถือศาสนาเข้าวัดฟังธรรม จำศีล เข้าใจว่าตนอบรมความดี แต่พอได้ยินเขาติเตียนบ้าง จริงหรือไม่จริงก็โกรธโมโหเอาเลย โดยไม่ได้คำนึงถึงเหตุผลกลไกอะไร คนประเภทนี้แล คือคนครึ คนล้าสมัย อะไร ๆ ก็ไม่ทันกิเลส ปล่อยให้มันฉุดลากไปต่อหน้าต่อตา โดยไม่มีธรรมบทใดมาต้านทานพอมันจะเกรงขามบ้างเลย ทั้ง ๆ ที่ธรรมของพระพุทธเจ้าสั่งสอนไม่ให้โกรธ เราผู้ปฏิบัติตามพระพุทธเจ้าก็ยังโกรธอยู่เช่นนี้ จะให้ใครเขาชมว่าดี แม้อาตมาเองก็ไม่ชม ถ้าขืนไปชมก็จะกลายเป็นคนครึคนล้าสมัยไปอีกคน อาตมาชมเขาว่าพูดถูก แม้จะไม่เคยรู้หน้าตาเขาเลยก็ตาม แต่เขาพูดถูกจุดที่ควรจะชมเราก็ชมเขาได้ เช่นเดียวกับเราไม่เคยเห็นองค์พระพุทธเจ้า แต่ธรรมที่ตรัสไว้ถูกต้องเป็นสวากขาตธรรม เราก็ยอมกราบไหว้และระลึกถึงท่าน โดยไม่จำเป็นต้องเห็นองค์ท่านเสียก่อน

ความจริงเราเป็นพุทธบริษัทของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงรอบคอบด้วยเหตุผลทุกอย่าง ควรจะนำเยี่ยงอย่างท่านมาพิจารณาและปฏิบัติตามด้วยความมีเหตุผลบ้าง แม้ไม่ได้อย่างพระองค์ยังจะเป็นผู้มีหลักยึดอาศัยบ้าง ไม่โอนเอนไปมาเพราะสิ่งต่าง ๆ มาสัมผัสอย่างง่ายดาย เรื่องความนินทาสรรเสริญอันเป็นของมีอยู่ในโลกตลอดมา จะไม่ยอมให้มาปรากฏตัวได้อย่างไร คิดดูกิเลสอยู่ภายในใจเรา ทั้งที่ตามกำจัดมันอยู่อย่างเต็มกำลังด้วยการปฏิบัติธรรม มันยังได้โอกาสโผล่ตัวออกมาอย่างเปิดเผยได้ จนคนอื่นเขารู้ว่าเราโกรธ เราโมโห เราไม่พอใจในคำนินทา แต่เราเองกลับไม่รู้ว่าตัวผิด ทั้ง ๆ ที่รู้อยู่ว่าตัวโมโห ตัวโกรธ แต่ไม่สนใจระงับดับมันเสียเลย มัวแต่ไปคิดถึงคำที่เขาว่าเราเป็นคนครึคนล้าสมัย เรื่องจึงลงเอยกันตรงที่ว่าเส้นผมบังภูเขา ถูกตามคำที่เขาตำหนิอย่างหาทางหลีกเลี่ยงไม่ได้

เพื่อการแก้ความผิดของเราไม่ให้เรื่องทำนองนี้เกิดขึ้น ต้องพิจารณาดูให้รอบคอบก่อนทุกครั้ง อย่านำความโกรธ ความไม่พอใจเข้าไปเป็นเจ้าหน้าที่ผู้จัดการ มันจะเข้าไปยุแหย่ให้คดีโกรธรุนแรงมากขึ้นแล้วตัดสินกันไม่ลง และจงมอบให้ปัญญากับเหตุผลวินิจฉัยกันโดยถูกต้อง และตัดสินสงบกันเอง เราจะได้รับความเป็นธรรม และอยู่สบายหายจากเรื่องไม่เป็นสาระของตน และจะไม่ก่อความกังวลยุ่งยากใส่ตนต่อไปอีก

ท่านเป็นพระเคยถูกเขาติเตียนนินทาบ้างไหม พวกผมที่เป็นฆราวาสมันร้อยแปดพันประการ บางทีก็น่ารำคาญ บางกาลก็โกรธให้เขา เพราะทนไม่ไหว

จะนับประสาอะไรเพียงเรา ๆ ท่าน ๆ นี้ แม้พระพุทธเจ้าผู้เป็นจอมศาสดาก็หลีกหนีไม่พ้น จำต้องโดนนินทาสรรเสริญเช่นเดียวกับคนทั้งโลก เมื่อพ่อก็ยังต้องถูกนินทา ลูก

จะไปหลบซ่อนอยู่ในหุบเขาลูกไหนจึงจะพ้นไปได้ไม่ถูกนินทา เพราะตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจอันเป็นสถานที่รับโลกธรรมยังมีอยู่ ต้องรับรู้กันวันยังค่ำ เป็นแต่ว่าเราจะมีสติปัญญาเครื่องกลั่นกรองหรือไม่เท่านั้น ถ้าไม่มีก็จำต้องกลืนเข้าไปทั้งก้างทั้งกระดูก แม้จะเป็นทุกข์เบื่อชีวิตยังอยู่ก็ทนไป จะไปตำหนิแม่ครัวก็ไม่ถูก เพราะปลาย่อมมีก้าง เป็ด ไก่ ย่อมมีกระดูกอยู่เป็นธรรมดา ส่วนโลกธรรมก็ย่อมมีทั้งดี ทั้งชั่ว ทั้งสุข ทั้งทุกข์ ทั้งได้ ทั้งเสีย ทั้งนินทา ทั้งสรรเสริญ รวมอยู่ด้วยกันและในบุคคลคนเดียวกัน ใครฉลาดก็ผ่านไปใครโง่ก็ติดอยู่ โดยไม่มีหนทางฟ้องร้องเรียกความเสียหายจากผู้ใดได้ เพราะต่างคนต่างมี ต่างคนต่างติดอยู่ในโลกธรรม ฉะนั้นโลกเราจึงต่างคนต่างทุกข์ โดยจะช่วยแบ่งหนักแบ่งเบาจากกันไม่ได้ คุณเรียนและปฏิบัติธรรมไปเพื่อรู้และละโลกธรรม แล้วคุณเรียนและปฏิบัติเพื่ออะไร หรือเรียนและปฏิบัติเพื่อต้อนรับโลกธรรม เวลาโลกธรรมมาปรากฏจะได้โมโหโทโสง่ายขึ้น ถ้าเช่นนั้นก็เท่ากับมาปฏิบัติบำเพ็ญเพื่อส่งเสริมโลกธรรมกันเท่านั้น ไม่มีอะไรดีกว่าเขา ผู้ไม่ได้ปฏิบัติธรรมเลย

ที่มาเรียนเล่าเรื่องเขาติเตียนผู้เข้าวัดฟังธรรมจำศีลว่าเป็นคนครึคนล้าสมัย เพื่อได้รับความเห็นใจและช่วยพิจารณาหาทางแก้ไข แต่กลับมาได้รับคำตำหนิเพิ่มเข้าอีก แต่ที่ได้รับคำตำหนิจากท่าน ผมได้คติแยะ ต่อไปจะให้ปฏิบัติอย่างไร จึงจะมีหลักยึด ไม่เสียใจเมื่อถูกตำหนิอีก เพราะเรื่องทำนองนี้มีอยู่บ่อย ๆ จากบุคคลประเภทนี้ คนชั่วที่น่าตำหนิมีเต็มโลก จนหาที่เหยียบย่างไปไม่ได้ เขาไม่อยากตำหนิ แต่ชอบมาตำหนิคนแสวงหาความดีซึ่งไม่มีส่วนกระเทือนให้เป็นความเสียหายแก่คนอื่นเลย จึงน่าแปลกใจมาก

พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ว่า จงเตือนตน จงสังเกตตน ตรงไหนบกพร่องควรซ่อมแซมตรงนั้น จนมีกำลังใจพอกับสิ่งที่มาเกี่ยวข้องทั้งหลาย เมื่อถูกตำหนิก็ให้ดูจุดที่ถูกตำหนิของตน อย่าไปสนใจดูผู้ตำหนิ จะได้เห็นจุดบกพร่องของตน ชาวพุทธต้องเป็นผู้สม่ำเสมอกับสิ่งทั้งปวง อย่าโยก ๆ คลอน ๆ แบบไม่มีธรรมในใจ จะหาอะไรเป็นหลักใจไม่ได้ และจะไม่ผิดอะไรกับคนที่ไม่ได้ปฏิบัติธรรม ผู้ต้องการหลักยึดที่มั่นคงจากธรรม ไม่ควรปล่อยใจให้หวั่นไหวไปตามสิ่งสัมผัสดีชั่วอย่างง่ายดาย จะตั้งตัวไม่ติด และหาหลักยึดไม่ได้ตลอดกาล โปรดคิดให้ถึงความรู้สึกของโลกที่มีวิญญาณครองร่าง และมีลมหายใจเครื่องสืบต่ออายุด้วยกัน ไม่มีใครปรารถนาความชั่วและกองทุกข์มาเผาผลาญตนเอง ที่ทำไปก็เพราะความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ทนต่อความทุกข์ยากอันมีประการต่าง ๆ ไม่ได้แล้ว ทำไปแบบตกบันไดพลอยโจนบ้าง ซึ่งได้รับผลกรรมต่าง ๆ กันดังที่เห็นอยู่ทั่วไป ความจริง

ล้วนแต่ปรารถนาของดี มีความสุขด้วยกันทั้งนั้น ของดีและความสุขไม่เคยครึและล้าสมัย โลกแสวงหาและใฝ่ฝันกันตลอดมา

ศาสนธรรมเป็นของล้นค่า และชี้บอกของดีและความสุขให้แก่โลกได้สมปรารถนา คือของดีนอกกาย นอกใจหนึ่ง ของดีในกาย ในใจหนึ่ง นอกจากนั้นยังมีของดีและความสุขที่เป็นโลกิยะและโลกุตระอีก ซึ่งจะหาได้ในวงศาสนานี้ ผู้นับถือและปฏิบัติธรรมจะเป็นคนมีสมบัติ คือความดีและความสุขอันโลกใฝ่ฝันมานาน ข้อสำคัญคือการปฏิบัติจนหาที่ตำหนิตนไม่ได้นั่นแล จะเป็นที่อบอุ่นสำหรับตัวทุกอิริยาบถ หลับและตื่นก็เป็นที่ภาคภูมิใจ ถ้าเป็นวัตถุก็เหลือใช้ และยังได้ทำการแจกจ่ายแก่ผู้บกพร่องต้องการมาขอพึ่งอาศัย ไม่ให้เสียความหวังที่เข้ามาอาศัยผู้มีความดีมาก เท่าที่โลกมีความเดือดร้อนมากเนื่องจากคนดีมีจำนวนน้อย ไม่พอกับความจำเป็นและต้องการ เฉลี่ยเผื่อแผ่ความสุขให้แก่กันไม่ทั่วถึง เช่นเดียวกับบ้านเรือนหรือสิ่งก่อสร้างที่มีน้ำหนักมาก สิ่งที่จะรับน้ำหนักมีกำลังไม่พอกันย่อมทำให้บ้านเรือนไม่ทนทานและโค่นล้มลงได้อย่างง่ายดาย ถ้าสิ่งที่รับน้ำหนักมีกำลังพอ ๆ กันหรือมากกว่า บ้านเรือนย่อมมีความมั่นคงและตั้งอยู่ได้นาน

เราผู้ปฏิบัติธรรม โปรดอย่ามัวคิดแต่เรื่องครึหรือล้าสมัย จะทำให้เสียเวลาและล้าสมัยเข้าไปอีก ทั้ง ๆ ที่ไม่ปรารถนาอยู่แล้ว ยิ่งจะทำให้เลวลงไปดังคำที่เขาตำหนิ โปรดคิดให้ถูกจุดที่โลกต้องการ คือสมบัติที่พึงใจหนึ่ง ความสุขกายและสุขใจหนึ่ง ทางที่ไหลมาแห่งสมบัติดังกล่าวนี้คือ ความประพฤติดี ความขยันหมั่นเพียรในกิจที่ชอบ ประกอบตนอยู่ในสุจริตธรรม มีศาสนาเป็นหลักยึด มีอิทธิบาทสี่เป็นเครื่องดำเนินประจำตัว คือ*ฉันทะ* พอใจในงานเช่นเดียวกับเราพอใจในเงิน เพราะงานเป็นที่ไหลมาแห่งเงิน เพียรจนงานสำเร็จและได้เงินมาอย่างสมใจ *จิตตะ*รักงานเหมือนรักเงิน *วิมังสา* ไตร่ตรองให้งานสำเร็จเรียบร้อยและตรองหางานเพื่อเงินอยู่เสมอในอิริยาบถทั้งสี่ เว้นแต่หลับ อย่ายืน เดิน นั่ง นอน แบบบุคคลสิ้นท่า ไม่มีความคิดเพื่องานและเงิน เพราะถ้างานหมดเงินก็จำต้องหมด ไม่มีช่องทางไหลมา แล้วก็กลายเป็นคนสิ้นท่า คือยืนก็อด เดินก็อด นั่งก็อด นอนก็อด ในท่าสี่อิริยาบถ เป็นท่าที่ทนอดทนหิวทั้งนั้น แล้วจะทนอยู่ได้อย่างไรต้องตายไปไม่รอด

ถ้ามีอิทธิบาททั้งสี่นี้อยู่ในใจ คนเราไม่จนมุมอย่างง่าย ๆ แม้ทางด้านการกุศลทุกประเภท อิทธิบาทย่อมเป็นเครื่องสนับสนุนให้สำเร็จไปได้โดยปราศจากอุปสรรค อิทธิบาททั้งสี่นี้ คือทางก้าวหน้า ไม่ให้การงานที่ทำล่าถอย มีอยู่ในประเทศชาติบ้านเมืองใดและผู้ใดย่อมจะทำให้ประเทศและผู้นั้นเจริญก้าวหน้าทั้งด้านวัตถุ และธรรมภายในใจ ถ้าต้องการ

ความสุข ความเจริญกันจริง ๆ อย่างมีแบบฉบับแล้ว ก็ต้องลงมือทำตามแบบแปลนที่ได้ศึกษามา มีอิทธิบาทเป็นรากฐานของแปลนนั้น ๆ ความเจริญก็เกิดขึ้นเป็นเงาตามตัว

โลกที่ได้รับการศึกษามาพอประมาณแล้ว เขาไม่มานั่งนินทาคนนั้น ติเตียนคนนี้แบบคนไม่มีงานทำ แล้วเอางานที่ล้าสมัยอย่างนี้มาทำ ซึ่งโลกที่เจริญแล้วเขาไม่ปรารถนากัน บ้านเมืองเราก็นับว่าได้รับการศึกษาด้วยดี ทั้งจากเมืองนอกและเมืองใน ควรจะรู้จักจุดที่เจริญและเสื่อมได้ดีพอ เรื่องการนินทา และสรรเสริญในบุคคลและกิจการที่ควรหรือไม่ควรก็พอจะทราบได้ดี โดยไม่ต้องไปเที่ยวหาเรียนที่ไหนให้สิ้นเปลืองเงินโดยใช่เหตุ เมื่อไม่รู้จักกิจการและบุคคลที่ควรติชม ก็ยากที่จะดำเนินตนและกิจการให้เป็นไปเพื่อความเจริญแก่ตนและประเทศชาติ ศาสนา ได้เช่นเดียวกับคนที่ไม่เคยขี่ม้า เห็นม้าไม่วิ่งก็ลงแซ่อย่างหนัก พอม้าวิ่งก็กลัวจะตกม้าตาย รีบชักบังเหียนม้าไว้ ม้าเลยวิ่งถอยหน้าถอยหลังอยู่อย่างนั้นเอง ไม่ไปถึงไหน คนที่เคยขี่ม้าเขาไม่ทำอย่างนั้น พอโดดขึ้นหลังม้าแล้วกระตุกเชือกเบา ๆ เท่านั้น ม้าที่เคยวิ่งพอแล้วก็เริ่มขยับตัวและวิ่งเรียบไปเลย ถ้าจะให้ม้าวิ่งเร็วขนาดไหนก็กระตุกเชือกแรงขึ้น ม้าก็วิ่งอย่างสุดฝีเท้าของมัน จนถึงจุดที่หมายได้ตามต้องการ

คนที่ไม่มองเห็นเหตุผลแห่งความเสื่อมและความเจริญ ก็ย่อมประพฤติตนแบบคนที่ไม่เคยขี่ม้า โดยถือเอาความชอบใจเป็นประมาณ แต่ใจของคนที่ไม่เคยได้รับการอบรมให้รู้จักดีชั่วมาก่อน ย่อมจะชอบไปในทางต่ำเสียหาย ขืนทำตามความชอบใจก็จบไปเท่านั้นเอง หมดหนทางแก้ไข ส่วนคนที่มองเห็นเหตุผลแห่งความเสื่อมและความเจริญโดยหลักธรรม ย่อมปฏิบัติตนต่อเหตุการณ์ด้วยความรอบคอบ ไม่ค่อยจะทำตามความอยากอันเป็นทางหายนะ แต่พยายามดัดแปลงใจให้เป็นไปตามเส้นทางที่ดี ใจเมื่อได้รับการดัดแปลงเสมอย่อมไม่ผาดโผนโลดเต้น ค่อยเป็นค่อยไปตามสถานที่และกิจการที่ควร

ไม่ตื่นเต้นไม่เห่อเหิม เหมือนปลาตื่นน้ำใหม่ ซึ่งเคยเห็นทางภาคอีสานเขาทำกันโดยนักหาปลาเขาเอาน้ำจากบึงที่มีน้ำตลอดปีไปล่อปลาอีกบึงหนึ่งซึ่งมีน้ำไม่ตลอดปี วิธีเขาทำเขาขุดหลุมเล็ก ๆ กว้างประมาณ ๓๐ เซนติเมตร ลึกประมาณ ๕๐ เซ็นติเมตร ทำร่องจากหลุมที่ขุดให้ทะลุถึงบึงเป็นที่ล่อปลา แล้วเทน้ำที่นำไปลงในหลุมเล็กน้อย และเทสาดไปตามร่องจนถึงบึงซึ่งไม่ห่างจากตัวหลุมนัก ประมาณ ๕๐ เซ็นติเมตร แล้ววิดน้ำไปรอบ ๆ บริเวณปากร่องเพื่อปลาในบึงนั้นได้กลิ่นน้ำใหม่ที่เขานำมาไปล่อ พอปลาในบึงนั้นได้กลิ่นต่างตัวก็ต่างมาเข้าหลุมเป็นฝูง ๆ เขาก็เก็บเอาปลาเหล่านั้นอย่างเรียบราบ กว่าปลาจะรู้สึกตัวว่าได้ถูกล่อ เขาก็เก็บใส่ข้องเสียเกือบหมดปลาไปทั้งบึง เหลือเฉพาะปลาตัวฉลาดไม่

ตื่นน้ำใหม่ในหลุมนรก ปลาตัวโง่มีเท่าไรถูกเขาเอาไปต้มยำเสียจนหมด นอกจากนั้นยังนำไปโชว์ที่ตลาดอีกด้วย

พวกเราจะปฏิบัติกับตนอย่างไรจึงจะปลอดภัย ทรัพย์สินก็หาได้ง่าย เพราะคนมากต่างถิ่นต่างแดนมาสมาคมกัน ส่วนเรือนร่างซึ่งเป็นของรักสงวนตามประเพณีของมนุษย์ผู้มีฐานะสูงกว่าสัตว์ก็ปลอดภัย ไม่มีตัวบุ้งตัวแมลงมากัดมาไช ครอบครัว ผัวเมีย ลูกหลาน ก็อยู่ด้วยกันโดยผาสุก ไม่มีแมลงมาไต่ตอม และนำเชื้อมาให้จนกลายเป็นโรคระบาดในครอบครัว ผัวเมียแตกแยกกันวิ่งตามแมลงดอกไม้ ลูกหลานวิ่งตามนกค้างคาว สาวใช้วิ่งตามนกเหล็ก เวลาแมลงผึ้งบินกลับรวงรัง ครอบครัว ผัว เมีย ลูก หลาน วิ่งหากันงอมแงมต่างคนต่างอิดโรย เพราะหิวโหยใจจะขาดด้วยอำนาจความเสียใจ บางรายรู้สึกตัวคว้าหาของเก่าเริ่มจับกลุ่มกันใหม่ แต่อยู่ด้วยกันไม่สนิท เพราะเจ็บลึกแบบโรคฝังในรักษาไม่หาย คิดแยกทางกันตายดีกว่าที่มามัวบอบช้ำ คงเป็นเพราะเวรกรรมทำมาแล้วจำจากทำให้ทุกข์ยากหัวใจไปนาน สู้ปลิดสังขารสิ้นชีวิตตายไปเสียดีกว่าทนร้อนใน เพราะโรคสุดวิสัยที่จะเยียวยาให้หายได้ เลยคิดปลงตกและตัดสินใจไปตกนรกทั้งเป็น (ฆ่าตัวตาย) โดยคิดว่า ไปอยู่โลกหน้าจะดีกว่าโลกระทมขมขื่นนี้

ถ้าเป็นแบบนี้จะไปอยู่โลกไหนก็เหมือนกัน เพราะเราก็เป็นคนแบบนี้จะได้แบบอื่นมาแต่ที่ไหน ถ้าปฏิบัติตัวต่อสิ่งแวดล้อมไม่ถูก ย่อมจะเป็นยาพิษติดต่อกันไปตลอดอนันตกาล ไม่มีใครจะสามารถมาตัดสินให้เลิกแล้วกันไปได้ เพราะสิ่งสำคัญในโลกก็คือ ใจ ที่จะปฏิบัติตัวต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้องแล้วอยู่สบาย ถ้าปฏิบัติไม่ถูก ไม่มีอะไรจะเป็นยาพิษที่มีโทษร้ายแรงยิ่งกว่าใจ ใครจะมีความรู้มากน้อยและเรียนจบจากที่ไหนมาก็ตาม ตอนจะเห็นผลผิด ถูก ดี ชั่ว เอาตัวรอดได้หรือไม่ได้ ทั้งทางโลกและทางธรรม จะเห็นกันตรงที่นำความรู้มาปฏิบัติต่อตัวเอง คือใจเป็นสิ่งสำคัญ

ผู้ปฏิบัติถูกตามเพศและวัยของตนชื่อว่าเป็นผู้รู้จักรักษาตน รู้จักสิ่งเกี่ยวข้องกับตนว่าจะควรปฏิบัติต่อกันอย่างไร รู้จักหน้าที่การงานที่จะเป็นประโยชน์หรือเป็นโทษแก่ตน รู้จักการเก็บรักษาทรัพย์ รู้จักการจับจ่ายทรัพย์ รู้จักประหยัดทรัพย์ รู้จักคนควรคบหรือไม่ควรคบ รู้จักวิธีแก้ไขดัดแปลงตนเองจากสิ่งหายนะ ไม่ปล่อยตามอำเภอใจที่มีความอยากเป็นเจ้าเรือน รู้จักฐานะของตนเกี่ยวกับการจ่ายทรัพย์เพื่อการบริโภคใช้สอย รู้จักคนที่ควรสงเคราะห์ รู้จักกตัญญูกตเวทีต่อท่านที่เคยมีคุณแก่ตน รู้จักสงสารเพื่อนมนุษย์ตาดำ ๆ ด้วยกันไม่ดูถูกเหยียดหยาม รู้จักแบ่งปันเท่าที่ควรแก่เหตุ รู้จักสังคมที่ควรเกี่ยวข้องหรือไม่ควร รู้จักสถานที่ที่ควรไปหรือไม่ควร รู้จักสิ่งที่แสดงออกเพื่อความหายนะอยู่เสมอภายใน

ใจ ประหนึ่งน้ำล้นฝั่งในหน้าฝน ด้วยทำนบ คือธรรมเครื่องปิดกั้นอย่าให้เลยฝั่งแห่งธรรมไปได้ รู้จักเอาชนะตนจากความหายนะทุกด้าน ไม่ยอมให้ล่วงล้ำเข้ามาได้ รู้จักรักษาตนให้อยู่ในความพอดีเสมอเหมือนน้ำที่เต็มแก้วแล้ว รู้จักทำตนให้เป็นตัวอย่างอันดีแก่ตน และผู้เกี่ยวข้องอยู่เป็นนิตย์ ไม่ลืมตัว ไม่ฟุ้งเฟ้อเห่อตามเพื่อนทุกเพศ จะทำให้เสียคนหาทางกลับตัวไม่ได้

ตนเป็นที่รักยิ่งและมีคุณค่ามาก อย่าทำให้เสียเพราะเห็นแก่เพื่อน ทั้งนี้เพราะวิชาความรู้ที่เรียนมาก็เพื่อเป็นเครื่องประดับและรักษาตัวมากกว่าสิ่งอื่น ๆ ถ้าตัวยังดีอยู่ สิ่งอื่น ๆ ซึ่งเป็นของนอกกาย พอคิดได้หาได้ไม่อับจน เพื่อนฝูงทั้งหญิงและชายที่มาเกี่ยวข้องโดยมากจะเป็นคนดี มาเป็นเครื่องเสริมใจและเสริมเกียรติ ไม่มาในลักษณะเหยียบย่ำทำลายเราและศักดิ์ศรีอันเป็นที่รักยิ่งของเรา และอย่าลืมว่าหลักวิชาทุกแขนงไม่ว่าทางโลกและทางธรรม เรียนมาเพื่อรักษาตนและประดับตัวให้มีความสง่างาม เพราะมนุษย์เราย่อมงามด้วยวิชาความรู้และความประพฤติ ยิ่งปฏิบัติตัวให้เหมาะสมกับที่เล่าเรียนมาก็ยิ่งเพิ่มความงามไม่มีวันจืดจาง ถ้านำไปใช้ในทางผิดก็ยิ่งเพิ่มความเลวลงมากกว่าคนธรรมดา ไม่มีใครอยากคบค้าสมาคมด้วย กลัวจะเป็นสุกรตัวหนึ่ง ๆ ที่ถูกต้มตุ๋นจากคนประเภทนั้น เท่าที่อธิบายมาก็รู้สึกจะมากเกินความจำเป็นสำหรับท่านผู้อ่าน จึงขอยุติ

ผมมาหาท่านสองครั้งไม่พบ วันนี้ผมชวนเพื่อนมาด้วย เพื่อนผมคนนี้เลื่อมใสศาสนามาก และทำภาวนาเป็นประจำ นอกจากนั้นเขายังไปฟังปาฐกถาในที่ต่าง ๆ ได้ความรู้แปลก ๆ แล้วนำมาเล่าให้ผมฟังเสมอ ส่วนผมเองก็ไปบ้าง แต่ไม่บ่อยนัก ผมมีข้อข้องใจในศีลห้า ถ้าเรารักษาเพียงข้อใดข้อหนึ่ง (ไม่ครบทั้งห้า) จะเป็นศีลได้ไหม

อาตมาก็ไม่ค่อยเข้าใจนัก เพราะไม่เป็นเจ้าของ ๆ ศีลทุกประเภท มีผู้มาขอก็ให้ไป แต่ไม่ปรากฏมาขอเพียงข้อใดข้อหนึ่ง ดังที่คุณพูดอยู่ขณะนี้ คุณถามเพื่อคุณเอง หรือถามเพื่อคนอื่นด้วย

ผมถามเพื่อผมเอง ส่วนคนอื่น ๆ เพียงเป็นผลพลอยได้เท่านั้น

คุณกลัวศีลข้อไหนจึงไม่กล้ารับทั้งหมดล่ะ

สุราครับสำคัญกว่าข้ออื่นใดทั้งนั้น นอกนั้นผมไม่กลัวและรักษาได้หมด แต่สุรานี้โอโฮสำคัญมาก ไม่ได้รับเป็นไม่ได้ ใจคอหงุดหงิดขึ้นทันที พอรับเข้าไปแล้ว แหม ใจคอเบิกบานอะไร ๆ มันอยู่แค่เอื้อมมือเท่านั้นไม่ยากเลย คิดถึงเงินทองอะไรมันง่ายนิดเดียว ท่าน สมองก็โปร่ง ปัญญาก็ว่องไว พูดไหลเป็นน้ำเป็นท่าไปเลย ไม่ยอมแพ้ใครง่าย ๆ ใครเขาไม่กล้ามาพูดด้วย

เวลาสร่างจากพิษสุราแล้ว สิ่งที่อยู่แค่เอื้อมนั้นคุณเอื้อมติดมือเป็นเงินเป็นทองมาตามที่คิดไหม

เปล่าครับ นอกจากมันปวดศีรษะและมึนงงเท่านั้น ไม่เห็นมีอะไรติดมือเลย

ผลที่ดีมีประโยชน์จากการดื่มสุรามีอะไรบ้าง เท่าที่คุณสังเกตดูตลอดมา

ไม่เห็นมีอะไร นอกจากมันรู้สึกสนุก ๆ เท่านั้น กับเวลาเมาแล้ว มันนอนสบาย ล้มตัวลงนอนที่ไหน มันเป็นที่นอนหมอนมุ้งไปหมด ไม่เห็นเป็นกังวลกับที่หลับที่นอนอะไรเลย คนที่ไม่เมาสุราเขาทำอย่างผมไม่ได้

ก็เขาไม่ได้เป็นคนบ้าจะให้เขาทำอย่างนั้นได้อย่างไร เพราะคนไม่ใช่สัตว์ต้องรู้จักที่ควรหรือไม่ควร

ผมก็ไม่ใช่บ้า แต่ก็ยังทำได้ ทำไมคนอื่น ๆ ทำอย่างผมไม่ได้เล่า

เอาละพอเข้าใจ ทีนี้อาตมาจะขอเล่าเรื่องอดีตของอาตมาให้ฟัง พอเป็นเครื่องประกอบกับเรื่องของคุณ คุณมีเวลาพอจะฟังบ้างไหม

นิมนต์เลยครับ ผมกำลังจะเตรียมบันทึกเรื่องของท่านเป็นที่ระลึก ถ้าท่านไม่ขัดข้องท่านจะอนุญาตไหมครับ

ไม่ต้องบันทึก เพราะขณะนั้นอาตมากำลังเป็นนักสุราอย่างสุดขีด อาตมาขอเล่าเลยทีเดียว สมัยอาตมาเป็นหนุ่ม เพื่อน ๆ เขามาชวนไปทานเลี้ยง เราไม่เคยคิดไว้ก่อนว่าในงานนั้นจะมีอะไรบ้าง เพราะไม่ใช่บ้านเกิดเรา แต่เป็นบ้านเพื่อน ๆ ซึ่งอยู่ห่างกันคนละจังหวัด จึงไม่ทราบว่าประเพณีเขาเป็นอย่างไร เราไปพักอยู่บ้านเพื่อนคนหนึ่ง เมื่อเพื่อนอีกคนหนึ่งมาชวนไปทานเลี้ยง ถึงเวลาก็ไปกับเขา พอก้าวเข้าบ้านเพื่อน ต่างคนต่างนำขวดอะไร ๆ มาวางไว้บริเวณรอบ ๆ เรา เราเกิดความสงสัยจึงถามเขาว่าขวดอะไรมากมายนัก เขาต่างก็บอกเราเป็นเสียงเดียวกันว่า น้ำอ้อยป่า (ความจริงเป็นเหล้าเถื่อน เขาทำอยู่ในป่าหลบภาษี) แต่เรานึกรู้ทันทีว่าคือน้ำบ้านั่นเอง เพราะเท่าที่เห็น ๆ มาใครดื่มน้ำประเภทนี้เข้าไปโดยมากต้องเป็นบ้ากันแทบทุกราย ก็เรากำลังตกอยู่ในที่จนตรอกเสียแล้ว ไม่ทราบจะหาทางออกได้อย่างไร

อีกไม่นานนักต่างคนต่างรินน้ำอ้อยป่านั้นยื่นมาให้ เราดื่มแบบหาทางหลบหลีกไม่ได้ เราเป็นเพียงพูดออกอุบายว่า เพื่อน เราปวดศีรษะ ไม่ค่อยสบาย ขออย่าให้ดื่มเลย เขาไม่ยอมฟังเสียง แต่กลับจะให้ดื่มท่าเดียว โดยให้เหตุผลว่า นี่คือน้ำยาสำหรับแก้ปวดศีรษะโดยตรง ดื่มแล้วไม่ต้องไปหายาอะไรมาแก้ เขาเป็นคนหมู่มากและเป็นคอสุราแบบเดียวกันด้วย (ตามที่ทราบทีหลัง) เราคนเดียวไม่สามารถจะต้านทานได้ จำต้องยอมรับโดยปริยาย คนนั้นก็รินยื่นมา คนนี้ก็ยื่นมา พร้อมกับบอกว่ายาแก้ปวดศีรษะดื่มแล้วจะได้หายเดี๋ยวนี้ เราก็เป็นคนไม่เคย และไม่สนใจ ทั้งไม่ชอบในทางนี้แต่ไหนแต่ไรมา เมื่อถึงคราวจำเป็นก็จำต้องดื่มเพื่อรักษามารยาท และไมตรีจิต กว่าจะครบทุกคนที่ยื่นมาให้ รู้สึกจะเข้าขั้นแย่อยู่แล้วในขณะนั้น

พอเรื่องผ่านไปไม่นานนัก เราชักจะเปลี่ยนท่าทาง และอาการทุกส่วนไปในเวลานั้นอย่างรวดเร็วผิดปกติของนักดื่มทั่ว ๆ ไปอยู่มาก เพราะไม่เคยมาก่อน ความคิดไว้เดิมว่าเพื่อรักษามารยาทและไมตรีจิตกับเขานั้น ได้กลายเป็นว่า ทำลายมารยาทและไมตรีจิตปกติของตนเสียสิ้นไม่มีเหลืออยู่เลย ที่ปรากฏอยู่ชัดแจ้งในเวลานั้นก็คือมารยาของคนขี้เมาล้วน ๆ เท่านั้น ไม่มีทางทราบเรื่องดีชั่วของตัว และนอนแผ่อยู่ที่นั้นอย่างไม่มีอาลัยกับอะไร ๆ ละ จนตลอดรุ่งจึงรู้สึกตัวขึ้นมา เกิดความละอายเพื่อน ๆ และคนในบ้านอย่างมาก รีบกลับบ้านเพื่อนอีกคนหนึ่งทันที นับแต่วันนั้นมา ใคร ๆ จะมาเชิญชวนไปบ้านเพื่อน หรือบ้านใครที่ไหน ๆ อีกเป็นไม่ยอมไปอีก เพราะความเข็ดหลาบเป็นกำลัง

ที่เล่าเรื่องของอาตมาให้ฟังทั้งดุ้นนี้เห็นว่ามีส่วนใกล้เคียงกัน คือคุณก็ดื่มสุรา อาตมาก็ดื่มสุรา ตอนที่ผิดกันบ้างก็คือเวลาคุณดื่มแล้วไม่เมาและไม่เผลอสติจนเป็นบ้า พูด

ได้คล่องแคล่ว ปัญญาก็รวดเร็วทันใจ ใครไล่ไม่จน พูดวันยังค่ำไม่มีอั้นทางโวหาร แต่อาตมาดื่มแล้วเมาไม่เป็นท่า ทีนี้อาตมาขอถามคุณซึ่งเป็นคอสุราดื่มแล้วไม่เมาหรือ ถ้ามีคนดื่มสุราแล้วเดินโซซัดโซเซมาหาคุณ เมื่อคุณถามเขา ๆ บอกว่าไม่เมา แต่ดูอาการแล้วมีลักษณะเช่นเดียวกับคุณผู้ดื่มแล้วไม่ยอมเมาทุกอาการ คุณจะลงความเห็นว่าเขาเป็นคนเมาสุราหรือไม่ และจะมีความพอใจคุยกับเขาเหมือนคนทั่ว ๆ ไปไหม

โอ้โฮ คนจะล้มตายอยู่แล้วจะไม่เมาสุราได้อย่างไร ใครจะเชื่อ มนุษย์ในโลกมีหูมีตาทุกคน ผมไม่ยอมให้ใครโกหกได้เด็ดขาด เขาต้องเมาสุราแบบยังเหลือแต่ลมหายใจเท่านั้นแน่ ๆ ใครจะไปทนพูดทนฟังกับคนขี้เมาเช่นนั้นได้ มันพูดมีหยุดปากเมื่อไร คำเก่าพูดกี่ร้อยกี่พันครั้งยังนำมาพูดอีกได้วันยังค่ำ ผมเล่นกับมันไม่ได้แน่ ไอ้จำพวกขี้เมานี้ ถ้าดื่มแล้วไม่เมาอย่างผมละก็ พูดกับมันได้วันยังค่ำ เรื่องเวล่ำเวลาไม่ต้องสนใจกัน

อาตมาขอถามอีกบ้างว่า ถ้าคุณเกิดไปเป็นอย่างเขาบ้าง เวลาดื่มสุราแล้วมีคนมาพบคุณเข้า หรือคุณไปคุยกับคนอื่น ๆ เขาจะมีความรู้สึกอย่างไรกับคุณ คุณได้คิดบ้างหรือเปล่า ถ้ามาถูกคุณเป็นอย่างนั้นเสียเอง

ตอนนี้ชักตอบยากอยู่หน่อย เข้าใจว่าหัวใจมนุษย์ซึ่งมีสมบัติผู้ดีประจำตัวเขาอาจจะคิดบ้าง คิดดูตัวเราก็นักสุราอยู่แล้ว แต่ไปเห็นคนเมาสุราเข้ายังรู้สึกหงุดหงิด ไม่พอใจทันที เขาก็คงจะคิดเช่นเดียวกัน แม้แต่ภรรยาและลูกผมเอง เวลาเห็นผมดื่มสุราเมาแล้ว เข้ามาในบ้านเขายังไม่พอใจ บางครั้งเกิดทะเลาะกับเมียและลูก ๆ ก็ยังมี โดยเมียและลูก ๆ เป็นฝ่ายต่อว่าผมก่อน ว่าเมามาแล้วไม่อยู่สุข พูดอวดดิบอวดดีท่านั้นท่านี้ไม่หยุดปาก จะไปนอนเสียก็ไม่นอน รำคาญจะตายไป ไปเที่ยวดื่มเมามาแล้วไม่อยู่ตามภาษีภาษาของตัวเที่ยวยุ่งนั้นยุ่งนี้ภรรยาว่า

บางครั้งลูก ๆ ก็พลอยทางแม่เสียด้วย ว่าคุณพ่อนี้ไม่ทราบเป็นอย่างไร อาหารมีให้รับประทานไม่อยากรับประทาน แต่แหวกไปหารับประทานเหล้า ครั้นรับมาแล้วก็ไม่อยู่ให้เป็นสุขสมกับหาความสุขจากสุรา ยังมาเที่ยวก่อกวนทางบ้านให้ยุ่งไปหมด ต่อไปนี้คุณแม่อย่าทำอาหารให้คุณพ่อรับประทาน ปล่อยให้คุณพ่อไปหาดื่มเหล้าต่างข้าวจะได้ไหม คิดแล้วน่าละอายบ้านเมืองเขาที่ได้พ่อขี้เหล้า ดื่มแล้วมาอาละวาดด่าว่าคนนั้นคนนี้ เตี๊ยวจะพากันแตกบ้านหนีไปหมด ปล่อยให้คุณพ่ออยู่บ้านคนเดียว จะทุกข์จนค่นแค้นก็ยอมทนเอาได้สบายใจไปพักหนึ่ง ก็ยังจะดีไม่มีคนมายุ่งกวนใจดุว่า

เวลาปกติ คุณไม่ดื่มและเมาสุรา ภรรยาและลูก ๆ เขาเป็นอย่างไร เขาดีกับคุณไหม

เขาดีกันทั้งแม่และลูก ตามปกติภรรยาผมก็เป็นคนใจดีไม่ชอบบ่นอุบอิบแต่ไหนแต่ไรมา ลูก ๆ ก็ดีเหมือนแม่เขา ทั้งเขาไม่เคยนำสุรามาเข้าปากแม้แต่ผสมกับยา เขาบอกว่ากลัวบาป

ถ้าเช่นนั้น คุณก็ดีแต่คุยอวดในเวลาเมาสุรา ดังลูกเมียว่าไม่ผิด คุณเมาสุราเสียจนลูก ๆ และภรรยาจะพากันหนีจากบ้าน ปล่อยให้คุณอยู่คนเดียว คุณยังมาคุยอวดว่าคุณเป็นนักดื่มสุรา แต่ดื่มแล้วไม่เมา ความจริงคุณเป็นนักดื่มสุราด้วย เป็นนักเมาสุราด้วย เป็นนักโม้ ไม่มีเวลาหยุดปากด้วย เป็นคนอาละวาดเก่งเวลาเมามาแล้วด้วย อาตมาต้องขออภัยด้วยที่จะพูดให้คุณฟังในบางข้อซึ่งอาจจะยังไม่เข้าใจ

นิมนต์ได้เลยครับไม่ต้องขออภัย เพราะผมก็มอบตัวเป็นลูกศิษย์ท่านแล้ว อย่างไรจะเป็นที่เข้าใจ และเป็นประโยชน์นิมนต์เลย ผมรอฟังอยู่แล้ว

ภรรยาและลูก ๆ ของคุณดีกว่าคุณหลายอย่าง เขารู้จักสิ่งที่ควรดื่มและควรรับประทาน เขาดื่มแต่น้ำ รับประทานแต่อาหารซึ่งเป็นคุณแก่ร่างกาย ไม่ดื่มสุรายาพิษเหมือนคุณ ปากเขาดีไม่เที่ยวด่าว่าคนนั้นคนนี้อันเป็นสิ่งไม่ดี และเป็นทางเสียหาย กายและใจเขาก็ดีรู้จักที่ควรกินอยู่หลับนอน สมกับเป็นชาติมนุษย์ซึ่งเป็นชาติที่รู้จักที่สูงที่ต่ำ มารยาทเขาก็ดีไม่เป็นที่แสลงตาแสลงใจเพื่อนมนุษย์ และรู้จักอดกลั้นขันติ มีอุบายที่น่าคิดมาสอนคุณผู้เป็นสามีและพ่อเขา นอกจากจะเหลือทนจริง ๆ ก็ว่าเสียบ้าง เพื่อให้คุณรู้จักคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์ของตน ถ้าภรรยาและลูก ๆ เป็นแบบคุณเสียทั้งบ้าน เข้าใจว่าบ้านต้องร้างแน่ ๆ

คุณควรกราบภรรยาและลูก ๆ ของคุณในฐานะเขาไม่ดื่มสุรา แต่คุณกลับเป็นคนดื่มสุรา เด็ก ๆ เล่นอยู่ตามบ้านเขายังดีกว่าคุณ เพราะเขาไม่ดื่มสุรา แต่คุณดื่มสุราควรกราบเขาในฐานะที่เขาไม่ดื่มสุรา ให้โลกได้เห็นความบกพร่องของผู้ใหญ่เสียบ้างที่สู้เด็ก ๆ ก็ไม่ได้ จะได้หายเบ่งเสียบ้างว่า ตัวเป็นผู้ชายจะดีไปเสียทุกอย่าง เมามาแล้วเที่ยวพ่นน้ำลายไปทั้งบ้าน คุณควรกราบขอความรู้จากเขาเสียบ้าง พอมีความฉลาดมาปกครองตนให้หายบ้าไปเสียที ถ้ามีคนแบบคุณกันทั้งโลกแล้ว ก็แน่ทีเดียวว่าโลกนี้คือโลกแห่งคนบ้า ไม่มีใครปรารถนาอยากมาเกิดและมาอยู่ในโลก โลกนี้ก็จะว่างเปล่าปราศจากมนุษย์ที่มีศีลอันดีงาม

เพื่อความเห็นโทษแห่งความไม่มีศีลของโลกที่ไร้ศีลธรรม อาตมาจะอธิบายให้คุณฟังพอเป็นข้อคิดเล็กน้อย

๑. ปาณา เป็นข้อห้ามไม่ให้มนุษย์และสัตว์ฆ่าและเบียดเบียนกัน เพื่อความสันติสุขแผ่ไปทั่วโลก แต่โทษแห่งความไม่มีศีลข้อนี้เป็นรั้วกั้น คือต่างคนต่างฆ่าและเบียดเบียนกันอย่างโหดร้ายทารุณ ปราศจากเมตตาปรานีซึ่งกันและกัน ล้มนอนแผ่ตายฉิบหายระเนระนาดอยู่ตามถนนหนทางบ้านน้อยเมืองใหญ่ทั่วทั้งแผ่นดิน ไม่มีว่างเว้นพอจะเหยียบย่างเท้าลงได้ เต็มไปด้วยศพมนุษย์และสัตว์ ฆ่าและเบียดเบียนกันมากยิ่งกว่าปูนาปลาทะเลในตลาดเสียอีก เห็นแล้วเป็นลมสลบไสล และใจคว่ำใจหายไปตาม ๆ กัน ไม่มีมนุษย์ใจเหล็กคนใดจะทนอยู่ในท่ามกลางป่าช้าผีดิบ ผีแห้งตายเก่าตายใหม่และเหม็นคลุ้งไปหมดทั่วโลกปฐพีได้

๒. อทินนาทาน เป็นข้อห้ามไม่ให้ลักขโมยของกันและกัน เพื่อสมบัติจะได้มีเจ้าของ ต่างคนต่างครองกรรมสิทธิ์ในสมบัติของตน และอยู่ร่วมโลกกันด้วยสันติ โทษแห่งความไม่มีศีลข้อนี้เป็นรั้วกั้นคือ สมบัติมีมากน้อยต่างคนต่างขโมย ทั้งเด็ก ๆ และผู้ใหญ่ หญิง ชาย เที่ยวฉกลักปล้นจี้กันทุกหย่อมหญ้า สมบัติไม่มีเหลือเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนตัวของใครได้ โลกนี้ไม่ผิดอะไรกับโลกของสัตว์ป่าไม่มีเจ้าของ ไม่มีใครจะปรารถนาอยากมาเกิดในโลกสัตว์ป่านี้แม้แต่คนเดียว

๓. กาเม เป็นข้อห้ามไม่ให้ประพฤติล่วงล้ำเขตแดนแห่งสามีภรรยาและลูกหลานอันเป็นที่รักและสงวนของกันและกัน เพื่อความอยู่เป็นสุขระหว่างมนุษย์ด้วยกัน จะครองความรักและสงวนของตน ๆ โดยสมบูรณ์

โทษแห่งความไม่มีศีลข้อนี้เป็นรั้วกั้น คือเต็มไปด้วยหญิงชายประพฤติผิดในกามโดยไม่เลือกหน้าอินทร์หน้าพรหม ทุกหนทุกแห่งไม่มีที่แจ้งที่ลับ กลางวันกลางคืน ยิ่งกว่าสุนัขหน้าคะนองเสียอีก ไม่คำนึงว่าเป็นลูกหลาน สามีภรรยาของใคร สวมได้สวมใส่ไปเลย ร้ายกว่าสัตว์ป่าตัวบ้ากามเป็นไหน ๆ ทั้งหญิงทั้งชายไม่มีเขตแดนเป็นความประพฤติประหนึ่งมหาสมุทรทะเลหลวง ของที่รักยิ่งลูกหลานคู่ครองหลุดมือหายไป เหลือแต่ความเคียดแค้นขุ่นเคืองฝังจมอยู่ภายในใจไม่มีวันถอน รับประทานไม่ได้ นอนไม่หลับ ทั้งเขาทั้งเราเป็นไฟไปด้วยกัน ใครจะมาทนให้ไฟเผาใจอยู่ในโลกอันอุจาดบาดตานี้ได้ เพราะสิ่งนี้คือไปเผาโลกนี่เอง ใครจะปรารถนามาอยู่ในโลกอันโสมมไม่มียางอายนี้ได้

๔. มุสา เป็นข้อห้ามไม่ให้พูดโกหกหลอกลวงให้คนอื่นได้รับความเสียหาย เพราะโลกมีความเชื่อถือกันด้วยความสัตย์ความจริง

โทษแห่งความไม่มีศีลข้อนี้เป็นรั้วกั้น คือโลกที่เต็มไปด้วยความโกหกหลอกลวง ไม่มีความซื่อสัตย์ต่อกันพอจะเชื่อถือได้ มองเห็นกันเอาคำโกหกออกทักทายไม่มีกระดากอาย ไม่ว่าสมาคมและวงงานใด ๆ เต็มไปด้วยความโกหก การงานทุกด้านล้มละลายไปด้วยความโกหกเป็นเครื่องทำลาย เขาก็โกหก เราก็โกหกหลอกลวง เขาก็ฉ้อ เราก็โกง พูดกันไม่รู้เรื่อง ไม่ได้ความ โลกจะอยู่ด้วยกันได้อย่างไร ทุกสิ่งที่มีความเกี่ยวข้องกันก็เสียหายไปด้วยความโกหก เป็นเครื่องต้มตุ๋นทั้งนั้น โลกที่เชื่อถือกันไม่ได้ก็คือโลกหมดหวัง ใครจะปรารถนาเป็นคนหมดหวังมาอยู่ในโลกไร้ความหมายนี้ได้

๕. สุรา เป็นข้อห้ามไม่ให้ดื่มของมึนเมา มีสุราเป็นต้น เพื่อรักษาเสถียรภาพของสติปัญญาและสุขภาพแห่งมนุษย์ให้คงอยู่ตามปกติ

โทษแห่งความไม่มีศีลข้อนี้เป็นรั้วกั้น คือเป็นคนไม่มีสติอยู่กับตัว เป็นคนครึ่งหรือบ้าหมดทั้งตัว ไม่มีสติรักษามารยาทของมนุษย์ กลายเป็นสัตว์ทั้ง ๆ ที่กายเป็นมนุษย์ พูดซ้ำหน้าซ้ำหลังหาจุดเป็นสาระไม่ได้ หมดความละอาย ปล่อยปละมารยาทโดยไม่มีเครื่องสำนึกตัว ชอบพูดอวดจนเป็นภัยแก่ตัวโดยไม่รู้สึก เก็บความลับที่ต้องเก็บไม่ได้ เปิดออกจนหมดไส้หมดพุง กล้าหาญแบบไม่รู้จักตาย และไม่มีอุบายหลบหลีกภัย ถือว่าตนฉลาดที่สุดทั้ง ๆ ที่โง่ที่สุดในเวลานั้น ใครพูดแตะต้องนิดไม่ได้ คอยแต่จะออกลวดลาย แต่ไม่ใช่ลายแมว หากเป็นลายหนูตัวกำลังจะถูกขยี้ศีรษะกับท่อนไม้ท่อนเหล็ก หมิ่นเหม่กันที่สุด ชอบทะเลาะเร็วที่สุด แต่ชอบเสียท่าเร็วที่สุดเช่นเดียวกัน คนที่ไม่มีท่าก็คือคนเมาสุรา เข้าใจว่าตัวฉลาดเต็มที่เวลาเมาสุรา แต่มักจะเสียท่าทุกครั้งที่อาศัยความฉลาดจากการเมามาใช้

ร่างกายก็ทรุดโทรมง่ายกว่าปกติ ร่างกายเป็นฐานรับโรคได้เร็วกว่าปกติ ไม่ว่าคนประเภทใดลงได้เมาสุราแล้วต้องเป็นเสียศักดิ์ศรีไปทั้งนั้น ไม่มีอะไรเสริมเกียรติเพราะสุราเป็นเครื่องประดับเลย ถ้าโลกต่างคนต่างดื่มและเมาสุราจะเป็นคนลักษณะนี้ทั้งนั้น เราก็ดื่ม ครอบครัวเราก็ดื่ม ครอบครัวคนอื่น ๆ ก็ดื่มกันทั่วพิภพ และเมากันทั่วดินแดน ตามถนนหนทาง ตึกรามบ้านช่องมีแต่คนเมาสุรานอนดาดาษกันไปหมด ทีนี้จงมองดูคนที่กำลังเมาและนอนเกลื่อนอยู่ในที่ต่าง ๆ ยิ่งกว่าคนไข้นอนอยู่ในโรงพยาบาลเสียอีก ทั้งโลกมีแต่บุคคลประเภทดังกล่าวนี้ทั้งนั้น แล้วจะมีความสลดสังเวชเพียงไร นี่เพียงแต่อธิบายเรื่องของคนทั่วโลกเมาสุราก็จะสลบอยู่แล้ว ยิ่งจะได้เห็นดังที่ว่านั้นจริง ๆ ก็คงจะขาดใจตายในขณะนั้นโดยไม่ต้องสงสัย เพราะทนดูอยู่ไม่ได้

เท่าที่อธิบายมานี้ คุณจะเห็นว่าอย่างไร หรือจะเห็นว่าหนักไป อันเรื่องหนักหรือเบานั้น มันขึ้นอยู่กับเหตุการณ์เป็นสำคัญ เช่นเดียวกับนายแพทย์รักษาคนไข้เป็นราย ๆ ไป ย่อมถืออาการของคนไข้หนักเบาเป็นสำคัญ ถ้าไข้เล็กน้อยก็เพียงให้รับยาแล้วส่งกลับบ้านไป แต่ถ้าเป็นไข้หนักจะทำอย่างนั้นไม่ได้ นายแพทย์ต้องรับไว้รักษา และเปลี่ยนวิธีการรักษาตามแต่จะเห็นสมควรกับไข้ประเภทนั้น การที่คนไข้จะได้รับความทุกข์เจ็บปวดเพราะการให้ยาที่เห็นว่าถูกกับโรคนั้นไม่เป็นจุดสำคัญ แต่การตรวจโรคเห็นสมควรแล้วว่าจะควรทำอย่างไร นั่นแลเป็นจุดสำคัญที่นายแพทย์จะสนใจมาก และวางยาลงไปตามที่เห็นควรว่าโรคจะหายได้ ถ้านายแพทย์จะปฏิบัติตามความเห็นของคนไข้เป็นประมาณแล้วก็ยากที่คนไข้จะหายได้

นี่ก็หยั่งถึงเหตุผลเกี่ยวกับการแสดงธรรมเช่นเดียวกัน ถ้าจะให้เป็นไปตามความเห็นของคนมีกิเลส มีประเภทต่าง ๆ พาให้เป็นไปแล้ว ธรรมของพระพุทธเจ้าก็จำต้องเก็บเข้าตู้เสียทั้งหมด จะนำออกแสดงไม่ได้ เพราะจะทำให้ขัดใจของคนที่มีกิเลสซึ่งเปรียบเหมือนคนไข้ แต่การแสดงธรรมจะถือคนมีกิเลสเช่นท่าน ๆ เรา ๆ เป็นประมาณไม่ได้ ต้องแสดงไปตามเหตุผลที่เห็นว่า จะเป็นประโยชน์แก่ผู้ฟังและผู้ปฏิบัติเท่าที่ควร เพราะตามธรรมดาของคนมีกิเลสทั่ว ๆ ไป ย่อมไม่อยากฟังการสั่งสอนที่เกี่ยวกับสิ่งที่ตนกำลังทำอยู่ ทั้ง ๆ ที่รู้อยู่ว่าสิ่งนั้นไม่ดี ยิ่งเป็นคนมีกิเลสหนา ๆ อย่างอาตมาด้วยแล้วก็ยิ่งไม่อยากฟังและสนใจธรรมเสียเลย วัดก็ไม่อยากเข้าให้เสียเวลา สู้ไปเที่ยวดูหนังสดหนังแห้ง เข้าบาร์ และไนท์คลับที่ขับกล่อมบำรุงบำเรอให้เพลิดเพลินใจ ดีกว่าไปนั่งฟังพระเทศน์หรืออธิบายธรรมให้ฟัง มันมีแต่ง่วงและหลับกับที่นั่งนั้นมากกว่าจะสนใจฟังและได้รับความเข้าใจ บางครั้งนั่งพิงเสาหรือฝากุฏีเคลิ้มหลับไปโดยไม่รู้ตัวก็ยังมี เวลากิเลสมันแผ่อำนาจอย่างเต็มที่ ใครจะอยากไปวัดเล่า

ท่านอธิบายเรื่องคนไม่มีศีลห้าทำโลกให้พินาศ และทำโลกให้หมดความหมาย ไม่มีอะไรดีในโลก ผมรู้สึกเข้าใจและคล้อยตามไปเป็นลำดับ แต่จะเรียนท่านให้ยิ่งกว่านี้ เดี๋ยวคนเขาจะหาว่าผมอวด เฉพาะการเมาสุราทำให้อวดตัวเก่งนั้นก็มาได้แก่ตัวผมจนเกือบจะหมดทุกข้ออยู่แล้ว แถมยังจะมาอวดว่าตนเข้าใจธรรมอีก เขาก็จะหาว่าผมบ้าอวดอีก แล้วเลยจะไม่มีโลกให้คนฉลาดอยู่ มีอยู่ตอนหนึ่งที่ท่านแสดงไปรู้สึกว่าขัดกับใจผมมากทีเดียว

ตอนไหน เชิญพูดออกมาเลย ไม่ต้องเกรงใจ เพราะเวลาอาตมาจะอธิบายธรรมยังไม่เห็นเกรงใจคุณและใคร ว่าจะตำหนิหรือชม

ก็ตอนที่ให้ผมกราบเมียและลูก ๆ ผมนั่นนะ ที่ถูกก็ควรให้เมียและลูก ๆ พร้อมกันมากราบ ขอให้ผมหยุดดื่มสุราเสีย จะได้เป็นประโยชน์แก่ผมและแก่เขาอีกด้วย เพราะถ้าเขากราบวิงวอนผมให้หยุดการดื่มสุราเสียแต่ต้น ผมก็อาจจะหยุดไปนานแล้ว ทั้งอาจจะไม่มาให้ท่านเทศน์สอนผมให้ลำบาก ดังที่เห็นท่านอุตส่าห์นั่งทนลำบากอยู่กับการสั่งสอนผมเวลานี้

การที่คุณจะให้ภรรยาและลูก ๆ มกราบคุณ อาตมาเห็นว่าจะไม่เป็นประโยชน์มากกว่าคุณไปกราบเขาเสียเอง

ก็เขามากราบขอให้ผมหยุดดื่มสุรา ผมก็หยุดตามคำขอร้องเขาแล้ว ทำไมจะไม่เป็นประโยชน์มากเล่าท่าน

ที่จะไม่เป็นประโยชน์มากก็ตรงที่เวลาเขามากราบคุณขอให้หยุดดื่มสุรา คุณก็จะหยุดจริง พอความหิวสุราเกิดขึ้นคุณก็จะไปเที่ยวดื่มเข้าอีก แล้วก็จะให้เขามากราบคุณขอร้องให้หยุดอีกทำนองนี้ ไม่เสร็จสิ้นกันสักที เขาก็จะกลับเบื่อคุณและเห็นโทษแห่งการกราบคุณขี้เมาไม่เป็นท่า แล้วพากันหยุดไม่มากราบคุณต่อไป คุณก็จะกลายเป็นคนขี้เมาไปอย่างนี้จนวันตาย แล้วจะมีผลดีอะไรแก่เขาและแก่คุณเล่า

ท่านพูดตอนนี้รู้สึกว่า มีมูลความจริง ผมไม่กล้าเถียงท่าน เผื่อผมเป็นอย่างนั้นเข้าจริง ๆ เขาก็จะตำหนิผมได้

เมื่อเป็นเช่นนี้คุณจะแก้ปัญหาข้อที่ให้คุณกราบภรรยาและลูก ๆ อย่างไร ลองพูดให้อาตมาฟังบ้าง กำลังกระหายอยากฟัง

เอาอย่างนี้เถอะท่าน อย่าถึงกับต้องให้ผมกราบเขาเลย คือผมจะยอมหยุดสุรา ไม่ดื่มอีกต่อไปจนวันผมตาย ขอปฏิญาณตนต่อหน้าพระและท่าน ทั้งผมก็ตัดสินใจว่าจะหยุดอยู่แล้ว ขณะฟังคำชี้แจงจากท่านถึงโทษแห่งการดื่มสุรา ก็พอดีกับเรื่องกราบเมียและกราบลูกมาบรรจบเข้าพอดี การตัดสินใจของผมก็เห็นว่าพอช่วยให้ผมลดโทษลงบ้าง ไม่ต้องกราบเขา ท่านจะเห็นด้วยไหม เพราะเวลานี้ผมเคารพท่านต่างหาก ผมไม่ได้เคารพเมียและลูกผมนี่ เพราะอยู่ด้วยกันมาตั้งแต่วันแต่งงานและวันเด็กคลอดตลอดถึงวันนี้ อยู่ ๆ ก็จะให้ผมกราบเขา เดี๋ยวเขาจะหาว่าผมเป็นบ้าหนักเข้า แล้วพากันวิ่งหนีจากบ้านไปหมด เรื่องก็จะไปกันใหญ่

ถ้าคุณจะพูดแบบพลเมืองดีทั่ว ๆ ไปไม่ใช่เป็นอุบายหาทางออกโดยไม่ยอมกราบเมียและกราบลูก อาตมาก็ไม่ขัดข้อง จะกราบหรือไม่ก็ไม่มีปัญหาอะไรนัก เท่าที่ให้คุณไป

กราบเขาก็เพื่อประโยชน์สำหรับคุณเอง ไม่ใช่เพื่อลูกเมียของคุณ พอจะหาทางออกอย่างแยบยลเท่านั้น

เป็นอันว่าไม่ต้องไปกราบเขา เป็นแต่ว่าผมต้องพูดมีความสัตย์ความจริงต่อตัวเองและปฏิบัติตัวต่อสุราอย่างเคร่งครัดตลอดวันตายเท่านั้น อย่างนี้เรียกว่า พูดและทำจริงแบบพลเมืองดี ใช่ไหมท่าน

ใช่ เป็นอันว่าหมดปัญหา เพราะพูดมาก็นาน อาตมาขออนุโมทนาด้วยที่คุณกลับตัวเป็นคนดีได้เหมือนมนุษย์ที่มีศาสนาทั่ว ๆ ไป ส่วนคุณสมบัติของศีลห้าและคุณแห่งการไม่ดื่มสุรานั้น อาตมาจะไม่อธิบาย ขอมอบไว้กับคุณได้ทราบในตัวของคุณเอง ซึ่งจะทราบในกาลต่อไปไม่นานนัก ถ้ายังมีข้อข้องใจวันหน้าค่อยมาใหม่

ดิฉันกลัวเป็นบาปที่เพื่อนมาชวนไปวัดเพื่อฟังเทศน์ ดิฉันพูดออกอุบายแกมโกหกเขาว่า มีธุระนัดกับเพื่อนไว้บ้าง มีธุระอย่างอื่น ๆ บ้าง แล้วไม่ไปวัดตามคำชักชวนของเขาทั้ง ๆ ที่ดิฉันอยากไปและเคยไปเสียจนชินมาตั้งแต่เป็นเด็ก เพราะคุณแม่เป็นคนชอบวัดและพาไปเสมอ ที่กลัวจะเป็นบาปก็เพราะพูดโกหกเพื่อนที่หวังดีต่อเราหนึ่ง เวลาพระท่านเทศน์ก็มีคนคุยกันไม่หยุดปาก ฟังเทศน์ไม่รู้เรื่องทำให้เบื่อและรำคาญหนึ่ง จึงสงสัยว่าจะเป็นบาป การไปวัดทำให้ใจเย็นสบาย ดิฉันชอบ แต่มีนักเทศน์แข่งพระเท่านั้นที่ไม่อยากไปวัดในเวลาฟังเทศน์

การพูดปดมดเท็จเป็นของไม่ดีอยู่แล้ว เมื่อมีใครพูดเช่นนั้นเข้าอีก คนนั้นก็เป็นคนขี้ปด ขี้โกหก และเป็นคนไม่ดีแน่ ขืนพูดโกหกกันทั้งบ้านทั้งเมืองและทั้งโลก เขาก็ให้นามว่าบ้านโกหก เมืองเหลวไหล ไทยขี้ปด โลกหลอกลวง หมดความเชื่อถือ และกลายเป็นโลกหมดความหมาย ส่วนจะเป็นบาปหรือไม่นั้นอาตมาไม่ใช่ผู้ทำเหตุ จึงไม่กล้าเข้าไปรับรองผลของคุณได้

ที่คุยกันในเวลาพระท่านเทศน์เล่า จนผู้นั่งอยู่ใกล้เคียงรำคาญ บางครั้งต้องถอยออกห่าง ๆ โดยไม่ให้เสียมารยาท ผู้คุยนั้นจะเป็นบาปบ้างไหมคะ

ถึงจะเป็นบาปหรือไม่ก็เป็นเรื่องของเขาดังที่เรียนแล้วเมื่อกี้นี้ ถ้าคุณกลัวเป็นบาปและเกรงพระเณรและคนอื่นจะรำคาญ และเบื่อก็อย่าทำอย่างเขา เรื่องก็จะเรียบร้อยไปเท่านั้น

สำหรับท่านและพระเณรอื่น ๆ รู้สึกรำคาญบ้างไหม เมื่อกำลังฟังเทศน์หรือกำลังเทศน์ด้วยความตั้งใจ เกิดมีคนคุยกันขึ้นในเวลาเช่นนั้น

นี่มันเป็นเรื่องของท่านต่างหาก ถ้าคุณต้องการทราบอย่างละเอียดจากธรรมที่ท่านกำลังแสดงอยู่ ก็โปรดตั้งใจฟังด้วยความสงบ อย่าใช้กิริยาอาการใด ๆ ที่จะเป็นข้าศึกต่อการแสดงธรรมและการฟังธรรม ผู้เทศน์ก็มีแก่ใจเทศน์ ท่านที่ตั้งใจฟังด้วยความสนใจก็ได้รับประโยชน์โดยทั่วกัน เพราะการแสดงธรรมและการฟังธรรมถือเป็นหลักจำเป็นในภาคปฏิบัติธรรมไม่ด้อยกว่าการปฏิบัติธรรมด้านอื่น ๆ อีกประการหนึ่งการฟังธรรมด้วยความสงบไม่อื้ออึง นอกจากจะเป็นประโยชน์แก่ผู้นั้นแล้ว ยังเป็นคติตัวอย่างอันดีงามแก่คนเพิ่งเริ่มเข้าวัดฟังธรรม และกุลบุตรกุลธิดาสืบ ๆ ไปอีกด้วย เพราะพระศาสนาที่ตกทอดมาถึงพวกเรา เป็นมาด้วยความเคารพ ผู้ปฏิบัติธรรมเป็นผู้รู้จักกาลสถานที่ที่ควรไม่ควร มิได้เป็นมาแบบเวลาพระเทศน์ ญาติโยมก็สนุกคุยกันไม่มีความเคารพ

พอพระเทศน์จบลงความสงบเย็นใจก็ไม่เกิด คติธรรมต่าง ๆ ซึ่งควรจะได้บ้างในเวลาฟังเทศน์ก็ไม่ปรากฏ มิหนำยังว่าพระเทศน์นานเกินไปบ้าง พระเทศน์ลึกเกินไป ฟังไม่เข้าใจบ้าง ความจริงฟังเรื่องคุยกันต่างหาก ไม่ได้สนใจฟังพระเทศน์ จะรู้เรื่องลึก ตื้น หยาบละเอียดได้อย่างไร และเวลาพระเทศน์ท่านก็ไม่ทราบด้วยว่าใครอยู่ตื้นและใครอยู่ลึก เพราะไม่ใช่ปลา จึงไม่ทราบและสามารถแสดงธรรมให้ถูกจริตจิตใจตามความต้องการไปทุกราย เพราะผู้เทศน์ก็เป็นพระปุถุชนที่มีกิเลสหนาปัญญาหยาบเช่นเดียวกับสามัญชนทั่ว ๆ ไป เพียงจะนึกหาอรรถธรรมแต่ละบทละบาทมาแสดงให้ญาติโยมฟังก็จนปัญญาอยู่แล้ว ถึงกับเหงื่อแตกโชกไปทั้งตัว ทั้ง ๆ ที่บางเวลาอากาศกำลังหนาวอยู่ด้วย ไฉนจะมีสติปัญญาอันสุขุมลุ่มลึกคิดอ่านอรรถธรรม อันเหมาะสมกับจริตจิตใจมาแสดงให้ท่านผู้ฟังได้รับความรื่นเริงบันเทิงใจไปทุกบททุกบาท ย่อมเป็นสิ่งที่สุดวิสัยอย่างยิ่ง

ท่านที่คุยกันในขณะนั่งฟังเทศน์ โดยมากก็เป็นผู้ใหญ่ที่สูงเกียรติและวัย ซึ่งควรจะคำนึงถึงศักดิ์ศรีอันดีงามของตน แต่ทำไมจึงไม่คิดบ้าง

ศักดิ์ศรีกับใจของคนมันไม่ใช่อันเดียวกัน คุณกรุณาอย่านำมาคละเคล้ากัน เดี๋ยวจะทำให้ยุ่งไปหมด และจะกลายเป็นว่าคนก็คุยกัน ศักดิ์ศรีก็คุยกันด้วย และพลอยถูกตำหนิไปด้วยกันทั้ง ๆ ที่ศักดิ์ศรีไม่มีส่วนรู้เห็นด้วย

ศักดิ์ศรีกับคนมันแยกออกจากกันได้หรือ ทำไมท่านจึงพูดอย่างนั้น ซึ่งน่าสงสัยมาก เพราะไม่มีใครเขาแยกกันและพูดอย่างท่าน

ถ้าเป็นอย่างนายอำเภอเห็มกับยศของนายอำเภอเห็มเขาก็แยกกันได้ ส่วนเจ้านายหรือท่านผู้มีเกียรติและศักดิ์ศรีอื่น ๆ อาตมาไม่ทราบได้ เพราะอาตมาไม่เคยเห็น ไม่เคยได้ยิน และไม่เคยมียศบรรดาศักดิ์ จึงไม่มีอะไรจะแยก

ส่วนนายอำเภอเห็มเขาแยกยศออกจากตัวเขาอย่างไรบ้าง นิมนต์ท่านอธิบายให้ดิฉันฟัง เพราะยังไม่เคยได้ยินจึงอยากทราบ เพื่อเป็นแนวความคิดต่อไป หากมาถูกตัวดิฉันและเพื่อน ๆ เข้าบ้าง จะได้แก้ไขทันเหตุการณ์

เท่าที่เห็นเขาทำก็ไม่เห็นยากอะไร ง่ายนิดเดียว คือเขาแต่งตัวนายอำเภอไปตรวจราชการ เวลาเข้าสมาคมสุราและเขาจะดื่มสุรา และเต้นรำต่าง ๆ ตามนิสัยของเจ้านายผู้ฉลาด เขาก็ถอดเสื้อถอดหมวกซึ่งเป็นเสื้อยศและหมวกยศของนายอำเภอเห็มออกไว้ในที่ควร แล้วบอกกับเสื้อและหมวกว่า ตำแหน่งนายอำเภอจงอยู่ที่นี่ ส่วนนายเห็มจะดื่มสุราและเต้นรำไปตามเรื่องของนายเห็ม แล้วเขาก็ดื่มสุราและเต้นรำไปตามความชอบใจของนายเห็มซึ่งเป็นคอสุรา ส่วนเสื้อกับหมวกนายอำเภอไม่เห็นดื่มและเต้นรำด้วย แม้นายเห็ม

จะเมาเหล้าหรือหยอกเล่นกับเพื่อน ๆ ไปตามภาษาของคนเมา แต่เสื้อกับหมวกนายอำเภอก็ไม่เห็นเมาและหยอกเล่นด้วย ฉะนั้น จึงเข้าใจว่า ศักดิ์ศรีกับคนแยกจากกันได้ ทำนองนายอำเภอเห็มเป็นตัวอย่าง คนที่มีศักดิ์ศรีไปวัดฟังเทศน์ และไปนั่งคุยกันอยู่ในขณะที่พระกำลังเทศน์จึงเข้าใจว่าไม่เสียศักดิ์ศรี นี่เรียนตามที่นายเห็มเขาทำ เวลาเขาเลิกจากการดื่มสุราและเต้นรำแล้วก็จับเสื้อและหมวกของนายอำเภอมาสวมใส่ และทำหน้าที่ของนายอำเภอเห็มต่อไป ส่วนนายเห็มก็หายไปในยศของนายอำเภอเห็มผู้นั้นนั่นเอง

ทีนี้คนเขาจะทราบไหมว่านายอำเภอเห็มทำเป็นตัวอย่างมาก่อน จนถึงกับท่านผู้มียศและศักดิ์ศรีซึ่งสูงกว่านายอำเภอเห็ม ต้องมานั่งคุยกันในโบสถ์หรือในสถานที่ ๆ พระกำลังเทศน์ โดยไม่คำนึงว่า คนที่ตั้งใจฟังและพระที่กำลังเทศน์จะรำคาญ

คนจะทราบหรือไม่ว่า นายอำเภอเห็มทำหรือไม่ทำมาก่อนก็ตาม จะสำนึกหรือไม่ว่าพระกำลังเทศน์และคนกำลังตั้งใจฟังก็ตาม ก็คงจะทำทำนองนายเห็มดื่มสุราและเต้นรำนั่นแล โปรดชมท่านเช่นเดียวกับราษฎรชมนายเห็มว่าเป็นคนไม่ถือตัวฉะนั้น

ถ้าท่านผู้มีเกียรติและศักดิ์ศรีซึ่งเป็นพุทธมามกะ และเป็นที่เคารพนับถือของปวงชนมาทำอย่างนี้ โดยไม่คำนึงถึงตัวและคนรุ่นหลังซึ่งจะถือเป็นตัวอย่าง ปล่อยให้เป็นแบบนายอำเภอเห็มไปเสียทุกคนและทุกกาลสถานที่ แล้ววัดวาอารามและสถานที่เคารพบูชาต่าง ๆ จะไม่กลายเป็นสถานที่ดื่มสุราและเต้นรำของนายอำเภอเห็มไปเสียหมดละหรือท่านเห็นว่าอย่างไร

ถ้ากลัวจะเป็นแบบนายอำเภอ เราก็อย่าทำแบบนายอำเภอ เรื่องจะเป็นอย่างนั้นไปไม่ได้อยู่เอง เท่าที่เป็นอยู่ไม่ว่าท่านว่าเรารู้สึกมีคนชอบนายอำเภอเห็มกันมาก ดังนั้นตามสถาบันต่าง ๆ แห่งพระพุทธศาสนาจึงมักมีนายอำเภอเห็มปลอมตัวไปอยู่ในวงงานนั้น ๆ ด้วยอย่างแยกไม่ออก หากจะแยกจริง ๆ ก็จำต้องแยกอาตมาด้วยคนหนึ่ง เป็นข้างฝ่ายนายอำเภอเห็ม เพราะจำได้ว่า อาตมาเคยเป็นมาก่อนญาติโยมเสียด้วยซ้ำ และยังรู้สึกชอบนายอำเภอเห็มอีกด้วย เห็นว่าสะดวกดี วันนี้คุยได้กุศลแรงช่วยเตือนอาตมาให้ได้คติเพิ่มอีก แต่ถ้าขืนตอบปัญหาไปนาน ๆ ก็น่ากลัวสำหรับอาตมาอยู่มาก จึงขอยุติ

ดิฉันมิได้มาถามเพื่อไล่ท่านให้จน แต่มาเรียนถามเพื่อความเข้าใจในฐานะที่พวกเราเป็นพุทธบริษัท นับถือพุทธศาสนาประจำชาติ จะควรปฏิบัติอย่างไร จึงจะเป็นความดีงามระหว่างพุทธบริษัทกับพุทธศาสนา

สิ่งที่เป็นคู่ควรแก่กันอันจะก่อให้เกิดมงคลแก่ตนและสิริมงคลแก่ส่วนรวม ควรประพฤติตนทำนองลูกที่ดีประพฤติตนต่อบิดามารดา ศิษย์ที่ดีประพฤติตนต่อครูอาจารย์

พุทธบริษัทที่ดีประพฤติตนต่อศาสนา เวลาก้าวเข้าวัดก็ควรรู้จักความหมายของวัด ว่ามีคุณค่าแก่โลกอย่างไรบ้าง แล้วพึงปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับสถานที่ ไม่ส่งเสียงอื้ออึงจนเกินไป เวลาเดินผ่านวัดไปมา ไม่สนทนาธรรมหรือคุยกันในเวลาอันไม่บังควร เช่น เวลาพระท่านกำลังแสดงธรรม ซึ่งต่างฝ่ายต่างต้องการความสงบมาก เพื่อผลเท่าที่ควรจากการแสดงและการฟัง ถ้าพยายามปฏิบัติได้ก็เป็นความดีงามไม่มีที่สิ้นสุด ตลอดถึงกุลบุตรสุดท้ายภายหลังก็หวังมีหลักอันดียึดไว้ปฏิบัติกันสืบ ๆ ไป

สิ่งที่ไม่บังควรซึ่งชาวพุทธเราพากันไปทำในวัดยังมีมาก เช่นนำสุราเข้าไปดื่มในวัดและเล่นการพนันในวัด เวลามีงานวัดหรือมีการเฝ้าศพคนตายซึ่งเก็บไว้ในวัด ทั้งแอบทำและทำกันอย่างเปิดเผยแบบไร้ความสำนึกไม่มียางอาย สำหรับความเห็นของดิฉันซึ่งเป็นผู้หญิงเห็นว่าไม่ควร เพราะเป็นที่อุจาดบาดตา ทั้งคนไทยด้วยกัน และคนต่างชาติอันเป็นเหตุให้เขาดูถูกศาสนาและคนไทยอีกด้วย

คุณผู้ชายหรือเด็กในบ้านของคุณไม่มีใครไปทำอย่างนั้นบ้างหรือ ถ้ามีก็ควรบอกห้ามกันเสียบ้าง อย่าให้พระและอาตมาไปยุ่งด้วยเลย เพราะเรื่องเช่นนี้พระไม่น่าไปสอดแทรกรู้เห็นและห้ามปราม ฟังแล้วรู้สึกไม่สบายใจ ทั้งนี้เพราะวัดวาศาสนาเป็นสมบัติของท่านพุทธบริษัททุกคน ไม่ใช่เป็นของคุณ และของอาตมาแต่ผู้เดียว พอเราจะมาปรับทุกข์แก่กันให้เป็นเรื่องปวดสมองโดยใช่เหตุ วัดวาศาสนาเคยมีมาแต่โบราณ ต่างท่านต่างก็รักษากันมาด้วยความรักสงวน ใครเขาจะไปทำอย่างนั้น เพราะเป็นที่เคารพของคนไทยทั้งแผ่นดิน ไม่ใช่คุณผู้ชายและเด็ก ๆ ในบ้านของคุณไปแอบทำ แล้วมาพูดซุบซิบกันในบ้านให้คุณได้ยิน แล้วยกเรื่องนี้โยนทิ้งออกไปนอกบ้านให้กลายเป็นเรื่องของคนทั้งบ้านทั้งเมืองไปอย่างนั้นหรือ เอาละหยุดพักไว้ก่อน มีอะไรดี ๆ กว่าเรื่องซุบซิบก็โปรดสนทนากันต่อไป

ดิฉันต้องขออภัยที่มาพูดเรื่องไร้สาระตามภาษาของคนไม่รู้ให้ท่านฟัง แถมยังกลับทำให้ท่านไม่สบายไปด้วย ความจริงคนในบ้านดิฉันไม่มีใครดื่มสุรา การทะเลาะเกี่ยวกับเรื่องนี้จึงไม่มี นับว่าสงบเย็นพอควร ทั้งนี้เพราะคุณของพระศาสนาปกครองป้องกันเรื่องราวไม่ค่อยมี คนในบ้านต่างเชื่อฟังและอยู่ด้วยกันเป็นผาสุก เวลาว่าง ๆ พ่อของเด็กและดิฉันก็เรียกลูกมาอบรม เล่านิทานที่เป็นคติให้ฟังบ้าง พูดธรรมให้ฟังบ้าง ให้เด็กมีจิตใจซึมซาบในพระศาสนาไปวันละเล็กละน้อยเสมอ รู้สึกได้ผลดี เด็ก ๆ เชื่อฟังไม่ค่อยฝ่าฝืน และรู้สึกรักและสังสรรค์กันดี ไม่ค่อยมีการทะเลาะวิวาทกัน

ผู้ปกครองที่เห็นความสำคัญในอนาคตของเด็กก็ควรจะทำอย่างนั้น ไม่ปล่อยให้เป็นไปตามบุญตามกรรม เด็กจะหาหลักยึดไม่ได้ โตขึ้นก็กลายเป็นคนไม่มีความหมายใน

ตัวเอง และเป็นป่าเถื่อนทั้งที่มีความรู้แต่ใช้การอะไรไม่ได้ และยังกลับมาเป็นภัยแก่ตนและผู้อื่นอีกด้วย

ทำไมท่านจึงว่าเด็กเป็นป่าเถื่อนทั้ง ๆ ที่มีความรู้ และยังจะกลับเป็นภัยเสียอีกเล่า

คุณเคยเห็นเด็กและผู้ใหญ่ประพฤติตัวเป็นภัยแก่สังคมบ้างไหม

เคยเห็น และมีเกลื่อนไปหมด ไม่ว่าบ้านนอกในเมือง และเมืองเล็ก เมืองใหญ่

คนทั้งนี้ คุณคิดว่าเขาเคยได้รับการศึกษามาบ้างไหม หรือมีแต่ประเภทที่ไม่เคยผ่านแม้โรงเรียนอนุบาลทั้ง ๆ ที่เป็นคนมีวัยควรผ่านแล้ว

ต้องเคยผ่านการศึกษามาแล้วแทบทั้งนั้น เว้นแต่บ้านที่อยู่ในป่าลึกจนแทบจะพูดได้ว่า ไม่เคยเห็นเดือนเห็นตะวันเลย นั่นอาจจะไม่มีโอกาสได้ศึกษา นอกนั้นต้องได้รับการศึกษามาพอสมควร เพราะสมัยนี้การศึกษาเจริญมาก และเจริญจนนักศึกษาลืมตนก็มีจำนวนไม่น้อย แทนที่จะรู้สึก

เบื้องต้นคุณสงสัยเรื่องคนป่าเถื่อน เพราะความรู้ที่เรียนมาใช้งานอะไรไม่ค่อยได้ ขอให้อาตมาอธิบายให้ฟัง แต่แล้วกลับพูดว่า การศึกษาเจริญมากจนคนลืมตัว และเสียไปก็มีจำนวนไม่น้อย นี่คุณหมายความว่าอย่างไร ลองอธิบายให้อาตมาฟังบ้าง

ความรู้ที่เรียนมาทุกแขนงนั้นดิฉันชมว่าดีไม่มีทางตำหนิ แม้แต่ตัวดิฉันเองก็รักและสนใจในการศึกษา เพราะถือว่าวิชาความรู้เป็นเข็มทิศทางเดินอันราบรื่นของชีวิต และความเจริญก้าวหน้าทุกด้าน ทั่วโลกอาศัยหลักวิชาตลอดมา แต่ที่ไม่ชมนั้นเป็นส่วนบุคคลซึ่งศึกษามาแล้วไม่มาทำให้เกิดประโยชน์แก่ตนและส่วนรวมเท่าที่ควรจะเป็น สมกับความรู้เป็นเครื่องประดับตนให้สวยงาม ทั้งด้านความประพฤติและหน้าที่การงาน แต่ตรงข้ามกลับไม่สนใจในหลักวิชาที่เรียนมา แต่กลับทำตัวให้คนโง่ที่อาศัยการเรียนน้อย เพราะไม่มีทุนต้องเดือดร้อนไปด้วย ประหนึ่งเรียนมาเพื่อก่อความเดือดร้อนแก่คนอื่น ซึ่งเป็นที่น่าเกลียดและเอือมระอามากกว่าจะเป็นที่เคารพนับถือ สำหรับดิฉันคนโง่ไม่ได้ศึกษามาก ยังทำให้นึกรังเกียจอยู่ภายในส่วนลึกของหัวใจ ว่าคนประเภทลืมตนและทำความรกรุงรังให้แก่ส่วนรวมจนหาที่ก้าวเดินไม่ได้ โดนแต่ขวากแต่หนามที่คนฉลาดแบบนี้เที่ยวปักเสียบไว้แทบทุกหนทุกแห่ง หากเป็นทำนองที่กล่าวมาไม่หาทางแก้ไขเสียบ้าง ต่อไปน่ากลัวจะหาทางเดินไม่ได้

ที่เป็นเช่นนี้คุณเข้าใจว่าไม่ได้รับการศึกษา ได้รับการศึกษาน้อย หรือเพราะได้รับการศึกษามากเกินไป

เด็ก ๆ ที่ไม่รู้ภาษีภาษาอะไรเลยก็ไม่มีใครถือสา คนที่โง่เขลาเพราะไม่ค่อยได้รับการศึกษาดังตาสีตาสาก็เป็นบุคคลที่น่าสงสาร แต่คนที่ทำโลกให้เดือดร้อนในสังคมและวงงานต่าง ๆ โดยมากไม่ใช่คนสองประเภทที่กล่าวนี้

ส่วนคุณเล่า อยู่ในคนประเภทไหนในบุคคลเหล่านั้น

จะอยู่ในบุคคลประเภทไหน ดิฉันไม่ค่อยสนใจมากไปกว่าความปรารถนาอยากช่วยเพื่อนมนุษย์ด้วยความรู้ความเข้าใจที่บริสุทธิ์เท่าที่จะช่วยได้ ไม่ให้เป็นแบบมีความรู้ความฉลาดมากเท่าไร ก็นำมาใช้ในทางผิด ให้คนอื่น ๆ ได้รับความเดือดร้อนขุ่นเคืองมากเท่านั้น บุคคลประเภทนี้แม้จะมีความรู้วิชาบรรดาศักดิ์สูง ก็ไม่มีใครอยากเคารพนับถือ เพราะยังสู้คนมีความรู้น้อยแต่ประพฤติตัวดีไม่ได้ ขืนไปชมและให้เกียรติเข้า ก็เท่ากับนำเชื้อไฟไปเสริมไฟให้กลายเป็นโลกวินาศขึ้นมาสู่มวลมนุษย์ ให้เป็นกองเพลิงไปหมดทั้งโลก ความรู้สึกของดิฉันเป็นเช่นนี้จะผิดหรือถูกขออภัยท่านมาก ๆ ด้วย

อาตมาไม่มีเจตนาจะจับผิดจับถูกคุณ คอยฟังและยึดเอาเหตุผลที่คุณพูดให้ฟังแล้วนำไปเป็นคติเท่านั้น จึงไม่ควรเกรงใจและขออภัย ถ้าจะขอก็ควรขอจากผู้ที่ถูกตำหนิหรืออาตมาก็พลอยถูกตำหนิด้วย ถ้าถูกด้วยแต่จะมาขอเฉพาะอาตมาคนเดียวก็ยังไม่ชอบ ต้องขอไปหมดบรรดาผู้ที่ถูกตำหนิจึงจะชอบธรรม ไม่ลำเอียง เฉพาะอาตมาแล้วคุณไม่ต้องขออภัยให้เกียรติ เพราะที่ยึดคำที่คุณพูดถูกตามความจริงมาเป็นคติก็เป็นการได้รับเกียรติอยู่แล้ว นี่แลคือเกียรติอันสูงส่งไม่มีอะไรจะเสมอได้แล้ว

ดิฉันมิได้ตำหนิท่าน และท่านผู้หนึ่งผู้ใดโดยเฉพาะ แต่ไม่ชมผู้ที่ตั้งหน้าทำความผิดแก่ตนและส่วนรวมเท่านั้น ทั้งที่รู้ ๆ ฉลาดปราดเปรื่องในหลักวิชาการว่า ส่วนไหนที่จะทำโลกให้เจริญ และส่วนไหนที่จะทำโลกให้เสื่อมพินาศ แล้วไม่พยายามส่งเสริมหรือดัดแปลงไปตามแผนที่ที่รู้มาเท่าที่ควร และกราบชมเชยท่านพลเมืองดีที่ประพฤติชอบและพยายามชักจูงพี่น้องลูกหลานชาวไทยให้ดำเนินตนไปด้วยความมีศีลธรรมเป็นขอบเขต ชาวไทยได้รับความร่มเย็นตลอดมาโดยขนบประเพณีอันดีงาม ไม่โยกคลอนไปตามสิ่งแวดล้อมอย่างง่ายดาย

คำว่าสิ่งแวดล้อมนั้นจะหมายถึงอะไรบ้างอาตมาไม่เข้าใจ

แหม มันมากแสนมากจนเลยขอบเขตจะประมาณ ดิฉันต้องขออภัยมาก ๆ ท่านอยู่แต่ในวัด ไม่ค่อยจะมีโอกาสได้เห็นภัยของสิ่งแวดล้อมแต่ละอย่าง ๆ ที่มันทำคนให้เสียคนจนถึงกับจมไปเลยก็มีจำนวนไม่น้อย บางรายถึงกับตั้งตัวไม่ได้และฆ่าตัวตายก็มี ดิฉันขอ

เรียนถามท่านสักเล็กน้อย พอทราบแนวทางความเสียหายของสิ่งแวดล้อมบ้าง ท่านเห็นปลาในบึงในหนองใหญ่ ๆ บ้างไหม

เคยเห็นกระทั่งปลาทะเล ไม่ว่าแต่ปลาธรรมดาในบึงในหนองเท่านั้น

ปลาทะเล ท่านเห็นปลาอะไรบ้าง ตัวใหญ่ไหม

เคยเห็นปลาทูเค็ม ปลาทูนึ่ง ปลาทูสด ซึ่งล้วนแต่พ่อปลาแม่ปลาทั้งนั้น จะใหญ่หรือเล็กก็แล้วแต่คุณที่เคยเห็นมาแล้วจะพิจารณาเอาเอง ถ้าอาตมาว่าตัวมันใหญ่ เดี๋ยวคุณก็จะว่าตัวใหญ่ยิ่งกว่านั้นยังมีอีกแยะ เรื่องก็จะไม่จบลงได้

ทีนี้ท่านเคยเห็นสิ่งแวดล้อมของปลานั้น ๆ บ้างไหม คืออะไร

เคยเห็นน้ำและจอกแหนนั่นแหละคือสิ่งแวดล้อมของปลา เพราะมันอาศัยอยู่กับสิ่งเหล่านั้นเป็นประจำ

ส่วนเครื่องล่อและเครื่องสังหารมันซึ่งมีจำนวนมากและมีประเภทต่าง ๆ ที่เขาเอาไปซุ่มไว้ในน้ำเพื่อล่อและดักปลา ท่านเคยเห็นบ้างไหม

เคยเห็นบ้าง เช่น ไส้เดือน ตั๊กแตน รำ เศษอาหารต่าง ๆ เบ็ดและอวนเป็นต้น ซึ่งเขาตากอยู่ตามหมู่บ้านแถวริมแม่น้ำโขง แต่ไม่ได้เห็นเวลาเขาทำ

ทีนี้ท่านพอจะทราบได้ไหมว่า สิ่งเหล่านี้แลคือสิ่งแวดล้อมสำหรับปลา ในขณะเดียวกันก็เป็นสิ่งทำลายชีวิตปลาด้วย ปลาตัวรู้เท่าไม่ถึงการณ์โดยมากต้องถูกทำลายชีวิตเพราะสิ่งเหล่านี้ แต่ปลาตัวฉลาดก็พอมีทางหลบหลีกพาชีวิตผ่านพ้นไปได้ ตามธรรมดาปลาย่อมไม่ตายเพราะน้ำและจอกแหนดังที่ท่านว่านั้น นอกจากเวลาเขาจับปลาด้วยเครื่องจับชนิดต่าง ๆ มาแล้ว นำปลานั้นมาต้มด้วยน้ำ ผสมด้วยผักที่เก็บมาจากน้ำ เช่นผักบุ้งเท่านั้น น้ำและผักธรรมดาไม่มีอะไรเป็นภัยต่อปลา

แล้วสิ่งแวดล้อมของคนเล่ามีอะไรบ้าง อาตมากำลังกระหายอยากฟัง

สิ่งแวดล้อมของคนไม่ใช่ไส้เดือน ไม่ใช่ตั๊กแตน ไม่ใช่รำ ไม่ใช่เศษอาหารต่าง ๆ ไม่ใช่เบ็ดและอวนเป็นต้นดังเช่นของปลา แต่เป็นสิ่งที่มนุษย์เคยอาศัยเป็นอยู่หลับนอน เคยกิน เคยดม เคยนุ่งห่มใช้สอย เคยประดับตกแต่ง พูดอย่างฟังง่าย ๆ ก็คือรูปที่เคยเห็น เช่นรูปหญิงชาย พัสดุสิ่งของต่าง ๆ ที่เป็นเครื่องย้อมใจให้เกิดความกระสันดิ้นรนอยากได้ เสียงที่เคยได้ยิน เช่น เสียงหญิงชาย เสียงขับกล่อมบำรุงบำเรอ เสียงพูดจาไพเราะจับใจ ทำให้จิตเคลิบเคลิ้มหลงใหลใฝ่ฝัน ไม่เป็นอันกินอยู่หลับนอนได้ กลิ่นที่เคยสูดดม เช่น กลิ่นดอกไม้ของหอมที่เป็นเครื่องประดับอันมีลักษณะและกลิ่นต่าง ๆ ตลอดกลิ่นหญิงชาย ซึ่งเคยเชยชิดสนิทจนติดแบบถอนไม่ขึ้น รสที่เคยลิ้มทางชิวหาประสาท และกายประสาท มี

รสอาหารและเครื่องดื่มชนิดต่าง ๆ ตลอดรสอันเกิดจากความสัมผัสต่าง ๆ แล้วนำเข้าไปเป็นอารมณ์ครุ่นคิดอยู่ภายในไม่มีเวลาจบสิ้นลงได้ เหล่านี้แลเรียกว่า สิ่งแวดล้อมของมนุษย์หญิงชายทั่วโลก

ที่ว่าสิ่งแวดล้อมเป็นภัยต่อมนุษย์นั้น เป็นได้อย่างไรบ้าง ลองอธิบายให้อาตมาฟังพอได้เป็นคติ และนำไปสั่งสอนลูกหลานต่อไป

ตามปกติธรรมดาเป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องอาศัยกันทุกคน แม้แต่ฝ่ายสงฆ์ก็จำต้องอาศัย แต่มีผิดแปลกกันไปบ้างตามเพศที่ไม่เหมือนกัน ที่ว่าเป็นภัยนั้นขึ้นอยู่กับความไม่รู้จักประมาณเป็นสำคัญกว่าอื่น ไม่เป็นสิ่งที่น่าตำหนิไปเสียทีเดียว อาตมายอมรับว่าเป็นความจริงในข้อที่ว่าความไม่รู้จักประมาณทำให้เป็นภัยได้ และยังมีความเห่อเหิมเป็นผู้ชักจูงอีก ความพอดีมีความสุขจึงหาไม่เจอทั้งผู้ใหญ่และเด็ก ผู้ใหญ่ก็ต้องการกินอยู่หลับนอนอย่างดี ๆ ราคาแพง ๆ เครื่องนุ่งห่มใช้สอย เครื่องประดับตกแต่ง ตลอดยวดยานพาหนะ ล้วนแต่อย่างดี ๆ ราคาแพง ๆ เด็ก ๆ เห็นผู้ใหญ่พาวิ่ง ตัวเองก็เป็นลูกที่มีพ่อมีแม่เช่นมนุษย์ทั่ว ๆ ไป จะมามัวเดินต้อย ๆ อยู่อย่างไรได้ จำต้องวิ่งตามผู้ใหญ่ โดยมิได้คำนึงว่าตนยังเป็นเด็ก คิดอย่างเดียวว่า ทำอย่างไร ความหรูหราทุกอย่างของเราจึงจะทันหรือยิ่งกว่าเพื่อน ๆ

ความคิดใฝ่ฝันที่จะให้ได้อย่างใจหวังก็ยิ่งฝังลึกจนถอนไม่ขึ้น สุดท้ายก็กลายเป็นคนใจรั่ว หลักลอย ประหนึ่งรถเบรกแตกห้ามล้อไม่อยู่ เลยพาเจ้าของลงไปนอนจมอยู่ในคลองกว่าจะฉุดขึ้นมาได้ก็กลายเป็นศพไปเสียแล้ว อย่างหนึ่งก็หมดสติ คนก็สลบไสลหรือตาย รถก็แหลกยับเยินหาชิ้นดีไม่ได้ ถ้าเทียบกับหลักวิชาที่เรียนมาก็พลอยเสียไปด้วย ตัวเองก็เสียเพราะการปล่อยตัวตามใจชอบ ทางที่ดีก่อนจะทำอะไรลงไปควรพิจารณาให้รอบคอบ ไม่ควรทำแบบเอาตัวเข้าไปเสี่ยง หากเสียแล้วแก้ยาก สิ่งอาศัยทุกชนิดถ้ารู้จักประมาณก็อำนวยประโยชน์ แต่ถ้าเป็นไปด้วยอำนาจความฟุ้งเฟ้อเห่อเหิม สิ่งอาศัยทั้งมวลก็กลายเป็นภัยแก่เราได้

เงินทองของมีค่าและหายาก ผู้ไม่มีความขยันหมั่นเพียรและฉลาดพอก็หาไม่ค่อยพอใช้ และรับประทาน เพราะผู้จะคอยสังหารทรัพย์มีมากภายในตัวของเราคนเดียวนี้แล เช่น ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ แต่ละอวัยวะย่อมต้องการสิ่งบำรุงบำเรออยู่เป็นประจำ ซึ่งล้วนจะต้องซื้อหาแลกเปลี่ยนมาทั้งนั้น ไม่ใช่จะเกิดขึ้นอย่างลอย ๆ พอจะไม่เห็นโทษแห่งความฟุ่มเฟือยเห่อเหิม อันเป็นตัวสังหารทรัพย์ให้ย่อยยับไม่มีเหลือ สิ่งแวดล้อมที่มีอยู่รอบตัวย่อมเป็นภัยแก่ทรัพย์สมบัติและจิตใจ ของผู้ไม่รู้จักยับยั้งผ่อนคลายไปตาม

เหตุการณ์และฐานะ แต่เป็นคุณประโยชน์แก่ร่างกายและจิตใจสำหรับผู้รู้จักวิธีปฏิบัติต่อตนเองและสิ่งที่จะนำมาบำรุงเท่าที่ควร

สิ่งที่ควรคิดเสมอก็คือ นิสัยของมนุษย์ทุกเพศและทุกวัยชอบขี้เกียจในการงานเพื่อแสวงหาทรัพย์ แต่ชอบขยันในการจ่ายทรัพย์ ไม่มียับยั้งชั่งตวงให้อยู่ในระดับพอดีและมีความสุขแก่ตนและครอบครัว พระพุทธเจ้าทรงเป็นห่วงต่อสัตว์โลกผู้มีความคะนองอยู่ภายในไม่มีวันลดน้อยลงยิ่งกว่าน้ำมหาสมุทร ซึ่งเป็นสาเหตุทำลายตนและทรัพย์สินให้ย่อยยับ เพราะไม่รู้จักวิธีปกครองตน ทรงประทานธรรมไว้ทุกแง่ทุกมุม ทั้งสอนพระ ทั้งสอนฆราวาสผู้อยู่ครองเรือน ให้รู้จักวิธีปฏิบัติตนต่อสิ่งเกี่ยวข้องด้วยธรรมที่มีขอบเขตแห่งความพอดีอยู่แล้ว เพื่อเป็นคนมีขอบเขต และเป็นสุขตามกำลังและฐานะที่จะควรเป็นได้ โลกที่เต็มไปด้วยทรัพย์สมบัติไม่ขาดแคลนก็จะเป็นโลกที่มีความสุข เพราะคนรู้จักวิธีแสวงหาทรัพย์ และรู้จักวิธีใช้ทรัพย์ให้เป็นสุขแก่ตนและส่วนรวม

ลำพังความรู้ที่เรียนมาไม่ทันกับสิ่งผลักดันอยู่ภายใน ซึ่งคอยจะผลุบโผล่ออกมาอยู่ทุกขณะ ต้องอาศัยหลักธรรมเข้าช่วยหนุนต้านทานพายุความพัดผัน ทั้งภายนอกและภายในให้สงบลง ทรัพย์สมบัติและตัวเราจะไม่พินาศไปตามพายุจัดซึ่งพัดผันอยู่ตลอดเวลา โดยสอนให้รู้จักวิธีปฏิบัติต่อตนและสิ่งเกี่ยวข้องกับตนให้พอเหมาะสม เช่น สอนว่า *อัตถัญญุตา* รู้จักถือเอาประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมชนิดต่าง ๆ ระวังไม่ให้สิ่งนั้น ๆ กลับมาเป็นภัยต่อตนโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ *ธัมมัญญุตา* รู้จักการทรงตัวไว้โดยชอบ ไม่เอนเอียงไปตามสิ่งยั่วยวน ไม่ผลุนผลัน พิจารณาก่อนแล้วค่อยทำลงไป จนกลายเป็นนิสัยช่างคิด ทำอะไรไม่ค่อยผิดพลาด สามารถรักษาตนให้ปลอดภัยได้ในท่ามกลางแห่งมรสุมคือสิ่งแวดล้อมทุกชนิด *อัตตัญญุตา* รู้จักตน รู้จักท่าน คือรู้ฐานะของตนและฐานะของท่าน ไม่อาจเอื้อมในสิ่งและบุคคลที่เลยฐานะของตัว ประพฤติตนให้พอเหมาะกับฐานะที่เป็นอยู่

มัตตัญญุตา รู้จักประมาณในการบริโภคใช้สอย ไม่ให้ฟุ่มเฟือยหรือฝืดเคืองจนเกินไปซึ่งผิดฐานะความพอดี *กาลัญญุตา* รู้จักเวลาทำงาน เวลาพักผ่อน เวลาที่ควรเที่ยว ตลอดสถานที่ที่ควรเที่ยวหรือไม่ควร *ปริสัญญุตา* รู้จักสมาคมตลอดมารยาทที่จะประพฤติต่อสังคมนั้น ๆ ให้เป็นไปด้วยความเหมาะสม รู้จักนิสัยของหมู่เพื่อนหญิงชายที่เกี่ยวข้องกัน ตลอดมารยาทความประพฤติต่อกัน *ปุคคลปโรปรัญญุตา* รู้จักเลือกบุคคลที่ควรคบหรือไม่ควรคบ เพราะทุกสิ่งไม่ว่าคนหรือสัตว์ แม้แต่อาหารยังต้องมีกระดูกหรือก้างแฝงอยู่ คำว่าดีหรือชั่วจำต้องมีปะปนกันไป ผู้ต้องการของดีจำต้องเลือกเฟ้นทุกสิ่งและทุกครั้งที่

เกี่ยวข้อง นอกจากการเลือกสรรสิ่งภายนอกแล้ว ยังควรเลือกสรรสิ่งภายใน คือความคิดนึกตรึกตรองซึ่งเกิดจากใจของเราอีกด้วย

เพราะใจเป็นต้นเหตุสำคัญยิ่งกว่าสิ่งภายนอก คนอื่นไม่ดี เราพอรู้ได้ แต่เราเป็นคนไม่ดีในการคิด การพูดและการทำ ไม่ค่อยจะรู้เรื่องของตัว จึงหาทางแก้ไขยาก ทำนองเรามองดูขนตาคนอื่นเห็นได้ชัด แต่พอย้อนกลับมามองดูขนตาของเราเองเลยไม่เห็น ต้องใช้กระจกเงาเข้าช่วยมองจึงเห็นได้ *การมองดูความผิด ถูก ชั่ว ดีของตัวก็ต้องใช้ปัญญา ซึ่งเปรียบกับกระจกเงาส่องเข้าหาตัวเราเสมอ เราสังเกตคนอื่นอย่างไร ควรจะใช้ความสังเกตตัวเราในทำนองเดียวกัน หรือมากกว่านั้น ถ้าใช้ความสังเกตสอดรู้ตัวเองดังที่ว่านี้ จะต้องเห็นจุดดีชั่ว ซึ่งแสดงอยู่ภายในตัวได้ชัด* และพอมีทางแก้ไขและส่งเสริมได้เป็นลำดับ ในธรรมที่กล่าวมานี้คือ ธรรมที่ชี้บอกให้ค้นหาของดีในตัวของเราแต่ละราย ๆ พยายามถอดถอนสิ่งที่ชั่วออกไป

คนดีเราไม่จำเป็นต้องไปค้นหาที่ไหนมากนัก แต่จะพบคนดีในตัวเราเป็นขั้น ๆ ไป เช่น เราเห็นคนดีที่มีการรับประทาน และดื่มเป็นเวล่ำเวลา ไม่พร่ำ ๆ เพรื่อ ๆ จนร้านขายอาหารและเครื่องดื่มต่าง ๆ เบื่อ ไม่ชนะจะรับเงินค่าอาหาร และเครื่องดื่มจากนักพร่ำเพรื่อ เป็นคนมีหลักใจเป็นหลักทรัพย์ เป็นคนรักตน รักครอบครัว รักพ่อแม่ ไม่ชอบเที่ยวในสถานที่ที่จะให้เกิดความเสียหายแก่ตนและทรัพย์สินโดยใช่เหตุ เป็นคนประหยัดทรัพย์ไม่สุรุ่ยสุร่าย ไปตามกิจมาตามกาล ไม่เที่ยวผลาญทรัพย์และตัวเองไปเพื่อประโยชน์กับสิ่งใด ทางบ้านไว้ใจและหวังสิ่งนั้นกับเราได้จริง เป็นคนมีขอบเขต ไม่ปล่อยตัวปล่อยใจไปตามสิ่งยั่วยวนซึ่งมีอยู่ทุกหนทุกแห่ง เป็นคนยอมรับฟังเหตุผลจากตนเองและครอบครัวพ่อแม่พี่น้อง ไม่เห็นว่าตัวดีและฉลาดไปท่าเดียว

จะไปอะไรที่ไหนกับใคร มีการปรึกษาไต่ถามผู้เกี่ยวข้องในวงใกล้ชิดจนเห็นสมควรแล้วค่อยไป ไม่ได้ไปแบบสัตว์ไม่มีเจ้าของ ซึ่งคอยจะขึ้นเขียงอยู่ตลอดเวลา เป็นคนวางตนต่อสิ่งแวดล้อมได้ดี ไม่ตื่นเต้นและอับเฉากับสิ่งที่มายั่วยวนอย่างง่ายดาย เป็นคนหนักแน่นและรักความสุจริต มีกาย วาจาสะอาด มีใจซื่อตรงต่อตนเอง เพื่อนฝูงและการงาน การคบและสังเกตหญิงชายเพื่อเป็นคู่ครอง ก็มิได้คบเพราะอำนาจความรักฉุดลากไปท่าเดียว แต่คบเพื่อดูอัธยาศัยใจคอ ความโง่ ความฉลาด ความประพฤติ หน้าที่การงาน วิชาความรู้ พื้นเพที่เป็นมา ดั้งเดิมแห่งนิสัย สกุลที่เคยเป็นมาเป็นคนคับแคบหรือกว้างขวาง ซื่อสัตย์สุจริตหวังเป็นมิตรเพื่อพึ่งเป็นพึ่งตายกันได้จริงหรือไม่ จำต้องสังเกตทุกสิ่งและทุกระยะที่คบ หากพอสังเกตได้ทั่วถึง

เพราะการหาคู่ครองที่แท้จริง ไม่ใช่เป็นของเล็กน้อยและง่ายดาย แต่เป็นการวางรากฐานแห่งชีวิตเพื่อร่วมเป็นร่วมตายต่อกันอย่างไม่มีอะไรจะแบ่งรับแบ่งสู้ได้ ถ้าดีก็ดีไปทั้งเขาทั้งเรา ทั้งครอบครัววงศ์สกุล ถ้าเสียก็พลอยเสียไปตาม ๆ กันหมด ทั้งยังเป็นไม้เบื่อไม้เมาต่อกันอีกชั่วชีวิตระหว่างสามีภรรยา และสกุลทั้งสอง ตลอดลูกหลานบริวารของสกุลนั้น ๆ เข้ากันไม่ติด เหมือนแยกแผ่นดินกันอยู่คนละมุมโลกระหว่างสามีภรรยา ตลอดวงศ์สกุลแต่ละฝ่าย มองเห็นกันเหมือนไม้แทงลูกตา ทั้งจะเบือนหน้าหนี ทั้งอ้าปากค้างพูดอะไรไม่ออก ถ้าพอจะเหาะได้ก็อยากจะเหาะไปเสียในขณะนั้น เผื่อจะมีทางหายใจบ้าง เพราะความอัดอั้นตันใจเต็มทน ถึงกับใจจะขาดลงในเวลานั้นจนได้ พอพ้นจากหลุมนรกกลับไปถึงบ้านแล้ว ต่างฝ่ายต่างนินทาให้ใครต่อใครในบ้านและญาติ ๆ ฟังสามปีไม่รู้จักจบตามนิสัยมนุษย์ที่ชอบเล่าไม่จบ ทั้งเรื่องรัก เรื่องชอบ ทั้งเรื่องชัง เรื่องโกรธ เรื่องเกลียด

ฉะนั้น โบราณท่านจึงสอนกุลบุตรธิดาไม่แล้วไม่เล่า สอนซ้ำสอนซากเกี่ยวกับการหาคู่ครอง ไม่ให้ถือความรักเป็นผู้มีอำนาจ จะพาให้เดือดร้อนในภายหลัง ความรักให้มีไว้เพียงเป็นเชื้อทางเดินเข้าหากัน ถ้าไม่มีความรักไว้เป็นรสชาติเลยก็เป็นทำนองอาหารไม่มีรสเลย ผู้รับประทานก็ไม่มีแก่ใจจะรับ แม้จะรักมากก็ไม่ยอมให้ออกหน้าออกตา จะทำผู้รักให้เป็นคนตาฝ้าฟาง มองไม่เห็นส่วนลึกของความเดือดร้อนอันจะตามมาทีหลัง เพราะความรักกลายไปเป็นความเบื่อ ตามธรรมดาของความรักประเภทนี้ เมื่อได้กันเป็นคู่ครองแล้วจะตั้งอยู่ไม่ได้นาน แต่จะค่อยจางหายไปวันละเล็กละน้อยจนหมดไป ถ้าไม่มีความรักที่เกิดจากความดีประเภทอื่น ๆ ดังที่กล่าวผ่านมาแล้วมารับรองหรือสนับสนุนไว้ คู่สามีภรรยานั้นจะอยู่ด้วยกันไม่ได้นาน

เท่าที่โลกอยู่ด้วยกันมานับแต่วันเริ่มแต่งงานจนถึงสุดท้ายปลายแดน นั่นเป็นความรักอย่างอื่นซึ่งดี และแนบสนิทมากกว่าความรักประเภท ถ้าหอมก็ยอมคบ แต่ถ้าขมก็ทิ้งทันที ต่างหาก ฉะนั้นท่านจึงสอนให้หาแก่นแห่งความรักอันแท้จริงจากกันและกัน จะสมชื่อว่าหาความรักชนิดวางรากฐานแท้ ไม่ใช่ความรักชนิดกลับกลอกหลอกลวงดังที่เห็น ๆ กัน ส่วนความรักประเภทน้ำเชื่อมในขั้นเริ่มแรกจำเป็นต้องมี เพื่อเชื่อมติดต่อกันกับความรักอันเป็นส่วนสำคัญที่อยู่ใต้ดินซึ่งจะโผล่ขึ้นมาทีหลัง และเป็นความรักที่มั่นคง ทั้งยึดเหนี่ยวคู่ครองไว้ได้ตลอดอวสาน การแสวงหาคู่ครองด้วยการสังเกตไตร่ตรองไว้อย่างพร้อมมูลแล้ว ย่อมเป็นผลให้คู่ครองและเครือญาติทั้งสองฝ่ายไม่ผิดหวัง และอยู่ด้วยกันเป็นสุขตลอดกาลนาน ไม่ค่อยมีเรื่องร้าวราน หรือแตกแยกทางครอบรัว ตลอดวงศ์ญาติที่เกี่ยวดองกันก็ไม่เกิดความเดือดร้อนระส่ำระสาย

แม้จะอยู่ในฐานะที่ยากจนบ้างก็มีความสุขต่อกันเท่าที่ควร เพราะต่างฝ่ายต่างเคารพและเห็นใจกัน ไม่ดูถูกเหยียดหยามความมีความจนของกันและกัน ตลอดวงศ์สกุลของแต่ละฝ่ายก็ไม่นำมาเหยียบย่ำกล้ำกราย ผิดหรือถูกก็ว่ากันไปตามเหตุการณ์ที่ควร ไม่ลุกลามเหมือนไฟป่า ถ้าวางแผนไม่ถูกแต่เริ่มแรก การมีครอบครัวก็เท่ากับก่อไฟเผาตัวยิ่งกว่าเผาผีตายเสียอีก เพราะได้รับความกระทบกระเทือนชอกช้ำทางจิตใจ เนื่องจากความเห็นไม่ลงรอยกันบ้าง จากรายได้มีน้อย แต่การจ่ายไม่คำนึงถึงสิ่งที่ควรหรือไม่ควรบ้าง จากนิสัยฟุ่มเฟือยซื้อไม่มีเพียงพอบ้าง จากการชอบด้อม ๆ มอง ๆ หางานพิเศษทางกามารมณ์ แทนการหาเงินมาเพิ่มเติมครอบครัวบ้าง จากความเป็นนักเลงเล่นการพนันไม่เลือกหน้าชกบ้าง จากการเที่ยวดึก ๆ เหมือนนกค้างคาวบ้าง จากความเป็นคนกว้างขวางจนเกินตัว พาเพื่อน ๆ เข้าร้านสุราบาร์เบียร์แล้วจ่ายเงินอย่างไม่อั้น ประหนึ่งมีฉางเงินตั้งอยู่หน้าบ้านเหมือนฉางข้าวบ้าง

เหล่านี้เพียงแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งก่อขึ้น ย่อมเป็นไฟเผาผลาญครอบครัวให้เดือดร้อนและล่มจมไปได้ ทำให้หม้อข้าวเตาไฟแตก ตลอดเด็ก ๆ ซึ่งไม่รู้ภาษีภาษาอะไรด้วยก็พลอยเดือดร้อนไปตาม มีหน้าเศร้าเหงาหงอยไม่เป็นอันกินอันนอนจนกลายเป็นเด็กที่มีปมด้อยติดตัว เวลาไปโรงเรียนก็ละอายเพื่อนฝูงเข้าหน้าใครไม่ติด ดูหนังสือไม่มีความจดจำ สอบก็พลอยตกทั้ง ๆ ที่เคยสอบได้คะแนนดี ๆ ทุก ๆ ปีมา ทั้งนี้เพราะมามัวคิดเป็นทุกข์เป็นร้อนกับเรื่องของคุณพ่อคุณแม่ทะเลาะวิวาทกัน

ดังนั้น การมีครอบครัวจึงมิใช่เรื่องเล็กน้อยพอจะทำเอาอย่างง่าย ๆ แบบสุกแล้วเอาเผาแล้วกินไปเลยอย่างนั้น เพราะเรื่องครอบครัวไม่ใช่เรื่องกล้วยหอม บทไปโดนกล้วยเน่าเข้าบ้างมันเหม็นติดมือล้างไม่ออก แม้ข้างนอกจะพอล้างได้แต่ข้างในไม่ยอมออก พลอยให้เป็นทุกข์และรำคาญอยู่ร่ำไป จึงควรฟังเสียงท่านที่เคยเห็นฟ้าเห็นดินมาก่อน อนาคตทางครอบครัวจะได้แจ่มใส ดังที่อธิบายมาแล้ว จะชื่อว่าเป็นผู้ฉลาดค้นหาคนดี และเจอคนดีที่ตัวและครอบครัวเราเอง การพูดมากก็มากจนลืมเค้าเงื่อนว่าเราพูดอะไรกันเป็นต้นเหตุ

ท่านพูดถึงสิ่งแวดล้อมว่าเป็นได้ทั้งโทษทั้งคุณ สิ่งทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผู้เข้าไปเกี่ยวข้องต้องการ ถ้าพาลก็ทำให้เกิดโทษ ถ้าฉลาดก็ทำให้เกิดคุณ วันนี้ดิฉันรบกวนท่านมากไป และคำที่นำมาเล่าถวายท่านบางคำก็ควร แต่บางคำก็ไม่ควร ท่านเตือนให้สติจึงรู้สึกตัวว่าได้พูดผิดไป จึงขออภัยท่านมาก ๆ ด้วย กราบขอบพระคุณ และนมัสการลาท่าน

คุณหลวงกรุณาให้คนไปบอกว่าท่านมา ดิฉันดีใจรีบมากราบท่านทันที เพราะมีความสงสัยในใจมานานแล้ว คือแต่ก่อนดิฉันเคยไปวัดเสมอ อย่างน้อยวันพระไม่ให้ขาด แต่ทุกวันนี้ ดิฉันไม่ได้ไป พยายามทำภาวนาอยู่ที่บ้านบ้าง รับศีลฟังเทศน์จากวิทยุบ้าง จะผิดไหมท่าน เท่าที่ดิฉันทำดังที่เรียนมานี้

ไม่ผิด ถ้ามีคนทำดีมาก ๆ เหมือนคุณ บ้านเมืองและพระศาสนาจะเจริญมาก เพราะการทำความดีไม่มีกฎเกณฑ์ไว้ว่า ต้องทำที่วัดอย่างเดียว เราทำที่ไหนก็เป็นความดีของเรา

ดิฉันไม่ไปวัดเพื่อรับคำแนะนำจากพระท่าน แต่ทำภาวนาอยู่ในบ้านเพียงคนเดียว ใจจะเจริญก้าวหน้าได้ไหม และจะมีส่วนผิดหรือไม่ ถ้าผิดจะควรปฏิบัติอย่างไรกับตัวเอง

ถ้าคุณแน่ใจคุณว่าจะสามารถทำได้โดยไม่ต้องไปรับคำแนะนำจากใคร คุณจะไม่ไปวัดก็ไม่ผิด ถ้าคุณทำถูกทาง ใจของคุณต้องเจริญก้าวหน้าได้แน่นอน แต่คำว่าดิฉันจะมีส่วนผิดไหม ถ้าผิดจะควรปฏิบัติอย่างไร นั่นมันแล้วแต่อุบายของคุณจะพิจารณาแก้ไขตัวเอง โดยวิธีที่เห็นว่าจะได้ผลดี อาตมาจะอุปมาให้ฟังพอเป็นข้อคิด คุณเป็นไข้จะเป็นขั้นรุนแรงหรือไม่ก็ตามไม่สำคัญ แต่สำคัญที่คุณจะสามารถพยาบาลตัวเองให้หายได้หรือไม่ ถ้าคุณมีความรู้ความสามารถพอกับโรคที่กำลังเป็นอยู่ พร้อมทั้งรู้สมุฏฐานของโรคและยาที่จะนำมารักษาตลอดวิธีรักษาทุกประเภท คุณก็ควรนำมารักษาได้เอง ไม่จำเป็นต้องไปหาหมอ แต่ถ้าคุณไม่สามารถจะรักษาโรคให้หายได้ลำพังตนเอง และกลับจะเป็นห่วงในชีวิตของคุณ กลัวโรคจะไม่หาย คุณก็ควรไปหาหมอให้ตรวจและรักษา โรคย่อมมีหวังจะหายได้ และยังดีกว่าจะทนทรมานอยู่เฉย ๆ โดยไม่มีทางแก้ไข

กิเลสเครื่องเสียดแทงจิตใจ ทางศาสนาถือว่าเป็นโรคชนิดหนึ่งประจำใจมนุษย์และสัตว์ ถ้าคุณมีโรคประเภทนี้อยู่ในใจ และสามารถจะรักษาให้หายได้โดยวิธีต่าง ๆ ตามลำพัง คุณก็ไม่จำเป็นต้องไปวัดหาพระให้ช่วยแนะนำสั่งสอน ถ้าคุณไม่สามารถ แต่ห่วงใยตัวเอง เกรงจะผิดพลาดเดินไม่ถูกทาง การไปวัดก็เป็นความดีสำหรับคุณเอง อาตมาไม่กล้าตัดสิน เพราะไม่เชื่อในตัวเองว่าเมื่อตัดสินให้คุณแล้วจะถูกหรือผิด จึงขอมอบให้คุณไปพิจารณาเอาเอง เมื่อเห็นสมควรอย่างไรแล้วคุณจะได้ปฏิบัติตัวเองโดยสะดวก เท่าที่เรียนให้ทราบทั้งโรคในกาย ทั้งโรคในจิต ตลอดวิธีปฏิบัติต่อสิ่งดังกล่าวคุณพอจะเข้าใจไหม และคุณต้องเป็นผู้สามารถในตัวเอง ไม่ต้องไปหาหมอหาพระแล้วมิใช่หรือ

ดิฉันยิ่งเป็นคนขี้โรคอยู่แล้ว แม้ยาขนานเดียวก็ไม่เคยรู้กับเขาเลย จะไม่ให้ดิฉันไปหาหมอเพื่อฉีดยาต้องตายแน่ซิท่าน แม้ทุกวันนี้ถึงจะไม่ไปหาหมอบ่อยนัก ก็เพราะได้ยา

จากหมอมารับประทานเป็นประจำจึงพอทุเลาอยู่ได้ ยิ่งโรคกิเลสโทสะดังท่านว่าด้วยแล้ว วันหนึ่งไม่ทราบว่ามันกำเริบกี่ครั้งไม่สามารถจะนับได้ เดี๋ยวลูกคนนั้นมาทำให้กำเริบ เดี๋ยวหลานคนนี้มาทำให้โกรธ คนโน้นมาทำให้รำคาญ ไม่มีเวลาสงบใจได้เลย ยิ่งได้ทราบข่าวว่ากิเลสเป็นโรคชนิดหนึ่งซึ่งเสียดแทงจิตใจด้วยแล้ว ก็ยิ่งทราบความก่อกวนของมันมากขึ้น เมื่อมีสิ่งมากระทบซึ่งไม่สบอารมณ์ ก็ยิ่งทราบความกำเริบของกิเลสและความทุกข์ทางใจมากขึ้นว่า แท้จริงใจของเรายังหาหลักฐานไม่ได้ และเห็นโทษของตนที่โง่มาก และอวดดีไม่อยากไปวัด

พอมาได้ยินท่านพูดธรรมให้ฟังชั่วเวลาเพียงเล็กน้อยเท่านี้ ก็ยังกลับได้สติสตังขึ้นมาแยะ ถ้าได้ยินได้ฟังอยู่บ่อย ๆ ก็จะช่วยให้มีสติปัญญามากขึ้น การฟังเทศน์ทางวิทยุก็ดีเหมือนกัน แต่ธรรมดาของการเทศน์ ไม่ว่าท่านองค์ใดเทศน์ก็ต้องเทศน์เป็นกลาง ๆ แสดงไปด้วยความสม่ำเสมอ เราจะยึดเอาได้เป็นบางตอน ไม่ค่อยจะถูกกับจุดที่เรากำลังสงสัยนัก แต่การไต่ถามเรายกข้อข้องใจขึ้นถามเอาเลย เวลาท่านตอบจึงถูกกับจุดที่เราต้องการ ผลก็ปรากฏเป็นลำดับไม่ค่อยผิดพลาด วันนี้ดิฉันเห็นคุณของการศึกษาไต่ถามอย่างประจักษ์ใจมากมาย คิดแล้วรู้สึกละอายท่านมากที่กล้าพูดอวดท่าน โดยเข้าใจว่าตนฉลาดพอตัวในทุกสิ่ง แล้วไม่อยากไปวัดเพื่อศึกษาไต่ถามข้ออรรถข้อธรรมกับครูอาจารย์ เพิ่งมากลับได้สติเวลาท่านอธิบายให้ฟังนี่เอง ฉะนั้นการไปวัดในวาระต้องไป ดิฉันจะไม่เรียนตอบท่านแต่จะตอบกับตัวเอง

การภาวนาของดิฉันรู้สึกเย็นดีในตอนกลางคืนยามดึกสงัด แต่ตอนกลางวันเด็ก ๆ กวน ไม่ค่อยมีเวลาได้ทำ จะได้ทำบ้างก็ตอนเด็ก ๆ ไม่อยู่ หรือเวลาเขานอนหลับ เวลาจิตสงบลงชอบจะเห็นนิมิตต่าง ๆ มาปรากฏ แต่ดิฉันเป็นคนมีนิสัยไม่ชอบกลัว ฉะนั้น เวลานั่งทำภาวนามีนิมิตมาปรากฏ จะเป็นนิมิตชนิดใดก็ตามดิฉันไม่กลัว บางครั้งเป็นนิมิตของตัวดิฉันเองมาปรากฏต่อหน้า โดยเริ่มแสดงภาพตอนเริ่มคลอดใหม่ ๆ ท่านอนหงายตัวแดง ๆ มีอาการตื่นตกใจร้องไห้มือเท้าไม่อยู่เป็นสุข ซึ่งดูแล้วน่าสงสารสังเวชตนยิ่งนัก เพราะไม่มีใครมาคอยประคับประคองให้ความปลอดภัย ปล่อยให้ดิ้น และร้องไห้อย่างไม่เดียงสาอยู่คนเดียว

ดิฉันเป็นคนนั่งดูตัวเองเกิด และดิ้นรนร้องไห้ ถ้าเป็นคนก็กำลังเพ่งเล็งดูอะไรแปลก ๆ ชนิดไม่กะพริบตาเลย แต่นี่เรานั่งภาวนาซึ่งหลับตาอยู่แล้ว ความเห็นชัดในนิมิตทางใจเวลานั้น ไม่ผิดอะไรกับเราเห็นด้วยตาเนื้อ ทำให้เพลินดูจนลืมเวล่ำเวลา ทั้งเกิดความสลดสังเวชในตัวเองอย่างบอกไม่ถูก ซึ่งการเกิดมาเป็นรูปร่าง มีความทุกข์ทรมาน

แทบจะตายไปในระยะนั้นให้จงได้ ถึงเช่นนั้นก็ไม่ตายยังกลับค่อย ๆ เจริญเติบโตขึ้นมาในท่านอนหงายนั้นเป็นลำดับ ในระยะเวลาอันสั้นนั่นแล ค่อย ๆ เจริญวัยขึ้นมาเป็นลำดับ ๆ จนถึงวัยแก่และแก่ง่อมแง่มเต็มที่ มีหนังอันเหี่ยวย่นห่อกระดูก คางงุ้ม ตาโหว่เข้าไป จนมองเห็นกระดูกทุกท่อนที่ต่อกัน แม้ยังมีหนังหุ้มอยู่ปรากฏแต่ลมหายใจแขม่ว ๆ แสดงความทุกข์ทรมานในเวลาจะแตกดับให้ดูอย่างเต็มตา

เราผู้เฝ้าดูอยู่ประหนึ่งลมหายใจคล้ายกับว่าชาไปหมดทั้งตัว ไม่มีความรู้สึกเพราะความจดจ่อและสังเวชตนเหลือประมาณ ทั้ง ๆ ที่จิตหมดความรู้สึกจากกายอยู่แล้ว ในเวลาที่จิตสงบลงสู่สมาธิ ลมหายใจของนิมิตค่อย ๆ ช้าลง ๆ หมดการกระดุกกระดิกในส่วนอวัยวะใด ๆ ทั้งสิ้น ยังพอปรากฏอยู่เฉพาะลมหายใจที่ละเอียดซึ่งค่อยระบายออกมาอย่างช้า ๆ เท่านั้น จากนั้นก็สิ้นลมหมดความหมายในตัวเอง พอสิ้นลมแล้วก็แสดงอาการเน่าพอง และค่อยเปื่อยและสลายจากกันไปทีละน้อย ๆ จนสุดท้ายก็ปรากฏเป็นแผ่นดินอยู่เฉย ๆ จิตซึ่งเพ่งพินิจพิจารณาอยู่อย่างไม่ลดละ เมื่อเห็นภาพของตนแสดงสัจจะอันประเสริฐให้ดูแต่ต้นจนอวสานไม่ขาดวรรคขาดตอน จนลงถึงความว่างเปล่าจากสัตว์จากบุคคลหญิงชายอย่างเต็มใจ ไม่มีทางสงสัย ว่าสาระของโลกและขันธ์ทั้งของท่านและของเรามาสิ้นสุดในที่แห่งเดียวกันนี้ทั้งสิ้น

พอพิจารณามาถึงตอนนี้จิตก็ย้อนกลับเข้ามาอย่างรวดเร็ว และลงสู่สมาธิชนิดเงียบไปเลย หมดความกังวลในสิ่งใด ๆ ทั้งสิ้น ปรากฏแต่ความอัศจรรย์ซึ่งเป็นอยู่กับจิตเท่านั้น ไม่มีเวลานาทีเข้าไปเกี่ยวข้องกับจิตในขณะนั้น คงมีสักแต่ว่ารู้ปรากฏอยู่เพียงอันเดียวเท่านั้น และเป็นความรู้สึกว่าตนได้ตามไปกับภพนั้นจริง ๆ พอจิตถอนขึ้นมาจึงรู้สึกว่า ตนยังมีชีวิตอยู่มิได้ตายไปด้วยดังที่คิด จากประสบการณ์นั้นแล้วทำให้จิตเห็นภัยในขันธ์มากขึ้น และแน่ใจว่ากายเราอันนี้กับกายเราอันนั้น คือเรื่องตนอันเดียวกัน ไม่มีทางสงสัยเป็นอย่างอื่น แม้เวลาปกติไม่ได้ทำภาวนา ใจก็ประหวัดถึงภาพนั้นเป็นอารมณ์อยู่เสมอวันหนึ่งหลาย ๆ ครั้ง เวลานั่งทำภาวนาก็ระลึกถึงภาพของตัวที่ตายนั่นแล ก่อนอื่นนำมาเป็นอารมณ์ ทำความรู้สึกกับใจว่าเราเข้าตายไม่ใช่เข้าสมาธิ จิตรู้สึกจดจ่อต่อเรื่องตายนั้นจริง ๆ ไม่หันเหดังที่เคยเป็น

จะถูกหรือผิดขอท่านได้ช่วยตักเตือนสั่งสอนด้วย ดิฉันทำแบบไม่มีครูอาจารย์สั่งสอน ขั้นเริ่มแรกท่านก็สอนให้นำธรรมบทต่าง ๆ มาบริกรรมภาวนา แต่ที่ปรากฏดังที่เรียนให้ทราบนี้ ไม่มีใครสอนไว้ก่อน แต่มาปรากฏขึ้นเวลาทำภาวนาโดยมิได้คาดฝันว่าจะเป็นขึ้นอย่างนั้น ๆ

ที่ว่าตัวคุณมาเกิดและตายอยู่ต่อหน้านั้นคุณรู้ได้อย่างไร ใครมาบอก ถึงรู้ว่าภาพนั้นเป็นภาพของตัว

รู้ได้ชัดที่ใจว่าเป็นเรื่องของตัวมาเกิด และแสดงเพื่อตัวแท้ ดิฉันไม่สงสัย และไม่มีใครมาบอก แต่จะเรียนลักษณะแห่งความรู้นั้นเรียนไม่ถูก ส่วนผู้รู้ ผู้เห็น ผู้บอกอยู่ทุกระยะที่นิมิตแสดงอาการต่าง ๆ นั่นเป็นสิ่งที่มีอยู่กับใจอย่างพร้อมมูลไม่มีทางสงสัย สำคัญตรงที่จะนำออกมาพูดนี้พูดไม่ถูก ดิฉันรู้สึกจนใจที่จะเรียนให้ถูกสมใจที่อยากเรียน จะถูกหรือผิดประการใดโปรดท่านเมตตาด้วย ดิฉันไม่กล้าจะไปเที่ยวเรียนให้ใครทราบ กลัวเขาจะว่าดิฉันเป็นบ้า เรื่องก็จะลุกลามไปกลายเป็นความเสียหายแก่วงปฏิบัติและพระศาสนาด้วย

การปรากฏนิมิตขึ้นในเวลาทำสมาธิภาวนา นั่นเป็นไปตามจริตที่ควรจะเป็นได้แต่ไม่เป็นทุกรายไป เวลานิมิตแสดงขึ้นสำคัญอยู่ที่ผู้พิจารณาเพื่อถือเอาประโยชน์จากนิมิตนั้น ๆ ถ้าพิจารณาถูกตามความหมายของนิมิตที่เป็นธรรมมาแสดงดังที่คุณพิจารณามาแล้ว นั่นจัดว่าถูกต้องและได้สติปัญญาไปทุกระยะที่นิมิตมาแสดง แต่ถ้ามีความเห็นเป็นอย่างอื่น ซึ่งขัดต่อหลักธรรมชาติ คือความเกิด แก่ เจ็บ ตาย อันเป็นองค์ของสัจธรรม และมีความสะดุ้งหวาดกลัวเกิดขึ้นในขณะนั้น นั่นเป็นความผิดของผู้เห็นนิมิตที่แสดงขึ้น แต่ถือเอาประโยชน์ไม่ได้ด้วย ผิดความมุ่งหมายของธรรม คือนิมิตที่มาแสดงโดยหลักธรรมชาติด้วย ผิดทางดำเนินเพื่อความเห็นแจ้งซึ่งสัจธรรมทั้งสี่ด้วย ถ้าปล่อยให้เป็นไปไม่รีบแก้ไขก็มีทางเสียได้

เพื่อความถูกต้องตามนโยบายของธรรม คือนิมิตที่แสดงออกเพื่อเรา ควรยกนิมิตขึ้นพิจารณาน้อมเข้าในหลักสัจธรรม คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เทียบเคียงกับเราและสิ่งทั่ว ๆ ไป ว่ามีอาการสามเสมอกันไม่เป็นสิ่งที่น่าเพลิดเพลิน และติดอยู่ และไม่เป็นสิ่งที่น่ากลัว เพราะตัวเราและสิ่งทั้งปวงจำต้องเป็นดังภาพนิมิตที่แสดงโดยแท้ จะเป็นอย่างอื่นไปไม่ได้ หยั่งปัญญาลงให้ถึงหลักความจริงที่เป็นไปอยู่ในสัตว์และสังขารทั่ว ๆ ไป ทั้งภายในและภายนอก ไม่เพียงแต่ภาพนิมิตที่มาแสดงเท่านั้น แต่สิ่งทั้งหลายแสดงตัวเป็นไตรลักษณ์อยู่ตลอดเวลายิ่งกว่าภาพนิมิตเสียอีก การเห็นไตรลักษณ์จากนิมิตก็ดี จากสิ่งอื่น ๆ ก็ดีด้วยภาวนามยปัญญา (ควรพิจารณาเห็นความจริงตามขั้นของปัญญาจริง ๆ) จะสามารถรื้อถอนสิ่งที่รกรุงรังซึ่งปกปิดกำบังจิตออกได้โดยลำดับ ใจจะรู้สึกเบาจากภาระคืออุปาทานในรูปขันธ์และนามขันธ์เป็นระยะ ๆ พร้อมทั้งความรื่นเริงในธรรมที่ตนกำลังพิจารณาอยู่เป็นประจำ

ใจมีความหนักแน่นต่อธรรม และมั่นใจทั้งธรรมที่กำลังบำเพ็ญให้เป็นไปอยู่ ทั้งธรรมขั้นสูงอันจะพึงรู้ได้ด้วยอำนาจของความพากเพียร และสติปัญญาซึ่งทำหน้าที่ และเคยได้ผลมาเป็นลำดับ ทั้งเชื่อสมรรถภาพของตนว่าเป็นผู้ควรแก่ศาสนธรรม และใกล้ต่อหลักความจริงที่มีอยู่กับตนเข้าไปทุกที เพราะสัจธรรมอยู่ที่ไหน ทางเดินเพื่อพระนิพพานก็อยู่ที่นั่น เพราะไม่เคยแยกจากกัน พอจะทำผู้ตั้งใจปฏิบัติอยู่โดยชอบหมดหวัง สัจจะทั้งสี่นี้แม้พระพุทธเจ้านิพพานไปนานแล้ว ก็มิได้เคลื่อนคลาดไปจากที่เดิมซึ่งเคยมีอยู่กับเรากับท่านตลอดมา คงเป็นสัจจะอันสมบูรณ์อยู่เช่นนั้น ผู้ปฏิบัติบำเพ็ญตนตามหลักธรรมย่อมได้รับความอบอุ่นจากธรรม เช่นเดียวกับสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่

เท่าที่ปรากฏผลจากการทำสมาธิภาวนาของคุณ พอจะยึดหลักความจริงจากธรรมของพระพุทธเจ้าได้บ้างไหม อาตมาก็สุ่มเดาเอาตามที่คุณเล่าความเป็นในจิตให้ฟัง เข้าใจว่าคุณเริ่มมีหลักยึดเป็นสรณะบ้างแล้ว จะถูกหรือผิดก็ขออภัยด้วย

ดิฉันไม่กล้าจะเรียนท่าน เกรงว่าจะสูงไปหรือต่ำไปเท่าที่ดิฉันปฏิบัติ และปรากฏอย่างไร ก็ได้เรียนท่านไปแล้ว ถ้าเห็นว่าไม่บังควรตรงไหนขอได้โปรดบอกดิฉันตรง ๆ เลย ถ้าพูดเป็นปัญหาดิฉันไม่ค่อยเข้าใจ ยิ่งพูดเป็นบาลีด้วยแล้วดิฉันไม่เข้าใจเลย เพราะไม่ได้เรียนบาลีและพระอภิธรรม เวลาไปวัดพระอาจารย์สั่งสอนดิฉันก็จดจำเอาไว้ แล้วนำมาปฏิบัติ ปรากฏอย่างไรก็เล่าถวายท่าน ส่วนจะผิดหรือถูกดิฉันไม่เข้าใจ ถ้าท่านจะเมตตาอธิบายเรื่องการปฏิบัติต่อนิมิต ซึ่งเคยปรากฏกับดิฉันบ่อย ๆ จะเป็นพระคุณแก่ดิฉันอย่างยิ่ง นิมิตที่ปรากฏเห็นว่าดิฉันเป็นคนเกิดและคนตายนั่นจะถูกตามหลักภาวนาบ้างไหม และจะควรปฏิบัติอย่างไรต่อไป เวลานิมิตเกิดขึ้นอีกและมีลักษณะต่าง ๆ กันจะควรพิจารณาอย่างไรจึงจะถูก และไม่มีทางเสียไปด้วย ที่เรียนถามรบกวนบ่อยก็เพราะความไม่แน่ใจ ในวาระต่อไปไม่ทราบว่านิมิตจะมาปรากฏท่าไหนบ้าง และพอจะมีสติปัญญารู้เท่าทันกันหรือไม่ หากจะไปถามใครก็ไม่สนิทใจดังที่เรียนแล้ว ดิฉันรู้สึกเป็นกังวลใจกับนิมิตไม่เบาเลย

นิมิตที่ปรากฏเป็นเรื่องเกิดเรื่องตาย นั่นไม่ผิด ถ้าไม่นำความกลัวเข้ามายุ่งและทำลาย เพราะเรื่องการเกิดการตายเป็นเรื่องสัจธรรมโดยตรง นิมิตแม้จะแสดงขึ้นมากน้อยและต่าง ๆ กันก็ตาม เราผู้รู้ผู้เห็นเป็นอย่างหนึ่ง นิมิตที่แสดงตัวให้ปรากฏเป็นรูปต่าง ๆ ดีบ้าง ชั่วบ้าง น่ารักบ้าง น่าเกลียดบ้าง น่ากลัวบ้าง เหล่านี้เป็นอย่างหนึ่งต่างหากจากใจ เขาจะแสดงอาการหรือท่าทางอย่างไรออกมา เราผู้รู้ ผู้เห็นจงทำความเข้าใจกับนิมิตนั้นด้วยดีอย่านำเราซึ่งเป็นผู้รู้ผู้เห็น เข้าไปบวกกันเข้าให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับนิมิตที่กำลัง

ปรากฏนั้น ๆ เราจะมีส่วนได้ส่วนเสียไปด้วย คือจิตจะแสดงความดีใจ เสียใจ เป็นต้น ไปตามนิมิตที่แสดงอาการต่าง ๆ ไปตามเรื่องของมัน เราเป็นเพียงผู้คอยดูเหตุการณ์กับนิมิตที่แสดงตัวเท่านั้น

เช่นเดียวกับเราดูภาพยนตร์ ไม่ใช่เรื่องของเราซึ่งเป็นเพียงผู้ดู จะไปแสดงเรื่องพระเอกนางเอกต่างๆ ในจอหนัง เราเป็นเพียงผู้ดูเรื่องต่าง ๆ ที่เขาแสดงเท่านั้น เรื่องไหนดีเป็นคติก็นำมาปรับปรุงตัวเอง เรื่องไหนไม่ดีไร้สาระก็ปล่อยให้ผ่านไป ไม่ใช่จะนำเข้ามาทำลายจิตใจของเราให้ชั่ว และไร้สาระไปด้วย การดูภาพยนตร์ทางสมาธิภาวนาก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน เราไม่ใช่นิมิตต่าง ๆ และไม่ใช่ผู้แสดงนิมิตให้เป็นต่าง ๆ แต่เป็นเพียงผู้ดูและคอยถือเอาประโยชน์จากนิมิตเท่าที่สติปัญญาจะอำนวยเท่านั้น ส่วนไหนดีก็ยึดมาบำรุงส่งเสริม ส่วนไหนไม่ดีก็ปล่อยให้ผ่านไปกับนิมิต ไม่ถือมาเป็นอารมณ์เครื่องกวนใจ นิมิตประเภทใดเกิดขึ้นดีหรือชั่ว ล้วนเป็นสิ่งที่จะต้องดับไปหรือผ่านไป ส่วนเราผู้ดูไม่ได้ดีชั่วหรือเกิดดับไปด้วย เพราะเป็นคนละอย่างไม่ใช่อันเดียวกัน

ถ้าเรามีความฉลาดพอก็ถือเอาประโยชน์จากนิมิตได้ทุกประเภท โดยไม่ต้องเสียเวลาให้นิมิตผ่านไปเปล่า ทั้งยังสามารถพิจารณาแยกส่วนของนิมิตให้เป็นประโยชน์ได้ตามใจหวังด้วย ขออย่างเดียว คืออย่าให้เราถือผู้รู้ซึ่งเป็นธรรมชาติที่ไม่ตายนี้เข้าไปเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับนิมิต ซึ่งแสดงอาการเกิด ๆ ดับ ๆ เท่านั้น เรามีทางที่จะทำประโยชน์จากนิมิตได้อีกมากมาย เราจะสร้างภาพความกลัวขึ้นหลอกหลอนตัวเองเพื่อหวังประโยชน์อะไร ความกลัวที่เกิดขึ้นกับใจเรานั่นแล เป็นสิ่งที่ควรระวังให้มากยิ่งกว่านิมิตหรือสิ่งอื่นเป็นไหน ๆ เช่นเรากลัวผี แต่ผีไม่ทราบว่าอยู่ที่ไหนไม่เคยเห็นตัว ได้ยินแต่ชื่อของผีก็กลัวกันทั้งโลก ส่วนความกลัวเรารู้ประจักษ์อยู่กับใจ ทั้งเป็นภัยต่อเราทุกขณะที่เกิดขึ้น ทำให้เกิดทุกข์จนตัวสั่น แต่ไม่ค่อยจะมีใครระวังกัน ปล่อยให้ความกลัวลมกลัวแล้งเข้าย่ำยีเสียจนแทบไม่ได้สติเสียเลย มีจำนวนไม่น้อย

เมื่อเป็นเช่นนี้เราจะเห็นว่า ผีเป็นภัยหรือความกลัวที่เกิดกับใจเราเสียเองเป็นภัยกันแน่ ถ้าเห็นว่าความกลัวเป็นภัยทำไมไม่เพ่งจิตลงที่จุดซึ่งกำลังกลัว ๆ นั้นเล่า โปรดพิจารณาให้ดีเราเป็นลูกศิษย์ที่มีครูสอน คิดอะไรอย่าให้ไร้เหตุผลคือหลักธรรม จะสร้างความจนมุมไว้สังหารตัวเอง การเรียนและปฏิบัติธรรมก็เพื่อความฉลาดปลดเปลื้องตัวเองออกจากอุปสรรคหรือที่คุมขัง ไม่ใช่เพื่อความกลัว ถ้าต้องการเห็นโทษแห่งความกลัวจริง ๆ ไม่หลอกตัวเอง โปรดตั้งจิตและสติปัญญาลงจุดที่กำลังกลัว ๆ นั่นแล โดยไม่สนใจกับเปรตผีหรืออะไร ๆ ที่ไหนเลย มีสติคอยดูอยู่กับจุดที่กำลังกลัว ๆ คือใจนั้นเอง ความกลัว

จะแสดงอาการเคลื่อนไหวอย่างไรบ้าง จะทราบกันแน่กับใจในเวลาไม่นานนัก แต่ขอให้ตั้งสติดูจริง ๆ จนความกลัวแสดงอาการลดลงและหมดไปในขณะนั้น

คราวต่อไปถ้าความกลัวเกิดขึ้นอีก ก็พิจารณาโดยทำนองที่เคยพิจารณามาแล้วจนเห็นผลประจักษ์ เรื่องที่เคยกลัวก็ค่อยหมดปัญหาไปวันละเล็กละน้อย ผลสุดท้ายไม่มีความกลัวผีเหลืออยู่เลย ถ้ามีความกลัวในนิมิตก็โปรดพิจารณาในทำนองเดียวกัน นิมิตทุกประเภทไม่สามารถทำตนให้เสียได้โดยลำพังตัวเอง แต่ทำให้เสียได้โดยผู้เห็นนิมิตคิดตีความหมายไปต่าง ๆ ซึ่งเป็นทางผิด ความคิดผิดที่อาศัยนิมิตเป็นเหตุจึงมีทางเสียได้ ดังที่เคยเห็นเคยได้ยินนักภาวนาที่มีความเห็นผิด วิปลาส กลายเป็นคนที่น่าปลงอนิจจังไปได้ เท่าที่อธิบายมาเข้าใจว่าพอจะเป็นแนวทางแก่ท่านนักปฏิบัติที่มีจริตนิสัยในทางนี้ได้เท่าที่ควร และหวังว่าคุณพอจะเข้าใจ และยึดไปเป็นหลักปฏิบัติต่อไปในเวลาจำเป็น

ดิฉันพอเข้าใจที่เกี่ยวกับนิมิต แต่เวลาจิตสงบลงไปแล้ว ไม่มีนิมิตมาปรากฏจะให้จิตพักสงบอยู่ในสมาธินานเท่าไร

ให้พักอยู่ตามต้องการจนกว่าจิตจะถอนขึ้นมาเอง ไม่ควรรบกวนโดยประการทั้งปวง เพราะจิตที่พักสงบอยู่ในสมาธิไม่ไปเที่ยวก่อความเสียหายอะไร นอกจากจะเป็นความสงบสุขอยู่โดยลำพังตนเอง ปราศจากสิ่งก่อกวนใด ๆ เท่านั้น ไม่จำต้องให้จิตทำงานใด ๆ ในเวลาเช่นนั้น ปล่อยให้สงบสุขอยู่ตามสภาพของตน

ท่านกล่าวไว้ว่า เมื่อจิตเป็นสมาธิแล้วปัญญาจะเกิดเองนั้น จะเกิดขึ้นเวลาใด เพราะจิตของดิฉันก็เคยสงบลงเป็นสมาธิหลายครั้งแล้ว แต่ไม่เห็นปัญญาเกิดขึ้นบ้างเลย หรือสมาธิของดิฉันไม่ใช่สมาธิประเภทให้เกิดปัญญา

สมาธิประเภทไหนก็เป็นสมาธิเหมือนกัน และปัญญาประเภทไหนก็เรียกปัญญาเหมือนกัน เมื่อทำให้เกิดได้ ถ้าไม่ทำให้เกิดไม่ว่าสมาธิ และปัญญาประเภทใดก็เกิดไม่ได้ทั้งนั้น เพราะสำคัญอยู่กับผู้ทำให้เกิดหรือไม่ทำให้เกิด ไม่ได้สำคัญอยู่ที่ชื่อเพียงเท่านั้น

ถ้าเป็นสมาธิที่ควรแก่ปัญญาดังที่ว่า ก็ทำไมสมาธิของดิฉันจึงไม่เกิดปัญญาเล่า

ก็คุณไม่ทำปัญญาให้เกิด ปัญญาจะเกิดได้อย่างไร เพราะสมาธิมิใช่ผู้ให้กำเนิดแก่ปัญญา แต่เป็นเพียงเครื่องช่วยเสริมปัญญาให้มีกำลังเท่านั้น

การทำปัญญาให้เกิดจะทำวิธีใดดิฉันไม่รู้เลยจริง ๆ เป็นแต่คอยให้ปัญญาเกิดเอง แต่ก็ไม่เห็นเกิดสักทีจนป่านนี้

ปัญญา แปลว่าความรอบรู้ในกองสังขารมิใช่หรือ มิได้แปลว่า ปัญญา คือการนั่งเฝ้านอนเฝ้าสมาธิ ปล่อยให้ปัญญาเกิดขึ้นมาเองโดยไม่ต้องพิจารณา ฉะนั้น ปัญญาจึงยังไม่

เกิด แม้มีสมาธิอย่างสมบูรณ์แล้ว เพราะสมาธิกับปัญญาทำงานคนละหน้าที่ สมาธิทำงานเพื่อความสงบ ส่วนปัญญาทำงานเพื่อความรู้แจ้งในกองสังขารทุกประเภท ความจริงผู้บำเพ็ญต้องการจิตให้เป็นสมาธิ ก็จำต้องอบรมโดยอุบายต่าง ๆ มีอานาปานสติเป็นธรรมกำกับใจ ไม่ให้ส่งไปอื่น จิตจึงเป็นสมาธิขึ้นมา ผู้ต้องการให้เกิดปัญญาก็จำต้องเป็นนักค้นคิดพินิจพิจารณาไปตามธรรมในแง่ต่าง ๆ มีขันธ์ห้าเป็นรากฐานของการพิจารณาตามโอกาสอันควร รวมลงในหลักของไตรลักษณ์อย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งสามไตรลักษณ์ ใจก็ค่อยแสดงความแยบคายออกมาวันละเล็กละน้อย นั่นคือ ปัญญาเริ่มไหวตัวขึ้นมาแล้ว

เมื่อจิตถอนออกจากสมาธิแล้วไม่นอนใจมาพิจารณาธาตุขันธ์ อายตนะ ตามแต่จะเหมาะกับโอกาสนั้น ๆ ความแยบคายจากการพิจารณาก็กลายเป็นปัญญาขึ้นมาในใจดวงนั้น เมื่อจิตมีความชำนาญต่อสมาธิและปัญญาแล้ว หันไปทางสมาธิจิตก็เป็นสมาธิขึ้นมา หันไปทางปัญญาจิตก็เป็นปัญญาขึ้นมาในจิตดวงเดียวนั่นแล ใครจะไปแสวงหาสมาธิและปัญญามาจากที่ไหน

อนึ่ง ถ้าจิตเป็นสมาธิแล้วปัญญาจะเกิดขึ้นมาเองโดยไม่ต้องขวนขวาย แล้วพระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงสอนให้บำเพ็ญปัญญา จะพึงสอนเฉพาะวิธีบำเพ็ญสมาธิอย่างเดียวเท่านั้น ปัญญาก็เกิดมาเอง แม้ผู้บำเพ็ญสมาธิแล้วก็ไม่ติดในสมาธิของตน ปัญญาที่เกิดจากสมาธิจะเป็นผู้ทำหน้าที่ให้เหมาะสมไปเอง แต่แทนที่จะเป็นดังที่ว่านั้นกลับปรากฏว่า ผู้บำเพ็ญจิตเป็นสมาธิแล้วติดอยู่ในสมาธิของตนจนหาทางออกไม่ได้ยังมีจำนวนไม่น้อย บางรายที่จิตเป็นสมาธิแล้ว อาจารย์สอนทางปัญญาเพื่อถอดถอนกิเลสเป็นลำดับไป เพราะการถอดถอนกิเลส ต้องถอดถอนด้วยปัญญา มิใช่ถอดถอนด้วยสมาธิ ไม่ยอมเชื่ออาจารย์ก็ยังมี มิหนำยังกลับเห็นว่าตนถูกต้องไม่ยอมขวนขวายทางด้านปัญญา ยอมติดแจอยู่ในสมาธินั้นโดยไม่สนใจหาทางออก

อาจารย์ถึงกับต้องใช้อุบายและเหตุผลผูกมัดจนหาทางออกไม่ได้ แล้วค่อยยอมรับหลักการไปพิจารณาแก้ไขตนเอง ปัญญาจึงมีทางไหวตัวขึ้นมาตามประโยคแห่งการพิจารณาเป็นลำดับ แล้วกลับมาเห็นโทษของตัวที่ติดอยู่ในสมาธิ โดยเข้าใจว่าเป็นจริงเป็นจังจีรังถาวรทำนองนี้ก็มีจำนวนไม่น้อย ความจริงสมาธิเป็นเพียงที่พักเพื่อเดินทางต่อไปเท่านั้น ไม่ใช่สถานที่บรมสุขพอจะตายใจและติดอยู่ โดยไม่สนใจกับปัญญาทางถอดถอนเพียงเท่านี้ก็พอจะทราบได้ว่า สมาธิมีประสิทธิภาพ ทำให้ปัญญาเกิดได้ หรือต้องทำการพิจารณาอีกวาระหนึ่งปัญญาจึงจะเกิด โปรดนำไปไตร่ตรองและเลือกเฟ้นเอาตามที่เห็นควร

อาตมาเองก็มิใช่เจ้าของของสมาธิและปัญญา จึงไม่กล้าชี้ขาดลงไปว่าต้องทำอย่างนั้นจึงจะถูก ทำอย่างนี้ผิดใช้ไม่ได้ดังนี้ เพราะไม่ใช่ผู้พิพากษาธรรมศาลฎีกาจึงทำอย่างนั้นไม่ได้ จะผิดหรือถูกเราก็พูดและฟังกันตามเหตุผล เนื่องจากหลักธรรมเป็นธรรมาธิปไตยอย่างสมบูรณ์อยู่แล้ว และสั่งสอนคนเพื่อจิตจะได้เป็นธรรมาธิปไตยบ้าง โลกจะมีสันติสุขเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจในเวลามีความโศกเศร้าเหงาหงอย เพราะอารมณ์ไม่พึงปรารถนามารบกวน เท่าที่พูดมาก็มาก ถ้าคุณยังมีอะไรอีกก็สนทนากันต่อไป

ดิฉันหายข้องใจเรื่องสมาธิให้เกิดปัญญา ต่อไปนี้จะพยายามพิจารณาทางปัญญาตามวิธีที่ท่านอธิบายให้ฟัง ถ้ามีความสงสัยจะมาเรียนถามท่านใหม่ เฉพาะวันนี้มีเพียงที่เรียนแล้ว จะมีอยู่บ้างก็เป็นความสงสัยชนิดที่โลกเขาว่า บ้าขี้สงสัยต่างหาก ไม่อยากกราบเรียนท่านให้ยุ่งและลำบากไปด้วย

บ้าขี้สงสัยอย่างไร ลองพูดดูที เพราะคนดีก็อยากฟัง หรือคนดีก็คือคนบ้านั่นเอง ถึงต้องอยากฟังเรื่องบ้า คิดดูแล้วก็ไม่เห็นแปลก เพราะคนดี ๆ เรานี่เอง ดูคนบ้าและฟังคนบ้าพูดก็มีถมไป ไหนโปรดพูดให้ฟังบ้าง บ้าอย่างไรกันแน่

ดิฉันละอายไม่กล้าเรียนถาม กลัวว่าท่านจะว่าดิฉันเป็นบ้าไปอีกคน

ถ้ากลัวอาตมาจะหาว่าบ้า เราก็อย่านำเรื่องบ้ามาพูด แล้วใครจะหาว่าเราเป็นบ้าได้อย่างไรเล่า

ดิฉันไม่แน่ใจเรื่องที่จะพูด เกรงว่าจะเป็นเรื่องที่ไม่บังควรกับฐานะและความรู้ของเราที่เป็นอยู่ กับเรื่องของท่านที่จะพูดถึงนั้น ไกลกันราวโลกนี้กับโลกหน้า ซึ่งใคร ๆ ก็มองไม่เห็น เมื่อพูดออกไปแล้ว คนเขาคงจะว่าดิฉันเป็นบ้ากันทั้งโลก จึงนึกละอายทั้งนึกเสียดายอยากเรียนถามท่าน ซึ่งคิดว่าท่านคงไม่ถือสาสำหรับคนอย่างดิฉัน

โปรดพูดออกมาเลย ใครจะเป็นบ้าหรือเป็นคนดีก็ทราบกันวันนี้ ใครดีก็ดีไป ใครบ้าก็บ้าไป และล่ามโซ่ไว้ก็แล้วกัน อย่าปล่อยให้ออกเที่ยวเพ่นพ่าน เดี๋ยวจะถูกรถชนตายกลางถนน แล้วจับโชเฟอร์มัดมือเข้าห้องขังและติดตะรางอีกจะยุ่งกันใหญ่

คือดิฉันสงสัยว่า พระพุทธเจ้าเวลาปกติไม่เข้าสมาธิ จิตของท่านจะมีสมาธิอยู่ทุกเวลาไหม

นี่หรือเรื่องบ้า คุณทำไมหาเรื่องพูดอย่างนี้ โปรดฟังจะเรียนตอบ ส่วนจะถูกหรือผิดไม่รับรองได้ เพราะอาตมาเป็นศิษย์ของพระพุทธเจ้าต่างหาก มิได้เป็นพระพุทธเจ้าจะสามารถตอบเรื่องของท่านให้ถูกได้อย่างไร

จะว่าท่านมีสมาธิก็ถูก จะว่าไม่มีก็ใช่ เพราะสมาธิท่านก็เคยเข้าออก พระพุทธเจ้าท่านก็เคยเป็นมาแต่วันเริ่มตรัสรู้จนวันเสด็จนิพพาน ไม่มีอะไรขัดข้องสำหรับพระพุทธเจ้า คุณจะสงสัยท่านเพื่ออะไร โปรดแก้ไขสิ่งขัดข้องของคุณให้หมดไป แล้วท่านจะพอพระทัยด้วย เพราะเท่าที่ประกาศธรรมไว้ก็เพื่อความหวังแก่โลกจะพึงตามเสด็จพระองค์ ฉะนั้นจึงไม่น่าสงสัยในเรื่องสมาธิ ซึ่งเป็นธรรมเครื่องใช้สำหรับพระองค์จะทรงเห็นควรในกาลเช่นไร ไม่สมควรในกรณีเช่นไร

ดิฉันจึงกลัวไว้ก่อนอย่างไรล่ะ ที่ถ้าว่าท่านมีสมาธิอยู่ทุกเวลาแล้ว จำเป็นอย่างไรที่ท่านจะต้องเข้าสมาธิ เท่าที่ทราบมาท่านก็ทรงเข้าสมาธิอยู่เสมอ เช่นเดียวกับผู้ปฏิบัติภาวนาทั่ว ๆ ไป และยิ่งกว่าใครเป็นไหน ๆ อีกด้วย

ถ้าเช่นนั้นอาตมาขอเรียนถามคุณบ้างว่า พระมหากษัตริย์ที่ได้รับราชาภิเษกแล้วท่านจะเป็นมหากษัตริย์อยู่ทุกเวลาไหม

การราชาภิเษกก็เพื่อความเป็นกษัตริย์ ก็เมื่อได้รับราชาภิเษกแล้วก็ต้องเป็นกษัตริย์อย่างสมบูรณ์ และเป็นกษัตริย์อยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะเสด็จประทับอยู่ในพระราชวังหรือนอกพระราชวัง ตลอดเสด็จไปเมืองนอกเมืองนา หรือเสด็จเยี่ยมประชาราษฎรทุกแห่งหน ตำบล หมู่บ้าน สถานที่ต่าง ๆ ตามพระอัธยาศัยของกษัตริย์ผู้มีพระเมตตาห่วงใยไพร่ฟ้าประชาชีของพระองค์เป็นธรรมดา

เมื่อประทับอยู่ที่ไหนจำเป็นอย่างไรที่จะเสด็จเข้ามาในพระราชวังเล่า

ที่จำต้องเสด็จเข้ามาก็เพราะพระราชกิจจำเป็น ที่ทรงกระทำมีอยู่ประจำพระองค์ซึ่งคนอื่น ๆ จะทำแทนไม่ได้ เป็นพระภาระสำหรับพระองค์เอง ซึ่งจำต้องเสด็จเข้ามา

พระพุทธเจ้าทรงมีภาระจำเป็นสำหรับพระองค์ เช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์ซึ่งจำต้องมีการเสด็จเข้าและออกซึ่งสมาธิสมาบัติ อันเป็นวิหารธรรมตามกาลอันควร เพราะการเข้าสมาธิสมาบัติซึ่งเป็นกิจจำเป็นสำหรับพระพุทธเจ้านั้น ไม่มีใครสามารถทำแทนได้ ต้องเป็นภารกิจของพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะ ทำนองเดียวกับภารกิจของพระมหากษัตริย์ซึ่งคนอื่นทำแทนไม่ได้ฉะนั้น

คำว่าสมาธิสมาบัติมีความจำเป็นอย่างไร กับพระพุทธเจ้าผู้สิ้นกิเลสโดยประการทั้งปวงแล้ว และมีความจำเป็นแก่พระอรหันต์เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าบ้างไหม

ยาแก้โรคทุกประเภท มีความจำเป็นแก่คนไข้และคนธรรมดา นับแต่เด็กอยู่ในครรภ์ขึ้นไปถึงผู้ใหญ่ ตลอดวัยชราอย่างไรบ้าง คุณเห็นอย่างไรโปรดอธิบายให้อาตมาฟังบ้าง เพราะอาตมาไม่ใช่หมอ จึงรู้สึกเสียใจที่อธิบายไม่ค่อยได้อย่างสมใจ

โอโฮท่าน พูดถึงเรื่องยาแล้วมีความจำเป็นเท่าชีวิตของมนุษย์และสัตว์ทั่วโลก จะขาดยาเสียมิได้ ไม่ว่าที่ไหน ๆ ต้องมียาไว้ประจำบ้าน ถ้าขาดยาเสียเท่านั้นชีวิตก็ไร้ความหมายไปทันที ท่านเคยเห็นหรือเปล่าว่า บรรดาสินค้าไม่มีอะไรจะขายดิบขายดีเท่ายา เนื่องจากชีวิตเป็นของมีค่าเหนือสิ่งใด ๆ ในโลก ถ้าจะพูดถึงความจำเป็นและคุณค่าของยาแล้ว ไม่มีที่สิ้นสุดลงได้ นอกจากคนที่ไม่รู้จักคุณค่าแห่งชีวิต กับสัตว์ป่าที่ไม่เคยรู้จักยาเท่านั้น ดิฉันขอเรียนสรุปความว่า ยาคือกระบอกแห่งชีวิตของสัตว์โลก

สมาธิสมาบัติก็เป็นธรรมจำเป็น สำหรับพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลาย ตลอดท่านผู้บำเพ็ญสมาธิสมาบัติทั่ว ๆ ไป เช่นเดียวกับยามีความจำเป็นต่อโลกฉะนั้น เพราะสมาธิสมาบัติเป็นธรรมโอสถสำหรับพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลาย ทั้งก่อนและการตรัสรู้ ตลอดวันนิพพาน เพราะเป็นเหมือนยาอายุวัฒนะ ถ้าขาดธรรมโอสถขนานนี้เสีย คำว่าวิหารธรรมเพื่อความอยู่สบายในทิฏฐธรรม ตลอดสุขภาพและชีวิตก็ค่อยลดและหมดความหมายลงไปในเวลาไม่นานเท่าที่ควรจะเป็น ดังนั้นเพื่อสุขภาพและพลานามัยเท่าที่ควร จำต้องเข้าพักผ่อนหย่อนจิตที่เรียกว่า สมาธิสมาบัติ เพื่อตัดภารกิจทางภายในคือความคิดปรุงอันเป็นงานของจิตออกเสีย เหลือแต่ธาตุรู้ล้วน ๆ ไม่มีสิ่งรบกวนให้เกิดฟอง

นั่นคือการรับยาธรรมโอสถเข้าไปบำรุงธาตุรู้ และธาตุไม่รู้ (ดิน น้ำ ลม ไฟ) ที่อาศัยกันอยู่ ให้เป็นไปด้วยความราบรื่นในอิริยาบถต่าง ๆ เท่าที่ควร เมื่อจิตถอนออกมาจากสมาธิแล้วย่อมควรแก่การงาน คือการคิดปรุงแต่งอรรถธรรมต่อไปเท่าที่ควรแก่กำลัง กายก็ควรแก่การงานอันเป็นที่ที่ของตน เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์แม้สิ้นกิเลสแล้วจึงจะต้องทำความเพียรเหมือนนักบำเพ็ญทั่ว ๆ ไป ด้วยเหตุดังกล่าว ไม่เช่นนั้นส่วนหยาบคือธาตุขันธ์จะเป็นฝ่ายก่อกวนทับถมฝ่ายบริสุทธิ์ให้ลำบาก อยู่ด้วยกันไม่ได้นาน คำว่า อนุปาทิเสสนิพพานอาจจะปรากฏก่อนกาลที่ควรจะเป็น

ทั้งนี้ไม่ต้องพูดถึงท่านที่บริสุทธิ์ ซึ่งมีความฉลาดพอที่จะปฏิบัติต่อระหว่างขันธ์กับจิตให้เป็นสุขในทิฏฐธรรมเลย เพียงแต่ท่านนักปฏิบัติบำเพ็ญจิตจนได้พื้นฐานแห่งความสงบประจำจิตแล้ว ก็ยังรู้สึกอ่อนเพลียในจิต เวลาคิดอ่านการงานมากโดยไม่ได้พักผ่อนจิต คือเข้าสมาธิตามเวลาที่ต้องการ ยิ่งท่านผู้บำเพ็ญจิตที่มีระดับสูงขึ้นไปเท่าไร ก็ยิ่งรู้เรื่องระหว่างขันธ์กับจิตได้ดี และปฏิบัติต่อกันให้สม่ำเสมอ

เพราะตามธรรมดาของจิตที่มีกิเลส แม้จะมีพื้นฐานแห่งความสงบรับรองอยู่แล้วก็ตาม เมื่อถูกรบกวนจากการงานมีการคิดปรุงเป็นต้น กิเลสซึ่งนอนเนื่องอยู่ภายใน ย่อมมี

ทางกระเพื่อมออกมารบกวนใจให้ลำบากได้ แม้จะไม่มากก็พอจะทำให้ไม่สบายได้อยู่นั่นเอง เช่นเดียวกับน้ำที่มีตะกอนนอนก้นภาชนะ เมื่อเขย่าหรือกวนเข้าย่อมฟุ้งขึ้นมาให้น้ำขุ่นมัวได้ฉะนั้น จะกล่าวไปใยถึงใจที่บริสุทธิ์สุดส่วน ที่อาศัยอยู่กับธาตุขันธ์อันหยาบ ๆ และหนักอึ้งไม่มีเวลาลดตัวเลย เมื่อปฏิบัติต่อกันไม่สม่ำเสมอก็ยังรู้สึกไม่สะดวก ซึ่งเทียบกันได้กับน้ำที่สะอาดถูกกวนหรือเขย่าแล้วขึ้นฟองฉะนั้น เพราะความกระเพื่อมจากขันธ์แสดงตัว

อาศัยเหตุนี้แล พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลาย ท่านจึงชอบอยู่ในป่าอันเป็นที่สงัดวิเวกและปราศจากการรบกวนใด ๆ เพื่อการอยู่สบายด้วยความเพียรในทิฏฐธรรมปัจจุบันตามกาลอันควร แล้วก็ปล่อยทิ้งร่างอันเต็มไปด้วยโคลนตม และแสนกังวลไม่มีวันจบสิ้นนี้เสียอย่างไม่มีอาลัยอาวรณ์ ซึ่งโลกเราเห็นว่าสวยงามและจีรังถาวร และพากันนอนจมอยู่โดยไม่คำนึงและสนใจเพื่อหาทางออก แต่การบ่นว่าทุกข์นั้นแม้แต่เด็กตัวแดง ๆ ก็ยังรู้จักแสดงตัวตามเรื่องของคนมีทุกข์ แต่พูดไม่ออกก็ร้องไห้แทนไปตามภาษาเด็ก พอให้ผู้ใหญ่ที่เข้าใจเรื่องทุกข์ ได้รู้ทุกข์ว่าไม่เลือกหน้าชก กระทั่งเด็กก็ยังมีทุกข์ติดตามมาพร้อมแล้วแต่เริ่มแรกเกิด เมื่อเป็นเช่นนั้นใครจะได้รับข้อยกเว้นมาแต่ไหน ต้องเป็นทุกข์ในทำนองเดียวกัน นับแต่วันเริ่มแรกจนถึงปัจจุบันวันนี้ตามวัยของตน ๆ

ฉะนั้นไปที่ไหนจึงได้ยินแต่เสียงบ่นว่าทุกข์กันทั่วโลก ไม่มีวันลดหย่อนลงบ้างเลย แม้เช่นนั้นก็ยังไม่วายความหวังในสุข ทั้ง ๆ ที่ไม่ทราบว่าความสุขทุกประเภทนั้นจะแสวงหาด้วยวิธีใด และอยู่ที่ไหนเวลานี้ คิด ๆ ดูแล้วจึงน่าสังเวชอยู่มากสำหรับพวกเรา ซึ่งมีมือมีเท้ามีกายมีใจ เหมือนพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ท่าน แต่แล้วหันหลังให้ท่านโดยความรู้ความเห็น และความประพฤติไม่เป็นไปในแนวทางที่ท่านสั่งสอนไว้ ฉะนั้นผลที่เกิดจากกาย วาจา ใจ ทำขึ้นจึงกลายเป็นไฟทั้งกองเผาลนให้เดือดร้อนตลอดเวลา ยิ่งกว่าคนไข้หนักเสียอีก

ว่าอย่างไรคุณจะตามเสด็จพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ท่านหรือจะอยู่ ถ้าจะตามเสด็จก็โปรดเตรียมตัวเดินทาง คือทาน ศีล ภาวนา อันเป็นทางเสด็จของพระองค์แน่แล้วไม่มีทางสงสัย ท่านผู้ใดเดินตามสายทางนี้มีหวังพ้นทุกข์เป็นลำดับ ไม่ต้องบ่นกันให้เสียเวลาและตายเปล่า ไม่เป็นประโยชน์อะไรจากการบ่น ถ้าการบ่นเป็นประโยชน์ และละสังโยชน์เครื่องข้องได้จริง พวกเราต้องไปนิพพานกันหมดตั้งนานแล้ว เพราะทุกคนบ่นกัน ทั้งนั้น พักบ่นเสียบ้างก็เวลาหลับ พอตื่นจากนอนก็ทำงานบ่นติดต่อกันไปอีกโดยไม่มีเวลา

เลิกละเหมือนงานอื่น ๆ เขาทำงานยังรู้สึกเบื่อต่องานที่ทำซ้ำ ๆ ซาก ๆ แต่งานบ่นไม่มีวันเบื่อ และทำได้ตลอดไป

อาตมาก็ดีแต่ถามคนอื่น ว่าอยากไปนิพพานไหม แต่ตัวเองเป็นนักขี้เกียจทำภาวนา หาแต่เรื่องขี้เกียจมาทับถมตัวเอง จนหาเวลาเดินจงกรมนั่งสมาธิภาวนาไม่ได้ แก่มากไปเท่าไรความขี้เกียจก็ยิ่งพอกพูนหัวใจมากขึ้น เมื่อมีคนมาถามว่า ท่านอยากพ้นทุกข์ไปนิพพานไหม ยิ่งอยากชิงตอบเสียก่อนแต่เขายังไม่ทันจะถามเป็นไหน ๆ คิดแล้วก็เหมือนคนบ้าอยากไปนิพพาน จึงน่าละอายตัวเองและท่านที่มาถาม ขืนพูดมากไปกว่านี้ เดี๋ยวท่านผู้ฟังจะเบื่อและเข็ดหลาบไม่อยากมาวัดอีกแล้ว

ไม่เบื่อหรอกค่ะ ฟังแล้วเพลินไปตามท่านพูด เหมือนพระพุทธเจ้าพระอรหันต์และนิพพานอยู่ชั่วเอื้อมมือเท่านั้น ไม่ไกลอะไรเลย แต่คิดถึงเรื่องบ่นทุกข์กับเรื่องขี้เกียจแล้วดิฉันละอายตัวเองและท่าน อยากมุดกระดานลงไปเดี๋ยวนี้ ไม่อยากให้ท่านและใคร ๆ เห็นหน้าและทนอายอีกต่อไป

ละอายตัวเอง เมื่อมุดลงไปแล้ว ตัวเองจะทิ้งไว้ที่ไหนจึงจะพ้นจากความละอายเล่า ถ้าละอายตัวเราก็รีบแก้ไขตัวเสียใหม่ ไม่เช่นนั้นก็จะหลีกตัวเองไปไม่พ้นอยู่นั่นแล ไปที่ไหนก็จะเจอแต่ผู้ขี้เกียจและขี้อายอยู่นั่นเอง วันนี้หมดเวลา วันหน้าพูดกันใหม่ เหมือนเราบ่มทุกข์นั่นแล

ผมเคยมาหาท่านครั้งหนึ่งแล้ว แต่เข้าใจว่าท่านคงจำผมไม่ได้ เวลานั้นมีแขก ผมจึงไม่มีโอกาสเรียนถามธรรมะอะไรกับท่าน วันนี้รู้สึกเหมาะ ผมอยากจะเรียนถามอะไรสักเล็กน้อย ท่านพอจะมีโอกาสบ้างไหม

พูดถึงเวลาแล้วพอมี นอกจากเราไม่เปิดช่องเพื่อหาทางเดินสำหรับตัวเท่านั้น เวลาจึงเป็นเหมือนมุดดินหายไปหมดทั้งวันทั้งคืน ไม่ปรากฏว่าได้ทำตัวให้ว่างพอมีทางบำเพ็ญประโยชน์เท่าที่เวลาคอยอำนวยเท่าไรนัก คุณสงสัยอะไรโปรดพูดออกมาได้เลย อาตมารอฟังอยู่แล้ว

คำว่า ศาสนา มีประโยชน์แก่โลกนั้น มีประโยชน์อย่างไร และแก่ใครบ้าง อาจมีประโยชน์แก่เด็ก ๆ ได้บ้างไหม

คำว่า ศาสนา ถ้าเป็นแปลนบ้านก็ถูกต้อง และรับรองจากนายช่างผู้ชำนาญมาแล้ว ผู้ต้องการบ้านชนิดใด ก็ทำการปลูกสร้างตามแปลนได้เลย จะเป็นบ้านที่สมบูรณ์แบบไม่มีทางตำหนิ ถ้าเป็นถนนหนทางก็ตรงแน่วต่อจุดที่หมาย ผู้ต้องการจะไปสู่จุดนั้น ๆ ก็เดินตามเส้นทางนั้นได้เลย จะถึงจุดที่หวังอย่างไม่มีผิดพลาด ถ้าเป็นอาหารก็เป็นประเภทที่เลี้ยงคนได้ทั้งโลก ไม่มีใครรังเกียจ ทั้งให้คุณแก่ร่างกาย ไม่มีพิษเจือปนอยู่เลย ผู้ต้องการก็รับประทานได้โดยไม่ต้องระวังว่า อาหารจะกลายเป็นโทษแก่ร่างกาย ถ้าเป็นหลักสูตรก็เป็นหลักสูตรที่ดีและรับรองความถูกต้อง ผู้ต้องการบวก ลบ คูณ หารก็ทำตามหลักสูตรได้โดยไม่ทำผลลัพธ์ให้ผิดพลาดจากหลักสูตรไปได้ นี่เป็นข้อเทียบเคียงซึ่งยกมาเพียงย่อ ๆ

ธรรมคือความถูกต้องดีงามเป็นพื้นฐาน ไม่ทำผู้มีความเชื่อเลื่อมใสและปฏิบัติตามให้ผิดหวังในผลที่ต้องการ ส่วนจะเป็นประโยชน์แก่โลกเพียงใดนั้น ขึ้นอยู่กับผู้เกี่ยวข้องกับศาสนา ซึ่งมีความรู้สึกในแง่หนักเบาต่างกัน เพราะพระพุทธเจ้าผู้ทรงประกาศสอนธรรมก็เพื่อประโยชน์แก่โลกโดยทั่วกันอยู่แล้ว ถ้าเราเห็นความสำคัญของตนกับพระศาสนาว่าเป็นธรรมชาติเกี่ยวเนื่องกันอย่างแยกไม่ออก ก็จำต้องสนใจต่อการปรับปรุงแก้ไขความรู้ความเห็น และความประพฤติทุกด้านที่กำลังปลอมแปลงอยู่ให้เข้ากับหลักธรรม ซึ่งเป็นธรรมถูกต้องตายตัวแล้ว ไม่ให้ปลีกแวะจากแนวทาง

ผลที่ปรากฏจากการประพฤติตามหลักธรรม ถ้าเป็นเด็กก็คือ เด็กดี ถ้าเป็นผู้ใหญ่ก็คือพลเมืองดี อาจารย์ดี ลูกศิษย์ดี เจ้านายดี ราษฎรดี รวมแล้วมีแต่คนดีเต็มไปทั่วโลกดินแดน ไม่มีคนประพฤติชั่วเสียหาย พลเมืองมีมากน้อยก็พลอยเป็นสุขไปตาม ๆ กัน เพราะต่างคนต่างมีธรรม ต่างคนต่างให้อภัยกัน ต่างคนต่างเห็นอกเห็นใจกัน ต่างคนต่างรักและสงสารกัน โลกย่อมเป็นสุข เพราะธรรมคอยอำนวยประโยชน์อยู่แล้วแก่ทุกคนไม่

ลำเอียง มีเหตุกับผลเป็นเครื่องตักตวง ไม่มีสิ่งปลอมแปลงเข้ามาฉวยโอกาสบีบบังคับ ให้เหตุและผลแยกจากความเป็นธรรมต่อกัน

การอำนวยผลของธรรมไม่มีขอบเขตจำกัดแก่ผู้หนึ่งผู้ใด และกิจหนึ่งการใดโดยเฉพาะ แต่มีเหตุเป็นเดิมพันมองผลทุกประเภทอยู่แล้ว ฉะนั้นผู้ปฏิบัติธรรมมากน้อยจึงเป็นที่สบายใจ ไม่ต้องหาทนายมาไว้ประจำกิจที่ทำกรรมที่สร้าง โดยเกรงว่าผลที่ได้รับจะหลบหลีก ไม่ยอมมารับสนองตามความจริง แล้วแต่งทนายฟ้องเรียกค่าเสียหายและป่วยการ ทั้งเสียเวลาไปเท่านั้นปี เท่านี้เดือน กับเท่านั้นวัน ดอกผลค่าแรงงานควรจะได้รับประมาณเท่านี้ แต่ถูกโทษไปเสียเท่านั้น ได้รับเพียงเท่านี้หรือไม่ได้รับเลย อุตส่าห์ทำบุญให้ทานมาแต่เล็กจนแก่ชรา เวลาตายคว้าหาผลบุญที่ทำ เห็นมีเศษเหลืออยู่เพียงนิดเดียว หรือไม่เห็นผลบุญหันหน้ามามองเลย ปล่อยให้ตายไปแบบอนาถา หาบุญมาช่วยอุ้มชูแม้แต่นิดเดียวก็ไม่ได้

ใครอย่าพากันหลงเชื่อพระพุทธเจ้าโกหก เหตุที่ทำกับผลที่ได้รับก็ทะเลาะไม่ลงรอยกัน ตัวเหตุสั่งให้ทำอย่างหนึ่งแต่ตัวผลกลับปฏิเสธไม่ยอมจ่ายเงิน คนทำงาน (นักบำเพ็ญบุญ) แย่ไปตาม ๆ กัน เหล่านี้จะไม่มีในหลักศาสนธรรม อย่างไรผู้บำเพ็ญต้องได้รับใบประกาศนียบัตรตามหลักความจริงแท้ว่า ***ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารึ*** พระธรรมย่อมรู้รักษาผู้ปฏิบัติบำเพ็ญไม่ให้ตกไปในที่ชั่ว และว่าความดีที่บุคคลสั่งสมอบรมไว้ด้วยดีแล้วจะนำแต่ความสุขอันพึงพอใจมาให้ ไม่มีสิ่งจอมปลอมแฝงเข้ามาด้วยเลย

การกล่าวธรรมให้คนฟัง ก็ไม่ทราบว่าจะถูกกับจุดประสงค์หรือไม่ เท่าที่อธิบายมาก็พอสรุปได้ว่า ธรรมฝ่ายเหตุเป็นเหมือนแปลนบ้าน ฝ่ายผลเหมือนตัวบ้านที่ปลูกสร้างตามแปลน ผู้เสวยผลคือเจ้าของบ้านที่อยู่อาศัยด้วยความสะดวกสบายใจ เป็นต้น ใครจะปฏิบัติบำเพ็ญอยู่ที่ใดก็ตาม จะปรากฏผลขึ้นมาแก่ผู้นั้นโดยไม่เลือกเพศหญิง เพศชาย หรือชาติชั้น วรรณะ ที่คุณถามว่า ศาสนามีประโยชน์แก่โลกอย่างไร และแก่ใครบ้างยังอาจมีประโยชน์แก่เด็กบ้างไหมนั้น อาตมาไม่กล้ายืนยัน เพราะไม่แน่ใจในบุคคลและเด็ก แม้ตัวอาตมาเสียเองว่าจะมีความสนใจ และปฏิบัติธรรมมากน้อยเพียงไร เพราะคำว่าประโยชน์ย่อมหมายถึงความสนใจและการทำ

ไม่ว่าประโยชน์ทางโลกหรือทางธรรม ย่อมขึ้นอยู่กับความสนใจและการทำสิ่งสำคัญ เช่น อาหาร แม้จะมีโอชารสอย่างสมบูรณ์อยู่ในตัวของมันก็ตาม แต่ขาดผู้เกี่ยวข้องรับประทาน รสและประโยชน์ของอาหารก็ย่อมไม่มีทางอำนวยได้ ศาสนาก็ย่อมมีลักษณะเช่นเดียวกัน คือขึ้นอยู่กับผู้สนใจและปฏิบัติตาม ฉะนั้นคำว่าศาสนามีประโยชน์อย่างไรและ

ใครบ้าง เป็นต้นนั้น ถ้าอยากทราบเหมือนเราอยากทราบสิ่งต่างๆ จึงควรปฏิบัติดู เข้าใจจะเกิดประโยชน์แก่ตนด้วย นำไปอบรมสั่งสอนเด็ก ๆ ในครอบครัวด้วย เพื่อเราจะได้รู้ศีลธรรม และนำไปปฏิบัติต่อตัวเอง เด็ก ๆ คงได้รับประโยชน์ด้วย อาจจะทำให้ปัญหาที่คุณถามทั้งสามตอนนั้นสมบูรณ์ขึ้นในครอบครัวของคุณเสียเอง ก่อนที่โลกจะได้รับประโยชน์จากปัญหาทั้งสามตอนนั้น

การสอนเด็กสมัยนี้รู้สึกลำบากและหนักใจไม่น้อย เท่าที่ดู ๆ แล้วคล้ายกับไม่มีศาสนาติดอยู่ในความรู้สึกของเด็กเสียเลย นอกจากเรื่องเห่อแบบชิงสุกก่อนห่ามมากกว่าสิ่งอื่นใด ผมจึงเรียนถามท่านว่า เด็กจะมีส่วนได้รับประโยชน์จากศาสนาบ้างไหม เพราะผมเห็นแล้วมันอดคิดไม่ได้นั่นเอง ท่านก็อธิบายให้ฟังแล้ว ทำนองว่าเด็กไม่ใช่ปลาพอจะกางแหครอบเอาทีเดียว ทั้งๆ ที่เขาไม่สนใจและรับธรรมเข้าสู่สมอง จึงเป็นเรื่องหนักใจในการพยายามอบรมเขาให้เป็นคนดีต่อๆ ไป ผมก็มองเห็นแต่ทางพระเท่านั้น ซึ่งเป็นที่เคารพของเด็กอยู่บ้าง อาจจะพอสั่งสอนเขาได้ นอกนั้น ผมไม่มองเห็นใคร

ผู้ใหญ่ก็ไปแบบผู้ใหญ่ ครูก็ไปแบบครู เด็กก็เลยไปแบบเด็ก ต่างคนต่างมีแบบเป็นของตนๆ จะพอเลือกเฟ้นหยิบยืมมารยาทความประพฤติของกันและกันมาใช้บ้าง ไม่ค่อยจะได้เสียแล้วทุกวันนี้ ที่พอมองเห็นอยู่บ้างก็คือแบบของพระ ซึ่งพอจะเฉลี่ยให้เป็นประโยชน์แก่คนอื่นและเด็ก ๆ ได้บ้าง ตามส่วนที่ควรแก่เพศและฐานะ ท่านเห็นว่าอย่างไรผิดหรือถูกผมต้องขออภัยด้วย ที่เรียนเช่นนี้เพราะความเป็นห่วงเด็กซึ่งมีจำนวนมากขึ้นทุกวัน แต่ผู้ที่จะพาให้เด็กเป็นคนดีผมยังมองไม่ชัด จึงเป็นเหตุให้คิดว่า เด็กมีจำนวนที่เห็น ๆ อยู่เวลานี้ ต่างก็แสดงอาการที่น่าหนักใจเอาการอยู่แล้ว ถ้ายิ่งเพิ่มปริมาณมากขึ้นกว่านี้และความประพฤติก็เป็นไปตาม ๆ กันดังที่เห็นอยู่แล้ว โลกที่อยู่เวลานี้จะไม่กลายเป็นโลกมรสุมรุ่มร้อนไปหมดละหรือ

เรื่องเช่นนี้มีผู้มาเล่าให้อาตมาฟังเสมอ เพราะต่างท่านก็เป็นห่วงเด็ก และคำว่า เด็กก็เป็นคำกลาง ๆ อาจจะเป็นเด็กของเราด้วยก็ได้ ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะเรามองเด็กมากไปกว่ามองผู้ใหญ่และมองตัวเราเองก็ได้ ความไม่ดีไม่งามจึงไปกองอยู่กับเด็ก เด็กเป็นผู้สร้างเคราะห์กรรมไว้ ผู้ใหญ่เป็นผู้รับเคราะห์กรรมช่วงไปจากเด็กมาเป็นความหนักใจ และบ่นกันอื้อ ทางที่ถูกและเป็นธรรมแก่เด็ก ผู้ใหญ่ควรมองดูตัวด้วย มองดูเด็กด้วย พยายามปรับปรุงแก้ไขตัวเราในจุดที่เห็นว่าบกพร่องด้วย พยายามอบรมสั่งสอนเด็กด้วย สิ่งที่ไม่ดีใด ๆ ผู้ใหญ่อย่าพากันขวนขวาย ถ้าเป็นสิ่งปลูกสร้างเพื่อความเพลิดเพลินจนทำให้โลกลืม

ตัว อย่าพากันริทำ จะกลายเป็นโรคระบาดและอุตริไปตาม ๆ กัน แล้วแก้ไม่ตกเพราะเป็นโรคเรื้อรังและฝังลึกด้วย

อย่าชอบเที่ยวในสถานที่ที่เป็นอบายมุข เช่นสถานที่เต้นรำระบำโป๊ ไนท์คลับที่ขับกล่อมบำเรอ สถานที่อาบ อบ นวด เป็นต้น การโชว์อวดร่างไม่ใช่สินค้าตัวอย่างที่จะพาให้บ้านเมืองเจริญและสงบเย็นใจ แต่เป็นการแสดงออกซึ่งความต่ำทรามทางด้านจิตใจ ให้ศีลธรรมที่มีจิตใจหัวเราะเยาะ มีครอบครัวเป็นหลักฐานแล้ว อย่าทำตัวเหมือนหนุ่ม ๆ สาว ๆ ที่อยู่ในวัยคะนอง สิ่งทั้งนี้นับว่าเป็นภัยแก่จิตใจและทรัพย์สินเป็นอย่างมาก แม้แต่สุนัขในบ้านเดียวกันยังกัดกันได้ เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุให้ตามัวมองไม่เห็นอะไร เด็กที่มีนิสัยดีจะหัวเราะเยาะเย้ยและหมดความเคารพนับถือ แต่เด็กที่มีนิสัยเลวทรามจะถือเอาอย่างและกลายเป็นโรคเรื้อรังติดต่อกันทั่วดินแดนแก้ไม่หาย

จะทำสิ่งใดลงไปขอให้คำนึงฐานะและศักดิ์ศรีของตัวเสมอ อย่าเห็นสิ่งที่ชอบว่า เป็นของดีมีค่ามากกว่าตัวจะเสียคน เพราะสิ่งที่ชอบนั้น ๆ อย่าวิ่งตามตัณหาความทะเยอทะยานไม่มีขอบเขตจะหมดเนื้อหมดตัวทั้ง ๆ ที่ยังไม่ตาย ภรรยามีอยู่ให้ยินดี สามีมีอยู่ให้รัก และฝากชีวิตไว้ต่อกัน อย่าฝากชีวิตไว้กับหญิงชายประเภทกาฝาก จะถูกดูดเลือดเนื้อไปกินหมดให้ตายทั้งเป็น การกินอยู่ใช้สอยแลกเปลี่ยนทุก ๆ อย่าง ขอได้คำนึงถึงความพอดีคนเราถ้าปฏิบัติตนให้พอดีกับสิ่งเกี่ยวข้องทั่ว ๆ ไป จะมีความสุขกายสุขใจเป็นเรือนอยู่ ยิ่งกว่าปราสาทร้อยชั้นที่เต็มไปด้วยความหิวโหยไม่มีเมืองพอดีเป็นไหน ๆ

สิ่งที่กล่าวมาเหล่านี้ควรพิจารณาด้วยดี ถ้าทำไปแบบผิด ๆ พลาด ๆ เราก็เสียคน เด็ก ๆ ก็พลอยเสียไปด้วยเพราะผู้ใหญ่พาให้เสีย การตำหนิเด็กโดยไม่พยายามแก้ไขตนเองให้ดีเท่าที่ควรก่อน จะไม่มีผลดีอะไรเกิดขึ้นแก่เด็ก และแก่ตนเลย อย่าหัดริตำหนิผู้อื่นซึ่งตนก็ยังตกอยู่ในกรอบแห่งความเลวร้ายด้วยกัน เพราะไม่ใช่ทางจะให้ผู้อื่นและตัวเองดีขึ้น ใครหัดริทำเช่นนั้นเป็นคนเลวทรามและขวางโลก คนที่ดีเขาไม่ทำอย่างนั้น ต้องเรียนรู้และปฏิบัติตัวดีพอสมควรแล้วจึงสอนคนอื่นให้ทำตาม เช่น พระพุทธเจ้า พระองค์ดีแล้วจึงสั่งสอนคนได้เกือบหมดทั้งโลกและมีแต่คนเอาอย่าง ไม่มีใครกล้าตำหนิ นอกจากคนประเภทหูหนวกตาบอด มองดีชั่วอะไรไม่เห็นเลยจริง ๆ ถึงจะกล้าตำหนิแบบสุนัขเห่าช้าง คนที่มุ่งหาของดี และแสวงหาเหตุผลจริง ๆ จะตำหนิไม่ลง นอกจากจะกราบไหว้บูชาความดีเลิศของพระองค์เท่านั้น

ขนบธรรมเนียมอันถูกต้องดีงามที่จะควรสอนและทำตนให้ดี ท่านทำกันอย่างนั้น ไม่ได้ทำแบบนั่งตำหนิ นอนตำหนิ อะไร ๆ เรื่องของคนอื่นแล้วเป็นตำหนิทั้งนั้น เหมือน

พวกเราชาวตำหนิ ถ้าต้องการเด็กดี ผู้ใหญ่ก็ลองทำดีให้เด็กดูเสียบ้าง เด็ก ๆ อาจมีหนทางพอจะเดินตามหลังพวกเราซึ่งพาทำดีได้บ้าง เพราะคนที่หวังของดียังมีอยู่เยอะในเมืองไทยเรา แต่หาผู้จะพาเดินในทางดีนั้นรู้สึกหายาก แม้ในตัวของเราเองในวันหนึ่ง ๆ จิตคิดไปในทางชั่วมีมากมายยิ่งกว่าคิดไปในทางดี ไม่จำต้องคิดวิตกกับคนอื่นซึ่งอยู่ห่างไกลจากตัวเรามากเพื่อให้เขาเป็นคนดี

ทั้งนี้เนื่องจากการทำดีต้องฝืนบ้าง คนเราจึงไม่อยากทำเพราะไม่อยากฝืน ฉะนั้นคนดีจึงมีน้อย และหายากยิ่งกว่าหาเพชรหาพลอยเสียอีก ทั้งไม่มีห้างร้านไหน ๆ จะสามารถหาซื้อเอาคนดีมาประดับร้านได้ ห้างร้านทั่ว ๆ ไปจึงมีแต่สินค้าอื่น ๆ เกลื่อนไปหมด ถ้าไม่กลัวเงินหมดจากลูก ๆ และครอบครัว จะหาซื้อใส่ตู้รถไฟก็ยังได้จะเป็นของอัศจรรย์เท่าไรนักเพียงสมบัติภายนอก เพราะมีกันทั่วโลก ส่วนสมบัติภายในคือความดีเป็นสิ่งที่ทำยาก ฉะนั้นจึงไม่อยากทำกัน คอยแต่นั่งบ่นนอนบ่นให้ความดีเกิดมาเองประหนึ่งความดีเป็นน้ำลายซึ่งคอยจะไหลออกมาตามความบ่นเพ้อฉะนั้น

อาตมาเองก็เคยได้เป็นเด็กมาแล้ว ได้ยินพ่อแม่บ่นนักก็รำคาญ และไม่อยากรับประทานอาหารร่วมด้วย ทั้ง ๆ ที่ทราบอยู่ว่าท่านเลี้ยงเรามาและบ่นอยากให้เราเป็นคนดี แต่โมโหให้พ่อแม่ขี้บ่น ถ้าเป็นคุณถูกคุณพ่อคุณแม่บ่นให้บ้างจะเป็นอย่างไรก็ไม่รู้ แต่พวกเราบ่นหนักใจกับเด็กรู้สึกว่าคล่องปากกันทุกคน เพราะถือว่าตัวเป็นผู้ใหญ่เด็กไม่กล้าตอบคำได้ ควรหยุดการบ่นเสียบ้าง เข้าใจว่าบ่นคงจะไม่ได้ผล นอกจากเด็ก ๆ และผู้ฟังอื่นจะเบื่อหูไปเท่านั้น และโปรดพร้อมกันทำความดีทุก ๆ บ้าน เพื่อเป็นตัวอย่างให้เด็กดูเด็กจะเป็นอย่างไรบ้างคอยดูกันต่อไป

ถ้าเด็กยังไม่ดีหรือยิ่งร้ายกว่าแต่ก่อนทั้ง ๆ ที่พ่อแม่พาทำดี แล้วโปรดไปบอกอาตมา อาตมาจะจับเด็ก ๆ มาหวดด้วยไม้เรียวให้เข็ดหลาบกันเสียที ทำไมเด็ก ๆ จึงไม่ยอมทำดีตามผู้ใหญ่ซึ่งพาทำดีนี่นา ผู้ใหญ่เราทุกบ้านจะว่าอย่างไร ตกลงไหม ถ้าผู้ใหญ่ทุกบ้านตกลงกันทำดีจริง ๆ แล้ว อาตมารับรองจะเฆี่ยนเด็กที่ฝ่าฝืนให้ทันที วัยขนาดอาตมานี้ยังพอจะทรมานเด็กให้อยู่มือได้อย่างมั่นใจทีเดียว การบวชมาก็มิได้บวชมาเพื่อเฆี่ยนตีเด็กแต่ถึงคราวจำเป็นจริง ๆ หนีไม่พ้นก็ต้องเฆี่ยนให้เด็กเห็นฝีมือเสียบ้าง เผื่อเด็ก ๆ จะได้เข็ดหลาบ และผู้ใหญ่จะได้หายบ่นว่าหนักใจ ว่าอย่างไร คุณเห็นดีด้วยไหม

โอ้โฮ มันจะไม่รุนแรงเกินไปหรือท่าน ทั้งจะบังคับให้ผู้ใหญ่ทำดีกันทุกคนและทุกบ้าน แบบไม่ไว้หน้าใครเลย ทั้งจะจับเด็กมาหวดด้วยไม้เรียวให้หมอบไปตาม ๆ กัน เขาจะไม่ว่าท่านโหดร้ายมากไปหรือ เรื่องมันจะไม่ร้ายแรงกว่าที่เป็นอยู่นี้หรือท่าน

ถ้าต่างคนต่างจะรักสงวนกัน และไม่อยากให้อาตมาเป็นคนโหดร้ายก็อย่าปรับทุกข์และบ่นให้เด็ก จนเด็กและอาตมาผู้ทนฟังน่ารำคาญนัก ต่างคนควรสำนึกตัวว่าเป็นผู้ใหญ่และเป็นแบบพิมพ์ของเด็ก ว่าควรจะดัดแปลงหรือเปลี่ยนแปลงความประพฤติของตน ๆ อย่างไรบ้าง เพื่อสิ่งสำเร็จรูป (คือเด็กที่คอยดำเนินตามผู้ใหญ่อยู่ทุกขณะ) ออกมา เด็กจะกลายเป็นของดีไปตามแบบพิมพ์ ถ้าต่างพากันคิดทำนองนี้เรื่องที่เคยหนักใจก็จะค่อยเบาลงไปเป็นลำดับ อาตมาก็จะไม่ต้องเป็นคนเสียไปด้วยอีกคน เพราะความโหดร้ายซึ่งผิดกับหลักศีลธรรมที่สอนให้มีเมตตาต่อโลก และเพศก็เป็นเพศที่ร่มเย็น และโลกได้รับความอบอุ่นและไว้ใจตลอดมา

ถ้าเป็นดังที่ว่านี้ ต้นเหตุอันสำคัญก็มาขึ้นอยู่กับผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นผู้ปกครองเด็ก มิได้ขึ้นอยู่กับเด็กโดยเฉพาะดังที่เข้าใจกัน ฉะนั้นการแก้ปลายเหตุ คือแก้เด็กจึงไม่มีผลดีเกิดขึ้น ถ้าไม่แก้ต้นเหตุคือผู้ใหญ่ซึ่งเป็นผู้ก่อขึ้น ทีนี้การแก้ผู้ใหญ่ยิ่งไม่มีหนทางยิ่งกว่าการแก้เด็กเสียอีก และจะกลายเป็นทำนองหนูนำลูกกระพรวนไปแขวนคอแมวเข้าอีก เรื่องก็จะลงเอยกันที่ว่าเด็กคนใดดี ผู้ปกครองก็เบาใจ แต่ลูกคนใดไม่ดี ผู้ปกครองก็หนักใจไปตามเคยเท่านั้น เรื่องทั้งนี้แต่ก่อนผมก็ไม่เคยคิดมาก่อนว่าผู้ใหญ่จะมีส่วนผิดพอให้เด็ก ๆ ถือเอาตัวอย่างไม่ดีมาใช้ แต่พอมาได้ฟังคำอธิบายนี้จึงพอเข้าใจ และหายข้องใจไปบ้างที่เคยคิดปรับโทษเด็กว่าไม่ดีท่าเดียว โดยไม่คิดเฉลียวถึงต้นเหตุที่พาให้เป็นมา ผมได้ความรู้เพิ่มเติมอีกแยะที่ท่านย้อนกลับมาตำหนิผู้ใหญ่ แทนที่จะไปตำหนิเด็กตามที่เรียนท่าน

เรื่องก็ควรจะเป็นอย่างนั้น เพราะเด็กทุกคนมีพ่อแม่เป็นแดนเกิด และรับเลี้ยงดูตลอดมา แม้เด็กจะไปศึกษาในที่ใกล้หรือที่ไกล ก็มีผู้ใหญ่เป็นผู้ปกครอง และให้การอบรมสั่งสอนอยู่นั่นเอง ถ้าผู้ใหญ่ต่างประพฤติตัวดีมีขอบเขต และอบรมเด็กที่อยู่ในปกครองให้ประพฤติตัวดีมีขอบเขตตามกำลังของเด็ก แม้จะเป็นเด็กวัยใดก็เป็นที่น่าเอ็นดูสงสารมากกว่าจะคิดเบื่อทางใจดังที่เป็นอยู่ เราทราบหรือไม่ว่า เด็ก ๆ ทุกวัยกำลังรอรับการศึกษาอยู่อย่างเต็มที่ ทั้งจากทางโรงเรียนและจากหลักธรรมชาติที่สัมผัสสัมพันธ์กับประสาทเครื่องรับรู้ของเด็กอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าเรื่องดีหรือชั่ว เด็กจะรับและจดจำได้เร็วยิ่งกว่าผู้ใหญ่เป็นไหน ๆ และเลียนแบบผู้ใหญ่ได้อย่างง่ายดาย เพราะประสาทของเด็กกำลังอยู่ในขั้นดีเยี่ยม

ผู้ใหญ่ทุกคนซึ่งอยู่ในเป้าหมายสำคัญของเด็กที่จะคอยรับถ่ายทอด จึงไม่ควรประมาทนอนใจในความประพฤติทุกด้าน โดยไม่สำนึกว่าจะมีผู้คอยยึดเอาอย่างต่อไป แล้วทำไปโดยไร้ความสำนึก เวลาผลเสียหายเกิดขึ้นก็ไปโทษเด็กว่าไม่ดี ทำนองพ่อแม่ไม่ดีคอย

แอบหนุนหลังอยู่ทางหลังฉากลูก เวลาลูกเริ่มลักเล็กขโมยน้อยมา ได้ก็พลอยยินดีให้ความส่งเสริมและสนับสนุน จนลูกได้ใจกำเริบใหญ่ ถึงกับก้าวเข้าขั้นปล้นจี้ไม่มีเลือกหน้า เวลาถูกเขาจับได้มัดเข้าห้องขัง แม่เกิดความเสียใจร้องไห้วิ่งหอบเข้าไปเยี่ยมลูกในห้องขัง และสั่งสอนลูกนานาประการ ฝ่ายลูกซึ่งมีความเสียใจอยู่แล้ว ยิ่งพ่อแม่มาสั่งสอนในกาลไม่ควรเช่นนั้น ก็ทำอาการจะสนองตอบบุญคุณ โดยทำเป็นกวักมือเรียกแม่เข้ามาหา ทำเป็นทีจะกระซิบกระซาบระบายความในใจให้แม่ฟัง

ทางแม่ก็รีบเอียงหูเข้าไปด้วยความกระหายอย่างฟัง พอเป็นโอกาสลูกก็ก้มลงกัดหูแม่อย่างเต็มแรงจนหูขาดไปข้างหนึ่ง เลือดสาดไปทั่วบริเวณพร้อมกับสอนแม่เสียบ้างว่าเวลาลูกเริ่มหัดลักเล็กขโมยน้อยแม่ทำไมไม่ว่ากล่าวสั่งสอนบ้าง มิหนำยังกลับชมเชยว่าฝีมือดีขโมยเก่ง เขาจับตัวไม่ได้เลย และส่งเสริมอีกด้วยว่าลูกจงพยายามลักขโมยสิ่งของเงินทองให้ได้ทีละมากยิ่งกว่าที่กำลังทำอยู่เวลานี้ ก็เมื่อเขาจับได้จนหาทางแก้ตัวไม่ได้แล้วประโยชน์อะไรจะมาสั่งสอนในเวลาอันไม่สมควรเช่นนี้เล่า ฝ่ายแม่ที่ถูกลูกกัดหูก็ร้องไห้รำพันด้วยความเจ็บปวดอย่างไม่มีใครช่วยได้ เนื่องจากทั้งสองคนก็คือแม่ลูกกันจะไปปรับโทษกับใคร

เรื่องความผิดของเด็ก ๆ กับผู้ใหญ่ก็เกรงว่าจะรวมอยู่ในครอบครัวอันเดียวกันโดยไม่มีใครกล้าเอื้อมเข้าช่วยได้ เพราะต่างคนต่างมีเด็กและต่างคนต่างพาเด็กให้เป็นพิษเรื่องจึงกลายเป็นผิดทั้งสอง ผลที่จะได้รับก็คือต่างคนต่างยอมจำนนต่อผลกรรมของตนที่สร้างขึ้น เรื่องก็เลิกแล้วกันไป จะไปปรับทุกข์แก่ใครไม่ได้อยู่เอง

กระผม (พระ) ขอกราบเรียนถามความสงสัยเล็กน้อยที่แก้ไม่ตกมาเป็นเวลานาน รู้สึกหนักใจตลอดมา คือการบำเพ็ญจิตขั้นเริ่มแรกก็รู้สึกว่าราบรื่นมาเป็นลำดับในทางสมาธิ จิตรู้สึกว่าสงบดีและสงบลงได้ตามเวลาที่ต้องการ แต่เวลาถอนออกมาจะพาพิจารณาทางด้านปัญญารู้สึกอึดอัด ไม่อยากไตร่ตรองค้นคว้าเลย ฝืนหนัก ๆ เข้าจิตก็ค่อย ๆ เปลี่ยนสภาพความรู้สึกไปในทางด้านปัญญาจนกลายเป็นนิสัยชอบคิดเป็นประจำ ไม่ค่อยสนใจในการพักสงบเหมือนที่เคยเป็น แต่ทางเดินของปัญญาซึ่งจะเพิ่มภาระทางความคิดให้มากขึ้น รู้สึกกว้างขวางออกไปทุกวัน เวลาพิจารณากองธาตุในส่วนร่างกายก็กลายเป็นธาตุไปตลอดสาย เวลาพิจารณาให้เป็นอสุภะก็เป็นอสุภะไปตลอดในส่วนแห่งร่างกาย

แม้จะพิจารณาให้เป็นทั้งธาตุทั้งอสุภะก็มีความเพลิดเพลินไปตามสายนั้น ๆ เสมอกัน ทั้งภายนอกและภายใน เมื่อพิจารณาประสานกันก็มีความดูดดื่มเพลิดเพลินเช่นเดียวกัน แต่ใจรู้สึกเพลีย ๆ ชอบกล ไม่เป็นจิตที่สงบสุขเหมือนเมื่อจิตอยู่ในวงสมาธิ ข้อนี้จะเป็นเพราะอะไร กระผมไม่เข้าใจวิธีปฏิบัติให้จิตเป็นสุขเหมือนเมื่ออยู่ในสมาธิมาก่อน แต่ยังไม่ได้ใช้ความคิดอ่านไตร่ตรอง คืออยากให้จิตมีความสุขทั้ง ๆ ที่เรากำลังดำเนินปัญญา

คนที่ขี้เกียจก็ถือการกิน ๆ นอน ๆ เป็นความสุขไปประจำวันหนึ่ง ๆ ไม่สนใจกับการงานเพื่อผลรายได้ กลัวจะเป็นการทำลายความสุข แต่คนขยันก็ถือการงานและผลของงานเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความสุข และเห็นโทษแห่งความเกียจคร้านกิน ๆ นอน ๆ ว่าเป็นภัยต่อจิตใจและทรัพย์สมบัติ แต่การกินอยู่หลับนอนเพื่อพักผ่อนร่างกายให้ควรแก่การงานนั้น โลกถือเป็นความจำเป็นโดยทั่วกัน ท่านก็ขอนิมนต์เดินสายกลาง อย่าปล่อยใจให้นอนจมอยู่ในสมาธิ คือความสงบสุขโดยท่าเดียว จะกลายเป็นสมาธิขี้เกียจ และอย่าปล่อยจิตให้ทำงาน คือการคิดอ่านด้วยปัญญาอย่างเดียวโดยไม่ยอมพักผ่อนจิตในสมาธิ คือความสงบเลย จะกลายเป็นเรื่องเลยความพอดี ที่เรียกว่า มัชฌิมาไปโดยไม่รู้สึก ทางที่ดี เมื่อจิตทำงานมากรู้สึกเพลียภายใน ควรพักสงบในสมาธิเพื่อสั่งสมกำลังจนกว่าจิตจะถอนขึ้นมาเอง จากนั้นก็ทำงานคือการคิดค้นด้วยปัญญาต่อไป

จิตที่พิจารณารูปอสุภะชำนาญคล่องแคล่วทั้งข้างนอกและข้างใน และถือเอาอารมณ์นี้เป็นประจำใจในท่าอิริยาบถต่าง ๆ ทีนี้เพื่อการเปลี่ยนแปลงความรู้สึกให้ละเอียดขึ้นไปเป็นลำดับจะพอมีทางอย่างไรหรือไม่

มี ถ้าทำให้มี ถ้าทำให้ติดก็ติดอยู่เพียงอสุภะนี้เท่านั้น นาน ๆ ไปก็เข้าใจว่าโลกแห่งธาตุขันธ์คือ โลกแห่งอสุภะ แล้วจิตก็นอนจมอยู่กับอสุภะหาทางออกไม่ได้ นอกจากติดอยู่

ในอสุภะจนหาทางออกไม่ได้แล้ว ยังสำคัญว่า ความสิ้นกิเลสราคะตัณหามีอยู่แค่อสุภะนี้เท่านั้นบ้าง สำคัญว่า พระอรหันต์สำเร็จขึ้นด้วยอสุภะบ้าง ทั้ง ๆ ที่เจ้าตัวยังนอนจมอยู่กับอสุภะโดยไม่รู้สึก หรือจะเรียกว่าพระอรหันต์อสุภะก็ไม่ผิด ถ้าจิตเป็นทำนองนี้

ทางที่ถูกจะควรปฏิบัติอย่างไรต่อไป เป็นเรื่องที่ลำบากและหนักใจอยู่ไม่น้อยสำหรับผู้ยังไม่รู้ไม่เข้าใจ จึงกราบเรียนขอความเมตตาแนะนำจากท่านเท่าที่เห็นสมควร

การพิจารณาอสุภะก็เพื่อลดราคะตัณหา ความหมายสวยหมายงามให้น้อยลงเป็นลำดับหนึ่ง เพื่อรู้ต้นเหตุที่เกิดขึ้นแห่งอสุภะอย่างแท้จริงหนึ่ง เมื่อทราบต้นเหตุอันแท้จริงของอสุภะแล้วย่อมหมดความสำคัญมั่นหมายในรูปภายนอกทั้งที่เป็นสุภะ คือความเห็นว่าสวยงาม ทั้งที่เป็นอสุภะ คือความเห็นว่าไม่สวยงาม และเห็นโทษแห่งความปรุงของจิตทั้งฝ่ายสุภะและฝ่ายอสุภะขึ้นหลอกลวงตัวเอง จนหลงเชื่อแบบฝังจมไปตลอดเวลา ว่าสิ่งนี้สวยงามน่ารักน่ากำหนัดยินดี สิ่งนี้ไม่สวยงาม น่าเกลียด เปลี่ยนกันไปวนกันมาไม่มีวันจบสิ้นลงได้ การรู้เท่าราคะตัณหาย่อมรู้เท่ากันที่จุดนี้ ส่วนสุภะและอสุภะภายนอกย่อมหมดความเยื่อใยกันไป สิ่งที่เหลือก็เพียงนิมิตภายในซึ่งไม่มีพิษสงอะไร ซึ่งพอจะเสริมให้เกิดราคะตัณหากับสิ่งภายนอกอีก

แต่นิมิตภายในนี้กลายเป็นจุดที่ฝึกซ้อมปัญญาเพื่อความละเอียดแยบคายขึ้นไป จนไม่มีนิมิตภายในเหลืออยู่ และกลายเป็นความว่างเปล่าจากสภาพทั่ว ๆ ไป ไม่ปรากฏในจิตเหลือเฉพาะความว่างกับจิตที่กำลังทำหน้าที่ต่อกัน โดยมีสติ ปัญญาเป็นผู้ทำงานเพื่อการพิสูจน์ความจริงเข้าไปเป็นลำดับ จนสามารถทราบทั้งความว่างของจิต และจิต*ซึ่งเป็นผู้รู้ในความว่างโดยตลอดทั่วถึง ไม่มีอะไรยังเหลือเศษพอจะให้เกิดความสำคัญมั่นหมายดังที่เคยเป็นมา ไม่ยกตนให้เหนือกว่าสิ่งใด ๆ และไม่ยกสิ่งใด ๆ ให้เหนือกว่าตนด้วยความสำคัญใด ๆ ทั้งสิ้น จากการทำหน้าที่ต่อกันสิ้นสุดลงแล้ว สภาวธรรมกับจิตต่างอันต่างอยู่ ต่างอันต่างจริงและเข้ากันได้อย่างสนิทโดยไม่มีอะไรเกิดขึ้น*

การใส่ชื่อให้นามไม่มีความจำเป็นกับธรรมชาตินั้น นอกจากมีไว้เพื่อเป็นกรุยหมายป้ายบอก เพื่อผู้เดินทางจะได้อ่านกันต่อไปสมกับโลกมีสมมุติอยู่เป็นประจำเท่านั้น ไม่มีปัญหาอื่นใดจะเป็นความบกพร่องในธรรมชาตินั้น จะผิดถูกประการใด ขอนิมนต์ทดสอบด้วยข้อปฏิบัติและความรู้ภายในใจของนักปฏิบัติเอง โปรดอย่านำบัญชีเงินของคนอื่นมาทดสอบกับเงินของตัว เพื่อจะเป็นการถูกต้องและไม่ทำให้ยุ่งอีกด้วย

จิตติดอยู่กับอสุภะจนหาทางออกไม่ได้จริง ๆ ส่วนราคะตัณหานั้นสงบเต็มที่แทบจะพูดได้ว่าไม่มีเลย ถ้าไม่ได้ฟังคำอธิบายของท่านอาจารย์ก็เห็นจะเข้าใจว่าตนเป็นพระ

อนาคามีอสุภะจริง ๆ กระผมได้สติตรงนี้ พอจะมีทางพิจารณาต่อไปได้ ส่วนที่เหลือความสามารถซึ่งกำลังพิจารณาอยู่ ก็ได้อาศัยธรรมที่ท่านอธิบายไว้เป็นเครื่องยึดเป็นหลักปฏิบัติต่อไป

กระผมขอเรียนถามท่านในสิ่งที่คนไม่ค่อยจะถามกัน เพราะโลกเท่าที่เคยฟังมาจนชินหูและเบื่อที่จะฟังและจะพูดแบบเขา แต่ก็อดฟังและอดพูดอย่างเขาไม่ได้ คือไม่ว่าบ้านนอกในเมือง เมืองใหญ่ เมืองเล็ก ไม่ว่าคนจน คนมั่งมี คนโง่ คนฉลาด หรือคนอยู่ในฐานะใด ๆ ชอบบ่นกันว่าทุกข์ลำบากทั้งนั้น ไม่ว่าแต่เมืองไทยเรา แม้แต่เมืองนอกที่ถือว่าเป็นเมืองเจริญซึ่งควรจะขจัดปัดเป่าความทุกข์ความลำบาก และคำบ่นว่าทุกข์ลำบาก ออกจากประเทศชาติบ้านเมืองของตนเสียได้ แต่ก็ไม่วายที่จะนอนจมอยู่ในความทุกข์ และความบ่นว่าทุกข์ลำบากเช่นเดียวกัน และบ่นกันทั่วโลกเสียด้วย จนสุดวิสัยที่จะฟังจะแก้ไขให้หายได้แล้วที่ไหนพอจะเป็นสุขบ้างท่าน

ผมได้ยินเขาพูดกันมากว่า บวชเป็นพระเป็นเณรสบายดี เพราะไม่ต้องทำมาหาเลี้ยงชีพ วิ่งใต้วิ่งเหนือเหมือนฆราวาส ฉันข้าวสุกปลาตายที่มีผู้นำมาถวายทั้งนั้น บิณฑบาตก็มีคนคอยใส่บาตร ทุกสิ่งเครื่องอาศัยปัจจัยสี่ คือจีวรเครื่องนุ่งห่มบิณฑบาต จำพวกอาหารหวานคาว เสนาสนะ ที่อยู่อาศัยหลับนอน และคิลานเภสัช ยาแก้โรคทุกชนิด มีคนนำมาถวาย นอกจากนั้นยังถูกนิมนต์ไปฉันและรับไทยทานในที่ต่าง ๆ มิได้ขาด ยิ่งเป็นพระผู้ใหญ่ก็ยิ่งมีคนนับถือมาก มีอติเรกลาภมาก ไม่อดอยากขาดแคลน ส่วนฆราวาสส่วนมากรู้สึกจะแย่ ต้องวิ่งเต้นขวนขวายทั้งวันทั้งคืน ไม่มีวันเสาร์ วันอาทิตย์ แม้จะมีบ้างก็เฉพาะข้าราชการ ถึงเช่นนั้นผู้มีเงินเดือนและรายได้ต่าง ๆ น้อย ก็ต้องถือเอาวันเสาร์-อาทิตย์เป็นวันวิ่งเต้นหารายได้พิเศษ ส่วนวันราษฎร พ่อค้า ประชาชน ไม่มียกเว้นเลย เขาว่าอย่างนี้

ทีนี้เท่าที่สังเกตดูแล้ว แทนที่เขาจะเห็นโลกเป็นทุกข์ เห็นธรรมคือผู้ปฏิบัติธรรมเป็นสุขจริง ๆ ดังที่ว่า พอก้าวเข้าไปวัดนั่งกับพระไม่ถึงก้นอุ่น ถ้ามีเหงื่อก็ยังไม่ยุบ ถ้าบ่นให้ลูก ๆ หลาน ๆ ทางบ้านแล้วค่อยไปวัด ลูกหลานยังไม่ทันจะได้หายใจโล่งถึงท้องก็กลับไปบ้านแล้วบ่นใส่เขาอีก ผู้ที่บวชพอไปบวชให้สุขกายสบายใจอยู่ในวัด จะไม่ต้องมายุ่งกับโลกที่แสนยุ่งดังที่เข้าใจกัน อยู่ได้ไม่กี่วันก็เห็นสึกออกมาหาโลกกองทุกข์กองบ่นอีกแล้ว ถ้าการบวชเป็นพระเป็นเณรมีความสุขแล้วเผ่นออกมาทำไมกันผมก็แปลกใจ เลยไม่ทราบว่าที่ไหนมันสุขกันแน่ นอกจากคนมันดิ้นรนไม่เป็นสุขไปเอง แล้วก็พ่นน้ำลายร่ายบ้ากันไป

ตามเรื่องของคนไม่มีขอบเขตเท่านั้น จะยึดเอาสาระอะไรกับเขาก็ไม่ได้ และยังกลับทำให้ยุ่งอีกด้วย

ทีนี้ผมขอเรียนถามท่านที่บวชและอยู่ได้นาน ๆ ท่านรู้สึกอย่างไรบ้าง เป็นสุขดังที่พวกไม่มีขอบเขตเขาพูดกันบ้างไหม

อาตมามาบวชเป็นพระก็มาจากเพศฆราวาส ใจฆราวาสที่มีกิเลสเหมือนกัน ย่อมจะเป็นเช่นกับโลกทั่ว ๆ ไป โลกเป็นทุกข์ อาตมาก็เป็นทุกข์ โลกมีเวลาได้รับความสุข อาตมาก็อาจมีเวลาได้รับความสุขบ้าง ถ้าจะมีแต่ทุกข์ท่าเดียวตลอดไป ไม่ว่าใคร ๆ ย่อมทนไม่ไหว ต้องตายเหมือนกันหมด สิ่งใดที่อาตมาไม่ได้ทำเหมือนฆราวาส เช่นการทำไร่ ทำนา ทำสวน ทำราชการงานแผ่นดิน เพื่อหารายได้มาครองชีพแบบฆราวาส สิ่งนั้นอาตมาก็ไม่เป็นทุกข์ลำบาก ด้วยโลกมีความสนุกสนานรื่นเริงด้วยเครื่องบำรุงบำเรอ ถ้าอาตมามีกิเลสประเภทนั้นซึ่งจะควรรื่นเริง แต่ไม่ได้ทำตามใจชอบ เพราะมิใช่วิสัยของพระ อาตมาก็อาจจะเป็นทุกข์เพราะความปรารถนาไม่สมหวัง ถ้าไม่มีกิเลสประเภทนั้นก็ไม่เป็นทุกข์ แต่กิจใดที่เป็นหน้าที่ของพระจำต้องทำ เช่น การศึกษา ปฏิบัติรักษาศีล เพียรทำสมาธิเจริญปัญญา กิจเช่นนี้อาตมาก็เป็นทุกข์ด้วย

ท่านฉันวันละมื้อ (วันละครั้ง) มากี่ปีแล้ว รู้สึกหิวบ้างหรือเปล่าตอนเย็น ๆ

ขออย่าให้เรียนว่ากี่ปี กี่เดือนเลย เพราะไม่ค่อยมีประโยชน์สำหรับผู้รับประทานวันละสามมื้อ หรือไม่มีกำหนดมื้อต่อวัน จะว่าหิวก็ไม่เป็นประโยชน์ สำหรับคนไม่ชอบอดทนต่อความหิวและอดทนต่อสิ่งที่เป็นประโยชน์ จึงขอผ่านไป

เขาว่าเป็นพระผู้ใหญ่สบาย นั่นจริงไหม ท่าน

คุณเคยเป็นทั้งเด็ก ทั้งผู้ใหญ่ ทั้งสองนี้คุณเห็นว่าใครสบายดีกว่ากัน

โอ้โฮ ผมเป็นเด็กมันแสนสบาย ท่าน ไม่ต้องยุ่งเกี่ยวกับอะไร เล่นสนุกแน่ไปเลย แต่เป็นผู้ใหญ่ แหม ยุ่งจริง บางคืนผมคิดมากแทบนอนไม่หลับ สมองมึนงงไปหมด เรื่องร้อยแปดมารวมอยู่กับเราคนเดียว แล้วจะไปหาความสุขมาจากไหนเล่าท่าน พอมีเวลาหายใจเพื่อประทังชีวิตไว้เท่านั้นก็นับเป็นบุญโขอยู่แล้ว จึงขออย่าให้ผมเรียนท่านไปมากเลยในเรื่องผู้ใหญ่

ที่เขาว่าก็อาจมีความจริง ไม่ว่าผู้ใหญ่ผู้น้อยถ้าจะมีแต่ทุกข์ทับถมอยู่ตลอดกาลจนไม่มีเวลาหายใจ ใครก็ต้องตายทุกคน แต่ภารกิจของพระผู้ใหญ่มีอะไรบ้างคุณรู้ไหม ถ้าไม่รู้มีเวลาว่างโปรดไปเฝ้าและสังเกตดูภารกิจของสมเด็จพระสังฆราช ดูว่าท่านมีเวลาว่างเป็นของท่านจริง ๆ กี่ชั่วโมง ในรอบยี่สิบสี่ชั่วโมงของวันหนึ่งกับคืนหนึ่ง คนเราถ้าบวชมาเพื่อ

นอนให้สบายก็อาจมีความสุขบ้างสำหรับทางกาย แต่ก็อดเป็นทุกข์ทางใจไม่ได้ ทั้งนี้ไม่ปรากฏว่ามีท่านผู้หนึ่งผู้ใดมาบวชในศาสนาเพื่อกินเพื่อนอนให้สบาย นอกจากมาบวชเพื่อกุศลซึ่งจำต้องทนทุกข์ทรมานต่อการบำเพ็ญ เช่นเดียวกับโลกทั่ว ๆ ไป อีกประการหนึ่ง วัดวาศาสนาไม่ใช่ห้องขับถ่าย พอจะนำของสกปรกไปทิ้งลง เพราะพระและเณรที่มาบวชด้วยศรัทธา จึงไม่ใช่พระเณรประเภทมูตรคูถ พอจะจับโยนลงในส้วมไปเสียหมด

ถ้าการบวชเป็นความสุขเพราะไม่ต้องขวนขวายอะไรจริง ผู้พูดว่าเป็นสุขก็ควรบวชอยู่นาน ๆ นั่งฉัน นอนฉันข้าวสุกปลาตายจากชาวบ้านก็ยังพอได้ ถ้าเขาจะเต็มใจถวายพระประเภทอัศจรรย์ มีแต่ฉันกับนอนนั้น ๆ จะได้อยู่สบายหายบ่นไปเสียบ้าง สำหรับอาตมาคนไม่เป็นท่า หากจะมีผู้มาบวชและทำหน้าที่แทนได้ จะไม่ยอมหันหน้าเข้ามองวัดอันเป็นสถานที่ดัดสันดานคนขี้เกียจเลย นอกจากถึงวันรับดอกเบี้ยของพระผู้บวช และทำหน้าที่แทน จะออกและให้มารับเท่านั้น จึงจะยอมมารับดอกเบี้ย แล้วรีบหนีทันทีทันใด เพราะกลัวจะมีผู้หนึ่งผู้ใดมาจับตัวเข้าไปบวชและอยู่ในวัดอีกต่อไป ทั้งนี้คุณพอจะทราบได้กระมังว่าวัดวาศาสนา คือสถานที่กินกับนอนหรือเป็นสถานที่เช่นไร จึงไม่ค่อยจะมีใครชอบบวชและอยู่ได้นาน ๆ

พอทราบได้ พระท่านมีระเบียบกฎเกณฑ์อย่างไรบ้าง ผมได้ยินแต่เขาพูดกันว่า พระท่านสบายไม่ต้องยุ่งเหยิงเหมือนโลก ๆ แต่แล้วใครเข้าไปบวชก็เห็นสึกเผ่นออกมาแทบทั้งนั้น ไม่เห็นเป็นท่าเป็นทางพอจะเชื่อถือเอาเป็นจริงเป็นจังได้

ตามหลักพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าจริง ๆ พระต้องมีระเบียบ มีพระธรรมวินัยเป็นเครื่องปกครองทุก ๆ อิริยาบถ (เว้นเฉพาะหลับ) การขบฉัน ขับถ่าย อาบสรง การไปมา เหลือบซ้ายมองขวา การทำ การพูด การคิดนึก ต้องอยู่ในขอบเขตของหลักธรรมวินัย ไม่ยอมให้ฝ่าฝืนทั้งที่แจ้งที่ลับแม้ขณะหนึ่ง จะยากลำบากหรือสุขทุกข์ก็จำต้องอยู่ในกรอบพระธรรมวินัยตลอดเวลา อาการทุกอย่างนอกจากเป็นความดีและเย็นใจสำหรับตนแล้ว ยังเพื่อโลกจะได้รับความดีและเย็นใจไปด้วย

โลกมีความเดือดร้อนวิ่งเข้าหาพระ พระไม่มีความดี ความเย็นอยู่บ้างจะเอาอะไรให้เป็นที่อบอุ่นเย็นใจแก่โลกผู้เข้ามาอาศัยเล่า วันหนึ่ง ๆ ฆราวาส ญาติโยมเข้าไปหาพระเพื่อศึกษาความดี และแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนต่าง ๆ มีจำนวนมากมาย ซึ่งเกิดจากครอบครัวผัวเมีย ลูกหลานไม่ลงกันบ้าง ระหว่างญาติมิตรและเพื่อนฝูงบ้าง หน้าที่การงานขัดแย้งกันบ้าง เด็กเกเรบ้าง ลูกหลานเกเรบ้าง พ่อเด็กเกเรบ้าง แม่เด็กเกเรบ้าง หรือฝ่าย

ใดฝ่ายหนึ่งโก้เก๋จนลืมตัวลืมตายบ้าง ปัญหาชีวิตประจำวันบ้าง เหล่านี้ ซึ่งพระจำต้องรับการปรึกษา และให้ความแก้ไขและเห็นใจตลอดมามิได้ขาด

ถ้าพระต่างทำตัวแบบมูตรคูถในห้องส้วม แล้วจะเอาอะไรมาเป็นความดี ความอบอุ่นและไว้วางใจแก่โลกได้ เพราะศาสนาเป็นคุณสมบัติที่ไว้วางใจแก่โลกตลอดมา พระผู้เป็นตัวแทนจะปฏิบัติตนอย่างไร จึงจะเป็นที่ไว้วางใจแก่ตนและโลกได้ สมกับโลกมอบความไว้วางใจและฝากเป็นฝากตายไว้กับพระจริง ๆ เหล่านี้ต้องขึ้นอยู่กับความไม่นิ่งนอนใจ ซึ่งจะทุ่มเทกำลังทุกด้านเพื่อให้เกิดผลขึ้นมาเป็นที่พึงพอใจ ทั้งนี้ล้วนเป็นประโยคจะให้เกิดความทุกข์ความลำบากทั้งนั้น แล้วพระจะหาความสบายมาแต่ที่ไหน ส่วนใจของพระผู้บำเพ็ญตนดังที่ว่ามานี้ ย่อมมีความสุขพอโลกอาศัยได้เท่าที่ควร เพราะการทำดีก็เพื่อผลเป็นสุข ไม่เช่นนั้นพระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงสอนไว้ คุณว่าอย่างไร อยากจะบวชบ้างไหม

ผมไม่ได้คิดว่า การบวชในศาสนาจะเป็นสุขทั้งทางกายและทางใจ จากการนิ่งนอนใจของคนไม่คู่ควรแก่ศาสนา แต่มีความสุขใจ เพราะความขยันหมั่นเพียรต่างหาก เท่าที่มาเรียนถามท่าน ก็เนื่องจากได้ยินเขาพูดกันนักก็ชักสงสัย พอได้รับคำอธิบายแล้วผมก็หายสงสัย แต่การบวชนั้น ผมคิดอยู่ตลอดเวลาที่มีโอกาส ผมต้องบวชแน่ถ้าไม่ตายเสียในเร็ว ๆ นี้ การฝึกหัดภาวนาลำบากไหมท่าน

อาตมาก็ได้อธิบายให้ฟังบ้างแล้ว รวมทั้งเรื่องภาวนาด้วย การภาวนานั้นยิ่งเป็นของทำยากลำบาก เพราะต้องบังคับจิตใจโดยตรง ซึ่งเป็นงานหนักยิ่งกว่างานใด ๆ ในวงการพระศาสนา แต่ถ้าฝึกหัดได้แล้วก็ไม่มีความสุขใดเสมอเหมือนในโลกมนุษย์เรา ส่วนโลกอื่น ๆ อาตมาไม่ทราบ

ท่านก็พูดมีแง่ให้คิดอีกแล้ว จะโลกไหนอีกเล่า ก็พระพุทธเจ้าทรงเป็นศาสดาสอนโลกทั้งสาม และทั้งสามนี้ย่อมมีภูมิต่ำกว่าพระพุทธเจ้ามิใช่หรือ

นั้นเป็นเรื่องของพระพุทธเจ้า ไม่ใช่เรื่องของอาตมาพอจะรู้ไปเสียทุกหนทุกแห่งทุกแง่ทุกมุม

กระผมพอเข้าใจบ้าง ทีนี้การฝึกหัดภาวนานานเท่าไร กว่าจิตจะได้รับความสบายขึ้นมา

ไม่แน่นัก ข้อนี้ขึ้นอยู่กับผู้บำเพ็ญเป็นราย ๆ ไป แม้พระผู้มีหน้าที่โดยตรงในทางบำเพ็ญอยู่แล้ว แต่ก็ยังมีช้าหรือเร็วต่างกัน เช่นเดียวกับผู้บำเพ็ญทั่ว ๆ ไป จะผิดกันอยู่บ้างก็ตรงที่ความเพียรของพระมีทางติดต่อสืบเนื่องกันมากกว่าฆราวาสเท่านั้น เพราะไม่มีธุระยุ่งเกี่ยวมาก

ที่ท่านกล่าวไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า ผู้บำเพ็ญในสติปัฏฐาน อย่างช้าเจ็ดปี และย่นลงมาจนถึงเจ็ดวัน ต้องได้บรรลุมรรคผลขั้นใดขั้นหนึ่งแน่นอน แม้จะไม่ถึงขั้นสูงสุด คือ พระอรหัตผล นั่นเป็นความจริงไหม และจะบำเพ็ญอย่างไร จึงจะได้ดังที่ท่านว่าไว้ แม้ได้ชนิดเจ็ดปีผมก็พอใจ ไม่ต้องถึงเจ็ดวัน ซึ่งอยู่ในวิสัยของบุคคลประเภทดอกบัวพ้นน้ำแล้วจะแย้มบานอย่างรวดเร็ว

ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสประทานไว้ ไม่ใช่ธรรมประเภทโกหกหลอกลวงโลก เมื่อเป็นเช่นนั้นก็ต้องถือว่าเป็นความจริง ส่วนจะจริงแค่ไหนนั้น ขึ้นอยู่กับผู้ปฏิบัติบำเพ็ญเป็นราย ๆ ไปที่จะรีบเร่งความเพียรให้เป็นไปตามความมุ่งหมาย ส่วนคุณจะต้องการชนิดเจ็ดปีหรือเร็วกว่านั้นเล่า

ที่ว่าเจ็ดปีนั้น พูดตามกำลังความเพียรหรือวาสนาต่างหาก ถ้าพูดตามใจผมแล้วก็อยากสำเร็จในวันนี้เดี๋ยวนี้เอง จะคิดอะไรถึงเจ็ดปี เจ็ดวันละท่าน ถึงแม้คนอื่น ๆ ที่เขาไม่กล้าพูดอย่างผม แต่เขาก็คงมีความรู้สึกเช่นผมนับจำนวนไม่น้อยเหมือนกัน

คุณเคยนั่งทำภาวนาครั้งหนึ่งกี่ชั่วโมง ที่เพื่อสำเร็จภายในเจ็ดปีนั้น

พูดมาตอนนี้ ผมรู้สึกละอายท่าน ไม่อยากพูดอะไรถึงเจ็ดปี เจ็ดเดือนเสียเลย แต่การนั่งทำภาวนานั้น ผมพยายามทำเป็นประจำ เพราะผมมีความสุขใจจากทางนี้มานาน ยิ่งมีอะไร ๆ ไม่ดีเกิดขึ้น ผมต้องหันเข้าหาที่ทำภาวนา เพื่อระงับเรื่องนั้น จนปรากฏว่าใจสบายขึ้นมาแล้ว ผมถึงจะทำธุระอะไรต่อไป ส่วนนั่งนาน ๆ นั้น ผมยอมสารภาพ คือผมนั่งได้ครั้งละประมาณสิบห้านาทีขึ้นไปถึงหนึ่งชั่วโมง หรือกว่าเล็กน้อยทุก ๆ วัน ถ้าผมไม่ได้ทำเสียในวันหนึ่งเพราะธุระยุ่งบ้าง เพราะเหตุอย่างอื่นบังคับบ้าง ใจรู้สึกไม่สบายชอบกลประหนึ่งเรานอนเฝ้าร่างอยู่เปล่า ๆ ไม่ได้รับประโยชน์อะไรเลย ทั้ง ๆ ที่แต่ก่อนเราก็เคยนอนเฝ้าร่างอันนี้อยู่เหมือนกัน แต่พอมาฝึกหัดทำจนติดใจและเคยชิน เพราะเคยเห็นผลขึ้นมาวันละเล็กละน้อยแล้ว ถ้าวันใดเกิดไม่ได้ทำจึงอดคิดขึ้นมาอย่างนั้นไม่ได้ ฉะนั้น ผมจึงตั้งสัจจอธิษฐานทำภาวนาไม่ให้ขาดไปได้แม้วันหนึ่ง เว้นแต่นั่งไม่ได้เพราะเจ็บป่วยก็ต้องนอนระลึกนึกภาวนาอยู่แต่ในใจ จนหมดลมแล้วนั่นแล ผมจึงจะละภาวนาของผม

ก็ดีอยู่แล้วที่คุณทำความเข้าใจกับตัวเองรู้เรื่องกัน โดยมากได้ยินแต่ว่าพูดกันไม่รู้เรื่อง ส่วนจะทำความเข้าใจกับตนให้รู้เรื่องตน และปรับปรุงแก้ไขตนไม่ค่อยจะมี จึงมีแต่เรื่องบ่นว่าทุกข์กันทุกหนทุกแห่ง การที่คนเราจะเป็นทุกข์เพราะเรื่องของตัวโดยเฉพาะก็ดี เพราะมีส่วนภายนอกมาเกี่ยวข้องก็ดี เพราะต่างไม่ยอมทำความเข้าใจกับตนและกับเรื่องที่

เกิดขึ้นด้วยความมีเหตุผลที่ควรจะระงับได้ เรื่องจึงลุกลามดังที่เห็น ๆ อยู่กับตนโดยเฉพาะและส่วนภายนอกทั่ว ๆ ไป

ถ้าต่างได้มีโอกาสรู้สึกสำนึกและทำความเข้าใจกับตัวเองอยู่บ้างพอควร ไม่ว่าจะดำเนินงานชนิดใด ย่อมจะเป็นไปเพื่อความราบรื่นน่าชื่นชมยินดี ไม่ค่อยมีเรื่องที่น่าตำหนิในภายหลัง การงานก็เป็นชิ้นเป็นอันพอจะอาศัยได้ทุกแผนกของงานที่ทำ แม้ที่สุดหาเก็บผักมาขายก็พอยังชีวิตและครอบครัวให้เป็นไปตามฐานะ ไม่ค่อยมีความเกียจคร้านเข้าครอบงำ เพราะได้ทำความเข้าใจกับตนโดยถูกต้องแล้วด้วยเหตุผล ถ้ากลัวทุกข์เพราะสมบัติไม่พอกินพอใช้ก็ต้องทำความเข้าใจ และปรับปรุงตัวเองให้เป็นคนมีความขยันหมั่นเพียร สิ่งที่ไม่ดีไม่ฝืนทำ การเบียดเบียน การฉ้อโกง การฉกชิงวิ่งราว การเอารัดเอาเปรียบกัน การล่วงล้ำทุกประเภทโดยเจ้าของไม่ยินยอม

แต่ละอย่างซึ่งระบุมาเพียงเล็กน้อยนี้ คือการเข้าไปเหยียบย่ำบนหัวใจกันที่เป็นความเจ็บช้ำอย่างลึกและถอนไม่ขึ้น นอกจากจะถอนด้วยวิธีแก้แค้นซึ่งเป็นเรื่องเพิ่มทุกข์ให้แก่กันและกัน ไม่มีวันสิ้นสุดลงได้เท่านั้น ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงสอนไม่ให้ริทำแม้แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง คนเราถ้าต่างรู้หัวใจของกันและกันว่ามีน้ำหนักและคุณค่าเท่ากัน ต่างก็ควรทำความเข้าใจกับตนโดยถูกต้อง และต่างประกอบการงานทุกชนิดด้วยความระมัดระวัง ไม่กระทบกระเทือนตนและทำความเสียหายแก่ผู้อื่น โลกแม้จะมีจำนวนมากย่อมอยู่ด้วยกันเป็นผาสุก เพราะความรู้สึกต่างลงรอยเดียวกัน

ถ้าปล่อยให้เป็นไปตามหัวใจที่มีกิเลสความเห็นแก่ตัว แม้แต่ครัวเรือนเดียวกันยังต้องทะเลาะวิวาทกันได้ ไม่ต้องพูดถึงส่วนใหญ่ซึ่งต่างไม่มีธรรม คือการหยั่งรู้หัวใจกันประจำใจ คนที่ต้องการเป็นคนดีมีความสุขแต่ชอบทำความชั่วเสียหายต่าง ๆ เพราะไม่หยั่งถึงความรู้สึกภายในใจของตนให้ถูกต้อง จึงกลายเป็นว่า เที่ยวนำยาพิษมาเผาผลาญตน ความทุกข์จำต้องโผล่ขึ้นมาอย่างปิดไม่อยู่ เพราะสาเหตุแห่งทุกข์ (การทำผิด) ตนเป็นผู้เปิดขึ้นเสียเอง นอกจากนั้นผู้อื่นยังพลอยได้รับความเดือดร้อนเสียหายไปด้วย

ผมก็มองเห็นแต่ธรรมเท่านั้นที่จะทำโลกให้เย็น เพราะเจ้าของซึ่งรู้ธรรมและนำมาประกาศสอนโลก เป็นผู้มีความรู้ความเห็นอันบริสุทธิ์หมดจดงดงามอย่างสุดจะกล่าว ไม่มีสิ่งที่ตำหนิแม้แต่น้อยแฝงอยู่เลย ลำพังความรู้ที่เป็นโลกล้วน ๆ ไม่มีธรรมเข้าเกื้อหนุนเลย มันกลับเป็นเครื่องเสริมไฟภายใน ซึ่งเป็นตัวโลกอยู่แล้วให้เห่อและทะนงอย่างไม่รู้สึกตัวเลย ท่านก็พอจะทราบได้ที่โลกไม่สงบทั้งส่วนย่อยและส่วนใหญ่ มิได้ขึ้นอยู่กับความโง่ที่ไม่ได้รับการศึกษา แต่มันขึ้นอยู่กับความรู้ที่เป็นโลกล้วน ๆ ต่างหาก ผมรู้ก็ผมเถอะ ถ้าไม่

มีธรรมเป็นเครื่องเกื้อหนุนอยู่บ้าง ผมต้องเป็นคนแบบรถไม่มีห้ามล้ออยู่ดี ๆ นี่แล ต้องวิ่งชนต้นไม้ข้างถนนหรือวิ่งลงไปนอนจมอยู่ในคลองแบบหลับไม่มีวันตื่นแน่ ๆ

เท่าที่ผมกล้าเรียนท่านเช่นนี้ ก็เพราะผมเคยเห็นโทษของผมมาแล้ว ก่อนที่ยังไม่ได้เข้าวัดฝึกหัดภาวนาอันเป็นวิธีที่หักห้ามใจได้ดี ผมเป็นคนโผงผางแบบไม่ไว้หน้าอินทร์หน้าพรหม ถ้าทำไม่ถูกใจผมเร่งคันเร่งจมไปเลย ไม่สนใจกับเบรกในเวลานั้น คนกลายเป็นต้นไม้ข้างถนนให้ผมชนไม่รู้กี่ราย (ได้รับความชอกช้ำเสียหายจากความไม่ยับยั้งความโกรธ) โกรธแล้วฝังใจไม่ยอมแก้ไขถอดถอน ขออย่าให้ผมเล่าไปมากเลยครับ อาจารย์จะไม่สบายใจไปด้วยความชั่วของผม

แต่พอมาเข้าวัดฟังธรรม และฝึกหัดทำภาวนาเป็นลำดับมา ใจค่อยเปลี่ยนความรู้มาเรื่อย ๆ จนกลายเป็นคนเห็นอกเห็นใจเพื่อนมนุษย์ร่วมชาติ และระลึกย้อนหลังเกิดความสงสารคนที่ถูกผมซึ่งใจกำลังเป็นอมนุษย์ในสมัยนั้น เหยียบย่ำทำลายเผาด้วยวิธีต่าง ๆ อย่างมากมาย เกิดความสลดสังเวชอย่างถึงใจ และพยายามแผ่ส่วนกุศลให้เขาทั้งผู้ที่ล่วงลับไปแล้วและยังมีชีวิตอยู่ เพื่อกรรมนั้นจะได้ลดกำลังลงบ้าง ทั้งเขาก็จะได้มีส่วนบุญจากเราผู้กลับทำดี เช่นเดียวกับเขาได้รับส่วนชั่วจากเรา ในเวลาที่เราทำชั่วแก่เขาฉะนั้น

นอกจากความสงสารดังที่เรียนมาแล้ว ยังมีความสงสารไปตลอดสัตว์ที่ไม่รู้ภาษีภาษาอะไรอีกด้วย ทุกวันนี้แม้แต่สัตว์ผมยังเฆี่ยนตีไม่ลง อย่าว่าถึงลูก ๆ หลาน ๆ ตลอดคนทั่ว ๆ ไปเลย เวลาเดินไปตามถนนหนทางเห็นเพื่อนมนุษย์ที่จน ๆ ซึ่งดูแล้วน่าทุเรศสงสารเอานักหนา อดที่จะให้เงินและสิ่งต่าง ๆ แก่เขาไม่ได้ บางครั้งกลับมาบ้านถูกภรรยาและลูก ๆ ว่าให้บ้าง ว่าเป็นพระเวสสันดรโดยไม่มองดูฐานะของตน ผมก็ถือโอกาสอบรมเขาในเวลานั้นบ้างว่า พระเวสสันดร แม้พระองค์จะเป็นกษัตริย์ทรงสมบูรณ์ด้วยพระราชทรัพย์ ก็มิได้ทรงให้ทานเพราะเห็นแก่ราชทรัพย์มาก แต่ทรงพระราชทานเพราะอำนาจพระเมตตาที่ทรงมีแก่เพื่อนมนุษย์ด้วยกันต่างหาก ดังนั้น ถึงคราวอับจนจึงไม่ทรงลดละในการให้ทาน เช่นทรงมอบกัณหา-ชาลี พระลูกรักและพระนางมัทรี ยอดพระทัยให้แก่พราหมณ์ผู้ไปทูลขอ โดยมิได้สนพระทัยว่า พระองค์ทรงสมบูรณ์ด้วยพระราชทรัพย์ หรืออับจนอย่างไรเลย

เราก็มีพออยู่พอกิน แม้ไม่มากถึงขั้นเศรษฐี มีเงินเป็นสิบ ๆ ร้อย ๆ ล้าน แต่ก็ยังดีกว่าเขาที่แสนจนและน่าสงสารมาก จึงควรเห็นอกและสงสารเพื่อนมนุษย์ตาดำ ๆ ซึ่งอยู่ในโลกอนิจจังด้วยกัน เราก็มิใช่จะเป็นอยู่ขนาดที่เป็นอยู่เวลานี้ตลอดไป อาจจะมีสูง ๆ ต่ำ ๆ ไปตามกฎอนิจจัง ซึ่งอยู่เหนือสัตว์โลกเช่นเดียวกับคนและสัตว์ทั่ว ๆ ไป เขาก็มิใช่จะ

เป็นบุคคลที่น่าสังเวชเช่นนี้ เป็นอยู่เวลานี้เสมอไป อาจจะมีทางดีขึ้นหรือเลวลงตามกรรมนิยมพาให้เป็นไป แม้ผู้มีบุญหนักศักดิ์ใหญ่ มีเงินทองกองสมบัติมากมาย ประหนึ่งแม่น้ำมหาสมุทร ก็มิใช่จะเป็นอยู่เช่นนั้นตลอดไป ย่อมมีความเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นไปได้เช่นเดียวกับสิ่งทั่ว ๆ ไป ยิ่งเป็นผู้ตั้งอยู่ในความประมาท เพราะเห็นแก่ตัวและความมั่งมีดีเด่น ไม่อยากทำบุญให้ทาน หว่านพืชหวังผลเอาไว้บ้าง นั่นยิ่งมีทางจะไหลลงสู่ที่ต่ำได้เร็วยิ่งกว่าน้ำไหลลงจากภูเขาเสียอีก

ทางที่ดีใครจะตกอยู่ในภาวะเช่นไรก็ตาม ควรจะถือเป็นผลแห่งกรรมดีชั่วของตัวที่แสดงหลักฐานให้เจ้าตัวรู้ไว้ เพื่อมิให้ประมาทนอนใจในความเป็นอยู่ของแต่ละบุคคล แล้วรีบเร่งขวนขวายก่อสร้างความดีมีการให้ทานเป็นต้นไว้ จะมีหวังได้รับผลที่ตามสนองเชิดชูในภพชาติต่อไป จะไม่เป็นผู้จนมุมในภพนั้น ๆ เพราะเรามิได้สร้างความจนมุมไว้แก่ตนในภพนี้ นับแต่นั้นมาภรรยาและลูก ๆ ผมเลยกลายเป็นคนใจบุญและกว้างขวางผิดปกติขึ้นอย่างมากมาย เพราะแต่ก่อนเขาก็เป็นคนมีนิสัยชอบให้ทานอยู่แล้วทั้งแม่และลูก ๆ เขาพอได้รับเครื่องส่งเสริมจากผมแล้ว รู้สึกว่าพร้อมกันยินดีและตื่นเต้นน่าสรรเสริญมาก

ทุกวันนี้ ขึ้นชื่อว่าการทำบุญสุนทานแล้วเป็นถึงไหนถึงกัน บางครั้งเขายังรู้สึกใจเด็ดยิ่งกว่าผมเสียอีก และต้องกลับชมเชยเขา เพราะผมเป็นคนอบรมเขาให้เป็นคนดีมีใจเป็นนักเสียสละ ไม่เป็นคนเห็นแก่ตัวจนน่าเกลียด เมื่อเขายินดีและทำตาม แต่เรากลับเป็นข้าศึกต่อเขา โดยการห้ามไม่ให้เขาทำมากกว่าที่เราคิดว่าจะทำหรือห้ามไม่ให้เขาทำ ถ้าเราไม่พาทำดังนี้ ต้องถือเป็นความผิดของเราเอง เพราะการทำบุญให้ทานต้องทำด้วยน้ำใจศรัทธา เมื่อสิ่งของที่จะทำทานมีอยู่ มิได้ทำด้วยกาลเวลามาบังคับหรือรอคอยให้ผู้หนึ่งผู้ใดมาบอกหรือสั่งบังคับให้ทำจึงจะทำ

ฉะนั้นการทำบุญให้ทานมอบให้เป็นอิสระไปเลยในครัวเรือนของผม แม่อยากทำลูก ๆ อยากทำ หรือผมอยากทำ ให้ทำอย่างสบายใจไปตามอัธยาศัย ถึงคราวจะทำพร้อมหน้ากันก็ทำ ลูก ๆ อยากให้ทานมาขอเงินผมต้องให้ทันทีพร้อมกับเสริมเขาด้วย ผมยังพูดกับแม่เด็ก ๆ ด้วยว่า เวลาลูก ๆ อยากทำบุญให้ทานกับเพื่อน ๆ หรือโดยลำพังของเขาอย่าได้ขัดใจเด็ก ควรหาให้เขาและควรส่งเสริมเขาด้วย เพื่อเด็ก ๆ มีแก่ใจและมั่นใจว่าสิ่งที่เขาทำนั้นถูกต้องดีแล้ว

ผมแน่ใจว่าเด็กที่มีนิสัยชอบทำบุญให้ทาน จะเป็นเด็กดีมีความเจริญในอนาคต เพราะไม่เคยเห็นคนที่เป็นนักทำบุญให้ทาน ไปก่อความเดือดร้อนฉิบหายแก่บ้านเมือง นอกจากคนอื่นได้อาศัยและเป็นคติตัวอย่างอันดีแก่ส่วนรวมเท่านั้น และยังเป็นบุคคลที่

เชื่อถือได้ด้วย โลกมีความไว้วางใจ ทั้งเป็นบุคคลที่ไม่เป็นภัยต่อโลก คนชอบคบค้าสมาคม และชอบเชื้อเชิญไปในงานมงคลต่าง ๆ เท่าที่ผมส่งเสริมลูกเมียผมเกี่ยวกับการทำบุญให้ทานมากกว่าสิ่งอื่น ๆ เพราะผมเห็นความสำคัญความเป็นผู้มีใจบุญสุนทาน จนไม่สามารถจะพรรณนาให้สิ้นสุดลงได้ จะผิดถูกประการใดขอท่านได้ช่วยเตือนผมด้วย จะเป็นพระคุณอย่างยิ่ง

คุณมีความเห็นถูกต้อง ไม่มีข้อขัดแย้ง เพราะคนใจบุญก็คือคนที่มีเมตตาประจำตน และสามารถจะให้ความร่มเย็นแก่คนอื่นได้พอสมควรแก่ฐานะของตน ถ้าเป็นต้นไม้ก็มีกิ่งและใบดกหนา ทั้งตั้งอยู่ริมทางซึ่งเหมาะสำหรับคนสัญจรไปมาได้ และพักอาศัยร่มเงา ฉะนั้นจึงควรส่งเสริมเด็กให้มีใจมั่นคงในทางบุญ เพราะคนเราจะโง่หรือฉลาดก็ตาม ถ้ามีใจฝักใฝ่ในทางกุศล ย่อมเป็นคนมีหลักยึด ไม่ค่อยเอนเอียงไปตามสิ่งยั่วยวนอย่างง่ายดาย ถ้าเป็นต้นไม้ก็เป็นประเภทที่มีแก่นและมีรากแก้วฝังลงลึก ไม่โค่นล้มอย่างง่าย ๆ เวลาถูกพายุจัดจะมีทางเอาตัวรอดได้ ไม่ค่อยได้วิตกกังวลกับเขานัก

ถ้าเป็นผู้ใหญ่ก็เป็นหลักยึดในครอบครัว และวงงานต่าง ๆ ได้ดี ไม่เป็นคนลอบ ๆ มอง ๆ คอยหาที่แจ้งที่ลับ เป็นคนเปิดเผยซื่อตรงต่อหน้าที่การงานและการเงิน ถ้าเป็นภาชนะก็เป็นที่เก็บรักษาสิ่งของต่าง ๆ ได้ดี ไม่ค่อยมีรอยร้าวและรั่วซึม สิ่งของต่าง ๆ ที่ถูกเก็บไว้ปลอดภัยดี ไม่ไหลซึมออกเสียหมด ภาชนะประเภทนี้หายาก สมัยนี้ไม่ค่อยมีใช้กันในตลาดแม้จะมีมาก แต่โดยมากมักจะมีรอยร้าวมาแต่โรงงานดั้งเดิม เจ้าของโรงงานผลิตแต่ละแห่งคงจะถือกันเป็นธรรมดาไปเสีย จึงไม่สนใจจะผลิตชนิดดี ๆ มาใช้ ฉะนั้น ใครนำไปบรรจุหรือใส่อะไรที่ไหน จึงมักจะยังเหลือแต่ภาชนะ ส่วนวัตถุที่ถูกบรรจุไว้หายไปหมด จึงเป็นภาชนะที่มีโรคเรื้อรังประจำ ใช้ประโยชน์ไม่ค่อยได้ หรือได้ก็แบบคนบ้านนอกรับประทานขนมปังฝรั่งต่างข้าว ซึ่งรับแล้วทำให้หิวโหยตลอดวัน

เมืองไหนก็ตาม ถ้าขืนผลิตหรือส่งเสริมภาชนะชนิดนี้มาใช้มาก ๆ แบบออกหน้าออกตา ไม่สนใจต่อการปรับปรุงแก้ไขเลยแล้ว ไม่ว่าจะภาชนะชนิดและขนาดไหน ๆ แทนที่จะเป็นที่เก็บรักษาสิ่งของต่าง ๆ ให้เป็นระเบียบและปลอดภัย แต่จะกลายเป็นสิ่งทำลายสมบัติอันมีค่าต่าง ๆ ให้ฉิบหายป่นปี้ลงในขณะเดียวได้ ผู้ต้องการความเจริญมั่นคงต่อครอบครัวและวงงานต่าง ๆ ตลอดประเทศชาติบ้านเมือง จึงไม่ควรนิ่งนอนใจในภาชนะประเภทดังกล่าวนั้น

โลกต่างมุ่งความสุขโดยทั่วกัน ไม่เคยปรากฏมีวันและเวลาใด ๆ จะลดความมุ่งหวังต่อความสุขที่เคยฝังใจมาเป็นประจำ แม้ที่สุดคนไข้หนักซึ่งจวนจะหมดหวังอยู่แล้ว ก็ยังไม่

ยอมลดละความหวังนั้น จนถึงขั้นสุดวิสัยที่จำต้องจากไปตามกฎธรรมชาติ เมื่อเรื่องที่จำต้องยอมรับมีอยู่กับทุกคนโดยจะหลีกหนีไม่พ้นเช่นนี้ ต่างจึงควรทำความรู้สึกและพยายามดัดแปลงภาชนะคือตัวเราเอง ให้เหมาะสมกับความมุ่งหมายที่ปรารถนาไว้ โดยมีเหตุผลคือธรรมเป็นเครื่องปกครองตน อย่าให้เป็นลักษณะภาชนะที่รั่วหรือแตกร้าว ต่างก็จะเป็นคนดีมีธรรม คือความร่มเย็นสถิตอยู่ในใจ และยังจะแสดงผลเป็นสุขกระจายออกไปนับแต่ส่วนย่อยจนถึงส่วนใหญ่ไม่มีประมาณ

โลกที่เคยรุ่มร้อนก็จะกลายเป็นสวรรค์เมืองคนขึ้นมาให้ทันตาเห็น ผู้ที่ยังไม่เคยพบเคยเห็นสวรรค์เมืองบน แต่พอมาเจอเอาสวรรค์เมืองเราเข้าก็พอใจแล้ว ผู้ต้องการความสุขอย่างสด ๆ ร้อน ๆอยู่แล้ว ใครเล่าจะมีแก่ใจไปรอคอยชมสวรรค์ชั้นบน เฉพาะสวรรค์เมืองคนก็เป็นสุขจะตายอยู่แล้ว ดังนั้นถ้าต่างคนต้องการเมืองมนุษย์ให้กลายเป็นเมืองสวรรค์ขึ้นกับตนจริง ๆ ก็ควรพยายามเสกสรรตนให้เป็นคนดี สวรรค์เมืองคนจะเป็นของท่านโดยไม่มีใครมาแย่งชิงไปได้เลย

ผู้ใหญ่เราต่างเห็นความสำคัญของเด็กในอนาคต และจะพอมีทางแก้ไขช่วยให้เด็กดีขึ้นได้บ้างไหม

พูดถึงทางนั้นมีอยู่แล้ว แต่สำคัญที่ผู้ใหญ่จะพาเด็กดำเนินหรือไม่เท่านั้น ข้อนี้เคยพูดมาหลายครั้งแล้ว ว่าเด็กดียังมีอยู่แยะที่คอยดำเนินตามผู้ใหญ่อยู่ทุกเวลา ข้อสำคัญขอให้ผู้ใหญ่พากันเตรียมรับเด็ก ด้วยอุบายและความประพฤติอันแยบยลของตนนั่นแลอย่าให้เด็กหัวเราะเยาะได้ นี่คือทางดีที่เด็กจะเดินตามด้วยความราบรื่นและปลอดภัย นี่เคยพูดมามากแล้ว ขอยุติ

กระผมพยายามมากราบนมัสการท่านอาจารย์หลายครั้ง เผอิญไม่พบเสียทุกครั้ง วันนี้กระผมมาอีกจึงได้พบ กระผมกราบรบกวนท่านด้วยความกระหาย อยากทราบความจริงอันแน่นอนว่ามรรคผลนิพพานยังมีอยู่อย่างสมบูรณ์ ดังสมัยพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่หรือร่วงโรยไปหมดแล้ว ตามคำเขาพูดปรัมปราเอาแน่ไม่ได้ แต่พอกวนสมองให้ปวดร้าวพอดู กระผมจึงรีบมาหาท่านอาจารย์เพื่อให้ช่วยชี้แจงให้หายข้องใจ ถ้าได้รับคำชี้แจงแล้วกระผมจะเป็นที่พอใจ และตั้งหน้าปฏิบัติอย่างเต็มกำลัง ที่ข้องใจก็คือทั้ง ๆ เขาพูดว่ามรรคผลนิพพานไม่มี เพราะหมดเขตหมดสมัยไปนานแล้ว แต่เวลากระผมเข้าที่ภาวนาใจสงบลง ถึงกับปรากฏว่ากายไม่มีเหลืออยู่เลยเวลานั้น จะทราบว่ากายมีก็ต่อเมื่อจิตถอนขึ้นมาแล้ว ถ้าว่ามรรคผลนิพพานไม่มี ความสุขทางจิตที่ปรากฏขึ้นจากการปฏิบัติในเวลานั้นทำไมจึงแสดงให้รู้อย่างนั้น เพื่อความแน่ใจจึงต้องมาเรียนถามท่านอาจารย์อีกครั้ง

ผมก็ไม่ใช่เจ้าของห้างร้าน ผู้รับซื้อและรับจำนำมรรค ผล นิพพาน ไว้เพื่อไถ่ถอนหรือขายขึ้นราคา และขายทอดตลาดเอาตามความชอบใจของตน จึงไม่กล้าเรียนท่านได้อย่างแม่นยำ ถ้ามรรค ผล นิพพานเป็นเหมือนลูกฟักแฟงแตงโม เวลาเครือของมันเจริญลูกของมันก็เจริญด้วย เวลาเครือของมันแก่และตายไปก็หมดเขตหมดสมัยที่จะออกดอกออกผล มรรค ผล นิพพานก็จะต้องเป็นในทำนองเดียวกัน แต่ถ้ามรรค ผล นิพพานไม่ใช่ฟักแฟงแตงโมก็จำต้องผิดกันอยู่โดยดี ฉะนั้น ผมจึงไม่กล้าเรียนท่านว่า มรรค ผล นิพพานยังมีอยู่หรือว่าหมดสมัยไปแล้ว เนื่องจากไม่แน่ใจกับพวกเราผู้จะยังมรรค ผล นิพพานให้เกิด หรือจะพากันสังหารมรรค ผล นิพพานเสียเอง โดยไม่เกี่ยวกับกาลสมัยใด ๆ มาทำลายให้หมดไป

ถ้าเป็นผู้หนักแน่นต่อข้อปฏิบัติไม่ลดละ หนทางคือ ศีล สมาธิ ปัญญา ก็มีทางจะยังมรรคผลให้เกิดขึ้นเป็นลำดับ จนเจริญเต็มที่แล้วก็ปรากฏเป็นนิพพานขึ้นมาที่ใจ แต่ถ้าไม่หนักแน่น ทำแบบงู ๆ ปลา ๆ เป็นแต่ปรารถนาผลอย่างเดียว ผลเกิดได้ยาก แม้เกิดขึ้นบ้างแล้วก็เจริญได้ยาก คอยแต่จะเสื่อมลง หรือเสื่อมลงจนไม่ปรากฏผลคือความสุขเหลืออยู่ในใจเลย ที่เรียกสังหารมรรค ผล นิพพาน ให้หมดไป โดยไม่เกี่ยวกับกาลเวลามาทำลาย คำว่าเขตหรือสมัยนั้นขึ้นอยู่กับการปฏิบัติมากกว่าอื่น ไม่มีกาลเวลาใดมีอำนาจยังมรรค ผลให้เกิดหรือทำลายมรรค ผล ให้ฉิบหายไปจากผู้ปฏิบัติชอบอยู่ เนื่องจากมรรค ผล ขึ้นอยู่กับข้อปฏิบัติ คนทำให้เจริญข้อปฏิบัติก็เจริญ คนทำให้เสื่อมข้อปฏิบัติก็เสื่อม

คนทำให้หมด คือไม่สนใจปฏิบัติ มรรคผลก็หมดไปโดยไม่เหลืออยู่ในโลกเลย เรื่องมีอยู่เพียงเท่านี้

กระผมขอกราบขอบพระคุณท่านอาจารย์เป็นอย่างยิ่ง กระผมหายสงสัยในเรื่องมรรค ผล นิพพาน ขณะที่ได้ฟังคำชี้แจงจากท่าน เป็นอันว่าเรื่องมรรค ผล ทั้งมวลขึ้นอยู่กับผู้ปฏิบัติจะทำให้เจริญ จะทำให้เสื่อม และจะทำให้ฉิบหาย ทีนี้จิตที่สงบลงดังที่กราบเรียนนั่นถูกหรือผิด ขอกราบรับคำแนะนำด้วย

นั่นถูกต้อง และนั่นแลคือตัวผลที่เกิดจากเหตุคือการภาวนาของเรา โปรดทำความพยายามบำรุงให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไปโดยลำดับ ที่เรียกว่า มรรค ผลเจริญ และคำว่ามรรคผลนี้นั้น มิได้หมายเอามรรคสี่ ผลสี่โดยเฉพาะ แต่หมายถึงวิธีดำเนินทั่ว ๆ ไปด้วย สิ่งที่ทำให้เกิดความสงบสุขจากการปฏิบัติควรเรียกมรรคผลเจริญ สิ่งที่ทำให้เกิดทุกข์เพราะการทำผิดความสุขที่เคยมีหายไป ควรเรียกว่า มรรคผลเสื่อม

เมื่อถูกต้องในขั้นที่กำลังทำอยู่ แต่ต่อไปจะให้พิจารณาอย่างไรอีกบ้างจึงจะเจริญก้าวหน้า กระผมหวังความพ้นทุกข์อย่างเต็มใจ ไม่มีอะไรจะเป็นที่น่าสงสัย เพราะสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลกก็ได้ผ่านมาพอสมควร สุขหรือทุกข์ก็เท่าที่สัมผัสและผ่านไปแล้ว ไม่มีอะไรเหลืออยู่ จึงมองเห็นทางเดียวเท่านั้น คือธรรมะที่จะเป็นทางเกษมสำราญใจ ไปแล้วไม่ต้องกลับมา

ถ้าต้องการถึงช้าก็พักใต้ร่มไม้ริมสระข้างทางมาก ๆ ถ้าต้องการถึงเร็วก็พักระหว่างทางแต่น้อย พอบรรเทากายหายเหนื่อยแล้วเดินต่อไปให้มาก ถ้าไม่ต้องการพ้นทุกข์ก็ไม่ออกเดินทาง มีอยู่สามประการด้วยกัน คือการพักสงบในสมาธิบ่อยนัก ไม่ค่อยสนใจทางปัญญาการค้นคว้าก็ไปได้ช้า การพักสมาธิเป็นครั้งคราวจัดว่าพอดี นอกนั้นก็พิจารณาทางสติปัญญาโดยแยกขันธ์ออกเป็นประเภท ๆ และแยกออกเป็นชิ้น ๆ พิสูจน์ตามหลักความจริงของมัน คือไม่เที่ยงเป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ตรวจตราดูด้วยปัญญาให้เห็นชัดว่าอนิจจังไม่เที่ยงนั้น ไม่เที่ยงอย่างไร ในส่วนต่าง ๆ ของร่างกายทั้งภายนอกภายใน มีส่วนไหนบ้างที่มีข้อยกเว้นว่าเป็นของเที่ยง ตรองดูให้ละเอียดถี่ถ้วนทุกอาการจะเห็นได้ชัดว่าไม่เที่ยงจริง ๆ

ทุกขังก็ตรวจดูให้ละเอียดว่ามีอยู่ในกายทุกส่วน ไม่มีข้อยกเว้นแม้อาการเดียวว่าไม่เป็นทุกข์ ต้องเป็นเช่นเดียวกันทั่วร่าง อนัตตาทุกอาการปฏิเสธความเป็นสัตว์เป็นบุคคลเราเขาในร่างกาย ไม่มีใครรับผิดชอบและถือความเป็นเจ้าของว่า ไม่ให้เป็นไปในลักษณะสาม คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นอกจากไปจับจองเอาแบบเถื่อน ๆ อย่างไม่ได้ผลเท่านั้น การ

พิจารณาด้วยปัญญาซ้ำ ๆ ซาก ๆ จนเห็นความจริงขึ้นมาทีละเล็กละน้อยอย่างนี้แล คือทางออกจากเครื่องผลักดันจิตใจโดยลำดับ การเดินทางปัญญาให้ถือเป็นสำคัญ แต่การพักในสมาธิให้เป็นไปเฉพาะกาลที่ควรพักเท่านั้น ไม่ควรพักบ่อย พักในลักษณะคนขี้เกียจทำงาน ถ้าต้องการพ้นทุกข์เร็ว โปรดทราบว่าปัญญานี่แลเป็นเครื่องถอดถอนกิเลสทุกประเภทพาให้พ้นทุกข์อย่างไม่ผิดหวัง ทั้งสมาธิและปัญญาให้ผลัดเปลี่ยนกันทำงาน แต่ไม่ได้ทำในขณะเดียวกัน จะเป็นความสม่ำเสมอในการดำเนินข้อปฏิบัติ โปรดจดจำไว้และนำไปปฏิบัติด้วยความไม่นิ่งนอนใจ

ปัญญาการค้นคว้าหาความฉลาดใส่ตน คือทางไม่จนตรอกจนมุมในเวลาจำเป็น เพราะงานของจิตเป็นงานสลับซับซ้อนยิ่งกว่างานอื่นใด ต้องใช้สติปัญญาเป็นเครื่องบุกเบิกไปตลอดสาย นักปฏิบัติต้องเป็นนักใคร่ครวญทุกขณะที่มีสิ่งมาเกี่ยวข้องกับตน อย่าอยู่อย่างแบบสิ้นท่าหาทางออกไม่ได้ อย่านำมาใช้ในวงการปฏิบัติจะกลายเป็นคนจนมุมสิ้นท่าใช้ไม่ได้ เวลาคับขันโปรดตั้งสติปัญญาประชิดเหตุการณ์ และใคร่ครวญด้วยดี จะเห็นทางออกอยู่ในจุดนั้นนั่นเอง เรื่องทั้งนี้พระพุทธเจ้าและสาวกเคยเผชิญมาแล้ว ถึงได้นำเหตุการณ์ต่าง ๆ มาสั่งสอนพวกเรา

ผู้มีสมาธิเป็นกำลังใจ และพิจารณาปัญญาอย่างไม่ลดละ โดยถือขันธ์ห้าเป็นเป้าหมายที่พิจารณาจะลุล่วงไปได้โดยสม่ำเสมอ และถึงจุดหมายปลายทางได้อย่างสมหวัง ขอนิมนต์ทำความมั่นใจในข้อปฏิบัติที่กำลังทำอยู่ นั่นแลคือเรือใหญ่อันจะพาข้ามมหาสมุทรทะเลหลวง คือสมมุติเครื่องจองจำทั้งหลายเสียได้โดยปลอดภัย ผู้ใดมีความขยันต่อความเพียร ศึกษาอยู่กับสิ่งที่มาสัมผัสทางอายตนะ พิจารณาให้รู้ความเกิดขึ้นและดับไปของมันทั้งภายในภายนอกด้วยปัญญา ผู้นั้นจะถึงฝั่งแห่งความเกษมแน่นอน หวังว่าท่านจะพอเข้าใจได้เท่าที่อธิบายมา

พอได้รับทราบเรื่องปัญญาเป็นเครื่องถอดถอนกิเลสทุกประเภท กระผมรู้สึกซาบซึ้งมาก เพราะกระผมได้พิจารณาอยู่บ้างแล้วปรากฏผลอย่างนั้นจริง ๆ เป็นแต่มิได้ปักใจลงมากเท่านั้น เพราะกระผมพิจารณาแบบสุ่มเดาไปตามภาษาของคนไม่รู้ บัดนี้รู้สึกซาบซึ้งกับปัญญาขึ้นอีกมาก และจะพยายามเดินปัญญาให้มาก ส่วนการพักสงบนั้นจะให้พักอยู่นานเท่าไร จึงควรถอนขึ้นมา

จิตจะพักอยู่นานเท่าไร ควรปล่อยให้พักอยู่ตามต้องการ เมื่อถอนขึ้นมาแล้วค่อยทำงานทางด้านปัญญาต่อไป มีการผลัดกันพัก และทำงานไปทำนองนี้ด้วยความสม่ำเสมอ

จนตลอดสาย จะเป็นความสะดวกราบรื่นต่อการดำเนิน ไม่ค่อยมีอุปสรรคในระหว่างทาง การพักสงบทางสมาธิก็ชำนาญแล้วมิใช่หรือ

รู้สึกลงได้ง่ายและรวดเร็ว แต่จิตชอบสมาธิมาก ก่อนที่ยังไม่ได้ฟังท่านอาจารย์อธิบายเรื่องติดสมาธิ อย่างไรต้องติดสมาธิแน่ ๆ เพราะเมื่อจิตเข้าไปอยู่ที่นั้นแล้วไม่มีอะไรรบกวน แต่พอถอนขึ้นมาจิตต้องรับรู้กับสิ่งต่าง ๆ รู้สึกรำคาญชอบกล แล้วจิตอยากเข้าไปอยู่ในสมาธินั้นเสียเพื่อหลบอารมณ์กวนใจ

นั่นท่านเรียกว่าจิตขี้เกียจทำงาน คอยแต่จะหาที่พักนอน ผลงานจึงไม่ค่อยปรากฏ ความจริงก็คือจิตติดสมาธิ จึงยากที่จะถอนตัวโดยลำพังตนเอง ต้องอาศัยครูอาจารย์ฉุดลากด้วยอุบายวิธีต่าง ๆ นั่นแลถึงจะยอมออกจากสมาธิทั้งที่เสียดาย ทุกวันนี้จิตท่านเป็นอย่างนั้นหรือเปล่า

มีบ้างเล็กน้อย แต่รู้สึกตัวอยู่บ้างไม่ติดแบบจมไปเลยเหมือนแต่ก่อน ที่พอมีทางคิดและได้อุบายต่าง ๆ ขึ้นมาเสมอ ก็เพราะผมได้อ่านหนังสือทางร่มเย็นของท่านอาจารย์จากเพื่อนบ้างเล็กน้อย แต่อ่านไม่จบเล่ม แม้เช่นนั้นก็พอได้สติ และพอมีทางได้มากราบท่านอาจารย์ก็เพราะหนังสือเล่มนั้นเป็นเหตุ คณะท่านผู้จัดพิมพ์และสมาชิกคงได้บุญมากมาย เพราะคนในลักษณะกระผมที่ได้รับความรู้ความเข้าใจจากหนังสือทางร่มเย็นอันดับต่าง ๆ มีจำนวนไม่น้อย แม้กระผมเองก็ได้แผ่ส่วนกุศลไปยังคณะท่านผู้จัดพิมพ์ ตลอดท่านสมาชิกที่มีศรัทธาบริจาคทั้งหลายทุก ๆ คืนมิได้ขาด ให้ทุกท่านได้ดวงตาสว่างเห็นธรรม และมีความเจริญรุ่งเรืองทั้งภพนี้และภพหน้าโดยทั่วกัน กระผมมาคราวนี้ได้ประโยชน์มากเกินคาดหมาย และหายข้องใจที่เป็นมานาน ถ้ามีความขัดข้องทีหลัง กระผมจะมากราบรบกวนท่านอีก

****

****

กระผมสงสัยมานาน ต้องรบกวนถามท่านอาจารย์ ท่านจะพอมีเวลาบ้างไหม

สงสัยอะไร คุณแน่ใจหรือว่าอาตมาจะตอบคุณได้

จะตอบได้หรือไม่ได้ ถ้าท่านมีโอกาสผมต้องเรียนถามท่านแน่ เพราะข้องใจมานาน ผมจะเรียนถามตรงที่สงสัยเลยทีเดียว คือคนตายแล้วได้กลับมาเกิดอีกไหมครับ หรือตายแล้วสูญไปเลย

คุณเข้าใจว่าอย่างไร ได้กลับมาเกิดอีกไหม เชิญตอบตามความรู้สึกของคุณเอง

ผมเข้าใจว่าตายแล้วสูญ ไม่มีอะไรพาให้กลับมาเกิดอีก เพราะเวลาคนตายแล้วมันดับไปเลย ไม่มีความรู้อย่างที่รู้กันนี้อีกต่อไป

คุณเคยทดลองตายดูแล้วหรือ จึงทราบว่าความรู้นี้ดับไปหมด เวลาตายจริง ๆ

เปล่า ผมไม่เคยตาย แต่คาดคะเนเอาเฉย ๆ ว่าคงเป็นอย่างนั้น

ความคาดคะเนเดาเอาเฉย ๆ ทำไมคุณจึงยอมเชื่อตามโดยไม่มีเหตุผลและหลักฐานอาตมาขอถามบ้าง ว่าที่คุณมาเกิดให้เห็นอยู่ชัด ๆ เวลานี้ คุณเอาอะไรมาเกิด ถ้าว่ามันสูญดังที่คุณเข้าใจจริง ๆ

ผมก็ไม่ทราบได้ แต่เห็นมันรู้อยู่อย่างนี้ นับแต่วันเริ่มเกิดมา

คุณเข้าใจว่านับแต่วันเกิดมามันรู้อยู่อย่างนี้จริงหรือ คุณระลึกและจำได้จริง ๆ หรือในขณะที่ตกคลอดออกมาจากครรภ์มารดาทีแรกว่าคุณกำลังเกิด ทั้งรู้และจำได้ว่าเกิดเวลาเท่านั้น มีคนมาทำคลอดให้คุณเท่านั้นคน เป็นต้น

เปล่า ผมระลึกไม่ได้เลยท่าน

แม้คุณจะจำไม่ได้ แต่คุณเข้าใจว่า ผู้รู้คือจิตมีอยู่กับคุณขณะที่กำลังคลอดนั้นไหม

ผมเข้าใจว่ามี แต่เวลานี้จำไม่ได้ว่ามี

ขณะเกิดคุณก็ไม่ทราบเรื่องของคุณว่า ผู้รู้คือใจมีหรือไม่มีในเวลานั้น แล้วคุณเข้าใจว่าคุณสูญไปไหมในขณะที่เป็นเด็ก ๆ อยู่เวลานั้น เพราะคุณไม่ทราบว่าตนเกิดและตนเป็นเด็ก

แม้ผมระลึกไม่ได้ แต่ผมก็เข้าใจว่าผมไม่ได้สูญไปในระยะแรกเกิด และระยะกำลังเป็นเด็กเล็ก ๆ

เพราะเหตุไร คุณจึงว่าคุณไม่ได้สูญไปในระยะนั้นเล่า

เพราะถ้าเด็กเล็ก ๆ ของผมนั้นสูญไปจริง ๆ ผมจะเป็นผู้ใหญ่มาได้จนบัดนี้อย่างไร อีกประการหนึ่งคุณแม่ของผมเคยเล่าให้ผมฟังเสมอว่า ตอนผมเป็นเด็กเล็ก ๆ ร้องไห้เก่งจนคุณแม่ไม่ได้หลับนอน ต้องผลัดเปลี่ยนเวรกันรักษาเด็กคือผม นี่ก็เป็นพยานให้ทราบได้ว่าผมไม่ได้สูญไปในเวลาเป็นเด็ก ๆ

เพียงชาติที่เราเห็น ๆ กันอยู่ คุณก็ยังไม่ทราบเรื่องของตนว่าสูญหรือไม่สูญทั้ง ๆ ที่เกิดมาเพื่อรู้เรื่องของตัว แต่คุณก็ไม่รู้ แล้วคุณจะมีความสามารถมาจากไหน ที่จะให้รู้ว่าตายแล้วเกิดอีกหรือตายแล้วสูญในอนาคต นั่นยิ่งละเอียดมาก เพราะเป็นเรื่องของจิตโดยเฉพาะ ไม่เกี่ยวกับกายเลยในขั้นเริ่มแรก ที่คุณว่าสูญนั่นหมายถึงร่างกายสูญหรือจิตสูญ หรือว่าสูญทั้งหมด

หมายถึงจิตสูญ ส่วนร่างกายไม่ทราบว่าจะเป็นอะไรต่อไป ผมไม่ได้สนใจ
ถ้าจิตสูญจริง อะไรที่ทำให้คุณรู้ ๆ อยู่เวลานี้ และมาจากไหน
จิตทำให้รู้ แต่ผมไม่ทราบว่ามาจากไหน
ถ้าจิตสูญจริง จะมีที่มาได้อย่างไร นอกจากสิ่งที่มีเท่านั้นถึงจะมีที่มา
ผมเข้าใจว่าสูญตอนตายแล้ว ไม่ได้สูญในเวลานี้

ถ้าสูญตอนตายแล้ว การเกิดก็เกิดไม่ได้ เพราะไม่มีผู้พาให้เกิดเป็นคนและเป็นสัตว์ เพราะคนและสัตว์ต้องมีผู้รับรู้ คือจิตประจำร่าง ก็ตอนคุณมาเกิดไปเอาจิตผู้รับรู้มาจากไหน มาครองร่างของคุณอยู่เวลานี้ ถ้าจิตสูญจริงต้องไม่มีที่มาและไม่มีที่ไป ก็ที่มาและที่ไปยังเห็นและมีอยู่กับคุณอย่างสมบูรณ์เวลานี้ แล้วคุณจะบังคับให้จิตสูญไปได้อย่างไรกัน จิตเมื่อถูกคุณบังคับให้สูญ มันจะสูญไปตามข้อบังคับของคุณไหมเล่า

ผมก็ไม่แน่ใจว่ามันจะเป็นไปตามความเข้าใจหรือไม่ จึงมาเรียนถามท่านให้ช่วยชี้แจงพอเข้าใจ เพราะผมก็เป็นชาวพุทธ คุณพ่อคุณแม่พาเข้าวัดมาแต่เด็ก ๆ จนป่านนี้ ผมไม่เคยปล่อยวางวัดวาศาสนา แต่มีความสงสัย เพราะคนนั้นว่าอย่างนั้น คนนี้ว่าอย่างนี้ เลยทำให้ใจผมเขว ไม่กล้าตัดสินใจลงได้ว่าสูญหรือยังอยู่

คุณพอเข้าใจมิใช่หรือว่า เวลาคุณมาเกิดจิตติดมาด้วย มิได้เกิดแต่ร่างแบบตุ๊กตาเครื่องเล่นของเด็ก แต่เป็นคนมาเกิดโดยสมบูรณ์ที่มีความรู้ร้อนรู้หนาว ในระยะเริ่มแรกปรากฏในครรภ์ มีเฉพาะจิตคือธาตุรู้กับวัตถุชิ้นเล็ก ๆ ที่อาศัยกันอยู่เท่านั้น ยังไม่แตกแขนงออกมาเป็นอาการส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย จิตจึงยังไม่มีทางออกมารับทราบว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งเป็นธาตุอีกประเภทหนึ่งว่าเป็นอย่างไร แม้ร่างของเด็กจะสมบูรณ์จนตกคลอดออกมาในระยะนี้ แต่ก็ยังอ่อนต่อการรับทราบเรื่องที่ปรากฏอยู่กับตัวได้โดยสมบูรณ์ ดังนั้นแม้เด็กจะรู้ร้องไห้หรือหัวเราะในขั้นต่อมา ก็เป็นเพียงเด็กที่มีธาตุรู้ครองอยู่ประจำร่างเท่านั้น ยังไม่สามารถรู้และใช้อาการทั้งห้าอย่างนั้นได้อย่างสมบูรณ์

เวลาร่างกายจะสลายจากการประชุมแห่งธาตุ(ตาย)จิตที่ไม่ได้รับการอบรมเท่าที่ควรจะรู้เรื่องของตัวก็จะเป็นทำนองเด็กคลอดใหม่นั้นเหมือนกัน จะไม่มีสติรับรู้เรื่องของตัวเสียโดยมาก ประหนึ่งจิตคือธาตุรู้ไม่อยู่กับร่างในขณะจะแตกสลายนั้น ทั้ง ๆ ที่จิตยังมีอยู่ ส่วนผู้ได้การอบรมมาพอสมควรก็พอจะรู้ได้ในระหว่างจิตกับกาย และผู้ได้รับการอบรมในธรรมขั้นสูงย่อมรู้เรื่องของจิต และกายได้อย่างชัดเจน ทุกขณะที่จิตจะเคลื่อนย้ายจากกันในขณะบ้านแตกสาแหรกขาดเช่นนั้น (ขณะจะตาย) นี่แลคนเราแม้จะมีธาตุรู้ครองร่างอยู่เหมือนกัน แต่ก็มีความสามารถมากน้อยต่างกัน ผู้หนึ่งไม่รู้ทั้งการมาเกิด ทั้งเวลาจะตาย ผู้

หนึ่งแม้จะไม่สามารถรู้เรื่องเกิดของตนในระยะแรกเกิด แต่ก็สามารถรู้ในเวลาต่อมาด้วยการอบรม ว่าธาตุขันธ์กับจิตมีความเคลื่อนไหว และเป็นอยู่ต่างกันอย่างไร ส่วนใดเป็นขันธ์ ส่วนใดเป็นจิต รู้ได้อย่างแจ้งชัดไม่มีทางสงสัย

รู้ได้ทั้งความเกี่ยวข้องระหว่างอารมณ์กับใจ รู้ได้ทั้งจิตกับอารมณ์ดูดซึมถึงกันหรือไม่ดูดซึมถึงกัน รู้ทั้งความบริสุทธิ์ที่เรียกว่าธาตุรู้ล้วน ๆ ไม่มีสิ่งเจือปน และรู้ได้เวลาจิตที่บริสุทธิ์กับขันธ์อันเป็นส่วนสมมุติจะจากกันในเวลาตาย อย่างไม่สะทกสะท้านหวั่นไหวไปตามธาตุขันธ์ก็ทำหน้าที่จะแตก จิตก็ทำหน้าที่รู้ในวาระสุดท้าย ตามความเป็นจริงที่เคยรู้แบบตายตัวมาแล้ว ไม่มียักย้ายผันแปรเป็นอย่างอื่น พอถึงกาลอันควรแล้วก็ผ่านออกไปตามแบบของจิตที่ไม่หลงธาตุขันธ์ว่าเป็นตน เวลายังเป็นอยู่ จิตมีความบริสุทธิ์ฉันใด เวลาจากไปก็คือจิตที่บริสุทธิ์ดวงนั้นฉันนั้น ท่านกล่าวไว้ว่า ***ยถาทีโป จ นิพฺพุโต*** เหมือนประทีปดวงไฟอันหมดเชื้อแล้วดับไปฉะนั้น ไม่มีจุดสมมุติอันเป็นที่สถิตอยู่ จึงไม่มีสมมุติจะพูดให้ถูกต้องตามความจริงของธรรมชาตินั้น

นี่แลคุณ กฎธรรมชาติอันมีมาดั้งเดิม ไม่ขึ้นอยู่กับความเข้าใจหรือสงสัยของใคร ๆ ที่มีนิสัยเป็นนานาจิตตัง ใครจะเข้าใจว่าตายแล้วสูญ หรือตายแล้วเกิดอีกก็ตาม ธรรมชาติที่เคยเป็นไปอย่างใดก็ย่อมเป็นไปตามกฎธรรมชาติของตนอย่างนั้น ผู้รู้กฎธรรมชาติแล้วก็ไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับกฎนั้น กฎของธรรมชาตินั้นก็ไม่มาบังคับได้อีกต่อไป ผู้อยู่เหนือกฎหมายของวัฏจักรแล้ว ย่อมไม่ถูกบังคับให้หมุนเวียนเปลี่ยนแปลง เพราะความหมุนเวียนไม่ใช่ความสุข ท่านเรียกว่า วัฏทุกข์ทั้งนั้น เป็นอย่างไรตายแล้วเกิดหรือตายแล้วสูญ โปรดพิสูจน์ตัวเราให้ดี ถ้าพิสูจน์ไม่ดีแทนที่จะตายแล้วสูญดังที่เข้าใจ เดี๋ยวผู้เข้าใจว่าสูญจะโผล่ออกมาจากท้องของสุนัขแล้วเจ้ากรรมอีกนะ

ผมพอเข้าใจบ้าง ตอนกำลังเป็นเด็ก ๆ หนึ่ง ตอนคนจะตายไม่มีสติหนึ่ง จะกลับความรู้เป็นเหมือนเด็กอีก เพราะไม่มีสติดังท่านว่า ทั้ง ๆ ที่เวลานั้นใจก็ยังอยู่ในคน ๆ นั้นนั่นแล ผมเห็นด้วย เพราะแม้ยังอยู่มันก็ไม่เห็นรู้ถ้าไม่มีสติจริง ตอนนี้ผมพอมีทางคิดกับตัวเองบ้าง ไม่มืดเหมือนแต่ก่อนนัก ทั้งกลัวจะไปเกิดเป็นสุนัขดังท่านว่าก็เท่ากัน ถ้าไปเกิดเป็นสุนัขจริง ๆ ผมก็แย่ เรียกว่าจมไปเลย

คุณควรคิดดูตอนคุณนอนหลับสนิทไม่ฝันบ้าง คุณเข้าใจว่าคุณสูญไปในเวลานั้นหรือยังอยู่ ขณะที่คุณกำลังหลับสนิท ถามตรงที่คนตายทั้ง ๆ มีลมหายใจอยู่นี่เอง

แปลกมากตอนกำลังหลับสนิทนั้นผมไม่รู้เลย แต่ตอนตื่นนอนแล้วค่อยรู้ว่าตนยังอยู่มิได้สูญ และเวลาตื่นนอนแล้วผมก็มิได้นึกย้อนไป สงสัยว่าตนได้สูญไปในเวลาหลับนั้น

เวลามีคนมาถามคุณว่า ตอนคุณหลับไปนั้นคุณสูญไปหรือยังอยู่ คุณจะตอบเขาว่าอย่างไร

ต้องตอบเขาว่ายังอยู่ซิท่าน เพราะถ้าสูญไปตอนผมหลับจริง ๆ ผมจะยังเป็นผมอยู่อย่างนี้ได้อย่างไร ผมต้องหายซากไปเลยทั้งซากจิตและซากกาย เท่าที่ผมยังมาพูดได้อยู่เวลานี้ก็ต้องสืบเนื่องมาจากหลับนั่นเอง

การที่คุณสำคัญว่า ตายสูญก็เป็นเช่นเดียวกับเราไปตู่คนนอนหลับซึ่งไม่รับรู้กับอะไรในเวลาหลับนั้นเหมือนกัน เพราะธาตุรู้ไม่ทำงานกับสิ่งใดในเวลาหลับนั้น แต่ธาตุรู้มิได้สูญไปไหน ก็มีอยู่กับคนนอนหลับนั่นแล ฉะนั้นเราจึงหยิบเอาความรู้อันละเอียดตามหลักธรรมชาตินั้นขึ้นมาพูดได้ว่า คนนี้นอนหลับสนิทดี คืนนี้ฝันไปต่าง ๆ นานาดังนี้ ถ้าไม่มีความรู้เป็นเชื้ออยู่แล้ว จะหยิบขึ้นมาพูดอย่างนั้นไม่ได้ นิพพานของคนมีกิเลสก็คือคนนอนหลับสนิทนั่นแล เพราะเป็นความสุขอย่างยิ่งในเวลาหลับสนิท ปราศจากสิ่งส่งเสริมและกดถ่วงใจในเวลานั้น คุณยังมีความสงสัยอะไรอีก พูดสนทนากันได้

ไม่มีแล้วท่าน หมดเพียงเท่านี้ ขอกราบขอบพระคุณท่านที่กรุณาช่วยให้สติผมวันนี้

****

ดิฉันได้ยินโบราณพูดว่า สวรรค์อยู่ในอก นรกอยู่ในใจ นั่นจริงไหมคะ ถ้าจริงทำไมท่านสอนให้คนไปสวรรค์กัน แล้วจะไปหาสวรรค์ที่ไหนกันอีก เพราะสวรรค์ก็อยู่ในหัวอกคนอยู่แล้ว

จริงเพราะผู้เสวยสุขและเสวยทุกข์ คือใจซึ่งอยู่ในหัวอกคนทุกคน ไม่มีสิ่งอื่นเป็นผู้เสวยได้นอกจากใจ เพราะความสุขทุกข์ที่ใจจะต้องเสวยนั้นมันเกิดและอยู่ที่ใจ ฉะนั้นคนเราจึงมีทางเป็นสุขและเป็นทุกข์ได้ในทางใจ ไม่เลือกกาล โดยไม่ต้องรอให้สุขภาพทางกายสมบูรณ์หรือบกพร่อง หรือสมบัติให้สมบูรณ์หรือบกพร่องมาสนับสนุน จึงจะเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ขึ้นมา เราพอมีเครื่องเปรียบเทียบได้ เช่นคนตาบอดหรือง่อยเปลี้ยแสดงความสุขรื่นเริงใจในบางกาล และคนมั่งมีและสุขภาพทางกายยังดี ๆ แสดงความทุกข์ร้อนทางใจในบางเวลา ซึ่งเป็นเรื่องของใจล้วน ๆ พาให้แสดง ที่ท่านสอนให้คนไปสวรรค์ก็เหมือนคุณบอกลูกคุณเข้าไปนอนในห้องนอนเสียนั่นเอง ความจริงการหลับนอน และความสุขอันเกิดแต่การหลับนอนมันมีกับเด็กอย่างสมบูรณ์อยู่แล้ว มิได้มีอยู่กับห้องนอนหรือบนเตียงนอน แต่ถึงเวลาที่เด็กจะควรเข้าไปหลับนอนในห้องนอน ก็จำเป็นต้องบอกให้

เข้าไป แม้เด็กจะล้มตัวลงนอนหลับอยู่บนตักคุณเสียเอง เด็กก็มีความสุขในการหลับอย่างพอเพียงเหมือนกัน แต่การที่จะให้เด็กนอนหลับอยู่ที่นี่หรือที่นั่น นั้นย่อมเป็นไปตามเวลาอันควร

การที่ท่านสอนให้คนไปสวรรค์ ก็ย่อมสอนให้เป็นไปตามกาลอันควรเช่นเดียวกัน ตามธรรมดาของคนที่มีความสุขพอจะเป็นสวรรค์ และมีความทุกข์พอจะเป็นนรกได้ภายในใจ อยู่ที่นี่ก็เป็นสุขและเป็นทุกข์ได้อย่างสมเหตุสมผมของกรรมที่ทำไว้ แต่กาลอันควรอยู่และควรไปมันเป็นเครื่องบังคับอยู่ในตัวของมันเอง ซึ่งจะรอเสวยสุขและรอเสวยทุกข์อยู่ในที่แห่งเดียวไม่ได้ ก็จะต้องสอนเพื่ออยู่และเพื่อไปตามควรแก่เหตุการณ์ ฉะนั้น แม้สวรรค์และนรกจะมีอยู่ในใจดวงเดียวและเสวยอยู่ในใจดวงเดียว แต่วิบากขันธ์ซึ่งเป็นที่อาศัยเป็นสิ่งแปรปรวน จำต้องสั่งโยกย้ายไปตามกาลอันควร ดังนั้นที่ท่านสอนให้บำเพ็ญตนเป็นคนดีมีความสุขในภพชาติที่กำลังอยู่อาศัยและสั่งสอนเพื่อความดีในภพชาติต่อไป จึงเป็นการถูกต้องตามธรรม และความประสงค์ของสัตว์โลกผู้มุ่งความสุขทั้งวันนี้และวันหน้า ทั้งชาตินี้และชาติหน้าอยู่แล้วอย่างเต็มใจ ใครจะหาคำสั่งสอนที่ถูกต้องแม่นยำยิ่งกว่านี้ไม่มีอีกแล้ว

ส่วนสวรรค์และนรกที่นอกไปจากหัวอกของคนจะมีไหมคะ ถ้ามีอยู่สูงและต่ำเพียงไรคะ

อาตมาไม่แน่ใจ เพราะสิ่งต่าง ๆ ไม่ใช่ผู้เสวยสุขและทุกข์เหมือนหัวอกมนุษย์ ความสูงต่ำนั้นเข้าใจว่า มนุษย์อยู่สูงหรือต่ำเพียงไร สวรรค์และนรกก็อยู่สูงหรือต่ำเพียงนั้น ไม่อยู่สูงหรือต่ำกว่าที่มนุษย์เราอยู่อาศัย

ที่ท่านพูดหมายถึงบ้านที่มนุษย์เราอยู่ใช่ไหม

จะว่าบ้านก็ใช่ จะว่าป่าก็ใช่ จะว่าบ้านนอกหรือในเมืองก็ใช่ จะว่าที่ไหน ๆ ที่มนุษย์อาศัยอยู่ก็ใช่ จะว่าห้องขังหรือเรือนจำก็ใช่ทั้งนั้น เพราะมนุษย์ในโลกนี้จะต้องอาศัยสิ่งดังกล่าวเป็นที่อยู่อาศัยเพื่อเสวยสุขและทุกข์ ไม่มีสิ่งใด ๆ เป็นที่เสวย

ท่านว่าไว้ในตำราว่า สวรรค์นรกนั้นมีจริงไหม ถ้ามีอยู่ที่ไหน ดิฉันอยากรู้ค่ะ

พระพุทธเจ้าไม่เคยบำเพ็ญเพื่อโกหกพระองค์และสัตว์โลก แต่ทรงสร้างความดีเพื่อพระองค์และเพื่อโลกโดยถ่ายเดียว สำหรับอาตมาไม่มีความรู้ความสามารถจะคัดค้านคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าว่าสวรรค์นรกไม่มี เท่าที่ปฏิบัติและไตร่ตรองตามหลักธรรมของท่านเฉพาะสิ่งที่เราสามารถก็ทำให้เกิดศรัทธาเชื่อมั่นในคำสั่งสอนของท่าน ว่าเป็นสวากขาตธรรมที่ตรัสไว้ชอบจริงไม่บกพร่อง จึงเกิดความเชื่อมั่นทั้งฝ่ายมรรคคือทางดำเนิน ทั้งฝ่ายผลคือความสุขเป็นเครื่องตอบแทน ทั้งสวรรค์เป็นชั้น ๆ ตลอดถึงพรหมโลกอันเป็นที่สถิต

อยู่ของท่านผู้มีบุญได้บำเพ็ญไว้แล้ว และนิพพานอันเป็นธรรมดับทุกข์โดยสิ้นเชิงว่ามีจริงไม่สงสัย แม้ไม่มองเห็นสวรรค์นิพพานด้วยตาเนื้อพอจะเชิญท่านผู้อื่นมาดูด้วยได้ แต่ส่วนลึกของหัวใจเป็นเรื่องที่ไม่สามารถจะเรียนได้ตามความรู้สึก

พร้อมทั้งคำที่คุณถามว่าถ้ามีอยู่ที่ไหนด้วย รู้สึกเสียใจที่ไม่สามารถตอบสนองความต้องการของคุณอย่างสมบูรณ์ ทั้งนี้เพราะโลกเรามีเฉพาะกล้องส่องทางด้วยวัตถุอย่างเดียว ไม่มีกล้องส่องนามธรรม คือ สวรรค์ นิพพาน จึงจนใจไม่ทราบว่าจะไปแสวงหาอะไรที่ไหนมาส่องดูสวรรค์นิพพานให้เห็นชัด และหายสงสัยเสียที ถ้าสมมุติว่าอาตมามีกล้องชนิดหนึ่งโดยเฉพาะส่องดูเห็นสวรรค์นิพพานเป็นชั้น ๆ ประจักษ์ใจ แล้วมาบอกคุณว่า ได้ส่องดูเห็นสวรรค์ พรหมโลก และนิพพาน โดยตลอดทั่วถึงแล้ว สวรรค์ชั้นแรกอยู่ห่างจากมนุษย์โลกขึ้นไปประมาณเท่านั้นไมล์ ชั้นหนึ่ง ๆ อยู่ห่างกันขึ้นไปชั้นละเท่านั้นไมล์ พรหมโลกอยู่ห่างสวรรค์ชั้นสุดขึ้นไปเท่านั้นไมล์ และพรหมโลกชั้นหนึ่ง ๆ อยู่ห่างกันขึ้นไปชั้นละเท่านั้นไมล์ ส่วนนิพพานนั้นอยู่ห่างจากสมมุติทั้งปวงขึ้นไปไม่มีประมาณของสมมุติใด ๆ จะวัดและนับอ่านได้เลยดังนี้

คุณจะแน่ใจหรือว่าเป็นความจริงหรือหาเรื่องอะไรมาอุตริคุณเข้าอีก เพราะกล้องก็เฉพาะสำหรับอาตมาเสียด้วย คนอื่นดูด้วยไม่ได้เรื่อง มันเริ่มพิสดารไปตั้งแต่กล้องอยู่แล้ว มิหนำยังไปมองเห็นสวรรค์นิพพานเข้าอีก ซึ่งโลกไม่มีใครเห็นกันเลย แม้แต่พวกนักอวกาศซึ่งเป็นนักเหยียบย่ำนอกโลกจนอวกาศกลายเป็นขี้ตมขี้โคลนเหลว ๆ ไปหมด ก็ยังไม่พบเห็นพอได้มาประกาศให้โลกทราบ ถ้าเป็นที่น่าอยู่ก็จะได้เริ่มและรีบเร่งทำบุญให้ทานเพื่อเตรียมไปสวรรค์นิพพานกันบ้าง ส่วนอาตมาไปแอบเห็นสวรรค์นิพพานคนเดียวด้วยกล้องอันลึกลับ ซึ่งได้มาจากโลกไหนก็ไม่รู้ที่โลกไม่เคยมีกันเลย เมื่อเรื่องเป็นอย่างนี้คุณจะคิดว่ามันเหลือเชื่อหรืออย่างไร โปรดคิดดูก็แล้วกัน

ดิฉันยังข้องใจตอนที่ว่านิพพานอยู่ห่างจากสมมุติทั้งปวงขึ้นไป ไม่มีประมาณของสมมุติใดๆ จะวัดและนับอ่านได้เลย นี่ท่านเอากล้องอะไรมาส่อง ถึงรู้ได้ว่ามันไกลจนสุดวิสัยของสมมุติจะรู้ได้

อาตมาก็เรียนมาก่อนนี้แล้วอย่างไรเล่า คุณยังอุตส่าห์มาถามให้เรื่องมันพิสดารไปอีก ก็เรียนคุณแล้วว่า กล้องลึกลับอย่างไรเล่า และยังเป็นกล้องเฉพาะด้วย กล้องผูกขาดด้วยจึงไม่สบายใจที่จะเรียน แต่ทนคุณถามไม่ได้ก็จำต้องเรียนเพื่อคุณจะได้หายสงสัย มิหนำยังกลับสงสัยใหญ่ เรื่องจึงควรยุติไว้ ไม่เช่นนั้นจะยุ่งใหญ่

ส่วนนรกท่านไม่เห็นพูดถึงเลย

คำว่านรก พอได้ยินแต่ชื่อก็กลัวอยู่แล้ว ไม่มีใครจะกล้าหาญต่อนรกหมกไหม้พอจะพูดถึง

แม้เป็นสิ่งที่กลัวก็ควรพูด เพื่อผู้กลัวจะได้หาทางหลบหลีกกันบ้าง ไม่ควรจะเก็บซ่อนไว้ให้เผาผลาญมนุษย์อยู่ร่ำไป โดยไม่มีใครบอกให้รู้เสียบ้าง

นรกก็คือแดนหาความสุขความสำราญไม่ได้ ถ้าเป็นสิ่งที่กลัวกันจริง ๆ จะพากันหาทางหลบหลีกเองก็ยังได้ จำเป็นอะไรต้องบอกกันเสียทุกสิ่งทุกอย่าง เพราะความทุกข์อันเป็นสิ่งน่ากลัวมีอยู่กับทุกคน ไม่น่าจะสงสัย

นรกเป็นสถานที่อยู่ของคนชั่ว ใช่ไหมคะ

ว่าใช่ก็ถูก เช่นตะรางเป็นที่อยู่ของนักโทษ แต่อย่าลืมว่านายผู้คุมนักโทษก็อยู่ที่นั้นด้วยก็แล้วกัน

ส่วนนรกในเมืองผีมีไหมคะท่าน

สวรรค์ นิพพาน เมืองเทพ กับนรกเมืองผีจะมีหรือไม่ ก็ดังที่อาตมาเรียนผ่านมาแล้วในข้อว่าด้วยสวรรค์ นิพพาน สิ่งสำคัญยิ่งที่ไม่ควรมองข้ามไป นั่นคือกุญแจสำหรับเปิดประตูสวรรค์ นิพพาน และปิดประตูนรก นั้นโปรดถือไว้ในมือและกำให้แน่น อย่าปล่อยวางเด็ดขาด เวลาหายแล้วไม่มีที่ซื้อขายกันจะลำบาก

คำว่า กุญแจสำหรับเปิดประตูสวรรค์ นิพพานและปิดประตูนรกนั้น หมายความว่าอย่างไร ดิฉันไม่เข้าใจเลย นิมนต์ท่านอธิบายด้วย

ความดีทุกประเภท เป็นกุญแจดอกสำคัญแต่ละดอก สิ่งเหล่านี้ไม่มีซื้อขายในที่ทั่ว ๆ ไป ไม่ให้ลดละความดี เพราะมนุษย์เราถึงจะมีหรือจน จะเป็นอยู่หรือจะตายไปจำต้องระลึก และอาศัยความดีที่ให้ผลเป็นสุขอยู่เสมอ เช่น สุขกาย สุขใจ ความดีเหล่านี้แลเป็นเครื่องมือสำหรับเปิดทางดีเพื่อไปสู่ความสุขอันมนุษย์พึงหวังโดยทั่วกัน ถ้ามีความดีอยู่กับตัวที่พออาศัย หรือมีความสุขสมบูรณ์แล้ว สวรรค์ นิพพานจะมีหรือไม่มี อยู่ใกล้หรืออยู่ไกล ย่อมไม่เป็นปัญหาที่ผู้นั้นจะคิดให้ลำบากและเสียเวลา โดยมากที่คิดเสียอกเสียใจ หรือสงสัย สวรรค์ นิพพาน จะมีหรือไม่มี นั่นคือผู้ไม่มีสมบัติ คือความดีพอจะเป็นที่อบอุ่นใจได้เท่าที่ควร จึงทำให้วุ่นวายและถามโน่นถามนี่อยู่ไม่เป็นสุข

ความคิดทำให้เกิดสงสัย ใจก็รำคาญ ปากก็ถามยุ่งไปหมด บทเวลาตายแล้วคำที่ถามไว้ก็ไร้ผล แต่กรรมที่ตนทำไว้หากพาไปถูกตามจุดของกรรมอย่างไม่ผิด ฉะนั้น เราเป็นชาวพุทธที่เชื่อต่อกรรมที่ตนทำจำต้องให้ผลเอง จึงไม่ควรประมาทการกระทำของตนทุก ๆ ประโยคที่ทำว่าจะไม่ให้ผล แต่กรรมนั่นแลเป็นผู้ให้ผล ไม่มีสิ่งใดจะพาไปทางดีทางชั่วได้

นอกจากกรรม ไม่ว่าญาติ มิตร พ่อแม่ ลูกรัก สามีภรรยา ที่ฝากผีฝากไข้ ไม่ว่าผู้เรียนมาก เรียนน้อย เรียนในหรือนอกประเทศได้ชั้นใดภูมิใด ฉลาดปราดเปรื่องเลื่องลือเพียงใด จะไม่สามารถส่งเสียผู้ตายแล้วให้ไปถูกจุดที่หมายได้เหมือนกรรมที่ตนทำไว้แล้ว ฉะนั้นกรรมดีชั่ว จึงเป็นเหมือนกุญแจเครื่องเปิดทางดีทางชั่วให้ผู้ทำไปสู่ผลดีชั่วที่ตนทำ ได้รับเสวยผล

ถ้าเป็นสิ่งที่อาศัยคนอื่นช่วยเหลือได้ แม้แต่สัตว์ดิรัจฉานเขายังมีหมู่มีพวก คนเราทำไมจะไม่มีพ่อแม่ญาติมิตร จะคอยช่วยเหลือในคราวจำเป็นเล่า ยิ่งเรื่องตายด้วยแล้ว เมืองไทยเราทั่วประเทศถือเป็นกิจสำคัญ ซึ่งจะต้องทำการช่วยเหลือกันอย่างสุดความสามารถ ไม่มีผู้ใดจะปล่อยทิ้งให้ตายจมดินจมน้ำไปเปล่า ๆ โดยไม่มีแก่ใจเหลียวแลเลย แต่เป็นสิ่งที่สุดวิสัยไม่มีใครช่วยได้ คือความตาย และการตามส่งเสียผู้ตายให้ถึงจุดที่มุ่งหมายอันเป็นสุขสมบูรณ์นี้เป็นสิ่งที่สุดวิสัยแท้ จึงไม่ควรนอนใจ เวลายังพอดิ้นรนหาความดีได้อยู่ ควรรีบเร่งขวนขวายหาความดีให้เป็นที่เย็นใจเสียแต่บัดนี้ จะเป็นผู้หายใจโล่งโปร่งสบายทั้ง ๆ ที่ความตายขวางหน้าอยู่

ดิฉันรู้สึกคิดเป็นทุกข์และลำบากใจในคราวจะตายจริง ๆ ดังที่เห็นคนอื่นเขาตาย รู้สึกว่าตายลำบาก และไม่มีสติเลยก็มี เหมือนรถที่พวงมาลัยหลุดวิ่งส่ายหน้าส่ายหลัง แต่รถยังมีดีกว่าคนจะตาย พอเห็นท่าไม่ดีเรารีบห้ามล้อ และดับเครื่องเสียมันก็หยุดไปเอง ส่วนคนเรากำลังจะตายนั้นซิ ไม่ทราบจะดับอะไร นอกจากดับลมหายใจซึ่งก็ตายไปเสียเท่านั้น ไม่มีทางแก้ไข ยิ่งคิดไปถึงท่านที่มีอำนาจฉลาดในสังคม มียศหนักศักดิ์ใหญ่ มีสมบัติเงินทองมาก ๆ เวลาท่านจะจากไป สิ่งเหล่านั้นไม่ทราบไปอยู่ที่ไหนหมดเวลานั้น ไม่เห็นมาช่วยบ้างเลย

ปล่อยให้เป็นคนเช่นเรา ๆ ท่าน ๆ นี้เอง มองดูอาการที่ท่านทนทุกข์ทรมาน เหมือนไม่มีอะไรเป็นหลักใจเลย มีแต่สิ่งที่น่าสังเวชใจอย่างยิ่งเท่านั้น กำลังแสดงอยู่อย่างเต็มที่ในเวลานั้น และตายไปแบบคนหมดความหมายไร้ญาติขาดมิตร ต่างคนต่างแสดงความหมดหวังไปตาม ๆ กัน ในบรรดาญาติที่นั่งห้อมล้อมท่านอยู่ คิดถึงสภาพเช่นนี้ทำให้ดิฉันนึกอ่อนใจตัวเอง เมื่อถึงคราวเช่นนั้นมาถึงตัว กลัวจะไม่มีสติรักษาใจ กลายเป็นท่อนซุงลอยน้ำไปอย่างไม่มีจุดหมาย ก็จะทำอย่างไรใจถึงจะมีสติดีในคราวตายไม่เสียท่าเสียที

การทำความดีทุกประเภท เป็นวิธีการช่วยป้องกันจิตไม่ให้พลาดท่าเสียที ไม่มีวิธีใดจะดีไปกว่าวิธีที่กล่าวนี้ บรรดากุศลทั้งมวลที่บำเพ็ญ การทำภาวนาเป็นเยี่ยมกว่าทุกวิธี เพราะเป็นเหมือนกั้นอ่างเก็บน้ำคือความดีทั้งหลาย ซึ่งจะไหลรวมมาสู่จุดนี้แห่งเดียว ผู้บำเพ็ญภาวนาทางจิตจนได้รับความสงบแน่วแน่ ย่อมเป็นผู้มีคติอันแน่นอนทั้งเวลาปกติ

และเวลาจวนตัว เป็นผู้องอาจกล้าหาญต่อคติธรรมดา คือความตายทั้งที่ยังไม่มาถึง และขณะที่กำลังถูกมรณภัยคุกคาม สามารถวางตน (ใจ) ได้อย่างสม่ำเสมอตลอดวาระสุดท้าย ยิ่งท่านที่บำเพ็ญจิตตภาวนาจนมีความชำนาญทางสมาธิและปัญญา และท่านที่แน่นอนต่อความบริสุทธิ์ กับท่านที่บริสุทธิ์ประจักษ์ใจแล้ว ไม่มีอะไรจะมาเป็นอุปสรรคต่อใจของท่าน นอกจากใจจะก้าวเข้าสู่จุดหมายที่เหมาะกับภูมิของตน ที่ได้บำเพ็ญไว้แล้วสมัยยังมีชีวิตอยู่เท่านั้น

ทั้งนี้จะเห็นได้จากท่านปฏิบัติบำเพ็ญด้วยกันที่มีอายุสั้นบ้างยาวบ้างเหมือน ***อนิจฺจา วต สงฺขารา*** ทั่ว ๆ ไป เวลาท่านเริ่มป่วยจนถึงขั้นหนักเต็มที่จะทน ***ภารา หเว ปญฺจกฺขนฺธา*** (ขันธ์ทั้งห้าเป็นภาระหนักมาก) ไม่ได้ มองดูอาการของท่าน เป็นเหมือนคนที่มีเครื่องป้องกันตัวอย่างมั่นคงรอบด้านอยู่แล้ว ไม่มีอาการหวั่นไหวต่อมรณภัยที่โลก ๆ กลัวกัน นอกจากนั้นยังตอบคำถามของเราอย่างนักปฏิบัติที่เชี่ยวชาญ เหมือนไม่มีการเจ็บป่วยอย่างมีเหตุผลอีกด้วย ถึงเวลาเข้าจริง ๆ ก็กล่าวอำลาหมู่เพื่อนในทำนองว่า ทุกท่านโปรดตั้งใจบำเพ็ญประโยชน์ตนให้เต็มที่ เมื่อประโยชน์ตนเต็มที่แล้ว จากนั้นประโยชน์เพื่อโลกจะตามมาเป็นลำดับ ผมจะจากขันธ์อันเป็นภาระกดถ่วงตลอดมานี้ไปในบัดนี้ แต่ไม่จากสิ่งที่เป็นผมแล้วด้วยดีไม่ปลอมแปลงไป

ทุกท่านโปรดค้นหาตนอันแท้จริงให้เจอ ตนนั้นมิใช่ตนสมมุติ หากเป็นตนในหลักธรรมชาติและมีอยู่กับทุกคน ถ้าค้นพบแล้วก็จะพบเมืองพอในธรรมชาติอีกเช่นกัน นั่นแล คือเมืองพอดี ใจพอดี ทุก ๆ สิ่งจะพอดีไปตามหลักใหญ่ที่ค้นพบนั้นทั้งนั้น ความบกพร่องที่เคยเป็นมาในสันดานจะสมบูรณ์ขึ้นทันที พอจบประโยคก็จากไปด้วยความสงบอันเป็นที่น่าเลื่อมใสอย่างยิ่ง เหมือนบุคคลละทิ้งภาชนะดินเผา แล้วถือเอาภาชนะทองคำธรรมชาติฉะนั้น มิได้เป็นในลักษณะไม่อยากไปแม้ถึงคราวแล้ว แสดงแต่ความหวังอยากอยู่ท่าเดียว การจากไปเหมือนจะไปล่มจมป่นปี้ไม่มีชิ้นดีเลย

ฉะนั้น การบำเพ็ญจิตตภาวนาเป็นกิจจำเป็นสำหรับบุคคลผู้หวังพึ่งตน ตามธรรมมีว่า ***อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ*** ตนเป็นที่พึ่งของตน เห็นผลอัมภทันตาในชาตินี้ ดังที่นำมาแสดงเพียงย่อ ๆ พอเป็นคติ ว่าการปฏิบัติต่อใจในทางที่ดีนั้นไม่เสียผล ทั้งได้รับความภาคภูมิใจในโลกนี้และโลกหน้า อันจะสืบเนื่องต่อภพจากจิตผู้เป็นนักท่องเที่ยวในเวลาไม่นาน โปรดนำไปปรับปรุงแก้ไขตนในเวลาชีวิตครองตัวอยู่ ถ้าหาไม่จะหมดหวัง

จากประสบการณ์ต่าง ๆ ทั้งความสังเวช และความยินดียิ่งในท่านนักปฏิบัติที่บำเพ็ญตนจนได้ชัยชนะ ตามที่ท่านอธิบายให้ฟังวันนี้ ดิฉันยึดได้เป็นคติสอนใจมากมาย

เลยลืมนึกถึงนรกสวรรค์ เพราะเห็นอยู่กับตาทั้งความสุขและความทุกข์ ซึ่งติดพันอยู่กับมนุษย์เราทุกเวลา โดยไม่จำเป็นว่าต้องระลึกถึงนรกสวรรค์ ความทุกข์หรือความสุขถึงจะมีมา เพราะเป็นของมีอยู่กับมนุษย์และสัตว์อยู่แล้ว แต่การกล่าวนี้มิได้หมายความว่านรกสวรรค์ไม่มี แต่กล่าวถึงสิ่งที่มีอยู่กับมนุษย์เรา คือสุขและทุกข์ต่างหาก

ต่อไปนี้ ดิฉันจะพยายามทำภาวนาให้หนักมือกว่าเท่าที่ทำอยู่ทุกวันนี้ เผื่อเวลาตายจะได้มีเครื่องยึดและไปอย่างสบาย รู้สึกฝังใจอย่างลึกที่ท่านอธิบายว่าให้ช่วยตัวเองและยกบาลีมาพร้อมว่า ***อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ*** แต่ก่อนดิฉันยังไม่ค่อยเข้าใจนัก เพิ่งมาเข้าใจวันนี้ว่า การช่วยตัวเองนั้นช่วยอย่างไรที่เป็นความชอบยิ่ง คือเวลาจะตายจริง ๆ ไม่มีใครช่วยใครได้ โดยตามส่งเสียให้ถูกทางที่เป็นความสุขความสมหวัง ต้องเป็นภาระหน้าที่ของตัวโดยเฉพาะ ซึ่งจะกำจัดปัดเป่ากิเลสมลทินความห่วงหน้าห่วงหลังของตัวในเวลานั้นอันจะก่อความชุลมุนวุ่นวายมากยิ่งกว่าเวลาอื่นใดทั้งสิ้น ดิฉันขอกราบขอบพระคุณท่าน

ทราบว่ามีพระฝรั่งอยู่กับท่านหลายองค์ใช่ไหม ท่านฉันอาหารไทยเราได้ไหม

ใช่ ฉันได้เพราะท่านต่างก็ตั้งใจมาฝึกอบรมตน ประกอบกับพระศาสนาก็เป็นแหล่งที่ฝึกอบรมอยู่แล้ว ผู้บวชมาจึงควรสนใจต่อการฝึกทุกแขนงที่ควรแก่เพศของตน

ท่านฉันข้าวเหนียวหรือข้าวจ้าว และปกติวัดของท่านฉันข้าวเหนียวหรือข้าวเจ้า

ฉันได้ทั้งข้าวเหนียวและข้าวเจ้า ปกติทางวัดฉันข้าวเหนียวกันทั้งนั้น แต่ข้าวเจ้าก็มีไม่ขาดวัด

การปฏิบัติธรรมของท่านเป็นอย่างไรบ้าง ขยันหมั่นเพียรดีไหม

ท่านตั้งใจปฏิบัติดีทุกองค์ มีความขยันหมั่นเพียรดี สมกับท่านมาจากถิ่นไกลและเป็นผู้หนักในเหตุผลดีด้วย ต่อไปน่ากลัวศาสนาพุทธเราจะไปแผ่และเป็นหลักอยู่ทางยุโรปเหมือนกัน เพราะท่านเหล่านี้เป็นผู้มีนิสัยชอบเอาจริงเอาจัง สมกับหลักธรรมในศาสนาพุทธเราเป็นหลักความจริงและสอนตามหลักความจริงด้วย

ท่านมาจากประเทศไหนบ้าง พูดภาษาไทยเราได้บ้างไหม เวลาพูดธรรมกันท่านอาจารย์ใช้ภาษาอังกฤษหรือภาษาไทย

มาจากอังกฤษบ้าง จากอเมริกาบ้าง จากแคนาดาบ้าง ส่วนฆราวาสหญิงชายที่มาพักอบรมชั่วคราวมาจากอังกฤษบ้าง อเมริกาบ้าง ฮอลแลนด์บ้าง บางองค์ก็พูดภาษาไทยได้มาก ร่วมเข้าขั้นปกติธรรมดา บางองค์ก็พูดได้น้อย บางองค์ก็พูดได้นิด ๆ แต่ทุกองค์กำลังเริ่มเรียนภาษาไทยกันทั้งนั้น เวลาพูดธรรมก็พูดเป็นภาษาไทย และอัดเทปไว้บ้าง ไม่อัดบ้าง เสร็จแล้วก็ให้องค์ที่รู้ภาษาไทยพอสมควรอธิบายเป็นภาษาอังกฤษอีกครั้ง เพื่อท่านที่ยังไม่คุ้นภาษา และที่ยังไม่รู้ภาษาไทยจะได้เข้าใจ ทำอย่างนี้เรื่อยมา

ท่านฉันกี่ครั้งในวันหนึ่ง

ฉันครั้งเดียวเหมือนกันทั้งหมด

นับแต่วันพระฝรั่งมาอยู่กับท่านอาจารย์ ท่านเคยไปเยี่ยมบ้านเมืองของท่านหรือยังและท่านสนใจอยากไปเยี่ยมบ้านเมืองของท่านไหม

ยังไม่เคยไป และไม่เห็นท่านพูดว่าอยากไป เห็นแต่ต่างองค์ต่างเร่งภาวนากันทั้งนั้นไม่สนใจว่าอยากกลับบ้านกลับเมืองของตนเลย

การปกครองพระฝรั่ง ท่านปกครองกันอย่างไร ยากไหม และชอบถือตัวมากไหม

ปกครองเหมือนพระไทยทั่ว ๆ ไป เพราะอาตมาไม่มีความรู้พิเศษมาปกครอง นอกจากจะปกครองตามหลักธรรมวินัยเท่านั้น อีกประการหนึ่งพระธรรมวินัยพิเศษสำหรับชาติ ชั้น วรรณะไม่มี นอกจากเพื่อพระผู้บวชแล้วมีสังวาส คือการอยู่ร่วมที่มีหลักธรรมวินัย

เสมอกัน และมีพระธรรมวินัยเป็นเครื่องปกครองอันเดียวเท่านั้น การปกครองไม่ยาก เพราะท่านไม่ได้มาเพื่อก่อความยุ่งยากแก่การปกครอง การถือตัวไม่ปรากฏ นอกจากจะฝังอยู่ในส่วนลึกไม่แสดงออกให้เห็น เราก็ทราบไม่ได้

ทราบว่าพระฝรั่งอดอาหารเก่งใช่ไหม ท่านอดได้กี่วัน และอดกันทุกองค์ไหม

การเก่งหรือไม่เก่งอาตมาเรียนตอบยาก เพราะพระไทยในวัดนั้นที่อดอาหารหลาย ๆ วัน และอดบ่อยเหมือนพระฝรั่งก็มีอยู่แยะ จึงไม่ทราบว่าใครเก่งใครไม่เก่ง และท่านก็มิได้อดเพื่อแข่งกัน พอที่จะให้คะแนนว่าองค์นั้นเก่ง องค์นี้ไม่เก่ง และองค์นี้ไม่เป็นท่า แต่การไม่อดเลยนั้นยกให้อาตมา เพราะฉันทุกวัน ไม่เคยอดในระยะนี้ พระฝรั่งองค์ที่ท่านอยู่มานานบ้างอดกันทุกองค์ แต่ที่ไปอยู่ใหม่ยังเห็นท่านอด ส่วนองค์ที่ท่านอด ท่านอดได้ครั้งละหลาย ๆ วันคือ ห้าวันบ้าง สิบวันบ้าง สิบห้าหรือสิบหกวันบ้าง ทั้งพระเทศและพระไทยอดบ่อยในพรรษา บางวันแทบจะไม่มีพระออกบิณฑบาต เพราะท่านไม่ฉันก็ไม่ให้ท่านไป ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการประกอบความเพียร เดินจงกรม นั่งสมาธิภาวนาในเวลานั้นตามอัธยาศัยของท่าน

เวลาท่านอดอาหาร ท่านฉันพวกของหวาน เช่น ผลไม้บ้างไหม หรือไม่ฉันอะไรเลย

ท่านไม่ฉันอะไรเลย นอกจากน้ำ หรือน้ำร้อน น้ำชา โกโก้ กาแฟบ้างในเวลาบ่าย ๆ หรือเย็น มีผู้ชงนมไปถวายท่าน แต่ท่านไม่ยอมฉัน นอกจากเพลียจริง ๆ ท่านจะฉันบ้างเล็กน้อยในบางวันเท่านั้น

ตามประวัติของพระพุทธเจ้าที่ทรงบำเพ็ญมาปรากฏว่า พระองค์ทรงอดพระกระยาหารได้ ๔๙ วัน แต่ก็ไม่ได้ตรัสรู้ ต้องทรงงดการทรมานแบบนั้น ทรงกลับมาเสวยพระกระยาหารตามเดิมถึงได้ตรัสรู้ เมื่อเป็นเช่นนั้นก็เท่ากับพระองค์ทรงตำหนิวิธีนั้นว่าไม่ถูกอย่างเห็นได้ชัด และพระของท่านอาจารย์ทั้งพระไทยและพระเทศที่พากันอดอาหารจะไม่พลอยถูกตำหนิไปด้วยหรือ ทำไมท่านจึงมาส่งเสริมในสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงตำหนิเล่า จะไม่ผิดทางไปละหรือท่าน

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงตำหนิ พระเทศและพระไทยของอาตมา ก็เท่ากับท่านทรงชมเชยคุณผู้รับประทานวันละหลาย ๆ ครั้งไปด้วย เมื่อเป็นเช่นนั้น คุณก็พลอยได้รับความชมเชยจากพระพุทธเจ้าด้วยใช่ไหม และคุณก็พอใจอย่างยิ่งที่จะพยายามรับประทานวันละหลาย ๆ ครั้งยิ่งกว่าที่เป็นอยู่ แถมยังจะเที่ยวหากว้านซื้ออาหารและเครื่องดื่มต่าง ๆ มีสุราเป็นต้น มารับประทาน และดื่มอวดภรรยาและลูก ๆ อีกอย่างไม่มีอั้น แม้ภรรยาและลูก ๆ

ไม่พอใจและพากันตำหนิก็ตาม แต่คุณก็จะไม่สนใจในคำตำหนิของเขา เพราะได้รับคำชมเชยอย่างเอกจากพระพุทธเจ้าแล้วใช่ไหม

ไม่ใช่ท่าน เพียงแต่ผมดื่มสุราเล็ก ๆ น้อย ๆ ในบางเวลาด้วยซ้ำ ภรรยาและลูก ๆ ยังสวดผมเสียจนไม่เป็นอันกินอันอยู่อยู่แล้ว ยิ่งผมไปเที่ยวซื้อสุรามาดื่มให้ลูกเมียผมเห็นเข้าด้วยแล้ว ผมก็คงไม่ได้อยู่ในบ้านกับเขาแน่ ๆ ท่าน เรื่องพระพุทธเจ้าจะชมเชยผมหรือไม่นั้น เขาไม่สนใจจะทราบด้วยเลย มีอย่างเดียวว่า เขาต้องสาปแช่งผมจมไปเลยเท่านั้น

ทีนี้คุณแน่ใจไหมว่า พระพุทธเจ้าจะทรงชมเชยคุณที่รับประทานไม่มีขอบเขต และจะทรงตำหนิพระที่อดนอน ผ่อนหรือตัดทอนอาหารลงบ้างเป็นบางกาลเพื่อความเพียรทางใจ ซึ่งไม่มุ่งตรัสรู้ธรรมเพราะการอดอาหารเพียงอย่างเดียว

ผมก็ไม่ทราบเหมือนกัน ที่เรียนถามท่านก็เพราะตำราท่านว่าไว้อย่างนั้น ทีนี้การอดอาหารของพระท่านมีจุดประสงค์อย่างไรบ้าง ผมยังไม่ทราบความประสงค์ของท่าน

ต้องถามอย่างนั้นเรื่องถึงจะพอเข้าใจกันได้ ที่ตำราท่านว่าไว้เป็นความจริง แต่ที่มีแปลกกันอยู่บ้างก็ตรงที่ พระพุทธเจ้าทรงอดพระกระยาหารเพื่อความตรัสรู้จากการอดนั้นจริง ๆ โดยมิได้เกี่ยวกับความเพียรทางใจเลย ส่วนพระท่านอดเพื่อความเพียรทางใจโดยตรง ส่วนที่เกี่ยวกับกายด้วยนั้นก็จำต้องมีการดัดแปลง และผ่อนสั้นผ่อนยาวเพื่อความสะดวก และเหมาะสมแก่การบำเพ็ญไปเป็นระยะ ๆ เท่าที่เห็นควร แต่มิได้ถือการอดอาหารว่าเป็นทางเหมาะสมไปทุกจริตนิสัย ฉะนั้นผู้บำเพ็ญจึงควรสังเกตสอดรู้วิธีการฝึกทรมานตนว่าจะควรในทางใดซึ่งมีหลายวิธีด้วยกัน เช่น การยืน การเดิน การนั่ง การนอน การผ่อนอาหาร การอดอาหาร การผ่อนการหลับนอน การอดนอน การสังเกตอาหารที่เหมาะกับธาตุ และความเพียรตามกาลอันควร

ผู้ที่เห็นว่าถูกกับจริตนิสัยในวิธีใด ก็ถือเอาวิธีนั้นฝึกอบรมตนเพื่อเกิดประโยชน์ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ส่วนวิธีใดที่เห็นว่าไม่เหมาะกับจริตนิสัยและไม่เกิดประโยชน์ก็ผ่านไป นี่คืออุบายวิธีของแต่ละบุคคลซึ่งมีจริตไม่เหมือนกัน จะทำแบบเดียวกันอย่างตายตัว ย่อมไม่ค่อยจะสำเร็จประโยชน์เท่าที่ควร แม้บทธรรมซึ่งจะนำมาพิจารณาหรือกำกับใจก็ยังมีต่างกันในวงปฏิบัติ จะให้เหมือนกันไปหมดย่อมไม่ได้ เช่นเดียวกับวิธีการฝึกทรมานทางกายฉะนั้น อุบายวิธีต่าง ๆ เป็นเครื่องส่งเสริมความเพียรทางใจ ผู้บำเพ็ญต้องสังเกตเลือกเฟ้นด้วยดี ไม่เช่นนั้นจะกลายเป็นว่าแกงไม่สมน้ำสมเนื้อกัน รับประทานไม่ค่อยมีรสและให้คุณแก่

ร่างกาย ไม่สมบูรณ์เท่าที่ควรจะเป็น การอดอาหารเพื่อทรมานตนเปล่า ๆ จะเกิดประโยชน์อะไร

ผู้ปฏิบัติธรรมที่เต็มไปด้วยเหตุและผลต้องเป็นผู้ใคร่ครวญ และคำนึงถึงเหตุและผลเสมอ เพราะธรรมไม่ใช่ของสุ่มเดา แต่เป็นของจริงล้วน ๆ ผู้ปฏิบัติจึงไม่ควรทำแบบสุ่มเดา และหวังผลแบบสุ่มเดา คำว่าเดา ๆ โดยไม่มีเหตุและผลแฝงอยู่ด้วยไม่ควรนำมาใช้ จะกลายเป็นบุคคลที่งมงายในวงศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาที่เต็มไปด้วยเหตุกับผล ผู้มีศาสนาประจำตัว จะเป็นฆราวาสหรือพระจำต้องมีเหตุกับผลเป็นเครื่องดำเนิน จะชื่อว่าเป็นผู้มีธรรมรักษาตัวเพราะธรรมคือเหตุกับผลประสานกันไปตลอดสาย ไม่มีช่องว่างจากเหตุกับผลแม้แต่บทเดียวบาทเดียว ผู้ถือพุทธศาสนาจึงไม่ควรทำตัวให้เป็นช่องว่างจากเหตุผลเป็นเครื่องรักษา จะเป็นทางไหลมาแห่งกองทุกข์น้อยมากไม่มีประมาณ ตามแต่ช่องโหว่ที่เปิดไว้โดยไร้เหตุผล โดยมากมักพูดเสมอว่าตนถือศาสนา จึงควรปฏิบัติตัวให้เหมาะสมกับศาสนาซึ่งไม่ใช่สิ่งของเล็กน้อย ผลจะพอเพียงกับความต้องการ ไม่ได้บ่นกันตลบเมฆไปตลอดกาล

ทีนี้ผมพอเข้าใจบ้าง แต่ก่อนไม่ทราบความหมายของท่าน ทั้งพระพุทธเจ้าทรงอดพระกระยาหารและพระท่านอดอาหาร ว่ามีความหมายอย่างไร จึงนำมาคละเคล้ากันให้ท่านพลอยยุ่งไปด้วย ผมต้องขออภัยท่านด้วยที่มารบกวนให้ยุ่งไม่เข้าเรื่อง

อาตมาก็ต้องขออภัยคุณด้วยเหมือนกัน หากว่าไม่สะดวกใจเวลาฟังคำตอบรับกันสำหรับอาตมาโปรดว่าไปเลย จะหนักเท่าไรก็ยังได้ถ้ายกไหว เว้นแต่ยกไม่ไหวก็จำต้องยอมขืนยกเวลากระดูกหลังหักเสียแล้วจะไปหากระดูกที่ไหนมาแทน เพราะในตลาดเขาไม่มีกระดูกหลังสำรองขายเพื่อคนหลังหักจะไปหาซื้อมาใส่แทนได้

พระฝรั่งอดอาหารท่านคงจะภาวนาดี ไม่เช่นนั้นท่านคงไม่อดบ่อยนัก พระฝรั่งเคยเล่าถวายท่านบ้างไหมว่า เวลาอดอาหารแล้วภาวนาดีกว่าปกติที่ไม่ได้อด

ท่านเคยเล่าให้ฟังบ้างเหมือนกัน แต่จะดีแค่ไหนนั้นอาตมาไม่ทราบชัด เพราะไม่มีปรอทวัดเหมือนคนไข้

แต่จะอย่างไรก็ตามท่านคงภาวนาดีแน่ ท่านจึงอดทนทั้ง ๆ ที่หิวไม่ใช่เล่น

คุณเคยอดบ้างไหม หรือรับประทานวันยังค่ำไม่ยอมให้ท้องว่างได้เลยหรือ

โอ้โฮ ผมจะไปอดได้อย่างไร เพียงวันเดียวโดนเข้าไปตั้งสามมื้อ มันยังหิวได้ ถ้าจะไปอดอย่างพระท่านเข้า ผมกลัวว่าใบไม้ริมถนนจะกลายเป็นผักไปเสียหมด โดยไม่กำหนดว่าใบแก่หรือใบอ่อนเลยท่าน เพียงรู้สึกหิวเล็กน้อยใจคอยังไม่สู้จะดี ยิ่งจะฝืนอดทั้งวันผมก็

ตัดสินใจไม่ถูกเหมือนกันว่ามันจะไปท่าไหน ฉะนั้นผมจึงอดชมท่านไม่ได้ว่าท่านใจเด็ดเดี่ยวจริง ไม่เช่นนั้นทำไม่ได้แน่ ๆ ส่วนท่านอาจารย์เล่า เคยอดอาหารบ้างไหม

เคยอดบ้าง

แล้วหิวไหมท่าน

คุณรับประทานวันละสามมื้อสี่มื้อยังบ่นว่าหิวได้ พระไม่ใช่ไม้แห้งจะไม่ให้หิวอย่างไรได้ ต้องหิวอยู่โดยดี เป็นแต่ต้องอดทนเอาบ้าง เพราะเห็นว่ากิเลสตนยังหนา ยังหยาบมาก จะทำแบบคนที่มีกิเลสเบาบางแล้วเช่นคุณจะได้อย่างไรเล่า

โอ้โฮ คนอย่างผมนี้หรือกิเลสเบาบาง ท่านจะหาอุบายชมคนอย่างผมให้ดีใจ และหลงเพลินไปตาม แต่ผมเองรู้สึกว่า ละอายท่านจะตายอยู่แล้ว ไม่ทราบว่าจะเอาหน้าไปไว้ที่ไหน ผมขอวิงวอนท่านอย่าชมผมว่ามีกิเลสเบาบางอีกเลย ผมจะมุดกระดานลงไปเดี๋ยวนี้เพราะไม่มีทางหลบซ่อนหน้าเลย

ที่อาตมาชมคุณก็เพราะเห็นว่า คุณเป็นคนดีที่หาได้ยากคนหนึ่งนั่นเอง

แม้จะดีบ้างก็ขอให้ดีทางอื่น อย่าให้มาดีทางกิเลสเบาบางนี้เลย เพราะวันหนึ่ง ๆ กิเลสมันหาทางออกวันละมากเท่าไรจนนับอ่านไม่ได้ ยิ่งปล่อยให้มันออกไปตามใจชอบมากเท่าไร มันยิ่งหาทางแย่งชิงกันออกยิ่งกว่าน้ำกว่าท่าเสียอีก เปิดประตูให้มันออกไม่ทัน เราแทบเป็นลมล้มลงโดยไม่รู้สึกตัว เมื่อเป็นเช่นนี้ มันจะเบาบางที่ตรงไหนละท่าน ฉะนั้นผมจึงละอายท่านแทบนั่งไม่ติดพื้น ถ้าท่านจะชมผมแล้วก็ควรชมลิงเสียยังจะดีกว่า เพราะกิเลสผมมันเร็วยิ่งกว่าลิงเป็นไหน ๆ ลิงโดดกิ่งไม้ได้กิ่งหนึ่ง แต่กิเลสผมมันโดดได้รอบโลกชั่วระยะเวลาลิงโดดกิ่งไม้แต่ละครั้ง ๆ ดังนั้นผมจึงไม่ชมมันว่าดี นอกจากผมจะทรมานมันให้เข็ดหลาบ และอยู่ในเงื้อมมือวันหนึ่งจนได้เท่านั้น ไม่มีวันที่จะชมมันว่าดี และวันหนึ่ง ๆ มันก่อเรื่องยุ่งให้ผมเท่าไร ไม่สามารถนับอ่านเรื่องของมันได้ นี่เราพูดเรื่องพระฝรั่งกันต่างหาก แล้วก็ลุกลามมาถึงเรื่องกิเลสเบาบางจนไม่จบสิ้นลงได้ ทีนี้ขอย้อนหลังพูดถึงการอดอาหารอีกครั้ง คือการอดอาหารมีส่วนเกี่ยวข้องกับความเพียรทางใจอย่างไรบ้าง

อาตมาเข้าใจว่าคุณจะเคยสังเกตเวลารับประทานมาก ทำให้เกิดความง่วงเหงาหาวนอน และทำให้จิตคึกคะนองผิดปกติธรรมดา ยิ่งได้รับประทานอาหารประเภทส่งเสริมราคะตัณหาด้วยแล้ว ก็ยิ่งแสดงให้เห็นชัดว่าร่างกายมีส่วนสำคัญที่จะช่วยเสริม และตัดทอนสุขภาพทางใจได้ ไม่น้อยกว่าอารมณ์ที่เคยเป็นข้าศึก และเป็นคุณทั่ว ๆ ไป ดังนั้น การเลือกเฟ้นอาหาร การผ่อนอาหาร และการงดอาหารเสียบ้าง ตามที่เห็นควรเป็นบางกาล เป็นความชอบธรรมสำหรับผู้บำเพ็ญใจ เพื่อเห็นภัยและเห็นคุณในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็นตาม

หลักธรรมที่ตรัสไว้ชอบแล้ว เพราะวิธีทำดังกล่าวเป็นอุบายช่วยเสริมจิตในเวลาบำเพ็ญให้ได้รับความสะดวกต่อการบำเพ็ญ โดยความสม่ำเสมอผิดธรรมดาที่ไม่สังเกตและทรมานอยู่มาก จิตใจผ่องใสเห็นภัยและเห็นคุณรอบตัวอยู่ทุกเวลา ยิ่งผ่อนและอดอาหารไปหลายวันเท่าไร ก็ยิ่งเพิ่มความสะดวกคล่องแคล่วแก่จิตใจมากขึ้นสำหรับรายที่ถูกกับจริตในทางนี้ ส่วนรายที่ไม่ถูกก็เช่นเดียวกับยาไม่ถูกกับโรคคนไข้ หมอย่อมงดการให้ยาขนานนั้นไปเองฉะนั้น

ทีนี้ยังมีปัญหาสังคมพุทธศาสนา เกี่ยวกับมังสวิรัติ การงดเว้นรับประทานเนื้อสัตว์ทุกประเภท ที่โต้เถียงกันเสมอมา ยังไม่มีทางลงรอยกันได้ ท่านจะเห็นอย่างไรในเรื่องนี้

คำว่าโต้เถียงกันนั้น โต้เถียงตามหลักพระธรรมวินัยหรือตามความเห็นของตน อาตมาก็ไม่ทราบ เพราะการโต้เถียงกันตามธรรมดาทั่ว ๆ ไป นั้นเพียงเด็ก ๆ หรือผู้ใหญ่ก็โต้เถียงกันทั่วพิภพ และเคยโต้เถียงกันมาประจำแผ่นดินจนถือเอาเป็นกฎเกณฑ์หรือหลักฐานไม่ได้ ฉะนั้นปัญหาที่คุณถามจึงไม่แน่ใจว่าเป็นปัญหาทิฐิ หรือปัญหาหลักธรรมวินัยอันแท้จริงที่ทรงประกาศสอนไว้

ใครพูดขึ้นก็บอกว่าปัญหาหลักธรรมทั้งนั้น มิได้บอกว่าเป็นปัญหาทิฐิ ผมจึงไม่ทราบว่าเป็นปัญหาอะไรโดยแท้จริงกันแน่

ถ้าเป็นปัญหาเพื่อพระพุทธเจ้า หรือเพื่อธรรมวินัยของพระองค์ ก็ต้องพูดกันตามหลักพระธรรมวินัยของท่าน ไม่ปลีกแวะเป็นอย่างอื่น ถ้าเป็นปัญหาทิฐิก็จำต้องพูดไปตามความเห็นชอบของตน โดยไม่มีหลักธรรมวินัยมาเป็นเครื่องพิสูจน์ยืนยัน ปัญหาชนิดนั้นก็กลายเป็นปัญหาโลกแตกไป ไม่มีใครกล้าเสี่ยงชีวิตเข้าไปตัดสินได้ เพราะกลัวศีรษะจะแตกไปด้วย คุณต้องการปัญหาโลกแตก หรือต้องการปัญหาธรรมวินัย ที่เรียกว่าสวากขาตธรรมเล่า

เพียงหม้อหุงข้าวแตกมันยังทำให้ครอบครัวผัวเมียลูกเล็กเด็กแดง เกิดโกลาหลอลหม่านไปหมดทั้งบ้านจนมองหน้ากันไม่สนิท ยิ่งโลกแตกและศีรษะแตกด้วยแล้ว จะเอาอะไรมาเป็นเครื่องหมายมงคลอันดีแก่ชาวพุทธผู้มุ่งต่อพระพุทธเจ้าเล่า ความจริงแล้วผู้มังสวิรัติ หรือไม่วิรัติมีส่วนผิดอย่างไรหรือไม่

ถ้าทำให้ผิดก็ผิด ทำให้ถูกก็ถูกด้วยกัน เพราะผู้ปฏิบัติตามหลักศาสนาต้องมีพระธรรมวินัยเป็นเครื่องปกครองเช่นเดียวกัน คุณจะถามไปทำไม เราก็พูดกันเพิ่งผ่านมาเมื่อกี้นี้ เราพูดกันว่าอย่างไร อาตมายังไม่เห็นทันลืมแม้จะเป็นคนขี้หลงลืม เรื่องเหล่านี้แบบแผนตำรับตำราก็มีอยู่แล้ว จะถามและถกเถียงกันไปทำไม ผู้ประสงค์จุดหมายปลายทางที่

ถูกต้องแน่นอน ก็ปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัยที่สอนไว้เท่านั้น ไม่ริคิดอ่าน และปฏิบัติไปนอกลู่นอกทาง ปัญหาต่าง ๆ ที่ก่อความไม่สงบก็ไม่เกิดขึ้น อวัยวะส่วนที่ไม่คัน ไม่ควรไปริเกาให้หนังที่ดี ๆ ถลอก ส่วนที่คันรีบใส่ยาขี้ผึ้งตราพระ และถูให้ยาเข้าผิวหนังจะได้หายคันอยู่สบาย

หลักพระธรรมวินัยมีอย่างไร ควรปฏิบัติไปตาม อย่าไปหาริคิดอ่านและปฏิบัติเย้ยศาสนธรรมของพระพุทธเจ้าผู้เป็นบรมศาสดาที่ทรงบัญญัติไว้แล้วไม่รื้อถอน ที่ไม่ทรงสอนไว้ไม่ริขึ้นจะกระเทือนฝั่ง คือศาสดาผู้ทรงสอนด้วยพระปรีชาอันฉลาดแหลมคม และมีพระเมตตาต่อมวลสัตว์อยู่ในหมวดธรรมทุกบททุกบาท ทรงรู้ทั้งฐานะที่ควรเป็นไปได้และอฐานะที่ไม่ควรเป็นไปได้ การสอนโลกก็ทรงสอนไปตามฐานะและอฐานะ ไม่ทรงฝืนหลักทั้งสองนี้ ผู้ปฏิบัติตามหลักธรรมของพระองค์ก็จำต้องเล็งหลักธรรมทั้งสองนี้เช่นกัน ไม่เช่นนั้นก็กระเทือนฝั่ง(ความสงบสุขในวงศาสนา) กลายเป็นน้ำขุ่นมัวที่เต็มไปด้วยโคลนตม ใช้ประโยชน์ไม่ดีและสมบูรณ์พอ

พระพุทธเจ้าทรงวางศาสนาไว้เพื่อหมู่ชน คือส่วนรวม ผู้ปฏิบัติทั้งหลายแม้จะบำเพ็ญเพื่อตัวเองโดยเฉพาะในเบื้องต้น แต่ก็เพื่อส่วนรวมในวาระต่อไปอยู่นั่นแล ดังนั้น การปฏิบัติธรรมนักพรตจึงควรคำนึงถึงหลักอันถูกต้องตายตัว เพื่อตนและผู้คอยยึดจะไม่ผิดพลาดและระบาดไปทั่วทุกหนทุกแห่งให้ผิดไปตาม ๆ กัน เพราะการทำเพื่อตัวเป็นสาเหตุ แต่การทำเพื่อธาตุขันธ์ไม่ว่าผู้ใด จำต้องถือเป็นความจำเป็น แม้แต่คนที่ไม่สนใจกับศาสนาเลย ก็จำต้องทำเพื่อขันธ์กันทั่วโลก เพราะธาตุขันธ์เป็นสิ่งจำเป็นต่อชีวิตมนุษย์ที่จำต้องปฏิบัติตาม สิ่งใดที่แสลงต่อธาตุขันธ์ สิ่งนั้นคือเครื่องบั่นทอนและทำลายธาตุขันธ์และชีวิต ซึ่งจะต้องระวังกันเป็นประจำ

การไม่รับประทานเนื้อสัตว์ทุกประเภทเพื่อธาตุขันธ์ หรือเพื่อการบำเพ็ญจิตใจอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้งสองอย่าง มีส่วนผิดถูกอย่างไรหรือไม่ท่าน

ไม่ว่าจะเพื่อธาตุหรือเพื่อบำเพ็ญทางจิตใจไม่มีอะไรผิด เพราะไม่ได้ทำเพื่อเป็นการโฆษณาชวนเชื่อทั่ว ๆ ไป และไม่ได้ทำเพื่ออวดดี หรือเพื่อประท้วงใคร แต่ไม่ถือเป็นการถูกต้องด้วยการชักชวนคนอื่นให้ทำตาม เพื่อเป็นแบบฉบับว่า ต้องมังสวิรัติจึงจะถูก รับประทานเนื้อสัตว์ทุกประเภทต้องเป็นผิดทั้งนั้น ดังนี้

ก็เมื่อตนทำเกิดประโยชน์ แล้วชักชวนให้คนอื่นทำด้วย ทำไมจะผิด ถ้าเช่นนั้นพระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญพระองค์จนได้รับผลเป็นที่พอพระทัย แล้วนำธรรมนั้นมาสอนโลกจะไม่ผิดไปหรือท่าน

นี่ไม่ใช่โรคหวัดที่จะเชื่อคำโฆษณาของนักขายยานัตถุ์ไปเสียทุกคำว่า ท่านเป็นหวัด คัดจมูกให้นัดยานัตถุ์หมอนั้น ๆ ท่านจะหายทันทีดังนี้ แต่นี่มันเป็นคนละโรค คนละนิสัย ซึ่งจะต้องแสวงหายาชนิดต่าง ๆ กันมารักษาด้วยวิธีที่ต่างกันจึงจะหาย มิใช่จะรอคอยเฉพาะยานัตถุ์ท่าเดียว ถ้าเป็นโรคชนิดเดียวกันก็ควรแก่การชักชวนให้รักษาด้วยวิธีเดียวกัน ไม่ว่าเฉพาะแต่มังสวิรัติ แม้อาหารประเภทเนื้อ ปลา ธาตุนิยมยังไม่เหมือนกัน ท่านจึงสอนไว้ว่า อาหารสัปปายะ อาหารเป็นที่สบายตามธาตุนิยมเป็นราย ๆ ไป

มังสวิรัติเป็นเรื่องธาตุขันธ์ และจิตใจของแต่ละบุคคลเป็นราย ๆ ไปเท่านั้น มิใช่ส่วนใหญ่ และส่วนรวมที่จะชักชวนหรือโฆษณาทั่ว ๆ ไป ส่วนอาหารประเภททั่วไป เว้นเนื้อที่ทรงบัญญัติห้ามสิบอย่าง และอุทิสสมังสะสามอย่างนั้นเสีย เป็นอาหารประเภทที่ควรแก่ธาตุขันธ์ และอัธยาศัยของผู้ไม่แสลงกับโรคทั่ว ๆ ไป อนึ่ง คุณไม่ควรนำยานัตถุ์ของคุณหลวงบันลือวาทะศิลป์มาแทรกกับยาของนายแพทย์ปริญญาเอก เพราะยาคุณหลวงคนนี้ในวงการแพทย์ยังมิได้รับรองคุณภาพและพิษภัยโดยเอกฉันท์มิใช่หรือ ถ้ายังโปรดเก็บรอไว้ก่อน เดี๋ยวคุณหลวงทราบเข้าท่านจะดุเอา เพราะเป็นยาเฉพาะท่าน

ยานัตถุ์อะไร ของคุณหลวงอะไร และที่ไหน ผมยังไม่เข้าใจ ท่านหมายความว่าอย่างไร

ผู้ได้รับประโยชน์ในการบำเพ็ญใจเป็นราย ๆ ด้วยมังสวิรัติวิธี คุณไม่ควรนำมาแทรกกับธรรมของพระพุทธเจ้าที่เป็นธรรมสอนโลกทั้งไตรภพ ธรรมเหล่านี้เป็นที่เทิดทูนอย่างยิ่ง และควรที่องค์พระพุทธเจ้าที่ทรงพระเมตตา จะนำมาประพรมโลกให้ฟื้นจากการสลบไสลด้วยยาพิษต่าง ๆ ที่สูดดมอยู่ตลอดเวลา ประโยชน์จากมังสวิรัติมีอยู่บ้างเป็นราย ๆ กับประโยชน์ในการสอนธรรมของพระพุทธเจ้า ต่างกันทั้งคุณภาพและการรับรอง ถ้าจะเทียบกับสภา ฝ่ายหนึ่งเป็นเพียงสภาหนูเท่านั้น แต่อีกฝ่ายหนึ่งเป็นขั้นสภาแมวซึ่งเป็นคนละโลก ดังนั้นจึงไม่ควรนำมาคละเคล้าหรือแข่งกัน คุณเห็นจะพอเข้าใจ เท่าที่เรียนให้ทราบนี้

ทีนี้ผมพอเข้าใจบ้างแล้ว แต่ยังสงสัยอีกตอนหนึ่ง คือผู้ที่ไม่ฆ่าสัตว์ แต่ยังรับประทานเนื้อสัตว์อยู่ จะไม่เป็นการอำนวยให้เขาฆ่าสัตว์โดยทางอ้อมอยู่หรือ

จะอำนวยหรือไม่ รอพูดกันทีหลัง คุณจะขัดข้องไหม

ไม่ขัดข้อง ตามแต่ท่านสะดวก

อาตมา ขอเรียนถามคุณบ้าง สมมุติว่าคุณเป็นพระ มีผู้นำสิ่งของมาถวายจะเป็นของฉันหรือของใช้ก็ตาม ตามกาลของสิ่งนั้น ๆ คุณจะรับ และฉันสิ่งของเหล่านั้นไหม

ผมเป็นพระซึ่งเป็นเพศที่อาศัยชาวบ้านเป็นอยู่ ก็จำต้องรับฉันและใช้สอยให้เขาได้บุญบ้าง นอกจากผิดวินัยจะรับไม่ได้

คุณแน่ใจไหมว่าเป็นสิ่งของที่เขาได้มาให้ทานคุณด้วยความบริสุทธิ์จริง ๆ หรือไปเที่ยวคดโกง ปล้นจี้ ขโมยเขามา

ผมก็ทราบไม่ได้ว่าเขาได้มาด้วยวิธีใด แต่ผมก็ถือว่าเขาให้มาด้วยเจตนาที่บริสุทธิ์ ผมก็รับด้วยความบริสุทธิ์ ไม่เห็นผิดที่ตรงไหน ถ้าผิดจริง ๆ พระที่อาศัยชาวบ้านก็เป็นพระไปไม่ได้ ต้องอดตายกันทั้งประเทศ ไม่มีพระเหลืออยู่ค้างวัดแม้แต่องค์เดียว เพราะที่เขานำมาให้ทาน เราจะไปมีทางทราบได้อย่างไร

ทีนี้เผื่อว่าไปถูกรายที่ได้มาให้ทานเราด้วยความไม่บริสุทธิ์ เราไม่เป็นขโมย แต่รับและฉันสิ่งของของเขา จะไม่เป็นการอำนวยให้เขามีแก่ใจทำทุจริตทางอ้อมหรือ

อำนวยหรือไม่ ใครจะไปทราบได้ล่ะท่าน เพราะพระกับฆราวาสมันอยู่กันคนละมุมโลกนี่ ถ้าเขามาอยู่ในวัด หรือในกุฏิเดียวกันกับเรา เราก็พอมีทางทราบและห้ามเขาได้ ไม่ให้รับสิ่งของของเขาก็ได้ นี่มันสุดวิสัยที่พระจะไปสอดรู้เรื่องของโลกทุกแง่ทุกมุม เดี๋ยวเขาจะหาว่าเป็นพระจรจัด พระนักสืบ พระนักเลง พระนักเที่ยวและเกี้ยวสีกาเข้าอีก เรื่องก็ไปใหญ่ ผมถือเสียว่า ความทุจริตทุกประเภทที่โลกเขาทำก็เป็นเรื่องของเขา ความสุจริตทุกประเภทที่เราทำก็เป็นเรื่องของเรา มันคนละเรื่องจะนำมาคละเคล้ากันทำไม ถ้าขืนนำมาคละเคล้ากันแล้ว จะไม่มีใครดีในโลกแม้แต่คนเดียว ต้องเป็นคนผสมเช่นเดียวกับวัตถุผสมอื่น ๆ นั่นเอง ผมเห็นอย่างนี้จะถูกหรือผิดก็สุดวิสัย แต่จะเอาผมคนดีกับเขาคนชั่วมาผสมให้เน่าเหม็นเป็นอันเดียวกัน นั่นผมไม่ยอมเด็ดขาด เพราะการทำเช่นนั้นก็เท่ากับจับเอาผมคนเป็นซึ่งยังมีชีวิตอยู่ เข้าไปอยู่ในโลงผีกับคนตายที่เป็นผีไปแล้ว ซึ่งผิดวิสัยจะเป็นไปได้

ทีนี้คุณพอทราบได้ไหมในปัญหาที่คุณถามอาตมา ซึ่งขอรอไว้ยังไม่ได้ตอบนั้นกับปัญหาที่อาตมาเรียนถามคุณ ทั้งสองเงื่อนพอเข้ารูปกันได้ไหม หรือคุณยังสงสัยอะไรอีกเชิญพูดได้ไม่ต้องเกรงใจ

ท่านจะตอบหรือไม่ตอบ ผมก็หมดความสงสัยไปแล้ว เพราะการฆ่าหรืออะไรต่าง ๆ นั่นเป็นเรื่องของโลกซึ่งไม่มีประมาณ ใครจะไปตามรู้ตามเห็นเขาได้ ขืนถามไปมาก ๆ เดี๋ยวก็จะถูกห้ามไม่ให้ใช้รองเท้ากระเป๋าหนังสัตว์ และสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับอวัยวะของสัตว์ทุกประเภทอีก เรื่องก็จะยุ่งกันใหญ่ ผมต้องกราบขอบพระคุณท่านที่มารบกวนให้ท่านเสียเวลามากจนเกินควร

พระฝรั่งเดิมทีท่านถือคริสต์ศาสนามิใช่หรือ ท่านคิดอย่างไรจึงได้หันเข้ามานับถือพระพุทธศาสนา และบวชเป็นพระฝรั่งในศาสนาพุทธเรา

ใช่ ท่านเป็นนักค้นคว้าศาสนาและเป็นนักเหตุผล ทราบว่าท่านค้นคว้าศาสนาต่าง ๆ อยู่นานแต่ยังไม่พอใจ โดยเห็นว่าศาสนาต่าง ๆ มีเหตุผลไม่สมบูรณ์ จึงได้หันเข้ามาค้นคว้าพุทธศาสนา และได้เห็นเหตุผลของศาสนานี้สมบูรณ์ ทั้งขั้นต่ำ ขั้นกลาง และขั้นสูงของศาสนาไม่ขัดแย้งใจ จึงเกิดศรัทธาความเชื่อเลื่อมใส และสละการงานทางฆราวาสมาบวชจนกลายเป็นพระฝรั่งเรื่อยมา ถึงทุกวันนี้ท่านไปบิณฑบาตที่ไหน รู้สึกมีคนจ้องมองดูท่านจนผิดสังเกตทั้งผู้ใหญ่และเด็ก เฉพาะเด็ก ๆ อดพูดไม่ได้ขณะที่เห็นท่านเดินผ่านไป ต้องพูดว่าพระฝรั่งมาแล้ว พระฝรั่งมาแล้ว ใส่บาตรท่าน ดังนี้เสมอ ไม่ว่าบ้านนอก ในเมือง เมืองใหญ่ เมืองเล็ก เวลาท่านเดินไปตามถนนด้วยกิจธุระต่าง ๆ ก็เช่นกัน นิสัยของเด็กปากเปราะกว่าผู้ใหญ่มาก และพูดออกมาจากความรู้สึกตามสบายไม่มีคดเคี้ยว หรือเงื่อนงำภายในใจ

ไม่ว่าเด็กที่ไหนเหมือนกันหมด พอมองเห็นต้องเปราะออกมาทันทีโดยไม่สนใจว่าคิดหรือว่าอะไรให้เขา ทั้ง ๆ ที่พระฝรั่งเองก็ได้ยิน และเข้าใจคำพูดของเด็ก ท่านมียิ้มนิด ๆ บางครั้งทั้งยิ้มทั้งพูดออกมาว่า เด็กพูดว่าพระฝรั่งมา และพระฝรั่งก็มาจริง ๆ ดังที่เด็กพูดดังนี้ เวลามีโอกาสอาจารย์ก็ได้อธิบายนิสัยของคนไทยให้ท่านฟังว่า คนไทยมีนิสัยเอ็นดูสงสารคนต่างชาติที่เป็นนักบวช เช่น ชาวยุโรป คนไทยสงสารมากกว่าชาวเอเชียด้วยกัน ชอบทำบุญให้ทานด้วย ชอบกราบไหว้ ชอบให้ความอนุเคราะห์ทุกทางเท่าที่สามารถ ชอบเคารพเลื่อมใส ผิดกับพระที่เป็นชาวเอเชียด้วยกันอยู่มาก ไปในที่บางแห่งที่คนยังไม่รู้จักกับอาจารย์ เขาเห็นพระฝรั่งเดินตามหลังอาจารย์ รีบทำกุลีกุจอจะใส่บาตรท่าน บางรายที่เป็นขันเทเฉพาะซึ่งออกมายืนรออยู่ในที่ต่าง ๆ พอมองเห็นพระฝรั่งเดินตามหลังเรามา ตาเขาจับจ้องย่องกายเตรียมจะใส่บาตรท่าน อาจารย์ก็ให้สัญญาณท่านเพื่อทราบอัธยาศัยและรับบาตรทานเขา เพราะตามปกติก็เคยทำอย่างนั้นอยู่แล้ว ถ้าสิ่งของไม่ครบก็ให้ใส่บาตรองค์ตามหลัง ไม่ว่าจะเป็นพระฝรั่งหรือพระไทยที่ไปด้วย ทุกวันนี้ท่านทราบนิสัยคนไทยได้ว่าเลื่อมใสพระฝรั่ง

เมื่อท่านหันมานับถือพระพุทธศาสนาแล้ว พ่อแม่ของท่านไม่เสียใจหรือ ทำไมพ่อแม่จึงยินยอมให้ท่านนับถือ และบวชในพระพุทธศาสนาเล่า

จะเสียใจไปทำไม เพราะพระพุทธศาสนาไม่ใช่โรงฆ่าสัตว์ โรงต้มตุ๋นมนุษย์ที่จะคอยฆ่าและต้มยำเฉพาะลูกฝรั่งมังค่า อันเป็นเหตุให้พ่อแม่ของพระฝรั่งกลัวกัน ความจริงก็คือ

โรงงานหล่อหลอมคนให้เป็นคนดีมาจนนับไม่ถ้วนแล้ว ไม่มีอะไรเสียหายเพราะพระพุทธศาสนาแม้แต่นิดพอจะกลัวกัน ที่ไม่ห้ามก็เพราะพ่อแม่ของพระฝรั่งก็ต้องการเป็นคนดี และปรารถนาอยากให้ลูกของตัวเป็นคนดีอยู่แล้ว เมื่อเห็นลูกหันมานับถือพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นแหล่งแห่งความดีทั้งมวลและประพฤติตนให้ดีตามหลักศาสนา ก็ควรจะยินดีด้วย สมกับเป็นพ่อแม่ที่มีเหตุผล ถ้าเป็นคุณจะเห็นอย่างไร เพราะเหตุผลก็ลงที่นั่นอยู่แล้ว

ผมต้องเห็นอย่างนั้น ทีนี้การสวดมนต์หรืออะไรตามแบบพระไทยเรา ท่านสวดได้ไหม และสวดถูกต้องตามบาลีเหมือนพระไทยไหม

ท่านก็สวดได้บ้างพอสมควร แต่จะให้ถูกทุกอักขระฐานกรณ์ก็ย่อมเป็นไปได้ยาก แต่ก็ไม่ผิดไปเสียจริง ๆ เพียงเพี้ยนไปบ้างเป็นบางตัว เราน่าเห็นใจท่านที่พยายามสวดให้ถูกแต่ก็ผิดไปจนได้ คงเป็นทำนองพวกเราพูดภาษาอังกฤษ แม้จะพยายามอย่างเต็มที่ก็ยังเพี้ยนไปจนได้

สมัยโบราณกับสมัยทุกวันนี้ ท่านเข้าใจว่าสมัยไหนที่ศาสนาเจริญกว่ากัน เว้นครั้งพุทธกาลกับถัดมาที่พระสาวกอรหันต์ยังมีอยู่มากและเป็นผู้นำนั้นเสีย

อาจารย์ก็ไม่ทราบว่าสมัยโบราณท่านปฏิบัติกันอย่างไร แม้สมัยทุกวันนี้ทั่วประเทศไทยเรายังแบ่งออกเป็นภาคเป็นจังหวัด กลายเป็นหลายภาคหลายจังหวัด ศาสนาก็ยังแบ่งออกเป็นสองภาค คือสมถะและวิปัสสนา ในจังหวัดต่าง ๆ นั้นจังหวัดใดที่สมถะและวิปัสสนาเจริญ และจังหวัดใดที่สมถะและวิปัสสนาเสื่อมโทรม จังหวัดใดสมถะเจริญแต่วิปัสสนาเสื่อม หรือไม่มีวิปัสสนาเลย จังหวัดใดที่วิปัสสนาเจริญแต่สมถะเสื่อม นี่เป็นภาคปฏิบัติทางใจซึ่งเป็นแง่หนึ่งของศาสนา ยังอีกแขนงหนึ่ง คือคันถธุระเกี่ยวกับการศึกษาร้อยกรอง หรือจะเรียกออกไปอีกจากหลักใหญ่คือศาสนาก็ได้ เรียกปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ

ขยายความย่อ ๆ ว่า ปริยัติได้แก่การศึกษาตามหลักศาสนา เพื่อให้รู้เรื่องทั้งคันถธุระและวิปัสสนาธุระว่า ทำวิธีใดจึงจะถูกต้องตามแนวทางที่ท่านสอนไว้ เป็นต้น ปฏิบัติได้แก่การปฏิบัติตามที่เรียนรู้ ไม่ให้ผิดจากเข็มทางเดินของธรรมด้วยสุปฏิบัติ เป็นต้น และปฏิเวธ คือความรู้ภายในใจจากการปฏิบัติเป็นขั้น ๆ จนถึงขั้นรู้แจ้งแทงตลอดกิเลสและบาปธรรมซึ่งมีอยู่ในใจ ไม่มีสิ่งรกรุงรังเหล่านี้เหลืออยู่แม้นิด พอเป็นเชื้อสมมุติอันเป็นสาเหตุให้ปรากฏเป็นภพชาติขึ้นมาที่ใจอีกต่อไป หลักศาสนาที่กล่าวนี้ไปเจริญและเสื่อมอยู่ที่บ้านใด เมืองใด และบุคคลผู้ใด ในเวลาใดบ้าง จนเข้ามาถึงตัวเราเอง นับแต่เป็นเด็กขึ้น

มาถึงหนุ่มสาวเฒ่าแก่ วัยใดและเวลาใดบ้าง เราได้ทำศาสนาให้เจริญหรือให้เสื่อมหรือว่าไม่มีศาสนาอยู่ในใจเลยตลอดมาจนถึงปัจจุบันนี้

ถ้าไม่สามารถจะทราบเรื่องศาสนาเจริญหรือเสื่อมโทรมในส่วนใหญ่ได้ ก็ควรทราบในส่วนย่อยคือ ตัวของเราเองก็ยังดี ถ้าไม่ทราบอะไรเสียเลยก็รู้สึกว่าจะมองข้ามตัวไปมาก ทีนี้การหวังความสุขความสมหวัง ถ้าไม่ได้จากตัวซึ่งเป็นหลักใหญ่และสำคัญยิ่ง ก็น่ากลัวจะไม่มีทางได้จากอะไร เพราะการมองดูเดือนดาวบนฟ้าทั้ง ๆ ที่ไม่ลืมตานั้น รู้สึกจะสุดวิสัยที่จะให้เห็นได้ นอกจากคนลืมตามองไปในวิสัยของสายตาที่สามารถต้องเห็นได้ไม่ผิดวิสัย ความสุขความเจริญซึ่งเปรียบเหมือนเดือนดาว ย่อมเป็นวิสัยของคนที่ไม่มองข้ามตน แต่เป็นสิ่งที่สุดวิสัยของคนลืมตนจะได้ประสบเหมือนโลกเขา ว่าอย่างไรคุณ อาจารย์ไม่สามารถเรียนคุณได้ว่า ศาสนาเจริญในสมัยไหนมากกว่ากัน ขอมอบให้คุณนำไปพิจารณาแล้วแก้ไข และตัดสินเอาเองจะดีกว่าคอยลมหายใจจากคนอื่น ซึ่งอาจจะผิดหวังตลอดไปก็ได้

เท่าที่ทราบมาเป็นยุค ๆ ก็ยังไม่ปรากฏว่า มีพระฝรั่งมังค่ามาสนใจและบวชในพระพุทธศาสนาเราเหมือนสมัยปัจจุบันนี้ ผมจึงเข้าใจเอาว่า สมัยนี้ศาสนาเจริญกว่าสมัยโบราณ เพราะมีฝรั่งมาบวชในศาสนามากจนผิดปกติ

ส่วนจำพวกที่มาทำให้ศาสนาเสื่อม หรือทำลายศาสนาออกจากหัวใจประชาชนคนไทยเรานั้นจะมีบ้างไหม หรือจะมีเฉพาะจำพวกที่เข้ามาส่งเสริมท่าเดียว อาจารย์อยู่แต่ในวัดไม่ค่อยมีโอกาสทราบเรื่องโลก จึงเรียนถามคุณผู้จัดเจนในทางนี้อยู่แล้วคงทราบได้ดี และต้องขออภัยด้วยหากถามไม่เข้าเรื่อง

ตอนนี้ผมก็ไม่ได้สังเกตเท่าไรนัก แม้จะเคยพบเคยเห็นก็ไม่ได้สะดุดใจที่เกี่ยวกับคนผู้นับถือศาสนาและศาสนาว่าจะมีส่วนเสียหายไปด้วย แต่พอท่านถามขึ้นมาผมจึงระลึกได้ว่า อาจมีส่วนเหมือนกัน หรืออาจมีจำนวนมากกว่าฝ่ายเข้ามาส่งเสริมก็เป็นได้ เราพอจะทราบได้ว่า แต่ก่อนสมัย ปู่ ย่า ตา ทวด เราไม่เคยได้ยินว่ามีการเปลี่ยนผัวเปลี่ยนเมียกัน แต่มาทุกวันนี้รู้สึกจะถือเป็นเรื่องธรรมดา ๆ ของอุบายการหาเงินไปเสียมาก ไม่เฉพาะผู้ที่มีครอบครัวประเภทนั้นเพียงเท่านั้น แม้ผู้ที่ยังไม่มีครอบครัวก็รู้สึกว่ายิ่งเปลี่ยนได้ง่าย และรวดเร็วทันใจยิ่งกว่าการเปลี่ยนเสื้อเปลี่ยนผ้าเป็นไหน ๆ วันหนึ่ง คืนหนึ่งเปลี่ยนได้ตั้งหลาย ๆ ชุดและเปลี่ยนได้โดยไม่มีกลางวันกลางคืน ยืนรอนั่งคอยเปลี่ยนอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ เป็นหมู่ ๆ พวก ๆ เหมือนชาวประมงเที่ยวหาปลากัน พากันกำเริบอุตริหาอาชีพในทางนี้

มากขึ้น แบบมองดูแล้วนับไม่ถ้วน และไม่นิยมวัย แต่ล้วนเตรียมรอจะเปลี่ยนชุดอยู่แล้วทั้งนั้น

ท่านเดินไปตามถนนหนทางไม่สะดุดตาบ้างหรือ ที่พวกชาวประมงเดินพ่วงแหและอวนเที่ยวหาปลากันเป็นทิวแถว โดยไม่สนใจกับโลกที่มีศีลธรรมและรู้จักดี ชั่ว ต่ำ สูง จะตำหนิติเตียนอย่างไรบ้าง ศีลธรรมที่เคยมีประจำมนุษย์ประจำโลกเลยหลุดลอยไปเสียหมด เหลืออยู่เพียงเรือนร่างซึ่งไม่ผิดอะไรกับสัตว์ที่ไม่รู้ศักดิ์ศรีดีชั่วอะไร เพราะสิ่งที่มีคุณค่าคือศีลธรรมประจำความประพฤติอัธยาศัยของมนุษย์ได้สลายไปหมด ตอนนี้ท่านถามถูกกับจุดที่กำลังเป็นอยู่ทีเดียว ท่านไปทราบได้อย่างไร เพราะอยู่แต่ในวัด ไม่เห็นมีโอกาสได้ไปเที่ยวตามสถานที่รื่นรมย์ต่าง ๆ เพราะท่านเป็นพระ

ถ้าอาจารย์พอมีทางทราบได้ก็จะมาเรียนถามคุณให้เสียเวลาทำไม เท่าที่เรียนถามก็เพราะไม่ทราบ เป็นเพียงเคยอ่านหนังสือพุทธประวัติที่พระพุทธเจ้าทรงรำพึงหาทางพ้นทุกข์ตอนกำลังบำเพ็ญว่า เมื่อมีร้อนก็ต้องมีเย็น ขณะเดียวกันเมื่อมีดีก็อาจจะมีชั่วคู่กันดังนี้ เมื่อเห็นฝรั่งเข้ามาสนใจ และบวชในพุทธศาสนาเพื่อบำเพ็ญความดี และเสริมเกียรติเมืองไทย ซึ่งเป็นเมืองแดนพระพุทธศาสนามากขึ้น ก็เป็นเหตุให้คิดถึงความเสียหายซึ่งอาจตามมาเป็นของคู่กัน จึงได้เรียนถามคุณแบบสุ่มเดาไปอย่างนั้นเอง ถ้าคำที่ถามอาจจะเป็นประโยชน์แก่โลกได้บ้าง อาจารย์ก็สาธุด้วย

ผมแน่ใจว่าต้องเป็นประโยชน์แก่โลกไม่สงสัย เพราะคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไม่เคยเป็นภัยแก่โลกแต่ไหนแต่ไรมา นอกจากผู้สนใจใคร่ต่อความดีงามจะยังไม่เข้าใจความหมายของธรรมที่สั่งสอนเพื่อสิ่งดีงามโดยตรงเท่านั้น จึงอาจไม่มองเห็นธรรมเป็นของสำคัญเท่าความทะเยอทะยานอยาก อันรอจะก่อความหายนะแก่ตนอยู่ทุกขณะที่ได้โอกาสก็อาจเป็นได้ จึงมีทางเสียได้เพราะความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เมื่อได้อาศัยหลักธรรมเป็นเครื่องชี้แนวทางผิด ถูก ดี ชั่ว ก็พอมีทางหลีกจากความหายนะได้ เพราะคนเรามิได้มุ่งเจตนาเพื่อจะทำลายตน เมื่อทางหลีกเลี่ยงยังมีพอเดินได้อยู่ ทางหลีกเลี่ยงทุกข์ก็คือธรรมเครื่องรั้งใจไม่ให้เป็นไปตามความทะเยอทะยานท่าเดียว ให้มีการหักห้ามบ้างก็พอมีทางคิด

ที่ผมเป็นห่วงมากก็พวกเด็กวัยรุ่นและหนุ่ม ๆ สาว ๆ ซึ่งกำลังล่อแหลมต่อความหายนะอยู่มาก ที่เราพูดมาตอนนี้ก็เพื่อประโยชน์แก่ลูกหลานบ้านเมืองอันเป็นที่รักสงวนอย่างยิ่งของเรา เผื่อเขาจะพอมีทางคิดและปรับปรุงตัวให้ทันกับเหตุการณ์ ซึ่งกำลังคับขันสำหรับเด็กอยู่ในวัยคะนอง พอให้มีขอบเขตเท่าที่ควร สมกับเมืองไทยเป็นเมืองลูกศิษย์พระตถาคตผู้ฉลาดในเหตุการณ์ทั่ว ๆ ไป

ที่อาจารย์ไม่แน่ใจก็เพราะโลกมีการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านวัตถุ และความประพฤติอัธยาศัยของคนทั้งโลกซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงตลอดมามิได้หยุดยั้ง แต่ธรรมยังอยู่คงเดิมมิได้เปลี่ยนแปลงไปตามโลกเสียบ้าง พอให้เข้ากับโลกซึ่งมีทั้งสมัยเก่าและสมัยใหม่ ธรรมก็ควรมีสมัยเก่าและสมัยใหม่บ้าง เพื่อผู้ต้องการจะได้เลือกเอาตามความชอบใจ คุณจะมีความเห็นอย่างไรบ้างช่วยคิดด้วย

ถ้ามีการเปลี่ยนแปลงธรรม ให้เป็นไปตามโลกสมัยจรวดดาวเทียมนี้ด้วยแล้ว อย่างไรธรรมต้องตายแน่ ๆ ท่าน ไม่มีวันจะวิ่งทันโลกได้เด็ดขาด เพราะโลกมันวิ่งเร็วยิ่งกว่าจรวดดาวเทียมตั้งร้อยเท่าพันเท่าทวีคูณ ไม่มีอะไรในโลกจะวิ่งเร็วยิ่งกว่าโลกสมัยปัจจุบัน ท่านลองคิดดูผู้ประพฤติธรรมเข้าวัดฟังธรรม ยังถูกพัดผันจากลมประเภทจรวดดาวเทียมว่า ช้าจนเกินกาล นานจนล้าสมัย อะไรไม่ทันเขา ก็ยิ่งจะเปลี่ยนแปลงธรรมให้วิ่งตามโลกด้วยแล้ว ผมว่าต้องจมไปเลย เพราะโลกเวลานี้ถ้าเป็นน้ำก็กำลังไหลเชี่ยวจัด ถ้าเป็นลมก็กำลังเข้าขีดมรสุม อะไรปลิวเข้าไปในบริเวณนั้น ต้องพลอยปลิวว่อนไปตามน้ำตามลมไม่มีวันกลับคืนมาได้แน่ ผู้ที่พยายามหาทางหลบหลีกได้บ้างก็พอจะมีความปลอดภัย แต่ผู้ที่อวดเก่งกล้าว่าตนมีความสามารถหาญไปเข้าในบริเวณนั้น ลำตัวจะต้องขาดกระเด็นออกจากกันครึ่งท่อน และปลิวไปคนละทิศละทางอย่างไม่มีอะไรจะต้านทานได้เลย ความเห็นของผมว่าอย่างนี้ ท่านจะมีความเห็นอย่างไร นิมนต์พูดมาได้เลย ต่างช่วยออกความคิดความเห็น เพื่อผู้หวังพึ่งธรรมจะได้รับความร่มเย็นเท่าที่ควร

อาจารย์ก็มีความเห็นเช่นเดียวกับคุณ เท่าที่พูดถึงการเปลี่ยนแปลงธรรมให้เป็นไปตามสมัยเสียบ้าง นั่นเป็นการหยั่งเสียงของคุณว่า จะมีความหนักแน่นต่อธรรมแค่ไหนเพียงไรเท่านั้น มิได้มีความหมายเพื่อจะตัดทอนธรรมซึ่งเป็นสิ่งเทิดทูนอยู่บนศีรษะและชีวิตแม้แต่น้อย เพราะธรรมเป็นที่พึ่งอาศัยทั้งเป็นทั้งตาย ไม่ยอมห่างเหิน ส่วนคนเราแม้จะรักแสนรัก แต่ก็เป็นที่พึ่งอาศัยได้ในคราวเป็น แต่พอถึงความตายจำต้องจากกันโดยดี ไม่สามารถจะเป็นที่พึ่งอาศัยให้ถึงแดนนรกและสวรรค์นิพพานได้ จำต้องตัดญาติขาดมิตรกันนับแต่ลมหายใจขาดลงเท่านั้น ดังนั้น ผู้หวังพึ่งธรรมจึงชื่อว่าเป็นผู้มีที่พึ่งอันมั่นคงทั้งโลกที่มีชีวิตอยู่และโลกที่ขาดใจไปแล้ว แต่ผู้ขาดธรรมเป็นเครื่องยึดของใจ ย่อมเป็นเหมือนคนตกน้ำที่ไม่มีที่เกาะพอประทังชีวิต และไม่มีผู้ช่วยเหลือฉุดลากขึ้นจากน้ำ มีหวังตายกันทุกราย ฉะนั้นเท่าที่พูดเรื่องฝรั่งจนมาถึงเรื่องของพวกเรา ก็เห็นสมควรยุติเพราะนานมาก เกรงว่าคุณจะเหนื่อยแย่ สำหรับอาจารย์พอสู้ได้ ถ้าคุณไม่เหนื่อย

ผมก็เห็นใจท่านที่อุตส่าห์สละเวลาคุยกับผม ซึ่งผมเองก็ไม่ทราบว่าคำใดผิดและคำใดถูก แต่พูดไปตามความรู้สึกที่เป็นห่วงตนและประเทศชาติตลอดเด็ก ๆ ลูกหลานที่ยังอ่อนต่อสิ่งยั่วยวนอยู่มาก เกรงว่าจะเสียคนก็พูดไปบ้าง เพื่อประโยชน์แก่เขาผู้จะสืบชาติศาสนาต่อไป ผมขอกราบขอบพระคุณท่านที่เมตตาผมในฐานะลูกศิษย์กับอาจารย์แท้

คำว่า มรรค และผลนั้น ทางศาสนาท่านหมายความว่าอย่างไรบ้างคะ ดิฉันยังไม่เข้าใจเท่าที่ควรสมกับเป็นชาวพุทธ

ทางศาสนาท่านหมายความว่า ทางเดินของการงานที่ผู้ทำหวังความถูกต้อง และได้รับผลเป็นที่พอใจ ถ้าเป็นมรรคผลของธรรมในตำรา ก็คือคำชี้แจงวิธีทำหรือวิธีดำเนินว่าทำอย่างไรนั้น ๆ ถูก ควรทำอย่างนั้นหรือวิธีนั้น ผลที่ถูกจะแสดงขึ้นมาอย่างนั้น ๆ ให้ผู้ทำได้รับผลที่เกิดจากการทำถูกของตนอย่างนั้น ๆ ตามลำดับของการทำถูกมากหรือน้อย และทำอย่างนั้น ๆ เป็นความผิดควรหยุด ถ้าขืนทำผลจะแสดงอย่างนั้น ๆ ขึ้นมา ให้ผู้ทำได้รับผลที่เกิดจากการทำผิดของตนอย่างนั้น ๆ ตามลำดับของการทำผิดมากหรือน้อย ถ้าเป็นมรรคผลของคน ก็คือผู้ทำหรือผู้ดำเนินตามธรรมที่ชี้บอกไว้ เช่น คนให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา บวชเป็นพระเป็นเณร เถร ชีแล้ว ต้องรักษาปฏิบัติตามหน้าที่และเพศของตนเป็นประจำ ไม่ให้ผิดพลาดไปจากหลักศีลธรรมที่ตนรักษาและบำเพ็ญอยู่ ผลจะแสดงขึ้นกับตัวผู้ทำให้ได้รับความสุขใจตามลำดับ ที่ทำได้มากหรือน้อย ถ้าเป็นทางผิด ผู้ทำผิดจำต้องได้รับผลที่ไม่พึงปรารถนาตามลำดับแห่งการทำผิดมากหรือน้อย นี่อธิบายเป็นสองภาค คือภาคมรรคผลในตำรา และภาคมรรคผลของคนผู้ทำตามธรรมในตำรา

ฆราวาสที่ทำมาหาเลี้ยงชีพอยู่ทางโลก จะจัดกิจการที่ทำและผลงานที่ได้รับว่าเป็นมรรคเป็นผลเหมือนทางศาสนาได้ไหม และพอจะสงเคราะห์มรรคผลที่ฆราวาสทำ เข้ากับมรรคผลทางศาสนาได้ไหม

จัดเป็นมรรคเป็นผลได้ เพราะพระพุทธเจ้าก็ทรงสั่งสอนโลกเพื่อมรรค เพื่อผล ทั้งมรรคผลทางโลกและมรรคผลทางธรรมอยู่แล้ว นับแต่ตรัสรู้เป็นลำดับมาถึงวันปรินิพพานตลอดทุกวันนี้ และคำว่ามรรค ก็คือทางเดินของงานทุกประเภทที่ชอบธรรมของฆราวาสอยู่แล้ว ผลก็คือรายได้ที่เกิดจากงานที่ทำ จะได้มากหรือน้อยจัดเป็นผลของงานทั้งนั้น จะสงเคราะห์หรือไม่ก็คือมรรคกับผลของฆราวาส ผู้ทำงานจำต้องได้รับผลคือรายได้เป็นเครื่องตอบแทน ตามแนวทางแห่งธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้แล้วอยู่โดยดี เช่น ท่านสอนให้มีความขยันหมั่นเพียรในการงานที่ชอบ ซึ่งเป็นทางปิดกั้นความขาดแคลนกันดาร และเป็นทางไหลมาแห่งโภคทรัพย์สมบัติทั้งหลาย ก็คือสอนให้คนทำงานตามทางมรรค และมีรายได้ตามผลที่บอกไว้ ฉะนั้น จะสงเคราะห์หรือไม่ก็อยู่ในวงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอยู่แล้ว คุณจะสงเคราะห์ให้เป็นอะไรอีก หรือจะสงเคราะห์ให้เป็นมรรค ผล นิพพาน ด้วยอย่างนั้นหรือ

เปล่า ไม่ใช่อย่างนั้นค่ะ ดิฉันอยากให้อยู่ในเครือญาติของพระศาสนาเท่านั้นแหละค่ะ ไม่กล้าอาจเอื้อมสูงจนถึงมรรค ผล นิพพานอะไรหรอกค่ะ ท่านนี่ทำให้ดิฉันละอาย อยู่ ๆ ก็จะเอางานการของฆราวาสมาเป็นนิพพาน

ก็เห็นคุณแสดงความอยากสงเคราะห์เอานักเอาหนา สงเคราะห์อย่างไรให้ก็ดูเหมือนยังไม่พอใจ อาจารย์ก็มองเห็นอยู่แต่นิพพานเท่านั้น จะเป็นที่พอใจของคุณ ก็เลยจะยกให้คุณไปหมดเสีย แม้ตนจะไม่ได้ก็ยอมอดเท่านั้นเอง

คำว่า มรรค ผลนั้นมีกี่ประเภทคะ ทั้งส่วนใหญ่และส่วนย่อย ผู้เป็นฆราวาสจะพอปฏิบัติได้บ้างไหม ตลอดเด็กที่มีวัยพอจะรู้และปฏิบัติได้

ส่วนใหญ่มีสี่ ที่เรียกว่า มรรคสี่ ผลสี่ และนิพพานหนึ่ง แต่มิได้อยู่ในวงมรรคและผลเหล่านั้น ส่วนย่อยที่เป็นมรรคเป็นผลของโลกปฏิบัติกันมาประจำชีพ และประจำแผ่นดินนั้นนับไม่ถ้วน เพราะการงาน และผลของงานของโลกมีมากจนเหลือจะคณานับได้ การปฏิบัติไม่ว่าฆราวาสหญิงชายและเด็กได้ทั้งนั้นไม่มีอะไรขัดข้อง เพราะธรรมมีหลายขั้นตามกำลังความสามารถของแต่ละเพศละวัย จะปฏิบัติบำเพ็ญสำหรับตน สมกับว่าเกิดมาเพื่อแสวงหาความสุขความสมหวัง ประกอบกับศาสนาก็สั่งสอนโลกไปสู่จุด คือความสุขความสมหวังอยู่แล้ว จึงไม่มีอะไรขัดแย้งกันระหว่างศาสนากับคนทั้งโลกซึ่งมุ่งต่อจุดอันเดียวกัน

มรรคผลส่วนทั่ว ๆ ไปที่เกี่ยวกับฆราวาสผู้ครองเรือน ท่านจะพอมีโอกาสอธิบายให้ฟังได้บ้างไหม ถ้ามีดิฉันขอกราบรบกวนท่านอนุเคราะห์บ้าง เพื่อฆราวาสจะได้รู้เรื่องของศาสนาว่า มีส่วนเกี่ยวข้องกับตนอย่างไรบ้าง

มรรคผลเป็นของแน่นอนตายตัวต่อความมุ่งหวังของโลกอยู่แล้ว จะให้อาจารย์อธิบายอย่างไรอีก เมื่อกี้นี้เราก็พูดกันอยู่แล้วว่า มรรคคือทางเดินของการงานและความประพฤติอัธยาศัยอันดีงามทุกประเภท ดังนี้ถ้าต้องการความมั่งคั่งสมบูรณ์ไม่อยู่แบบอด ๆ อยาก ๆ ก็ต้องเป็นคนขยันหมั่นเพียรในงานที่จะให้เกิดผลเป็นความสุข ถ้าต้องการเป็นคนดีก็ต้องฝึกหัดความประพฤติจริตนิสัยให้ดี ไม่เป็นคนหัวดื้อถือรั้น ผลจะเกิดขึ้นกับตัว คือเป็นคนร่ำรวย และสวยงามทางความประพฤติทุกด้านไม่มีที่ต้องติ โลกเราถ้าได้คนอย่างที่ว่านี้ไว้ประดับโลก โลกก็จะกลายเป็นสวรรค์วิมานขึ้นมาในแดนมนุษย์เท่านั้นแล จะไปหาสวรรค์วิมานที่ไหนกันอีก

แต่ถ้าความประพฤติและการงานเหลวแหลกแล้ว อยู่ที่ไหนก็คือผู้ก่อไฟเผาตัวอยู่นั่นเอง ไม่มีความสุข แม้จะถูกจับพลัดจับผลูขึ้นไปบนสวรรค์วิมานชั้นใดและหลังใด ก็จะ

ไปเป็นคนเลวทรามและอดอยาก บ่นทุกข์บ่นยากอยู่บนสวรรค์วิมานนั้น ไม่มีเวลากินอยู่หลับนอนได้เลยอยู่นั่นเอง ทั้ง ๆ ที่คนอื่นเขาสนุกสนานรื่นเริง ชมทิพยสมบัติในวิมานบนสวรรค์ชั้นนั้น ๆ ส่วนผู้ไม่มีวาสนาเพราะมีแต่ความขี้เกียจ จะไปหาความสุขความสบายมาแต่ที่ไหน ก็คือเจ้าทุกข์อยู่นั่นแล เพราะเป็นคนไข้ประเภทไม่รับยา แม้พระพุทธเจ้าเสด็จมาสอนเอง ก็ทำนองวางยาให้คนไข้ที่ตายแล้ว ยาจะไปมีประโยชน์อะไรสำหรับคนตายแล้วเล่า

ส่วนผู้สนใจในเหตุผลตามหลักธรรมอยู่แล้ว ย่อมไม่ลำบากในการสั่งสอน มิหนำเรายังสู้ไม่ได้เสียด้วย เช่นฆราวาสบางคน เวลาบำเพ็ญเพียรอดอาหารตั้ง ๑๕–๑๖ วันไม่ยอมรับเลย ทั้งความเพียรในการเดินจงกรม นั่งสมาธิภาวนาก็เก่ง กลางวันก็ไม่เห็นพักผ่อนหลับนอนบ้างเลย กลางคืนก็นอนเพียงชั่วโมงสองชั่วโมง เช้า ๆ ยังมาทำอาหารถวายพระได้สบายและคล่องแคล่วว่องไว คนดีเรายังสู้ไม่ได้ เมื่อถูกถามถึงการอดอาหารก็ตอบได้อย่างมีเหตุมีผล สมกับศาสนาคือหลักเหตุผล และสอนเพื่อเหตุผลแท้

ผู้ที่เป็นนักทำทานก็เหมือนกัน พูดอะไรออกมาให้ทราบนิดไม่ได้ คอยแต่จะบริจาคทานท่าเดียว หมดเท่าไรไม่ว่า แบบถึงไหนถึงกัน ปฏิคาหก คือผู้รับทานต้องระวังไม่เช่นนั้นจะเอาจริง ๆ ไม่คำนึงถึงความสิ้นเปลืองใด ๆ ขอแต่ให้สมใจที่อยากทำทาน นี่ยกตัวอย่างมาพอเป็นเครื่องพิจารณา สำหรับคนที่มีศรัทธาและมีเหตุผลต่อตนและผู้อื่นทั้งปัจจุบันและอนาคตอยู่แล้ว ย่อมเป็นคนไม่นิ่งนอนใจทั้งประโยชน์ในปัจจุบันและอนาคต คนเราที่สำคัญยิ่งก็คือ ถ้าใจไม่เอาถ่านแล้วก็เหมือนคนไข้หนักเต็มที่ไม่มีทางหาย นอกจากจะตายเท่านั้น คุณจะเห็นว่าอย่างไร โปรดพูดได้ไม่ต้องเกรงใจ

ที่ท่านอธิบายไปนั้นดิฉันไม่ค้าน แต่คนเรามีนิสัยไม่เหมือนกัน ดังดอกบัวสี่เหล่าที่ท่านเทียบไว้ บางเหล่าก็สั่งสอนง่าย นิดเดียวก็เข้าใจและได้ความขึ้นทันที บางเหล่าก็สอนเพียงสองสามครั้งก็เข้าใจได้ความ ตามเสด็จพระพุทธเจ้าได้ บางเหล่าก็จำต้องตั้งหน้าตั้งตาสอนเอาจริง ๆ จนติดปาก เพราะสอนแล้วสอนเล่าอยู่ทำนองนั้น ผู้ฟังก็ชินหู ดูนาน ๆ ไปก็ชินตา ท่องบ่นไปก็ชินปาก นานไปก็พอได้ความรู้และวิธีปฏิบัติ ค่อยเป็นผู้เป็นคนขึ้นมา บางเหล่าก็จมอยู่ในโคลนตมเลย ไม่มีความสามารถโผล่ขึ้นมาได้ ผู้สั่งสอนก็รำคาญจนทนไม่ไหว

ตอนนี้ดิฉันเห็นใจท่านผู้ทำการสั่งสอน เพราะสุดวิสัยที่จะสั่งสอน ส่วนสามเหล่านั้นซิท่าน ถ้าไม่มีผู้เมตตาสั่งสอน ปล่อยทิ้งไว้ก็ไร้ผลซึ่งควรจะได้อยู่แล้ว ถ้าได้รับการอบรมสั่งสอนเท่าที่ควร บ้างก็จะแย้มบาน บ้างก็จะโผล่แล้วแย้มบาน บ้างก็จะค่อยโผล่ในวันและ

เวลาต่อมาแล้วแย้มบานไปเป็นลำดับลำดา นับว่าจะเป็นประโยชน์แก่โลกอย่างมากมาย ท่านเห็นอย่างไรก็กรุณาไม่ต้องเกรงใจ เพราะดิฉันก็เป็นลูกศิษย์อยู่แล้ว

อาจารย์ก็เห็นดังที่เรียนแล้ว คุณพูดถึงดอกบัวสี่เหล่านั้นก็นับว่าถูกต้องตามที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาเปรียบเทียบมวลมนุษย์ แต่อาจารย์มาติดตัวเอง เพราะไม่ทราบว่าจะอยู่ในดอกบัวเหล่าไหน เผื่อไปตกอยู่ในเหล่าที่สี่หรือที่ห้านอกบัญชีเสียแล้ว คุณจะว่าอย่างไร

ท่านหรือจะตกเหล่าที่สี่หรือที่ห้า โอ้โฮแย่ ลูกศิษย์แย่ไม่ใช่ท่านแย่ แล้วพวกดิฉันจะตกไปเหล่าไหนเล่า เมื่อท่านเกิดไปตกในเหล่าที่สี่ที่ห้าเสียแล้ว

ขอมอบให้แต่ละคนไปตัดสินเอาเอง คนอื่นเขาไม่กล้ามาตัดสินให้ เพราะกลัวจะมาตกลึกเหมือนพวกเราเข้าอีก ก็ยิ่งจะแย่ไปหลายคน

เอาละค่ะ ถึงท่านจะไม่กล้าตัดสินท่านก็ตาม ดิฉันจะนำไปคิดบัญชีเอาเอง โดยท่านไม่ต้องเป็นกังวลด้วย ที่ดิฉันเรียนถามเรื่องมรรคและผลซ้ำ ๆ ซาก ๆ ก็เนื่องจากมีความมุ่งหมายอยากให้ท่านอธิบายมรรคและผลของฆราวาสให้ฟังเป็นตอน ๆ คือ มรรคผลของเด็กเป็นอย่างไร ของหนุ่มสาวเป็นอย่างไร ของคนที่มีครอบครัวแล้วเป็นอย่างไร ของคนแก่เป็นอย่างไร และมรรคผลของทางราชการงานหลวงเป็นอย่างไร จะควรปฏิบัติอย่างไรจึงจะเป็นมรรคผลที่ควรแก่วัย และหน้าที่ของตน ๆ ตลอดประเทศชาติที่มีศาสนาเป็นเครื่องอบรม เพื่อคนจะได้รู้เรื่องศาสนา และปฏิบัติให้เหมาะสมกับที่เป็นพุทธศาสนิกชนของโลกที่มีศาสนาประจำชาติ

เด็กประพฤติตนเป็นคนดี มีโอวาทของพ่อแม่และครูอาจารย์เป็นเครื่องปกครอง ไม่ฝ่าฝืน อยู่ในระเบียบข้อบังคับที่ดีของเด็ก ๆ ไม่เป็นคนหัวดื้อถือดีแบบสัตว์ไม่มีเจ้าของ ไม่ชอบหัดเที่ยวในสถานที่หายนะ เป็นคนซื่อสัตย์สุจริตต่อผู้ปกครองและเพื่อนฝูง ไม่หัดลักเล็กขโมยน้อย เป็นคนขยันหมั่นเพียรต่อการศึกษาและงานอื่น ๆ ซึ่งเป็นหน้าที่ของตัว เป็นคนชอบประหยัดทรัพย์ ไม่ฟุ่มเฟือยหรือสุรุ่ยสุร่าย รู้จักฐานะและวัยของตัว เป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตัว รู้จักเคารพผู้ใหญ่ที่สูงอายุและเพื่อนฝูงที่อาวุโสกว่า(อายุแก่กว่า) ไม่เย่อหยิ่งจองหองเพราะชาติสกุลและสมบัติอำนวย วางตนโดยสม่ำเสมอต่อหมู่เพื่อน ไม่ถือตัว ไม่ชอบเอารัดเอาเปรียบเพื่อนเพราะความเห็นแก่ตัวจนเป็นนิสัย เห็นเพื่อนตกทุกข์ลำบาก ซึ่งควรจะช่วยเหลือได้ ไม่ดูดายโดยขาดความสนใจ

ที่กล่าวมาเหล่านี้แต่ละอย่างล้วนเป็นมรรค คือทางเดินอันราบรื่นดีงามแห่งความประพฤติของเด็ก และเป็นผลซึ่งจะตามสนองให้เป็นเด็กดี มีธรรมเป็นหลักใจ เป็นที่อบอุ่น

แก่เด็ก และพ่อแม่ผู้ปกครองก็เบาใจ หายห่วง อันเป็นความสุขสบายทั้งสองฝ่าย นี่คือมรรคผลของเด็กที่ควรดำเนิน เพื่อผลอันดีมีความสุขตลอดไป หนุ่มสาวเป็นวัยที่มีคุณค่าและรักสวยรักงาม ควรรักและสงวนตน สมกับตนกำลังเป็นสมบัติอันมีค่าและสวยงามมาก ไม่ชิงสุกก่อนห่าม ไม่ประพฤติตัวในลักษณะขายก่อนซื้อ จะขายไม่ออกเมื่อถึงเวลาขายจริง ๆ (เวลาจะควรมีครอบครัว) ประพฤติตัวให้มีขอบเขต และมีหลักใจมั่นคงต่อสิ่งยั่วยวน ไม่หลงเชื่อง่ายและจ่ายไม่มีหลักฐานค้ำประกัน (ยังไม่ได้เป็นคู่พึ่งเป็นพึ่งตาย)

การคบเพื่อนหญิงเพื่อนชายไม่คบในฐานะปล่อยตัว แต่คบในฐานะผู้มีสติ และปัญญาอยู่กับตัวทุกเวลาที่คบ คอยสังเกตเล่ห์เหลี่ยม และความเคลื่อนไหวดีชั่วของเขาอยู่เสมอไม่นอนใจ สถานที่เริงรมย์งมงายอย่าหาญเข้าไปโดยคิดว่าตนฉลาดและมีทรัพย์มาก เพราะเวลาความฉลาดจะอับแสง ทรัพย์จะดับสูญไปในเวลาเช่นนั้น แม้ตัวผู้เป็นเจ้าของก็มองไม่ทัน ปัญญาจะตกอับ ทรัพย์จะสูญไป ใจจะเสียหลัก อกจะหักทั้งหงาย ตัวจะตายทั้งเป็น และเหม็นคลุ้งไปหมดทั้งตัวและวงศ์สกุล จะคว้าหาอะไรไม่เจอ เพราะความเลินเล่อเผลอตัวพาให้ลืมตาย จะกลายเป็นคนหมดความหมายลงในเวลานั้นโดยไม่คาดฝัน

ฉะนั้น จึงควรพากันเตรียมท่าน่ากลัวไว้ก่อน นั้นแลจัดเป็นความฉลาดอันแหลมคมเป็นคนดีอันแสนลึก นึกขึ้นมาเวลาใดก็ภูมิใจ ปัจจุบันก็สวยสด อนาคตก็แจ่มใส ไปที่ไหนก็ไม่จน เพราะสติปัญญามีอยู่กับทุกคน เราค้นหาต้องเจอทุกเวลาที่ต้องการ ท่านที่เป็นหนุ่มสาว ถ้าต้องการชาวศรีวิไลประดับตัว โปรดสนใจในมรรค คือทางเดินอันดีเยี่ยมของหนุ่มสาว ที่แสดงมานี้ผลตอบสนองต้องมีสุขสมบัติไม่ขัดสน จะดำรงตนเป็นสุขีทุกทิวาราตรีไม่สงสัย ตามนัยที่แสดงมาในมรรคผลของหนุ่มสามก็สมควรเวลาพายุติเพียงเท่านี้

ชายหญิงที่มีครอบครัวเป็นหลักฐานแล้ว ทางที่ถูกและดีงามก็คือต่างคนต่างพยายามส่งเสริมหลักฐานของตนให้มีความแน่นหนามั่นคงยิ่ง ๆ ขึ้นไป ไม่บั่นทอนบ่อนทำลายสมบัติ (คู่ครองและสมบัติอื่น ๆ) ที่มีอยู่แล้วให้โยกคลอนโอนเอน ต่างคนต่างวิ่งเต้นขวนขวายหารายได้เพื่อค้ำจุนและส่งเสริมครอบครัวให้เป็นปึกแผ่นมั่นคง และระวังอย่าเหยียบย่ำลำต้นโค่นทำลายรากฐานของครอบครัว คือไม่ดูถูกเหยียดหยามคู่ครอง แม้จะเป็นคนจนคนโง่เขลาเบาความคิดและมาจากสกุลใดก็ตาม ไม่ควรรื้อขึ้นมาเหยียบย่ำอันเป็นการทำลายศักดิ์ศรี และวงศ์สกุลของกันและกัน ซึ่งประเพณีถือกันอย่างยิ่ง คู่ครองแต่ละฝ่ายไม่ควรไปแตะต้อง ผิดหรือถูกซึ่งควรจะว่ากล่าวกันบ้างในฐานะผู้รับผิดชอบ และหวังพึ่งเป็นพึ่งตายด้วยกัน ก็ควรมีวงจำกัดที่สมควรแก่เหตุไม่ให้ลุกลามออกไป

เพราะคู่ครองของกันและกันเป็นสิ่งที่เกิดจากเลือดหัวอก คือความรักและสมัครใจของแต่ละฝ่ายโดยเฉพาะ แม้จะเป็นคนชาติชั้นวรรณะและสกุลใด ต่างฝ่ายก็ทราบกันอยู่แล้ว ไม่มีใครบีบบังคับ แต่หากเป็นเพราะกรรม คือเจ้าความรักพาสลักลงลึกแบบถอนไม่ขึ้น แม้จะเอาพื้นพสุธาคือแผ่นดินอันใหญ่หนามาชั่งแข่งขันน้ำหนัก ยังพ่ายความรักแผ่นดินอันแสนหนักพังทลายลง ส่วนความรักแม้เราสลบไปฟื้นคืนมายังคงอยู่ มิได้ขยับเขยื้อนไปแม้แต่นิด เพราะความรักประเภทนี้ลบไม่หายคายไม่ออก บอกห้ามไม่เชื่อฟัง ถ้าความรักได้ฝังลงแล้วต้องจมมิด ถ้าติดก็ติดแบบจม ใครไม่ควรกล้าอวดเก่งต่อความรักเมื่อยังไม่รู้ฤทธิ์ของมัน

ความรักถ้าลงได้ขึ้นบนบ่าของใครแล้ว จะไม่เลือกชาติชั้นวรรณะเพศพระเพศเณรและวัยหนุ่มสาวเฒ่าแก่อย่างไร เจ้าความรักต้องนั่งบนบ่าแล้วจับขอ (ขอให้ได้อย่างใจรัก) สับลงบนศีรษะโดยไม่เลือกใคร ว่าเป็นหน้าอินทร์ หน้าพรหม เช่นเดียวกับนายควาญช้างสับศีรษะช้างด้วยขอฉะนั้น พระ เณร เถร ชีแตกวัดแตกวา บางแห่งจนถึงกับวัดร้างไม่มีพระจะอยู่ค้างวัดกระทั่งขรัวตา ก็เพราะอะไรเป็นผู้ขับไล่เล่า ถ้าไม่ใช่เจ้าความรักตัวเทวทัตนี้เท่านั้น เป็นผู้มีอำนาจขับไล่แบบไม่มีใครกล้าต่อสู้ นอกจากจะพากันหมอบราบไปตาม ๆ กันเท่านั้น

ผู้เขียนนี้ก็จะเป็นใครที่ไหน ถ้าไม่ใช่ผู้ถูกกระสุนของมันยิงเอาจนสลบไสล พอฟื้นขึ้นมาบ้างก็เดินโซซัดโซเซจับปากกามาทำท่าเขียนอวดโลกทั้ง ๆ ที่กำลังผลุบ ๆ โผล่ ๆ อยู่อย่างนั้นเอง ใคร ๆ ถ้ายังไม่ได้ขึ้นบนเวทีลองดีให้เห็นฝีมือกับความรักประเภทก่อแล้วดับไม่ลงเสียก่อน อย่าด่วนอวดว่าตัวเก่ง ถ้าอวดเก่งในทางอื่น ๆ จะพอมีทางยอม และยกให้บ้าง แต่จะมาอวดในทางนี้แล้ว เพียงหมัดเดียวก็พอเตรียมหาเปลมาหามคนสิ้นท่า เพราะความรักดัดสันดานลงไปได้แล้ว และยังจะแพ้และเข็ดหลาบจนวันตาย ไม่มีทางว่าจะมาขอแก้มืออีกต่อไปได้เลย

อำนาจแห่งเจ้ากรรมตัวรัก ๆ นี้แล ทำให้โลกยุ่งทุกหย่อมหญ้า แต่โลกก็ถือเป็นความสนุกทุกหย่อมหญ้าเช่นเดียวกัน ฉะนั้นจึงไม่มียาแก้ให้หายยุ่งได้ตลอดมา ไปที่ไหนแม้จะอุดหูข้างหนึ่ง แต่หูอีกข้างหนึ่งก็ไปแอบฟังเสียงบ่นว่ายุ่งว่าทุกข์จนได้ ถ้าจะอุดทั้งสองหูก็กลัวจะไม่ได้ยิน เรื่องจึงลงเอยตรงที่ว่าเรื่องเท่ากัน ฉะนั้นคู่ครองแต่ละฝ่ายจึงควรเรียนและปฏิบัติต่อความรักด้วยความรอบคอบ อย่าเผลอตัวปล่อยให้ความรักเที่ยวเพ่นพ่านจะทำให้ยุ่งแบบโลกแตกแต่หัวใจยังมี ผู้เสวยผลจึงได้รับความทนทุกข์ทรมานไม่มีวันจบสิ้น

คำที่ว่าปล่อยความรักให้ออกเที่ยวเพ่นพ่านนั้น คือปล่อยความรักแบบไม่มีขอบเขต ความพอดีดังที่เห็น ๆ กันอยู่ ทำให้คนข้างหลังยุ่ง และคอยหาบบาปหาบกรรมแทบอกจะแตก เพราะเจ้าความรักเที่ยวสร้างไว้ คู่ครองคือสามีภรรยา จึงไม่ควรสนใจไยดีกับความรักประเภทอาหารนอกบ้าน จะทำให้ครอบครัวร้าวราน หรือแตกทลายได้อย่างไม่มีอะไรมาต้านทาน จะไปทำมาค้าขาย หรือทำราชการงานราษฎร์งานหลวง ต้องทำความเข้าใจกับตัวเองไว้อย่างเคร่งครัดว่า เรื่องความรักนอกบ้านคือนอกจากคู่ครองของเราแล้ว ไม่ใช่เรื่องของเราอย่างเด็ดขาด ในขณะเดียวกันต้องระลึกถึงความรัก และความไว้วางใจที่เราได้ให้คำมั่นสัญญาแก่คู่ครองของเราอย่างไม่มีการแบ่งรับแบ่งสู้ใด ๆ แล้วก็ความรักนอกบ้านเป็นความรักขั้นทำลาย และเป็นความรักที่ร้ายแรงที่สุดสำหรับคนที่มีครอบครัวแล้ว เช่นเรา เราผู้มีครอบครัวแล้วจึงเข้ากับความรักประเภทเผาทั้งเป็นนี้ไม่ได้อย่างเด็ดขาด

เมื่อต่างคนต่างรู้สึกว่าตนมีครอบครัวแล้ว และต่างก็ปฏิบัติต่อตนเองอย่างเคร่งครัดแบบขีดเส้นตายเลย แล้วครอบครัวนั้น ๆ ก็อยู่ด้วยกันโดยความร่มเย็นเป็นสุข และต่างก็มอบชีวิตฝากเป็นฝากตายต่อกันอย่างสนิทใจ ไม่มีอะไรมาแบ่งแยกได้ เงินทองที่หามาได้ก็เป็นชิ้นเป็นอัน ไม่มีทางรั่วไหล และเป็นประโยชน์แก่ครอบครัวล้วน ๆ ไม่ไหลซึมออกไปนอกลู่นอกทาง นี่แลมรรค คือทางเดินของการงานและความประพฤติของคนที่มีครอบครัวเป็นหลักยึดแล้ว และผลก็คือความสุขในครอบครัวนั้น ๆ ซึ่งไม่มีอะไรมาขัดขวางแย่งชิง เป็นความสุขของผัวรักสงวนเมียจริง ๆ

ไม่มีความสุขใดในโลกนี้จะเสมอความสุขของสามีร่วมเป็นภรรยาร่วมตายไม่ยอมแยกจาก ไม่ยอมพลัดพรากจากกันตลอดอวสาน เกิดชาติใดปรารถนาขอพบกันเพราะอำนาจแรงอธิษฐาน และความซื่อสัตย์สุจริตต่อกันย่อมมีหวังเป็นไปได้ตามใจหมาย ดังอธิบายมา คือมรรคผลของคนที่มีครอบครัวแล้ว เห็นว่าพอสมควรยุติ โปรดนำไปปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ครอบครัว จะไม่ได้เห็นผู้หญิงวิ่งตามชายชู้ และผู้ชายวิ่งตามหญิงสาว ซึ่งเป็นที่น่าทุเรศเอานักหนาเหมือนคนไม่มีหัวใจอีกต่อไป ถ้าปักใจเชื่อธรรมของพระพุทธเจ้า ความยับยั้งตัวเองก็จะพอมีได้ ความสุขก็จะพอปรากฏ ไม่เป็นทำนองว่าวเชือกอยู่บนอากาศไปท่าเดียว

คนที่มีอายุผ่านเข้าปัจฉิมวัยแล้ว จัดว่าเป็นผู้ได้ผ่านโลกมาพอประมาณไม่บกพร่องในทางสัมผัสถูกต้องกับสิ่งดีชั่วต่าง ๆ ที่มีอยู่ประจำโลก และมีทางจะบวกลบชีวิตที่ผ่านมากับเหตุการณ์ของโลกได้พอสมควร วัยนี้เป็นวัยที่จะรีบเร่งเข้าหาที่พึ่งทางใจกับศีลธรรมได้อย่างเต็มที่โดยไม่มีอุปสรรคแล้ว เพราะเป็นวัยจะปลดเปลื้องทุก ๆ สิ่งที่เคยถือเป็นภาระ

มานมนาน มิใช่วัยที่จะกล้าหาญต่อภาระที่เป็นของหนักทั้งทางกายและทางใจ โดยไม่ยอมลดตัวลงไปตามวัยของใครเลย โลกและขันธ์ที่เราเห็นอยู่เวลานี้ ไม่มีทางสงสัยว่าจะเป็นอะไรต่อไปกว่าเท่าที่เป็นอยู่และเห็นอยู่เวลานี้ เพราะมีความเจริญและความเสื่อมอยู่ในตัวมันเอง ซึ่งควรจะเห็นได้อย่างชัดเจนทั้งภายในและภายนอกไม่มีทางสงสัย

สิ่งที่จะเป็นสาระสำหรับตัวก็คือคุณงามความดี ซึ่งเป็นของไม่จืดจางตลอดมา จะดีอยู่กับอะไร งามอยู่กับผู้ใด ต้องเป็นสิ่งที่โลกปรารถนาโดยทั่วกัน ข้อสำคัญขอให้ดีและงามต่าง ๆ มาปรากฏอยู่กับตัวเสียเอง นั่นแลจะเป็นที่เหมาะกับใจผู้ใฝ่ฝันอยู่แล้ว ลองคิดดูสิ่งที่ว่าดีหรืองามมีอยู่ ณ ที่ใด ไม่ว่าไกลหรือใกล้คนเรายังปรารถนากันทุกคน แต่ดีอย่างแท้จริงและแน่นอนนั้นได้แก่ศีลธรรม ถ้าศีลธรรมมีอยู่กับผู้ใด ดีแท้ ดีแน่นอน และดีเด่นย่อมมีอยู่กับผู้นั้น ผู้นั้นเป็นผู้มีของดีและของจริงอยู่กับตัว แม้ไม่ต้องออกร้านก็มิได้ลดคุณค่าลงแม้แต่น้อย วัยที่ผ่านโลกมาพอสมควรแล้ว ควรหาของดีประเภทนี้ไว้เป็นหลักใจและอวดลูกหลานต่อไป เขาจะได้รักและเคารพบูชาตลอดกาลนาน

ดีกว่าจะนั่งบ่น นอนบ่น หิวก็บ่น กระหายก็บ่น หุงข้าวแฉะไปบ้างก็บ่น ทำอาหารไม่ถูกปากก็บ่น ยกอาหารมาช้าหน่อยก็บ่น เด็กพูดคุยกันบ้างตามภาษาเด็กก็บ่น เขาเปิดวิทยุดังบ้างก็บ่น เขาไม่เปิดให้ฟังเสียงเพลงบ้างก็บ่น เขาเปิดเบาฟังเสียงเพลงไม่ชัดก็บ่น ใครทำไม่ถูกใจนิดก็บ่น แม้ที่สุดตัวทำไม่ถูกใจตัวเองก็บ่น ลุกขึ้นลำบากบ้างก็บ่น เดินไปมาไม่สะดวกก็บ่น วิชาบ่นเลยคล่องปากไปเอง เบื้องต้นก็หัดบ่นกับลูก ๆ หลาน ๆ ในบ้าน ต่อมาก็บ่นดะไปเลย จนลูกหลานเบื่อและรำคาญ ไม่อยากเดินเข้ามาแอบและผ่านหน้า นี่คือนิสัยของคนแก่บ้าน เล่นลูกหยอกหลาน เล่นไปนาน ๆ ก็พาลดุพาลโกรธให้เขา ทนไม่ไหวเขาก็พากันหนีไป บทเขาไม่มาหาก็บ่นคิดถึง บ่นอยากให้เขามาหา เพราะตายายคิดถึง

เรื่องของคนแก่จึงยุ่งอยู่เสมอทำนองนี้ และถึงคราวจะจากลูกหลานไปจริง ๆ จะไม่ได้กลับมาบ่นให้เขาอีก ก็กลับเป็นห่วง จิตเลยหาที่ยึดไม่ได้ กลายเป็นคนเสียหลักไปในเวลาเช่นนั้นก็มีนับจำนวนไม่น้อย ฉะนั้นเมื่อทราบแต่ต้นมือแล้วจึงควรท่องคาถาพุทโธเป็นต้น ไว้จนคล่องปากคล่องใจ เมื่อถึงเวลาจริง ๆ พุทโธจะไม่พาให้ยุ่ง แต่จะพาไปอย่างสบายหายห่วง เพราะจิตได้พุทโธดวงเลิศเป็นที่พึ่งแล้วไม่มีอะไรจะเสมอเหมือน ผู้ที่อยู่ในวัยใดก็ควรเตรียมตัวไว้แบบบุคคลไม่ประมาท นั่นแลเป็นบุคคลผู้ไม่เสียท่า เพราะเวลามีชีวิตอยู่ก็เป็นผู้รักษาศีลธรรมประจำนิสัย ใจก็เย็น มองเห็นหน้าหลานก็น่ารัก ไม่น่าบ่นเหมือนคนเจ้าทุกข์ซึ่งหาแต่ทางระบาย แทนที่ระบายออกไปแล้วตนจะสบาย คนอื่นกลับเดือดร้อน ตนก็พลอยได้รับทุกข์เพิ่มขึ้นอีก ทำนองเอาน้ำสกปรกไปชะล้างสถานที่ ๆ ไม่

สะอาด เลยกลายเป็นเพิ่มความสกปรกให้ทวีมากขึ้น ลูกหลานก็ยังไม่รู้ว่าอะไรถูกอะไรควร ตากับยายก็เอาเรื่องบ่นชะล้างลงไปบนสมองเด็ก เรื่องก็พลอยยุ่งไปทั้งตากับยายและลูกหลาน หาอะไรเป็นสาระพอจะยึดถือไม่ได้

ฉะนั้น ท่านจึงสอนให้ผู้นำของครอบครัวและวงงานต่าง ๆ มีศีลธรรมเพื่อทำคนให้ดี นอกจากนั้นยังเป็นคติตัวอย่างอันดีแก่ลูกหลานอีกด้วย เวลาตนจากไปก็เป็นสุข เพราะธรรมคุ้มครองป้องกัน คนที่มีความสุขซึ่งเกิดจากความดีที่ตนทำไว้แล้ว อยู่โลกไหนก็เป็นสุข เพราะความสุขต้องอยู่กับผู้ทำดี ผู้ทำดีไปอยู่ที่ไหน ความสุขก็ไปอยู่กับผู้นั้น ผู้ปรารถนาความสุขไปเป็นเพื่อนสอง ก็จำต้องทำบุญให้ทาน รักษาศีล เจริญเมตตาภาวนาอันเป็นทางให้เกิดสุข ดีกว่านั่งบ่น นอนบ่นว่าทุกข์ยากลำบากกาย ลำบากใจอยู่เปล่า ๆ ไม่เป็นประโยชน์อะไรเลย นี่แลคือมรรคผลของคนแก่ที่ควรสนใจบำเพ็ญมากกว่าวัยใด ๆ แต่ธรรมที่กล่าวทั้งนี้เป็นสาธารณะแก่ผู้หวังพึ่งความดีทั่ว ๆ ไป ที่ระบุคนแก่ขึ้นหน้าก็เนื่องจากคนแก่คงมีโอกาสบำเพ็ญมากกว่าวัยอื่น ๆ และระบุไว้ตามลำดับวัยที่ได้อธิบายมาเป็นอันดับ ๆ เข้าใจว่าท่านผู้อ่านผู้ฟังจะพอเข้าใจและถือเอาเนื้อความได้

ส่วนมรรคผลของข้าราชการนั้นอาจารย์ไม่ค่อยเข้าใจ คงจะเป็นไปในทำนองเดียวกันกับที่อธิบายผ่านมาแล้ว เป็นแต่เปลี่ยนไปตามหน้าที่การงานแผนกนั้น ๆ เท่านั้น การดำเนินงานที่เรียกว่ามรรคย่อมถือเอาความถูกต้องของการทำงาน และความสุจริตต่อหน้าที่เป็นสำคัญ ถ้าทำผิดและทุจริตต่อหน้าที่ก็ผิดความมุ่งหมายของมรรค คือทางเดินของงาน และเป็นผลเดือดร้อนทั่วแผ่นดิน โจรผู้ร้ายนานาประเภทก็ชุกชุมนับแต่วงแคบไปถึงวงกว้าง และนับแต่ผู้น้อยขึ้นไปถึงผู้ใหญ่ ก่อความเดือดร้อนไปทุกหนทุกแห่ง เพราะเรื่องนี้เป็นสาเหตุ ถ้าทำงานถูก และสุจริตต่อหน้าที่ผลงานก็ได้มาก ประเทศชาติก็เจริญ โจรผู้ร้ายก็ลดลงเป็นลำดับตามกำลังความดี ซึ่งต่างคนต่างสนใจนำไปใช้หรือชะล้างสิ่งสกปรก ให้หายกลิ่นที่เหม็นคลุ้งไปทุกสารทิศได้มีทางเบาบางลง

แม้ไม่หมดไปเสียทีเดียว บ้านเมืองก็พลอยสงบสุข เพราะต่างคนต่างมองดูความสุขทุกข์ของกันและกันอย่างทั่วถึง แทนที่จะมองดูตัวเพียงคนเดียว และหาทางกอบโกยเพื่อตัวคนเดียว ตามหลักธรรมชาติแล้วการทำชั่วทุจริต ไม่ว่าจะเป็นคนโง่ทุจริต คนฉลาดทุจริต ผู้ใหญ่ทุจริต ผู้น้อยทุจริต เด็กทุจริต หรือใคร ๆ ทุจริต แม้ที่สุดลูกเราทุจริต ทั้งในที่แจ้งและที่ลับ ใครจะรู้หรือไม่รู้ก็ตาม ทั้งหมดนี้จัดเป็นการทำชั่วทุจริตอยู่ในตัวของผู้ทำอย่างสมบูรณ์ โดยไม่มีอะไรมาแบ่งแยกให้ความสมบูรณ์แห่งความชั่วทุจริตของผู้ทำนั้น ๆ ลดน้อยลงกว่าเดิมเลย จำต้องทรงดอกทรงผลไว้ในตัวของมันอย่างสมบูรณ์เสมอกัน แม้วัตถุ

สมบัติในกลุ่มนั้นที่ถูกทุจริตไปเท่าไร และไม่ว่าจะด้วยวิธีใด จะต้องขาดความสมบูรณ์เท่าที่มีอยู่เดิมลงทันที

ในขณะเดียวกันประโยชน์จากสิ่งที่ขาดไปนั้นก็ขาดลงพร้อม ๆ กัน โดยที่เจ้าของหรือใครจะทราบหรือไม่ก็ตาม เช่นเรามีเงินอยู่ร้อยบาท แต่ถูกขโมยไปเสียแม้เพียงหนึ่งบาท แต่ประโยชน์ที่จะเกิดจากเงินหนึ่งบาทต้องเสียไป โดยเจ้าของจะทราบว่าเงินหนึ่งบาทได้หายไปหรือไม่ไม่สำคัญ สำคัญที่เงินขาดจำนวนเดิมลงหนึ่งบาท และขาดประโยชน์ไปเท่าจำนวนเงินหนึ่งบาท นี่เป็นหลักตายตัวไม่มีทางแก้ไขให้เป็นอย่างอื่น ถ้าเกิดขโมยหรือทุจริตมากกว่านั้น และขโมยหรือทุจริตไปเรื่อย ๆ จนเป็นโรคเรื้อรัง ประโยชน์ที่ควรได้รับจากสมบัติจำนวนและประเภทที่ถูกทุจริตนั้น ๆ ก็จะต้องขาดไปแบบเรื้อรังเช่นเดียวกัน การขาดรายได้ที่ควรจะได้ไปตลอดสาย จึงไม่ใช่ทางสงบสุขของบ้านเมือง และไม่ใช่เรื่องที่ผู้ทำทุจริตนั้น ๆ จะทำความเจริญและความสงบสุขแก่บ้านเมือง แต่เป็นการตัดทอนผลประโยชน์ที่จะให้เกิดความสงบสุขขาดไปตลอดสาย

นี่เรียกว่ามรรคเสื่อมผลก็พลอยเสื่อมไปด้วย ผู้ควรจะได้รับประโยชน์จากสิ่งที่หลุดลอยไปมากน้อยมีจำนวนเท่าไร ก็พลอยเสื่อมจากประโยชน์ไปตาม ๆ กัน และเสื่อมไปตลอดสายไม่มีที่สิ้นสุด เสื่อมจากจำนวนน้อยไปหามาก จนไม่มีอะไรเหลือเพื่อให้เสื่อมต่อไปอีก จะเรียกว่ามรรคเหลวแหลก ผลแหวกแนวก็ไม่ผิด เพราะขึ้นอยู่กับผู้พาให้เหลวไหล ส่วนมรรคเจริญผลเจริญนั้น ผู้ดำเนินงานต่างทำถูก และสุจริตต่อหน้าที่ทุกแขนงของงาน ผลรายได้ก็สมบูรณ์และทั่วถึง ผู้ใหญ่กับผู้น้อยมีความเมตตาสงสารและเคารพกัน มีความเชื่อถือและไว้ใจกันได้ บ้านเมืองก็เกิดความสงบเย็น สิ่งบั่นทอนทั้งส่วนใหญ่ส่วนย่อยก็พลอยลดลงตามส่วนแห่งความสุจริตชำระล้าง ความสกปรกรกรุงรังที่เคยมีก็ค่อยหาย กลายเป็นความสะอาดขึ้นมาทุกแห่งหนตำบลหมู่บ้าน ประชาชนก็มีความชื่นบานหรรษาโดยทั่วกัน

นี่แลคือมรรคผลของราชการงานแผ่นดิน ถ้าต่างมุ่งเพื่อตนและประเทศชาติศาสนาเจริญก็ควรดำเนินตามหลักธรรม คือมรรคอันเป็นเส้นทางที่ถูกต้อง ผลจะเป็นที่เจริญตาเจริญใจทั่วถึงกัน เพราะคนเราที่อาศัยกันอยู่เป็นหมู่เป็นพวก ความสุข ทุกข์ ได้ เสีย ต่าง ๆ ย่อมกระเทือนถึงกันอยู่โดยดี ไม่มีผู้ใดจะทนนั่งเสวยสุขอยู่ในกองสมบัติแต่ผู้เดียวได้ เมื่อคนทั้งโลกต่างเป็นทุกข์เดือดร้อนกันทั้งแผ่นดิน นอกจากคนที่เขามีชื่อว่า นายสุข นามสกุลสุขคนเดียวเท่านั้น เขาจะมีสุขเฉพาะชื่อและนามสกุล ส่วนตัวเขาเองก็คือคนทุกข์ร้อนเช่นเดียวกับมนุษย์ทั่ว ๆ ไปนั่นแล ฉะนั้นคนเราซึ่งอาศัยกันอยู่ จึงควรคำนึงถึงเพื่อนมนุษย์

ตาดำๆ ด้วยกัน เช่นเดียวกับความรู้สึกภายในที่หวังพึ่งโลกฉะนั้น โลกกับเราก็จะเป็นปึกแผ่นแน่นหนาไปด้วยกัน โลกเสื่อมเราก็พลอยเสื่อมด้วย โลกฉิบหายเราก็พลอยฉิบหายด้วย โลกตายเราก็พลอยตายด้วย เมื่อความเกี่ยวเนื่องกันมีอยู่อย่างแยกไม่ออก จึงไม่ควรคิดจะเป็นเศรษฐีมีความสุขลำพังเราคนเดียวในท่ามกลางโลก ซึ่งกำลังขาดแคลนทุกข์ร้อนและหวังพึ่งคนดีมีใจเป็นธรรมอยู่ทุกลมหายใจ ผู้หาญคิดจะเป็นผู้ก่อไฟเผาตัวและโลกให้ฉิบหายป่นปี้ไปตาม ๆ กัน เท่าที่อธิบายมาก็เห็นว่าพอสมควร คุณยังมีสงสัยอะไรก็สนทนากันได้

ถ้าเป็นดังท่านอธิบายนี้ ศาสนาที่ทรงมรรคทรงผลไว้ทุกประเภท ก็ไม่ขัดกันกับคนทุกเพศทุกวัยละซิท่าน เพราะฟังท่านอธิบายแล้ว คำสั่งสอนในแง่ต่าง ๆ ล้วนสอนแนะเกี่ยวกับการอาชีพของคนทั่วโลกที่ทำกันเป็นประจำ การสอนศาสนาก็คือการแนะแนวของการงานให้ถูกทาง เพื่อผลที่ได้มาจะเป็นที่เย็นใจแก่เจ้าของ ไม่เห็นมีอะไรขัดแย้งกับการอาชีพของโลก ซึ่งพอจะแยกจากกันระหว่างคนและการงานกับศาสนา ความจริงคนและการงานกับศาสนาเป็นของคู่เคียงกัน จะแยกกันที่ตรงไหนดิฉันยังมองไม่เห็น ถ้าพูดถึงการงานก็ต้องอาศัยศาสนาเป็นเครื่องนัดแนะ คนทำไม่ถูกทางซึ่งจะก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนและผู้อื่น ศาสนาก็เป็นเครื่องนัดแนะ

สามีภรรยาจะแตกร้าวจากกัน ศาสนาก็นัดแนะให้มีความรักและปรองดองกัน หรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งจะประพฤตินอกใจกัน ศาสนาก็สอนแนะไม่ให้ทำเพราะผิดหลักของคนที่มีที่จอดแวะแล้ว ไม่ให้ทำแบบคนบ้ากามตามตรอกตามซอกถนนสายต่างๆ ซึ่งไม่มีคุณค่าและความหมายใด ๆ แล้วลูกประพฤติความเกเร ศาสนาก็สอนแนะให้กลับตัวประพฤติเป็นคนดี เด็กขี้เกียจเรียนหนังสือและไปโรงเรียน ศาสนาก็สอนแนะให้เป็นคนขยันหมั่นเพียร และอดทนเรียนจนสำเร็จ เพราะงานที่กำลังทำอยู่เวลานี้จะเป็นอาชีพของตนในอนาคต ถ้าขี้เกียจและหยุดเรียนเสียจะไม่มีอาชีพต่อไป และไม่ว่างานชิ้นใด รู้สึกจะมีศาสนาเข้าช่วยแนะแนวเสมอ ดิฉันเห็นอย่างนี้จะผิดหรือถูกก็กรุณาเตือนด้วย

ความจริงก็เป็นอย่างนั้น คนเราจะดีจะชั่วหรือจะเป็นจะตายอย่างไร ก็อยู่ในกรอบของศาสนา เพราะศาสนาเป็นแหล่งใหญ่ที่สุดในโลกที่ชี้ชะตากรรมของสัตว์โลกผู้ทำดีทำชั่วและได้รับผลเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ ก็ล้วนอยู่ในที่ศาสนาสอนไว้แล้วทั้งนั้น ไม่มีใครจะสามารถแหวกแนวศาสนาไปได้ ฉะนั้นศาสนาจึงเป็นเหมือนดวงอาทิตย์ที่ส่องแสงสว่างแก่โลกให้คนมีนัยน์ตาดีได้เห็นสิ่งต่างๆ และประกอบการงานได้โดยสะดวกทั่วหน้ากัน ศาสนาก็ส่องแสงสว่างคือคำสั่งสอนไว้ทุกแง่ทุกมุม ไม่มีบกพร่อง ผู้สนใจดำเนินตามหลักศาสนา

จะทำการงานทุกประเภทให้สำเร็จลงได้ด้วยความรอบคอบ และได้ผลสมบูรณ์ไม่รั่วไหลแตกซึม ไม่ว่างานส่วนย่อยหรือส่วนใหญ่ ไม่ว่างานราษฎร์หรืองานหลวง ไม่ว่างานส่วนตัวหรือส่วนรวม จะเรียบร้อยไปตลอดต้นตลอดปลาย ไม่ลุ่ม ๆ ดอน ๆ สูง ๆ ต่ำ ๆ ทั้งงานและผลของงาน

เพราะศาสนาสอนคนให้สะอาดทั้งเครื่องนุ่งห่มใช้สอย ทั้งความประพฤติทางกาย วาจา ใจ ทั้งการงานทุกแผนก และทุกประเภทของงาน ไม่ได้สอนให้คนสกปรกโสมมแบบร้อยแปดดังที่เคยเห็นกันอยู่ คนของศาสนาจึงต้องเป็นคนสะอาดทุกด้านที่เกี่ยวข้องกับตัว เป็นคนเปิดเผย ไม่ด้อม ๆ มอง ๆ คด ๆ โกง ๆ เป็นคนตรงไปตรงมา ไม่มีคดงอล่อลวงหลายเหลี่ยมหลายคม แม้จะขมก็ขมแบบเป็นยา จะหวานก็หวานเพื่อชวนดื่มและให้คุณแก่ร่างกาย ไม่มีโทษแบบยาพิษเคลือบน้ำตาล ได้ตัดสินใจอย่างใดด้วยเหตุผลแล้วต้องรักษาต้นรักษาปลาย ไม่ให้ขาดกระจุยกระจายหลายติดหลายต่อ ซึ่งส่อลักษณะของคนไม่จริง

หลักศาสนาจริง ๆ เป็นอย่างนี้ ถ้าว่าตรงก็ตรงต่อความจริง คือเหตุผลล้วน ๆ ไม่มีอะไรเข้าแอบแฝง ผู้ถือศาสนาจึงควรมีเหตุผลประจำตนและกิจการ ตลอดถึงสิ่งเกี่ยวข้องทั่ว ๆ ไป สมกับเรียนและปฏิบัติศาสนาเพื่อความรู้ความฉลาดเอาตัวรอดจากอุปสรรคไปเป็นลำดับไม่อับจน เพราะศาสนาไม่ใช่สิ่งอับจนซึ่งผู้ปฏิบัติจะเป็นคนเสียท่า และจนมุมกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับตน คุณต้องการคนที่จนมุมไหม ถ้าไม่ต้องการก็อย่าโกหกตัวเอง คิดอะไรถูกต้องกับเหตุผลแล้วอย่าปล่อยให้ความโกหกมาพาดำเนินงาน มันจะมาผลาญงานให้ย่อยยับไปหมด ไม่มีชิ้นดีเหลืออยู่เลย

ถ้าไม่ใช่ตัวของดิฉันเป็นคนที่จนมุมอยู่แล้ว คนอื่น ๆ ดิฉันก็ไม่ต้องการ เพราะที่ตะเกียกตะกายทั้งทางโลกและทางธรรมอยู่ทุกวันนี้ ก็เพื่อจะผ่านความจนมุมนั่นเองเป็นส่วนใหญ่ ถ้าพูดถึงความโกหกตัวเองแล้วดิฉันรู้สึกมีบ่อย แต่มิได้คิดว่าจะโกหกตัวเองมาแต่ต้น หากมีอันให้คลาดเคลื่อนจนได้ ตอนนี้ดิฉันยอมสารภาพไม่ทราบจะแก้ไขอย่างไร โปรดท่านเมตตาสอนด้วย

ถ้าจำเป็นก็ควรทราบไว้ว่าจำเป็น แต่โดยมากไม่ว่าอะไร ถ้าเป็นความบริสุทธิ์ชอบจะหาที่กำบังเป็นที่หลบภัยเสมอ นี่ถ้าไม่ใช่อุบายหลบภัยของความโกหกอาจารย์ก็เห็นใจ แต่ถ้าเป็นอุบายหลบภัยแล้วก็แสดงว่าความโกหกหาที่กำบังได้ดี จนเจ้าของไม่มีทางทราบได้เลย และยังจะเป็นทางออกของมันอย่างแยบยลต่อไปอีกเป็นเวลานาน จนไม่สามารถจะจับตัวได้เลยก็อาจเป็นได้

ตอนนี้ ท่านแทงถูกใจดำความโกหกของดิฉันจริง ๆ เพิ่งจะมาระลึกได้ซึ่งตรงกับคำที่ท่านว่าเมื่อกี้นี้เอง คือบางครั้งดิฉันว่าจะไปฟังปาฐกถา ความโกหกก็มาฉุดลากดิฉันไปทางอื่นเสียหายเงียบไปเลย วันหลังเพื่อนมาเล่าให้ฟังเลยเกิดความเสียดายและเสียใจมาก ทั้งโกรธให้ตัวเองว่าไม่ได้ไป และความโกรธตัวเองในเรื่องอื่น ๆ ซึ่งเข้าในลักษณะนี้ก็มีอยู่หลายครั้งและบ่อยมาก ท่าน แต่ดิฉันไม่รู้สึกตัวว่าได้ถูกโกหกจากความแยบคายชนิดกล่อมให้หลับสนิทนี้ เพิ่งมารู้จากท่านวันนี้เอง

ถ้าจะพยายามเอาชนะตัวเองก็อย่าให้ถูกโกหกจนบ่อยนัก จะเป็นนิสัยโกหกประจำตัว ต่อไปก็อาจโกหกคนอื่นได้ เช่นเดียวกับเด็กเริ่มฝึกหัดขโมย เบื้องต้นก็ขโมยของในบ้านของตัว ครั้นแก่เข้าก็ขโมยได้ทั่วไปไม่เลือกหน้า จนกลายเป็นเสือร้ายตัวลือนามได้ฉะนั้น เพราะนิสัยเป็นสิ่งสำคัญมาก เมื่อทำเข้าบ่อย ๆ ก็กลายเป็นนิสัยขึ้นมาแล้วแก้ไขได้ยากหรือไม่ได้เสียเลย ฉะนั้นท่านจึงสอนให้ฝึกหัดนิสัยไปในทางดี เมื่อเคยชินแล้วก็ไม่ต้องถูกบังคับ และไม่ถูกบังคับตลอดไป

ทีนี้ดิฉันเข้าใจ ต่อไปจะพยายามฝึกหัดไม่ให้เป็นบ่อย จนไม่ยอมให้มันโกหกเราได้เลย เพราะการโกหกตัวเองก็ทราบอยู่แล้วว่าไม่ดี แต่มิได้สนใจจะแก้ไขชนิดปักใจจริง ๆ วันนี้ถูกท่านเฆี่ยนเสียบ้างจึงรู้สึกโทษของตัวว่าเป็นคนไม่จริงมานานแล้ว และดีใจที่ได้คติจากท่านในเรื่องโกหกตัวเอง ดิฉันขอกราบขอบพระคุณท่าน

.....

วานนี้ดิฉันมากราบท่านแต่ไม่พบ เด็กบอกว่าท่านไปธุระ ดิฉันเลยไปทำธุระแล้วกลับบ้าน วันนี้เลิกจากงานแล้วมาอีก ดีใจที่ได้พบท่าน ดิฉันขอรบกวนเรียนถามข้อข้องใจที่ไม่สามารถปลดเปลื้องด้วยตนเองได้ คือเขาว่าดิฉันเป็นคนหัวดื้อถือดี ไม่ยอมฟังและลงใครง่าย ๆ ครูอาจารย์สอนไม่ยอมเชื่อฟัง ไม่ทราบว่าจะเป็นความจริงตามที่เขาตำหนิหรืออย่างไร ดิฉันไม่แน่ใจตัวเอง คือเวลาดิฉันทำภาวนาใจได้รับความสงบอย่างไรก็ได้เล่าให้เพื่อนที่สนิทและอาจารย์ฟัง แต่ผู้ที่จะชมผลงานที่ดิฉันทำและมาเล่าให้ฟังไม่ค่อยมี โดยมากก็ตำหนิว่าดิฉันทำภาวนาแบบล้าสมัย เพราะสมาธิเป็นทางคดโค้งมาก และยากจะถึงจุดที่หมายได้เร็วกว่าเท่าที่ควรจะถึง

บางท่านก็บอกว่าสมาธิของคุณให้เก็บใส่ตู้ไว้ก่อน แต่ให้คุณเร่งวิปัสสนาไปเลย คุณจะมัวคลำแต่สมาธิอยู่จะไปไม่ถึงไหน เพราะทุกวันนี้เขาใช้วิปัสสนากันทั้งนั้น ไม่ได้ใช้ทาง

สมาธิกันเพราะล่าช้ามาก แต่เวลาท่านสอนวิปัสสนาให้ดิฉัน ท่านก็สอนกรรมฐานอันเป็นอารมณ์ของสมถะ ซึ่งดิฉันก็ไม่แน่ใจว่าจะควรเชื่อท่านหรือไม่อย่างไร บางครั้งก็มีการถกเถียงกันบ้างกับเพื่อน ๆ และอาจารย์ที่ถามและตอบไม่เข้าเรื่องราวกัน เลยพากันตำหนิว่าดิฉันไม่เชื่อฟังหมู่เพื่อนและครูอาจารย์ ทีนี้อยากทราบว่า สมาธิภาวนาที่ดิฉันทำและปรากฏผลนั้นเป็นทางคดโค้ง และควรจะเก็บเข้าตู้ดังที่ว่าจริง ๆ หรืออย่างไร ดิฉันไม่เข้าใจว่าวิปัสสนาแปลว่าอย่างไร และวิธิทำวิปัสสนาทำอย่างไร ดิฉันควรปฏิบัติกับสมาธิภาวนาซึ่งกำลังเป็นไปอยู่เวลานี้อย่างไรบ้าง และดิฉันเป็นคนหัวดื้อจริงไหม ถ้าจริงจะควรกำจัดมันด้วยวิธีใด โปรดท่านบอกวิธีกำจัดให้ดิฉันด้วยจะขอบพระคุณอย่างยิ่ง

ตามเสียงที่คุณพูดเป็นเชิงอยากให้เขาชมเชยผลงานของคุณ เมื่อเขาไม่ชมก็พาลโกรธเขา แล้วกลับหาเรื่องใส่เขาว่า เขาตำหนิคุณว่าเป็นคนหัวดื้อถือดี ถ้าเช่นนั้นคุณก็เป็นคนที่ควรตำหนิ แล้วจะให้อาจารย์ชมเชยคุณตรงไหนเล่า ถ้าคุณมีมูลความจริงพอจะนำมายืนยันได้ว่าคุณมิใช่คนหัวดื้อ คุณก็ลองเล่าความจริงให้อาจารย์ฟังบ้างว่า คุณภาวนาจิตสงบเป็นผลซึ่งจะควรนำมายืนยันนั้น มันสงบอย่างไร ตอนอื่น ๆ ที่คุณถามนั้นค่อยพูดกันทีหลัง เราพูดกันเป็นตอน ๆ ไปดีกว่า โปรดเล่าให้อาจารย์ฟังบ้าง เล่าบัดนี้ทีเดียวนานไปจะเสียรส ทานไม่อร่อย

มิใช่ท่าน มิใช่ดิฉันอยากให้เขาชมเชยผลงานที่ดิฉันทำได้ และดิฉันมิได้หาเรื่องใส่เขาว่ามาหาเรื่องใส่ว่าดิฉันเป็นคนหัวดื้อ แต่ดิฉันอยากฟังเหตุผลที่ดิฉันทำไม่ถูก ถ้าควรเก็บเข้าตู้ดิฉันก็ยินดีเก็บตามคำที่มีเหตุผลดีแล้ว แต่อยู่ ๆ ก็จะมาตำหนิและสั่งให้เก็บสมาธิเข้าตู้ไปเลยนั้น ดิฉันยังไม่ยอมเก็บ จนกว่าจะเห็นสมควรด้วยเหตุผลทุกอย่างแล้ว เพราะธรรมเป็นสิ่งที่มีเหตุผล จะทำเอาอย่างง่าย ๆ ขายอย่างสด ๆ ร้อน ๆ ไปเลยเหมือนผักปลาในตลาดนั้นย่อมไม่ได้

การภาวนาของดิฉันเท่าที่ปรากฏรู้สึกสงบเย็น ในเวลาจิตหยั่งลงสู่สมาธิจิตไม่ทำงานใด ๆ ด้วยความคิดอ่านต่าง ๆ ในเวลานั้น จิตทรงความรู้ไว้อย่างสมบูรณ์ ไม่ส่งกระแสออกไปรับรู้และหลงเรื่องใด ๆ เหมือนน้ำที่ถูกปิดกั้นไว้ไม่ให้ไหลซึมออกไปสู่ที่ต่าง ๆ ทั้งสงบนิ่งใสและสะอาดฉะนั้น ความรู้สึกในเวลานั้นเป็นเหมือนได้เข้าเฝ้าพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์ครบองค์สรณะ ใจเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับท่าน จนกว่าจิตถอนขึ้นมา ซึ่งเป็นเหมือนทูลลาท่านจากที่เฝ้า แล้วกลับคืนมาบ้านของคนมีกิเลสหนาปัญญาไม่ปรากฏและอยู่กับสิ่งที่ยั่วยวนกวนใจไปตามเดิม จากนั้นก็ไปทำงานเพื่อประทังชีวิตเป็นไปวันหนึ่ง

ๆ เหมือนโลกทั่ว ๆ ไป เวลาว่าก็ทำภาวนาเข้าเฝ้าพระรัตนตรัยดังที่เคยเข้าเฝ้าจนกว่าจิตจะถอนขึ้นมา

วันเสาร์-อาทิตย์ว่าง ๆ ก็ทำภาวนา และไปฟังธรรมกถาตามวัด และสถานที่ต่าง ๆ ที่เคยไปเป็นประจำ มิให้วันที่ว่างขาดไปได้ ดิฉันมิได้ชอบเที่ยวหาความสนุกรื่นเริงกับสิ่งต่าง ๆ นอกจากกับธรรมซึ่งเป็นยาระงับความกำเริบของใจเท่านั้น ความสงบเย็นใจ ดิฉันถือเป็นความสนุกรื่นเริงพอตัวแล้ว ไม่จำเป็นต้องแสวงหาความรื่นเริงอื่นใดมาช่วย ซึ่งเป็นชนิดที่ก่อกวนใจให้กำเริบลำพองเท่านั้น เพราะความรื่นเริงกับสิ่งภายนอก ขณะที่กำลังเพลิดเพลินอยู่ก็ดูเหมือนเป็นความสุข แต่พอความเพลิดเพลินนั้นหายไป ใจกลับมีอารมณ์ชนิดจองหองคะนองเมฆเข้ามาแทนที่ และทำการยุแหย่จิตให้ขุ่นมัวและกลายเป็นความยุ่งเหยิงวุ่นวายไปตามกัน ไม่มีเวลาจบสิ้น เพราะเรื่องนี้ผ่านไปเรื่องนั้นผ่านเข้ามา เหมือนเขาประกวดนางงามในงานวชิราฯ เช่นนั้น ใจจึงเป็นเหมือนฟุตบอลในสนามกีฬาเราดี ๆ นี้เอง ไม่มีเวลาได้พักผ่อนสงบตัวพอให้เกิดความสุขเย็นใจบ้าง

ส่วนความสนุกรื่นเริงในทางสมาธิภาวนาไม่เป็นเช่นนั้น เวลาใจสงบลงสู่สมาธิ ใจมีความสุขเย็นอย่างบอกไม่ถูก ไม่มีความสุขและความแปลกประหลาดใดจะเสมอเหมือน แม้เวลาจิตถอนขึ้นมาก็ยังมีความสุขและเย็นใจติดมาด้วย ทั้งยังได้อาศัยฐานของจิตที่มีสมาธิเป็นเครื่องเสริมให้ใจมีความเชื่องชินสม่ำเสมอเป็นสุขต่อไป ไม่มีอารมณ์ชนิดจองหองปองร้ายตัวเองอยู่เป็นประจำ เข้ามายุแหย่ก่อกวนเหมือนอารมณ์ของโลกที่เคยผ่านมา ฉะนั้นคำที่พูดว่าสมาธิล้าสมัยและให้เก็บเข้าตู้เสียนั้น ดิฉันจึงยังไม่เห็นด้วย เพราะถ้าสมาธิซึ่งมีอยู่กับใจที่อบรมได้ จนปรากฏเป็นความสุขขนาดที่รู้อยู่ทุกวันเวลานี้ ว่าเป็นของล้าสมัยและถูกเก็บเข้าตู้เสียแล้ว ผู้ปฏิบัติและสอนธรรมจะเอาอะไรมาสอนโลก

ทั้งนี้แม้พระพุทธเจ้าก็ทรงสอนสมาธิเป็นพื้นฐานทางด้านจิตใจตลอดมา ไม่เคยได้ยินได้เห็นที่ไหนในหมวดธรรมต่างๆ เท่าที่ได้เรียนและดูมาว่า พระพุทธเจ้าทรงตำหนิสมาธิว่าเป็นของล้าสมัย แม้สมัยที่ตู้สำหรับเก็บสมาธิยังไม่มีถึงยังไม่ทรงรับสั่งก็ตาม ความเห็นความเป็นมาของดิฉันดังที่เล่าถวายนี้ จะเป็นคนหัวอะไรก็โปรดพิจารณาตามที่เลาถวายแล้วนั้น ส่วนวิปัสสนานั้นดิฉันยังไม่เข้าใจ ได้ยินแต่พระอาจารย์กรรมฐานท่านสั่งสอนพระเณรลูกศิษย์ของท่าน ดิฉันไปแอบนั่งฟังในเวลาไปกราบนมัสการเยี่ยมท่าน ท่านสอนว่าให้ใช้ปัญญาพิจารณาร่างกาย และแยกเป็นอาการๆ หรือเป็นธาตุ เป็นอายตนะ หรือเป็นขันธ์ก็ได้ตามแต่สะดวกและถนัด ให้เห็นสักว่าอาการเกี่ยวกับอสุภะบ้าง ธาตุบ้าง อายตนะบ้าง ขันธ์บ้าง เป็นส่วนๆ ตามธรรมชาติของมันที่ตั้งอยู่และแปรไป ไม่ให้หลง

สำคัญว่าอาการธาตุ อายตนะ ขันธ์ เหล่านั้นเป็นตน หรือเป็นเรา เป็นของเรา โดยความเสกสรรใด ๆ ให้รู้ตามความจริงอันดั้งเดิมของมันดังนี้ ท่านสอนพิสดารดี แต่ดิฉันจำได้เพียงเท่านี้ เฉพาะดิฉันยังไม่เห็นผลจากการพิจารณาดังที่ท่านอธิบายให้ฟัง จึงมาเรียนถามท่านพอเข้าใจ และถือเป็นหลักปฏิบัติต่อไป หากดิฉันมีวาสนา

ที่นี่คุณยังข้องใจอะไรอีกบ้าง ในปัญหาที่คุณถามอาจารย์นั้น ราวกับมรสุมกลางทะเลใหญ่ ถ้ายังมีก็โปรดพูดมา ไม่ต้องเกรงใจ

ไม่มีอะไรนอกจากรอฟังท่านจะบอกว่าดิฉันเป็นหัวอะไร และสมาธิของดิฉันจะปฏิบัติอย่างไรเท่านั้น

จะให้อาจารย์บอกอะไร เพียงเขาพูดเท่านั้นก็ยังโกรธเขา ยิ่งถูกอาจารย์ว่าเข้าไปอีกก็กลัวว่าอาจารย์จะไม่มีที่อยู่ เกรงว่าแผ่นดินจะแคบไป จึงขอผ่านไปโดยไม่ตำหนิและชมเชย ถ้ายังต้องการและเสียดายอยู่ก็โปรดบำเพ็ญเอาเองดีกว่า คนอื่นจะหยิบยื่นให้ด้วยวิธีติและชม เพราะพระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญมาตรงต่อหลักธรรมว่า *อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ* ไม่ทรงอาศัยสิ่งภายนอกเป็นเครื่องกดถ่วงและส่งเสริมถึงจะเลวลงหรือดีขึ้น

ดิฉันมากราบนมัสการด้วยความเต็มใจในฐานะลูกศิษย์มีครูสอน แต่ที่เรียนถามไปแล้วแม้จะไม่เป็นที่สบายใจท่าน แต่ก็เพื่อความเข้าใจ หากได้รับคำชี้แจงจากท่าน ดิฉันจะเป็นที่พอใจอย่างยิ่งในธรรมของท่านและปัญหาข้อข้องใจทั้งมวลที่หอบหิ้วมา

การพูด การสอน ไม่ว่าท่านว่าเราจัดเป็นภาระหนัก ทั้งย่อมมีผิดพลาดบ้างเป็นธรรมดา ส่วนเจตนาเพื่ออนุเคราะห์กันนั้นเป็นของบริสุทธิ์ และมีคุณค่ามาก แต่จะนำมากั้นกางความผิดพลาดย่อมไม่ได้ เช่นเดียวกับเราเขียนหนังสือ ทั้ง ๆ ที่รู้ตัวสะกดการันต์อยู่อย่างเต็มใจ แต่เวลามาเขียนเข้าจริง ๆ ก็ย่อมมีผิดพลาดขีดฆ่าตกหล่นกันเป็นประจำ แก้ไม่ตก ธรรมยิ่งเป็นของละเอียดและไม่ขึ้นอยู่กับผู้ใดโดยเฉพาะ จำต้องใช้ความพิจารณาโดยรอบคอบ ธรรมบางประเภทที่รู้อย่างประจักษ์ใจ แต่เวลานำออกมาเพื่อผู้อื่นยังทำให้ผิดจากความจริงไปได้ ไม่เพียงสมาธิที่ต่างคนต่างเรียนและปฏิบัติจะเป็นที่ลงรอยกันท่าเดียว ส่วนจริตนิสัยอันเป็นหลักใหญ่และต่าง ๆ กัน นั่นเป็นสิ่งสำคัญมาก

คิดดู เราฟังธรรมมาจากอาจารย์เดียวกัน ในเวลาเดียวกัน ยังตีความหมายธรรมของท่านต่าง ๆ กัน ออกไปตามจำนวนและนิสัยของผู้ไปศึกษา แต่รวมแล้วก็ต่างคนต่างถูก เพราะตีความหมายธรรมเพื่อตัวเองโดยเฉพาะ ที่ท่านพูดว่าสมาธิของคุณล้าสมัยให้เก็บเข้าตู้ไว้เสีย นั่นอาจารย์รู้สึกชอบอุบายที่ท่านใช้เพื่อฝึกทรมานคน ในเวลาที่ควรจะใช้อย่างนั้น ทั้งนี้มิได้หมายความว่าสมาธิของคุณล้าสมัยและควรถูกเก็บเข้าไว้ในตู้ แต่เป็นเรื่องของเจ้า

สมาธิล้าสมัยต่างหาก ไม่อยากก้าวหน้าด้วยปัญญาทั้ง ๆ ที่อุตส่าห์ไปแอบนั่งฟังมาจากอาจารย์ที่ท่านสอนทางปัญญาโดยถูกต้องแล้ว ถ้าเป็นสมาธิของคนที่นอนเฝ้าสมาธิ ไม่สนใจหาทางออกด้วยปัญญาก็ควรเก็บเข้าตู้ไปเสีย ขืนปล่อยให้ออกเพ่นพ่านก็จะกลายเป็นสมาธิเน่าและส่งกลิ่นคลุ้งไปหมด ใครอยู่ที่ไหนก็จะอุดจมูกเพราะกลิ่นสมาธิที่ไม่นำไปทำประโยชน์ ปล่อยให้เน่าทิ้งเปล่า ๆ จนเหม็นคลุ้ง

เนื้อหรือปลาที่เขาหาได้ยังไม่ปล่อยทิ้งให้เน่าเหม็นอยู่เปล่า ๆ เขายังจัดทำเป็นอาหารจนสำเร็จประโยชน์ตามต้องการ ส่วนสมาธิของนักภาวนาทำไมปล่อยให้เน่าเฟะอยู่ได้ ไม่มีที่ตรงไหนจะน่าชม ขืนชมไปก็น่ากลัวจะเน่าทั้งคนผู้เป็นเจ้าของสมาธิอีกด้วย ก็ยิ่งจะส่งกลิ่นไปมาก ในโลกนี้มีจมูกมากเท่าไร ไม่เห็นใจคนมีจมูกซึ่งจะทนอุดกันอยู่ทั้งวันทั้งคืน ใครจะไปทนไหวล่ะ ว่าอย่างไรสบายดีหรือสมาธิของคุณและตัวคุณ อาจารย์ต้องขออภัยที่ไม่มีของดีมาฝาก มีแต่ธรรมป่า ๆ และอาหารป่า ๆ ดังที่เห็น ๆ นี้แล อาจารย์และพระเณรท่านก็ฉันอย่างนี้ทั้งนั้น เพราะฟ้าฝนแห้งแล้ง ประชาชนพลเมืองอดอยาก ทางวัดก็พลอยอดไปด้วย หากต่อไปฟ้าฝนดีพื้นที่ชุ่มเย็น เราคงมีหวังได้ฟังธรรมประเภทชุ่มเย็นในวันหนึ่งข้างหน้า โปรดอุตส่าห์ทนไป

พูดมีเหตุมีผลฟังแล้วจับใจ ก็เมื่อท่านพูดว่าสมาธิของดิฉันล้าสมัยให้เก็บเข้าตู้ มิหนำสมาธิและตัวดิฉันยังกลับเน่าเข้าอีก ยิ่งกว่าคนอื่นๆ ว่าให้เป็นไหนๆ แต่ทำไมดิฉันฟังแล้วกลับชื่นใจ และเพลิดเพลินตามธรรม มิได้แสลงหูแสลงตาใจแม้แต่นิด ทำไมคำพูดประโยคเดียวกันและยังเน้นหนักลงยิ่งกว่ากันด้วยซ้ำ แต่ฟังแล้วกลับทำให้เย็นใจหายสงสัยไปหมด นอกจากจะพยายามทำตามจนสุดความสามารถเท่านั้น ทำไมจิตจึงเป็นอย่างนั้น ดิฉันแปลกใจมากท่าน

โรคกับยาถ้าประสบกัน แม้ฤทธิ์ของยาจะทำให้ร่างกายส่วนอื่น ๆ ผิดปกติไปบ้าง คนไข้ก็ไม่ถือเป็นสำคัญ แต่ถือโรคที่สงบลงและหายไปเพราะยา มากกว่าจะสำคัญยาที่ทำให้ร่างกายส่วนอื่นๆ ผิดปกติไปบ้างในเวลานั้น โรคที่รักสงวนในสมาธิก็เป็นโรคทิฐิชนิดหนึ่ง ที่ไม่ยอมลงใครเอาง่าย ๆ เหมือนกัน บางครั้งถึงกับต้องวางมวยฝีปากกันแทนหมัดกำปั้นก็มี ถ้าไม่ประสบยาก็น่ากลัวเป็นโรคคลั่งสมาธิศีรษะจรดฟ้าแน่ ๆ แต่ยังดีที่โรคยังรอฟังยาอยู่บ้าง ไม่เตลิดเปิดเปิงไปเลยทีเดียว ทำนองม้าของนายสลบซึ่งทำเอาเจ้าของตกจากหลังปลิวลงเหมือนใบไม้ กลายเป็นคนเสียสติและตายไปเลยในเวลาต่อไป

ม้านายสลบเป็นอย่างไร นิมนต์ท่านเล่าให้ดิฉันฟังบ้างพอเป็นคติเตือนใจ เผื่อว่าจิตของดิฉันจะกลายเป็นม้าตัวนั้นไป จะได้มีสติรั้งไว้บ้างพอไม่ให้ดิฉันต้องเสียสติและตายไปเช่นนายสลบคนนั้น

เรื่องดี ๆ คุณทำไมไม่อยากฟังและอยากเชื่อ แต่เรื่องม้าเรื่องเสียสติและตาย กลับเห็นเป็นเรื่องที่น่าสนใจและชอบฟังอย่างนั้นหรือ เผื่อว่าคุณเกิดเป็นทำนองนายสลบเข้าบ้างจะเป็นอย่างไร ทำไมชอบฟังนัก ถ้าไม่ชอบเป็นอย่างเขา อาจารย์ก็แปลกใจ

ดิฉันชอบฟังเพื่อเป็นคติดังที่เรียนแล้ว การฟังเพื่อเป็นคนดีก็มีส่วนเสียด้วยหรือ ถ้ามีดิฉันก็หยุดได้ทั้ง ๆ ที่กำลังอยากฟังท่านเล่า

ก็คุณเคยฟังธรรมจากอาจารย์และเพื่อน ๆ ก็ฟังเพื่อเป็นคติไม่ใช่หรือ ครั้นแล้วปรากฏว่าวางมวยฝีปากกัน จนไม่มีใครกล้าตัดสินให้เรียบร้อยลงได้ และยังจะเริ่มขึ้นเวทีฟังเรื่องม้านายสลบไสลผู้ตกม้าเสียสติและตายต่อไปอีก นับว่าใจป้ำจริง ไม่เคยเห็นมาก่อนและไม่เคยคิดว่าจะได้พบผู้หญิงนักสู้เช่นนี้ แปลกจริง

เรื่องม้านายสลบก็เลยจะจางไป เพราะท่านหาเรื่องอื่นมาพูดไปเรื่อย ไม่สนใจเลยว่าอย่างไร ม้านายสลบไปถึงไหนแล้วท่าน ดิฉันรอฟังอยู่แล้ว

จิตที่มีความสงบได้ ชื่อว่าหาความสุขเจอในชีวิตของคน ๆ หนึ่ง ความสุขที่พบ ๆ ผ่าน ๆ เป็นความสุขชนิดวิ่งตัดหน้าพอให้เสียดายแล้วหายไป ไม่ใช่ความสุขที่ให้ความเย็นใจตลอดไป เพราะมิได้ติดแนบอยู่กับใจ แต่เพียงอาศัยเขาเป็นสุข เมื่อสิ่งที่อาศัยผ่านไปจึงหมดความสุข แล้วเปลี่ยนเป็นความทุกข์ขึ้นมา เช่นเดียวกับคนเข้าไปโรงหนัง โรงละครที่ขับกล่อมบำเรอต่าง ๆ ซึ่งเข้าใจว่าเป็นที่ให้ความสุขความสำราญทั้ง ๆ ที่สิ่งเหล่านั้นเป็นเครื่องเขย่าใจให้กระเพื่อมขุ่นมัว เหมือนน้ำที่ถูกรบกวนและเขย่าอยู่เสมอ ย่อมขุ่นมัวผิดปกติฉะนั้น

ขณะอยู่ที่นั้นใจก็ตั้งความหวังอยู่ตลอดเวลา แต่สิ่งที่ได้รับโดยปฏิเสธไม่ได้ก็คือสุขบ้าง ทุกข์บ้าง เพลินบ้าง เศร้าโศกบ้าง สับสนกันไปตามอารมณ์ที่มีการเปลี่ยนแปลงตัวอยู่เสมอในเวลานั้น แม้เวลาอื่น ๆ ก็ย่อมมีลักษณะเช่นนั้นเข้าแฝงใจเหมือนเงาเทียมตัว ส่วนความสุขที่อาศัยธรรมเป็นอารมณ์ของใจนั้นผิดกัน ฉะนั้นท่านจึงเรียกต่างกันโดยให้นามว่าโลกและธรรม เพราะอารมณ์ไม่เหมือนกัน อารมณ์ของโลกเป็นเครื่องก่อกวนยุแหย่ให้แตกจากความสุข ส่วนอารมณ์ของธรรมเป็นเครื่องส่งเสริมใจให้สงบเยือกเย็น ผู้ทำใจให้เข้าใกล้ชิดสนิทกับธรรมมากเพียงไร ก็ยิ่งเป็นผู้มีใจสงบเยือกเย็นมากเพียงนั้น

คุณก็โปรดทำความพยายามให้ใจได้รับความสงบสุข เหมือนได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ อยู่เสมอ อย่าอยู่ห่างไกลจากพระ มารถึงจะกลัว ถ้าอยู่ห่างจากพระ มารเขาชอบมาก เพราะจะจับลากจับถูไปไหนก็ได้อย่างง่ายดาย คนมีพระ คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์อยู่ในใจ เป็นผู้ไม่มีภัย ไม่มีเวรทั้งแก่ตนและผู้อื่น ใจก็เย็นสบาย จุดศูนย์กลางของโลกก็คือใจ ถ้าใจสบายแล้วทุก ๆ สิ่งจะเป็นที่สงบเย็นไปตาม ๆ กัน อยู่ที่ไหนก็ลืมวัน คืน เดือน ปีไปหมด เพราะไม่มีทุกข์เดือดร้อนภายในใจ ซึ่งจะคว้าหาสิ่งภายนอกมาช่วยพยุงและต้านทาน จุดศูนย์กลางของธรรมทั้งมวลก็คือใจ ใจเป็นผู้ทรงพุทธ ทรงธรรม ทรงสงฆ์ ทรงมรรค ทรงผล ทรงสุข ทรงทุกข์ ทรงสวรรค์ และทรงนิพพาน โปรดอบรมใจให้เย็นเห็นความสุขอยู่กับตน

เพราะคนเราถ้าเห็นสุขตามความจริงที่สุขสถิตอยู่แล้ว ก็หมดความว้าวุ่นโดยประการทั้งปวง จะเคลื่อนไหวไปมาเพื่อการทำมาหาเลี้ยงชีพก็เป็นกิริยาที่งามตา ไม่มีอาการเหมือนถูกไฟไหม้และน้ำร้อนลวก วิ่งกระเสือกกระสนวุ่นวายจนไม่มีสติอยู่กับตัว เพราะถูกความทะเยอทะยานคว้าเอาไปเผาไฟทิ้งหมดยังเหลือแต่ตัวเปล่า จึงหาที่ยับยั้งไม่ได้แม้ขณะหนึ่ง มองดูแล้วเหมือนคนกำลังไข้หนักซึ่งแสดงอาการจะไปท่าเดียว ไม่เหลียวแลยาเลย ความสุขที่พวกเรามองข้ามอยู่เวลานี้ ถ้าไม่มีธรรมเป็นเครื่องทดสอบก็เห็นจะเจอได้ยาก หากเป็นของง่ายโดยไม่มีกฎเกณฑ์หรืออุบายวิธีแล้ว เราทุกคนต่างเสาะแสวงหาความสุขกันทั้งนั้น ไม่มีผู้แสวงหาความทุกข์แม้รายเดียว แล้วทำไมจึงไม่พากันเจอความสุขอย่างเอาจัง ๆ เสียบ้าง

สิ่งอื่น ๆ ยังเจอกัน บางอย่างเจอจนหาทางออกไม่ได้ จะให้จังขนาดไหน จังจนกล้าทำ อัตตวินิบาตแก่ตนได้ (ฆ่าตัวตาย) เพื่อหาทางออก แต่แล้วก็เป็นเรื่องเพิ่มทางเข้าหาทุกข์แบบทวีคูณเข้าอีก ถ้าจะคิดและทำให้ถูกกับหลักความจริงอันตายตัวแล้ว ตนเป็นที่รักแลสงวนอย่างยิ่ง เราทราบกันทุกคน แม้แต่สัตว์ก็ทราบ ส่วนอุบายวิธีแสดงออกเพื่อตนนั้นได้ปฏิบัติกันแค่ไหนเพียงไร จึงเป็นเรื่องที่น่าคิดอย่างยิ่ง สำหรับมนุษย์เราที่มีศาสนา คือแนวทางแก้ไขและป้องกัน ช่วยหาทางราบรื่นและปลอดภัยแก่ตนและส่วนรวม จากหลักธรรมที่เป็นแนวทางรับรองความถูกต้องอย่างสมบูรณ์แล้ว ผู้ดำเนินตามจะไม่ผิดหวังทั้งทางการอาชีพ และทางจิตใจอันเป็นหลักใหญ่ของการงานทุกประเภท ข้อนี้ไม่ใช่เลยลงทะเลแล้วหรือ ควรหยุดเสียที เกรงว่าคุณผู้นั่งฟังจะเหนื่อยแย่

ไม่เหนื่อยคะ ฟังเพลินไป ดิฉันเข้าใจจุดศูนย์กลางของโลกและธรรม คือใจดวงนี้และพระพุทธ ธรรม สงฆ์ ตลอดมรรค ผล นิพพาน รวมลงมาใจดวงเดียวนี้ คำที่ดิฉันเรียน

ท่านว่าได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์นั้นก็เป็นที่แน่ใจ กับพวกเราพากันหาความสุขที่ไม่ถูกจุดด้วยอุบายที่ไม่ชอบก็ไม่เจอ เป็นที่เข้าใจแจ่มแจ้งดี หายข้องใจทุกข้อที่เรียนถาม ที่ยังสงสัยอยู่ไม่วายก็คือ ม้านายสลบเท่านั้น คราวนี้ท่านไม่เห็นพูดถึงเลย ขอกราบขอบพระคุณ

ผมขอกราบรบกวนท่าน คือ เพื่อนผมเห็นผมทำทานและใส่บาตร เขาว่าให้ผมเสมอ แต่ผมไม่สนใจ บางครั้งเขาก็อธิบายให้ผมฟังว่า การให้ทานสิ้นเปลืองไปเปล่า ๆ เก็บไว้ทำประโยชน์ในครอบครัวดีกว่าไปทำทานทิ้งเปล่า ไม่มีสิ่งตอบแทนแม้แต่น้อยเลย บางครั้งผมชักรำคาญบ้างเหมือนกันแต่ก็ทำเป็นไม่สนใจ หนักเข้าเขาตั้งตัวเป็นอาจารย์ผม และสั่งสอนเสียใหญ่ นี่ผมจะควรปฏิบัติอย่างไรต่อเขาจึงจะดี เพราะความเชื่อในทานผมรู้สึกฝังใจแบบถอนไม่ขึ้น ท่านโปรดอธิบายให้ผมฟังบ้าง พอมีทางปฏิบัติต่อเขาและต่อตัวเอง เพื่อมิให้กระทบกระเทือนทั้งสองฝ่าย

ทานก็แปลว่าการให้ การให้กับการรับเป็นของคู่กัน ตั้งแต่เริ่มตั้งแผ่นดิน และมีสัตว์โลก ถ้าไม่อยากให้มีทาน คือการให้หรือแบ่งปัน มนุษย์และสัตว์ก็ไม่ควรจะมีอยู่ในโลกสืบต่อไป เพราะถ้ามนุษย์และสัตว์ยังมีอยู่ การให้และการรับก็จำต้องมีอย่างแยกไม่ออก เพราะทั้งสองนี้เป็นสิ่งที่สัตว์โลกทุกประเภททำกันอยู่แล้ว นับแต่วันเริ่มแรกชีวิตของสัตว์ตั้งขึ้นในโลก ใครไม่สามารถจะเป็นผู้ไปรื้อถอนด้วยกฎเกณฑ์หรือข้อบังคับใด ๆ ได้เพราะชีวิตที่ต้องอาศัยการให้กับการรับสำคัญเหนือสิ่งใด ๆ ในโลก

ทานการให้นี้ คือการวางรากฐานชีวิตและชุบเลี้ยงชีวิตของผู้รับประทานโดยตรงอยู่แล้ว ไม่มีทางเปลี่ยนแปลงแก้ไขให้เป็นอย่างอื่น นอกจากจะช่วยกันส่งเสริมทาน คือการให้ให้มีกำลังมากขึ้นตามความจำเป็นที่ทั่วโลกต้องการอยู่เป็นนิตย์เท่านั้น เพื่อชีวิตความเป็นอยู่ทุกด้านของผู้ควรได้รับจากการให้ จะได้เป็นไปด้วยความสม่ำเสมอตลอดระยะที่สัตว์ และมนุษย์รายนั้น ๆ ยังมีความจำเป็นต้องรับอยู่ ถ้าเว้นทานคือการให้เสียเมื่อไร เมื่อนั้นความเป็นอยู่ของสัตว์โลกที่อาศัยกันเป็นอยู่ตลอดมาก็ขาดสะบั้นลงทันที ชีวิตจะไม่มีทางสืบต่อกันทั่วโลก อาจารย์ขอถามคุณบ้างว่า ชีวิตของคนและสัตว์นับแต่วันเกิดมาถึงวันนี้เป็นมาได้อย่างไร ใครเป็นผู้ให้ชีวิต บำรุงชีวิตนับแต่ขั้นเริ่มแรกตลอดมา ถ้าไม่มีผู้ให้อาศัย ชีวิตจะทรงตัวและเจริญมาได้อย่างไร

เป็นมาจากบิดามารดาและผู้เกี่ยวข้องเลี้ยงดู เป็นผู้ให้ชีวิตบำรุงชีวิตเรามา ไม่เช่นนั้นก็ต้องตายแต่ขณะที่เริ่มเกิดไปไม่รอด ฉะนั้น ผมจึงระลึกถึงบุญคุณของบิดามารดาผู้บังเกิดเกล้าฯ ตลอดถึงท่านที่มีบุญคุณต่อเราทั่ว ๆ ไปอยู่เสมอ ไม่ได้ขาด

ทีนี้เราลองนึกไปถึงบรรดามนุษย์และสัตว์ทั่วโลก ที่ต่างก็ได้กำเนิดจากบิดามารดามาด้วยกันเช่นเดียวกับเรา จะมีจำนวนมากเท่าไร

นับไม่ถ้วนเลยท่าน เพราะมันหมดทั้งโลกจะไม่ให้มาอย่างไรได้

ทีนี้เราพอจะทราบได้ไหมว่า สัตว์โลกทั้งมวลมีชีวิตเป็นมาได้จากทาน คือการให้ของพ่อแม่หรือผู้ใดผู้หนึ่ง เป็นต้นเหตุ เมื่อเป็นเช่นนี้ ทานคือการให้จัดเป็นเรื่องเล็กหรือเรื่องใหญ่ ซึ่งเราจะควรมองข้ามโดยไม่สนใจ ไม่ให้ทานต่อกันเลยได้ไหม

พอทราบได้ มาจากการให้ของพ่อแม่ หรือใครคนใดคนหนึ่งทั้งนั้น และทานไม่ใช่เรื่องเล็กน้อย แต่เป็นเรื่องใหญ่โตมากกว่าชีวิตของสัตว์โลก เพราะสัตว์โลกทั้งมวลต้องอาศัยทานคือการให้การอนุเคราะห์ แต่ทานมิได้อาศัยสัตว์โลก ฉะนั้น จึงควรยกให้ทานเป็นใหญ่กว่าสัตว์โลกทั่ว ๆ ไป คำว่าทานนี้โลกจะมองข้ามไปไม่ได้ ความไม่สนใจในทานก็เท่ากับไม่สนใจในชีวิตของกันและกัน โลกต้องแตกแน่ ๆ ตั้งอยู่ไม่ได้

คำว่าให้ทานหมดไปนั้น หมดไปจริงไหม และหมดไปที่ไหน สิ่งที่ตอบแทนการให้ทานนั้นคืออะไร มีไหม หรือหมดไปจริง ๆ

ผมได้คิดบ้าง หมดไปจากมือผู้ให้จริง แต่ก็ไปปรากฏอยู่กับมือผู้รับอย่างไรเล่าท่าน เช่นผมใส่บาตรพระ ข้าวหรืออาหารหมดไปจากมือผมจริง แต่ก็ไปปรากฏอยู่ในบาตรพระท่าน ซึ่งเป็นจุดประสงค์ของการให้ทานเพื่อพระท่านอยู่แล้ว จะเรียกว่า ทานของเราหมดไปเพื่อผู้รับปรากฏผลก็ถูก สิ่งที่ตอบแทนก็คือความสมหวังของการให้หรือของผู้ให้หนึ่ง ผู้รับได้อาศัยสิ่งที่ให้หนึ่ง ถ้าเป็นประเภทอาหารก็คือชีวิตของผู้รับที่ทรงตัวอยู่ได้ เพราะทานของเรา นั่นแลคือสิ่งตอบแทนที่เห็นประจักษ์ ถ้าเป็นที่อยู่อาศัยหรือเครื่องใช้ ก็คือความสะดวกของผู้อยู่อาศัยใช้สอย เพราะทานของเรานั่นแลเป็นสิ่งตอบแทนอย่างประจักษ์ตาประจักษ์ใจ เช่นเราเลี้ยงดูด้วยอาหารและสิ่งต่าง ๆ สิ่งตอบแทนที่เห็นได้ชัด ๆ ก็คือความเจริญเติบโตของเด็กและสิ่งอาศัยที่เด็กได้รับความสะดวกจากเรา นั่นแลล้วนเป็นสิ่งตอบแทน จะไปค้นหาสิ่งตอบแทนที่ไหนกันอีก

คุณพอเข้าใจได้ไหมว่า สัตว์โลกทั้งมวลมีความเป็นอยู่ด้วยทานกันทั่วโลก

ผมพอเข้าใจอยู่บ้างตามฐานะของผม แต่เพื่อนผมซึ่งนามสกุลแกว่าเทวทัตนั่นซิ แกจะยอมเข้าใจกับพวกเราหรือไม่ ผมก็ไม่ทราบกับมันเหมือนกัน ไอ้มัจฉริยะนี่พูดยาก ไม่ใช่เล่นเลย ว่าง ๆ ผมจะพาแกมาหาท่าน ให้ท่านช่วยเปลี่ยนนามสกุลให้แกเสียใหม่ ไม่เช่นนั้นโลกแตกแน่ เพราะนามสกุลอย่างนี้ เมืองไทยเราไม่มีใช้กัน เพราะเป็นนามสกุลที่พิลึกและขวางโลกด้วย นอกจากนามสกุลที่ผูกขาดของเทวทัตผู้เดียวเท่านั้น ไม่มีใครกล้าอาจเอื้อมแตะต้องได้ แกคงไปขโมยเอาของเทวทัตมาตอนเทวทัตไปเที่ยวนรก น่ากลัวเวลาเทวทัตกลับขึ้นมาจากนรกแล้ว เรื่องจะยุ่งกันใหญ่ ถ้าแกไม่รีบนำไปคืนเสียในระยะเทวทัตกำลังยุ่งอยู่กับงานเมืองใต้ดินเวลานี้

ก็คุณเป็นเพื่อนเขาเอง ทำไมจะต้องพาเขามาหาอาจารย์ ที่ถูกคุณก็ควรอบรมเขาให้เป็นที่เข้าใจเสีย แล้วการเปลี่ยนและเอานามสกุลไปคืนนั้น เขาจะจัดการของเขาเอง คุณไม่ต้องไปยุ่งกับเขาให้ลำบากและเสียเวลา ดีไม่ดีจะถูกแกเข่นเข้าอีกจะว่าอาจารย์ไม่บอก

ผมขอเรียนถามซ้ำตอนที่ยังไม่เข้าใจ ทานมีกี่ประเภท และสำคัญไปในทางใดบ้าง ผมยังไม่เข้าใจในแง่ต่าง ๆ ของทาน โดยมากผมเอาศรัทธาเข้าว่าเลย ไม่ได้ไปคิดว่าทานสำคัญหรือไม่ อาศัยความรู้สึกส่วนลึกที่ฝังใจอย่างถอนไม่ขึ้นว่า ผมมีใจฝักใฝ่ในทานเป็นประจำนิสัยและต้องทำทานจะขาดไปไม่ได้ในวันหนึ่ง ๆ แม้ผมไม่อยู่ ทางบ้านก็ใส่บาตรเป็นประจำอยู่แล้วอย่างไม่มีปัญหา ที่เรียนถามก็เพื่อทราบความหนักเบาของทานมีไปในทางใดบ้างเท่านั้น

ประเภทของทานนั้นนับไม่ถ้วน แต่ถ้าแยกเป็นขั้นมีสาม คือ อย่างต่ำ อย่างกลาง และอย่างสูงสุด ก่อนอื่นเราต้องเข้าใจเสียก่อนว่า ทานแปลว่าการให้โดยไม่คิดสิ่งตอบแทน ด้วยทางวัตถุทำนองเขาซื้อขาย แต่ให้ด้วยเจตนาเพื่อสำเร็จประโยชน์แก่ผู้รับ เช่นให้วัตถุสิ่งของแก่ลูกเมีย ผัว พ่อแม่ พี่น้อง เพื่อนฝูง หรือแก่สัตว์เลี้ยง เหล่านี้เรียกว่าทานในหลักธรรมชาติที่ต้องทำต่อกันด้วยความจำเป็นโดยทั่วกัน แม้แต่สัตว์ดิรัจฉานก็ยังต้องทำต่อกัน จะเว้นทานในหลักธรรมชาตินี้ไปไม่ได้ ทานเป็นเครื่องค้ำจุนโลก

สัตว์อยู่ด้วยกันเพราะทานเป็นเครื่องสมาน เช่น มดและปลวกเป็นก่ายกองต่างมีทานเป็นน้ำใจของมันปฏิบัติต่อกัน โดยมากไม่ว่าสัตว์ประเภทใดที่อยู่ด้วยกันเป็นจำนวนมาก ต้องมีทานการให้ปันแทรกซึมหล่อเลี้ยงประจำสันดานของมันอยู่ทุกจำพวก มนุษย์ในครอบครัวหนึ่ง ๆ ย่อมมีทานเป็นพื้นฐานของกันและกัน จึงทำให้ครอบครัวนั้น ๆ ประหนึ่งเป็นอวัยวะอันเดียวกัน ลูกทุกคนต้องได้รับทานการเลี้ยงดูจากพ่อแม่ และพ่อแม่ทุกคนก็เป็นมาจากเด็ก คือลูกของพ่อแม่เช่นกัน ต้องได้รับทานการสงเคราะห์เลี้ยงดูจากพ่อแม่มาแล้วด้วยดีเช่นเดียวกัน โลกที่ตั้งเป็นปึกแผ่นต้องมีทานเป็นรากฐานค้ำจุนไว้ฉะนั้น ทานการให้จึงเป็นของจำเป็นต่อโลกไม่มีประมาณ

การให้อะไร ๆ แก่ลูกที่เกิดกับตนก็ต้องเรียกว่าทานด้วยหรือ ผมนึกว่านำไปถวายพระตามวัดหรือตามสถานที่ต่าง ๆ ถึงจะเรียกว่าทาน

ถ้าไม่เรียกว่าทานควรจะเรียกว่าอะไร เพราะลูก ๆ มิใช่ลูกค้าของพ่อแม่พอที่จะตั้งตลาดในครัวเรือนเดียวกัน คำว่าให้ก็บ่งว่าทานอยู่แล้ว แต่ทานมีหลายประเภทดังที่เรียนแล้ว คือทานวัตถุ ทานธรรม การให้อุบายสั่งสอนต่าง ๆ ให้อาหารแก่สัตว์ก็เรียกว่าทาน เช่นเรานำอาหารประเภทต่าง ๆ ไปให้สัตว์ที่มีชนิดต่าง ๆ ที่เขาดินวนา กรุงเทพฯ เป็นต้น

เราให้โดยไม่หวังตอบแทน เรียกว่าทานทั้งนั้นหรือ

จะเรียกว่าทานทั้งนั้นก็ถูก ถ้าให้ในลักษณะที่กล่าวนี้

เพื่อนผมแกเห็นอย่างไร จึงปฏิเสธการให้ทาน เหมือนไม่มีชิ้นดีเพราะการให้ทานเสียเลย

คุณอยากให้เพื่อนคุณรู้ผลของทานบ้างไหม

โอ้โฮ ผมพยายามหาทางช่วยเหลือจะให้เขารู้ผลทานจนหมดความสามารถแล้ว ถ้ามีผู้ช่วยแนะนำให้เขารู้ผลของทานเสียบ้าง ผมคิดว่าผู้นั้นจะต้องขึ้นสวรรค์ทั้งเป็น ตัวเขาเองยังไม่สามารถขึ้นทั้งเป็นได้ ตายแล้วเขาต้องขึ้นแน่ ๆ ท่านจะพอมีทางช่วยเขาได้ไหม ถ้าพอเมตตาโปรดเขาได้ ก็โปรดบ้างเถอะเจ้าพระคุณ นับว่าโปรดสัตว์เอาบุญ

คุณไม่อยากขึ้นสวรรค์ทั้งเป็นบ้างหรือ ทำไมเที่ยวบอกแต่คนอื่นให้ขึ้น ถ้าอยากขึ้นทั้งเป็นก็โปรดไปสอนเขาบ้าง เขาก็จะได้ตามหลังคุณไปเวลาตายแล้ว หากเขายังไม่สามารถขึ้นทั้งเป็นได้

ถ้าผมสามารถ ผมก็ไม่มาบ่นเรื่องเขาให้ท่านรำคาญเลยท่าน ที่มาปรับทุกข์นี้ก็เพราะทางอื่นผมคิดจนหมดปัญญาแล้ว ถึงได้บ่นสงสารเขาให้ท่านฟัง บางทีท่านจะพออนุเคราะห์เมตตาเขาได้

อาจารย์ก็ไม่มีความสามารถเหมือนกัน ปล่อยไว้ตามกรรมของใครของเขา จะเที่ยวแบกหามนักก็หนักเรา ความสามารถขนาดเรา ๆ ท่าน ๆ อย่ากล้าหาญยกภูเขาทั้งลูก เผื่อกระดูกสันหลังหักจะไปโทษภูเขาก็เป็นการผิดไปสองขั้น คือ ขั้นที่หนึ่งตนไม่รู้จักประมาณกำลังของตัว ขั้นที่สองอวดเก่งไปแบกภูเขาทั้งลูก กระดูกหลังหักก็ไปโทษว่าภูเขาหนักเกินไป โทษแห่งความผิดของตัวถึงกับกระดูกไม่ต่อกันไม่สนใจคิด โลกเรามันชอบแปลกอย่างนี้เสมอมา

คนเราที่ตัดสิทธิ์ตัวเองในการห้ามทำทาน เช่นนี้ผลจะเป็นอย่างไรต่อไป ผมก็เลยคิดแย่แทนเขาไปเอง ไม่ทราบว่าคิดถูกหรือผิด โปรดท่านตัดสินให้ผมด้วย

เขาตัดสิทธิ์ของเขาเอง ใครจะไปกล้าให้สิทธิ์เขาผู้ไม่ยอมรับผิดชอบตัวเอง เช่นคนไข้ที่ไม่ยอมรับยาเลย แล้วใครจะกล้าไปให้สิทธิ์เพื่อให้เขาหายจากโรค คุณจะไปให้สิทธิ์เพื่อให้เขาหายจากโรคได้ไหม

ไม่ได้ท่าน

เมื่อเป็นเช่นนั้น คุณจะสามารถไปให้สิทธิ์เขาในทางไหน เขาจึงจะได้รับผลเพราะไม่ทำเหตุไว้

ไม่มีทางเลยท่าน แล้วคติของเขาจะเป็นอย่างไรบ้าง

แม้แต่คติของเราเองยังไม่สามารถทำนายได้ แล้วจะสามารถไปทำนายคติของคนอื่นได้อย่างไร

ถ้าท่านไม่กล้าทำนายเขาด้วยความรู้ของท่านเอง ก็โปรดทำนายด้วยหลักธรรม ซึ่งเป็นทางสะดวกสำหรับท่านผู้จะอธิบายก็ได้ ผมยินดีและรอฟังอยู่แล้ว เพราะเรื่องนี้สำคัญมาก น่าสนใจ

หลักธรรมก็ไม่คิดเห็นอะไร พอจะนำมาโกหกได้ เพราะไม่ได้เรียนวิชาทางนี้ จึงขออย่าให้อธิบายเลยดีกว่า ที่ได้เรียนผ่านมาบ้างก็หลงลืมไปหมด ไม่สามารถจะนำมาอธิบายให้ฟังได้เท่าที่ควร จึงขอผ่านไป

ได้ยินท่านว่าไว้ว่า คนที่ชอบให้ทานเป็นคนมีนิสัยกว้างขวาง ไม่คับแคบ เพราะความเห็นแก่ตัว ดังนี้ใช่ไหมท่าน

ถูก คนตระหนี่ถี่เหนียวย่อมเป็นคนเห็นแก่ตัวมาก ไม่สามารถจะเฉลี่ยเผื่อแผ่สมบัติของตนให้เป็นประโยชน์แก่คนอื่นได้เป็นธรรมดา อาจารย์เห็นด้วย คนชอบให้ทานเป็นคนมีนิสัยกว้างขวาง ไม่ว่าจะเป็นนักบวชหรือฆราวาส ชอบมีหมู่เพื่อนมาก ถึงคราวจะตกอับแต่ไม่จน หากมีผู้มาช่วยเหลือจนได้ ถึงคราวจำเป็นมองไม่เห็นอะไรเลยก็ตาม แต่หากบันดาลให้เป็นมาแบบค้นหาสาเหตุไม่พบ แต่ผลที่มาแสดงนั้นตัวเองเห็นได้ชัด ๆ เรื่องเช่นนี้มีอยู่ดาษดื่นสำหรับท่านผู้เคยสร้างความไม่จนมุมไว้เพื่อตัว การให้ทานจะเห็นผลประจักษ์ในชาตินี้หรือไม่ เราพอมองเห็นได้ในโลกมนุษย์เรานี้เอง เช่นคนผู้ให้ทานเป็นที่ยินดีแก่ผู้รับ หรือเป็นที่น่าเกลียดน่าชัง โปรดตอบตามความรู้สึกของคุณเอง

ยังไม่ต้องพูดถึงขั้นมนุษย์ก่อนก็ได้ท่าน เราพูดกันเพียงเรื่องสุนัขซึ่งไม่รู้บุญรู้บาปอะไรเลยก่อน สุนัขพอมองเห็นคนที่เคยนำเอาอาหารไปแจกให้เขารับประทานเท่านั้น ต่างตัวต่างวิ่งออกมาต้อนรับและรุมล้อมจนจะหาทางเดินไปไม่ได้ เพราะความดีใจและความหวังพึ่งมนุษย์ผู้ใจบุญ ถ้าอยากทราบรายละเอียดโปรดไปดูสุนัขที่คนนำไปปล่อยทิ้งไว้ให้อยู่ตามกรรมแบบอด ๆ อยาก ๆ ตามวัดต่าง ๆ ในเมืองหรือนอกเมืองก็ยังมี แต่ที่อื่น ๆ ไม่ได้กองเก็บหมา เที่ยวเก็บจนเกลี้ยงหมด แล้วเราลองนำอาหารไปแจกให้เขารับประทานเพียงครั้งเดียวเท่านั้น พอครั้งที่สองเขาจะต้องจำเราได้แม่นยำ มีเท่าไรพากันวิ่งมาหาเราหมด เพราะความหิวโหยว่าจะได้รับประทานจากคนใจบุญ และดีใจวิ่งมาด้วยความหวัง ทั้งแสดงอาการยิ้มแย้มหูตกหางกระดิก ประหนึ่งมาทักทายและออดอ้อนขอ

อาหารรับประทานกับเรา ซึ่งเห็นแล้วน่าสงสารมาก เพียงสัตว์ยังรู้จักใจกว้างน้ำใสเย็น เห็นแล้วดีใจทั้งอยากดื่ม

มนุษย์จะไม่รู้และยินดีกับคนใจบุญหนุนโลกอย่างไรได้ ต้องยินดีอย่างยิ่ง นอกจากมัจฉริยะมนุษย์ผู้ใจดำไม่มองดูหน้าคนเท่านั้น จะไม่ยินดีกับใครเลย

คนใจกว้างขวางชอบให้ทาน เราก็พอมองเห็นคติในปัจจุบันชาติของเขาอยู่แล้ว ชาติหน้าจะมีคติแปลกปลอมมาจากไหน จำต้องเป็นคติและใจดวงเดียวนี่แลจะเป็นผู้ไปแสดงตัวในภายหน้า จึงไม่ควรมองข้ามจิตดวงกำลังเตรียมอยู่และเตรียมไปในตัวของมันเองทุก ๆ ขณะที่ควรแก่โอกาส ผู้ฉลาดก็ฉุดไว้ได้ ผู้ใจลอยก็พลอยขาดทุนทั้งมาและไป

สำหรับคุณเล่า จะรอไปหวังกำไรในชาติหน้าหรือจะเร่งรีบหากำไรเสียแต่บัดนี้เป็นต้นไป เพื่อเป็นผลเครื่องเสวยสุขรื่นเริงในชาติหน้า ซึ่งเป็นโลกเสวยแต่ผลอย่างเดียว ไม่เกี่ยวกับการบำเพ็ญเหตุ ได้ทำความเข้าใจกับตนเองไว้อย่างไรบ้าง

ผมมั่นใจอยู่ว่า ความดีที่ควรได้ในวันนี้และชาตินี้ต้องรีบทำให้ได้ในเขตกำหนด เมื่อเลยเขตกำหนดคือตายแล้ว นั่นไม่ใช่ฐานะที่ผู้ตายแล้วจะไปเที่ยวแสวงหารายได้เหมือนแดนมนุษย์เรา ผมขอเรียนถามย้อนหลังอีกสักเล็กน้อยที่ยังสงสัยในคำพูดของท่านว่าธรรมทาน คือการให้อุบายสั่งสอน นั่นหมายความว่าอย่างไร

ธรรมทาน แปลว่าให้ทานธรรมหรือให้ธรรมเป็นทาน เช่น พระพุทธเจ้าทรงแสวงหาโมกขธรรมเป็นทางหลุดพ้น จนได้ตรัสรู้สมพระทัยแล้วก็ทรงเที่ยวประกาศสอนสัตว์โลกนับแต่เริ่มแรกตรัสรู้จนวันเสด็จนิพพานฯ ไม่ทรงหวังอะไรเป็นเครื่องตอบแทน มีพระทัยหวังให้โลกที่ได้รับธรรมจากพระองค์ ประพฤติตัวเป็นคนดีมีความสุขทั่วหน้ากัน ธรรมที่ทรงประกาศสอนโลกซึ่งกำหนดไว้พอประมาณมี ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ถ้าจะเทียบทางด้านวัตถุแล้วก็คือ กองแห่งธรรมของพระองค์นั่นเอง ที่ประทานให้แก่มวลสัตว์ได้รับเป็นขวัญใจยึดไว้เป็นที่พึ่งตลอดมาถึงพวกเรา ถ้าอิงกับด้านวัตถุเช่นหนังสือคัมภีร์ธรรมก็เรียกว่าหนังสือธรรมทาน ดังอาจารย์ทั้งหลายแสดง และมีผู้ศรัทธาพิมพ์แจกในงานต่าง ๆ เช่น งานศพ เป็นต้น ล้วนเป็นหนังสือธรรมทาน เพราะมิได้หวังสิ่งตอบแทนใด ๆ นอกจากน้ำใจที่มุ่งต่อธรรมด้วยกันเท่านั้น

ที่พิมพ์หนังสือธรรมออกจำหน่ายขายในที่ต่าง ๆ นั้น จะเรียกว่าธรรมทานได้ไหม

จะเรียกได้หรือไม่ได้ก็ตาม แต่อาจารย์พูดเรื่องธรรมทานต่างหากไม่ได้เกี่ยวกับเรื่องประเภทนี้

ผมต้องขออภัยท่านที่เรียนถามผิดความประสงค์ไปบ้าง ทีนี้คำว่าธรรมทานกับหนังสือธรรมทาน นั่นมีความหมายต่างกันหรือเหมือนกัน

มีความหมายอย่างเดียวกัน เช่นเดียวกับผู้แสดงธรรมหรือปาฐกถา กับการแต่งหนังสือธรรมและพิมพ์ออกแจกเป็นหนังสือธรรมทาน แม้จะเป็นคนเดียวกันหรือเป็นคนละคนก็ตามแต่ความหมายของธรรมที่นำออกแสดงและนำออกตีพิมพ์ ก็คือเนื้อธรรมที่สั่งสอนคนให้เป็นคนดีด้วยกัน ที่ผิดกันอยู่บ้างก็เพียงการแสดงออกแห่งธรรมที่ออกจากคนโดยตรงบ้าง ที่ออกจากหนังสือบ้างเท่านั้น

การให้ทานทางด้านวัตถุกับการให้ทานธรรม อย่างไหนมีผลมากกว่ากัน ได้ยินท่านว่า การให้ทานธรรมมีผลมากกว่าทางวัตถุใช่ไหม

ตามหลักธรรมท่านกล่าวไว้ว่า ธรรมทานมีผลมากกว่าทานวัตถุ ตามหลักความจริงก็เป็นอย่างนั้น เพราะผู้จะมีศรัทธาบริจาคทานได้มากน้อย ตลอดถึงสละเพศฆราวาสบ้านเรือนออกบวชได้ จนกระทั่งได้ตรัสรู้มรรคผลนิพานก็มีไม่น้อย ทั้งนี้ก็เนื่องจากได้รับรสแห่งธรรมทานมากกว่า ท่านจึงตรัสรับรองไว้ว่า การให้ธรรมเป็นทานชนะการให้ทั้งปวง ดังนี้ ศาสนาจะตั้งเป็นหลักมั่นคงในจิตใจของพุทธบริษัทตลอดมาจนถึงทุกวันนี้ ก็เนื่องจากธรรมรสที่ออกมาจากธรรมทานนั่นแล การให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนาที่เป็นมาไม่ขาดสูญ ก็เพราะธรรมทาน

มนุษย์ส่วนใหญ่ ส่วนน้อย ลงมาถึงครอบครัว และบุคคลเป็นราย ๆ ไป มีความประพฤติดีมีสันติสุขประจำหมู่ชน ก็เพราะธรรมทานที่ซึมซาบอยู่ในใจ การพัฒนาทางจิตใจซึ่งแปลว่า ความเจริญทางใจ รู้จักสิ่งดีชั่ว ควรประพฤติหรือไม่ควรเป็นต้น ก็เนื่องจากธรรมทานทั้งนั้น ฉะนั้น ธรรมทานจึงเป็นรากฐานสำคัญที่ให้คนรู้จักประพฤติชอบชั่วดีมีศีลธรรมทุกประเภท มีธรรมทานหรือธรรมรสเป็นสาเหตุสำคัญ ถ้าพูดถึงความสำคัญ ธรรมทานกับวัตถุทานมีความสำคัญไปคนละทาง เช่นเดียวกับอวัยวะส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย มีความสำคัญไปคนละทาง แต่อย่าลืมว่า ส่วนสำคัญยิ่งกว่าอวัยวะต่าง ๆ ยังมี คือใจ

วันนี้ผมมารบกวนท่าน และเรียนถามผิดบ้างถูกบ้าง จึงกราบขอประทานโทษ โปรดอย่าได้ถือสา เรื่องของฆราวาสมันมีผิด ๆ ถูก ๆ อยู่อย่างนี้ประจำนิสัย แม้เข้ามาในวัดมันก็ยังมีผิดได้

****

ดิฉันได้ยินแต่ชื่อท่าน พอทราบข่าวว่าท่านมาก็ทราบว่ากลับไปแล้ว รู้สึกเสียใจ บ้านดิฉันอยู่ไกล ซอยเข้าบ้านก็ลึก ไปมาไม่ค่อยสะดวกในเวลากลางคืน วันนี้ดิฉันดีใจมากที่ได้มากราบท่าน กำลังจะเลิกงาน พอเพื่อนโทร.ไปบอกว่าท่านมา ดีใจใหญ่ รีบมาทันที ยังไม่ได้กลับบ้าน ได้ทราบว่าพระธุดงค์มีอยู่ทางภาคอีสานแยะใช่ไหมคะ เพื่อนดิฉันเคยไปกราบท่านบ่อย ๆ ท่านได้เล่าให้ฟัง

มีบ้างแต่ไม่แยะสำหรับภาคที่เคยมีพระธุดงค์มากอยู่แล้ว แต่อาจเข้าใจว่าภาคอีสานมีพระธุดงค์แยะสำหรับภาคที่ไม่ค่อยมีพระประเภทนี้มากมากก่อน ภาคอื่นไม่ค่อยมีพระธุดงค์มากหรือ จึงได้เข้าใจว่าพระธุดงค์ทางภาคอีสานมีแยะ

ดิฉันไม่ทราบ ที่ถามนี้ก็เพราะเพื่อนเล่าให้ฟัง พระธุดงค์ท่านปฏิบัติอย่างไร จึงเรียกว่าพระธุดงค์คะ

อาจารย์ก็ไม่ทราบ ที่เรียกว่าพระธุดงค์นั้น คงจะเรียกตามพระที่ถือธุดงค์ ๑๓ เป็นข้อ ๆ ไป ซึ่งทรงบัญญัติไว้เพื่อขัดเกลากิเลส ผู้ต้องการชำระกิเลสของตนด้วยธุดงค์ก็ถือหรือสมาทานธุดงค์ข้อนั้น ๆ ตามแต่จะถือได้กี่ข้อไม่จำกัด แล้วก็ถือธุดงค์ข้อที่สมาทานแล้วนั้นเป็นกฎข้อบังคับตน ไม่ยอมฝ่าฝืน จนกว่าจะเห็นควรตามกาลสถานที่ โดยมากพระธุดงค์ทางภาคอีสานท่านก็ปฏิบัติเหมือนพระทั่ว ๆ ไป ที่จะผิดกันอยู่บ้างก็ตรงที่ปฏิบัติตามธุดงค์ เช่น ฉันในบาตร (ฉันสำรวมในบาตร) ฉันอาหารวันละมื้อ บิณฑบาตเป็นประจำมิได้ขาด บางกาลก็อยู่รุกขมูล คือ อยู่ใต้ร่มไม้ อยู่ในป่าช้า ในภูเขา ในป่าธรรมดา หรืออยู่อัพโภกาส คือที่แจ้ง ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร นอกจากนั้นก็มีระเบียบวินัยเป็นอันเดียวกัน

เพื่อนดิฉันเล่าให้ฟังว่า พระธุดงค์ท่านเดินจงกรมกลับไปกลับมาด้วยท่าทางมีสติและสำรวมในบริเวณวัดหรือตามป่าข้าง ๆ วัด บางเวลาก็เห็นท่านนั่งขัดสมาธิภาวนา ตัวตรงนิ่งไม่กระดุกกระดิก เหมือนไม่มีจิตใจรับรู้สิ่งที่มารบกวน เช่นยุงเป็นต้นเลย พระธุดงค์ท่านทำอย่างนั้นใช่ไหมคะ

โดยมากก็เห็นว่าท่านทำอย่างนั้น แต่ที่ไม่ทำก็อาจจะมี เพราะอาจารย์ก็ไม่ได้ไปสังเกตท่านทุกองค์และทุกวัด บรรดาพระที่เขาให้นามว่าพระวัดป่า พระธุดงค์อาจจะมีพระขี้เกียจปะปนอยู่ด้วยก็เป็นได้

ทำไมท่านพูดอย่างนั้น พระท่านมีขี้เกียจเหมือนฆราวาสด้วยหรือ ดิฉันก็เพิ่งมาได้ยินวันนี้เอง

ฆราวาสก็ยังมีคนขี้เกียจ พระท่านก็มาจากฆราวาส กาย วาจา ใจทั้งหมดเป็นฆราวาสมาดั้งเดิมทั้งนั้น ที่มาเปลี่ยนใหม่ก็มีผ้าเหลือง เครื่องนุ่งห่มใช้สอย แต่ใจท่านจะ

เปลี่ยนหรือไม่เปลี่ยนใครก็ไม่รู้ได้ เพราะอาจารย์ไม่สามารถรู้ใจคนอื่น แม้แต่ตัวเองยังรู้ไม่ได้ บางครั้งมันยังพาหกคะเมนเต้นรำไปทุกทิศทุกทาง ทุกสถานที่ ไม่มีกลางวันกลางคืน และไม่ได้สำนึกว่าตัวเป็นพระเป็นเณร น่าละอายฆราวาสญาติโยมผู้ดี จะเห็นจิตพระที่เที่ยวแสดงหนังแสดงละครยิ่งกว่าสัปบุรุษผู้ดีเสียอีก ฉะนั้นอาจารย์จึงไม่กล้ายืนยันทั้งท่านผู้อื่นและตัวเสียเอง เพราะบางครั้งใจเราเองยังแสดงอาการเป็นยักษ์เป็นมาร เป็นพระเอกนางเอกในหนังสด หนังแห้ง คืออารมณ์ปัจจุบันและอดีต ให้รู้อยู่อย่างสด ๆ ร้อน ๆ คนอื่นที่มีกิเลสเหมือนกันก็อาจมีทางเป็นได้ จึงถือเป็นธรรมดาของคนมีกิเลสจะพึงมีผิดมีพลาดได้ ไม่ว่าพระและฆราวาส ด้วยเหตุดังที่เรียนมานี้ อาจารย์จึงไม่กล้าชมพระธุดงค์ท่านว่าจะขยันไปเสียทุกองค์ เพราะอาจารย์เองก็ในนามของพระธุดงค์รูปหนึ่ง มันยังเกียจคร้านได้ต่อหน้าต่อตาเราโดยไม่ละอายว่าตนเป็นพระธุดงค์บ้างเลย

จิตพระธุดงค์ท่านยังจะมีดิ้นรนกวัดแกว่งเหมือนฆราวาสอยู่หรือไม่ เพราะท่านมีแต่ความสำรวมระวังตัวอยู่ตลอดเวลา ไม่ได้เที่ยวทางโน้นโดนสิ่งนี้อยู่เรื่อยแบบฆราวาส

เวลาสำรวมระวังจิตก็ไม่ไป แต่เวลาเผลอจิตก็ไปเที่ยวเพ่นพ่านไม่มีความละอาย ยิ่งกว่าวานร(ลิง) เสียอีก ตอนเผลอนี้เป็นเวลาสำคัญที่จิตจะลืมความสำนึกตัวว่าเป็นจิตพระธุดงค์หรือเป็นจิตวานรตัวคะนอง ไม่มีใครกล้าตัดสินได้

เวลาพระท่านไปอยู่ในป่าในภูเขา มีคนตามส่งอาหาร หรือทำอาหารไว้คอยถวายท่านบ้างไหม

ไม่มีทั้งผู้ตามส่งและผู้ทำอาหารคอยถวาย เพราะท่านไม่สนใจกับเรื่องยุ่งยากต่าง ๆ

ท่านได้ฉันอะไร เมื่อไม่มีทั้งผู้ตามส่งอาหาร และผู้ทำอาหารถวายท่าน

ท่านก็ฉันแบบพระธุดงค์ คือฉันตามสิ่งที่มีที่เกิด ไม่มีก็ไม่กังวลให้ยุ่งไป

ทำไมพระธุดงค์จึงชอบอยู่แต่ในป่าในเขา อยู่ในแดนบ้านหรือในเมืองไม่ได้หรือ

อยู่ในบ้านหรือในเมืองก็ได้ แม้ในกรุงเทพฯ ท่านยังเคยมา และเคยอยู่ไม่ว่าแต่ในป่าอย่างเดียว

ท่านมากรุงเทพฯ โดยมากมาในกิจนิมนต์ต่างหาก ท่านมิได้มาด้วยความสมัครใจ และท่านเห็นประโยชน์อะไรจึงชอบอยู่แต่ในป่า การอยู่ในป่ากับอยู่ในบ้านในเมืองการทำความเพียรภาวนาต่างกันอย่างไรบ้าง

การอยู่ป่า มีเวลาทำความพากเพียรมากกว่าที่ธรรมดา สิ่งรบกวนและยั่วยวนเพื่อเสริมกิเลสให้ฟุ้งซ่านไม่ค่อยจะมีหรือไม่มีจากภายนอก เป็นความสะดวกสำหรับทำความเพียรได้ดีและตลอดเวลาที่อยู่ในป่า ใจก็บังคับง่าย รู้สึกผิดชอบชั่วดีกว่าธรรมดาที่เคย

เป็นมา สติกับจิตมีทางใกล้ชิดกันมากกว่าปกติธรรมดา สิ่งที่เคยเป็นข้าศึกไม่ค่อยมีโอกาสรังควานจิตได้อย่างง่ายดาย

เวลาพระธุดงค์ท่านนั่งภาวนา ท่านเคยเห็นอะไรบ้าง พวกภูตผีท่านเคยเห็นบ้างไหม

ไม่ค่อยได้ยินท่านพูดว่าเห็น หรือจะเห็นอาจารย์ก็ไม่มีโอกาสทราบ ถ้าท่านไม่เล่าให้ฟัง

ท่านเคยเล่าให้ท่านฟังบ้างไหมว่า ท่านได้เห็นภูตผีหรือเทวบุตรในที่นั้น ๆ

ไม่เคยเล่า เพราะไม่ใช่เรื่องจำเป็นในวงธรรมที่ควรส่งเสริมความเพียรทางใจ

ที่ว่าท่านบรรลุมรรค ผล นิพพานนั้น ท่านบรรลุอย่างไร

อาจารย์ก็ไม่ค่อยจะทราบได้ ท่านคงบรรลุเหมือนเราบรรลุนิติภาวะนี้กระมัง อาจารย์ขอบิณฑบาตในสิ่งที่สุดวิสัยของผู้ตอบเช่นเรา ๆ ท่าน ๆ (คำว่าบรรลุนิติภาวะ หมายความว่า ท่านเปลี่ยนจากความเป็นปุถุชนขึ้นไปเป็นอริยบุคคลเป็นชั้น ๆ)

โดยมากครั้งก่อน ๆ เคยได้ยินพระท่านบรรลุ โสดา สกิทา อนาคา และอรหัตในป่าในเขาเสมอ ดิฉันทราบว่าพระธุดงค์ท่านอยู่ป่า ท่านอาจจะบรรลุธรรมอย่างนั้นบ้าง จึงได้เรียนถามท่านเพราะอยากรู้

การบรรลุมรรคผล โดยมากก็บรรลุจากการภาวนา หรือไม่ก็จากการแก้ปัญหาหรือจากการฟังเทศน์ ดังหลักธรรมที่ท่านบอกไว้ ส่วนคุณก็คงเคยภาวนา ฟังปัญหา และเคยฟังเทศน์มาเช่นเดียวกันกับพระธุดงค์ ควรจะทดสอบและทราบการบรรลุมรรคผลจากตนเองได้เหมือนกัน แต่เพราะเหตุไรจึงได้นำปัญหาที่ควรแก่วิสัยของตนมาถามผู้อื่นเล่า

ดิฉันเคยทำบ้างตามที่อาจารย์ท่านสอน แต่ไม่เคยมีประสบการณ์ในสิ่งที่เรียนถาม จึงอยากทราบและเรียนถามไปตามภาษาอย่างนั้นเอง ดิฉันต้องขออภัยที่ยังไม่หายอยาก คือเวลาพระธุดงค์ท่านบำเพ็ญเพียรในป่า ท่านไม่ได้บรรลุมรรคผลเหมือนครั้งก่อนบ้างหรือ ทำไมทุกวันนี้ไม่เห็นได้ยินพระท่านบรรลุบ่อยเหมือนครั้งโน้น

แม้จะมีผู้บรรลุหรือบรรลุอยู่ในที่เช่นไร และใครเป็นผู้บรรลุก็ตาม การบรรลุก็ไม่ใช่นาฬิกา หรือระฆังที่จะให้สัญญาณแก่คนอื่นทราบในขณะที่บรรลุ เหมือนพระตีระฆังลงทำวัตรฟังเทศน์กัน จึงไม่อาจทราบได้ทุกรายและทุกเวลาที่บรรลุ

ครั้งก่อนโน้นก็ไม่เห็นมีนาฬิกา หรือระฆังตีให้สัญญาณบอกเวลาบรรลุ แต่ทำไมคนทราบกันว่า ท่านบรรลุอยู่ที่นั้น ๆ วันนั้น เวลาเท่านั้นเล่า

คุณทราบเรื่องของท่านว่าได้บรรลุมาจากไหน ใครบอกคุณถึงทราบเล่า

ดิฉันทราบประวัติของท่านในหนังสือค่ะ

ในหนังสือบอกว่ามีตีระฆังย่ำฆ้อง อันเป็นสัญญาณการบรรลุมรรคผลของท่านด้วยหรือ

ไม่มีค่ะ แต่ดิฉันก็ทราบมาอย่างนั้นจริง ๆ ผู้ที่เรียงประวัติท่านทราบได้อย่างไร เมื่อท่านผู้ได้บรรลุไม่บอกให้ทราบ

ตอนนี้อาจารย์ก็ชักจนเหมือนกัน เพราะคุณถามมีเหตุผลที่น่าจนจริง ๆ เอาละขอพักไว้ เราพูดเรื่องใหม่กันดีกว่า

แล้วเรื่องไหนจะดีกว่าเรื่องบรรลุมรรคผลเล่าท่าน ดิฉันเข้าใจว่าเรื่องบรรลุเป็นเรื่องยอดเยี่ยมของท่านผู้บรรลุ และยอดเยี่ยมของศาสนาที่ทรงไว้ซึ่งมรรคผลอย่างสมบูรณ์

คำว่า ดีกว่านั้น ไม่ได้หมายความว่าดีกว่าการบรรลุมรรคผล แต่ดีกว่าตรงคนไม่จนมุมต่างหาก นี่เป็นเรื่องพูดยาก

ใครจะจนมุมเล่าท่าน เพราะเราก็พูดกันเรื่องธรรมะธัมโมต่างหาก ไม่ได้มาไล่กันให้จน พอจะพยายามหาทางออกด้วยวิธีดีกว่า

ใครจนก็ไม่ดีทั้งนั้น เพราะโลกเขาถือกัน เช่นสัตว์จนมุม ก็คือสัตว์ตัวรอจะตายอยู่ท่าเดียว คนจนมุมก็คือคนที่รอจะตายอยู่แล้ว แม้พระจนมุมก็คงไม่ผิดลักษณะที่กล่าวมา ฉะนั้นคำว่าจนตรอกหรือจนมุมจึงไม่เป็นสิ่งที่ใคร ๆ จะพึงปรารถนา ถ้าพูดหรือถามกันไปมาก เดี๋ยวบางท่านจะไม่มีเวลาพอ เพราะท่านจะไปธุระอยู่แล้ว

พระที่ท่านบรรลุมรรค ผล นิพพานแล้ว ท่านยังกลัวต่อโลกธรรม มีความนินทาเป็นต้น อยู่ไหมคะ

ท่านที่บรรลุถึงนิพพานแล้ว ท่านจะเอาอะไรมากลัว เพราะความกลัวก็เป็นกิเลส ส่วนพวกเราไม่ใช่คนประเภทนั้น จึงควรกลัวไว้ นั่นแลเป็นการดี และเหมาะสมกับปุถุชนคนกิเลสหนา ขืนกล้าไปมากก็จะไม่มีหิริโอตตัปปะเหลืออยู่ในใจและความประพฤติเลยก็ยิ่งจะแย่มาก

คนที่มีหิริโอตตัปปะ คือคนกลัวโลกธรรมใช่ไหมคะ

ใช่ เพราะผู้มีหิริโอตตัปปะสมบูรณ์แล้วย่อมหลีกโลกธรรมได้ในทางใจ ไม่เป็นผู้คอยรับคะแนนและคอยจะถูกตัดคะแนนจากโลกธรรมซึ่งมีทั้งดีและชั่ว ทั้งสุขและทุกข์ ทั้งนินทาและสรรเสริญ ทั้งได้มาและเสียไป เหมือนคนสามัญทั่ว ๆ ไป คุณทราบไหมว่า โลกธรรมทั้งแปดเป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์และกังวลอันใหญ่หลวง

ทราบค่ะ และอดจะเลือกเก็บเอาสิ่งที่ตนชอบและปัดทิ้งสิ่งที่ตนไม่ชอบไม่ได้

แล้วสมหวังดังใจนึกหรือเปล่า

ไม่สมหวังค่ะ บางครั้งยิ่งเพิ่มทุกข์ให้เราเป็นก่ายกองจนผิดคาดหมายก็มีจนนับไม่ถ้วน

ที่เป็นเช่นนั้น ก็เพราะโลกธรรมเป็นสิ่งที่ปลอมแปลง คอยแฝงอยู่กับผู้ที่รักชอบและเกลียดชัง แต่ไม่อาจจะเข้าแอบแฝงกับผู้ที่รู้เท่า และพอตัวกับโลกธรรมแล้ว เช่น พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ท่าน ท่านเหล่านี้โลกธรรมไม่กล้าอาจเอื้อมเข้าถึงได้ และกลายเป็นของเศษเดนไปตามธรรมชาติ ไม่มีพิษภัยที่สามารถยังท่านให้หลงตามได้ตลอดกาล

ทางภาคอีสานทราบว่ามีพระอาจารย์สอนกรรมฐานมากกว่าภาคอื่น ๆ ใช่ไหมคะ

อาจารย์ไม่ทราบว่าภาคอื่น ๆ จะมีอาจารย์สอนกรรมฐานมากน้อยเท่าไร จึงไม่กล้าเรียนคุณ เผื่อว่าภาคอื่น ๆ มีมากกว่าก็จะเป็นการโกหกกัน

เวลาพระอาจารย์กรรมฐานท่านสอนธรรม ท่านสอบถามเป็นราย ๆ ไปก่อน หรือท่านสอนไปเลยทีเดียว ดิฉันคิดอยากไปเรียนและปฏิบัติกับท่านจะขัดข้องไหม

ถ้าเราไม่ขัดข้องตัวเราเอง คิดว่าท่านคงไม่ขัดข้อง การสอนธรรมแก่ผู้ไปอบรมทั่ว ๆ ไป ท่านก็สอนไปเลยและสอนธรรมภาคทั่วไป แต่พระที่ไปอบรมกับท่านมานานพอควรมีความสงสัยเรียนถามท่าน ๆ ก็ตอบให้เป็นราย ๆ ไป จากนั้นก็เริ่มเทศน์อบรมทางภาคปฏิบัติทางจิตใจ ตามขั้นภูมิของผู้ไปอบรมเป็นลำดับไป จบแล้วหากมีผู้เรียนถามท่านก็อธิบายให้ฟังเป็นราย ๆ แต่เนื้อธรรมนั้นไม่แน่นอนว่าหยาบหรือละเอียด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับภูมิจิตของผู้ไปอบรมและเรียนถาม ถ้าเริ่มอบรมก็สอนขั้นเริ่มแรก ผู้มีสมาธิความสงบใจพอควร ก็สอนภาคสมาธิ และละเอียดขึ้นไปตามลำดับจิตของผู้อบรม ผู้พิจารณาทางปัญญาก็สอนทางปัญญาเป็นขั้น ๆ ไป และสอนไปตามความหยาบและละเอียดของผู้ศึกษาจนสุดกำลังความสามารถจะสอนได้

ถ้าจิตของผู้มาอบรมบรรลุธรรมเป็นขั้น ๆ ขึ้นไป เริ่มแต่พระโสดา สกิทาคา อนาคา และพระอรหันต์ ท่านจะทราบได้ไหมคะ

ถ้าท่านมีภูมิธรรมสูงกว่าผู้ไปอบรม และผู้ไปอบรมเรียนความเป็นไปของตนให้ทราบ ท่านก็ทราบได้ ถ้าท่านมีภูมิธรรมต่ำกว่าผู้ไปอบรมก็ทราบไม่ได้ เหมือนเด็กภูมิอนุบาลไม่สามารถทราบภูมิความรู้สูง ๆ ของผู้ใหญ่ได้ฉะนั้น

ถ้าผู้ไปหาท่านเป็นพระอรหันต์ แต่ไม่เล่าความเป็นของตนถวายท่าน ท่านจะทราบได้เองไหม

ตรงนี้อาจารย์ชักจะติดเสียแล้ว จึงขอผ่านไป โปรดถามข้อใหม่ ซึ่งพอจะเรียนให้คุณทราบได้บ้าง

ก็พระอรหันต์ท่านมีญาณนี่ท่าน จะไม่ทราบเรื่องคนอื่นได้อย่างไร

ญาณก็เป็นญาณของพระอรหันต์ต่างหาก ไม่ใช่ญาณของอาจารย์สอนกรรมฐาน ถ้าองค์ที่ท่านสอนมีญาณท่านก็พอทราบได้ ถ้าท่านไม่มีจะให้ท่านทราบได้อย่างไร

คำว่าพระอรหันต์แล้วต้องมีญาณทุกองค์มิใช่หรือท่าน

อาจารย์ขอบิณฑบาตคุณ กรุณาอย่าได้ถามถึงญาณของพระอรหันต์เลย รู้สึกไม่สะดวกชอบกล เหมือนจะเป็นไข้ เดี๋ยวจะไปฉันยา เวลาไม่พอ

พระธุดงค์ที่มาอบรมกับพระอาจารย์กรรมฐานที่มีภูมิธรรมสูง ๆ มีบ้างไหมคะ

จะมีภูมิสูงหรือต่ำ อาจารย์ไม่กล้าเรียน เพราะเราพูดกันเพิ่งผ่านมาเมื่อกี้นี้ เกี่ยวกับพระที่ไปอบรมกับท่านว่ามีภูมิสูงต่ำต่างๆ กัน เริ่มแต่โสดาขึ้นไปถึงพระอรหันต์ ถ้าท่านรู้ท่านก็แก้ตามภูมิติดขัดของผู้ไปอบรม โดยไม่จำเป็นต้องออกชื่อภูมิธรรมของท่าน ว่าท่านองค์นั้น ๆ มีภูมิจิตสูงดังนี้ ซึ่งเป็นที่สะดุดใจของท่านผู้ฟังทั่ว ๆ ไป และคำว่าท่านองค์นั้นได้สำเร็จธรรมขั้นนั้น ๆ มีภูมิจิตอยู่ขั้นนั้น ๆ ดังนี้ เราพูดกันตามหลักปฏิปทาโดยไม่ต้องระบุใคร จะเป็นความสะดวกทั้งผู้ถามทั้งผู้ตอบ และท่านผู้ฟังทั่ว ๆ ไป

ตามที่ดิฉันเรียนถามท่านคงจะผิด เช่น ถามเรื่องญาณของพระอรหันต์นั้น ผิดไหมท่าน

คุณผู้ถามคงไม่ผิด เพราะถามด้วยความรู้สึกของตน และด้วยความประสงค์อยากรู้ แต่มันผิดอยู่ตรงที่อาจารย์ผู้ติด ตอบคุณไม่ได้นี้เท่านั้นเอง อาจารย์เองก็ไม่อยากผิด เพราะการตอบไม่ได้ แต่อยากจะถูกทั้งๆ ที่ตอบไม่ได้ เพื่อหลีกเลี่ยงความผิดชนิดพิสดารนี้เสีย จึงควรจะยุติกันที ไม่อยากให้ถาม จะเป็นความเหมาะสมกับกิเลสตัวพิสดารนี้มาก คุณพอเข้าใจมิใช่หรือ

พอเข้าใจค่ะ แต่เสียดายอยากฟังเรื่องของพระอรหันต์ และผู้บำเพ็ญในธรรมขั้นต่าง ๆ กันเพื่อบรรลุพระอรหันต์

ใครก็เป็นคนทั้งคนจะไม่เสียดายอย่างไร ยังอยากบรรลุเสียด้วยซ้ำไป คุณยังเพียงแต่อยากฟัง นับว่าพอประมาณ

ถ้าพอจะเป็นไปได้ ดิฉันก็ไม่เพียงบ่นเสียดายอยากฟังเท่านั้น ยังจะพยายามจนได้บรรลุอย่างสมใจแน่นอน แต่วาสนาขนาดดิฉันแม้จะตายแล้วกลับมาเกิด และเกิดแล้วตาย

ไปสักกี่พันครั้งก็ไม่มีทางได้บรรลุ จึงเป็นเพียงบ่นเสียดายอยากฟังเรื่องของท่านก็เป็นขวัญใจพอแล้ว สำหรับวาสนาขนาดดิฉัน

ผู้ที่ท่านสำเร็จมรรค ผล นิพพาน ประจักษ์แก่โลก ก็ไม่ปรากฏว่าท่านได้หาบหามตู้คัมภีร์วาสนามาเกิดและติดตัวออกมาด้วย มีเพียงธาตุสี่ ขันธ์ห้า ดิน น้ำ ลม ไฟ และใจครองร่างออกมา เช่นเราทั้งหลายนี้แล ส่วนวาสนานั้นอยู่ในส่วนลึกของดวงใจ โดยเจ้าตัวก็ไม่รู้ในระยะนั้น ต่อเมื่อได้บำเพ็ญส่งเสริมอยู่เสมอไม่ลดละก็ค่อยเจริญขึ้นเป็นลำดับ จนปรากฏดอกผลให้เห็นชัดเจนทั้งตนและผู้อื่น แม้เราเองจะมีวาสนามากน้อยก็ไม่มีใครทราบ เฉพาะตัวเราเองก็ยังทราบไม่ได้ แต่พยายามบำเพ็ญส่งเสริมอยู่เสมอไม่ทอดธุระ ก็จำต้องออกดอกออกผลเช่นเดียวกับท่านที่ถึงแดนเกษมไปแล้ว ฉะนั้น ท่านจึงสอนไม่ให้ดูถูกกันและวาสนาของกันและกัน เพราะต่างคนต่างมีอยู่ในส่วนลึกของหัวใจ ไม่สามารถแสดงออกมาภายนอกได้เหมือนวัตถุอื่น ๆ

ที่สำคัญยิ่งก็คือการบำเพ็ญความดีนี่แล คือเครื่องบำรุงส่งเสริมลำต้น คือใจให้มีความเจริญงอกงามขึ้นเป็นลำดับ จนสุดขีดของความเจริญได้แก่บรรลุมรรค ผล นิพพาน มีความดีเท่านี้คือทางเจริญจนสุดขีดสุดแดน โปรดจำไว้ให้ถึงใจจริง ส่วนความชั่วคือสิ่งตัดรอนหรือกีดขวางทางเดินของตนเพื่อไปสู่ความเจริญ เกิดชาติใดภพใดก็เป็นคนจนตรอกสัตว์จนมุม ตลอดภพตลอดชาติ เพราะความชั่วที่ตัวทำไว้แล้วตามตัดรอนกีดขวางให้หาทางก้าวเดินไปไม่ได้ การฝึกอบรมตนโปรดอย่าเข้าใจว่าผู้อื่นใดจะทำแทนได้ ถ้าตนไม่ทำเองแล้วกี่ภพกี่ชาติก็ยังจมติดอยู่นั้นแล ไม่มีวันเจริญขึ้นเองได้ โปรดทราบว่าคนจนต้องอาศัยคนมั่งมีอยู่ คนโง่ต้องอาศัยคนฉลาดพาดำเนินงานต่าง ๆ คนตาบอดต้องอาศัยคนตาดีพาเดิน จะไปจะอยู่จะทำโดยลำพังตนเองย่อมไม่สำเร็จประโยชน์อะไรทั้งนั้น เพราะไม่มีทางช่วยตัวเองได้

เราเป็นคนโง่และตาบอดทางใจ ควรยึดท่านผู้ฉลาดและตาดีคือพระพุทธเจ้า และหลักธรรมเป็นเข็มทิศทางเดิน จะถึงความปลอดภัย แต่ลำพังตนเองไม่เป็นท่า ถ้าหากจะเป็นได้โดยลำพังตนเองแล้ว ต่างคนก็ต่างไปจนสุดขีดแห่งความสุขต่าง ๆ กันแล้ว ไม่มีใครยังเหลือเป็นเศษทุกข์และบ่นทุกข์อยู่ในโลกกองทุกข์นี้เลยแม้แต่คนเดียว ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะพวกเรายังช่วยตัวเองไม่ได้ ต้องอาศัยท่านผู้ตาดีและฉลาดในแนวทางพาเดิน เราก็พลอยได้คืบคลานไปตามได้ ถ้าไม่ขี้เกียจและอวดฉลาดอันเป็นเรื่องฆ่าตัวทิ้งหมกไว้ในตรอกในโคลนตามที่ชื่อว่า จมไปเลยเท่านั้น คนเราต้องมีทางออกจนได้

พอทราบจากท่านอธิบายว่า วาสนาอยู่ในส่วนลึกของหัวใจ ดิฉันรู้สึกว่าหายใจโล่งขึ้นมาบ้าง กับตอนหลังว่า ท่านสอนไม่ให้ดูถูกกันและวาสนาของกันและกัน เพราะวาสนาต่างคนต่างมีและต่างคนต่างสร้างมา เพียงแต่ยังไม่สามารถแสดงตัวออกมาได้อย่างเต็มที่เท่านั้น เมื่อได้รับการอบรมส่งเสริมไม่ลดละ ความดีก็มีทางเจริญเป็นลำดับจนสุดขีดของความเจริญดังนี้ รู้สึกมีหวังขึ้นอีกแยะ ประหนึ่งจะประสบแดนพ้นทุกข์ในเวลาไม่นาน ความคิดอย่างนี้จะถูกไหมคะ หรือจะเป็นความคิดเกินภูมิไปเสีย โปรดท่านช่วยชี้แจงด้วย

ความคิดนั่นถูก และไม่จัดว่าเป็นความคิดเกินภูมิ ยังกลับเป็นสิ่งที่น่าชมเชยเสียอีกว่า เป็นความคิดที่เหมาะสมกับภูมิมนุษย์ผู้มีความฉลาดหาอุบายช่วยตัวเองได้ และดีกว่าความคิดที่เคยเบียดเบียน และฆ่าตัวเองมาเป็นประจำนิสัยมนุษย์เป็นไหน ๆ

ความคิดทุกประเภทที่จะก่อความเสียหายแก่ตัวและคนอื่นนั่นแล จัดเป็นความคิดที่เบียดเบียนตัวเอง เช่นคิดว่าบุญน้อยวาสนาไม่มี บุญไม่ส่งให้ การทำความดีเพื่อความเจริญแก่ตนทุกประเภท เห็นว่าสุดวิสัยของตนว่าจะทำได้ ยกให้เป็นเรื่องหรือหน้าที่ของคนอื่นที่ท่านดีไปเสีย สิ่งที่ต่ำช้าเลวทรามแล้วไปเที่ยวหาเก็บเศษเก็บเดนมาเบียดเบียน และสังหารตนตลอดเวลาก็คิดได้ โดยไม่คำนึงว่าเหมาะสมกับตนที่เป็นมนุษย์ทั้งคนหรือไม่ เหล่านี้จัดเป็นความคิดที่เบียดเบียนและสังหารตนทั้งนั้น ผู้ที่รู้จักดี ชั่ว สุข ทุกข์อยู่บ้าง ไม่ควรคิดและไม่ควรทำอย่างยิ่ง เพราะเป็นการแย่งชิงงานของสัตว์ผู้ไม่รู้ภาษีภาษาอะไรมาทำเสียหมด ผลก็จะกลายเป็นทำนองสัตว์ป่าเสวยกรรมในร่างมนุษย์ไปเสีย

คำว่า เสวยผลกรรมของสัตว์ในร่างมนุษย์นั้นหมายความว่าอย่างไร ก็คนเป็นผู้ทำแต่แล้วสัตว์เป็นผู้เสวยผลแทนอย่างนั้นหรือ

คนเป็นผู้ทำชั่ว เวลาเสวยผลก็คน ๆ นั้นแลเป็นผู้เสวย แต่กลายเป็นคนชั่วไปแล้ว เช่นนายดีไปทำโจรกรรม ขโมย ปล้นจี้เขา เวลาถูกจับได้มาเสวยผลกรรมของตน ก็นายดีคนนั้นแหละเป็นผู้เสวยผลกรรม แต่ได้กลายเป็นนักโทษดีไปเสียแล้ว ไม่ได้เป็นฐานะนายดีเหมือนแต่ก่อน เมื่อนายดีตายไปตกนรกเพราะกรรมชั่วของตัวพาให้เป็นไป นายดีก็ต้องเป็นสัตว์นรกเสวยกรรมอีกต่อไป ฉะนั้นจะว่าคนเป็นผู้ทำ แต่สัตว์เป็นผู้เสวยก็ไม่ผิด เพราะนายดีได้กลายเป็นสัตว์ไปเสียแล้ว หรือจะเรียกในเวลาเขาเป็นมนุษย์อยู่ว่าเขาเสวยกรรมของสัตว์ในร่างของนายดีก็ได้

ทีนี้ดิฉันพอเข้าใจบ้าง แต่คำว่ากรรม ฟังแล้วน่ากลัวจริง เหมือนจะบีบบังคับต่อหน้าต่อตาไม่ไว้หน้าใครทั้งนั้น ความจริงแปลว่าอะไร และหมายความว่าอย่างไรคะ

น่ากลัวจริง ท่านจึงสอนไม่ให้อวดดีต่อกรรม ใครอวดดีและฝืนทำกรรมชั่ว ผู้นั้นจะต้องถูกบังคับต่อหน้าต่อตาไม่ไว้หน้าใครจริง ๆ แต่กาลไหน ๆ มา ผู้ฉลาดจึงเคารพกรรม ไม่ทำแบบสุ่มเดา กรรมถ้าแปลอย่างเห็นกับตาก็แปลว่าเกาะติดแกะไม่ออก ใครอวดเก่งไปทำชั่ว กรรมชั่วต้องเกาะติดทันที แกะไม่ออกและไม่มีเครื่องมือใด ๆ ในโลกจะสามารถแกะออกได้ ทั้งไม่ไว้หน้าใครด้วย ใครอวดดีต้องโดนดีทุกรายไปไม่รอด และไม่มีลวดลายว่าตัวยังเก่งเหลือกลับไปบ้าน

ไม่เหมือนแชมป์โลกไปป้องกันตำแหน่ง ซึ่งบางครั้งตกเป็นของเขา แต่บางคราวป้องกันไว้ไม่อยู่ ไม่ได้พาตำแหน่งชื่อเสียงกลับมา แต่ไปท้ากับกรรมชั่วจะทำอย่างแชมป์โลกไม่ได้ ต้องหงายลงเวทีทุก ๆ ราย ไม่มีเหลือคำอวดดีกลับบ้านแน่ ที่อธิบายมาแล้วเป็นฝ่ายชั่ว ผู้เริ่มทำก็เริ่มเป็นคนชั่วในขณะที่ทำ ใครจะรู้หรือไม่ ไม่สำคัญ แต่สำคัญที่ต้องให้ผลไปตามลำดับที่ทำมากน้อย ส่วนกรรมดีก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน ที่ผิดกันก็เพียงกรรมดีให้ผลเป็นสุขเท่านั้น โปรดเข้าใจตามนี้

ถ้าเช่นนั้น กรรมก็มีอำนาจเหนือสิ่งใด ๆ ในโลกใช่ไหมคะ เพราะฟังแล้วน่ากลัวจังเลย

จะว่ากรรมมีอำนาจเหนือสิ่งใด ๆ ก็ถูก เพราะเมื่อทำกรรมแล้วกรรมต้องมีอำนาจให้ผล แต่ก่อนหน้าจะลงมือทำกรรม เจ้าของผู้ทำมีอำนาจเหนือกรรม จะทำกรรมดีก็ได้ กรรมชั่วก็ได้ กรรมเป็นกลาง ๆ ไม่ดีไม่ชั่วก็ได้ ตามแต่พอใจ กรรมดี หรือกรรมชั่วไม่มาบังคับได้ ถ้าเราไม่ยินยอมหรือชอบใจเพื่อทำกรรมนั้น ๆ เสียเอง แต่พอลงมือทำแล้วกรรมต้องมีอำนาจให้ผลสุขทุกข์ ไปตามหน้าที่ ไม่มีการแบ่งรับแบ่งสู้เหมือนโลกทั่ว ๆ ไป และอำนวยผลดี ชั่ว สุข ทุกข์ อย่างเป็นธรรมไม่ลำเอียง

ฉะนั้น ท่านจึงสอนไว้ว่า ***กมฺมํ สตฺเต วิภชติ*** กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เป็นต่าง ๆ กัน ความแปลกต่างของสัตว์ไม่ว่าทางรูปร่าง และนิสัยใจคอ ความประพฤติ ไม่ใช่เพราะแบบพิมพ์ทางกาย คือมารดาบิดา ผู้ให้กำเนิดเป็นสำคัญ แต่ส่วนสำคัญ คือแบบพิมพ์ทางใจที่สำเร็จมาจากกรรมที่ตนทำไว้ ทั้งนี้เราพอจะทราบได้จากลูก ๆ ที่มีพ่อแม่เป็นแบบพิมพ์คนเดียวกัน แต่สิ่งสำเร็จรูปออกมา คือลูกหญิงลูกชาย จะมีรูปลักษณะต่างกันไปเป็นราย ๆ

ทั้ง ๆ ที่พ่อแม่คนเดียวกัน การเลี้ยงดูทุกอย่างก็แบบเดียวกัน ความรักก็รักเหมือนกัน ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวกับการบำรุงรักษาก็แบบเดียวกัน การอบรมสั่งสอนก็แบบเดียวกัน การให้การศึกษาก็แบบเดียวกัน ไม่มีอะไรผิดกันที่จะทำให้เด็กแตกต่างกัน ทั้ง

รูปร่างลักษณะนิสัย และความประพฤติทุกด้าน แต่กลับตรงข้ามทั้งรูปร่างลักษณะ อัธยาศัยใจคอ ความประพฤติ เป็นไปคนละรูปละรอย ไม่มีอะไรซ้ำกันพอจะเป็นพยานยืนยันว่าเด็กเหล่านั้นคือเด็กแบบพิมพ์ แต่กลายเป็นเด็กที่สำเร็จรูปขึ้นมาจากการปั้น ด้วยฝีมือของนายช่างซึ่งไม่มีแบบพิมพ์ตายตัวเลย ทั้งนี้เพราะขึ้นอยู่กับกรรมของผู้ทำหนักเบามากน้อยต่างกัน ทั้งฝ่ายดีและชั่ว เวลาเกิดมาจึงไม่มีอะไรเป็นแบบพิมพ์ตายตัว นอกจากจะเป็นไปตามกรรมที่ตนทำไว้เท่านั้น

ฉะนั้น คุณสมบัติของเด็กแต่ละคนจึงแสดงอย่างแจ้งชัด ว่ามีกรรมเป็นของตัวมาแต่กำเนิด โดยมิได้อาศัยหยิบยืมของบิดามารดา หรือของใครมาสวมเข้าให้กลายเป็นจริตนิสัยของผู้นั้น ๆ ไป คงเป็นสมบัติดั้งเดิมของเด็กอยู่นั่นเอง นี่แลหลักกรรมประจำสันดานของสัตว์ที่ฝังลึกอยู่ส่วนภายใน ซึ่งใครไม่สามารถมองเห็นได้ทั้ง ๆ ที่มีอยู่ด้วยกันทุกรายทั่วไตรภพ แม้จะพอมองเห็นได้บ้างก็เพียงกิริยาที่แสดงออกมาภายนอกเท่านั้น ฉะนั้นคนฉลาดจึงกลัวฤทธิ์ของกรรม แต่คนโง่อย่างพวกเรากลับกล้าหาญแบบไม่รู้จักตาย เหมือนพวกแมลงเม่าหาญต่อไฟ พากันบินเข้าไปเกาะไฟถูกไหม้จนปีกขาดเหลือแต่ตัว ยังอุตส่าห์ไต่ขึ้นไปเกาะไฟได้อีก ไม่ยอมเห็นโทษและหาทางออกเพื่อพ้นภัย จนที่สุดปีกก็หายตัวก็ตายหมด หมดความหวังไปเสียที ทั้งนี้อาจารย์พูดไปตามภาษาป่า ๆ อย่างนั้นเอง ถ้าผิดขออภัยด้วย

ไม่ผิดค่ะ ตามความรู้สึกของดิฉัน คนอื่นดิฉันไม่ทราบ แต่คงจะมีความรู้สึกเช่นเดียวกัน เพราะสิ่งที่กล่าวมานี้มีอยู่กับทุกคน ตลอดลูกหลานก็มีเต็มบ้านเต็มเมืองเหมือนกัน นิสัยของเด็กและผู้ใหญ่ต่างก็มีอยู่และแสดงออกมาให้เห็นกันทั่วโลก ไม่มีปิดบัง ถ้ามีสังเกตอยู่บ้างก็คงรู้ นอกจากไม่สนใจ แม้เรื่องของตัวก็ไม่มีโอกาสรู้ตลอดกาล ท่านแสดงตอนคนฉลาดพากันกลัวกรรม แต่คนโง่กลับพากันกล้าหาญเหมือนพวกแมลงเม่า รู้สึกจะถูกตัวดิฉันคนเดียวเสียหมดที่ไม่รู้ภาษาจริง ๆ ยิ่งกว่าแมลงเม่าเสียอีก พอถูกเฆี่ยนเสียบ้างก็รู้สึกตื่นตัวนิด ๆ และรู้สึกเป็นคติดี เผื่อดิฉันเกิดเป็นบ้าขึ้นมาจะได้นำเอาคตินี้มาปราบเสียบ้าง อย่างน้อยก็พอให้มันสงบความกล้าหาญไม่รู้จักตายลงได้บ้างเป็นพัก ๆ ก็ยังดี

คนเราถ้าได้ยินได้ฟังบ่อยก็พอมีทางยับยั้งตัวได้บ้าง ไม่ปล่อยไปตามอารมณ์ที่เคยชินเสียจนเกินไปที่ทำให้เสียจนไม่สามารถนับอ่านได้ เวลาฟังธรรมใจรู้สึกสงบเย็นสบาย แต่เวลากลับไปถึงบ้านไม่ทราบมันหายไปไหนหมด เหมือนกับมีปีก ดีใจก็ง่าย เสียใจก็เร็วจนตามไม่ทัน เมื่อมาคิดดูผลแล้ว ล้วนแต่เป็นความไม่ดี แต่ก็ขยันคิดขยันทำ ไม่มีประมาณในตัวเสียเลย เมื่อเป็นเช่นนี้ จะเรียกคนประเภทดังตัวดิฉันเองว่าเป็นคนหลักลอย

ก็ไม่ผิด เพราะล้วนแต่คิดและล้วนแต่ทำทั้งวันทั้งคืน แต่จะหาหลักยึดพอให้เป็นที่เย็นใจบ้างกลับมองไม่เห็น

สิ่งที่มองเห็นเป็นประจำก็คือความวุ่นวายส่ายแส่ ไม่มีเวลาอยู่เฉย ๆ ได้เลยแม้แต่ขณะหนึ่ง คำว่า ***นตฺถิ สนฺติปรं สุขं*** ความสุขอื่นเสมอด้วยความสงบไม่มี คนประเภทดังพวกดิฉัน จึงไม่มีทางจะมองเห็นได้แม้ขนาดแสงหิ่งห้อยเลย ส่วนจิตของพระอรหันต์ท่านผู้บริสุทธิ์แล้วคงแสนสำราญ ในท่ามกลางโลกซึ่งกำลังร้อนระอุ ท่านคงไม่คิดปรุงให้วุ่นวายเหมือนปุถุชนคนหนาไปด้วยอารมณ์ร้อยแปดอย่างนี้

พระอรหันต์ท่านก็ยังมีธาตุขันธ์ครองตัวอยู่ เช่นสามัญชนทั่ว ๆ ไป ก็จำต้องมีกิริยาที่แสดงออกเช่นเดียวกับคนทั่ว ๆ ไป ผิดกันเพียงคิดแล้วท่านไม่หลงไปตามความคิดนึกเท่านั้น กับเวลาก่อขึ้นแล้วท่านดับได้ คือระงับความคิดปรุงได้ตามเวลาที่ต้องการ ไม่ปล่อยให้ลุกลามเหมือนปุถุชนที่ก่อขึ้นแล้วดับไม่ลง คือคิดอะไรแล้วปล่อยให้เลยขอบเขต จนเจ้าของต้องวุ่นวายและทุกข์ร้อนไปด้วย โดยไม่รู้วิธีระงับดับลงได้

ปุถุชนกับพระอรหันต์ต่างก็มีใจใช้เป็นความคิดนึกตรึกตรองรู้เห็นสิ่งต่าง ๆ ด้วยขันธ์เหมือนกัน ทำไมใจของปุถุชนดับไม่ลง ส่วนใจพระอรหันต์ท่านดับลง ทั้งสองนี้ผิดกันที่ตรงไหน

ผิดกันตรงที่รถ (จิต) ของท่านมีทั้งคันเร่งและห้ามล้ออย่างสมบูรณ์ ท่านใช้คันเร่งในเวลาที่ควรใช้ และห้ามล้อในเวลาที่ควรห้าม ฉะนั้นรถของท่านถึงให้วิ่งช้าหรือเร็วก็ได้ ให้วิ่งเบา ๆ หรือหยุดเลยก็ได้ตามควรแก่เหตุการณ์ ส่วนรถ (จิต) ของปุถุชนมีแต่คันเร่ง ส่วนห้ามล้อไม่มี ถึงแม้มีก็ไม่สนใจจะใช้ เวลาติดเครื่องแล้วเพลินเหยียบแต่คันเร่งท่าเดียว ไม่สนใจห้ามล้อในเวลาที่ควรจะห้าม ฉะนั้นรถของปุถุชนโดยมาก มักจะเห็นแต่ลงไปนอนอยู่ในคลองริมถนน บางครั้งเจ้าของและผู้โดยสารตลอดสิ่งของมีค่าต่าง ๆ จึงลงไปนอนในคลองด้วยแบบไม่รู้จักตื่น คนอื่นต้องไปช่วยปลุก และช่วยหามขึ้นรถไปส่งโรงพยาบาล บางรายก็นอนจมไปเลยไม่รู้จักตื่น และเกิดความเสียหายกันบ่อย ๆ ไม่เว้นแต่ละวันและเวลาดังที่เห็น ๆ กันอยู่เป็นประจำ เพราะรถและคนขับมีความเปรี้ยวเค็มต่างกันดังที่เรียนมานี้

โอ้โฮ รถพวกเราขับกันแบบไม่รู้จักตายกระทั่งตายไป ทีนี้คำว่า รถ ดิฉันพอเข้าใจได้ว่าเทียบกับจิตคนเรา ส่วนคันเร่งและห้ามล้อจะหมายเอาอะไร คนและสิ่งของต้องไปนอนอยู่ในคลอง จะหมายเอาอะไร นิมนต์อธิบายให้ฟังพอเข้าใจบ้าง

คันเร่งหมายถึง ความใฝ่ฝันที่คิดและปรารถนาอะไรแล้วต้องให้ได้อย่างใจ ไม่คำนึงถึงความเสียหายอันจะตามมา มีแต่เร่งคิดเร่งทำให้เป็นไปตามความใฝ่ฝัน ไม่ใช้

สติปัญญา ซึ่งเปรียบเหมือนห้ามล้อมาทดสอบไตร่ตรองบ้างเลย ผลที่ปรากฏจึงเป็นความทุกข์เสียหาย ทั้งตนและผู้อื่นไม่มีประมาณ ส่วนท่านที่มีสติปัญญากำกับใจและเหตุการณ์ต่าง ๆ คิดและทำอะไรย่อมคำนึงถึงผลได้เสียอันจะตามมา

เพราะการคิดและการทำต้องเพื่อผลเป็นที่ตั้งทุกกรณี ถ้าจะเกิดความเสียหายเพราะการคิดการทำก็ระงับไว้ได้ ไม่ปล่อยตามความอยากท่าเดียว ถ้าเห็นว่าเป็นประโยชน์ก็คิด และทำด้วยความรอบคอบไม่ประมาทในงานทุกแขนง ดังนั้น การดำเนินงานทุกด้านทั้งงานหยาบ งานละเอียด ทั้งงานภายใน และงานภายนอกของคนที่ใช้ความคิดไตร่ตรองกับคนไม่คิดแม้มีสติปัญญาพอคิดได้ ความบอบช้ำและผลงานจึงต่างกัน ด้วยเหตุนี้แล ใจของพระอรหันต์กับใจของพวกเรา แม้จะเป็นใจเหมือนกันก็มีคุณสมบัติต่างกันอยู่มากราวฟ้ากับดิน จะนำมาเทียบกันไม่ได้

ดิฉันได้ฟังคำอธิบายระหว่างจิตปุถุชนกับจิตพระอรหันต์ เปรียบเทียบกับคนขับรถที่เหยียบแต่คันเร่งอย่างเดียว ไม่สนใจในเบรกแม้มีอยู่ เป็นเหตุให้คิดถึงคนขับรถจริง ๆ ทุกวันนี้รู้สึกจะเหยียบคันเร่งกัน ประหนึ่งรถคันหนึ่ง ๆ มีแต่คันเร่ง ไม่มีเบรกให้เหยียบบ้างเลย แม้กลางเมืองและกลางกรุงฯ ก็ไม่ยอมปล่อยคันเร่ง เหยียบให้จมไปเลยทั้งคันเร่ง ทั้งตัวรถ ทั้งคนขับ ทั้งคนโดยสาร ทั้งคนเดินตามทางม้าลาย และคนเดินผ่านถนนสายต่าง ๆ แหลกละเอียดไปตาม ๆ กัน

ทั้งนี้โดยมากไม่สนใจกับความเสียหายที่จะเกิดขึ้นมากไปกว่าเวลำ่เวลา และความอยากไปให้สมใจเท่าไรนัก คงเห็นเวลาและความหวังซึ่งทำให้รีบด่วนมีคุณค่ามากกว่าตัวคนขับ คนโดยสาร และรถตลอดสิ่งของที่มีอยู่ในรถ ซึ่งบางครั้งก็เป็นรถชนรถเสียเอง ซึ่งมีคนโดยสารมาด้วย ทั้งสองฝ่ายแหลกยับเยินไปตาม ๆ กัน รวมแล้วคาดความเสียหายไม่ได้เลย ส่วนเวลำ่เวลาที่เข้าใจว่ามีคุณค่านั้น แม้แต่คนตายไปแล้วก็ไม่เห็นสูญหายไปไหน คงเป็นเวลานาทีเดือนปีอยู่ตามเดิม

ถ้าต่างคนต่างคำนึงถึงความเดือดร้อนของผู้เจ็บ ทนทุกข์ทรมานซึ่งยังไม่ตาย และผู้เกี่ยวข้องกับผู้เจ็บและผู้ตาย ตลอดความเสียหายอันจะตามมา เพราะเรื่องคันเร่งเป็นสาเหตุบ้างแล้ว ความประมาทในการขับรถและอุบัติเหตุบนถนนก็จะลดลง คงไม่ดาษดื่นจนน่าสยดสยอง ดังที่เป็นมาและเป็นอยู่ คาดว่าจะเบาบางลงแยะทีเดียว บางครั้งดิฉันได้เห็นต่อหน้าตัวเอง ซึ่งมีบางรายไฟแดงขวางหน้าอยู่ ยังบิ่งรถผ่านไปอย่างไม่มองอะไรเลยก็ยังมี บางครั้งตำรวจป้อมยามต้องขึ้นรถมอเตอร์ไซค์วิ่งตามเอาตัวกลับมาดูไฟแดงและปรับสั่งสอนกันเสียบ้าง เอ้า วันหลังไฟแดงเกิดไม่มีอีกแล้ว ขับบิ่งไปอย่างสบายอย่างนี้ ท่าน

อธิบายเครื่องเปรียบเทียบ แต่กลับไปถูกกับความจริงเข้า ดิฉันเลยต้องนำมาคิดและอดพูดไม่ได้ จึงเรียนท่านดังที่ประสบการณ์มา หากเป็นคำไม่ควรท่านกรุณาเตือนด้วย จะขอบพระคุณอย่างยิ่ง

พูดถึงความพลั้งพลาดแล้วอาจมีได้ด้วยกันทุกคน การระวังไว้นั่นแลเป็นความไม่ประมาท อาจารย์เองก็ยังเคยเห็นด้วยตา คือผู้ชายหลายคนกำลังอยู่ในวัยคะนอง ขี่จักรยานเรานี้เองไม่ใช่รถยนต์รถไฟที่ไหน ไปตามถนนเป็นพวก ๆ ล้วนอยู่ในวัยเดียวกัน ต่างคนต่างก็ว่าตัวเก่ง ขี่จักรยานวิ่งแข่งดีกัน เฉพาะคนที่แปลกจากเขาคนหนึ่ง เอามือทั้งสองกอดอกขี่จักรยาน ปล่อยให้เท้าทั้งสองถีบไป จวน ๆ จะถึงสี่แยกทางเลี้ยวเขาก็ยังไม่ยอมปล่อยมือทั้งสองจากอก เท้าทั้งสองก็ไม่ยอมผ่อน

พอถึงทางเลี้ยวเข้าจริง ๆ จักรยานของเขาก็ไม่ได้เลี้ยวไปตามสายทาง คงตรงแน่วลงไปในคลองลึกประมาณสองเมตร พาเขาลงไปจมน้ำอยู่ในคลองข้างถนน ผลปรากฏกว่าหัวเข่าของเขาโดนก้อนหินข้างถนน สะบ้าหัวเข่าแตกและหลุดเคลื่อนที่ เพื่อน ๆ ต้องช่วยกันหอบหิ้วเขาขึ้นมา ตัวเขาเองสลบไป ไม่ได้สติร่วมชั่วโมง นี่เพียงจักรยานก็ยังพลาด ถ้าทำให้พลาด จะห้ามไม่ให้รถยนต์รถไฟซึ่งใหญ่และหนักกว่าไม่พลาดได้อย่างไร ทุกสิ่งย่อมมีผิดพลาดเป็นธรรมดา แม้แต่เราเดินตามถนนหนทางโดยมิได้รีบด่วนอะไรเลย บางครั้งก็ยังมีหกล้มจนได้

อาจารย์เองยิ่งนับเป็นเบอร์หนึ่งในทางหกล้มง่าย ไม่มีใครกล้าสู้ได้ ทั้งๆ ที่ไม่ได้ตั้งใจจะหกล้ม แต่พอสบจังหวะของมันแล้วต้องหกล้มจนได้ นี่แลท่านเรียกว่า ความพลั้งพลาดอาจมีได้ด้วยกัน ดังที่เราเคยเห็นเหตุการณ์เสมอ เช่น รถชนคน รถชนรถ นับเป็นสิ่งที่สุดวิสัย แต่บางรายก็อาจเป็นดังที่คุณพูดจริงๆ เพราะความผลุนผลันใจร้อน ไม่ยอมผ่อนผันสั้นยาวกับใคร คนเราชอบและแสวงหาสิ่งใดก็จำต้องเจอสิ่งนั้นจนได้ เพราะดีกับชั่ว สุขกับทุกข์ เป็นของมีอยู่ในโลก และมีอยู่กับทุกคนผู้แสวงหา คุณมีสงสัยอะไรอีกบ้าง

ไม่มีสงสัยค่ะ วันนี้ดิฉันได้คติเตือนใจหลายอย่างซึ่งยังไม่เคยได้ฟังมา เริ่มต้นแต่พระธุดงค์ มาหลักกรรมจนมาถึงคันเร่ง ดิฉันต้องกราบขออภัยมาก ๆ ด้วยที่มารบกวนท่านให้เสียเวลานาน ขอกราบขอบพระคุณท่าน

****

ดิฉันดีใจมากที่ได้มากราบ และเรียนถามปัญหาข้อข้องใจกับท่าน เกี่ยวกับศาลพระภูมิ เพราะคนมาว่าให้ดิฉันเสมอว่ามีไว้ทำไม กราบผีดีกว่ากราบพระพุทธ หรือถ้าผีดีกว่าธรรมจริง ๆ ศาสนาผีก็ควรจะมีไว้ให้คนกราบไหว้และนับถือดังนี้ ดิฉันที่ไม่รู้อะไรเลยเกิดความสงสัย สุดท้ายเลยต้องกราบทั้งผี และกราบทั้งพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ไม่ให้เสียทั้งผีทั้งธรรม ดิฉันทำอย่างนี้ถูกไหมคะท่าน

ที่บ้านคุณมีศาลพระภูมิดังเขาว่าจริง ๆ ไหม

มีค่ะ ดิฉันกราบทุกวัน

แล้วพระธรรมล่ะมีไหม ถ้ามีคืออะไร ถ้าไม่มีคุณกราบอะไร

มีพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ค่ะ แต่พระธรรมไม่มี เพราะไม่เคยเห็นท่านพาเอาตู้พระธรรมมาไว้กราบเหมือนพระพุทธนี่คะ ดิฉันจึงกราบพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ สามจบที่แท่นพระพุทธแทนค่ะ

ที่ว่ากราบผีนั้น คุณกราบผีอะไรบ้าง อาจารย์ก็ไม่ทราบว่าผีในโลกมีผีอะไรบ้าง

ส่วนใหญ่ ดิฉันกราบผีปู่ ย่า ตา ทวด และผีพ่อ ผีแม่ ที่ท่านเคยมีอุปการคุณต่อเรามา ส่วนผีอื่นดิฉันไม่ทราบชื่อ ต้องกราบรวบยอดเอาเลย จึงไม่แน่ใจว่ากราบถูกท่านหรือไม่ก็ไม่รู้

คุณทราบไหมว่าผีท่านเหล่านั้นมาอยู่ศาลพระภูมิที่คุณสร้างไว้สำหรับท่าน คุณสร้างไว้เพื่อท่านใช่ไหม ที่คุณกราบผีของปู่ ย่า ตา ทวดนั้น คุณแน่ใจหรือว่าคุณได้กราบถูกท่าน เพราะผีอื่น ๆ คุณไม่แน่ใจว่าได้กราบถูกตัวผีเหล่านั้นหรือไม่

ตอนนี้ดิฉันเลยเกิดความสงสัยขึ้นอีกแล้ว เพราะแต่ก่อนไม่ได้คิดว่าเรากราบถูกท่านหรือไม่ ที่คิดสงสัยบ้างก็แต่ผีอื่น ๆ ว่าจะกราบถูกตัวหรือไม่ แต่แล้วก็กราบเดาและส่งเดชรวบยอดเอาเลย ความจริงท่านจะมาอยู่ที่ ๆ ดิฉันสร้างให้ท่านหรือเปล่า ตลอดผีอื่น ๆ ด้วย และดิฉันกราบถูกท่านหรือเปล่าคะ

อาจารย์เองก็ไม่รู้เหมือนกัน เพราะไม่เคยสนใจกับผีและกราบผี จึงไม่ทราบว่าท่านจะมาอยู่หรือไม่ ตลอดการกราบของคุณจะถูกท่านหรือไม่ อาจารย์ไม่ได้เรียนวิชาผีและเชี่ยวชาญทางผี

ที่เขาว่าให้ดิฉันว่า สร้างศาลพระภูมิไว้ทำไม กราบพระพุทธดีกว่า นั่นเขาว่าถูกไหมคะ

เขาพูดก็นับว่ามีส่วนถูกอยู่มาก ตอนกราบพระพุทธดีกว่ากราบผี

การกราบผีล่ะท่านจะผิดไหม เพราะดิฉันกราบทั้งผีทั้งธรรม ไม่ให้เสียทั้งสองฝ่าย

การกราบผีนั้นอาจผิดดังที่คำเขาตำหนิ ถ้ากราบคุณของพ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ทวดนั้น ไม่ผิด นอกจากจัดว่าเป็นผู้มีกตัญญูกตเวทิตาธรรมประจำใจ อันเป็นเครื่องหมายของคนดี แล้วไม่มีอะไรผิด จะกราบวันละกี่หนก็ได้ ถ้ามีเวลา

แล้วผีมีจริงไหมคะ ดิฉันเองไม่เคยเห็นตัวมัน ได้ยินแต่เขาว่า และเขาบอกว่าผีมีอำนาจมาก แถมยังหักคอคนได้อีกด้วยเวลาผีโกรธ และผีบางพวกยังเอาคนเป็นอาหารอีกด้วย ที่เขาเรียกกันว่าผีปอบ ดังนี้จริงไหมคะ

คำว่าผีใช้เป็นคำกลาง ๆ ของสัตว์จำพวกร่างไม่ปรากฏเป็นรูปวัตถุ เหมือนมนุษย์และสัตว์ นอกจากเขาจะจำแลงกายให้ปรากฏในเวลาที่ต้องการเท่านั้น เรียกว่าสัตว์ที่ลึกลับสำหรับตาเนื้อของมนุษย์ทั่วๆ ไป มองไม่เห็น แต่เป็นสิ่งที่เปิดเผยในความมีอยู่เช่นเดียวกับสิ่งที่มีในโลกทั่วๆ ไป และท่านผู้มีญาณจักษุคือตาใจ ย่อมเห็นได้เช่นเดียวกับคนมีนัยน์ตาดีมองเห็นวัตถุต่าง ๆ ฉะนั้น

ไม่ต้องพูดถึงสัตว์ลึกลับที่ทำให้เกิดปัญหาในสังคมเพียงจำพวกเดียว เราลองคิดดูฝุ่นผงอันละเอียดที่ถูกพัดปลิวอยู่บนอากาศ ฝุ่นผงบางอย่างเวลากระทบกับแสงแดดที่ส่องเข้ามาตามช่องฝาหรือช่องหน้าต่าง เรายังพอมองเห็นฝุ่นผงอันละเอียด แสดงยิบ ๆ ยับ ๆ อยู่ท่ามกลางช่องแสงแดดได้ชัดเขน และพอทราบได้ว่าเป็นฝุ่นผง แต่ฝุ่นผงบางชนิดละเอียดมากไม่อาจมองเห็นด้วยตาเปล่า ต้องใช้กล้องส่องจึงจะเห็นได้ชัด สิ่งเหล่านี้เป็นวัตถุละเอียดชนิดหนึ่งเหมือนวัตถุทั่วๆ ไป และเป็นส่วนหนึ่งของธาตุดินที่เห็นด้วยตาเนื้อได้ชัด แม้เช่นนั้น วัตถุอันเป็นธาตุดินด้วยกัน ยังมีส่วนหยาบและส่วนละเอียดต่างกัน ซึ่งพอให้เกิดเป็นปัญหาได้ จะกล่าวอะไรกับจิตวิญญาณของสัตว์โลก ซึ่งเป็นสิ่งที่ละเอียดยิ่งอยู่แล้ว เช่นเดียวกับฝุ่นผงฉะนั้น ถ้าไม่อาศัยส่วนหยาบของธาตุ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ เข้าผสมเป็นรูปร่าง เช่น รูปคนและสัตว์แล้ว แม้ใครจะมีนัยน์ตาสักพันดวงก็จะไม่สามารถมองเห็นสิ่งลึกลับนั้นได้เลย

เท่าที่สิ่งดังกล่าวเกิดเป็นปัญหาโลกแตกประจำสังคมตาบอด (ไม่มีญาณจักษุ) ก็เพราะในสังคมแม้คนเดียวไม่มีใครมีกล้องส่อง (ญาณจักษุ) ซึ่งควรแก่สิ่งลึกลับให้เห็นตามที่มีอยู่ของมันได้นั่นเอง จึงไม่มีผลอะไรสำหรับสังคมอย่างพวกเราจะทำให้ปัญหานี้ลุล่วงไปได้ นอกจากเป็นปัญหาโลกแตกประจำแผ่นดินตลอดไปเท่านั้น ไม่มีอะไรกล้าอาจเอื้อมเข้ามาตัดสินได้ คุณแม้จะตาดี แต่อาจารย์ก็เป็นคนตาบอด จะสามารถแก้ปัญหาผีมีหรือไม่มีได้อย่างไร ที่เพื่อนของคุณเล่าให้คุณฟัง เป็นบุคคลประเภทปัญหาโลกแตกหรือ

เป็นบุคคลประเภทใด ถ้าเป็นบุคคลประเภทดังกล่าวนี้ ผีทั้งโลกก็จะกลายเป็นผีโลกแตกไปตาม ๆ สังคมที่พาให้เป็นไฟไม่มีที่สิ้นสุดลงได้

ความจริงแล้วการเกิดตายของสัตว์โลก ย่อมเป็นเหมือนฝุ่นผงที่ถูกพัดปลิวออกจากธาตุดินส่วนใหญ่ลอยตัวขึ้นไปอยู่บนอากาศเป็นบางกาล แล้วกลับตกลงมาสู่ธาตุเดิม คือดินตามเดิมนั่นเอง จิตวิญญาณออกจากร่างนี้เข้าสู่ร่างนั้น ที่เรียกว่าเกิดตาย แต่ความจริงก็คือการเปลี่ยนสถานที่ของจิตไปตามกรรม ที่เรียกว่ากรรมพัดผัน เหมือนลมพัดผันเอาดินขึ้นไปเป็นฝุ่นผงบนอากาศ แล้วพัดผันลงมาสู่ธาตุดินตามเดิมฉะนั้น แม้ธาตุน้ำ ลม ไฟ ก็ควรทราบว่ามีส่วนใหญ่ส่วนย่อยของมันแฝงอยู่ เช่นเดียวกับธาตุดิน และจะแปรรูปให้ผิดจากปกติเดิมได้เช่นเดียวกับธาตุดิน เช่น ธาตุน้ำที่อยู่ในบึงในบ่อ ในสระ ในทะเลก็มี ที่อยู่บนอากาศก็มี เป็นต้น จะมีอยู่ในที่ใดก็คงเป็นธาตุน้ำอยู่เช่นนั้น ไม่มีเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น จิตก็คงเป็นจิตอยู่เช่นนั้น จะมาปรากฏตัวอยู่ในร่างต่าง ๆ หรือไม่ก็มิได้เปลี่ยนแปลงจากคำว่าจิตเป็นอย่างอื่น

คำว่าคนหรือผีก็อยู่ในลักษณะของธาตุดิน เป็นต้น กับฝุ่นผง อันไปจากธาตุดินไม่มีแปรเป็นอย่างอื่นได้ คำว่าผีมีอำนาจมากนั้น ฝุ่นผงก็มีอำนาจมากในบางกาลเหมือนกัน เช่น เวลาผงเข้าตา ใครไม่เห็นอดนิ่งสงบกายสงบใจอยู่ได้ เห็นแต่วิ่งให้คนอื่นช่วยด้วยความวุ่นวาย กรีดร้องยิ่งกว่าผีตัวมีอำนาจมากเสียอีก ส่วนผีปอบเข้าคนและอาศัยคนเป็นอาหารดังที่คุณว่า นั่นโปรดไปติดต่อกับหมอขับผีเขาเองเถอะ ขออย่าให้อาจารย์ต้องเป็นหมอขับผีด้วยเลย เฉพาะขับผีโลภ ผีโกรธ ผีราคะตัณหา ผีหลง จนลืมตัวซึ่งมีอยู่กับตัวก็แย่อยู่แล้ว คุณยังมีปัญหาอะไรอีกโปรดพูดได้ อาจารย์ชอบฟังเหมือนกันถ้ามีผู้เล่า

เวลาผีเขาไม่แสดงตัวเขาไปอยู่ที่ไหนคะ

คุณเคยเห็นผีแสดงตัวบ้างหรือ ถ้าเคยเขาแสดงอย่างไรบ้าง

ไม่เคยเห็นค่ะ ได้ยินแต่เขาเล่าให้ฟังว่า ผีแสดงตัวได้อย่างพิสดารยิ่งกว่าคน เช่น เขาทับถ้วยจานไว้ในตู้ครัว เสียงดังเปรี้ยง ๆ เหมือนคน ราวกับจะไม่มีเศษถ้วยและจานยังเหลืออยู่แม้ชิ้นเล็กขนาดเล็บมือเลย เจ้าของบ้านตกใจวิ่งเข้าไปดูถ้วยจานที่เก็บไว้อย่างไรยังเป็นปกติอย่างเดิม ไม่มีอะไรขยับเขยื้อนแม้แต่นิด พอกลับออกมาราวห้านาทีเอาอีกแล้วเสียงเปรี้ยง ๆ ไม่มีหยุด เครื่องของในครัวเหมือนจะเป็นจุณวิจุณไปหมด เวลาเข้าไปดูกลับไม่มีอะไรผิดปกติ อย่างนี้จะไม่ว่าพิสดารอย่างไรเล่าท่าน ถ้าเป็นคนเราทับถ้วยจานแล้วจะมีอะไรเหลืออยู่บ้างเล่า เห็นแต่แหลกละเอียดไปหมด ไม่มีชิ้นดีเหลืออยู่เลย แต่ผีทับถ้วยทับจานไม่เห็นมีอะไรเสียหายนี่ท่าน ผีมันแสดงตัวพิสดารอย่างนี้แล ผิดกับมนุษย์เป็นไหน ๆ

ถ้าผีดีถึงขนาดนั้นจริง ๆ เวลาสิ่งของเครื่องใช้ชำรุด เช่น ถ้วยชามหม้อไห รถราชำรุด เราวานผีมาซ่อมให้จะไม่ดีกว่าจ้างคนมาซ่อมเป็นไหน ๆ หรือ ต่อไปถ้ารถคุณเสีย โปรดอย่าเอาไปเข้าโรงซ่อม โปรดวานผีมาซ่อมให้ทันที ทั้งราคาค่าซ่อมก็ไม่มี เอาอย่างนี้ดีไหมคุณ อาจารย์ออกความเห็นให้

โอ้โฮ ความเห็นของอาจารย์ยิ่งพิสดารกว่าผีเสียอีก ท่านเคยได้ยินที่ไหนว่าผีเป็นช่างเครื่องซึ่งพอจะซ่อมรถซ่อมราให้คน ดิฉันเคยได้ยินแต่ผีทับถ้วยทับชามเท่านั้น ดิฉันเรียนถามท่านว่า เวลาผีเขาไม่แสดงตัว เขาไปอยู่ที่ไหน อาจารย์ยังไม่เห็นตอบบ้างเลย ว่าอย่างไรคะท่าน

ผีก็เช่นเดียวกับลม เวลาเขาไม่แสดงตัว ลมก็เหมือนไม่มี ทั้ง ๆ ที่มีอยู่ เวลาเขาแสดงตัวก็สามารถทำเอาตึกรามบ้านช่องพังพินาศไปหมด ไม่มีชิ้นดีเหลืออยู่เลย

นี่เราพูดเรื่องผีกันตลอดเรื่อง ไม่ใช่เราเป็นผีกันแล้วหรือ ไม่เห็นพูดเรื่องคนบ้างเลย ที่พูดมานี้คุณได้คติจากเรื่องผีบ้างไหม หรือว่าพวกเรากลายเป็นเขาไปเสียแล้ว

ได้ค่ะ ก็เราพูดเพื่อเป็นคติ มิได้พูดเพื่อเป็นผี ดิฉันได้คติเกี่ยวกับการเกิดตายของสัตว์โลก ว่าเป็นไปด้วยอำนาจของกรรมพัดผัน เช่นเดียวกับลมพัดดินให้กลายเป็นฝุ่นละอองปลิวขึ้นไปอยู่บนอากาศ พอลมสงบลงฝุ่นก็ค่อย ๆ ลอยลงมาพื้นดินแล้วกลายเป็นดินอันดั้งเดิมไป

คุณแน่ใจหรือยังว่าเวลาตายแล้วคติจะเป็นอย่างไร ถ้ายังไม่แน่ใจจะควรปฏิบัติต่อตนอย่างไรบ้าง เพื่อความแน่และความหวังนั้นจะได้เป็นสมบัติของตัว

ดิฉันแน่คะ แต่ความมั่นใจว่าจะต้องเป็นคติที่มั่นเหมาะ นั่นยังไม่แน่นักถ้าเทียบกับการสอบแล้วดิฉันแน่ใจว่าต้องสอบได้แน่ แต่ความมั่นใจว่าจะต้องได้คะแนนสูง ๆ นั้นดิฉันยังไม่แน่นักเลย จะอย่างไรก็ตาม ดิฉันจะพยายามให้ได้คะแนนสูงขึ้นไปทุกวัน เดือน ปี จนกว่าจะปิดบัญชีสอบ คือตายถึงจะหยุด ดิฉันยังไม่ได้เล่าความเป็นไปของดิฉันเกี่ยวกับทางศาสนาถวายท่าน คือดิฉันเป็นลูกคนเดียวของคุณพ่อคุณแม่ ท่านรักมากและคอยเอาใจมาก ดิฉันจึงกลายเป็นคนทะนงเอาแต่ใจตัวเสียมากตอนเป็นเด็ก คุณพ่อคุณแม่มีอุบายอบรมดิฉันต่าง ๆ กัน เวลาคุณพ่ออบรมดิฉัน คุณแม่ไม่อยู่บ้าน เวลาคุณแม่อบรมคุณพ่อก็ไม่อยู่ เช่นเดียวกัน และทุกครั้งที่อบรมดิฉัน ท่านจะมีอุบายปรึกษาตกลงกันทางลับ ดิฉันก็ไม่ทราบข้อความอบรมของคุณพ่อ

พอสรุปได้ว่าพ่อมีลูกคนเดียวคือปุ๊ก และลูกก็มีพ่อคนเดียว พ่อรักลูกมาก ลูกจะทำอะไรบางสิ่งบางอย่างที่ไม่ดีไม่งาม พ่อจะต้องอนุโลมไปบ้างเพราะความรัก แล้วพ่อก็ไม่

สบายใจไปหลายวัน แถมลูกก็มาทำสิ่งไม่ดีไม่งามบ่อย ๆ บางครั้ง พ่ออดไม่ได้ต้องฝืนใจห้ามลูก ลูกยังกลับต่อว่าพ่ออีกว่า ถ้าคุณพ่อรักปุ๊กทำไมคุณพ่อห้ามไม่ให้ปุ๊กทำตามชอบใจ ก็เพราะพ่อรักปุ๊กมากพ่อจึงห้าม กลัวปุ๊กจะเป็นคนเสีย และจะเสียกำลังใจ สมกับที่พ่อรักมาก เมื่อปุ๊กกลายเป็นคนเลว พ่อก็จะต้องรักลูกเพิ่มขึ้นเป็นสองคน คือปุ๊กคนหนึ่งและลูกปุ๊กคนเลวอีกคนหนึ่ง

พ่อจึงกลายเป็นคนเจ้าทุกข์ เพราะรักลูกมาก และปุ๊กของพ่อก็จะเป็นคนเลวหมดศักดิ์ศรีและวงศ์สกุล ปุ๊กจะไม่ได้ดีอะไรจากความรักของพ่อ นอกจากเป็นเครื่องส่งเสริมปุ๊กให้เป็นคนเลวมากขึ้นเท่านั้น ถ้าปุ๊กจะเป็นลูกรักของพ่อสมกับพ่อมีปุ๊กคนเดียว ปุ๊กก็ควรสงวนความรักของพ่อไว้ด้วยความเชื่อฟังไม่ฝ่าฝืน ความรักของพ่อก็จะมีคุณค่าอยู่กับตัวด้วย อยู่กับปุ๊กด้วย ปุ๊กก็เป็นคนดี ดำรงวงศ์สกุลไว้ได้ แม้พ่อตายไปก็จะหายห่วงและตาหลับสนิท จะไม่มาเป็นเปรตเฝ้าบ้านเพราะความรักและความห่วงลูกมาก เงินเป็นจำนวนล้าน ๆ พ่อมิได้สนใจอาลัยรักเหมือนปุ๊กลูกคนเดียวของพ่อนะลูกรัก ลูกจงเห็นใจพ่อ เลี้ยงก็ยาก รักก็มาก ห่วงก็มาก ไม่มีสิ่งที่น้อยอยู่ในหัวใจพ่อเลย นี่เป็นคำอบรมของคุณพ่อ

ส่วนคำอบรมของคุณแม่ก็มีเนื้อความคล้ายคลึงกัน แต่มีอยู่เป็นบางตอนที่ฝังใจตลอดมาว่า แม่แบกความรักลูกไว้บนหัวใจหนักยิ่งกว่าภูเขาหินแท่งทึบ แต่ปุ๊กของแม่สนุกเล่นตัวอยู่บนหัวใจแม่ เวลาแม่ตายไป แม่ก็ยังจะแบกความรัก และความห่วงลูกเข้าไปอีกอย่างน้อยก็เท่ากับแม่แบกภูเขาสองลูกเทินกันบนศีรษะ แต่ถึงแม้ว่าแม่จะแบกความรักลูกหนักกว่าภูเขาสองลูกก็ตาม ความรักและความห่วงของแม่หาได้เป็นประโยชน์แก่แม่และลูกแต่อย่างไรไม่ เพราะแม่มัวหลงรักลูกจนลืมตัวลืมตาย แต่ลูกมิได้สนใจกับคำตักเตือนของแม่ ซึ่งออกมาจากดวงใจอันแสนรักและแสนเป็นห่วงแม้แต่น้อย ถ้าความรักและความห่วงของแม่พอจะเป็นประโยชน์อยู่บ้าง ลูกก็ควรคิดและเชื่อฟังคำแนะนำของแม่ ไม่ปล่อยตามใจจนเกินไป

ลูกปุ๊กจะไปหาความรักที่ไหนอีกในโลกมนุษย์นี้ ให้ยิ่งไปกว่าความรักของแม่ที่มอบให้ลูก พร้อมทั้งดวงใจอันแสนรักดวงนี้ แม่ก็มีปุ๊กคนเดียวและมีใจดวงเดียวแม่มิได้เสียดาย ยังกล้าสละให้เป็นความรักแก่ลูกของแม่หมดทั้งดวง ดวงใจของแม่ที่มอบให้ลูกด้วยความสุดอกสุดใจแล้ว แม้ว่าแม่จะไม่มีลมหายใจเข้าออกได้ แม่ก็ยินดีอดทนพอถึงวันตายเช่นมนุษย์ทั้งหลาย แม่ได้ทุ่มเททุกอย่างเพื่อลูกรักของแม่คนเดียว ถ้าลูกจะมองเห็นความรักของแม่เป็นของมีสาระบ้าง ลูกก็ควรฟังคำอบรมสั่งสอนของแม่บ้าง อะไร ๆ จะเสียไปบ้าง แม่ไม่ค่อยถือเป็นข้อหนักใจ ที่แม่เสียใจแทบจะทนความสลบไสลไม่ได้ก็คือ ลูก

รักของแม่ไม่เชื่อฟัง ประพฤติตัวตามใจชอบ และค่อยเสียไปวันละเล็กละน้อย นี่แลเป็นสาเหตุให้แม่คิดไปถึงความเสียไปหมดทั้งตัวของลูก ไม่มีอะไรเหลืออยู่ นอกจากเรือนร่างซึ่งเป็นเหมือนบ้านร้างที่ปราศจากเจ้าของอยู่ครองเท่านั้น

นี้เป็นคำประทับใจราวกับตัวดิฉันไหวไปหมด สติไม่อยู่กับตัว ดิฉันปักใจลงอย่างถึงใจจริง และพยายามปรับปรุงตัวตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา สังเกตดูคุณพ่อกับคุณแม่รู้สึกเบาอกเบาใจมากมาย ทั้งแสดงความรักมากและเปิดเผย โดยไม่มีเงื่อนงำอะไรแฝงอยู่เลย มีแต่ความรักอย่างบริสุทธิ์ใจล้วน ๆ แสดงออกมาเพื่อดิฉันคนเดียว เวลาว่าง ๆ งาน คุณพ่อกับคุณแม่ปรึกษาหารือกันเรื่องทำบุญ และซ่อมบูรณะที่นั่นที่นี่บ้าง เพราะท่านมีนิสัยรักและหนักแน่นต่อทางบุญมาก มีเวลาว่างก็อบรมดิฉันให้เป็นคนมีใจบุญกุศลและสอนวิธีใส่บาตร หัดให้ทำบุญให้ทานต่างๆ เรื่อยมา จนดิฉันเคยชิน และรักชอบในทางบุญเป็นนิสัย พอเห็นเราตั้งหน้าตั้งตาทำจริงๆ ท่านก็ร่วมลงบ้างคอยให้อุบายเราบ้าง รู้สึกว่าท่านเป็นสุขมากพอเห็นดิฉันกลับตัวเป็นคนดีและรักศีลรักธรรม เป็นตัวแทนท่านไม่ลดละ

วันพระหรือมีปาฐกถาธรรมที่ไหนดิฉันต้องไปฟังมิได้ขาด นอกจากจำเป็นจริงๆ ปลีกตัวไปไม่ได้เท่านั้น ก่อนเข้านอนต้องเข้าห้องพระไหว้พระสวดมนต์ทำภาวนาให้ใจสงบเย็นเป็นประจำทุกคืน ตื่นตีห้า ทำความสะอาดตัวเสร็จแล้วทำวัตรภาวนา หกโมงเช้าลุกออกจากที่ทำกิจธุระ ใส่บาตรทุกวันมิให้ขาดได้ พูดถึงด้านจิตใจ ใจดิฉันได้รับความสงบเย็น เพราะการทำภาวนาพอยับยั้งจิตให้อยู่ในกรอบเหตุผลได้ ไม่ดื้อดึงเหมือนเป็นเด็กซึ่งปล่อยตามใจ ที่สงบได้ละเอียดกว่าปกติก็ตอนเช้า ๆ ใจรู้สึกสงบเย็นเป็นสุขจริงๆ บางวันไม่อยากจะลุกจากที่ภาวนา เพราะจิตกำลังสงบและเป็นสุข แต่จำเป็นต้องออกทั้งๆ เสียดาย ดิฉันจึงกล้าเรียนท่านว่า ดิฉันแน่ใจในคติของตน แต่ยังไม่แน่ใจในคะแนนสูงดังที่เรียนแล้ว

อย่างไรก็ตามดิฉันมิได้นึกจะท้อถอย และหยุดภาวนา เพราะเห็นผลประจักษ์ บุญบาปรู้อยู่กับใจจริง ๆ ใครจะว่าบุญ บาป นรก สวรรค์ ไม่มีก็ตาม ดิฉันไม่สนใจฟังพอให้เสียเวลาเลย เพราะเวลาจะทำประโยชน์แก่ตัวเราเป็นของมีค่ามากกว่าจะสละเวลาไปฟังเรื่องตัดหนามกั้นทางเดินของตัว ด้วยการคิดการพูดอย่างนั้น ดิฉันเชื่อพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เหนือชีวิต แม้จะตายเพราะการทำความดี ดิฉันยอมพลีชีพไปตามความเชื่อกรรม ไม่หวั่นไหวต่อความตายซึ่งติดแนบอยู่กับตัวเราตลอดเวลา ไม่มีใครได้รับสิทธิพิเศษที่จะมีข้อยกเว้นไม่ให้ตาย แต่ก่อนตายขอให้ได้บำเพ็ญความดีเครื่องเสริมกำลังใจให้

มีความสามารถอาจหาญ และแน่วแน่ต่อคติคือทางเดินของตนอย่างเต็มกำลังเสียก่อนแล้วจะหลับไปเลย

ดิฉันไม่เสียดายชีวิต และร่างกายซึ่งเป็นสิ่งที่รอคติธรรมดาอยู่แล้ว เปิดทางให้กาลอันควรของเขาผ่านไปอย่างเป็นธรรมของนักประพฤติธรรม เพื่อรู้ตามความจริง เมื่อความสุขอยู่กับตัวแล้ว อยู่ที่ไหนก็พออยู่ ไปที่ไหนก็พอไป ตายก็พอตาย เพราะไม่ใช่เรื่องจะฝืน สถานที่ กาลเวลา ไม่สำคัญยิ่งกว่าความสุขซึ่งจำต้องอาศัยตลอดกาลจะขาดไปมิได้ โดยมากที่ทำให้จิตว้าวุ่นขุ่นมัวก็เพราะความสุขไม่อยู่กับตัว จึงทำให้ส่ายแส่ คาดที่โน่น คาดที่นี่ ไม่อยู่เป็นสุขได้ ยิ่งถึงคราวจะตายจริง เรือคือร่างกายจะอับปางลงในมหาสมุทรอันดั้งเดิม ก็เลยไม่รู้จะคว้าหาอะไร สุดท้ายก็จอดจมไปเลย มีจำนวนไม่น้อย วันนี้ดิฉันเรียนเสียมากมายเกินความต้องการ ต้องขอประทานโทษด้วย

อาจารย์ก็ฟังเพลิน ยังไม่อยากให้จบแต่จบเสียแล้ว คุณพูดมีหลักเกณฑ์ดี อย่างนี้แล ธรรมของพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นของจริง ใครปฏิบัติก็จริง รู้ก็จริง เห็นก็จริง สุขก็จริง ทุกข์ก็จริง ถ้ารู้ถึงความจริงแล้วไม่มีอะไรปลอม การฝึกอบรมตนเป็นสิ่งสำคัญดังคุณเล่าเรื่องของคุณให้อาจารย์ฟัง นับว่าเป็นคติได้ดี ตอนที่ว่าความสุขอยู่กับตัวแล้วอยู่ที่ไหนเป็นสุข ทั้งนั้น ไม่เลือกกาล สถานที่ โลกนี้ โลกหน้า เพราะใจเป็นผู้ทรงสุขและทรงทุกข์อยู่กับตัว วาระต่อไปโปรดพยายามบำรุงใจให้เจริญงอกงามยิ่ง ๆ ขึ้นไป ส่วนคะแนนนั้นจะเป็นที่แน่อยู่กับตัวเองตามหลักธรรมชี้หลักฐานไว้ว่า สันทิฏฐิโก เห็นเอง เพราะสุขทุกข์อยู่กับหัวใจของทุกคน มิได้กองอยู่ใต้ฟ้าเหนือดินเหมือนสินค้าตามห้างร้านและตลาดทั่ว ๆ ไป การรู้เห็นสิ่งดังกล่าวจึงรู้เห็นอยู่ที่ใจอันเป็นที่รวมของสิ่งทั้งปวง

โปรดทราบว่าการเลื่อนฐานะของใจนั้นเลื่อนอยู่กับตัวเองภายในใจ มิได้เหาะลอยขึ้นไปเหมือนเรือบินเหินฟ้า แต่เป็นการทราบจากตัวเองกับอารมณ์หยาบละเอียดที่สัมผัสรับรู้อยู่กับใจที่เปลี่ยนกันไปวนกันมา เมื่อสติปัญญาตามรู้ทันสิ่งเกี่ยวข้องที่เกิดและดับอยู่กับใจ ใจย่อมปลดปล่อยสิ่งเกี่ยวข้องพัวพันออกได้เป็นทอด ๆ และปลอดภัยไปเป็นระยะ ๆ จนหมดอารมณ์ของสมมุติ ใจก็เป็นวิมุตติขึ้นมาจากสิ่งที่หลุดลอยไป นั่นแลท่านว่าสิ้นทุกข์ คือสิ้นตรงที่ทุกข์หมดไปจากใจ เมื่อทุกข์สิ้นจากใจไม่มีอะไรเหลือแล้ว คนเราจะนั่ง จะยืน จะเดิน จะนอน หลับหรือตื่น จะเต็มไปด้วยความสุขธรรมชาติ ที่มีอยู่กับใจสมบูรณ์แล้ว

ดังที่คุณพูดว่า “ความสุขอยู่กับตัว” ไม่ผิด นี่แลคือความสุขอันเป็นสมบัติดั้งเดิมของจิตแท้ พระพุทธเจ้าและพระสาวกท่านเห็นความสุขธรรมชาตินี้เอง ทำให้หมดความ

อยากโดยประการทั้งปวง อยู่ที่ใดไปที่ใดก็เป็นความพอตัวกับความสุข ใจไม่หลุกหลิกกวัดแกว่งอันเป็นลักษณะของคนเจ็บหนัก แสดงอาการขอความช่วยเหลือจากผู้อื่น ใจที่พอตัวแล้วไม่แสดงอาการขอความช่วยเหลือจากสิ่งใด ไม่ว่าสิ่งที่นิยมกันว่าดีและตำหนิกันว่าชั่ว ใจจะคงตัวอยู่ในความพอดีที่เรียกว่า มัชฌิมานอกสมมุติ มัชฌิมาในมรรคแปดนั้นเป็นทางเดินที่ตรงแน่วต่อมัชฌิมานอกสมมุติ เมื่อถึงมัชฌิมาอันเป็นธรรมตายตัวแล้ว ตัวผู้ถึงนั้นก็เป็นผู้นอกสมมุติ จิตนอกจากสมมุติ คนนอกสมมุติ ธรรมนอกสมมุติไป สิ่งที่เกี่ยวกับผู้นอกสมมุติแล้วนั้นเลยเป็นเรื่องนอกสมมุติไปตาม ๆ กัน เช่นพระพุทธเจ้า แม้เวลาทรงพระชนม์อยู่ก็คือผู้นอกสมมุติอยู่โดยดี ไม่มีสมมุติใดเข้าไปขัดแย้งอีกแล้ว

ดิฉันอัศจรรย์ที่โลกพากันเสาะแสวงหาความสุขกันอย่างสาละวนวุ่นวายตลอดมา แต่ไม่เจอ ส่วนพระพุทธเจ้าก็เป็นผู้หนึ่งของคนในโลก แต่พระองค์ทรงสามารถฉลาดเยี่ยมค้นหาความสุขจนพบได้อย่างพอพระทัย โลกยังได้อาศัยพระปัญญาอันแหลมคมนั้นเป็นเครื่องมือแสวงหาความสุขทั้งทางอาชีพและด้านศีลธรรมตลอดมา ทั้งนี้คงจะเป็นทำนองที่ว่าโลกไปค้นหาเข็มในทะเล จึงไม่เจอใครโผล่หน้าขึ้นมาจากการหาเข็มในทะเลก็บ่นว่าไม่เจอหาแทบแย่ไปตาม ๆ กัน ส่วนพระพุทธเจ้าทรงดำเนินตรงเข้าไปที่จุดที่เข็มมีอยู่ถึงทรงพบ และยกออกมาแจกโลกจักษุเสียเป็นตู้ ๆ หีบ ๆ ไม่มีอั้นในการแจกเข็ม (พระปัญญาอันแหลมหลักอันเป็นต้นตระกูลของศาสนา) ส่วนพวกเรายังไม่ยอมรับจากท่านแถมยังพากันโดดลงไปทะเลโน้นอีกซึ่งไม่มีเข็ม (ความสุขความสมหวัง) แม้เล่มเดียว

ไม่เช่นนั้นจะเรียกว่าพุทธและเรียกว่าปุถุชนอย่างไรเล่า ก็ต้องเรียกแบบเดียวกันทั้งโลก ความรู้แบบเรา ๆ จะมาสอนโลกให้รับนับถือได้อย่างไร นอกจากพระพุทธเจ้าเท่านั้นยิ่งเป็นสมัยสุกเอาเผากินด้วยแล้ว ใครจะมัวไปสนใจกับเหตุผลดีชั่วก็แย่ อะไรไม่ทันเขาเพราะโลกขณะนี้ไปไกลหยอกเมื่อไร ถ้าจะวิ่งตามโลกกันจริง ๆ ก็ต้องวิ่งให้ทันกับความหมุนของมัน สำคัญตรงที่เราจะเอาแบบไหน ธรรมคือความดีงามก็มีไว้สำหรับให้เลือก ความโสมมก็มีให้คัดสรร จะเลือกเอาอย่างใดก็ตามใจผู้ชอบ เผื่อไปโดนไฟเทวทัตเข้า อย่าหาทางออกโดยวิธีไปเที่ยวตำหนิคนอื่นให้เดือดร้อนก็แล้วกัน สำหรับอาจารย์ไม่ได้เรื่องอะไรทั้งนั้น มีผู้ถามอย่างไรก็ตอบไปอย่างนั้น ผิดหรือถูกโปรดนำไปพิจารณาเอาเอง แล้วคัดเลือกทำเอาตามชอบใจที่เห็นว่าควร

เพราะกิจที่ทำแล้วทุกกรณี เป็นเรื่องของผู้ทำต้องรับผิดชอบเองด้วยกันทุกราย ไม่มีผู้ใดสามารถอาจเอื้อมเข้าไปเกี่ยวข้องกับผลของผู้อื่นได้แม้แต่รายเดียว นอกจากเขาเปลี่ยนตัวผู้ต้องหากันเท่านั้น ส่วนกรรมตามหลักความจริงของธรรมแล้วจะทำอย่างไรนั้น

ไม่ได้ ต้องเป็นเรื่องตายตัวในลักษณะว่า ผู้ใดรับประทานผู้นั้นต้องอิ่ม ผู้หิวคือผู้ไม่รับประทาน การแสวงหาความสุขควรหาให้ถูกจุดที่จะให้เกิดความสุข อย่าให้เป็นทำนองความคิดเพื่อเป็นเศรษฐีให้ผิดกับโลกเขา แล้วคิดเอาไฟมาเผาบ้าน ตลาดร้านค้าให้ไหม้เป็นจุณไป แล้วนำเมล็ดฟักแฟงแตงโมมาปลูกเก็บผลขายเอาเงินเพื่อกำไรแบบพินาศก็แล้วกัน นี่เป็นคำโบราณว่าไว้ อย่าให้มาถูกตัวเราและบ้านเมืองของเรา ผลกำไรจะเป็นความพินาศเดือดร้อนทุกหย่อมหญ้า เพราะอาศัยความคิดคนฉลาดเพื่อเป็นเศรษฐีแบบแหวกแนวพาให้เป็น เราต้องการความสุขชนิดเย็นใจทั้งตนและผู้อื่น ก็ควรพยายามแสวงหาโดยถูกทาง จะไม่เป็นชนิดสุขแหวกแนว ซึ่งผลเป็นความทุกข์ร้อนทั้งตน และผู้อื่นที่นับจำนวนไม่ได้

ท่านว่าคนฉลาดคิดจุดบ้านเผาเรือน ปลูกผักฟักแฟงแตงโม เก็บลูกขายเอาเงินนั้น เขาคิดอย่างไร จึงทำอย่างนั้น การเผาบ้านร้านตลาดให้วอดวาย โลกถือว่าเป็นความฉิบหายอย่างร้ายแรง แล้วเขาจะหวังเอาความเจริญมาจากไหน ดิฉันเห็นแต่มันพินาศไปหมด แม้แต่เหล็กแข็ง ๆ ยังละลายกลายเป็นเศษเหล็กไปได้ ดังที่เราเห็นไฟไหม้กรุงเทพฯ และต่างจังหวัด ตึกรามบ้านช่องกลายเป็นทะเลไฟไปเกลี้ยง ไม่มีสมบัติอันมีค่าชิ้นใดยังเหลืออยู่ทั้ง ๆ ที่ไม่มีใครคิดอยากเป็นเศรษฐีดังที่ว่า แล้วริเผาขึ้น แต่มันเกิดเพราะความประมาทของต้นเพลิงต่างหาก ก็ยังแสดงผลเสียหายถึงขนาดจะเผาคนทั้งเป็นเข้าไปด้วย บางจังหวัดยังมีคนถูกเผาไปหลายศพในห้องซึ่งหาทางออกไม่ได้เมื่อไม่กี่ปีมานี้เอง แล้วจะหาความสุขความเจริญมาจากไหน เพราะความคิดเช่นนั้น

ก็คนพิสดารเขาไม่ได้คิดอย่างโลกทั้งหลายคิดกัน แต่เขาคิดว่าจะหวังเอาประโยชน์จากปุ๋ยขี้เถ้าไฟที่ถูกไหม้แล้วมาเป็นปุ๋ย คืออาหารบำรุงสิ่งเพาะปลูก คือ ผัก ฟักแฟง แตงโม แตงไทย ให้เครือของมันเจริญงอกงามตกลูกใหญ่ ๆ เก็บไปขายได้ราคาดี ๆ กำไรงาม ๆ จนกลายเป็นเศรษฐีขึ้นมาแบบอัศจรรย์ที่ไม่เคยคิดเคยทำกันมา ฉะนั้นเขาจึงคิดเผาตึกรามตลาดร้านค้าหลังใหญ่ๆ เป็นเรือนไม้ก็ยิ่งดี มีปุ๋ยมาก เหมาะสำหรับทำการเพาะปลูกได้ดี จะได้เป็นเศรษฐีขึ้นในเร็ววัน เรื่องเป็นมาอย่างนี้ และเป็นคติธรรมของคนโบราณมีไว้สอนลูกหลานสุดท้ายภายหลัง ไม่ให้พากันริทำจะเป็นโลกวินาศ อาจารย์ก็นำมาเปรียบเทียบกับการแสวงหาความสุขว่า ควรแสวงหาให้ถูกทาง อย่าให้เป็นทำนองคนอยากเป็นเศรษฐี แล้วคิดทำลายบ้านเมืองให้พินาศฉิบหายไปด้วยวิธีคิดเผาบ้านเมืองปลูกผักและสิ่งต่าง ๆ ขาย คุณยังมีข้อสงสัยอะไรกับเรื่องเศรษฐีจรวดดาวเทียมนี้อีกมีไหม ถ้ามีอาจารย์ก็ยินดีฟัง และสนทนากันไปตามเรื่องของความอยากรู้อยากเห็น

ไม่มีค่ะ ดิฉันนึกว่าคนสมัยทุกวันนี้หัดริทำขึ้น เพื่อเหาะลอยขึ้นไปตั้งบ้านเรือนอยู่บนอากาศทั้ง ๆ ที่โลกเขาอยู่บนแผ่นดินกัน ก็เลยให้คิดไปว่าทำพิสดารเกินโลกไป เวลาตายจะไม่มีใครตามขึ้นไปเผาศพได้ ปล่อยให้เน่าเฟะอยู่บนอากาศก็ยิ่งจะแย่สำหรับพวกมนุษย์บนพื้นดินเข้าอีก เพราะเวลาเขาอยู่พื้นดินเขาก็เป็นคนพิสดารอยู่แล้ว แถมยังทะยานเหาะขึ้นไปตั้งบ้านเรือนอยู่บนอากาศ เมื่อตายก็ปล่อยศพให้เน่าพอง และเปื่อยสลายตัวไปทั่วอากาศ เวลาฝนตกลงมาชาวมนุษย์ก็ต้องกิน และใช้น้ำล้างผีคนตายบนอากาศกันทั่วโลก ก็ยิ่งจะแย่มาก ความจริงท่านยกมาเพียงเพื่อเป็นเครื่องเปรียบเทียบประกอบกับหลักธรรมเท่านั้น แต่ดิฉันมันเลยคิดไปจนถึงกับจะกลายเป็นคนพิสดารเข้าอีกหนึ่งคนจนได้

อาจารย์อธิบายธรรมของพระพุทธเจ้าให้ฟังก็เพื่อความเป็นคนดี มิได้เพื่อเป็นคนแบบนั้น ท่านผู้ฟังทุกท่านจึงควรพิจารณาเลือกเฟ้นเอาตามที่เห็นควรจะเป็นประโยชน์แก่ตน เพราะธรรมมีหลายชั้นและหลายรส อย่าให้เสียประโยชน์ในการฟัง สมกับธรรมเป็นประโยชน์ และเพื่อประโยชน์แก่โลก ถ้าผู้ฟังเพื่อประโยชน์แก่ตนจริง ๆ จะถือเอาประโยชน์ได้เท่าที่ควร โลกก็จะปรากฏมีธรรมประจำบ้านเรือน สังคม และบุคคล จะเป็นโลกที่ร่มเย็นปราศจากเคราะห์เข็ญเวรร้ายภัยพิบัติ ธรรมจะกำจัดเสียได้ ไม่เกิดมี มีแต่ความสุขสวัสดีเป็นเครื่องส่งเสริมเพิ่มพูนให้อยู่เป็นสุขโดยทั่วกัน การพูดธรรมมานานจึงควรยุติ

****

ดิฉันเป็นคนหนึ่งที่ได้รับความทุกข์ทางใจ ไม่น้อยกว่าผู้หญิงด้วยกันที่ได้รับแบบเดียวกับดิฉัน จากความไม่ชอบใจของสามี ซึ่งเป็นคนหลงรสจนเกินไป ไม่สามารถจะปลดเปลื้องตนออกจากความทรมานกดถ่วงอยู่เป็นประจำนี้ได้ พอได้ทราบว่าท่านมา จึงรีบมากราบนมัสการ เพื่อช่วยเมตตาปลดเปลื้องทุกข์พอมีทางหายใจได้บ้าง ไม่อัดอั้นจนเกินไปไม่เช่นนั้นคงจะอยู่กับโลกเขาต่อไปอีกไม่ได้ ไม่ทราบว่าจะควรปฏิบัติอย่างไร เพราะดิฉันก็มิใช่เป็นนักธรรมทั้ง ๆ ที่สนใจและปฏิบัติธรรมอยู่เป็นประจำ

ร่างกายจิตใจของมนุษย์และสัตว์ที่อยู่ใต้ฟ้าเหนือดิน ก็จำต้องได้รับความสัมผัสถูกต้องกับสิ่งที่มีอยู่ในโลกเป็นธรรมดาอย่างหาทางหลีกเลี่ยงไม่ได้ แม้พระพุทธเจ้าผู้เป็นบุคคลประเสริฐ และสมควรแก่การกราบไหว้สักการบูชาของโลก ก็ยังได้รับความสัมผัสดี

ชั่วอันเป็นสิ่งที่มีอยู่ในโลกเช่นเดียวกับมนุษย์ทั่ว ๆ ไป คุณได้รับความทุกข์ทรมานใจอย่างไร เหมือนที่โลกได้รับหรือผิดแปลกจากเขาอย่างไรบ้าง ถ้าแปลกต่างจากโลกที่ได้รับกันมา ก็จะได้ยึดไว้พิจารณาและหาทางแก้ไขแบบแปลก ๆ มาช่วยกันแก้กันต่อไป หากไม่สุดความสามารถ

จะว่าแปลกก็ใช่ ไม่แปลกก็เชิง คือสามีของดิฉันเป็นคนไม่พอดี แสดงความบกพร่องต้องการในรสอยู่เป็นประจำนิสัย

รสอะไรบ้างโปรดพูดมา คุณไม่ต้องเกรงใจและละอาย เพราะอาจารย์ก็เป็นคนติดรสเช่นเดียวกับสามีของคุณ คุณละอายทำไมไม่มีประโยชน์

อาจารย์ก็ยังติดรสอยู่หรือ นึกว่าสละหมดทุกอย่างแล้ว

รสบางอย่างก็สละ แต่รสบางอย่างก็สละไม่ออก แม้สิ่งที่พยายามตัดออกไปไม่เกี่ยวข้อง แต่ใจก็ยังติด ไม่ยอมสละด้วย โปรดเล่าเรื่องคุณก่อน เรื่องของอาจารย์ไม่สำคัญเท่าเรื่องของคุณ เพราะเรื่องของอาจารย์แม้จะยังติดรสก็ไม่เป็นทุกข์นักพออดทนได้

ดิฉันเป็นคนทำอาหารให้สามีรับประทาน นับแต่วันแต่งงานตลอดมา แต่ก่อนก็ไม่เคยได้ยินเขาบ่นว่ารสอาหารไม่ดี แต่มาระยะหลัง ๆ จนกระทั่งทุกวันนี้ เขาบ่นอย่างเห็นได้ชัด แต่ไม่ได้บ่นทุกวัน โดยบ่นว่าอาหารเผ็ดเกินไปบ้าง เค็มเกินไปบ้าง จืดเกินไปบ้าง บางวันก็บ่นให้ดิฉันฟังว่า ดิฉันรสไม่ดีไม่ทำให้เขารักมากเหมือนแต่ก่อน แต่เขาชมดิฉันว่าเอาใจสามีดี ไม่ถือโกรธง่าย ๆ คงทำหน้าที่ของตนไปเรื่อย ๆ

เท่าที่ฟังแล้วก็ไม่เห็นมีอะไรที่น่าเป็นทุกข์ทรมานเลย เป็นเรื่องธรรมดา สามีภรรยากันทั่วโลก จะอดพูดเล่นกันไม่ได้ในฐานะคู่ร่วมสุข ร่วมทุกข์ พึ่งเป็นพึ่งตายกัน คุณขัดข้องที่ไหนบ้างในคำพูดสามีของคุณ ถ้าว่ารสอาหารก็เป็นธรรมดาของคนที่มีลิ้น เผ็ดเกินไปก็ต้องบอกว่าเกินไป และคำว่าเกินไปก็คือความไม่พอดีนั่นเอง คุณควรคิดบ้างว่าความจริงมีอย่างไร แม้อาจารย์ก็ต้องพูดตามความจริง เขาก็เช่นเดียวกัน ถ้าไม่พูดอย่างนั้นจะให้เขาพูดอย่างไร หรือจะให้เขาพูดทำนองคนแก่ได้ภรรยาสาวอย่างนั้นหรือ

คนแก่ได้ภรรยาสาว เขาพูดกับภรรยาเขาว่าอย่างไร ดิฉันอยากฟังพอเป็นคติบ้าง

คนแก่ได้ภรรยาสาว เขาพูดกับภรรยาด้วยวิธีปลอบโยน เอาใจภรรยาตลอดเวลา ไม่ให้ผิดใจภรรยา เดี๋ยวจะเผ่นหนีไปตามแฟนหนุ่ม คนแก่ก็แย่เท่านั้น เวลาภรรยาหุงข้าวไหม้เกินไปเพราะความเกลียดชังสามีแก่ ฝ่ายสามีก็มีอุบายพูดว่า วันนี้น้องหุงข้าวดีมากทั้งหอมทั้งกรอบดี รับประทานอร่อยมากถูกใจพี่มาก วันหลังภรรยาสาวเปลี่ยนท่าใหม่ หุงข้าวแฉะ ๆ เวลารับประทานอาหารก็ชมว่า แหม วันนี้หุงข้าวดีอ่อนนิ่มไปหมด รับประทานก็

สะดวกมากถูกใจจริง ๆ ไม่มีใครจะหุงข้าวได้อย่างนี้ ภรรยาไม่สมหวัง เปลี่ยนวิธีใหม่หุงข้าวไม่ให้สุกอย่างธรรมดา คือหุงสุกบ้างไม่สุกบ้าง เวลาสามีรับประทานก็ชมว่าโอ้โฮ วันนี้น้องทำกะทิมะพร้าวใส่ด้วยหรือ ทำไมข้าววันนี้ถึงรับประทานดีนักทั้งกรอบ ทั้งมัน ทั้งอ่อนอะไรเช่นนี้ พี่เที่ยวมารอบโลกไม่เคยเห็นใครจะมีความฉลาดในเชิงหุงข้าวและทำอาหารได้ดีเหมือนน้องเลย ทั้งฉลาดทั้งทำได้หลายวิธี นี่เป็นวิธีคนแก่หาอุบายชมเชยภรรยาสาวทำอย่างนี้ คุณอยากให้สามีของคุณทำอย่างนั้นบ้างหรืออย่างไร

นั่นมันเกินไป ผู้หญิงอะไรถึงทำได้ลงคอ ขายหน้าจังเลย ดิฉันละอายแทนเขาว่าหญิงแบบนี้ก็มีให้หนักโลกเปล่า ๆ ดิฉันน่ะทำไม่ลงท่าน

เอาละทำไม่ลงก็เป็นกิจที่ไม่ควรฝืน มีอะไรเรื่องสามีของคุณว่ากันต่อไป

สามีของดิฉันน่ะ เพียงรสอาหารไม่สู้กระไรนัก ที่สำคัญก็ตรงที่เขาว่าให้ดิฉันว่าดิฉันรสไม่ดีเหมือนแต่ก่อนไม่ทำให้เขารักมาก ทั้ง ๆ ที่เขาก็ไม่เห็นมีรสอะไรมาเพิ่มให้ฉันดีใจและรักเขามากขึ้น แต่ดิฉันก็รักเขาอยู่อย่างเดิม และมิได้บ่นให้เขาทำนองที่เขาบ่นให้ดิฉัน นอกจากเขาบ่นให้ดิฉันว่ารสไม่ดีแล้ว ยังทำให้ดิฉันคิดไปว่า เขาอาจจะไปคบกับใครที่มีรสดี ดีกว่าดิฉันก็ได้ เลยเกิดความน้อยใจและเสียใจ กลายเป็นทุกข์ทรมานขึ้นกับตัวเองดังที่เรียนเล่าถวายท่าน

เขาก็ยังชมคุณอยู่แล้วว่าไม่ถือโกรธง่าย แม้เขาจะบ่นให้คุณบ้างบางเวลา คุณก็มีรสดีให้เขาชมอยู่แล้ว แล้วคุณจะหารสอะไรอีกเล่า อาจารย์ก็ชักจนปัญญาแทนเขาเหมือนกัน อีกประการหนึ่งเวลาเขาเลิกจากทำงาน เขากลับบ้านตามเวลาที่เคยกลับหรือเปล่า หรือยังมีเถลไถลไปไหนอีกบ้าง ตลอดกิริยาที่เขาเคยแสดงต่อคุณผิดแปลกจากเดิมอะไรบ้างมีไหม

อย่างนั้นหรือท่าน นึกว่าดิฉันไม่มีรสอะไรให้เขาชมบ้างเลย การกลับเขากลับตามเวลาไม่เคลื่อนคลาด นอกจากจะมีธุระจำเป็นพิเศษเท่านั้น ทำให้กลับผิดเวลา ถ้ามีธุระเช่นนั้นกลับมาถึงบ้านเขาก็บอกเรื่องให้ทราบทุกครั้ง ส่วนกิริยาใด ๆ ของเขาดีเป็นปกติไม่มีที่ระแวงสงสัย

อาจารย์ฟังแล้วน่าชมเขา แต่น่าติคุณที่คอยจับผิดเขาเรื่อยมา คุณจะไปหาสามีที่มีรสดีที่ไหนอีก เขามีรสดีอยู่แล้ว แม้เขาจะไม่มีรสอะไรมาเพิ่มเติมให้คุณรักเขามากกว่าเท่าที่อยู่เวลานี้ก็ตาม อาจารย์ก็เห็นว่าเขามีรสพอดีอยู่แล้ว ถ้าขืนให้เขาเป็นคนมีรสดียิ่งกว่านี้ ก็เกรงว่าคุณจะไม่ยอมให้เขาออกจากบ้านไปทำงาน เขาก็จะติดแจอยู่กับคุณนั่นแล รสจะแตกจากกันระหว่างคุณกับเขา เรื่องก็จะไปใหญ่ ดีไม่ดีคุณจะเป็นฝ่ายลุกลามเขาแบบโลกแตกและเป็นไฟไปเลย เมื่อเป็นเช่นนี้ อาจารย์ก็ชักจะเบื่อผู้หญิง ทั้ง ๆ ที่ไม่เคยมีเมียเสีย

แล้ว เพราะผู้หญิงชอบบ่นไม่เข้าเรื่อง เอะอะก็บ่น เอะอะก็เสียใจ ซึ่งเป็นเรื่องร้าวและแตกทั้งนั้น ไม่มีเรื่องซ่อมแซมเยียวยาแฝงอยู่บ้างเลย

เท่าที่เล่าถวายนี้ ท่านพอจะสังเกตได้บ้างไหมคะว่า เขาอาจมีผู้หญิงที่มีรสดีกว่าดิฉันฝังอยู่ในส่วนลึกของหัวใจเขาเป็นแน่ ดิฉันไม่แน่ใจเขาเลย ตอนที่เขาว่าดิฉันรสไม่ดีเหมือนแต่ก่อนสำหรับเขา กลัวว่าเขาจะมีเงื่อนงำแฝงอยู่ด้วย

อาจารย์ก็ยังมองไม่เห็นแง่ที่ควรตำหนิเขา ถ้าเรื่องเขามีเพียงที่คุณเล่านี้เท่านั้น นอกจากอาจารย์จะอ่อนต่อแง่ของโลก เพราะความไม่เคยศึกษามาเท่านั้น อันการติเพื่อก่อส่งเสริมให้ดีขึ้น มิได้ติเพื่อทำลาย แม้แต่พ่อแม่ของเราก็ยังมีการติชมลูกของตนเป็นธรรมดา อาจารย์ขอถามคุณบ้างว่า นับตั้งแต่คุณเป็นเด็กอยู่กับคุณพ่อคุณแม่มานานจนถึงวันแต่งงาน ท่านเคยติคุณบ้างไหม หรือมีแต่ชมเชยคุณว่าดีท่าเดียว

โอ้โฮ ทำไมจะไม่มีท่าน บางครั้งคุณแม่ยังเฆี่ยนเสียด้วยซ้ำ เวลาดิฉันทะเลาะกับพี่ ๆ เขา ท่านไม่ให้รังแกกัน และท่านบอกว่าท่านเลี้ยงมายาก ทั้งรักลูกทุกคนเท่ากันหมด ลูกต้องรักกัน ไม่ควรจะมาทะเลาะกัน ซึ่งเป็นที่น่าอับอายขายหน้าบ้านเมืองเขา เหมือนหนึ่งว่าลูก ๆ เกิดความอดอยากขาดแคลนอาหารและเครื่องใช้สอยต่าง ๆ แล้วแย่งชิงกันกินกันใช้เหมือนสัตว์ป่าไม่มีเจ้าของดังนี้

นั่นมีเหตุผลที่น่าฟังและควรนับถือเป็นคติได้อย่างยิ่ง สำหรับคนผู้มุ่งหวังเพื่อความเจริญก้าวหน้าและสนใจแก้ไขสิ่งบกพร่องของตน ก็คุณเวลาอยู่กับคุณพ่อคุณแม่ก็ยังมีการรังแกพี่ ๆ จนบางครั้งคุณแม่ทนไม่ไหวหวดเอาบ้าง พอให้รู้โทษความไม่ดีของตน เข็ดบ้างไหม และโกรธท่านบ้างหรือเปล่า ไม่ต้องตอบ อาจารย์ตอบแทนได้เลย

เข็ดซิท่านไม่เข็ดได้หรือ ท่านจะเพิ่มรสเข้าอีก การโกรธนั้นทั้งโกรธ ทั้งน้อยใจว่าแม่ไม่รักตน คุณแม่เฆี่ยนบ่อย ส่วนคุณพ่อไม่ว่าให้ลูกคนใดเลย ท่านรักลูกมาก ตอนเป็นเด็กดิฉันรักท่านมากกว่าคุณแม่ เพราะคุณแม่บ่นบ่อย และเฆี่ยนบ่อยด้วย ส่วนคุณพ่อไม่บ่นและไม่เคยเฆี่ยนตีลูก ๆ คนใดเลย แม้ลูกทำผิดต่อหน้าท่านยังยิ้มเลย ไม่เห็นว่าอะไรนอกจากท่านจะเรียกมาอบรมสั่งสอนให้ขยันเรียนหนังสือเวลาท่านว่าง ๆ สำหรับคุณแม่แล้วรู้สึกจะตาดี หูไว ใจร้อน พูดเร็ว เฆี่ยนก็ชักจะไวพอ ๆ กัน เวลาลูก ๆ ไปขโมยทำผิดที่ไหนมา คุณแม่เป็นต้องรู้และเรียกมาดุด่าสั่งสอน คุณแม่ทำกับลูก ๆ อย่างนี้เรื่อยมาท่าน

ทีนี้คุณยังมีสงสัยอะไรกับคุณผู้ชายของคุณอีกบ้าง ส่วนการติชมย่อมมีอยู่ประจำในที่นั้น ๆ สำหรับผู้หวังดีต่อกันจำต้องนำมาใช้จะเว้นเสียมิได้ แม้แต่อาจารย์เอง เวลาอยู่กับคุณพ่อคุณแม่ ก็ต้องถูกท่านดุด่าเฆี่ยนตีดัดความดื้อดึงของตนเหมือนกัน เวลาเป็น

นักเรียนก็ถูกครูดุด่าสั่งสอนและเฆี่ยนตี เวลาบวชแล้วไปอยู่กับครูอาจารย์ก็ถูกท่านดุด่าสั่งสอนเหมือนกัน แต่อาจารย์ถือเป็นพรอันดีเยี่ยมและกลับเห็นคุณท่านมากระยะนี้ แต่สมัยเป็นเด็กก็โกรธเหมือนกัน ที่ได้ระลึกถึงคุณท่านก็เพราะเรารู้สึกโทษและกลับตัวเป็นคนดีมาตามวัยได้เป็นลำดับ ความประพฤติและการงานทุกประเภท ล้วนแล้วแต่คุณพ่อคุณแม่คุณครูอาจารย์เป็นผู้ชี้แจงให้รู้ให้เข้าใจทั้งนั้น ไม่เช่นนั้นจะเป็นอะไรไปแล้วก็ไม่รู้ ทั้งนี้ล้วนเป็นมาจากการติชมของท่าน เราไม่สามารถคิดได้ทำได้โดยลำพังตนเองในขั้นเริ่มแรก

มีอยู่บ้าง ตอนที่สามีเขาบ่นว่ารสอาหารไม่ดี แต่ก่อนซึ่งเริ่มแต่งงานเขาไม่เห็นบ่นว่าเผ็ดว่าเค็มเลยเหมือนทุกวันนี้

ก็เขามิได้แต่งงานกับคุณเพื่อจะบ่น แต่เมื่ออยู่ไปนาน ๆ รู้นิสัยใจคอและพึ่งเป็นพึ่งตายกันได้ก็พูดกันบ้างในฐานะเป็นคู่ชีวิตกัน คุณก็ไม่ควรถือในของเล็ก ๆ น้อย ๆ ควรจะคิดถึงรากฐานความเป็นสุขและเป็นทุกข์ของครอบครัวมากกว่า

อะไรเป็นรากฐานแห่งความสุขในครอบครัว ดิฉันนึกว่าอาหารเป็นรากฐานของความสุขในครอบครัว ถ้าขาดอาหารเสียแล้ว ไม่ว่าครอบครัวใดต้องแตกกันเลย ไม่มีอะไรจะมาต้านทานปิดกั้นได้

อาจารย์มิได้พูดว่าอาหารไม่จำเป็นในครอบครัว แต่พูดว่าเรื่องขัดใจกัน ทะเลาะกันเกี่ยวกับรสอาหารและรสสามีภรรยาที่ว่ามันเกินไปต่างหาก ไม่อยากให้เกินไป คุณเข้าใจไหม

อ้อ ดิฉันเข้าใจ แล้วทำอย่างไร รสทั้งสองจึงจะกลมกลืนกันได้ล่ะท่าน ดิฉันกลัวมันจะแตกจากกัน เพราะสามีของดิฉันชอบบ่นว่ารสอาหารไม่ดี และรสของดิฉันก็ไม่ดีอยู่แล้ว เรื่องไม่ดีก็คือเรื่องจะทำให้แตกมิใช่หรือ

เขาชั่วแต่เรายังดีอย่าให้เลวลง มันก็มีเครื่องประสานกันได้ ไม่แตกอย่างง่ายดาย เขาตำหนิตรงไหนเราก็พยายามแก้ไขตรงนั้น แต่อย่าไปเสียใจ น้อยใจ และโกรธ ซึ่งเป็นการช่วยส่งเสริมให้บ้านแตก ก็ค่อยดีไปเอง เท่าที่สังเกตดูคุณรู้สึกจะระแวงคุณผู้ชายของคุณจนเกินไป คำว่าเกินไปนั่นแล คือสิ่งไม่พอดี เช่นอาหารเผ็ดเกินไป เค็มเกินไป ระแวงเกินไป หึงเกินไป มันทำให้ยุ่งไปหมดทั้งเขาทั้งเรา นี่คือสิ่งจะทำลายความสุขในครอบครัว คุณทราบไหม

พอทราบได้ค่ะ ที่ท่านว่ารากฐานของครอบครัว นั่นคืออะไร ดิฉันยังรอฟังอยู่เดี๋ยวจะหายไปอีก

คุณทั้งสองนั่นแลจะทำตัวให้เป็นรากฐานของครอบครัว ถ้าต่างฝ่ายต่างปฏิบัติต่อกันโดยถูกต้อง และคุณทั้งสองนั่นแลจะทำลายรากฐานของครอบครัว ถ้าปฏิบัติต่อกันไม่ถูกต้อง

ปฏิบัติอย่างไรถูก และอย่างไรผิด นิมนต์ท่านอธิบายให้ฟังด้วย ดิฉันจะได้นำไปปฏิบัติและเล่าให้สามีดิฉันฟัง เผื่อเขาจะได้ปฏิบัติด้วย อันเป็นทางช่วยกันส่งเสริม

สิ่งที่ภรรยารักสงวนอย่างยิ่งคือสามี และสิ่งที่สามีรักสงวนอย่างยิ่งคือภรรยา เมื่อต่างรู้ความรักความสงวนของกันแล้ว ต่างฝ่ายต่างปฏิบัติตนโดยเคร่งครัดในทางอารมณ์นอกขอบเขต อย่าให้ด่างพร้อยและทะลุได้เป็นอันขาด ในสิ่งที่รักและสงวนของกันและกัน คุณเข้าใจมิใช่หรือ

พอเข้าใจบ้างแต่ไม่แจ่ม นิมนต์ท่านอธิบายให้ฟังอีก พอเข้าใจชัดกว่านี้บ้าง

จะอธิบายอย่างไรอีก อาจารย์ก็ชักจนปัญญา ถ้าอธิบายขนาดนี้ยังไม่เข้าใจชัด และรู้สึกละอายที่จะอธิบายให้แจ้งชัดยิ่งกว่านี้

ละอายก็จะทำอย่างไร เมื่อยังไม่เข้าใจจะปฏิบัติอย่างไรถูก เผื่อไปเกิดความเสียหายขึ้นมา เพราะการปฏิบัติผิดก็ยิ่งจะร้ายแรงกว่าที่ทนละอายต่อการชี้แจง และทนละอายต่อการฟังคำชี้แจงเสียอีก ถ้าชั่งน้ำหนักดูเงื่อนทั้งสองนี้แล้ว การทนละอายรู้สึกจะมีดีกว่าความเสียหายอันจะเกิดขึ้นเพราะไม่รู้วิธีปฏิบัติ ดิฉันมีความเข้าใจอย่างนี้ ฉะนั้น จำต้องยอมทนละอายถ้าท่านไม่รังเกียจจะอธิบายให้ฟัง

ข้อนั้นถูก อาจารย์ไม่แย้ง แต่คนขนาดคุณจะไม่เข้าใจคำอธิบายซึ่งควรจะเข้าใจดีอย่างนี้จะเป็นไปได้หรือ ถ้าเช่นนั้นจะอธิบายอีกเล็กน้อย คือสามีภรรยาแต่ละฝ่ายพร้อมทั้งอาการแสดงออกทางกาย วาจา ใจ เกี่ยวกับการรักษาหรือทำลายตัวอันเป็นสมบัติที่รักและสงวนของแต่ละฝ่าย ให้ถือเป็นภาระของตัวแต่ละคนที่จะรักษาอย่างเคร่งครัด อย่าให้ด่างพร้อยและขาดทะลุด้วยการคิดนึก การมองดู การพูดด้วย โดยมีกิริยาทางมายาประกอบ ที่เรียกว่า “นอกใจ” เกี่ยวกับชายหญิงที่ไม่ใช่คู่ครองของตน จงทำตัวสมกับมีเจ้าของเป็นกรรมสิทธิ์อย่างสมบูรณ์แล้ว อย่าทำเป็นเหมือนสมบัติไม่มีเจ้าของ ตาดู หูฟัง ใจคิดเกี่ยวกับหญิงชายอื่น ๆ ให้มุ่งประโยชน์ทางหน้าที่การงานที่เกี่ยวข้องกัน แต่อย่าพึงทำตัวให้ด่างพร้อยและขาดทะลุไปตามอารมณ์ที่มายั่วยวน แม้จะเป็นส่วนย่อยทางมายาทางใดทางหนึ่ง ที่แสดงออกเพื่ออารมณ์นอกขอบเขต ที่เรียกว่าประพฤตินอกใจตามลำดับ อย่าให้เป็นไปโดยเด็ดขาด

กระแสใจที่คิดในโลภตัณหานอกขอบเขต คือมิใช่คู่ครองของตนต้องรีบดับทันที ไม่ปล่อยให้ความคิดชนิดไฟเผาโลกได้สั่งสมตัวเองจนมีกำลัง จะทำผู้ละเมิดให้เสียและหมดเนื้อหมดตัว หมดความหมายลงทันที เพราะรสอันนี้คือรสโลกวินาศ ถ้าปล่อยให้เลยเถิดโลกมนุษย์ผู้ดีทั้งหลายถือกันอย่างยิ่ง แต่ผู้ชั่ว สัตว์เดรัจฉาน จะถือหรือไม่อาจารย์ไม่ทราบจึงเรียนให้ทราบไม่ได้ ระหว่างสามีภรรยาต่างปฏิบัติให้ถูกต้องตามนี้ เชื่อว่าต่างคนต่างช่วยกันส่งเสริมครอบครัวให้มีหลักฐานมั่นคง และเป็นสุขต่อกันตลอดอวสานแห่งชีวิต ถ้าปฏิบัติผิดก็เป็นการทำลายหลักฐานครอบครัวให้ฉิบหายและเป็นทุกข์ระบาดไปหมด ตลอดถึงเด็ก ๆ ที่ไม่รู้ภาษีภาษาด้วยก็พลอยถูกไฟโลกวินาศเผาไปตาม ๆ กัน คุณพอเข้าใจหรือยัง อาจารย์ก็หมดปัญญาจริง ๆ ไม่มีทางอธิบายอีกแล้ว

ทีนี้พอเข้าใจค่ะ แต่การคิดนึก การดู การฟัง การพูดเกี่ยวกับอารมณ์โลกวินาศนี้ต้องจัดว่าประพฤตินอกใจด้วยหรือ

จัดว่าประพฤตินอกใจด้วย ตามลำดับประโยคของการแสดงออก เพราะเป็นบุรพบทประโยค (ขั้นเริ่มแรก) ของการประพฤตินอกใจแต่ละประโยค

แหม เรื่องย่อย ๆ แต่ยิ่งรักษายากมากกว่าเรื่องใหญ่ ๆ จะทำอย่างไรจึงจะไม่มีเรื่องย่อย ๆ อย่างนี้ประจำนิสัยของปุถุชนคนมีกิเลสหนาเล่าท่าน

อาจารย์ก็ได้เรียนแล้วว่าให้รักษาคนที่มีกิเลส คนที่ไม่มีกิเลสจะไปรักษาเอาอะไรเพราะไม่มี

มันเป็นอยู่ภายในไม่แสดงออกมาภายนอก ยังต้องมีเสียอยู่หรือ ทำไมจึงต้องให้รักษาด้วยเล่า

คำว่า เป็น ว่า มี แล้ว อยู่ภายในก็มีเสีย อยู่ภายนอกก็มีเสีย ฉะนั้นจำต้องรักษาเหมือนคนเป็นโรค จะเป็นอยู่ภายในหรือภายนอกร่างกาย ต้องทำให้ผู้เป็นไม่สะดวกและเป็นทุกข์ได้ ฉะนั้นจะต้องรักษาด้วยยาเพื่อให้หาย โดยไม่นิยมว่าโรคเป็นอยู่ภายในหรือภายนอก

ทีนี้คำว่ารสพอดีนั้น อย่างไรจึงจะเรียกว่าพอดี

ถ้าเป็นรสอาหารก็ไม่เผ็ดเกินไป เค็มเกินไป เปรี้ยวเกินไป ซึ่งผิดวิสัยของความพอดีนี่เรียกว่ามีรสพอดี ถ้าเป็นรสระหว่างสามีภรรยาก็ไม่สนใจไยดีกับรูป เสียง กลิ่น รส การสัมผัสถูกต้องของหญิงชายนอกขอบเขต เรียกว่ารสพอดีไม่กำเริบ ครอบครัวสงบเย็นใจทั้งสองฝ่าย ต่างไว้วางใจกันได้ในทางอารมณ์ ไม่ทำใจให้กำเริบในรสทั้งสองประเภท และไม่ปล่อยใจให้เป็นไปตามอำนาจของความต้องการซึ่งไม่ใช่ทางสงบสุข แต่ทำใจให้พอดีอยู่

เสมอด้วยวิธีบังคับในขั้นแรก ต่อไปใจจะมีความพอดีไปเอง ไม่ยุ่งกับความเปรี้ยว หวาน เค็มจนเกินไป ครอบครัวต่างก็หายยุ่งไปตาม ๆ กัน

ทางที่ถูกและราบรื่น การฝึกหัดใจให้อยู่ในระดับแห่งความพอดีในทุกสิ่งที่เกี่ยวข้องกับตน นับแต่อาหารการบริโภค เครื่องนุ่งห่มใช้สอยชนิดต่าง ๆ ตลอดที่อยู่อาศัยเป็นลำดับ ไม่ยอมให้จิตผลักดันออกทางความฟุ้งเฟ้อเห่อตามรสนิยมนานาชนิด อันเป็นทางน้ำล้นฝั่งซึ่งจะหาความสุขไม่เจอตลอดกาล เพราะความสุขมิได้เกิดจากความบกพร่องต้องการไม่มีเพียงพอ แต่เกิดจากการดัดแปลงจิตใจให้อยู่ในขอบเขตแห่งความพอดีตามฐานะของตนในสิ่งทั้งปวง เช่น สามีภรรยามีความพอดีต่อกันไม่แสวงหารสประเภทเสริมไฟมายุแหย่ให้ความสุข อันเป็นความพอดีระหว่างกันและกันกำเริบเป็นต้น จะเป็นความสุขที่มั่นคงไม่จืดจาง ทั้งเป็นความสุขประเภทวางรากฐานให้กุลบุตรสุดท้ายภายหลังถือเอาเยี่ยงอย่างสืบทอดเป็นความดีต่อไป ไม่มีสิ้นสุด

โปรดยึดหลักธรรมที่อธิบายมาไปใช้ในครอบครัว คุณผู้ชายของคุณและคุณจะมีทางเบาใจลงได้ ไม่ถูกรสนิยมกวนใจนักดังที่เคยเป็นมา ผิดถูกอย่างไรอาจารย์ต้องขออภัยด้วย เพราะไม่ค่อยทราบรายละเอียดจากทั้งสองฝ่าย จึงไม่สามารถเรียนให้ทราบได้เท่าที่ควร เท่าที่เรียนตอบนี้ก็เป็นไปในทำนองเดาสุ่มเอาบ้าง บางทีคุณอาจเป็นฝ่ายผิด แต่มาพูดเป็นคำแก้ตัวก็ได้ จึงขอยุติไว้เพียงเท่านี้

ดิฉันไม่เป็นฝ่ายผิดค่ะ แต่เป็นฝ่ายเสียหาย เพราะได้รับความทุกข์จากความระแวงสามี แต่ดิฉันจะออดอ้อนถามเอาความจริงจากเขาจนได้ความอย่างไรแล้ว จะพยายามปรับปรุงความเข้าใจกัน ให้เป็นที่ลงใจได้ในหลักธรรมที่ท่านสั่งสอน ถ้าเรื่องยังลงกันไม่ได้และเป็นไปตามคำที่ดิฉันมาเรียนเล่าจริง ๆ แล้ว ดิฉันต้องมากราบรบกวนท่านอีก หวังว่าคงเมตตาอนุเคราะห์ตามเคย ดิฉันขอกราบขอบพระคุณท่าน

****

ดิฉันให้เพื่อนพามากราบขอพึ่งบารมีท่าน บางทีท่านจะพอมีทางช่วยชุบชีวิตดิฉันไว้เป็นคนเดินแผ่นดินต่อไปเหมือนมนุษย์ในโลกเขาบ้าง

คุณเป็นอะไรจึงจะให้อาจารย์ชุบชีวิตให้เป็นคนเดินดินต่อไปอีก เมื่อกี้นี้ก็เห็นคุณเดินดินมาขึ้นกุฏีอาจารย์กับเพื่อน ๆ หลายคน ไม่เห็นมีอะไรผิดแปลกจากเพื่อนร่วมทางกันมาเลย เมื่อขึ้นกุฏีแล้วทำไมถึงพูดอย่างนั้น อาจารย์เองก็แปลกใจ

(เพื่อนพูดแทน) เรื่องเดิมเป็นอย่างนี้ค่ะ คือคุณถนอมใจนี้ สามีเขาตายเมื่อหนึ่งเดือนผ่านมานี่ เขาเกิดความเสียใจมาก คิดอยากจะฆ่าตัวตายตามสามีหลายครั้งแล้วค่ะ

ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น การตาย คนและสัตว์ก็เคยตายกันทั้งโลกมิใช่หรือ มิได้ตายเฉพาะคุณผู้ชายของคุณคนเดียว ซึ่งควรจะนำมาเทียบเคียงพอให้มีสติยับยั้งบ้าง จะได้มีทางหายใจ

(เพื่อน) เขาร้องไห้ร้องห่มวิ่งใต้วิ่งเหนือไปทั่วบริเวณ นอกนั้นยังจะโดดเข้าโลงผีหาสามีที่ตายอยู่ในหีบ คนดีต้องคอยจับคอยฉุดกันไว้ พาไปที่ไหนเขาไม่ยอมไป แต่คอยจะโดดเข้าโลงผีหาสามีท่าเดียว คนดีให้นอนเสียให้สบายหายทุกข์ก็ไม่ยอมนอน ให้รับประทานเสียบ้างพอมีแรงก็ไม่ยอมรับ เครื่องนุ่งห่มหลุดลุ่ยฉุยแฉกไปที่ไหนเขาไม่สนใจ มีแต่จะพยายามเข้าโลงหาสามี และขอตายตามสามีท่าเดียว ไม่ยอมฟังเสียง ใครจะพูดและขอร้องด้วยคำใด ๆ ทั้งสิ้น เรื่องเป็นอย่างนี้จึงได้พาเขามากราบขอพึ่งบารมีท่านได้ช่วยเมตตาให้เขามีชีวิตอยู่ต่อไป เพราะลูกเขามีสองคน เป็นชายหนึ่ง หญิงหนึ่ง ซึ่งกำลังเรียนหนังสืออยู่ทั้งสองคน ถ้าเผื่อเขาเกิดเป็นอะไรไปเสีย ลูกก็หมดที่พึ่งหรืออาจพากันกินยาตายตามพ่อแม่เขาไปก็ได้ ดิฉันก็พลอยไม่สบายใจด้วยเขาเหมือนกัน

คุณถนอมใจ ทำไมจึงทำอย่างนั้นล่ะ เราเป็นคนมีวัยเป็นผู้ใหญ่ขนาดแม่บ้านในครอบครัวแล้ว ทุกข์ก็เคยทุกข์ สุขก็เคยสุข มากับโลกเขาพอประมาณ ซึ่งพอจะมีสติพิจารณายับยั้งใจไว้ได้บ้าง ไม่ควรปล่อยตัวจนเป็นคนหมดความหมายในตัวเองไปเสียทีเดียว

ดิฉันสุดวิสัยที่จะกั้นแม่น้ำมหาสมุทรด้วยฝ่ามือค่ะ เพราะความรักความสงวนมาก ความหวังพึ่งเป็นและพึ่งตายสุดชีวิตจิตใจ ความมีคุณสุดที่จะกล่าวถึงความเห็นอกเห็นใจกัน ไม่มีอะไรจะมาชั่งน้ำหนักเทียบเท่าได้ คุณค่าเหล่านี้หนักมาก ลึกมากกว่าน้ำในมหาสมุทร ดิฉันจะทนได้อย่างไร นับแต่วันแต่งงานกันมาได้สิบห้าปี คุณผู้ชายของดิฉันไม่เคยพูดอะไรให้ดิฉันผิดใจเลยแม้แต่ครั้งเดียว พอจะเป็นทำนบมากั้นหัวใจไม่ให้ดิฉันคิดถึงและเป็นคนชอบเอาใจเมียใจลูกมากเป็นประจำนิสัย ซึ่งนับว่าแสนดีหาไม่ได้แล้ว

ทุกวันนี้เป็นอย่างไร ความทุกข์ทางใจรู้สึกเบาลงกว่าแต่ก่อนบ้างไหม

ดิฉันแทบไม่ทราบว่าหนักหรือเบา แต่เป็นความจมดิ่งอยู่ตลอดเวลา ปรากฏแต่ว่ายังมีลมหายใจอยู่เท่านั้นทุกวันนี้ นอกนั้นดิฉันเข้าใจว่าตายไปกับคุณหมดแล้ว

ขออภัย คุณผู้ชายของคุณทำงานอะไร และเป็นโรคอะไร จึงทำให้จากไปเร็วกว่าที่ควรจะเป็น

เป็นร้อยตำรวจเอกเต็มขั้นนานแล้ว จะได้เลื่อนยศเป็นพันตรีต้นปีหน้านี้เอง แต่มาด่วนจากไปอย่างกะทันหัน ซึ่งยังไม่ให้ดิฉันมีโอกาสรักษาเต็มกำลังความสามารถเลย ด้วยโรคเจ็บท้องธรรมดาซึ่งไม่คาดฝัน ว่ามันจะเป็นไปได้อย่างปุบปับเช่นนั้น ดิฉันจึงเป็นทุกข์มาก จนไม่มีที่ปลงวางร่างกายและจิตใจได้เลย เวลานี้ปรากฏว่าดิฉันยังเหลือแต่ร่างกายที่ปราศจากใจครอง ถ้าดิฉันได้ตายไปพร้อมกับคุณเสียจะสุขใจหายห่วง แม้โลกนี้ทั้งโลกจะกลายเป็นทองทั้งแท่งขึ้นมา ดิฉันก็มิได้สนใจไยดีจะอยู่ครองสมบัตินั้น นอกจากจะได้เห็นหน้าและอยู่ด้วยคุณซึ่งสุดที่รักและคิดถึง จนหาที่ปลงใจไม่ได้เท่านั้น

จนบางครั้งดิฉันปรากฏว่าลืมหายใจและลืมตัวไปว่า เราตายไปแล้วหรือยังอยู่ จะทำอย่างไรท่าน ดิฉันจึงจะทนอยู่กับโลกเขาต่อไปได้ ไม่เป็นทำนองว่าวเชือกขาดอยู่ท่ามกลางอากาศมรสุมดังที่เป็นอยู่เวลานี้

การตาย สัตว์ก็ตาย มนุษย์ก็ตาย เราก็ตาย เขาก็ตาย ทั่วโลกไม่มีเว้นแต่ละวัน เดือน ปี นาที โมง เช้า สาย บ่าย เย็นเลย ล้วนแต่เป็นกาลสถานที่ที่สัตว์และมนุษย์ทั่วโลกตายได้ทั้งนั้น ไม่มีกฎเกณฑ์และขอบเขตบังคับไว้ได้ การตายเป็นเรื่องอิสระในตัวมันเองโดยหลักธรรมชาติ ไม่มีผู้สามารถต้านทานได้ด้วยอำนาจวาสนา ศาสตราอาวุธยุทธวิธีใด ๆ และวิชาความรู้คาถาอาคมใด ๆ ทั้งนั้น โลกทั้งโลกต้องยอมแพ้กันอย่างราบคาบไม่มีทางต่อสู้ ใครไม่อยากได้ยิน ไม่อยากประสบกับคำว่าตาย ๆ นี้ เพราะเป็นธรรมชาติหมดหวัง สิ้นชีวิต ตัดสิทธิ์ ตัดรัก ตัดอำนาจให้ขาดพร้อมกันไปเสียทุกอย่าง โลกขยาดครั่นคร้ามกันทั่วไตรภพ แม้เช่นนั้นก็จำต้องประสบกันอยู่โดยดีหนีไม่พ้น ไม่กาลใดก็ต้องเวลาหนึ่งจนได้

พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ว่า เราท่านทุกคนมีความแก่ ความตายเป็นประจำ จะล่วงพ้นไปไม่ได้เด็ดขาด นี่เป็นคำถูกต้องตายตัว ไม่เป็นอย่างอื่น เพราะท่านตรัสไว้ชอบด้วยกฎของธรรมชาติแล้ว แล้วอาจารย์ผู้นำธรรมท่านมาแสดงให้คุณฟัง ก็อยู่ในข่ายของกฎนี้ หนีไปไหนไม่พ้นแน่นอน สามีของคุณที่จากไปก็เดินไปตามสายทางของกฎที่ว่านี้ ไม่ผิดจากกฎธรรมชาติที่โลกเคยเป็นมา คุณจึงไม่ควรเสียใจจนแทบเสียตัวไปด้วย ซึ่งเป็นการไม่สมควรอยู่บ้างสำหรับคนที่ได้รับการศึกษามาพอประมาณ วัดก็เคยเข้า พระพุทธเจ้าก็เคยกราบ ธรรมก็เคยได้ยินได้ฟังมาพอสมควร ทานก็เคยบริจาคมาจนเคยชินมิใช่หรือ นอกจากศีลอาจไม่เคยรักษา หรือเคยมาบ้างแล้ว อาจารย์ต้องขออภัยถ้าพูดผิด

เคยมาเป็นประจำนิสัยทุกอย่างค่ะ เพราะคุณพ่อคุณแม่ของดิฉันเป็นคนใจบุญสุนทานมาดั้งเดิม จึงสอนและพาลูก ๆ บำเพ็ญเป็นกิจประจำครอบครัวตลอดมาไม่เคยให้ขาด ที่เสียใจจนสุดขีดในชีวิตก็คือ ไม่เคยพบกับความพลัดพรากจากกันระหว่างสามีภริยา แต่ก็มาได้แก่ตัวของดิฉันเองในคราวนี้ จึงสุดที่จะอดกลั้นทนทานได้ อยู่หายใจไปพอลืมวัน นับแต่วันเกิดมาก็ไม่เคยพบความทุกข์เศร้าโศกอันแสนทรมานเหมือนครั้งนี้ ในโลกมนุษย์นี้คงจะไม่มีใครจะเป็นคนอาภัพเหมือนตัวดิฉัน ซึ่งกำลังรับบาปกรรมอยู่เวลานี้ โลกนี้ไม่มีความหมายอะไรเสียเลย สำหรับดิฉันผู้ไร้ความหมายที่จะอยู่ต่อไป จึงอยากตายไปเสียจะได้สบายหายทุกข์ทรมานดังที่เป็นอยู่นี้

การคิดอยากตายในเวลาเกิดทุกข์ทรมานก็ดี ในเวลาใด ๆ ก็ดี ไม่ใช่จะเป็นความคิดที่ถูก และจะพาให้ผู้คิดได้รับความสุขความสมหวัง แต่เป็นความคิดที่สั่งสมทุกข์เพิ่มให้แก่ตัวและผู้เกี่ยวข้องโดยถ่ายเดียวเท่านั้น ตามปกติโลกไม่มีใครคิดอยากตาย แต่เป็นเพราะห้ามไม่ได้ แก้ไม่ตก ก็จำต้องปล่อยไปตามกฎของธรรมชาติ แม้คุณผู้ชายของคุณเองก็คงไม่คิดอยากตาย แต่ก็จำต้องยอมเมื่อถึงคราว ส่วนคุณทำไมคิดอยากตาย หรือคุณว่าการตายเป็นของดียิ่งกว่าการมีชีวิตอยู่ ถ้าเช่นนั้นคุณก็ไม่ควรคิด และเป็นทุกข์เพราะการตายแห่งสามีของคุณ เพราะเป็นของดีแล้ว แต่คุณทำไมคิดจนเกิดทุกข์แก่ตนแทบทนไม่ไหว สมมุติว่าลูกชายของคุณก็คิดอยากตาย ลูกหญิงของคุณก็คิดอยากตาย ตลอดคนในบ้านทุกคนก็คิดอยากตาย เพราะคุณเป็นต้นความคิด คุณจะพอใจกับความคิดของคนเหล่านั้นไหม

ไม่พอใจค่ะ เพราะถ้าปล่อยให้คิดเช่นนั้น ก็สูญคนในครอบครัว ไม่มีใครจะสืบต่อวงศ์สกุลและทรัพย์สมบัติให้คงอยู่ต่อไป เมื่อต่างคนต่างตายไปหมดแล้ว สมบัติเงินทองของมีค่าต่าง ๆ ก็ไร้ความหมายไปตาม ๆ กันหมด จึงไม่คิดอยากให้เขาตาย

เมื่อเป็นเช่นนั้น คุณทำไมคิดอยากตาย ส่วนคนอื่นไม่อยากให้เขาตาย ถ้าเห็นว่าเป็นของดีก็ควรประกาศให้โลกทราบทั่วกัน เพื่อจะได้พร้อมกันตายเสียให้หมดทั้งแผ่นดิน อย่าให้ยังมีใครเหลือเศษทนทุกข์อยู่กับโลกอันแสนโสมมและทรมานนี้ต่อไป ถ้าเห็นว่าไม่ดีก็ควรงด ไม่ควรคิดเพื่อก่อไฟเผาตนและผู้อื่นให้เดือดร้อนไปด้วย รีบแก้ไขความคิดที่เป็นพิษเป็นภัย ทำใจให้สบาย คนในบ้านก็จะหลับตาสนิทบ้าง ไม่พะวักพะวนทั้งกับคนที่ตายไปแล้ว และคนที่กำลังมีชีวิตอยู่ซึ่งกำลังจะพยายามฆ่าตัวตาย คุณเคยเห็นโลกไหนบ้านเมืองใด และคนใดไม่ประสบกับความพลัดพรากจากสิ่งที่รักและพึงใจมาแล้ว ความรักก็เคยรัก รักจนแทบทนไม่ไหว ใจจะขาดในเวลารักนั้นให้ได้ก็มี แต่ก็ยังรอดตัวมาได้ เพราะไม่พยายามจะฆ่าตัวตายเพราะความรักเป็นผู้ชักชวน แม้ใจจะรักก็ยอมให้มันรัก เพราะต้านทานไม่ไหว แต่ไม่พยายามฆ่าตัวเหมือนคุณ จะว่าตำหนิอาจารย์ก็ยอมรับ เพราะคุณ

คิดและพยายามในสิ่งที่น่าตำหนิ จะฝืนชมไปโลกต้องวินาศ การฆ่าตัวตายไม่มีประโยชน์นอกจากจะมีโทษซ้ำเติมเข้าอีกเท่านั้น

ท่านรักอะไร เพราะท่านเป็นพระ ไม่เห็นมีสิ่งใดจะทำให้ท่านรักได้

ก็รักเสือ อยากได้เสืออย่างไรล่ะ นับว่ารอดตายมาหลายครั้งแล้ว คุณจะรู้เรื่องอะไรกับสิ่งพรรค์นี้ของพระซึ่งมีร้อยแปดพันประการที่จะทำให้รัก แม้ทุกวันนี้ก็ไม่อวดตัวว่าเก่งและรับรองได้ เพราะเคยเห็นฝีมือของความรักมาแล้ว ยอมยกให้ว่าเก่งจริง ไม่มีทางต่อสู้ต้องยอมแพ้ท่าเดียว

(เพื่อน) ท่านไปรักเสือได้อย่างไร เพราะเสือเป็นสัตว์ที่ดุร้ายมากนี่ท่าน

ไม่ใช่เสือโคร่ง เสือเหลือง เสือดาว เสือดำ ที่อยู่ตามป่าดังที่เข้าใจกัน แต่เป็นเสือแปลกประหลาดที่ใคร ๆ ไม่ค่อยคิดคาดกัน นั่นแลที่พระชอบรักมันเสมอ และมีอยู่ทุกหนทุกแห่งด้วย พระจึงจัดว่ามีภัย

(เพื่อน) เสือแปลกประหลาดอย่างไร หรือเป็นเสือที่เขานำมาเลี้ยงไว้ในที่ต่าง ๆ เช่น สวนสัตว์ในเขาดินวนา กรุงเทพฯ อย่างนั้นหรือ

ไม่ใช่ แต่เป็นเสืออีกชนิดหนึ่ง ที่แปลกประหลาดมากกว่าเสือที่เคยเห็นกันในที่ทั่ว ๆ ไป คุณอยากทราบหรือถึงถามย้ำเข้ามาเรื่อย ๆ ไม่มีหยุด แทบจะตอบไม่ทัน

(เพื่อน) อยากทราบค่ะ เพราะเป็นสัตว์ชนิดที่ไม่เคยเห็น และไม่เคยได้ยินมาก่อนเลย นิมนต์ท่านอธิบายให้พวกดิฉันฟังบ้าง เพราะต่างคนต่างกระหายอยากฟังไปตาม ๆ กันว่า เป็นเสืออะไรกันแน่

ถ้าอยากฟังก็โปรดฟังให้ได้หลักได้เกณฑ์ เพราะเรื่องนี้หาฟังยาก ปู่ ย่า ตา ยายของพวกเราท่านล่วงลับไปเปล่า ๆ ไม่ได้ฟังนิทานนี้ก็มีแยะ พวกเรานับว่ามีบุญวาสนาอยู่ ๆ ก็ได้ฟัง

เริ่มเรื่องมีเด็กผู้ชายคนหนึ่ง พ่อแม่จากไปตั้งแต่เล็ก ๆ ญาติสงสารเอามาเลี้ยงไว้พอหย่านมแล้วญาติจึงนำไปถวายไว้กับพระธุดงค์ (พระกรรมฐาน) ในป่าลึกห่างไกลจากหมู่บ้านมาก ไม่มีใครกล้าไปมาหาสู่เพราะสัตว์เสือชุมมาก มีตาปะขาวคนเดียวอยู่กับพระธุดงค์รูปนั้น เพื่อหุงต้มอาหารถวายท่าน เด็กคนนั้นอาศัยอยู่กับพระธุดงค์เป็นเวลานาน จนกลายเป็นลูกของพระไปตามธรรมเนียม อาจารย์เห็นว่าโตขึ้นมาพอสมควรก็บวชเป็นเณรให้ แล้วอยู่ปฏิบัติทำวัตรแก่อาจารย์เป็นประจำมิได้ขาด วันหนึ่งเผอิญมีผู้มานิมนต์ท่านไปงานในเมือง ขัดไม่ได้จำต้องรับ หลังจากรับนิมนต์เขาแล้ว อาจารย์ก็คิดวิตกกังวลกับเณรเกรงว่าจะเป็นอันตรายเมื่อปล่อยให้คอยอาจารย์อยู่ที่วัด เพราะเสือชุมมากในบริเวณนั้น ถ้าจะให้เณรไปด้วยก็เกรงกลัวอีกทางหนึ่ง ไม่สะดวกใจ ทำให้อาจารย์รำคาญใจเอาการอยู่สุดท้ายก็ตัดสินใจเอาเณรไปด้วย

เมื่อไปถึงตัวเมืองแล้วก็พาเข้าพักในป่าห่างจากตัวเมืองพอสมควร ตื่นเช้าก็พาเณรเข้าไปในงานเขา ในงานนั้นมีประชาชนมามาก ทั้งหญิงทั้งชาย หนุ่มสาว เฒ่าแก่เต็มไปหมดในวงงาน ต่างก็มานั่งห้อมล้อมอาจารย์กับเณรจนแน่น ส่วนเณรรู้สึกแปลกตาแปลกใจเพราะดูแล้วผิดปกติที่เคยอยู่กับอาจารย์ในวัด ไม่เคยมีคนที่เห็น ๆ อยู่ในเวลานั้น มีทั้งชนิดที่ไม่เคยเห็นนับตั้งแต่เณรเกิดมาก็มี สายตาเณรจดจ้องมองไปมา พอดีสายตาเณรมองไปเห็นรูปผู้หญิงสาว ๆ ชนิดที่แปลกประหลาดเข้า เกิดสะดุดตาสะดุดใจจนมองไม่กะพริบตา เณรเลยมองจดจ้องอยู่ที่รูปประหลาดนั้นอย่างเพลินตาเพลินใจ ไม่ยอมพลิกสายตาไปที่อื่นเลย ยังไม่แน่ใจต้องถามอาจารย์ว่ารูปนี้อะไร พร้อมกับชี้มือไปที่รูปประหลาดนั้นด้วย ฝ่ายอาจารย์ได้ยินมองไปทันทีก็รู้ว่าเณรนี้เห็นท่าไม่ได้การเสียแล้ว และเป็นไปตามที่เราคิดไว้เมื่อก่อนจะพาเณรออกมาจากวัดทุกประการ อาจารย์จึงออกอุบายขู่ปราบเอาไว้ เพื่อให้เณรกลัวว่า “นี้แลเสือ ไม่รู้หรือเณรต้องระวังให้ดีนะ เดี๋ยวมันกัดตายนะ” ดังนี้

พอเสร็จธุระในงานแล้ว อาจารย์ก็รีบพาเณรกลับวัด พอมาถึงวัดแล้วแทนที่เณรจะทำข้อวัตรปฏิบัติต่ออาจารย์ดังที่เคยทำมาแต่ก่อน แต่กลับไม่สนใจในข้อวัตรต่ออาจารย์เสียเลย มีแต่นั่งสร้อยเศร้าเหงาหงอยเป็นตุ๊กตา ไม่มีความยิ้มแย้มแจ่มใส ท่าทางไม่รื่นเริงเหมือนแต่ก่อน ส่วนอาจารย์ก็ทราบทันทีว่า เณรนี้แปลกแล้ววันนี้ คงไปถูกของดีจากเมืองมาแน่ละ จึงเดินเข้าไปหาเณรแล้วถามว่า “เณรนี่เป็นอะไร วันนี้ทำไมแปลกตามาก ไม่สบายหรือ” เณรรีบตอบอาจารย์ว่า “ผมไม่ได้เป็นอะไร แต่คิดถึงเสือ ผมอยากได้เสือ” “คิดถึงเสืออะไรที่ไหนกัน” อาจารย์ถาม “ผมคิดถึงเสือตัวที่อยู่ในบ้าน ผมอยากได้เสือตัวที่อยู่ในบ้านงานนั้น” เณรตอบอาจารย์

อาจารย์หมดท่า แม้จะหาอุบายขู่เข็ญเอาไว้เพื่อให้เณรกลัว แต่เณรกลับคิดถึงเสือและอยากได้เสือด้วยซ้ำไป อาจารย์ออกอุบายคำรามว่า “ก็เสือในป่าบริเวณวัดเรามีมากมาย ต้องการสักกี่ตัวก็ได้ เณรทำไมไม่อยากได้ แต่กลับไปคิดถึงเสือ และอยากได้เสือตัวอยู่ในบ้านในเมืองอย่างไรกัน เณรนี้จะบ้าแล้วนะเธอนะ” “เสือในป่าผมกลัวมันมาก ไม่อยากได้มัน แต่เสือในบ้านผมรักมันมาก ผมอยากได้มัน เพราะมันสวยและน่ารักมาก นับแต่วันเกิดมาผมไม่เคยเห็นเสือสวยและน่ารักมากเหมือนเสือตัวอยู่ในบ้านเลย ทั้งเสือบ้านมันหัวเราะเป็นเหมือนคนเรา และผมรักมันมากเวลามันหัวเราะ มันจะมีกี่ตัวก็สวยและน่ารักเหมือนกันหมด ไม่เห็นตัวไหนจะน่ากลัวเหมือนเสือที่อยู่ในบริเวณวัดเราเลย ทั้งเสือเหล่านี้หัวเราะไม่เป็นด้วย มองเห็นแล้วน่ากลัวทั้งนั้น ต่อไปขอให้อาจารย์พาผมเข้าไปอยู่กับเสือบ้านเถอะ อย่าพาผมมาอยู่กับเสือป่าแถว ๆ นี้เลย ผมกลัวมันมาก ส่วนเสือบ้านมีมากกว่า

เสือป่า แต่ก็ไม่เห็นตัวไหนน่ากลัวเลย ทั้งสวยงามมาก ทั้งน่ารักมากกว่าเสือป่าเป็นไหน ๆ" เณรตอบอาจารย์

ดังนี้โปรดคิดดู เณรเคยอยู่ในป่ามาแต่เล็กจนโต เพิ่งเข้ามาเห็นเสือบ้านเพียงครั้งเดียว ก็ยังรู้จักรักและอยากได้เสือบ้านในทันทีทันใด ทั้งนี้ก็เพราะกฎธรรมชาติสัญชาตญาณมันฝังอยู่ส่วนลึกของหัวใจมานานแสนนาน จึงสามารถรู้ได้ ทั้งคู่มิตร ทั้งคู่ศัตรู เช่น สุนัขกับเสือ ไม่ว่าสุนัขพันธุ์ใด เพศใด วัยใด พอเห็นเสือ ไม่ว่าเสือเป็นหรือเสือตายต้องกลัวจนตัวสั่นไปตาม ๆ กัน เว้นแต่รูปเสือในกระดาษเท่านั้น สุนัขไม่กลัว หนูเห็นแมวต้องกลัว และแข็งไปทันที สตรีกับบุรุษเห็นกันแล้วต้องถูกชาตากันทันทีทันใด เว้นแต่กรณีพิเศษเท่านั้น เณรเห็นเสือบ้านก็เช่นเดียวกัน ต้องรักชอบทันที แม้อาจารย์จะหาอุบายขนาบปราบปรามไว้สักเท่าใด ๆ ใจของเณรก็ยังรักชอบเสือบ้านอยู่นั่นเอง หาได้เป็นไปตามคำสั่งสอนของอาจารย์ไม่

ระหว่างสามีกับภริยา เช่น คุณผู้ชายของคุณกับตัวของคุณ เคยอยู่ร่วมสุขร่วมทุกข์และร่วมเป็นร่วมตายกันมานับแต่วันเริ่มแต่งงานมาจนบัดนี้ จะเอาฝังแม่น้ำมหาสมุทรทะเลหลวงที่ไหนมากั้นกางหัวใจไม่ให้คิดถึงกัน ย่อมกางกั้นไม่อยู่ จำต้องคิดถึงกันวันยังค่ำ เรื่องเช่นนี้อาจารย์ไม่ปฏิเสธ เพราะเคยเป็นมาเช่นเดียวกัน แต่ขอให้คำนึงถึงเหตุผลอันดีมาสั่งสอนยับยั้งตนบ้างเท่าที่ควรจะเป็นความงาม ไม่ชอกช้ำและซ้ำเติมเราให้เป็นทุกข์มากยิ่งขึ้น ย่อมเป็นธรรมเนียมอันดีงามของโลกที่เคยประสบและปฏิบัติต่อกันมาเช่นเดียวกับเรา ไม่ว่าแต่คุณและเณรป่าชอบเสือบ้าน แม้อาจารย์เองก็เคยถูกมาแล้ว ดังที่เรียนผ่านมาพอประมาณ ขึ้นชื่อว่าความรักแล้วไม่ถูกใครเข้าก็หัวเราะคนอื่นได้ แต่พอมาถูกตัวเข้าย่อมรู้ตัวทันที และหมดหนทางที่จะหัวเราะคนอื่น

ต่อไปคุณควรตั้งตัวตั้งใจเสียใหม่ เพราะเรื่องรักเราก็เคยรัก โลกก็เคยรัก ความเศร้าโศกเราก็เคยเศร้าโศก โลกก็เคยเศร้าโศก ความวิโยคพลัดพรากเราก็เคยประสบ แม้ทั่วโลกก็เคยกระทบมาเช่นเดียวกันยิ่งกว่าเราเสียอีก สามีของคุณจากคุณไป สามีของหญิงอื่น ๆ ทั่วโลกก็ต้องจากเขาไปในทำนองเดียวกัน ฉะนั้นในบ้านในเมืองทั่วโลกแผ่นดินถิ่นใกล้แดนไกล ไม่ว่าที่ไหนต้องมีผู้หญิงเป็นหม้าย ผู้ชายเป็นร้างอยู่ปะปนกันไปทุกหนทุกแห่ง เพราะความพลัดพรากจากกันนั่นแล พาให้คู่ครองของแต่ละฝ่ายต้องอยู่คนเดียว เปลี่ยวกาย เปลี่ยวใจ ไม่มีใครเป็นคู่ทุกข์ คู่ปรึกษา แม้จะแสนทนทุกข์ทรมานแสนขมขื่น ก็จำใจกล้ำกลืนไปตามกฎของกรรม ซึ่งจำมา จำจาก จำพลัดพรากจากไปเช่นนั้นทั่วไตรภพ

สำหรับคุณเวลานี้ยังควรแก่การที่จะแก้ไขดัดแปลงสมบัติอันมีค่า คือตัวของเราให้เหมาะสมแก่ตนและหน้าที่การงาน เพื่อเป็นที่อบอุ่นแก่ลูก ๆ หลาน ๆ ตลอดวงศ์คณะญาติ ซึ่งคอยพึ่งอาศัยเราอยู่เป็นจำนวนมาก แม้แขนข้างขวาขาดไป คือคุณผู้ชายของคุณ

จากไป แต่แขนข้างซ้ายยังมีอยู่ คือคุณยังมีชีวิตดำรงอยู่ ลูก ๆ หลาน ๆ ยังจัดว่ามีที่พึ่งอันอบอุ่นอยู่ ก็พอมีทางหายใจระบายทุกข์ออกได้บ้าง หากว่าคุณพยายามฆ่าตัวตายตามสามีไปเสีย ก็เท่ากับทำลายตัวโดยตรง และทำลายลูกหลานญาติวงศ์ให้ไร้ญาติขาดมิตร ปลิดที่พึ่งไปด้วย ก็ยิ่งจัดว่าเป็นผู้ทำลายล้างผลาญทั้งของเก่าและของใหม่ ให้ขาดสะบั้นหั่นแหลกไปตาม ๆ กัน ต้องจัดว่าคุณสร้างกรรมหนักไว้เพื่อหมู่ชน แล้วผลจะเป็นอย่างไรบ้างโปรดคิดดูให้ดี คุณจะยังใจเด็ดกล้าทำได้ลงคอละหรือ

ถ้าเป็นอาจารย์แม้จะโง่แสนโง่ก็จะขอตายตามหลักคติธรรมดาโลก ๆ เคยตายกันมา ไม่ยอมฝืนให้ลูกหลานพลอยฉิบหายป่นปี้ไปด้วย โปรดคิดให้ละเอียดถี่ถ้วนก่อน เพราะเราเป็นถึงขั้นภริยาข้าราชการ และเป็นแม่คน ไม่ใช่เด็ก ๆ ทั้งมีลูกตั้งสองคนแล้ว ทั้งได้รับการศึกษาสูงพอสมควร ทั้งหลักวิชาที่ศึกษามาก็มิใช่เป็นวิชาที่ช่วยเสริมอุบายวิธีทำลายตนและคณะญาติให้ย่อยยับไป เพียงคุณสามีจากไปคนเดียวโดยไม่มีเจตนาจะจาก ครอบครัวของคุณเตรียมจะถล่มแล้ว ยิ่งคุณเองก็พยายามจะโค่นรากแก้วในครอบครัว โดยคิดฆ่าตัวตายตามสามี ถ้าไม่จัดว่าเป็นการทำลายล้างผลาญวงศ์สกุลให้สิ้นสูญไปอย่างยับเยินแล้ว จะจัดว่าคุณสร้างความดีทวีผลเป็นสุขให้แก่วงศ์ญาติที่ตรงไหน

เพราะเรื่องตายไม่ใช่เป็นสิ่งที่โลกปรารถนากัน แต่หากเป็นเพราะความจำใจต้องยอมรับเท่านั้น ส่วนคุณทำไมสนใจไยดีและพยายามเอาหนักหนา เวลาคุณสามีคุณจากไป คุณเสียใจถึงกับสลบไสล หรือสลบไปกี่ครั้งกว่าจะยังเป็นคนเดินดินมาถึงทุกวันนี้ มิหนำคุณยังกลับเป็นผู้พอใจในความตายเสียเอง โดยไม่คำนึงถึงผลได้ผลเสีย ถ้าเป็นเช่นนี้ เมื่อคุณทำลายตนให้ตายลงอย่างสมใจแล้ว คุณแน่ใจหรือว่าคุณต้องได้ไปครองสุขร่วมสามีของคุณผู้จากไปโดยไม่มีจุดหมายอันแน่นอน แต่สมหวังในภพที่คุณมั่นใจไว้ เพียงเวลาที่เป็นอยู่ในบัดนี้คุณยังไม่ได้คิดให้รอบคอบถึงความได้เสียอันจะเกิดจากการกระทำของคุณแล้ว คุณจะไปคว้าเอาความฉลาดและความสุขอันพึงใจจากไหน อาจารย์ไม่แน่ใจด้วยความคิดเห็นของคุณเลย แม้โลกทั้งโลกนับลูกหลานของคุณเข้าด้วยก็ไม่ยอมเห็นด้วยความคิดของคุณเช่นเดียวกัน

ไม่เพียงแต่โลกนี้ไม่เห็นด้วย แม้โลกหน้าตลอดสามีของคุณก็ไม่เห็นด้วยความคิดของคุณ แล้วคุณจะไปครองสุขกับอะไร หรือกับเทวดา อินทร์ พรหม นาค ครุฑตนใด คุณถึงจะมีความสุขโดยท่านเหล่านั้นยินยอมเห็นด้วย คนเราเมื่อไม่มีผู้ฉลาด และหลักความถูกต้องเห็นด้วย จะไปหาความสุขความสบายใจจากอะไร จำต้องผิดและเป็นทุกข์อยู่โดยดีไม่มีทางหลีกเลี่ยง คุณมีความเห็นอย่างไร โปรดพูดให้อาจารย์ฟังบ้าง เพราะพูดคนเดียวมานาน จนท่านผู้ฟังเบื่อหรือเบื่อเต็มทนแล้วก็ไม่รู้ อาจารย์ต้องขออภัยด้วย เพราะพูดหลายประโยค อาจมีหนักบ้างเบาบ้างสับสนปนกันไป

ดิฉันพอรู้สึกว่าตัวเป็นคนขึ้นมานิด ๆ มีสติฟื้นคืนมาคล้ายคนฟื้นจากยาสลบ พอรู้จักผู้คนบ้างว่าใครเป็นใคร เจ้าพระคุณเจ้าขา เดิมท่านอยู่อารามไหน บุญบันดาลดิฉันได้มาพบท่าน และได้ฟังคำอธิบาย ใจค่อยเป็นผู้คนขึ้นมาบ้าง ก่อนนี้ดิฉันมิได้นึกถึงใครว่าจะมีส่วนได้ส่วนเสียจากดิฉันเลย มีความคิดท่าเดียวว่า ต้องตายตามคุณของดิฉันเท่านั้น และไม่ได้คิดด้วยว่าคุณจะไปอยู่ที่ไหนเวลานั้น เผื่อดิฉันตายไปแล้วจะได้พบคุณและได้อยู่ด้วยกันหรือไม่ เรื่องเหล่านี้นึกไม่ถึงเลยท่าน เพราะมืดมิดไปหมด จนไม่สนใจกับวันคืนมืดแจ้ง แต่สิ่งที่ไม่ลืมเลยในหัวใจ คือคุณคนเดียวเท่านั้น เพิ่งมาสำนึกได้บ้างก็ตอนท่านอธิบายธรรมให้ฟังหลายแง่นี่เอง เจ้าพระคุณอุตส่าห์เมตตาชุบชีวิตมนุษย์ไว้ได้ทั้งคน ไม่จบลงแบบไม่เป็นท่า

อาจารย์ต้องขออภัยซึ่งจะเรียนคุณต่อไปที่ยังไม่จบ คือคุณเคยเห็นคนลงงมเข็มในก้นน้ำทะเลบ้างไหม

ไม่เคยเห็นค่ะ เพราะน้ำทะเลกว้างและลึกมากมิใช่หรือ จึงไม่มีใครเขากล้าลงงมกันแม้ขืนงมก็ไม่เจอ เสียเวลาและเหนื่อยเปล่า

อาจารย์คิดว่าอาจมีผู้งมบ้าง ถ้าเข็มหรือสิ่งของมีค่าที่รักสงวนของเขาตกน้ำทะเล เพราะความเสียดายเป็นเหตุให้งม โดยไม่คำนึงว่าจะได้หรือไม่เพราะน้ำลึกเพียงไรเลย

คนที่ไปทำอย่างนั้นเป็นคนประเภทใดถึงจะกล้าทำได้ เพราะเข็มเล่มเล็กนิดเดียวกับน้ำในก้นทะเลมันลึกขนาดไหน ใครก็รู้อยู่แล้ว ดิฉันคิดว่าไม่มีใครเขากล้าทำกันแน่ เพราะเป็นเรื่องสุดวิสัย

คนที่จะกล้าทำอย่างนั้นได้ ก็คงจะเป็นคนประเภทที่สามีหรือภริยาตายไปแล้วไม่ทราบว่าดวงวิญญาณไปอยู่ที่ไหน แต่เพราะความรักความคิดถึงเป็นกำลัง ก็จำต้องคว้าโน่นคว้านี่เป็นธรรมดาตามวิสัยของคนสิ้นท่า และพยายามจะฆ่าตัวตายตามสามีภริยาซึ่งจากไปแล้วไม่มีจุดหมายว่าจะอยู่ในที่แห่งใด ตามหากันด้วยอาการต่างๆ จนสุดกำลัง ซึ่งเหมือนคนลงงมเข็มในก้นทะเลลึก โดยมิได้คำนึงว่าปลาฉลามใหญ่จะหัวเราะเยาะ หรือใครจะคิดหมั่นไส้ ไม่สนใจทั้งนั้น นี้ก็ขอแต่ได้ตายตามสามีหรือภริยาผู้จากไปก็เป็นที่พอใจแล้ว ใครจะเป็นจะตายหรือจะได้รับความฉิบหายอย่างไร เป็นไม่คำนึงถึงข้างหน้าข้างหลังเลย ถ้าเป็นคนประเภทนี้เขาอาจลงงมเข็มในก้นทะเลอันแสนกว้างลึกได้ โดยไม่มีปัญหาความวิพากษ์วิจารณ์เหตุผลอะไรเลย ส่วนคุณจะเห็นอย่างไรอาจารย์ยังไม่เข้าใจ

แหม เด็ดจริงคนประเภทดังตัวดิฉันนี้หรือท่าน ฟังแล้วรู้สึกเฉียด ๆ เข้ามาที่ตัวดิฉันนี้ แทนที่จะไปที่อื่น ตายจริงได้แก่ตัวดิฉันคนเดียว

จะเป็นคนประเภทไหนนั้นอาจารย์ทราบไม่ได้ ถ้าเขาทำอย่างนั้น แม้ใคร ๆ ก็คงเข้าใจว่า เขาคือคนประเภทนั้นแน่นอน

(เพื่อนที่นั่งอยู่ด้วยพูดแทรกขึ้น) คนประเภทคุณถนอมใจนี่เองท่านอาจารย์ ดิฉันช่วยท่านอีกคน เพราะเขาเป็นดังท่านว่าทุกกระเบียดไม่มีผิด

ขอความกรุณาอย่าช่วยอาจารย์ เดี๋ยวคุณถนอมใจจะว่าคุณเข้าข้างอาจารย์ ก็ยิ่งจะแย่เข้าอีก จริงหรือไม่จริงเราฟังกันเป็นธรรม ไม่ฟัง ๆ เป็นแบบโลก เดี๋ยวธรรมจะกลายเป็นโลกไป โดยอาศัยพวกเราเป็นต้นเหตุพาให้เป็นไป

(เพื่อน) ใช่ท่าน เรานั่งฟังกันเป็นธรรมทั้งนั้น แต่ความจริงก็เป็นดังท่านอธิบายแล้วไม่มีผิด เพราะการลงงมเข็มในก้นทะเลกับความเศร้าโศกเลยขอบเขตจนถึงกับจะฆ่าตัวตายตามผู้จากไปนั้น มันเป็นเรื่องพิสดารเลยขอบเขตของมนุษย์ที่มีการศึกษาสูง และมีศาสนาเป็นเครื่องอบรม แม้แต่สัตว์ยังทำไม่ลง ตัวที่ถูกกระสุนปืนตายไปก็ยอมให้ตายไปด้วยความหมดหวังจะช่วยได้ ตัวที่มีชีวิตพอหาทางรอดตัวได้ก็พยายามหาทางรอดไปจนพ้นภัย ไม่วิ่งกลับมานอนคอยท่านายพรานให้เขาบรรจุลูกกระสุนใส่เข้าอีก เวลาชีวิตเขารอดตายไปแล้ว แม้จะแสนเศร้าโศกอาลัยคิดถึงกัน ก็ยอมอดทนเอาตามวิสัยของสัตว์ผู้มีความจงรักภักดีต่อกันแต่อาภัพอำนาจวาสนา ต่างตัวก็ต่างแสวงหากินด้วยความระมัดระวังตัวจนสุดความสามารถ และขลาดต่อมวลมนุษย์อยู่ตลอดเวลา เพราะสัตว์แทบทุกชนิดทราบดีว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีอำนาจ และร้ายกาจมากต่อมวลสัตว์แต่ไหนแต่ไรมาแล้ว จึงไม่มีสัตว์ตัวใดกล้าอาจเอื้อมตลอดมา

ว่าอย่างไรคุณถนอมใจ ที่คุณดวงมณีพูดเรื่องคนที่คิดอะไรจนเลยขอบเขต ไม่หาทางยับยั้ง เป็นการผิดวิสัยของคนที่มีการศึกษาดี และมีศาสนาเป็นเครื่องอบรมให้เป็นคนดี มีความสุข และพูดถึงสัตว์ดิรัจฉานก็ยังมีความรักกันเช่นเดียวกับมนุษย์เรา แต่เขาไม่พยายามฆ่าตัวตายตามตัวที่ตายไปแล้ว แม้เป็นทุกข์เพราะความวิโยคพลัดพรากจากสิ่งที่รักสงวน เขาก็ยอมอดทน และพยายามรักษาชีวิตของตัวต่อไป อาจารย์ฟังดูแล้วรู้สึกว่ามีเหตุผลจับใจ พอนำมาเป็นคติเตือนใจได้ทุกประโยคที่คุณดวงมณีแสดงไป การแสดงก็รู้สึกว่าสม่ำเสมอ ไม่เอียงโน้นเอียงนี้ ผู้สนใจฟังคงได้รับประโยชน์ตามควร สำหรับคุณรู้สึกอย่างไรบ้าง

ดิฉันรู้สึกพอใจในธรรมที่เขาแสดงไปทุกระยะ ที่คิดตำหนิเขาอยู่บ้าง ก็ตอนฟังเขาพูดผ่านไปแล้วว่า ธรรมที่เป็นคติเหล่านี้ เมื่อก่อนเขาทำไมไม่คิดมาสอนดิฉันบ้าง เช่นคนลงงมเข็มในทะเล และสัตว์ดิรัจฉานไม่คิดทำลายตนเอง ทำไมเขาเพิ่งมาพูดเอาตอนพาดิฉันมาหาท่านนี้ หรือเขาอยากให้ดิฉันตาย จึงไม่ช่วยให้อุบายบ้าง ตรงนี้เท่านั้นที่คิดตำหนิเขา

(คุณดวงมณีพูดกับคุณถนอมใจ) ฉันยอมเธอว่าเป็นความจริง เพราะก่อนนี้ฉันระลึกไม่ได้เลยแม้แต่บทเดียว จะเป็นเพราะฉันสาละวนกับเธอมากไปกว่าจะคิดหาอุบายสอนเธอ

หรือธรรมยังไม่เกิดก็คาดไม่ถึง เพิ่งมาระลึกได้ตอนท่านอธิบายเรื่องคนลงงมเข็มในทะเล ตอนฟังท่าน ธรรมะเลยแตกแขนงออกไปถึงสัตว์ดิรัจฉานไม่ทำลายตนเอง ฉันเลยคว้ามันมาพูดทันที แม้จะถูกหรือผิดฉันก็ยังระลึกไม่ได้ ตอนพูดผ่านไปแล้ว เรื่องเป็นอย่างนี้เธอ ฉันไม่ได้หึงหวงธรรมอะไรหรอก นอกจากระลึกไม่ออก ค้นหาไม่เจอเท่านั้น จึงทนเป็นตุ๊กตาอยู่ได้ทั้ง ๆ ที่สงสารเธออยู่อย่างเต็มใจ

เท่าที่ฟังแล้วรู้สึกว่าคุณดวงมณีมิได้แกล้งคุณ แต่เป็นเพราะธรรมยังไม่เกิด พอธรรมเกิดก็เริ่มแสดงทันที จึงน่าเห็นใจคุณดวงมณีซึ่งเป็นคนกว้างขวางไม่ตระหนี่ธรรม พอคว้าถูกเป็นให้ทันที นับว่าเป็นคนดีหายาก คุณเห็นด้วยอาจารย์หรือเปล่า

เห็นด้วยค่ะไม่ขัดข้องใจ แรกดิฉันคิดว่าเขาแกล้งจะให้ดิฉันตายทิ้งเปล่า ๆ ไม่สนใจช่วยเหลือ ถึงได้ต่อว่าเขาเช่นนั้น

เวลานี้ความรู้สึกเป็นอย่างไร พอจะช่วยตัวเองได้แล้วมิใช่หรือ

การคิดถึงคุณนั้น คิดถึงมากเหมือนน้ำไหลรินในฤดูฝน แต่ที่พอทนได้ก็เนื่องจากได้ฟังธรรมของท่านแล้วนำมาเทียบเคียงพอได้สติขึ้นบ้าง ด้วยเห็นว่าตัวเราตัวเขาต่างมีทุกข์ร้อยแปดที่จำต้องรับเสวยเช่นเดียวกันทั่วโลก ไม่มีผู้เป็นอิสระได้ลำพังคนเดียวโดยไม่ต้องรับบาปกรรม คือความทุกข์ทรมานนานาประการ คิดเช่นนี้ก็พอทนไปและพอมีสติรู้สึกตัวว่าเป็นคน ๆ หนึ่งกับโลกเขาบ้าง ไม่มืดมิดปิดตายท่าเดียวเหมือนแรกมากราบท่าน ถ้าไม่ได้ท่านช่วยชุบคราวนี้แล้ว ดิฉันไม่ทราบว่าตัวจะตายเป็นผีไม่มีญาติไปในวันเวลาใด ไม่มีกำหนดหมายได้เลย

ลูก ๆ และคนในครอบครัวตลอดสมบัติมากน้อย ก็เพิ่งมาระลึกได้ว่าเป็นของมีค่าและจะได้รับความเสียหายไปตามเพราะดิฉันเป็นต้นเหตุ ในขณะที่นั่งฟังท่านอธิบายนี้เอง แต่ก่อนระลึกอะไรไม่ได้เลย เจ้าพระคุณ มีแต่จะตายท่าเดียว เป็นสิ่งที่มุ่งประจำใจชนิดจมดิ่ง ไม่นึกไม่ฝันว่าจะถอนตัวขึ้นมาได้ขนาดที่เป็นอยู่เวลานี้เลย ดิฉันขอกราบขอบพระคุณท่านสุดชีวิตจิตใจทั้งเวลาเป็นและเวลาตาย ขณะมีชีวิตอยู่ก็ขอรับใช้ท่านจนสุดกำลังความสามารถ โปรดท่านเมตตาอย่าเกรงใจ และโปรดถือเสียว่าดิฉันเป็นลูกศิษย์คนหนึ่งซึ่งได้มีชีวิตเป็นคนสืบต่อไป เพราะท่านเป็นผู้ช่วยเมตตาชุบเลี้ยงไว้

อาจารย์ก็รู้สึกเบาใจด้วยที่เห็นคุณเป็นคนดีมีสติ กลับรู้สึกตัวว่าคิดผิด และพยายามแก้ไขทันกับเหตุการณ์ ไม่ปล่อยตนให้ไหลไปตามมรสุมที่พัดผันอย่างรุนแรงเสียทีเดียว ต่อไปโปรดทำใจให้มีหลักยึด จะไม่โอนเอนและสั่นสะเทือนไปตามอารมณ์ที่มารังควานอย่างง่ายดาย คือตั้งใจบำเพ็ญกุศลด้วยทาน ศีล ภาวนา อุทิศส่วนกุศลถึงคุณสามีของคุณที่จากไปอย่าให้ขาด ชาติหน้าจะได้พบกันอีกดังใจหวัง ยังจะเป็นความดีและเป็นที่พอใจของคุณผู้ล่วงลับไป ยิ่งกว่าคุณอุทิศน้ำตาและพยายามฆ่าตัวเพื่อตายตามเป็นไหน ๆ

เพราะการอุทิศส่วนกุศลไปให้นั้น เป็นน้ำใจที่คิดถึงกันอย่างแท้จริง หากเป็นกาลอันควรแก่วิสัยผู้นั้นก็ได้รับส่วนกุศลที่อุทิศให้ด้วย เห็นน้ำใจภริยาที่รักจริงทั้งคราวเป็นและคราวตายด้วย ทั้งเพิ่มความหวังต่อกันทั้งสองฝ่าย คือ ทั้งผู้อยู่ในโลกนี้และผู้อยู่ในโลกหน้าด้วย ติดต่อข่าวสารถึงกันด้วยความดีที่อุทิศถึงกันเสมอมิได้ขาด ชาติหน้าหวังเจอกันแน่นอน ภาษิตท่านว่า เวรต่อเวรต้องเจอกัน ดีต่อดีต้องเจอกัน คือการผูกเวรต่อกันต้องเจอกัน คนผูกกันด้วยความดีต้องเจอกัน คุณกับคุณผู้ชายต่างก็ทำดีต่อกันเสมอมา แล้วจะเอาอะไรมากั้นกางไม่ให้เจอกันเล่า ต้องเจอกันวันยังค่ำ (เจอกันทุกชาติที่ปรารถนาต่อกันด้วยการทำดีเป็นสื่อสารสัมพันธ์)

คุณโปรดดีใจและมั่นใจต่อสื่อสาร คือความดีที่ตนทำเพื่อคุณผู้ชายไปรอคอยอยู่โลกหน้า ซึ่งไม่อยู่ห่างไกลจากสายทางคือกุศล ที่คุณกำลังทำเชื่อมโยงอยู่เวลานี้เลย นี่แลคือสายทางที่จะให้สามีภริยาเจอและอยู่ร่วมบารมีกันต่อไปตลอดกาล จนอวสานสุดท้ายของการท่องเที่ยวในสงสารจะไม่ผิดหวัง ส่วนน้ำตาโปรดเก็บไว้ชะล้างเวลาผงเข้าตาจะเป็นประโยชน์ในเวลาเช่นนั้น ร่างกาย จิตใจก็โปรดทะนุถนอมไว้ทำประโยชน์ตนแลลูกหลานตลอดผู้เกี่ยวข้องทั่ว ๆ ไป และเพื่อบำเพ็ญบุญบารมีสืบต่อให้มากมูนพูนผล และอุทิศกุศลอันเกิดจากกำลังกาย และกำลังใจถึงคุณสามี ตลอดสัตว์ทั่วโลกที่หวังความอนุเคราะห์จากท่านผู้ใจบุญตลอดมา

น้ำตาก็ดี ร่างกายและจิตใจก็ดี จะไม่เป็นประโยชน์อะไรแม้สักนิดจากการร้องไห้และการฆ่าตัวตายตามสามีของคุณ ทั้งคุณและสามีของคุณจะไม่ได้รับประโยชน์จากน้ำตาที่หลั่งออกและร่างกายที่ถูกสังหารด้วยตนเองนี้เลย ทั้งยังจะเป็นบาปกรรมอันหนักแก่คุณเองในฐานะฆ่ามนุษย์คือตัวคุณเข้าอีก สิ่งที่จะพลอยเสียไปตามคุณอีกก็คือ ลูกหลานจะเกิดความเสียใจมากมายเพราะการทำของคุณ แล้วยังจะถือเอาตัวอย่างอันไม่ดีจากคุณไปใช้เป็นเครื่องสังหารตนต่อไปอีก ผลเสียหายจะไม่มีสิ้นสุดลงได้เลย

อนึ่ง คุณผู้ชายของคุณเวลามีชีวิตอยู่ก็ทราบว่าหาทำแต่ความดี ไม่เคยพูดสรรเสริญความตาย และสรรเสริญการฆ่าตัวตายให้คุณฟังมิใช่หรือ เมื่อคุณผู้ชายจากไปแล้วทำไมคุณจึงคิดจะทำอย่างนั้น ข้อนี้ถูกกับความประสงค์ของคุณสามีของคุณละหรือ

ดิฉันซาบซึ้งในธรรมของท่านตอนท้ายนี้มากจนจะเรียนอะไรไม่ถูก คือการทำสื่อสารถึงกันในทางดีเป็นทางสมหวัง ส่วนการทำผิดทางไม่เกิดประโยชน์ ทั้งยังเกิดความเสียหายอย่างร้ายแรงแก่ตนและคนอื่นอีกด้วย และตอนท่านให้เก็บน้ำตา และร่างกายจิตใจไว้ทำประโยชน์ตามฐานะของมัน เหล่านี้รู้สึกแทงใจดิฉันจนสะดุ้งไม่รู้ตัว ตอนหลังสุดนี้ก็จริงค่ะ คุณของดิฉันเป็นคนใจบุญจริง ๆ หายากเจ้าพระคุณ ทั้งรักเมียและรักลูกมาก ไม่เคยดุด่าตบตีดิฉันและลูก ๆ เลยนับแต่วันเริ่มแต่งงานมาจนจากไป

การเที่ยวเตร็ดเตร่อันเป็นสาเหตุให้คู่สามีภริยาทะเลาะกันก็ไม่เคยมี ดิฉันจึงไม่เคยคิดวิตกอะไรกับคุณในเรื่องเช่นนี้ อยู่ด้วยกันเป็นผาสุกตลอดมา จนดิฉันนึกภูมิใจว่าตนมีวาสนาดี และพูดอวดเพื่อนว่าได้สามีดีถูกอกถูกใจทุกอย่าง พอคุณจากดิฉันไปจึงรู้สึกตัวว่าเป็นคนแสนอาภัพ การชมเชยความตายและฆ่าตัวตายนั้น คุณไม่เคยพูดอะไรเลย แต่เป็นเพราะดิฉันได้รับความทุกข์ทรมานเหลือทนแล้วก็คิดหาทางออก และเพื่อไปตามคุณด้วยความคิดโง่เขลาของตนต่างหาก ดิฉันยอมผิดทุกประตูไม่มีทางหลีกเลี่ยง ท่านจะว่าอะไรดิฉันยอมรับผิดทุกอย่างเลย

คุณดวงมณีว่าอย่างไร ไม่เห็นพูดอะไรอีก ยังมีข้อข้องใจเกี่ยวกับคุณถนอมใจ และเรื่องของคุณอยู่บ้างหรือเปล่า ถ้ามีก็โปรดพูดได้

ไม่มีค่ะ นอกจากดิฉันมีความภาคภูมิใจกับคุณถนอมใจที่ได้สติกลับเป็นคนคืนมาเยี่ยงมนุษย์ทั้งหลาย และภูมิใจในตัวเองว่าได้บุญมากที่ได้มีโอกาสพาคุณถนอมใจมากราบและฟังธรรมท่าน จนได้ผลเกินคาดหมาย นอกนั้นไม่มีค่ะ

ส่วนคุณถนอมใจมีอะไรบ้างไหม

ไม่มีค่ะ นอกจากดิฉันจะยังไม่สามารถเอาชนะตัวเองได้ทุกข้อตามที่ท่านสั่งสอนเท่านั้น พวกดิฉันขอกราบขอบพระคุณท่านสุดชีวิตจิตใจ และขอบารมีท่านช่วยปกป้องทุกลมหายใจให้ดิฉันมีความปลอดภัยจากกรรมหนักด้วย เจ้าพระคุณ

****

ดิฉันต้องขออภัยท่านและพระสงฆ์สามเณร ที่ท่านปฏิบัติตามธรรมข้อที่ดิฉันสงสัยด้วยค่ะ ถ้าเป็นการไม่บังควร เพราะเป็นความข้องใจมานาน แต่ไม่กล้าจะเรียนถาม เกรงจะเป็นการกระทบกระเทือนวงพระศาสนา ตลอดพระท่านที่ปฏิบัติในข้อธรรมนั้นอยู่แล้ว แต่ที่อดไม่ได้ ก็เพราะมีแง่ที่พอจะผ่อนผันได้บ้าง คือองค์ท่านเองก็เป็นอาจารย์ที่ดิฉันเคารพเลื่อมใสอยู่แล้ว แม้ดิฉันเองท่านก็มีเมตตารับว่าเป็นลูกศิษย์เช่นเดียวกับบรรดาลูกศิษย์ทั่ว ๆ ไป จึงพอมีทางผ่อนหนักเป็นเบาลงได้บ้าง ท่านจะเห็นสมควรประการใด โปรดกรุณาด้วย ถ้าเป็นการไม่สมควร ก็จะได้ระงับความกระหายไว้ แต่จะฟังคำเมตตาอนุญาตจากท่านก่อน ท่านจะเห็นสมควรประการใดหรือไม่คะ

การจะเห็นสมควรอย่างไรหรือไม่นั้น อาจารย์เองก็ยังไม่ทราบต้นสายปลายเหตุว่าข้อข้องใจที่จะเป็นตัวปัญหาออกมาจากคุณนั้น จะเป็นมาในรูปใด ถ้าเกิดเป็นปัญหาคิดอยากมีชู้แฝงสามีขึ้นมา และอยากคิดว่าจ้างคนมาฆ่าสามีให้ตาย จะได้ครองรักกับชู้ที่เป็นสามีคนใหม่ให้สมใจ แล้วมาขอให้อาจารย์อนุญาตทั้งการมีชู้และการฆ่าสามี ถ้าอาจารย์ไม่

อนุญาตก็จะจ้างคนฆ่าอาจารย์ เพราะความเจ็บใจว่ามาขัดขวาง แล้วจะให้อาจารย์อนุญาตและห้ามปรามได้อย่างไร เพราะเป็นปัญหาเรื่องคอขาดบาดตายด้วยกันทั้งสองสามกระทง ดังนั้นอาจารย์จึงยังไม่กล้าอนุญาตและปฏิเสธไปทีเดียว โดยที่ยังไม่ทราบเงื่อนปัญหาจากคุณก่อน ว่าจะมีความหนักหนาไปในทางใดบ้าง

เพียงแต่ฟังการเริ่มต้นปัญหาของคุณเท่านั้นอาจารย์ก็ชักหวาด ๆ อยู่บ้างแล้ว ยิ่งจะเปิดโอกาสปล่อยให้ปัญหาถือดาบถือปืนวิ่งเหยง ๆ ออกมาด้วยแล้ว จะพาชีวิตวิ่งไปหลบซ่อนตัวอยู่ที่ไหนทัน ถึงจะพ้นความตายเพราะปัญหาเพชฌฆาตตามสังหาร เอาอย่างนี้ก่อนดีไหมคุณ คือโปรดแย้มออกมาเพียงนิด ๆ กัน อย่าด่วนเปิดกรงเหล็กออกมาทีเดียว เผื่อเป็นปัญหาเสือโคร่ง หรือปัญหาเพชฌฆาตจะได้รีบหาทางหลบหลีกทัน ไม่แหลกจุณวิจุณไปเสียทีเดียว ที่เรียนเช่นนี้ต้องขออภัยคุณมาก ๆ ด้วย ทั้งนี้เพราะไม่แน่ใจปัญหา และตัวอาจารย์ผู้คอยรับปัญหาว่าจะมาในรูปใด ถ้าพอรับได้ก็ยินดีตอบสนองความต้องการของคุณ ถ้าเผื่อรับไม่ได้เพราะเหลือความสามารถก็จะได้หาทางเอาตัวรอด

ดิฉันละอายท่านเลยหายความอยากถามไปเอง ไม่อยากเรียนถามเสียแล้ว เพราะทำให้ดิฉันละอายและเสียกำลังใจที่แบกหน้ามาเพื่อจะเรียนถาม แต่ตัวกลับเป็นเสือโคร่งและเป็นเพชฌฆาตฆ่าคนโดยไม่เลือกหน้าว่าเป็นสามีหรืออาจารย์เลย

คุณจะละอายอะไรเล่า แม้แต่อาจารย์ผู้กลัวก็ยังไม่เห็นวิ่งหนีไปไหน มิหนำนั่งรอฟังปัญหาของคุณอย่างหิวโหยอยู่ด้วย เพราะเป็นปัญหาที่คิดว่ายังไม่เคยฟังมาก่อน และคาดว่าจะเป็นปัญหาที่แปลกประหลาดอยู่มาก อีกประการหนึ่งก็เป็นปัญหาระหว่างลูกศิษย์กับอาจารย์สนทนากัน ซึ่งไม่น่าจะถือผิดถือถูกกัน ขออภัยคุณรู้สึกจะเป็นคนใจน้อยไปสักนิด สามีคงจะเป็นคนเอาใจยากอยู่บ้างเพราะคุณถือว่าเป็นสหชาติกัน แล้วอาจจะเอาแต่ใจตัวโดยไม่นึกถึงหัวอกเขาบ้าง ทั้งนี้อาจารย์นึกเดาคาดคะเนเอาในขณะที่คุณมาเยี่ยมและถามปัญหาซึ่งคุณพูดว่าเคารพเลื่อมใส แต่พออาจารย์พูดเป็นเชิงเล่นบ้างจริงบ้าง ก็ชักละอาย ๆ แล้วหาทางกลับบ้านไปพาลโกรธให้สามี เพราะไม่กล้าแสดงความโกรธออกมาอย่างเปิดเผยต่อหน้าอาจารย์ จึงรู้สึกเป็นทุกข์แทนสามีของคุณอยู่บ้าง เกรงว่าจะได้รับเคราะห์กรรมแทนอาจารย์ทางบ้าน

ตามปกติดิฉันมิได้เป็นคนใจน้อยที่คอยจะเอาแต่ใจตัวถ่ายเดียว ซึ่งละอายท่านก็เพราะความเสียใจที่ตนได้คิดผิดไปในปัญหาที่จะมาเรียนถาม ประกอบกับอาจารย์ก็เป็นที่เคารพเลื่อมใส เลยทั้งละอาย ทั้งกลัวบาป จึงเรียนท่านตามความจริง ขอท่านโปรดอโหสิให้ดิฉันด้วย ซึ่งเป็นคนโง่รู้เท่าไม่ถึงการณ์ มาทำให้ท่านลำบากและหวาดกลัวไม่เป็นท่า เจ้าพระคุณ

ถึงกลัวก็กลัวที่มีความสนใจอยากฟังอยู่ด้วย มิได้กลัวเพื่อวิ่งหนีพอจะเป็นความหนักใจ และเป็นทุกข์แก่ตัวและแก่คุณดังที่เข้าใจ ไหนโปรดพูดให้อาจารย์ฟังดูบ้าง ทำไมทั้งลูกศิษย์และอาจารย์จึงละอายและกลัวกันนัก มันเป็นปัญหาอะไรกันแน่ โปรดแย้มออกมาพอหอมปากหอมคอก่อน ถ้าว่าไม่มีทางสู้ ก็จะได้เตรียมตัว

ท่านจะเตรียมตัวเพื่ออะไรคะ

ก็ให้คุณเตรียมถามได้อย่างไรเล่า อาจารย์เตรียมตัวรอฟังอยู่แล้ว

โอ้โฮ พิสดารจนคิดไม่ออกคาดไม่ถึง เป็นอันว่าท่านให้โอกาสแล้วนะคะ ดิฉันคงไม่เป็นบาป หากเรียนถาม ซึ่งอาจมีผิด ๆ ถูก ๆ ออกนอกลู่นอกทางตามภาษาของคนไม่รู้ สิ่งที่จะเรียนถามนั้น คือการฉันของพระธุดงค์ท่าน ส่วนมากท่านฉันอาหารสำรวมในบาตร ไม่ว่าจะเป็นคาวหวาน มีน้ำหรือไม่ ท่านจะนำลงรวมในบาตรหมด ไม่มีเหลือไว้ในถ้วยในจานเพื่อฉันและซดน้ำเป็นพิเศษบ้างเลย ดิฉันมองดูแล้วอดสงสารพระท่านไม่ได้ เพราะเมื่ออาหารคาวหวานต่าง ๆ ซึ่งล้วนมีรสเอร็ดอร่อยไปต่าง ๆ กัน ถูกนำมาเทลงรวมในบาตรลูกเดียวหมด จะหารสอร่อยมาจากไหน ก็จำต้องกลายเป็นอื่นไปหมด คิดแล้วดิฉันนึกสงสารพระท่านจังเลยค่ะท่าน

พระธุดงค์จะฉันแบบพระทั่ว ๆ ไปบ้างไม่ได้หรือ ส่วนการทำความพากเพียรในอิริยาบถท่าต่าง ๆ ก็ทำไปตามแบบพระธุดงค์ตามเคย เฉพาะการฉันขอให้ฉันนอกบาตรหรือฉันกับสำรับ โดยมีถ้วยจานสำหรับใส่อาหารคาวหวาน อาหารชนิดต่าง ๆ จะได้ทรงรสชาติคงเดิม ไม่เสียรสเพราะการคลุกเคล้ากันเสียหมด ดิฉันต้องขอโทษท่านมาก ๆ ที่เรียนอย่างนี้ เพราะความสงสารพระมากค่ะ ท่านจะพออนุโลมดิฉันผู้เป็นโยมได้บ้างไหม หรือตัวดิฉันเองจะกลายเป็นบาปกรรมไปเสีย เพราะมาห้ามพระไม่เข้าเรื่องซึ่งไม่ใช่เรื่องของตัว แต่เป็นเรื่องของพระท่านต่างหาก ไม่ควรไปเกี่ยวข้อง

มีเท่านี้หรือปัญหาที่เปรียบเหมือนฟ้าคำรามจนขวัญหาย ใจไม่อยู่กับตัว เพราะกลัวจะหาที่หลบซ่อนไม่ทัน

มีเท่านี้ค่ะ แต่ท่านต่างหากกลัวไปเอง ทำเอาจนดิฉันซึ่งเป็นเจ้าของปัญหาก็กระดากอายใจร้อนวูบไปหมด เพราะกลัวว่าตัวผิดและเป็นบาปกรรมอีกด้วย แทบตั้งตัวไม่ติด คิดจะไม่เรียนถามกลับบ้านดีกว่า

ถ้ามีเพียงที่ถามมาก็พอจะพิจารณากันไปได้บ้างเท่าที่ควร คุณสงสัยตอนอาหารสำรวมลงในบาตรเท่านั้น หรือมีสงสัยอะไรอีก โปรดพูดได้ไม่ต้องเกรงใจ ส่วนเครื่องปรุงอาหารชนิดต่าง ๆ ที่แม่ครัวนำมาผสมคลุกเคล้ากัน ทำให้เป็นผัดหรือเป็นแกงจนสำเร็จเป็นอาหารชนิดต่าง ๆ ขึ้นมานั้น คุณไม่สงสัยบ้างหรือ

ดิฉันไม่เคยคิดมาบ้างเลยว่าการปรุงอาหารเป็นวิธีคลุกเคล้ากัน จึงไม่สะดุดใจ ส่วนอาหารสำรวมในบาตร ดิฉันเห็นพระธุดงค์ท่านทำและฉัน ซึ่งเป็นสิ่งที่ดิฉันและใคร ๆ ที่เป็นฆราวาสไม่เคยทำกันมา จึงทำให้เกิดสงสัยและสงสารพระที่ท่านฉันสำรวม เกรงว่าจะไม่มีรสอร่อยเหลืออยู่ในรสอาหารนั่นเลย การฉันก็คงไม่ได้มากเท่าที่ควรพอจะมีกำลังบำเพ็ญภาวนา โดยมากพระธุดงค์ที่ฉันสำรวมรู้สึกจะซูบผอม เพราะอาหารไม่พอกับความต้องการของธาตุ เนื่องจากอาหารไม่มีรสอร่อยพอ ดิฉันต้องขออภัย เดี๋ยวจะหาว่าเป็นคนชอบอุตริ เที่ยวติชมพระว่าอ้วนว่าผอมไม่เข้าเรื่อง สำหรับท่านเป็นอย่างไรบ้าง ฉันมีรสอร่อยและฉันได้มากบ้างหรือเปล่าคะ

ขออย่าให้อาจารย์เรียนตอบเลย ไม่สะดวกต่อการอธิบาย เพราะคำว่าพระธุดงค์ผอมเพราะอาหารสำรวมไม่มีรสนั้น รู้สึกไม่มีเหตุผลที่พอฟังได้เลย ควรยุติ คุณสงสัยตอนไหนเกี่ยวกับฉันของพระธุดงค์ อาจารย์เห็นใจที่คุณหวังดีต่อพระท่าน เพียงแต่ฟังคุณพูดว่า “สงสารพระ” เท่านั้น อาจารย์ก็เกิดสงสารคุณเข้าอีกอย่างไม่คาดฝัน คงจะเป็นเพราะกรรมดีที่คุณสงสารพระกลับตอบสนองคุณ

ดิฉันขอเรียนถามท่านอย่างดื้อ ๆ เอาเลยนะคะ คือพระที่ท่านฉันสำรวมในบาตรท่านมีข้อบังคับให้ฉันละก็ พระในเมืองไทยซึ่งมีจำนวนมากทำไมท่านไม่ถูกบังคับให้ฉันสำรวมด้วยเล่า เพราะหลักธรรมวินัยของพระดิฉันเข้าใจว่าเป็นอันเดียวกัน หรือมีแปลกต่างกันที่ตรงไหนบ้าง โปรดท่านเมตตาอธิบายให้ดิฉันฟังบ้างพอเข้าใจค่ะ

จะว่ามีข้อบังคับก็ถูก จะว่าไม่มีก็ไม่ผิด เพราะหลักธรรมคือ ธุดงค์ ๑๓ ข้อ มีข้อฉันสำรวมในบาตรเป็นต้น ท่านประทานไว้เป็นกลาง ๆ ตามแต่อัธยาศัยของผู้ชอบปฏิบัติในข้อใด หรือไม่ปฏิบัติก็ไม่มีโทษ เพราะไม่ใช่พระวินัย เป็นแต่เพียงไม่ได้รับประโยชน์จากธุดงค์ข้อนั้น ๆ เท่านั้น เพราะฉะนั้นในธุดงค์ทั้ง ๑๓ ข้อนั้น พระท่านจะปฏิบัติหรือไม่จึงไม่มีข้อบังคับ และรังเกียจกันระหว่างผู้ปฏิบัติกับผู้ไม่ปฏิบัติ ด้วยเหตุนี้พระจะมีจำนวนมากน้อยเพียงไร การฉันจึงเป็นไปตามอัธยาศัย เป็นแต่ไม่ให้ผิดพระวินัยซึ่งเป็นข้อบังคับในการขบฉันเท่านั้น

พระวินัยซึ่งเป็นข้อบังคับในการขบฉันมีอะไรบ้าง และธุดงค์ ๑๓ ข้อ นั่นคืออะไรบ้าง นิมนต์ท่านโปรดเมตตาด้วย ถ้าไม่มีข้อขัดข้องอย่างอื่น

คุณเป็นผู้หญิง แม้จะบวชเป็นภิกษุณีก็ไม่ได้ถือพระวินัยของพระเป็นเครื่องปกครอง แต่มีพระวินัยสำหรับพระภิกษุณีต่างหาก คุณอยากทราบพระวินัยของพระเพื่ออะไรบ้าง อาจารย์ไม่มีโอกาสเรียนได้ในเวลานี้ ถ้าต้องการอยากทราบพระวินัย โปรดดูบุพพสิกขาวรรณนาธุดงค์ ๑๓ ข้อ โปรดดูธรรมวิภาคปริจเฉท ๒ จะพอทราบได้ แม้แต่อาจารย์เองก็ยังไม่สามารถรู้ทั่วถึงพระธรรมวินัย เพียงแต่ธุดงค์ ๑๓ ข้อ อันเป็นหน้าที่ของ

ตนควรจะรู้และปฏิบัติก็ยังจำไม่ค่อยได้ จะอวดเก่งว่าตนปฏิบัติเคร่งครัดได้อย่างไร จึงขอผ่านไป ขืนพูดไปมาก เดี๋ยวเข้าเนื้อปันปี้ไม่มีชิ้นดีแน่

เมื่อไม่รู้พระวินัยและธุดงค์ แล้วพระธุดงค์ท่านจะปฏิบัติให้ถูกต้องได้อย่างไร

สำหรับอาจารย์เองรับรองว่าไม่รู้ทั่วถึง และมีผิดพลาดได้เรื่อย ๆ แม้คนอื่นจะชมเชยว่าดี จึงขอเรียนตามตรง แต่พระธุดงค์อื่น ๆ ท่านอาจรู้ และปฏิบัติให้ถูกต้องได้ เพราะนิสัยวาสนาของคนเราต่างกัน จะให้โง่และฉลาดอย่างเดียวกันย่อมไม่ได้

พระธุดงค์ท่านฉันนอกบาตรเหมือนพระทั่ว ๆ ไปจะได้ไหมคะ โดยมากเห็นแต่ท่านฉันสำรวมในบาตร ซึ่งไม่น่าอร่อยเลย ดิฉันเห็นแล้วสงสารค่ะ

ฉันนอกบาตรก็ได้ถ้าท่านต้องการจะฉัน ไม่มีอะไรขัดข้อง แต่การฉันในบาตรอร่อยหรือไม่นั้น คุณเคยทดลองดูบ้างหรือยัง ทำไมเดาเก่งนักล่ะ ไม่นึกละอายพระที่มีลิ้นเหมือนกันบ้างเลย

จะไปมัวละอายท่านทำไม ดิฉันคิดสงสารท่านมากยิ่งกว่าจะนึกละอาย มองดูแล้วยิ่งสงสารท่านมาก ทั้งคาวทั้งหวานและอะไรต่ออะไรเทลงรวมกันเกลี้ยง จะไปรู้รสอาหารประเภทนั้น ๆ ได้อย่างไรว่ามีรสอร่อยอย่างไรบ้าง ก็คงทั้งเปรี้ยว ทั้งหวาน ทั้งเผ็ด ทั้งเค็มจนบอกไม่ถูก นั่นแลคือรสที่ท่านได้รับเป็นประจำในเวลาฉันทุก ๆ ครั้ง ดิฉันสงสารท่านจังเลยค่ะ

อาจารย์เห็นใจคุณอย่างเรียนไม่ถูกเหมือนกัน เพราะคำพูดแต่ละประโยคเต็มไปด้วยความสงสารพระ มีเจตนาหวังดีต่อพระจริง ๆ แต่จะให้พระท่านปฏิบัติตามเจตนาของคุณ ท่านก็อยากได้บุญด้วยวิธีนี้ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสว่ามีอานิสงส์มาก จึงจำเป็นต้องตะเกียกตะกายไปบ้างบางทีเจอบุญ แม้จะไม่อร่อยดังที่โดยมากรับประทานกัน แต่ก็อาจจะไม่เสียรสชาติไปทีเดียว คงจะยังมีเหลือพอประทังชีวิตไปได้บ้างวันหนึ่ง ๆ เพื่อประกอบสมณกิจสืบต่อไปได้

ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่ามีอานิสงส์มากนั้น มีมากเพียงไร ท่านพอจะมีเวลาอธิบายให้ฟังได้บ้างไหมคะ ดิฉันอยากฟัง

แม้จะมีเวลาพอ ก็เข้าใจว่าจะไม่ได้รับประโยชน์เท่าที่ควรสำหรับคุณผู้มีความรังเกียจอาหารสำรวมอยู่แล้ว จึงขอผ่านไป กรุณาอย่าให้อธิบาย เพราะจะเป็นการชักชวนแกมบังคับให้ผู้รังเกียจหันมารักชอบในสิ่งที่ตนกำลังทำอยู่ ควรปล่อยให้เป็นไปตามจริตนิสัยของแต่ละบุคคลจะเป็นความเหมาะสมดี

ดิฉันมิได้รังเกียจ แต่อยากให้พระท่านฉันอาหารเป็นอย่าง ๆ โดยไม่ต้องคลุกเคล้ากัน จะได้มีรสอร่อยกลมกลืนดีเท่านั้นเอง โปรดท่านเมตตาเถิดค่ะ บางทีดิฉันอาจมีวาสนาฝังอยู่ในส่วนลึกซึ่งตนยังมองไม่เห็น พอได้ฟังอานิสงส์ของการฉันสำรวมแล้ว จิตอาจ

เปลี่ยนแปลงความรู้สึกที่เคยเป็นมาดั้งเดิมเสียได้ กลายมาเป็นความรักชอบ และเอาอย่างพระธุดงค์ท่านมาใช้เฉพาะตัว และเกิดประโยชน์แก่ตนก็เป็นได้ แม้ดิฉันทำตามไม่ได้ ท่านผู้มีเมตตาโปรดสัตว์ก็ไม่เสียประโยชน์ ยังจะได้ขึ้นสวรรค์ เพราะให้ธรรมเป็นทานแก่คนโง่เช่นดิฉัน โปรดเถอะค่ะ เรื่องอานิสงส์ของการรับประทานอาหารสำรวม ดิฉันไม่เคยฟังมาก่อนเลยค่ะ

ถ้าอาจารย์พอมีทางขึ้นสวรรค์ได้บ้างก็ขอความกรุณาคุณพาไปขึ้นชั้นอื่น ๆ เถิด โปรดอย่าพาไปขึ้นสวรรค์ชั้นให้ทานธรรมเกี่ยวกับอาหารสำรวมเลย เพราะเป็นการแสดงยาก รู้สึกลำบากสำหรับอาจารย์ และฆราวาสเช่นคุณผู้มีคุณค่าในทางโลกจะทนฟังได้ การขึ้นสวรรค์ชั้นนี้ก็ยากสำหรับอาจารย์ผู้ไม่สามารถแสดงธรรมเป็นทานแก่คุณได้ จึงขอให้พาไปสวรรค์ชั้นอื่น ๆ ซึ่งอาจง่ายและสะดวกใจกว่า ถ้าสวรรค์ชั้นอื่น ๆ ยังมีทางสะดวกกว่าชั้นนี้บ้าง ก็ขอได้โปรดพาอาจารย์ไปชั้นนั้นเถิด ขออย่าได้ชักชวนไปเฉพาะสวรรค์ชั้นนั้นนักหนาเลย อาจารย์ไม่ค่อยสบายใจ เกรงว่าจะลำบาก เหมือนชักชวนนักเลงสุรา นักเลงการพนัน และคนที่เห็นธรรมเป็นข้าศึก เข้าวัดฟังธรรมจำศีลฉะนั้น

ทำไมจะต้องลำบากลำบนถึงขนาดนั้นเล่าท่าน ถ้าไม่ใช่เป็นทางออกของท่านผู้ไม่ประสงค์เมตตาโปรดดิฉันผู้เป็นโยมเท่านั้น ก็ไม่เห็นจะมีอะไรลำบาก นี่เข้าใจว่าเป็นอุบายวิธีหาทางออกของท่านอย่างแยบยลมากกว่าอย่างอื่น โยมต้องขออภัยท่านมาก ๆ ที่มาเซ้าซี้ไม่เข้าเรื่อง

อาจารย์จะมีความฉลาดแยบยลมาจากไหน พอจะมีทางเอาตัวรอดจากสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ได้ เท่าที่เรียนคุณก็เพราะความจนมุมซึ่งไม่สามารถอธิบายได้เท่านั้น อาจารย์ขอปรึกษาอย่างนี้ คุณจะเห็นดีด้วยไหม

ท่านจะปรึกษาอะไร นิมนต์ค่ะ ตามแต่ท่านสะดวกดิฉันยินดี

คือการอธิบายธุดงค์เกี่ยวกับอาหารสำรวมเป็นการลำบากแก่ผู้แสดง คล้ายกับไม่รู้จักสถานที่ กาล บุคคลที่ควรแสดง เพราะโดยมากธุดงค์เป็นเรื่องของพระ อีกประการหนึ่ง คำถามคำตอบระหว่างคุณกับอาจารย์สนทนากัน อาจจะถูกนำออกตีพิมพ์เป็นเล่มและแจกจ่ายไปในที่ต่าง ๆ และท่านสุภาพชนหลายชั้นอ่านอาจไม่เหมาะสมกับท่านผู้อ่านชั้นนั้น ๆ ก็ได้ นี่เป็นข้อเรียนปรึกษา คุณจะเห็นด้วยและยินดีให้อาจารย์ผ่านไปได้ไหม

ก่อนที่จะเห็นด้วยและผ่านไป ดิฉันขอเรียนถามท่านบ้างว่า คำสนทนากันนี้ หากได้พิมพ์แจกจ่ายออกไปในที่ต่าง ๆ ตลอดพระเณรที่มีวัยและความรู้สึกต่าง ๆ กัน จะมีทางเสียหายไหม แม้จะไม่ได้รับประโยชน์สำหรับผู้อ่านหนังสือนี้ เพราะเราไม่ได้เจาะจงว่าต้องแจกให้เพศนั้น ไม่แจกให้เพศนี้ หรือท่านมีเจตนาเจาะจงไว้ด้วยหรือ

เฉพาะผู้ถามและผู้ตอบ เท่าที่ผ่านมานี้ ก็ยังไม่ปรากฏว่ามีอะไรเสียหาย ถ้าตนไม่ทำความเสียหายแก่ตนทั้งที่ไม่ได้ถามและตอบปัญหาต่างหาก สำหรับการแจกจ่ายเพื่อท่านผู้ประสงค์จะอ่านนั้น เข้าใจว่าจะไม่มีทางเสียหาย ถ้าท่านผู้อ่านไม่ตีความหมายไปเป็นอื่นจากความมุ่งหมายของธรรมซึ่งอาจมีได้ พระเณรท่านก็อ่านได้เมื่อท่านประสงค์จะอ่าน และอาจได้รับประโยชน์สำหรับผู้ใคร่ต่อธุดงค์ข้อนี้ อาจารย์ก็ไม่ได้คิดว่ามีเจตนาเจาะจงต่อใคร ๆ ทั้งนั้น เพราะคนเรามุ่งความสุขความเย็นใจด้วยกันทั่วโลกซึ่งเป็นจุดหมายของธรรมอยู่แล้ว

ถ้าเช่นนั้นท่านก็ควรแสดง ตัวดิฉันเองก็จะได้ฟังและอาจได้รับประโยชน์บ้าง ท่านผู้อื่นเช่น พระเณร ท่านที่ยังไม่เข้าใจมากพอ ก็จะได้เข้าใจและเป็นประโยชน์แก่ท่านด้วย แก่อุบาสกอุบาสิกาที่เป็นชาวพุทธด้วย เท่าที่ฟังดูแล้วไม่ปรากฏว่ามีข้อใดจะทำให้เกิดความเสียหาย นี่เรียนตามความรู้สึกของดิฉันซึ่งเป็นฆราวาสญาติโยม

การรับประทานอาหารดังที่พระท่านฉันสำรวมในบาตร นั่นโลกไม่ค่อยนิยมทำกัน อาจจะถือเป็นของต่ำและน่าเกลียดหรืออย่างไรก็ทราบไม่ได้ ส่วนด้านธรรม ท่านสอนตามความจริงและให้รู้เห็นตามความจริงเป็นสำคัญกว่าอื่น ดังนั้นการฉันสำรวมในบาตรจึงเป็นวิธีที่จะให้ความรู้จริงจากอาหารได้หลายทาง สำหรับผู้สนใจใคร่ต่อการพิจารณา เพราะอาหารที่ส่วนมากแม่ครัวชอบปรุงผสมกับสิ่งต่าง ๆ หลายชนิดด้วยกัน เช่น แกง เป็นต้น เว้นอาหารชนิดผู้ต้องการรับประทานโดยเฉพาะ ไม่ประสงค์จะปรุงกับสิ่งอื่นใด เช่น ปิ้งปลา ปิ้งไก่ เป็นต้น แม้เช่นนั้นก็อดจิ้มกับน้ำพริกหรือน้ำปลาที่เรียกว่าผสมไม่ได้อยู่นั่นเอง

ส่วนอาหารชนิดต่าง ๆ ที่แม่ครัวปรุงให้ดีด้วยฝีมือประณีตนั้น ล้วนเป็นอาหารที่ได้รับการผสมมาแล้วทั้งนั้น เป็นแต่ไม่สนใจคิดและปักใจลงไปทำความสำคัญว่าน่ารับประทานหรือไม่เท่านั้น ความจริงแล้วมันเป็นเรื่องผสม หรือสำรวมอยู่โดยดี ในอาหารแทบทุกชนิดไม่มีทางหลีกเลี่ยงสำหรับมวลมนุษย์เรา เพราะต้องการจากส่วนผสมของอาหารด้วยกันแทบทุกราย นอกจากแม่ครัวปรุงมาแล้ว ยังมีรายการพิเศษแอบแฝงเข้ามาอยู่ข้าง ๆ โต๊ะ หรือข้างที่เป็นที่รับประทานอีกด้วย เช่นน้ำปลาหรืออะไรต่ออะไรมากมายตั้งเรียงรายกันอยู่ รอบ ๆ ข้าง จนรับประทานเสร็จไปในครั้งหนึ่ง ๆ

เมื่อคิดดูให้ดีแล้วมนุษย์ชอบยุ่งอยู่มาก ยุ่งแบบไม่คิดแก้ไขในสิ่งที่ควรแก้ไข แต่กลับคิดเพิ่มภาระให้หนักแก่ตัวขึ้นทุกระยะ แล้วก็บ่นกันไม่มีวันเบื่อ บ่นกันทุกแห่งหน ตำบลหมู่บ้านโดยไม่นึกรำคาญ พูดแบบพระแล้วควรจะยุ่งในสิ่งที่ก่อให้เกิดประโยชน์ และความสงบสุขแก่ตนและส่วนรวม แต่ถ้าพูดตามปากและลิ้น ตามความอยากของกิเลสตัณหาละก็ เป็นความยุ่งไม่มีวันจบสิ้นลงได้ คุณจะขอให้อาจารย์อธิบายอะไรไปมากมายเดี๋ยวคุณจะเบื่อเสียเองมากกว่า จะถือเอาประโยชน์จากเรื่องของพระ มีการฉันสำรวมเป็น

ต้น ก่อนที่ท่านผู้อื่นจะได้อ่านได้ฟังและเบื่อไปตาม ๆ กัน คุณก็ชักจะเบื่อก่อนใคร ๆ เสียแล้ว

จะเบื่อหรือไม่ก็ตาม แต่ดิฉันขอฟังให้จบเรื่องอาหารสำรวม นิมนต์ท่านอย่าด่วนจบเสียเองก่อนที่ดิฉันจะเบื่อ และธรรมจะพาให้จบ ได้ยินแต่ท่านพูดเรื่องแม่ครัวปรุงอาหารต่าง ๆ ว่าเป็นการผสมสำรวม ส่วนการสำรวมในบาตรท่านยังไม่เห็นพูดถึงเลย คอยแต่จะกลบเกลื่อนไปเสียเรื่อย ผู้ฟังก็อยากจะพลอยหมดหวังไปด้วย

การสำรวมในบาตรก็เป็นวิธีปรุงอาหารแบบหนึ่งของพระธุดงค์ ที่ท่านปรุงสำหรับท่านเอง ไม่เกี่ยวกับส่วนรวม และเป็นวิธีฉันอีกแบบหนึ่งของท่านเช่นเดียวกัน ผลที่ได้รับก็เท่ากันกับแบบอื่น ๆ คือมีรสและพอกับความต้องการของธาตุขันธ์ เช่นเดียวกับวิธีรับประทานทั่ว ๆ ไป ไม่ผิดแปลกกันที่ตรงไหน ที่จะให้เกิดความสงสัยและไต่ถามให้ยุ่งไปไม่มีเวลาจบสิ้นลงได้

แล้วมีรสอร่อยบ้างไหมคะ ฉันแบบสำรวมกันหมดทั้งหวานทั้งคาวเช่นนั้น มิหนำยังระคนคาวหวานเข้าด้วยกันหมดมิใช่หรือคะ โอ้โฮ แย่ พระท่านแย่ จะหารสและความสุขในอาหารมาจากไหนกันท่าน

ตามหลักธรรมอันเป็นทางถอดถอนกิเลสเครื่องกังวลแล้ว ท่านสอนไม่ให้ติดในรูป รส เสียง กลิ่น เครื่องสัมผัสถูกต้อง และอารมณ์เครื่องยั่วยวน ผู้ต้องการถอดถอนเครื่องกังวลใจจากสิ่งเหล่านี้ ก็ควรสำนึกตนบ้าง ไม่ควรปล่อยให้รสอันเกิดจากสิ่งต่าง ๆ ที่กล่าวมาเข้าครอบงำจิตจนหาทางออกไม่ได้ ซึ่งเป็นการไม่สมควรอย่างยิ่ง ฉะนั้น การฉันสำรวมจึงเป็นอุบายวิธีที่ดีวิธีหนึ่ง ที่จะทำให้จิตเห็นโทษในอาหารเท่าที่ควรจะเป็นได้ ไม่เพลิดเพลินในรสจนเกินไป จนกลายเป็นเรื่องลืมตน เพราะการพิจารณาอาหารหลายชนิดที่ผสมอยู่ในที่แห่งเดียวกัน ย่อมจะทำจิตให้รู้หลักความจริงที่แฝงอยู่ในส่วนลึกของอาหารได้ดี

ก่อนฉันหรือกำลังฉันท่านสอนให้พิจารณาโดยแยบคายทุก ๆ ครั้ง เพื่อเห็นความปฏิกูลในส่วนผสมของอาหารทั้งที่มีรสและกลิ่นดีอยู่ การพิจารณาไม่มีประมาณกว้างหรือแคบตามแต่ถนัดใจ ตามปกตินับแต่เครื่องปรุงเริ่มผสมกันจนสำเร็จรูปออกมาเป็นอาหารชนิดต่าง ๆ รวมเข้ามาในชาม ในจาน ในบาตร รวมเข้ามาถึงมุขทวารผสมกับของไม่สะอาดในอวัยวะ ผ่านเข้าไปอวัยวะภายในค้างอยู่ราวราตรี แล้วผ่านออกโดยมีการเปลี่ยนแปลงตัวมันเองไปทุกระยะ ใจที่ไม่เห่อตามรสต่าง ๆ ย่อมมีทางพิจารณาให้เห็นความจริงได้ทุกระยะจากอาหารหรือจากสิ่งทั่ว ๆ ไป ทั้งที่โลกสมมุติว่าดี และตำหนิว่าชั่ว วางตนกับสิ่งที่มาเกี่ยวข้องได้อย่างสม่ำเสมอ นี่เรียนเพียงสังเขป ถ้ามากไปก็เกรงคุณผู้นั่งฟังจะเบื่อและเข็ด

ไม่อยากมาวัดเพื่อบำเพ็ญทานศีลฟังธรรม ก็จะขาดความดีไป ทั้งพระเณรก็จะบ่นคิดถึง วัดวาศาสนาก็จะพลอยเสื่อมโทรมไปด้วย

ท่านก็นำธรรมมาสอนตามความเป็นจริง ดิฉันก็ตั้งใจฟังด้วยความเคารพในธรรม เพื่ออยากทราบความจริงตามที่ท่านสั่งสอน เหตุไรจะไปเบื่อวัดวาศาสนาจนถึงกับทำตนให้ขาดจากความดี โดยไม่ไปวัดฟังธรรมจำศีลบำเพ็ญภาวนา ถ้าดิฉันจะเป็นคนอาภัพ ไม่เป็นที่ไว้ใจเชื่อถือในทางศาสนาได้ เกรงจะเป็นภัยต่อธรรมของพระพุทธเจ้า ก็ควรชักสะพานและตัดออกจากบัญชี ไม่สั่งสอนต่อไปอีก จะเป็นความปลอดภัยแก่วงพระศาสนาได้ดี

โอ้โฮ ถ้าอาจารย์จะเป็นคนใจดำน้ำขุ่นถึงขนาดชักสะพานตัดคุณผู้เป็นลูกศิษย์ที่แสนดีหายากออกจากบัญชีแล้ว ก็น่ากลัวจะไปเล่นงานกับเทวทัตในเมืองผี ทำเอาขุมนรกแตกแบบไม่มีใครกล้าเสี่ยงชีวิตเข้าไปตัดสินได้แน่ แต่ไม่เคยคิดว่าเรื่องเพียงระหว่างลูกศิษย์กับอาจารย์สนทนาธรรมกันเพื่อสารประโยชน์ต่อกัน จะเป็นไปได้ถึงขนาดชักสะพานและตัดขาดจากบัญชี และยอมไปเป็นข้าศึกกับผีผู้หมดความหมายซึ่งอยู่ใต้ดินเช่นนั้น เท่าที่เรียนแล้วเรียนเล่า ไม่อยากอธิบายธรรมเกี่ยวกับอาหารสำรวมก็ด้วยคิดว่า ธรรมแม้อยู่ในโลกและบุคคลเดียวกัน ก็มีความต่างกันอยู่โดยหลักธรรมชาติของธรรม เช่นเดียวกับผู้หญิงกับผู้ชายอยู่ในครัวเรือนเดียวกัน แต่โลกก็เห็นว่าต่างกันฉะนั้น

ผู้ปฏิบัติธรรมระหว่างพระกับฆราวาส ก็อาจมีความรู้สึกในแง่หนักเบาในธรรมต่างกัน อันเป็นสาเหตุให้การปฏิบัติต่างกัน การแสดงธรรมจึงควรพิจารณาถึงความเหมาะสมกับกาล สถานที่ และบุคคล ที่เป็นคู่ควรแก่ธรรมประเภทนั้น ๆ ยิ่งมาถูกคนไม่ฉลาดเช่นอาจารย์นี้ด้วยแล้ว เวลาแสดงไปแทนที่จะเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้ฟัง แต่กลับเป็นการสร้างความไม่เหมาะสมให้แก่หมู่ชน และวงพระศาสนาเข้าอีก ก็เท่ากับตั้งตนเป็นข้าศึกต่อหมู่ชนและพระศาสนาโดยไม่รู้สึกตัว ฉะนั้นความไม่แน่ใจในความรู้ความฉลาดของตนจึงทำให้ผู้อื่นเสียประโยชน์ และไม่สบายใจไปด้วย อาจารย์ต้องขออภัยมาก ๆ ด้วยที่เรียนคุณแบบตรงไปตรงมาตามนิสัยจนเกินไป

ขอบพระคุณท่านที่ไม่ถือสาคนอย่างดิฉัน มิหนำยังกลับมาขออภัยเสียอีก เท่าที่เรียนเรื่องตัดออกจากบัญชีและชักสะพานนั้น ก็เรียนด้วยความเคารพและสนิทสนมในใจต่างหาก มิได้มีเจตจำนงจะให้ท่านตัดออก นับว่าเป็นบุญอย่างยิ่งแล้วที่ได้มาเป็นลูกศิษย์ให้ท่านได้ว่ากล่าวสั่งสอน แม้ท่านจะดุด่าว่ากล่าวอย่างไรดิฉันเป็นที่ยอมรับด้วยความยินดี ไม่ขัดขืน เพราะธรรมดาลูกศิษย์กับครูอาจารย์ก็จำต้องมีหนักบ้าง เบาบ้างตามควรแก่เหตุการณ์ เช่นเดียวกับพ่อ แม่ กับลูก ที่ท่านขอผ่านไป ไม่อยากแสดงธรรมของพระโดยเฉพาะให้ฆราวาสฟังทั่ว ๆ ไปนั้นดิฉันเข้าใจ ถ้าไม่ขัดข้องนัก พอฆราวาสอย่างดิฉันฟังด้วยได้ก็อยากขอวิงวอนท่านเมตตาบ้าง หากเป็นการไม่สะดวกและสมควรแล้วก็ไม่ขอ

รบกวน ส่วนอาหารประเภทสำรวมจะเหมือนพระหรือไม่ก็ตาม ฆราวาสจะพอมีทางนำไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์แก่ตนและครอบครัวได้บ้างไหมคะ ถ้าพอมีได้ก็โปรดเมตตานับว่าเอาบุญ เจ้าพระคุณ

การทำให้เกิดประโยชน์ แทบทุกสิ่งมีทางเป็นได้ จะทำให้เกิดความเสียหายก็ได้ขึ้นอยู่กับผู้จะพาให้เป็นไป ตามปกติอาหารเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงร่างกายมนุษย์และสัตว์ให้เป็นอยู่ มิได้เป็นยาพิษที่จะคอยสังหารชีวิตให้ฉิบหาย ที่เป็นความเสียหายนั้น เข้าใจว่าเพราะไม่มีมัตตัญญุตา ความรู้จักประมาณในอาหาร อาหารจึงกลายเป็นเครื่องเผาผลาญทรัพย์สินเงินทองให้ฉิบหายป่นปี้ มีเท่าไรไม่พอกินพอใช้ เพราะการบริโภคด้วยอำนาจของตัณหา คือความทะเยอทะยานเป็นผู้นำ ผู้เดินตามตัณหา ความล้นฝั่งคือเรา จึงพลอยได้รับเคราะห์กรรม และตามใช้หนี้ที่ตัณหาไปเที่ยวก่อไว้ไม่มีวันจบสิ้นลงได้ นับแต่ต้นจนวันอวสานแห่งชีวิต ก็หาใช้หนี้ยังไม่พอ

ผู้เกิดสุดท้ายภายหลังเห็นผู้ใหญ่พาทำก็เอาอย่างและทำตามผู้ใหญ่ ยิ่งกว่านั้นก็แซงหน้าผู้ใหญ่แบบไม่มียับยั้งชั่งตัวว่าอยู่ในฐานะเช่นไร สมควรแก่ภาวะของตัวหรือไม่ ผลก็คือความทุกข์ร้อน ต้องตามใช้หนี้ตัณหาสืบต่อกันไปอีกเหมือนลูกโซ่ เป็นในทำนองนี้ตลอดไป ที่เรียกว่าเหตุสืบต่อเหตุ ผลสืบต่อผล คือความไม่รู้จักยับยั้งตัวต่อสิ่งเกี่ยวข้องเป็นตัวเหตุ แลถ่ายทอดต่อแขนงกันไป ความทุกข์เดือดร้อนเพราะรายรับไม่พอกับรายจ่ายเป็นตัวผล ทำให้หมุนตัวเป็นกงจักรตาม ๆ กันไป ตลอดลูกเต้าหลานเหลนไม่มีประมาณ เนื่องจากความร้อนอันเกิดจากตัณหา ไม่มีเมืองพอดีฉุดลากไปไม่มีลดละ

ฉะนั้นพระพุทธเจ้าผู้มีพระเมตตาต่อสัตว์โลก จึงประทานธรรมไว้เพื่อเป็นทำนบกั้นความล้นฝั่งของตัณหา ให้โลกได้มีความสุขอันเกิดแต่ความรู้จักประมาณ คือความพอดีในการจ่ายการกิน การใช้บ้าง ทรัพย์สินจะไม่มีช่องรั่วไหลไปเสียท่าเดียว มิฉะนั้น ทั้งคนโง่คนฉลาด คนมั่งมีดีชั่ว จะพากันจมอยู่ในกองทุกข์ คือความไม่พอกินพอใช้ตาม ๆ กันหมด ไม่มีผู้จะพบเห็นความสุขอันเกิดจากความรู้จักประมาณในการจ่ายทรัพย์บ้างเลย การที่พระท่านฉันอาหารสำรวมจึงเป็นวิธีบั่นทอน และตัดความหลงในรสอาหารลงได้ทางหนึ่ง ไม่ปล่อยใจให้วิ่งตามรสนิยมจนเกินไป

เพราะนักบวชเป็นเพศที่ควรพิจารณาไตร่ตรองในทุกสิ่งที่มาเกี่ยวข้องกับตน ไม่พึงหลงงมงายไปตามอย่างง่ายดาย ทั้งภายในภายนอก ตลอดปัจจัยเครื่องอาศัยประจำเพศของตน ควรพิจารณาแล้วนุ่งห่มสบง จีวร ไม่ทำความติด หรือรังเกียจต่อสิ่งที่ตนอาศัยทุกชนิด ซึ่งเห็นว่าควรแก่เพศ และฐานะของมนุษย์ผู้มีใจฉลาดรักษาตน บริโภคใช้สอยเพื่อบำบัดรักษาธาตุขันธ์ให้เป็นไปโดยสม่ำเสมอ ไม่คิดสั่งสมตัณหาคือไฟขึ้นรังควานตนจากอาหารเครื่องใช้ที่อาศัยประจำวัน คนเราหากใช้ความไตร่ตรองพอประมาณแล้ว แม้จะ

ประกอบการงานใดก็มีทางอำนวยประโยชน์ให้เท่าที่ควร ไม่เกิดผลสะท้อนย้อนมาก่อความทุกข์ให้ตนและผู้เกี่ยวข้องอื่น ดังที่ทราบ ๆ กันอยู่ตลอดมา

ฉะนั้นในธุดงค์ ๑๓ ข้อ มีการฉันสำรวมเป็นต้น จึงไม่ใช่เรื่องของธรรมเล็กน้อยสำหรับหมู่ชน ซึ่งจะมองข้ามไปโดยมิได้คิดว่าจะแยกแยะมาเป็นประโยชน์แก่ตนบ้าง ความจริงก็คือกองมหาสมบัตินั่นแล ที่ทำคนให้เสียจนหาทางยับยั้งตนไม่ได้ เพราะเห็นความอยากเป็นของจำเป็น และมีค่ายิ่งกว่าตัวซึ่งเป็นที่สถิตของธรรม ธรรมคือความรู้จักประมาณแก่ตัว เป็นต้น จึงหาที่แทรกลงไม่ได้ และกลายเป็นคนใจลอยไปตลอดกาล อบายมุขคือความโศกเศร้าเหงาหงอย จึงย้ายครอบครัวมาตั้งบ้านเรือนอยู่บนร่างกาย และจิตใจของผู้นั้นอย่างปักลึก ไม่มีวันกำหนดว่าจะโยกย้ายไปที่ไหนอีก นี่คือโทษของความสุรุ่ยสุร่ายฟุ่มเฟือย เห็นรายจ่ายจำเป็นกว่ารายรับ จึงมิใช่ของดีพอที่จะนอนใจ ไม่คิดหาทางแก้ไข

เท่าที่อธิบายมาผู้มุ่งประโยชน์ก็พอจะแยกแยะไปทำประโยชน์แก่ตนได้ ผู้ไม่สนใจแม้จะยกพระไตรปิฎกไปตั้งไว้บนบ่า ก็คงสลัดทิ้งโดยไม่ยอมคิดให้เสียเวลาว่า “อะไรตกลงบนบ่า” ดังนี้ คุณจะให้อาจารย์อธิบายอะไรให้ฟังอีกเรื่องธุดงค์ ๑๓ ข้อ แม้พระพุทธเจ้าประทานไว้เพื่อพระก็ตาม แต่เราเป็นฆราวาสถ้าสนใจใคร่ประโยชน์จากธรรมเหล่านั้น ก็มีทางจะคัดเลือกถือเอาประโยชน์ได้เท่าที่ควรแก่เพศของตน จึงขอยุติเรื่องธุดงค์ไว้เพียงนี้ หรือคุณยังมีข้อข้องใจอะไรอีก ถ้าไม่จำเป็นก็โปรดไว้โอกาสต่อไป วันใหม่ เดือนใหม่ ปีใหม่ยังมี โปรดมาใหม่

ดิฉันต้องกราบขออภัยท่านมาก ๆ ที่มารบกวนเวลาท่านเสียนาน รู้สึกท่านจะเหนื่อยแย่ วันนี้ตอนดิฉันกลับไปบ้านแล้ว ได้โอกาสจะเลยไปกราบพระท่าน ขอยืมหนังสือธรรมวิภาคปริจเฉท ๒ มาค้นดูธุดงค์ ๑๓ ข้อ ถ้าไม่เข้าใจจะมากราบรบกวนท่านให้ช่วยอธิบายให้ฟังใหม่ ดิฉันขอกราบขอบพระคุณท่าน

****

ผมมากราบและเรียนถามข้อข้องใจท่านบ้างเล็กน้อย หากไม่ขัดต่อหลักศาสนาและเป็นการรบกวนจนเกินไป คือนับแต่วันผมรู้จักเดียงสามา ผู้ใหญ่มีพ่อแม่เป็นต้น ชอบพูดเสมอว่า อย่าพากันฝึกหัดลักเล็กขโมยน้อย ทำชั่วทุจริตต่าง ๆ ตลอดจนโกหกพกลม ต้มตุ๋นคนอื่นให้ได้รับความเดือดร้อนเสียหาย เพราะเมื่อเขาจับได้แล้วเขาเฆี่ยนตีและจับใส่คุกตะราง มากไปกว่านั้น เวลาตายแล้วไปตกนรกเป็นขุม ๆ ตามแต่โทษหนักที่ตนทำไว้ และจงประพฤติตัวดีมีศีลธรรมประจำตน เวลาอยู่ในโลกมนุษย์ใจก็สบาย ไม่เป็นทุกข์เดือดร้อน

เวลาตายไปก็ขึ้นสวรรค์เสวยสุขอันเป็นผลดีที่ตนทำไว้แล้วในเมืองมนุษย์ ดังนี้ ทีนี้ตามหลักพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าสอนไว้นั้น นรกสวรรค์มีจริงไหม เฉพาะความเห็นของท่านว่ามีจริงไหม ท่าน

เรื่องทำนองนี้มีผู้มาถามเสมอ อาจารย์เองก็แปลกใจ เพราะผู้จะถามหาตนอันเป็นต้นเหตุของนรกสวรรค์นั้นไม่ค่อยมี

ตนก็พอมองเห็นอยู่แล้วท่าน ตลอดความสูง ต่ำ ดำ ขาว อ้วนดีพีผอม ส่วนนรกสวรรค์นั้นไม่ทราบว่าจะไปเจอเอาท่าไหนกันถึงจะปรับตัวทัน เฉพาะอย่างยิ่งนรก ฟังแล้วน่ากลัวมาก ทั้งไม่ทราบว่าอยู่แห่งหนตำบลใด มีลักษณะอย่างไร ใหญ่ เล็ก ลึก ตื้น กว้าง แคบเพียงไร และมีกี่ขุมด้วยกัน ซึ่งพอจะหลบหลีกได้ ไม่โดนเอาอย่างจัง ๆ เวลาตายไปแล้ว จึงต้องรีบเรียนถามท่านผู้รู้ก่อนพอจะปฏิบัติต่อนรกได้บ้าง ส่วนสวรรค์พอได้ยินก็ชอบใจอยู่แล้ว ทั้ง ๆ ที่ไม่ทราบว่าอยู่ที่ไหนอีกเหมือนกัน ทั้งที่น่ากลัวและน่าชอบใจนี้ตั้งอยู่อย่างไรและที่ไหนกันแน่ ถ้ามีจริง ถ้าไม่มีก็จะนำมาโกหกกันหาประโยชน์อะไร เพราะโลกนี้เต็มไปด้วยความโกหกพกลมอยู่แล้ว ไม่จำเป็นต้องหามาเพิ่มเติมเพื่อให้เกลื่อนโลกไปเปล่า ๆ คนดีมีศีลธรรมจะหาทางเดินไปไม่ได้ เพราะเต็มไปด้วยสิ่งสกปรกรกรุงรังเหล่านี้เหลือประมาณ

คำว่า ตน ตามหลักธรรมที่ฟังเข้าใจกันทั่ว ๆ ไปนั้น หมายถึงร่างกายจิตใจซึ่งประชุมกันอยู่ที่เรียกว่าคน เช่น คุณหรืออาจารย์ ซึ่งออกมาจากคนที่มีชีวิตอยู่ มิได้หมายเอาเพียงร่างกายซึ่งเป็นเครื่องเชิดของใจเท่านั้น แต่หมายถึงใจผู้สั่งงานด้วย ถึงเรียกว่าตน ถ้าจะพูดให้ถูกกับตัวการผู้รับผิดชอบในงานและผลของงานที่กายวาจาทำขึ้นจริง ๆ ก็ต้องหมายถึงใจโดยตรง ใจนี้แลคือตัวการของคนทั้งคน คำว่าถามหาตน จึงหมายถึงการสังเกตสอดรู้ใจ และความเคลื่อนไหวของใจที่จะสั่งงานออกมาทางกายวาจาด้วย โดยมากไม่ได้สังเกตความเคลื่อนไหวผิด ถูก ดี ชั่วของตนว่าเป็นไปในทางใด ซึ่งจะให้เกิดสุขหรือทุกข์ขึ้นมาที่ตน คือใจ มิได้หมายเอาเพียงร่างกายดังที่เข้าใจกัน

ส่วนนรกจะมีกี่หลุมและใหญ่ เล็ก ลึก ตื้น กว้าง แคบเพียงไร และอยู่ที่ไหนนั้นไม่น่าวิตกมากไปกว่ากาย วาจา ใจของเราซึ่งคอยจะโดดโน้นโดดนี่ผิด ๆ พลาด ๆ อยู่ประจำตน อันเป็นเหตุให้โดดไปโดนขุมนรก คือความทุกข์ร้อนได้ทุกระยะแม้ในแดนมนุษย์เรานี้เอง เพราะคำว่านรกนั้น ก่อนอื่นต้องหมายเอาความทุกข์ร้อนที่กายกับใจได้รับ เห็นประจักษ์กับตนอยู่เสมอแทบไม่เว้นแต่ละเวลาก่อน คนที่มีความทุกข์ร้อนเพราะการทำผิดของตน ย่อมมีทางเสวยทุกข์ได้ทั้งขณะที่ทำไปเป็นลำดับในแดนมนุษย์ที่เรียกว่า เจอขุมนรกทั้งเป็น และได้รับทุกข์เป็นวิบากประจำตนอยู่เช่นนี้ เมื่อตายไปเขาจะได้สุขสมบัติอันพึงพอใจมาจากไหน เขาก็คือคนเจ้าทุกข์อยู่นั่นเองในโลกทั้งสอง คือโลกนี้และโลกหน้า

ฉะนั้น จึงควรสังเกตดูการเคลื่อนไหวแห่งความประพฤติดีชั่วทางกาย วาจา ใจ ของตนในปัจจุบันไปเป็นวัน ๆ ดีกว่าจะไปมองหานรกสวรรค์ของความฝัน ซึ่งมักเป็นเรื่องเหลวไหลมากกว่าจะเป็นความจริงพอยึดเป็นหลักได้ ส่วนมากผู้ที่เกิดความสงสัยในนรกสวรรค์ เป็นสาเหตุสืบเนื่องมาจากความไม่สมบูรณ์ในทางสุขภาพ อาจมีความทุกข์กายทุกข์ใจเรื้อรังมาเป็นประจำ จึงทำให้ใจเกิดความระส่ำระสาย อยู่ไม่เป็นสุข คิดอยากย้ายภพย้ายภูมิด้วยความสำคัญว่า ที่นั้นจะดีที่โน้นจะสบายหายกังวล ไม่มีทุกข์บีบคั้นอยู่ตลอดเวลาดังที่เป็นอยู่นี้ จึงทำให้คิดสงสัยไปในเรื่องภพเรื่องชาติ และนรกสวรรค์มีจริงหรือไม่มียุ่งไปหมด ซึ่งล้วนแต่เป็นเรื่องคิดเพื่อก่อไฟเผาตัวเปล่า ๆ โดยไม่เกิดประโยชน์อะไรเลย

ความคิดไปร้อยแปดพันประการนั้นแล ทำให้ไม่แน่ใจทั้งความเป็นอยู่ในปัจจุบัน ทั้งความเป็นไปในอนาคต คือภพหน้าว่าจะเป็นไปในรูปใด ความสงสัยไม่แน่ใจครั้งนี้เหมือนคนที่มีสมบัติน้อยไม่พอกินพอใช้ในครอบครัว การอาชีพไม่สะดวก ทางไหลมาแห่งทรัพย์สมบัติก็ไม่มีเพื่อปัจจุบันและอนาคตคือวันข้างหน้า เพียงจะหารับประทานไปวันหนึ่ง ๆ ก็ขาด ๆ เขิน ๆ และฝืดเคืองเต็มทีอยู่แล้ว จึงคิดอยากย้ายบ้านเรือนสถานที่อยู่เพื่อหาความสมบูรณ์พูนสุขในสถานที่อื่นในอนาคตสืบไป คนเราถ้ามีความเป็นอยู่ใช้สอยสะดวกโดยประการทั้งปวงแล้ว ก็ไม่จำเป็นจะคิดย้ายครอบครัวเหย้าเรือนให้ลำบากสิ้นเปลืองเปล่า ๆ เพราะมีความสุขอันเกิดจากการใช้ทรัพย์สมบัติอย่างพอเพียงอยู่แล้ว

ฉะนั้นเรื่องของจิตที่คิดรวนเรหานรกสวรรค์ กับคนที่คิดอยากย้ายบ้านเรือนเพื่อหาความสะดวกใส่ตน จึงเข้าในทำนองเดียวกัน สำหรับคุณเล่าจะสมัครเข้าในคนประเภทไหน หรือจะพาลหาแต่เรื่องว่าพระพุทธเจ้าและคนโบราณโกหกอยู่แบบนั้น โดยไม่คำนึงถึงตัวว่าจะก้าวไปเหยียบกองเพลิงกองใหญ่ ๆ อันแสนร้อนที่ไหนกันแน่บ้างหรือ ตามปกติคนที่คิดสงสัยว่านรกสวรรค์มีหรือไม่มีนี้นั้น มีเกลื่อนไปหมดในโลกมนุษย์เรา จนจะหาทางเหยียบย่างไปไม่ได้ ทำไมไม่คิดแก้ไขเสียบ้าง เผื่อจะมีทางเดินได้ ไม่เกลื่อนไปหมดทั่วแผ่นดินด้วยคนประเภทขี้สงสัยนี้

แทนที่ท่านจะอธิบายเรื่องนรกสวรรค์ให้ผมฟัง พอสบายใจหายสงสัยเสียบ้าง เลยกลับมาเฆี่ยนผมเข้าอีกว่าเป็นคนขี้สงสัย เลยทำให้ยุ่งเข้าอีก เรื่องนรกสวรรค์นั่นเล่าท่านมีจริงไหม ผมยังกระหายอยากฟังอยู่เวลานี้ ถ้ามีจริงมีกี่ขุม ใหญ่ เล็ก ตื้น ลึก หนา บาง กว้าง แคบ ขนาดไหน และตั้งอยู่ที่ไหน ท่านยังไม่อธิบายให้ผมฟังเลย

เพียงการปรับปรุงตัวเองเพื่อไม่ให้ก้าวเข้าไปทางขุมนรกตั้งอยู่ คุณก็ยังไม่เข้าใจเมื่อเป็นเช่นนี้ แม้อาจารย์จะอธิบายเรื่องนรกสวรรค์ให้ฟังคุณก็จะเข้าใจได้อย่างไร ฉะนั้นอาจารย์จึงยังไม่อธิบาย จะขอรอไปจนกว่าคุณจะรู้จักวิธีปฏิบัติต่อตัวเองได้เท่าที่ควรก่อน พอเป็นที่แน่ใจได้ว่าคุณจะไม่เข้าไปเป็นคนกีดขวางอยู่ในขุมนรก นั้นแลอาจารย์จะพยายาม

อธิบายให้คุณฟังอย่างถึงใจ เวลานี้เห็นว่ายังไม่จำเป็นมากไปกว่าการอธิบายให้คุณรู้จักวิธีปฏิบัติต่อตนเอง เพื่อหลบหลีกขุมนรกที่คุณกำลังสงสัยอยู่เวลานี้

แล้วการปรับปรุงตนเองจะทำอย่างไรล่ะท่าน ผมยังไม่เข้าใจเลย นิมนต์ท่านอธิบายให้ผมฟังบ้าง

ก็นั่นเองละคุณ เพราะฉะนั้น อาจารย์จึงเผดียงคุณอย่างไรล่ะ เกี่ยวกับการปรับปรุงตนเอง เขาปรับปรุงอาหารให้มีรสอร่อยเขาทำอย่างไร คุณก็ควรปรับปรุงตัวให้มีรสอร่อยด้วยความประพฤติตัวให้ดี ให้ลูกเมียสรรเสริญรักชอบ ไปทำงานก็ทำให้เต็มเม็ดเต็มหน่วยเต็มเวล่ำเวลาโดยมุ่งต่อผลงานเพื่อประเทศชาติจริง ๆ เป็นคนซื่อสัตย์สุจริตต่อเพื่อนฝูงและหน้าที่จริง ๆ ไม่อุบอิบ ๆ ซึ่งทำให้ประชาชนราษฎรเดือดร้อน และเกลียดชัง เพราะสิ่งนั้นไม่มีอยู่คงที่ดีงามเต็มจำนวนเดิมบ้าง สิ่งนี้หายไปอย่างลึกลับบ้าง ไม่คิดการใด ๆ เพื่อชาติ แต่กลับเป็นเรื่องอุบอิบเพื่อตัวอยู่เบื้องหลัง

ทำอะไรให้ราษฎรเชื่อถือได้ เขาจะเกิดความเคารพรักไปเอง โดยไม่ต้องโฆษณาชวนเชื่อเปล่า ๆ แต่หาความจริงไม่ได้ อันเป็นเครื่องกวนสมองไม่มีประโยชน์ ประชาชนเบื่อไม่อยากฟัง ไม่กดขี่บังคับรีดไถ แต่มีความสัตย์ความจริงต่อส่วนรวม และมีเมตตาต่อประชาชนคล้ายคลึงกับลูกของเราในครัวเรือน ให้ความสนิทสนมไม่ถือตัวเย่อหยิ่ง ทำตนเสมือนเพื่อนร่วมงานกันระหว่างราษฎรกับเราผู้เป็นนาย ติดต่อช่วยเหลือกันตามจารีตประเพณีของประชาชนกับทางราชการซึ่งแยกกันไม่ออก ส่วนทางครอบครัวก็เป็นคนรักเมียมากกว่ารักลูกไว้นั่นแลพอดี เพราะผู้ชายเราโดยมากชอบโก้เก๋เตร็ดเตร่โดยถือว่าตนเป็นผู้ชาย จึงไม่ค่อยกระดากอาย และคำนึงถึงเมียลูกว่าจะได้รับความเสียหายหรือชอกช้ำน้ำใจอย่างไรหรือไม่

วิสัยของคนที่มีหัวใจรู้กิจที่ควรทำและควรเว้น ตามศีลธรรมของมนุษย์ผู้มีความฉลาดกว่าสัตว์ และได้รับการศึกษามาพอประมาณ ศีลธรรมควรถือเป็นหัวใจของตน และครอบครัว ตลอดวงงานที่ตนเกี่ยวข้อง อย่าให้มัวหมอง การให้ทานรักษาศีลตามกาลอันควรและไหว้พระภาวนาพุทโธ ธัมโม สังโฆ ควรถือเป็นธรรมฝากเป็นฝากตายของชีวิตจิตใจ อย่าลดละปล่อยวาง และควรทำภาวนากับใจให้กลมกลืนอยู่เสมอ อย่าให้ขาดวันขาดคืน ทั้งถือเป็นกิจจำเป็นอย่างยิ่งตลอดชีวิต จะเป็นรากแก้วฝังลึกในครอบครัวและประเทศชาติตลอดกาล เพราะคนไม่มีธรรม คือ ทาน ศีล ภาวนา ท่านเรียกว่าสัตว์ เพราะละเลยสมบัติอันดีเยี่ยมของมนุษย์ ปล่อยตนไปตามลัทธิวิสัยของสัตว์ดิรัจฉาน ซึ่งไม่สมควรอย่างยิ่งแก่มวลมนุษย์เรา

สิ่งที่จะเกิดความเสียหายแก่ตนและครอบครัวตลอดส่วนรวมอย่าหาญริทำ สิ่งนั้นจะแสดงความเสียหายให้เราได้รับทุกข์โดยประจักษ์ สมกับว่าบาปบุญมีอยู่ในโลกไม่ขาดสูญ

สิ่งใดจะขาดตกบกพร่องหรือเสียหายไปบ้างในครอบครัว ให้เห็นเหตุเห็นผลไปตามความจำเป็นของมัน แต่ใจอย่าให้เสียไปจากศีลธรรมที่เคยบำเพ็ญมากำกับตน คำว่าศีลธรรม เราเป็นมนุษย์ต้องรู้คุณสมบัติของศีลธรรม นอกจากสัตว์ดิรัจฉานจะไม่รู้เรื่องอะไรกับศีลธรรม รู้เพียงอาหารเพื่อปากท้องของมันไปเป็นวัน ๆ และเบียดเบียนกันเพื่อความสุขสำหรับตัวเท่านั้น

ที่อธิบายมาพอประมาณนี้ คือวิธีปรับปรุงแก้ไข และส่งเสริมตนให้ถูกทางความสุขความเจริญที่เรียกว่าสวรรค์ เพราะตามธรรมดาคนเราที่มีความสุขกายสบายใจพอครองตัวอยู่แล้ว ใจก็ไม่ระส่ำระสายส่ายแส่ไปใต้ ไปเหนือ ไปนรก สวรรค์ พอให้เกิดความทุกข์รำคาญแก่ตนอะไรนัก มีแต่ตั้งหน้าประกอบสัมมาอาชีพ และบำรุงคุณงามความดีไปโดยสม่ำเสมอเท่านั้นเอง ไม่ปล่อยใจให้วิ่งโน้นโดนนี้ อันเป็นทางล่อแหลมต่ออันตราย และห่างไกลต่อความสงบสุขที่ตนมุ่งหวัง ดังนั้น อาจารย์จึงไม่ขอแสดงเรื่องนรกสวรรค์ว่าอยู่ที่โน้นหรือที่นี้ ให้ห่างไกลต่อความสุขความทุกข์ที่โลกเสวยกันอยู่ประจำกายประจำใจนี้เลย

เพราะคำว่านรกก็คือแดนหาความสุขความเจริญไม่ได้นั่นเอง ผู้ใดเจอเข้าที่ไหนก็ทราบกันทันทีว่าเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา แม้จะมีอยู่ในโลกนี้ก็ไม่มีใครปรารถนา เช่นทุกข์ในเรือนจำ (ตะราง) ถึงจะมีอยู่ในโลกหน้าก็ไม่มีใครปรารถนา เช่นทุกข์ในนรก ถ้าคุณไม่แน่ใจยังจะฝืนถามเรื่องนรกไปเรื่อย ๆ ก็เกรงจะถูกกล่าวหาว่าคุณเป็นโรคเส้นประสาท สติไม่ค่อยจะดี ใจเลื่อนลอย ถามหาแต่ทุกข์ ถามหาแต่นรกหมกไหม้ซึ่งโลก ๆ เขากลัวกันยิ่งนัก ส่วนความสุข และทางดำเนินเพื่อความสุขที่เรียกว่าสวรรค์นั้น ไม่สนใจถามเพื่อความเข้าใจเลย

ถ้าอาจารย์จะฝืนอธิบายแต่นรกสวรรค์ให้ฟุ้งไปท่าเดียวว่า นรกอยู่ทางทิศโน้น สวรรค์อยู่ทางทิศนี้บ่อย ๆ แต่ไม่สนใจสั่งสอนทางความเสื่อม ความเจริญให้คุณ รู้วิธีปฏิบัติแก้ไขเพื่อมีทางละชั่วทำดี อันเป็นทางหลีกทุกข์เพื่อประสบสุข ที่เรียกว่า หลีกนรกเพื่อเจอสวรรค์เสียบ้าง ก็กลัวถูกกล่าวหาว่าอาจารย์เป็นโรคเส้นประสาท จึงประกาศสอนแต่นรกสวรรค์แบบไม่เป็นท่า เพราะฉะนั้นเพื่อความเหมาะสมอาจารย์จึงขออธิบายให้คุณฟังทั้งเรื่องทุกข์ สุข ที่รู้ ๆ อยู่กับตัวเราทุกคน ทั้งการปรับปรุงตัวเพื่อความสุขเฉพาะตัวและส่วนรวม ตลอดนรกสวรรค์ก็พยายามอธิบายเทียบเคียงทั้งใกล้ ทั้งไกล ทั้งใน และนอกทั้งโลกนี้ และโลกหน้า หวังว่าคุณจะพอใจ

ผมขอกราบขอบพระคุณท่านที่อุตส่าห์เมตตาอธิบายให้ฟังทุกแง่ทุกมุมจนเป็นที่เข้าใจเกี่ยวกับความทุกข์ สุข นรก สวรรค์ การปรับปรุงตัวเพื่อตนเอง และครอบครัวตลอดส่วนใหญ่ทั่ว ๆ ไป ผมพอใจตามที่ท่านอธิบายเป็นลำดับไป แต่ที่สงสัยยังไม่หายก็

ตรงที่นรกสวรรค์มีหรือไม่มี นั่นท่านไม่เห็นแสดงเลย นิมนต์โปรดผมตรงนี้หน่อยเถอะท่านยังสงสัยนิด ๆ เท่านี้เอง

แหม ไม่ยอมให้ผ่านไปได้แม้แต่นิดเดียวนะ จำแม่นยำเสียด้วย ไม่ยอมให้คลาดเคลื่อนเอาเลย ผู้ต้องหากับเรือนจำนั้นมีความเกี่ยวเนื่องกันอย่างแยกไม่ออก ถ้าผู้ต้องหามีหลักฐานพยานมั่นคงดีก็รอดตัวออกไปไม่ติดคุก ถ้าหลักฐานพยานไม่มีหรือมีไม่เพียงพอก็จำต้องตัดสินให้ติดคุกเท่านั้นปี เท่านี้เดือน ตามแต่โทษหนักหรือเบา คนทำความชั่วเสียหายต่าง ๆ ถ้ารีบแก้ไขตนด้วยการกลับประพฤติตัวดีไปเพื่อผ่อนหนักผ่อนเบา หรือเพื่อลบล้างความชั่วที่เคยทำมานั้นเสีย ก็ชื่อว่ามีหลักฐานพยานอันดี และมั่นคงไว้ยืนยันกับความชั่วที่มีกำลังน้อยย่อมผ่านไปได้ ไม่ต้องมายอมรับบาปกรรมที่ตนทำไปตลอดสาย

แต่ถ้าหลักฐานคือความดีไม่พอ ความชั่วมีอำนาจเหนือกว่าก็จำต้องเสวยทุกข์ทั้งที่เป็นคนอยู่ในแดนมนุษย์ ทั้งที่ตายไปแล้ว เพราะแก้คดีไม่ตก จำต้องติดคุกในเมืองผีที่เรียกว่านรก ฉะนั้นผู้ต้องหากับเรือนจำ กับคนทำบาปกรรมไม่ลดละไม่ยอมเห็นโทษกับแดนนรก จึงแยกจากกันไม่ออก กรรมต้องบังคับให้เขาไปดูโทษและเห็นโทษในเรือนจำและในนรกเมืองผี เพื่อจะได้หายสงสัยในตัวเขาเอง และหมดปัญหากันไปเสียที หวังว่าคุณจะพอเข้าใจและยอมให้ผ่านไปได้

ผมพอเข้าใจได้เฉพาะนรกในเมืองคนกับนรกในเมืองผี แต่สวรรค์ท่านไม่เห็นแสดงให้ฟังบ้าง ผมคอยฟังว่าท่านจะอธิบายสวรรค์ต่อลำดับนรก แล้วหายไปเลย ผมต้องขอรบกวนท่านอีกเล็กน้อย หวังว่าท่านคงไม่ขัดข้อง

คุณรู้สึกเป็นคนละเอียดลออเอาการอยู่ อาจารย์ก็คิดว่าหมดภาระไปแล้ว รู้สึกโล่งใจแต่กลับเอาสวรรค์มาให้แบกเข้าไปอีกแล้ว คนทั้งหลายขึ้นสวรรค์กัน แต่อาจารย์กลับแบกสวรรค์ จึงรู้สึกเป็นคนแปลกโลกเขาอยู่มาก คำว่าสวรรค์คือแดนแห่งความสุข เป็นสถานที่อยู่ของคนที่มีคุณธรรมซึ่งเคยอบรมไว้แล้ว ถ้าอยู่ในโลกมนุษย์ก็คือคนใจบุญ มีเมตตาจิตต่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์ ไม่โหดร้ายทารุณ มีความร่มเย็นเห็นความสุขประจักษ์ใจ อยู่ในสถานที่ใด อิริยาบถใด ก็เป็นสุขใจ ไม่มีภัยมีเวรกับผู้ใด อยู่ด้วยคุณธรรมสม่ำเสมอ ทั้งภายในใจ และการแสดงออก ไม่มีบาปกรรมมาฟ้องร้องก่อกวน ยุแหย่ใจ เวลาตายไปก็ดวงใจมีคุณธรรมนั่นแล จะเป็นผู้เสวยผลในสุคติชั้นนั้น ๆ ที่เรียกว่าสวรรค์

ถ้าคุณต้องการอยากไปก็โปรดบำเพ็ญตนตามที่อธิบายผ่านมาแล้วนั่นแล มีหวังประสบตามใจหมายแน่นอน แต่ถ้าอยากไปอบายก็พยายามเที่ยวเตร็ดเตร่เร่ร่อนไปตามสถานที่ต่าง ๆ มีสถานที่เริงรมย์ อาบ อบ นวด เป็นต้น สมบัติเงินทองแม้จะบรรทุกรถยนต์รถไฟมาเป็นตู้ ๆ ก็เข้าใจว่าจะหายจมลงไปใต้ก้นมหาสมุทร คือตัณหาความอยาก

น้ำล้นฝั่ง อย่างไม่มีอะไรเหลือติดตัวให้เห็นต่อหน้าต่อตา กลับมาบ้านก็เป็นข้าศึกศัตรูกับลูกกับเมีย ผลที่ปรากฏก็คือทุกสิ่งจะเป็นกองเพลิงไปตาม ๆ กันหมด นี่คืออบายหรือนรกในเมืองมนุษย์ และมีอยู่กับทุกคน ใครชอบและแสวงหาสิ่งใด ต้องเจอกับสิ่งนั้นแน่นอน โปรดนำไปพิจารณาและเลือกเฟ้นเอาตามที่เห็นควร ถ้าเราต้องการเป็นลูกศิษย์ที่มีครูสอน

โอ้โฮ ท่านลงหนักจริง ก่อนจะทำให้ผมเข้าใจ ทีนี้ผมหมดปัญหาเรื่องนรกสวรรค์แล้ว จะนำธรรมที่ท่านอุตส่าห์เมตตาสั่งสอนปฏิบัติไปตามกำลังของผม ไม่ให้เสียที ท่านพูดฝากไว้ว่า ลูกศิษย์มีครู ขอกราบขอบพระคุณท่าน

www.Luangta.or.th